EPITOME

ANNOTATIONVM IN NOVVM TESTAMENTVM EX QVINta & vltima [redacted] æditione, per Fratrem Ioannem Mahusium Aldernardensem, Antuerpiæ diuinæ paginæ apud Minores Prelectorem, omnibus non modo sacrarum literarum tyronibus, verum & iis, qui rem magis q̄ verba quærunt, haud parū profutura.

Cum Indice.

IOAN. V.

Scrutamini scripturas, in quibus veritas & vita.

ANTVERPIÆ.
In Scuto Burgundiæ, Per Ioannem Steelsium, Anno à Christo nato, M. D. XXXVIII.

CVM INGENIOSISSIMO TVM Integerrimo viro, ac sacræ paginæ Licentiato dignissimo, Magistro Andreæ Rytio Antuerpiensi disertissimo, F. Ioannes Mahusius ab Aldernardo S. D.

REM PERDIFFICILEM & multis gradibus ingenii nostri limites excedentem, quæq; innumeris inuidorum obtrectationibus sit exposita, sciens prudensq; mi Andrea mellitissime adorior, neq; enim me præterit quàm anceps alea sit & plena periculi, huius tempestatis libris manus admouere, quibus passim tanta inest eloquii venus & maiestas, præsertim in eius autoris annotamentis, quorum Epitomen paramus, vt non vnum tantum Ciceronem, sed ipsas Musas omnes iure optimo requirāt, si quis quæ sua sunt aliquatenus vel intertexere vel immiscere præsumat audacius. Non defuerunt tamen viri doctissimi, quibus visum est operæpretium me facturum, ac meriturum q̄ optimè quum de pauperibus & iam primùm sacræ theologiæ candidatis, tum studiosis omnibus, si apiculæ instar illius autoris flosculis assultans, è mediis pratis, mella & fauos seligerem, selecta, non quod apes facit, meo Marte in aliam naturā transmutarē, aut stylo diuersam faciem seu personam adfingerem, quandoquidem nostræ dictionis modicitas id neutiq̄ possit, ac nul

lum ſit vitiũ abominabilius deteſtabiliuſve, q̃ ſi
rubicunda purpura & aurum rutilans turpi ſa-
nie inquinetur. Verũ ſi quæ ſyncerè collegi, pu-
rius in vnum velut cratêra concinnarem, quô,
quibus otium non fuerit per ſpatioſa prata va-
gari, quiq; fructu potius oblectantur q̃ frondi-
bus, nec tã carnes quærunt q̃ medullas rerũ, ad
manus habeant quibus epulentur. Neq; cuiquã
quod facimus, nouũ videri debet, aut velut ex-
oticum aſpernandum, cũ tam multi tam inſig-
nes viri, quiq; ipſi elaborata memoriæ ſui mo-
numenta in lucem dederũt, in alienis operibus
id factitare minime erubuerint. Quin & Mar-
cus Euangeliſta (vt [redacted] ait, quanq̃ huic do
ctiſſimi quiq; non accinunt) Matthæũ redegit
in compendium, & Theophylactum Græcũ in-
terpretẽ magni vbiq; Chryſoſtomi abbreuiato-
rem appellitat. Certe qui ſecundum Machabæ-
orum librũ contexuit, ingenuè fatetur ſeſe ex
quinq; Iaſonis Cyrenæi libris vnũ volumen fe-
ciſſe, multos etiam vtiles ſui laboris fructus ad-
iiciens, qui ab hoc noſtro inſtituto haudquaq̃
ſunt alieni. Nam gloſſam quã ordinariã vocant,
oĩbus in confeſſo arbitror, oĩm in ſacra Biblia
ſcribentiũ ſummariũ quoddam eſſe & abbreui-
ationẽ. Cuius farinæ eſt & Catena illa verè au-
rea, quã vir ille vt ingenioſiſſimus, ita et diligen
tiſſimus S. Thomas Aquinas in quatuor euange-
lia doctè pariter ac lepidè cõportauit. Sed vt cæ
teros taceã, ad rẽ propius facit, ipſum [redacted]
ab huiuſmodi lucubrationibus nõ abſtinuiſſe,
Siqui

Siquidē & ipse Senecæ flores collegit & Epitomen vt breuē ita et luculentā in elegantiarū lib. Laurentii Vallæ suo noīe euulgauit. Sane dum adhuc inter superos ageret, Epitome adagionū illius typis excusa prodiit, & tantum abfuit, vt ægrè ferret, q̄ factum fuerat, vt etiā publicatis schedis laudarit conantis laborē, nimirū respiciens ad multas vtilitates inde succedētes. Etenī præter animi oblectationē, quæ maximè breuitatē comitatur, etiā memoriȩ amicum est, quod breue, & oīno facilius animo illabitur, quod minutius ac veluti guttatim excipitur, quôq; res bona cōmunioris est pretii, hoc fusius spargitur quôq; fit amplior, hoc pluribus & prodest. Hic Horatius quoq; nos breues esse vult, modo luculēti. Iā neminē opinor tā aut inaniti esse cerebri aut iudicii iniqui, vt neget permulta occurrere in magnis illis [redacted] annotamētis, quæ minimū habeant momēti ad eam rē, quā autor instituerat, vt qui & frequēter doleat & destomachetur frequentius, q̄ ob rabulas (quos ille vocat) cogatur in re sacra quam tractat haud raro apologiis, ne furiis dicā, abuti. At si Cicero cȩteriq; prophani oratores pleriq;, in rebus triuialibus atq; paganis, nunq̄ voluerunt vel vnam dictiunculam suis orationibus admiscere Græcā, ne concio ab orationis sensu distraheretur, quo modo sensus meus non distrahitur dū mihi vel integra fabula vel apologia tota inter sacra legenda obtruditur? Neq; id [redacted] ignorasse videtur, dū se aut cogi clamat, aut rhetorico flo

ſculo illiuſmodi malo mederi ſtudet, hoc inte•
rim ſeſe factitare aſſerēs, ſeu quo legentis tædiū
releuet, ſeu colore alio conſimili. Cæterū qui in•
telligit, ſentit profectò huiuſcemodi altercatio•
nibus ac pugnis verborū, ſuū animū recreari mi
nimè, Imò longè lateq; à ſacro ſenſu auelli, &
nunc velut ſyrenæo quodā cantu in peregrina•
tionē abduci, nunc rapi velut tēpeſtate valida
in peſtilentē aliquē animi morbū, ceu ſcyllā ceu
charybdim. Neq; enim fieri poteſt vt duob9 in•
ter ſe rixantibus, dum naturę ductu alteri parti
(ita vt fit) fauemus, aduerſus alteram non irite•
mur, iraſcamur, inflāmemur, debacchemur de•
niq;. Quiſqs igitur mētis oculos apire, ac quod
rectum eſt (iuxta quod ſeruator nos admonet)
iudicare voluerit, ipſe ſibi conſcius, ſole clarius
intuetur, q̄ fuerit vtilius annotationes [redacted] q̄
ipſius adagia in cōpendiū contrahi. Si ergo de
parœmiis in vita gratias egit, nemo illius ſtudi•
oſior pro re illa (niſi velit) ſęuiat impotētius, pro
qua (quē ille ſumit defendendum) aut ſuperſtes
gratias ageret ſi vtcūq; aſſequutus fuero, quod
ſedulo facere niſus ſum, aut certè ſi nō fuero, lau
daret nihilominus conātis affectum, et meritis
fortaſſis encomiis celebraret. Verum huius rei
euentū nos Andrea ſagaciſſime nō ab augurio
quopiā aut vate, ſed experientia oīm optima re
rū magiſtra certiſſime docebimur, Haud ſane q̄
ad te quicq̄ ptineat, ſi hæc alea malè ceciderit.
Neq; eteni[redacted]cio neq; impulſore hanc telā
exorſus ſum, ſed aliis, vt noſtra ætate immēſo in

teruallo

teruallo ſuperioribus, Ita dubio procul multo oculatioribus, quicq; rē διςδία πασῶμ lōgius proſpiciūt, q̄ ego concipere, aut ingenio complecti queā. Rurſus ſin qd boni ex his ſtudioſis cōtigerit, vti doctiſſimis illis (queēadmodū diximus) viſum eſt, nę maxima eius pars tuę optimę indoli debebitur. Nā q̄uis alios habuerim exhortatores magnos, pſuaſit tamē nemo, niſi admiranda illa tua morū ingenuitas, q̃ tacitè apud me cōcepta & meditata effecit planè, vt qcqd eſt laboris, quod alii in ſacrorū tyronū gratiā ſtudioſius abs me efflagitabant, lubens exantlarē. Scio q ſuos ſudores aliis conſecrāt, multa ſæpe vtu circūſpectione et ſolicitudine, qua aliquid ir cui is mecœnatibus inueniāt, ad tertiū vſq; cœli λι ſubuehendū, haud rarò ex culicibus elephant factitātes. In te (abſit aſſentatio) contēplatione nihil mihi opus, hoc enim foret aquas in mari quęritare. Vnū hactenus quod in alio laudatum nunq̄ legi, oī laude & calamo in te ſuperius cēſeo, nequaq̄ diſſimulandū. Nēpe cū adhuc ætate ſis vtcūq; iunior, tamē tā præcocis ſis prudētiæ, vt opes (quæ tibi hæreditario iure cumulatiſſimæ obuenêre) nusq̄ aliò copioſius effundas neque lubentius, q̄ in pauperculos euāgelicę philoſophiæ milites leuandos atq; promouendos: Vnde non parū mihi gaudii adcreſcit, dū mecū tacita mēte reuoluo, talē patronū noſtri Falconis gymnaſio cōtigiſſe. Vt enī ſemper clariſſimi viri ex eo pædagogio prodierunt, Ita pręter theologos, medicos & iuriſconſultos, quorū innumera

merabilis numerus est: sentit vtiq; noster sera-
phicus ordo minorū, q̄ egregios pullos Falco si-
bi educarit. siquidem vt generales cōmissarios
prætercam, qui per omnē orbem cismontanū, in
vniuersum ordinē nostrū atq; sacerdotū myria-
des dominantur, aut, vt verius dicam, inseruiūt,
vtq; silentio tot prouinciales ministros superse-
deam: ingens certè probatissimorū atq; venera-
bilium patrū catalogus est, quos nostro Falconi
ferimus acceptos. Sed quid attinet hęc cōmemo
rare: nisi (vt dicere cœperā) magnā nobis Falco-
nis ex tua in pauperculos liberalitate & magni-
ficentia spem gigni sublimiores aliquādo egres-
sos viros, q̄ ante fortassis vnquā, licet vel sum-
mos Pōtifices excubuerit Falco. Quoniā igitur
nostra industria, quā in hoc operis locauimus,
potissimū tenuibus ac sacræ theosophiæ recens
consecratis sudauit, quibus tu (vt præfatū est) iu
uandis maxime solicitaris, placuit, quò tuorum
in pauperculos meritorū possim vtcunque fore
cōparticeps, quôq; vltro currenti frigidā (quod
aiunt) pro mea virili suffunderē, hoc quicquid
est lucubrationū nostrarum, tuo nomini dicare.
Quatenus hic labor iuge sit atq; perpetuū mu-
tuę inter nos amicitię μνημόσυνον et memoriale.
Bene vale Andrea maximū nostri Falconis prę-
sidium, ac omnium tuorū dulcissimum tum de-
cus tum lumen. Antuerpiæ Idibus Aug. Anno
à Christo nato. M. D. XXXVIII.

EPITOME

ANNOTATIONVM IN NOVVM TESTAMENTVM EX QVINTA & Vltima [redacted] æditione, per Fratrem Ioannem Mahusium Aldernardensem, Antuerpiæ diuinæ paginæ apud Minores Prælectorem, omnibus non modo sacrarum literarum tyronibus, verũ & iis, qui rem magis q̃ verba quærunt, haud parum profutura.

EVANGELIVM secundum Matthęum) εὐαγγέλιον Græcè sonat, bonum nuncium. Quanquam Homerus in Odyssea hoc verbo est vsus, pro præmio quod dari solet lætum adferenti nuncium. Igitur historiam Euangelicam, nec prophetiam vocauit, nec aliud simile: sed rem nouam, nouo vocabulo signauit, quem admodũ & Christus apostolis vocabulũ innouarat.

Euangelium quid Græcis.

Liber generationis) Nominatiuus est absolute positus, ceu vice tituli. Nam Matthæus, & Marcus prophetico more ingressi sunt euangelicam historiã: siquidẽ prophetę solent à titulo exordiri: Visio Esaiæ filij Amos. Et, Verba Hieremiæ filij Helciæ. Ita & Marcus: Initium Euangelij Iesu Christi. Quanquam hic titulus non est vniuersi argumẽti: nec enim complectitur summam historiæ Euangelicæ, sed initium ac fontem duntaxat.

Titulus initium libri, more ꝓphetico

Filij Dauid, filij Abraham) υἱοῦ Δαβίδ, υἱοῦ Ἀβραάμ

Filij dicũtur omnes posteri.

Filij dicūt omnes posteri.

Græcus sermo nonnihil habet ambiguitatis: potest enim hic esse sensus, filij Dauid, q Dauid fuit filius Abrahæ: Potest & sic accipi, vt intelligatur Christus esse filius vtriusque. Porro filium vocat nepotem: quem admodum fratres vocant Hebręi, non solum iisdem prognatos parentibus, sed & aliâs ex eadem generis serie propagatos. Illud obiter annotandum, Matthæum genealogię recensionē accōmodasse Hebręis, quibus nimirum (vt creditur) Hebraicè scripsit hoc euangelion, quorum affectibus sciebat fore gratissimum, si perspexissent Christum esse filium Abraham ac Dauid. Contra Lucas, quia gentibus scripsit Euangeliū, ab Adam ad ipsum vsque Deum, porrigit genealogiæ seriem. vt intelligerent Christi gratiam, non ad Iudæos solum, sed ad vniuersum quoque mortalium genus pertinere. Porrò Dauid priorem nominat: quo commodius citráque repetitionem genealogię series texeretur, quodque huius esset apud Hebræos & recētior, & celebrior memoria.

Christus cur Abrahæ ac Dauid filius dictus.

Genuit Isaac.) ἐγέννησε τὸν ἰσαάκ. Grȩcus interpres, quisquis is fuit, Hebraicis nominibus diligenter suos addidit articulos: vt quoniam barbarica sunt vocabula, nec vlla casuum inflexione variantur, lector hoc modo sexū & casum posset distinguere, τὸν ἰσαάκ, ἐκ τῆς θάμαρ. Iam illud minutius videri poterat, quàm vt admoneretur, nisi nunc potissimū in eo negotio versaremur, variare Grȩcos codices, in quibusdam addi ν. ἐφελκυστικὸν, in plerisque nō addi. ἐγέννησε non ἐγέννησεν. Siquidem Attici perpetuo addūt siue sequatur consonans, siue vocalis, Iones contra. Proinde non est quod ea res magnopere moueat lectorem, siue reperiat additum ν, siue secus. Etiam si nos communem Græcorum linguam in hoc sequuti sumus, addito ν, quoties sequit̄ vocalis, omisso quoties sequitur cōsonans: præsertim quum videremus in hoc plerosque Grȩcorum codices consentire.

N. ephelcsticon.

De

De Thamar.) ἐκ τῆς θάμαρ. De Rahab ἐκ τῆς ῥαχάβ. Vsitatius erat ex, quàm, de. Cæterũ Græci, quoniã non habent quo aspirẽt vocalem, nisi in principio dictionis, Hebraicam aspirationem ח, quomodo possunt exprimunt per χ, sic, רחב ῥαχάβ. Et ad eundẽ modum hodiéq; sonant Iudæi, sicuti narrant, Hispani eam literam. Certe Rachab scriptum comperi in bibliotheca illustrissimæ D. Margaretæ, fœminæ supra sexus modum, omni virtutum genere cumulatæ, plane dignę & Maximiliano patre, & Philippo fratre & Carolo Cæsare, Ferdinandóq; nepotibus. Codex est insignis, totus aureis conscriptus literis. Seruatur Mechliniæ, si quis fortè volet fidei meæ periculum facere. Indicauit & hoc Hieronymus alicubi.

Hebręã aspirationẽ Cręci exprimunt per χ.

Margareta Caroli Cæsaris amita.

Dauid regem.) Interpres addidit articulum τὸν βασιλέα, veluti discernens eum ab alio quopiã Dauid, qui non fuerit rex: vel hoc agens, vt hic insignite rex intelligatur: quum alios multos reges cõmemoret, nulli tamẽ asscribens regij cognominis honorem. At mox quum Dauid repetit, inculcat ad eundẽ modum regis cognomen articulo pręmisso, vt recẽtem illius ac celebrem apud Iudæos memoriam, tituli quoq; honore commendaret. Porrò si ideo addidit articulum, quod hic primus omniũ rex fuerit eorum qui recensentur in genealogia, sufficiebat addere βασιλέα, sine articulo.

Dauid cur solus cognomine rex.

Ex ea quę fuit Vrię.) ἐκ τῆς τοῦ οὐρίου, id est, Ex vxore Vrię, siue ex ea quę fuerat vxor Vriæ. Nam in huiusmodi Græcus articulus fungitur vice nominis quod subauditur. Illud adnotandum, quur maluerit hac nota signare Bethsabee, quàm proprio vocabulo, siue quod res ipsa notior esset ipso mulieris nomine, siue quod ad mysterium Christi & Ecclesiæ pertinebat, eius facti refricuisse memoriam.

Bersabee nomẽ cur nõ ponat.

Transmigratio pro exilio.

In transmigratione Babylonis.) Latinius verti poterat, In demigratione Babylonica. Quanquam planius etiam erat in exilio seu captiuitate Babylonica, &, Post exilium aut captiuitatē Babylonicam. Siquidem Euangelista, rei acerbitatē, verbi lenitate temperauit, captiuitatem et exilium, demigrationē appellās μετοικεσίαν, quod cōuenit & in eos, qui sua spōte sedes ac domicilia mutant. Et hoc quoque tempus quod actum est apud Babylonios imputari in rationem genealogiæ putat Chrysostomus.

Iechonias idem Iehoiachī. Hebræa, lōge aliter scribunt à græcè scribentibus.

Iechonias genuit Salathiel.) Admonet D. Hieron. si Iechonias hic ad finem superioris τεσσαρασδεκάδος referatur, in proxima non esse quatuordecim, sed tredecim duntaxat: Vnde putat hunc Iechoniam, qui est pater Salathiel nō fuisse filium Iosię, quē in proxima serie penultimū recensuit, sed illius Iechoniæ filium. Cęterum Iechoniā vocari, qui idem vocetur Iehoiachim: verū patrem à filio distingui duabus literulis. Nam illum יהויקים Iehoiakim dici per ק &, ם, id est, per k & m: hunc יהויכין Iehoiachin per כ ch, & ן n. Tametsi fatetur, hanc scripturæ differentiam apud Grecos, pariter ac Latinos scriptorū vitio, & longitudine temporū prorsus esse confusam: alioquin & בת-שבע Bathscheba pro Betsabee dicendum, vnde ne nos quidē quicquam ausi sumus immutare.

Virum Mariæ.) τὸν ἄνδρα Μαρίας. Dicere poterat & æque Latine, & haud scio an verecundius, maritum Mariæ. Etiam si non sim nescius, & apud Latinos inueniri virum pro marito. Nam hæc affinitatis sunt nomina, non coitus.

De qua natus est Iesus.) ἐξ ἧς ἐγεννήθη. Ex qua genitus fuit Iesus. Est enim passiuū eius verbi, quod toties vertit genuit ἐγέννησεν. Nihil enim est quod quenquam moueat ille scrupulus, impropriè dici gignere mulierem, quum idoneis argumentis declarauerit Val

rit Valla, tum apud Græcos, tum apud Latinos gig- nere & gigni, tam mulieri competere, quàm viro. Cæterum apud Græcos eadem est præpositio ἐξ, quã interpres nunc de vertit, nunc ex.

Gignit & mulier.

Qui vocatur Christus.) ὁ λεγόμενος χριστός. Quoniam apud Hebræos plures fuerunt eius nominis, vt Iesus filius Naue, & Iesus sacerdos, idcirco cognomine addito discreuit á cæteris. Quanq̃ video doctos aliquot in hac esse sententia, vt existiment seruatoris nostri Iesu nomen nonnihil diuersum esse á ducis Iesu & Iesu sacerdotis vocabulo, quod Hebræis scribitur יהושע. Cæterum nostri Iesu nomen iisdẽ scribi literis, quibus olim ineffabile Dei nomen signabatur, interposita vna duntaxat consonante Sin. Porrò Christus Græcè vnctum significat, quo vocabulo Hebræi signant regem: quod apud illos inungi solebant, qui regni susciperent honorem, atq; hoc nomine suum illum nimium iam diu expectatum appellant משיח Messiah Hebræi, vno vocabulo, simul & regis & sacerdotis dignitatem explicantes. Nam vtrique communis est vnctio, & vtraq; dignitas vni cõpetit Christo. Illud tametsi leuiculum est, tamen obiter admonuisse, non abs re fuerit, primam Christi syllabam per χ esse proferendam, non per κι.

Christus grȩce, Messiah Hebraicè, vnctus Latinè.

Christe, nõ Criste p̄nunciandum.

Omnes generationes.) πᾶσαι γενεαί. Græca vox πᾶς anceps est ad omne, ad quidlibet, & ad vniuersum, vnde hic magis quadrabat vniuerso, quãdoquidem significatur rei summa.

Generationes quatuordecim.) A Dauid vsq; ad id temporis, quo deducti sunt Babylonem, non quatuordecim, sed septemdecim deprehenduntur generationes: sed consulto tres in medio generationes præteritæ sunt. Nam iuxta Matthæum Ioras genuit Oziam, quum is quartus ab illo sit. Siquidem vt refertur Libro Regum quarto:

Cur in genealogia pr̄eteriti quidam.

Genealogia ſeruatoris quoſdā prætermittit.

Ioras genuit Ozochiam, Ozochias Ioan, Ioas Amaſiam, Amaſias Oziam, quem eundem nonnunquam & Azariam vocant. Hilarius ideo putat præteritas, quod Ioras ex gentili fœmina ſuſcepiſſet Ozochiam Verum hac de re diligentius tractat Diuus Hieronymus hunc enarrans locum.

Gñatio vox ambigua.

Chriſti autem generatio.) ἡ γέννησις. Mea ſententia rectius erat natiuitas ꝙ generatio, vel ob id quo vitaretur amphibologia: etiam ſi nobis non eſt ambiguum. Alioqui generatio non ſolum ad naſcentē, verumetiam ad generantem pertinet. Et Latinius erat, Sic habebat quàm ſic erat, ſenſu nihil immutato. Leuiculum eſt, quod in Græcis codicibus habetur Ieſu

Ieſu nomē additū videtur.

Chriſti, τοῦ δὲ Ἰησοῦ χριστοῦ. Suſpicor autem additum Ieſu, vel à ſcriba, vel ex cōſuetudine recitationi eccleſiaſticæ. Nam ad cōtextum ſermonis non perinde cōgruit additum Ieſu nomen. Sic enim habet: Et à tranſmigratione Babylonis vſqꝫ ad Chriſtum generationes quatuordecim. Chriſti autem generatio ſic erat. Repetitur vox Chriſti è proximo. Eleganter autem hac ceu pręfatiuncula excitauit auditoris animū, rem inauditam ac prodigioſam narraturus.

γὰρ particula cōnectēs orationem.

Quum eſſet deſponſata.) Deeſt apud nos cōiunctio γάρ, id eſt, enim. μνηστευθείσης γάρ. Quanꝗ ea nihil habet momenti, niſi quod narrationem cum pollicitatione præcedenti connectit. Eſt autem apud Græcos vox ei rei quam declarat accōmodatior, magiſqꝫ peculiaris. Siquidem illi μνηστῆρας vocant, q puellę nuptias ambiunt, qui Latinis dicuntur proci. Et μνηστεύειν tradere ſponſam proco.

Mater Ieſu Maria.) Mater eius eſt Græce. Nā Chriſti paulo ante meminit, ne videatur de alio quopiam ordiri ſermonem, τῆς μητρὸς αὐτοῦ. Atque ita ſcriptum legitur in peruetuſtis Latinorum exemplaribus.

Priuſ-

Priusquam conuenirent.) πρὶν ἢ συνελθεῖν. Verecunde significat coniunctionem vxoris & mariti. Alioqui conueniunt potius qui concordant, aut qui in eundem congregãtur locum. Congredi tamen & congressum legimus pro cõsuetudine mariti & vxoris. Quanquam & coire quondam verbum verecundum, postea factum est vsurpatione parum castum. Eos vero qui ex hoc loco sumunt ansam insaniendi, vt dicant Mariam postea more vulgari fœminarum peperisse filios, abunde refellit Hieronymus scribens aduersus Heluidiũ, & Chrysostomus hunc edisserens locum. Denique suffragatur & Laurentius exemplis aliquot ex ethnicorum quoq; libris in medium adductis. Nam id additum est ab Euangelista, nõ vt quod sequutum esset significaret, sed vt inusitatę rei miraculum aperiret. Perinde quasi dicat aliquis, iudices de caussa pronunciasse priusquam caussam cognoscerẽt: quum iuxta solennem morem prius audiant iudices quàm ferant sententiam. Qui sic loquitur, nõ hoc sentit, iudices cognouisse caussam, posteaquam tulerint sententiam. Vt igitur illic priusquam caussam cognoscerent, nihil aliud est quàm non cognita caussa, & citra caussę cognitionem: ita hic priusquam coirent, nihil aliud est, quàm sine cõgressu cõnubiali, siue absq; coitu. Cęterum vt res est gesta, ita narrat Euangelista, nõ vt ipse nouerat. Nondum intelligebat Ioseph mysterium: grauidam videt: congressum non intercessisse nouit, & idcirco nondum Euangelista pronunciat virgineum esse conceptum, donec angelum id aperientem producit. Quis enim hominum suspicaretur, mulierem è spiritu cœlesti concepisse fœtum humanum? Sed minus offendiculi habiturus erat sermo si vertisset per præteritum tempus, Priusquam cõuenissent, siue vt nos vertimus, priusquã cõgressi fuissent. Siquidem mollius est, priusquam cognouissent caussam, damnauerunt reum, q̃ priusquam cognoscerent. Iam enim magis videtur cognitio sequutura.

Cõuenire pro coire.

Heluidianorum error.

Priusquã quomodo accipiendum.

Inuenire, reperire, deprehendere.

Inuenta est in vtero habẽs.) εὑρέθη. Potius deprehensa est, aut certe reperta. Nam inuenimus quod quærimus, Deprehendimus, quod latebat, præsertim in flagitiis. Reperimus, vel casu obuia, vel præter spẽ oblata. Porrò participium ἔχουσα vice verbi infiniti positum est. Deprehensa est habẽs, pro eo quod est, Deprehensa est habere. Iam pro, in vtero habens, melius erat, grauida ac verecundius. quanquam enim in vtero habere Gręcis eleganter & vsitate dicitur, at Latinis non itidem, Sed ferre vterum rectè pro prægnante, dicunt Latini.

De spiritu sancto.) ἐκ πνεύματος ἁγίου, id est, ẽ spiritu sancto. Hic loco viri positus est spiritus sanctus. Siquidẽ lector audiẽs illam cum marito nõ fuisse cõgressam, & iam ferre vterum, statim cogitaturus erat, ex quo igitur alio viro? Proinde mox excludit hanc cogitationem, nõ ex viro, inquiens, sed ex spiritu sancto.

Iustus pro bono.

Quum esset vir iustus.) δίκαιος ὤν. Quoniam Græcus sententiam extulit per participium, liberum nobis reliquit, addere coniunctionem, quę commodissime faceret ad sensum. Sed hæc vox quum, magis aliquoties sonat aduersum quiddam, Vt quum sis pauper, tamen fastu turges. At hic ceu caussam adducit, cur noluerit illã traducere, quod iustus esset. Quasi dixisset, Ioseph eo quod esset vir iustus noluit eam infamare. Mire vero iustum vocat, ob id, quod in ius trahere noluerit, neq; punire, quod lex punire iubet. Iustum autem vocat, nõ ob vnam virtutem, quę prima est inter quatuor morales, sed ob absolutam omnibus numeris probitatem. Sic Aristoteles in Ethicis, Iustitia, inquit, in sese virtutem amplectitur omnem, & ἀδικίαν pro quouis peccato vsurpant sacrę literę. Subnotauit hoc Chrysostomus. Nam prorsus raræ cuiusdã ac prodigiosæ probitatis erat, quum sponsę tumentem vterum, & indubitata conceptus

ἀδικία pro omni peccato.

signa videret, nec expostulare cum vxore, nec queri apud affines, nec zelotypia discruciari, nec in ius ire, & ad pœnam rapere, sed suos æstus apud se duntaxat premere: tantum in animo secum de secreto diuortio cogitare. Grauidam videbat & mysterium, vt dixi, nondum nouerat, quod mox ab angelo discit.

Nollet eam traducere.) Est autẽ varius vsus apud Latinos huius verbi, traducere. Verum vt nullus elegantior, ita nec rarior alius, quàm quum significat promulgare quempiam, & in publicum vulgi sermonem efferre. Translatum apparet ab iis, qui quo conspicui sint omnibus, per celeberrima vrbis loca producũtur, id quod victis, aut facinoris alicuius damnatis ignominię caussa fieri solet. Ceterũ παραδειγματίσαι ad verbum sonat exemplificare, siue per periphrasim, exemplum facere. Sensus igitur est, Quum Ioseph esset vir probus, videretq; spõsam grauidam, nec tamen mores eius paterentur, vt posset adulterium credere, cælandum esse duxit, quod admirabatur. Traducere quid sit Latinis.

Occulte dimittere.) ἀπολύσαι Græcis ambiguum est verbum. Dimittimus exercitũ instructum: dimittitur senatus: dimittitur concio, quum vnicuiq; potestas sit quo velit abeundi. Dimittimus & amicũ volentem proficisci. At hoc loco Latinius simul & apertius erat amittere à se, siue repudiare, siue diuortium cum ea facere (Id enim sensit Euangelista) idq; clanculum, quod palàm non posset citra periculum simul & infamiam vxoris. Etiã si me non fugit, apud Suetonium dimissam dici, quę sit repudiata. Dimittere pro repudiare.

In somnis.) κατ' ὄναρ, id est, per somnium. Quanquam sensum eleganter expressit interpres. Nam quod in somnis apparet, per somnium appareat necesse est. Nec est apud Græcos

Apparuit Ioseph, sed apparuit illi. Certe ei legitur, in emendatioribus nostris, nominatim in aureo Codice. Nam liceat interim hac nota significare librũ, quẽ diximus esse in aulica bibliotheca Mechliniæ.

Accipere Mariam coniugem.) παραλαβεῖν, id est adiungere in consuetudinem vitę. Iam enim acceperat, sed diuortium meditabatur. Diuus Hieronymus vxorem legit, non coniugem.

Natũ pro conceptũ.

Quod enim in ea natum.) τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, id est genitũ. Sic enim appellat id quod cõceptum est in vtero, & nondum enatum. Natũ enim dicitur etiam id, quod quocunq; modo cœpit esse. Nos tamen conceptum vertere maluimus, ne quem torqueret sermo minus vsitatus. Porrò natum hic positum pro conceptum fatetur & indicat Diuus Augustinus lib. primo quęstionum in Genesin. Et Tertullianus libro de carne Christi. Nam ex hoc loco insanus Valentinus dicebat Christum natum per virginem non ex virgine, quum paulò superius Matthęus non abhorruerit ab hac præpositione, Ioseph genuit Iacob virum Mariæ, ex qua natus est Iesus.

De spiritu sancto.) ἐκ πνεύματός ἐστιν ἁγίου, id est, è spiritu sancto est, siue vt nos vertimus, A spiritu sancto profectum est: vt autorem indicet prępositio.

Pariet autẽ filium.) Annotauit Chrysostom. non esse dictum, Pariet tibi filium, quemadmodũ solet dici patribus: Et tamẽ dictum est: Vocabis nomẽ eius Iesum: quod autoritas imponendi nominis soleat esse penes maritum.

Iesu seruatoris nomẽ idẽ esse cũ nomine Iosue ducis.

Et vocabis nomen eius Iesum.) Vel hic refelli potest Iudæorum nostræ tempestatis væsania, qui volunt Christo diuersum fuisse nomẽ, à nomine ducis Iosue, & Iosue sacerdotis. Certum est enim ישע, siue additis duabus literis Vau & He ישועה Hebræis sonare salutem. Et angelus vocabuli rationem

expo

exponens,Ipse enim,inquit,saluum faciet populũ su-
um.Id quod annotauit & Hieronymus.Et D. Chry-
sostomus homilia prima testatur in ipso statim Euan
gelij frontispicio: Liber generationis Iesu Christi filij
Dauid, studio ab euangelista additum Christi cogno
men,vt eo discerneretur à duce Iosue. Rursum addi-
tum,Filij Dauid, quod ille Iosue de tribu Dauid non
fuerit. Porrò si nomen erat diuersum, quorsum atti-
nent hæ notæ,nomen à nomine secernentes? Cęterũ
Latinius erat, A peccatis suis,quàm eorum. Verum
interpres,opinor,vitauit amphibologiam: sed dũ vi-
tat hoc incommodum, in aliud incidit incommodũ.
Neq; vero periculum erat ne quis acciperet Iesum li
berasse suos Iudæos à suis ipsius peccatis. Mediũ erat
à peccatis ipsorum.

Per prophetam dicentem.) Sermo Gręcus bi
fariam accipi potest. Altero modo sic,vt impleretur,
quod dictum erat à domino, q loquutus est per Pro-
phetam. Altero sic, Vt impleretur, quod dictum erat
à domino per os prophetę,cuius hęc sunt verba: Hęc
amphibologia Græcis hinc nascitur,quod vtraq; prę
positio ὑπὸ & διὰ,id est,à & per,eundem nomi
nis casum asciscunt. τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ κυρίου, διὰ τοῦ
προφήτου λέγοντος. Verum posterior sensus mihi
[redacted]quod videã hanc sermonis figurã so-
[redacted] literis,quoties [redacted]t.
Id [redacted],inquit,& inquam.Iã Ver-
bum impleretur,pro perfic[redacted]
tinis auribus : nisi quũ sentimus addi quod deerat rei
consummandę,ita ex Hebręi sermonis proprietate re Implere,
lictum est. Quod genus permulta licebit in Aposto- pro perfi-
lorum literis animaduertere. cere.

Ecce virgo.) ἰδοὺ ἡ παρθένος. Apud Prophe- Alma qd
tam Hebræum [redacted]est,non בתולה Bethula, qd Hebræis.
proprie virginẽ significat,& intactã viro,sed עלמה
alma siue alama, quod puellam siue adolescentulã sig-
nifi-

nificat. Hoc ætatis est nomen, illud integritatis. Cætè-
rum Hieronymus negat vſquam inueniri in veteri
teſtamento vocabulum alma, niſi de virgine. Certe
Geneſis cap. 24. Rebeccam adhuc virginem alma vo
cat. Et Deuteronomij capite. 22. lex punit raptorem al
ma, id eſt, puellę, haud dubium quin de virgine ſenti-
ens, quem locum adducit & Origenes aduerſus Cel-
ſum. Proinde Septuaginta vocem hanc interpretati
ſunt ἡ παρθένος, id eſt, virgo, cæteris licet omni
bus puellam interpretantibus. Quanquam apud He-
bręos vox eſt anceps, vt quæ tum puellam ſignificet,
tum abſconditam, quod אלם alam Hebræis ſonet,
abſcondit. Vnde quod in titulo noni Pſalmi poſitum
eſt עלמות pro quo cæteri interp̃tes trãſtulerũt pro
adoleſcentia, Septuaginta tranſtulerũt, Pro abſcondi-
tis: vt alma non ſolũ virginẽ ſignificet, ſed κατ'
ἐπίτασιν virginem abſconditã, & à virorũ con-
ſpectu ſecluſam. Qui mos & hodie ferè manet Italis.
Quin & punica lingua, quam nonnulli volunt ab He
bręis ortam, alma virgo dicitur. Neq; tamen alma vo
cabulum competit in quamuis virginem, poteſt enim
& anus eſſe, ſed in eam virginem duntaxat, quę puel-
la ſit, & iam nubilis, ac nõdũ nupta, hoc eſt cognita vi
ro. Verum ſi cum contentioſis agatur, quantumuis
conſtet alma ſignificare virginem, [redacted]. Verum quum ceu no-
uum ſignum polliceatur deus, quid noui fuerat, ſi quæ
prius erat virgo, poſtea congreſſa viro, conciperet ac
pareret, id quod eſt omniũ commune? Poſtremo nec
illud arbitror negligendum, non dictum eſſe ſimplici
Virgo illa ter παρθένος, ſed ἡ παρθένος: Vt non de quauis
virgine poſſit accipi, [redacted], ſed cer-
ta quæpiam: vt inſignis virgo denotetur, quę ſit pari-
tura. Proinde vertendum erat: Ecce virgo illa conci-
piet.

piet. Ad quem modum nos locis aliquot articuli vim expressimus. Et ה apud Hebręos hoc loco præpositū articuli vim habet.

In vtero habebit.) ἐν γαστρὶ ἕξει, pro eo quod est, Grauida siue pregnans erit.

Et vocabitur nomen eius.) καλέσουσιν, id est, Vocabunt, non vocabitur. Atq; ita scriptum comperitur in antiquissimis simul & emendatissimis Latinorum exemplaribus. Matthęus enim respexit populi personam cuius illa vox est, Nobiscum deus, nimirum sibi gratulantis de tali partu. Emanuel autem Hebręis sonat, nobiscum deus. Nam עמנו nobiscū אל deus, עמנואל nobiscum deus. Cæterum, quod est interpretatum, quoniam inusitatior est sermo, nec amphibologia carens, nos periphrasi maluimus reddere, Quod si quis interpretetur, sonat nobiscum deus.

Exurgēs autem Ioseph.) διεγερθεὶς, id est, experrectus, siue expergefactus, aut excitatus. Quanquā huius verbi vsus ad tria solet accōmodari, ad eum qui surgit, qui reuiuiscit, & qui expergiscitur.

Et accepit coniugem.) Hoc est adiunxit sibi. Pugnat enim παραλαμβάνειν cum eo quod est ἀπολῦσαι, id est, reiicere.

Filium suum primogenitū.) τὸν πρωτότοκον. Græcus articulus [redacted] accipiēdus interpretatiue, pro eo quod est, qui est primogenitus: vt intelligas eundem illum filium, de quo prius est loquutus, & quem è spiritu dixit conceptum. Eadem de caussa addit αὐτῆς, id est, suum. Alioqui quę mulier parit alienum filium? vt interim sileam de mysterio, quod subest in vocabulo primogeniti. Cæterum quod ait: Donec peperit, Latinis erat, donec peperisset. Ex his [redacted] verbis Heluidiani venantur erroris sui patrocinium, haud

Donec quomodo accipiendum.

ani-

animaduertẽtes Hebræi ſermonis proprietatem. Ad eundem modum legis de coruo emiſſo Geneſis cap. 8. qui egrediebatur, & non reuertebatur donec ſiccarentur aquæ ſuper terram: quum ſignificet auem nunquam fuiſſe reuerſam. Quanquam hac de re ſuperius item nonnihil attigimus.

EX CAPITE SECVNDO.

QVum ergo natus eſſet.) Græci codices, autem habẽt, nõ ergo. τοῦ δὲ ἰησοῦ γεννηθέντος, id eſt, Nato autem Ieſu, atq; ita legit Chryſoſtomus, quanquam refragantibus antiquis exemplaribus Latinis. Neq; magni refert ad ſententiam.

In Bethleem Iudæ.) Iudææ legendũ arbitror, non Iudæ, ſuffragãtibus vetuſtiſsimis exemplaribus noſtris. Siquidem Iuda hominis nomen eſt, Iudæa regionis. ἐν βηθλεὲμ τῆς ἰουδαίας. Cæterum obſcuri viculi nomen, quo magis agnoſceretur addito regionis vocabulo illuſtrauit. Eſt enim Bethleem oppidulum ſitum in tribu Iuda, vnde Iudęa dicta eſt, haud procul ab Hieroſolymis. Solemus autẽ regionis nomen addere, etiam diſcernẽdi gratia; velut Antiochiam Paleſtinæ, quod altera ſit eiuſdẽ nominis in Aſia, id quod hic quoq; locum habet. Siquidem alteram eſſe Bethleem in Galilæa, indicat liber Ioſue, quemadmodum autor eſt Hieronymus in ſuis commẽtariis. ~~Communiter deprauatum est quod paulò poſt ſequitur: In Bethleem Iudæ pro Iudææ.~~ Hieronymus tamen arbitratur librariorum errore factum, quod ſcriptum ſit Iudææ pro Iuda: quum in Michæa legatur Iuda, vſus hoc argumento, quod non ſit altera Bethleem aliarum gentium, ſed in Iudæa duæ ſint, altera in tribu Iuda, altera in Galilæa. Sed hæc ad ſenſum Euangeliſtę perpuſillum habẽt momẽti. Proinde ſiue Iuda legamus, ſiue Iudææ, nõ eſt quod aliquis digladietur, quum ſe[illegible]dem: & cõſtet olim etiam Iudęę ſcriptum fuiſſe in vulgatis exemplaribus. Certe in vati-

Bethleem duę.

ticinio prophetæ quod mox adducetur, Iuda legitur, non Iudææ, magno consensu codicum, tum Græcorum tum Latinorum. Ad hæc Hebręis peculiare est, hominis vocabulum vsurpare pro gente seu loco. Cęterū בית לחם Bethlehem Hebręis sonat domum panis, לחם lehem panis, בית domus. יהודי Iudęus consistens: Bethlehem ab Hieronymo in locis Hebraicis, ciuitas dicitur Dauid, quæ eadem dicta est Ephrata. Abest ab Ælia sex M.P. ad plagam meridianam. Idē enarrans. 5. Micheæ caput, paruum viculum appellat, sed ad reliquarum ciuitatum comparationem. Nā & Lucę capite. 2. πόλις dicitur. Porro quod Magi nominantur: nemo maleficas artes, quas vulgo magicas dicimus, somniet. Siquidem quos Græci sophos aut philosophos, Chaldęi Magos vocant, vt testatur & diuus Hieronymus in Danielem. Illud minutius, quod παρεγένοντο, id est, accesserunt, vertit, venerunt: Venerunt Hierosolymam dicentes. Nomen vrbis apud Gręcos ferè neutro genere pronunciatur ἱεροσόλυμα & σόλυμα: populus ipse Hierosolymi dicūtur masculino genere, numero multitudinis, quemadmodum & Solymi. Semel duntaxat, quod equidem meminerim, Hierosolymam lego, idq; apud Cornelium Tacitum libro Augustæ historiæ. xxi. Solymos, inquit, carminibus Homeri celebratam gētem, conditam vrbem Hierosolymam nomine suo fecisse, plurimi autores consentiunt. Verū haud scio, an hic appositiue vsurparit Hierosolymam.

Magi qui.

Hierosolymaum, & Hierosolyma, solymæ.

Qui natus est.) ὁ τεχθεὶς, non γεννηθείς. Participium est à verbo pario, quasi dicas, partus est. Nos vim articuli cupiētes exprimere, vertimus: Vbi est ille qui natus fuit, vel est rex Iudæorū? Et rursum in stella posuit articulum, αὐτοῦ τὸν ἀστέρα. Vt certā stellam intelligas, & non quamlibet, sed eximiam.

Articulus additus.

Et vénimus.) Vénimus prima acuta pronuntian

tiandum est, vtpote præteriti temporis ἤλθομεν.

Venimus adorare.) Græcanicè dixit magis quam Latinè, venimus vt adoremus, siue ad adorandum. Minutius & illud, quod ἀκούσας participium præteriti temporis, vertit audiens. Rectius erat, quum audisset, siue vt nos vertimus, auditis autem his Herodes. Ad hæc, quod hic in pronominis casu variant Græca exemplaria, dum in nonnullis legitur προσκυνῆσαι αὐτῷ, in aliis προσκυνῆσαι αὐτόν, non est quod quenquam moueat, quod verbum προσκυνεῖν apud Græcos autores vtrique casui iunctum reperiatur. Præterea quod omnis Hierosolyma poëtice magis quam historice, pro tota dixerit Hierosolyma: nec id citra vitium amphibologiæ, quasi plures sint Hierosolymæ. Rursum quod fecit in ἀκούσας, idem fecit in συναγαγών. Verum hæc quoniam leuicula sunt, & ad sensum nō ita multum habent momenti, nō est animus pasim admonere.

προσκυνεῖν & dandi & accusandi casum admittit.

Principes sacerdotum.) ἀρχιερεῖς, id est, primarios sacerdotes, quos aliás sæpe vertit, pontifices. Alioqui [redacted]

Et tu Bethlehem.) Testimonium hoc sumptum est ex Michææ capite. 5. Diuus Hieronymus ingenuè fatetur, id quod refertur à Matthæo: neque cum æditione Septuaginta, neque cum Hebraica veritate per omnia conuenire: siue quia voluerit Euangelista studiose referre, sicut ab illis fuit responsum, vt ostenderet scribarum & pharisæorum in diuina scriptura negligentiam: siue iuxta quorundam opinionem, quod ipsi Euangelistæ testimonia huiusmodi non è libris deprompserint, sed memoriæ fidentes, ita vt fit, lapsi sint quod durum est fateri, propterea illud secum perpendat velim Lector pius ac diligens, num hac ratione possit ex his angustiis emergi, vt dicamus quod à propheta dictum erat, tacuit Euangelista, quod sensit explicuit, nō ad id tempus respiciens, quo hæc scripsit propheta

...e dicā nefa...
...rium

sed

ſed ad ſua tempora, quibus ædito Ieſu, deſiit eſſe minima Bethleem, ac maxima cœpit eſſe. Perinde quaſi dixiſſet: Quod olim prędictum eſt à vate, fore vt ex omnium minima, fieres omniũ maxima, id iam contigit. Adiiciã & illud, Haud ſcio an per hyperbolen dictũ accipi poſſit: Nequaquam minima es in principibus Iuda, vt quam vehemẽter humilem intelligi voluit, negaret vel minimam eſſe inter principes, perinde ac ſi extremæ notę hominẽ, negemus eſſe in hominum numero: & quemadmodum Paulus ſupra modũ contempta, vocat ea quæ nõ ſunt. Ad hęc notat Hieronymus eandem ciuitatulam Bethleem, quę ſita eſt in regione Ephrata, nunc vendicari ſorti Iudæ, nũc Simeonis, nunc Beniamin. Porrò Ephrata אפרתה Hebręis ſonat furorem, ſiue καρποφόρον, id eſt, frugiferam, autore Hieronymo. Illa quoniam leuicula ſunt, ſatis eſt indicaſſe, quod, In principibus dixit, pro inter principes, & exiet, pro exibit. Item pro Dux eſſe ἡγούμενος, participiũ eius verbi, vnde deductũ eſt ἡγεμὼν, quod principem, ac ductorem ſignificat, ac modo verterat, principem. Vnde forte melius vertiſſet: Exibit qui dux ſit populo meo.

Hyperbole. Quomodo poſſit accipi, Bethleem nõ eſſe minimam.

Qui regat populum meum.) ὅστις ποιμανεῖ, id eſt, Qui recturus eſt, ſiue reget futuri temporis, ſuffragantibus & Latinis exemplaribus vetuſtis. Id ſignificat non ſimpliciter regere, ſed paſcere, vt aliquoties tranſtulit, & regere quomodo paſtor gregem. Quanquam Græca vox non reſpondet Hebraicæ, quæ hoc loco dominatum magis ſignificat.

ποιμαίνειν. Regere bifariam.

Interrogate diligenter.) ἀκριβῶς, id eſt, Exacte, quod abſolutam quandam ſignificat diligentiam. Inde verbũ ἀκριβόω, quo mox vſus eſt: ἠκρίβωσεν παρ᾽ αὐτῶν, id eſt, Diligenter didicit ab illis. Id ſignificat accurate, exactaq; cura quippiam agere, vbi quis omnibus neruis incumbit. Nec eſt, interrogate, ſed, exquirite, ſiue examinate, ἐξετάσατε. Quin

& illud parum cōmode reddidit, Tempus stellę quæ apparuit eis, τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος, quę apparuisset, siue apparuerat. Nec additur apud Gręcos eis. Cæterum pronomen interpres addidit, quo dilucidior esset narratio.

Inuenerunt puerum.) Minutula sunt & illa, quod Græce non παῖς est, sed παιδίον diminutiuū, quasi dicas, puellum: quēadmodum & superius diligēter interrogate de puero, περὶ τοῦ παιδίου. At paulo superius, Præcedebat eos, προῆγεν. Quod ita est pręcedere quempiā, vt sit ceu dux viæ. Præterea, Gaudio magno, χαρὰν μεγάλην .i. gaudium magnū Atticorum more dictum est, quod tamen Latine vertit interpres. Itē quod Intrantes domum, pro ingressi domum, ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν. Nam quod πεσόντες .i. prostrati, vertit procidentes, propè coactus fecit, & mollius est. Hęc & id genus minutula multa sciens prætereo, ne Lectori sim fastidio.

Et responso accepto.) Dicat aliquis: Quid reresposūm est his, q nihil interrogauerāt χρησμοὶ dicūtur oracula, quæ redduntur à numine aliquo, sed petentibus aut consulentibus. Vnde cōmodius vertisset oraculo moniti, siue oraculo accepto. Nisi fortè destituti ductu stellæ, desiderarūt aliquod signum diuiuæ voluntatis. Deinde, Ne redirent, Græce est, μὴ ἀνακάμψαι, id est, Ne reflecterēt, si libeat supstitiose vertere. Verbum aptum, ac peculiare facientibus iter nauigio aut equis. Ac mox:

Responsum pro oraculo.

Apparuit in somnis.) φαίνεται κατ᾽ ὄναρ, id est, apparet per somnium, verbo præsentis temporis: quanquā interpres Latine ac probe vertit. Rursus illud, Surge & accipe, ἐγερθεὶς παράλαβε, id est, Experrectus adiunge tibi, siue assume comitem. Ac

mox, ὁ δὲ ἐγερθεὶς, At ille experrectus siue excitatus. Quanquam ante iam admonuimus hanc vocem cōmunem esse expergiscenti, surgenti, & reuiuiscēti.

Ex Ægypto vocaui filium meū.) Hoc testimonium Matthæus adduxit ex Osee cap. 11. Potest etiam sumptum videri autore Hieronymo è libris Numerorum, cap. 24. dicente Baalam: Deus ex Ægypto vocauit eum, gloria eius quasi gloria vnicornis.

Et mittens.) καὶ ἀποστείλας, id est, Missis carnificibus, aut ministris, aut satellitibus. Neq; enim alioq recipit Latini sermonis consuetudo. Quanq̄ Græcis ἐπιστέλλειν dicitur absolute, qui mittit epistolā: & ἀποστέλλειν, qui mittit mandatū aut nuntiū. ἐπιστέλλω, ἀποστέλλω absolute.

Et in omnibus finibus eius.) τοῖς ὁρίοις αὐτῆς. Eius, nō refert Herodē, sed Bethlehē: id quod in Græcis indubitatū est. Eā ambiguitatē quo nos effugeremus, vertimus In oībus finibus Bethlehemiticis.

A bimatu & infra.) ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω, id est, omnes qui bimuli essent, aut minores. Nam διετὲς Græcis duorum annorū spatium est. Rursum, ἠκρίβωσε, quod supra vertit diligenter didicit, hic transtulit, Exquisierat. ἀκριβόω

Vox in Rama audita est.) Testimonium desumptū est ex Hieremiæ cap. 31. Hieronymus admonet hic Rachel positum non pro muliere, sed pro loco ipso, quod Rachel enixa Beniamin, sepulta fuerit iuxta Bethlehem. Itaq; propter corpusculi hospitiū locus nomen accepit sepulturæ. Præterea Rama nō esse vocabulum loci, quemadmodum videtur: Sed הָרָמָה Rama Hebræis excelsum sonat, vt claram ac longe lateq; sonantē, plorantis vocem intelligas. Proinde mirum est interpretē, quisquis fuit, Græcum: nā Matthæus Hebraice scripsisse creditur, reliquisse vocem Hebraicam הָרָמָה, nisi forte pro loci vocabulo transtulit Nā est oīno huius noīs locus ī tribu Beniamin, iuxta Gabaa. Rama q̄d Hebræis ex Hieronymo.

 Plora

Ploratus & vlulatus.) Pro duobus quæ nos legimus, Græci codices habent tria, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς, καὶ ὀδυρμὸς, id est, Lamentatio, ac ploratus ac fletus. Cæterum quod sequitur, Noluit cõsolari, vel amphibologię vitãdę gratia potius vertendũ erat, Noluit cõsolationẽ admittere. Quia nõ sunt: Hoc subito videtur ad Rachelis personam referri, Noluit hoc nomine consolationem admittere, quasi non essent ij qui mortui sunt, quum ad meliorẽ vitam profecerint. Vel simplicius intelligamus, non esse dictos, qui perierunt. Siquidem his verbis, non sunt, propheta voluit explicare dolorẽ Rachelis inconsolabilem: et Herodis immanissimam crudelitatem. Illud leuiculum, quod ἰδοὺ φαίνεται, id est, Ecce apparet, verterit, Ecce apparuit, mutato verbi tẽpore. Quũ præsentis abusus aptus sit rem ceu iam geratur narranti. Nam de hoc ἐγερθεὶς παράλαβε superius admonuimus. Rursum Audiens, ἀκούσας δὲ, pro, Quum audisset autem: Illud recte mutauit, Quod regnaret, ὅτι βασιλεύει: quod Græcus interpres Hebraice magis q̃ Græce dixit, Quod regnat. Cæterum Herodes hic pater fuit Archelai, quo Lugdunum relegato per Tiberium Cæsarem, substitutus est in regnũ frater huius Herodes à quo fuit irrisus Christus, filius illius sub quo fugit in Ægyptum, Ita Hieronymus. Iudęa hic pro parte regionis Iudaicę ponitur.

Amphibologia semper vitanda.

Non esse quomodo dicti sunt infantes.

Herodes quis.

Timuit illò ire.) ἐκεῖ ἀπελθεῖν, Illò aduerbium est, etiam si in vetustissimis codicibus scriptum est illuc. Nec est ire, sed abire, ἀπελθεῖν.

χρησμὸς quid proprie.

Et admonitus.) χρηματισθεὶς δὲ κατ᾽ ὄναρ, quod modo verterat, Responso accepto. Diuus Hieronymus putat χρησμὸν dici, quoties Deus per se respondet. Nec est, Et responso accepto, sed, Sed accepto responso licet reclamantibus exemplaribus Latinis, Quanquam minutius hoc, velut & illud,

ἐλθὼν

[redacted] profectus habitauit, siue, Ve-
[redacted] habitauit. Etiamsi in [redacted]
[redacted] prophetas, [redacted]) *Nazaręus quid Hebræis.*
[redacted] solitus citare nominatim au-
torem prophetiæ, nunc in genere dixit, Per prophe-
tas, quod נזיר Hebręis sanctus siue consecratus dici-
tur iuxta Septuaginta. Et nō vno in loco, sed passim
Christus sanctus dicitur, quādo de illo scriptum est,
Quum venerit sanctus sanctorū, cessabit vnctio ve-
[redacted] vertit. Alij floridum ex-
ponunt [redacted]. Nezer enim Hebræis flos vel germen
vt Septuaginta verterūt, dicitur: verum [redacted], illud per
scribitur. Huc respicientes aliqui, dū conatur hoc testi
monium ad certum referre locum, sumptum putant
ex Esaiæ cap. 11. Et egredietur virga de radice Iesse,
& flos de radice eius ascendet. Porro [redacted] quod soli
Septuaginta transtulerunt Radicem, Aquila Symma
chus ac Theodocion verterunt κορμὸν, id est,
Stirpem siue truncum. In hanc fermè sententiam Hie
ronymus, qui locum hunc annotauit, & in libello ad
Pammachium de optimo genere interpretādi. Chry-
sostomus homilia in Matthæum nona, existimat hoc
oraculum adductum ex aliquo voluminum, quæ vel
negligētia, vel impietate Iudæorum, vel temporum,
ac bellorum iniuria perierunt. Illud addam, ὅτι,
id est, Quia, coniunctio hoc sanè loco fuerat omitten
da, nisi reddidisset hunc ad modum, Quod Nazaræus
vocandus esset.

EX CAPITE TERTIO.

Poenitentiam agite.) μετανοεῖτε. Quod ple-
runque vertit, Pœnitentiam agite. Opinor quod
Pœnitete, siue Pœnitemini, parum Latinum vi-
deretur: quanquam & sic vertit alicubi. [redacted]

[redacted] Græcę vocis elegantiā annotauit Tertullianus libro aduersus Marcionem secundo. Nam & in Græco, inquit, sono pœnitentię nomen nō ex delicti confessione, sed ex animi demutatione compositum est. [redacted]

Pœnitētię vox vnde dicta.

Appropinquabit enim.) ἤγγικεν. Dubium nō est, quin errore librariorum acciderit, quod perpetuo penè legatur futurum pro præterito, in hoc sanè verbo, quum sit appropinquauit. Quanquā in huiusmodi verbis Græci nonnunquam abutuntur præterito vice præsentis. Mollius erat, Instat, siue adest, siue In propinquo est regnū dei. Nam id est appropinquasse in propinquo esse. Siquidem Iudæis adhuc in vmbris & ceremoniis versantibus, aduentabat quidem, sed eminus. Subindicauit & Origenes verbum Appropinquauit, non ad tempus, sed ad actum referri, homilia in Matthæum prima. In vno Donatianico erat, appropinquat.

Vox clamantis.) Ipse Ioannes Baptista, apud Ioannem euangelistam testatur hoc de se dictum. Est autem apud Esaiam cap.40. consentiēte Hebraica ve[redacted] æditione Septuaginta: nisi quod Septuaginta [redacted]

φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους τοῦ θεοῦ ἡμῶν. Porrò quod apud prophetam est, Dei nostri, Euangelista sensum reddens, non verba, posuit Eius. Cæterum Parate, Grǽce est, ἑτοιμάσατε, hoc est, Promptã, paratam, & expeditam reddite. Hebraica vox פנו proprietatem habet, vt significet viam apertam, et oculis intuentium conspicuam facere, à verbo פנה quod est Respexit. Obstant enim affectus mũdani, quo minus homines videãt Christum aduenientem: quibus sublatis, iam ceu præparata via domini, cõspicitur aduenienѕ salus.

Habebat vestimẽtum de pilis.) ἔνδυμα αὐτοῦ, id est, Indumentum suum, & è pilis magis quàm de pilis: deinde cameli, non camelorum. Quanquam hæc non magnopere faciũt ad sententiam. Et zonam Grǽce dixit, pro cingulo: tametsi zonǽ vocabulum Latinis receptum scio.

Esca autẽ.) τροφὴ, id est, cibus siue alimonia, à τρέφω nutrio. Quod interpres vertit locustas, Græce sunt ἀκρίδες, vox inde dicta, quod id animal summas aristas aduolans depascatur, Coactior enim videtur etymologia, quæ ἀκρίδας hinc dictas existimat, quod exiguo sint capite, quasi ἀκαρίδας. Theophylactus indicat ἀκρίδας herbæ aut fruticis agrestis genus intelligi posse, non animal. diuus Hieronymus super hac voce nihil annotauit, non taciturus opinor, si de frutice sensisset Euangelista. Hilarius autẽ, atq; etiã recentiores Rabanus et Lyranus animal accipiũt. Qui ἀκρίδα nolunt esse animal, vocem dictam existimant, à particula Græcis augẽte α & γράω quod est edo, inde fruticem aut herbã dictã γράστιν, quod virẽs etiamnũ edatur ab ani-

mantibus. Quanquam hęc etymologia rectius quadrat in animal, quod segetes depopulatur, quemadmodum legimus Exodi decimo. At Ælius Dyonisius negat Atticis herbam γράσιν dici, sed κράσιν, quanquam hęc adhuc multum absunt ab Acridibus. nec huc pertinet, quod quidā tradunt ἀκρίδας dici paniculos ab auena dependentes. Verum hęc vtcunq; habent, apud Latinos certe veteres nō memini legere locustam pro frutice aut herba, sed tantum pro animante, quod geminum memorant terrestre ac marinum. Illud probabiliter colligitur ex iis quæ de locustis prodidit antiquitas, eas fuisse non per omnia similes nostratibus. Nam illę volabāt quaternis alis, & ex Africa nonnunquam commigrabāt in Italiam: quum de nostratibus nō querantur agricolę, nec ipsę in alienam regionē agminatim deuolent. Cogor hoc loco desiderare prudētiam in nonnullis scriptoribus, quorum de numero est Nicolaus Perotus, qui nolūt locustam hoc loco animal esse, sed fruticem nescio quem aut surculum delicatum, & ceu rem vehementer impiam execrantur, si Ioannes Baptista tam vili cibo pastus dicatur, quasi vero non reddamur ob id ipsum deo chariores quod pietatis amore ciborū delicias contemnimus. Cęterum de locustis nulla est controuersia quin et in cibis fuerint, alioqui Leuiticus ridicule cōmemorasset eas inter mūda, nō sacrificiis, sed hominum esui. Parthis etiam in deliciis fuisse leguntur, & hodie narrant Ægyptios vulgo vesci locustis.

Et omnis regio circa Iordanem.) καὶ πᾶσα περίχωρος τοῦ ἰορδάνου, id est, Et omnis regio vndique finitima Iordani. Omitto leuicula illa, quod ἰδὼν vertit Videns, pro, Quum vidisset, Quod πολλοὺς τῶν φαρισαίων, id est, Multos pharisæorum, Græce magis q̄ Latine dixerit, pro Multos è pharisæis, siue Multos pharisæos.

Progenies viperarũ.) γεννήματα τῶν ἐχιδνῶν. Idem est, quod aliâs vertit, Genimina viperarum, sed parum Latinè. Nam progenies dicuntur ab alio progeniti: atque idem sonat Græca vox. Poterat dicere, filios, siue germina. Genimẽ enim haud arbitror vsquã comperiri apud probatos autores. Nã geno pro gigno, quo vsus est Varro & Lucretius, sed in poëmate, verbum est obsoletius, q̃ vt hodie quisq̃ vti velit. Atque vt hoc vtcunque reperitur, ita genimen nusquã est inuenire. Ego sanè quod ad me pertinet, vellẽ inueniri, ac receptum esse. *Genimen inaudita vox.*

Quis demonstrauit vos.) In vetustis & emẽdatioribus codicibus scriptum est, Vobis, non Vos, ὑπέδειξεν ὑμῖν, & magis Subindicauit, siue submonstrauit, q̃ demonstrauit: quasi dicas, clanculũ indicauit & admonuit, vt fugeretis imminens periculũ. Nã quod ἀπὸ μελλούσης ὀργῆς, id est, A futura ira, vertit A vẽtura ira, recte mutauit: nisi quod apertius erat, Ab ira quæ futura est, vt certam intelligas iram iam instantẽ. Certe Futura legitur in aureo Codice.

Fructum dignum pœnitentiæ.) καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας, id est, fructus dignos pęnitentia. Quanq̃ ambiguum est, vtrum genitiuus pœnitentię pertineat ad nomen fructus, an ad dignos, quod raro iungitur apud Latinos paterno casui. Et ita positum est, vt magis videatur referendum ad proximam vocem dignos: vt sit sensus: Si vere vos pœnitet, vt præ vobis fertis, sic viuite, vt appareat vos [redacted] & poenitere ex animo pristinæ vitæ pœnitentia teneri. Nam fructus digni pœnitentia sunt, quorum merito aliquem pœnitere debeat, vel, Dignos accipiat absolute pro legitimos & idoneos. *Dignus cui casui adiungatur.*

Et ne velitis dicere.) καὶ μὴ δόξητε λέγειν, id est, Ne videamini dicere: vt sit sensus, Ne sic viuatis, vt videamini totam fiduciam pietatis collocasse in af- *Μὴ δόξητε.*

finitate patrum. Quanquam potest et sic accipi, Ne fatis in hac opinione, vt dicatis vos esse filios Abrahæ: tanquã id sufficiat ad iustitiã, è sanctis esse prognatos. Et mox:

Quoniã potens est.) ὅτι coniunctio aut omittēda erat aut vertēda in quod, nõ in quoniã, aut quia.

Amphibologiam tollit articulus.

Filios Abrahæ.) τέκνα τῷ Ἀβραάμ. Articulus Græcus indicat Abrahę, datiui casus esse, non paterni. Quasi dicat Abrahę non defuturos filios, etiam si illi non sint nati. Quidam in huiusmodi vice articuli addunt pronomen ipsi, sed amphibologia tolletur, si legas Abrahamo.

Iam enim securis.) ἤδη γὰρ καὶ ἡ ἀξίνη, id est, Iam enim & securis. Nec est otiosa coniunctio: indicat enim cum epitasi proximũ instare periculũ. Siquidē quandiu spes est remedij, stercoratione, aut putatione subuenitur arborũ vitiis. Cæterũ vltimæ desperationis indicium est, quoties securis admouetur radici.

Exciditur mittitur.

Excidetur & in ignem mittetur.) Vtrunque verbum Gręcis præsentis temporis est, Exciditur, et mittitur, ἐκκόπτεται, καὶ βάλλεται: Primũ vt sententia sit generalis: deinde, quod abusus temporis magis facit ad emphasim periculi proxime imminentis: velut admota radicibus securi, iamiam futurum sit, vt funditus excidatur arbor. Illud leuius quod εἰς μετάνοιαν, vertit in pœnitentiam, pro Ad pœnitentiam.

Qui autē post me venturus est.) ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, Qui venit, pręsentis tēporis, aut qui venturus est. Est enim hoc participium, quemadmodum & illius verbum anceps, vt intelligas vel ætate iuniorem Christum, vel successurum in munus prędicandi. Illud minutulum:

Non sum dignus.) οὐκ εἰμὶ ἱκανός, id est, Non sum idoneus. Et fortior ad vires refertur, non ad animi ma-

mi ma-

mi magnitudinem, ἰσχυρότερος, id est, Valentior siue plus potens q̃ ego, quum iuxta Latini sermonis elegantiam fortitudo magis sit animi q̃ corporis. Et ὑποδήματα soleas sonat, magis q̃ calceamenta: hinc dicta Græcis, quod pedibus subligentur.

In spiritu sancto.) Quod in nostris additũ est Et igni, in nõnullis Græcorum exemplaribus erasum est, fortassis odio quorundam hæreticorũ, qui pro lotione vtebantur inustura. Certe Hieronymus legit, In spiritu & igni: atq; item Hilarius, cúmq; his Cyprianus: & in nonnullis Græcorum codicibus additum cõspicitur. Atqui Chrysostomus homilia in Matthæum vndecima, legit & interpretatur, In spiritu & igni. Quanq̃ secus legit Theophylactus. Porrò ne quis in nostris codicibus arbitretur casu additum, sic legit & interpretatur Hieronymus. Quòd autem ait in spiritu & igni trifariam potest accipi: primum vt referatur ad spiritum sanctum specie linguarum ignearum in die Pentecostes missum in discipulos, quẽ ipse Dominus Act. 1. baptismum appellat; Ioannes baptizauit vos aqua, vos autẽ baptizabimini spiritu sancto, non post multos hos dies. dein, vt pertineat ad ignẽ afflictionum & crucis: Nam hunc quoq; baptismum appellauit Dominus, ita respondens filiis Zebedæi: potestis bibere calicem quem ego bibo, & baptismo quo ego baptizor baptizari? Tertio per ignem intelligi potest vigor Euangelicæ gratiæ, qui intus datur, quũ Iudaici ritus fuerint frigidi. Ignis enim inter omnia elemẽta maximam habet agilitatem, omnia in se transformans ac sursum rapiens. Tametsi In præpositio, iuxta idioma Hebræi sermonis addita est. Quod genus est illud apud Ioannem, In spiritu dei eiicio dæmonia, quod perinde valet, quasi diceret, Spiritu Dei eiicio. Annotat hoc vt rem seriam Augustinus in homilia de verbis Domini, ex Matthæo vndecima, proferens similes formas, percusserunt in gladio,

In spiritu & igni baptismus.

Succen-

Succenderunt in igni, & accepit cultros petrinos in quibus circunciderat filios Israel.

Cuius ventilabrum.) πτύον Grecis instrumētum quo grana repurgantur à paleis. Augustinus edisserens Psal. 92. legit palam pro ventilabro, quod idem pala quoqꝫ fieri consueuerit.

Triticum in horreum suum.) τὸ σῖτον αὐτοῦ. id est, Triticum suum: Vt Suum pertineat ad triticum, non ad horreum. Deinde paleam est, non paleas. τὸ δὲ ἄχυρον, licet reclamantibus nostris exēplaribus. Verum hoc nihil ad sensum.

Debeo, pro op⁹ habeo

A te debeo baptizari.) Non est debeo, sed χρείαν ἔχω, id est, Op⁹ habeo vt abs te baptizer. Porrò verbo baptizandi, tametsi Græco, tamē quoniam res ipsa noua eò ad nos permanauit, placuit cōstanter vti.

Sine modo.) ἄφες ἄρτι. Quod hic vertit, Sine, mox transfert, Dimisit, quum vtrobiqꝫ sit idem verbum. Quanq̄ nō est idem, sinere & dimittere. Aut dicendum erat, Omitte nunc, vt intelligas id, quod est consentaneum, Ioannem iniecta manu, conatum vetare Iesum. Ac mox, Tunc omisit illum. aut, Sine nūc & tunc sinit illum. Nam ἀφίησιν, præsentis temporis est, non præteriti.

Donatiani collegium Brugis

Baptizatus autem Iesus.) Iesus in aureo codice non addebatur, nec in vno Donatianico. Siquidem quum essemus proxime Brugis, scrutati sumus bibliothecam vetustissimi collegij, vulgo dicti, sancti Donatiani: Ibi reperimus Euangeliorum codices complures, quorum aliquot inscriptione etiam testabantur se descriptos ante annos octingentos. Hoc te nescire nolui Lector, quod horum codicum testimonio sum frequēter vsurus in hoc opere. Et εὐθὺς quod hic est apud Græcos, in plerisqꝫ Latinis codicibus non additur.

Sicut

Sicut columbã.) ὡσεὶ περιστεράν. Obſcurius red didit interpres. Videtur enim dicere, more columbæ deſcendiſſe ſpiritum ſanctum, quum ſentiat eum ſpecie columbæ deſcendiſſe. Sicut columba.

Et venientem ſuper ſe.) Ex Græco ſermone non liquet vtri ſint aperti cœli, Chriſto, an Ioanni, tũ vter viderit columbam deſcendentem. Atqui, ex Euangeliſtæ verbis magis videtur ad Chriſtum referri, q̃ ad Ioãnem, niſi quod ſequitur, ἐπ' αὐτόν, quod interpres vertere debuiſſet, Super eum, ſiue ſuper ipſum. Alioqui ſi Super ſe ſentiendum erat, dixiſſet, ἐφ' αὑτόν. Ad hæc, non referebat vt Chriſtus hęc videret, quæ fiebant propter Iudæos, quo euidenti ſigno intelligerent eum eſſe Meſſiam, non Ioannem, ad quem alioqui vox patris miſſa videri poterat, niſi columba palam deſignaſſet Ieſum. At Marcus, aliquãto etiam obſcurius facit, & niſi res ipſa loqueretur, & obſtarent hęc duo verba, ἐπ' αὐτόν, prorſus intelligeremus Chriſtum vidiſſe, non Ioannem. Lucas ita recenſet, vt quis viderit, non aperiat. Solus Ioannes palàm explicat, Ioannem Baptiſtam vidiſſe.

In quo mihi cõplacui.) ἐν ᾧ εὐδόκησα. Verbũ eſt peculiare diuinis literis, quo propenſum animum, ac præcipuum quẽdam affectum ſignificant. Perinde ſonat quaſi dicas, In quo bonam de meipſo habeo opinionem: & vt ita loquar: Ipſe mihi placeo: ſiue, In quo mihi complacitum eſt. Auguſtinus ſermone ſexageſimotertio legit, In quo bene ſenſi, ſequutus Cyprianum ſuum, qui itidem legit libro aduerſus Iudæos primo, cap. 14. Vterque ſequutus videtur Tertullianum, qui libro contra Praxean legit, in quem bene ſenſi, & hic ſequutus, vt opinor, Irenæum, qui frequẽter hoc modo loquitur. Nam εὐδοκεῖν id Græcis ſonat. Vnde illis εὐδόκιμοι dicuntur, celebres & de quibus magnifica eſt opinio. Cęterum illud Dilectus, εὐδοκεῖν, q̃d Gręcis

ctus,

ἀγαπητὸς quid. lectus, quod mox præcesserat, ἀγαπητὸς est Græcis, quod plerunque vertere solet, Charissimus. Est enĩ nomen, non participium, & omnino plus quiddã indicat, q̃ dilectus. Atqui si vsquam erat charissimus dicendum, hic certe dicendũ fuerat, quum de filio Christo loquatur. Et ita citat aliquoties Hieronymus.

EX CAPITE QVARTO.

TVnc ductus.) ἀνήχθη, id est, subductus, siue sublatus, velut è medio abductus. Nec enim protinus cœpit prædicare, sed abdidit sese dies aliquot. Porrò quod simpliciter dixit, à spiritu, solitus addere sanctum, palàm est eum loqui de spiritu, cuius modo meminerat, & ob id addidit articulũ, ὑπὸ τοῦ πνεύματος. Nam quoties is accedit, ferè de spiritu sancto sentiendum esse docet Didymus in opere de spiritu sancto. Etiãsi πνεῦμα pro quocunque spiritu, nonnunquã & pro mẽtis impetu vsurpetur: quum πνοὴ non aliter q̃ pro flatu positum reperiatur in arcanis literis, subnotante Augustino libro de ciuitate dei decimotertio. Rursum diaboli nomen vbique reliquit interpres, & in Paulinis epistolis aliquoties, vbi non spiritum impium, sed simpliciter delatorem aut calumniatorem significare videtur. Id enim Græcis sonat διαβόλος à verbo διαβάλλειν, quod est deferre, traducere, siue infamem reddere.

πνεῦμα, πνοὴ, quid differant.

Ad hæc quod hic vertit postea ὕστερον, sæpe vertit nouissime, verti poterat, Tandem esuriit, siue deni que esuriit, vt intelligas eum tum demũ sensisse famẽ.

Accedens tentator.) ὁ πειράζων, id est, is qui tẽtat. Ad eundẽ modum D. Paulus Apostolus, μή πως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων, id est, Ne quo modo tentasset vos, ille q̃ tentat, hoc est, ille qui solitus est tentare. Quanq̃ nomen videri poterat πειράζων, velut, εἴρων, pro dissimulatore.

Non

Non in solo pane.) Testimoniũ est Deut. cap. octauo, quod ad verbum penè retulit Christus. Vt ostenderet tibi, quod nõ in solo pane viuat homo, sed in omni verbo, quod egreditur de ore Domini. Cęterum tam Græce quàm Hebraicè, viuet est futuri temporis, ζήσεται, יחיה.

Tũc assumpsit.) παραλαμβάνει, id est, Assumit, hoc est, comitem abducit. Ac rursum paulò inferius, παραλαμβάνει est pręsentis temporis. Cęterũ pinnaculum, πτερύγιον, est diminutiuũ ab ala, quod in alarum morem moretur.

Angelis suis mandauit.) ἐντελεῖται, id est, Mãdabit, futuri temporis. Atq; ita scriptum comperi in exemplari Corsendoncẽsi, cõsentientibus tribus Donatianicis. Similiter & apud Hebręos, יצוה. Atq; ita legit̃ in Psalmo. 90. vnde locus hic desumptus est, cõsentientibus & Septuaginta: ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ. Porro calumniator malitiosè & impiè scripturã citat. Ad hęc, μήποτε, quod vertit, Ne fortè: rectius erat, Ne quando.

Dixit illi Iesus rursum.) πάλιν ita positum est vt vtròuis referri possit. Dixit rursum, aut: Rursum scriptum est. Deinde vox ea nonnunq; sonat iterationem, nonnunq̃ contrarietatem. Si ad, dixit, referatur, iterationem significat: nam semel ante responderat. Si ad sequeńs verbum, contrarietatem, quasi dicas, è diuerso scriptum est, vt opponat scripturam illius scripturæ. At mox haud dubiè significat iterationem, πάλιν παραλαμβάνει.

πάλιν, græcis bifariã accipitur.

Non tentabis.) Locus est Deuteronomij capite sexto.

Si cadens.) εἰ πεσὼν, id est, Si prostratus, siue pronus, Qui gestus est adorantis. Eodem verbo vsus est de Magis.

Vade

Vade satana.) Græcè est ὕπαγε, id est, Abi, siue discede. Et additum est in Græcorum codicibus vulgatis, ὀπίσω μου σατανᾶς, id est, Post me satanas, at perperam siquidem Origeni credimus. Is enim annotat hanc differentiam Homilia prima, Petro dictum esse, vade post me, satanæ tantum dictum, abi: quod prius illud competat in discipulum, iuxta illud: Venite post me, faciam vos fieri piscatores hominum. Posterius conueniat in eum, qui tantum reiiciendus esset, non etiam ad morem gerendum inuitandus. Cui hac in parte assentiendum puto, quod coniiciam eas voces ex altero Matthæi loco huc additas à scriptore memori sciolóque, quod locis aliquot factum ostendemus. Porrò שטן Hebræis sonat, aduersarium, & qui obsistit, atque obturbat. At qui à tergo est, nō obsistit. Proinde Petro, qui iam præire Domino conabatur, increpans ne subiret mortē, dictum est, Sequere me, discipulum agens, non aduersarium.

Nostra lectio pfert Græcæ.

Satan Hebræis qd.

Dominum Deum tuum.) Locus est Deuteronomij Cap. 6.

Tunc reliquit.) ἀφίησιν, id est, Relinquit, præsentis temporis. Idem verbum quod superius vertit, Dimisit.

In ciuitate Capernaum.) εἰς καπερναούμ. Ita scriptum conspicimus in aureo codice, consentientibus aliquot Donatianicis. Ciuitatem interpres Latinus addidit de suo. At id magis factum oportebat in Nazareth, ob Græcum articulū appositum, τὴν ναζωρέθ.

Via maris.) Græcis accusandi casus est, ὁδὸν θαλάσσης, id est, Viā maris. Theophylactus Græcus interpres subaudiēdam putat præpositionē κατὰ, aut πρὸς, hoc est, Iuxta viam maris. Nam hic mare vocat lacum Genezareth, in cuius litore sitæ sint Capernaum, Tyberias, Bethsaida, & Chorozaim.

Præpositio Græca subaudita.

Gali-

Galilæa gentium.) τῶν ἐθνῶν, Expressius erat, ἡ τῶν ἐθνῶν, articulo apposito. Sunt enim duę Galilææ, altera cognomento gentium, in sorte Tribus Neptalim, finitima Tyriis, in qua Solomon. xx. ciuitates donauit Chirā regi Tiriorū. Altera est in tribu Zabulō è regione Tyberiadis ac stagni Genezareth autore Hieronymo. Tametsi quidā sic distinguūt, vt gentium referatur, non ad Galilęam, sed ad populū. Gentium populus qui sedebat in tenebris. [redacted] — *Galilææ duæ.*

In regione vmbræ mortis.) Græci secus legūt, ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, id [redacted] bræ mortis. Etiam si iuxta Hebraicam veritatem ita vertit Hieronymus, Habitātibus in regione vmbræ mortis. Et Hebręis vnica dictio est צלמות, composita ex vmbra & morte, vt intelligas altissimā caliginē, qualis est apud inferos. Illud annotandum, Habitātibus mutatū esse in Sedentibus, etiā si sedes habitacula dicuntur. Alioqui qui sedet, iidē qui modo ambulare dicebantur? Quanq̃ etiā pro illo ambulabat positum est, καθήμενος, sedens, quemadmodum habebat vnus codex Donatiani. — *Sedere p habitare. Sedes pro habitatiōe*

Pœnitentiā agite.) μετανοεῖτε, [redacted]. De quo superius dictū est. Et ἤγγικεν, Appropinquauit, siue instat & adest, aut in propinquo est.

Ambulans autē Iesus.] Iesus non erat in aureo codice. Quanquam arbitror & apud Græcos hęc nonnunquam addi, ob sermonis cōsequentiam, præsertim si qñ decerpta recitātur è codicibꝰ Euāgelicis. — *Addūt aliquoties græci p occasionem.*

Mittentes rete.) βάλλοντας ἀμφίβληστρον, Est retis genus, queādmodū & sagena, hinc dictū qđ vndique cōplectatur. Nam rete Græcis, δίκτυον est.

Vos fieri piscatores.) [redacted]. Græce est, Faciā vos piscatores. Porrò piscatores hominum mollius est apud Græcos, ἁλιεῖς ἀνθρώπων.

Nam piscator à piscibus dictus est, ἁλιεὺς à mari quasi iuxta Gallorū linguam dicas, marinatores, qđ in mari venentur, Quanq̃ hoc minutulum velut & illud aliquanto post, Relictis retibus & patre, Græci addunt, suo, αὐτῶν.

Et sanans oēm languorē.) θεραπεύων. Quod
θεραπεύειν sępe vertit, curās: & omnino θεραπεύειν est mederi pharmacis. Vnde Galenus opus suum de morborum remediis, θεραπευτικὴν appellat. [redacted]. [redacted]. Eadē ratio in verbo Latino curare, quę in Gręco. Hoc loco fugit inter
Apostoli pres Latinus, ac vertit sanans pro θεραπεύων. Cæte-
nō sanabāt rum in Marco ac Luca non vitauit. [redacted]
pharmacis
νόσος & Deinde νόσον, quod planè morbū significat, hic
μαλακία plerunq; vertit languorem. Rursum μαλακίαν,
q̃d differāt quod ad verbū sonat mollicię, nō male vertit, infirmitatē [redacted]men versurus, languorē. Est enim languor, leuis ac lentus morbus, qui non affigit quidem lecto, sed tamē facit, quo minus firma simus valetudine. Deniq; fortasse melius erat, Quēuis morbum, q̃ omnem. [redacted] enim sanauit [redacted] quēuis morbum: quosdam enim morbos medici putant
Oīs pro immedicabiles. Nisi quod omnis pro quiuis abutunt
quiuis nonnulli Latinorum.

Opinio p Abiit opinio.) ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ, id est, Abiit au-
fama. ditus, vt verbum verbo reddam. Nec inficior opinionem inueniri pro fama: verum non omnia quouis loco quadrant. Nos vertere maluimus, Dimanauit fama eius, vel ob hoc, quo vitaremus amphibologiā.

Tormentis comprehensos.) βασάνοις συνεχο-

μένους

μένους, id est, Qui cruciatibus siue torminibus coarctabantur, siue contrahebantur. A morbis separauit tormina, quorum violentia corpus omne contrahitur. Torminibus ego malim, ob vitandam amphibologiam: sunt enim & quæstionum tormenta. Tormina & tormenta.

Qui dæmonia habebant.) δαιμονιζομένους. Vnica vox est, qui à dęmonibus agebãtur. Simile est quod sequitur, σεληνιαζομένους, quod interpres vertit, Lunaticos: quod certis interuallis furor illos repeteret. Diuus Hieronymus negat hos vere affectos fuisse vi syderis Lunæ, quum essent dęmoniaci, sed arte dæmonum factum, quo creaturam Dei infamarent. Arbitror ob id Lunaticos dictos, quod furor nõ esset ꝑpetuꝰ, sed certis recurreret interuallis. Lunatici qui.

De trans Iordanem.] καὶ πέραν Ἰορδάνου, trans Iordanem. Interpres addidit, De. Reperiuntur enim huiusmodi sic posita, vt motum à loco significent. Vt Quintil. Salutem publicam trans mare petendã, id est E trãsmarinis regionibus. Et peregrè rediit, id est, ex peregrinatione. Et, foris accessit, i. aliũde. Nã, De sub pede, de post fœtãtes, orationes sunt inauditę latinis. Poterat explicare periphrasi, à regionibus vltra Iordanem sitis. Trans mare, ꝓ è trãsmarinis. Foris pro ἔξωθεν.

EX CAPITE QVINTO.

VIdens autẽ Iesus.] Iesus, hoc loco nõ additur, nec in Græcis, nec in vetustis Latinorum codicibus. ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, id est, Cûm vidisset autem turbas.

Beati pauperes spiritu.] Beda id interpretatur de tenuitate facultatũ, et ꝗ scripsit in hũc Euangelistã opus imperfectũ annotat quod dictũ sit πτωχοὶ non πένητες, id est, mendici non egeni, vt exprimeret summam egestatem, quum potius referendum sit ad animi celsitudinẽ ac ferociã. Siquidẽ Gręci μέγα πνεῦμα dicunt elato esse animo, ac pręferoci Pauperes spiritu, qui Christo dicti.

cuiusmodi ferè sunt principes, aut qui regnum ambiunt. Ad hũc sensum facit & id, quod annectitur, Quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Porrò pauperes spiritu dixit, quod diuitum familiaris sit ferocia. Ostẽdit itaq; Dominus per modestiam ac submissionem sui viam ad veram sublimitatem, Nam Adam per superbiam deiectus est à regno in seruitutem.

Beati qui lugent.) In Græcis codicibus prius est, Qui lugent: postea Beati mites. Id opinor casu factum, quod in huiusmodi recensionibus subinde labi soleant librarij.

Misericordiam consequentur.) ἐλεηθήσονται Hilarius lõgiore, sed dilucidiore circũitione est vsus, Quia ipsis, inquiens, misericordiã pręstabit Deus. Et August. Quoniam ipsorum miserebitur Deus.

Cor, ocul9 animi. Beati mundo corde.) καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, id est mundi corde. Pro quo August. dictione cõposita legit, mũdicordes, quũ Gręcis duæ sint dictiones. Fortassis hic nõ parũ quadrasset, Puri corde, quod mundicies sordibus magis opponatur, purũ autẽ proprie dicatur, quod nullius admixtione sit vitiatũ: nã oculorũ vice posuit cor. Et aliás oculum simplicem vocat.

Pacifici, q pacem cõciliant. Beati pacifici.) εἰρηνοποιοί. Vt intelligas haud satis esse Christianis, ipsos esse pacatos, nisi accesserit & inter alios pacis conciliandæ studium.

Quum maledixerint vobis homines.) Homines non est in Gręcis libris, sed hoc vel interpres, vel quod probabilius est, librarius addidit de suo: quanq̃ non erat admodum opus.

Et persequuti vos fuerint.) Haud perperam interpres de suo repetit, Vos, quod apud Latinos maledicere & persequi, nõ recipiant eundem casum quẽ apud Græcos. Additur iterum, homines, quod nec apud Græcos est, nec in aureo codice.

Omne malum,) Græci codices quidã addunt

verbũ, πᾶν πονηρὸν ῥῆμα, id eſt, Quoduis malum verbũ. Nam quod mox πολὺς, id eſt, multa, Vertit copioſa, probe fecit.

Sal euanuerit.) μωρανθῇ. Infatuatus fuerit, ſiue inſipidus factus fuerit, aut certe, vt Vallę placet, deſipuerit. ὑπὸ μόδιον, id eſt, Sub modiũ, ſiue ſubter modiũ: quum alioqui Græcis μέδιμνος modius ſit. Annotandũ autem interpretem, aut fortaſſis Euangeliſtã ipſum Romana vſum voce: quod & aliás ſæpicule facit, velut indicabimus ſuis locis. Sal fatuus. Modio romana voce vſus Euangeliſta

Vt luceat.) καὶ λάμπει, id eſt, Et lucet. Oſtẽdit enim quid conſequatur, non quid affectandum ſit.

Quoniã veni ſoluere.) ὅτι ἦλθον, id eſt, Quod veni, ſiue quod venerim. Siue, quod Latinius eſt, Ne puteris me veniſſe. &, Ad ſoluendũ potius, q̃ ſoluere Quanq̃ hoc ipſum καταλῦσαι potius ſignificat deſtruere ac demoliri vel abrogare, q̃ ſoluere; aliter enĩ ſoluit lex, aliter pecunia debita, aliter zona ſiue nodꝰ. Soluere p deſtruere.

Amen dico vobis.) אָמֵן, quod apud Hebręos ſonat fiat, ſiue vere, ceu vocem Hebræis peculiarẽ nemo Latinus vertit, neq; quiſquã Euangeliſtarum Gręcè ſcribẽs. Eſt autẽ vox cõfirmantis et aſſeuerãtis

Iota vnum aut apex.) Quũ probabile ſit Ieſum Hebraicè fuiſſe loquutum, dubium nõ eſt quin quod hic Iota vocat, ea ſit litera, quam Hebræi Iod appellant, omnium minutiſſima, quæ ſic nonnunquã adiicitur, vt propemodum ſuperuacanea videri queat. Sed quid apicẽ dixit? Quũ ne Græcorũ quidẽ vetuſtiſſimis mos fuerit apicibus vti, & ſero apud Hebręos receptũ ſit, accentiuncularũ notas aſſcribere, quibus tamẽ hodie nõ vtuntur, niſi forte ſummũ elemẽti faſtigiũ apicem vocauit, aut eam notam quæ nonnullis addita facit o לא. Mihi videtur hic ſermo καθ᾽ ὑπερβολὴν dictus. Neq; enim laboratur de literarũ apiculis, quũ cõſtet nõ pauca etiam volumina Iota & apex qd ſit in Euãgelio. Hebręi ſero recepeꝛũt apices. Hypbole

veteris instrumenti intercidisse, quorum nomenclaturam adhuc videmus in canonicis voluminibus, veluti libros bellorum domini, qui citantur Numerorũ 21. & librum Iustorum qui citatur Iosue cap. 10. & 2. Regnorum cap. primo, aliosq; qui citantur in libris Regum & Paralipomenon. Oportuit autem summę fuisse autoritatis, quorũ autoritate toties nititur scriptura Canonica. An vero fuerint in Canone Hebræorũ, aliis excutiendum relinquo. Non igitur laboratur de apicibus, sed asseueratur nihil omnino promissum aut proditũ in lege Mosaica, quod Euangeliũ nõ absoluat. Ab hac sententia non abhorret August. exponens sermonem Domini in monte habitum.

Non intrabis.) ὀυ μὴ εἰσέλθητε. Apparet positum esse δυνητικῶς, ob geminatam negationem Etiam si non negarim hęc aliquando significare tempus futurum, præsertim conduplicata negatione.

Reus erit.) ἔνοχος ἔσαι. id est, Obnoxius erit. Quanq̃ & rei dicuntur obnoxii: veluti reus voti, qui voto sese astrinxit, ac debitorem constituit.

Qui irascitur fratri suo.) In nõnullis Gręcorũ codicibus ascriptum est εἰκῆ, id est, Temere, aut sine caussa. Verũ Hieron. edisserẽs hunc locũ, itẽq; secundo dialogo aduersus Pelagiũ, negat id in vetustis ac bonę fidei exẽplaribus repertũ. Proiñ, iubet eradi.

Racha qd iuxta diuersos interpretes. Qui dixerit fratri suo racha.) Apud Hebræos cõtumelię vox est, quasi Latinè dicas cerebrosum, aut cerebro carentẽ siue vacuum. Hieron. perinde valere putat racha, ac si Græcè dicas κενός. Quin & Gręci hominẽ nihili, ῥάκος appellant, à veste detrita, reiiculáq; sumpto conuicio. Quod indicat & D. August. commentariorũ, quos in hũc ędidit locũ, libro. 1. At videtur racha, magis esse vox indignantis, velut interiectio. Alioq̃ qd intererit, inter racha et fatuũ? Cõsentaneũ est ei Christũ gradus q̃sdã ostẽdere

quorum

quorum primus ſit iraſci, ſecundus ſono aliquo incerto motũ animi ſignificare, tertius in manifeſtum conuicium prorumpere. Atq; ita ſentit Auguſtinus eo loco quem paulò ante adduxi, addẽs ſe id à Iudæo quopiam accepiſſe, Racha Hebræis interiectionis inſtar eſſe, eaq; voce nihil certi, ſed tantũ animi indignationem ſignificari, quum fatui conuicium pertineat ad impietatem. Chryſoſtomus homilia decimaſexta, tradit racha, non eſſe vocem grauioris aut atrocis conuicij, ſed ab impatientia, ſtomachoq; loquentis proficiſci: quomodo ſeruis nonnunquam ſtomachoſius loquentes dicimus: Abi tu, dic illi tu. Quin & Syriacæ linguę teſtimoniũ adducit, in qua racha ponatur pro eo quod eſt, tu. Sic enim ſeruis loquimur, & his quos contemnimus. Cum Chryſoſtomo concordat Theophylactus, tametſi Græci codices rhaca habent nõ racha. Nonnulli ſic diſtinguunt inter racha & fatuum, vt differentia peccati non ſit in dictis, ſed in animo dicentis. Nam dominus ſuo more doctrinam ſuam, attemperans ad captum ſimplicium, hoc modo propoſuit exemplum irę leuis, quę nondum decreuit vitionem, & irę grauioris per racha, & irę grauiſſimę quæ proxima ſit homicidio per fatue. Alioqui plerunque grauius peccat, qui tacitus iraſcitur, quàm qui conuiciis debacchatur. Iam vt non eſt conuicium, ſi quis hominem tardum obiurgans appellet tardum, ita non ſit conuicium, ſi quis hominem impium emendare cupiens, appellet ſtultum. In ſingulis igitur ſubaudiendum eſt, ſi quis iratus dixerit, racha, ſi quis iratus dixerit, fatue. Quidam philoſophantur in dictione fratris quaſi fratres non ſint niſi qui communem agnoſcunt patrem. Ego arbitror hic nomine fratris omnes homines intelligi. Etenim quum dominus præcipiat, vt maledicentibus impiis benedicamus, cui concedit dicere fatue, duntaxat iuxta ſenſum quem indicauimus.

Fratris vocabulum quos complectatur.

συνέδριον & βουλή

Concilio.) Non est βουλῆ, quod & ipsum significat concilium, sed συνεδρίῳ, quod consessum iudicum significat, id quod indicatum est & à Chrysostomo. In huiusmodi consessibus, velut Athenis in curia Martis, grauiores caussæ solent agitari. Nam in iudicio quod interdum ab vno peragitur multa spes est elabendi, ad synedrion non nisi grauis caussa defertur, iamq; nō tam de damnando reo quàm de supplicij modo deliberatur.

Gehenna quid.

Gehennæ ignis.) εἰς γέενναν τοῦ πυρός, id est, ad gehennam ignis. Sed Hebraice magis q̃ græcè aut Latine dictum est, gehennæ ignis, pro gehennæ incendio, siue gehenna ardente. Porrò apud Hebræos gehenna גיא־הנם sonat, Vallis ennon.

Reconciliari fratri tuo.) Palam hic est verbi modū errore librariorū fuisse mutatum, reconciliari, pro reconciliare, imperatiui modi, διαλλάγηθι. Vnde nos vertimus reconcilieris, ne perinde facilis esset deprauatio. Certe reconciliare legitur & in peruetustis Latinorum exemplaribus. Omittam ὕπαγε, abi potius vertēdum fuisse, q̃ vade. Nec esse offeres, sed πρόσφερε, id est offer, siue adfer.

Esto consentiens.) ἴσθι εὐνοῶν, id est, Esto beneuolus, siue quod addit Hieronymus, benignus, etiã si non videã quid benignus respōdeat ad εὐνοῶν Nonnulli verterunt concors quemadmodum indicat Augustinus.

ἀντίδικος

Et aduersario.) ἀντιδίκῳ. Non absolute sonat aduersarium, sed aduersarium caussæ, siue litis. Siquidem actorem sentit, qui reum facit, & in ius trahit.

ὑπηρέτης varie trãslatum.

Rursus autem μήποτε, Ne forte vertit, quum rectius sit, Ne quando, aut simpliciter, Ne. Præterea ὑπηρέτῃ, quod hic vertit ministro, nonnunquã carnificem transtulit, aliâs exactorem. Est autem is

qui

qui exequitur iudicis ſententiam.

Nouiſſimum quadrantem.) ἔσχατον κοδράντην Potius extremum quàm nouiſſimum. Nec enim de temporis agitur ordine, ſed de ſumma. Deinde apparet hic quoque Romanam vocem vſurpatam ab exteris, id quod in pleriſque fit, ſed deprauate. Eſt autem quadrans nummulus, quarta pars aſſis, quam à tribus vnciis Plinius triuncium vocat. Gulielmus Budæus immortale ſuæ gentis decus, eundem eſſe putat, qui Ciceroni dicitur teruncius. Atque eum nummum vulgo ceu minutum contemptui fuiſſe, prouerbio quoque teſtatum eſt, id quod in Chilia. noſtris adnotauimus.

Latina dictio, vſurpata à Græco ſcriptore.

Gulielm' Budæus

Triūcius et terūcius

Mœchatus eſt eam.) Sæpius vertit quia pro quòd. Ad hæc ſi mœchari hoc loco ſignificat adulterium committere, vertendum erat ad hunc modum: Qui viderit vxorem ſiue matronam ad concupiſcendam eam, iam adulterium cum illa cõmiſit. Sin mœchari poſitum eſt pro quouis illicito concubitu, quẽadmodum aliquoties inuenitur, pro Mœchatus eſt dicendum erat, Stuprauit eam, ſiue vt Suetonius loquitur, adulterauit eam.

Adulterat eam.

Scandalizat te.) Pro voce græca licuit dicere Offenderit, ſiue obſtaculo, aut offendiculo fu[illegible] Nam quod ἔξελε, id eſt, Exime, ſiue extrahe ver[illegible]tit, Erue, reprehendi non poteſt.

Quàm totum corpus tuum.) Huiuſmodi ſermonis character apud Græcos inuenitur, & apud nõnullos Latinos, ſed græciſſantes. Verum id, quũ additur ἤ, vt ſubaudias μᾶλλον. At hic ſecus habe[illegible] non totum &c. Atque itidem in parte proxima. Proinde mirum eſt i[illegible] fuiſſe græcanicum ſchema, quod ſermo græcus nõ habebat. Nec eſt, Eat in gehennam, ſed βληθῇ, id eſt, coniiciatur.

Libellum repudij.) quod Græce vnico verbo dicitur ἀποστάσιον, quasi dicas, diuortionale, hoc est, libellum diuortij.

Ἀποστάσιον quid

Qui dimissam duxerit, adulterat) μοιχᾶται. Quod verterat mœchatur. Quanquã aliud est adulterare, quàm adulterium committere, quoties absolute ponitur.

Iterum audistis.) πάλιν ἠκούσατε, Rursum audistis. Nec enim iterationẽ significat, sed ordinem.

Neq; per cœlum.) μήτε ἐν οὐρανῷ. i. Neq; in cęlo, quam tamen præpositionẽ, opinor iuxta proprietatẽ Hebręi sermonis, apostoli subinde vsurpant pro per, vt in digito dei, &, In nomine tuo prophetauimus, quemadmodum suis indicabimus locis.

Est, est: non, non.] ναί, ναί: οὐ, οὔ. quod hic vertit est, Græcis est aduerbium affirmandi, ναί, sed quod vsurpetur & à Latinis. Interpres aliquoties vertit, Etiam, quod vulgo, parum eruditi dicunt Ita: quasi ita respondeat negationi, Non. Ac reperitur quidem apud Terentium ita, sed dictum ab improbius respondente, Quod genus est illud, Sic erit. Cæterũ [redacted] putet conduplicationẽ ad eundem pertinere, [redacted] prior pars ad interrogantẽ pertinet, posterior ad respondentem. Nisi sic accipias, Si sermo vester affirmat, vere affirmet, sin negat, vere neget. Quod secus habet apud istos, qui quod pollicẽtur non præstant, & quod se negant facturos, faciunt.

Ita quõ affirmat.

aliquis vel

His abundantius est.) τὸ δὲ περισσὸν τούτων. i. Quod pręter hæc accesserit. Opinor autem hoc loci Christum simpliciter sensisse, [redacted] nõ esse iurandum, pro rebus hisce, pro quibus vulgus deierat. Alioqui in caussa fidei, aut pietatis, etiã Christus & apostoli iurant. Sanè hac ratione multarum quæstionum nodi dissolui poterunt, si in-

si intelligamus Christum nõ simpliciter hæc vetuisse sed vetuisse eo more fieri, quo vulgato more hoim fiebant. Sic vetuit irasci, sic vetuit salutare quenquam in via, sic vetuit ditescere, sic vetuit resistere malo, sic vetuit appellari magistros, sic vetuit vocare patrẽ in terris. Verum hæc ad hoc institutũ proprie non pertinent.

Dentem pro dente.) Gręci addunt coniunctionem, &, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. Eadẽ additur in vetustis exemplaribus Latinis. Illud obiter adnotandum, in huiusmodi orationibus ne posse quidem apponi Græcum articulum: quod quilibet oculus, et quilibet dens significetur.

Non resistere malo.) μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ Malum vel ad rem referri potest, vel ad hominem. Præterea potest ablatiuus esse instrumenti. Nolite resistere cuiquam, malo, hoc est, iniuria, siue versutia. Hic sensus placuit Chrysostomo, quũ ait resistendũ homini malo, sed patientia: non enim ignem igni extingui, sed aqua. Mirum est autem hic additus articulus quam vim habeat, τῷ πονηρῷ, quasi certum malũ significet. Nisi fortè voci appositiuæ adiunctus est: quasi dicas ei qui malus est. Quidam interpretantur nomine mali significatum diabolum, quorũ est Theophylactus. Deinde latinius erat, At ego dico vobis, ne resistatis malo. Illud leuiculum, quod ὅστις vertit, Si quis, pro quisquis: nisi forte legit, εἴτις. Item quod στρέψον, id est, Verte, siue obuerte, transtulit præbe. Augustinus alicubi legit Para.

Qũo prohibemur resistere malo.

Præbe ei & alteram.] Hæc Christus mea sententia nihil aliud docet, q̃ summã patientiã, animiq; moderationẽ, vtq; tantũ abſimus à cupiditate vindi-

Prębere maxillam. qũo intelligendum,

vindictę, vt vltro parati simus alteram potius iniuriam admittere, quàm malum malo pensemus. In Luca vero non fit vlla sinistrę, dextręue mentio: vt intelligamus hoc loco sinistram ac dextrā nihil aliud esse, q̄ vnam et alteram. Quemadmodum in alia quadam parabola, quinq; talenta posuit pro plurimis dotibus, duo pro mediocribus, vnum pro minimis. Cæterum animaduertendum est, vt subito mutarit numerum. Ego autem dico vobis: Sed quisquis percusserit te in maxillam &c. Non ob aliud, nisi quod hic numerus accommodatior est ad infigendum animo quod dicitur, dum quisq; sibi dici putat, quod dicitur.

Numerus cur aliquā do mutat.

Et pallium.) καὶ τὸ ἱμάτιον. Hic recte distinxit vestimēti genus, Siquidem χιτὼν, tunica, vestis est interior. ἱμάτιον exterior, quæ Romanis est toga. Græcis pallium. Nisi quod ἱμάτιον, apud Græcos interdum pro quouis vestimenti genere ponitur. Vnde recte monet Augustinus hunc esse sensum, si quis tollat vnam aliquam vestem, concede illi potius si quid aliud habes vestium quam contendas. Alioqui præposterus esset sermo. Pallium enim quæ summa vestis est primum detrahitur, deinde tunica.

ἱμάτιον

χιτὼν

Species p genere.

Mille passus.) μίλιον ἓν, id est. Miliarium vnū. Alioqui non respondet quod sequitur.

Alia duo.) Ne illud quidem, alios duos. Atq; hic rursus Græcus vsurpauit vocem Latinam: Etiam si huius vocis mentionē fecit Hesychius. Nec est Alia duo Gręcis, sed ὕπαγε μετ᾽ αὐτοῦ δύο. vt intelligas duplum oportere concedi, simplū extorquēti: quemadmodum docuit de maxilla, & veste. Nam quod αἰτοῦντί σε, id est, Poscenti te, vertit, petēti abs te, recte fecit.

Ne auertaris.) μὴ ἀποστραφῇς, Ne auerseris, vt legit Augustin. hoc est, ne reiicias. Quanquā & auertor reperitur, vt sit verbum depositiuū, sed in carmine vsu-

ne vsitatius, vt apud Boœtium:

Eheu quàm surda miseros auertitur aure.

Sicut præuertitur.

Diliges proximũ tuum.) Græci τοὺς πλησίον appellant familiares, & quibuscum habemus arctam ac domesticam consuetudinem, nõ solum cognatos. Neque enim est superlatiuus gradus apud illos.

Et odio habebis inimicum.) Hoc quoniã non legitur in veteris instrumenti literis quidam interpretantur hanc esse additionem pharisæorũ, non scripturam. Idem prædicant de cæteris articulis, quasi Christus nihil addiderit præceptis legalibus, sed tantũ explanauerit. Certe diuus Augustinus in priore libro quo enarrat hunc locum, sic refert, quasi reperiatur in sacris libris, Sic enim ait: Nec quod in lege dictũ est, oderis inimicum tuum, vox iubentis iusto accipienda est, sed permittentis infirmo. Tale nimirum erat Iudæorum vulgus. Quemadmodum autem in irascẽdo accipimus tropũ, itidem & in odio receptus nodum explicat. Certe Chrysostomus fatetur, dominũ olim non exegisse ab infirmis, quod suo tempore præcipit iam instructioribus. Odio habebis inimicũ, vnde additũ.

Diligite inimicos vestros,) Post hæc verba, particulam addũt Græci codices, inter quos & Theophylactus, quam in nostra æditione non reperio. εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, id est, Bene precemini deuouentibus vos. Quam sanè nec Hieronymus addit, nec Chrysostomus.

Pro persequentibus & calumniantibus.) ἐπηρεαζόντων καὶ διωκόντων: quorum vtrunq; penè idem valet, Nam ἐπήρεια Græcis dicitur insultus proprie in bello, quasi dicas, ἐπάρεια, à Marte, Hinc dictum apparet verbũ, ἐπηρεάζω, quod est vexo, siue vim facio, & impeto. Sed quoniam Græci docent ἐπηρεάσαι nonnunquam idem valere ἐπηρεάζω vnde dictum.

quod

imp... [illegible]

[illegible]

quod βλάψαι, nos vertimus lædunt.

Qui solem suum.] ὅτι τὸν ἥλιον, id est, quia solem suum. Licet refragãtibus exemplaribus Latinis, Et fieri potest, vt interpres pro ὅτι legerit ὃς, siue ὅσις. Quanquam hoc nihil refert ad sensum. Et ἀνατέλλει, recte circumloquutus est, Oriri facit, siue expromit. Item, Pluit, Græcis est βρέχει, rigat. Rursum:

Quam mercedẽ habebitis.] Græce est, ἔχετε, id est, Habetis, præsentis temporis, vt rei significatio sit, non temporis.

Publicani olim infames, nunc in primis honesti habiti.

Et publicani.] τελῶναι, id est, qui vectigalia redimunt, vnde & redemptores dicũtur. Genus hominum olim infame apud Iudæos, nunc apud Christianos, cũm primis honestum. Nec est, Hoc faciunt, sed τὸ ἀυτὸ, id est, Idem faciunt. Et salutaueritis, est ἀσπάσησθε, quod non est simpliciter salutare, sed osculo & complexu salutare, quod olim ex more fiebat inter amicos, non solum apud Iudæos, verumetiã apud Græcos & Romanos. Alioqui vulgare est officium obuio dicere salue.

Fratres vestros.] Pleriq; Græci codices habẽt, τοὺς φίλους ὑμῶν, id est, Amicos vestros. Verũ Iudæi fratres appellant quomodolibet cognatos. atque ita legit Hieronymus.

Quid amplius facitis.] τί περισσόν, id est, quid eximium, aut quid supra cæteros.

Nonne & ethnici?] Rursus hoc loco nonnulli codices Græci habẽt τελῶναι, id est, Publicani. Ac rursum, non est hic, Hoc faciunt, sed Sic faciunt, οὕτως ποιοῦσιν.

Estote igitur vos.] ἔσεσθε, id est, Eritis. Interpres legisse videtur, ἔςε. Omitto, quod ὁ ἐν τοῖς ὀυρανοῖς, quod vertere solet, Qui est in cœlis,

^ nisi legerit ὁ ὀυράνιος, vel habent aliqui codices græci.

nunc mutauit, cœlestis. Cæterũ cõiunctio Sicut Et pater, nõ additur apud Græcos. Tantũ est, Sicut pater vester cœlestis.

EX CAPITE SEXTO.

NE iustitiã vestrã.) Græcis est, ἐλεημοσύνην, id est, Eleẽmosynã, non iustitiã, vt respondeat quod sequitur: Quũ ergo facis eleẽmosynã. Illud obiter admonendũ, Latinos vsurpãtes Græcam eleẽmosynę vocem, fraudare illam vna syllaba, cum Græcis habeat sex syllabas. Eleẽmosyna sex syllabis.

Videamini ab eis.) Augustinus sermone secundo de verbis domini indicat hãc particulam sic addendam orationi superiori, vt finem significet cõiunctio Vt, nõ sequelã. Neq; enim vetat conspici recta facta, sed nõ vult hoc aĩo fieri. Apud Latinos enim hic sermo anceps est, vt videamini, id est, sic vt videamini, aut hoc aĩo vt videamini. Cęterũ in Gręcis nulla est amphibologia, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Rursum in eo qđ sequitur. Vt, aliquo tiẽs sequelam significat, non finem.

Mercedem nõ habebitis.) Verbi tempus mutauit, οὐκ ἔχετε, id est, Non habetis.

Sicut hypocritæ.) ὑποκριτὴς Græcis histrionem significat: hoc est, qui ficta persona fabulã agit apud populũ, quos eosdẽ actores vocamus. Vnde quã nos pronũciationẽ, aut actionẽ dicimus, illi ὑπόκρισιν appellãt. Quãquã quisquis quouis modo simulat, ac fingit, hypocrites vocari potest. Vnde Paulus, ἀγάπη ἀνυπόκριτος, id est, Charitas nõ ficta, simulandi nescia. Cæterũ quod ad histrionicã gesticulationem attinet, belle quadrat quod modo dixerat, πρὸς τὸ θεαθῆναι, id est, Vt spectẽtur, quod actorũ est, & hinc theatrũ. Hypocrita Gręcis histrio. θεαθῆναι

Rursum quod hic vertit, In synagogis, aperti[redacted] conuenticula, quæ solent fieri in plateis, ac foro, seu triuiis. Synagoga cõciliabulum. Et vicos hoc loco intellige, non eos qui non sunt oppida, sed in quos diuiditur vrbs. Nam paulò post meminit platearum, quæ proprie dicuntur viæ latiores, in quibus solent fieri plebis conuenticula, Platea qđ propriè.

in qua dictione philosophantur quidam, quod impiorum ciuitates plateas habent, quum via virtutis sit arcta. Ad hęc:

ἀπέχω
quid proprie.

Receperunt mercedem.) ἀπέχουσι, id est, Habent, siue tulerũt. Nam ἀπέχουσι, sonat quod alicunde sit acceptum.

Nesciat sinistra tua.) Græce duæ sunt dictiones. μὴ γνώτω, ne sciat.

Hyperbole.

Nesciat sinistra tua quid faciat dextera.) Nõ absque figura dictum est, sed ὑπερβολικῶς, quasi dicas, Ipse nescias, quod facis, si fieri potest, tantum absit, vt aliis ostentes. Figurã annotauit & Chrysostomus homilia.19. & hunc sequutus Theophylactus. Cæterum addunt Græci, ἐν τῷ φανερῷ, id est, in propatulo, siue in aperto. Quod tamẽ Augustinus negat se cõperisse in Græcis codicibus, & ideo nec exponendum arbitratur.

Reddet tibi.) Græce est, αὐτὸς ἀποδώσει σοι, id est, Ipse, siue idem reddet tibi, quo dilucidius distinguat personam patris, ab eorum persona quibus confertur beneficium.

Et quũ oratis.) καὶ ὅταν προσεύχῃ, id est, Quũ oras. Nam & pauló ante vsus est numero singulari, Quũ facis eleẽmosynã. Etiamsi mox variat. Nec est:

Non eritis, sed οὐκ ἔσῃ, id est, non eris.) Et in nonnullis Latinorũ codicibus ascriptum est, sicut hypocritę tristes, quum hęc dictio tristes nec apud Græcos sit, nec in nostris emendatioribus.

φιλοῦσιν
Amant
Græce ꝑ
solent.

Qui amant.) φιλοῦσιν. Quod licet significet, amãt, tamen Græcis frequẽter vsurpatur pro solent. [redacted]. Rursum est:

Synagogis.) Quod nos vertimus, conciliabulis. Et anguli vocantur nõ recessus; vt vulgus accipit, sed flexus viarum, veluti iuxta compita, ac triuia.

Vt vi-

Vt videatur ab hominibus.) ὅπως ἂν φανῶσιν τοῖς ἀνθρώποις, id est, Conspicui sint hominibus, seu potius vt conspicui possint esse. Cæterum:

In cubiculum.) Est ταμεῖον, quod Latine penu, siue cellam appellãt, vbi recondũtur, quę ad vsum domesticũ pertinent, nos conclaue vertimus. Etenim ταμεῖον vtrunq; significare vel cellam prõptuariam, vel cõclaue, seu cubiculum, testis est Hesychius.

Clauso ostio.) Græci addunt, tuo, σου. Atque item vetusti Latinorum codices, quod suę quisq; domi maxime in occulto fit. Præterea:

Patrem tuum in abscondito.) Nonnulli codices habebant, τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, id est, Patrem tuum qui est in abscõdito, vt certum intelligas patrem diuersum á corporali, et arcanum singulare, quo pater occultatur cœlestis qui nusquam nõ adest, sed nobis occultus. Ac rursum additur.

In manifesto.) ἐν τῷ φανερῷ. Atq; ita legit Chrysostomus homilia decimasexta. Annotauit & hoc loco tropum sermonis Chrysostomus. Neq; enim hoc sensit Christus, non esse Christianis precandum, nisi in penuario domus, sed nõ magis affectandum, vt homines laudent precantem, quàm si abditi in retrusissima ædium parte soli precentur.

Nolite multum loqui.) μὴ βαττολογήσητε. Gręcis est dictio composita prouerbialis, á Batto quodã poëta, qui cõscripsit hymnos, in quibus eadem subinde inculcauit: quemadmodum copiosius explicatum est in Chiliadibus nostris. Leuius est apud Gręcos nõ esse verbum nolite, etiam si Latine vertit interpres. Battologia ex prouerbiis.

Sicut Ethnici faciunt.) Faciũt nõ additur nec apud Gręcos, nec in aureo codice, nec in Donatianicis

In multiloquio.) Hic non est βαττολογία, sed proprio vsus est verbo πολυλογία: velut expo- βαττολογεῖν. πολυλογία

nens quid dixerit, βαττολογεῖν.

Petatis eum.) πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. Et Latinius & apertius erat, Priusquã petatis ab eo. Deinde, προσεύχεσθε ὑμεῖς, id est, Orate vos, non Vos orabitis. Maior enim est pronominis emphasis in fine appositi, quo discernat illos ab ethnicis.

Qui es in cœlis.) Articulus Gręcus veluti distinguit illum patrem à patre terrestri, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Perinde quasi dicant. Nos in terris patrẽ nescimus, ex te vno pẽdemus pater cœlestis: à quo nobis petenda sunt oĩa, quibus opus est ad verã vitam.

Sanctificare pro illustrare.

Sanctificetur nomen tuum.) ἁγιασθήτω Sanctum dicitur non solum purum, & impollutum, verumetiam venerandũ, & inuiolatum. Et Augustinus explicans tropos veteris instrumenti libro quarto, ostendit hic Sanctificetur dictum, nõ pro eo quod est fiat sanctum, sed pro, declaretur sanctum. Quanquam apud Hieremiam queritur deus nomen suum pollui inter gentes culpa suorum. Nullum autem probri genus intolerabilius ingenuis animis, q̃ parentũ ignominia. Siq̃dẽ verissime dictũ est apud Gręcũ tragicũ:

Δουλοῖ γὰρ ἄνδρα κἂν θρασύσπλαγχνός τις ᾖ
Ὅταν συνειδῇ μητρὸς ἢ πατρὸς κακά.

Rursum nulla res æque fulcit, & exhilarat filiorũ animos, ac parentum gloria. Nam hos affectus quos hominum vulgus habet erga corporeos parentes transfert in deum. Quod genus est & illud quod sequitur, Adueniat regnũ tuum. Si patres ad amplos honores prouehantur, sub eorum vmbra regnãt & filij, & sibi putant accrescere, quicquid dignitatis, aut autoritatis accreuit patri. Iam vt regni, ita & familiæ in hoc sita est felicitas, vt autoritati patris, aut regis morigeri sint omnes, nec vlla sit factio, dissidiumue, sed ab vnius voluntate pendeant omnia.

Fiat voluntas tua.) Tropi nouitatem annotauit & Augustinus, Non enim fiunt verba nostra, quũ

perficitur quod iussimus, sed quum iubemus. Nec facit sermonem, qui re præstat quod dictum est, sed qui loquitur. Nec fiunt vota nostra quum cōtingit quod optamus, sed optando fiunt. Ita fit voluntas nostra, quum datur volendi facultas. Verum hæc sermonis forma sumpta ab Hebræis, adeo frequens est in literis sacris, vt mutanda nō fuerit. Alioqui latínius erat, fiat quod vis etiā in terra, quemadmodū fit in cœlis.

Fieri voluntas nō sine tropo dicitur.

Sicut in cœlo & in terra.) ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, Quemadmodum in cœlo, sic etiam in terra. Sensus autē est: Sic fiat, quod tu vis in terris, hoc est, in tuo populo [redacted], qui adhuc corpore versatur in terris, quemadmodum fit in cœlo, vbi nemo repugnat voluntati tuę.

Sicut &

Panem nostrum quotidianū.) τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον. Quod hic vertit supersubstantialem, ad verbū superessentialem sonat. Id autore Hieronymo Septuaginta plerunq; transferūt περιούσιον, pro quo apud Hebræos reperitur סגלה. quod Symmachus ἐξαίρετον, id est, eximium, siue egregium vertit: quanquam idem alicubi verterit peculiare. In Euangelio, quod appellatur Hebræorū, pro supsubstantiali pane reperit Hieronymus מחר. quod dicitur crastinum. Et dimitte.) ἄφες. Remitte. Nam Græca vox polysemos est.

ἐπιούσιον quid.

Dimitto pro remitto.

Debita nostra.) ὀφειλήματα. Quidā hic aiunt debiti vocem plura cōplecti q̄ peccati, videlicet pœnam culpę debitā, diuus tamē Augustinus simpliciter interpretatur debita peccata, et Lucas vndecimo pro ὀφειλήματα ponit ἁμαρτίας, & interpres vertit pctā nostra. Sicut & nos.) ὡς καὶ ἡμεῖς. Hoc loco [redacted] cōditio, [redacted] similitudo significat: id quod euidētius explicat Lucas. Sentit enim alterū fieri inter filios cœlestis patris, alterū rogat vt fiat. Neq; enim rogāt, vt vicissim inter sese sibi dēt veniā, q̄d in ipsis sitū est, nemque

ὡς [redacted] cōditionē sonat, [redacted] similitudinemque

ſed quemadmodū ipſi inter ſeſe mutuis erratis ignoſcunt, vt facere par eſt eiuſdem familię filios: ita ſit & ille propitius pater, nec vlciſci velit, ſi quid forte aduerſus ipſum deliquerunt.

Et ne nos inducas.) εἰσενέγκῃς. Auguſtinus indicat in nōnullis codicibus fuiſſe ſcriptum ne inferas, ad ſenſum tamen arbitratur nihil referre. Nec refert, niſi quod εἰσενέγκειν, magis ſonat impingere ac vi inducere, quum inducatur & volens amicus.

A malo, quomodo accipiendum.

A malo.) ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Poteſt & ad rem referri, quaſi dicas, à malitia. Verū articulus additus ſuadet, vt magis referatur ad diabolum. Nam huius eſt tentare. Et hunc opponit patri, vnde cœpit precatio. Ita docet Chryſoſtomus, hunc ediſſerens locum.

Quia tuum eſt regnum.) Hanc coronidem in omnibus Gręcorum exemplaribus adiectam comperio, ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν, id eſt, quoniā tuum eſt regnū, & poteſtas, et gloria in ſecula amen. Verū quādo nec in vllis Latinorum exemplaribus aſcriptū viſitur, nec exponitur ab Hieronymo, aut vllo prorſus interpretum, præter Chryſoſtomum, & huius abbreuiatorē recentem Theophylactum, apparet ex ſolenni cōſuetudine ſic additum, vt euangelicæ ſalutationi quędam adiecerunt, nec ab angelo dicta, nec à quopiam alio. Nam, benedicta tu in mulieribus, Elizabeth verba ſunt, Et: Quia peperiſti ſeruatorem animarum noſtrarum, à nemine dictum eſt. Conſimili ſtudio adiectum eſt in fine Pſalmorum, Gloria patri. Cæterum Amē, quod Aquila interpretatur fideliter, & hic ſimili modo videri poterat adiectum, Hieronymus admonet orationis dominicę eſſe ſignaculum.

Adiecta pars precationi dominicæ apud Græcos.

Amen, quid.

Peccata eorū.) παραπτώματα id eſt, Delicta, vt mox vertit, ſiue errata, ſiue lapſus. Siquidē à labendo vox dicta eſt. Et Latinius, Sua, quàm Eorum. Ac rurſum, Dimittet, pro remittet.

Hypo-

Hypocritæ tristes.) σκυθρωποί, id est, Tetrici, & parumque alacres. Latine vertit interpres, modo intelligatur, Tristis, non qui doleat, sed q vultu sit inamoeno, ac seuero. Nam aliâs Tristis est anima mea, pro dolente vertit, & contristare pro dolore afficere, λυπεῖσθαι. Cæterum hypocritę vox Græca, simulator dicitur Latinè.

Tristis quid proprie.

Exterminant enim.) ἀφανίζουσιν. Quod Chrysostomus interpretatur, διαφθείρουσι καὶ ἀπολλύουσιν, id est, corrumpunt ac perdunt. Quod videlicet odiosius putat personis histrionum. Siquidem illi natiuā faciem persona tegunt duntaxat, isti vero corrumpunt ac perdunt propriam faciem, & citra personam agunt fabulam. Qui sic interpretantur hoc mihi videntur sequuti, quod qui perit è medio sublatus dicitur etiam Græcis. Diuus Hieronymus vertendum putat, demoliuntur, addēs exterminandi verbum inscitia interpretum frequenter obuiū esse in sacra scriptura: quum aliud quiddam significet, quâm illi sentiri volunt. Siquidem exterminare, est è terminis, ac finibus profligare, quemadmodū eliminare, extra limē, ac foras efferre. Sic vsus est Cicero libro offic. 3. & aliis præterea locis. Hilarius hoc loco ἀφανίζειν interpretatur conficere, nec id sanè inelegāter. Est enim obscurare, ac velut è cōspectu tollere: velut qui fucis vtuntur, cælant suam faciem, ac ceu persona tegūt: ita qui ficta macie, tristique pallore sanctimoniā simulant. Nam et pietas suam habet tenuitatē, suum pallorem, sed in quo Christi reluceat alacritas.

Exterminare quid Græcis ἀφανίζουσιν quid

Vt pareant hominibus.) ὅπως φανῶσιν. Quod modo vertit, Vt videantur. Cęterū, νηστεύοντες participium verbi infiniti vice positū videtur, more Gręcorum, vnde nos ita vertimus, Quo perspicuū sit hominibus ipsos ieiunare. [redacted]

Parere pro apparere.

[illegible] quòd ieiuniũ omnibus cõspicuũ esse vellẽt, quod potius erat dissimulandum. Itidem mox. Ne videaris hominibus ieiunans, ne conspicuum sit hominibus te ieiunare.

ἀπέχω

Receperunt mercedem.) Rursus est ἀπέχουσι, id est, Habent, vt ante cõmonstrauimus.

Reddet tibi.) Et hic addunt Græci codices, ἐν τῷ φανερῷ, id est, In propatulo, vt opponatur ei, quod est, In occulto. Cæterum, hic quod ἀφανίζει vertit, demolitur, ex sentẽtia Hieronymi facit. Quanquam ego malim Corrumpi, quum de tineis loquatur et blattis. Nam Demoliri potius est parietem, aut murum destruere. Verbum à mole dictum.

θησαυρίζειν quid.

Thesaurizate.) θησαυρίζετε, id est, Reponite, recõdite, colligite, coaceruate. Thesaurus enim propriè diuitię sunt sepositę, et in longum tempus reconditę, quam Persæ gazam appellant. Constat enim Græcis θησαυρὸν dici παρὰ τὸ εἰς αὔριον θεῖναι, hoc est, in crastinum siue in posterum reponere. Neque tam est

διορύσσω

effodiunt, q̃ perfodiunt, διορύσσουσι. Siquidẽ perfosso pariete, fures ad scrinia penetrant.

Nec erugo nec tinea.) οὔτε σὴς οὔτε βρῶσις. Cyprianus libro tertio ad Quirinũ legit, Neq; tinea, neq; comestura exterminabit. Nec est:

Thesaurus tuus,) sed vester ὑμῶν. Etiãsi mox numerum mutat, Si oculus tuus simplex. Nec est, Est cor tuum, sed ἔσται, erit.

Lucerna corporis tui.) Nec additur in Gręcis exemplaribus, tui, sed tantũ corporis, & sentẽtia plusculum habet dignitatis, si omittatur, vt sit absoluta. Quod lucerna est in domo, id est, oculus in corpore, nõ in tuo solum, aut meo, sed in quouis hominis, aut animantis corpore. Sumitur enim similitudo ab oculo corporis ad oculum mentis. Quod est oculus in corpore animãtis, id est affectus in animo, qui si pu

rus fuerit,totus animus erit syncerus.Proinde prior illa pars,Lucerna corporis est oculus, pertinet ad id, vnde ducitur collatio.Posterior,Si oculus tuus fuerit simplex &c.pertinet ad ea, ad quę accommodatur similitudo: vnde addit,tuus, [redacted] cuius oculos synceros requiro.

Si oculus tuus nequã.) πονηρός,id est, malus, siue peruersus. Nam Gręca vox magis sonat versutũ, ac malitiosum, vt opponatur simplici. Simplex oculus est nulla re vitiat⁹,puta lemis,aut pituita,aut morbo,Cęterũ lippus,aut strabus,aut lusciosus, deprauatus est. Alioqui nequam oculus emendate loquentibus magis sonat libidinosum, q̃ vitiatum. Nequã, pro malus.

Ipsæ tenebrę quãtæ.] τὸ σκότος πόσον, Qđ addidit ipsę,recte explicuit vim articuli Gręci. Cæterum festiuior erat oratio,si nõ addidisset,Erunt,quòd apud Græcos non additur. Tantũ est,tenebrę quãtę?

Vnum odio habebit.] τὸν ἕνα μισήσει. Sermo nonnihil habet obscuritatis, etiamsi sensus liquet. Duos enim ponit, puta, Demeam, ac Mitionem, quorũ alterutri sit adhærendum, nam vtriq; simul nõ potest. Aut Demea diligẽdus est, vt oderis Mitionẽ, aut Mitio diligẽdus, vt oderis Demeã. Proinde meã sententia rectius vertisset p Hunc & hunc, q̃ per vnũ & vnũ. Deinde nõ est otiosus gręcus articulus. certũ enim significat, perinde quasi demonstret aliquẽ, τὸν ἕνα, τὸν ἕτερον. Quanquam illud, τὸν ἕνα, nõ sic accipiendum est, vt prius referatur ad deum, alterum ad Mammona. Alioq bis idẽ diceret, sed vt vtrũq; τὸν ἕνα ad vtrãlibet personã pertineat: quã vtrãcunq; delegeris, ei opponitur, τὸν ἕτερον. Quod si hic accipias, vt iuxta consuetũ distribuẽdi morẽ prius ἕνα notet Demeã, posterius Mitionẽ, iã hic erit sensus, Demeã odio habebit, ac Mitionẽ diliget: aut Mitioni adhęrebit, & cõtemnet Demeã. Itaq; vides idẽ bis dici, Tropus pplexus, explanat⁹.

 quum

quum, aut coniunctio significare soleat diuersitatem: Sed tota oratio ad vtramlibet personã pertinet, nec aut coniunctio mutat personam, sed rem. Annotauit super ea re nonnihil & Chrysostomus homilia.22.

Mammona quid

E[redacted] Mammona neq; græca vox est, nec Hebraica, sed Syriaca, vt ostendit Diuus Hieronymus, idem apud eos significans, quod apud Græcos πλοῦτος, quē poetę deum faciunt. Est enim vox singularis numeri, generis masculini. D. Augustinus indicat linguam Pœnorum affinitatem habere cũ Hebræorum lingua: id quod alicubi fatetur & Hieronymus. Porrò Pœnorũ lingua Mammon vocari lucrum. Cæterum quod idem Mammona vocē putauit Hebraicam, quum Syra sit, mirũ non est: quũ inter Hebręam quoq; & Syrã nõnulla sit cognatio.

Aĩa pro vita

Animæ vestræ.) τῇ ψυχῇ. Animam pro vita posuit, velut & aliâs: Qui perdiderit animam suam. Cæterum:

Quid bibatis. Etiam[redacted] Ac rursum:

Nonne anima.] Apertius erat, nonne vita.

Quàm esca(] τῆς τροφῆς, id est, Cibo, siue alimonia, [redacted]. Etiamsi Aristoteles potum esse neget, qui nutriat, vt cuius vis sit cibũ in membra dirigere. Cæterum pro πλεῖον, quod Græcis sonat plus, recte mutatum est pluris, et Latinitatis habita ratio.

Respicite volatilia.] ἐμβλέψατε τὰ πετεινά, id est, Intuemini ad volatilia, vt verbum verbo reddam. Certe respicit qui in tergum deflectit oculos. Vnde maluimus circumloqui, Vertite oculos ad volatilia cœli.

Quę

Quæ non serunt.) Sic enim legitur in pleris-que codicibus, ὅτι, id est, quia non serunt. Et D. Hieronymus legit quoniam. Ego malim, quod, vt accipiatur εἰδικῶς. Siquidem idipsum est, quod nos vult intueri, aues non facere sementē, cûm tamen hominum more viuant, nec interim vlla distringantur solicitudine parandi victus. — *ὅτι εἰδικῶς sumptum.*

Magis pluris estis.] μᾶλλον διαφέρετε, id est, magis antecellitis siue præstatis illis. Siqdē διαφέρειν Græcis non solum est differre, sed & præcellere. Quoniam in ipso verbo vis est comparatiui: aut congeminatio epitasin habet eminentiæ, aut μᾶλλον positū est pro potius. Proinde nos vertimus, Nonne vos longe præcellitis illa? Augustinus de tropis veteris testamenti demonstrat apud Hebræos aduerbium comparandi nonnunquam adiici ex superfluo. Et fieri potest vt hanc quoque sermonis formam expresserit Græcus interpres. — *Magis pluris διαφέρειν duo sonat.*

Quis ex vobis cogitans.] μεριμνῶν. Plus est quàm cogitans, sed anxiè ac solicite cogitans, Participium eius verbi quod sæpe vertit, Solicitum esse. Porrò, quod sequitur: — *μεριμνῶν qd proprie*

Ad staturam suam.] Græcis est ἡλικίαν, quæ & ætatem significat, quasi dicas granditatem. Vnde & maior & minor, & grandis ad ętatem referuntur: quod ex auctu corporis ætas deprehenditur in adolescentibus.

Lilia agri.] τοῦ ἀγροῦ. Nō ociose addidit, ἀγροῦ quod hortensia lilia nonnihil debere videri poterant curæ humanæ: quemadmodum ante dixerat, volucres cœli, vt distingueret ab altilibus. [redacted] considerate, [redacted] καταμάθετε, id est, cognoscite, siue cognoscitis. Nam Græca vox anceps est. Vt omittā, quod ὅτι rursum vertit: quoniā pro quod, [redacted] — *Lilia agri.*

[redacted]. Ac rursus: Coopertus est, pro amictus fuit, siue indutus, περιεβάλετο. Ad hæc: Pro Vnum, [redacted] vertis[redacted], vnum quodlibet horũ.

potent

Quanto magis.) οὐ πολλῷ μᾶλλον, id est, An non multo magis. Porrò

ὀλιγόπι-σι.

Modicæ fidei.] Græcis est dictione composita ὀλιγόπιστε, quod in Luca vertit, Pusillę fidei ἀξιόπιστος est grauis & idoneus cui fides habeatur. ὀλιγόπιστος, siue cui parũ fidendũ, siue qui parum fidit. Sunt enim in sacris literis voces aliquot, receptiores, quàm vt possint loco moueri, quarũ est Fides, quæ Latinis magis pertinet ad eum qui pollicetur aut præstat, quàm ad eum qui fidit: nisi quũ dicimus fidem habere, pro credere. [redacted] nos vertimus, Parum fidentes.

Vocabula quędā sic recepta, vt tolli non possint

Scit enī pater vester.) Hoc loco Græci addũt ὁ οὐράνιος .i. cœlestis. Nec est in plerisq;, Solicitus erit sibi, sed curam habebit suiipsius, μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς, id est, curabit sua. Augustinus in libro aduersus Adimantum legit: Nolite cogitare de crastino, nam crastinus dies ipse cogitabit sibi. Eundem ad modum legit Cyprianus, enarrans precationem dominicam. Et nonnulla exemplaria habent, μεριμνήσει ἑαυτῆς

κακία & κάκωσις quid differunt.

Sufficit diei malicia sua.) ἡ κακία, malum. Vt apud Græcos κακὸν, itidẽ apud Latinos anceps est, ad afflictionem, & improbitatem. At κακία virtuti opponitur, quam Latini nonnulli maliciam v[redacted]nt, alij vitium. Cæterum κάκωσις afflictionem sonat, à verbo κακόω, quod [redacted] malis afficio. Abusus est igitur κακία, pro κάκωσις.

EX CAPITE SEPTIMO.

Noli-

NOlite condemnare, & non condemnabimini.) Hæc verba nec in vllis Græcorum exemplaribus reperi, nec apud Hieronymum referuntur, nec apud Chryſoſtomum, nec apud Hilarium, deniq; nec in vetuſtiſſimis codicibus Latinis. Vnde videntur è ſpatio marginali delata in contextum. Interpretatus eſt aliquis, quod dixit, Iudicare, hoc loco nihil aliud eſſe quàm damnare: ſicut et apud Paulum ſubinde iudicium pro condemnatione ponitur. Nec eſt paulo ante:

Iudicare Hebræis pro condemnare

Et non iudicabimini.) ſed ne iudicemini, ἵνα μὴ κριθῆτε. Atq; ad eum modum legit Hilarius, conſentientibus exemplaribus D. Donatiani. Vt diſſimulem, quod pro κρίνετε & μετρεῖτε, id eſt, Iudicatis & metimini, verterit, iudicaueritis, & menſi fueritis, quodq; pro μετρηθήσεται verterit remetietur vobis, reclamante latinitate. Nã addito nomine dicere poterat, alij metientur vobis. Verum haud ſcio an ſatis latine dici poſſit, iudicabimini. Neq; enĩ opinor, iudicatus dicitur, de quo pronuntiatum eſt, ſed res iudicata, & iudicata cauſſa, de homine iudicatum, niſi addas iudicatur inſanus, pro habetur. Proinde mea ſententia tolerabilior eſt Auguſtini lectio: Nolite iudicare, ne iudicetur de vobis: q̃ enĩ iudicio iudicaueritis, iudicabiť de vobis. Optimũ autẽ fuerit ſi legamus: Nolite condẽnare, ne condemnemini.

Et trabẽ in oculo tuo.) τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς, id eſt, quæ vero eſt in oculo tuo trabem, nõ animaduertis. Præterea, frater ſine. Frater, nec aſcriptum eſt in Græcis, nec in Latinis antiquis, ſed tantum, ἄφες ἐκβάλω, id eſt, Sine eiiciam, conſentit & codex aureus. Rurſum:

Et ecce trabes eſt in oculo.) Græce feſtiuius eſt, ſubaudito verbo ſubſtãtiuo, καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν ὀφθαλμῷ σοῦ. i. Et ecce trabes in oculo tuo. Ad hæc:

Vide

Videbis eiicere græce.

Videbis eiicere.) Nimium Græcanicè dixit, διαβλέψεις ἐκβαλεῖν, id est, Dispicies vt eiicias.

Nolite sanctum dare.) μὴ δῶτε, id est, Ne detis. Id indico, non quod male vertat interpres, sed ne quis in verbis frustra philosophetur: quasi voluntas etiam hic sit vetita. Et rectius erat proiiciatis, quàm mittatis, βάλλετε. Vt ne dicam, quod μή ποτε, id est, Ne quando, vertit, ne forte, extenuās periculū, quod auctum magis oportuit. Nec est, Pedibus suis, sed ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, id est, Inter pedes suos: nisi placet, ἐν, vsurpatum pro per, more Hebræorū.

Sanctum.

¶ Sanctum autem positum est neutro genere, pro re sancta, τὸ ἅγιον. nos vertimus, quod sanctum est. Iudæi sanctum appellabant, quod esset semotum ab vsu prophani vulgi, & á consecratis cum reuerentia tractandum.

Redundat canes.

Et canes conuersi.) Canes apud Græcos non additur, nec attingitur ab interprete Chrysostomo, neq; in emendatioribus Latinorum exemplaribus, ac ne in aureo quidem. Potest autem conculcatio & laceratio ad canes pariter & porcos referri. Sæuiunt enim & apri. Canis prophanū animal, & sus immundum, quod ab vnguentis peculiariter abhorret. Cæterum margaritis siue vnionibus olim summum fuisse pretium, abunde testis est Plinius. Deniq; quod dixit Cōuersi, στραφέντες, apertius erat, Versi in vos [illegible] Dirumpant, [illegible] ῥήξωσιν, id est, Lacerent, siue Lanient.

Nunquid lapidem porriget ei.) Hanc loquutionis duritiem molliuimus interpretatione, sensu tamen manēte, ne quis calumnietur, quod á verbis discessimus.

Data δόματα.

Bona data.) δόματα ἀγαθὰ, id est, Donatiōes bonas, siue bona dona. Est autem hic tropus ex idiomate

mate sermonis Hebręi: quod genus est illud in Numeris: Ego accepi fratres vestros leuitas, de medio filiorum Israel, dationem datam Domino. Sic enim legit Augustinus, indicās tropos huius voluminis, quū Gręci legant, δόμα δεδομένον. Nec enim hic data participium est, sed nomen. Alioqui qui datur, qđ iam datum sit? Ac malueram dona quàm data, nisi q̄ δόμα recte dici possit, quocunq; modo datum, vt medici sua pharmaca δόσεις vocant, quū donum sit gratuitum, quod græci sua voce δῶρον appellant. Rursus & illud:

Dabit bona petentibus se.) Quod nos explicuimus, si postuletis ab ipso, quemadmodum & superius fecit interpres. Item, Et vos facite illis, omisit voculam οὕτως καὶ ὑμεῖς. i. sic & vos facite. Rursum:

Quæ ducit.] ἀπάγουσα, id est, Quæ abducit. Ac mox:

Quàm angusta porta.] ὅτι στενὴ, id est, quia Quàm angusta porta, Quanquam dissentientibus exemplaribus plerisque Latinis. Interpres legisse videtur, ὡς στενή. Certe in Paulino codice vtrobiq; scriptū erat, quia.

Quàm p quia.

A falsis prophetis.] ψευδοπροφητῶν. Græcis vna est dictio, sicut pseudochristi, & pseudapostoli. ψεῦδος Græcè mendacium est. Ac magis sonat falso prophetas, q̄ falsos. Et mox, ἐπιγνώσεσθε, agnoscetis est potius q̄ cognoscetis. Et:

Pseudo p phetę qui.

Nunquid colligunt.] Quidā habēt, μή τινες, id est, num qui. Rursus:

Arbor mala.] σαπρὸν est, non πονηρὸν, quod magis putrem sonat & carie vitiatam, aut marcidā, q̄ malā, si qđ Suidę credimus. Præterea ἐκκόπτεται καὶ βάλλεται, id est, exciditur & mittitur. Atq; ita

Pręsens tē pus p nullo certo tē pore.

scriptum

ſcriptum eſt in peruetuſtis exemplaribus. Nec enim Chriſtus prędicit, quid ſit futurum malis arboribus; ſed quod vulgo fit vitioſis arboribus, idem oſtendit euenturum infrugiferis hominibus.

Cōdupli- catio apud Hebræos.

Domine domine.) κύριε κύριε. Nō ſolum retulit βαττολογίαν precantium, quam ante taxauit, verum etiam expreſſit ſermonis Hebraici proprietatem: quæ quod exaggerat, cōgeminatione auget: quod genus illud apud Hieremiam capite ſeptimo: Templum Domini, templum Domini, templum Domini. Cæterum hæc verba:

Ipſe intrabit in regnū cœlorū.) In Gręcis codicibus non adduntur nec repetuntur ab Hieron. refragantibus licet exemplaribus Latinis. Nec eſt:

In nomine tuo.) ſed per tuum nomen, τῷ σῷ ὀνόματι, abſq; prępoſitione ἐν, quam ſolet apponere, quanquam id nihil refert ad ſenſum.

Virtutes multas.) δυνάμεις, vt intelligas potēter facta, quę vim diuinam demonſtrarent. Item:

Oēs qui operamini.) Oēs nec eſt in Gręcis codicibus, nec in antiquis Latinis, ſed tantum οἱ ἐργαζόμενοι, id eſt, Qui operamini. Rurſus:

Et irruerunt.) καὶ προσέκοψαν, id eſt, impegerūt diuerſum eſt ab eo quod mox pręceſſit, προσέπεσαν, ſiue προσέπεσον.

Et admirabantur.] Græcis eſt vehementius, ἐξεπλήσσοντο, id eſt, ſtupuerunt, ſiue attoniti facti ſunt: ſiue ſtupore perculſi ſunt.

Sicut poteſtatē habēs.] ὡς ἐξουσίαν ἔχων. Vt condonem quod pro tanquam vertit, ſicut.

Ἐξουσία & δύναμις differunt.

Poteſtatē.] Nō eſt hic δύναμιν, ſed ἐξουσίαν, quod magis ſonat autoritatem, hoc eſt, poteſtatem, & ius aliquid faciendi. Nō vt ſcribę, q ſibi vindicabāt

autori

autoritatẽ. Nõ enim dicit, hęc ait Dominus, sed ego dico vobis: & in ędẽdis miraculis, non implorat opẽ patris, sed ait, adolescens tibi dico surge. Rursus in

Scribę.) Eorũ additur apud Gręcos γραμματεῖς αὐτῶν, Et de Pharisęis hoc loco nulla mẽtio, in Græcis quę quidem viderim exemplaribus.

EX CAPITE OCTAVO.

QVum autem descẽdisset.) Iesus hic apud Gręcos nõ addit, vt illa dissimulẽ, ἐὰν θέλῃς, Si velis, quod transtulit, si vis Et:

Extendens manum.) Pro extẽsa manu, ἐκτείνας τὴν χεῖρα.

Volo mũdare.) καθαρίσθητι. Mundare passiuũ verbum est, imperandi modo. Proinde vertimus, volo, mundus esto. Cęterũ ἑκατόνταρχος, quẽ hic cẽturionẽ vocat, sic enim Gręcè sonat, qui decem decuriis pręest, Hilario tribunus dicitur. Et: Ἑκατόνταρχος Hilario tribunus dictus.

Rogãs eum.) παρακαλῶν. i. obsecrans. Est enim vehementius hoc, illud δεόμενος abiectius.

Puer meus.) παῖς μου. Ea vox et ætatẽ significat, et filiũ & ministrũ. Tametsi Lucas δοῦλον. i. seruũ, appellat voce nõ ambigua. Nec est simpliciter iacet, sed βέβληται. & aliquanto post, [illegible] vbi quis toto corpore prostratus iacet, id quod [illegible] tibus accidit morbis. Nec est:

Male torquetur.) sed δεινῶς βασανιζόμενος. i. Grauiter, siue acerbè discruciatus [illegible] me dicam [illegible] ἄλλῳ, pro Alteri vertit alio, contempta Grammatica.

Sub potestate constitutus.) Constitutus, aliquis addidit de suo, nec reperitur in exemplaribus emendatioribus, nec in aureo. fortassis

Non inueni tantam fidem.) οὐδ' ἐν τῷ Ἰσραήλ,

id est

id eſt, Ne in Iſrael quidem. Vt intelligas Centurionē non fuiſſe Iſraëliten.

Cōparatiuus ꝓ ſuperlatiuo. In tenebras exteriores.] Græci ſubinde vſurpant cōparatiua vice ſuperlatiuorum. Vnde nos vertimus, Tenebras extremas. Neq; tamē eſt, ἐσχάτας, ſed ἐξωτέρας, quaſi dicas, extimas, vt intelligas in regno lumen eſſe, à quo quo longius abſit aliquis, hoc magis verſari in tenebris.

Varians locus. In illa hora.] Poſt hęc in nonnullis exemplaribus aſcripta reperi, καὶ ὑποστρέψας ὁ ἑκατόνταρχος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ, εὗρε τὸν παῖδα αὐτοῦ ὑγιαίνοντα, id eſt, Et reuerſus Centurio in domum ſuam, in illa hora offendit famulum ſuum ſanum. Nos ea ſequi maluimus, quæ cum noſtris conſentiunt.

Dæmonia habētes.] δαιμονιζομένους, id eſt, dæmoniacos, ſiue qui à dæmonibus agebantur. Sed addunt Gręci codices, ſimiliter & vetuſti Latini πολλούς, id eſt, multos.

Ipſe infirmitates noſtras.] Adduxit hoc teſtimonium Matthæus ex Eſaiæ capite. 53. Et ægrotationes noſtras portauit, [redacted].

Iuſſit diſcipulos ſuos ire.] Diſcipulos ſuos [redacted], ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν. Nec additum comperi in aureo codice. Quum enim turbam cuperet effugere, dubiū non eſt, q̄n diſcipulos voluerit comites, certe è turba pauciores. Verti poterat per impersonale verbum, Iuſſit abiri ſiue diſcedi. Et quod ſequitur, Trans fretum, εἰς τὸ πέραν, etiam ad montē referri poterat, aut

Trāſfretū Grę̄cis habet amphibologiam

ſimile

ſimile quippiã, niſi mox fieret mentio nauiculæ. Significat enim vlteriorem ſtagni ripam.

Vulpes foueas habent.] φωλεός. Fortaſſis aptius erat cauernas. Et quod hic vertit nidos, Græce eſt κατασκηνώσεις, quod magis ſonat obumbracula. Auguſtinus aduerſus Fauſtum lib. 22. cap. 48. legit diuerſoria. Eodẽ modo refert Cyprianus libro ad Quirinum tertio. Habẽt enim aues in tempeſtate præter nidos receptacula ſua, velut cauos arborum truncos, aut denſa dumeta, aut arborum frondes. φωλεός. κατασκηνώσεις.

Vbi caput ſuum reclinet.] Suum pronomen, nec additur in Græcis codicibus, nec in antiquis Latinis. Et abſolutior eſt ſermo, vt intelligas adeo nõ eſſe vbi totũ corpus acquieſcat, vt nec ſit, vbi vel caput acclinet. Vt diſſimulẽ, quod paulò poſt ἄφες pro ſine vertit, dimitte. Nec eſt ſimpliciter Suos, ſed τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς, id eſt, Suos ipſorum mortuos.

Et aſcendente eo.] ἐμβάντι αὐτῷ, id eſt, Ingreſſum eum, ſiue quum inſcendiſſet nauim. Nec eſt nauiculam, ſed nauim πλοῖον. Ruſus paulo poſt pro naui nauiculã vertit. Item pro fluctibus, à fluctibus, eſt ὑπὸ κυμάτων. [redacted] Nauicula pro naue.

Et acceſſerunt ad eum diſcipuli eius.] Diſcipuli eius non additur in aureo codice. In Græcis tamẽ reperio diſcipulos.

Imperauit ventis.] ἐπετίμησεν, id eſt, increpauit. Atq; ita primitus fuiſſe ſcriptum opinor. Cæterũ aliquis offenſus dandi caſu, ventis, quẽ tamen hic more Græcanico ſolet addere, mutauit, imperauit. Hieronymus hunc explanans locum, vtriuſq; verbi meminit: Creaturæ, inquiẽs, quas increpauit, & quibus imperauit, ſentiunt imperantem. Quod quiſquis ἐπιτιμᾶ imperat quidẽ, ſed pœnam comminãs, Imperauit pro increpauit.

ποῖος & ποταπός differunt.

ni pareatur. Atq; illud. Qualis, nõ est ποῖος quo simpliciter interrogamus, sed ποταπὸς quod admirationis habet ἔμφασιν. Mox autẽ perperã omisit Gręcã coniunctionẽ: quia vẽti & mare, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα, q̃a et vẽti & mare. Consentit Gręcis codex aureus. Etiam si prior coniunctio non tantum connectit, verum etiam auget. Quia mare quoq; & venti obediunt ei, quæ nulli solent obedire. Rursus:

Et quum venisset Iesus.) καὶ ἐλθόντι αὐτῷ .i. quum venisset, nec additur Iesus.

Gergessa eadẽ quæ Gadara.

Gerasenorũ.) Gręci legunt γεργεσηνῶν .i. Gergesenorũ. Hieron. in locis Hebraicis prodidit, sua etiamnum ętate viculũ extitisse in monte sitũ, haud procul à lacu Tiberiadis, vbi porcos in mare præcipites isse memorabant. Quanq̃ apud Marcũ hic ipse locus Gadarenorũ vocatur, & eodẽ nomine apud Lucam. vnde colligere licet, eidẽ vrbi, quæ regioni dedit nomen, diuersa fuisse nomina, & eandem dictam Gerasam, ac Gadarã. Id quod indicat & D. Hieron. in locis Hebraicis, addẽs Gerasenorũ mentionem fieri in Euangelio. At idem mox in Gergessa refert illic porcos pręcipites isse in mare: Vt consequatur, aut Gergessam viculum esse in regione Gadarenorũ, aut eandem esse Gergessam & Gadarã. Quam Græci vocãt Gergesam opinor Hieronymo dici Gargasi, quam ait esse ciuitatẽ trans Iordanẽ, iunctam monti Galaad, quę ipsius ętate dicta sit Gerasa, vrbs insignis Arabię. Hãc vt refert, quidã existimabãt eandẽ esse cum Gadara.

χαλεπὸς multa declarat Græcis.

Sęui nimis.) χαλεποὶ λίαν. Hilarius legit periculosi pro sęui. Nam Gręcis χαλεπὸς vox est πολύσημον, nunc sæuum, nũc molestum, ac difficilem, nunc atrocẽ, nonnunq̃ & periculosum significãs.

Quid nobis & tibi.] Vertendum erat, Quid

tibi rei nobiscum est? Ac mox:

Erat autē non longe.] Gręci habent longe, ἦν δὲ μακρὰν, magno quidem consensu codicū quos ego viderim, sed reclamantibus item magno consensu nostris. Nihil tamen ad sensum refert vtrum legas procul an non procul. Nam si grex conferatur ad eos qui Christo erant proximi, procul erat, Sin & alia loca semotiora, non procul erat, quia erat in prospectu. Puta enim gregem abfuisse ad trecentos passus. Qđ autē alij Euangelistę addunt ἐκεῖ, id est, ibi, siue illic, non arguit magnitudinem interualli. Hæc eni ad uerbia nōnunq̄ totam regionē cōplectuntur. [redacted]

Si eiicis nos hinc.] [redacted] εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, id est Si eiicis nos. Rursus ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀγέλην, id est, Permitte nobis, vt abeamus in gregem porcorum, ille vertit, Mitte nos in porcos.

Magno impetu abiit.) Vnicum verbum Græcū, tribus est circumloquutus, ὥρμησεν, id est, Ferebatur, siue ruebat. Nam omnino ὁρμὴ impetū significat. Ac rursum:

In aquis.) Hilarius in Canone quē ædidit in Euangelium Matthæi, admonet fuisse scriptum, In aquis multis, quū nihil huiusmodi reperiam apud Latinos aut Græcos, quos ego sanè viderim.

Hęc omnia.) Hęc pronomen [redacted] nec in Græcis extat codicibus, nec in vetustioribus Latinis, nec in aureo. Ac mox, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων, quod commode verti poterat, Et quę accidissent dæmoniacis. Ac mox:

Et rogabant eum.) Eum [redacted]. Nec additur in aureo codice. Et aliquanto post, A finibus eorum, dixit pro à finibus suis, vel à finibus ipsorum.

EX CAPITE NONO.

ET ascendens Iesus.) Iesus hoc loco nō repe ritur, nec in Græcis, nec in antiquis Latinorum codicibus. Facit enim iteratio mox positi nomi nis, vt de altero quopiam Iesu loqui videatur. Nec est, Ascendens, sed ἐμβὰς, id est, Ingressus, siue conscensa aut inscensa naui, pro quo hic rursus na uiculā. Præterea διεπέρασεν .i. traiecit, rectius q̄ trāsfretauit. Nā vt lacus mare dicatur, fretū haud vi deo qūo dici possit. Nō enī quod mare est, statim & fretū, Nā mare inclusum angustiis fretū dicitur, quan quā poëtę suo iure vocibus his abutuntur interdum.

Fretū pro mari.

In ciuitatē suam.) εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν .i. in pro priam ciuitatem, videlicet Capernaum. Siquidē Mat thæi quarto legimus, quod relicta Nazareth, commi grauit Capernaum. Ac mox:

Iacentem.) βεβλημένον, proiectum, de quo su perius admonuimus.

Dimittuntur tibi peccata tua.) Tua non addi tur in vetustis Latinorum codicibus, nec in Græcis aliquot habetur, ne in aureo quidē. Idem accidit pau lò post in repetendo.

Videns autē Iesus.) καὶ ἰδὼν, id est, Quum vi disset autem. Et mox, dimittuntur, pro, remittuntur.

Amphibologia in Gręcis.

Dixerunt intra se.) Sermo Græcus anceps est: potest enim accipi vt intelligamus illos inter se mur murasse. Sed satius est vt accipiamus, illos tacitos sic in animo fuisse loquutos, propter id quod sequitur, Iesus sciens cogitationes illorum. Ac paulò post,

Et quum vidisset Iesus.) καὶ ἰδὼν. Chrysost. le git, καὶ εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς, id est, quum sciret Iesus. The ophylactus legit ἰδὼν, Ad sensum minimum re fert. Præterea:

Vt quid cogitatis.) omisit vos, ἵνα τί ὑμεῖς, id est, Vt quid vos. Et,

Quid

Quid eſt facilius.) τί γάρ ἐστιν, id eſt, Vtrum enim eſt, Conſentientibus & Latinis vetuſtis, quod ad coniunctionem pertinet.

Vt autem ſciatis.] Subito mutata perſona, duriuſculam facit orationem: ſequitur enim, Tunc dicit paralytico. Perſona ſubito mutata.

Turbæ timuerunt.] Græcis eſt ἐθαύμασαν, id eſt, admiratæ ſunt. Etiã ſi Hilarius legit timuerũt. Vñ apparet in quibuſdã ſcriptum fuiſſe pro ἐθαύμασαν, ἐθάμβησαν. Quarum vocũ magna inter ipſas affinitas eſt. Duplex lectio.

In telonio.] ἐπὶ τὸ τελώνιον, id eſt, Ad teloneũ. τελώνιον. Locus eſt, in quo ſedet Telones .i. publicanus exigẽs tributũ, quod Græcis τέλος dicitur. τέλος. Vt ne recenſeã illa minutula ꝙ Matthæũ nomine pro ματθαῖον λεγόμενον. τελώνης. Quod in,

Ecce multi.] cõiunctionem, &, omiſerit. Qđ ἀκούσας verterit videns. Quod nõ vitarit amphibologiam, Non eſt opus medico valentibus, quũ licuerit dicere, Non egent qui recte valent medico.

Cũ publicanis.] Notatus eſt ab Hieronymo Tertullian⁹, quod hos dictos publicanos putarit ethnicos fuiſſe. Vñ libellũ ad Damaſum de filio prodigo

Miſericordiam volo.] Locus eſt Oſee cap. 6.

Sed peccatores.] Græci addunt ad pœnitentiam εἰς μετάνοιαν, etiam ſi non addit Hieronymus: apud Chryſoſtomũ tamen reperio. Nam leuiculum eſt, quod mox προσέρχονται, id eſt, Accedũt vertit acceſſerunt.

Filij ſponſi.] υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, id eſt, Filij thalami nuptialis, id quod plus eſt quàm ſponſi, hoc eſt, filij ſponſi domeſtici ac proximi. νυμφῶνα vocat

ecclesiam quam opponit synagogæ quæ seruorū est, non filiorum. Ac aliquanto post: Immittit commissuram ἐπιβάλλει ἐπίβλημα, id est, vt ad verbū reddam, Immittit immissuram, siue vt alibi vertit, assuit assumentum. Ac mox:

ἐπίβλημα assumētū.

Et peior scissura fit.) σχίσμα, quod rupturam vertere poterat.

ῥάκος & rudis quid ἄγναφον quid.

Panni rudis.) ῥάκους ἀγνάφου, quod modo dixit ἐπίβλημα, hic vocat ῥάκος, quę est particula panni. ἄγναφον, quod nondū est à fullonibus apparatū, velut quū pānus à textore venit. Quanq̄ γναφεῖς. i. fullones, veteres etiā vestes, aut sordidatas renouāt ac repurgāt. Et rude dicit, quod recēs est.

Plenitudinem eius.) τὸ πλήρωμα, id est, supplementum. Sic enim appellant pannum additum vesti ad sarciendam rupturam. Offensus enim dissimilitudine noui panni, postea detrahit, & maior ac deformior fit ruptura. Item,

Vinum nouum in vtres nouos.) Nouū & nouos non respondent eidem voci apud Gręcos. Nouū enim dicitur νέον, quod proprie respōdet senio, & cōpetitiis quę sentiunt ætatem: καινοὺς opponitur vetustati. Est autem & vinis sua quædam ætas, vtribus aut panno non item. Porrò,

Nouus νέος. Nouus καινοὺς.

αἱμοῤῥόω.

Quę sanguinis fluxū patiebatur.) Gręcis vnica dictio est, αἱμοῤῥοοῦσα, id est, sanguinis profluuio laborans, ab αἷμα sanguis. & ῥόος fluxus. Omitto minutiora illa, quod ἐν ἑαυτῇ, Intra se verterit, pro Intra sese : [redacted] : quod ὄπισθεν, id est, à tergo, transtulit, retro. Cæterum θάῤῥει, quod hic [redacted] vertit cōfide quôdq; nos aliquoties vertimus, Bono animo esto. Ambrosius enarrās Psalmum, Beati immacul. sermo. 3. legit: Constans esto filia.

θαῤῥεῖν qd proprie.

Impone manum tuam.)Tuam nō addebatur in aureo codice quum ſit apud Græcos.

Et dixit,puella ſurge.)Hæc quatuor verba, nec habentur in Gręcis exemplaribus,nec in vetuſtis Latinis. Ac paulò poſt:

Et dixit eis Ieſus.)καὶ λέγει,id eſt,Dicit,conſentientibus & vetuſtis codicibus Latinorum.

Quia poſſum hoc facere vobis.)Vobis non additur apud Græcos. Et ὅτι perperam vertit, Quia,pro,quod poſſim,ſiue,Creditis me poſſe. Ac mox, Vtiqꝫ,Græcis eſt ναὶ,quod aliâs vertit etiã. Eſt enim aduerbium affirmantis. Ac paulò poſt:

Et comminatus eſt eis.)Non eſt ἐπετίμησεν, quod aliquãdo vertit Increpare,aliquãdo Cõminari, ſed ἐνεβριμήσατο,quod proprie ſignificat acriter,ac velut iracũde comminari cum auſteritate,vox à fremitu dicta. Vt euidentius ſit,quod ſequitur,illos omnia diuulgaſſe.Sic enim rectius opinor tranſtuliſſet διεφήμησαν,quàm diffamauerunt. Certe circumloqui poterat,Sparſerunt famam eius.Item:

Nunquam apparuit.)Recte omiſit ὅτι hic κώμας vertit caſtella,quum alibi frequenter tranſferat vicos.Quum vici mœnibus careant,caſtella minuta ſint oppida,ſed mœnibus cincta.Et νόσον languorẽ pro morbo, Nam quod μαλακίαν infirmitatem tranſtulit tolerabile eſt.Siquidem & Greci dicunt μαλακῶς ἔχειν,pro parum commode habere.

Miſertus eſt eis.)Pluſculum emphaſeos habet Græca vox ἐσπλαγχνίσθη,id eſt, Affectu miſericordię tactus eſt.Siquidem Hebræi vehementem ac pium affectum viſcera vocant.Et rectius erat erga eos,quàm eis.Ac mox. σπλαγχνίζομαι qđ proprie.

Quoniam erant vexati.) Ad eum modum legit & interpretatur D. Hieronymus, & itē Hilarius: Chrysostomus quoq; legit ἐσκυλμένοι, quod sonat diuulsos & diuexatos. Quandoquidem Grāmatici vexare dictum volunt à veho. Nonnulli codices habebant ἐκλελυμένοι, i. dissipati seu dissoluti. Alterum venit à λύω, alterum à σκύλλω. Iam protinus sequitur, ἐῤῥιμμένοι, quod hic vertit Iacentes, rectius vertisset disiectos siue sparsos à verbo ῥίπτω, quo participio vsus est & Lucianus, agens de stellis toto cœlo passim, temere, nulloq; ordine sparsis. Quanq̄ potest ἐσκυλμένοι pertinere ad ouium vellera sentibus lacerata, & hoc posterius ἐῤῥιμμένοι, ad oues huc & illuc dispersas: id quod accidere solet, quum abest pastor. Nec enim aliud est animal destitutius, magisq; pendens de præsidio pastoris, q̄ oues: id quod etiam prouerbio testatum est, προβάτειον ἦθος, id est, ouilli mores.

Ἐσκυλμένοι. Ἐκλελυμένοι. Ouilli mores.

Vt mittat operarios.) ὅπως ἐκβάλῃ, id est, vt eiiciat. Ita scriptum reperi in peruetustis codicibus, atq; ita vertit paulo superius interpres, Nos maluimus Extrudat, vt intelligamus vel celeriter mittendos, ac vel inuitos & cōtantes extrudendos in opus dei: id quod alicubi notauit Hieronymus hunc citās locum. Hilarius pro mittat legit eiiciat.

EX CAPITE DECIMO.

ET conuocatis duodecim.) καὶ προσκαλεσάμενος. Ita ferme vertit, nec omnino perperam, tamen Græca vox sonat Ad se vocatis. Proinde nos vertimus, Accersitis duodecim. Et Græcus articulus additus τοὺς, indicat non posse accipi, de quibuslibet duodecim, sed de certis, nempe illis quos delegerat Iesus.

Pote

Poteſtatem ſpirituū immundorum.) Plerięꝫ
Græci codices habent ἐξουσίαν κατὰ πνευμάτων
ἀκαθάρτων, id eſt, Poteſtatem aduerſus ſpiritus
immundos. Quanq̄ apud Chryſoſtomum, non repe
rio additam præpoſitionē, nec apud Theophylactū.
Alioqui poteſtas ſpirituum intelligi poterat pote-
ſtas, quam habent illi. Niſi quod Græcis poteſtas eſt
ἐξουσία, id eſt, ius in aliquem & autoritas. Proin-
de Hilarius offenſus amphibologia legit, Poteſtatē
eiiciendorum ſpirituū immundorum. Quanq̄ et hoc
mox addidit Euangeliſta. Subinde rurſum, Oēm lan-
guorē. Lāguorē vertit νόσον, de quo iā dictū eſt.

Primus Simon.) Ordo qui extat in noſtris vo
luminibus, nonnihil diſſidet à Græcis: at Græci con- Ordo apo
ſentiunt cum Hieronymo, qui per iuga digerit Apo- ſtolorum
ſtolorum numerum, ſic vt primo loco iungat Petrū
& Andream: Proximo Iacobum Zebedæi & Ioan-
nem fratres: Tertio Philippum ac Bartholomæum:
Quarto Thomam & Matthæum: Quinto Iacobum
Alphæi, & Lebbæum cognomento Thaddæum:
Sexto Simonem Cananæum, & Iudam Iſcariotem.
Simonem Petri cognomine diſtinguit à Simone Ca
nanæo: & Iacobum Zebedæi filium, ab Iacobo Al-
phæi filio. In quo obiter illud admonendū ὁ τοῦ
ζεβεδαίου, articulum Græcum vertendum fuiſſe
in id nomen, quod in articulo ſubauditur, videlicet fi
lius, quemadmodum in ὁ τοῦ ἀλφαίου. Cæterum Publicani
quum vnus fuerit Matthęus, vt opus non eſſet nota, nomē cur
qua diſcerneretur: & ſi fuiſſet opus, habebat & alte- additum
rum nomen, nēpe Leui, tamē addidit ὁ τελώνης, Matthæo.
ſiue vt ſe deiiceret, ſiue vt oſtenderet omnibus aditū
patere ad Chriſtum. Etiam ſi Græcus articulus pati-
tur, vt vertatur, Qui fuerat publicanus, aut, ille quon-
dam publicanus. Cæterū Iudę proditori, cognomen Iudas tri-
addidit, ſiue vt diſcerneret ab Iuda Iacobi fratre, qui nominis.

idem Thaddæus & Lebbæus dictus est, vt sit trinominis, siue vt ex cognomine significaret facinus perpetratum. quod Isachar יששכר Hebręis sonat mercedem: atque à tribu vnde fuit oriundus nomen sortitus videtur. Quanquã non desunt, qui à viculo cognomen deductum malint. Nec est Schariotes, quẽadmodum habetur in nostris codicibus, sed Iscariotes.

Lebbæus cognominatus.) In latinis exemplaribus non legitur, sed tantum Thaddæus. Hieronymum autẽ ita legisse declarat, quod in nominibus Hebræis apud Matthæum meminit Lebbæi, corculum interpretans.

Misit Iesus.) ἀπέστειλεν .i. Emisit, siue potius emendauit. Siquidem id est proprie ἀποστέλλειν, cũ mãdatis emittere, à quo verbo dicti sunt apostoli.

Samaria ciuitas & regio

Nec est, In ciuitates Samaritanorum.) sed in ciuitatem, εἰς πόλιν, quod efficacius est: vt intelligas in nullam ciuitatem illorum eundum. Quanq̃ non inconuenienter accipi potest de ciuitate quę regionis nomen obtinet, tanq̃ metropolis. Rursus:

Ad oues quæ perierunt.) πρὸς τὰ πρόβατα ἀπολωλότα, id est, Ad oues perditas: vt frequenter citat hunc locum Hieronymus. Vt ne dicam, quod ὅτι ἤγγικεν, primum omittenda fuerit coniunctio Greca: deinde appropinquabit, Gręcis, nõ esse futuri temporis, sed pręteriti, vertendũ, Adest, siue instat, siue in propinquo est. Qua de re iã admonuimus

κτήσασθε quid.

Nolite possidere.) μὴ κτήσασθε. Quod magis significat parare, q̃ possidere. Vt hęc tria simul referãtur ad id quod sequitur, In zonas. Siquidẽ ex hisce tribus rebus solet cudi moneta: quæ primum ærea fuit ac ferrea, nam vtrunque significat χαλκός, deinde argentea, postremo aurea. Χαλκὸν, interpres vertit pecuniam, quasi aurũ & argentum non sit pe-

χαλκός pro pecunia

cunia

cunia. Certe Marci sexto χαλκὸν vertit æs, quū illic tolerabilius versurus fuerit pecuniā, vt generali nomine cōplecteretur omnem monetā: hic post cō-memoratas omnes species dure subiecit genus com-plectens & alia, præter monetam. Porrò quod dixit εἰς τὰς ζώνας, id est, In cingulos, iuxta veterum morem loquutus est: iuxta quem milites, si quid erat æris, id in zonis gestabant. Vnde prouerbium, Zo-nam perdidit. Nos vertimus, In crumenis, nō quod esset elegantius, sed quod apertius idē significaret.

Zona pro crumena

Neq; duas tunicas.) δύο χιτῶνας. latinius erat, Neque binas tunicas. Nam Græci nesciunt hanc ele-gantiam.

Interrogate.) ἐξετάσατε, id est, Exquirite. Et ἄξιος, dignus [redacted]

Donec exeatis.) ἕως ἐξέλθητε. Id pertinet ad illud quod proxime præcessit εἰσέλθητε, et vtrū-que refertur ad ciuitatē. Nam præceptum eò spectat, ne crebro mutent hospitium, neue ambiāt apud quē diuersentur: Neq; rursus temere in quāuis irruant do-mum quę paulo post sit mutanda. Sic Ambrosius & Chrysostomus.

Donec exeatis, quō intelligendum.

Dicentes pax huic domui.) Horum verborū nihil est in Græcis exēplaribus, nec adduntur ab Hie-ronymo. Tantum est salutate eam. Imò quum ait Hi-eronym. Occulte salutationem Hebraici, ac Syri sermonis expressit, indicat salutationem nō fuisse ex plicatam, sed ex hoc colligi, quod sequitur, Veniet pax vestra super eam. Porrò ne quis existimet nouū hoc salutationis genus primum à Christo fuisse re-pertum: qui sic vsus est omnibus rebus vulgatissimis, vt eas longe aliô traheret, queadmodū Græci solēni more dicunt χαῖρε, Latini salue, sic Hebræi Sy-riq; שלום לך Scholom lecho, id est, pax tibi.

Pax tibi, salutatio vulgaris apud Hebræos.

Eam

Eam ſalutationē nunc ſibi, ceu peculiarem vendicant epiſcopi. Cæterum in,

Domus illa.) Illa nec eſt in Græcis codicibus, nec in antiquis Latinis.

Veniet pax veſtra.) ἐλθέτω, id eſt, Veniat. Nec eſt reuertetur, ſed reuertatur, ἐπιστραφήτω. Suffragātibus & vetuſtiſſimis Latinorū codicibus. Ac paulò poſt. De domo vel ciuitate.) Græci addunt ἐκείνης, id eſt, Illa.

Et ſimplices.) Nō eſt ἁπλοῖ, ſed ἀκέραιοι, quod aliàs vertit ſynceri. Mire vero pinxit Chriſtus hac ſimilitudine ſimplicem prudentiam, ac prudentem ſimplicitatem, hominum vere Chriſtianorū. Innoxium animal columba, & cui totum ſalutis pręſidium in alarūm pernicitate ſitum eſt. Eſt enim hęc auis perniciſſimi volatus. Et arte magis quàm viribus ſuam incolumitatem tuetur ſerpens.. Nam hactenus conſiſtit collatio.

Cauete autē ab hominibus.) ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, id eſt, Ab illis hominibus, id indicante articulo. Neq; enim monet omnes homines obſeruare, ſed malos, de quibus mox dixerat, ac paulò poſt loquitur.

Articuli vis.

In conſiliis,) εἰς συνέδρια, id eſt, In concilia, hoc eſt, conſeſſus ſenatorum, ac iudicum. Ac rurſus Synagogas, rect[illegible] vertiſſet conciliabula, ſiue cōciones. Nec enim tantum loquitur de templis Iudæorum.

Synagoga cōciliabulum.

rectè

Ad præſides autē.) Græce eſt ἡγεμόνας. Quod omnino præſidē, ſeu præfectum prouincię ſignificat aliquoties. Cęterum illud,

Nolite cogitare.] Græce eſt, μὴ μεριμνήσητε, id eſt, Ne ſitis anxij, ſiue ſoliciti. Non cogitationē dominus iubet abiicere, ſed ſolicitudinem. Et rurſum:

μεριμνᾶν

Odio omnibus.] μισούμενοι ὑπὸ πάντων, id eſt, Odio habiti ab omnibus, variauit, ſed recte. Nec

addi-

additur apud Græcos hominibus, ac ne in aureo quidem codice.

Non consummabitis ciuitates.] οὐ τελέσητε. Sensus est, Filium hominis cito venturum, & priusquam illi possint peragrare omnes ciuitates Israeliticas. Proinde nos periphrasi explicauimus, Nō perambulaueritis omnes ciuitates &c. quo redderemus emphasim Græcæ vocis τελέσητε. Itaque scriptum est in aureo codice. Ac rursum donec, ἕως durius positū q̄ in initio huius Euangelij. Ad hæc, ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, ὑπὲρ τὸν κύριον, Super magistrum, super dominum. potius Supra præceptorē, supra dominum, siue superior aut potior domino.

Beelzebub.] Mirum cur Græci perpetuo mutent b in l in hac dictione, beelzebul, scribentes pro beelzebub, quum neutrum elementum apud illos finale sit β & λ. Alioqui hæc videri poterat caussa: præsertim quum neque vocum, neque figurarum vlla sit affinitas, vt aurium, aut scribarū errore factum videri possit. Diuus Hieronymus indicat, idē esse Beel, & Baal, & sonare Hebræis idolum, à Sidoniis ad Iudæos profectum, siue à Babyloniis. בעל & zebub, זבוב muscam, quasi dicas idolum muscæ, atque hoc nomine spurcissimū idolum fuisse Accaronitis, qui sunt quidem in regione Iudææ, sed impij. Ab hoc Hebræos principem dæmoniorum Beelzebub appellasse. Beelzebub quid sonet Hebræis.

Quod nō reueletur.] ἀποκαλυφθήσεται, id est, Reuelabitur, atque ita legit Hilarius. Etiamsi nondum redditur Græcarū vocū inter sese affinitas κεκαλυμμένον & ἀποκαλυφθήσεται, id est, Tectum & retegetur. Ac rursum γνωσθήσεται, id est, Scietur, non, sciatur.

Prædicate.] κηρύξατε. Quod proprium est præconum, & publicitus apud populum sua voce promul-

mulgantium aliquid. Gehenna vero vocabulum negat Hieronymus in antiquis inueniri libris, sed primum à Christo proditum. Locus est in sorte tribus Beniamin, sed ab impiis possessus, in quo filios exustos igni deuouebant & immolabant dęmonio Moloch, quemadmodum ethnici nõnulli Saturno. Is vocabatur Tophet, situs in valle filij Ennon, quẽadmodum legis quarto Regũ, capite vigesimotertio. Cæterũ גיא Hebræis vallẽ significat. Et dñs apud Hieremiam cap. 7. cõminatur se cõmutaturũ nomẽ loco: vt non amplius dicatur vallis Tophet aut Baal, neq;

πολυάνδριον vallis Ennon, sed πολυάνδριον, id est, tumulus multorum cadauerum. Vnde locus apud Iudæos exe

κυνόσαργες crabilis habebatur, quemadmodum apud Græcos κυνόσαργες, de quo dictum est à nobis in Chiliadibus. Apud Euãgelistas vsurpatur, pro loco, in quo crucianturimpij.

Passerculi Duo passeres.) δύο στρουθία, id est, Duo passer

Ἀσσάριον culi, & diminutio facit ad emphasin. Ac mox rursum ἀσσαρίου, Asse diminutiuum est, quasi dicas teruncio. Quanquam Romanam vocem effinxit, siue interpres, siue Euãgelista. As enim siue assis, q & libella dicitur, nummulus erat, cuius vilitas etiã prouerbiis testata est. Catullus, Omnes vnius æstimemus assis.

Vestri autem.) Vestri hoc loco primitiuum pronomen est potius quàm deriuatiuum, quasi dicat, de vobis. Nam Græci carent hac distinctione. Significat autem vilissimam hominis partem. Interpres, aut

Et pro etiam. certe scriba omisit Gręcam coniunctionẽ, ἐκ, &: Et capilli, seu magis pili, quæ tamen ad emphasin facit, quum sentiat, adeo nos non esse neglectui patri cœlesti, vt is capillos etiã nostros habeat numeratos. Paulòq; post.

Meliores estis.) διαφέρετε, id est, Præstatis, quod alibi vertit, pluris estis. Nec est,

Cõfitebitur me,) sed in me ἐν ἐμοί, Hoc est in

nomine meo. Item confitebor in eo ἐν αὐτῷ. Sic legit & Chrysostomus. Quanquam hunc sermonem suspicor esse idiomatis Hebraici.

Separare hominem aduersus &c.) διχάσαι, quod significat in duo diducere quę prius erant coniuncta. Vnde Græci διχοστατεῖν, vocant per seditionem inter se contẽdere, & seditionẽ διχοστασίαν, quoties Scinditur incertum studia in contraria vulgus. Græca vox est anceps νύμφη quæ si referatur ad maritum, sponsam sonat, si ad parentes sponsi, nurum.

Διχάσαι

νύμφη sponsa vel nurus.

Qui inuenit,] ὁ εὑρὼν, id est, qui inuenerit. Est enim præteriti temporis, vt & illud ὁ ἀπολέσας, qui perdiderit. sic paulò post:

In nomine prophetę.] Scio quosdam has particulas, in nomine iusti, & in nomine prophetæ referre ad Christum, qui vere iustus sit & propheta. Quanquam mihi videtur hic esse sensus, Qui recipit iustũ, non quia cognatus sit, aut affinis, aut diues, aut potẽs, sed quia iustus, erit & ipse iustus accepturus mercedem suę iustitię. Et in nomine reliquimus, quod aliquoties nec sub nomine, nec per nomen, nec nomine omissa præpositione satis explicat idioma sermonis Hebraici. Ac mihi sanè nimium morosi videntur, qui nusquam concedunt euangelicis literis sua peculiaria vocabula, quum in rhetoricis ferãt statum & constitutionem voces longe aliud significantes Latinis auribus, & finem pro definitione, & superlationem, vocem Latinis inauditam, pro eo quod Græci vocãt hyperbolen.

In nomine prophetę q̃modo intelligendum.

Peculiaria vocabula concedenda sacris literis.

Mercedem prophetę accipiet.] Neq; prophetæ, neq; iusti apud Græcos additur articulus τοῦ, vnde non potest accipi de certo propheta seu

iusto,

iusto, sed de quocunque, non de eo qui recipit [...] ut sensus sit, ipsum quoque qui prophetã receperit, fieri prophetam, qui iustum receperit fieri iustum.

Ex minimis his.] τῶν μικρῶν τούτων, id est, E pusillis his, siue è paruis. Quanquam minimis legit & interpretatur Hilarius. Et huius ipsius Euangelistę capite vigesimoquinto, ἐλαχίστων legitur. Quandiu fecistis vni ex minimis istis &c. At mox.

Frigidam poposcit.

Calicem aquæ frigidæ.) Græce est ποτήριον ψυχροῦ, id est, Poculum frigidæ, vt subaudiendũ sit ὕδατος. Sic enim loquũtur & Latini, frigida lauat: Et, frigidam poposcit. Porrò μόνον, id est, tantum, quod proxime sequitur, referri potest, vel ad superiora: vt sit sensus, sufficere si quis vel frigidam duntaxat aquam exhibeat: vel ad sequentia, vt intelligas satis esse quiduis, modo id fiat tanquam discipulo Christi.

EX CAPITE VNDECIMO.

Consummauit prę cipiens.

QVum consummasset præcipiens.) Gręcanicam figuram male reddidit interpres. Est enim iuxta sermonis proprietatem participium positũ vice verbi infiniti, ἐτέλεσε διατάσσων, pro διατάσσειν. Quemadmodũ μέμνημαι ἐλθών, id est, Memini veniens, pro memini venisse. Proinde nos vertimus, Quum finem fecisset Iesus mandandi, siue præcipiendi.

In vinculis.) ἐν δεσμωτηρίῳ. i. In carcere. Nomẽ est à vinculis dictum. Nam est aliud φυλακὴ à custodia dictum. Et mox τὰ ἔργα, potius facta q̃ opera. Nã opus est quod extat, veluti domus. Quanquam in his minutulis sæpe cõniuemus. Vt ne dicam quod in πέμψας, Mittens vertit, pro missis duobus, non obseruata temporis ratione.

Tu es qui venturus es.) σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, id

est, Tu es ille veniens siue venturus. Est enim Græca vox ad vtrumlibet tempus anceps. Illud maioris est momenti, quod ἃ ἀκούετε καὶ βλέπετε, id est, Auditis & videtis vertit, Quæ audistis & vidistis. Est enim plenior sensus, vt de omnibus, quæ faciebat Iesus, intelligatur.

ἔρχομαι vtriusque temporis.

Et cæci vident.] ἀναβλέπουσι. Græcis expressius est, quasi dicas reuident, seu recipiunt visum.

ἀναβλέπω visum recipio.

Pauperes euangelizantur.] εὐαγγελίζονται. Planè Græcorũ more loquutus est interpres, qui quum dicant benefacio te, & benedico te: proinde & passiuis horũ ἀναλόγως vtuntur, bene patitur abs te, benedicitur abs te. Nam vtroque modo loquuntur, εὐαγγελίζω σοι & εὐαγγελίζω σε, vt indicat Theodulus de dictionibus rhetoricis. Proinde nos vertimus, Pauperes lætum accipiunt Euangelij nuncium. Allusit enim ad verba prophetę: Euãgelizare pauperibus misit me. Illa leuicula sunt, quod σαλευόμενον vertit, Agitatam, pro eo quod est, quæ agitatur siue mouetur, sed huc & huc vndarum more. Vnde Hilarius, vt temporis etiã rationem obseruet, vertit, Arundinem vento moueri. Et quod οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες, vertit, Qui mollibus vestiuntur, pro mollia gestantes, vt subaudias, vestimenta.

Euangelizo te Grę ce dũtaxat

Etiam dico vobis.] ναί, id est, Certe. Aduerbium confirmantis, quod paulò superius vertit vtiq;. Cæteris enim abnegatis, postremum hoc confirmat.

ναί

Et plusquã prophetã.] Bene vertit, si περισσότερον legas genere neutro, sin masculino, sonat prestantiorem propheta. Nec hic liceret articulum apponi, τοῦ προφήτου: quod ad nullum certum prophetam possit accommodari, quum illum omnibus anteponat.

Articuli vis.

Sed quid existis videre.] Hic distinctio non

nihil habet ambiguitatis:apud Origenem hanc comperimus distinctionē, ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε, ἰδεῖν προφήτην, id est, Quur existis, ad videndum prophetam?

Inter natos mulierū.] ἐν γεννητοῖς γυναικῶν. Absolute dixit, vt ad omnia pertineat, quæ possint è mulieribus nasci. Opinor enim γεννητοῖς neutro genere positum esse. Non quod alios sentiat q̃ homines, sed quod schema sermonis habeat epitasin. Vehementius enim est, nullum animal hoc sceleratius, q̃ nullus homo sceleratior.

Ioānes nō prēfertur prophetis

Non surrexit maior.] Annotauit hoc Hieronymus Ioannem non præferri prophetis ac patriarchis omnibus, sed ęquari, Non enim si Petrus non est maior Ioanne, statim Ioannes erit maior Petro.

Vim patitur.) βιάζεται, id est, Vi inuaditur, siue occupatur, vel ob turbam irruentium, ac vi conantium irrumpere, adeo iam vrgebat tempus Euangelij. Etiamsi me nō fugit Hieronymum, Augustinum, cumq; his plerosq;, secus hunc locū interpretari. Hoc itaq; sermone dominus excludit murmur Iudæorū, qui indignabantur, quod ad ipsis promissam Euangelij gratiam, reciperet quoscunq;, Imò, inquit, nō illos recipio, sed ipsi vobis contantibus irrumpunt.

Rapiunt illud.) Aptius est quod legitur quū in aliis vetustis tum in aureo codice: Et violenti diripiunt illud. Sumpta metaphora ab arce quæ irrūpentibus hostibus diripitur.

Helias apud Malachiam.

Ipse est Helias.) Locus est in calce Malachiæ prophetæ, Ecce ego mittam Heliam prophetam, antequam veniat dies Domini magnus & horribilis.

Participia Græca,

Helias qui venturus est.] Mollius erat, q venturus erat. Notū est autē participia præsentis tēporis, etiā ad prēteriti imperfecti significationē pertinere.

Similem æstimabo.) ὁμοιώσω, id est, Assimilabo, siue

bo, siue quod Latinius est, similem esse dicam. Hieronym9 annotauit hic Grꝗce esse, ἐν ἀγοραῖς, id est, In mercatibus siue foris. Nam Latinis forũ est etiam in quo aguntur caussæ. Cæterum ἀγορὰ Græcis proprie forum est rerum venalium. Vnde verbum ἀγοράζομαι, id est, emo. Nec est, Clamantes, sed προσφωνοῦντες, id est, acclamantes, siue alloquentes. Rursum, non est, Coæqualibus, sed ἑταίροις, id est, sodalibus. Hilarius habet, & clamantibus inuicem. Nec est simpliciter cecinimus, sed ηὐλήσαμεν, id est, cecinimus tibiis. Itaque vocem hanc eandem vertit Lucꝗ cap. 7. ἐθρηνήσαμεν, id est, lamentati sumus, siue luximus, aut, vt sensum magis exprimam, lugubria cecinimus. Siquidem veteres variis harmoniarum modis, quos appellant Phrygium, Dorium, Lydium, varios mouebãt affectus. tibiis ad alacritatẽ incitabãt. Et legimus ἀδόμενον μέλος, pro lugubri cantione. Sensus igitur est, diuersis rationibus tentauimus vos excitare, nec vllo pacto potuistis cõmoueri. Porrò plãxistis, Græcis est ἐκόψασθε, quod inde dictum est, quod olim in luctu seipsos cæderent manibus, qui proprie planctus dicitur. Apparet autem vulgarem fuisse cantiunculam, quam pueri inter se canerent.

Forũ duplex.

Prouerbium euãgelicum.

Dꝗmonium habet.) In nonnullis scriptũ erat, ὅτι πνεῦμά ἐστιν, id est, Spiritus est. Sed dissentientibus cæteris omnibus.

Venit filius hominis.) τοῦ ἀνθρώπου, articulus est generis masculini.

Homo vorax.] Græcis est φάγος, quod magis sonat edacem siue comedonem. Deinde quod sequitur.

Vini potator.) Apud Græcos iucũdius est ob

dictionem compositam οἰνοπότης quasi dicas vi
ὑδροπό- nibibus, cui pugnat ὑδροπότης, aquæbibus. Ac
της rursum. Plurimę virtutes δυνάμεις est, vox diui-
οἰνοπότης nam potentiā significās. Nec est, Corazam apud Grę-
χωραζεὶν cos, sed χωραζεὶν, id est, Chorazin. Sunt autē ca-
vbi. stella Galilææ Bethsaida & Chorazin. Itē ἀνεκτό-
τερον, Remissius, quod ante verterat Tolerabili⁹

Quia nō egissent pœnitentiam.] Quod hic est semel atq; iterū μετενόησαν, non poterat ęque commode reddi per [redacted]: itaq; periphrasi rem expressimus.

Lectio duplex. Nunquid vsq; in cœlum.] Interpres legisse videtur ἡ pro ἣ, hoc est, cōiunctionē pro articulo, & diuus Hieronymus admonet hunc locum bifariam haberi in exemplaribus. In his quę nos vidimus sic est scriptū, ἣ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως τοῦ ἅδου καταβιβασθήσῃ, id est, Quæ ad cœlum vsq; exaltata es, siue elata, vsq; ad inferos deduceris. Et sic adducit Chrysostomus homilia in Ioānem. 22. ac rursus in Matthęum. 38. & huic concordat Theophylactus.

Forte pro vtiq; non recte. Forte mansissent.) ἔμειναν ἄν. Interpres vtitur passim, Forte, vice coniunctionis expletiuę. Paulò superius eandem prætermisit: In cilicio & cinere pœnitentiam egissent. At hic confirmationē res ipsa desiderabat potius, q̄ addubitationē. Quin & illud excutiendum, quomodo Iesus scribatur respondisse, quum nullus quicquam interrogarit: nisi forte ideo responsum dicitur, quod superiori sermoni subiiciatur. Alij malunt hoc esse idiomatis Hebraici sermonis, vt respondere ponatur pro dicere. Ac paulò post.

Stulti cognomē in literis diuinis. Quia abscōdisti.) Rectius erat, quod absconderis. Et confiteor dixit, iuxta sermonis Hebræi proprietatem, pro laudo, seu gratias ago. vnde & nos ita vertimus, quo sensus esset dilucidior, Cōfitetur enim

& agno-

& agnoscit beneficium, qui gratias agit. Ac mox Paruulis, est νηπίοις, quod & stultū significat & infantem, hoc est, qui ætatis vitio nondum sapiat. Non enim dixit μωροῖς, quod annotauit & Chrysostomus. At hic magis quadrabat stultis, vt opponatur sapientibus. Nec est quod quenquã offendat stulti cognomen, quũ palã dicat Paulus: Quę μωρὰ, id est, stulta sunt mundi elegit deus. Nec enim hic sapientes vocat, qui vere sapiunt, sed qui mundo videntur sapere. Sic stultos vocat, nõ qui vere stulti sint, sed qui mundo stulti sint. νήπιοι & μωροὶ qd differunt.

Sapientibus & prudentibus.) σοφῶν, qui Gręcis interdum eruditi vocãtur, & συνετῶν, quod magis sonat intelligentes. Nõ enim est φρόνιμοι. his duabus vocibus opponit vnam, νηπίοις, quasi dicas simplices infantes, qui propter ætatẽ, nec eruditione polleant, nec vsu rerum sapiant.

Ita pater.) ναὶ ὁ πατὴρ, Quod aliâs vertit etiã, aliâs vtique. Præterea pater nominandi casus est, non vocãdi: quo tamen, haud scio quam ob rem, in diuinis literis abutũtur, vt deus meus, ὁ θεός μου. Porrò, Sic fuit, recte omisit coniunctionẽ ὅτι. Etiam si quidam habent, Quoniam sic fuit. ναὶ

Et placitum fuit.) ἐγένετο εὐδοκία, id est, Fuit bona voluntas, siue beneplacitum. εὐδοκία

Et ante te.) ἔμπροσθεν σου, id est, Coram te, siue in oculis tuis. Hoc peculiari verbo sacrę literę significant fauorem ac beneuolentiam numinis, nõ tributam nostris meritis, sed ab ipsius gratuita bonitate profectam. Rursus illud, Reficiã vos, est ἀναπαύσω, id est, refocillabo siue recreabo. Nec enim, ad cibum est referendum, sed ad remedium lassitudinis: quum ab hoc verbo deductum sit nomen, quod mox vertit requiem ἀνάπαυσιν, quod in Psalmis

vertit refectionem, Super aquas refectionis ἀναπαύσεως. Cæterum,

Iugū suaue.

Iugum meum suaue.] χρηστὸν magis sonat facile, commodum, aut humanum, siue blandum quâm suaue, quod aliâs vertit bonū, siue bonitas, vt suo demonstrabimus loco. Nam iugum appellat imperiū, quod mite, blandum, ac minime asperum, minimeq́ seuerum vult intelligi. χρηστὸν Grecis dicitur παρὰ τὸ χρῆσθαι, hoc est, ab vtendo, Vnde χρηστότης facilitas et commoditas morum ad vitę consuetudinem. & χρηστολόγοι dicti sunt, qui dictis essent blandi magis quàm factis benigni.

EX CAPITE DVODECIMO.

in græcis exemplaribus

ABiit Iesus.) ἐπορεύθη. Ambulauit, siue Iuit. Nec est, Sabbato, sed Sabbatis, σάββασι. vt legit & Hilarius. Siquidem & totum illud tempus septem dierum, sabbatū appellabatur, & singuli sabbata. Ac mox [redacted], ἐν σαββάτῳ, id est, in sabbato, vertens sabbatis: [redacted] Chrysostomus admonet hoc esse sabbatū quod Lucas appellat δευτερόπρωτον, id est, Secundo primum: de quo suo dicetur loco. Deinde,

nō inuenit' in græcis exemplaribus

Quod nō licet eis.) Eis, [redacted] Nam absolutius est, Non licet. Ac mox [redacted], Esuriit Dauid, omisso αὐτὸς, id est, ipse: Ipse & qui cum eo erant. Et,

Sabbatum violant.] βεβηλοῦσιν, id est, Prophanant. Siquidem βέβηλοι prophani dicuntur.

Sacer-

Sacerdotes in templo.) Periit apud nos iucũda vocum inter se redditio, ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ: quasi dicas, Sacrifici in sacro, quæ seruata est in sabbatis & sabbato. Item,

Et sine crimine sunt.) ἀναίτιοί εἰσιν, id est, Inculpati sunt, siue Nihil eis imputatur: aut vt nos vertimus, Crimine vacãt. Quanq̃ aptius est quod hic vertit interpres, Sine crimine, q̃. Sine culpa sunt, Siquidẽ αἰτία crimen est potius q̃ culpa. Etiamsi nõ sum nescius, apud Græcos ἀναίτιον aliquotics accipi pro innoxio, siue insonte, quemadmodũ mox vertit: Nequaq̃ condemnassetis innocentes, ἀναιτίους. ἀναίτιος insons, vel inculpatus.

Quia templo maior est hic.) ὧδε. Hic, hoc loco aduerbium est demonstrandi, nõ pronomẽ: quod admonuit Hieron. vt intelligas eum locum esse sanctiorẽ templo, q templi dominũ teneret. Quidã Græci codices habebãt pro μείζων, μεῖζον, id est, Maius, quod pleni⁹ esset: vt sit sensus, Est hoc loco, quod sit maius templo. Hic, aduerbium.

Et si ceciderit.) ἐμπέσῃ, id est, Inciderit. Nec est Habeat, sed Habebit, ἕξει.

Nõne tenebit & leuabit eã.) κρατήσει καὶ ἐγερεῖ id est, apprehendet & eriget. Habet enim hoc ouillũ genus, ut fulmine aut ictu alioqui prostratum, nisi erigatur à pastore, pereat. Et mox,

Quanto magis melior.] πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος. i. Quanto magis præstat homo, siue præstãtior est. διαφέρει dictũ ꝓ añcellit. Et aliquãto post:

Restituta est sanitati.] ὑγιής, id est, Sana. Quã quam interpres hoc sanè bene vertit.

Faciebãt consiliũ.] ἔλαβον. i. Ceperũt: & συμβούλιον consiliũ, hoc est consultationẽ inter se. Et

Recessit.) ἀνεχώρησεν. Laurentius mauult, Se-

 cessit

cessit, quod aptius sit subducenti se. Vnde & à secessu dicti anachoritæ. Et,

Sequuti sunt eum multi.) Gręci addunt, ὄχλοι id est, Turbæ multæ.

Ne manifestum eũ.) Latinius erat, Ne se aut ne ipsum manifestum facerent. Nam nõ semel hoc à Christo factum legimus, quo fugeret gloriæ captatæ suspitionẽ, quoq; nobis pręberet exemplũ modestię. Rursum legimus eum mandasse, vt narrarent omnibus quod accidisset, vt nos doceret, dei gloriam non esse celandam.

Ecce puer meus.) Testimonium est apud Esaiam capite quadragesimo secundo.

κωφὸς græcis & surdus est, & mutus.

Cæcus & mutus.) τυφλὸς καὶ κωφὸς, id est, Cæcus & mutus. quanq̃ κωφὸς Græcis etiam surdũ significat, ob id opinor, quod qui natura surdi sunt, iidem & muti sint oportet. Ac mox,

Ita vt loqueretur, & videret.) Hic repetunt Græci codices Cæcus & mutus. In nonnullis etiam congeminatur coniunctio, καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν in nonnullis non geminatur. Quod erat reddendum vt is q̃ cęcus erat ac mutus, & loqueretur & videret.

Articuli vis

Nunquid hic est.) Hic nonnulli Græci codices addunt, ὁ χριστός, id est, Num hic est ille Christus filius Dauid? quanquã hic quoq; ὁ υἱὸς articulus appositus facit, vt non possit de quouis filio Dauid intelligi, sed de certo quodam, nẽpe qui prophetarum oraculis promissus expectabatur. Et,

In se diuisum.) καθ' ἑαυτῆς. [redacted] apertius reddidisset, Diuisum aduersus semetipsum, vt mox vertit, Contra se.

Spiritus autem blasphemiæ.] Id certe palàm est librariorum vitio corruptum esse, quod tamẽ in omnibus fermè codicibus inoleuit, Nam apud Gręcos

cos est, ἡ τοῦ πνεύματος βλασφημία, id est, Sed spiritus blasphemia: vt intelligas maledictum, quod fiat aduersus spiritum. Sed quod hic confusius dixit Spiritus blasphemia, alibi clarius expressum est, Qui blasphemauerit in spiritum sanctum. Etiamsi nō negem in Græcis verbis amphibologiam esse: quod intelligi possit, conuicium ab ipso spiritu profectum. Sp̄ūs blasphemia.

Qui autem dixerit verbum contra spiritū.] Verbum, hoc quidem loco non ponitur, sed subaudi tur è proximo. Græcis suffragatur & codex aureus. Rursum est σαπρόν, de quo diximus. Et γεννήματα quod aliás vertit Genimina, hic recte vertit Progenies. Et ἐκβάλλει, quod hic vertit Profert, alias vertit eiicit, aliás Emittit. Nos expromit ac Depromit transtulimus. in cōtextu græco.

Tribus diebus, & tribus noctibus.) Licet latinius extulerit per ablatiuum casum, tamen Græcis est accusatiuus: vt iam non possit accipi species temporis, sed spatium, τρεῖς ἡμέρας, καὶ τρεῖς νύκτας. Proinde D. Hieronymus quæstionem explicat per tropum qui grammaticis Synecdoche dicitur. Siquidem quum vnus duntaxat dies huius tridui fuerit integer, nempe Sabbati cum nocte adiuncta, nec Christus in sepulchro fuerit, nisi vespera parasceues, ac diluculo dominicę quo surrexit, tres tamen dies in sepulchro scribitur egisse. Ad eandem rationem explicat D. Augustinus libro de questione Euangeliorū primo, quęstione septima. Triduum qđ Christus egit ĩ sepulchro.

Plusquam Ionas hic.] Item

Plusquā Solomon hic.] Vtrobiq; est ὧδε aduerbiū, non pronomen, vt ante mōstrauimus. Quod veteres orthographi solent distinguere, Hic pronomen scribentes per i simplex, Hic aduerbiū per Grę cam diphthongum ει, heic. Id quod Valla testat̃ sibi cōpertū, in aliquot puetustis marmorū ĩscriptionib9 Hic nomē Hic aduerbium.

ἄνυδρα Per loca arida.) Non eſt ξηρῶν, ſed ἀνύδρων .i. Aquis carentia, & ſiticuloſa. Nā huiuſmodi ferè ſterilia ſunt, & ob id deſolata. Vnde filia Calep, agrū irriguū ſuperne atque inferne petit. Vt omittam quod πονηρότερα vertit Nequiores, pro ſceleratiores: quod ex generatione mala fecit peſſimam, quum ſit πονηρᾷ. Et intrātes habitant ibi.) In exēplari quodam ſcriptū erat, ϗ εἰσελθὸν, Et ingreſſus vt referatur ad ſpiritum qui collegit ſocios. Verum hoc ad ſenſum minimum refert. Ac paulo poſt,

Quærentes eum.) Græci addunt, quærētes ei loqui, ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι. neq; enim perierat ſed expetebatur ad colloquium. Item paulo poſt,

Quærentes te.] ζητοῦντές σοι λαλῆσαι, id eſt, quęrentes tibi loqui. Verum hęc leuiculi ſunt momenti. Quod genus & illa, quod pro

Extendens manum.] Græci legunt, Manum ſuam. Deinde, quod in his

Ipſe meus frater.] nonnulli codices habent αὐτὸς, nonnulli οὗτος, id eſt, Hic.

EX CAPITE XIII.

Secus pro iuxta reperiri apud idoneos autores.

SEdebat ſecus mare.] Eruditi quidam vehementer hanc vocem Secus, execrantur, vt Gotticam, & Sarmaticam, aut ſiquid his quoq; barbarius: quū tamen recenſeatur à Donato, operis exigui non exiguo autore. Neq; videri poteſt vox ab interprete conficta, qua tam frequenter vtitur. Vſus eſt ea Plinius lib. 24. cap. 15. Quintilianus lib. inſtit. 8. cap. 2.

Exiit qui ſeminat.) ἐξῆλθεν ὁ σπείρων .i. Exibat qui ſeminabat, ſiue ſeminator. Siquidem huiuſmodi participia accōmodāt ſe verbis, qbus adiūgūt.

Seminare ſemen ſuum.] Semen ſuum, nec eſt apud Græcos, nec in aureo codice. Nam illud recte,

Et dum

Et dum ſeminat, ἐν τῷ σπείρειν, id eſt, inter ſeminandum. Ac mox, βάθος vertit Altitudinem, pro Profunditate. Et, ἐκαυματίσθη, Æſtuauerũt, pro Exuſta ſunt, ſiue æſtu perierũt. Ac rurſum, ἐξηράνθη Exaruerunt, vertit Aruerunt. Itẽ ἀνέβησαν Surrexerunt, quod aliâs vertit, Aſcenderũt. Mollius Succreuerunt, aut Increuerunt, ſiue Emerſerũt ſpinæ.

Et dederunt fructum.) Hic interpres maluit Latinitati conſulere, quàm voces reddere Græcas. Alioquin ad verbum ita vertendũ erat: Et dederunt fructum, hoc quidem centũ, illud vero ſexaginta, illud vero triginta, καὶ ἐδίδου καρπὸν, ὃ μὲν ἑκατὸν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα. Tametſi verti poterat Hoc quidem centuplum, illud vero ſexagecuplum, aliud vero trigecuplum. Siue. Aliud centena, aliud autem ſexagena, aliud autem tricena, vt ſubaudias, grana. Nam Græci carent huiuſmodi diſtributiuis. Abuſus eſt hoc loco articulis poſtpoſitiuis vice præpoſitiuorum, quod tamen & aliâs ſæpe fit.

Quod minus quidem eſt oĩbus ſeminibus.) Quidam mouent hic ſcrupulum, exiſtimantes ſemen papaueris & rutæ minutius eſſe ſemine ſinapis, quaſi ſemen papaueris ſemper & vbiq; ſit eiuſdem magnitudinis. ſatis eſt in genere verum eſſe quod dicit dñs. Quin illud perpendendum eſt, hic granũ ſinapis non ſimpliciter conferri cum quibuslibet ſeminibus: alioqui vinceret cupreſſus arbor procera, cuius ſemen adeo minutũ eſt, vt viſum etiam fallat: ſed cũ ſeminibus holerum λαχάνων, atqui papauer non cenſetur inter holera, ſicuti nec ruta, quod vtraq; herba in medicinis vſum habet verius q̃ in culinis.

Vt adimpleatur in eis.) nonnulli codices habebant, καὶ ἀναπληροῦται ἐν αὐτοῖς, Et impletur. Ita legit D. Chryſoſt. itaq; ſcriptũ cõperi in exẽplari

Cor

Corſendõcenſi. Cæterum In eis, in pleriſq; Grecis exemplaribus non habebatur, nec in Latinis vetuſtioribus, ſed Eis duntaxat. Nec eſt Dicentis, ſed λέγουσα, id eſt, Dicens. Conſentiente & aureo codice, ac Donatianicis, ſiue Quæ dicit. Facit enim ipſam ſcripturā loquentem.

Auditu audietis.) Teſtimonium quod adducit, extat apud Eſaiam cap. 6.

Vobis datum eſt noſſe myſteria.) μυστήριον. i. Arcanum, tametſi de rebus ſacris plerunq; vſurpatur.

Aliud centeſimum, aliud ſexageſimum.) Grecè quidem habetur, ἑκατὸν, ἑξήκοντα, τριάκοντα. i. Centum, ſexaginta, & triginta, atq; itidem codex aureus. Quod ea, vt dixi, lingua careat nominibus numerorum diſtributiuis. Sētit enim ex ſingulis granis plura proueniſſe, ex hoc centena, ex alio ſexagena, ex alio rurſum tricena.

Qui iuxta viam ſeminatus eſt.) ὁ σπαρείς. Seminatur ſemē, & ſeminatur terra. Sicut aſpergitur humor, & aſpergitur humore veſtis. Sic igitur hic dicit hominem ſeminari, vt terram ſatam dicimus, et agrū conſitum. Quanq̄ mollius erat, ſi dixiſſet, In quem iuxta viam incidit ſemen.

Hic eſt qui verbum Dei audit.) Dei nec additur apud Græcos, nec in aureo codice, nec in Donatianicis, ſed articulus additus, τὸν λόγον, indicat de quo verbo loquatur. [redacted]

Articuli vis.

Sed temporalis eſt.) ἀλλὰ πρόσκαιρος. Expreſſius Græcè, quaſi dicas, Ad tempus, & non perpetuus nec ſibi conſtans, ſed ad exortam occaſionem mutabilis. Ac mox:

Ἀπατᾶν à via deducere.

Et fallacia diuitiarū.] ἀπάτη τοῦ πλούτου. Græca vox indicat fallaces dici, non quod fallant, hoc eſt,

frustren

frustrentur hominem, sed quod à via deducant:id ei est proprie ἀπατᾶν. Siquidem πάτος, via trita.

Hic est qui audit verbum.&c.] Non est simpliciter, Et fructũ adfert, sed ὃς δὴ, id est, Quod denique, vt intelligas cæteros oẽs infrugiferos, hũc demũ reddere fructũ. Cęterũ articulus Gręcus ὁ μὲν, ὁ δὲ, potest vel ad verbum referri, vel ad hominẽ quod λόγος verbum apud Græcos generis sit masculini. Quanquam ad verbum esse referendum arguit, quod superius idem tribuit semini iacto, quod hic verbo:nam verbum semen est. δὴ quid valeat.

Superseminauit.) καὶ ἔσπειρε, id est, Seminauit Apparet interpretem legisse, ἐπέσπειρε. Ac paulò post:

Quum autem creuisset herba.) ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος, id est, Quum autem germinasset, siue pullulasset herba. Nã χόρτον aliquando vertit Herbam, aliquando fęnum, nonnunquam gramẽ. Item,

Vis imus & colligimus.] θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν, Vis igitur abeamus & colligamus ea? Ac rursum μή ποτε, vertit, Ne forte, pro nequando.

Sinite vtraq; crescere.] ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα, Sinite pariter crescere ambo. Rursus,

Ad comburendum.] Græci codices addunt αὐτά.i.Ea:consentientibus & vetustis exemplaribus Latinis:quod tamen recte omissum est ab interprete. Nam quod μικρότερον, id est, Minus, vertit Minimum, recte fecit. Atqui quod hic fecit in Minus, idem faciendum in maius est omnibus, vt diceret, Maximum est omnium. Ac mox,

Et habitarent.] καὶ κατασκηνοῦν, id est, Niduléntur.

tur. Quandoquidem & ante κατασκηνώσεις vertit Nidos. Rursus,

Quod acceptum.) ἣν λαβοῦσα. Recte mutauit genus verbi: modo intelligamus ipsam mulierem cepisse fermentum.

In farinę satis tribus.) σάτα τρία. Sata non est hic participium à serendo, sed Hebræa, aut certe Syra vox est, significans mensurę genus, quę capit sesquimodium, iuxta morem prouinciæ Palestinæ, autore Hieronymo. Porrò tribus addidit, vt ostenderet ingentem farinæ magnitudinem, quæ tamen tota paululo fermēto afficiatur. Et Chrysostomus putat Tria positum pro multis. Hieron. magis ad mysteriū trinitatis refert, gaudens in numero philosophari.

Aperiam in parabolis os meū.] Mutuo sumptum est hoc testimonium ex Psalmo. 76. qui Asaph inscribitur.

Constitutio. καταβολή

A constitutione mundi.] καταβολῆς, quod à deiiciendo nomen habet, videlicet quum in imo iacitur fundamentum, quasi dicas, A fundatione mundi, siue A iactis mundi fundamētis. Et aliquāto inferius.

Edissere nobis.] φράσον ἡμῖν, id est, Dic nobis Quanquā antiquissimi codices habēt dissere, nō Edissere. Est autem φράσον, omnino plus quiddam q̃ loquere.

Filij nequā.] εἰσὶν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ. Nequā genitiuus casus est Grecis: & videtur ad diabolū pertinere, propter additūarticulū τοῦ. vt impij dicantur filij diaboli: quē & in precatione signat hoc nomine. Nisi mauis πονηροῦ sumi pro substantiuo nomine neutri generis, vt intelligas filios maliciæ.

Quem qui inuenit.] ὁ εὑρών. Præteriti temporis est, Qui inuenerat.

Abscondit.] Item pręteriti temporis ἔκρυψε.

Multa

Multa minutula sciens ac prudēs prætereo, ne nimiū molestus sim lectori.

Bonas margaritas.] καλούς. Quod nō solum Bonas significat, sed frequentius Pulchras. Siquidem in his pulchritudo pretium auget.

Sagenę missę.] Gręcā vocē reliquit, quū ante speciem genere reddiderit in ἀμφίβληστρον. Retis est genus, quod Laurentius Latinè dici putat verriculum, à verrendo mari dictum, quod ingēs longissimis funibus circūducitur. βληθείσῃ rectius vertisset iacte, quàm missę.

Ex omni genere.) Piscium, non additur apud Gręcos. Tantū est, ἐκ παντὸς γένους, etiamsi Pisciū subauditur. Deinde συναγαγούσῃ, rectius erat Cōtrahenti, q̄ congreganti. Ac mox:

Educentes, & secus littus sedentes &c.] Gręca aliquanto secus habent, ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγγεῖα, id est, Quum subduxissent in littus, sedentes collegerunt quæ bona erant in vasa. Nec enim additur Sua, ne in aureo quidem codice. Etiamsi in nonnullis exēplaribus scriptū deprehēditur, & καθίσαντες, id est, Et quum sedissent. Indicat enim id per otium fieri. Nec est Bonos, sed absolute Bona, vt ad genera referatur piscium, quod ante dixerit Ex omni genere. Neq; enim hic commemorandum arbitror, & aliud nonnunquam retibus attrahi: quod Plautino illi euenit, qui iacto reti, Vidulum cepit. Ac mox.

in græco

Malos.] σαπρὰ, id est, Mala, quod superius indicauimus magis sonare Putria, siue Vitiosa.

Intellexistis hæc.] Hunc sermonē apud græcos præcessit proxime,

Dicit

Dicit illis Iesus.] λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. Et,

Etiam.] Rursus est, ναὶ, confirmantis aduerbium. Paulóque post:

Paterfamiliâs.] οἰκοδεσπότης, id est, Dominus domus: vt accipiamus, non cui sint liberi, sed qui familiæ suæ ius habeat. Ac mox,

παιδεύω. μαθητεύω Doctus in regno Dei.] Nõ est πεπαιδευμένος sed μαθητευθεὶς, vt intelligas ex discipulo factũ doctorem. Nam vt nemo recte imperat, nisi qui prius ipse paruerit imperio, iuxta prouerbium, ita nemo bene agit magistrum, nisi prius egerit bonũ discipulũ. Nec est In regno, sed Ad regnum εἰς τὴν βασιλείαν, vt intelligas longe diuersum doctrinę, & institutionis genus. Rursum quod sequit Virtutes, est δυνάμεις, de quo iam sæpe diximus.

Faber etiã lapidarius Græcis. Fabri fili9.) τέκτονος. Valla putat Gręce τέκτονα fabrum esse lignariũ: quum Suidas palàm indicet vocabulum lapidariis ac lignariis esse commune. Apparet enim dictionẽ à τεύχω ductam. Porro apud alium Euangelistam, ipse Christus faber appellatur, vt consentaneum sit eum aliquandiu manibus laborasse. Cæterum mater Iesu, Mariam est hoc loco iuxta sermonem Hebraicum.

Et fratres eius.] Iuxta morem Hebræorum, fratres vocat, non quibus communes essent parẽtes, sed quibus stirps, ac genus esset commune: qua de re doctissime simul & copiosissime disseruit Hieronymus in libro aduersus Heluidium.

Ioses non Ioseph. Et Ioseph.] Ἰωσῆς, id est, Ioses, quod quidam inflectunt Iosetis. Id nomen quoties occurrit deprauant in Ioseph. Atqui Hieronymus citans hunc locũ aduersus Heluidium, Ioses legit et Iosetis, nõ Ioseph. Item,

Sine honore.] ἄτιμος, Vilis, siue neglectus,

aut

aut contemptus. Cui diuersum est ἔντιμος Charus, siue in pretio habitus. Nam de virtutibus sæpius iam admonui.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

Pueris suis.) παισὶν, id est, Ministris, seu famulis, Quanquam Græca vox & seruos, & ancillas, & liberos, & omnes denique domesticos complectitur, præter patremfamiliâs, & matremfamiliâs. Ac subinde,

Virtutes operantur.) δυνάμεις ἐνεργοῦσιν, Non est, ἐργάζονται, quod significat operari: verum hac voce ἐνεργοῦσιν vis quædam efficax significatur. Admonet Valla hoc loco operantur, non posse passiue accipi, quum Græcè sit ἐνεργοῦσιν. Et κρατήσας, magis est Cepit, quam Tenuit, aut iniecta manu. Et in non nullis exemplaribus habebatur, ἐν φυλακῇ, in aliis rursum, εἰς φυλακὴν.

Herodiadem.) Patronymici speciem habet, aut certè diminutiui nominis. Hieron. tradit hanc fuisse filiam Arethæ regis, haud scio an eius cuius meminit Paulus. Eam Philippo Tetrarchæ Itureæ, ac Trachonitidis locarat. Post orta inter se, & generum simultate, filiam ab illo abductam, Herodi fratri, sed inimico copulauit, quo magis illum vreret. Cæterum hic Herodes filius esse traditur Herodis Ascalonitæ, illius sub quo Christus fugit in Ægyptum, frater illius sub quo passus est. Vero tamen propius est eundem fuisse Herodem qui decollauit Ioannem, & sub quo passus est Dominus. Herodes qui

Die autem natalis.) γενεσίων δὲ ἀγομένων, id est; Quum agerentur autem natalicia. Ac mox, γενέσια.

Saltauit filia.) ὠρχήσατο. Non subsiliit, vt vulgus putat, sed quemadmodum gesticulantur in choreis Nam id proprie sonat latinis saltare, Græcis ὀρχεῖσθαι Et pauló post,

Postulasset ab eo.) Ab eo, nec in Græcis habe-

tur exemplaribus, & ab ipso dicendũ erat. Et rursum:

Pręmonita à matre.) προβιβασθεῖσα, id est, prius instructa: quod vulgo dicunt informata.

πίναξ pro disco.

In disco.) ἐν πίνακι, Quod alibi vertit, Catinum: etiamsi Graece magis sonat Tabulam. Quandoquidem quadris tabellis cibus apponitur. Apparet eũ hoc ludibrij caussa factũ, quasi & hic missus quidã esset, genialis illius ac natalicij conuiuij. Paulóq; post,

Et misit.) καὶ πέμψας. Commodius supplesset, Misso carnifice, aut ministro: id quod alibi facit, Certe Marcus expressit, quod hic erat subaudiendum, καὶ ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτορα. Porro quod

Decollat, q iubet.

hic vertit Decollauit, Græce est, ἀπεκεφάλισεν, quod ad verbũ sonat Decapitauit. Illud adnotandũ, cur dixerit, Missos ab Herode, q Ioanni caput præciderẽt, tñ mox subiicit ipsũ amputasse. Facit eñ q iubet

Et illa attulit matri.) Illa, additũ est explicãdi gratia, alioqui nec in Gręcis, nec in Latinis vetustioribus codicibus habet: et tñ additũ probo. Ac rursum

Misertus est.) ἐσπλαγχνίσθη. de quo iam admonuimus. Ac mox:

Et curauit lãguidos.) ἐθεράπευσε τοὺς ἀῤῥώστους id est, Sanauit male valentes, siue Qui mala erant valetudine. Vt interim præteream illa minutiora, quod ἀπελθεῖν pro abire, vertit Ire. Quod ὁ δὲ εἶπεν, i. Ille autem dixit, vertit, Qui dixit: quod & aliâs facit. Quod ὄχλους Turbam pro turbas. Quod ἐπὶ χόρτους, id est, Super herbas, siue gramina transtulerit, Super fœnũ, quũ ante verterit herbã. Qđ ἀναβλέψας, Aspiciẽs pro Suspiciens: siue vt tẽporis etiam habeatur ratio, Sublatis in cœlum oculis. Nam κλάσας ἔδωκε, id est, Fregit ac dedit, tolerabilius est: quanquam apertius erat, Quum fregisset, dedit. Deniq; quod

Discipu

Discipuli dederunt turbis.) Dederunt verbũ de suo addiderit, quod nec additum est à Græcis, nec in vetustis Latinorum codicibus inuenitur. Nec erat opus addere.

Et tulerunt reliquias.) Græca sic habent, καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, Et sustulerunt quod superfuerat fragmẽtorum duodecim cophinos plenos. Cophinus autẽ veteribus mensuræ genus fuit, autore Iulio Polluce: quanq̃ hic pro sportis positum apparet, quod Lucas σπυρίδας appellet, hoc est, sportulas. Cophin⁹, mensuræ genus.

Manducantium autẽ &c.] οἱ ἐσθίοντες ἦσαν ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι, χωρὶς γυναικῶν καὶ παίδων. i. Erant autẽ qui comederant, ferme quinquies mille, præter mulieres ac pueros. Verũ hic Latinitatis duntaxat iniuria est. Cæterum [redacted] iussit posuit pro Compulit, [redacted]. Nam Græce plus est q̃ iussit. ἠνάγκασεν, id est, coegit, siue cõpulit. Vt intelligamus eos inuitos à præceptore discessisse, quẽ sic amabant, vt nec punctum tẽporis possent abesse. Vt illa dissimulem, quod

Præcederent eum.] Dixit pro præcederent se aut præcederent ipsum. Et,

Dimitteret turbas.) Eleganter vertit, si modo intelligamus eum non fugisse simpliciter turbas, sed ab se dimisisse, quo modo solemus amicos abeũtes dimittere. Quanq̃ ἀπολύω Græca vox anceps est ad multa, ad absoluere, repudiare, dimittere quõcũq;

Solus orare.) κατιδίαν, id est, Seorsim, siue priuatim, aut secreto, quemadmodum alibi vertit. Porrò aduerbium vtrolibet referri potest, ad verbum superius, Ascendit, aut ad Adorare: quanquam rectius ad posterius. Ac mox,

Nauicula ꝓ naui.

Nauicula autem.] τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης, id est, Nauis autem iam medio mari. Deinde,

Iactabatur.) Græce est, ἦν βασανιζόμενον, Quod ante vertit Torqueri, nos vertimus, Affligabatur. Ac rursum,

Venit ad eos.] ἀπῆλθεν, Abiit. Quanquam apparet cū sic [redacted]usum hoc verbo ἀπελθεῖν, quemadmodum Græci ἀφικνεῖσθαι, id est, Peruenire.

φάσμα. φάντασμα. θαρρεῖν

Phantasma est.] Græcam dictionē reliquit. Latine poterat Spectrum dicere. Græcis etiam, φάσμα dicitur. Nā illa leuicula sunt, quod εὐθέως δὲ .i. Statim autē, vertit, Statimque. Quod θαρσεῖτε, .i. Bono aīo sitis, siue fidite, vertit, Habete fiduciā. Quod

Super aquā.] ἐφ' ὕδατα, pro Super aquas. Porro quod hic vertit Mergi, Græcis est καταποντίζεσθαι .i. Inuolui vndis marinis. De modicæ fidei, ὀλιγόπιστε, iam diximus. Ad hæc,

ὀλιγόπιστος.

Vacillare.

Quare dubitasti?] εἰς τί ἐδίστασας, id est, ad quid vacillasti? Id enim Græca vox sonat, quum animus nunc huc, nunc illuc impellitur.

Nauicula ꝓ naui.

Et quum ascendisset.] καὶ ἐμβάντων αὐτῶν, id est, Et ingressis illis. Loquitur enim de Iesu & Petro simul ingressis. Ac mox, αὖθις ὧν, Nauiculam pro naui, quum sit πλοῖον. [redacted]

In terram Genezar.] [redacted] Genezareth. Quanquam apparet apud illos vtrunque nomen esse eiusdē lacus. Nam sentit regionē ei lacui finitimam. Magno autem consensu Genezar legunt Chrysostomus & Hilarius, suffragantibus & vetustis exemplaribus.

Agnoscimus ante visum.

Quum cognouissent.] ἐπιγνόντες .i. Quum agnouissent. Est enim consentaneum multos illic fuisse

isse, qui Iesum antea viderant. Ac mox,

Miserunt.] ἀπέστειλαν. Quur nō addidit Nuntios? Nec est, In vniuersam regionē, sed εἰς τὴν ὅλην περίχωρον, In totam vndiq; finitimam regionem. Nam illud,

Vt vel fimbriam.) Eleganter vertit, quum sit Grecè, κἂν μόνον ἅψωνται. i. Vt vel tangerēt duntaxat. Et quod est, Vestimenti, Grecis est ἱματίου quod aliquando pallium vertit. Significat enim summam vestem, id quod ad ἔμφασιν facit.

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

Tvnc accesserunt.] τότε προσέρχονται, id est Tuncaccedunt, Ac mox,

Ab Hierosolymis scribę.) οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων γραμματεῖς. Articulus facit, vt vertendum fuerit, Qui ab Hierosolymis venerant scribę, siue Hierosolymitani scribæ. Idē indicat Chrysostomus, hūc enarrans locum: Nam erant & aliarum vrbiū scribæ. Nec est, Traditiones, sed παράδοσιν, id est, Traditionem. Nos institutum, siue cōstitutionem vertere possumus. Nec enim queruntur de omnibus traditionibus, sed de vna duntaxat: nempè de non lauando manus.

Nā Deus dixit.] Græce est ἐνετείλατο λέγων, id est, Præcepit dicens. Vt respondeat ad id quod præcessit, ἐντολὴν Mandatum, siue quod malim, Preceptum. Cæterum,

Honora.] Grecè est, τίμα, quod significat, Honorem habe. Verum secundum consuetudinem sermonis scripturarum, magis pertinet ad subsidium, q̄ ad honorem. Ad eundē modum vsus est Paulus scribens Timotheo: Honora viduas, q̄ vere viduę sunt. Ac rursus: Presbyteri duplici honore digni sunt. Honorare parentes quid.

Quin & apud Latinos, honor pro præmio gratiáque vſurpatur, quæ pro merito refertur. Et apud Græcos τιμὴ, à τίω deductum eſt, quod quoties in bonã accipitur partem, ſignificat dependo, ſiue perſoluo.

Mun⁹ q̃d, cunq;, lo, cus varie expoſitus

Munus quodcunque eſt.) δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς, id eſt, Donum quodcunq; ex me pro, fectum fuerit adiuueris. Cæterum ſenſus verborum eſt aliquanto obſcurior, vnde ab omnibus multifari, am exponitur. Quidam enim hæc verba tribuunt fi, lio, qui ſic loquatur patri: Donarium quod ex me vẽ, turum erat in corban, nam Syram vocem poſuit Mar cus, hoc eſt, in gazophylacium templi, id totum con, ſumitur in tuos vſus, tibiq; iuuando impenditur, ni, mirum fraudato templo. Atq; ita prætextu pietatis bis violabant pietatem: primum deſertis parentibus, velut in gratiam Dei: deinde Deum ridebant, nõ im, molantes, quod immolatum fingebant, vt ait Chry, ſoſtomus. Velut ſi pater ouem, aut ſimile quippiã pe, tiiſſet à filio, ne deeſſet negandi prætextus, fingebat fi, lius eam ouem templo deſtinatam. Idq; ſcribæ nefas videri volebant, in priuatos vſus aſſerere, quod tem, plo dicatum eſſet: perinde quaſi Deus ſuo iure frauda retur. Cæterum ideo dixit Phariſæis, Vos autem dici tis, non quod hęc illorum ſint verba, ſed quod illi do, cerent liberos ad eum modum loqui patri: quo parẽ tes, dum metu ſacrilegij abſtinebant ab his, quæ vide, bantur deſtinata templo, penuria conficerentur: atq; ita quod Deus iuſſerat impendi confouendis parenti bus, id in lucrum cedebat ſacerdotũ. Alij referunt hęc ad Phariſæos, vt filius dicat, quicquid templo dicaue, ro, id patri impenſum eſt, nempe Deo, atque ita irri, ſum patrem deſtituat. Sic enim interpretabantur le, gem diuinam, quę prouiderat ne parentibus, morbo ætate, inopiáue laborantibus deeſſet ſubſidium. Ho, nora patrem & matrem, Patrem honora, id eſt, Deũ patrem omnium, & Synagogam matrem, Sed hunc

locū[redacted]anto dilucidius explanat Origenes, in fragmento quod nos vertimus. Cæterum in ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, omnino ſubaudiendū eſt aliquid, vt exprimas articuli Græci vim: & liberū eſt ſubaudire, quod ſententię ſit accommodum, eſt, aut erit, aut aliud ſimile. Deinde ὠφεληθῇς, magis legendum videtur ὠφεληθῇ, vt ſit Iuuaris. Tu iuuaris omni dono, quod daturus eram templo. Quandoquidem Chriſtus hoc velut exemplum cōtumeliæ commemorat, qua liberi edocti à phariſæis, afficiant ſuos parentes, niſi coniunctio ἐὰν referatur etiam ad verbum ὠφεληθῇς, vt accipiatur δυνητικῶς, id eſt, iuuaberis ſiue iuuari poteris. Deinde τιμήσῃ, ſi per η ſcribatur, ſonat, Honorabis, ſi per ῃ, Honorabit. [redacted]. Proinde quantum licuit in tanta ſententiarū varietate, id quod optimum iudicauimus ſequuti, vertimus ad hūc modum: Quicquid doni à me profecturum erat, id in tuum vertitur commodum, & non honorabit patrem ſuum, aut matrem ſuam, nempe filius ſic edoctus à vobis. Et tamē quicunq; ſenſus erit, durior eſt ſermonis compoſitio, quod hæc particula, Quicunq; dixerit patri & matri, non habet quod reſpondeat, niſi ſubaudiamus, Benefacit, aut aliud ſimile, quod nullus admonuit præter gloſſam, quam adducit Catena aurea.

Subaudiendum aliquid.

Labiis me honorat.] Apud Græcos pluſculū eſt verborum, ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, id eſt, Appropinquat mihi populus hic ore ſuo, & labiis me honorat. Eſt autem locus apud Eſaiam, cap. 29. Porro quod hæc loco interpres, vertit.

Sine cauſſa.) Græce eſt, μάτην, id eſt, Fruſtra, & ſine fructu potius quàm ſine cauſſa. Denique

Longe eſt, Græce eſt, ἀπέχει. i. Abeſt, [redacted]

Doctrinas & mandata hominum.) Apud Græcos enim hoc loco non additur coniunctio. Verum διδασκαλίας ἐντάλματα ἀνθρώπων, id eſt, Doctrinas, mandata hominum, vt appoſitiue legatur Doctrinas, quæ ſunt mandata hominū non Dei. Atque ita legitur in quibuſdam vetuſtiſſimis latinis exemplaribus. Et conſentiunt Hebraica, מל מורה מצות אנשים, quod ad verbum ita reddere liceat, Mandata hominū doctrinas. Nec tā eſt Colunt, q̄ Reuerentur, σέβονται, quod propius etiam accedit ad Hebraicam veritatem, בבדוני.

κοινοῦν, prophanare.

Cōuocatis turbis.] προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον id eſt, Aduocata, ſiue vocata ad ſe turba, aut accerſita. Cæterū Coinquinat, Græcis eſt, κοινοῖ, id eſt, Cōmune facit: ſiue vt Auguſtinus legit, Communicat, libro aduerſus Fauſtum 16. cap. 31. Nam Iudæi quod ſanctum purumq; non ſit, id cōmune vocant, quod Latini prophanum, impurum, aut nefaſtum. Nā pura, ſancta, minimeq; prophana vocantur, Vnde nos vertimus, Impurum reddunt. Ac mox, Impurum reddet hominem.

Sed quod procedit.] Perdidit interpres gratiam προσονομασίας, atq; item ἐναντιώσεως in his vocibus τὸ εἰσερχόμενον, & τὸ ἐξερχόμενον .i. Quod ingreditur, & quod egreditur. Ac paulo poſt, οἶδας ὅτι, id eſt, noſti, & quia vertendum erat in Quod: aut certe per infinitū verbum reddendus ſenſus. Ad hæc, ἀκούσαντες τὸν λόγον τοῦτον, Pro verbum [redacted], Sermonem: [redacted].

uertere po... terat etiā

Cæci ſunt duces cæcorum.] Græcus ſermo

feſti,

festiuior est, ὁδηγοὶ εἰσὶ τυφλοὶ τυφλῶν, id est, Duces sunt cæci cæcorum. Nam ὁδηγοὶ proprie dicuntur, qui cōmonstrant viam, ab ὁδὸς via, & ἄγω duco, siue ἡγοῦμαι præcedo. Ac mox φράσον edissere, de quo superius admonuimus, etiam si mihi non improbatur. [redacted],

Non intelligitis.) [redacted] οὔπω. i. nondum, vt respondeat ad ἀκμὴν. i. adhuc, quod tamen vehementius quiddam est, quàm ἔτι.

Cogitationes malæ, homicidia.) In Græcis aliquot exemplaribus scriptū erat, φθόνοι, id est, Inuidiæ. Atque ita sane habet æditio Aldina. Huic simillima vox est. φόνοι. i. Cædes siue homicidia.

Male vexatur.) κακῶς δαιμονίζεται, id est, misere. Quanquam & Male Latinis vsurpatur pro Misere. Ac rursum ὁ δὲ, id est, At ille ait, vertit, qui ait, tametsi id non magni refert. Item, Male, pro misere.

Non respondit ei verbum.) [redacted] sensus est, non respondit illi quicquā. Nec enim est idem tropus in sermone Græco, q̄ est in Latino: quemadmodum dicimus non rescripsit literam pro eo, quod erat nihil omnino rescripsit. Præterea ἠρώτησαν, id est, Interrogabant, quo tamē verbo nonnunquam [redacted] usus videtur pro rogo. Nam hæc vox Latinis est anceps. Item,

Dimitte illam.) ἀπόλυσον, id est, Absolue illam: siue vt impetrato quod petit abeat, siue vt aliquo pacto illi satisfiat. Nos vertimus, Amitte pro eo quod est ablegato, vt opponatur retinendi verbo Neq; enim semper amittere idē est quod perdere.

Ad oues quæ perierūt.) τὰ ἀπολωλότα, id est, perditas. Cæterū articulus indicat nō oēs oues intelligi, sed eas quæ perissent. Et, Adiuua, βοήθει re- Adiuuare

ctius, Succurre. Nam adiuuamus laborantem, & βοηθεῖν et βοηθεῖν, inde dictum, quod ad vocē periclitātis & quiritantis accurritur, id quod & βοηδρομεῖν vocant.

βοηθεῖν et βοηδρομεῖν unde dicta.

Non est bonum.] Græce est καλὸν quod magis honestum et pulchrum significat, quàm bonum, ἀγαθόν. Nam indecorum est, cibum filiorum obiicere canibus. Hæc enim Iesus ex publico Iudæorum affectu dixit, qui se solos Deo charos & sanctos iudicabant, cæteros omneis canū habebāt loco. & liberorū est magis q̄ filiorum, τέκνων: vt ea vox filias quoq; complectatur, præsertim quum mulieri loquatur.

Mittere canibus.] βαλεῖν τοῖς κυναρίοις. i. abiicere catellis. eadē est vox, quā mox vertit diminutiue

Nam & catelli edunt.] καὶ γὰρ τὰ κυνάρια. Tametsi D. Hilarius videtur altero loco legisse canibus. Ait enim mulierem diminutiui nominis blandimento canum opprobrium lenisse. Quod [illegible] non habet locū, nisi priore loco, legas κυσί. Præterea,

ναὶ

Etiam domine.] ναὶ κύριε. Confirmantis est aduerbium, non refellentis. Verum est quod dicis, Turpe est panes filiorum abiici catellis, ego licet sim canis, micas peto non panes.

Habentes secum.) ἔχοντες μεθ᾽ ἑαυτῶν .i. Adducētes secum. Nā id quoq; significat ἔχω. Ac subinde: Mutos, cæcos, claudos, debiles.) χωλούς, τυφλούς, κωφούς, κυλλούς. i. claudos, cęcos mutos, mutilos, siue mancos. Hieronymus admonet quod hic vertit debiles, Græcis esse κυλλούς: qđ ita refertur ad manum, quemadmodum χωλὸς ad pedem: vt sicut qui vno pede claudicat, claudus dicitur, ita cui altera manus manca aut truncata sit, κυλλὸς dicatur. Nam debilitas generale malum

est eo

eſt totius corporis. Vnde paulo poſt, ſanatos referẽs dixiſſet mutos loquẽtes, cęcos videntes, claudos ambulantes, non repetit κυλλούς, quod nihil haberet, quod huic nomini reſponderet. Ex quibus Hieronymi verbis conſtat, id quod reperitur in Græcis exemplaribus κυλλοὺς ὑγιεῖς. i. Debiles ſanos, additum à quopiam, qui id putauerit librarij vitio prætermiſſum. Vt diſſimulem, quod ἐδόξαζον verterit magnificabant pro glorificabant. Nam de illis προσκαλεσάμενος, & σπλαγχνίζομαι, non ſemel iam admonuimus.

κυλλοὶ q Gręcis

Ne forte deficiant.] μήποτε, id eſt, Ne, aut nequando. Ac paulo poſt,

Vnde ergo nobis.] [redacted], πόθεν ἡμῖν, id eſt, vnde nobis.

Panes tantos.) ἄρτοι τοσοῦτοι, id eſt, Tot panes, ſiue tam multi panes, aut certe tantum panum. Nam Græca vox numerum ſignificat, non magnitudinem, hoc eſt, quantitatem diſcretam, non continuã vt loquuntur Dialectici. Porrò,

Tanti pro tot

Vt diſcumberent.) Gręcis eſt ἀναπεσεῖν, quod ſignificat humi conſidere, [redacted]. Et,

Gratias agens fregit.] εὐχαριστήσας ἔκλασεν. i. Cũ gratias egiſſet, ſiue gratiis actis fregit. Ac rurſum

[redacted] Diſcipuli dederunt populo.] Dederunt in [redacted]. [redacted].

greco cōtextu non inuenit

Quatuor milia hominũ.] [redacted] τετρακισχίλιοι ἄνδρες. i. quater mille viri. Nam quod χωρὶς vertit Extra pro præter, laudo, Deinde παίδων. Pueros vertit paruulos.

In fines Magedan.) εἰς τὰ ὅρια μαγδαλά. i. In fines Magdala. Nũc autẽ regio dicitur Macera, cõtra Ieſuram. Marcus pro Magedan habet Dalmanutha, putantq; locum fuiſſe binominem.

EX CA.

SErenum erit.] εὐδία, id est, Serenitas, vt subaudias erit, sicut & in proximo,

Hodie tempestas,] subauditur erit, σήμερον χειμών. Ac magis exprimit certum prognostæ iudicium hoc schema sermonis. Porrò, *Prognosta.*

Rutilat.) Idem verbum est, quod modo verterat, rubicundum est, πυῤῥάζει. Et,

Non potestis scire.] Scire non additur nec in plerisque Græcis exemplaribus, nec in antiquis Latinis Quanquam in nonnullis reperi scriptum, οὐ δύνασθε, Non potestis in quibusdam, οὐ συνίετε, id est, Non intelligitis. Item,

Videre pro cauere. Intuemini & cauete.) ὁρᾶτε καὶ προσέχετε, id est, Videte & cauete, siue vt alibi vertit, Attendite. Hæc verborum idem significantium conduplicatio, nihil aliud quàm epitasin cautionis habet.

Inter se.) ἐν ἑαυτοῖς, Inter se mutuo, siue intra sese. Intra se habet codex aureus, vt intelligas tacitam cogitationem. Nam διελογίζοντο quoque ambiguum est ad disputantem, et ad cogitantem. Ac mox, ἐν ἑαυτοῖς, id est, Inter vos, siue intra vos. Ac paulò post,

Quinque panum, & quinque [redacted] milium. Quanquam accusatiuus panes erat commodior ob turbam genitiuorum. Similis ratio est in proximo sermone, septem panum & quatuor milium. Ceterum articulus additus facit vt de certis panibus, deque certis hominibus intelligamus τοὺς πέντε ἄρτους, καὶ τῶν πεντακισχιλίων, Quinque illos panes, illorum quinque milium. Poterat fortasse posterior genitiuus absolute verti, Quum essent quinque milia hominum. Et aliquanto post, *Articuli vis*

Quare

Quare non intelligitis.] πῶς οὐ νοεῖτε, id est, Quomodo nō intelligitis, vt sit obiurgantis, hoc est, Qui fit, vt non intelligatis?

Cæsareę Philippi.] καισαρείας τῆς φιλίππου. Dilucidius erat Cęsareę eius quæ cognominatur Philippi. Siquidē articulus additus distinguit hāc Cæsareā, quę Philippi cognomen habet, ab ea quę citra cognomen Cæsarea dicitur. Ea est, quam maior ille Herodes Iudæorum rex, instaurauit, in honorem Augusti Cæsaris, quę prius turris Stratonis vocabatur. Cæterum Cęsarea Philippi ea est, quam extruxit eius filius Philippus Tetrarcha Itureæ & Trachonitidis, in honorem Tiberij Cæsaris, quæ mutato nomine, deinde Paneas dicta est, in prouincia Phœnices ad radices Libani, vbi Iordanis è duobus oritur fontibus, Ior & Dan, autore Hieronymo. Cæsareæ duę.

Quem dicunt homines?) τίνα με λέγουσιν, id est, Quem me dicunt: atq; ita scriptum deprehendi & in vetustissimis codicibus Latinis, Quanquam Hieronymus in commentariis negat Christum, velut arroganter de se percontantē dixisse, Quem me dicunt esse, sed Quem dicunt esse filium hominis. Et,

Filium hominis.) τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. Neutrum expressit articulū, quum neuter sit ociosus. Nam certum filium, ac certum hominē significat, nempe Adę, qui apud Hebræos אדם, id est, Homo dicitur. Itidē in eo quod sequitur: Articuli vis.

Tu es Christus.) ὁ χριστός, id est, Tu es ille Christus, & tu es ille filius dei. Quin etiam participio ζῶντος, articulus additus est apud Græcos, idq; non abs re, quod subindicat Origenes, adducēs illud, Viuo ego dicit dominus. Filius, non cuiuslibet dei. Nam erant & gentibus sui dij, sed filius illius dei, qui solus habet immortalitatem, quiq; fons est, & parens omnis vitę. Leuiculum est, quod pauló ante, Articulus qd valeat

Dicit

Dicit illis Iesus.) Iesus, [redacted] in Græcis atq; aureo codice. ^non est

Bariona quid. Simon Bariona.) Mirum cur id vterq; interpres alia lingua maluerit q̃ Græce aut Latinè. Nam alibi vertit, vt apud Ioannẽ cap. primo, Tu es Simon filius Ioannis, & rursus cap. 21. Simon Ioannis diligis me plus his? Nisi forte allusit ad mysterium reuelationis. Bar בר enim filiũ sonat, & יונה columbam. Addito elemento יוחנן sonat Ioannem. Porrò Ioanna interpretantur domini gratiam. Hieronymus putat deprauatum esse Bar Iohanna in Bariona.

Petrus Cephas Quia tu es.] ὅτι, Quod [redacted], id est, dico te esse Petrum. Petrus autem Gręcis saxum significat πέτρος. quemadmodum & Cephas Syro sermone, vt testis est Hieronymus, non Hebraico, soliditatem sonat. Saxũ enim illum appellat, quod solidus sit in confessione fidei, & non vulgarium opinionum leuitate huc & illuc vacillet.

Amphibologia. Non præualebunt aduersus eam.] Notauit huius sermonis amphibologiã Origenes, quod pronomen eam, vel Petram referre potest, vel ecclesiam. Verum id ad sententiam perparui refert. Porrò inferi posuit, pro inferno. Quanquam ne id quidẽ satis Latinum. Gręcis est, ἅδου, id est, Tartari, siue Orci, Lactantius tamen in carmine sic vsus est:

Inferus insatiabiliter caua guttura pandens. Itẽ,

Erit ligatum & in cœlis.] Et coniunctio [redacted], nec apud Græcos additur, nec in vetustis exemplaribus. Ad eundem modum, Solutum in cœlis leg[redacted]unt Pro solutum & in cœlis. Ac paulò post,

Mandauit discipulis suis.] διεστείλατο, [redacted]edixit. Nam hinc dictum videtur, quod edictum ad omnes mitti solet. Ac rursum,

Quia ipse esset Iesus Christus.] ὅτι, vertendũ erat, per quod, Et Iesus non additur, nec in ^ Gręcis exempla- ^omnibus

emplaribus, nec in [redacted] nostratibus. Ac mox,

Quia oportet ire.] ὅτι Quod oporteret se abire, aut Quod sibi esset abeundum.

A senioribus.] πρεσβυτέρων. Haud scio an rectius fuerit Græcam vocem relinquere, A presbyteris, quemadmodum ante fecit. Quandoquidem hic honoris vocabulum est potius quàm ætatis. Ac paulò inferius,

Et assumens eum.] καὶ προσλαβόμενος, Et apprehensum eum, nimirũ vt solent familiarius aliquid dicturi.

Increpare eum.] Idem verbum quod aliquoties vertit, comminari, nimirum ἐπιτιμᾶν.

Absit à te domine.] Hieronymus annotauit significantius esse quod legitur à Græcis, ἵλεώς σοι κύριε, id est, Propitius tibi domine, vt subaudias, esto aut sis. Atq; ipsa verbi omissio facit ad affectum Petri, vehementer quod dictum erat abominantis.

Vade retro satana.] ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, id est, Abito post tergũ meum satana. שטן Hebræis sonat aduersarium. Vnde Petrum satanam vocat, non diabolum intelligens, sed quod humano affectu aduersaretur consilio diuino.

Scandalum es mihi.) Hæc Græca vox nobis obstaculum, seu impedimentum sonat, vt testatur & Hieronymus in dialogo aduersus Pelagianos, σκῶλον & σκάνδαλον, à ruina dictum, quod occasio sit cadendi, si quid obstet eunti, & σκάζω claudico, quod claudus inflectens se, videatur tendere ad ruinam. Vertere poterat, Obstaculo mihi es, etiam si Græce est μου, non μοι, id est, Meum, non mihi.

Scandalũ vnde dictũ Græcis.

Quam dabit homo cõmutationẽ?] ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα

ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, Hic ἀντάλλαγμα vocat, id, quo dato redimitur aliquid iuxta priſcorum commercia, quæ non moneta, quemadmodum hodie, ſed mutua rerũ permutatione conſtabant. Eſt igitur ſenſus, omnium rerum iacturam eſſe faciendam citius quàm vitę. Quæ ſi ſemel pereat, nihil eſt tam charum, cuius permutatione poſſis illam redimere, quicquid dederis. Proinde nos vertimus, Aut quid dabit homo, quo redimat animam ſuam? Sanè animam vitam appellat. Sumitur enim ſimilitudo à vita corporis quæ cuiq; chariſſima eſt, ad vitam animi, quam oportet eſſe multo chariorem.

Anima ꝑ vita.

De hic ſtantibus

Articulus additus aduerbio.

De hic ſtantibus.] Nõnulli Græci codices habebant, τῶν ὧδε ἑστῶτες, id eſt, Sunt quidam inter hos qui hic ſunt, ſtantes, ſiue ſunt aliquot præſentium ſtantes. Vt articulus τῶν referatur ad aduerbiũ ὧδε, quemadmodũ dicimus, τοὺς νῦν, τοὺς πάλαι. Origenes homilia tertia, nonnihil philoſophatur de ſtantibus, quaſi non omnes ſteterint, ſed ij duntaxat, qui affixiſſent Chriſto, quaſiq; non omnes eſſent viſuri regnum dei.

EX CAPITE DECIMOSEPTIMO.

Diſſonantia in numero.

ET poſt dies ſex.] De numero dierum conſentit Marcus cum Matthæo, quum Lucas tradat octo fermè dies interceſſiſſe, id ita explicat Chryſoſtomus, vt dicat Matthæum ac Marcum eos tantum dies ſupputaſſe, qui medij interceſſerãt inter ſermonem habitum, & montem aditum: Lucam vero duos etiam extremos imputaſſe, nempe eum quo prior habitus eſt ſermo, & eum quo montem conſcenderunt.

Aſſumpſit Ieſus.) παραλαμβάνει, id eſt, aſſumit, præſentis temporis. Item paulò poſt.

Duxit illos.) ἀναφέρει αὐτοὺς, id eſt, Subducit illos,

illos,siue abducit eos. Nec est, Resplenduit sed ἔλαμψεν,id est,Fulsit siue splenduit,non ἀπέλαμψεν. Ad hæc in omnibus quæ quidem ego viderim Græcis exemplaribus scriptum erat,non,Sicut nix, sed ὡς τὸ φῶς,id est,Sicut lux,consentiente etiã æditione Hispaniensi. Vnde videri poterat errore scribę, lux mutatum in nix,nisi tantus esset Latinorum codicum consensus:præsertim quũ alius Euangelista meminerit fullonis,cuius ars est candidare vestes. Inter colores plurimum lucis habet albus,& quæ lucent candida dicuntur,veluti luna. Faciem domini comparauit soli,qui solus aureus est,vestimenta lumini reliquo,quod candorem habet,quanquam obscuratur à sole. Et,

Sicut nix & sicut lumen.

Cum eo loquentes.) συλλαλοῦντες,magis sonat confabulantes,vt familiare colloquium intelligamus. Pauloq; post,

Respondens autem Petrus.) ἀποκριθείς. [illegible]titur & aliâs hoc verbo, quum nihil præcesserit,ad quod respondeat.

In quo mihi complacui.) ἐν ᾧ εὐδόκησα. Quod Cyprianus ita reddit,in quo bene sensi: Itidem Irenæus.

Ipsum audite.) Iam iterũ ea vox audita summam autoritatem arrogat Christo. Cæterum quod aiunt sese ex scribis audisse,id legitur in calce Malachię: Ecce mittam vobis Heliam prophetam, antequam veniet dies domini magnus & horribilis,& conuertet cor patrum ad filios,& cor filiorum ad patres eorum,ne forte veniam & percutiam terram anathemate. Porrò quod hic scribarum fit mentio,nõ sic est accipiendum,quasi quorumlibet scribarum partes fuerint,ex prophetarum oraculis respondere,sed erat hominum genus,quos Hebręi suo quodam nomine vocant,quorum hęc erat professio,vt quemadmodũ olim apud Romanos in rebus dubiis ex Sibyllæ libris

Autoritas Christi summa.

Ipsum audite.

Scribę qui Iudæis.

bris per aruspices responsa petebantur, ita isti consulti ex prophetarum libris responderent, quos et Herodes consuluisse narratur.

Heliam oportet primum venire.) ἐλθεῖν πρῶτον, id est, Venire prius. Verso superlatiuo per comparatiuum. Sentiũt enim Heliam venturum antequam veniret Christus.

Genibus prouolutus.) γονυπετῶν. Græcis vnica dictio est, perinde sonans, quasi dicas, accidẽs ad genua. Et aliquanto post,

Incredula & peruersa.] διεστραμμένη, id est, Distorta: ac recte sanè vertit, modo recte intelligatur. Peruersum enim proprie dicitur, quod à rectitudine deflexum est.

Quousque ero.) ἕως πότε ἔσομαι, id est. Quousque tandẽ. Nec enim ociosa est expletiua coniunctio, sed impatientiam quandam tædij indicat. Rursus ali[redacted]to post,

Amphibologia.

Et increpauit eum.] Ambigit & Hieronymus vtrò referendum sit eum, ad hominem an ad dæmonium. Quum enim ait, siue, subindicat variam sententiam. Mihi magis videtur ad dæmonium pertinere.

...erij potent

Vnde [redacted] illud, [redacted]: constat [redacted] Christum nusquã increpare dæmoniacos, dæmones frequenter. Nam in eo quod sequitur:

Quare nos nõ potuimus eiicere illum?] Apparet librariorum errore factum, vt illum scriptum sit pro illud. Est enim Græce αὐτό, & dæmonium præcessit.

Transi hinc.] [redacted], μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ, id est, Transi hinc illuc, [redacted].

Non eiicitur.] [redacted] οὐκ ἐκπορεύεται, id est, Non egreditur. Interpres legisse videtur, ἐκβάλλεται:

& ad

& ad sensum haud magni refert. Porrò quod ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ, id est, In oratione & ieiunio transtulit per orationem & ieiunium, bene mutauit Hebraicam figurã. Nam Hebræi ב, id est, in, vt חזקה ביד in manu forti, ביהוה in dño, vtuntur pro per.

In, pro per apud Hebræos.

Qui didragmam accipiunt.] Bis in vnica dictione peccamus: et quod per g scribimus, quũ sit per ch scribenda: & quod singulari numero, ac genere fœminino proferimus, quę est, neutri & pluralis, Siquidem est Græcis τὰ δίδραχμα. Ait enim, Accipiunt: vt intelligas eos solitos à singulis accipere, & idcirco absolute dixit multitudinis numero. Est enim Græcis δραχμὴ, id est, Drachma, nomismatis genus, nempe sex continens obolos, minę Atticę centesima pars. Inde didrachmũ nomismatis vocabulum duplum drachmę, & tridrachmum & tetradrachmũ. Quorũ omniũ meminit Iulius Pollux libro de rerũ vocabulis nono. Et quod continenter sequitur.

Drachma Didrachma quid.

Non soluit didrachma.] Soluit præsentis est temporis, τελεῖ. vt intelligamus exactorẽ illum, nõ hoc percontari, num Iesus iam soluisset vectigal, sed deberétne soluere, & an illius esset soluere. Alioqui mentitus erat Petrus, qui responderit ναί, id est, etiam.

Præsentis temporis natura.

Præuenit illum Iesus.] προέφθασεν, id est, Occupauit siue anteuertit. Indicat enim Petrum ea de re Iesu loquuturum fuisse, sed ille non expectata oratione Petri anteuertit. Nec est tributum, sed tributa, τέλη. Nam quod addit κῆνσον, Latinam vocem Matthæus aut huius interpres vsurpauit, nimirum quod res esset Latinorũ, & solent plerunque res peregrinę & aliunde inuectę, suę gentis vocabula secum adducere. Porrò στατὴρ, tametsi ponderis quoque modus est, quem Hebræi שקל vocãt, hoc sanè loco

κῆνσος census.

nummũ ſignificat, qui quatuor cõtinebat drachmas:
Stater qd. Nam quum didrachmum exigeretur à ſingulis, Ieſus ſtatêrem reddi iuſſit, duorum nomine, ſuo ac Petri. Qua quidem ex re mox nata eſt inter diſcipulos diſceptatio, quis primas teneret in regno cœlorum, quod Petrus æquatus Chriſto, cæteris antepoſitus videretur.

EX CAPITE DECIMOOCTAVO.

Quis putas.) τίς ἄρα μείζων. Putas interpres poſuit loco coniunctionis expletiuæ. Et μείζων comparatiuum ſuperlatiui vice poſitum apparet, quũ de pluribus fiat ſermo. Certe ſic legit Auguſtinus in homiliis, quas ædidit in Matthæum. Ac mox,

Paruulus ꝑ puero. Aduocãs paruulũ.) προσκαλεσάμενος. Quod toties iam vertit conuocans, vt ne quid interim cauſſer de mutato participij tempore. Nec eſt paruulum, ſed παιδίον, id eſt, Puellum diminutiuũ à puero. Ac rurſum.

Sicut paruuli.] ὡς παιδία, id eſt, Sicut puelli. Atq; ita citat diuus Hieronymus enarrans Eſaiam: Et iterum,

Sicut paruulus iſte.] ὡς τὸ παιδίον, id eſt, Vt puellus, ſiue puerulus, nam & hoc eſt apud probatos autores. Pręſertim quum paruuli vocabulum nõ admodum faciat ad ſenſum Chriſti. Siquidem paruulus eſſe poteſt, & qui natu ſit grandis, cuiuſmodi ſunt Pumiliones, et Pygmęi, quibus à cubitali proceritate nomen eſt inditum. At hic innocentiã ac ſimplicitatem intelligi voluit, qua prima pueritię ætas prædita eſt.
Articuli vis. Sed huiuſmodi quædam voces illa tempeſtate fuerãt receptę. Nec additur Iſte in pleriſq; Gręcorum exemplaribus, niſi quod articulus, τὸ, fermè tantundẽ efficit. Dilucidius autem vertiſſet in hunc modũ: Niſi quis ſe reddiderit humilẽ, vt eſt puellus hic, hoc eſt

tan-

tantulum, quantulus hic puer est, & deiiciat semetipsum ad huius modulum. Cæterum Iesus per humilitatem corporis innuit ταπεινοφροσύνην, hoc est animi modestiam, et per corporis proceritatem significat animum elatum.

Hic maior est in regno.) μείζων, id est, Maximus. Nam sunt, quorum est Origenes, qui hęc ad ipsum Christum pertinere putant, quo vt nihil humilius fuit, ita nihil maius. Nec ociose videtur additus articulus ὁ μείζων, quasi dicas ille maximus: ad quē quo quisq; propius accesserit, hoc maior erit in regno cœlorum. Quanquam & alioqui articulus reddit maximum illum de quo disputabant apostoli. Maior p maximus.

De pusillis istis.) τῶν μικρῶν. Non est eadem vox Græcis, quæ modo fuit paruulorū, παιδίων. Ac pauló post.

Mola asinaria.] μύλος ὀνικός. Significat ingens saxum. Siquidem in molis saxum quod substernitur, vt alterum quod circumagitur sustineat, Græcis ὄνος, id est, Asinus dicitur, vnde & prouerbium, ἀντρώνιος ὄνος, sicut in Chiliadibus annotauimus. Nec absurdum est tamen, quod sequutus est Hilarius, vt molam asinariam accipiamus quam asellus circumagat. Siquidem molę leuiores, quas trusatiles vocant, hominis manu circumferuntur. Cæterum grauiores á iumentis, quibus occluduntur oculi, aguntur in gyrum. Expressit autem supplicij genus peculiare Palæstinis, vt indicat Hieronymus, quod ob enormia crimina solet exigi. Igitur ex atrocitate pœnæ crasso populo demonstrat culpę magnitudinem. Cæterum, Lapis molaris.

In profundū maris.] Græce est, ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης, id est, In Pelago maris, pro eo quod est in medio mari. Nam lōgius á litore solet esse profundius. Quandoquidem qui Græcas tradunt etymologias, πέλαγος vnde dictum.

logias, pelagus dictum putant, quod sit τῆλε τῆς γῆς, id est, Procul à terra, quasi telagus. Certum igitur exitium duabus rebus significat, magnitudine saxi, & profunditate maris.

Væ homini per quem.] Plerique Græcorum codices addunt ἐκείνῳ, id est, Illi. Et,

Abscide eum.] Nonnulli codices habebant αὐτὰ, id est, Ea, vt ad vtrunque quod præcessit referatur. Et,

κυλλὸς Debilem.] Est, κυλλὸν, de quo iam dictum est. Significat enim non quouis modo debilem, sed cui altera manus sit detruncata, aut alioqui manca. Et rursus.

Cum vno oculo.] Græcis vox est composita, μονόφθαλμον, quod vnoculum dicere poterat, siue luscum, quemadmodum vertit alibi.

Varia lectio. Venit enim filius hominis seruare quod perierat.] In nõnullis Græcis exemplaribus hæc verba non ascribuntur, nec apud Hieronymum in commentariis horum vlla est mentio. Ne Origenes quidem hanc particulam attingit. In nonnullis contra reperiuntur, velut apud Chrysostomum, Theophylactum, & Hilarium. Et,

Quæ errauit.] Græcis est, τὸ πλανώμενον, id est, Errantem. [redacted]

Quia gaudebit.] [redacted] ὅτι χαίρει, id est, quod gaudet, siue gaudeat. Ac paulò post,

Vt pereat vnus de pusillis istis.] ἓν neutro genere, vt referat, παιδίον. Vnde recte vertisset, Vnus puellus. [redacted]

Lucratus eris.] [redacted] ἐκέρδησας, id est, Lucrifecisti, aut lucratus fueris. Quandoquidẽ peculiaris est huius temporis vsus.

Quod

Quod si non audierit.) ἐὰν δὲ παρακούσῃ .i. Qd̄ παρακούσῃ, si auditum neglexerit, atque idē verbū mox repetitur. *ut παραγράφῃ*

Quanq̄ in nonnullis priore loco erat, μὴ ἀκούσῃ, posteriori παρακούσῃ. Ac mox:

Erūt soluta et in cęlo.) Cōiunctionē [redacted] *in grecis nō inu*

Et iterum dico vobis.) πάλιν ἀμὴν .i. Rursus amen dico. Neque enim bis dixit idem, sed est initium alterius parabolæ: Rursus autē apud Latinos anceps est vt apud grecos πάλιν. At iterum apud nos non itē. *πάλιν. chio*

Vsque septuagesies septies.) ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά, id est, Vsque septuagesies septē, sic enim Grȩca ad verbū reddi possunt, vt subaudias peccata, aut vitia aut simile quippiam. Nec accipiēdus est numerus septuaginta septem duntaxat, sed quadringentorum nonaginta: quandoquidē hanc summā efficiunt septuagies septem, interprete Theophylacto, & item Hieronymo. Nam ingentē numerū posuit pro infinito, quē tropum euidenter indicauit Chrysostomus, quod probabile non sit quenquam toties offensam repetiturum. Ita loquimur, trecentos insere, pro innumeris, & millies audiui. Septuagies septies, quo accipiendum.

Rationem ponere.) συνάραι, id est, Cōferre, ac simul subducere, aut suscipere computū. Nam id hoc loco significat ratio. Ea tollendis calculis conficiebat, aut certè explicandis aut complicandis digitis. Vnde & Terentius subducta ratione dixit. Nam quod decē millia talenta dixit, pro talentorū, Latinitatis duntaxat iniuria factum est, sensu incolumi. Et mox:

Non haberet vnde redderet.) μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, id est, Quum non posset autem soluere. Siquidem ἔχω additum verbis infinitis plerunque significat possum. Latinissime dixisset, quū non esset soluendo. Paulòque post:

Rogabat eum dicens.) Vetustissimi codices

Varia lectio.

Latini scriptum habebant, orabat. Plerique Graeci προσεκύνει, adorabat, pro eo quod est supplicabat: quod supplices contacta gena et genu velut adorabant, obtestantes per numē, cui supplices curae sunt nonnulli παρεκάλει, id est, obsecrabat.

μακροθυμεῖν

Et patientiā habe.] Graece est, μακροθύμησον, id est, Longanimis esto, siue Leni aīo, pro quo multi legunt magnanimum, & pro μακροθυμία, magnanimitas. Nam inter se natura cohaerent, magno esse animo & leni, quod vindictae cupiditas arguat pusillum animum.

Et debitū dimisit.) τὸ δάνειον ἀφῆκεν .i. mutuū remisit, siue aes alienum remisit. Ac paulo post:

Suffocat pro trahebat

Et suffocabat eum.) [redacted], κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγεν .i. Iniecta illi manu obtorto collo trahebat. Id enim est κρατεῖν & πνίγειν hoc loco. Nā κρατεῖν pro iniicere manum et aliás vtuntur Euangelistę. Porro quod addit πνίγειν pertinet ad vi trahentē, vel in carcerem, vel ad iudicem. Itē Narrarunt διεσάφησαν .i. Indicarunt, siue aperuerunt, aut prodiderunt. Rursus:

Serue nequam.] πονηρέ, id est, Male, siue scelestę. Verum huiusmodi permulta praetereo sciēs, ne morosiore diligentia molestus sim lectori. Ac mox:

Omne debitum remisi tibi.] πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκα, id est, Totum illud debitum remisi. Ac subinde.

De cordibus vestris.] Hic addunt Graeci τὰ παραπτώματα αὐτῶν, id est, Errata ipsorum, quod haud scio an explicandi caussa sit additum, quandoquidem apud Hieronymū non additur. Etiamsi additur apud Chrysostomum, ac Theophylactum.

Ex ca-

Ex capite decimonono.

SI licet.] Pro licet ne, Græce dixit, magis q̃ latine, Et ἀπολύσαι repudiare, siue abiicere. *Dimittere pro repudiare*

Quacunq; ex caussa.] κατὰ πᾶσαν αἰτίαν, id est, Ex quauis caussa. Nimirum illud sentientes, esse caussas aliquas iustas diuortij, quemadmodum indicat Origenes. Ax mox:

Masculum & fœminam.) ἄῤῥεν καὶ θῆλυ, neutri generis apud Græcos.

Et dixit propter hoc dimittet homo.) Incertum erat an Deus [redacted] creator olim hoc dixerit, an Christus hæc loquutus, illud adiecerit. Propter hoc relinquet homo patrem et matrem. Augustinus lib. de nuptiis, & concupiscẽtiis.2.cap.4. sic accipit, quasi dixerit Deus: Quod tamen, inquiens, dominus Iesus in Euangelio Deum dixisse cõmemorat, quia Deus vtiq; per hominem dixit, quod homo prophetando prædixit. Quanq̃ & Genesis cap.2. vnde hæc desumpta sunt, ita referuntur hęc verba, vt vel ab Adam dicta videri possint, vel ab eo qui texuit orbis conditi historiam, vel ab ipso Deo. *Amphibologia.*

Dimittet patrem & matrem.) καὶ καταλείψει. Relinquet seu deseret [redacted].dimittimus discedentem, deserimus cui periclitanti desumus. *ἀπολύω καταλείπω*

Et adhærebit vxori suæ.) προσκολληθήσεται, id est, Adglutinabitur. Metaphora sumpta ab his, quę glutino sic committuntur, vt putes vnum esse. Annotauit emphasin verbi Chrysostomus homilia sexagesimatertia. Ax mox: *προσκολλᾶσθαι quid proprie.*

Duo in carne vna.) δύο εἰς σάρκα μίαν, id est, In carnem vnã, hoc est, ẽ duobus fiet vnus, siue vnũ: quandoquidem masculus & fœmina Græcis neutri generis sunt. Annotauit hanc sermonis Hebraici formam Augustinus, libro huius argumenti septimo.

Caro pro homine

Ne articulus quidē videtur ociosus καὶ ἔσονται οἱ δύο, hoc eſt, Erunt qui duo fuerant, in carnem vnam. Nam totum hominē carnem vocat, vt & aliás ſcriptura diuina totum hominē animā appellat. Tametſi in Geneſi vnde locus hic ſumptus, non eſt, Erunt duo: ſed tantum erunt והיו לבשר אחד Duo addidit Euangeliſta explicandi gratia. Ac mox,

Itaq; iam non ſunt duo.) οὐκ ἔτι, id eſt, poſt hac non ſunt duo: nempe poſt initum coniugium. Creati fuerant duo, non vnus, nimirum maſculus ac fœmina. Rurſus copula matrimonij è duobus reddidit vnum.

Cōiunxit συνέζευξεν

Quod Deus coniunxit.) συνέζευξεν .i. Coniugauit, & eodem iunxit iugo. Translatum á bubus ſimul ducentibus idem iugum. Nos vertimus Copulauit. Et,

Ad duriciem cordis.) Græcis vnica dictio eſt, σκληροκαρδίαν.

γαμεῖν Grȩcis anceps eſt.

Non expedit nubere.) γαμῆσαι .i. Ducere vxorem, aut certe cōtrahere matrimoniū ſiue contraxiſſe. Nam apud Latinos, vir non dicitur nubere, niſi qui ſeruit vxori, velut illa potius vir ſit q̃ ille. Etiamſi Feſtus Pompeius indicat olim nubere Latinis etiam viris commune fuiſſe verbum, quemadmodum Græcis γαμεῖν.

Capere χωρεῖν

Non omnes capiunt.] χωροῦσιν. Hoc loco capiunt non pollet idem quod intelligunt ſiue apprehendunt: ſed capiūt, id eſt, capaces ſunt: quomodo locum capacem vocamus, qui tam eſt ſpatioſus, vt poſſit recipere quod infertur. Ita Paulus vult dilatari Corinthios, quo ſe capiant. Procliue eſt enim intelligere quod dictum eſt, verum id dictum, non deſcendit in animos omnium, quod ſint aliis affectibus occupati, vt illic non ſit locus diuino conſilio. Atq; idē verbum legis in eo quod ſequitur:

Qui

Qui potest capere capiat.) ὁ δυνάμενος χωρεῖν χωρείτω.

Qui facti sunt.) οἵτινες εὐνουχίσθησαν, qui castrati sunt, siue Qui facti sunt eunuchi. Nam eunuchi repetendum erat. Atque idem verbum mox ipse vertit castrati sunt. Porro εὐνοῦχος Græce sonat cubilis custos, quod barbari huiusmodi portentis suas vxores seruandas committere soleant. Porro vi execti Spadones dicuntur. Eunuchus autem dicitur ab εὐνὴ cubile, et ἔχω, sicut λαδοῦχος & σκηπτοῦχος. Dominus tria eunuchorum genera distinguit, vnũ eorum qui natura non possunt aut non appetunt cõgredi cum muliere. Alterum eorũ qui vi execantur. Tertium qui volentes ob regnum dei sese continẽt. Ac rursus, Oblati sunt ei paruuli, τὰ παιδία, id est, puelli.

Eunuchus vnde dr

Quid me interrogas de bono.) Plerique Græci codices habent τί με λέγεις ἀγαθόν .i. quare me vocas bonũ, sed perperã, ni fallor ex alio euangelio verbis huc translatis. Apparet offensum lectorẽ parum attentũ, quod non perinde videretur quadrare Christi responsum. Solus Deus bonus est. Atqui belle quadrat. Non enim hic obiurgat eum, quod ipsum bonum diceret, sed quod homo quum esset, de bono percontaretur, quũ in hominibus nihil sit boni. Porrò bonus est qui bene facit. Quod si nihil est vere boni in humanis factis, nec bonus dicetur quisquã Quicquid enim in nobis boni est, diuini muneris est. Et perturbate vertit.

Bonus solus deus

Vnus est bonus deus.] οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ θεός, id est, Nullus est bonus, nisi vnus nempe Deus, vt ὁ sit articulus explicantis.

Nec

[redacted]: Vende omnia quæ habes.) Sed πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, id est, Vende tua, siue facultates tuas. Nec additur apud Græcos coniunctio, &. Tantum est, Vade vende, nec sua gratia caret ἀσύνδετον.

Et abiit tristis.] [redacted] est, dolēs, siue mœstus, λυπούμενος. Et nonnulli codices habebant, καὶ πάλιν. At in emendatioribus scriptū est πάλιν δὲ. Rursus autem, siue, Immo iterum dico vobis: anget [redacted] enim quod ante, licet mollius dictum, offenderat discipulos: idq; durius repetit.

Camelus p foramē acus. Facilius est camelum.] Diuus Hieron. haud dubiè camelum accepit pro animante, sequutus opinor Origenem. Theophilactus dissentit, volens hoc loco significare rudentem nauticum, atq; id sanè magis quadrat ad foramen acus. Et apud vnum Suidam, κάμιλον eo reperio significatu. post hunc Camers κάμηλον ait esse rudentem, sed nullum citat autorem. Iulius Pollux inter instrumenta nautica non meminit. Atq; hac quidem in re magis assentior Hieronymo. Quin & illud per foramen acus, bifariā accipi potest, siue pro foramine quod habet acus, siue pro foramine acu facto. Postremo [redacted]

In regnum cœlorum.) [redacted] in regnum Dei, εἰς βασιλείαν τοῦ θεοῦ, Quanq̄ mihi magis probatur, quod lego apud Chrysostomum & Hieronymum, Regnum cœlorum. Sentit enim diuites non esse accommodos Euangelicæ doctrinæ, quam ferè vocat regnum cœlorum.

Quis ergo poterit.] τίς ἄρα δύναται .i. Quis nam potest, id quod supra vertit, Quis putas. Et aliquanto post:

In sede maiestatis.] ἐπὶ θρόνου δόξης, id est, In throno gloriæ.

Centu

Centuplũ accipiet.) ἑκατονταπλασίονα, quasi dicas singula centuplicata. Est enim numerus multitudinis. Et,

Vitam æternam possidebit.) κληρονομήσει, qđ ad verbum vertit aliquoties Hæreditabit. Nos circũlocuti sumus, & vitæ ęternæ sortietur hęreditatem

EX CAPITE VIGESIMO.

Simile est regnum.] ὁμοία γάρ ἐστιν, id est, Simile est enim. Cohæret enim cum superiori sententia.

Et primo mane.) ἅμα πρωΐ, id est, Ipso statim diluculo, seu, Primo statim diluculo, siue, Mox vt diluxit. Paulóq; post,

Ex denario diurno.) ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν. Denarius.

Primum nihil opus erat addere Græcam præpositionem ex, quum Latini dicant conductum denario. Deinde denarius hic nummi Romani genus est, valens tres solidos, et semissem, vt autumat Gulielmus Budæus homo nusquam non diligentissimus, nõ solum eruditissimus. [redacted] diurno, [redacted] in singulos dies, siue dietim. Vnde verti poterat, Pactus cum operis in singulos dies denario. .s. in singulos

Ite & vos in vineam meam.) Meam nec est apud Gręcos, nec in aureo codice. Rursum:

Quod iustum fuerit.) καὶ ὃ ἐὰν, id est, Quodcunq;, siue quicquid. Ac mox de vndecima cõductis hora,

Ite & vos in vineam.) In vulgatis Gręcorum exemplaribus non additur Meam, nec apud Theophylactum. Nec additum comperi in exemplari Cõstantiensi, nisi quod pronomen explicat vim articuli τὸν ἀμπελῶνα. Pręterea hoc loco addunt Græci, quod in nostris exemplaribus non habetur, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον λήψεσθε, id est, Quodcunque siue quic Articuli vis.

quicquid iustum fuerit, accipietis. Verū id videri potest ex superiori loco repetitum. Item:

Acceperunt singulos denarios.] ἀνὰ δηνάριον, id est, Denariatim, vt ita loquar, & singuli potius q̃ singulos.

Facere horam.

Hi nouissimi vna hora fecerunt.] μίαν ὥραν ἐποίησαν, id est, Vnam horam fecerunt. Incertū an vnam horam sit accusatiuus transitiuus, an temporis, hoc est, vt accipiamus eos fecisse horā, q spaciū horę peregerint in opere, an eos fecisse opus horę spacio

Æstus p æstum.

Diei & æstus.] Non est æstus, sed æstū βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα, id est, Pondus diei & æstum. Siquidem in Græcorum exemplaribus magno consensu, nō solum habetur καύσωνα, sed etiam additur articulus τὸν καύσωνα, vt intelligas diuersum esse sensum, quod prior particula referatur ad diuturnitatem laboris, posterior ad difficultatem temporis. Siue enim allegoriam accommodes, ad Iudęos prius vocatos & ad gentes posterius, siue ad eos qui iuuenes vocantur & ad eos qui senes: congruet pondus diei, quod Iudæi, post diutinam legis obseruationem vocati sunt ad Euangelium: gētes subito ad eandem gratiam admissæ sunt. Cæterum diei æstus est, quod sub lege magis feruebat concupiscētia, & in iuuenibus grauius est incendium, libidinis et irę, quum hæc in senectute quæ vespera est vitæ remissiora sint. Non igitur est otiosa distinctio vtcunq; in Latinos codices irrepsit error. Certe Augustinus sermone. 59. de verbis domini in Euangelium Ioannis legit æstum non æstus. Deinde:

Volo autem & huic.) Et, θέλω δὲ τούτῳ, Volo autem huic. Rursum,

Aut non licet mihi quod volo facere.) Gręci addunt ἐν τοῖς ἐμοῖς, id est, in rebus meis, tametsi

si

si potest & ad personas referri. Augustinus loco quē mox indicaui legit iuxta Gręcos, de meo. Et mox:

An oculus tuus nequam est &c.) [redacted] pendere potest à superioribus oratio, vt sit sensus, nū ideo mihi minus licet benigniter facere de bonis meis vt volo, si tu oculum habeas malitiosum & inuidum? quum ego certe non possim, non esse bonus. Si legis ἢ, An vertendum erat non Aut, vt sit sensus. Num mea benignitas in cæteros cruciat tuos oculos? Quandoquidem ex huius beneficentia nata est illius inuidentia, non ex iniuria dantis id, quod erat in pactis. Certe An habet codex aureus & Constantiēsis. Etiamsi neq; nescio, neq; inficias eo, εἰ quoq; Græcis nonnunquam habere vim percontandi: neq; reclamo, si cui vetus translatio magis arridet.

An nō licet gemina lectio.

εἰ nōnunq̄ percontādi vim habet.

Multi sunt vocati.) πολλοὶ γὰρ, id est, Multi enim. Et vocati & electi hoc loco nomina sunt, non participia κλητοὶ ἐκλεκτοὶ, quæ tamen propemodum vice participiorum videntur vsurpari. Et aliquanto post,

Secreto & dixit.) *addunt græci* [redacted] aliquot verba [redacted] ἐν τῇ ὁδῷ, id est, Seorsim in itinere. Quanq̄ hic magis quadrabat solos, quod ita vertit nonnunq̄ Noluit enim vllos itineris comites præter discipulos. Et aliquanto inferius,

Et vnus ad sinistram.) Vt ne commemorem interim Latinius fuisse futurū, A dextris mihi, quàm meis, Hoc loco A sinistris est εὐωνύμων. Sic enim Græci ominis caussa dicunt sinistram corporis partē εὐώνυμα, hoc est, boni ominis: sicut poëtæ furias vocant Eumenidas, vt apud Iob, Benedicere positū est pro maledicere.

Sinister.

Εὐώνυμα.

Pote-

Calix poculi species apud Macrobium.

Poteſtis bibere calicem.] ποτήριον, id eſt, Poculum, quod tamen ſemper calicem vertit, quum poculum ad vngem exprimat Græcam vocem. Poculū enim quoduis vas vnde bibitur, [redacted], & ipſum à potando dictum. At calix poculi ſpecies eſt, quę Gręcis ſua voce κύλιξ, dicitur. Eſt autem ſermo prouerbialis, De eodē bibere poculo, pro eo ꝙ eſt, participem eſſe mali: quemadmodū fuſius in Chiliadibus explicuimus. Et in emendatioribus Græcorum exemplaribus non legitur μέλλω πίνειν, id eſt, Bibiturus ſum, ſed πίνω, id eſt, Bibo, vt præſens narratur, quod inſtabat. Atq; ita legit Chryſoſt. Inſuper poſt hęc additur apud Græcos, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθῆναι, id eſt, Baptiſmate quo ego baptizor baptizari? Nam & apud Marcum hæc adduntur. Atq; ad hunc modum eadē mox repetuntur, Calicem quidem meum bibetis, & baptiſmo quo ego baptizor baptizabimini. Verum haud ſcio an hęc in hunc locū ex Marco traducta ſint.

Non eſt meū dare.

Non eſt meum dare vobis.) [redacted], apud Græcos tantum eſt οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, id eſt, Non eſt meum dare, vt ſit abſolutum, & intelligas totum hoc reiici in patrem, atq; ita legit Chryſoſtomus conſentiente Theophylacto Verum vt [redacted] Vobis, in cauſſa fuit, quod ſequitur: Sed quibus paratum eſt. Verū ea oratio ἀκέφαλος eſt, ſubaudiendum enim, id iis cōtinget quibus præparatum eſt à patre meo. Neq; tamen diſſimularim Hieronymū ſic interpretari, vt propémodum ſuſpicari poſſis, eum legiſſe vt nos vulgo legimus, licet patris quoq; mentionem admiſceat.

legatur

Principes gentium dominantur eorum.] ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν. Quū præceſſerit gentium, recte repetiſſet, earum, aut, eis. Ac mox

mox in eas magis q̃ in eos. Nam ἔθνος neutri generis est. Nec est simpliciter Dn̄antur, sed κατακυριεύουσι Dominātur in eas, siue aduersus eas. Frequēter enim ea pręposītio in malum sonat, quod tyranni populi malo gerant principatū. Nec est, Qui maiores sunt, sed οἱ μεγάλοι, id est, Magni siue magnates. Siquidem id erat proprium cognomentū regis Persarum, vnde Alexander Magnus est dictus. Ac rursum,

Potestatem exercent.) κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν, id est, Ius siue autoritatem exercent. Et pręposītio similiter in partem malam sonat, indicans eam potestatem esse tyrannicam, & cum malo parentium esse cō iunctam. Vnde in quibusdam codicibus perperā mutatum est Inter eos pro in eos. Porrò quod hic interpres Gręcā vocem expressit periphrasi, poterat & in priore parte facere, dominium exercēt in eos. Ac paulò post:

Quicūq; voluerit maior fieri.) μέγας γενέσθαι, id est, Magnus fieri.

Nō venit ministrari.) Sic loquūtur Gręci, sed Latinorū auribus prorsus inauditū. Vertere commode poterat ad hūc modū, Nō venit vt sibi ministraretur, sed vt aliis ipse ministraret, οὐ διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι. Rursum hic animam vitam appellat, non eam partem quę est altera hominis. Rursum: Aīa pro vita.

Pro multis.) ἀντὶ πολλῶν. Aliud quiddam sonat Gręcis, q̃ latinis: apud nos tantū opponitur paucis, apud illos populi multitudinem sonat, atq; id fermè quod Latinis sonat vulgus. Et redemptionem, Gręcè est, λύτρον, quod proprie preciū significat, quo redimuntur captiui aut serui, quod Galli vocant ransonam, à verbo λύω, quod est soluo. Deinde: πολλοί Gręcis nō nunq̃ sonat vulg⁹. Redēptio λύτρον.

Et confestim viderunt.] Græci nonnihil adi- dunt verborum, ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί .i. Visum receperunt illorum oculi, quod antea mentio facta sit oculorum.

ἀναβλέπω.

EX CAPITE VIGESIMOPRIMO.

ἐλαιῶν. ἐλαιών.

AD montem Oliueti.] ἐλαιῶν est, id est, Oliuarum. Semel duntaxat in Actis Apostolorũ legimus montẽ, q dictus est ἐλαιών, id est Oliuetum, si modo scriptura nõ fallit. Etenim eadem dictio si vltima sit acuta, significat Oliuetum, sin circũflexa oliuarum. Hic certe est oliuarum, propter additum articulum τῶν. Pauloq; post:

κώμη castellum.

In castellum.] εἰς τὴν κώμην. Vicum aut oppidum sonat, ne quis putet arcem esse, aut magnatis palatium.

Dimittit eos.

Et confestim dimittit.] In nõnullis Grecis codicibus habetur ἀποστέλλει, præsentis temporis, vt pertineat ad discipulos. Verum quid opus erat repetere: Et dimittet eos, quũ iam dixerit: Ite in castellum. Vnde mihi legendum videtur ἀποστελεῖ, id est, Emittet, vt referatur ad iumenta, quemadmodũ legitur apud Marcum capite vndecimo. Potest tamẽ fieri vt Matthæus aut huius interpres maluerit tẽpus præsens ad significandam celeritatem. Deinde quidã habebant, Hoc factum est: quidam, Hoc totum factũ est. Neq; magni refert.

Dicite filię Sion.) Testimoniũ hoc sumptũ est ex Zacharię cap. 9. Rursum quod hic dicit,

Pauper, p mansueto

Venit tibi mansuetus.] Hebræis est עני, id est, pauper. Nam eadem dictio, si scribatur per י, pauperẽ sonat, si per ו, mansuetum. Porro quod hic est saluator Hebræis est נושע alludens ad nomen Iesu. Vnde locum hunc Iudæi iuxta historiam referunt ad Christũ. Item;

Sedens

Sedens super asinum.] ἐπιβεβηκὼς, id est, Conscensa asina. Et rursum:

Vestimenta.] Magis est togas, siue pallia, τὰ ἱμάτια, id est, summas vestes.

Osanna filio Dauid.] Non sine caussa Matthęus, aut interpres, Hebraicam reliquit vocem, opinor, quod peculiaris sit eius gentis acclamatio: queadmodum apud Romanos, Iò triumphe. Verum super hac voce varia fuit interpretum opinio. De quo qui volet edoceri plenius, legat Hieronymi libellum ad Damasum pontificem Romanum. Hieron. indicat hunc locum sumptū ex psalmo. 117. in quo præter alia, quæ manifeste de Christo dicta reperiuntur, hoc quoque legitur: O Domine saluum me fac, ô Domine bene prosperare: benedictus qui venit in nomine domini. Porrô pro eo quod habetur in Septuaginta: O Domine saluum me fac, in Hebræo legit הושיעה נא אנא יהוה, quod manifestius interpretatus est Symmachus, dicens: Obsecro Dñe, saluū me fac obsecro. Siquidem הושיעה saluifica significat, & נא interiectio est apđ hebręos, velut efflagitātis, aut obtestātis

Osanna quid.

Benedictus q venit.] εὐλογητός. Hęc vox passim occurrit in arcanis literis, aliena quidē à sermone Latino: nec est tamen quā illius vice subdamus, nisi placeret dicere, laudādus, aut laudatus. Gręcis εὐ λέγει benedicit aliquis illum, de quo bene prædicat, & is benedicitur, de quo est honesta fama. Quemadmodū & benefacit aliquis illum, in quē confert beneficium Et bene passus dicitur ille, qui beneficio fuerit adiutus. Quod dictum est de benedicere, & benedictus, idem dictum puta de maledicere, & maledictus.

Bñdictus, id est, qđ laudatus.

εὐλογημένο apud oēs legi ideò errat dicendo εὐλογητόν.

Qui venit in nomine Domini.] ὁ ἐρχόμενος, Ille qui venturus erat siue est. Potest enim esse futuri temporis, atque ita legitur in aureo codice, suffragantibus & Donatianicis.

Propheta à Nazareth.) ὁ ἀπὸ Ναζωρὲθ, id est, ille Nazarenus. Ac quod paulò post adducit:

κολυβισαὶ

Mensas numulariorũ.] κολυβισῶν, qui iidem trapezitæ vocantur. Porrò testimonium, quod adducit, sumptum est ex Esaiæ capite quinquagesimosexto: Domus enĩ mea domus orationis vocabitur cunctis gentibus, Consentientibus & Septuaginta.

Ex ore lactentium & infantium.) Sumptũ est ex Psalmo octauo. Porrò quod hic vertit Infantium, Græce est νηπίων, qđ hactenus vertit, paruulos.

Abiit foras extra ciuitatem.] ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως. Exiuit è ciuitate, aut abiit extra ciuitatẽ Ac subinde:

κυλίζεσθαι

Et mansit ibi.] ηὐλίσθη, quasi dicas, stabulauit, hoc est, diuersatus est. Vnde illud in Actis apostolorum, συναυλιζόμενος. Pauloq; post,

Vnũ pro quodã ponunt Hebræi.

Ficulnea, an Latinũ

Fici arborem.] συκῆν μίαν, id est, Ficum quandam. Siquidẽ Hebræi vnum pro quodam vsurpant. Interpres addidit arborem, ne de fructu acciperemus ob quod aliâs atq; adeo mox vertit ficulneam, nõ satis probato apud Latinos vocabulo, quum ficulnus sit appositiuum à ficu, quemadmodũ quernus à quercu, [redacted]

Secus viam.] [redacted] ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, id est, In via.

Quomodo continuo aruit.) In vulgatis Græcorum codicibus repetitur ficus, sed à librariis, vt opinor, additum: quandoquidem in vetustis exemplaribus non repetitur, nec apud Hieronymum.

Et non hæsitaueritis.) μὴ διακριθῆτε, id est, Nõ diiudicaueritis. Etenim qui diffidit, dispicit ac diiudicat. Ac mox, τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, id est, id quod accidit ficui facietis. Deinde:

Tolle & iacta.) ἄρθητι καὶ βλήθητι, .i. Tollere,

ac mittere passiue, quasi dicas tollitor, ac proiicitor. Et rursum aliquanto post:

In qua potestate.] Vtrobiq; potestas hic Græcis est, ἐξουσία, quod ius & autoritatē significat, [redacted]tem : *Potestas. ἐξουσία.*

Cogitabāt inter se.) παρ' ἑαυτοῖς, id est, Apud sese. Et aliquanto post:

Omnes enim habebant Ioannem.) Emendati codices Græcorum habent ἔχουσιν, id est, Habēt, vt referatur ad ipsos Pharisæos ita cogitantes, suffragante Latino codice Corsendoncensi, atq; itē aureo, consentientibus & duobus Donatianicis, deniq; Cōstantiensi.

Nec ego dicam vobis.] Dico ex Græcorū codicum & aurei codicis autoritate.

In vineam meam.] ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου, id est, In vinea mea, suffragantibus & vetustissimis Latinorum exemplaribus. Et ibidem:

Eo domine.) In Græcis legitur Ego domine, non eo. Qui sermo est sese præsto, ac promptum offerentis ad quiduis. Ita puer Samuel quū se vocatū crederet ab Heli, dicebat: Ecce ego, pro quo Latini dicunt, Eccum, siue præsto sum. Origenes legit ναὶ κύριε, id est, Etiam domine. In nonnullis tamen Græcis reperio pro ἐγώ, ὑπάγω. i. abeo, sed vt arbitror ad Latinorum exemplaria castigatis. *Ego Dñe*

Et dicunt ei, primus.] πρῶτος. Augustinus annotans idioma sermonis Hebraici, libro sexto, cōmōstrauit hic improprie positum superlatiuum, quū de duobus fiat sermo. *πρῶτος p prior.*

Meretrices præcedent.] προάγουσιν, Præcedūt præsentis temporis, suffragantibus vetustis exemplaribus Latinis, cūq; his aureo codice & Cōstantiensi. *Meretrices præcedunt.*

Sentit enim illas esse promptiores ad accipiendã Euangelij doctrinam. [redacted]

In regno Dei.) [redacted] in regnum Dei. Græcis exemplaribus suffragatur codex aureus.

Et fodit in ea torcular.) ληνὸν. Nam lacunis olim effossis, vinum recens expressum excipiebatur. Vnde & alibi lacum vertit. Hinc Bacchus poëtis Lenæus dicitur. Ac paulò post:

Verebuntur forte filium meum.) Forte, nec est apud Græcos, nec in vetustis Latinorũ exemplaribus. Sed apud Lucam capite vigesimo additur forsan, ἴσως.

Dixerunt intra se.] ἐν ἑαυτοῖς. Græcis quidem anceps est sermo, vtrum sentiat intra se, an inter se. [redacted]:

Et habebimus hæredita.) [redacted] κατασχῶμεν .i. Occupemus, siue Obtineamus, aut vt legit Chrysost. Vt possideamus. Ac subinde:

Elicere ex tra vineã.

Et eiecerũt extra vineã.) ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος. Latinius erat, E vinea, pro Extra vineã: etiamsi Q. Curtius scripsit, extra munimenta se euoluit. Et in,

Male perdet.] Græcus addidit αὐτούς, id est, Eos, iuxta morem Hebræorum. Latinus interpres recte omisit.

In caput anguli.] εἰς κεφαλὴν γωνίας. Hebraica figura dixit: Factus est in caput, pro eo quod erat, Cœpit esse caput anguli. Vnde Paulus scribẽs Corinthiis, vocat eum ἀκρογωνιαῖον .i. Summũ in angulo. Is enim solidissimus, ac maximus sit oportet, q parietẽ vtrunq; committat & cõtineat. Et rursus ibidẽ:

Factũ est istud caput, aut angulus iste.

A Domino factum est istud.) Istud, siue hoc, non pertinet ad totum hoc quod præcessit, sed vel ad caput, vel ad angulum: quod vtrunq; Græcis sit generis fœminini, velut αὕτη pronomen. Similiter id quod sequitur:

Et

Et est mirabile.] θαυμαςὴ, id est, Admirandus angulus, siue Admirabile caput anguli. Porrò testimonium conflatũ est è duobus locis, prior pars è Psalmo centesimo decimoseptimo, secunda ex Esaia capite vigesimo octauo. Nempe ea quę mox subsequitur: Qui ceciderit super lapidem &c. Nõ quod dominus referat verba prophetę, sed quod ad illa alludens velut interpretetur. Nam propheta sic loquitur, iuxta translationem Septuaginta, Qui crediderit, non confundetur, Ex quo colligitur sensus contrarius: Qui nõ crediderit, confundetur. Non credere impingere est, & confundi conteri.

Quia auferetur.] ὅτι, quia prętermittendum erat. Item,

Facient fructus eius.] Eius ad regnũ refertur, non ad deum, αὐτῆς, quod Gręca legentibus per se liquet. Pauloq; post,

Tenere.] κρατῆσαι, quod melius capere, siue manus iniicere. Et,

Sicut prophetam.] Cõmodius erat, Tanquam prophetam, siue Velut prophetam.

EX CAPITE XXII.

ET altilia.] Cὰ σιτιςά. Belle respõdet vox Latina Gracę. Vt enim altilia ab alendo dicuntur, ita σιτιςά à σιτίζω, quod est cibo, siue nutrio. Irenæus, aut huius interpres, alicubi vertit, saginata. Cæterum, Occisa, τεθυμένα, magis sonat Immolata, aut certe mactata, quod olim in nuptiis sacris epulis agerentur conuiuia. Cæterum,

In villam suam.] Non admodum incommode εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν, id est, In propriũ agrum vt verbo reddã verbũ, aut In rus suũ, vt sensum magis Villa domus agri.

exprimam. Porrò villa domus est in agro. Et ali quanto inferius,

Et egressi serui eius.) ἐκεῖνοι.i.illi, [redacted], Quos inuenerunt.) [redacted] ὅσους .i. Quotquot repererunt. Ad hæc:

Malos ac bonos.] Græce est, πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς, id est, Malosque ac bonos, si quis ad verbū reddi velit. Aut si Latine, Seu malos seu bonos, vt intelligas nullo delectu. Nam hic est sensus, vt boni pertineat ad Iudæos, qui sibi & hodie videntur boni, mali ad gentes. Ex Iudæorum enim affectu loquutus est Christus, quum vtrique fuerint mali. Ac mox,

Et impletæ sunt nuptiæ discumbentium.) Interpres Græcum genitiuum reliquit, quū dicere debuerit, Discumbentibus. De tenebris exterioribus, iam ante dictum est. In nonnullis Græcis codicibus sic legitur, δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας, ἄρατε αὐτὸν, ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος, id est, Ligatis manibus ac pedibus eius tollite eū, eiicite in tenebras &c. Ac rursum, Vocati & electi, nomina sunt Græcis, nō participia, κλητοί καὶ ἐκλεκτοί, quum paulo ante fuerit κεκλημένοις, Dicite inuitatis.

Capere παγιδεύσωσιν.

Vt eum caperent.] παγιδεύσωσιν, id est, Illaquearent. παγὶς enim laqueus quo feram capimus, aut auem. Cæterum Herodianos appellat milites Herodis. Is fuit Antipatri filius, quem alienigenā ac proselytum Augustus præfecerat Iudæis dato regno, vt ab iis imperatoris Romani nomine tributa colligeret. Verum pharisæi contendebant Iudæorū populum, qui decimas solueret, essetque Deo dicatus, non debere soluere tributum Cæsari, nec prophanis parēre legibus. Herodiani contra principis sui negotium agebant. Proinde simul adeunt Christum, vnà pariter vtrique moliētes insidias, vt quicquid respondisset, alterutri factioni redderetur obnoxius. Chrysosto

Herodiani qui.

ſoſtomus putat Theodam & Iudam quorum mẽtio fit in Actis ob id interiſſe, quod negarent tributum oportere pendi Cæſari. Huius autẽ dogmatis autor fuit Iudas quidam Gaulonites, qui Eſſenis, Sadducæis & Phariſæis, quartam ſectam adiunxit, Vide Ioſephum libro antiquitatum.18. cap.2.

Cognita autem Ieſus nequitia.] πονηρίαν .i. Malitia, ſeu verſutia. Nam nequitia magis ad libidinem pertinet. Deinde potius erat inſcriptio, q̃ ſuperſcriptio, quũ Græce ſit, ἐπιγραφή. Ac paulo poſt

Reddite igitur Cæſari.) Mire Chriſtus temperauit reſponſum: rogatus inſidioſe de re mundana, iubet oſtendi numiſma, velut ignotum: vbi oſtenſum eſt, ſic agit quaſi non agnoſcat imaginem, neq; inſcriptionem. Quod vbi didicit ab illis, non dixit abſolute, Reddite quę ſunt Cęſaris Cęſari, ſed, Reddite igit Quaſi diceret, Si verum eſt quod dicitis, hęc eſſe Cæſaris, ſoluite illi quod illius eſt. Neq; enim continuo quicquid imaginem habet Cęſaris, debetur Cæſari, aut principi. Fortaſſis alienius fuerit admonere Græcam vocem ἀπόδοτε, eſſe ancipitem, quod accipi poſſit, Reddite, vel redditis, vt intelligamus Chriſtum arrepta occaſione notaſſe vitam illorum, qui ſoliciti quid deberetur Cæſari, nõ illud potius curabãt quid deberetur Deo. Redditis Cęſari quod illius habet imaginem, & illud reddite Deo, quod dei habet inſcriptionem, atq; imaginem, nempe animam.

Cæſaris imago. Cæſari debitum tributum

Si quis mortuus fuerit non habens filium.] Ita magno conſenſu habent omnes Latini codices, quos mihi videre cõtigit, etiã vetuſti ac manu deſcripti, quũ Græci cõſtanter habeãt, μὴ ἔχων τέκνα, id eſt, non habens liberos. Deuteronomĳ.25. pro liberis habetur ſemẽ, hoc eſt poſteritas. Fortaſſis apud Hebræos nomen non tranſibat ad poſteros niſi per maſculos, alioqui Gręcis τέκνον tã filia dicitur q̃

filius. Et apud Latinos liberorū parēs dicit̃ is quoq; cui vnica proles est. Quisquis enim orbus non est, liberorum parens dicitur. Apud Marcum cap. 12. habetur τέκνα, & interpres vertit filios. Sed ad sensum nihil refert, vtrum dicas, non reliquit filium, an non reliquit filios, propterea quod hic non agitur de numero sed de specie. Itaq; filios non habere dicitur, qui nullam habet prolem.

Neq; nubent, neq; nubentur.] Græce est, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίζονται .i. neq; ducunt vxores, neq; nuptum dantur: vt γαμοῦσιν pertineat ad sponsos, & ἐκγαμίζονται ad puellas. quanquàm interim perit schematis gratia, quæ & ipsa seruari potest. Si dicat̃, Neq; ducūt vxores, neq; ducunt̃

Sed erunt sicut angeli dei.) ἀλλ' ὡς ἄγγελοι θεοῦ εἰσί, id est, Velut angeli dei sunt. Atq; ad eū modum comperi scriptum, & in vetustis exemplaribus

Regnū cœlorū apud nos. Latinis. Christus enim resurrectioni destinatos vocat resurrectionem, sicut euangelicam sequentes doctrinam vocat regnum cœlorum.

Non est deus mortuorū.] In exemplaribus quæ mihi videre contigit, repetebatur hęc vox deus οὐκ ἔστιν ὁ θεός, θεός νεκρῶν, id est, Non est Deus, Deus mortuorum, Verum idem non reperio apud vllum interpretem. Vnde coniectandum est, quod erat subaudiendum id abs quopiam adiectum fuisse, nisi quod Theophylactus vt legit, ita repetit, enarrans, Deus deus.

φιμόω Quod silentium imposuisset.] ἐφίμωσεν, id est, Obturasset os, siue occlusisset os. Et in Paulo, Nō alligabis boui, est οὐ φιμώσεις, Non occludes os.

[redacted], Legis doctor.) [redacted] νομικός, id est, Qui versatur in negotiis legalibus, ad verbum sonat legalis, siue legitimus, etiamsi non damno quod vertit

tit interpres. [redacted]

Ex toto corde.) [redacted] in toto corde, ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ, Etiamsi apud Græcos, ac Latinos superuacanea est præpositio. Et rursum [redacted]

Hoc est maximum & primum. [redacted] πρώτη καὶ μεγάλη, id est, Primum ac magnum, quanquam hic primum dixit præcipuum. Hilarius legit, Quod est magnum ac primum.

Sicut teipsum.) ὡς σεαυτόν. Græcis vnicũ aduerbium est ὡς, quod nos vix duodecim reddimus. Porrò quod interpres vertit Proximum, Græce est τὸν πλησίον. Eam vocem frequenter obuiam in sacris literis, ne quis vt parum Latinam fastidiat, est apud Suetonium in Othone. Alij febrim simulasse aiunt, eamq́ excusationem proximis mandasse, nisi quod apud Græcos familiares duntaxat dicuntur οἱ πλησίον. Familiaritatis autẽ est hærere lateri. [redacted]

Sicut teipsum ὡς apud Græcos.

Vniuersa lex.) [redacted] tota, ὅλος ὁ νόμος.

EX CAPITE XXIII.

SVper cathedram Mosi.] ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας, id est, In Mosi sede. Porro pro sederunt [redacted] Sedent, siue consederunt, quemadmodum adducit Augustinus aduersus Faustum lib.16.cap.29. In his enim verbis sic vsurpamus vocem præteriti temporis, vt intelligamus actum etiamnum manentem, velut in Stetit, & appropinquauit.

dici potest

Quæcunq́ dixerint vobis, seruate.) Apud Græcos additur vna dictio ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν τηρεῖτε, id est, quæcunq́ dixerint vobis seruare, seruate. Positum est autem dixerint Græco more, pro iusserint.

Vt vi-

Vt videātur ab hominibus.] πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις, id est, Ad hoc, vt spectētur hominibus, hoc est, Spectaculo sint hominibus, siue conspicui sint. Cæterum φυλακτήριον phylacterium Græca vox Latinis est conseruatorium, quod in his seruatur memoria legis, à verbo φυλάττω, quasi sic præstarent, id quod deus iubet per Mosen, seruari præcepta sua. Nam huius superstitionis occasionē sumpsisse videntur partim ex Deuteron. cap. 16. Audi Israel, dominus deus vester, deus vnus est. Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota fortitudine tua. Erūtq; verba hæc, quæ ego præcipio tibi hodie, in corde tuo, & narrabis ea filiis tuis, & meditaberis sedēs in domo tua, & ambulans in itinere, dormiens atque consurgens. Et ligabis ea quasi signum in manu tua. Eruntq; et mouebuntur inter oculos tuos, scribesq; ea in limine & ostiis domus tuæ. Proinde pharisæi, quo viderentur admodum obseruantes legis, scribebāt Decalogum in membranis, ceu duobus voluminibus, quorum alterum fronti coronæ vice circumponebant, alterum brachio: vt siue quo manum porrigerent essent in conspectu, siue caput mouissent ob oculos essent. Itaque personati sese plebis, ac mulierculārū oculis venditabant. Hunc morem testatur Hieronymus ad suam vsq; ætatem durasse apud Iudæos, Persas, ac Babylonios, atq; eos qui id facerent apud illos habitos ceu religiosos. Partim ex Numerorum cap. 16. Legimus enim illic hunc in modum: Loquere filiis Israel, & dices ad eos, vt faciant sibi fimbrias per angulos quatuor palliorum, ponentes in eis vittas hyacinthinas, quas quū viderint recordentur omnium mandatorū domini. Siquidem hinc hypocritæ captantes auram popularem, atq; ex mulierculis sectantes lucra, faciebant grandes fimbrias, & acutissimas in eis spinas ligabant, quo videlicet ambulantes, aut sedentes aliquando pungerentur, nec

Phylacteria quæ.

sine-

ſinerentur vſquam obliuiſci legum. Et quo quiſq; latiores fimbrias circumferret, hoc religioſior habebatur apud ſuperſtitioſos ac ſimplices.

Ac magnificāt fimbrias.) Græcis additur hic, τῶν ἱματίων αὐτῶν, id eſt, Veſtimentorum, ſiue palliorum ſuorum. Etiamſi Latinius erat, Dilatant.

Primos recubitus.) Græcis iucundior eſt eloquutio per dictiones compoſitas πρωτοκλισίαν, & πρωτοκαθεδρίαν, quaſi dicas, Præcubitum, & præſidentiam. Et,

Nolite vocari rabbi.) Græcis in nonnullis exemplaribus congeminatur ῥαββεὶ ῥαββεὶ, id eſt, Rabbi rabbi. Videtur autem ea conduplicatio apud Hebræos honoris aliquid habere. Vnde morē hunc exprimens Chriſtus, Non omnis, inquit, qui dicit mihi domine domine intrabit. Iam de tropo ſermonis (qui ſic accipiendus eſt, non vt intelligamus vetitum quocunque modo vocari magiſtros, ſed certo modo vetari) diligenter & copioſe diſputat Auguſtinus ſermone de verbis domini, ex Matthæo. 11.

Vnus eſt enim veſter magiſter.) Addunt Græci, ὁ χριστός, id eſt, Qui eſt Chriſtus. Eadem vox paulò poſt repetitur. Nec vocemini magiſtri. Si rabbi idem ſonat quod magiſtri, videtur idem bis dixiſſe, quum paulò ſuperius dixerit: Nolite vocari rabbi. Ni forte rabbi præceptoris eſt vocabulū, nempe qui docet: vnde & apud Hebræos רב à multitudine ſcientiarum dicta eſt vox. Et nonnulli Græcorum codices nō vtrobiq; repetunt, Vnus eſt magiſter veſter, καθηγητὴς, ſed priore loco habent, διδάσκαλος, quod doctorem ſonat, & reſpondet vocabulo rabbi. In altero ponitur καθηγητὴς, quod gubernatorē ac moderatorem vitę ſignificat.

Rabbi.

καθηγητὴς διδάσκαλος

Qui clauditis.) ὅτι κλείετε, id eſt, quia claudi-

tis,

tis, non qui. Ac mox Item,

Qui circuitis mare.) ὅτι περιάγετε, id est, Quia circumitis, vt paulò superi⁹, ὅτι κατεσθίετε quod vtrobiq; librariorū errore factum apparet, quanquā id ad sensum haud magni refert.

Prolixæ preces. Orationes longas orantes.) Græce est, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, id est, vt ad verbum reddam, Et prætextu longum orantes, hoc est, Sub prętextu longę precationis, qua sanctimonię venabantur opinionē. Sic enim vertit eadem apud Marcum, sub obtentu longæ orationis. Et apud Lucam, Simulantes orationem longam. Neq; vero est ociosa coniunctio καὶ. Sentit enim illos hoc grauius esse puniendos, quod non solum explerent ventres suos facultatibus viduarum, quarū tenuitati magis debebant subuenire, verumetiam rem impiam facerēt, prætextu pietatis, id quod diligenter annotauit & Chrysostomus.

Mare & aridam.] Hebraico more terram, aridam vocat יבשה Et proselytus Græca vox est, προσήλυτος, nobis aduena. Sic enim dicebatur Hebræis, quem ex aliena natione in suę legis consortium recepissent, illi vocant גר Ac mox:

Duplo filij gehennæ quomodo accipiendi. Et facitis eum filium gehennę duplo, quàm vos.] Græce est διπλότερον ὑμῶν, id est, Duplicius quàm vos estis. Quasi vtrique sint duplici nomine filij gehennæ, verum hic aduena magis quàm illi. Ita citat Augustinus libro secundo contra literas Petiliani cap. 72. Facitis eum filium gehēnę duplicius quàm vos. Id enim sonat sermo Græcus. Etiam si secus interpretātur omnes: nempe vt intelligamus illos vno duntaxat nomine malos esse, quod non seruarent legem, in qua nati essent: aduenā gemino nomine, primum quod ethnicus, & idololatra, mox nec Iudæus probus, dum relabitur in vitam pristinam, & ex malo ethni-

lo ethnico fit peior Iudæus.

Debitor est.] ὀφείλει Debet, hoc est, reus est, ac pœnę debitor: quod lex vetet iurare per nomen dei.

Stulti & cæci.] Apud Græcos repetitur & in altero loco μωροὶ καὶ τυφλοί.

Qui mūdatis.] ὅτι καθαρίζετε, id est, quia mundatis, consentientibus & nostris emēdatioribus, præsertim aureo. Cæterum:

Quod intus est calicis, & quod deforis.] τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τὸ ἐντός. Vertere poterat, Exteriorē poculi partem, & id quod intus est. [illegible]

Pleni estis.) [illegible] plena sunt, γέμουσιν, vt pertineat nō ad pharisæos, sed ad poculum & catinū. Nam sensus est, Pocula & patinas pharisæis foris esse nitidas, ac bene lotas: Cæterum ipsum vinum ipsosq; cibos esse immundos, vtpote partos rapinis, & fraude: atque hanc immunditiam pręcipue vitandam, iis qui vere mundi videri vellent. Porrò paropsis Gręcis patella est, aut disculus, quo apponitur cibus aut condimentum. Quandoquidem apud Italos sua cuique patella apponitur, distributo in partes conuiuio. Parsimonia communem patinam inuenit. Legitur & para[illegible]dem sensu apud Suidam, vocem dictam apparet à rotunditate, flexuq;. Mūdicies pharisaica Paropsis et parapsis

Quia similes estis.) Germana lectio apud nos durat, haud scio quo casu, Cum in,

Qui mūdatis.) fuerit deprauata in multis. Et,

Dealbatis.) est κεκονιαμένοις, id est, Incrustatis, quod opus albarium dicitur. Incrustantur enim gypso, aut calce. Et φαίνεσθε Paretis, Potius apparetis, siue videmini.

Qui ædificatis.) ὅτι οἰκοδομεῖτε, id est, Quia ædificatis. Vt dissimulem,

Si fuis-

Si fuissemus non essemus.) Pro, si fuissemus, non fuissemus, cûm Græcis idem verbum repetatur, ἤμεν, οὐκ ἤμεν, siue vt in quibusdã est scriptum ἤμεθα, ἤμεθα.

Genimina viperarum.] γεννήματα, quod superius recte verterat, Progenies.

Verbum præsentis temporis Actus sine temporis ratione.

Quę occidis prophetas.) ἡ ἀποκτείνουσα. Quoniam participio præsentis temporis est vsus & sermo Christi ad vtrunq; tẽpus respicit, accipi potest actus citra temporis certam rationem, perinde quasi dicas, Interfectrix prophetarũ, quę & occidisti, & occidis, & occisura es. Nec est,

Ecce relinquetur.] Futuro tempore, sed præsenti, ἀφίεται, id est, Relinquitur, suffragantibus & vetustis Latinorum exemplaribus.

Et sub alas suas.] Suas addidit de suo nescio quis. Nam nec apud Græcos est, nec in aureo codice, nec in Constantiensi.

EX CAPITE VIGESIMOQVARTO

IPse autem respondens dixit.] Apud Græcos non est, Ipse, nec respondens, Nihil enim interrogabant discipuli, sed, Iesus autẽ dixit illis. [illegible],

Videtis hæc?) [illegible] οὐ βλέπετε ταῦτα, Ita legit & Theophylactus, id est, Nonne videtis hęc. Et,

Non relinquetur hic lapis.) Hic, hoc loco aduerbium est ὧδε, id est, In hac structura. Siquidẽ hoc animo discipuli ostendebant structuras templi, vt Christus commotus operis magnificentia, mutaret sententiam, nec sineret euenire, quod euenturum pauló ante prædixerat: aut certe sentiebant, opus esse maius, aut munitius, quàm vt quisquam posset demoliri.

In montem Olieti.] ἐλαιῶν, id est, Oliuarum. Et mox, Secreto, κατ᾽ ἰδίαν, id est, Seorsim, siue

Priua-

Priuatim, hoc est, Semotis turbis. Et aliquanto inferius:

Prælia & opiniones præliorum.] πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων, id est, Bella, & rumores, siue famam bellorum. Siquidem ἀκοὰς, ad verbum sonat auditiones. Interpres nullum facit discrimẽ inter prælium & bellum. Deinde opinio nonnunq̃ pro fama reperitur vsurpatum, sed quum ad hominem refertur, non quum ad rem. Alioquin opinio belli est, quoties putatur esse bellum, quum non sit. Est autem rumor belli nonnunquam tristior ipso bello. Opinio belli, pro rumore belli.

Oportet enim hæc fieri.] Pro hęc, Græci legũt τὰ πάντα, id est, Omnia.

Sed nondum est finis.] Nonnulli codices habebant, ἔσαι, id est, Erit finis.

Pestilentiæ & fames.] Iocundam vocum affinitatem Latinus interpres non potuit reddere in λιμοὶ, & λοιμοὶ, quæ scriptura magis q̃ pronunciatiõe discerni possunt. Deinde in tribus dictiõibus gratiã habet ὁμοιόπτωτον, λιμοὶ, λοιμοὶ, σεισμοί. Et ad harmoniã facit τὸ ἀσύνδετον. Et Pseudoprophetę vnica dictio est cõposita, quam vulgus illiteratum diuidit ψευδοπροφῆται. Nec significat prophetam mendacem, sed qui falso nomine propheta vocetur, quum nõ sit, sicut ψευδαπόστολοι, qui sibi vindicant eum titulum falso. λιμὸς fames λοιμὸς pestis.

Quoniam abundabit iniquitas.) διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν ψυχήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν. Verbum infinitum præteriti temporis, quoniam adhæret verbo futuri temporis, transit & ipsum in vim futuri. Quanquam commodius vertisset per participium ad hunc modum, Multiplicata iniquitate frigescet charitas multorũ, Vt locis aliquot citat diuus Hieronymus

ronymus. Niſi quod hic prępoſitionis vis non redditur διὰ τὸ, quæ facit vt intelligamus frigus charitatis, non aliunde proficiſci, quàm ex magnitudine iniquitatis.

Et tunc veniet conſummatio.] τέλος, quod hactenus vertit, finis. Et paulò ſuperius, et hic addidit articulum, τὸ τέλος. quaſi dicas, ille finis qui expectabatur. Facit enim articulus, vt certum aliquem finem intelligas.

Daniel citatus à Christo.

A Daniele.] διὰ Δανιὴλ, id eſt, per Danielem. Eſt autem locus apud hunc prophetam in calce capitis noni. Porrò quod Gręcus appellat βδέλυγμα, id eſt, Abominationem, ſiue execrationem, hoc loco idolum intelligitur, interprete Hieronymo. Idq; nõnulli de ſtatua Adriani Cæſaris interpretãtur, quæ vſque ad ætatem Hieronymi ſteterit in eo loco, in quo antea fuerat ſanctum ſanctorum, & ob id addit Deſolationis, quod templum dirutum fuerit. Et nonnulli codices habebant, τὰ ἐκ τῆς οἰκίας, id eſt, Res domeſticas, ſiue ſuppellectilem domeſticam.

Adrianus ſubuertit ſanctum ſanctorũ.

In tecto.] ἐπὶ τοῦ δώματος, aut cœnaculum intelligit, aut ipſum tectum, in quo veteres inambulabant. Cæterum non eſt ſimpliciter:

Non reuertatur.] ſed μὴ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω, id eſt, Ne redeat retro, hoc eſt & latinius, et apertius, Ne rurſum redeat. [redacted],

Tollere tunicam.] [redacted] τὰ ἱμάτια, id eſt, Veſtimenta, ſiue pallia, hoc eſt, ſummas veſtes. Quanquam Hilarius legit tunicam.

Prægnantibus & nutrientibus.] Prægnantibus recte mutauit, & Latinius extulit, quàm ſi Gręca vt ſunt reddidiſſet, ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, id eſt, In vtero habentibus. Cæterum Nutrientibus, Gręce eſt accommodatius θηλαζούσαις, lactantibus, ſiue

mam

mamma nutrientibus. quod θηλὴ papillam fœmineę mammę significat. Vnde Augustinus edisserẽs Psalmum trigesimumnonum, Mammantibus dixit, pro nutrientibus. [redacted],

Hyeme vel sabbato.) [redacted] χειμῶνος μηδὲ ἐν σαββάτῳ, id est, Hyeme neque sabbato. Hyems ad iter faciendum incommoda est. Et sabbatis nefas erat Iudæis iter facere, nisi ad pauca stadia. Sentit enim Christus celerrime, ac procul esse fugiendum, ideoque cauendum, ne quid obstet celeritati fugę. [redacted] pars euangelicę intelligentię in tropis est sita. Iter sabbati.

Vsque modo.) μέχρι τοῦ νῦν, id est, Vsque ad pręsens tempus, aut quod apertius erat, Vsque nunc, etiam si parum Latinum & hoc.

Neque fiet.) οὐδὲ οὐ μὴ γένηται, id est, Neque fiat, vt sit abominantis. Quanquam video illos nonnunquã his verbis abuti pro futuro, si gemina præcedat negatio οὐ μή. Porrò cõgeries trium negationum emphasim habet negandi. Negationes tres pro vna.

Nisi breuiati fuissent.] ἐκολοβώθησαν, id est, Decurtati fuissent, quum aliquid amputatur, ac præciditur. Vnde Græcis κολοβῶται dicuntur, qui verba trunca, ac dimidiatã pronunciant, [redacted],

Fieret salua.) [redacted] οὐκ ἂν ἐσώθη, id est, Nequaquã esset seruata, siue Haudquaquã fuisset incolumis omnis caro. Ac rursum Hebræorum more carnem pro homine posuit, tametsi absolutius quiddam habet caro: veluti quum Latini, omnes mortales pro omnes homines dicunt. Sunt enim mortales, qui homines non sunt: & caro est, quæ non sit hominis. Illud haud scio, an sit admonendum, Caro pro toto homine.

Ecce hic Christus.) Hic aduerbium esse, non pronomen, ὧδε. & ὁ χριστὸς, Ille Christus, vt certum aliquẽ intelligas. Elegantior autẽ est sermo, non hic ὧδε

 addi-

addito verbo est, quod non additur in aureo codice. Neq; enim significat quemuis vnctum è multis, sed vnicum illum, qui ab omnibus expectabatur.

Sicut fulgur.) ὥσπερ ἀστραπὴ. Nihil fulgure celerius, & quanquam fulgur non pertingit ab oriente vsq; ad occidentem, tamen nobis ita videtur. Certe breuissimo tempore immensum cõficit spacium. De fulgore solis non potest accipi, sol enim paulatim oritur, eiusq; aduentu diu præsentitur antequam appareat. Deniq; ἀστραπὴ nihil aliud sonat quàm fulgur. Neq; reuera fulgur emicat è cœlo, sed regione nubiũ: neque dominus dicit quod fulgur ab oriente pertingat vsq; occasum, sed quod emicãs ab oriente subito appareat in diuersa parte cœli. Lucas dicit emicare de sub cœlo in ea quę sub cœlo sunt. Quod si quis dicat Christum non loqui more poëtarum apparentia sed vera, dicendum est, ad exprimendũ subitum & inexpectatum sed omnibus conspicuum aduentũ Christi, satis esse accõmodare quod apparet oculis nostris. Tonitru expectatur viso fulgure, sed quando fit erupturum fulgur, nullo indicio præsentitur, sed antequã expectes iam emicuit & abiit.

ψευδόχριστοι Pseudochristi.) Vnica dictio est ψευδόχριστοι, ne quis & hãc dirimat, id est, falso nomine Christi, quod modo indicauimus. Item illud, ὥστε πλανᾶσθαι, maluissem vertere, Vt fallendi sint, propter verba futuri temporis, ad quę referuntur hæc.

Si fieri potest.) εἰ δυνατόν. Potius, Si fieri possit

Si in penetralibus.) Gręce est, ἐν τοῖς ταμείοις, quod ante vertit, In cubiculis. Sunt enim ταμεῖα, loca in ædibus abstrusa, ac penitiora, in quibus reponimus, quæ volumus esse tuta. Vnde & à penitus, penu dictum est.

πτῶμα Vbicunq; fuerit corpus.] πτῶμα, Græcis est, id est,

id est, Cadauer, illis à cadendo dictum, quemadmodum & cadauer Latinis. Loquitur enim de corpore animantis mortui. Nec addunt Græci coniunctionē, Et aquilæ, sed οἱ ἀετοὶ, id est, Aquilæ. Conuolant enim aquilæ, & maxime vultures ad animantium cadauera.

Plangent.] κόψονται, vt intelligas planctum [redacted] qui fit, vbi quis præ doloris impatientia suum ipsius corpus cædit, ac lacerat. Plangere quid.

Cum virtute multa & maiestate.] μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς, id est, Cum potentia & gloria multa. Gloriā certe legit Hieronymus, citans hūc locum in commentariis Zachariæ. Rursum, Emittet est magis q̄ Mittet, ἀποστελεῖ. [redacted],

Cū tuba & voce magna.] Sed μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης, id est, Cum tuba vocis magnæ, vt intelligas tubam vocalem, & procul sonantem. Aut cum tubæ voce magna: nam Græcus sermo anceps est.

A summis cœlorum.) ἀπ᾽ ἄκρων οὐρανῶν, id est, A summis cœlis, hoc est, à summis verticibus cœlorum. Et quod hic vertit,

Ad terminos eorum.) Græce est, ἕως ἄκρων αὐτῶν, id est, Vsq; ad summos eosdem, siue vsq; ad summa eorum, vt duo summa intelligas, suprema, & ima.

Ab arbore fici.) Græce est, A ficu. Sed quoniam vox Latina est anceps, bene reddidit periphrasi. Et mox, Arbor fici, pro ficu

Discite parabolam.] Hic certe [redacted] conueniebat Latine loqui, Discite similitudinem siue Collationem, [redacted]

Tener fuerit.] Gemmam sentit in surculis, vnde erumpūt frondes. Nec est Nata, sed Enata, ἐκφυῆ.

Et ſcitote.] γινώσκετε. Anceps verbũ eſt, quod modo vertit, Scitis. Vt omittam quod ὅτι tranſtulit, Quia, non ſuo loco. Et,

In ianuis.) Rectius erat, In foribus, ſiue ad fores. Eſt enim ſermo prouerbialis, quo ſignificamus aliquid eſſe in proximo.

Generatio, pro ætate hominum.

Generatio hæc.] ἡ γενεὰ αὕτη. Illud obiter annotandum, γενεὰν apud Græcos aliquoties accipi, non pro ipſa natione, ſeu gente, ſed pro eo, quod Latini nunc ætatem vocant, nunc memoriam, nonnunquam & ſeculum. Vnde Neſtor τρεῖς γενεὰς vixiſſe legitur, quod tres hominum ętates durauerat. Ad eum modum videtur hoc accipi loco.

Donec omnia fiant.] ταῦτα πάντα, id eſt, hæc omnia.

Non præteribunt.) παρέλθωσιν. Et paulò ſuperius, οὐ μὴ παρέλθῃ. Abuti videtur his verbis, præſertim cum his vocibus οὐ μὴ: alioqui magis ſonat, Non prætereant, ſiue Præterire non poſſint, δυνητικῶς.

Nec angeli cœlorum.) Expreſſius erat, Ne angeli quidem.

Sicut autem in diebus Noë.] Etiamſi nihil refert ad ſenſum, tamen non eſt, In diebus Noë, ſed ὥσπερ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, id eſt, Sicut dies illi Noë, ſic erit &c.

Nubere γαμεῖν

Nubentes, & nuptui tradentes.) γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες. Nubẽtes accommodauit viris. Dicere poterat, Ducentes vxores, & nuptũ dantes. vt alterum ad viros pertineat, ſeu magis ad vtroſq́;, ſponſum ac ſponſam: alterum ad ſoceros, & ſocrus.

Vnus aſſumetur.] Latinius Vnus & vnus, vertiſſet in Vnus & alter, aut in Alter & alter. Deinde libra

librarius, opinor, mutauit tempus verborũ. Nã Græcis est, ἀφίετῃ & παραλαμβάνετῃ, id est, Relinquitur & assumitur. Nec est otiosa temporis catachresis. Indicat enim rem mox, ac certo futurã. Quãdoquidem Christus voluit suos in hac esse opinione, vt extremũ illũ iudicij diẽ semper expectarẽt parati, ceu mox ventur ũ, nõ ꝙ vellet eos errare, sed quod vere mox venit, etiã quod post aliquot annorum millia venit, si qs æternitatem contempletur. Et ꝙ certo scitur esse venturum, nec scitur quãdo, semper velut instet expectatur. Atqꝫ in hac opinione fuisse videmus Petrũ, Paulũ, Hieronymũ, Gregoriũ, cũqꝫ his innumeros alios.

Extremi iudicij dies oibus incertus, & semper expectat⁹.

Duo in lecto, vnus assumetur, & vnus relinquetur.] Hanc particulam hoc loco non addunt Græci codices. Nec est,

Si sciret.] Sed εἰ ᾔδει. i. si scisset.

Qua hora fur vẽturus esset.] Nonnulli Græci codices scriptum habebant, ποίᾳ φυλακῇ, id est, Qua custodia. Atqꝫ ita legit Origenes in Homiliis. Porrò custodiã vocauit tempus excubiarum. Veteres enim noctẽ in aliquot excubias diuidebant, quas alicubi vigilias vocat. Ponit enim duas personas, patrẽfamiliâs excubantem, & furẽ insidiantem. Nec est, Sineret, sed εἴασε. i. passus fuisset, aut siuisset. Porrò furem vult intelligi, diẽ illum extremum: patrẽfamiliâs, vnumquemlibet nostrũ. Ergo quum ille veluti fur obrepere tentet, & incertũ sit quo tẽpore, nobis vcꝫ iugiter est excubãdũ, ne dormitãtes opprimat

Qua hora, pro qua custodia.

Quia nescitis qua hora venturus sit filius hominis.) Græci sic habẽt, ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται. i. Quia qua hora nõ putatis, filius hominis veniet: etiamsi secus legit Theophyla. quem Græcum habebamus.

Quis putas.] τίς ἄρα, id est, Quisnam. Nam ita mauult Valla.

Quem constituet.] κατέστηκεν, constituit, præteriti temporis est. Ponit enim quod acciderit, ad similitudinem.

Familiam suam.] θεραπείας .i. Famulicium; vt intelligatur eum præfectum famulis. Vt dissimulem, quod εὑρήσει rectius vertisset, Offenderit, siue Repererit, quàm Inuenerit.

Super omnia bona.) ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ. i. Super omnes res suas, siue vt alicubi citat Hieronymus, Super vniuersam substantiam: propius accedens ad Græcum sermonem exprimendū. Etiamsi non male vertit interpres.

χρονίζειν Moram facit dominus meus venire.] χρονίζει ἐλθεῖν .i. Contatur redire, siue differt reditum. Nec additur, Suos, sed tantum est, Conseruos.

Manducet autem & bibat.) ἐσθίειν τε καὶ πίνειν id est, Edereque & bibere, vt pendeat à verbo incipiet. quanquam in nonnullis est ἐσθίειν δὲ, id est, Edere vero.

Sperare, pro expectare Qua non sperat.] ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ .i. In die quo non expectat.

Et diuidet eum.) καὶ διχοτομήσει, id est, Dissecabit: à δίχα τέμνειν, i. In duas dissecare partes

EX CAPITE XXV.

Obuiam sponso & sponsæ.] Et sponsæ, nō additur in Græcis codicibus.

Non sumpserunt Non sumpserūt.] ἔλαβον. Aptius erat sumpserant. In his enim præterito imperfecto aut secundo indefinito, vice præteriti plusquamperfecti abutimur.

Ne forte non sufficiat.] μήποτε .i. Ne nō sufficiat: aut si mauis exprimere coniunctionē expletiuā Ne quando non sufficiat. Nec est simpliciter,

Emite

Emite vobis.] ſed ἀγοράσατε ἑαυταῖς, id eſt, Emite vobis ipſis. Eſt autē inabſoluta oratio, ni ſub audias, timemus, aut periculum eſt, aut non faciemus. Intelligitur enim id, quod non explicatur, prudētes virgines negaſſe illis oleum. [redacted].

Sermo im perfectus.

Dum irent emere.] [redacted] ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι .i. Abeuntibus autem illis ad emēdum venit ſponſus &c.

Nouiſſime.) ὕστερον .i. Deinde, ſiue poſterius. Quod vt aliàs tolerabile ſit, hic certe non quadrabat, quum de duobus virginū ordinibus loquatur. Vero, non additur apud Græcos.

nouiſſime ꝓ poſtea.

Vigilate itaq;.] quidā addunt, Et orate, qđ nec in Græcis inuenit, nec in noſtris emēdationibus.

Quia neſcitis diem, neq; horam.] Hoc loco repetunt Græci codices, quod ſuperius addebatur, In qua filius hoīs veniet, ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Bona ſua.] τὰ ὑπάρχοντα. Facultates ſuas, ſiue ſubſtantiam ſuam, vti ſuperius admonuimus.

Propriam virtutē.] δύναμιν .i. facultatē, ſiue poteſtatem: vt ad vires, non ad probitatē pertineat.

Virtus δύναμις

Et lucratus eſt.] καὶ ἐποίησε .i. Fecit, ſiue confecit. Et Latinius, Altera duo q̃ Alia duo.

Venit & poſuit.] Vtrunq; præſentis eſt temporis, ἔρχεται καὶ συναίρει .i. Venit & ſubducit, ſiue ponit, Ac paulo poſt, προσήνεγκεν, id eſt, Attulit potius quàm tulit.

Superlucratus ſum.] ἐκέρδησα ἐπ᾽ αὐτοῖς, id eſt Lucratus ſum ſupra, ſiue vltra ea. quod idem & poſtea ſimili modo repetitur. Certe lucratus ſum habebat codex aureus. quidā codices pro ἐπ᾽ αὐτοῖς, habebant ἐν αὐτοῖς .i. In illis, Hebraico more, pro eo quod eſt, Per illa.

Euge. εὖ Euge ſerue. εὖ δοῦλε, id eſt, Bene, ſeu Recte ſerue. Vox eſt collaudãtis, & applaudẽtis, ei q̃ functꝰ officio. Licet idẽ polleat euge, εὖγε, bene ſane.

Congregans vbi non ſparſiſti.) καὶ συνάγων ὅθεν οὐ διεσκόρπισας, id eſt, Congregans inde, vbi non ſparſiſti.

Meto vbi non ſemino. θερίζω ὅπου οὐκ ἔσπειρα id eſt, Meto vbi non ſeminaui. præſertim quum ſequatur, & congrego vbi non ſparſi. Ac paulo ante

Pecunia ἀργύριον ſeruus ita loquitur, Metis vbi non ſeminaſti, quę verba dominus retorquet in famulum. Nec eſt pecuniã Græce, ſed ἀργύριον .i. argentum. Quam vocem D. Hieronymus ad myſterium accommodat, etiamſi Gręcis nonnunq̃ pro pecunia vſurpatur, ſed argẽtea p̱ ſynecdochẽ, quẽadmodũ pro gladio dicimus ferrũ

Committere pecuniam meam.) Committere non eſt hic credere, ſed βαλεῖν, hoc eſt Deponere. Quanquã ſenſum bene reddidit interpres.

Et quod videtur habere.) καὶ ὃ ἔχει, id eſt, Et quod habet. Atq; ita legit & Hilarius. vnde apparet ex altero Euangeliſta huc tranſcriptum, quod abſurdum videbatur tollere quicq̃ ab eo, q̃ nihil habeat.

Maieſtatis ſuæ.) δόξης, id eſt, Gloriæ.

Et ſeparabit eos ab inuicẽ.) Cũm præceſſerit Gentes, tamen mutato genere ſubiecit Eos, quod tamen interpreti non poteſt imputari, quum ſic habeatur in Græco. Verum ab inuicem Latinius certe reddi poterat, Separabit eos, alios ab aliis, ſiue Alteros ab alteris, quum de duobus loquatur ordinibus, altero piorum, altero impiorum. Porro συνηγάγετε belle vertit Collegiſtis, pro Hoſpitio excepiſtis hoſpitem & errantem.

Tunc dicet rex & his qui à ſiniſtris.) Rex nec additur apud Græcos, nec in aureo codice.

Sitien

Sitientem.)ἢ διψῶντα,id eſt, Aut ſitientē: conſentientibus & antiquis Latinorum codicibus.

Fratribus meis minimis.]ἐλαχίστων, eandem vocē paulo poſt vertit per cōparatiuum minoribus.

Maledicti.]κατηραμένοι, id eſt,Execrati,ſiue deuoti.

EX CAPITE XXVI.

Paſcha fiet.)γίνεται καὶ παραδίδοται.i.Fit & traditur.Vtrunq; Græcis præſentis eſt tēporis.

Caiphas.]Græci ſcribunt καϊάφας,id eſt, Caiaphas,quatuor ſyllabis. *Caiaphas tetraſyllabum Græcis.*

Ne forte tumultus fieret.)ἵνα μὴ θόρυβος γένηται id eſt, Ne tumultus fiat, vt referatur ad perſonā Phariſæorum,his verbis inter ſe conſultantium,Ne quid tentemus in die feſto,ne tumultus oriatur in plebe ꝑ occaſionē diei feſti.Nā forte [redacted]

Alabaſtrum.]ἀλάβαστρον, delicata pyxis vnguentaria vitrea,ita dicta à λαβεῖν prehendere, & particula priuatiua α, addita ꝑ pleonaſmū ρ, quod ob leuorem cōprehendi non poſſit.Sic & Horatius:Nardi paruus onyx.Et,Precioſi, eſt βαρυτίμου,quaſi dicas, grauis pretii, quod olim appenderetur æs,non numeraretur. *Alabaſtr. vnguenti, vt onyx nardi.*

Vt quid perditio.)Non eſt hic ἵνα τί,ſed εἰς τί id eſt,Ad quid,ſiue Quorſum.

Multo.)Eſt quidem Græce πολλοῦ,tamen Latinius,opinor,erat Magno.

Quid moleſti eſtis.)τί κόπους παρέχετε,id eſt, Quid moleſtias exhibetis,aut Cur negotium faceſſitis?Quanquam recte vertit interpres.

Opus bonum.) ἔργον καλόν, quod non ſimpliciter bonum , ſed egregium , ac pulchrum ſignificat. Et,

Meip

Meipsum autem nō semper habebitis.) Vtrobiq; Græcis est ἔχετε, id est, Habetis, præsentis tēporis. Nec est ἀεί, aut διὰ παντὸς, id est, Semper, sed quouis tēpore, πάντοτε, quod πᾶν, vnde cōpositum est, ad hunc quoq; modum possit accipi.

Mittens enim.) βαλοῦσα præteriti temporis est vnde plenius sic extulisset, Nam quod hæc misit vnguentum hoc in corpus meum, id fecit in sepulturam mei, vt significet se breui moriturum.

Dicetur quod hæc.) λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, id est, Dicetur & hoc quod hæc fecit. Nam Quod, hoc loco non est coniunctio, sed nomē relatiuum.

Memoria μνημόσυνον. In memoriam eius.) εἰς μνημόσυνον αὐτῆς. Eius, fœminini generis est, vnde ad ipsam refertur muliere, magis congruebat ipsius. Porro μνημόσυνον non simpliciter significat memoriam, sed pignus aliquod, aut monumentum, quod amicus apud amicum relinquit, quod illum sui commonefaciat. Vnde non inepte vertisset, In monumentum ipsius. Cæterum hæc particula In memoriam eius, nō refertur ad propius verbum fecit, sed ad prius dicetur.

Iscariotes. Iudas Scariot.) Ἰσκαριώτης, id est, Iscariotes: de quo iam admonuimus.

Azymi infermentati. Primo autem die.) Die, apud Græcos subauditur, nō explicatur: sicut & illic, Prima autem sabbati. hic τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων, id est, vt verbū verbo reddam, Primo infermentatorum. vt subaudias totidem substantiua, quot sunt articuli, Primo die panum infermentatorum.

δεῖνα. Ad quendam.) Non est πρός τινα, sed πρὸς τὸν δεῖνα, id est, Ad illum. Sic autem loquuntur Græci, quum significant certum hominem, quem tamen non nominent.

Qui

Qui intingit mecum.) ὁ ἐμβάψας, id eſt, Qui intinxit. Etenim ſi, illo intingente manum, dixiſſet, Qui intingit mecum, hic me prodet, indubitatum ac manifeſtum fuiſſet ſignum. Nunc autem voluit etiā locum dare pœnitentiæ Iudæ. Et tamen propius argumentum dixit, indicans illum non ſolum adeſſe in conuiuio, verum etiam in eadem patina, in idem ius immergere manum, quod eſt intimæ familiaritatis.

In paropſide.) ἐν τρυβλίῳ, id eſt, In catino, ſiue patina.

Per quē filius hominis tradetur.) παραδίδοται, id eſt, Traditur, præſentis temporis verbum. Iam enī hoc agebatur, nimirum preſtituta pecunia. Et mox:

Qui tradidit illum.) ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, id eſt, Qui tradebat, ſiue Traditor illius.

Cœnantibus autem.) ἐσθιόντων, id eſt, Edentibus, ſiue Veſcentibus.

Accipite & comedite.) λάβετε, φάγετε, Sumite, edite, citra copulam. Accipite, edite.

Et accipiens calicem.) καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς. Et ſumpto poculo, & gratiis actis, dedit illis.

Noui teſtamenti.) Articulus additus ſignificantiorem Græcis reddit orationem, τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, id eſt, Qui eſt noui teſtamenti. Significat autē hic teſtamentū, quod condunt morituri.

Qui pro multis effundetur.] τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, id eſt, Qui pro multis effunditur. Quanquam reperio hoc nōnunquam pro futuro poni ſicut ἐρχόμενος: niſi quod Paulus vtrunque pręſentis temporis participio extulit, τὸ κλώμενον & τὸ ἐκχυνόμενον, i. Quod frangitur, quod effunditur.

Et

Hymno dicto. Et hymno dicto.] καὶ ὑμνήσαντες, id est, Quum dixissent, siue cecinissent laudes, vt intelligas Apostolos dixisse hymnos non tantum Christum.

Olíueti.] Rursum ἐλαιῶν, id est, Oliuarum.

Percutiam pastorem.] Vaticinium est apud Zachariam prophetam cap. 13.

Gallus cantet.] φωνῆσαι .i. Sonet. Et Græcus quidē sermo p se anceps est, nisi hypostigme iungat, Ter, aduerbium verbo Abnegabis: etiāsi apud alios Euangelistas non est eadem ambiguitas.

Tunc venit Iesus.] Venit pręsentis est tēporis, ἔρχεται.

Gethsemani vallis pinguedinū, autore Hierony. In villā quę dicitur Gethsemani.] χωρίον, id est, In locum: Verum ad sensum haud magni refert. Alibi vertit agrum. Porrò Gethsemani, Hebręis sonat, vallis pinguedinū. Nam גיא vallem, שמן pinguedinem significat. Ea est ad radices montis Oliueti, vt testatur Hieron. in locis Hebraicis.

Contristari & mœstus esse.) λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν, id est, Dolere, & grauiter angi. Nam ἀδημονεῖν, impotentem animi molestiā significat.

Tristis est anima mea.) Triste magis dicitur, quod tristitiā adfert, seu molestiā. Latinius erat, In dolore est, siue Mœret, aut Mœsta est anima mea.

Sustinete hic.) μείνατε ὧδε, id est, Manete hic. Et aliquanto inferius:

Iterum secundo abiit.) Latinius erat, Et rursus iterum abiit, πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθών.

Venit & inuenit.) Vtrunq; pręsentis tēporis, ἔρχεται καὶ εὑρίσκει, & reperit potius q̄ inuenit.

Sic non potuisti.) οὕτως οὐκ ἰσχύσατε .i. Adeo non potuistis, siue Siccine non potuistis: suffragante & aureo codice.

Transire

Transire nisi bibam illum.) παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ ἵνα μὴ αὐτὸ πίω, id est, Transire à me, vt non bibã, siue Quo minus bibam illum.

Et venit iterum.) καὶ ἐλθὼν εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας, id est, Et quum venisset, reperit eos denuò dormientes.

Tunc venit ad Discipulos.) Hic Venit & Dicit vtrunque præsentis est tẽporis ἔρχεται καὶ λέγει.

Dormite iam & requiescite.) Dubium erat an legendũ esset: Dormite & requiescite, an Dormitis & requiescitis, nisi addidisset λοιπὸν, id est, Posthac, siue De cætero, pro quo interpres posuit iam: Nec id sanè male.

Ecce appropinquabit.) ἰδοὺ ἤγγικεν, id est, Ecce appropinquauit, præteriti temporis, siue Adest, aut In propinquo est.

Et filius hominis tradetur.) Traditur est Græce, præsentis temporis, παραδίδοται.

Ecce appropinquabit q me tradet.) ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με. i. Appropinquauit q me tradit.

Cum gladiis & fustibus. καὶ ξύλων. i. Et lignis Atque ita vertit alibi.

Missi à principibus.] Missi, addidit interpres explicandi caussa, quanquam non habita generis ratione, quum præcesserit turba: vt dicendũ potius fuerit missa.

Ad quid venisti.] ἐφ' ᾧ πάρει, id est, Ad quid ades, siue aduenis. Nec ita potest accipi, vt intelligamus, Quò malorum venisti, sed cuius rei gratia venisti? quandoquidem articulus est dandi casu ᾧ. Etiamsi in nonnullis exemplaribus scriptum reperio ἐφ' ὅ. Quanquam omnino noue, articulus postpositiuus vsurpatus est, vice τίνι aut τί.

Ampu

Amputauit.) ἀφεῖλεν, id est, Abstulit.

Gladio peribunt.) In gladio est Græcè, tametsi præpositionem recte omisit interpres. Nec est Peribunt in nonnullis exemplaribus, sed morientur, ἀποθανοῦνται. Atque ita legit Augustinus secūdo commentario, quo explicat sermonem Christi habitum in monte.

Modo, pro nunc. Et exhibebit mihi modo.) Modo, in locū nō suum translatum est, quum debuerit adiungi verbo rogare, ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι, id est, Quod non possim nunc rogare. Suffragatur & codex aureus.

Legiones.) Hic quoque Græcus vsurpauit vocem Latinam, λεγεῶνας.

Quia sic oportet fieri.) Si, quod, accipitur εἰδικῶς, supplendum est aliquid ad sensum, Scripturæ quæ dicunt, quod ita oportet fieri.

Vt adimplerentur.] πληρωθῶσιν, Vt impleantur, vt ad Christi loquentis personam referatur. Quāquam potest & ad Apostoli personam scribentis referri.

Vsque in atrium.) ἕως τῆς αὐλῆς, id est, Vsque atrium, siue vsque ad atrium.

Vt eum morti traderent.] ὡς, siue ὅπως θανατώσωσιν, id est, Vt occiderent: aut si placet periphrasis, Morte afficerent.

Et non inuenerunt.) In Græcis codicibus bis ponitur, Et non inuenerunt, siue Inueniebant, καὶ οὐχ εὗρον. καὶ πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων οὐχ εὗρον, id est, Et non inuenerunt. Et quum accessissent multi falsi testes, non inuenerunt. Ad eū modum legit interpres Origenis homil. 35. Nec est otiosa repetitio. Itidem legit & Theophylactus.

Nouis-

Nouiſſime.] ὕςερον .i. Deinde, ſiue Poſterius.

Et poſt triduum reædificare illud.] καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι αὐτὸν, id eſt, Per tres dies, ſiue triduo ædificare illud. Sic enim mox exprobrãt: Qui deſtruis templum Dei, & triduo ędificas, non reædificas.

Ad ea quę iſti aduerſus te teſtificantur.] τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσι, id eſt, Quid, ſiue Cûr iſti contra te dicunt teſtimonium?

Adiuro te.] ἐξορκίζω, Exorcizo. Idem verbũ quo vtimur in conſecratione aquæ ſacræ, & eiiciẽdis immundis ſpiritibus.

Si tu es Chriſtus filius Dei viui.] Viui, nec eſt in Græcis, nec in aureo codice.

Dixit illi Ieſus.] Dicit eſt & in Græcis, & in antiquis Latinis.

Blaſphemauit.] ὅτι ἐβλασφήμησεν, id eſt, qđ blaſphemauit. Quanquam quod cõiunctio, vt ſuperuacanea recte omiſſa eſt. Nam vt Græcis habet vim affirmandi, ita Latinis vitiaret ſermonis puritatem. Porrò blaſphemandi verbum ſcio Latinum nõ eſſe, ſed blaſphemiã tamẽ reliqui, quod nobis atrocius quiddam ſonat q̃ conuiciũ, nempe conuicium in Deum.

ὅτι quum habet vim affirmandi, omittitur Latinis.

Quid adhuc.] τί ἔτι, id eſt, Quid prӕterea: aut: Quid inſuper.

Audiſtis blaſphemiam.] Græci addunt αὐτοῦ, id eſt, eius, ſiue ipſius.

Palmas in faciem dederunt.] Grȩcis vnica dictio eſt ἐῤῥάπισαν, id eſt, Alapas impegerũt. Non reprehendo tamen, quod periphraſis exprimat indignitatem rei.

Vna ancilla.] παιδίσκη. Poteſt accipi, vt ſonet puellam. Eſt enim diminutiuum à παῖς.

Exeunte autem illo.) Græce accusatiuus est, ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν, id est, Egressum autem eum. Nec est Ianuã, sed In vestibulum, εἰς πυλῶνα, siue In vestibulo, aut Ianua.

Alia ancilla.) Ancilla addidit interpres. εἶδεν αὐτὸν ἄλλη, Vidit illum altera.

Detestari.) ἀναθεματίζειν. i. Deuouere, aut Execrari. siue vt in qbusdã legitur, καταναθεματίζειν: quod grauius est q̃ ἀναθεματίζειν.

καταναθεματίζειν.

Quia nõ nouisset.) ὅτι οὐκ οἶδα. i. Quia nõ noui. Quanq̃ coniunctio ὅτι, nõ respondet Latino: & recte mutauit interpres figuram Hebraicam.

Gallus cantauit.] ἐφώνησε, id est, Clamauit, siue Sonuit. Quanquam recte gallicinium, siue galli cãtus dicitur.

Quod Iesus dixerat.] Græci addunt αὐτῷ, id est, Sibi, siue ipsi. Et qui legendum est, non quod. τοῦ εἰρηκότος, id est, Qui dixerat: sensus enim est, qui dixerat ita futurũ. Quandoquidẽ huiusmodi participiũ seruit vtriq; tẽpori, præterito perfecto, & præterito plusquamperfecto. Idem interpres pro eo q̃ Græcis est αὐτῷ, vertit, Ad se. Ne quis hoc omnino contemnat, per nos annotatum.

EX CAPITE VIGESIMOSEPTIMO.

Principibus sacerdotum, & senioribus populi.] Hoc loco non additur Populi, nec apud Græcos, nec in aureo codice, sed subauditur è loco qui proxime præcessit.

Sanguinem iustum.] ἀθῶον, id est, Insontem, siue innocentem. Ita mox vertit, Innocens ego sum à sanguine iusto.

Tu videris.] σὺ ὄψει, id est, Tu videbis, siue Videris, prima acuta, vt sit futurum verbi subiunctiui à

vide

videro. Nec video qui cõstet ratio sermonis, nisi aut dicamus indicãdi modum vsurpatum pro modo imperandi, aut imaginemur ab ὄψομαι futurũ, præsens ὀψέω: vnde sit imperatiuum ὄψει, sicut à ποιέω ποίει.

Laqueo se suspendit.] ἀπήγξατο. Vnum verbum tribus est circumloquutus, & recte. Tantũ enĩ valet ea dictio, ac si dicas, laqueo se præfocauit. De corbona dictum est aliâs, quod aliter vocant gazophilacium.

Ager ille Acheldemach.] Græci codices non habent vocẽ Hebraicam, sed tantum dictus est ager ille, ager sanguinis. Annotauit hũc locum diuus Hieronymus in libro cui titulus, de optimo genere interpretandi, negans quod hic citat ex Hieremia Matthæus, prorsus extare apud Hieremiam. Verũ esse apud Zachariam prophetam, sed inuersa esse verba, immò penè diuersa, etiam si idem est sensus. Refert tamẽ Hieronymus Hieremiam apocryphum sibi exhibitum à quodam Iudæo factionis Nazarenæ, in quo hæc ad verbum, vt ab Euangelista citantur, haberentur. Verum non probat vt Apostolus ex apocryphis adduxerit testimonium: præsertim quum hic mos sit Euangelistis & Apostolis, vt neglectis verbis, sensum vtcunque reddant in citandis testimoniis. Porrò Syris חקל est ager, דמא sanguis. Hieronymus testatur & sua ætate locum extitisse Hierosolymis ad latus Australe montis Sion, vbi tum quoque pauperum ac tenuiũ cadauera, partim terra obruebantur, partim sub dio putrescebant.

Acheldema quid Syriacè.

Quod appreciauerunt.] ὃν ἐτιμήσαντο, id est, Quem appreciauerunt, hoc est, quem precio æstimauerunt.

Tu es rex.) ὁ βασιλεύς, id est, Ille rex: vt de eo rege intelligas, qui tum à Iudæis expectabatur.

Ad vllum verbum.] πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα. Sermo Gręcus anceps est. Siquidem hic potest esse sensus, Et non respondit ei verbum ad quicq̃, siue non respondit ei ad vllum verbum.

Per diem autem solennem.) κατὰ δὲ ἑορτὴν, id est, in festo vero.

Populo dimittere.) τῷ ὄχλῳ, id est, Turbę, siue multitudini.

Habebat autem tunc vnum vinctum.) Vnũ, non est in Gręcis, nec in antiquis Latinorum codicibus. Nec vinctum apud Græcos participium est, sed nomen, δέσμιον.

Pro tribunali.) ἐπὶ βήματος. i. In tribunali. Quanquam Latine vertit interpres, & eleganter.

Nihil tibi & iusto.] Latinius certè fuerat, Ne quid rei tibi sit cum iusto illo. Vt Christi innocentia vndiq; meruit testimoniũ, Iudæ, Pilati, huius vxoris, Annę, testium, latronis, satellitum qui missi fuerãt ad comprehendendum eum, Magorum, Chananæorũ, Samaritanorum, Centurionum. Sed hoc vni illi contigit, quo certius foret, totum hoc quod ille passus est nobis impensum esse.

Iesu innocẽtia oim testimonio comprobata.

Per visum.) κατ' ὄναρ. i. In somnis. Sic enim vertit in initio huius Euangelij, & rectè.

Persuaserant populis.) Et hic rursus est Turbis, non Populis, ὄχλους.

Quid igitur faciã de Iesu.) De, præpositio nõ est in Gręcis, τί οὖν ποιήσω ἰησοῦν τὸν λεγόμενον χριστόν: Cæterũ Gręci abutuntur in his verbis accusandi casu pro datiuo, vbi significant bene aut male fieri cuipiam. Vnde vertendum erat, Quid faciam Iesu qui dicitur Christus.

Facere illũ Græcè.

Dicunt oẽs.) λέγουσιν αὐτῷ. i. Dicunt ei: Quanquam hic Gręca variant exemplaria.

Ait

Ait illis.) Illis, non est in Grecis, ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη, Præses autem ait.

Lauit.] ἀπενίψατο, id est, Abluit. Et,

Accepta aqua.] λαβὼν, id est, Quum accepisset, siue sumpsisset.

Innocens.] Idem est verbum, quod paulò superius verterat Iustum, ἀθῷος, id est, Insons & innoxius.

Vos videritis.] ὑμεῖς ὄψεσθε, id est, Vos videbitis. Sicut & antea, Tu videris, vt sit medium actiuę significationis verbum futuri temporis.

Flagellatũ.) φραγελλώσας. Et hic Romana voce Grece scribẽs est vsus commutata vna litera: quod damnatos ante vltimum suppliciũ virgis cędere ex more esset Romano. Latina vox vsurpata Græcè scribẽti

Tradidit eis.) Eis, nõ est in Grecis emendatioribus, & [redacted]

Suscipientes.) παραλαβόντες, id est, Accipiẽtes vel potius Acceptum.

Cohortem.) τὴν σπεῖραν, quod & funem significat Græcis. Nam cohors rusticana militum manus est. Cohors & σπεῖρα.

Coccineam.) κοκκίνην, Coccinam magis. Nã coccus, siue coccum granum. Et grana vulgo vocant quibus tinguntur rubra quædam, quod lucem addãt colori: vide Plinium lib. nono, cap. quadragesimoprimo. Porrò chlamys palliũ est militare: vt & color & forma vestis militaris sit: eóq; magis ad ludibriũ faciens, quum pius impiorum vestem gestaret. κόκκος.

Plectentes coronam.) πλέξαντες. i. Plexam siue Concinnatam, vt conueniat tempus.

Deposuerũt super caput.) ἐπέθηκαν. i. Imposuerunt. In nonnullis habebatur Posuerunt.

Expuentes in eum.] καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν, id est, Quum inspuissent in eum.

Et postquam illuserunt.] καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν, id est, Quum illusissent.

Vt crucifigerent.] εἰς τὸ σταυρῶσαι, id est, Ad crucifigendum. Et paulò antè:

Vestimētis eius.] Magis quadrasset, Vestimētis suis.

Angariare, Persicū verbum videtur.

Hunc angariauerunt.) Peregrina vox est. Latinè, Adegerūt, siue Compulerunt. Siquidem Suidas indicat vocē esse Persicam, quod apud illos regij nuntij ἄγγαροι dicerentur. Vnde & qui literas inuicē tradunt perferendas, angari dicuntur, quos eosdem ἀστάνδας appellabāt. Deniq; translata vox est ad quosuis, qui seruorum aut iumentorū ritu baiularent onera. Fortassis ea vox iam militibus erat vsurpata, quemadmodum habebant sua castrensia.

Qui dicitur Golgotha.) Hieron. in libro quo explicat voces Hebraicas apud Matthęum, admonet Golgotha Syrum esse verbum, nō Hebręum, sonare que locū calui siue caluarię. Est autem locus in Ælia ad Septentrionalē partē montis Sion, quod in eo iacerent capita hominum damnatorum.

Dederunt ei vinum.) Quidam Gręci codices non habebant vinum, sed Acetū cum felle mixtum.

Impleuit spongiam aceto.) Theophilactus putat hic porrectum acetum, vt citius moreretur, priusquam veniret Helias. Nam suspicabantur eum implorasse Heliam, quum diceret Heli Heli. Ad id facit quod alij dicunt, sine videamus an veniat Helias. Porrò illud admonendus lector, potum, sed non eundem Christo bis datum, semel antequam tolleretur in crucem, ex more ni fallor, quod & hodie seruatur. Rursus in cruce poscenti.

Vt impleretur quod.) Hoc prophetæ testimo

nium non citatur in plerisque Græcorum codicibus. Cæterum locus est in Psalmo vigesimoprimo. Leuiculum est, quod interpres de suo addidit Sibi.

Super vestem meã.) ϰ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου. Quod magis sonat vestitum q̃ vestem.

Et sedentes seruabant eum.] Græci addunt ἐκεῖ, id est, illic.

Super caput.) ἐπάνω τῆς κεφαλῆς. i. Supra caput

Caussam.) αἰτίαν, Quæ vox apud Græcos, & caussam significat, & accusationem, siue crimen. Caussa

Tunc crucifixi sunt.) τότε σαυροῦνται, id est, Tunc crucifiguntur, præsentis temporis: vt historico more res iam geri putetur.

Vah qui destruis.) Interiectio, vah, non additur in Matthæo, sed in Marco. Vnde huc addita videatur. Et articulus ὁ nonnullam habet ἔμφασιν, quasi dicas, Tu ille destructor templi. apud græcos

Reædificas.) οἰκοδομῶν, id est, Ædificas.

Et credimus ei.) ϰ πιστεύσομεν ἐπ' αὐτῷ, id est, Credemus in eo. Quanquam paulò inferius est, Ei, vt nihil intersit vtrum legas.

Confidit.) πέποιθεν, id est, Confisus est, siue, fiduciam habet in deo: quandoquidem in his, abutuntur tempore.

Liberet eum nunc si vult.) Græci addunt alterum pronomen εἰ θέλει αὐτόν, id est, Si vult eum. Videntur enim alludere ad illud Psalmi: Sperauit in domino, eripiet eum, saluum faciet eum, quoniã vult eum. Alioqui conuicium videbatur nõ in Christum modo, verumetiam in deum recidere.

Improperabant ei.) ὠνείδιζον αὐτόν, id est, Opprobrabant, siue eadem probra dicebant in illum.

Tenebræ factæ sunt sup vniuersam terrã.) ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. i. In totã terrã, siue sup totã terrã.

Heliam vocat iste.) φωνεῖ, quod expressius reddidisset, Inclamat, siue inuocat.

Et impleuit aceto.) Hic palàm aceti fit mentio. Porrò legimus apud Plutarchum in vita M. Antonij, vinum Antonio datum, quo celerius ex vulnere moreretur, quod ea res mortem acceleret. Siquidem similis est penetrandi vis vino & aceto: idq; indicat obiter & Hieronymus, quum ait hunc edisserens locum, vt eum consopiant: quemadmodũ paulo ante notauimus ex Theophylacto.

Acetũ maturat mortem vulneratis.

Liberans eum.) σῶσαι αὐτὸν .i. Ad liberandum eum. Nonnulli codices habebant, σώσων αὐτὸν, liberaturus eũ. Interpres legisse videtur, σώζων.

Clamans voce magna.) κράξας. i. cũ clamasset

Et multa corpora quæ dormi.] Græci sic distinguunt, vt appareat eos statim mortuo Christo, resurrexisse: verum non egressos è monumentis, nec apparuisse, priusquam resurrexisset Christus. Vnde resurrexerunt positum est pro reuixerunt. Augustinus epistola. 99. putat per anticipationem dictum, quod resurrexerint, quæ paulo post resurrexerunt.

Resurrexerũt pro reuixerũt

Erant autem hic mulieres.] Quidam Græci codices habebant, καὶ γυναῖκες, id est, Et mulieres. Et in Græcis non solũ habetur A longe, sed eminus spectantes ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι.

Et Ioseph. Græce est Iose.

Cum autẽ sero esset factum.) ὀψίας, vespera.

Quidam homo.) quidam non est apud Græcos, sed tantum homo.

Ioseph.] Hic Græcus habet ἰωσὴφ. i. Ioseph.

Discipulus fuerat Iesu.) ἐμαθήτευσεν τῷ Ἰησοῦ id est, discipulum præbuerat ipsi Iesu. Quo verbo alias vsus est transitiue μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασι-

λείαν. Et rursum in proximo capite, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη. i. Docete omnes gentes.

Maria Magdalene.) Mariam iam bis posuit Magdalenam, Hebraica pronun[redacted]uum cęteras Marias dixerit nō Mariam. lice[redacted]arient Græci codices.

Altera autem die.) τῇ δὲ ἐπαύριον, id est, Postero autem die, siue postridie.

Quia seductor ille.] ὁ πλάνος εἶπεν, Planus. i. impostor. Porrò recte interpres addidit ille, vim exprimens articuli. Cæterum quod aiunt post tres dies etiam si non negem sic posse reiici, quod hoc non ab Euangelista, sed à pharisæis dicitur, tamen licebit & ad hunc intelligi modum, mea quidem sententia, vt post tres dies dictum factumve dicatur, quod à tertio die cœpto factum est, per tropū qui synecdoche dicitur. Cur enim vereamur in tertio die recipere tropum, quum in primo necessario recipiamus.

Impostor πλάνος

Tres dies per tropū dicti.

Post tres dies resurgam.) ἐγείρομαι, id est, Resurgo, præsentis.

Ne forte.) μήποτε. Et quidam codices addūt hic νυκτὸς, id est, Noctu.

Habetis custodiam.) ἔχετε κουστωδίαν. Incertū est an sit habete modo imperandi, an habetis indicandi. Et custodiā, vocē latinā Gręci iam vsurpabant.

Ite custodite. ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε, id est, Abite, munite. Nam ἀσφαλίζεσθε, est rē tutā reddere: quemadmodm mox vertit, ἠσφαλίσαντο, id est, Munierunt.

Cum custodibus. μετὰ τῆς κουστωδίας, Cum custodia. Quanquam hoc loco custodiam pro grege ac turba custodum posuit. Apparet autem [redacted]mè genus hominū fuisse, cuiusmodi sunt Parisiis quadringenti, ad publicam ciuitatis custodiā designati.

Custodia manus custodum

Ex Capite XXVIII.

VEſpere autem ſabbati.) ὀψὲ δὲ σαββάτων.i. Veſpere ſabbatorum. Et quod aut Qui luceſcit [redacted], vt referatur, ad veſperum, aut veſper, niſi legas Veſpera ſabbatorum.

In prima ſabbati.) εἰς μίαν σαββάτων, id eſt, In vnam ſabbatorum, vt intelligas vnum diem è ſeptem. Sentit enim, ni fallor, crepuſculum extremi diei præcedentis hebdomadis, luceſcens in ſequentem diem, qui primus erat ſuccedentis ſabbati. Niſi fortè iuxta ſermonis Hebręi proprietatem vnum dicitur, quod primum eſt, ſicut nos alterum dicimus quod ſecundum eſt.

Vnū pro primo.

Reuoluit lapidem.] Græci addunt ἀπὸ τῆς θύρας, id eſt, Ab oſtio.

Super eum.) ἐπάνω αὐτοῦ.i. ſupra eum.

Aſpectus eius.] ἰδέα αὐτοῦ, id eſt, Species eius ſiue forma.

Et veſtimenta.] Et Græci, & vetuſti codices Latini habent Veſtimentum, Græci addunt, album, vt nix.

Cuſtodes.] οἱ τηροῦντες .i. qui ſeruabant.

Reſpondens autem angelus.] ἀποκριθείς. Abuſus eſt enim eo verbo, quum illæ nihil interrogaſſent, niſi quod ad cogitationes reſpondet.

Venite & videte. Et, non eſt in Græcis, ſed δεῦτε ἴδετε, id eſt, Venite videte.

Et præcedet. Et Græci & antiqui Latini habent Præcedit præſentis temporis προάγει.

Ecce prædixi. ἰδοὺ εἶπον, id eſt, Ecce dixi, [redacted]

Et ecce Ieſus. Ab hoc loco in noſtris codicibus deſunt aliquot verba quæ videntur incuria ſcri-

barum

barum omissis, qui fere ibi solent, quoties eadem di-ctio diuersas claudit orationes, ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, id est, quũ autem issent ad renunciandum discipulis illius.

Ibi me videbunt. Omissa est coniunctio, καὶ ἐκεῖ, id est, Et illic.

Dicite quia discipuli eius. Hic certe omittenda fuerat Græca coniunctio, propter pronomen sequens, Nobis dormientibus.

Auditum fuerit à præside. ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος id est, Sub præside, hoc est, si res apud illum iudicem agatur.

Nos suadebimus ei. πείθω Græcis tria significat, pareo, siue morem gero, suadeo & persuadeo. Sensus igitur postulabat, vt hic diceret Persuadebimus potius quàm suadebimus siue nos placabimus eum.

πείθω suadeo persuadeo, & obedio.

Et securos vos. ἀμερίμνους, id est, Securos vos reddemus, aut Liberabimus vos omni solicitudine: id enim sonat ἀμερίμνους, quod plus est q̃ reddere ἀκινδύνους. i. Expertes periculi.

Euntes ergo. Ergo, non inuenio in Græcis codicibus. In nonnullis codicibus pro ergo reperio autem.

[redacted] annotationum
in Euangelium Matthæi
FINIS.

INitium Euangelij.) Et hic Hebræorum more exorsus est ab ipso operis titulo, quemadmodum Matthæus, cuius epitomen scripsit Marcus autore Augustino.

In Esaia propheta.] In Græcorum exemplaribus, quę quidem ego viderim, Esaiæ nomen non exprimitur, sed tantum, ἐν προφήταις, id est, In prophetis. Verum id apparet mutatum data opera à doctis, qui deprehenderãt hoc testimonium è duobus prophetis esse conflatũ, Quemadmodũ indicat Hieronymus in libro de optimo genere interpretandi. Siquidem prior pars, nempe illa, Ego mitto angelum meũ ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te, est apud Malachiam cap. tertio. Posterior vero, Vox clamãtis in deserto, parate viam domini &c. est apud Esa. cap. quadragesimo. Iam illud, quando notũ est iis quoq; qui Græce nesciunt, angelum significare nuncium, nõ arbitror admonendum. Fortassis hic melius vertisset, Nuncium. Deinde non dixit simpliciter, Angelum, sed addito articulo, τὸν ἄγγελον, vt certum aliquem angelum, siue nuncium intelligas designari: quum omnes alioqui prophetę nuncij fuerint venturi Christi. At hic vnicus ille, & eximius fuit nuncius qui non solum prænunciarit aduentum domini, procul aduentantis, sed qui præcurrens ipse prępararit viam iam aduenienientis. Præterea quod ait,

Angelus nuncius.

Ante faciem.

Ante faciem tuã.] Non est Græcis ἔμπροσθεν, aut, ἐνώπιον, Quod aliquoties ita vertit, hoc est coram te & in cõspectu tuo, sed πρὸ προσώπου, vt intelligas hunc nuncium præcedere, & hoc discutiente obstacula vię, iam videri, & apparere faciem aduenien-

nientis domini. Mox autem,

Qui præparabit viam tuam ante te.] Græce est, ἔμπροσθέν σου, Quasi dicas à fronte tua: vt intelligas Christum qui nunciabatur iam adesse. Aliter enim dicitur, Ante Ciceronem dixit hoc Cato, id est, priusquam Cicero diceret.

Fuit in deserto.] Quidã offensi hyperbato, sic legunt, Ioannes baptizans in deserto, fuit initium euangelij. Non absurde tamen, vt mihi quidem videtur, hæc verba, Initium euangelij Iesu Christi, &c. tituli loco erunt, qui mos est prophetis. Distinctio.

Fuit Ioannes baptizans.] Id est, baptizabat.

Baptizans.] Articulum nõ addit Græcus, vnde perinde valere potest, ac si dicas, Cœpit baptizare, ἐγένετο βαπτίζων, factus est baptizãs: siue cœpit baptizare.

Fuit in deserto.] Apud Græcos alius est verborum ordo. Fuit Ioannes baptizans in deserto. Ac rectius, Erat, quàm fuit. Ordo.

In remissionem pec.] In, hic præparationem significat non effectum. Hinc apparet quod baptizatis ab ipso prædicarit Christi baptismum mox secuturum, ne ipsius baptismo confiderent.

Iudææ regio.] ἡ ἰουδαία χώρα, id est, Iudæa regio, vt cohæreant duo nomina substantiua.

Et Hierosolymitæ vniuersi.] Græci secus distinguunt. καὶ οἱ ἱεροσολυμῖται καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες, id est, Et Hierosolymitę & baptizabãtur omnes. Nec enim veniebant omnes Hierosolymitę, sed ex omni Iudęa & Hierosolyma qui venerant baptizabantur. Nam omnem Iudæam, dixit pro eo quod erat, ex omnibus Iudęę partibus. Nec est, In Iordanis flumine, sed in Iordane fluuio, siue fluuio Iordane. Addidit autem flumine, quod vox Iordanis esset plerisque ignota. Distinctio.

Et

Et erat.] ἦν δὲ, id est, Erat autem.

Vestitus.] ἐνδεδυμένος, id est, Indutus.

Et pilis camelorũ.) Cameli est Græcis, Quamquam hoc nihil ad sensum. Camelus enim hic speciẽ notat animãtis, non vnum aliquod eius generis. Speciem animantis expressit, vt ostenderet vestis asperitatem, iuxta domini testimonium, qui mollibus vestiuntur in domibus regum sunt. Pictores onerãt Ioannem exuuio Cameli quemadmodum Gręci vestiunt Herculem exuuio leonis. Imò vestis erat cõtexta nõ è lana Britannica, aut serum velleribus, aut lino Hollandico, sed è pilis camelorum. Asperitatem augebat zona pellicea premens ilia.

Et zona pellicea.] καὶ ζώνην δερματίνην. Ablatiuus est nobis, non nominatiuus, & refertur ad participium, vestitus, sicut & ablatiuus, pilis. Et Lumbos suos dicendum erat, non eius.

Mel syluestre edebat.] ἐσθίων, id est, Edẽs, vt pertineat ad verbum quod præcessit, erat. Quanquã hoc recte variauit, nisi quod aptius erat, Vescebatur, q̃ edebat, aut certe victitabat, siue esitabat, quum de genere cibi loqueretur.

Venit.] ἔρχεται Venit. Græce vel pręsentis est temporis, vel futuri. Et notandus est articulus ὁ ἰσχυρότερος, id est, Ille q me fortior, & potẽtior est.

Non sum dignus.] οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς, id est, Non sum idoneus, aut sufficiens, vt vulgo loquuntur.

Et calciamentorũ eius.] Eius addidit Hebręorum more, Latinis non est phas ita loqui.

Ego baptizaui.] ἐγὼ μὲν. Non in tempore omisit, Quidem coniunctionem, quę hanc partem opponit spiritui.

Spiritu sancto.] In spiritu sancto est Græcis, tametsi præpositionem recte omisit interpres.

Aſcendens vidit.] Sermo Grȩcus anceps eſt, vtrum Ioannes viderit an Chriſtus.

Vidit cœlos apertos.] εἶδε σχιζομένους τοὺς οὐρανούς, id eſt, Vidit ſcindi, ſiue diffindi cœlos. Nam participium eſt paſſiuum prȩſentis temporis. Elegantius autem vertiſſet, Diduci cœlos, ſiue findi.

Et ſpiritum ſanctum.] Sanctum non additur, nec in Grȩcis, nec in antiquiſſimis Latinis codicibus. Porrò articulus additus indicat intelligendum de ſpiritu ſancto, de quo paulò ante meminit. Similiter paulò poſt, Et ſtatim ſpiritus expulit eum, vt de eodem accipias ſpiritu.

Deſcendentem & manentem.] Et manētem non additur in Græcis, [redacted]. Ex ſermone Græco non poteſt aliud intelligi, q̄ ſpiritus deſcendēs, à Chriſto viſus fuiſſe, quū res magis poſtulet, vt intelligatur à Ioanne, cæteriſq; viſus deſcendere. Deinde ſi Chriſtum accipimus vidiſſe, dicendum erat ἐφ' αὑτόν, id eſt, ſuper ſe, nō ἐπ' αὐτόν, id eſt, Super eum. Neq; video tamē quo pacto queat res explicari, niſi dixerimus ἀναβαίνων rectum caſum poſitum loco paterni ἀναβαίνοντος, id eſt, quum aſcenderet ex aqua Ieſus, vidit &c. Niſi accipiamus Ioānem vnà cum Ieſu deſcendiſſe in flumen ad tingendum eum, atq; ita legamus, Ioannes aſcendens ab aqua, vidit &c.

Dilectus.) ὁ ἀγαπητός. Articulus non caret emphaſi, quaſi dicas ille dilectus. Idem additur filio ὁ υἱός. multi filij, multi dilecti, at hic ille eximius & vnice dilectus. Deinde nomen hic eſt non participium Dilectus, quod vertere ſolet chariſſimus.

Complacui.) εὐδόκησα, quaſi dicas, bonam habeo opinionem, ſiue bene complacitum eſt mihi. Cōplacui εὐδόκησα

Expulit.) ἐκβάλλει. i. Emittit præſentis tēporis.

Quan-

Quanquam ἐκβάλλειν aliquando est elicere, siue extrudere. Significat autem impetum spiritus rapientis hominem quocunque velit.

Quadraginta diebus.] In Græcis nõ additur, & quadraginta noctibus.

Quoniam impletum.] ὅτι, Hoc loco fuerat omittendum interpreti.

Appropinquabit.] ἤγγικεν. Et appropinquauit, siue appropinquat, vt in huiusmodi verbis Græci nonnunquam vtuntur præteritis loco præsentium.

Pœnitemini.] μετανοεῖτε, id est, Pœniteat vos

Et credite euangelio.] ἐν εὐαγγελίῳ, id est, In euangelio, tametsi id ex proprietate est sermonis Hebræi.

Et preteriẽs.] περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν, id est, Ambulans autẽ ad mare, siue iuxta mare. Quanquam alius codex habebat καὶ παράγων παρὰ τὴν θάλασσαν, id est, Præteriens iuxta mare. Porrò la cum mare vocat.

Fratrem eius.] Pro eius Græce est, Simonis. Quidam vtrunque repetunt αὐτοῦ τοῦ σίμωνος, id est, Ipsius Simonis. Nec est hoc loco Retia, vt paulò post δίκτυα, sed ἀμφίβληστρα, id est genus retis, cuius meminit Iulius Pollux.

Componẽtes retia.) καταρτίζοντας, id est, Sarcientes, siue reconcinnantes.

Sequuti sunt eum. ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ, id est, Abierunt post eum, vt verbum verbo reddatur.

Quasi pro tanquam. Quasi potestatem habẽs.) ὡς, id est, Tanquã. Quanquam hoc Quasi, & quod mox sequitur, sic, eidem Græce voci respondent ὡς, vnde vertere poterat vtrobique, vt. Porrò de potestate ἐξουσία diximus in Matthæo.

Quid

Quid nobis & tibi.] ἔα τί ἡμῖν καί σοι, id est, Sine quid nobis & tibi? Quanquam ἔα rectius accipitur, vt sit aduerbium Græcis, nobis interiectio exclamātis: & Latine vertisset, Quid rei nobis tecum est? Aut, quod pollet idem, Quid tibi nobiscū est rei?

In spiritu immūdo.] Dici poterat, Obnoxius immundo spiritui.

Venisti ante tempus perdere nos.) Ante tempus, non additur apud Græcos. [redacted].

Scio quod sis.) οἶδά σε τίς εἶ, id est, Scio te qui sis, et sic habent antiqui nostri codices, qui sis nō quod sis, siue Noui te quis es, vt magis ad verbū exprimā.

Sanctus dei.) ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ. Nec hic articulus ociose additur, vt aliâs sæpius indicatū est. Nec enim est simpliciter sanctus, sed ὁ ἅγιος, vt certū & insignem intelligamus, Videlicet illum vnum vere sanctum, & omnis humanæ sanctimoniæ fontem. Proinde dilucidius erat Noui te q sis, nēpe sanctus ille dei. *Articuli vis.* *Sanctus dei.*

Et comminatus est.) καὶ ἐπετίμησεν, id est, Et increpauit.

De homine.) Græcis est ἐξ αὐτοῦ, id est, Ex eo.

Et discerpens eum & exclamans.] Vtrunque participium Græcis præteriti temporis est, σπαράξαν κράξαν, quasi dicas Discerpto illo, & clamore emisso.

Quid nam est hoc.) τί ἐστι τοῦτο, Particulā nam, addidit interpres [redacted]. Et rursum.

Quæ nam doctrina.] τίς ἡ διδαχὴ, Quæ doctrina, [redacted] addidit, nam. *Sensus anceps.*

Quia in potestate spiritibus imperat.) Quia in potestate & spiritibus, habetur, tū in Græcis, tū in antiquis Latinis, vt coniunctio addat epitasin. Cæterum Græci codices locum bifariā distinguunt. Non-

nulli sic legunt, Quæ est hæc doctrina, quoniam secundum potestatē, vt subaudias, est. Alij coniungunt hęc cum his quæ mox sequuntur, quæ est doctrina hæc, quoniam cum autoritate spiritibus quoque immundis imperat.

Et processit.] καὶ ἐξῆλθεν, id est, Et exiuit siue emanauit.

Rumor eius.) ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ, id est, Fama eius. Cæterum vt famam hominis dicimus, ita nō dicimus rumorem hominis in eodē sensu. Rumor enim magis ad rem refertur, vt rumor belli. Fama generale nomen est.

Regionem.) περίχωρον, id est, Totam vndiq; regionem Galilææ finitimam, vt intelligamus & vltra Galilææ fines famam Iesu progressam.

Recūbo accumbo decumbo

Recumbebat.) κατέκειτο, id est, Decumbebat, vt & antiqui codices habent, Recumbit enim quiescens et supinus. Accumbitur in conuiuio. Decumbit ægrotus lecto affixus.

Apprehensa manu eius.) κρατήσας, quod alicubi vertit, tenuit, veluti de Iesu capto, Tenuerunt eum, vbi tempestiuius erat comprehenderūt. Et potius reliquit quàm dimisit, ἀφῆκεν.

Omnis ciuitas.) ἡ πόλις ὅλη, id est, Ciuitas tota, ne plures ciuitates intelligas.

Qui vexabantur.) κακῶς ἔχοντας, id est, Male habentes, siue male affectos.

Languor morbus.

Variis lāguoribus.) ποικίλαις νόσοις, id est, Variis morbis.

Quoniam sciebant eum.) Græce sic est, ὅτι ᾔδεισαν αὐτὸν χριστὸν εἶναι, id est, Quod nouerant ipsum Christum esse. Nam hæc duo verba adduntur in nōnullis Græcis exemplaribus velut in Theophylacto. In nostris tantum est, Quoniam sciebant eum.

Græ-

Græcus tamen sermo ambiguus est, nō passus est eos hoc proloqui quod agnoscerent Iesum: siue, non passus est eos omnino loqui, propterea quod agnoscerēt Christum esse Messiam, ne id ante tempus effutirēt. In priore sensu magis conueniebat, ipsum, q̄ eum.

Et diluculo valde.) καὶ πρωὶ ἔννυχον λίαν, id est, Et mane, multa adhuc nocte. Nā id sonat ἔννυχον, quum adhuc aliquantum est noctis.

Dixerunt.) λέγουσι, id est, Dicūt. Et mox, Quia omnis. ὅτι coniunctio fuerat omittenda.

In proximos.) εἰς τὰς ἐχομένας, id est, Adhærentes, siue contiguos.

Vicos & ciuitates.] Græcis est dictio composita κωμοπόλεις, quod quidam interpretātur municipia. Oppidula rusticana significat, quę vel vici, vel oppida videri possint. Siquidem ex vico & oppido Græca vox composita est.

κωμόπολις

Rusticanum oppidulum.

Vt ibi prædicem. Græce est ἵνα καὶ ἐκεῖ, Vt & ibi. Consentientibus & antiquis exemplaribus nostris. Et in hoc, apertius erat, Ad hoc, siue hac gratia, εἰς τοῦτο.

Et in omni Galilęa.] Et non est Grecis, sed In Synagogis illorum per totam Galilæam.

Si vis.] Hoc loco interpres recte omisit ὅτι.

Volo mundare.] Mundare hic passiuum est, imperandi modo θέλω, καθαρίσθητι, quemadmodum est in Matthæo.

Et cōminatus est.] καὶ ἐμβριμησάμενος αὐτῷ, εὐθέως ἐξέβαλεν, id est, Cōminatus ei statim eiecit, hoc est acriter interminatus, necubi proferret. Et eiecit dixit pro ablegauit, siue quod celeriter, siue quod inuitum.

Vide nemini.] ὅρα μηδενὶ, id est, Vide ne cui.

Ostēde te.] ἑαυτὸν δεῖξον, id est, Teipsum osten de. Et quod in nostris codicibus legitur Principi sacerdotum, apud Græcos est τῷ ἱερεῖ, nisi forte id efficit articulus, vt de summo sacerdote dictum accipiatur.

Cœpit prædicare.] Græci addūt πολλά, id est, Multum siue multa.

Diffamare pro diuulgare.

Diffamare.] διαφημίζειν Græce nō sonat in malam partem. Verti poterat Spargere seu diuulgare.

Ita vt non posset iam. Ex Græcis verbis apparet de mundato dictum. Proinde ne quid hic hæreret lector, pro αὐτὸν subiecimus Iesus, hoc est nomen pro pronomine. Ne quis hoc vt temere factum statim corrigat.

In desertis locis esse.] Erat, Græce est, non esse, ἦν.

Et cōueniebāt.) καὶ ἤρχοντο, id est, Et veniebāt.

EX CAPITE SECVNDO.

Post dies.] δι' ἡμερῶν, id est, Per dies. Nec addendum est octo, quod in quibusdā habetur codicibus Latinis. Sed lucidius erat Diebus aliquot, siue Post dies aliquot. Nam post dies Latine nihil significat.

Et conuenerunt.) καὶ εὐθέως συνήχθησαν, id est, Confestim conuenerunt, siue collecti sunt.

Nec ad ianuam.) Græca sic habent, ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν, id est, Ita vt iam non caperent, ne ea quidem quæ erant iuxta ianuam, vt intelligas domum adeò fuisse refertam, vt ne vestibulum quidem & partes ostio vicinæ caperent turbam.

Et venerunt.] καὶ ἔρχονται, id est, veniunt.

Nuda-

Nudauerunt tectum.) ἀπεστέγασαν τὴν στέγην, id est, Detexerunt tectũ. Est enim προσονομασία, quasi dicas, detegulauerunt tegulas. ἀποστεγᾶν, detegulare.

Et patefaciẽtes.] καὶ ἐξορύξαντες, id est, Quum effodissent, vt intelligamus etiam superne perfodi tecta.

Submiserunt.) χαλῶσι, id est, Demittunt, proprie funibus, quemadmodum demittitur ancora, aut saxum è sublimi. χαλάω

In quo paralyticus iacebat.] κατέκειτο, id est, Decumbebat.

Quid hic sic loquitur, blasphemat.) Græce est blasphemias, βλασφημίας, loquitur blasphemias.

Nisi solus deus.] εἰ μὴ εἷς ὁ θεός, id est, Nisi vnus, qui est deus.

Dimittuntur.] ἀφέωνται, id est, Remittuntur, siue remissa sunt. Nam videtur esse præteritum Atticum pro ἀφεῖνται. Thema actiuũ est ἀφέωκα, passiuum ἀφέωνται. Ita tradit Herodianus. Fortassis interpres legit ἀφέονται per o micron vt deducatur à verbo ἕω vnde ἵημι.

Vt mirarentur.] Plus dixit Græcus sermo ὥστε ἐξίστασθαι, id est, Vt essent attoniti, & velut extra se. Nam ab hoc verbo dicta ecstasis, quæ est raptus mentis.

Honorificarent.] δοξάζειν, id est, Glorificarẽt.

Leui Alphæi.] τὸν τοῦ ἀλφαίου, id est, Alphæi filium.

Ad Teloneũ.] Græcã vocẽ reliquit, τελώνιον, quæ mensa est aut locus publicanorum, vbi colligũt vectigal, quod Græce τέλος dicitur.

Vidẽtes qa mãducaret.] ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίοντα,

id eſt, Quum vidiſſent eum edentem.

Quare.] τί ὅτι, id eſt, Quid quod, id eſt, Quid eſt quod.

Magiſter veſter.] Laurentius negat hæc addita in exemplaribus quibus eſt vſus. In nonnullis tamen addita comperi, Tametſi Theophylactus nō addit. In Conſtantienſi fuit eraſum.

Non neceſſe habent.] οὐ χρείαν ἔχουσι, id eſt, Non opus habent.

Sani.) ἰσχύοντες, id eſt, Valentes, ſiue q̄ valent.

Vocare iuſtos.] Græci addunt εἰς μετάνοιαν, id eſt, Ad pœnitentiam. Quanquam id ſuſpicor adiectum á quopiam. Nam in antiquiſſimis codicibus noſtris non reperitur.

Et Phariſæi.] Quidam Græcus codex habebat καὶ οἱ τῶν φαρισαίων, id eſt, Et Phariſeorum, vt ſubaudias diſcipuli, quemadmodum eſt item paulò poſt: niſi mauis, Ii qui ſunt ex Phariſæis, hoc eſt è factione Phariſaica.

Nunquid poſſunt.] μὴ δύνανται, id eſt, Num poſſunt.

Filij nuptiarum. Filij nuptiarum.) Græca nonnihil diſſonant οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ᾽ αὐτῶν ἐστὶν νηστεύειν, id eſt, Filij thalami nuptialis in quo ſpōſus cum eis eſt ieiunare. Νυμφὼν enim nuptiale cubiculum ſignificat, interprete Suida. Deinde continenter ipſe ſibi reſpondet, ὅσον χρόνον μετ᾽ αὐτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, οὐ δύνανται νηστεύειν. i. Quanto tempore ſecum habēt ſponſum, nō poſſunt ieiunare.

Aſſumentum.) ἐπίβλημα, quod ante verterat commiſſuram, vt Matthæi nono, & Lucæ quinto, ad verbum ſonat immiſſuram. Dilucide tamen vertit interpres.

Panni

Panni rudis.) ῥάκους ἀγνάφου, id est, Panni non dum à fullone curati. Nam hunc rudem vocat interpres. Siquidem γναφεὺς, fullonem significat. ἄγναφος.

Aufert supplementũ nouum.) Græcus addit, eius, vt subaudias vestis. Quod hic vertit supplementum, aliâs verterat plenitudinem, πλήρωμα. vt Matthæi. 9. Sic autem vocat eam panni particulã, qua vestis lacera sarcitur & expletur. Multa prudens prætereo, quod de his iam dictum sit in Matthæo.

Vinum nouum in vtres nouos.) Græcis non est eadem προσονομασία, quum illis habeatur νέον & καινούς. Quorum prius illud aptius dicitur de iis quæ sentiunt ætatem. nouũ νέον nouũ καινόν.

Cœperunt progredi.) ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν, id est, Cœperunt discipuli eius iter facere. Nam quod Græcus habet sermo, ἤρξαντο. i. cœperunt, hoc interpres retulit ad personam: veluti quum dicitur, ἄρχεσθαι λέγειν, non qui initium dicendi facit, quum ante tacuisset, sed qui primus & ante alios incipit verba facere, & ob id vertit progredi. Nimirũ offensus absurditate sermonis, quod quũ paulò ante dictum esset, Iesum iter fecisse per segetes, nunc idem subiiciat de discipulis, quod cœpissent iter ingredi. Verum hic nec initium itineris significatur, nec ordo ingredientium, sed vellendi initium. Iam eũ inter eundum cœperunt vellere spicas.

Et vellere spicas.) τίλλοντες, id est, Vellentes, siue vellendo.

Ecce quid faciunt discipuli tui sabbatis.) Hic non additur apud Græcos: Discipuli tui.

Sub Abiathar principe sacerdotum.] Diuus Hieron. in libello de optimo genere interpretãdi, indicat nomẽ Abiathar ꝑ Achimelech esse positũ, pro

pterea quod libro Regum primo cap.22. vbi refertur huiusce rei historia, nulla mentio fiat Abiathar, sed duntaxat Achimelech, Siue id acciderit vitio scriptorum, siue quod eiusdem hominis vocabulum sit Abiathar & Abimelech. Nam Lyranus putat hunc Abiathar fuisse filiū Achimelech, qui sub patre functus sit officio paterno, & eo cæso iussu Saulis, comes fuerit fugæ Dauidicæ. Hieronymus vt nectit nodum, ita non explicat. Theophylactus aperit aliam rimam, vt accipiamus alium fuisse Achimelech, qui in lib. regū tantum sacerdos sit dictus ἱερεὺς, quū hic Abiathar, dicatur ἀρχιερεύς. Mirum quum Latini codices constanter habeant Achimelech, quur in Græcis Euāgeliis semper habeatur Abimelech, nisi quod Suidas in dictione ἀβιμέλεχ, admonet eundem vtroq; nomine signari.

Nisi solis.) Solis non additur apud Græcos, nec erat in codice Constantiensi.

Et dedit eis.) Græci addunt καὶ, καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι. Pro eis melius vertisset, Qui secum erāt, Et dederit his quoq; qui secum erant.

EX CAPITE TERTIO.

Beneface re pro beneficio afficere.

BEnefacere.) ἀγαθοποιῆσαι, an male, κακοποιῆσαι, quod non sonat simpliciter facere rem malam aut bonam, sed mala re aut bona afficere quempiam, quasi dicas, Vtrum prodesse fas est sabbatis an lædere?

Aut perdere. ἢ ἀποκτεῖναι .i. an occidere.

Et circunspiciens.) περιβλεψάμενος .i. cum circunspexisset. [redacted]

Contristatus, [redacted] συλλυπούμενος, id est, Condolens seu verius condolescens.

Et restituta est manus illius. Græce est, καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. i. Et restituta

est

est manus illius sana vt altera. [redacted]

Vt nauicula sibi deseruiret. ἵνα πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐτῷ .i. Vt nauicula inseruiret sibi, hoc est, vt nauicula esset sibi vsui, siue adhiberetur sibi. Nam προσκαρτερεῖν sæpe aliàs vertit assistere, siue insistere.

προσκαρτερεῖν

Non comprimerent eum. μὴ θλίβωσιν αὐτὸν, id est, Ne se premerent. Primum latinius, deinde accommodatius ad Græcum sermonem.

Plagas. μάστιγας, id est, Flagella. Sic enim vocat afflictionem, qua deus corripit homines.

Clamabant dicentes. λέγοντα. Dicentes ad ipsos spiritus refertur, quod ea vox Græcis est neutri generis.

Comminabatur.] ἐπετίμα .i. Increpabat. Quanq̃ hoc loco tolerabilius erat, interminabatur.

Et ascendens in montem aduocauit.) Grçce est, ἀνέβη καὶ προσκαλεῖται, id est, Ascendit & aduocat, vt posterius sit præsentis temporis.

Et fecit duodecim, Græca nonnihil dissident καὶ ἐποίησε δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν, ἵνα ὦσιν μετ᾽ αὐτοῦ .i. Et fecit duodecim, quos & apostolos nominauit, vt essent secum. Quanquam id in emendatioribus Græcorum exemplaribus nō est ascriptum: & magis conuenit breuiloquentiæ Marci, vt omittatur. Atq; hic quoq; multa prudens dissimulo, vel quod minutula sint, vel quod in Matthæo iam annotata.

Et dedit. καὶ ἔχειν, id est, Et habere, siue vt haberent. Pendet enim à superioribus, Vt essent secum & haberent potestatem: aut certe cum proximo verbo cōnectendum, κηρύσσειν καὶ ἔχειν mitteret eos

[redacted] haberent.

Et impo[redacted] nonnulli Græci codices πρῶτον σίμωνα .i. Primũ Simonem. Verum id in emendatioribus non reperitur, & videtur ex Matthæo desumptum.

Et imposuit Simoni nomen Petrus.) Græce quidem est πέτρον. Sed Petrus, aut Petro, aut Petri, Latinius est, ni fallor, nisi magis placet periphrasis

Boanerges

Boanerges.] Nã Hebræis בני filios sonat, רגש tonitrui vel fremitus.

Et Matthæum.] quidam Græcus codex addit τὸν τελώνην .i. Publicanũ. Quanq̃ nec id reperio in emendatioribus, ac vetustis exemplaribus.

Et conuenit iterũ turba.] καὶ συνέρχεται πάλιν. Conuenit præsentis temporis est, vt prima syllaba pronuncietur acuta.

Sic vt non possent.) Græcis quidem duę sunt negatiões, ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτους φαγεῖν. Quod duobus modis Latine reddi poterat, Conuenit iterum turba tanta, vt non possent ne panibus quidem vesci. Aut sic, Vt non possent vel panes edere. Sentit enim tantam fuisse multitudinem, vt non solum non suppeterent obsonia, sed ne panum quidem satis esset in cibum. Aut certe tantum fuisse confluxum, vt discipulis non esset otium sumendi cibi, tantum aberat, vt ad alia foret otium. qui posterior sensus meo iudicio verior est.

οἱ παρ᾽ αὐτοῦ cognati

Et quum audissent sui.] οἱ παρ᾽ αὐτοῦ, id est, Qui ad illum pertinebant, & ex illius erant familia seu cognatione. itidem paulo inferius τὰ παρ᾽ αὐτοῦ, vertit sua. Sentit enim cognatos & affines eius.

Exierunt tenere eum. κρατῆσαι αὐτὸν, id est,

Vt

Vt comprehenderent eum, siue vt manus iniicerent Nam id est agnatorum, si quis commotæ mentis esse cœperit.

In furorem versus est. ἐξέστη. i. Mente captus est, siue vt in quibusdam legitur ἐξέστη.

Quia in principe. Hic omittendum erat ὅτι aut vertendum erat, quod eiiceret, quemadmodum illud quod proxime præcessit, quoniam Beelzebub habet.

In se. ἐφ᾽ ἑαυτὴν, id est, In seipsam, siue Aduersus seipsam.

Dispertiatur. Idem verbum quod modo vertit diuidatur, μερισθῇ.

Dispertitus est. Græca sic habent, καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ᾽ ἑαυτὸν καὶ μεμέρισται οὐ δύναται σταθῆναι, id est, Et si satanas insurrexit in seipsum, ac diuisus est, non potest stare.

Quibus blasphemauerunt. ὅσας ἂν βλασφημήσωσι, id est, quascunque blasphemauerint. Sic enim loquuntur Attici, Conuicia conuiciantur, & fugam fugiunt.

Non habebit remissionem. οὐκ ἔχει, id est, non habet. Ita legit codex aureus, atque etiam Constantiensis.

Æterni delicti. αἰωνίου κρίσεως, id est, Æterni iudicij, siue æternæ damnationis. Quanquam hoc nihil refert ad sensum. Per synecdochen enim aliud ex alio intelligitur. Delicti pro iudicij

Et circunspiciens. καὶ περιβλεψάμενος τοὺς κύκλῳ περὶ αὐτὸν μαθητὰς καθημένους, id est, Et cũ circũspexisset in circuitu circũ se discipulos sedentes.

tes. Quanquam in quibusdam exemplaribus μαθηταὶ non additur, & est alius ordo περιβλεψάμενος κύκλῳ περὶ αὐτὸν καθημένους. In priore lectione sensus est, discipulos vndique Dominum circumsedisse: in posteriore intelligimus Dominum circuntulisse oculos per auditores, vt nulli sederint à tergo Iesu.

EX CAPITE QVARTO.

SEcus viam.] Hic reliquimus præpositionem secus, quod in progressu iacientis semen motus quidam sit.

Exæstuauit.) ἐκαυματίσθη, id est, Exustum est, siue æstu periit.

Ascendentem.) ἀναβαίνοντα καὶ αὐξάνοντα. Vt prius verbum pertineat ad herbam emergentem è terra, posterius ad herbam grandescentem & adolescentem.

Vnum centesimum.) Καὶ ἔφερεν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατὸν, id est, Attulit vnum triginta, & vnum sexaginta, & vnum centum.

Quum esset singularis.) ὅτε δὲ ἐγένετο καταμόνας, id est, Quum autem cœpisset esse solus, siue solitarius. Nam solus vertit in Luca, Quum autem esset solus orans.

Qui cum eo erant duodecim.) Hic variant Græci codices: Nam Laurentij codex habebat, οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα, id est, qui circa illum erant cum duodecim. Atque ita sanè scriptum erat in libro qui habebat commentarios Theophylacti, consentiente æditione Hispanica, & Aldina. Mei habebant, ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, id est, Interrogauerunt eum discipuli eius.

Mysterium regni.) μυστήριον, id est, Arcanum, siue secretum, non communicandum prophanis, quod aliquoties vertit sacramentum.

Illis

Illis autem qui foris sunt.) τοῖς ἔξω. Rectius vertisset per adiectiuum, id est, Exteris extraneis, siue externis, aut exoticis. Articulus cum aduerbio.

Videant & nō videant.] Grecus mutauit verbum, ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι, id est, Vt cernentes cernant, & non videant. Quasi plus sit videre q̃ cernere. Nam intuemur quædam, quę tamē non videmus, animo aliud agente. Quanq; refragantur magno consensu Latini codices.

Et ęrumnę.] καὶ αἱ μέριμναι. i. Solicitudines.

Hi autem sunt qui &c.] Abusus videtur semel atq; iterum οὗτοι pro οἱ: velut demonstret hos & illos, quod solemus docendi caussa & gestu re præsentare. Et seminari dicitur semen quod iacitur, item ager in quem iacitur, quemadmodum aspergit aqua & aspergitur homo. Notat Laurentius, quod interpres sementem dixerit pro semine, quum semētis sit ipsa satio, semē quod iacitur. Sementem facere Latinè dicitur, semen facere non item. Sementis & semen.

Vnum trigesimum.] Triginta, sexaginta, centum, vt paulò superius admonui, consentientibus & peruetustis Latinis codicibus.

Nunquid venit.] Græce est, ἴδετε, μήτι λύχνος καίεται, ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῇ, id est, Videte, num lucerna incēditur, vt sub modium ponatur? Quanq̃ illud ἴδετε in multis Græcorum codicibus non reperio ascriptum, velut in Theophylacto. In ęditione Aldina scriptum est ἔρχεται pro καίεται, quemadmodum & in Theophylacto.

Non est enim.] οὐ γάρ ἐστί τι κρυπτὸν, εἰ μὴ ἵνα φανερωθῇ, id est, Non est enim quicq̃ absconditū nisi vt manifestetur. Tametsi dissentiunt hic exēplaria. Theophylactus legit, οὐ γάρ ἐστι κρυπτὸν, ὃ ἐὰν

μὴ

μὴ φανερωθῇ, id est, non est occultum quicquam quod non patefiat.

Neque factũ est.] οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ, id est, Neque factum est occultum, sed vt in apertum veniat. Etiamsi legi potest, Neque fuit occultum. Videtur autem in nostro sermone oratio parũ absoluta, supplebitur hunc in modũ. Neque factum est occultũ, vt maneat occultum, sed vt veniat in apertũ. Hęc sententia pulchrè quadrat in doctrinam Euangelicã. Occultata sunt quędã, nõ vt semper laterent, sed vt suo tempore proferrẽtur in lucẽ.

Videte quid audiatis.] Hic quoque Gręca dissident, tametsi Latina exemplaria magis consentiũt quàm Græca, βλέπετε τί ἀκούετε, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. ὃς ἔχει δὲ δοθήσεται αὐτῷ. καὶ ὃς οὐκ ἔχει καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. i. Videte qd audiatis, & apponetur vobis audientibus. Qui enim habet, dabitur ei, & qui non habet, etiam quod habet tolletur ab eo Græce lectioni suffragabatur codex Donatiani.

Deinde sequitur. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν, id est, In qua mẽsura metimini, metietur vobis, & adiicietur vobis. Theophylactus ita legit, βλέπετε τί ἀκούετε, ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν, ὃς γὰρ ἐὰν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ ὃς οὐκ ἔχει καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ, id est, Videte quid audiatis. In qua mensura metimini, in ea alij metientur vobis, q auditis. Quisquis enim habuerit, ei dabitur, & qui nõ habet, etiam quod habet tolletur ab eo. Huic lectioni consentiebat codex aureus, & item Cõstantiensis.

Nocte & die.) Quidam vtrunque verbum, dormiat & exurgat putant referendum ad eum qui iecit semen: ita vt intelligamus illum dormire nocte,

&

& exurgere die: & in hunc quidē sensum interpretatur Theophylactus. Ego magis arbitror posterius verbum referendum ad semen, quod nullo colente tacitis auctibus & nocte & die proficit vsq; ad maturitatem. Nam dormire dicitur: qui securus est, nec iā laborat. Hunc sensum sequutus est, quisquis scripsit in Marcum scholia, quæ Hieronymo tribuuntur. Sic enim loquitur, Homo iactans semen, filius hominis est, semen verbum vitæ, terra corda humana: dormitatio hominis, mors est saluatoris: exurgit semē nocte & die &c.

Et increscat dum nescit ille.] Sermo Græcus ambiguus est, καὶ ὁ σπόρος βλαστάνῃ, καὶ μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. Potest enim accipi vt semen exoriatur & exurgat vi naturæ, quū ipsum hoc nesciat, eo quod σπόρος semen sit masculini generis.

Cui parabolæ comparabimus.) ἢ ἐν τίνι παραβολῇ αὐτὴν θῶμεν, id est, Aut in qua parabola illud ponemus siue ponamus. Etiamsi nōnulli codices pro θῶμεν habeant παραβάλωμεν, id est, Per quā collationē cōferemus. Quandoquidē παραβολὴν Cicero vertit collationē. Et præpositione in, Hebræi abutūtur pro p. In aliis p τίνι scriptū est, ἐν ποίᾳ. Verum hęc minutiora duxi q̄ quæ annotentur. Parabola collatio.

Et quū natū fuerit, ascendit in arborē.) Græcis hic repetitur ἐπὶ ὅταν σπαρῇ. i. Quū seminatū fuerit, suffragāte et codice aur. Cōstanciēsi, aliisq; multis.

Ascendit in arborem.) ἀναβαίνει, id est, Surgit. Porrò illud in arborē, nec additur apud Grecos, nec in antiquis codicibus nostris. [redacted]

Habitare.) κατασκηνοῦν, Quod alibi vertit nidificare, verbum à scena dictum.

Disse-

Differebat.] ἐπέλυσεν, id eſt, Diſſoluebat, ſiue exponebat: aut quo aliâs eſt vſus. Ediſſerebat. Soluūtur enim ænigmata, & obſcura veluti nodoſa.

Tranſeamus cōtra.] διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν, id eſt, Tranſeamus in vlteriorem partem: ſiue vt ſæpe iam vertit, Trans fretum.

Et facta eſt.] καὶ γίνεται, id eſt, & fit, ſiue oritur, quaſi res iam geratur.

ἐπιβάλλω irruo. Mittebat in nauim.] ἐπέβαλεν εἰς τὸ πλοῖον. i. Irruebat in nauim, vt ſit verbum neutrum quod ad ſignificatum attinet.

Super ceruical dormiens] ἐπὶ τὸ προσκεφάλαιον, quod inde Græcis nomen habet, quod capiti admoueatur.

Non ad te pertinet.] οὐ μέλει σοι, id eſt, Nō eſt tibi curæ. Nam aliud eſt Pertinere ad nos, aliud Eſſe curæ. Siquidem multa ad nos maxime pertinent, quę minimæ ſunt curæ.

Quia perimus.) ὅτι .i. Quod, hoc ſanè loco.

Exurgens, comminatus eſt.) καὶ ἐγερθεὶς ἐπετίμησεν, id eſt, Et excitatus increpauit.

πεφίμωσο mox obmuteſce. Obmuteſce.] πεφίμωσο. Augmentum additū etiam celeritatē indicat: veluti dicas: Mox obmuteſce

Quid timidi eſtis?) τί οὕτως δειλοί ἐστε; id eſt, Quid adeo timidi eſtis? Alij habebant τί δειλοί ἐστε οὕτως; id eſt, Quid timidi eſtis adeò?

Necdum habetis.) οὔπω, id eſt, Nondum. Alij habebant, πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν, id eſt, Qui fit vt non habeatis fidem?

Ad alterutrum.] πρὸς ἀλλήλους, i. Inter ſeſe.

Quis putas.) τίς ἄρα. Melius Quiſnā, aut certe quis. Nam hoc loco vix habet Latinus ſermo, qđ reſpondeat ἄρα.

EX

Ex Capite Quinto.

TRans fretum.) εἰς τὸ πέραν, quod superius vertit Contra, id est, In vlteriorem partem. Quanquam in Matthæo sæpenumero vertit Trans fretum. Lacum vt dixi, appellant mare: tamen iisdē verbis vti licuisset, etiam amne transmisso, aut aggere, aut monte. Fretum vero non idem est quod mare etiam si fretum omne dicitur mare. Fretum. Mare. Lacus.

Gerasenorum.] γαδαρηνῶν, id est, Gadarenorum. Ad eundem modum legimus et apud Lucam, quum Matthæus vocet Gergesenorum. Geraseni. Gadareni.

Legio mihi nomen.) λεγεών. Græce scribens vsus est voce Latina, tametsi mutato genere. Legio vox.

Pascens in agris.] In agris, hic nec apud Græcos additur, nec in codice aureo, nec in Donatianicis, nec in Constantiensi. Romana vsurpata euãgelistę

Et magno impetu.) καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη, κατὰ τοῦ κρημνοῦ, id est, Et impetu ferebatur grex per præceps in mare. [redacted].

Ad duo millia.) ἦσαν δὲ ὡς δισχίλιοι, id est, Erãt autem fermè duo millia, siue Bis mille: & subaudiendum est Porci, non Spiritus: quod Spiritus Græce est neutri generis, & δισχίλιοι masculini, vt ad Spiritus referri non possit.

Quid esset facti.] τί ἐστὶ τὸ γεγονός, id est, Quid esset quod factum erat, siue Quod acciderat. Quanquam haud male vertit interpres.

Et venerunt.] καὶ ἔρχονται, id est, Et veniũt, præsentis temporis. Et ita habent codices emendatiores Latini.

Et sanę mẽtis.] Post hęc verba Gręci codices addũt, quod in Latinis non habetur, τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα, id est, eum qui habuerat legionem: Et repetitur ad emphasim miraculi, esse iam sanę mẽ-

tis, qui non solum fuerit obnoxius dæmonio, verum etiam legioni dæmonum.

Quumq; ascenderet. ἐμβάντος αὐτοῦ, id est, Ingresso eo nauim, siue Conscensa naui.

Non admisit. οὐκ ἀφῆκεν, id est, Nō permisit, siue Non passus est.

Quanta. ὅσα, quod sæpenumero significat quæcunque. Hic interpres legisse videtur πόσα, non ὅσα.

Et misertus sit tui. Hoc nō parum durè cohęret cum eo quod pręcedit, Quanta tibi fecerit Deus. vertendū erat, Quę tibi fecerit Deus, & in qbus misertus tui fuerit: siue, Quantopere misertus sit tui.

Et venit quidā. καὶ ἔρχεται εἷς.i. Et venit vnus. Sed interpres Hebraicam figuram mutauit, & quidē rectè. Et Iairus penultima acuta pronunciandum est Latinis, ob dipthongum ἰάειρος.

Quoniam filia. [redacted]

Filia mea. θυγάτριον.i. Filiola. Est enim Gręcis diminutiuum.

In extremis est. ἐσχάτως ἔχει, ad verbū sonat, Extreme habet, perinde valet ac si dicas, Pessime affecta est siue In summo vitæ discrimine est.

Vt salua sit & viuat.) ὅπως σωθῇ, καὶ ζήσεται, id est Vt salua fiat, & viuet. Vt verbum posterius sit futuri temporis. Alioqui quid aliud est ægrotam seruari, q̄ viuere? Nam sensus est, Impone illi manus, vt seruet. Quod si non grauaberis facere, futurum est vt viuat. Nam fieri potest, vt imponat aliquis manus ægroto, ad hoc vt sanetur, & tamen moriatur ægrotus. Quanquam hoc vitio interpretis non accidit, sed librariorum. Vt opinor, tribuunt huic archisynagogo fidem imperfectam. non credebat excitari posse mortuam: ægrotam sanari posse credebat, si modo dignaretur illi Do-

li Dominus imponere manus. Ad hunc intellectum facit annotatio mea.

Et sensit corpore.) καὶ ἔγνω τῷ σώματι, id est, Cognouit corpore, quod interpres nō inepte vertit, Sensit. Nam sensus est. Illam hoc cognouisse ex ipso sensu corporis, quod iam carebat cruciatu & fluxu.

Quia sanata esset à plaga.) μάστιγος .i. Flagello, quemadmodum superius indicatum est. Et quia ὅτι vertendum erat in Quod. [redacted]

Cognoscens virtutē quæ exierat.) ἐπιγνοὺς ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελθοῦσαν. Participium vertendum erat in verbum infinitum: Iesus autē vt agnouit, siue sensit in seipso, virtutem prodiisse ex sese. Nec enim hoc loco ferendum erat De illo, pro [redacted]x se, quod nostra habet æditio.

Omnem veritatē.) ἔμπροσθεν πάντων πᾶσαν τὴν αἰτίαν αὐτῆς, id est, Coram omnibus omnem caussam suam, etiam si illud coram omnibus nō reperi scriptum in omnibus Græcorum exemplaribus. Et in nonnullis pro αἰτίαν, scriptum erat ἀλήθειαν. Quod nos sequi maluimus, vel ob hoc, quod cū Latinis exemplaribus cōcordaret. Porro Lucas αἰτίαν habet. Veniunt nuncij.) Nuncij, [redacted] Nec est, *in græcis*

Ad archisynagogum.) sed Ab archisynagogo magno consensu Græcorum codicū, vt intelligas ab illius venisse domo, qui nuntiarent mortem filiæ. Cæterū non animaduertēs, siue lector, siue interpres hanc loquēdi figuram, Eamus ad me, pro eo quod est ad domū meam, &, à vobis exit, id est, è domo vestra existimauit non posse vitari, quin illi ad archisynagogum venerint: quandoquidem is iam erat apud Iesum. Verum & ab illo venerunt & ad illum, hoc est, ab illius ædibus, ad ipsum.

Germanam scripturam cum Græcis consentientem repperi in codice Constantiensi. Tametsi sermo Græcus potest videri dictus κατ᾿ ἔλλειψιν, quẽadmodum dicunt ἐν ᾅδου, & venimus ad Vestę. Ita veniunt ab archisynagogi, subaudi, domo.

Iesus autem.) Gręci addunt, εὐθέως. i. Statim.

Admisit.) ἀφῆκεν, id est, Permisit, siue Passus est. [redacted].

Et vidit.) καὶ θεωρεῖ. i. Videt, pręsentis tẽporis.

ἀλαλάζειν Et eiulantes.) ἀλαλάζοντας, quod in Psalmis

ὀλολύζειν vertit, Iubilare. [redacted].

Quid turbamini.) τί θορυβεῖσθε, id est, Quid tumultuamini, ab eadem voce, quã modo verterat tumultum, θόρυβος.

Et deridebant eum.) Gręci nonnulli addunt, εἰδότες ὅτι ἀπέθανεν, id est, Scientes ꝙ esset mortua, siue Quum scirent esse mortuam. Verum id suspicor huc asscriptum ex Matthæo.

Qui secum erant) Legendum est, Et q secũ erant, καὶ τοὺς μετ᾿ αὐτοῦ, vt intelligas paucos illos quos passus fuerat sequi, nempè discipulos quos nominatim recensuit.

Tabita cumi.) Talitha per λάμβδα scribunt Gręci, nõ Thabita per βῆτα, suffragantibus Grææcę lectioni vetustissimis codicib. Donatianicis atque item Constantiensi. Deinde,

Puella tibi dico.] Tibi dico, de suo adiecit, [redacted] Euangelista, [redacted], quo significantius redderet, & sensum vocantis, & autoritatem imperantis: vt testatur & Hieronymus ad Pammachium in libello, cui titulus, de optimo genere interpretandi.

EX CAPITE SEXTO.

Faber

Faber filius Mariæ.] Antiqui codices aliquot habēt, Fabri filius & Marię, suffragantibus & Græcis, ὁ τοῦ τέκτονος ὑὸς ἡ Μαρίας. Verū in aliis erat scriptū, οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων ὁ ὑὸς Μαρίας, id est, Nônne hic est faber ille filius Mariæ? Atque hanc quoque scripturam reperimus in vetustis Latinorum exemplaribus, nominatim in Corsendoncensi. Christus faber.

Et Ioseph,] Ἰωσῆ, id est, Iose, legit Laurentius. Nonnulli codices habebant ἰώσητος, id est, Iosetis, iuxta Græcam inflexionem: vt Crates Cratetis, Chremes Chremetis. Iose.

Quia non est.] [redacted]

Sine honore.] ἄτιμος, id est, Inhonoratus, siue contēptus. Cui contrarium est ἔντιμος siue τίμιος id est, In pretio habitus.

Et in domo, & in cognatione sua.] Communissimū enim est patria, deinde cognatio, proximum domus ac familia. Deinde additur, Patria, cognati, domus.

Et in cognatione sua.] ἐν τοῖς συγγενέσιν .i. Inter cognatos.

Nisi paucos infirmos.) Latinitatis ratio postulabat, vt adderet Quod, Nisi quod. Deinde Infirmos, Græcis est ἀῤῥώστοις, id est, Aduersa valetudine laborantes.

Et cōuocauit.) προσκαλεῖται, id est, Aduocat siue Accersit, præsentis temporis.

Binos.) δύο δύο. Eleganter expressit interpres Latinus, quum Græcè sit, Duos, duos, hoc est, per paria, siue per iuga, vt intelligas omnes duodecim fuisse missos, sed sena iuga. Quandoquidem & Matthæus recensens duodecim apostolorum nomina, binos copulauit. Binos, δύο δύο.

Poteſtatem ſpirituũ immundorum.] Quo vitaremus amphibologiam, vertimus, Poteſtatē in ſpiritus immundos. Nam poteſtas dicitur tum eius qui habet, tum eius rei cuius potentes ſumus.

Calceatos ſandaliis.] σανδάλιον Græcis eſt calciamenti genus, conueniens mulieribus, quod plātas pedum modo tuebatur ab iniuria, ſuperne anſulis quibuſdam aut funiculis alligatum. ὑποδήματα vero quę frequenter hic vertit calciamenta, inde nomē habent, quod pedibus ſubligentur. Vnde probabile eſt Euāgeliſtas inter ὑποδήματα & ſandalia nullum poſuiſſe diſcrimen, pręſertim quũ hic vtrunque [redacted]άλια. Cęterum quæ hic Græca voce ſandalia dicuntur, in [redacted] Interpres vertit caligas, ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Veteres autem non nouerunt hoc caligarum genus quod nunc tegit etiam ilia, ſed erat & hoc calciamēti genus.

In teſtimonium illis.] Addunt hoc loco Græci codices, an recte neſcio, ἀμὴν λέγω ὑμῖν ἀνεκτότερον ἔσται σοδόμοις ἢ γομόῤῥοις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ, id eſt, Amen dico vobis, tolerabilius erit Sodomis aut Gomorris in die iudicij, ꝙ ciuitati illi. Verum haud ſcio an id ſit ex Matt. huc tranſſcriptum. confirmat quod ait

Vnctiõis extremæ origo.

Et vngebant oleo.] Hinc [redacted] hodie ſacro oleo vnguntur periculoſe laborantes, [redacted] vt reualeſcant, atq; vt tutius emigrent: cuius rei meminit & Iacõbus.

Et audiuit rex Herodes.] Quidam Gręci codices addunt, τὴν ἀκοὴν ἰησοῦ, id eſt, Famam Ieſu aliunde, ni fallor aſſcriptum.

Herodes autē metuebat. Enim legunt Græci, non Autem, conſentientibus & antiquis exemplaribus

ribus. Addidit autẽ paulò ſuperius αὐτὸς, id eſt, Ipſe, vt intelligeremus hunc eundem eſſe qui Ioannem occidit & qui Chriſto male volebat, diuerſum ab eo, ſub quo fugit dominus. Siquidẽ illi miſere extincto ſucceſſit Archelaus filius, cui poſt decem annos regno depulſo, ſucceſſit frater Herodes iunior, cuius hic mentio, regno iam in tetrarchias diuiſo, inter hunc Philippum & Lyſaniam. Sic refert Euſebius in Eccleſiaſtica hiſtoria libro primo, capite octauo, nono, & decimo. Herodes qui.

Et cuſtodiebat.) καὶ συνετήρει, id eſt, Conſeruabat, vel magis obſeruabat. Id quod indicant ea quę mox ſubſequuntur.

Herodes natalis ſui.] ὅτε ἡρώδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίησεν, id eſt, Quum Herodes natalicijs ſuis cœnam faceret, ſiue In natalicijs ſuis conuiuium exhiberet. Et principibus eſt μεγιστᾶσι, id eſt, primatibus ſiue primoribus.

Et tribunis.] καὶ χιλιάρχοις, quod Græce ſonat eos, qui millenis Præfecti ſint, vt militum tribunos intelligas. Tribuni, χιλίαρχοι

Filia ipſius Herodiadis.) Sermo Græcus habet Amphibologiam. Poteſt enim & hic accipi ſenſus: Quũ eſſet ingreſſa filia ipſa Herodiadis: id quod per ſe liquebit Græca relegenti.

Licet dimidium.] ἕως ἡμίσους. Vſque ad dimidium.

Et contriſtatus eſt rex.] Græca ſic habent, καὶ περίλυπος γενόμενος ὁ βασιλεὺς, διὰ τοὺς ὅρκους, καὶ τοὺς συνανακειμένους, οὐκ ἤθελεν αὐτὴν ἀθετῆσαι, id eſt, Et dolore affectus rex, propter iuſiurandum, & eos qui ſimul accumbebant, noluit eum reiicere ſiue ſpernere. Quanquam ex Matthæo liquet, poſt rex, hypoſtigmen apponendam eſſe, vt intelligas eum non contriſtatum propter iuſiurandum,

ſed propter iuſiurandum ac propter ſimul accumbentes noluiſſe fruſtrari puellam, quum Ioannem vellet incolumen. Nec eſt hoc loco, in græco

Noluit eam contriſtare.) Quemadmodum in Matthæo λυπῆσαι, ſed ἀθετῆσαι, id eſt. Reiicere ſiue repellere.

Latinā vocē vſurpat Euangeliſta. Miſſo ſpiculatore.) καὶ εὐθέως ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτωρα. Euangeliſta Latinam vſurpauit vocem, mutata vocali, quum prima ſpiculatoris ſit longa. Ac mox,

Et tulerunt corpus eius.] πτῶμα eſt, hoc eſt, Cadauer. Interpres legiſſe videtur σῶμα.

Quæ egerant & docuerant. Græcus ſermo geminat coniunctionē, καὶ ὅσα ἐποίησαν καὶ ὅσα ἐδίδαξαν. i. Et quæ egiſſent, & quæ docuiſſent.

Venite ſeorſum. δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ᾽ ἰδίαν, id eſt, Venite voſipſi ſeorſum. Porro αὐτοὶ poſitum eſt pro Soli, hoc eſt, dimiſſis cæteris: quemadmodum καθ᾽ ἑαυτὸν eſſe dicitur, qui ſolus eſt, & abſq; arbitris.

Et viderunt eos abeuntes. Græce eſt, καὶ εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας οἱ ὄχλοι, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν. i. Et viderunt eos abeuntes turbæ, & agnouerunt eū: vt prius pronomen ad omnes communiter pertineat, poſterius ad Chriſtum ſolum.

Et quum iam hora multa fieret. Græci ſermonis ſenſus eſt, Quum iam admodum tempeſtiuū eſſet ſumere cibum. Nam ex aliis Euangeliſtis apparet iam diei veſperum appetiſſe.

In proximas villas. εἰς τοὺς κύκλῳ ἀγροὺς. i. In circumiacentes agros. Et quoniam ex agris nihil emitur, niſi villæ ſint, vertit Villas. Nam villæ domus ſunt in agro.

Emant

Emant sibi cibos. ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους.i. Emant sibiipsis panes. Nam Hebræi omne edulium, panis nomine complectuntur.

Quos manducēt. Pro hoc Græce est, τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν .i. Nam quid edant, non habent. Etiamsi τί noue positum est.

Date illis manducare. Græci addunt Vos, δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Atq; ita habent antiqui codices Latini, Date illis manducare vos.

Et dabimus. καὶ δῶμεν, id est, Demus.

Secundum cōtubernia. συμπόσια, συμπόσια id est, Conuiuia, conuiuia, hoc est, distributis conuiuiis, vt ante dixit, δύο, δύο, Laurentius mallet, Manipulatim.

Conuiuia conuiuia, iuxta tropum Hebraicum.

Super viride fœnum. ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ, id est, In viridi herba.

Et discubuerunt in partes. καὶ ἀνέπεσαν πρασιαὶ, πρασιαὶ, id est, Et discubuerunt prasiæ, prasiæ. Dicuntur autem prasiæ herbaria, cuiusmodi sunt areolæ hortorum: πράσιον enim viride. Cæterum & hoc prasię, prasię, & illud συμπόσια, συμπόσια dictum est iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Ad quam formam multa annotauit D. Augustinus, in libris quos scripsit de tropis veteris instrumenti, velut illud: Decima, decima agno vni septem agnis. Et mille ex tribu, & mille ex tribu, pro eo quod est, ex singulis tribub. millenos.

Per centenos & quinquagenos. ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα, vt ad verbum reddam, id est, Per centum & quinquaginta. Vt intelligas loca fuisse distincta sulco, aut simili interuallo: & pro magnitudine in aliis accubuisse centenos, in aliis quinquagenos.

Intuens in cœlum.) ἀναβλέψας, id est, Suspiciens, siue Sublatis oculis.

Et sustulerunt.) καὶ ἦραν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, id est, & sustulerunt fragmentorum duodecim cophinos plenos. genitiuus referri potest vel ad plenos vel ad cophinos.

Et statim coegit.) ἠνάγκασεν, idem verbum quod in Matthæo verterat iussit, [redacted].

dimittere ἀποτάσσεσθαι Et cum dimisisset eos.) καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Non est idem verbum, quod paulo superius ἕως ἀπολύσῃ, verum aliud, quod non significat simpliciter dimittere, sed dimittere dicto vale ac mandatis quæ volueris mandare: quemadmodũ solemus dimittere notos & amicos. Eandem vocẽ in Actis cap. 18. vertit valefaciens. Similiter. 2. Corinthiorum. 2. Græca vox sonat, quasi dicas amandare.

Et vidit eos laborantes.) βασανιζομένους, in Matthæo vertit Vexatos, aliâs iactatos.

In remigando.) ἐν τῷ ἐλαύνειν, quod significat agere ac regere vel nauem, vel equum, vel currũ, vel simile quippiã. Nã remigare Græcis ἐρέσσειν dicitur. ἐλαύνειν generale verbum est.

Et plus magis.) καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ, id est, Valde ex abundanti, siue valde supra modũ. Rursus hic est ἐξίσταντο, quod vehementẽ significat admirationem, vt homo præ admiratione non sit apud se. Et tamẽ in Græcis codicibus additur καὶ ἐθαύμαζον, Et admirabantur: velut interpretetur Euangelista

ἐξιστάναι quid dixisset ἐξιστάναι, quod tamen haud scio an casu sit adiectum.

Et cognouerunt eum. Addunt Græci, οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου, id est, Viri loci. Quanq̃ id in plerisq; codicibus non inuenitur.

Vbi au

Vbi audiebant eum esse. ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστί, id est, Simulatque audissent, quod illic esset, vt intelligas eos qui agnouerant Iesum renunciare cæteris, illum adesse.

In plateis. ἐν ταῖς ἀγοραῖς. i. In foris. quanquam & platea via fusior ac laxior, forum esse potest.

EX CAPITE VII.

Vituperauerunt.) ἐμέμψαντο, id est, Accusarunt, siue inculabant, siue Questi sunt.

Nisi crebro lauerint manus.) ἐὰν μὴ πυκμῇ νίψωνται τὰς χεῖρας Theophylactus interpretatur πυκμῇ vt sit aduerbium, pro eo quod est vsque ad cubitum, siue vt quidam interpretatus est cubitaliter, quod ex instituto Pharisæorum soliti sint ante cibum lauare manus vsque ad cubitum. At probabile est, in vetustioribus codicibus scriptum fuisse non πυκμῇ nec πυγμῇ sed πυκνῶς aut πυκνὰ aut πυκνῇ, quod sonat frequenter aut crebro, siue subinde.

Et à foro venientes.) Venientes, tametsi non male addidit, tamen non est in Græcis codicibus. Et à foro, idem nomen est quod modo vertit Plateam, ἀγορᾶς.

Quæ tradita sunt illis.) Sensus omnino conuenit, tamen Græce est, ἃ παρέλαβον τηρεῖν. Siue vt nonnulli codices habent, κρατεῖν, quæ acceperunt seruanda siue tenenda. Verum quoniam παραλαμβάνειν videtur esse, ab alio traditum accipere, idcirco interpres conatus est explanatius efferre sententiam.

Baptismata.) Græce, Latine, Lotiones, siue Ablutiones. Baptismata, lotiones

Et vt

Et vrceorum.)ξεςῶν, apparet intelligenda esse lignea, quod subiecit Æramentorum, ξεςὰ autem dixit, quod torno poliantur, aut quod sculpturis ornata sint, quod poculorum genus & hodie reperitur apud Heluetios. Cæterũ lectos appellat spondas, in quibus accumbebant sumentes cibum, non solum in quibus dormitur.

Et interrogabant.)ἔπειτα ἐπερωτῶσιν, Deinde interrogant.

Doctrinas & præcepta.)Et coniunctio tollenda, διδασκαλίας ἐντάλματα, id est, Doctrinas, mãdata per appositionem. Vera lectio superest adhuc in codice Constantiensi.

Mandata dei.] τὴν ἐντολὴν, id est, Mandatum quemadmodum & παράδοσιν, id est, traditionẽ. Proponit enim dominus exemplum in vno præcepto & vna traditione.

ἀθετεῖν Irritum fecistis.]ἀθετεῖτε, id est, irritũ facitis. Consentientibus et antiquis codicibus nostris. Quanquam potius erat Reiicitis, quemadmodum & Cyprianus legit.

Si dixerit homo. Si dixerit homo.] Hic explicat quod obscurius erat in Matthæo, his verbis à pharisæis instrui quosdam, vt parentibus desertis, pecuniam conferant in donaria templi. Quanquam sermo videtur parum absolutus, sed subaudiendum, Satis est, aut simile quippiam.

ἀκυροῦν Rescindentes verbũ dei.] ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, id est, Irritum faciẽtes, siue Abrogantes, aut antiquantes. Nam ἀκυροῦν est proprie detrahere autoritatem, & irritum facere, quod aliquando fuerit comprobatum.

Iterum turbas.) πάντα τὸν ὄχλον, id est, Totam turbam.

Nihil

Nihil est extra hominem.] οὐδέν ἐστιν ἔξω τοῦ ἀνθρώπου, εἰσπορευόμενον εἰς αὐτόν, id est, Nihil est quod aliunde quam ab homine ingreditur in eum: quasi dicas, Déforis. vt pauló post vertit, omne extrinsecus introiens, τὸ ἔξωθεν εἰσπορευόμενον.

Parabolam.] περὶ παραβολῆς, id est, De parabola, siue de similitudine.

Imprudentes.) ἀσύνετοι, id est, Absque intellectu, vt ante verterat: aut expertes intelligẽtiæ Et melius erat, Siccine vos quoque, quám sic et vos: aut Itáne vos quoque.

Purgans.] ἐκκαθαρίζων, id est, Expurgans, ad verbum.

Oculus malus.) ὀφθαλμὸς πονηρός. Sentit autẽ oculum non simplicem & purum, sed fascinatorem & inuidum atque iniquum. Oculus malus.

In fines Tyri.] μεθόρια, id est, Cõfinia, hoc est, Tyro finitimas regiones, siue Quæ interiacent inter Tyrum & Sydonem. Quanquam pauló post vtitur simplici voce ὁρίων in eundem sensum.

Ad pedes eius.] Hoc loco sequitur, ἦν δὲ ἡ γυνὴ ἑλληνίς συροφοίνισσα τῷ γένει, id est, Erat autẽ mulier Græca, Syrophœnissa genere. Cæterũ quod Gentilem dixit, non est Grẹce ἐθνική, sed ἑλληνίς, vt non patriam intelligas designatam, sed quo declaret non esse Iudæam religione. Siquidem gente Chananea erat non Græca, sed Græca dicitur ex Hebræorum consuetudine, quod esset aliena à religione legis Mosaicẹ. Frequenter enim ἑλληνα Gentilem vertit interpres. Est autem vna Syriæ pars quẹ dicitur Synophœnice in qua est Damascus, vt indicat Tertullianus libro aduersus Marcionem tertio. Syrophœnissa.

Vtique domine,] In codicibus quos hactenus viderim, nihil erat loco vtique, sed tantum,

κύριε

κύριε, καὶ τὰ κυνάρια, id est, Domine, & catelli. Quanquam postea in nonnullis reperi.

Inuenit puellam iacentem supra lectum, & dæmonium exisse.) In vulgatis Græcorum codicibus ordo sermonis inuersus est. Nā illic reperit exisse dæmonium, & puellam lecto decumbentem, & super lectum, latinius erat, ἐπὶ κλίνης.

Nam & catelli.) Eadem vox est Græcis, canibus & catellis: quanquam vtrobiq; diminutiuum est apud illos, κυνάριον, vt admonuimus. Ad hoc, παιδίων, rectius vertisset Filiorum quàm puerorum, quum præcesserit τέκνων

δεκάπολις Fines decapoleos.] δεκαπόλεως. Regio est trans Iordanem decem ciuitatum: vnde et nomen habet Græcis, circa Hippum, Pellen, & Gadaram, vt testis est Hieronymus in locis Hebraicis.

Surdum & mutum.] κωφὸν μογιλάλον, id est, Surdum impeditę linguę, siue balbum, dictione composita à μόγις vix, & λαλεῖν loqui. Est autem id vitij penè perpetuum insanis aut melancholicis, aut fatuis natura, vt testis est Aristoteles.

Adaperire.) Aperire ἐφφαθά, vocem Hebraicam & hic adiicit, quemadmodum & superius, In cumi. Est autem הִפָּתַח vnum ex eo verborū genere, quę Hebræi grauia vocant, & quę vim habeant transitiuam, quasi dicas, Pręsta te apertum, siue fias apertus.

Magis, ꝑ potius. Tanto magis plus.) Gręci quidem codices ita distinguunt, vt Magis non referatur ad Præcipiebat, quod præcesserit ὅσον non ὅσῳ, vel ὅσου, sed ad idem verbum ad quod refertur, nempe ad prædicabant plus: licet Græci videantur ὅσον vsurpare nōnunquam aduerbialiter: sed περισσότερον verti poterat Vehementer, aut magnopere, vt comparatiuum

tiuum positum sit loco positiui: aut μᾶλλον vertendum erat potius, vt non habeat vim comparandi, sed corrigendi: perinde quasi dicas, Tantum aberat vt facerent id quod erāt iussi, vt hoc amplius etiam prædicarent quod essent vetiti.

Et surdos fecit audire.] Vt ne quid causer de integritate Latini sermonis, quod Romanis auribus aliud quiddam sonat, facit loqui, & facit currere, rectius fuisse futurum, efficit vt surdi audiant, muti loquantur. Tempus quoq; verbi mutauit interpres, aut certe librarius. Est enim ποιεῖ, id est, Facit: idq; absolutius est.

Et mutos loqui.] ἀλάλους λαλεῖν Gratiam annominationis non potuit interpres reddere, quasi dicas, elingues, linguaces, aut infantes fari.

EX CAPITE OCTAVO.

Qvum turba multa esset.] Græce est παμπόλλου, id est, Admodum multa, siue plurima. Nec additur Cum Iesu, nec apud Græcos, nec in vetustis exemplaribus.

Sustinet me.] προσμένουσί μοι, id est, Manent apud me.

Vnde istos.] πόθεν, quo Græci vtuntur in negatione pro Qui aut Quomodo.

Et ipsos benedixit.] καὶ αὐτὰ εὐλογήσας, id est, Quum & his benedixisset. Quanquam in nonnullis exēplaribus sic habebatur, καὶ εὐλογήσας, εἶπε παραθεῖναι καὶ αὐτά, id est, Et quum benedixisset, iussit apponi & hos.

Quasi quatuor milia.] ὡς, id est, Fermè, aut circiter quatuor millia.

In par-

Dalmanutha. In partes Dalmanutha.) Quidam Græcus codex habebat μαγδαλά, cuius meminit Matthæus, siue vt quidam legunt, Magedam. Nec apud quenquam adhuc reperi huius loci descriptionẽ, nisi quod in collectaneis Hebraicarum vocum, hanc quoq; reperio expositam, sed ita, vt ad hũc locum nihil attineat. Augustinus de consensu Euangelistarũ putat eiusdem regionis plura esse vocabula, addens, quod hoc quoq; loco quidam codices habebant Mageda.

Ingemiscens spiritu.] Græci addunt Suo. καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ.

Si, abiurantis. Si dabitur generationi isti signum.] Si, hoc loco est abiurantis, quemadmodum & illic, Si introibunt in requiem meam. Latini addũt, emoriar, dispeream, aut simile quippiam. Mire retudit arrogantiam pharisæorum, qui videri volebant cum cœlo habere commercium quũ essent sceleratissimi. At Christus illis ex imo corde terræ signum promittit diuersissimum ab eo quod postulabant.

Et obliti sunt sumere panes.] Quidam Græcus codex addit, discipuli eius: mihi magis placet non addi.

Videte & cauete.] ὁρᾶτε, βλέπετε. Duo verba sunt Græcis idem significantia, citra interuentum coniunctionis, quasi dicas. Videte, cernite: siue Cauete, fugite, quo diligentiorem cautionem exprimeret.

Herodiani. A fermento Herodis. ἡρωδιανῶν, id est, Herodianorum, pro Herodis habebãt nonnulli. Et in Matthæo mentio fit Herodianorum, veluti factionis cuiusdam, quæ simul cum pharisæis agressa sit Christũ.

Et aspiciens.] ἀναβλέψας, id est, Recepto visu.

Video homines.) βλέπω τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας, id est, Video homines, quoniam velut arbores video ambulantes. Et ambulantes apud Græcos ad homines duntaxat referri potest,

test,quod illis arbores sint neutri generis.

Et cœpit videre.] καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι, id est,Fecit eũ denuo videre. Bis enim recepit visum, primum vtcunq;,deinde perspicue.

Et restitutus est.] Ante hoc addit Græcus codex, καὶ διέβλεψεν,id est,Et peruidit. Nec est,Omnia,sed ἅπαντας,id est,Omnes:etiamsi hic facillimus in scriptura lapsus. in greco cōtextu.

Etsi in vicũ introieris.) palàm est Gręca exemplaria passim discrepare. Nam Laurẽtianus codex habebat,Et neq; in vicum introieris,neq; cuipiã dixeris in vico.Meus autem habebat,καὶ ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς,μηδενὶ εἴπῃς,μηδὲ ἐν τῇ κώμῃ, id est,Et si oppidum ingressus fueris,ne cui dixeris,ne in oppido quidem. Tamen postea nactus sum exemplar,consentiens cum codice Laurentiano:atq; id sequi malui,pręsertim quum ita legat Theophylactus.

In castella.] εἰς κώμας,eadem vox,quam vertit Vicum.

Alij vero quasi.] Quasi non additur apud Græcos.

Tu es Christus.] Additũ arbitror ex alio loco,Filium dei viui, quod tamen in emendatioribus exemplaribus Latinis non additur apud Marcum,sed apud Matthæum.

Et comminatus est.] ἐπετίμησεν,id est,Increpauit.Quanquam hic tolerari poterat,Interminatus est:quum additis minis,aliquid interdicimus.

De illo.] περὶ αὐτοῦ,id est,De se.

Et cœpit.] καὶ ἀπὸ τότε ἤρξατο,id est,Extunc, siue ex eo tempore cœpit:vt habebatur in quibusdã exemplaribus.

Quoniam.] ὅτι,id est,Quod.

Post tres dies.]Prima fronte falsum esse vi-

O detur,

Triduum post quod resurrexit Christus quomodo accipiendum.

detur, Christum resurrexisse post tres dies, qui tertio die surrexerit. Sed hic nodus bifariã explicari potest. Primum, si tertiũ diem numeremus non à morte seruatoris, sed à tota passione, quę cœpit pridie parasceues, quũ iam iniretur consilium de comprehendendo Iesu, quum venderetur, quũ tæderet, ac mœreret. Siquidem passionis summam videtur & ipse Marcus suis verbis complecti: & cœpit, inquit, docere eos, quod oporteret filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus summisq; sacerdotibus, ac scribis, & occidi, & post tres dies resurgere. Sic enim recensuit, vt post tres dies, ad totum sermonẽ qui præcessit referri possit, non tantum ad id quod erat postremum, occidi. Quemadmodũ proximo capite recensuit, Filius hominis traditur in manus hominum, & occident eum, & occisus tertio die resurget. Hic quoniam triduum numerat ab occisione, tertio die dixit non post triduum. Alter modus est, si per synecdochen accipiamus, factum post tres dies, quod factum sit post tertium diem exortum. Quemadmodum et vulgo loquimur, Ab eo die cœpit odisse me, quũ eodem die cœperit odisse. Et post eum diem desiit amare, quũ eodem die desierit. Hæc, ni fallor, minus certe coacta sunt, q̃ quæ Stapulensis tanto molimine prodidit. Quod si quis adduxerit his etiam meliora, non grauabimur sequi.

Post triduum id est, post tertium diem exortum.

Et palàm.] καὶ παῤῥησίᾳ, id est, Libere & audacter. Neq; enim hoc dicebat, nisi suis, sed aperte, & sine inuolucro, quemadmodũ solet: tametsi sermo hic esset durissimus.

Comminatus est Petro.] Rectius vertisset per increpare vt prius, Siquidem cõminari, non satis quadrat ad sententiam. Nam quod sequitur,

Vade retro me satana.] Nimirum increpantis est, nõ comminantis. Postremo vt legimus interminari, pro interdicere, ita comminari in eundem sen

ſum non memini legere.

Aut quid dabit homo commutationis.] τί ἀντάλλαγμα, id eſt, Quam commutationem.

Qui enim me confeſſus.] Antiqui codices magno conſenſu pro Confeſſus, & Confitebitur, habebant, Confuſus fuerit, & confundetur. Atq; ita habent Græca, ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, id eſt, Quicunq; enim erubuerit me, & meos ſermones. Ac paulò poſt, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν, id eſt, Et filius hominis erubeſcet de eo: aut, Filium hominis pudebit illius. Cæterũ an ſatis Latine dicamus, Confundor te, pro eo quod Pudet me tui, viderint literatores.

EX CAPITE NONO.

Regnum dei Veniens.] ἐληλυθυῖαν, id eſt, Veniſſe. Eſt enim participiũ præteriti temporis, quod vertendum erat per infinitum, ob inopiam Latini ſermonis.

Et poſt dies ſex.] Lucas facit, Dies fermè octo. Marcus conſentit cum Matthęo in numero. Hoc admonui ne quis temere ſcripturã mutet: difficultatem quæſtionum explicant doctores.

Et duxit.] καὶ ἀναφέρει, id eſt, Subducit, præſentis temporis, vt, Et aſſumit παραλαμβάνει.

Seorſum ſolos.] Sic habebat antiquiſſimus codex, κατ' ἰδίαν μόνους. i. Seorſum ſolos. Hoc autem modo voluit Euãgeliſta ſignificare ſeceſſum vehementer ſecretum.

Et transfiguratus eſt.) Gręce eſt, καὶ ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτούς, μετεμορφώθη, id eſt, Et dum orãt illi, transfiguratus eſt: Quanquam illud Dum orant,

in plerisque Græcorum codicibus non additur, nec à nobis est additum. Apparet huc transscriptum ex Lucæ nono.

Splendentia cādida sine cōiunctione.

Splendētia & candida.] Abest in Græcis coniunctio. σίλβοντα, λευκὰ λίαν, vt intelligas ex insigni candore fuisse relucentia.

Qualia fullo.] Mollius erat, si οἷα vertisset in aduerbium, Quàm candida reddere non potest fullo.

Et faciamus.] θέλει ποιήσωμεν, id est, Vis faciamus. Quanquam pleraq; Græcorum exemplaria consentiunt cum nostra æditione vulgata.

Charissimus.] est ἀγαπητός, id est, Dilectus siue charus, nisi quod articulus additus indicat vnice dilectum, ὁ ἀγαπητός.

Quid ergo dicūt.] πῶς οὖν λέγουσι, id est, quomodo ergo dicunt. Quanquam emendati codices habebant, ὅτι λέγουσιν, id est, quod dicunt. Et mox,

Primo restituet omnia.] ἀποκαθιστᾷ, id est, Restituit præsentis tēporis, vt referatur ad prophetiam Malachiæ, quę prædixit id futurū, non ad tempus aliquod definitum, & primum Græcis dictum proprius.

Quid inter vos conquiritis.] καὶ ἐπηρώτησεν τοὺς γραμματεῖς, τί συζητεῖτε πρὸς αὐτούς. Potest et hic sensus accipi, & interrogauit scribas, Quid cōquiritis, siue disputatis aduersus illos, siue cum illis. Apparet interpretem legisse, πρὸς ἑαυτοὺς, siue πρὸς αὐτοὺς, id est, Inter vos. Sed hanc orthographiæ rationem passim negligunt Græci codices.

Spiritus conturbauit.] Græce est, εὐθέως τὸ πνεῦμα ἐσπάραξε τὸ παιδίον, id est, Statim spiritus discerpsit puerū. Opinor interpretē legisse, ἐτάραξεν, ac fortasse rectius. Quanquam in plerisq;

exem

exemplaribus non erat παιδίον, [redacted], Apparet enim iam non fuisse puerum, quum pater respondeat hoc illi á puero accidisse: etiamsi pauló post vocat eum puerum, pater pueri.

Elisus in terram.] καὶ πεσὼν ἐπὶ τῆς γῆς, id est, Lapsus in terra voluebatur. A puero παιδιόθεν

Ab infantia.] παιδιόθεν. id est, A puero. Sed recte mutauit interpres, [redacted] A prima pueritia: iam enim puer erat, quum sanaretur. Et in aquam Græcis est in aquas εἰς ὕδατα, consentientibus & vetustis exemplaribus, nominatim Constantiensi. *fortasse uerti potest.*

Si potes credere.] τὸ, εἰ δύνασαι πιστεῦσαι. Addidit articulum, qui tamē ad superiora referri potest, vt respondeat Dixit ei, videlicet illud quod audies, siue ad sequentia: Hoc si potes, nempe credere. Quemadmodum dicitur Græcis, τὸ μηδὲν ἄγαν, ἄγαν μὲ τέρπει. Nec enim est hic ociosus articulus qui magno consensu habetur in Græcorū exemplaribus. Articulus additus. παρὰ in cōpositione quā vim habeat.

Prætergrediebantur Galilæam.) παρεπορεύοντο διὰ τῆς γαλιλαίας. Præpositio παρὰ, facit vt intelligas illos clām, aut celeriter & in transcursu, velutque obiter fecisse iter per Galilæam, ita vt nec aperirēt se vsquam, [redacted] & videri poterant declinasse Galilæam in discessu, nisi obstaret præpositio διὰ, quę facit, vt non possit aliud accipi, quàm illis iter esse factum per Galilæam.

Filius hominis tradetur.] παραδίδοται, id est, Traditur, vt intelligas mox futurum.

Et illi ignorabant verbum, & timebāt interrogare.) Hęc nō habentur in æditione Aldina. Quod [redacted]

 ali-

[redacted].

Qui quũ domi eſſet.] Καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, id eſt, Et quum eſſet in domo, ſiue in ædibus, nõ vtique ſuis.

Quis eorum maior eſſet.] Græce tantum eſt, τίς μείζων, id eſt, Quis maior. [redacted]

Cõplecti ςυναγκαλίζειν

Quem quum complexus eſſet.] Καὶ ἐναγκαλισάμενος, id eſt, quum poſuiſſet in vlnis, vt ſolemus infantulos. Complectimur [redacted] & eos, quos in vlnas non ſumimus.

Non me ſuſcipit.] οὐκ ἐμὲ δέχεται μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποστείλαντά με, id eſt, Non me recipit ſolum, ſed eum qui me miſit. Sic habebãt nonnulli Græcorum codices, verum altera lectio mihi magis probatur. Nec enim hic negatio remouet, ſed corrigit magis, quaſi dicas, Nõ tam me recipit, quàm eum qui miſit me.

Negatio corrigens non remouens.

Et prohibuimus eum.] Poſt hæc, in Græcis exemplaribus repetitur ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν, id eſt, Quod non ſequeretur nos. [redacted].

Calicem aquæ frigidæ.] Frigidæ, nec in Græcis additur exemplaribus, nec in vetuſtiſſimis exemplaribus Latinis.

Non perdet menſuram ſuam.] Mercedem legendum pro menſura. Atq; ita ſcriptum eſt in emendatioribus Latinorum exemplaribus.

Mola aſinaria.] Græci legũt, λίθος μυλικὸς.

Saxum

Saxum molare. Apud Matthæum, at Mola asinaria.

Debilem.) κυλλόν. Cyllus proprie Grēcis dici- tur, cui altera manus trunca sit, aut manca. [redacted] debilitas ad omnia membra pertinet, quemadmodum χωλὸς ad pedes proprie pertinet. Cyll⁹ manu mãca.

Vbi vermis.) ὅπου ὁ σκώληξ. Alibi vertit Erugi nem, quod hic Vermem. Cæterum moritur & extinguitur, vtrunq; præsentis temporis est Græcis.

Luscum.) μονόφθαλμον, id est, Vnoculum. Quod tamen eleganter vertit hoc sanè loco. Luscus enim Latinis dicitur, nō qui strabis ac distortis sit oculis, sed qui altero careat oculorum. Luscus, q̄d ꝓprie.

In quo illud condietur.) Condietis lego in vetustis codicibus, ἀρτύσετε. Sic enim legisse videtur qui sic vertit. At aptius erat Ipsum, q̄ Illud.

Omnis enim igne salietur.) Quo sermo foret mollior, nos de nostro addidimus, Omnis homo.

Si sal insulsum fuerit.) Reddidit προσονομασίαν ἅλας ἄναλον. i. Si sal sale caruerit. Insulsum ꝓ fatuum

Habete in vobis.) Salem hic vsurpauit masculino genere, nihil aliud opinor sequutus, q̄ dictionis euphoniam. Salē gñe masculino

EX CAPITE DECIMO.

VLtra Iordanem.] διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ιορδάνου, quod magis sonat, Per regionem, siue ripam quæ est vltra Iordanē. Etiamsi sensum expressit interpres.

Et erunt duo.) οἱ δύο, Qui duo fuerant, vt intelligamus è duobus hominibus velut vnum fieri. [redacted].

In carne vna.] · f[redacted] vnam.

Quod Deus coniunxit.] συνέζευξεν, id est, Cōiugauit, si quis ad verbum malit reddere.

Mœchatur.] Græce est idem verbũ quod modo vertit, Adulterium committit μοιχᾶται.

Super eam) ἐπ᾽ αὐτὴν, potius Aduersus illam siue In illam, hoc est, in iniuriam illius.

Offerebant illi paruulos.) παιδία, id est, pueros, siue puellos.

Comminabantur.) ἐπετίμων. i. increpabant.

Asyndetō vehementius

Sinite paruulos. τὰ παιδία, id est, Puellos, vt modo dictum est. Nec additur apud Græcos coniunctio, Nec prohibueritis. Viuidius enim est, Sinite, ne prohibueritis. Anadiplosis sentẽtiæ facit ad epitasin.

Cōduplicata negatio

Non intrabit.) οὐ μὴ εἰσέλθῃ. Conduplicata negatio vim addit futuri, aut certe modi potentialis.

Et complexans.) Καὶ ἐναγκαλισάμενος, id est, Suscipiens eos in vlnas: sicut paulo ante dictum est.

Procurrens.) προσδραμὼν, id est, Accurrens. Interpres legisse videtur προδραμὼν. i. precurrẽs

Vitam æternam percipiam.) κληρονομήσω, quod aliâs vertit, Hereditabunt.

Nisi vnus deus.) εἰ μὴ εἷς ὁ θεός, id est, Nisi vnus, qui est Deus, siue Nempe Deus, vt articulus vim habeat velut interpretantis, quis sit ille vnus.

Nec fraudem feceris.) μὴ ἀποστερήσῃς, id est, Ne fraudaueris. Fraudamus enĩ illum, quẽ priuamus re debita. Quanq̃ & qui spoliat, Grçcis ἀποστερεῖ

Et intuitus eum Iesus, dilexit eum.) ἠγάπησεν αὐτόν. Origenes videtur legisse ἐφίλησεν, non ἠγάπησεν. Argumento est quod Homilia in Mathæum adducens hunc locum, ita legit: Dilexit eum, siue osculatus est eum. Neq; enim ἠγάπησεν, opinor, ad osculi significationem potest pertinere.

Et veni sequere me.) Addunt hic Græci codi

ces

ces, ἄρας τὸν σταυρὸν, id est, Sublata cruce, quum tamen hoc non habeatur in veteribus codicibus, nec reperiatur apud alios euangelistas, vt illinc huc asscriptum videri possit.

Filioli.) τέκνα, id est, Filii, siue nati. Neq; enim hic est diminutiuum, quemadmodum illud apud Paulum ad Galatas, τεκνία μου, Filioli mei.

Confidentes in pecuniis.) πεποιθότας, Fretos siue fisos. Etenim quum confidere sit idem quod fidere, [redacted]

Hic satis aperit, quos dixerit diuites, non quibus diuitiæ obuenerunt, sed qui iuxta diuitum vulgus multum tribuunt diuitiis.

Qui magis admirabantur.) ἐξεπλήσσοντο, i. Obstupescebant, verbum Græcum est vehementius.

Aut filios.) τέκνα, id est, Liberos, vt vtrunq; sexum complectaris.

Aut patrem, aut matrem.) Hoc loco Græci codices addunt, ἢ γυναῖκα, id est, Aut vxorem. Quod tamen perperam à quopiam additum, vel hinc licet coniicere, quod mox cum repetit res relictas, non addit vxores. Additum aliquid

Ad dexteram meam vel ad sinistram.) Vt sensus sit idem, Latinius est, Sedere mihi à dextris, & sedere mihi à sinistris. Nec est in Græcis meum dare vobis, sed solum. Non est meum dare. Consentiebat cum Græcis codex Constantiensis.

Sed quibus paratum est.) [redacted]. Subauditur [redacted], Sed iis sedebunt à dextris ac sinistris mihi, quibus &c.

Et audientes decem indignati sunt.) ἤρξαντο ἀγανακτεῖν, id est, Cœperunt indignari. Et sic ha

bent vetusti codices nostri.

Et principes.) καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν .i. Magni illorum. Quod tamen haud male vertit, [redacted], Et qui magni sint inter eos, aut Magnates illorũ. idest

Fieri maior.) μέγας, id est, Magnus.

Et proficiscente eo.) καὶ ἐκπορευομένου, Egrediente eo.

Bartimæus quid.

Bartimæus.) Filius Timæi, additum videri potest interpretandi caussa. Nam id sonat Bartimæus. Hebræis enim בר filius, & Timæus: quemadmodũ & Bartholomæus, filius Ptolemæi, conflatis diuersarum linguarum vocibus, & deprauata, ni fallor, vna aut altera literula.

Et comminabantur.) καὶ ἐπετίμων, id est, Et increpabant.

Animæquior est.) θάρσει, id est, Bono animo esto, siue Confide. Nec enim est comparatiuum, sed positiuum: & aliud est Fidere, hoc est, θαρρεῖν. quàm æquo animo esse. Æquo animo est, qui boni consulit, ac tolerat. Fidit cui certa spes est.

Exiliens venit.) Græce non est ἐξαλλόμενος sed ἀναστὰς, id est, surgens. Nam paulo ante dictus est sedere iuxta viam.

Rabboni.

Rabboni vt videam.) Rursus Hebræam vocem posuit, pronunciatione nonnihil mutata, cũ alibi Rabbi sit, quod Hebræorũ lingua, Chaldæorum, ac Syriacæ cõmercio vitiaretur: quẽadmodum et hodie Iudęi Rabeni magistrũ vocãt, sed insignẽ et eminẽtẽ

Vt videã.) ἵνα ἀναβλέψω. i. Vt visum recipiam

Et cõfestim vidit.) ἀνέβλεψε. i. Visum recepit.

EX CAPITE XI.

Betphage Bethania.

Et quũ appropinquarẽt Hierosolymæ] hic Græcus codex addit Betphage, vt sint tria loca, Hierosolyma, Betphage, Bethania. Siquidẽ mons

Oliue

Oliueti duobus passuum milibus abest ad Hierosoly mis, in cuius latere est Bethania, Betphage in ipso monte sita est.

Quid facitis?) τί ποιεῖτε τοῦτο. i. Cur facitis hoc?

Et sedit super eum.) Nonnulli Græci codices habent, ἐπ' αὐτῷ, vt sit asinus, aut certe Pullus asinæ. Nonnulli ἐπ' αὐτὴν. i. Super illam, vt sit asina fœmina. Quod posterius consentit cū Matthæo.

Cū vespera esset hora.) ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, id est, Quum vespertinum iam esset tempus. Siquidē horam, Græce loquens, pro tempore posuit.

Et alia die.) καὶ ἐπαύριον. i. Postridie, siue postero die. Siquid forte.) εἰ ἄρα εὑρήσει τι. i. Si quid inuenturus esset. Coniunctionē expletiuā vertit in Forte. Cui male dixisti.) ἣν κατηράσω, id est, Quam deuouisti, siue Quam execratus es, siue Cui male precatus es.

Habete fidem dei.) Bona fide Græca reddidit interpres πίστιν θεοῦ. Cæterum sentit fiduciā erga Deum.

Tollere & mittere.] ἄρθητι καὶ βλήθητι, Passiua sunt imperatiui modi.

Cum stabitis ad orandum.] καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, id est, quum steteritis deprecātes Ex quo apparet olim stantes precari solitos. Stabant precantes

Peccata vestra.) Augustinus lib. de ciuitate dei. 21. cap. 27. annotauit vim & emphasim huius pronoīs vestra. Nā intelligi peccata nō quælibet, aut quālibet grauia, sed eiusmodi, sine quibus nō viuūt etiam probi, quales tū erant apostoli quibus hæc dicūtur. Peccata vestra. i. Leuia.

Quod si vos non dimiseritis.) Hæc in Græcis plerisq; codicibus non adduntur.

Vnum verbum.) ἕνα λόγον. i. Vnum sermonē [redacted].

Bap

Baptiſmum Ioannis.) βάπτισμα, id eſt, Baptiſma, ſiue Baptiſmus. Quum enim habeamus hoc baptiſma & hunc baptiſmum à Græcis, quorſum opus erat confingere [redacted] vocem, tertiam, hoc baptiſmum? Auguſtinus tamen ita frequenter loquitur, & Origenes, & Irenæus.

Timemus populum.) ἐφοβοῦντο τὸν λαόν, id eſt Timebant populum. Atque ita habent vetuſtiſſimi codices Latini.

Quia vere propheta.) ὅτι, id eſt, Quod, [redacted].Opinor [redacted] Ioannem iam fuiſſe mortuũ, ex ipſius Marci narratiõe.

EX CAPITE DVODECIMO.

Paſtinare, p plantare

PAſtinauit.) ἐφύτευσεν, id eſt, Plantauit. Vox à paſtino dicta, quæ declarat inſtrumẽtum bifurcum quo ſemina panguntur, vnde vites ſterileſcentes quum refodiuntur dicuntur repaſtinari.

Et fodit lacum.) ὑπολήνιον, In quod excipitur liquor vuarum.

λιθοβολεῖν κεφαλαίωσαν.

In capite vulnerauerunt.] λιθοβολήσαντες ἐκεφαλαίωσαν, id eſt, Iactis lapidibus capitauerunt, vt ad verbum reddam, hoc eſt, Cõminuerunt caput.

Et contumeliis affecerunt.] καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον, id eſt, Remiſerunt affectum contumelia, ſeu potius ignominia. Nam contumelia magis in verbis eſt.

Chariſſimum.] ἀγαπητὸν, id eſt, Dilectum.

Quia reuerebuntur.] ἴσως ἐντραπήσονται, Forſitan reuerebuntur. Quanquam nonnulli Græcorum codices habebant ὅτι, pro ἴσως. Sic enim legit Theophylactus & ęditio Hiſpanienſis, Certe Latini codices vetuſti, habẽt quia pro forte, Quæ lectio magis mihi probatur. Nec enim eſt conſentaneum diffidere eũ, qui mittit filium vnicum. Et ὅτι quanq̃

[redacted]

Lati

Latine reddi non potest hoc loco, tamen apud Græcos vim habet confirmandi.

A Domino factum est istud.) Istud referendũ est ad caput, aut certe ad angulum, id quod sermo græcus indicat, εἰς κεφαλὴν γωνίας. παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, id est, in caput anguli. A Domino factũ est hoc, subaudi Caput, nisi malis angulum, de quo dictũ est in Matthæo. A Dño factum est istud caput.

Mirabile.) θαυμαστή. Et hoc ad caput, siue ad angulum refertur, quemadmodum, Factum est.

Vt eum caperent.) ἀγρεύσωσι, id est, Captarent siue venarentur. [redacted].

Non curas quenq̃.) οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός, id est, Non est tibi curæ de quoq̃.

In faciem hominum.) εἰς πρόσωπον τῶν ἀνθρώπων, id est, Ad personam hominum. Quanquã Græcè πρόσωπον, vtrunq; significat, faciẽ & personam, hoc tamen loco mollius erat Persona, q̃ facies. Atq; ita verterat eandem dictionem, in Matthæo capite.22.

Licet dare tributum.) κῆνσον, id est, Censum, quæ vox Latina est, vt iam indicauimus. κῆνσος.

An non dabimus.) Græce est, ἔξεστι κῆνσον καίσαρι δοῦναι ἢ οὔ; δῶμεν ἢ μὴ δῶμεν; id est, Licetne censum dare Cæsari, an non? Demus, an non demus? Vrgent enim hac iteratione responsum, quasi futurũ sit, vt si responderit non dandum, daturi non sint, sin dandum, daturi. Opinor hic latinam lectionẽ esse veriorem. Alioqui bis idem quæritur in priore parte, licet dare, & dabimus.

Qui sciens versutiam.) ὑπόκρισιν, id est, Simulationem. Interpres forte legit, πονηρίαν.

Quæ

Quæ sunt Dei Deo.] Deo bis addidit articulū Cæsari nequaq̄, τὰ καίσαρος καίσαρι, τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ: tanq̄ Cæsarem, velut incertum & ignotum nominet, quod multi sint eius nominis, Deum veluti certum designet.

Et venerunt super eum.] καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτὸν, id est, Et veniunt ad eum.

Et filios non reliquerit.] τέκνα, Liberos, Nā Græca vox etiam filias complectitur. [redacted],

Semen pro posteritate. Suscitet semen fratris sui.] S[redacted] fratri suo dandi casu, ἀδελφῷ αὐτοῦ. Semen enim appellat posteritatem, siue prolem, quam frater fratri suscitat nō sibi, eò quòd in mortui nomen transit quod nascitur. Hac enim ratione mortuis quodam modo adoptabātur filii.

Nonne ideo erratis?] οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε; An non igitur erratis? vt referatur ad id, quod sequit & sit sensus, eos ob id errare, quod non intelligerent scripturas.

Neq; nubentur.] Græce γαμεῖν, verbum est commune, & viro, & mulieri.

Conquirentes.] συζητοῦντας, id est, Simul disputantes.

Virtus pro robore. Ex tota virtute.] ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, id est, Ex toto robore tuo. Nam ipse mox vertit, Fortitudine. virtus [redacted]pud Latinos ambigua vox est.

Simile est illi.] Græce est, Simile est illud. καὶ δευτέρα ὁμοία αὐτῇ. Primum præceptum est, Diliges dominum Deum tuum. Et alterum simile, videlicet hoc, Diliges proximum &c. Interpres legisse videtur ταύτῃ [redacted]

νουνεχῶς. Quod sapienter respondisset.] νουνεχῶς. Composita dictio est ab eo quod est, νοῦν ἔχειν, id est

Mentem

Mentem habere, qua periphrasi Græci significant sapere, siue cordatum esse, vnde Cordate vertimus.

Et respondens Iesus dicebat docens.) καὶ ἀποκριθεὶς. Reperies aliquot locis hoc participiū ita positū, vt sensus magis exigat, ἀνακρινόμενος, id est, interrogans. Nisi mauis ex hoc intelligi sermonē aliorum præcessisse, quem Euangelista nō retulerit. Respondē di verbū vbi nullus interrogat

Et primos discubitus.) Sic est Græcè, τῶν θελόντων ἐν στολαῖς περιπατεῖν, καὶ ἀσπασμοὺς ἐν ἀγοραῖς, καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις. i. Volentibus in stolis obambulare, & salutationes in foris, & præsidentias in synagogis, & primos accubitus in cœnis. aut qui cupiunt in stolis obambulare, ac salutari in foris, & primas tenere cathedras in synagogis, primoq; loco accumbere in cœnis.

Qui deuorant domos &c.) Græca sic habent οἱ κατεσθίοντες τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, id est, Deuorantes domos viduarum, & prætextu longas facientes precationes, siue sub prætextu prolixe precantes.

Prolixius.) περισσότερον, id est, Abundantius, siue Plus iudicij. Porrò iudicium appellat condemnationem, quemadmodum frequenter accipitur in arcanis literis. Quam rē annotauit & Diuus Augustinus libro de agone Christiano, cap. 27. Iudicium p condē natione.

Iactaret.) βάλλει. i. Mitteret, siue Iacerent. Nā iactu mittunt huiusmodi.

Quod est quadrans.] Græce scribens usus est voce Latina, κοδράντης, licet deprauata.

Et conuocans.] προσκαλεσάμενος, id est, Aduocans, Siue quum ad se vocasset.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Quales

Quales, ποταποί.

QVales lapides.] ποταποί. Miror quur Laurentius Quales mutandum putarit in Quantos. ποταπὸς enī sonat cuiusmodi, sed ita vt nō simplicē habeat interrogationē, vt ποῖος, sed admirationem potius in bonam partem, velut si de ignoto sciscitēris, recte dixeris ποῖος οὗτος sed ποταπὸς non recte dixeris.

Vide has omnes.] βλέπεις. i. Vides. In nonnullis erat βλέπετε. i. Videtis.

poterat omitti Dicentes quia ego sum.] ὅτι ἐγώ εἰμι. Quia, hoc loco tantum affirmat, & ob id [redacted] Sermo neq; ad Græcam proprietatem respondet, neque ad Romanam. Potest autē bifariam accipi: Dicētes, Ego sum, vt subaudias Christus. Aut dicentes, se

ambiguitas esse eum qui ego sum. [redacted] vitari poterat,

addendo si vertisset, Dicentes, Ego sum Christus.

Et opiniones.] ἀκοὰς, id est, Rumores. Nā ad verbum sonat auditiones.

idest Et regnum super.] [redacted] contra regnum. Sicut modo verterat. Nam eadem est præpositio Græcis ἐπί.

Videte vosmetipsos.] Consentiunt quidem

mutari poterat Græci codices, verum [redacted] hoc loco Græci sermonis figura: Cauete vos vobisipsis. Neque vero est otiosa pronominis additio, quo discernuntur discipuli à Cæteris.

Idest In conciliis.] [redacted], In concilia, εἰς συνέδρια.

Et ante præsides.] καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων ἀχθήσεσθε. i. Et sub præsidibus & regibus ducemini: vt intelligas eos ad iudices duci.

Nolite præcogitare.] μὴ προμεριμνᾶτε, id est Ne ante sitis soliciti, siue anxij, siue, Ne cum solicitudine

ne præcogitetis, id quod solent acturi causam apud principes.

Quod datum vobis.) ὃ ἐὰν δοθῇ. i. Quodcunque datum fuerit.

Non enim vos estis loquentes.) οὐ γὰρ ἐστε ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, id est, nō enim vos estis qui loquimini, vt vertit in Matthæo.

Et consurgent.) ἐπαναστήσονται. i. Insurgent.

Abominationem desolationis.) τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. Sed hoc loco addunt Græci codices an recte, viderint alij, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, id est, Dictū à Daniële propheta. Apparet enim ex Matthæo huc adiectum.

Vbi non debet.) ὅπου οὐ δεῖ, Vbi non oportet.

Et nutrientibus.) καὶ θηλαζούσαις, id est, Lactantibus.

Tribulationes.) θλῖψις, id est, Tribulatio, qualis non fuit: vt sit appositio ad epitasin faciens, quum dies calamitosos calamitatem vocet.

Creaturæ.] κτίσεως. Vt sit verbale: Quanquā reperimus hanc dictionem ancipitem in literis sacris Aliquoties vsurpatur pro ipsa conditione seu creatione, nonnunquam pro rebus conditis. κτίσις.

Neque fient.) οὐδὲ οὐ μὴ γένηται, id est, Neque fiat Quanq̄ videtur usus tempore, vt sæpenumero occurrunt huiusmodi, præsertim addita gemina negatione, οὐ μή. pro tempore οὐ μή.

Abbreuiasset dies.) ἐκολόβωσεν, id est, Decurtasset, amputata parte aliqua prioris mensuræ. Nam hoc est κολοβοῦν. κολοβοῦν.

Ecce hic est.] ἰδοὺ ὧδε ὁ Χριστός, id est, Ecce hic CHRISTVS. Et hic aduerbium est, non nomen.

Neq; angeli in cœlo.) οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ, id est, Qui sunt in cœlo. Apud Matthæum non est mentio filij.

Potestatem cuiusque operis.) Græce est, ἑκάστῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, id est, Vnicuiq; opus suum.

An galli cantu.] ἀλεκτοροφωνίας, id est, Gallicinio. Est enim Græcis dictio composita, sicut & illa, μεσονυκτίου, quasi dicas medinoctio.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

Pascha & azyma.] Azyma pluralis est numeri, quemadmodum dicimus Lupercalia, Saturnalia, vnde vertere poterat, Tempus azymorum, quo abstinebant à fermentatis.

Dolo tenerent.] ἐν δόλῳ κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν, id est, Per dolũ captum, siue comprehensum occiderent. In enim præpositio, pro per vsurpatur Hebræis.

Dicebant enim.] ἔλεγον δὲ. Dicebant autem, Quanq̃ id minimum refert.

Ne forte tumultus.] μήποτε, id est, Ne, aut Nequando.

Nardus pistica. Nardi spicati.] Pisticæ legendum, quod nardus sit fœminini generis. Laurentius existimat pisticam vocari, probatam & spectatam, arguens diuum Augustinum, qui putet à loco dictum. Allusum autẽ ad fidem Christianam, quod Græcè pistis dicatur fides. Interpres vertit Spicatam, eò quòd nardi genus quoddam vocetur spica, siue spicum nardi. At Dioscorides complura nardorum genera commemorans quibus cognomina sint à locis addita, pisticæ nullam mentionẽ fecit, neq; Plinius. Qui libro duodecimo, cap. duodecimo tradit folium nardi in vnguentis tenere principatum. Quo loco licebit plura de generibus nardi discere, si cui vacat. In' bi sit mentio pseudo nardi

Nardi foliũ in vnguentis.

nardi passim nascentis: hanc herbam esse puto quam vulgo dicimus Lauendulã, crassiore, vt inquit, atque latiore folio, & colore languido in candidum vergẽte. Verã autem nardum depingit his verbis. Frutex est graui & crassa radice, sed breui ac nigra fragilique quamuis pingui, situm redolente vt cyperi, aspero sapore, folio paruo dẽsoq;. Cacumina in aristas se spargunt, ideo gemina dote nardi spicas ac folia celebrãt. Fieri tamen potuit, vt Marcus vulgari more loquẽs Latinam vocem corrupte posuerit, pisticã appellans pro spicatam, Mirum enim q̃ deprauatè Gręci Latinorum nomina vsurpent. De alabastrite lapide meminit idem lib. 36. capite septimo. Quum enim proximo capite meminisset Onychis, ita prosequitur, Hũc alioqui lapidem alabastritẽ vocant, quem cauant ad vasa vnguentaria, quoniam optime ea incorrupta seruare dicitur.

ψευδόναρδον.

Alabastri.

Vt quid.] εἰς τί, id est, Ad quid.

Præuenit vngere corpus meum.] Non est χρῖσαι, quod est quocunque illitu vngere, sed μυρίσαι, quod proprie est vnguentis, & odoramentis vnguere.

In memoriam eius.] εἰς μνημόσυνον αὐτῆς, id est, In monumentum eius, subaudi mulieris.

μνημόσυνον.

Lagenam.] κεράμιον, id est, Vas fictile, siue aqualem fictilem, [redacted] aquę plenam, Nam aqualis est etiam vacua.

Memoria p memoriali.

Vbi est refectio.] κατάλυμα. Laurentius mauult diuersorium, vt vertit apud Lucã, quanq; vtrunque vox Græca significat.

Cœnaculum.] ἀνώγεων. triclinium intelligit, sed lectis stratis, in quibus olim discũbebatur. Dictũ est autẽ Gręcis, ἀνώγεων, qđ subductius sit à solo, quod veteres in superiore ædium parte cœnitarent.

Cęnaculũ in ædito.

Stratum.) Post hoc in Græcis codicibus additur ἕτοιμον, id est, paratum, sed aliunde ni fallor huc transscriptum.

Nunquid ego?) Græci sic habent, μήτι ἐγώ; καὶ ἄλλος, μήτι ἐγώ; id est, Nunquid ego? & alius, nunquid ego? At mihi sanè videtur hoc ex interpretamēto quopiā adiectū. Nā quū semel dixisset, εἷς καθ' εἷς, quid erat necesse addere, [redacted], & deinde alius?

a.s. et deinde alius

Qui intingit manum.] ὁ ἐμβαπτόμενος, id est, Qui intingit. [redacted]. Atque sic habēt antiquissimi codices: quanq̃ in Matthęo erat ἐμβαψάμενος, id est, Qui intinxit. Nec hic necesse est accipi exacte temporis rationem. Nō eni hoc expressit quid tum ageret Iudas, sed his verbis indicauit ad quantam familiaritatem admissus esset, qui ex eadem patella cum Christo peteret intinctum

Tēpus p tempore

Filius hominis tradetur.) παραδίδοται, id est, Traditur, præsentis temporis, sed vsurpatum vice futuri.

Et benedicens fregit.) καὶ εὐλογήσας ἔκλασεν id est, Quum benedixisset fregit, non enim simul benedixit ac fregit. Et benedicere nō est pingere gestu manus, signum crucis, sed laudes Deo canere, & verba boni ominis dicere[redacted]

Sumite hoc est.) Græci addunt λάβετε, φάγετε id est, Sumite, edite, quemadmodū erat in Matthęo.

Effundit.

Qui pro multis effundetur.) τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, id est, Qui pro multis effunditur. Iam enim hoc [redacted], quod paulò post esset futurum.

prænunciabat

Quod iam.) ὅτι οὐκ ἔτι. Iā posuit pro post hac nec male, quanq̃ obscurius.

Ex hoc genimine.) ἐκ τοῦ γεννήματος. γέννη-

μα

μα Græca vox est,quę verti poterat,Fructu,siue fœtu. Et,hoc,pronomen,nec additur in Gręcis exemplaribus, nec in antiquis Latinis. vt sit sensus, illum nullum vinum postea gustaturum. Vnde & in [redacted] vinum myrrathum admotum ori reiecit:nisi quod articulus τω nonnullam habet emphasin. mõte Caluario

Et hymno dicto.) Et ὑμνήσαντες, id est, Postquam dixissent laudes,vt intelligas ab omnibus decantatas laudes.

Bis vocem dederit.] Quod erat anceps in Matthæo, Marcus expeditè dixit vt bis referatur ad cantum Galli. Noctem enim veteres sic diuidebant, Occidente sole dicebatur vespera, ab hoc tempore prima fax,deinde concubia,& intempesta,quod noctis est medium,Mox inclinatio noctis, deinde gallicinium,inde conticinium,quum & Galli conticescũt & homines etiamnum quiescunt. Post hæc diluculũ, quo rarescunt tenebræ.Deindę mane clarum. Ita Iuuenalis, Noctis diuisio.

Quod tamen ad galli cantum facit ille secundum,
Proximus ante diem caupo sciet.

At ille amplius loquebatur.) ὁ δὲ ἐκ περισσοῦ ἔλεγε μᾶλλον. Rursum conduplicauit comparatiuũ exprimere volens vehementem asseuerationem Petri. Nisi mauis μᾶλλον, distinctione semouere à superioribus, & annectere his quæ consequuntur, μᾶλλον ἐάν με δέῃ, id est, Quin si me oporteat &c. Ac mox conduplicata negatio, οὐ μὴ, nõ caret emphasi constantis asseuerationis, quasi dicas haud vnquam.

In prædium.) εἰς χωρίον, quod alias vertit Agrum,aliâs villam, significat autem locum. Cæterum Gethsemani locus est, ad radices montis Oliueti, Gethsemani.

ἀδημονεῖν Pauere & tædere.) ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν id est, Expauescere, & anxius esse. Est enim posterius hoc [redacted] angi animo, & supra modum ægrescere: cuiusmodi affectio corripit hominem primo obiectu magni discriminis, vt aliquandiu nō sit apud se.

Abba pater. Abba pater.) Euangelista vocem Syriacam posuit, eámque velut interpretatur, subiiciens ὁ πατήρ.

Non quod ego.) Græce est, ἀλλ' οὐ τί ἐγώ, ἀλλὰ τί σύ, id est, At non quid ego, sed quid tu. Quanquam hic Græca variant exemplaria, nonnulla habebant, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω ἀλλ' ὡς σύ, id est, Non vt ego volo, sed vt tu. In aliis sic erat, ἀλλ' οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ, id est, Non quid ego velim, sed quid tu. Nam omnino sermo est inabsolutus.

Et venit & inuenit.) Vtrunque præsentis tēporis ἔρχεται καὶ εὑρίσκει, Vênit priore circunflexa, et inuenit prima acuta, ne quis hic indecore vel hæsitet, vel erret.

Et reuersus denuò.) Denuò apud Græcos refertur ad Dormientes, non ad Reuersus εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας. Certe sermo Græcis est anceps.

Sufficit.) ἀπέχει τὸ τέλος. Etiamsi τὸ τέλος in quibusdam codicibus non reperitur, neq; nobis visum est addere.

Et filius hominis tradetur.) Traditur & in Græcis & in antiquis Latinis exemplaribus παραδίδοται.

Qui me tradet.) ὁ παραδιδούς με, id est, Qui me tradit.

Prope

Prope est.) ἤγγικε, id est, Appropinquauit, siue Adest. Hic interpres recte mutauit verbi tempus.

Signum.] σύσσημον, quod sonat commune si- Signum
gnum de composito datum, cuiusmodi sunt quę mili- σύσσημον
tes vocãt symbola, quorũ alia sunt vocalia, alia muta.

Et ducite caute.] ἀπαγάγετε ἀσφαλῶς, id est, Abducite tuto, siue certo, hoc est, exacta custodia, ne quâ posset elabi.

Rabbi.) Græci congeminant, ῥαββεὶ ῥαββεί, Rhabbi rhabbi, an recte nescio.

Et tenuerunt eum.] Nonnulli Græci codices sic habebant, quod & nos sequuti sumus, haud scio an perperam, καὶ κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι, id est, Tenent eum adolescentes, siue comprehendũt eum, aut iniiciunt illi manus, vt iuuenes iuueni manum iniecerint.

Sed vt impleantur scripturæ.] Abruptus est sermo, subaudiendum enim, Hæc fiunt, vt impleantur, &c.

Et calefaciebat se ad.] καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ φῶς. Illud, Ad lumen, referendum ad Sedens, non ad calefaciebat. Siquidem lumen illum prodidit.

Non erant conuenientia.) καὶ ἴσαι αἱ μαρτυρίαι
οὐκ ἦσαν, id est, Æqualia testimonia nõ erant. Pa- Æqualia,
ria vocauit, opinor, satis idonea, siue, ἴσα, quod p idonea.
inter se non consentirent. Nam hoc indicio primum coarguuntur falsa testimonia.

Post triduum.) διὰ τριῶν ἡμερῶν, id est, Per tres dies, siue triduo, non μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Suffragatur Græcę lectioni codex aureus & exemplaria S. Donatiani, denique & Constantiense, in quibus habetur Per triduum.

Templum hoc manufactum.) Gręcę cõpositę

dictiones,manufactum χειροποίητον,& non manufactum, ἀχειροποίητον. Alioqui quis dicitur ædificaturus,quod manufactum sit. Græcę voces perinde sonant:quasi dicas templum operis manuarij & opificij non manuarij.

Et non erat conueniẽs.] καὶ οὐδὲ οὕτως,id est, Ne sic quidem. Iam enim semel reiecta fuerant illorum testimonia. Quæ tibi obiiciuntur.)Græce est,τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσι id est,Quid,siue Cur isti aduersus te testificantur?

Quid adhuc desideramus testes?]τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων;id est,quid adhuc opus habemus testibus?Ac proprie quidẽ & eleganter vertit interpres,Desideramus,pro Requirimus.

Ante atrium.)εἰς τὸ προαύλιον,id est, In vestibulum atrij,siue locum, qui erat ante atrium.

Nam Galilæus es.] Addunt hic Græci codices,καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει, id est,Loquela tua similis,siue conuenit:Ex Matthæo, ni fallor, asscriptũ in hunc locum.

Anathematizare.] quod in Actis apostolorũ vertit,Deuouere,i Matthęo detestari,hic reliquit.

Et iterum gallus cantauit.] ἐφώνησε, idẽ verbum quod ante tametsi verbis non iisdem verterat vocem dederit φωνῆσαι.quum autem res eadem narratione iteretur, conuenientius erat vocem eandem repetere.

Et cœpit flere.] Καὶ ἐπιβαλὼν,ἔκλαιε,Erũpens siue subito fleuit, aut prorupit in fletum. Siquidem ἐπιβάλλειν inter varias significationes interdum declarat aggredi, siue impetũ sumere ad aliquid agendum,hinc ἐπιβολὴ pro impetu. Hoc igitur verbo Marcus exprimere studuit vehementẽ ac subitã Petri mutationem.

Ex Capite XV.

ET vniuerso concilio.) quum hic bis dicatur concilium, Græce diuersæ sunt dictiones. Prior est συμβόλιον conciliabulum, posterior συνέδριον .i. consessus, siue conuentus.

Et cum ascendit turba.) Καὶ ἀναβοήσας ὁ ὄχλος, id est, Et quum acclamasset turba. Quoniã vero constanter dissonant à Latinis exemplaria Græca, in coniecturam venio, interpretem aliud atque nos legimus, legisse, nisi fallor, ἀναβήσας, pro ἀναβοήσας.

Cœpit rogare.) ἤρξατο αἰτεῖσθαι .i. Cœpit petere siue postulare, Nã ita modo verterat, ὅνπερ ἠτοῦντο, id est, quemcunque petissent. . turba. ſ.

Sicut semper faciebat illis.) Vt sermo sit absolutus supplendum est, Vt faceret sicut semper fecerat ipsis. Pilatus. ſ.

Pontifices autem.) quod modo dixit summos sacerdotes, nunc vertit pontifices. Nam Græcis eadem est vox, ἀρχιερεῖς.

Concitauerunt turbam.) ἀνέσεισαν. Nonnulli Græcorũ codices habebant ἀνέπεισαν, id est, Persuaserunt, siue retraxerunt in hanc sententiam.

Pilatus vero dicebat illis: quid enim mali fecit.) D. Augustinus libro de Consensu Euang. 3. ca. 13 vt rem seriam annotauit, quod hic Euangelista dixerit, Pilatus dicebat non Pilatus dixit, nimirum subindicans non semel hoc à præside dictum, sed multum temporis in hoc sermone consumptum. Et Græcis quidem est ἔλεγεν, Atqui in Matthæo est εἶπεν verbum eiusdem temporis, vbi interpres vertit dixit, non dicebat. Idem fecit in Luca.

In atrium prætorii.) ἔσω τῆς αὐλῆς ὅ ἐστι πραιτώριον, .i. In atrium quod est prætorium. Et hic

Græce scribens, Romana voce [redacted]usus est.

Patrem Alexandri & Rufi.) πατέρα Ἀλεξάνδρου τοῦ ῥούφου, id est, patrem Alexandri & Rufi, siue Rufi filium. Nonnulli Græcorum codices cū nostra æditione consentiebant: vt accipiamus Simoni fuisse duos filios. Sic enim interpretatur Theophylactus, addita filiorum nomina, quo certior esset narrationis fides. Nec est angariauerunt, sed angariant, ἀγγαρεύουσι, de qua voce dictum est nobis alibi

Et crucifigentes eum.) καὶ σταυρώσαντες αὐτὸν. i. Quum crucifixissent eum.

Erat autem hora tertia.) Admonet hoc loco Petrus Comestor ex autoritate Diui Hieronymi, in Marco scriptum fuisse, quod Dominus crucifixus fuerit hora sexta, verum id Græci scriptoris accidisse vitio, qui pro ς, quæ Græcis litera non est, sed literis mixta est nota numeri, nec alium habens vsum, Sequitur enim literam ε, quæ Græcis significat quinq;, & præcedit ζ, quæ notat septem, pinxerit, Γ, quæ significat tria. locus est apud Hieron. in expositiōe psal. 77.

Qui reædificas.) Hieronymus in Esaiam citat persona tertia: Vah qui destruit templum, & in triduo instaurat illud. Atq; ita scriptum comperi in codice S. Donatiani, item in Constantiensi. Illud annotandum, quod in Græcis codicibus non additur dei, sed templum tantum est: suffragantibus libris d. Donatiani & Constantiensi. Et in nostris aliquot ꝓ Ædificas, [redacted] est, Reædificas.

Eloi, eloi, lamazabatani.) Non est dubitandum, quin Euangelista voces Hebræas, siue Syras recte reddiderit, vtcunq; à nobis sonantur.

Deus deus meus.) In Græcis exemplaribus, librariorū, opinor, incuria, non repetitur pronomen meus, quum apud Hebræos repetatur, Deus meus, deus meus. Proinde nō dubitauimus apponere: præsertim hoc freti, quod videamus apponi apud Mat-

thęũ. Poſt cõperimus additum & in Grę cis velut in Hiſpanienſi.

Vt quid.) εἰς τί, id eſt, ad quid.

Circũponenſq; calamo.) Paulo ſuperius calamũ vertit Arundinẽ. Nunc Græcã vocẽ reliquit. Calamus. Arundo.

Videns autem centurio.) Et hic vſus eſt Romana voce Euangeliſta, ἰδὼν δὲ ὁ κεντυρίων, quẽ alias vocat ἑκατόνταρχον, Græca voce. [redacted], Centurio ἑκατόν- [redacted] ταρχος

Clamans expiraſſet.) [redacted] κράξας, hoc eſt, Clamore emiſſo, ſiue quum clamaſſet, mox enim à clamore expirauit.

Iacobi minoris.) τοῦ μικροῦ. Græcis poſitiuũ eſt, parui, nõ cõparatiuũ minoris. Et apparet fuiſſe cognomen. Quod eſt ante ſabbatum.) Græcis vna dictio eſt, προσάββατον, quaſi dicas pręſabbatum, hoc eſt, Initium ſabbati.

Et Ioſeph.) ἰωσῆ, id eſt, Ioſe.

Venit Ioſeph ab Arimathia.) Non poteſt accipi, quod ab eo loco venerit, quum intercedat articulus ὁ ἀπὸ ἀριμαθαίας. i. Arimathæus, vt patriam additam intelligas. Hieronymus in catalogo locorũ indicat dictam Arimatha ſophim, ciuitatẽ Elchanæ, et Samuelis in regione Tamnitica, iuxta Dioſpolim patriam Ioſeph, cuius hic fit mentio. Ioſeph Arimathæ⁹.

Audacter introiuit.) τολμήσας, id eſt, Sumpta audacia, quanquã probe vertit interpres. Porrò audacia non ſemper opponitur conſilio, ſed ſæpe refert ad periculum. Sentit enim hoc Euangeliſta, Decurionem hoc non ſine periculo fuiſſe auſum amore Ieſu.

Nobilis decurio.) εὐσχήμων βουλευτὴς. i. Honeſtus ſenator. Laurentius admonet hic Decurionem accipiendum pro Senatore municipali. Decurio

Si iam mortuus.) εἰ πάλαι ἀπέθανε, id eſt, Si dudum, aut iamdudum mortuus eſſet.

Etiamsi nonnulli codices, pro πάλαι habēt ἤδη. Atq; ita post repperi in ęditione Aldina consentiente Hispaniensi, atq; item Theophylacto. Proinde nō assentior eruditis quibusdā, qui putant hic εἰ valere idem quod coniunctio φ. Siquidem adhuc dubitasse Pilatum indicant ea quæ mox sequuntur: Et recognita ex Centurione.

Si, dubitantis.

in grecis

Maria Ioseph.) Rursum est, Iose, [redacted].

EX CAPITE VLTIMO.

Coopertū stola.] περιβεβλημένον, id est, Amictum. Nam coopertus esse potest, qui non sit amictus.

Nolite expauescere.) μὴ ἐκθαμβεῖσθε. Idem est verbum Græcis, quod vertit modo Obstupuerunt.

Inuaserat enim eas timor. εἶχε δὲ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις, Habebat autem eas tremor ac stupor, siue ecstasis.

Prima sabbati.] σαββάτων, habent pleriq; Græci codices.

Nouissime recumbētibus illis.] Augustinus de concordia Euangelistarum lib. 3. torquet seipsum quæstione, qui consistat quod Marcus dicit hic Iesum nouissime apparuisse, quum Ioānes referat illum post apparuisse suis ad mare Tiberiadis. Hunc nodum sic explicat, vt nouissime referatur, non ad numerum apparitionum simpliciter, sed ad apparitiones eo die factas. Atqui quum Græce sit ὕστερον, quod sonat deinde siue postea, non erat quur moueret quæstionē si Græcos consuluisset codices: quanquam nolim dissimulare comparatiua nonnunquam vsurpari vice superlatiuorum.

Articuli vis.

Illis vndecim.] αὐτοῖς τοῖς ἕνδεκα. Diuus Augustinus ex addito pronomine illis, & ex articulo Græco colligit hunc locum non posse accipi nisi de

Aposto-

Apostolis. Atqui Græce non est ἐκείνοις αὐτοῖς, quod si relatiue sumatur, sonat Iesum iisdem [redacted]de- vn cim Apostolis apparuisse quibus prius apparuerat. Sin discretiue, sensus erit Iesum apparuisse, non mulie ribus aut quibuslibet discipulis, de quibus ante di- ctum erat, sed ipsis vndecim nimirum Apostolis, qui narrantibus, crediderant. Etiam si Marcus ita contexit ^ non quasi hoc senserit. Primum apparuit Mariæ Magdale nę. Post hæc duobus ambulantibus in villam. Postre- mo recumbentibus vndecim. Nec obstat huic sensui si iam vni aut alteri ex Apostolis apparuerat. Certe vndecim simul discumbẽtibus nondum apparuerat.

Qui viderant eum resurrexisse.) Grece est ἐγη γερμένον, suscitatum siue excitatum.

IN EVANGELIVM LVCÆ AN- notationes [redacted].

QVoniamquidem. Solus Lucas et præfatur operi suo, & nominatim dicat libros suos. Is tametsi cæteris purior est, ac dilucidior in eloquen- do, ob Græcarum peritiam litera- rum, quam in Catalogo scriptorũ tribuit illi Hieronymus, tamẽ mul- tum & ipse admiscet ex idiomate sermonis Hebræi. Cæterum quod hic vertit ἐπειδήπερ, Quoniãqui- dem: haud scio, num apud emendate loquentes repe- riatur Quoniamquidẽ, in priore sermonis parte. Ego maluissem, Quoniam, aut Postquam, aut Quandoqui dem. Quanquã haud [redacted] male vertit. ἐπε- χείρησαν conati sunt: vt intelligamus illos volu- isse magis q̃ præstitisse, & tentasse rem verius q̃ effe- cisse, Neq; enim Matthæi tantum id temporis exta- bat Euan-

Lucas cæteris Græce peritior.

Euangelia apocrypha. bat Euangeliũ aut Marci, ſed multa ferebantur Euangelia; Nazaræorum, Thomę, Matthiæ, ſecundũ Ægyptios, ſecundũ duodecim. Nicodemi, atq; item aliorum, quæ deinde velut apocrypha reiecit eccleſia. Porrò ἐπιχειρεῖν, proprie eſt aliquid in manus ſumere & aggredi.

Ordinare narrationem.) ἀνατάξασθαι. Quod ego vertiſſem, Digerere, ſiue Cõtexere: ſiquidem id eſt, in ordinẽ diſponere, quod cęteri carptim, aut non iuxta perpetuam rerum geſtarũ ſeriem prodidiſſent quædam.

Quæ in nobis completę ſunt rerum.) Difficile fuerit ex hac interpretatione percipere, quid ſenſerit Euangeliſta. Nec enim ſimpliciter accipiendum eſt accidiſſe, quę narraturus eſt, ſed certiſſima fide comperta eſſe, & argumẽtis indubitatis perſuaſa. Id enim ſonat Græcis πεπληροφορημένων, à verbo πληροφορέω, quod eſt, plenam facio fidem. Vnde πληροφορία, certa fides quæ fit argumẽtis aut re exhibita: & πληροφόρημα vocant, quod nos vulgo dicimus certificationem. Et πληροφορεῖσθαι dicitur, cui certa fit rei fides, vt iam nihil addubitet: Hinc voce compoſita, quod adducantur, quę ad plenam rei comprobationem requiri ſolent.

Sicut tradiderunt.) Vel hinc liquet, Lucam Euangeliſtam ab aliis audita ſcribere. Traditur enim id quod narratione transfunditur ab aliis in alios.

αὐτόπται Qui ab initio ipſi viderũt.] Quod interpres circunloquutus eſt, Qui ipſi viderant, Græcis eſt vnica dictio αὐτόπται, à pronomine αὐτὸς ipſe, & ὄπτω video. Certiſſimus enim habetur teſtis oculatus, vt aiunt. Cæterum eos qui pars aliqua fuerunt rerum geſtarum vocat ὑπηρέτας, hoc eſt, miniſtros.

ſtros. Subſeruit enim qui adiuuat in re peragenda. αὐτόπται erant quum cernerent eiicientem dæmonium, ὑπηρέται quũ ſoluerent Lazarum, quum & ipſi iuſſu domini æderent miracula, quũ illius cauſſa periclitarentur. Græci literatores vocem exiſtimãt ductam ab ὑπὸ & ἐρέσσειν, hoc eſt, ab ſubremigando, quod nauclero remiges ſubſeruiant. ὑπηρέτης

Aſſequuto omnia.) παρηκολουθηκότι. Aſſequuto nõ eſt hic accipiendum, quemadmodum vtuntur Latini, quibus aſſequutus omnia dicitur is, qui nulla in re fruſtratus ſit, quod Græci vocãt τυχεῖν, cui diuerſum eſt ἀτυχεῖν, Sed παρακολουθεῖν eſt aſſectari, & adeſſe, & ſubſequi potius q̃ aſſequi. Vt enim aſſidere dicitur literæ, qui nuſquam diſcedit à litera, Ita παρακολουθεῖν dicitur, qui quoquò verſum te conferas, adeſt, & aſſectatur indiuiduus comes. Neque enim aſſentior iis, qui idẽ putãt eſſe Græcis παρακολουθεῖν, & ἐπιτυχεῖν, ſiue ἐφικνεῖσθαι. Siquidem aſſequimur expetita ac difficilia. Aſſectamur & παρακολουθοῦμεν, à quibus nõ recedimus. Iã quod dixit ἄνωθεν, aut intelligendum eſt ab initio, & ordine, vt intelligamus nihil prætermiſſum, aut denuo ac deintegro: vt quod vel alij vel carptim vel parum certa fide narrarũt, ipſe denuo plena certiſſimaq; fide iiſdem de rebus texat hiſtoriã. Siquidem hęc vox ἄνωθεν, Gręcis tria declarat, deſuper, hoc eſt, è ſupernis, ab integro, ſiue denuo, et ab initio vſque ad finem, ſiue à ſummo vſq; ad imum.

παρακολουθεῖν

Aſſequuto quid Græcis.

Aſſequi & aſſectari.

Optime Theophile.] Apud Græcos κράτος robur ſonat, ſiue imperium. Et κρατεῖν eſt vincere, ſiue compotẽ eſſe, vnde Paulus in actis Apoſtolorũ

Festum κράτισον vocat, quasi dicas plurimũ pollentem. Id quod attestantur et interpretes, Origenes, Theophylactus, Ambrosius. Quanquã κρείττων non solum potentiorem significat, ac superiorem, cui respondet ἥττων, verum etiam potiorem, ac pluris faciẽdum, cui superlatiui vice est κράτιστος. Qui vertit homilias Origenis in Lucam annotauit κράτισον significare optimum, siue potẽtissimũ. Cęterũ Theophilus sonat amans dei, siue gratus deo, quod vtrum proprium sit nomẽ, an epitheton pij lectoris, alij disputẽt. Ego proprium hominis vocabulum esse puto.

Cognosco Agnosco. Vt cognoscas.] ἵνα ἐπιγνῶς. Annotat hoc & Theophylactus, non dictum esse ἵνα γνῶς, id est, Cognoscas, sed ἐπιγνῶς, Agnoscas. Cognoscimus enim quæ discimus antea nobis incognita. Agnoscimus quę prius vtcunq; nouimus, velut faciẽ ante annos aliquot visam agnoscimus. Indicat hanc elegantiam duorum verborũ et diuus Hieronymus, cũm aliàs, tum in apologiis aduersus Rufinum.

De quibus eruditus es.] περὶ ὧν κατηχήθης. Olim qui baptismatis essent candidati iis tradebantur fidei Christianę mysteria, sed viua voce, sine scripto, quemadmodum priscis illis theologis mos erat apud Ægyptios, & apud Gallos Druidibus. Id erat initiari mysteriis, quod Paulus et Lucas vocãt κατηχεῖν. ἠχεῖν enim est voce sonare. Inde κατηχεῖν voce erudire, quę scripto nolis committere. Vnde qui

Catechumeni. docebãtur ad eum modũ, catechumeni, siue κατήχητοι vocabantur, qui docebant catechistæ, quos Dionysiacus interpres susceptores, vt arbitror, nominat, vulgo compatres dicũtur. Sensus igitur hic est, meo quidẽ iudicio, vt ea quę olim catechumenus viua voce didicisti, nunc plenius, ac certius scripto cogno-

gnoscas. Opponit enim hæc inter se ceu pugnantia γράψας, & κατηχήθης. Quanquam Lucas in Actis semel atque iterum usus est hoc verbo, κατηχήθη, pro Auditum est, simpliciter.

Eruditus es veritatem.) Græcis est non ἀλήθειαν, sed ἀσφάλειαν, id est, Certitudinē. Nam veritas & fides constabat etiam iis quę in catechismo didicerat. Cæterum ἀσφαλὲς dicitur, quod certum est ac tutum, et in quo nullum sit lapsus aut erroris periculum. Hinc enim Græca vox dicta est ἀσφάλλομαι, labor, & α particula priuatiua. Certius enim scimus, quæ scripto & ordine cognoscimus, maxime si prius eadem ab aliis audierimus, aut etiam ab iisdem eadem. Quandoquidem ipsa narrationis constantia, cum primis fidem arrogat rebus.

EX CAPITE PRIMO.

FVit in diebus.] ἐγένετο, erat potius.

De vice Abia.] ἐξ ἐφημερίας. Græca vox euidentior est, indicans certos dies esse præscriptos, in quibus certi sacerdotum ordines administrarent. Nec est, Vxor ei, dādi casu, sed αὐτοῦ, id est, illius, atque ita legitur & in Latinis codicibus emendatis. Licet ad sensum nihil referat.

Sine querela.) Gręcis vnica dictio est, ἄμεμπτοι, quod sonat, quasi dicas eiusmodi, vt de his nemo queri possit: dicere poterat Inculpati siue irreprehensibiles. Maximum autem est sic intemperare mores ac vitam omnem, vt hominum etiam iudicio satisfacias, vt improbis quoque quod in te est placeas. Porrò quod vertit Processissent &c. προβεβηκότας, vsitatius prouectę ætatis dicimus. ἄμεμπτοι

Factum est autem.] Hæc orationis forma frequens est apud Lucam, quasi dicas factum est, vt Pe-

trus me inuiseret,pro eo quod erat,accidit vt me inuiseret.

Quum sacerdotio fungeretur Zacharias.] Græcis pro Zacharias est αὐτὸν,quod tamen nihil refert ad sensum. Nec additur in aureo codice,nec in Donatianicis, nec in Constantiensi. Pronomen αὐτὸς ita reddi poterat,quum is sacerdotio fungeretur. Et,In ordine vicis,rursum est ἐφημερίας. Cæterum quod sequitur Secundum consuetudinem sacerdotij,non est Gręcis ἱερωσύνης,sed ἱερατείας nomen ab eo verbo,quod modo melius verterat,Sacerdotio fungeretur. Potuit igitur & hic transferre iuxta consuetudinem functionis sacerdotalis.

Sorte exiit pro sortitus est.

Sorte exiit.] Gręcis est ἔλαχε,id est, Sortitus est,nos vertimus,sorte illi obuenit. [redacted]. Quod subindicat Ambrosius: Sorte ergo eligebatur,inquit,vt introiret tẽplum sacerdos. Sermo perinde sonat,quasi inter sacerdotes sortitio facta sit,quis ingrederetur,immolaturus incensum.

Vt incensum poneret.] τοῦ θυμιάσαι, id est, Vt adoleret thymiamata,siue odores incẽderet. Nam incensum non probatur Laurentio,quod ea vox nõ per omnia respondeat huic rei,Latini suffitũ vocant. Quanquam mox quoque Hora incensi, vertit, θυμιάματος,& paulò post denuo, A dextris altaris incensi.

Apparuit autem.)Non est ἐφάνη sed ὤφθη,id est,Visus est siue conspectus est. Nam apparẽt & quę non sunt:quanquam non reprehẽdo quod transtulit interpres.

Multi in natiuitate eius gaudebunt.] ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ,id est,De natiuitate eius,siue super natiuitate eius.

Vinum

Vinum & ciceram.] Sicera ſcribendum eſt per ſ,non per c.Nec enim à cicere dicitur leguminis genere,verum vox eſt Hebraica,quę per Syn apud illos ſcribitur,à verbo שָׁכַר quod ſonat inebriari. Vnde apud illos omnis potus factitius,q poſſit inebriare,ſicera dicitur. Sicera qd Hebræis.

Adhuc ex vtero.] ἔτι ἐκ κοιλίας. Verba quidē annumerauit bona fide. Cæterum purius ac Latinius extuliſſet,iam inde ab vtero matris:ſic enim ſignificamus longe repetitum initium.

Et virtute Heliæ.] δυνάμει. Vt intelligas vim miraculorum,non ſolum probitatem,vt crebro iam admonuimus,licet non extet in literis Ioannem edidiſſe miracula,aderat tamen fidei robur vſq; ad vitæ contemptum.

Et incredulos.] Incredulos Gręce eſt ἀπειθεῖς, Quod aliquoties vertit inobedientes,& hic fortaſſe magis quadrabat,quum mentio facta ſit patrum & filiorum.

Ad prudentiam iuſtorum.] Neſcio an Lucas uſus ſit præpoſitione ἐν pro εἰς,quemadmodum fecit cap.23.ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. Certe eſt,In prudentia iuſtorum.Et tamen altera lectio mollior eſt. Alioqui ſenſus eſſe poterat,adducet eos,non vi,ſed prudentia iuſtorum,Iuſti enim [redacted] ſobrietate perſuadent.

Parare domino.] Interpres alterū infinitum vertit,in modū finitum:alterum vt erat reliquit,Vt conuertat corda patrum & parare domino:quum dicere potuerit,Vt cōuertat & paret.Quod tamen crebro facit.

Plebem perfectam.] κατεσκευασμένον. Quod magis ſonat inſtructam & adornatā ſiue apparatam.

In hoc enim præcurſor erat Ioãnes, vt ſuo baptiſmo, prædicatione, ac teſtimonio de Chriſto, Iudæorũ animos dociles redderet euangelicę philoſophiæ, quod diligenter explicat Theophylactus. Interpres noſter legiſſe videtur, κατηρτισμένον.

Quod tardaret ipſe in templo.) ἐν τῷ χρονίζειν αὐτόν. Ipſe non erat hoc loco reddendum, ſi voluiſſet Latine loqui.

κωφὸς Græcis & ſurdus & mutus.

Et permanſit mutus.] Mirũ cur Laurentium offendat mutus, quaſi κωφὸς tantum ſignificet ſurdum. Is qui collegit Græcarum vocum etymologias, citatis autoribus docet κωφὸν dici Græcis, nõ ſolum qui ſurdus ſit, verumetiã qui mutus, quem ἄλαλον vocant, neque quicquam intereſſe, niſi quod ἄλαλος dicatur, qui fari per ætatem non poſſit, velut infantes, κωφὸς, cui nulla ſit omnino vox.

Dies officij.] λειτουργίας, i. Miniſterij, quod tamen plerunque de ſacris miniſteriis accipitur.

Quia ſic fecit.] ὅτι coniunctio erat omittenda Latine vertenti.

Et reſpexit auferre.] ἐπεῖδεν ἀφελεῖν, id eſt, reſpexit, ſubaudi me, vt auferret &c. id eſt, miſertus mei abſtulit opprobrium.

Deſponſatam viro.] Deſponſam & deſponſatam vtrunque reperio apud probos autores, Græce eſt μεμνηστευμένην, Quod eſt proprie proco tradere ſponſam. Iam enim vt apparet, puella cum ſponſo habitabat.

Et nomen virginis Maria.] Μαριὰμ voce & accentu Hebræo.

Aue gratia plena.] χαῖρε κεχαριτωμένη. Idem verbum χαίρειν apud Græcos tria ſignificat, gau

dere,

dere, saluere, et valere. Vnde nihil referebat, salue vertisset an aue. [redacted]

Gratia plena.] [redacted] vt ad verbum reddam Gratificata. κεχαριτωμένη autem non dicetur, nisi quem gratuito quodā animi fauore complectimur, Est autem vox velut amorē alicuius erga virginem nunciantis, eò quod sonat blandum quiddam. Vnde & turbata virgo cogitabat, qualis esset ea salutatio. nec est Græce ποῖος, sed ποταπός, vt insignem ac miram accipias salutationem. Proinde nos vertimus Gratiosa. Nam gratiosi Latinis dicuntur, quibus faue tur, propenso quodam animi studio.

Gratia plena. Gratiosi & gratia donamus

Benedicta tu.] εὐλογημένη, Quod sonat laudatam siue pręclara fama, de qua omnes bene loquantur. Licet autem benedictus ac maledictus pro laudato & illaudato nō reperiatur apud Latinos autores, tamen velimus nolimus ad quædam eiusmodi conniuendum est, receptiora quàm vt citra tumultum mutari possint. Et,

Benedicta laudata.

In mulieribus) ἐν γυναιξίν, id est, Inter mulieres. Quanquam haud sum nescius In pro inter vsurpari, nonnunquam apud Latinos quoqꝫ.

Quæ quum audisset.] Græci secus habēt, ἡ δὲ ἰδοῦσα, id est, At illa quum vidisset. Puto Euangelistam sic esse loquutum, vt ostenderet virginem duplici nomine turbatam fuisse: primum, quod videret iuuenem ad se ingredientem, deinde quod audiret salutationem nouam ac præter solitum blandam.

Maria turbata aspectu & verbis angeli.

Qualis esset.] Rursus hic est, vt dixi, ποταπός, quod in Marco Laurentius transferre volebat per quātus. Et aptius erat Reperisti, siue nacta es gratiam quàm Inuenisti. Nam apud Græcos εὑρεῖν polysemon est.

Et filius altissimi.] ὑψίστου. Quod quidam legit

git ſummi. Idem verbum, quod aliâs vertit In excelſis, ἐν ὑψίστοις.

Dauid patris eius.] Latinius erat patris ſui, atq; ita legitur in nonnullis exemplaribus. Et pro, In æternũ, eſt εἰς τοὺς αἰῶνας, id eſt, In ſecula. Nam quod πῶς ἔσαι. i. Quomodo erit, vertit, Quomodo fiet, nihil peccauit interpres.

Quod naſcetur ex te.] τὸ γεννώμενον, id eſt, Quod natum fuerit. Cæterũ illa duo verba, ex te, nec in vllis Græcorum exemplaribus addita reperi, ne apud Theophylactum quidem, nec in antiquis codicibus Latinis. [redacted]. Non enim hic agitur de perſona concipientis, ſed de nouo modo concipiendi, deq; fœtus excellentia.

Quoniam non erit impoſſibile.] ἀδυνατήσει, verbo compoſito. Senſus eſt, nihil à deo promitti tam nouum aut magnum, quod ipſe non queat præſtare. [redacted] Verbũ poſuit pro oratione ῥῆμα. Ac paulò poſt, Fiat mihi ſecundũ verbũ tuũ, ῥῆμά σου. Niſi forte licet ῥῆμα natiuo ſignificatu vſurpare, quo ῥῆσιν vocamus orationem.

In montana.] εἰς ὀρεινὴν, id eſt, In montanam, vt ſubaudias regionem. Eadem vox eſt aliquanto inferius, Et factus eſt timor ſuper omnia montana Iudææ, ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ. Quanquam interpres probe reddidit ſententiam, ne quis putet illum à me reprehendi.

Salutationem Mariæ.] Hic certe Mariã pronunciauit inflexione Græca, non Hebraico more.

Exultauit.] ἐσκίρτησεν, id eſt, Saliit, ſiue ſubſultauit, idem eſt paulò poſt, exultauit in gaudio. Nec eſt, ἐν χαρᾷ, ſed ἀγαλλιάσει, quod geſticulationem magis ſonat lætantis quàm ipſum gaudium.

Vnde

Vnde in Psalmis ἀγαλλιασώμεθα vertit exultem?

Exultauit spiritus meus.] ἠγαλλίασεν. Quoniam in positum erat pro per, vertimus præ gaudio.

Et beata quæ credidisti.] Quoniam Græce participium est ἡ πιστεύσασα, poterat & ad secundam personam sermo referri, quemadmodum fecit interpres. Id erit commodius etiam, si αὐτῇ, quod sequitur habeat aspirationem αὑτῇ, vt sit pro ἑαυτῇ. Nos autem vertimus per tertiam personam, non quod damnemus, id quod vertit interpres, sed quòd hic sermo videatur habere quoddam propheticum. Certe vtraque persona eundem reddit sensum. Et in vetustis aliquot exemplaribus ita scriptum visitur, Beata quæ credidit.

Quæ dicta sunt tibi à Domino.) παρὰ κυρίου. Quod ita sonat, non quasi dominus dixerit, sed quod nomine Domini, & illius, vt nos loquimur, verbis, hæc illi dicta fuerint, quemadmodum dicimus, Dic illi ex me salutem. Potest & sic ordinari, Perficientur à Domino.

Et ait Maria.] In Homiliis scriptis in Lucam, quas Origenis titulo legimus, indicatum est in nonnullis codicibus fuisse scriptum prophetauit, pro, ait. Et stilus cantici propheticum quiddam sapit. Nam Origenes vaticinium appellat.

Magnificat anima mea.] μεγαλύνει. Aptius erat magnifacit, quàm magnificat. Quanquam magnificat positum est pro extollit et effert laudibus, quemadmodum & beatificare dicimus, pro beatum prædicare.

Salutari meo.] pro σωτῆρί μου, id est, Saluatore meo, siue vt Latini loqui malunt, Seruatore meo. Interpres legisse videtur σωτηρίῳ.

Humilitatem ancillæ,) ταπείνωσιν. Vt intelligas paruitatem, non animi virtutem, quam suo vocabulo Græci vocant ταπεινοφροσύνην. [redacted], Respexit humilitatem; [redacted] Aspexit ad humilitatem, ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν, vt sit contrariũ ei, quod est auersari. Sitq; sensus, & si sim infima ancilla, tamen non est auersatus me.

Ex hoc.] ἀπὸ τοῦ νῦν, id est, Posthac, siue ad verbum, Ex hoc nunc. Neque tamen parum Latine vertit interpres.

Beatam me dicent.] μακαριοῦσι, id est, beatificabunt, quod tamen apud Græcos significat felicem iudicare, sicut & magnificare laudibus tollere. Quemadmodum & εὐδαιμονίζειν, pro fortunatum dicere, siue felicem iudicare.

Magna qui potens est.] μεγαλεῖα, quod aliàs vertit magnalia. Et,

Qui potens est.] ὁ δυνατὸς .i. ille potens, siue qui potest.

Et sanctum nomen eius.] Beda hanc particulam refert ad proxima, qui potens est, exponẽs qd Græce sonet ἅγιος, quasi ἄγεως, id est, procul à terra, vt intelligas diuinam virtutem, quũ Græci putent ἅγιον dici, ab ἅζομαι τὸ σέβομαι, id est, veneror religiose, quasi dicas ἄζιος. Mihi magis referendum videtur ad superiora. Et misericordia eius. Sanctum enim dixit gloriosum.

A progenie in progeniẽ.) εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν id est, In generationem & generationem. Laurẽtius legit in suis exemplaribus, εἰς γενεὰς γενεῶν .i. In generationes generationum. Vt intelligas ætates innumerabiles.

Fecit potentiam,) κράτος, robur siue imperiũ

Nam

Nam vtrumq; significat κράτος. Et in brachio, pro eo, quod est per brachiũ Hebræorũ more dixit.

Cordis sui.) καρδίας αὐτῶν. Græca vox indicat Cordis sui non esse referendum ad deum, sed ad superbos. Nec est Mente proprie, sed διανοίᾳ cogitatione vt intelligas superbos suis ipsorũ consiliis dispergi.

Deposuit potentes.) καθεῖλεν δυνάστας, id est Detraxit primores, siue magistratus. Nã δυνάστης proprie, qui potestate fungitur publica in ciuitate, velut hi, qui sunt in imperio. Neque est De sede, sed ἀπὸ θρόνων. i. à sedibus.

Dimisit.) Non est hic, permisit, sed emisit ἐξαπέστειλε, veluti frustratos. Cæterum participia Græca commodius vertisset per verba, Eos qui esuriebant impleuit bonis, & eos qui diuites erant dimisit inanes siue vacuos.

Suscepit Israel.) ἀντελάβετο, quod proprie est succurrentis, aut manum porrigentis.

Memorari.) μνησθῆναι. i. Vt memor esset. [redacted] haud scio an vsquam legatur memorari pro recordari. At chorus Ecclesiasticus hodie canit: Recordatus misericordiæ suæ. Nec Suæ additur apud Græcos, sed tantum est misericordiæ, licet reclamantibus cunctis Latinis, quę sanè viderim, exemplaribus. Memorari pro meminisse.

Sicut loquutus est.) ἐλάλησεν. quoniam verbum est prӕteriti temporis, sed indefiniti, rectius hic vertisset, Sicut loquutus fuerat. Est enim gemini prӕteriti temporis significatio.

Abraham & semini.) Abraham tametsi est indeclinabile, tamen articulus appositus indicat esse datiui casus, τῷ Ἀβραάμ, hoc est, ipsi Abraham, vt dilucide loquar potius q̃ Latine. Nimirum Abrahamo & latinum erat & ambiguo vacat. Sentit autẽ

Maria hoc Deũ prę̃ſtitiſſe iam humano generi quod olim maioribus fuerat pollicitus. Quibus autem maioribus? Nempe Abraham ad quem loquitur deus, Et in ſemine tuo benedicentur omnes gentes. Deinde ſemini, id eſt, poſteris huius, nempe Dauid, cui promiſſum eſt, De fructu tuo ponã ſuper ſedẽ tuã.

In ſecula.) εἰς τὸν αἰῶνα, id eſt, In æuum. quanquã apud quoſdam lego ἕως αἰῶνος, id eſt, Vſq; in æuum.

Quaſi menſibus.] ὡσεὶ, id eſt, Fere, ſiue circiter, aut plus minus.

Et congratulabantur.] συνέχαιρον, [redacted] congaudere poteſt q non gratuletur, quum illud ſit animi, hoc voce teſtantis gaudium.

Quia nemo eſt.) ὅτι prorſus hic erat omittendum, quum ſermo Latinus huiuſmodi genus orationis reſpuat.

Quem vellet vocari.] τί ἂν θέλει καλεῖσθαι. i. Quid vellet vocari, hoc eſt, quo nomine.

Et poſtulans pugillarem.) Græcũ participiũ prę̃teriti tẽporis, ita vertendum erat, Et poſtulata tabella. Sentit enim tabellã ceratã, quã πινακίδιον vocat, in his enim olim ſcribebatur.

Scripſit dicens.] Si dixit quid opus erat ſcribere? Vnde dicens, hoc loco referendum eſt, non ad Zachariam loquentem, ſed ſcripturam loquentem. Aut, vt dicam apertius, ad Zachariam non lingua, ſed ſcripto loquentem, Nam mox ſubditur apertam fuiſſe linguam illius & cœpiſſe loqui.

Quis putas.] τίς ἄρα, id eſt, quis nam. Nam ἄρα coniunctio eſt expletiua. Plerique codices habebant, τί ἄρα, id eſt, quid nam. Nam puer-

Grę̃cis

Græcis neutri generis est παιδίον. Certe quid, legit Augustinus lib. de consen. Euang. secundo.

Plebis suæ.] τῷ λαῷ αὐτοῦ, id est, Populo suo, consentientibus & vetustis Latinorum exemplaribus, in quibus est plebi suę. Laurentius Latinitatis obseruantissimus mauult Populo quàm plebi, quod populus vniuersos ciuitatis ordines complectatur, plebs infima pars sit. Plebs. Populus

Prophetarum eius.) Suorum erat dicendum Latine, &, qui à sæculo fuerunt potius q̃ sunt.

Salutem ex inimicis.) σωτηρίαν. quod [redacted]. sonat seruationem siue incolumitatẽ. Σωτὴρ enĩ seruator siue sospitator, inde σωτηρία. quanquã superius idem verbum fuit: Erexit cornu salutis. & paulo post, Ad dandam scientiam salutis plebi eius. Porro versus aliquot sequẽtes pendent ab eo, quod præcessit, Sicut loquutus est. Quid loquutus est? Salutem ab inimicis loquutus est, quod faceret misericordiam, ac memor esset testamenti: loquutus est, quod præstaret iusiurandum: & loquutus est, fore vt daret nobis vt sine timore &c. Proinde nos hæc liberius explanauimus interpretatione, ne quis calumnietur, si quid prima fronte dissonat. Σωτὴρ σωτηρία.

Ad faciendam &c. memorari.) Vtrunque Grę cis est verbum infinitum, ποιῆσαι μνησθῆναι, id est, Vt faceret & memor esset.

Daturum se.) Δοῦναι ἡμῖν, id est, Dare nobis. Quanquam Græca verba [redacted] nihil aliud significant, quàm nos accipimus, τοῦ δοῦναι ἡμῖν ἀφόβως ἐκ χειρῶν τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας λατρεύειν αὐτῷ id est, Vt daret nobis absque metu de manibus inimicorum nostrorum liberatos seruire sibi.

Parare vias eius.) ἑτοιμάσαι, id est, Ad parandum.

Ad dan-

Ad dandam ſcientiam ſalutis.) Quum mox reliquerit infinitum ἑτοιμάσαι, nunc vertit in gerundium τοῦ δοῦναι, ad dandum. Atq; hęc ad puerum quoq;, quem alloquitur, probe referri poſſunt: Præibis enim ante faciem Domini, vt pares vias illius, & des cognitionem ſalutis populo illius, in remiſſionem peccatorum. Ioānis enim prędicatio fecit, vt intelligerent inſtare ſalutem, quæ contingeret in remiſſione, hoc eſt, per remiſſionem peccatorum. Neque enim eſt in remiſſionem Gręcis, ſed ἐν ἀφέσει. Non quod ipſe Ioannes remiſerit peccata, ſed quod ſuo baptiſmo præparauerit illos ad pœnitentiam. Alioqui remiſſionē peccatorum non fuiſſe ex Ioanne, palàm arguit quod mox ſequitur, Per viſcera miſericordię. Certe de Ioanne interpretatur Theophylactus & Ambroſius, cæteriq;, quod ad priorem partem attinet.

In remiſſionem peccatorum.) Ita & Græce legitur, & in vetuſtis Latinorum exemplaribus. Cæterum quando ad ſenſum nihil intererat, ad effugiendum τὸ δύσφθεγκτον maluimus Eius aut ipſius. In quibus dictum eſt, pro per quæ viſcera miſericordię

Oriens. ἀνατολή.

Oriens.) Non eſt hic participium, ſed nomen ſubſtantiuum ἀνατολή. Quæ vox ſignificat exortum ſolis aut regionem, vnde oritur. Chriſtum igitur ipſum, ſolem vocat orientem. Quod diligēter annotauit Theophylactus. Addit ἐξ ὕψους, id eſt, ex altitudine ſiue ſublimitate, ad differentiam corporei ſolis qui nobis oritur ab inferis ſurgens in altum, hic ſol contra è ſublimi exortus deſcendit ad nos, vt nobis illuceſceret.

Illuminare.) ἐπιφᾶναι, id eſt, Illuce, ſiue illuceſce, ſiue exorere. Quanquam magis placet, vt ſit infinitū verbum, quod tamen in alium modum erat vertendum:

dum: Visitauit nos oriens ex alto, vt illucesceret his q̃ in tenebris & vmbra mortis sedebant, siue nobis q̃ sedebamus, & dirigeret pedes nostros. Alioqui mutanda erat persona, quum hactenus sermo ad Ioannẽ habitus sit.

Et confortabatur.) ἐκραταιοῦτο, hoc est, Fiebat robustus ac validus, nõ corpore tantum, sicut vulgus, sed spiritu. Nam ætas corpori robur ac vires paulatim addit, quod hic transtulit ad animũ. Nec est simpliciter Crescebat, sed ηὔξανεν, id quod peculiare est plantis & animantibus. Cæterum hic accommodatè [redacted] dixisset, adolescebat.

Ostensionis suæ ad Israel.) ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ. Quorum verborũ hic sensus est, Donec denuò proferretur & ostenderetur apud populum Israel, qualis esset. Nam interea veluti latebat, suo tempore proditurus.

EX CAPITE SECVNDO.

EDictum.) δόγμα, id est, Decretum, quod tamen recte mutauit interpres. Δόγμα, ꝓ edicto.

Cyrino.) Κυρηνίου, id est, Cyrenio. [redacted] Cyrenius.

A præside, [redacted] ἡγεμονεύοντος, id est, Præsidem agente, siue prǽside. Porrò prima referri potest ad prǽsidem Cyrenium, vt non accipias simpliciter primã, sed primam sub illo indictam.

Vt profiterentur.) ἀπογράφεσθαι. Idem verbum quod hactenus vertit describeretur. Cæterum eadem res, quũ agitur in re militari, vocatur dare nomen, quum in æstimandis facultatibus & expendẽdo numero capitum, appellatur census. Proinde magistratus censet, populus profitetur. Et superius Latinius vertisset censeretur q̃ describeretur. Et professio rectius q̃ descriptio.

In suam ciuitatem.) Hic licebat vertere, In sua

sua ciuitate,hoc est in sua quisque ciuitate,nisi referas ad ibant.

In Iudæam ciuitatem.) εἰς τὴν ἰουδαίαν,εἰς πόλιν Δαβίδ, In Iudæam in ciuitatem Dauid. Deest in præpositio in ciuitatem, Prius enim posuit nomē regionis,deinde ciuitatis.

si græca recte habent.

Et familia.) καὶ πατριᾶς.Idem verbum quod in Paulinis epistolis vertit paternitas, Ex quo oīs pater nitas in cœlo & in terra nominatur.

Vxore prægnante.) Græcè est, οὔσῃ ἐγκύῳ, id est,Quæ erat grauida, siue quę ferebat vterum. Ordo sermonis nonnihil habet amphibologiæ,quod ordinari possit hunc in modum. Ascendit Ioseph cum vxore prægnante,Aut ascendit vt profiteretur cum vxore pregnāte.Id tñ añ nos annotauit Petrus comestor.

Petrus comestor.

Primogenitum.) πρωτότοκον, etiam Ethnicis primogenitus dicitur,ante quem nemo natus est,etiam si nemo sequatur:addidit autē primogeniti nomē quod is partus sacer esset iuxta legem , & primi partus in aliis sunt difficiliores.

Et pannis.) ἐσπαργάνωσεν. Ad verbum sonat ir.fasciauit,id est,fasciis inuoluit.

Non erat ei locus.)Eis est Græce αὐτοῖς. Vt accipias de ambobus.

Vigilātes. ἀγραυλοῦν τες.

Vigilantes.)ἀγραυλοῦντες, id est,In agris agētes,siue stabulantes. Nam hinc Græcis est composita dictio,ἀγρός ager,αὐλή stabulū.In septis enī noctu seruantur greges, ob incursum luporum,verū ea septa in agris sunt .

Et custodiētes vigilias.) φυλάσσοντες φυλακὰς, id est,Custodiētes custodias, siue excubātes excubias

Et claritas.)καὶ δόξα.i.Gloria, quod aliquoties vertit maiestatem .

Stetit iuxta illos.)ἐπέστη αὐτοῖς. Magis signifi

cat

cat angelum imminuisse ex alto supra illos, quam astitisse. Hoc admonuisse contenti reliquimus quod vertit interpres, propterea quod Graeca praepositio sit anceps. Et fieri potuit, vt astiterit qui nuntiauit primus.

Inuolutum pannis.) ἐσπαργανωμένον. Participium est eius verbi, de quo paulò antè diximus, id est, fasciis puerilibus inuolutum.

Hominibus bonae voluntatis.) καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία, id est, Et in terra pax, in hominibus bona voluntas. Vt intelligas tria distributa, ac singula singulis reddita, gloriam vni Deo tribuit, idque in altissimis: terrae pacem: hominibus bonam voluntatem εὐδοκίαν, quod aliâs vertit beneplacitum. Porrò quum ita constanter habeatur in omnibus Graecis exemplaribus, & ad eum modum Chrysostomus exponat & Theophylactus, nusquam tamen est, hanc lectionem, nec apud Hieronymum deprehendi, nec apud Ambrosium, nec apud Augustinum.

Pastores loquebantur.) In plerisque Graecis codicibus sic erat scriptum, καὶ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες εἶπον, id est, Et homines illi pastores dicebant, vt homines opponantur angelis. Consentiebat hic editio Hispaniensis. Iam vero illud, Ad inuicem, pro inter sese, crebrius occurrit quam vt libeat admonere.

Transeamus vsque.] Graeci addunt coniunctionem expletiuam διέλθωμεν δὴ, quae nonnunquam vrgens quiddam habet, vt hic emphasim habeat accelerantium ac gestientium abire.

Verbum hoc quod factum est.] Nihil obsto quo minus hic philosophetur, qui volet, de verbo facto, modo sciat iuxta proprietatem Hebrei sermonis verbum dici rem nouam quae rumore diuulgetur: & ita esse deprehendet, quisquis obseruare voluerit. Verbum pro re gesta

Non

Non est autem hic λόγον, qua voce designatur aliquoties filius Dei, sed ῥῆμα. [redacted]

Ostendit nobis.) [redacted] ἐγνώρισεν, id est, Notificauit, siue mauis notum fecit, aut indicauit & aperuit.

[redacted]

Et inuenerũt Mariam.) Deest vna cõiunctio, καὶ εὗρον τήν τε Μαριὰμ, id est, Mariãq; & Ioseph.

τε καί fecit ad sensum.

Quanq̃ hoc loco penè [redacted] prima coniunctio Latinis: & Græcis aliquoties sic apponitur, vt videatur magis ad venustatem facere sermonis, quàm emphasim.

Et cognouerunt de verbo.] ἰδόντες δὲ διεγνώρισαν, id est, Vbi vidissent notum fecerunt, siue diuulgarunt: vt intelligas illos quod viderant, aliis, q non viderant prædicasse. Est enim verbum compositum à γνωρίζειν, quod modo vertit ostendit nobis. Ne quid tamen dissimulẽ, Græca vox Διαγνωρίζειν anceps est, ad cognoscere, seu potius pernosse, & in aliorum notitiam adducere. Itaq; magis quadrabat pernouerũt, quod perfecta cognitio fit ab oculis magis q̃ ab auribus. Pastores autem vulgasse quod viderant, colligi potest ex eo quod sequitur. Et omnes qui audierunt, mirati sunt.

διαγνωρίζειν nosse & notum facere.

Maria vero.] ἡ δὲ Μαριάμ. Expressius erat, si vertisset, Ipsa vero Maria, propter additũ articulum, quo magis distinguatur ab aliis, qui hisce de rebus loquebantur ipsa tacente.

In omnibus.] ἐπὶ πᾶσι, id est, Super omnibus siue de omnibus.

Sicut dictum est ad illos.] Hæc clausula referenda est duntaxat ad proximũ verbum, et viderant. Audierant enim, & audita viderant.

Dies purificationis eius.] Vnus codex habebat αὐτοῦ, vt purificationem referas ad Christum

Hispa

Hiſpanienſis editio, αὐτῆς, vt referatur ad Mariā Tertius αὐτῶν, vt ad vtrunq;. Nā purificationem vocat eas ceremonias, quibus olim & puerpera & fę tus luſtrabatur.

Vt ſiſterent.) παραστῆσαι τῷ κυρίῳ, id eſt, Vt ex hiberent, ſiue commendarent. Nam vtrunq; ſignifi cat Græca vox.

Adaperiens vuluam.) διανοῖγον μήτραν, Aperi ens vterum, ſic enim mauult Laurentius, quum tamē vulua non ſit obſcœnum vocabulum. Vulua nō eſt obſcœnū vocabulū non magis q̃ matrix.

Et timoratus.) εὐλαβής. i. Pius ſiue religioſus. Inde dicta vox quod reuerenter ac circunſpecte tra ctetur aliquid.

Et reſponſum acceperat.) Hic reſponſum ac cipe oraculum, καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον, id eſt Erat illi promiſſum oraculo.

Parentes eius.) Eius nō additur apud Gręcos, ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον. i. Quū in ducerent parentes puerum Ieſum.

Nunc dimittis.) ἀπολύεις. Annotauit hunc lo cū Auguſt. libro de veteris inſtrumēti tropis quarto, q raro reperiatur de morte dictū. Nā ἀπολύεται vxor, quę repudiatur. Adducit locū qui eſt in Nume ris, Et vidit oīs ſynagoga, quia dimiſſus eſt Aarō, pro quo noſtra habet ędition, Omnis autem multitudo vi dens occubuiſſe Aaron fleuit &c. Dimitti dicitur, q moritur.

Ante faciem omnium.) κατὰ πρόσωπον. Quod [illegible] ſonat in conſpectu.

Et erat pater & mater.) In Gręcis aliquot co dicibus lego pro pater, Ioſeph: quod arbitror immu tatū ā quopiam, qui vereretur Ioſeph vocare patrē Ieſu, quū poſtea ipſa Maria vocet illum patrem Ieſu. Certe Auguſt. lib. de cōſenſu Euang. 2. cap. 1. citat hūc locum iuxta noſtram lectionem. Ioſeph dictus pater Ieſu.

Et benedixit illis.) Quoniā proxime pręceſ-

sit mentio patris, matris & filij, potest illis ad omnes referri. Nec est absurdũ, si quis dicat benedicere Christo, siue optemus illi gloriã, siue prædicemus illius laudes. Optando dicimus patri, Sanctificetur nomen tuum. Et in Psalmis, Oĩa opera Domini benedicant domino. Qui offenduntur benedicendi verbo, imaginãtur talem fuisse Simeonis benedictionem, qualis est hodie Episcoporum.

Bñdicere, hoc est, bñ precari Christo non absurde dicim⁹.

Cui contradicetur.] ἀντιλεγόμενον, id est, Cui contradicitur, vt absolute accipiamus.

Et tuam ipsius animam.) Καί σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν, id est, Et tuam autem ipsius animam pertransibit. Nec est otiosa coniunctio δὲ, significãs mutari personã, & veluti noui doloris initium. Sensus autem est, fore vt Christo reclametur, & hinc nõnullã doloris portionem ad matrem redituram. Cæterum venustius erat, penetrabit q̃ pertransibit, vel ob id quod pertrãsit etiam quod præterit. Verũ multo aliud est Grecis διελθεῖν & παρελθεῖν, hoc est, Pertrãsire & preterire. Atq; Lucas ait, διελεύσεται, hoc est, per medium ibit, & medium cor scindet.

Vidua. 80. annorum.

Et hec vidua vsq;.) Καὶ αὕτη χήρα ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, Et hec vidua circiter annorum octogintaquatuor. Interpres legisse videtur ἕως non [redacted] ὡς. Quod tamẽ ita est accipiendũ, vt annorum numerus non ad ætatem mulieris pertineat, sed ad spatium viduitatis, in qua tot annos perseuerarat. Id palàm ostendit Ambrosius.

Obsecrationibus.) δεήσεσι, id est, Precibus aut deprecationibus, [redacted] obsecratio [redacted] significat, [redacted] quoties per rem sacram obtestamur, q̃d Græci vocant ποτνιᾷν.

Ieiuniis & obsecrationibus seruiens.) Incertum an hi datiui Græcis sint ad aliquid, an instrumentales

tales, veluti dicas, Seruio lucro, et seruio corpore, hoc est, an intelligendum, illam seruisse Deo, an eam illũ coluisse talibus victimis ieiuniorũ & deprecationũ.

Hæc ipsa hora.] αὐτῇ ὥρᾳ. Clarius erat eadem hora.

Superueniens.] ἐπιστᾶσα. id est, Assistens.

Confitebatur Domino.] ἀνθωμολογεῖτο. Non est simpliciter confitebatur, sed confessione respondebat, vt referatur ad confessionem Simeonis & aliorũ quorum hęc confessioni respondebat. ἀνθωμολογεῖσθαι.

Redemptionem Israel.] Non est Israel in Gręcis, sed in Hierusalem, ἐν Ἱερουσαλήμ. Vetustissimi codices habent Hierusalem absque præpositione. Et ita legit Diuus Irenæus. Item Augustinus de consensu Euang. libro secundo, capite quinto. Nec aliter legit Beda.

Et confortabatur.] Græci codices addũt spiritu, τῷ πνεύματι. Porro quod sequitur Plenus, non est nomen πλήρης, sed πληρούμενον, quod indicat illum iam impleri accessu ætatis, non quod proficeret hominum vulgarium more cum ætate, sed q̃d paulatim emicaret in illo diuina gratia, ne res ante tẽpus prodigiosa videretur. Ita quidem Theophylactus, mecum faciens, quod quidem attinet ad emphasim participij.

Per omnes annos.] κατ᾽ ἔτος, id est, Annue, siue in singulos annos, siue quotannis.

In die solenni paschę.] τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα, id est, In festo paschæ. Ac paulò post.

Quum redirent.] Dilucidius erat, si addidisset illi. Eò ꝙ mox consequitur, Remansit puer Iesus. Et Græce est, ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτούς. Hoc pronomen vt aliâs citra incommodum nonnunq̃ omittit, ita hoc loco commodum erat addere.

Et nõ cognouerunt parentes eius.)Græci codices habent, καὶ οὐκ ἔγνω Ἰωσὴφ καὶ μήτηρ αὐτοῦ, id est, Et nõ cognouit Ioseph & mater eius, quod & ipsum mutatum arbitror, præsertim quũ in nõnullis exemplaribus secus habeatur, nempe οἱ γονεῖς αὐτοῦ, id est, Parentes eius, quemadmodum paulò superius.

In comitatu.] ἐν συνοδίᾳ. Quod proprie sonat comites & socios eiusdem itineris.

Stupebant autem.] ἐξίσαντο, quod significat vehementem admirationem aut metum, ita vt quis non sit apud se: cui finitimũ est illud quo mox vtitur ἐξεπλάγησαν, quasi dicas, attoniti facti sunt.

Et ipsi non intellexerunt verbum.] Hoc sanè loco ῥῆμα positum est pro sermone, siue dicto.

Christus quõ subditus matri. Et erat subditus illis.] ὑποτασσόμενος, subiiciebatur, id est, obsecũdabat. Nec enim statim minor est qui obsecundat. Sæpenumero pater obsecundat filio, dominus seruo, non ex necessitate, sed ex humanitate.

Et Iesus proficiebat &c.] Quod hic vertit ætatem, eadem vox est Græce, quam Matthæi capite. 6 transtulerat staturã, nimirum ἡλικίαν. Itẽ huius ipsius Euangelistæ cap. 19. Quia statura pusillus erat.

EX CAPITE TERTIO.

Herodes maior. PRocurante Pontio.] Interpres modo verterat præside ἡγεμονεύοντος. i. Præsidẽ agente.

Tetrarcha autẽ.] Et hæc apud Græcos participia sunt absolute posita τετραρχοῦντος, id est Tetrarcham agente. Erat Herodes maior, Antipatri Ascalonitæ, & matris Cypridis Arabicæ filius, Is alienigena fauore Octauij Augusti Cæsaris & Senatus accepit regnum Iudææ, per quem & sacerdotiũ prophanatum & in alienos translatum est iuxta prophetiam. Sub hoc natus est mundi redemptor, sub eodẽ

fugit

fugit in Ægyptum. Is Herodes quum diu regnasset, periit morbo pediculari, relictis quatuor filiis, Archelao, Herode iuniore, Philippo, & Lysania, quanquam de Lysania an fuerit filius Herodis quidam addubitāt Beda hunc enarrans locum, ait Lysaniam Herodem Iuniorē & Philippum fuisse filios Herodis sub quo natus est Dominus, Id sequuta est Glossa ordinaria, similiter & catena aurea. Tametsi Lyranus adiicit id nullo graui autore proditum fuisse. Quod Beda scribit sensisse videtur Theophylactus ita scribēs in hūc locum. Tetrarchiam autem Herodis Ascalonitę filiis tenentibus &c. nulla nota distinguens Lysaniam ab Herode & Philippo. Iosephus libro Iudaicarum antiquitatum decimoquarto, cap. vigesimoprimo, meminit Lysaniæ qui Ptolemæo Mineæ patri in regnū successerit, matre Alexandra Aristobuli filia. Hunc Petrus Comestor Iosephum opinor sequutus, ait sub Libano habitasse. Archelaus autem ob immanitatē decimo principatus sui anno relegatur Viēnam Galliarum vrbem. Romani vero quo frangerent potentiam regni, Tetrarchias inter fratres Herodis filios distribuerunt, sic vt Herodes quem arbitror Antipatrum cognominatum, administraret Galilæam, Nā Iudæam Pontius Pilatus præses administrabat, Philippus autem Ituream & Trachonitidem, quas Hieronymus sic recēset, quasi sit eadem regio duplici nomine, dicens Trachonitis regio siue Iturea, cuius Tetrarches fuit Philippus, in qua est Cæsarea Philippi, eadem dicta Paneas: Lysanias obtineret Abilenem, quę est inter Libanum & Antilibanum quam Ptolemæus Lysanion appellat. Hoc ex historicis attigisse satis ad hunc locum & hoc institutum arbitror.

In omnem regionem.] ἐπὶ πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου, In omnem regionem circa Iordanem, siue finitimam, aut circumiacentem Iordani.

Rectas facite semitas eius.] Hic pro Dei nostri, quod est apud Hebræos, ac Septuaginta, mutauit eius. Cæterum Lucas longius prosequutus est Esaiæ testimonium, in quo consentit cum Hebraica veritate simul & Septuaginta, Nam quod pro eo quod habet Hebraica veritas: Et videbit omnis caro pariter quod os Domini loquutum est, hic velut interpretās cum Septuaginta dixit, τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ, id est, Salutare Dei.

Praua pro distorta. Praua in directa.] τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν, id est, Obliqua in rectam, vt subaudias viā. Nam hic interpres praua posuit non pro malis, sed pro distortis. Vsus est autem figura Hebraica, qua illi sic loquūtur, Erit mihi in patrem, erunt duo in carnem vnam, pro eo quod est, erit mihi pater, & erunt duo vna caro.

Et aspera in vias.] καὶ αἱ τραχεῖαι, id est, Et asperæ, vt subaudias viæ. Et,

Planas.] Græce est λείας lêues, quod prima syllaba producta opponitur aspero.

Genimina viperarum.) γεννήματα, quod aliâs vertit progenies.

Quis ostendit.] τίς ὑπέδειξεν, Quod magis sonat subindicauit, hoc est, clàm commonstrauit, quẽadmodum solemus instante periculo.

Dignos penitētia. Dignos pœnitentiæ.] ἀξίους τῆς μετανοίας, Potest accipi & ita, dignos pœnitentia. Nam dignus apud Græcos gignendi casum habet.

Ne cœperitis dicere.] Quod in Mattheo dictum est, μὴ δόξητε, hic dixit, μὴ ἄρξησθε. Græci hic addunt, ἐν ἑαυτοῖς. id est, In vobis ipsis, siue Intra vos, hoc est, in animo vestro.

Et filios Abrahæ.] Abrahæ Græcus datiuus casus est, τῷ Ἀβραὰμ, hoc est, ipsi Abrahæ.

Iam enim ſecuris.] Græci addunt copulam, Et ſecuris καὶ ἀξίνη, quæ ſanè non eſt otioſa: ſignificat enim præſens periculum, ni reſipiſcant.

Ad radicem arboris.] Arborum eſt & apud Græcos, & in vetuſtiſſimis noſtris codicibus, τῶν δένδρων. Sentit enim de cunctis hominibus, atque ita legit Ambroſius.

Excidetur.] Exciditur & mittitur eſt Græcis, ἐκκόπτεται καὶ βάλλεται, quemadmodum & in Matthæo.

Det non habenti.] μεταδότω, id eſt, Communicet, ſiue impartiat. Neque enim iubet dari duas tunicas, ſed è duabus vnam. Nam id eſt, μεταδοῦναι.

Quàm quod cõſtitutum eſt vobis faciatis.] πράσσετε, hoc eſt, Exigatis, quũ loquatur de publicanis, hoc eſt, publicorum vectigalium redemptoribus: quibus hic & hodie mos, extorquere à plebecula, non quantum princeps iuſſerit, ſed quantum omnino poſſint. vtrunque enim ſignificat πράττω. Vnde πράκτορες, exactores. πράττειν exigere.

Calumniã faciatis.) συκοφαντήσατε. συκοφαντεῖν, apud Græcos non vno ſumitur modo, verum plerunque συκοφαντεῖν eſt falſo deferre, & crimen data opera impingere, quo nonnihil emolumenti extorqueatur à reo. Duo igitur vult abeſſe à militibus, vim qua prouinciales opprimebant, & calumniam, qua deferebant illos apud ſuos præſides, quo ſine vi, ſed non minus pernicioſe ſpoliarent.

Stipendiis veſtris.) ὀψωνίοις ὑμῶν, quo verbo Terentius vſus eſt pro cibis lautioribus. Quanquam Paulus quoque ſemel atque iterum vſus eſt hoc verbo pro ſtipendio, ſiue autoramento militari. ὀψώνιον pro ſtipendio.

Existimante.) προσδοκῶντος δὲ, id est, Expectante, siue sperante, velut ex euentu iudicaturus esset. Quum autem vetustissimi codices consentiant cum æditione vulgata, non satis queo coniectare qd legerit interpres, nisi forte pro προσδοκῶντος legit δοκοῦντος.

Ne forte.) μήποτε. Num, ipse mallem, quàm Ne. Nā ποτε hic plane cōiunctio est expletiua.

Cuius non sum dignus.) Ambrosius videtur hoc loco legere, Cuius non sum dignus calciamenta portare, quemadmodum legimus in Matthæo.

Cuius ventilabrum.] τὸ πτύον quod inde dictū, φ paleas secernat à granis. Nam πτύω est, expuo, velut abiicio ac repurgo.

In horreum suum.] εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ. Incertum, an pronomen suum referatur ad triticum, an ad Christum, sed magis opinor ad triticum.

Adiecit & super hoc omnia.] Librarii vitio deprauatus ordo. legendum autem, Adiecit & hoc super omnia, quemadmodum reperio scriptū & in emendatioribus Latinorum codicibus.

Factum est autem.) Poterant cōmodius reddi Græca, Accidit autem quum baptizaretur totus populus, vt Iesu quoq; baptizato & orante aperiretur cœlum, & descenderet spiritus sanctus corporali specie veluti columba super illum, & vox è cœlo prosisceretur quæ diceret.

Sicut columba.) ὡσεὶ περιστερά, Laurentius mauult, Velut columba, quod alioqui videatur sensus, & columbam descendisse in Iesum. Nunc vero sentit spiritū sanctum descendisse, sed specie columbæ.

Tu es filius meus.) σὺ εἶ ὁ υἱός μου, id est, Tu es ille filius meus, propter Græcū articulum, cuius vis non est hoc loco ociosa.

Quasi

Quasi annorum.) ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα, id est, Annorum circiter triginta. Quanquam nonnulli codices sic habebant, καὶ αὐτὸς ἦν ὁ ἰησοῦς ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος ὤν, ὡς ἐνομίζετο υἱὸς ἰωσήφ. Quorum verborum hic est sensus: Et ipse Iesus ingressus erat annum trigesimum, vt putabatur filius Ioseph. aut certe ad hunc modum, Et ipse Iesus accedebat ad annum trigesimum: vt intelligamus illum, aut agere cœpisse trigesimum annum, aut accessisse iam ad illud ætatis. Cæterum participium verbi substantiui ὤν, ita positum est, vt possit vel ad superiora vel ad inferiora referri. Origenes, si modo non fallit inscriptio, homilia in Lucam. xxviij. palàm admonet in Luca tantum esse verbum incipiendi, trahens ad allegoriam, quod á baptismo, ceu renati esse incipimus. Verum qui potuit esse filius Ioseph, si putabat tantum & non erat? Vnde res ipsa cogit, vt ad superiora referatur, & accipiamus participium vsurpatū vice verbi infiniti, nempe ὤν pro εἶναι, qui incipiebat esse, quod sanè nō infreques est apud Grȩcos.

Incipiens esse annorū triginta

Qui fuit Heli.) τοῦ ἠλί, id est, qui fuit filius Heli. Grȩce hȩc nomina connectuntur per articulos. Proinde nostrum qui, non est referendum ad Ioseph nec ad Christum, sed ad proximum nomen, excepto primo, quod ad proximum Ioseph pertinet. Vt intelligamus Ioseph fuisse filium Heli, Heli rursum fuisse filium Mathat, atq; ita de cȩteris.

Articulus additus in indeclinabilib⁹ nominibus

EX CAPITE QVARTO.

EGressus est a Iordane.) Regressus legendū est, ὑπέστρεψεν, reuertit, siue reuersus est. Certe regressus constanter habent vetusti codices.

Et agebatur.) καὶ ἤγετο. i. Ductus est, siue actus, cûm alibi dicatur expulsus à spiritu.

In deserto.) εἰς τὴν ἔρημον. i. In desertū accusandi casu.

Diebus quadraginta.) ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος .i. Et quadraginta dies tentatus est. Nam quadraginta dies ita positum est, vt possit vel ad superiora, vel ad sequentia accommodari, verum mollius est, vt ad inferiora pertineat: non quod toto hoc tempore tentatus sit à diabolo, sed quod aliqua parte huius temporis. Matthæus cap. 4. sic narrat, quasi post quadragesimum, aut quadragesimo demũ die tentatus sit, quanquam fieri potest, vt & aliis diebus fuerit tẽtatus, aliis rationibus.

Viuit homo.) Græcis est ζήσεται. i. Victurus est siue viuet, verbum futuri temporis. Consentiẽtibus vetustis Latinorum exemplaribus.

In momẽto temporis.) ἐν στιγμῇ χρόνου, id est, In puncto temporis, qua Græci prouerbiali figura breuissimum tempus indicant. Sumptum est à puncto mathematico.

Et cui volo.) καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, id est, Cuicunque volo, siue velim.

προσκυνεῖν vnde dictum.

Si procidens adoraueris.) σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, id est, Tu igitur si adoraueris coram me. Atque ita sanè legitur in vetustis Latinæ linguæ codicibus. Proinde quisquis addidit Procidens, rem fecit explanatiorem. Est enim προσκυνεῖν adorare, sed gestu corporis, verbum vel à moto galero dictum Græcis, vel ab osculando.

Scriptũ est.) Hic Græci codices addunt, ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, id est, Vade post me Satana Sic enim erat in Matthæo, sed in Petrum dictum, diabolus tantum audiuit ὕπαγε. Verũ apparet huc ascriptum ex eo loco: quo studio mira deprauatio irrepsit in sacros libros. In Latinis codicibus nihil horum verborum est.

Serules.) λατρεύσεις, quod plerunque ad diuinum cultum pertinet, vnde & latria dicta est.

Manda

Mandauit de te.) ἐντελεῖ, id est, Mandabit futuri temporis.

Ne forte.) μήποτε.i. Nequando, siue ne.

Per vniuersam regionē.) καθ' ὅλης τῆς περιχώρου id est, Per totam finitimam regionem, siue, Per omnem vndique regionem.

Et magnificabatur.) δοξαζόμενος, i. glorificabatur. In die sabbati) σαββάτων.i. sabbatorū.

Et reuoluit librum.) καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον. Quod ego maluissem vertere, Et explicito libro, nā ipse mox vertit, Et quum plicuisset librum, καὶ πτύξας τὸ βιβλίον.

Spiritus domini super me.] Locus est apud Esaiam capite sexagesimo primo.

Eo quod vnxit me.] οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με, id est, Propter quod vnxit me. Atq; ita legitur in antiquissimis Latinis exemplaribus, sed Græcis ad verbum redditis, magis quàm eleganter.

Et cæcis visum.] καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. quod magis sonat redditum visum, quàm visum quasi dicas, reuidentiam.

Et diem retributionis.] Hæc verba non adduntur in Græcis voluminibus, nec adduntur ab Hieronymo, qui citat hunc locum è Luca, edisserens Esaiam prophetam. Quemadmodum nec illud congruit, Dimittere confractos in remissionem.

Impleta est scriptura.] Hæc addendum est, & ita legitur in emendatioribus libris, Impleta est hæc scriptura.

Vtiq; dicetis.] πάντως ἐρεῖτε, id est, Omnino dicetis, Est enim aduerbium confirmandi.

Quanta audiuimus.) ὅσα.i. quæ, siue quęcūq;

In veritate dico vobis.) Græci addunt coniunctionē non ociosam, ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν

Sed in veritate dico vobis. Aduersatur enim hęc pars superiori, quæ de contemptu meminit. Atq; ita concinnandus ordo, Contemnitis me, quod pręsto sim, verum non omnibus datum est habere talem, qualis ego sum.

Potestas pro autoritate

Quia in potestate erat sermo ipsius.) Nemo nescit quid sit esse in potestate. Atqui hic iuxta proprietatem Hebræi sermonis, sentit sermonem Iesu cum autoritate & potestate fuisse coniunctum. Ita aliàs, In virtute veniet, dictū est, pro, cū virtute veniet.

Sine) ἔα. quod tamē aliquoties est aduerbiū exclamantis: De figura sermonis, Quid tibi & mihi, iam dictum est, non semel.

Scio te quis sis.) οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ, id est, Noui te quis es, nempe sanctus ille dei.

Et factus est pauor.) θάμβος, quod sæpe vertit stupor. Est autem plus quiddam quàm timor aut admiratio. Nam hoc loco magis videtur admirantiū esse, quàm timentium.

ἦχος pro rumore.

Diuulgabatur fama.) ἐξεπορεύετο ἦχος αὐτοῦ. Nomen est a verbo ἠχεῖν, quod est, resonare, vnde & echo dicta est, quę vocem acceptā reddit, quod fama tinniat, & pro vna voce plurimas reddat. Ab eodem composita est vox catechumenus.

Magnis febribus.) πυρετῷ μεγάλῳ. i. Febre magna. Nec est, Tenebatur, sed συνεχομένη, quod aliàs vertit coartari. Attamen interpres Latine reddidit sensum.

Et stans super illam.) Καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς. Sensus est, Iesum mulieri astitisse & inflexo corpore incubuisse in illam, velut appellantem dormientem.

Imperauit febri.) ἐπετίμησε. i. Increpauit. forte scriptum erat Increpauit febri, more Græcorum. Porrò quod sequitur, Et dimisit illā, maluissem reddi Eaq; reliquit illā, ne Christus videať reliqsse mulierē

Et sux

Et ſurgens miniſtrabat illis.) Dicendum, Erecta miniſtrauit illis, ſiue ſurrexit ac miniſtrauit illis.

Quum autem ſol occidiſſet.) δύνοντος δὲ, id eſt, quum occideret, ſiue, occidente vero ſole. Cōſentaneum eſt autē eos magis acceleraſſe quod nox immineret.

Quia ſciebāt.) ὅτι ᾔδεισαν τὸν χριστὸν αὐτὸν εἶναι Et hic ſenſus eſſe poteſt, qđ ſcirent ſe, ſiue ipſum Chriſtum eſſe. Vt intelligamus eos vetitos dicere, quod noſſent eum. Sunt enim qui putent hoc myſterium non liquido fuiſſe cognitum dæmonibus ante mortem Chriſti.

Quia & aliis ciuitatibus.) Hic coniunctionē redundare notauit & Hugo Cardinalis.

EX CAPITE QVINTO.

IRruerent in eum.] ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ, id eſt, Quum turba irrueret illi, ſiue Vrgeret eum.

Præceptor.) ἐπιστάτα. Nō eſt, διδάσκαλε, neq; καθηγητά, ſed tertium quoddā, quod ſonat, quaſi præfectum.

Venirent & adiuuarent eos.) Se, dicendum erat, non eos, & in altera naui potius q̃ alia.

Ita vt penè mergerentur.) Penè non additur, nec in Græcis, nec in vetuſtis exemplaribus.

In captura piſcium.) Hæc pars non eſt referēda ad verbum, erant, ſed ad verbum, Pauor habebat, vt intelligas eos ſtupefactos ob tantum piſciū captū.

Ex hoc iam.) ἀπὸ τοῦ νῦν, id eſt, Poſthac.

Eris capiens.) ζωγρῶν. Eſt autem ζωγρεῖν, proprie capere viuum, quemadmodum fit in bello, dictione compoſita ex ζῶ, viuo, & ἀγρεύω, venor, ſiue venatu capio. Capere. ζωγρεῖν.

Volo mundare.] Mundare paſſiuum eſt, &

impera

imperatiui modi, καθαρίσθητι.

Sed vade, ostende.] Hic nonnihil addendum erat, nempè, inquit, Sed vade, inquit, ostende te sacerdoti. Fecit idem in Actis Apostolicis, Quam audistis inquit, per os meum.

Et ipse sedebat docẽs.) Ad eum quidem modum habent Græca. Verum Lucas aliquoties adhibet eam coniunctionem καὶ, vt planè videatur superesse.

καὶ apud Lucam sic superesse.

Quid cogitatis mala.) Mala superest, nec additur apud Grecos, nec in emendatioribus Latinis. Iesus enim ciuiliter sic taxat illorum impias cogitationes, vt non prodat tamen apud populum, quod essẽt impiæ.

aliquoties additur, vt videatur superesse.

Magnificans Deum.) δοξάζων τὸν θεόν, id est, Glorificans. Ac mox,

Et magnificabant Deum.) καὶ ἐδόξαζον.

Quia vidimus mirabilia.) παράδοξα. Quod aliquando vertunt, noua, aut incredibilia.

Nomine Leui.) Lucas inflexit λευεὶν velut à nominatiuo Leuis.

Conuiuiũ δοχή.

Conuiuium magnum.) δοχὴν μεγάλην, id est, vt ad verbum reddam, Acceptionem magnam, indè dictum, quod accipiantur inuitati. Vnde & splẽdide acceptos dicimus, qui lauto conuiuio pasti sint.

Non potestis filios sponsi.) νυμφῶνος. i. Filios thalami, sed proprie in quo sponsus & spõsa versant.

Commissuram à vestimento.) Rursus est ἐπίβλημα ἐπιβάλλει, id est, Immissuram immittit.

Melius pro suauius.

Vetus melius est.) Græce est χρηστότερον, Qđ magis sonat suauius, aut blandius. Sic enim vertit Iugum meum suaue est, χρηστόν. Siquidem vt poma ita & vina per se austera mitescunt vetustate, ita leuiora nobis videntur, quibus assueuimus.

Ex Capite SEXTO.

IN ſabbato ſecundoprimo.) δευτεροπρώτῳ. Annotauit Ambroſius noue poſitũ à Luca, ſecundoprimum ſabbatum potius q̃ primoſecundum, quum magis debuerit pręferri quod natura prius eſt Verum nihil explicat præter allegoriam, dicens hac dictione ſignificari ſabbatum Euangelicum quod eſt ſpirituale. Id & ſecundum dicitur & primum, ſecundum quia ſucceſſit legis carnali ſabbato, primum quia prælatum ei ſabbato cui ſucceſſit, quẽadmodum ſecundus Adam prelatus eſt priori Adam. δευτερόπρωτον.

Proinde quod Theophylactus Gręcus interpres, etiamſi recentior, in hunc prodidit locum hic aſſcribam et quidem ipſius verbis, οἱ ἰουδαῖοι πᾶσαν ἑορτὴν σάββατον ὠνόμαζον, ἀνάπαυσις γὰρ τὸ σάββατον. πολλάκις οὖν ἀπήντα ἡ ἑορτὴ ἐν τῇ παρασκευῇ. καὶ ἐκάλουν τὴν παρασκευὴν σάββατον, διὰ τὴν ἑορτήν. εἶτα τὸ κυρίως σάββατον ὠνόμαζον δευτερόπρωτον, ὡς δεύτερον ὂν προηγησαμένης ἄλλης ἑορτῆς, καὶ σαββάτου. Quæ quidem vt non grauatus ſum aſſcribere in eorũ gratiam qui diffidunt, ita nõ pigebit interpretari Latine, propter eos qui Græcè neſciunt: Iudæi, inquit, omne feſtum ſabbatum vocabãt. Nam ſabbatum requiem ſonat. Sæpenumero igitur incidebat feſtum in Paraſceuen, & vocabant Paraſceuen ſabbatum propter feſtum. Itaq; quod proprie ſabbatum erat, nominabant ſecundoprimum, quod ſecundum eſſet ab altero feſto & ſabbato quod præceſſerat. Hactenus Theophylactus. Chryſoſtomus Homilia in Matthæum quadrageſima, indicat hoc eſſe ſabbatum, cuius meminit ille capite duodecimo: addens ſecundoprimum vocari, quãdo quies atq; otium duplex erat, tam ſabbati domini, quàm ſolennitatis alterius ſuccedentis.

Interrogo vos.] ἐπερωτήσω.i. Interrogabo.

Si licet ſabbatis.) τί ἔξεσι, id eſt, quid liceat, ſiue vtrum liceat, quandoquidem de duobus interrogat. Interpres pro τί legiſſe videtur εἰ.

Reſtituta eſt manus eius.) Exemplar Græcũ addit ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη, id eſt, Sana quemadmodũ altera. Verum haud ſcio an aliunde huc aſſcriptum.

Repleti ſunt inſipientia.) ἀνοίας .i. dementia.

Simonem quem cognominauit.) ὃν καὶ ὠνόμασε πέτρον, id eſt, quem & nominauit Petrum ſiue Quem eundem, vt binominem intelligas, quanquam aliás cognomen appellat.

Iacobum Alphæi.) Subaudi filium, quanquã interpres addere debuit, quod in articulo Græco ſubauditur.

Et maritima & Tyro.) καὶ τῆς παραλίου τύρου, id eſt, Et maritima Tyro, citra coniunctionem. Siquidem olim Tyrus inſula fuit, poſt facta peninſula, per Alexandrum magnum regaliter inſanientē. Poteſt tamen accipi maritima ſubſtantiue, vt ſubaudias regione, quemadmodum ante dixit montanam Iudęę. In Conſtantienſi codice, raſura mutarat locum, videbatur fuiſſe ſcriptum maritimis & Tyri & Sidonis, Nam vtraq; ciuitas emporium eſt ad littus maris.

Et Sidonis.) Mirum cur hic reliquerit Gręcũ genitiuum, niſi, vt dixi, putauit vtrunque relinquendum fuiſſe, vt ſubaudias regione, ad hunc modum, A maritima parte Tyri & Sidonis, hoc eſt, ab extrema parte, qua ſpectat ad mare. Aut à maritima parte Iudææ, nempe Tyro & Sidone.

Exprobrauerint.] ὀνειδίσωσι, id eſt, Probris affecerint.

Væ quũ benedixerint vobis oẽs hoĩes, aut vt in vetuſtis legitur, quũ bene vobis dixerint. Secundum hæc enim faciebant prophetis patres eorum.] Græci legunt nõ prophetis, ſed ψευδοπροφήταις, id eſt

id est, Falso prophetis, consentientibus & Latinorũ codicibus emendatioribus nonnullis, sed reclamãte Paulino. In Corsendoncensi, pseudo asscriptum erat, manu recentiore, quẽadmodum & in Constantiensi. Vnde mihi suboritur suspicio vtriusque linguæ exemplaria variasse. Et haud scio an germana lectio sit prophetis. Certe Beda legit et interpretatur prophetis, Irenæus pseudoprophetis. Varia lectio.

Et qui te percusserit.) subito mutatus numerus, facit ad inculcandum præceptũ, quod vnusquisque sic audire debeat, quasi sibi vni dicatur, Ac paulo post redit ad numerum multitudinis, & pro vt vultis vt faciant.

Aufert tibi vestimentum.) ἱμάτιον, id est, Pallium, hoc est, summam vestem Nam tunica infra pallium est. Vnde Plautinum illud,

Tunica pallio propior est.

Et si benefeceritis iis, qui vos diligunt.) καὶ ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαθοποιοῦντας, id est, Et si benefeceritis benefacientibus, consentiunt & Latinorum vetusti codices. Interpres legisse videtur τοὺς ἀγαπῶντας.

Siquidem & peccatores hoc faciunt.] τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν, id est, Idem faciunt.

Peccatores peccatoribus fœnerantur.) δανείζουσιν, id est, Mutuum dant. Nam est idem verbum quod superius ita transtulit, quod tamẽ Græcis anceps est. Nam & qui citra vsuram dat mutuum δανείζει, & qui ad vsuram dat δανείζει. Verũ hic perpetuo vertendum erat, Dare mutuũ. Agit enim non de quæstu fœneratorum, sed de mutuis officiis amicorum inter ipsos. At inter impios quoque reperias, qui amico credat pecuniam mutuam. Idem si faciunt discipuli Christi, nihil magni faciunt. Extenuat enim Christus vulgaria officia, vtpote cõmunia cum Fenerare. δανείζειν.

Ethnicis ac malis, vt ad illa prouocet quæ peculiaria sunt Christianorũ, vt sit in quo cęteros antecellant.

Verum tamen.] πλὴν, id est, Imo.

Inde sperantes. Nihil inde sperantes.] μηδὲν ἀπελπίζοντες. Græcis cõposita dictio est, ἀπελπίζειν, ex re quapiã sperare. Sentit enim opinor de fœnore, quod ex mutuo redit. Nam in hunc sensum interpretantur veteres.

ἀπελπίζοντες.

Quia ipse benignus est.] χρηστός, quod sæpenumero vertit bonus. Sonat autem commodum & humanum, ac facilem ad gratificandum, id quod propemodum declarat & benignus.

Dimittite & dimittetur vobis.) Latinius erat remittite & remittetur.

πεπιεσμένον de mensura. Confertam & coagitatã.] πεπιεσμένον. quod sonat pressam. Id enim fit in aridis, quo plus capiat mensura. Et coagitatam, est σεσαλευμένον, id est, Concussam. Nam & hoc pacto fit, vt plus capiat vas quo metimur. Gaudet enim Christus harum rerum collationibus vti, quæ sensibus omnium notissimæ sunt.

σεσαλευμένον.

Et superefluentem.] ὑπερεκχυνόμενον. Satis expressit interpres Græcam vocem inde dictam quod superne effundatur, id quod mensura nõ capit.

Sicut magister eius quõ accipiendum. Si sit sicut magister eius.] Græca secus habẽt, nempe ad hunc modum κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσαι ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, id est, perfectus autem omnis erit sicut magister ipsius. Non enim vetat Christus ne sit perfectus discipulus, at non vult, vt discipulus vsurpet sibi, quæ præceptor non vsurpauerit, ac præire conetur: sed ita perfectus erit, si per omnia imitetur suum præceptorem.

Trabem autẽ quæ in oculo tuo.] τὴν δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλ

ὀφθαλμῷ, id est, In tuo ipsius oculo, siue in proprio oculo.

Qui fodit in altum.] Sensum recte vertit, cæterum Græce est ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, hoc est, vt ad verbum reddam, Fodit & profundauit.

Ædificanti domum suam.] οἰκοδομήσαντι. i. Qui ædificauit domum suam, præteriti tẽporis. Nec est supra petrã, quod Græci dicunt ἄνω πέτρας, sed ἐπὶ πέτραν. i. supra petram, siue in petra.

EX CAPITE VII.

Centurionis autem.) Ex hoc loco constat, quem Matthæus παῖδα vocat non filium fuisse, sed famulum. Δοῦλος enim nihil aliud quàm seruum, aut famulum significat. Et quod hic vertit. παῖς pro famulo.

Erat moriturus.) ἔμελλε τελευτᾶν vertere poterat, Agebat animam, vt erat in periculo mortis, aut certe Incipiebat mori. Sic enim vertit aliquoties. Deinde,

Qui erat illi preciosus.) Noue dixit. Charus enim tum ad rem, tum ad hominem pertinet. Preciosus non nisi ad rem, nisi per metaphoram. Proinde ἔντιμος vertendum erat Charus, aut in precio habitus. Preciosus noue pro charus.

Solicite.) σπουδαίως, Diligenter, siue vt magis ad verbum, studiose, ac sedulo. Et quia coniunctio erat omittenda.

Nec in Israel tantam fidem inueni.) Ambrosius ostendit olim in Latinis codicibus hanc fuisse lectionem, In nullo tantam fidem inueni in Israel, quũ iuxta Græcos legendum sit, Nec in Israel tantam fidem inueni.

Discipuli eius.) Græci addunt, ἱκανοὶ. i. Multi.

In ipsa autem hora.) ἐν αὐτῇ. In eadem autem hora: quanquam hoc loco tempus significat potius q̃ horam.

Pauperes euangelizantur.) Vt Græci dicunt, euangelizo te, pro eo quod est, adfero tibi bonum nuntium, ita dicunt, ille euangelizatur, pro eo quod est, accipit lętum nuntium, vt & aliâs indicauimus. Et hoc erat argumentum venisse Messiam, quod humiles & idiotę reciperētur ad Euangeliꝫ gratiam, Dominus autem alludit ad prophetiã, Euangelizare pauperibus misit me. Hoc indicio significat se esse Christum. Porrò pauperes vocat mites, siue mãsuetos Hebræorum more, quibus עניים ab Hieronymo vertitur, pauper, á Septuaginta mansuetus, quod ferè diuitias comitetur ferocia, & ferocia indocilis sit.

Pauperes Hebræis dicuntur mansueti

Quid existis.) In nonnullis vetustis codicibus hic locus alio pacto distinguitur. Quid existis in desertum? Videre arundinem vento moueri? Sed qd existis? videre prophetam? Eadem distinctio posset esse in Gręcis, etiam si id nihil refert ad sententiam.

Vento agitatam.) σαλευόμενον, id est, Quę agitatur, siue vacillantem. Est enim passiuum præsentis temporis. Proinde Ambrosius legit Arundinem vento moueri, participio verso in verbum, vt temporis ratio conueniret. Atq; ita sanè legitur in codice aureo, in Constantiensi, aliisq; multis.

In veste pretiosa.) ἐν ἐνδόξῳ, id est, Gloriosa, siue splendida. Nec enim est ἐντίμῳ, siue πολυτελεῖ. Quod si Latine loqui voluisset, mutãda erat forma Græcanici sermonis. Nam illi τὸν ἐν πορφύρᾳ dicunt, hoc est, Illum qui est in purpura, pro purpurato, siue purpuram induto. Vertendum igitur erat ad hunc modum; Qui splendido vestitu vtuntur

&

& in deliciis versantur, in regiis sunt, siue in regũ palatiis sunt. Est enim Græcis ἐν τοῖς βασιλείοις.

Vtiq; dico.) ναί, quod est affirmantis.

Spreuerunt in semetipsos.] ἠθέτησαν εἰς ἑαυτούς, id est, Aspernati sunt aduersus seipsos. Sentit enim illos recepisse in suum bonum, hos in suum malum reiecisse. Diuus Ambrosius legit in se. Potest & εἰς accipi positum vice ἐν, atque ita fuerit sensus: Intra sese, hoc est, in animo suo, quum nõ auderẽt palàm damnare, quod impense placeret populo.

Et loquentibus ad inuicem.) καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, id est, Acclamantibus inter sese. De cæteris item quæ sequuntur, diximus in Mattheo. προσφωνεῖν.

Venit autẽ.] ἐλήλυθεν γὰρ, id est, Venit enim, suffragantibus et antiquis exemplaribus. Nec est, Deuorator, sed edax φάγος.

Et bibens vinum.] οἰνοπότης, id est, Vinipotor, seu vinibibus, contumeliæ vox.

Sapientia ab omnibus filiis suis.] Apud Lucam additur omnibus, πάντων, vt intelligamus CHRISTI doctrinam placuisse omnibus, qui essẽt filij sapientiæ. Atq; ita legit Ambrosius, nec legit modo, verumetiam interpretatur: atq; itidem scriptum est in libris emendatioribus tum Græcis, tum etiam Latinis.

Ecce mulier quæ erat in ciuitate peccatrix.] καὶ ἰδού γυνὴ ἐν τῇ πόλει, ἥτις ἦν ἁμαρτωλός, id est, Et ecce mulier in ciuitate, quæ erat peccatrix, siue quæ fuerat peccatrix.

Lachrymis cœpit rigare.] Interpres omisit dictionem, κλαίουσα, quæ tamen haud scio, an addita sit à studioso quopiam. Siquidem per se flere intelligitur & affatim flere, quæ lachrymis rigarit pe-

des, καὶ στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω κλαίουσα ἤρξατο βρέχειν, id est, Et stans iuxta pedes illius à tergo flens, cœpit rigare lachrymis &c. Cæterum cõiicere licet triclinium more veterum in ædito fuisse, vt stans attigerit pedes, à tergo lectis patentibus, in quibus discumbebatur.

Quæ & qualis.) Rursum est ποταπή, quæ vox admirationem habet.

Fœnerator, creditor. Cuidam fœneratori.) δανειστῇ, Quod non solum fœneratorem sonat, verumetiam creditorem, nomen verbale, à verbo δανείζω, de quo supra diximus. Hoc sanè loco, magis quadrabat, creditori, quandoquidem de officio loquitur. Alioqui quis vnquam audiuit fœneratorē condonasse cuiquam æs alienū?

Vnus debebat denarios.) Vnus & alter dicendum erat, non Alius, aut alter & alter, si Latine loqui studuisset.

Donauit vtrisq;.) ἐχαρίσατο, melius hic erat, Condonauit.

Quis ergo plus diligit.) Græci habent τίς οὖν αὐτῶν εἰπὲ, πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει; Horum igitur, dic, vter eum plus diliget.

Æstimo.) ὑπολαμβάνω, id est, Opinor, siue existimo.

Pedes meos.) ἐπὶ τοὺς πόδας μου, id est, In pedes meos.

Non cessauit osculari.) οὐ διέλειπε καταφιλοῦσα. Belle participium mutauit in verbum infinitum. Est enim Græcè, non defecit deosculans.

Cui autē minus dimittitur.) ὀλίγον est Græce, id est, Parum, siue paulum, non minus.

Intra se.) Græcus sermo anceps est. Accipi potest, Intra sese, vt cogitarint duntaxat, aut Inter sese, vt colloquuti sint.

Ex Capite Octauo.

PEr ciuitates & castella.) Vetusti codices habent, Per ciuitatem & castellum, numero singulari, nimirum Græcis ad verbum redditis, κατὰ πόλιν καὶ κώμην. Verum id perinde valet Græce, ac si dicas oppidatim & castellatim, id est, Per singulas ciuitates & castella. Vnde interpres non omnino perperam mutauit numerum.

De ciuitatibus.) τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων id est, Eorum qui oppidatim accedebant, hoc est, è singulis ciuitatibus.

Inter spinas.) ἐν μέσῳ ἀκανθῶν, id est: In medio spinarum. Quanquam & hoc recte mutauit interpres.

Et exortæ spinæ.) καὶ συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι, id est, Simul enatæ spinæ, hoc est, vna cum herba segetis.

Nam qui supra petram.) οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας, οἳ ὅταν ἀκούσωσι, id est, Qui vero in petra, q quũ audierint, vt subaudias, seminati sunt, aut semen acceperunt.

Quia ad tempus credunt.) οἳ, Qui, est, non quia ὅτι: suffragantibus etiam vetustis exemplaribus.

Euntes suffocantur.) Pro Euntes Græce est, πορευόμενοι. Apparet hoc participium non vsurpatũ, vt sit deponens, sed vt sit passiuum à πορεύω: quod, vt constat, significare ago, siue duco ita haud scio an idem significet copiam adfero. Id enĩ est πορεῖν, & πορίζειν, vt ordinemus ad hunc modum, συμπνίγονται πορευόμενοι, ὑπὸ μεριμνῶν, καὶ πλούτου, καὶ ἡδονῶν, id est, Suffocantur dum obruuntur à curis, ac diuitiis, & voluptatibus

Suffocantũ πορευόμενοι.

tibus. Verum hoc lectoris eruditi iudicio relinquo: Nam intelligi potest, progressu temporis accrescēte diuitiarum copia. Quid si πορευόμενοι dictū est pro ἐμπορευόμενοι, vt ad negociatores ptineat.

Non referunt fructum.) τελεσφοροῦσιν. Vnicā dictionem Græcam duabus reddidit. Sonat autem Græca vox non solum fructum, sed fructum perfectum & absolutum suo tempore. Herbescunt enim & illa semina, cæterum non edunt fructum quē expectat agricola.

Bono & optimo, Hebraica conduplicatio.

Bono & optimo.) ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ .i. In corde honesto & bono, vtrunq; positiuum est. Sed conduplicatio facit ad epitasin, quasi dicas, egregie bono. Hoc loco in quibusdam libris comperi ascriptum, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκουέτω.

Et subtus lectum.) Valla recte mutat Subtus aduerbium in Subter præpositionem.

Quod non manifestetur.) Græcis vtrunque verbum futuri temporis est, φανερὸν γενήσεται, & γνωσθήσεται. Proinde mutato duntaxat verbi modo, sic cōmode reddidisset, Nihil occultū, quod non futurum sit manifestum, & nihil absconditum, quod nō sit cognoscendū, & in propatulū venturū.

In palàm.) εἰς φανερὸν, id est, In apertum, aut in propatulum. Nec Latine loquutus est interpres, nec Græca reddidit verba.

Videte igitur quid audiatis.) πῶς ἀκούετε .i. Quomodo audiatis.

Qui enim habet.) ὃς γὰρ ἐὰν ἔχῃ, id est, quicunq; enim habet, siue habuerit.

Quod putat se habere.] ὃ δοκεῖ ἔχειν, id est, Quod videtur habere. Licet Græcus sermo ancipitē habeat sensum, videtur habere sibi, & videtur aliis.

Et non poterant audire.] Adire legendū est,

suffra

ſuffragantibus vetuſtis codicibus. Nam Græcè eſt, οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ, id eſt, & non poterant conuenire eum. Verum id non accidit interpretis culpa, ſed librariorum. Audire ꝓ adire mendoſe.

In nauiculam.] εἰς πλοῖον, id eſt, In nauim.

Transfretemus trãs ſtagnum.] διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης, id eſt, Tranſeamus in vlteriora ſtagni. Deinde, Et aſcenderunt, ἀνήχθησαν, potius eſt ſoluerunt, hoc eſt, diſceſſerunt à litore ſubducti

Compellebantur.] Hoc ſcio deprauatum à librariis, tamen quia tam prope accedit ad veram lectionem, ne inualeſcat error, admonendum duxi, Cõplebantur eſſe legendum, cõcordantibus & vetuſtiſſimis exẽplaribus Latinis, nominatim aureo, συνεπληροῦντο. Latinus qdã codex addit fluctibus. Cõpellebantur ꝓ cõplebãt.

Pręceptor.] Gręce eſt, ἐπιστάτα ἐπιστάτα, id eſt præceptor præceptor, vt intelligas & Ieſum altũ dormiſſe ſomnum, & diſcipulos inſtanter inclamaſſe.

At ille ſurgens.] ὁ δὲ ἐγερθείς, id eſt, At ille experrectus.

Geraſenorum.] τῶν γαδαρηνῶν, id eſt, Gadarenorum. Gadareni.

Vir quidam.] Græci addũt, ἐκ τῆς πόλεως, id eſt, E ciuitate, quod tamen nuſquam additum reperio apud Latinos.

Arripiebat illum.] συνηρπάκει αὐτόν, id eſt, Corripuerat illum. Nec eſt,

Et compedibus cuſtoditus.] καὶ πέδαις φυλασσόμενος, καὶ διαῤῥήσσων τὰ δεσμὰ ἠλαύνετο, id eſt Et compedibus ſeruabatur, ac diſrumpens vincula, agebatur &c. Quod tamẽ mollius verti potuit ad hũc modum: Quumq́ compedibus ſeruaretur, tamen diſrumpens vincula ferebatur à ſpiritu in loca deſerta.

In deſerto.] εἰς τὰς ἐρήμους, id eſt, In deſerta,

vt ſubaudiamus loca. Atque ita legitur in codicibus Latinorum emendatioribus.

In abyſſum.] Græca vox eſt, Latine vorago dicitur.

Præceps.] κατὰ τοῦ κρημνοῦ, id eſt, Per præceps, ſiue per præcipitium. Et ſic habent vetuſtiſſimi Latini codices.

A legione.] ὁ δαιμονισθείς, id eſt, A dæmonio vexatus, ſiue A dæmonibus agitatus.

Geraſeni. Multitudo regionis Geraſenorum.] ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν γαδαρηνῶν, id eſt, Vniuerſa multitudo regionis vndiq; finitimæ Gadarenis. Ambroſius aut legit Geraſenos, aut eoſdem putauit Geraſenos & Gadarenos, quum pauló poſt ait, Reliquerat in Geraſenis ſynagogam Chriſtus &c.

Dimiſit autem eum Ieſus dicens.] Quoniam interpres alicubi vſurpat Dimiſit, pro Siuit, ſiue Permiſit, ſciat lector hic eſſe ἀπέλυσε, hoc eſt, Non paſſus eſt eſſe ſecum, ſed ablegauit à ſe.

Et hęc moriebatur.] ἀπέθνησκεν. Poterat eſſe, Et mortua erat, vt intelligamus iam tum puellã expiraſſe, licet id nondum ſciret pater, qui reliquerat agentem animam. Imò haud ſcio an hoc verbo ſecus liceat vti.

Et contigit dum iret.] Etiamſi ad ſenſum nihil omnino habet momẽti, tamẽ in Gręcis quos ego viderim, non additur τὸ ἐγένετο.

συμπνίγω vndique premo. A turbis comprimebatur.) οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτόν, id eſt, Turbę ſuffocabant eum, hoc eſt, cõſtringebant & arctabant, diuerſum verbum ab eo quod mox vertit, Comprimunt.

Quę in medicos erogauerat.) ἥτις εἰς ἰατροὺς προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ᾽ οὐδενὸς θεραπευθῆναι, id eſt, Quæ quum inſumpſiſſet in

medicos

medicos totam substantiam, non potuit á quoquam sanari. Et aliquanto post,

Turbæ te comprimunt & affligunt.) συνέχουσί σε καὶ ἀποθλίβουσι. Malim, Coarctant te, siue distringunt te atque affligant.

Nam & ego noui.) In Græcis tantum est, Nam ego noui.

Virtutem de me exisse.) ἐξελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ. Recte sanè hoc loco interpres mutauit participium in verbum infinitũ, quod tamen in Matthæo & Marco non fecit. Virtutem exisse.

Vade in pace.) εἰς εἰρήνην, id est, In pacem: quę Gręca prępositio anceps est.

Venit quidam ad principem synagogæ.) Ita quidem constanter habebant Latini codices, etiã vetusti. Cæterum Græce est, παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου λέγων αὐτῷ, id est, A principe synagogę dicẽs ei

Ipse autem.) Hic addunt Græci, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, id est, Foras eiectis omnibus: id quod additur in cæteris Euangelistis.

Et reuersus est spiritus eius.) ἐπέστρεψε. Conuersus potius quàm reuersus: nisi forte interpres legit ἀνέστρεψε.

EX CAPITE NONO.

IN via.) εἰς τὴν ὁδόν, id est, In viam. Et tuleritis, non est á verbo fero, sed á tollo. Ne quid tollatis in viam, siue ad iter, hoc est, Ne quid deportetis.

Neque duas tunicas.) μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας, id est, Neque binas tunicas, id est, singuli duas. Cæterum ἔχειν, infinitum verbum positum est vice Imperatiui, more Græcanico. Tunicam autem dixit, non pro quauis veste, sed pro spe- Duas pro binas.

cie veſtis, vt intelligas, alteram indui, alteram depon tari in ſarcina pro mutatoria.

Et inde ne exeatis.] Græce ſecus eſt, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε, id eſt, Et inde exite. Sentit enī vt vnis duntaxat ędibus vterentur: ne aliunde exirent relictu ri ciuitatem, q̄ quò ingreſſi fuiſſent aduenietes, ne cui parum ſtabiles viderentur. Ad eum modum nō legit modo Theophylactus, verum etiam interpretatur. Verum hoc non interpretis culpa, ſed librariorum vi tio mutatum eſſe conſtat.

In teſtimonium ſupra illos.] ἐπ᾽ αὐτούς. Potius Aduerſus illos, q̄ Supra illos.

Et hæſitabat.) διηπόρει. Quod vt ſignificat hę ſitare, ita ſignificat, & perplexum eſſe, atque ancipitis conſilij, & animi dubium. Metuebat enim, ſi is reſur rexiſſet quem occiderat.

Qui eſt Bethſaidæ.) εἰς τόπον ἔρημον, πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά, id eſt, In locum ſolitarium ciuitatis, quæ dicitur Bethſaida. In vetuſtis lego, qui eſt Bethſaidæ, vt intelligas deſertū Bethſaidę vicinū.

Qui cura indigebant.) θεραπείας. Potius cu ratione, quum de morbis loquatur, & Latinius ſit, et ad Græcam vocem exprimendam accommodatius.

Quæ circa ſunt. **Villasq; quæ circa ſunt.**) εἰς τὰς κύκλῳ κώμας, id eſt, In circumiacentes vicos, ſiue oppidula. Et rur ſus, Agros, vertit in villas, nec id ſanè male, modo be ne intelligatur.

Inueniant eſcas.) ἐπισιτισμόν, id eſt, Commea tum. ἐπισιτίζειν enim eſt cibariis inſtruere.

Per conuiuia.) κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα, id eſt, In ſingulo quoq; accubitu quinquaginta. Nam id in telligit interpres per conuiuia. Neque enim eſt hic συμπόσια, vt in Matthæo, ſed κλισίαι, quod ſo nat accubitus ſiue diſcubitus.

Et

Et discubuerunt omnes.] κατέκλιναν ἅπαντας, id est, Discumbere fecerunt omnes, quomodo legitur & in aureo codice. Interpres legisse videt ἅπαντες, vt subaudias ἑαυτούς, aut verbum transitiuum vsurpes pro neutro. Alioqui videtur bis idẽ dixisse: Et fecerunt sic, & discumbere fecerunt omnes

At ille increpans illos.) Antehac interpres penè perpetuo transtulit ἐπιτιμᾷν, comminari: qđ si vsquam aliás, hic certe faciendum erat. Quur enim increparet Christus discipulos ob hoc responsum, ob quod tantopere collaudatus est Petrus iuxta alios Euangelistas? Proinde vertendum erat, Interdixit eis, siue interminatus eis, pręcepit ne cui dicerent. ἐπιτιμᾷν, p interdicere.

Dicens, quia oportet filium hominis.] Aut omittenda erat interpreti cõiunctio ὅτι, aut vertendum erat, Quod oporteret &c.

Tollat crucem suam quotidie.] Quotidie nõ nullis Gręcis codicibus nõ addebatur, sed refragantibus vetustissimis Latinis.

Nam qui perdiderit.] ὃς δ᾽ ἂν ἀπολέσῃ. Quicunq; vero perdiderit, nisi nam, positum est loco, aũt.

Nam qui me erubuerit.] An hic sermo sit Latinus nescio, certè apud Q. Curtium legimus, Erubuit fateri, & Erubescunt fortunæ. Nam apud exactius loquentes, erubescere fermè verbum est absolutum. Erubescere.

Species vultus eius altera.) τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον. Maluissem ita reddere, Species aspectus eius alia, siue diuersa. Aut si licet à verbis discedere, Mutata est species vultus eius.

Et vestitus eius albus & refulgens.] ἐξαστράπτων. Quasi dicas, ex se mittens fulgur, & effulgurans. Conuenit cũ eo quod annotauimus in Matthæo, sicut lux, pro sicut nix. Deinde illud quod mox præcessit,

In

In maiestate.) ἐν δόξα, id est, In gloria, quemadmodum vertit & paulò superius.

Excessus ꝑ obitu. Excessum eius.) Excessum, mortẽ intelligit. Nam Græcè est ἔξοδον, id est, Exitum, non ἔκστασιν. Quandoquidem & excessum & exitũ vsurpari pro morte, cõpluribus exemplis docet Lauren.

Elisit cum dæmoniũ, & dissipauit.) ἔρρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον καὶ συνεσπάραξεν, id est, Laniauit illũ dæmonium, & concerpsit. Interpres pro ἔρρηξεν, legisse videtur ἔρρηψεν, pro quo reddidit, Elisit. Nec mihi displicet hæc lectio.

Dilanians eum.) καὶ μόγις ἀποχωρεῖ ἀπ' αὐτοῦ συντρίβοντος αὐτὸν, id est, Et vix discedit ab illo lacerante se, vt intelligas puerum vix effugere à spiritu. Quanq̃ hoc loco variant exemplaria Græcorũ. Quædam habebant συντρίβον, id est, Cõminuens aut discerpens, quę lectio mihi magis probatur, vt accipiamus spiritum dilaniare puerum.

In magnitudine Dei.) ἐν μεγαλειότητι, id est, In magnificẽtia, siue maiestate. Dictũ est enim ab eo nomine quod solet vertere magnalia, μεγαλεῖα.

Ponite vos in cordibus vestris.) Grece est, εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν, id est, In aures vestras, hoc est, diligẽter auscultate quę dicturus sum. Refertur enim ad sequentia. Porrò, In auribus dixit potius q̃ in cordibus, propterea quod nõ essent intellecturi. Sequitur enim mox, At illi ignorabant verbum istud.

Velatum ante eos.) παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν .i. Absconditum ab illis.

Intrauit autem.) εἰσῆλθε .i. Subiit.

Cogitatio.) διαλογισμός, id est, Disputatio. Quanq̃ Gręca vox anceps est. Cæterum ex aliis Euange-

angeliſtis liquet inter illos hac de re diſceptatum fuiſſe, neque rem intra tacitam animi cogitationem conſtitiſſe. Atqui in eo quod mox ſequitur,

At Ieſus videns cogitationes cordis.) ſignificat ſe de cogitatione loqui. Eſt enim & hic eadē vox διαλογισμόν. Iam articulus Græcus, quem addit Lucas, τό, τίς ἂν εἴη μείζων, ita reddi potuit, De hoc quis nam eſſet futurus maior, ſiue maximus. τὸ articulus

In eos.) ἐν αὐτοῖς. i. Inter eos.

Hic maior eſt.) Græcè ſic habet, ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσαι μέγας, id eſt, Qui enī minor fuerit inter vos oēs, hic magnus erit. Iam ante demonſtratum eſt, magnum dici magnatē, & minorem infimatem.

In ciuitatem.) εἰς κώμην, id eſt, In caſtellum. Nam ita plerunque vertit: tametſi quidam codices habent πόλιν, id eſt, Ciuitatem. Atque ita legiſſe videtur interpres. Nam aliquāto poſt, εἰς ἑτέραν κώμην, vertit In aliud caſtellum.

Facies eius erat euntis.) τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον, id eſt, Facies eius erat vadens. Quanquā nihil refert ad ſententiam. Sicut enim loqui dicuntur qui innuunt quod dictum velis, ita facies ire dicitur, quæ præ ſe ferat iter aliquō deſtinatum eſſe. Facies dicitur ire.

Vis dicimus.) θέλεις εἴπωμεν, id eſt, Vis dicamus.

Et conſumat illos.) ὡς καὶ ἠλίας ἐποίησε, id eſt Quemadmodum & Helias fecit. Hoc additum reperio in Græcorum codicibus, quos quidem viderim omnibus. Verum haud ſcio, an velut ab explicante locum aliquo ſit huc aſſcriptum. Neque enim in vllo veterum exemplariorum noſtrorum comperi, etiā ſi ſic legit & Theophylactus.

Non

Non venit animas perdere, sed seruare.] In Græcis, quos videre memini, codicibus additur hominum, sed reclamantibus vetustis exemplaribus pluribus, atque etiam vulgatis, nec refert ad sensum.

Quocunque ieris.] ἀπέρχῃ, id est, Abieris.

Vbi caput suum reclinet.] Suum apud Latinos additum admonuimus aliâs.

Renunciare iis quę domi sunt.] Ex Græcis nō liquet an legendum sit, Iis quæ domi sunt, an iis q domi sunt. Nisi quod vetustissimus codex habebat Iis q domi sunt, genere masculino, consentiente & Corsendoncensi exemplari, nimirum vt ad personam referatur. Quanquam idem Lucas eodem verbo sic vsus est huius Euangelii capite. 14. vt ad rem pertineat, Nisi qs renunciauerit, & cætera. Quemadmodum & hominem iubemus valere, & voluptates valere iubemus. Poterat igitur & hic accipi, renunciare negotiis domesticis. Quod interpres hic vertit Renunciare, alibi vertit valefacere. Est autem proprie ἀποτάσσεσθαι, mandatis iis, quæ velis, aliquem dimittere. An idem polleat renunciandi verbum, mihi non admodum liquet. Aliquoties renunciare, comperio positum pro nunciare quod gestum est, aliquoties per nuncio misso interdicere, vt, Renunciauit illi hospitium, apud Ciceronem, & apud Suetonium in Caligula, renunciauit amicitiam qui denunciat inimicitiā, & apud eundem in Galba, renūciat vitę, qui decreuerat mori. Nos quo dilucidior esset sermo, vertimus valedicere, pro renunciare.

ἀποτάττεσθαι.

Renunciare quid sit

Nemo mittens manū.] ἐπιβαλὼν & βλέπων. Alterum participium est præteriti temporis, alterum pręsentis. Ea sic cōmode reddi poterat, Nemo si postquam admouit manum aratro, in tergum respexerit, accommodus est regno Dei.

EX CAPITE DECIMO.

Et

ET alios septuaginta duos.) Mirum quod è septuaginta discipulis fecerint septuaginta duos: quum Græci codices consentiant in Septuaginta. Et tamen paulo inferius in vulgatis codicibus repetuntur septuaginta duo. Reuersi sunt autem septuagintaduo cum gaudio, vt appareat nõ casu, sed studio factum. Atq; in hoc mirè consentiunt exemplaria Latinorum. Discipuli septuaginta, p septuagintaduo.

Rogatẽ autem.) Rogate igitur legendum est δεήθητε οὖν.

Vt mittat operarios.) ὅπως ἐκβάλλῃ, id est, Vt extrudat, siue eiiciat: vt intelligamus, aut inuitos emittendos aut celeriter extrudendos.

Inter lupos.) ἐν μέσῳ λύκων, id est, In medio luporum. Et Valla mauult, Velut oues, q̃ sicut oues.

Sin autẽ.) εἰ δὲ μήγε, id est, Sin minus, hoc est, Si non fuerit illic filius pacis. Nec est,

Quæ apud illos sunt.) Sed τὰ παρ᾽ αὐτῶν, hoc est, Quæ ab illis offeruntur, alioqui dixisset, τὰ παρ᾽ αὐτοῖς.

Pœniterent.] μετενόησαν. Potius pœnituissẽt, quum sit præteriti temporis. quãdoquidem hoc verbum personaliter vsurpatum ex Pacuuio, citat Nonius Marcellus. Aliis magis arridet periphrasis Scelerũ pœnitentiam egissent: quæ hoc sanè loco, nõ pessime quadrat, quod mentio fiat de sacco & cinere.

Qui vos spernit, me spernit.) Hieronymus alicubi vertit, Qui vos reprobat, me reprobat. Est enĩ Græcum verbum ἀθετεῖ, quod est reiicit & auersatur, & ita legit Cyprianus in Epistola ad Corneliũ fratrem.

Reuersi sunt autẽ septuaginta duo.) Rursum addidit duo, quum Græcis non sint nisi septuaginta. Septuaginta duo.

Ecce dedi.) ἰδοὺ δίδωμι, id est, Ecce do.

Videbam ſatanam.) ἐθεώρουν in quodam Latino codice repperi videbant, nam Græca vox ambiguitatem habet. Quanquam de prima perſona interpretantur omnes.

Exultauit in ſpiritu ſancto.) ἐν αὐτῇ ὥρᾳ ἠγαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ ἰησοῦς, id eſt, In eadem hora exultauit ſpiritu Ieſus. Nec additur ſancto, nec præpoſitio in, ſed refragantibus vetuſtis Latinorum exemplaribus. In quibus vt apponitur epitheton ſancto, ita Ieſu nomen non apponitur. Certe articulus facit, vt de ſpiritu ſancto intelligamus.

Articuli vis.

Paruulis.) νηπίοις. Quod hoc ſanè loco magis vertendum erat, Stultis, aut inſipientibus, vt opponatur ei, quod præceſſit Sapientibus, niſi ſermo duriuſculus videretur.

Etiam pater.] ναί. Quod ſuperius vertit, vtique. Eſt autem aduerbium confirmantis.

εὐδοκία.

Quoniam ſic placuit ante te.] ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. i. Quia ſic fuit bona voluntas corã te. Sic enim vertit Hieron. Eadẽ vox qua vſi ſunt angeli nuntiantes pacem in terris in hominibus bonæ voluntatis, qua ſignificatur gratuita beneuolentia fauórque numinis erga mortales.

Omnia mihi tradita.) Ante hęc verba Græci codices aliquot addunt, καὶ στραφεὶς πρὸς μαθητὰς εἶπε. i. Et cõuerſus ad diſcipulos, dixit. Deinde ſequitur, Omnia mihi tradita ſunt. Et error hinc ortus, quod mox ſequitur eadem oratio.

Et conuerſus ad diſcipulos ſuos.) Verum hic addit Græcus codex, κατ' ἰδίαν, id eſt, Seorſim: atque ita ſeparatur à ſuperiore, licet reclament Latinorum exemplaria.

Suſpiciens autem Ieſus.] ὑπολαβὼν δὲ ὁ ἰησοῦς, id eſt, Suſcipiens autem Ieſus, Atque ita legitur in antiquiſſi-

quiſſimis Latinorum exemplaribus. Poſitum eſt autem ſuſcipiens, pro excipiens & ſuccedens in vicem reſpondendi. Ad eundem modum Virgilius:

Excipit Aſcanius. Et Xenophon, καὶ ὁ κῦρος ὑπολαβὼν εἶπε. i. Et Cyrus ſuſcipiēs dixit. Ne id quidē cōmiſſum eſt interpretis vitio, ſed ſcioli cuiuſpiam, cui viſum eſt ſuſcipiens hoc loco nihil ſignificare, & vertit in ſuſpiciens. Nos vertimus reſpondens, ne rurſus ad eundem lapidem lector impingeret.

Semiuiuo.] ἀφέντες ἡμιθανῆ, id eſt, Relicto ſemimortuo. Hieronymus in epitaphio Paulæ vertit ſeminece. Quanquam id quidem ad ſententiam nihil habet momenti.

In ſtabulū.] εἰς πανδοχεῖον, id eſt, In diuerſorium. Nam Græca vox hinc dicta eſt, quod accipiat quoslibet, quod Latini vocant diuerſorium meritorium. Nec interpres ſenſit de ſtabulo iumētorum, ſed de loco in quo ſtatur. Vnde & ſtabulari dicuntur, qui locum habent alicubi.

Stabulum pro diuerſorio.

Et altera die.] τῇ ἐπὶ τὴν αὔριον. i. Poſtero die.

Stabulario.] πανδοχεῖ. i. Hoſpiti, ſed meritorio

In quoddam caſtellum.] εἰς κώμην τινὰ, id eſt, Oppidulum, ſiue vicum quendā, ne quis imaginetur arcem potentem ſimilem iis, quę nunc caſtella vulgo vocantur.

Satagebat.] περιεσπᾶτο, id eſt, Diſtrahebatur, ſiue diſtendebatur. quanquam interpres elegantius vertit, q̄ vt rudis lector animaduertat. Siquidem ſatagere proprie eſt, anxie torqueri difficultate rei conficiendæ. At Græca vox aptius quadrat cum eo quod ſequitur: Porrò vnum eſt neceſſarium. Pugnāt enim diſtrahi & intentum eſſe in vno.

Satagebat

Circa frequens miniſterium.] περὶ πολλὴν διακονίαν, id eſt, Circa multam miniſtrationem.

Erga plurima.) περὶ πολλά, id est, Circa multa, siue plura: suffragantibus & antiquissimis libris nonnullis.

Porrò vnum est necessarium.) ἑνός ἐστι χρεία, i. vno opus est, vt opponatur, multa quę vox pręcessit

Optimam partem.) τὴν ἀγαθὴν μερίδα, id est, Bonam partem: nisi quod articulus additus declarat plusculum, nempè partem illam certam, quę vere bona sit.

EX CAPITE VNDECIMO.

DA nobis hocie.) Hic variant Græci codices. In nonnullis scriptum erat δὸς ἡμῖν τὸ καθ᾽ ἡμέραν, id est, Da nobis quotidie. Nec est Græcè quotidianum, sed ἐπιούσιον, quod magis sonat crastinum.

Sed libera nos à malo.) Hoc in quibusdam Latinis exemplaribus apud Lucam nõ additur, sicut & alia nonnulla.

Cõmodare, mutuũ dare.

Commoda.) χρῆσον, id est, Mutua, siue mutuũ da. Quanq̃ Græca vox anceps est ad rem quæ vsu absumitur, & ad eam quæ non absumitur. Etenim q petit panem dicit χρῆσον μοι ἄρτον, & qui petit canistrum dicit χρῆσον μοι μάκτραν. Latinis vero diuersa sunt verba, sed apud eosdem pecunia peculiare verbum habet δανείζειν. Apud Latinos cõmodatur, cuius vsus modo præstatur, vt equus, vestis, patella. Mutuum datur, quod vsu absumitur, quem Iurisconsulti vocant abusum, vt oleum, triticum, aut qđ non idem redditur.

Si perseuerauerit pulsans.] Hæc in plerisque Gręcorum codicibus non repperi.

Propter improbitatem.) διά γε τὴν ἀναίδειαν, id est, Propter impudentiam. Eleganter quidem vertit interpres, si modo recte intelligatur. Nam vt pro-

bus

bus dicitur bonus, ita improbus malus, sed tamen q vrget nec cessat interdum improbus vocatur, nõnunquam & in bonam partem, vt Virgilius,

Labor omnia vincit Improbus.

Quis ex vobis patrem.) Græca nonnihil discrepāt, τίνα δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον id est, Quem autem ex vobis patrem, poscet filius panem. Ea nos reddidimus in hunc modum, Quis autē ex vobis pater à quo si filius petierit panem, num lapidem dabit illi?

Bona data.) ἀγαθὰ δόματα, id est, Bonas dationes, si sic liceat loqui.

Dabit spiritum bonum.) Græci codices qui tum aderant, habebant πνεῦμα ἅγιον, id est, Spiritum sanctum, sed magno consensu reclamantibus exemplaribus Latinis, etiam vetustis, quibus ego sanè magis assentior.

Desolabitur.) ἐρημοῦται, id est, Desolatur. Et paulò post, πίπτει, id est, Cadit, non cadet, suffragantibus & antiquissimis exemplaribus Latinis.

In pace sunt omnia quæ possidet.) τὰ ὑπάρχοντα, id est, Ea quæ possidet, consentiente codice aureo.

Vniuersa arma.) τὴν πανοπλίαν. Qua voce Græci declarant, quicquid ad iustum apparatum armati viri pertinet.

Auferet.) αἴρει, id est, Tollit. & Distribuit, non distribuet διαδίδωσιν, vt præsentis sint temporis, non futuri. Nec enim vaticinatur, quid futurũ sit, sed quod fieri solet proponit, similitudinē conferens.

Inuenit eam scopis mundatam.) εὑρίσκει, id est Inuenit præsentis temporis, prima syll. acuta.

Scopis mundatam.) Græci codices addunt, καὶ κεκοσμημένον, id est, Et ornatam, quod haud

 scio

ſcio an ex aliis Euangeliſtis ſit huc aſſcriptum. Cęterum illud ſcopis mundatã Gręcis vnica dictio eſt σεσαρωμένον.i. Verſam à verbo verro, non verto.

Quinimo.) μενοῦνγε. Ea cõiunctio neq; negat quod dictum, neq; reiicit, ſed infert quod eſt certius. Auguſt. lib. de ſancta virginitate cap.3. pro quinimo, legit imò, vt ſit corrigentis.

Turbis autem concurrentibus.) ἐπαθροιζομένων, id eſt, Coaceruantibus, cõglobantibus, ſiue condenſantibus ſe, aut Cûm turbę denſius affluerẽt. Gręcis enim συναθροισμός dicitur, quum omnia confertim in vnum conferuntur locum.

Pluſq̃ Solomon hic.) ὧδε, Hic, aduerbium eſt hoc loco, non pronomen. Similiter et paulò inferius Pluſq̃ Iona hic, vt Chriſtus intelligatur maior tẽplo Solomone, & Iona.

Lucerna corporis tui.] Tui nõ additur à Gręcis, & ſenſus magis quadrat eo amoto. ſit enim catholica ſententia, vt & ſuperius indicauimus.

Ne lumẽ quod in te eſt.) μὴ τὸ φῶς, Poteſt accipi, & Num lumen quod in te eſt? &c. quod aduerbium μὴ ad vtrunq; ſenſum ſit accommodum, interrogantis & prohibentis.

Et ſicut lucerna.) ὡς ὅταν ἂν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζῃ σε, Vt cum lucerna fulgore illuminat te. Vt ſit ſenſus, non aliter tuũ corpus erit lucidũ oculo puro, quàm domus tua lucida eſt tibi, accenſa lucerna. Nec eſt illuminabit, ſed illuminat. Alioqui ſermo videri poſſit ſubabſurdus, ſi totum lucidum fuerit, totum lucidum erit. Proinde nos de noſtro adiecimus, Sic, quo magis ſentiretur collatio.

Baptizat⁹ pro lotus. Baptizatus eſſet.) ἐβαπτίσθη. Potius lotus eſſet quum de ſimplici manuum lotione loquatur.

Catini.) τοῦ πίνακος. Quod nõ ſolum catinũ,

ſed

sedetiam quadram aut tabellam significat.

Intus est vestrum.] Vestri mauult Laurētius, vt sit genitiuus pronominis primitiui. Vt non ad supellectilem, sed ad ipsos pharisæos referatur. Commemorat autem duo vitia, quæ penitius latēt in animo, auaritiam ac malitiam, quam Theophylactus interpretatur inuidiā. neq; enim Græcis est κακία, aut ἀνομία quam ferè vertit iniquitatem, sed πονηρία, cuę peruersam mentē significat: eoq; dominus ostendit remedium maxime aduersans auaritiæ & inuidię, eleēmosynam.

Quod superest.] τὰ ἐνόντα. Diuersa vox est ab ea quæ frequentior est ac tritior, τὸ λοιπόν. Theophylactus accipere videtur, vt τὰ ἐνόντα, & ἐλεημοσύνην appositiue iungātur, Date res vestras eleēmosynā. Potest autem & sic accipi vt subaudiatur κατὰ, Iuxta ea quæ suppetunt vobis, date eleēmosynam.

Quod superest. τὰ ἐνόντα

Date eleēmosynam.] δότε ἐλεημοσύνην. Anceps est, vtrum sit date an datis, indicādi modo an imperandi. Iuxta posteriorē lectionem sensus erit. Existimatis vos data eleēmosyna liberari ab omni rapina, si paululum ex ea contuleritis in pauperes? Siquidem obiicit alibi pharisæis, quod eleēmosynam suam facerēt coram hominibus. Iuxta priorem lectionem sensus manifestus est.

Date eleēmosynā, quomodo accipiendum.

Qui decimatis.] Gręcis est ὅτι quia, quemadmodum & in cæteris consentit exemplar aureum.

Mentam.] ἡδύοσμον. Vox dicta ab odoris gratia. Nominat autem duas herbas viles nec admodum necessarias ad vsum humanæ vitę. Et omne holus, dixit pro quouis holus: hoc est quantumlibet contemptum, insignem illorum notans auaritiam. Etiam si

Decimare pro decimas dare. Diuus Ambrosius decimatis accipere videtur, pro decimas datis. Neq; secus interpretantur Theophylactus & Cyrillus. Cumq; hac sententia magis congruit quod sequitur: Et præteritis iudicium & charitatem dei.

Quæ portare non possunt.] δυσβάστακτα .i. Difficilia portatu.

Non tangitis sarcinas.) τοῖς φορτίοις. Idem verbum quod modo vertit onera. Et significantius erat Attingitis, quàm tangitis, & appositius ad Græcam vocem.

Quod consentitis.] συνευδοκεῖτε .i. cõprobatis

A generatione.] γενεᾶ, quo sæpe vtuntur sacræ literæ, Græcis sonat ætatem. Neq; enim est hic eadem vox, qua Mattheus vtitur in gñatione Christi.

Inter altare & ædem.) καὶ τοῦ οἴκου, id est, Domum, sed partem templi intelligit.

Ita dico vobis.] Ita non est hic οὕτως, sed ναὶ quod aliquoties transfert Etiam, aliquoties vtique, aduerbium vehementer affirmantis. Verti poterat profecto siue certe.

Tulistis clauem.] ἤρατε. A tollo, hoc est, Recepistis in vos. Tollimus enim gladium ad iter, & tollimus, quod ab aliis auferimus.

Insistere.) συνέχειν .i. Cohibere. Verum emendatiores codices habebant ἐνέχειν .i. Imminere, siue vrgere, atq; ita consentaneũ est interpretẽ legisse

ἀποσομίζειν. Et os eius opprimere.) ἀποστομίζειν. Interpres legisse videtur ἐπιστομίζειν, quod significat obturare os, nec sinere loqui. At Græci codices habent, ἀποστομίζειν, quod magis significat pendere ab ore, & obseruare quid dicatur.

EX CAPITE XII.

Multis

MVltis turbis.) τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου .i. Myriadibus turbæ. Myrias autem Græce significat decem milia. Quanquam ea voce abutuntur pro innumerabili multitudine. Vnde verti poterat, Innumera turbæ multitudo. Nec est,

Concurrentibus.) ἐπισυναχθεισῶν .i. Simul aggregatis. Vetusti codices habebant, circunstantibus.

Ad discipulos.) Hic Græci addunt πρῶτον .i. Prius, siue Primum. Quanquam aduerbium ita positum est, vt possit vtrouis referri, primum dixit ad discipulos, siue primum attendite. Deinde est,

Attendite.) προσέχετε ἑαυτοῖς.

Reueletur.] Reuelabitur est græce, & scietur non sciatur, ἀποκαλυφθήσεται, γνωσθήσεται.

In cubiculis,) ἐν τοῖς ταμείοις .i. In penetralibus, siue intimis ædium. Cubicula ταμεῖα.

Ita dico vobis.) Rursum est ναί, de quo modo admonui. Affirmantis aduerbium.

Dipondio.] Exposuit interpres quod vertit Nam Græce est, ἀσσαρίων δύο .i. Assibus duobus. Quanquam Græca vox diminutiua est, sicut et passerculi

In obliuione.) ἐπιλελησμένον, quasi passiue dicas oblitum.

Confessus fuerit me.) Græce est ἐν ἐμοί, id est, In me. Sic non est, Confitebitur eum, sed in eo, id tamen ad sensum nihil refert, tantum est idiomatis Hebraici.

Qualiter aut quid respondeatis.] τί ἀπολογήσησθε, id est, quid responsuri sitis, sed proprie accusanti. Hoc est, quibus modis verba facturi sitis, & qua ratione instituturi defensionem, quidue adducturi pro defensione caussæ, quemadmodum vulgus reorum facit, qui solent vtroque modo periclitari, si vel formam agendi nesciant, vel parum instructi sint ad refellendum quod obiicitur. Respondere ἀπολογεῖσθαι

Ab omni auaricia.) Omni non additur in græcis codicibus. Nec est simpliciter Auaricia, quæ magis dicitur φιλαργυρία, sed est, πλεονεξία, nomen a plus habendo dictum, quo sæpenumero vsus est diuus Paulus. Vbi quis fraudatis aliis plus vsurpat sibi quàm par est.

πλεονεκ- τεῖν

Epulari

Epulare.] εὐφραίνου, id est, Lætare. Neque enim opus erat repetere epulare, quum ante dictum sit, comede, bibe. Cæterum verbum εὐφραίνομαι inde dictum, quod animo bene sit, omnes vitę voluptates complectitur, quibus animus oblectat se. Proinde in Psalmis: Et vinum lætificat cor hominis, Græcis est, εὐφραίνει. At hic perpetuo vertit epulari. Nam & aliquanto post, videlicet capit. 15. Adducite vitulum saginatum & occidite & manducemus, & epulemur, εὐφρανθῶμεν. Ac rursum,

εὐφρανθῆ- ναι

Et cœperunt epulari.) εὐφραίνεσθαι. Id sequutus opinor, quod epulari non sit simpliciter agere cõuiuium, sed genialiter & opipare comessari.

Repetent.] ἀπαιτοῦσι, id est, Repetunt, siue reposcunt. Sic & Hieronymus subinde citat, vt sit præsentis temporis: & aptior est hypallage ad mox imminens periculum significandum.

Cuius erunt?) τίνι ἔσαι; .i. Cui erunt? hoc est, cui cedent, & quem dominum sortientur.

Sic est qui sibi.) Est non additur in Græcis exemplaribus, vt liberum sit subaudire, quod commodissimum sit.

Quibus non est cellarium.] Pro cellario græcis idem verbum est, quod iam aliquoties vertit, cubiculum, ταμεῖον qui proprie locus est in ædibus, in quo esculenta poculentaque reponuntur, à ταμιεύειν, quod est dispensare victum, & ταμίας promus condus.

Pluris

Pluris estis illis.) διαφέρετε τῶν πετεινῶν, id est, Præcellitis volucribus. Nam διαφέρειν tametsi significat differre, vsurpatur tamen sæpenumero pro præstare & antecellere. In quem sensum vsus est & Paulus ad Philip. cap. 1. Itē ad Rom. cap. 2. διαφέρειν Antecellere.

Cogitando.) μεριμνῶν, id est, solicitudine. Quanquam Græce participium est, quasi dicas curās siue solicite cogitans.

Si autē fœnum.] τὸν χόρτον. Potius gramen aut herba, quemadmodum & aliâs transtulit. Fœnum

Quanto magis vos pusillæ fidei?] Vos, accusandi casu profertur, ὑμᾶς, vt subaudias vestiet. Et modicę fidei, Græcis cōposita dictio est, ὀλιγόπιστοι, quod sonat parum fidentes. Nam fides est præstantis, & fides est fidentis. Sic enim nos abutimur Christiani. ὀλιγόπιστοι

In sublime tolli.] μὴ μετεωρίζεσθε. quod non proprie pertinet ad tumorem, quod Græci vocant μεγάλα φρονεῖν, sed magis ne curemus ea quę supra nos sunt. μετέωρα enim vocantur, quæ sunt in nubibus, & in sublimi aëris regione. de qbus Meteorologica scripsit Aristoteles. Nec video quomodo hęc particula quadret cū pręcedentibus ac sequentibus, nisi sentiatur de his, qui ex astrorum cursu procul in futurum consulunt, qui ferè mos est diuitum ac principum.

Et iustitiam eius.) Hæc verba non adduntur apud hunc Euangelistam, nec in Græcis, nec in vetustis Latinorum exemplaribus, verū ex alio loco huc translata sunt. Atq; adeo nec primū, aduerbiū addit.

Si sciret paterfamiliâs.) Lucas vsus est verbis pręteriti temporis, Si scisset, vigilasset, & non siuisset ᾔδει, ἐγρηγόρησεν, ἀφῆκε. Ponit enim veluti parabolam alicuius, cuius domus perfossa sit.

Super

θεράπεια Super familiam.) ἐπὶ τῆς θεραπείας, id est, Super famulicium, vt intelligas tantum præfectum famulis, non etiam liberis. Quod genus seruorum columen familię vocant. Iam illud, τίς ἄρα, Quispu tas vertit pro quis, siue quisnam. Nec est, Constituit, præsentis temporis, sed καταστήσει constituet, futuri temporis, suffragante exemplari Paulino, licet in Matthæo habeatur Constituit.

σιτομέτριον Tritici mensuram.) σιτομέτριον. Referri potest ad omnem cibum. Id quod Latine vocāt demensum, siue quod ad certum modum tribuatur, siue quod in singulos menses redderetur, vt Donato placet. Cæterum Gręcis dictio composita est, σιτομέτριον, ex frumento & mensura, non ex tritico. Quanquam σῖτος Græcis aliquando frumentum, aliquando mutato genere, quemlibet cibum significat. Neque enim serui solo tritico alebantur. Atq; illud Diuidet, est διχοτομήσει, id est, In duas diuidet partes, siue dissecabit.

Cum infidelibus.] μετὰ τῶν ἀπίστων, id est, Cū infidis, pro quo Matthęus dixit, Cū hypocritis. Nam qui fidus est, non simulat, neq; dissimulat.

Vapulabit multis.] Ac paulò post, plagis vapulabit. Apud Græcos vtrobique subauditur plagis. Verū hoc nos distinctione corrupimus: etenim ablatiuus plagis, quem nos referimus ad paucis, ad digna fuerat referendum, ἄξια πληγῶν, atq; ita vtroq; loco in πολλὰς & ὀλίγας subaudiendum πληγάς. Sic enim distinguunt Gręci, ὁ δὲ μὴ γνοὺς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν δαρήσεται ὀλίγας. Ea vero forma dixit vapulare multas plagas, qua dicimus Attico more gaudere gaudium, & dolere dolorem.

Et quid volo nisi vt ardeat?] Καὶ τί θέλω, εἰ ἤδη ἀνήφθη,

ἀνήφθη, id eſt, Et quid volo, ſi iam accēſus eſt? Sic adducit Hilarius commentario in canticum graduū. Etiam ſi ſecus legit Ambroſius ac Hieronymus. Apparet interpretē legiſſe, καὶ τί θέλω εἰ μὴ ἀνήφθαι, id eſt, Et quid volo niſi accendi, Aut certe, quod vero propius eſt, τί θέλω, ἢ ἤδη ἀνήφθαι, id eſt, quid velim, niſi mox accenſum eſſe. Theophylactus non legit tantum, verū etiam interpretatur iuxta noſtram editionē. Nā quid volo poſitū eſt, pro eo, quod erat, nihil aliud volo. & Si iam accēſus eſt, celeritatis habet emphaſim: & in Si, ſubeſt tacita ſignificatio voti.

Erunt enim ex hoc.] ἀπὸ τοῦ νῦν, id eſt, Poſt hac, ſiue amodo, vt loquuntur nonnulli Grecam formam reddentes.

Et duo in tres diuidentur.] Et hunc locum corrupta diſtinctione deprauarunt librarij, verbum diuidentur referentes ad ſuperiora, cum quibus vt cohæreret mutato numero ex diuidetur, διαμερισθήσεται, fecerūt diuidentur. At quid opus erat repetere in hac parte diuidentur, quum iam dictum ſit, Erunt quinq; in domo vna diuiſi. Sic itaque diſtinguendum erat: Diuidetur pater aduerſus filium &c. Siquidem diuidi vocat, habere diſſidiū. Proinde melius vertiſſet: Aduerſus filium, quàm in filium, quū anceps ſit Græca præpoſitio.

Et ita fiet] Fit legendū eſt. Et Laurentius mavult imbrem q̄ nimbum, quū Græce ſit ὄμβρος. Imber, nimbus

Quid autem & à vobis ipſis.) τί δὲ καὶ ἀφ᾽ ἑαυτῶν. Dilucidius erat, Cæterum cur non etiam ex vobis ipſis iudicatis quid ſit iuſtum? vt ſit ſenſus, Aliunde captatis argumenta, ex quibus coniectetis ea quę ſunt extra vos: & earum rerum, quę intra vos ſunt, & quarum ex vobis ipſis colligi poſſunt argumenta, nullam facitis coniecturam.

Quum

Quum autē vadis.]Græcis enim, est pro autem. Cohæret enim cum iis, quæ præcedunt, vt intelligāt adesse tempus resipiscēdi, quod ni fecerint fore, vt durius cum illis in posterū agatur, si tam obuiam clementiam dei neglexerint.

Ad principē in via.]ἐπ' ἄρχοντα. Quod Ambrosius haud male vertit, Ad magistratum, & In via rectius refertur ad sequentia, In via da operam.

Trahat te ad iudicem.]Demiror quid legerit Ambrosius, qui pro trahat, habet condemnet: nisi forte pro κατασύρῃ legit κατακρίνῃ. Ac sensus sanè magis quadrat. Nec enim videtur alius esse iudex, q̄ is, quem paulò ante dixit principem. Nam id vult agi cum aduersario inter eundum, ne sit opus ad iudicem peruenire. Origenes seu quisquis fuit, homilia in Lucam.25. annotat amphibologiam esse in trahat, quod subaudiri possit vel princeps vel aduersarius.

Tradat te exactori.]πράκτορι à verbo πράττω exigo.

EX CAPITE XIII.

Siloë IN Siloë.]ἐν τῷ σιλωὰμ, Hebræi sonāt Siloah. Arbitror hanc esse ciuitatem in qua primum fuit tabernaculum, cuius meminit Psalmus.77. Et repulit tabernaculum Silo, vbi Græcus σιλωὰμ legit. Item Hieremias cap.7. Quoniam hic additur articulus τῷ videtur significare fluuium Siloē, qui ciuitati suppeditat aquam, quū nec perpetuus sit nec copiosus. In vetustissimis Latinis alibi scriptū erat Siloa, alibi Siloam.

In ficulnea.ἐν τῇ συκῇ, id est, In ficu.

Occupat καταργεῖ Terram occupat.]καταργεῖ, id est, Onerat, sed inutili onere, hoc est enim proprie καταργεῖν. Et illud, Etiam terram, ego sanè maluissem vertere, Cur vel terram occupat, vt intelligamus infrugiferam, nō

solum

solum indignam stercoratione & cultu, verum etiam loco, quem occupabat.

Et mittam stercora.] κοπρίαν, id est, Stercus, aut potius fimum: mox vertit sterquilinium. Nam Græca vox stercorationem sonat magis q̃ stercus. Et stercoratio non solum fit ex animantium excrementis, verumetiam è stipulis, culmis, aut terræ medulla, quam mergam vocãt Britanni, teste Plinio. Ambrosius legit cophinum stercoris. κοπρία Letamen.

Sin autem.] εἰ δὲ μήγε, id est, Sin vero minus, aut Sin secus, siquidem fructum fecerit, sermo imperfectus est. vt subaudias, sinemus illam, aut aliud commodius. Est enim eclipsis aut aposiopesis, siue vt Budæo nostro placet ἀνταπόδοτον, Porrò quod hic interpres vertit, Sin autem parum Latine, tolerabilius aliquando vertit, alioqui. Gulielm⁹ Budæus.

Nec omnino.] εἰς τὸ παντελὲς, Quod aliâs vertit in æternum.

Nec est, inclinata.] sed συγκύπτουσα, id est, Toto corpore deflexa in terram, & contracta, cui contrarium est, quod sequitur, ἀνακύψαι quod vertit, sursum aspicere, hoc est, Erigere caput. Nec enim est mentio de aspiciendo, sed de gestu corporis, quo vtuntur qui cupiunt sursum aspicere. Proinde & παράκυψις prospectus dicitur, vbi quis obliquato capite è fenestra prospicit.

Vocauit ad se.] προσεφώνησεν. Potest accipi quod appellauerit eam, hoc est, alloquutus sit. Nam Ad se, non additur apud Græcos.

Requieuerunt.) κατεσκήνωσεν. Quod aliquoties vertit, nidificare, aliâs habitare.

Sata tria.] σάτα τρία. Superius admonuimus, satum non esse vocem Latinam, sed Syram, quę apud illos Sata tria.

illos mensure genus declaret capientis sesquimodiū.

Si pauci sunt qui saluantur.) Si nō est anceps apud Latinos, vt εἰ apud Græcos, vnde vertendum erat in an, quandoquidem interrogant.

Contendite intrare.) ἀγωνίζεσθε, id est, Certate, siue laborate. Quanq̄ apte vertit interpres, si modo intelligamus. Nam contendit & q acriter adnititur.

Qui erant nouissimi.) Erunt vtrobiq; legendum, ἔσονται. Sunt postremi, qui futuri sunt primi, et sunt primi, qui futuri sunt postremi. Agit enim de inuertendo ordine inter eos, qui tum erant, & qui successuri essent in Euangelio.

Ite & dicite.) Ite dicite, legitur in antiquis, πορευθέντες εἴπατε.

Tertio die consumor.) Consummor legendū est, duplicato m. Est enim τελειοῦμαι. Quod quoniam medium est verbum, satius erat vertere actiue, vt intelligamus illum tertio die absoluturū opus suum. Quanquam ea consummatio mors erat & resurrectio.

Quia non capit.) οὐκ ἐνδέχεται. Quod Matthæus dixit χωρεῖ. Est autem velut impersonale, quasi dicas, ipsa natura rerum non fert. Idem autem aliquanto post dixit ἀνένδεκτόν ἐστιν pro eo, quod est ἀδύνατόν ἐστι. Loquitur ad hunc modum subinde Tertullianus, capit pro conuenit, aut decet, & non capit, pro non conuenit.

Qui mittuntur ad te.] πρὸς αὐτὴν, id est, Ad se, tertiæ personæ, nisi componatur cum alio pronomine, Ad hunc fermè modum sonat Græcis. Hierusalem Hierusalem, illa quæ occidit Prophetas, & lapidat missos ad se. Deinde subito mutat personam. Sic & nos miscemus tertiam personam primæ, Tu illa lapidatrix prophetarum. Et tamen si cui magis placet secun

ſecunda perſona,quum hoc non eſt animus digladia-ri,propter pronomen anceps αὐτῶν,ſiue αὑτῶν, quodquidam arbitrantur omni perſonæ congruere. certe de ſenſu nulla eſt ambiguitas. Ne illud quidem ad ſenſum refert, quod quum in pleriſq; libris habe-retur ἀπεσαλμένους,in vno quopiam habebatur ἀποσεσταλμένους.

Quemadmodũ auis.] ὄρνις,quod eſt anceps ad auem & gallinã.Eſt enim mirus amor auibus ad confouendos pullos,ſed præcipue gallinis.

Ecce relinquetur.] ἀφίεται.i.Relinquitur.

EX CAPITE XIIII.

ET factum eſt.] De hac loquutionis forma peculiari Lucæ iam admonuimus.

Dicebat autem & ad inuitatos.)Et con-iunctio non additur apud Græcos,nec in vetuſtis ex-emplaribus.

Neque vicinos,neque diuites.] μηδὲ γείτονας πλουσίους,id eſt,Neq; vicinos diuites. Atteſtanti-bus & vetuſtiſſimis exemplaribus noſtris,Siquidem huc pertinet parabola Chriſti,vt beneficium confera tur gratuito, citra ſpem redituri fœnoris. Id fiet,ſi præſtetur egenis,quibus non eſt facultas referendæ gratiæ.

Ne forte.] μή ποτε,id eſt, Ne,ſiue ne quando. Et quod ſequitur,

Et ipſi te reinuitent.] Commodius verti po-terat,viciſſim te inuitent. Nam vt reinuitent ſit Lati-num,reinuitat qui ſemel vocatum iterũ vocat.Græ-ce eſt ἀντικαλέσωσι.Et quod hic vertit,

Honoratior.] eſt ἐντιμότερος.Quod & cha-riorem ſignificat,& magis in precio habitum.

Non habent retribuere.] οὐκ ἔχουσιν ἀνταπο-

 δοῦναι,

δῦναι, id eſt, Nō poſſunt retribuere. Nam ita frequenter accipitur ἔχω, quum adhæret verbis infinitis. In aureo codice ſcriptum erat. Non habent, vnde retribuant.

Qui manducabit panem.] Nōnulli codices pro ἄρτον habebant ἄριστον, id eſt, Prandium, ſed reclamantibus vetuſtis exemplaribus Latinis.

Qui manducabit.) ὅς φάγεται, Poteſt accipi, Qui manducat ſeu potius edit, præſentis temporis. Nam in his tribus verbis φάγω, ἔδω, πίω, futurū medium nihil differt à præſenti, vt φάγομαι, φάγῃ, ſiue φάγεσαι, φάγεται nō φαγοῦμαι, φαγῇ, φαγεῖται. Verum hoc ad ſenſum perpuſillum refert.

Vt venirent.) ἔρχεσθε, id eſt, Venite. Interpres forte legit ἔρχεσθαι.

Simul omnes excuſare.) παραιτεῖσθαι, id eſt, Recuſare. Quanquam interpres eleganter vſus eſt excuſandi verbo. Si modo lector animaduertat eum excuſare, qui adducta cauſſa recuſat quod rogatur.

Guſtabit cœnam meam.) Hoc loco addunt libri Græci, πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί, id eſt, Multi enim vocati, pauci vero electi. Quanquam id non reperiatur in omnibus exemplaribus. Suſpicor aliunde huc aſſcriptum.

Nonne prius.) οὐχί, id eſt, Non. Quanquam & hoc aliquando pro nonne ponitur.

Sedens computat.) καθίσας ψηφίζει, id eſt, Calculis ſubducit rationem. vt intelligas diligentem atque exactam ſupputationem.

Iturus committere bellum.] ἀπέρχεται συμβαλεῖν εἰς πόλεμον, id eſt, Abit vt confligat, ſiue cōgredia

grediatur bello. Etiamsi Latinius erat prælio.

Non sedens.] Hic est eadem vox, quam modo verterat nonne οὐχὶ

Ad se.] ἐπ' αὐτόν. Potius contra se, siue aduersus se.

Cum decem milibus.) ἐν δέκα χιλιάσι. Interpres haud male mutauit in, Græcam præpositionem ex idiomate sermonis Hebraici positam, in decem milibus. Quanquã castius erat prorsus omittere, quod apud nos nec vllum habeat vsum, & orationem reddat inelegantem.

Longe agente.

Longe agẽte.) πόῤῥω αὐτοῦ ὄντος, id est, Quum procul eit, siue procul abest.

Qui non renunciat.) οὐκ ἀποτάσσεται. Quod aliâs est dicto vale, dimittere.

Euanuerit.] μωρανθῇ, id est, Fatuũ redditum fuerit. Siquidem nõ homines solum, sed & alia fatua dicuntur, quę nihil sapiant. Quemadmodum Martialis betas fatuas appellat.

Sal.

Vtile est.) εὔθετον, id est, Accommodum, ante vertit aptum. Neque de genere vocis huius, sal, ero anxius, quum sat sciam & in neutro reperiri, licet & frequentius, & apud probatiores autores in masculino.

EX CAPITE XV.

Congratulamini.) συγχάρητε, id est, Congaudete. Aut si cui id parum Latinũ videtur, Gaudete mecum.

Nonne accendit?) οὐχί; At nõ, magis hic quadrabat, siue, An non?

Euertit.) σαροῖ, id est, Verrit. hoc est, scopis purgat.

Quæ me contingit.] τὸ ἐπιβάλλον, id est, Quę redit ad me.

Substantiam.) Duę sunt voces apud Græcos, substantię & substantiam. οὐσίας καὶ βίον, id est, Substātiæ & victum. Quanquam βίος & vitam ipsam significat apud Gręcos et facultates qbus viuit.

Viuendo luxuriose.) ζῶν ἀσώτως, id est, Viuēs luxuriose.

Et postquam omnia consummasset.) δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, id est, Quùm is cōsumpsisset, siue absumpsisset omnia.

Quanti mercenarij.) Potius, quot, πόσοι, siue quàm multi. Nec additur, In domo, nec apud Græcos, nec in vetustis exemplaribus Donatiani, tantum est, Quanti mercenarij patris mei abundant, &c. Consentiebat Constantiense.

Quum adhuc lōge esset.) μακρὰν ἀπέχοντος, id est, Quum procul abesset.

Cito proferte.] Cito non additur in Græcis exemplaribus. Budæus existimat hic quoque exprimendā fuisse vim articuli, τὴν στολὴν τὴν πρώτην, id est, Stolam illam primam. Est autem vestis genus in talos demissę, vt intelligamus non de qualibet veste dictum, sed de certa quapiam & eximia. Nam anulo & calciamentis non præponitur Gręcus articulus.
Articuli At rursum vitulo geminū addidit articulum vt stolæ, τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν, id est, Vitulum illum saginatum, vt certū & insignem vitulum accipiamus designari. Iam & in sequētibus, quum sæpe repetatur hic vitulus, semper adduntur articuli, quū hœdo non addatur vllus articulus, quod non vnusquispiam insignis designetur, sed quilibet è grege. Vitulum autem interpretantur ipsum Christi corpus pro nobis immolatum.

Et epu-

Et epulemur.) εὐφρανθῶμεν, id est, Lætemur, vt placet Vallæ.

Et cœperũt epulari.) Rursum est εὐφραίνεσθαι, de quibus superius iam admonuimus.

Symphoniam & chorũ.) συμφωνίας καὶ χορῶν id est, Concentum & choros, hoc est, saltationes. Id enim hoc loco significat choros.

Cœpit rogare illũ.) Græcis est παρεκάλει αὐτὸν, Quod non solum significat rogare, sed & inuitare & adhortari.

Cum amicis meis epularer.) Rursus est εὐφρανθῶ. Item paulò post,

Epulari autem.] εὐφρανθῆναι.

Deuorauit substantiam suam.] Græci magno cõsensu legũt tuam vt sit odiosius, ὁ καταφαγών σου τὸν βίον.

EX CAPITE XVI.

Qui habebat villicum.] οἰκονόμον, id est, Dispensatorẽ, hoc est, œconomũ: ab οἶκος domus, & νέμειν distribuere, quod ea dispenset, quæ ad rem domesticam pertinent. Villicus, vt inquit Varro, in libris de re rust. agri colẽdi caussa constituitur, appellatus à villa, quod ab eo in eam cõuehuntur fructus, & euehuntur quum venerint. Atque ipse diuus Hieronymus distinguit villicum ab œconomo. Villicus, inquit, proprie villę gubernator, à villa nomen villici accepit: œconomus non tantum frugum, sed & omnium quę dominus possidet, gubernator est. Proinde magis quadrabat hoc loco œconomus siue dispensator q̃ villicus. Quin & in his quæ mox sequuntur. Villicus οἰκονόμος

Redde rationem villicationis tuæ &, Nõ poteris amplius villicare.] Græce est, οἰκονομίας, &

οἰκονομεῖν, id est, Dispensationis & dispensare. Cæterum quod hic vertit,

Diffamatus est. Diffamatus est.) Gręcis est, διεβλήθη, quod magis sonat, Delatus est, à διαβάλλομαι, vnde diabolus calumniator, διαβολὴ calumnia. Quanquam hoc interest, calumniator falsò defert. At defertur etiam qui merito accusatur. Nec est, Quasi, sed ὡς διασκορπίζων, veluti dissipās, siue. Velut qui dissiparet, nimirum delatus est hoc nomine quod dissiparet bona illius.

Mendicare erubesco.) ἐπαιτεῖν, pro quo aliâs vsus est προσαιτεῖν.

Conuocatis itaq; singulis.) προσκαλεσάμενος, id est, Ad se vocatis, siue accersitis.

Gadus, Batus mẽsurę. Centum cados.) ἑκατὸν βάτους, id est, Centum batos, non cados. Nam Batus Hebraica vox est, illis mensuram significans liquidorum, vt docet Iosephus libro antiquitatũ Iudaicę gentis octauo. ea capiebat sextarios septuaginta duos: quemadmodum & illud quod mox sequitur, Coros. Ea mensura aridorum capiebat medimnos Atticos quadraginta vnũ, vt idem testatur libro tertio.

Accipe cautionẽ.) τὸ γράμμα. Idem verbum quod mox vertit Literas, idq; non Latine. Nam literę numero multitudinis significāt epistolam. Aut igitur vtrobiq; vertere debuerat cautionem, quũ vtrobiq; sit γράμμα, quod literam sonat, aut scriptũ, aut syngrapham, aut codicillos, aut libellos, aut huiusmodi quippiam.

Villicus iniqtatis, ꝓ iniquo. Villicum iniquitatis.) Ex idiomate sermonis Hebræi dixit Villicũ iniquitatis, pro dispensatore iniquo siue iniusto, cui nõ dissimile est quod mox seqtur De mammona iniquitatis.

Et in

Et in maiori.) ἐν πολλῷ, id est, In multo.

In minori.) ἐλαχίστῳ, id est, In minimo. Nec hic est,

In maiori, sed in multo, vt superius.

Quod vestrum est quis credet vobis.) τὸ ἀληθινὸν, id est, Quod verum est. Id quod in nõnullis codicibus, haud dubiè librariorum vitio, fuerat deprauatum. Quandoquidẽ & in emendatioribus Latinorũ exemplaribus verum legimus, non vestrũ. Opponit autem verum iniquo. Nam veræ diuitiæ sunt, quę sine fraude parantur. Et hoc loco Credet, positũ est pro committet. Porrò qui committit tibi, nimirũ alienum committit, non tuum. At in proxima clausula vestrum opponit alieno. Et quod verum est non creditur, quod nostrum non datur.

Aut enim vnum odiet.) Id quoniam totidem verbis dicitur apud Matthæum inde petat qui volet quod in hunc annotauimus locum.

Audiebant autẽ hæc omnia Pharisæi, q erant auari, & deridebant illum.) Græci secus distinguunt, ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα, καὶ οἱ φαρισαῖοι φιλάργυροι ὑπάρχοντες ἐξεμυκτήριζον αὐτὸν. i. Audiebant aũt hæc omnia, & Pharisæi qui erant auari deridebant eum. Vt intelligas hæc omnia cæteris quoq; fuisse audita, verum solos Pharisæos offensos fuisse, quorum hulcus tetigerat, etiamsi nonnulla exemplaria, rursus addita coniunctione habebant, Et deridebant eum.

Deridebant.] ἐξεμυκτήριζον. Est autem μυκτηρίζειν, quod Latini vocant naso suspendere. Erat enim olim nasus irrisioni dicatus. Μυκτὴρ Græcè nasus est, inde μυκτηρίζειν subsannare. Et quo vsus est Cicero, ἀντιμυκτηρίζειν, vicissim irridere. Subsãnare μυκτηρίζειν.

Ex eo.) ἀπὸ τότε.] Ex tunc, vt aliàs vertit, Latinius erat ex eo tempore, siue ab eo tempore.

Et omnis in illud vim facit.] Græca quidem reddidit: verum Latinius erat, incolumi tamen sensu Et omnes in illud, quēadmodum legit Ambrosius, siue Quiuis in illud. Iam enim promiscue conabantur irrumpere, etiam ethnici.

Epulabatur.) εὐφραινόμενος, quod Irenæus alicubi vertit Iocundabatur. Vox enim græca vtrūq; significat, lætitiā mentis, & hilare conuiuium.

Lazarus Nomine Lazarus.] Hebræis sonat, adiutus à domino, vt ipsum etiam vocabulum faciat ad parabolam: Destitutus erat ab hominibus, sed adiutorem habebat deū. Siquidem עזר auxilium sonat, יה deus

Qui iacebat.) ἐβέβλητο, id est, Porrectus erat. Quo verbo solet vti de vehementer ægrotante & affixo lecto, Nec est simpliciter ianua, sed πυλῶνος, quod vestibulum sonat, siue ostium diutū Nomen deductum à porta. Nec est,

Hulceribus plenus.] sed ἡλκωμένος, id est, Hulceratus, siue hulcerosus.

Et nemo illi dabat.] Hanc particulam non reperio additam in Græcis codicibus.

Et sepultus est in inferno.] Græce secus est, καὶ ἐτάφη, καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς, id est, Et sepultus est, & in inferno sublatis oculis. Vt sit sensus, diuitem quoq; qui felicitatē posuerat in opibus ac delitiis suis similiter mortuum fuisse ac sepultum, quemadmodū & pauperculum illum. Cæterū animam, quæ deuecta fuerat ad inferos, sublatis oculis vidisse Abraham.

Recepisti bona.) Græci addunt tua, τὰ ἀγαθά σου, vt distingueret illius falsa bona ad huius veris. Et mox,

Simi-

Similiter mala.] subaudias sua, non quod simpliciter essent mala, sed illius mala.

Nunc autem hic consolatur.] παρακαλεῖται, passiue, hoc est, Solatio fruitur, siue solatiū habet, aut Solatio afficitur, atq; ita vitasset amphibologiam.

Et in his omnibus.] καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις. Potest accipi & hic sensus. Et super hæc omnia, siue Præter hæc omnia: vt intelligamus hoc accedere ad infelicitatem diuitis, quod ob voraginem interiacentem non possit illi succurri.

Chaos magnum firmatum est.) Græce χάσμα est, quod hiatum terrę significat, qui solet existere nō nunquàm in terræmotu. Nonnulli voraginē vocant quod fissura terræ in immensam deuergat profunditatem. Chaos autem confusionem significat, hoc dictum à χέω, fundo, illud à χαίνω hio.

Neq; inde.] μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν, id est. Neq; qui istinc. Nam Gręci carent hac proprietate aduerbiorū quum apud Latinos hinc referatur ad primam personam, hoc est, loquentis, istinc ad secundam, illinc & inde ad tertiam. Nec est,

Transmeare.) διαπερῶσιν, hoc est, Ne trāscendant, subiunctiui modi. Nec est,

Tormentorum.) sed τῆς βασάνου, tormenti, siue cruciatus.

EX CAPITE XVII.

Lapis molaris.) μύλος ὀνικός. i. Mola asinaria Nam Græci ὄνον, id est, asinum vocant, & saxum substratum in mola, quod accipit frumentum, de quo dictum est in Matthæo. Lapis molaris.

Si pœnitentiam egerit.) ἐὰν μετανοήσῃ. i. Si pœnituerit, siue si resipuerit. Ne accipiamus de satisfactione & pœna ceu proprie dictum. Vt dissimulem, quod Dimittes toties, dixit pro remittes.

Et conuersus fuerit.) In nonnullis Gręcorū

codicibus additum erat Ad te, ἐπί σε, in aliis nō erat. Apud Ambrosium additur.

Si habueritis.] εἰ ἔχετε .i. Si habetis, quod recte vertisset, Si haberetis.

Amphibologia. Sicut granum sinapis.) Nescio an interpres vsurpauit κόκκον neutro genere, Nec enim esset sensus, mea sententia, absurdus, coccum velut habere fidem, quod in speciem humile & abiectum, nō ante prodit vigorē suum, quàm attritu prouocatum. Sic alibi vocat nos ad exemplum passerculorū & liliorum. Quod si magis placet κόκκον hic positum masculino genere, ὡς κόκκον, perinde valebit ac dicas, fidem similem cocco.

Dicetis huic.] ἐλέγετε ἂν, id est, Dixissetis. Antiqui codices habent Diceretis, nō dicetis, quod propius accedit ad Græcam veritatem.

Morus arbor. Arbori moro.) συκαμίνῳ. Est arbor sui generis, peculiaris Syriæ, quēadmodum indicat Hieronymus. Hesychius addit à nonnullis dici μορέαν, vulgato, vt coniicio, vocabulo. Deinde quod addit Transplantare, sensum magis expressit quàm verbū. Nec enim est μεταφυτεύθητι, sed φυτεύθητι, hoc est, plantare.

Et obediet.) καὶ ὑπήκουσεν ἂν, id est, Obedisset Antiquus codex habebat, obediret, vt respondeat diceretis: quanq̄ ἂν modum reddit potentialē, & ob id fortassis tolerabilius erat futurum tempus.

Aut pascentem boues.) Grece non est boues sed tantum pascentem. Consentiunt & antiquissima exemplaria Latinorum, ποιμαίνοντα. Magis autem accipiendum de pastore ouium, quàm boum.

Magnificans deum.] δοξάζων .i. glorificans.

Nouem vbi sunt?) Venustius est apud Græcos

cos omisso verbo, οἱ δὲ ἐννέα ποῦ .i. Nouem autẽ illi vbi? Nam illi addo, loco articuli Græci. Articuli vis

Non est inuentus.) οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ θεῷ, id est, Non sunt reperti, reuersi dare gloriam deo, vt ad verbum reddam. Porro reperiri Grȩci dicunt, quod accidit, quodq́ compertum sit.

Quando desideretis.) ὅτε ἐπιθυμήσετε .i. quũ desiderabitis: quanq̃ legi potest & ἐπιθυμήσητε ita reor legisse interpretem.

De sub cœlo, in ea quȩ sub cœlo sunt.) ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν λάμπει, id est, E regione quæ sub cœlo est, in eam quȩ sub cœlo est, hoc est ex vna cȩli plaga in alteram. Ita enim videtur oculis hominum. Similis loquutio est Deuter. cap.4. A summo cœli, vsq; ad summum eius.

Primum autem oportet.) πρῶτον, pro prius positum est. Veniet quidem vt fulgur, sed nondum veniet, imò prius oportet illum multa pati &c.

Vxores ducebãt.) ἐγάμουν, ἐγαμίζοντο. quod ante in Matthæo vertit nubunt, hic vertit, Ducunt vxores, quod illic nubuntur, hic Dabãtur ad nuptias

Duo in agro.) Hæc pars apud Græcos non additur in Luca, etiamsi meminit agri Diuus Ambrosius.

Vbicunq; fuerit corpus.) Grȩce est ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἀετοί, id est, Vbi corpus, illic congregabuntur & aquilæ. Quanquã nonnulli codices habent πτῶμα, id est, Cadauer, à cadendo dictum Græcis. Atq; hanc lectionem videtur magis approbare Hieronymus.

Ex ca

Quomodo oportet.) πρὸς τὸ δεῖν, id est, In hoc quod semper oportet orare. Porrò ἐκκακεῖν sonat segnescere, hoc est, defatigari, quod hic vocat deficere. Κακοὺς enim Græcè nonnunq̃ vocant inertes & ignauos.

Per multum tempus.) ἐπὶ χρόνον, id est, Ad tẽpus, siue aliquãdiu. Deinde εἰς τέλος, quod vertit, In nouissimo, rectius vertisset, deniq;.

Sugillare. Sugillet me.] ὑποπιάζῃ, id est, Vituperet, ac deroget. Nam id significat sugillare, verbum á pugilibus ductum, qui superne sugillant, genis liuore notatis, inferne supplantant, impulso ad ruinam antagonista.

Et patientiam habebit in illis.) Græca nonnihil discrepant, βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς, id est, Clamantium ad se nocte & die, et leni animo ferens illos. Sed alius codex habebat, ναὶ λέγω μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν, id est, Etiam dico, longanimis super illis faciet vindictam: vt intelligamus omnino vlturum, licet serius, Quanq̃ secus legit Theophylactus, & rectius, ni fallor, propterea quod sequitur ἐν τάχει, id est, Celeriter, id quod pugnat cũ illo μακροθυμῶν. Chrysostomus item in oratiõe de orando deum, legit, μακροθυμεῖ, quod legisse videtur Interpres.

Putas inueniet.) Non est Græcis οἴει, sed ἆρα, an, siue, num.

Tanquam iusti.) ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, id est, Quod essent iusti: tametsi verti poterat ad sententiam, tanq̃ essent iusti. Sentit enim illos sibi tribuisse iustitiam, & hac opinione fretos cæteros despexisse.

Cæteri

Cæteri hominum.) Græce dixit, nā homines dicendum erat Latine: quum Græci in his abutantur genitiuo pro quouis alio casu.

Velut etiam.) ἢ καὶ ὡς οὗτος, id est, Aut etiam vt hic.

Nolebat nec oculos.) Vertere poterat, Nec oculos volebat sustollere ad cœlum. Atque ita citat Cyprianus in expositione precationis Dominicæ.

Iustificatus in domum suam ab illo.) Nōnulli Gręci codices habebant κατέβη οὗτος δὲ δικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ γὰρ ἐκεῖνος, id est, Descendit hic iustificatus in domū suam, q̄ enim siue certe ille, hoc est magis certe q̄ ille. Sed in plerisq; nō inuenio γὰρ. Proinde vertendum erat, Potius q̄ ille, siue præ illo. Non quod nesciam sic alicubi loqui Gellium, friget ab illo, pro eo quod est, friget comparatus ad illum, sed quod præferam id quod est vsitatius apud probos autores. Ab illo, p præ illo.

Conuocans illos.) προσκαλεσάμενος, id est, Aduocās, seu potius, Ad se vocatis illis. Et ad pueros referendum est αὐτὰ, quod est neutri generis, quemadmodum pueri παιδία, Accitis puellis, dixit, haud dubium quin prohibentibus.

Sicut puer.] Valla mauult, Velut puer, vel tā quam puer, vt intelligamus imitationem personę, nō acceptionis. Qui nō acceperit regnum Dei, factus puero similis, non intrabit. Hic est personæ imitatio. Qui non acceperit vt puer accipit, hic est actus imitatio.

Per foramen acus transire.] Vtrobiq; Græcis est εἰσελθεῖν intrare per foramen acus, et ingredi in regnū. Et tamen interpres bene reddidit sententiā

De filio hominis.) Græcis non additur de, τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου, hoc est, Filio hominis.

Vt

Vt videam, & respice.) Idem verbum est græcis, ἵνα ἀναβλέψω, ἀνάβλεψον, quod significat recipere visum.

EX CAPITE XIX.

STATVRA pusillus erat.) Quod hic staturam vertit, alibi vertit ætatem. Græce est ἡλικία.

Sycomorus. In arborem sycomorum.] Dioscorides libro περὶ τῆς ὕλης ἰατρικῆς primo, cap. clxiij. docet hanc arborem tribus appellari nominibus, Sycomorũ, Sycaminum, & ficum Ægyptiam, addẽs hinc cognomẽ additum fatui, quod ignaui sit saporis. Porrò quod Lucas pro sycomoro sycomoream nominat, neminem oportet moueri, quum Græci μορέαν appellent, quam Romani morum, si Dioscoridi credimus.

Quia inde.] ἐκείνης, id est, Illac, nec enim est ἐκεῖθεν. Ambrosius legit illa parte pro illac.

Ad hominem peccatorem diuertisset.] εἰσῆλθεν καταλῦσαι, id est, Ingressus esset ad diuersandum apud illum.

Et si quid aliquẽ defraudaui.] ἐσυκοφάντησα, quod est proprie delationibus extorquere aliquid, hic pro quacunque fraude posuit.

Eo quod & ipse filius sit Abrahæ] Paulò durius est, quod hæc sub tertia persona pronunciantur à Christo, præsertim quum non scribatur ad alios versus. Proinde suspicor, quod Græce dicitur filius Abrahæ, non pertinere ad Zachæum, sed ad domum, quæ Græcis est masculini generis. Nam quemadmodum nos domum Christianam diceremus, ita ille domum dixit filiam Abrahæ, quod Abraham patrem fide imitaret. Sub hac lectione manet tñ idem sensus, quẽ adferũt vetusti interpretes: per domum enim intelligit patersamiliâs, Plenius tamen est domum appellari filiam

liam Abrahæ, quod talis esse solet familia, qualis est Domus fi-pat erfamiliâs. Theophylactus legit & interpretatur lia Abrahę ipsam domum dictam filium, sed per domum intelligi Zachæum inhabitatorem. Porrò generis incongruentia locum fecit errori, quæ apud Latinos est, apud Græcos non est. Si per domum designatur Zachæus, dure domus dicitur filius, durius filia Zachæus.

Homo quidam nobilis.] εὐγενὴς. i. Clarus, & claro genere prognatus. Nam nobilis est qui quocũque modo notus est vulgo.

Decem mnas.] Latini interponunt, i, dicẽtes minas.

Quantũ quisq;.] τίς, τί. i. Quis quid, Ad eam formam: Quẽ cui cõmendes etiam atq; etiam aspice. Et quid cui des, Quid cui credas. Et,

Euge serue bone.] Id est, recte bone serue. Collaudat enim seruum functum officio suo.

Exegissem illud.] Illam erat dicendum, quẽadmodum scriptum comperi in duobus codicibus Diui Donatiani. Sed ἀργύριον apud Græcos est neutri generis.

Omni habenti dabitur & abundabit.] Et abũdabit nec est in Græcis codicibus, nec in aureo, nec in Constantiensi.

Et quod habet auferetur ab eo.) Ab eo additũ est ex idiomate sermonis Hebræi, ne quis velut à nobis obliuione prætermissum reponat.

Præcedebat ascendens.) ἐπορεύετο ἔμπροσθεν ἀναβαίνων, id est, Procedebat, hoc est, pergebat ire, siue ascendere.

In castellum quod contra vos est) εἰς τὴν κατέναντι κώμην, id est, In castellum quod ex aduerso est. Tã enim erat cõtra Christũ, q̃ cõtra Apostolos

In

In aureo codice tantum habebatur, Quod contra est. Itidem Constātiensi, & in meo veteris typographię.

Pullum asinæ.] In Græcis codicibus non additur asinæ, tantum est πῶλον.

Cui nemo vnquam.] In quo nunq̃ legendum est, ἐφ' ὃν. Suffragantibus & antiquissimis exemplaribus & Origene, licet interpres recte verterit.

Quia Dominus.] ὅτι anceps est. & hoc loco, aut erat interpreti omittenda coniunctio, aut vertenda Quod. Itidem in proximo loco.

Operam eius desiderat.] αὐτοῦ χρείαν ἔχει, id est, Eo opus habet.

Sicut dixerat eis stantem pullum.] Stantem pullum non addunt Græci codices. Et absolutior est sermo si non addatur, stantem pullum: vt intelligas illos comperisse, quicquid prædixerat Dominus.

Quia Dominus eum necessarium habet.] Hæc Græca nihil dissident á proximis, vbi vertit dominus eius operam desiderat, quum vtrobique sit αὐτοῦ χρείαν ἔχει, id est, Illo opus habet.

Et iactantes.) καὶ ἐπιρρίψαντες. i. Et iniectis vestibus, siue palliis suis.

Omnes turbæ descendentium.] ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, id est, Vniuersa turba discipulorum. Nam mox iubetur increpare discipulos. Probabile est interpretem vertisse discentium, atque ita scriptum adhuc visitur in nonnullis peruetustis codicibus, In Constantiensi apparebat rasurę vestigium.

Gloria in excelsis] ἐν ὑψίστοις. i. In altissimis.

Κεκράξονται. Lapides clamabunt.] κεκράξονται, quod Græci vocant μετ' ὀλίγον μέλλον, hoc est, paulo post futurum, & habet vrgens quiddam ac vehemens. Itaq; nos vertimus, mox lapides clamabunt.

Quia

Quia si cognouisses & tu.] Omittēda erat cō functio quia, ὅτι, quę ex idiomate Græcanici sermonis apponitur aliquoties affirmandi gratia. Gręci sic habent, ὅτι εἰ ἔγνως καὶ σύγε, ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου, ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου. i. Si nosses & tu sane in die tuo hoc, quæ ad pacem tuam: vt subaudias quæreres, sitq; sensus, Hic dies est tuus, quo te inuisit redemptor: quod si intelligeres quantum boni tibi offerat, saltem tu curares quæ ad pacem tuam pertinent, hoc est, crederes & obtemperares mihi.

Ad terram prosternent.) ἐδαφιοῦσιν. ἔδαφος solum siue pauimentum, Inde ἐδαφίζειν solo æquare. Plus enim dixit Lucas, q̄ verterit interpres. Solo æquare.

Tempus visitationis,) ἐπισκοπῆς, id est, inspectionis. Interpres legisse videtur ἐπισκέψεώς σου.

Suspensus erat audiens illum.) ἐξεκρέματο. i. Pendebat, hoc est, inhiabat. Ita Vergilius:

Pendétq; iterum narrantis ab ore.

EX CAPITE XX.

IN vno dierum.) Græci addunt ἐκείνων, id est, Illorum. Illud semel admonuisse sat est, Hebræos vnum dicere, quod Latini quidam, vt Vno die, p quodam die, & vnus scriba, pro quidam. Vnus pro quidam.

Conuenerunt.) ἐπέστησαν, id est, Ingruerunt, siue aderant, siue quod malim adorti sunt. Sic enim vtitur in Actis Apostolorum.

Vnum verbum.) ἕνα λόγον. id est, Vnum sermonem. In aureo codice non addebatur vnum, nec in Donatianicis. Nos sensum reddidimus nō verba. Interrogabo vos, & ego vnum quiddam.

Certi sunt enim.) πεπεισμένος γάρ ἐστιν, id est, Persuasa est enim, siue persuasum habet, vt subaudias plebs, quæ modo præcessit. Certus est enim aliquis de re vera. At persuasus esse potest, q falsum credat. Certus sum. Persuasus sum

Multis tẽporibus.) χρόνους ἱκανούς, id eſt, Multum tempus, ſiue temporis, ſi ſenſum maluiſſet reddere ꝗ verba.

Conquaſſabitur.) συνθλασθήσεται, id eſt, Confringetur.

Qui negant eſſe reſurrectionem.) quoniam ἀνάστασιν dixit abſq; articulo, vertẽdum potius, Qui negãt vllam eſſe reſurrectionem. Eſt reſurrectio corporum, & eſt animarum. Tum ſunt qui fatentur Dominum reſurrexiſſe cum paucis, negantes vniuerſalem reſurrectionem.

Filij liberi

Et mortuus eſt ſine filiis.) ἄτεκνος, id eſt, Orbus, ſiue abſq; liberis. Nam liberorum nomine et filię continentur.

Neq; nubunt, neq; ducunt vxores.) οὔτε γαμοῦσιν οὔτε ἐκγαμίζονται, id eſt, Neq; ducunt vxores, neq; nuptum dantur.

Æquales enim angelis.) ἰσάγγελοι, dictiõe cõpoſita, hoc eſt, ſimiles ſiue pares angelis.

Quia vero reſurgẽt mortui.) ὅτι δὲ ἐγείρονται. Tametſi anceps eſt Græca coniunctio, tamen hoc loco dicendum erat, Quod autem reſurgant mortui, ſiue Reſurgere autem mortuos.

Prolixę preces.

Simulantes longam orationem.) καὶ προφάσει μακρᾷ προσεύχονται, id eſt, Et prętextu longo precãtur. In nõnullis codicibus habebatur, προφάσει μακρά vltima acuta, nõ circunflexa, Sub prętextu multa precantes: Nam quid ſibi vult longus prætextus? Nos magis ſenſum, ꝗ verba reddidimus Simulantes longas preces. Neq; enim precatur, qui ad laudem humanam, aut quæſtum precatur.

Damnationem maiorem.) περισσότερον κρίμα, id eſt, Maius iudicium. Interpres ſententiam explicat non verbum, Nam hic aliquoties κρίμα vſurpatur

tur pro condemnatione.

EX CAPITE XXI.

RESpiciens autem.) Reſpicere eſt flexis in tergū oculis aſpicere. At hic eſt ἀναβλέψας, quod aliquoties eſt recipere viſum, aliquoties attollere oculos videndi gratia, ſiue quod gazophylacium in ædito loco eſſet, ſiue quod antea ſuos intuitus, poſt tollit oculos, in eos qui longius aberant.

Ex abundanti ſibi.) ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς id eſt, Ex eo quod ſibi supereſt.

Ex eo quod deeſt.) ἐκ τοῦ ὑστερήματος. i. Ex defectu, hoc eſt, Ex penuria.

Omnem victum.) βίον, quod alibi ſubſtantiā vertit.

Et donis.) ἀναθήμασι. Ea dicuntur dona, quæ dicata Diis ſuſpenduntur in parietibus & columnis templi: cuiuſmodi nunc viſuntur potiſſimum iuxta monumenta diuorum ſtatuæ argenteæ, equi aurei, pocula gemmata, dicta ab ἀναθεῖναι, hoc eſt, à ſeponendo, ſiue ſuſpendendo. Vnde & ἀνάθεμα dicitur. Anathemata, dona cõſecrata.

Quum fieri incipient.) μέλλει ταῦτα γίνεσθαι futura ſunt hæc. Verū μέλλω ſic & aliâs expreſſit per incipiendi verbum.

Dicentes quia ego ſum.) ὅτι ἐγώ εἰμι. id eſt, Quod ego ſim, hoc eſt, dicent ſe eſſe CHRISTVM qui ſum ipſe. Atque ita nos vertimus aperte magis, quàm ad verbum. Ne quis id exiſtimet errore factum.

Nondum ſtatim.) οὐκ εὐθέως, id eſt, Non ſtatim.

Peſtilentię & fames.) Adnominationem in λιμοὶ & λοιμοὶ iam aliâs annotauimus. Et mox: προσονομασία.

Terrorescꝫ de cœlo.) φόβητρά τε, id est, Terriculamentáqꝫ Aliud enim terror, aliud, monstrū, quod terrorem incutit.

Et eritis odio omnibus hominibus.) Nec in Grecis, nec in aureo codice additur hominibus, nec in Constantiensi, nec in meo excuso.

Non præmeditari quemadmodum respondeatis.) μὴ προμελετᾶν ἀπολογηθῆναι, id est, nō ante meditandam esse defensionem. Id quod cæteri rei faciunt, qui ad lucernam elaborant arte orationē, qua flectant iudicem. Cyprianus vltima tertij libri epistola, sic adducit hunc locum: Ponite in cordibus vestris, non præmeditari excusare. Porrò meditari dicimur, ad quod nos cura præparamus.

Omnes aduersarij vestri.) ἀντικείμενοι ὑμῖν. i. Aduersantes vobis. Et aliquanto post,

Capillus de capite vestro nō peribit.) ἀπόληται, id est, Perit. Habet nescio quid certius & asseuerantius temporis ἑτέρωσις.

Possidebitis.) κτήσασθε, id est, Possidete, siue obtinete. Apparet interpretem legisse κτήσεσθε, etiam si Græci codices quos ego viderim, constanter habent κτήσασθε.

Mamma nutrire. Et nutrientibus.) θηλαζούσαις, id est, lactātibus & mamma nutrientibus.

Pressura.) συνοχή, id est, Coartatio, siue anxietas. Nōnulli codices habebant ἀνάγκη, quod necessitatem sonat & vim elatam. Nec est,

In ore gladii.) Sed ore gladii, στόματι μαχαίρας quod tamē rectius vertisset, Acie gladij. Quandoquidem aciem gladii Græci στόμα vocant, quod ea parte mordeat, & δίστομον vtrinque incidens dicitur.

Tempo

Tempora nationum.) ἐθνῶν, gentium. Idē nomen quod proxime præcessit.

Præ confusione.) ἐν ἀπορίᾳ, id est, In perplexitate siue desperatione. Quanquam vterque genitiuus absolute potest legi, vt sit sensus, præ desperatione resonante mari & fluctu, & arescentibus hominibus.

Sonitus maris.) ἠχούσης θαλάσσης, id est, resonātis maris.

Arescentibus hominibus.] ἀποψυχόντων, qd̄ sonat exanimari dolore, siue extabescere.

Videte.) ἴδετε. Græcum verbum anceps est, an sit videtis, an videte.

Quum producunt iam ex se fructnm.) Græcē tantum est προβάλωσιν ἤδη, quod ego vertissem proruperint. Neq; enim de fructu sentit, sed de gemmis ac frondibus erumpentibus, id quod ex aliis Euangelistis liquet. Sed & aliâs dissident Græca à nostris βλέποντες ἀφ' ἑαυτῶν γινώσκετε, id est, Cernentes ex vobisipsis cognoscitis, hoc est, Quum videtis protrudi gemmas et frondes in arboribus, etiamsi nemo admoneat, tamē ex ipsa re intelligitis adesse æstatem.

Curis huius vitæ.) μερίμναις βιωτικαῖς, quod in Paulo vertit secularia βιωτικά. Significat autē eas curas quæ ad victum parandum, vitæque vsum faciunt.

Vt digni habeamini.) καταξιωθῆτε, id est, Digni reddamini, qui possitis effugere hæc omnia. Sensus autem est, vt semper hoc ipsum orent quo possint effugere.

Morabatur in mōte.) ηὐλίζετο, quod ante verterat stabulare.

Et omnis populus manicabat.) Græcam vocem imitatus est interpres ὤρθριζε. Idem verbū Manicare, pro mane venire.

 quod

quod in Pſalmis vertit De luce vigilo, ὀρθρίζω. Vetuſtiſſimus codex Latinus habebat, Diluculo veniebat.

EX CAPITE XXII.

De duodecim.) ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα, id eſt, Qui erat de numero duodecim

Et magiſtratibus.) Et ductoribus, ſiue ducibus exercitus. Eſt enim στρατηγοῖς, quos alias ni fallor, ſentit præfectos tuẽdo templo, nec alios hic arbitror intelligendos.

Sine turbis.) ἄτερ ὄχλου, id eſt, Sine turba, hoc eſt, ſine tumultu. Nam vtrunque ſignificat ὄχλος vt Latinis turba, & multitudinem, & tumultum.

Occîdi paſcha.) θύεσθαι. i. Immolari.

Homo quidam.) Quidam non additur apud Græcos, ſed Latinus interpres de ſuo addidit, quo ſermo eſſet mollior.

Amphoram.) κεράμιον, quod ſignificat vas fictile. Eadem vox eſt, quam alibi vertit lagenam.

Ex hoc.) ἐξ αὐτοῦ, id eſt, Ex eo, nẽpe paſcha, ne quis ad tempus referat.

Accipite & diuidite.) λάβετε τοῦτο, id eſt, Accipite hunc. Annotatum eſt hoc à veteribus, apud Lucam bis fieri calicis mentionem. Prius enim accepit calicem, & gratiis actis ac benedictione facta dixit, Accipite & diuidite inter vos. Mox conſecrato pane ſequitur, Similiter & calicem poſtquam cœnauit dicens.

Calicis mẽtio bis fit apud Lucam.

In meam commemorationem.) εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, quod expreſſius extuliſſet, Ad renouandam mei memoriam.

In ſanguine meo.) In poſitum apparet pro per.

Qui

Qui pro vobis fundetur.) τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον, id est, qui pro vobis effunditur. Quum paulò superius dixerit Datur, tempore præsenti, cur hic vereamur dicere effunditur? Et certe datur reperitur in exemplaribus nostris.

Per quem tradetur.) παραδίδοται, id est, Traditur, vt sit præsentis temporis.

Dominantur eorum.) Earum vertendũ erat, siue eis. Gens enim Græcis neutri generis est. Proinde in αὐτῶν, interpres Græco vsus est genere.

Sicut minor.) ὡς ὁ νεώτερος, id est, Sicut iunior, siue minor natu. Antiquissimi codices habent iunior, non minor. Quanquam hoc loco magis contemptum significat, quàm ętatẽ. Vt enim honoris caussa presbyteros vocabant, hoc est seniores, ita contemptos iuniores: quod genus est illud in Psalmis: Adolescentulus sum ego et contẽptus. Nam Hebręis צָעִיר sonat iuuenem & nullius autoritatis. Iunior p contẽpto.

Et qui præcessor est.) ὁ ἡγούμενος, id est, Dux siue rector. Nam hoc quoq; significat Græca vox, ac magis cõuenit cum eo quod sequitur. Pugnant enim præsidem esse, & ministrum esse.

Ait autem dominus Simoni.) Exẽplaria Græcanica sic habent, εἶπε δὲ ὁ κύριος, σίμων, σίμων ἰδού, id est, Dixit autem dominus, Simon, Simõ, ecce &c. Porrò conduplicatio seruit affectui. Atque ita citat Diuus Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium. Nec aliter refert Beda in commentariis suis, ne quis casu factum esse putet.

Expetiuit vos.) ἐξῃτήσατο, quod magis sonat depoposcit. Deposcũtur enim, qui ad pœnã petũtur: velut hoc efflagitarit Satanas vt illos comminueret, quemadmodum Iob poposcit Satan, & impetrauit,

verum præscriptis legibus. Ambrosius libro de vocatione omnium gentium primo, cap. vlt. sic adducit hunc locum: Simon Simon ecce Satanas postulauit, vt vos cerneret sicut triticum. Siquidem à cernendo cribrum videtur esse dictum. Græce est σινιάσαι

Non cantabit.) οὐ φωνήσει, id est, Non sonabit siue non ædet vocem.

Sed nunc qui habet sacculum.) Sic est ordinanda lectio. Sed nunc qui habet sacculum tollat, vtique vendendum, consimiliter & peram tollat, nimirum vendendam: quod si desint, vel tunica diuendita emat gladium, nō istum quo grassantur latrones: sed verbi diuini, qui penetrantior est quouis gladio ancipiti, pertingens vsq; ad dissectionem animæ ac spiritus. Quod si quis omnino contendat, Tollat hic positum pro Secum deportet, certe cùm in gladio cogamur allegoriam adhibere, hic quoque adhibeamus oportet. Accipis gladium euangelicum, accipe & peram & tunicam Euangelicam.

Pera & tunica euangelica.

Orate ne intretis.) Latinis anceps est sermo: Nam potest & hic esse sensus, Orate, ne si non oraueritis, fiat vt intretis in tentationem. At Græcis nō potest nisi vnus accipi sensus, nempe hic, Hoc rogate patrem, ne veniatis in tentationē, προσεύχεσθε μὴ εἰσελθεῖν: quanquam paulo post, commutatis nonnihil verbis, eandem extulit sententiam, ἵνα μὴ εἰσέλθητε, id est, Ne intretis.

Et factus in agonia.) Agon Græcis certamen siue periculum, aut labor. Agoniam igitur appellat horrorem illum & affectionē qua corripi solent homines iam instante atq; vrgente graui discrimine. Nos vt potuimus vertimus, Et correptus angore.

Si percutiamus.) εἰ πατάξομεν .i. Num percutiemus. Si, pro an dixit interpres.

Sinite

Sinite vsq; huc.) ἐᾶτε ἕως τούτου.i.sinite hactenus, id quod perinde sonat Grecis quasi dicas, Hactenus ne resistite, quũ alius sit sensus Euangelistæ. Sinite vsque huc.

Et magistratus templi.) στρατηγοὺς, duces. Erant enim & milites præfecti custodiendo templo quorum præfectos hic vocat στρατηγούς.

Et eum fuisset intuita.) καὶ ἀτενίσασα.i.Et fixis in eum oculis. Plus enim quiddã est ἀτενίζειν, q̃ intueri, nempe immotis oculis obtueri.

Quasi horæ.) ὡσεί.i.Ferè: quanq̃ & Suetonius vsus est, quasi in hunc modum.

Sicut dixerat.) ὡς εἶπεν αὐτῷ, quomodo, siue Vt dixisset sibi. Nam hoc ipsum illi veniebat in mentem, Christum sibi dixisse futurum vt se negaret.

Conuenerunt seniores.) συνήχθη τὸ πρεσβυτέριον.i.Coiit ordo presbyterorum.

Neq; dimittetis.) ἢ ἀπολύσετε.i.Aut dimittetis: quanquam recte mutauit interpres.

Vos dicitis, quia ego sum.) ὅτι εἰμί.i.Vos dicitis me esse. Alioqui non ideo dicebant q̃ ille esset.

Quid adhuc desideramus.) τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτυρίας.i.quid insuper opus habemus testimonio? Interpres eleganter reddidit magis quàm ad verbum.

EX CAPITE XXIIII.

Duxerunt.) ἤγαγεν.i.Duxit: tametsi hic variant exemplaria, cũ in nonnullis sit ἤγαγον. Et mox, Peruertentem potius quàm subuertentem διαστρέφοντα.

Tu es rex Iudgorũ.) σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων, id est, Tu es ille rex Iudgorum? vt vnicum illum, Iudgis promissum & expectatũ regem intelligas. Articulis vis.

Nihil inuenio caussæ.) οὐδὲν αἴτιον .i. Nihil

noxiæ, aut nihil criminis, quod imputari debeat. Siquidem noxia culpa dicitur, cū noxa sit pœna potius.

Commouit populum.) ἀνασείει, id est, Cōmouet, præsentis temporis, vt accipiamus non de vna seditione accusari Christum, sed totā illius ac perpetuam accusari vitam ac doctrinā velut seditiosam.

Et audiēs Galilæam.) ἀκούσας γαλιλαίας, id est Quum audisset de Galilæa, siue Audito nomine Galilææ.

An homo Galilæus esset.) Galilæus non est coniungendum cū homine, sed separandum propter articulum Græcum, ὁ ἄνθρωπος. Nam quū Christum signet, tamen velut ignoto sibi nomine, hoiem vocat, vt Petrus puellam, mulierem γύναι.

Constanter, pro acriter.

Constanter accusantes.) εὐτόνως, id est, Acriter, & intento clamore.

Nullam caussam.) αἰτίαν. Cur non potius crimen? quandoquidem & hoc significat αἰτία. Porrò quod addit post, Caussam mortis, sic dixit caussam mortis, vt si dixisset crimen mortis, quod nos dicimus capitale.

Emendatum ergo.) παιδεύσας, id est, Castigatum, siue correptum. Nam quod mox vertit, Corripiam, eadem est vox Græca παιδεύσας. Cęterum corripimus verbis magis, quàm verberibus, castigamus vtroque modo.

Per festū, pro dieb⁹ festis.

Per diem festum.) κατὰ ἑορτὴν, id est, Singulis festis. Nam pascha recurrebat quotannis. Et hac figura subinde vtūtur Apostoli & Euangelistæ, κατὰ τόπους, κατὰ πόλεις.

Simul vniuersa turba.) παμπληθεί. Græcis aduerbium est, quod additum verbo significat id agi per vniuersam multitudinem. Nam verbum ipsum

est

est numeri pluratiui ἀνέκραζον, id est, Exclamabant, seu potius succlamabant.

Voces eorum.) Hic addunt Græci καὶ τῶν ἀρχιερέων, id est, Summorũ sacerdotum, siue pontificum, quanquam reclamantibus Latinis exemplaribus.

Petitionem eorum.) αἴτημα, id est, Postulationem. Efflagitant enim ac postulant.

Beatæ steriles, & ventres quæ.) Dicendum erat, Ventres qui non genuerunt. Sed κοιλίαι .i. Vẽtres, apud Græcos est fœminini generis. At mox certe Græcus sermo refert vbera, quæ sunt masculina apud illos, καὶ μαστοὶ οἳ οὐκ ἐθήλασαν. Nam quæ non lactauerunt, ad vbera refertur, non ad mulieres. Alioqui fuerat in quo posset aliquis vtcunque tergiuersari.

In viridi.) ἐν ὑγρῷ, id est, In humido, quemadmodum iuxta Græcam lectionẽ citat Hilarius, enarrans psalmum primũ, atque ita magis respondet, quod sequitur arido. Cohærent autem humere, & virere, quanquam sensum expressit interpres.

Duo nequam.) δύο κακοῦργοι, id est, Duo malefici, siue facinorosi. Nequam, pro facinorosis

Et latrones.) τοὺς κακούργους. Latrones nunc vertit, quod modo verterat Nequam.

Nesciunt quid faciunt.) An sic Latini loquãtur nescio, fortasse rectius erat, Nesciunt quod faciũt. Quod si dicas, Nesciunt quid faciant, incidis in aliud incommodum, videlicet amphibologiæ.

Stabat populus expectans.) θεωρῶν, id est, Spectans: suffragantibus & antiquis exemplaribus nostris. Verum id haud dubium quin Librariorum acciderit errore. expectãs, pro spectans.

Et de-

Et deridebāt eum.) ἐξεμυκτήριζον, id eſt, Subſannabant. Idem verbum cum eo quod, vt ſuperius indicatum eſt, ſignificat naſo ſuſpendere, ſiue dicteriis inceſſere.

Articuli vis. Si tu es rex.) ὁ βασιλεὺς, id eſt, Ille rex. Et paulò ante ὁ χριςός, id eſt, Ille Chriſtus. Ac rurſum ὁ τοῦ θεοῦ ἐκλεκτός, id eſt, Ille dei electus. Nec enim in his ocioſus eſt articulus Græcus.

Erat autem & ſuperſcriptio.) ἐπιγραφή, inſcriptio.

Tres linguę pręcipuę. Gręcis, & Hebraicis, & Latinis.) Alius eſt Gręcis ordo, ἑλληνικοῖς καὶ ῥωμαϊκοῖς καὶ ἑβραϊκοῖς, id eſt, Græcanicis, Romanis, & Hebraicis. Quæ ſanè tres linguę, vel hoc nomine Chriſtianis omnibus deberent eſſe commendatæ, quod in cruce domini noſtri Ieſu Chriſti, ſint ſolę omniū dedicatę. Saltem hūc titulum conueniebat paſſim ſuis depingi formulis, quem Ioannes ad hanc formam ponit.

יהושע הנזרי מלך היהודים.

ΙΗΣΟΥΣ Ο ΝΑΖΩΡΑΙΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

IESVS NAZARENVS REX IVDÆORVM.

Qui pendebant latronibus.) κακούργων, quod modo verterat Nequam.

Trifariam accipitur eadem negatio. Neq; tu times deum.) Tacita vis coniunctionis neq;, poteſt ad tria referri, niſi obſtet compoſitio, ad Times, ad tu, & ad deū. Si ad deum, hic erit ſenſus. Non ſolum nō times homines, ſed ne deum quidem metuis. Si ad Tu, hic, Parum eſt, ſi iſti deum contemnant, niſi tu quoq; contemnas. Si ad times, ſenſus hic erit, Non ſolum non amas deum, ſed ne times quidē, quum ſis in ſupplicio conſtitutus. At ea eſt apud Gręcos ſermonis compoſitio, vt non poſſit accipi niſi hic ſenſus,

ſenſus, quem poſtremo loco recenſui, οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεόν, id eſt, Ne times tu quidem deum, id eſt, Non ſaltem times deum.

Qui in eadem damnatione es.) Græcis non eſt ὃς, ſed ὅτι, conſentientibus & Latinorum vetuſtis exemplaribus.

Nihil mali.) οὐδὲν ἄτοπον, id eſt, Nihil abſurdi.

Amē dico tibi hodie mecū eris in paradiſo.) Dominus vt alibi gehennam appellat extremam infelicitatem, ita hic ſummam quietem ac voluptatem appellat paradiſum.

In manus tuas commendo.) Græcis eſt παραθήσομαι, id eſt, Commendabo, ſiue Deponam, futuri temporis. Idq; iuxta veritatem Hebraicam, quæ habet ad hunc modum: בידך אפקיד רוחי. Siquidem א additū huic verbo פקד, indicat futurum tempus. Atque ita ſanè vertit Diuus Hieronymus & Septuaginta. Etiamſi fieri potuit, vt Chriſtus tempus mutauerit, tametſi conſentiunt Græcorum codices, quos ego ſanè viderim. Locus autem ſumptus eſt ex Pſalmo trigeſimo, quem probabile eſt dominum recitaſſe in cruce, vſq; ad eum locum, atq; illic intendiſſe vocem. Dominus de ſuo addidit pater, quum nec apud Hebræos nec apud Septuaginta ſit patris aut domini nomen hoc loco. Cæterum παραθεῖναι eſt cōmendare, veluti commendatur depoſitum ſeruandum, ac ſuo reddendum tempore. Nam huc alluſit Ambroſius quū ait, Bonum ergo pignus eſt ſpiritus, bonum depoſitum.

Cōmendabo.

Cōmendare vt depoſitū.

Qui erat decurio.) βουλευτής. Hic nomen eſt dignitatis, non officij militaris: ac ſonat fermè ſenatorem ſiue conſultorē, de quo nonnihil dictum eſt aliâs.

Cōſilio & actibus.) τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει, i. Conſilio & facto. Interpres legiſſe videtur πράξεσι.

Et po-

Et posuit eum in monumento.) Et posuit illud legendũ est. Refertur enim ad corpus αὐτό. Atq; ideo in Latinis quoq; codicibus emendatioribus scriptũ est Illud, non illum, vt palàm sit librariorum esse peccatum, non interpretis: quemadmodum & participium depositum, καθελὼν αὐτό, quod quidem magis sonat detractum, q̃ depositũ. Quemadmodum & illud in Cantico Mariæ: Deposuit potentes, καθεῖλεν, detraxit. Nam καθελεῖσθαι dicitur quod in alto suspensum pendet, veluti clypeus aut lagena.

In monumento exciso.) λαξευτῷ. Vt intelligamus solidum fuisse saxum, nõ compactile, aut structile, sed exculptum suo loco natiuo.

Siluerunt pro quieuerunt. Sabbato quidem siluerunt.) ἡσύχασαν, id est, Quieuerunt, vtrunq; enim significat ἡσυχάω.

EX CAPITE XXIIII.

VNa autem sabbati.) Vno sabbatorum est Græcis, vt subaudias die, τῇ δὲ μιᾷ σαββάτων.

Valde diluculo.) ὄρθρου βαθέος, id est, Diluculo profundo, hoc est, quod multũ adhuc haberet noctis. Nam ab inclinatione noctis, est gallicinium. mox conticiniũ, deinde diluculum, quũ incipit rarescere nox, postea mane, deinde dies exorto sole.

Ad monumentum.) Hic Græci codices addunt, Et quædam cum illis, καί τινες σὺν αὐταῖς. quod tamẽ anceps est, de viris dicatur, an mulieribus, quod τινὲς communis sit generis.

Mente consternatæ essent.) ἐν τῷ διαπορεῖσθαι, id est, Dum hærerent, ac perplexæ essent & animi incerti.

In ve-

In vestibus fulgentibus.) ἀστραπτούσαις. Quod magis sonat Fulgurantibus, & fulguris instar relucentibus.

Quum timerent autem.) Plus dixit Euangelista, quàm interpres, ἐκφόβων δὲ γενομένων, id est, Expauefactis autē illis, ac vultum deflectentibus in terram. Apparet interpretem legisse ἐμφόβων, quod ipsum in nonnullis Græcorum codicibus inuenitur. ἔκφοβος ἔμφοβος

Recordamini qualiter dixerit.) μνήσθητε Græcis anceps est, quemadmodū nobis recordamini, imperatiui ne sit modi, an indicatiui, nisi ꝙ ea quę sequūtur arguunt imperatiuum modum.

Et recordati sunt verborū &c.) Latinius erat, Vt dixerit, quàm, Qualiter loquutus est. Laurentius mauult, Quod dixerit.

Quia oportet.) Aut omittendum erat ὅτι, aut vertendū in quod, mutato verbi modo, Quod oporteret &c.

Et procumbens vidit.) παρακύψας, quod est, obliquato capite prospicere: veluti si quis immisso per fenestram capite prospiciat. Vnde prouerbium περὶ ὄνου παρακύψεως. Nec est Vidit, sed videt, βλέπει. Procūbēs παρακύψας

Et linteamina sola posita.) κείμενα. Maluissem iacentia, quàm posita.

Et abiit, secum mirans.) Apud se, referendum ad participium admirans. Et abiit, admirās apud sese, & ἀπῆλθεν πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων, nisi mauis hūc sensum, abiit in domum suam admirans.

Nomine Emaus.) Græci scribunt ἐμμαοῦς per duplex m, vt sit dictio trisyllaba, & inflectitur Emmauntos, ti, tem, sicut Pythmus Pythmuntos. Em-

maunti

maunti mutatum est postea nomen, & Nicopolis dicta est.

Loquebantur ad inuicem.) ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους, id est, Colloquebantur, siue confabulabantur inter se. Nam idem verbū mox vertit Fabulabantur.

Et secum quęrerent.) Quid interpres legerit, non satis cōiicio. Nam Græce tantū est συζητεῖν. hoc est, Simul quærerent, siue disputarent, siue commentarentur.

Et estis tristes.) σκυθρωποί, id est, Parum alacri vultu. vt ad habitum oris pertineat non ad animum.

Peregrinus es.) παροικεῖς, id est, Aduena es. Id habet duplicem sensum, Tu solus hospes es Hierosolymitanus, ignorans ea quę nemo nescit quantumuis aduena. Aut, tu adeo peregrinus es, vt hæc ignores.

In damnationem.) Aliâs admonui κρίσιν & κρίμα sæpe poni pro κατάκρισιν, simplex pro cōposito.

Quia ipse esset redempturus Israel.) ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν ἰσραήλ, id est, Sperauerамus, quod is esset ille qui redēpturus esset Israel.

σὺν, pro ἐπὶ Et nunc super hæc omnia.) ἀλλάγε σὺν πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον, id est, Veruntamen cum omnibus his tertium hunc diem agit, vt subaudias, ille, aut tempus. Noue dixit Lucas, nisi forte scripsit ille, ἐπὶ πᾶσι τούτοις. Nec est,

Et nunc super,) sed ἀλλάγε, id est, Atqui, siue Veruntamen. Nec est,

Mulieres quædam ex nostris,) sed ex nobis, ἐξ ἡμῶν, id est, Nostri gregis. Deinde plus est q̄ Terruerunt ἐξέστησαν, id est, Attonitos reddiderunt. Nam magis pertinet ad epitasin admirationis, quàm timoris.

Quidam

Quidam ex nostris.) τινὲς τῶν σὺν ἡμῖν, id est, Quidam eorum qui erant nobiscum. Ac mox,

Et ita intrare.) Ita, redundat, sed additum est explanandi sermonis gratia.

Euanuit ex oculis eorũ.) ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν, Euanuit ab illis. Nisi quod interpres expressit vim nominis ἄφαντος. Cæterum magis hic congruebat dicere, desiit illis esse conspicuus. De fumo & spectris apte vtimur euanescendi verbo, hic non de spectro sed de vero corpore fit mentio.

Ego sum, nolite timere.) In Græcis exemplaribus tantum est, Pax vobis. cætera videntur adiecta.

Aliquid quod manducetur.) βρώσιμον, id est, Esculentum, siue eduliũ. Ac mox,

Fauũ mellis.) ἀπὸ μελισσίου κηρίου, id est, De apiario fauo. Nam & alia quædam insecta, mel & fauum habent.

Et quum manducasset coram eis.) Græca dissident, καὶ λαβὼν, ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν, εἶπε δὲ αὐτοῖς, id est, Accipiẽs coram illis comedit. dixit autem illis. Nam quod apud nos legitur, reliquias dedit illis, apud Græcos non reperitur.

Incipientibus.) ἀρξάμενον. Apparet interpretem legisse ἀρξαμένων, vt referatur ad discipulos. Atq; hanc Germanam esse lectionem arbitror, licet reclamantibus Græcorũ exemplaribus. Quod enim sequitur, magis cohæret cum hac lectione, Vos autẽ estis testes horum, licet ambiguum sit, vtrum Estis legendum sit, an Sitis, ἐστὲ, an ἔστε, & vtrunq; satis quadrat.

Ab Hierosolyma.) Laurentius admonet Hierosolymam fœminino genere non inueniri, sed fallitur quum Suetonius in Cæsare Augusto scribat. Et Caium nepotem quod Iudæam præteruehens apud

Hierosolymam non supplicasset, collaudauit.

Promissum patris mei.) ἐπαγγελίαν. Ne nesciꝰ is promissum esse nomen substantiuum, non participium.

Et ipsi adorantes.) προσκυνήσαντες, id est, Adorato eo reuersi sunt. Adorabãt enim abeuntem in cœlum, ac deinde recipiebant se Hierosolymam.

[redacted] annotationum in Euangelium Lucæ finis.

IN EVANGELIVM IOANNIS annotationes [redacted].

[redacted]

Orbis cõditi & redempti simile initium.

IN principio erat verbum.) Illud in primis annotandum, quod indicauit & Chrysostomus, Ioannem neq; Matthęi, aut Marci more sumere exordium, neq; ad exemplum Lucæ, sed iisdem verbis ingressus est historiam Euangelicam, quibus Moses ingressus Genesin mundi. Cæterũ quod illic quidam interpretãtur, In principio, id est, In filio, hic certe locum non habet.

λόγος multa declarat Græcis.

Erat verbum.) λόγος Gręcis varia significat, verbum, orationem, sermonem, rationem, modum, supputationem, nonnunquam & pro libro vsurpatur, à verbo λέγω, quod est dico, siue colligo. Miror autem cur verbũ Latinis placuerit magis quàm sermo. Primum enim sermo commodius explicat quod Euangelista posuit λόγον, quod apud Latine

tine

tine loquentes, verbum nõ sonet totam orationem, sed vnam aliquam dictionem: raro tamen dictum aliquod breue, veluti sententiã aut prouerbium, vetus verbum est. At Christus ideo dicitur λόγος, quod quicquid loqtur pater, per filiũ loquatur. Deinde generis cõgruẽtia facit, vt mollior sit oratio, quoties dicimus, Sermo dei factus est caro, quàm verbũ dei factum est caro. Alioqui nihil aptius reddebat emphasin Græcæ vocis λόγου, quàm oratio.

Articulus Græcus quantam vim habeat.

Cæterum illud quoque ad hoc institutum pertinet, non simpliciter positum λόγος, sed additum articulum, ὁ λόγος, vt non possit de quouis accipi verbo, sed de certo quopiam & insigni. Habet enim hanc vim articulus, quam Latine vtcunque reddimus adiecto pronomine ille. Veluti quum Aristoteles, in genere de quolibet agit bono, ἀγαθὸν vocat. Cæterum quum vnicum illud ac summum bonum intelligi vult, addit articulum τὸ ἀγαθόν. Item καλὸν appellant philosophi, quod quouis modo pulchrum sit, τὸ καλὸν eximium illud ac vere pulchrum siue honestum, quod á virtute proficiscitur. Item πᾶν appellant, quod quocunque modo totum est, Verum absolutum illud vniuersum, quod vere complectitur oĩa, nõ simpliciter πᾶν, sed τὸ πᾶν appellant.

Exẽpla è philosophis.

Itidem in diuinis literis, quum deos vocant amicos dei, non apponitur articulus, sed tantũ θεοί ἐστε, id est, Dij estis, Aut quum intelliguntur dij gentium, quale est apud Paulum in epistola ad Corinthios prima, capite octauo: Etsi sunt qui dicuntur dij, siue in cœlo, siue in terra, quemadmodum sunt dij multi, & domini multi. Nullus enim hic appositus est Græcus articulus: καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοί, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς, ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοί, καὶ κύριοι πολλοί.

E literis sacris.

Hierosolymam non supplicasset,collaudauit.

Promissum patris mei.) ἐπαγγελίαν. Ne nescias promissum esse nomen substantiuum,non participium.

Et ipsi adorantes.) προσκυνήσαντες,id est, Adorato eo reuersi sunt. Adorabāt enim abeuntem in cœlum,ac deinde recipiebant se Hierosolymam.

[redacted] annotationum in Euangelium Lucæ finis.

IN EVANGELIVM IOANNIS annotationes [redacted].

[redacted]

Orbis cōditi & redempti simile initium.

IN principio erat verbum.) Illud in primis annotandum,quod indicauit & Chrysostomus,Ioannem neq; Matthęi,aut Marci more sumere exordium,neq; ad exemplum Lucæ, sed iisdem verbis ingressus est historiam Euangelicam, quibus Moses ingressus Genesin mundi. Cæterū quod illic quidam interpretātur,In principio,id est,In filio,hic certe locum non habet.

λόγος multa declarat Græcis.

Erat verbum.) λόγος Gręcis varia significat, verbum,orationem, sermonem,rationem,modum, supputationem,nonnunquam & pro libro vsurpatur,à verbo λέγω,quod est dico,siue colligo. Miror autem cur verbū Latinis placuerit magis quàm sermo. Primum enim sermo commodius explicat quod Euangelista posuit λόγον,quod apud Latine

tine loquentes, verbum nō sonet totam orationem, sed vnam aliquam dictionem: raro tamen dictum aliquod breue, veluti sententiā aut prouerbium, vetus verbum est. At Christus ideo dicitur λόγος, quod quicquid loqtur pater, per filiū loquatur. Deinde generis cōgruētia facit, vt mollior sit oratio, quoties dicimus, Sermo dei factus est caro, quàm verbū dei factum est caro. Alioqui nihil aptius reddebat emphasin Græcæ vocis λόγου, quàm oratio.

Articulus Græcus quantam vim habeat.

Cæterum illud quoque ad hoc institutum pertinet, non simpliciter positum λόγος, sed additum articulum, ὁ λόγος, vt non possit de quouis accipi verbo, sed de certo quopiam & insigni. Habet enim hanc vim articulus, quam Latine vtcunq; reddimus adiecto pronomine ille. Veluti quum Aristoteles, in genere de quolibet agit bono, ἀγαθὸν vocat. Cæterum quum vnicum illud ac summum bonum intelligi vult, addit articulum τ' ἀγαθὸν. Item καλὸν appellant philosophi, quod quouis modo pulchrum sit, τὸ καλὸν eximium illud ac vere pulchrum siue honestum, quod á virtute proficiscitur. Item πᾶν appellant, quod quocunque modo totum est, Verum absolutum illud vniuersum, quod vere complectitur oīa, nō simpliciter πᾶν, sed τὸ πᾶν appellant. Itidem in diuinis literis, quum deos vocant amicos dei, non apponitur articulus, sed tantū θεοί ἐστε, id est, Dij estis, Aut quum intelliguntur dīj gentium, quale est apud Paulum in epistola ad Corinthios prima, capite octauo: Etsi sunt qui dicuntur dīj, siue in cœlo, siue in terra, quemadmodum sunt dīj multi, & domini multi. Nullus enim hic appositus est Græcus articulus: καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοί, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς, ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοί, καὶ κύριοι πολλοί.

Exēpla é philosophis.

E literis sacris.

Athanasius libro de spiritu sancto ad Serapionem, & hic suam sententiam compluribus scripturarum testimoniis comprobans. Ac planè tantum habet momenti, hoc loco prętermissus aut additus articulus, vt Chrysostomus & Cyrillus hoc potissimũ argumento reiiciant hæresim quorundam, qui negabant Christum illud esse verbũ, quod ab initio fuerat in patre, sed illud aliud quoddã fuisse verbum interius patri, vnde natum sit alterũ verbum quod esset Christus.

Duo verba faciunt hæretici.

Et verbum erat apud deum.) Rursum addidit articulum, non solum verbo, sed etiam deo. vt illud vnicum ac vere verbum intelligamus, de quo prius dixerat: Et patrem vere deum, non quemuis alium deum.

Et deus erat verbum.) Hoc loco deo nõ additur articulus, quum tamen vere ac natura deum significet, verum id facit coactus. Alioqui non poterat simul explicare diuinã essentiam, tribus communem personis. Nam si vtrique addidisset articulum, καὶ ὁ θεὸς ἦν ὁ λόγος, iam confudisset personarum proprietates. Atque hic fuisset sensus, & ille deus, nempe pater, erat illud verbum, nempe filius. Rursum si deo addidisset articulum non verbo, καὶ ὁ θεὸς ἦν λόγος, iam duo significasset verba, ac sensus fuisset, & ille deus, nempe pater, erat et ipse verbũ quoddam, & si non idem verbum quod filius, tamen aliquod verbum. In qua sententia fuêre veterum nonnulli, duo facientes verba, gignens & genitum, vt dictum est pauló superius. Nunc quoniam verbo addidit articulũ, & deo nõ addidit, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος, Christianam expressit sentẽtiam, sic vt alio detorqueri non possit, nimirum hanc, Et illud idem verbum, quod modo dixi in principio fuisse apud deum, erat deus, hoc est, particeps essentię diuinę, siue vt melius dicam Græce, ὁμούσιον τῷ πατρί.

Cur vero deo nõ addatur articulus.

Homusion eiusdẽ essentię.

Per ipsum id est, verbum. Omnia per ipsum facta sunt.) Quum de verbo fiat hic quoque mentio, de quo modo loquutus est, rectius vertisset, Omnia per illud facta sunt, vt repetat verbum, siue Omnia per idem facta sunt, sicut paulò superius, Hoc erat in principio.

Et sine ipso factum est nihil.) Nihil interdum sonat id quod omnino non est in rerum natura, hoc est quod neque substantia sit neque accidens. Interdum quod pro nihilo ducitur, nonnunquam quod ex comparatione nihil est, velut homo comparatus ad deū, nihil est, & hominis sapientia ad diuinam collata sapientiam, stultitia est. Hic igitur simpliciter negat. Nihil factum est sine illo, id est, Quicquid subsistit in rebus conditis à deo factum est. Sic interpretatur August. libro de natura boni aduersus Manichæos cap. 25. Sine eo factū est nihil, nihil aliud valere, q̄ si dicas, quicquid factum est, non absque eo factum est.

Fuit homo missus.) ἐγένετο. Idem verbū quod modo trāstulit, Facta sunt. Proinde Valla maluit hoc loco, Extitit, q̄ fuit. At ego malim, Erat homo missus, quum paulò inferius sequatur, Non erat ille lux. Illud annotandum, hic homini non præponi suum articulum, quo tantum hominis indicet naturam, & Ioannem hac nota separet à Christo, qui simul & deus erat, cui vt respondeat deus, et hoc citra articulum extulit παρὰ θεῦ. Homo erat qui mittebatur, vt hominibus annunciaret Christum. Sed ne cui leue sit huius testimonium hominis, à deo missus erat nō ab homine. Et haud scio, an alioqui id perpetuum sit in arcanis literis, quū deo apponitur articulus, aut certam personam denotari in diuinis hypostasibus, aut verum illum & vnicum deum à reliquis gentium diis distingui, licet non temere liceret addere aut demere articulum.

Articulus cur nō additus deo.

Cui nomen erat Ioannes.) ὄνομα αὐτῷ ἰωάννης, id est, nomen ei Ioannes. Nec est simpliciter missus,

sed

ſed ἀπεσταλμένος, participium eius verbi, vnde dicti ſunt Apoſtoli, emendatus. Nā Gręcis βάλλει βάλλειν.
qui mittit telum aut lapidem, πέμπει, qui quocū πέμπειν.
que modo mittit, munus, aut aliquid ſimile, ἐπιστέλλει
qui mittit epiſtolam, ἀποστέλλει, qui emittit cum ἀποστέλλειν
mandatis aliquem.

Vt omnes crederent per illum.) Gręcis incertum eſt, an Per illum, referatur ad Ioannem: vt intelligamus illo teſtificante oēs debuiſſe credere in Chriſtum, an omnes debuiſſe credere patri per illud lumē cui teſtimoniū perhibebat Ioannes: quod αὐτῷ poſſit accipi maſculino aut neutro genere. Verum διʼ αὐτοῦ doctores referunt ad Ioannē, vnde magis quadrabat hic ipſum q̄ illum.

Non erat ille lux.) Primum illud admonēdus eſt lector, quod Latinus hic interpres modo lumen vertit, modo lucem, Græcis eandem eſſe dictionem Apoſtoli
φῶς. Cęterum illud non abs re quæritur à doctis lux.
quum Chriſtus apud Matthæum cap. 5. ſuos Apoſtolos vocet lumen mundi, & quum Ioannes Baptiſta nominatim dictus ſit lucerna ardens & lucens, quur hic eum lumen eſſe neget? Verum hunc tantum alioqui nodū additus aut omiſſus articulus diſſecat, quandocunque veram illam & ſuapte natura lucidam lucē ſignificat, articulum addit, τὸ φῶς, & τοῦ φωτός. Hic item quum negat Ioannem eſſe lucem, non dixit οὐκ ἦν ἐκεῖνος φῶς, hoc eſt, Non erat ille lux, ſed οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, id eſt, Non erat ille lux illa. Non erat illa vera lux. Ioannes φῶς erat, τὸ φῶς non erat. Aut ſic accipe. Non erat ille lumen de quo modo loquutus ſum, quum dicerem, Vt teſtaretur de lumine. Habet enim & hoc articulus, vt referat rem de qua prius fuerit ſermo.

Quod ideo adiecimus, quia apud Matthæū vbi Christus vocat suos lucem mundi & sal, vtrobiq; additur Græcus articulus. Ad hæc Græcè non est periphrasis sed μαρτυρήσῃ, id est, testificaretur: quanquam hic sermo nonnullam ellipsim habere videtur, quæ sic poterat suppleri, Non erat ille lumen, sed missus erat, vt testaretur de lumine.

Erat lux vera

Erat lux vera.) Iam admonui lucem & lumē Græcis idem esse nomen: ne quis erret in luce & in lumine, putans esse aliquid discriminis. Cæterum illud magis ad rem pertinet, Erat, quò referre oporteat, num ad verbum. Nam quo minus ad Ioannē referatur, obstat ipse sensus. Equidē arbitror, nec ad verbum referendum, sed ad ipsum Lumen, quod mox sequitur, propterea quod vtriq; nomini lux & vera suus præponitur articulus, ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, vt ad hunc legamus modum: Non erat Ioannes lumen illud de quo loquor, sed in hunc mundum duntaxat missus, vt testificaretur de lumine. Nam lumen hoc de quo loquor, erat lumen verum quod illuminat omnem hominem, hoc est, erat fons luminis, vnde ipsi quoq; Ioanni suum fluxit lumen.

In hunc mundum.

Venientem in hunc mundum.) εἰς τὸν κόσμον id est, In mundum. Nam hunc non addunt Græci: nisi quod ita frequenter vertit interpres, exprimere cupiens, opinor, vim articuli. Et ἐρχόμενον sic positum est, vt possit & ad lumen in mundum veniens pertinere. Ambiguitatē sustulisset additus articulus τὸν ἐρχόμενον.

Et mundus eum non cognouit.) αὐτὸν videtur ad verbum referri, quod Græcis quidem est masculini generis. Cæterum interpreti Latino vertendum erat in neutrum, Et mundus illud non cognouit. Idem sentiendum de iis quæ mox sequuntur, Et sui eum non receperunt; quotquot autem receperūt

eum

eum. Cæterum illud, In propria venit, & sui eũ non receperunt, Græcis est eadẽ dictio ἴδια, & ἴδιοι, In sua venit, & sui eum non receperunt.

Qui nõ ex sanguinibus.) Diuus Augustinus fatetur Sanguinibus non dici Latine numero multitudinis, sed interpretem abusum numero, vt declararet ad communem hominis generationem non viri solum, sed & mulieris semen concurrere. Idem admonet hoc loco carnem appellari fœminam.

Ex sanguinibus, cur pluratiue dictum.

Ex voluntate carnis.) Annotandum neque carni, neq; viro, neq; deo, suum apponi articulum, vt speciem carnis aut viri designari intelligas, nõ hanc, aut illam carnem aut virum. Atq; his tribus, Sanguinibus, carni & viro, opponitur deus, item absq; articulo. At Laurentius mauult hoc loco Geniti sunt, q̃ nati, ἐγεννήθησαν. Præterea nõ est, In nomine eius, sed in nomen, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ: quanq̃ his promiscue vtuntur Euangelistæ. Credere illi, & credere in illum, & in illo, Confiteri illum, & confiteri in illo Baptizari in nomen Christi, & baptizari in nomine Christi. Qua de re compluribus verbis disputat Valla, si quis forte requiret.

Et verbum caro factum est.) καὶ ὁ λόγος .i. Et verbum illud, nempe de quo tam sublimia diximus, Ac recte sanè locis compluribus admonuit Augustinus, Caro hic positum pro homine. Idq; dictũ est iuxta idioma sermonis Hebraici, qui totum hominem, nunc animæ, nunc carnis appellatione notat. Cæterũ quando sermo Græcus anceps est, Habitauit inter nos, aptius erat, q̃ in nobis, ἐν ἡμῖν.

Caro, pro toto hoie.

Et verbum habitauit.) ἐσκήνωσεν, à tabernaculis dictum est, quod aliàs vertit Nidificare: vt intelligas temporariam apud nos habitationem. Admonendum & illud Habitauit, Latinis sonare quasi iam habitare desierit, quum Græcis ἐσκήνωσεν sonet,

Habitaculum siue domicilium fecit in nobis: vt intelligamus eum cœpisse habitare in nobis nec desiisse.

Et vidimus.) ἐθεασάμεθα, id est, spectauimus siue conspeximus, ceu nouum & admirandum spectaculum.

quasi, pro tanquam ὡς. Gloriam quasi vnigeniti.) Laurẽtius mauult Tanquam vnigeniti, quod vere esset vnigenitus. Et Vnigeniti non est hic participium, sed nomen, μονογενοῦς vnici. Vnde quod sequitur, A patre, magis pertinet ad gloriam, quàm ad vnigenitum. Spectauimus gloriam eius, gloriam, inquam, non quamlibet, sed gloriam à patre exhibitam, quæ declararet eum esse vnicum filium.

A patre

Plenum gratiæ & veritatis.) Plenum hic nominandi casus est, non accusandi, πλήρης, & refertur ad ὁ λόγος, quod & ipsum Græcis est generis masculini, vt sit sensus, Verbum illud caro factum est, plenum gratiæ & veritatis. Deinde noue mutauit subito tempus verbi, μαρτυρεῖ, & κέκραγεν, id est, Testificatur & clamauit: nisi forte prꝫteritum vsurpatum est vice præsentis. Sic enim legit interpres Cyrilli: Testificatur & clamat. At is qui Chrysostomum transtulit, legit Testimonium perhibet, & clamabat.

Qui post me vẽturus est, ante me factus est.) ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἔμπροσθέν μου γέγονεν. Participium ἐρχόμενος, à verbo ἔρχεται est, quod ad vtrunque tempus solet accommodari, præsens ac futurum. Quanquam hoc loco, si cui placet tempus præsens, vertendum erat per prꝫteritũ, propterea quod adhꝫret verbo prꝫteriti tẽporis, γέγονεν, ad hunc modum, Qui quum post me venerit, ante me factus est: vt intelligamus Christum & serius natum fuisse, & serius prꝫdicare cœpisse, q̃

Ante me factus est, quõ accipiendum.

Ioan

Ioannem, sed tamen autoritate anteuertisse. Id quod solet accidere gnauis cursoribus, vt serius digressi à linea, assequantur ac pręcurrant eum qui multo ante discesserat. Verum quod hic est, factus est, Græcis ἐγένετο, vox anceps ad fieri & esse, Nam quod antea legimus, fuit homo missus à deo, erat ἐγένετο. Proinde factus est, non idem valet quod πεποίηται aut κέκτισαι, sed factus est, positum est, pro eo quod est, Cœpit esse. Ad hæc, ante, Græcis est ἔμπροσθεν, non πρό, vt intelligas præcedentem. Id quod subnotauit & Diuus Augustinus.

ἐγένετο fuit, vel factus est.

Quia prior me erat.) Prior, positum est pro Potior ac potentior, siue celebrior: quanquam Græce est πρῶτος, primus, superlatiuum vice positiui. Verum si prior erat, quomodo factus est prior? Sed quod erat, cœpit & agnosci.

De plenitudine eius accepimus omnes & gratiam pro gratia.] Admonet Augustius ex Græcorum codicum autoritate coniunctionem hoc loco addendam. Accepimus omnes, & gratiam pro gratia. Atque ita scriptum comperi in peruetustis exemplaribus, quorum alterum exhibuit bibliotheca Diui Pauli apud Londonum, alterum collegij canonicorum Corsendoncensium, iuxta inclytam Brabantiæ Antuerpiam. Consentiebat codex Constantiensis. Quanquam Chrysostomus sic interpretatur, quasi coniunctio, &, non copulet hoc loco, sed interpretetur & explicet. Lex Mosaica nonnullam habebat gratiam, plenitudinem non habebat. At ex CHRISTI plenitudine accepimus, omnes, nimirum gratiam Euangelicam, pro gratia naturę & legis Mosaicæ.

Et gratiã pro gratia

Per

Per Iesum Christum facta est.) Facta est, idem est verbum quod primum vertit, facta sunt, & factũ est, deinde, Fuit homo, Rursum, Ante me factus est. Ergo facta est hoc loco, magis est, Cœpit esse, siue, orta est, aut, extitit. Recte tamen hoc annotatum à veteribus, quod lex per Mosen dicitur data, qui legis autor non fuit, sed gratia per Iesum facta est veluti per autorem ac fontem gratiæ. Nam & sub lege Mosaica piis hominibus gratia nõ aliũde fluxit q̃ ab hoc fonte

Deum nemo vidit vnquam.) Fortasse mirabitur quispiam, hic non apponi Græcum articulum θεόν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε. Verum opinor ob id omissum, quod hoc loco Deus, neq; hac ponitur ratione, vt distinguatur à cæteris diis, neq; pro certa persona, sed potius pro ipsa deitate, siue pro natura diuina. Ad eundem modum paulò superius, Sed ex Deo nati sunt, ἐκ θεοῦ ἐγεννήθησαν. Sentit enim diuinã quandam generationem diuersam ab humana.

Ipse enarrauit.) Annotauit & hanc vocem Chrysostomus, qua vult expressiorem ac certiorẽ declarari doctrinam. Siquidem Græcis est ἐξηγήσατο. & ἐξηγήματα dicuntur commentarij, quibus explicatius explanatiusq; edisserũtur obscurius dicta. Quod enim tectius dixerat pater, prophetarum oraculis, id filius explicuit: atq; id quoq; ad plenitudinẽ, cujus modo meminit, pertinet. Quod autem vertit ipse, non est Græcis αὐτὸς, sed ἐκεῖνος, ille, vt appareat aliquid subaudiendum. Deum nemo vidit vnquam, sed vnigenitus qui est in sinu patris vidit. Ille igitur qui vidit, enarrauit. Cæterum ἐξηγήσατο, non solum hanc habet emphasim, quod Christus ea quæ vidit clarius enarrauit q̃ Moses aut prophetę: dilucidius enim enarramus ea quę vidimus: verum etiã quod lex non loquebatur nisi Iudæis, Christus p̃ Euangeliũ oĩbus mũdi nationibus exposuit Dei gratiã

Enarrauit ἐξηγήσατο

Quia

Quia non ſum ego Chriſtus.) Aut vertendũ erat omiſſa coniunctione, Nõ ſum ego Chriſtus, aut, Confeſſus eſt ſe non eſſe Chriſtum, mutata perſona pronominis. Aut quemadmodũ nos vertimus, Confeſſus eſt, inquiens, non ſum ego Chriſtus. quod ipſa Baptiſtę verba, ſic velut ab ipſo loquente recitata, nõ nihil ad emphaſim fidei facere viderentur.

Dirigite viam Domini.) εὐθύνατε, id alias redditum eſt, Rectas facite, quod alij Euangeliſtæ dixerunt ἑτοιμάσατε, id eſt, Parate. Flexus enim viæ facit. quo minus proſpicias aduentantem. & Hebręis eſt פנו, quod non abhorret à verbo Ioannis. Iubet ei amoliri obſtacula malarum cupiditatum, quæ faciunt ne Chriſtum aduentantem poſſint cernere.

Si tu nõ es Chriſtus, neq; Helias, neq; propheta.) Chriſto appoſitus eſt articulus ὁ Χριστός, quo vnicum illum exprimeret. Heliæ, nec hic, nec ſuperius apponitur, quod vnus tantum eſſet Helias, quem quidam putabant reuicturum, & Chriſti aduentum prænunciaturum eſſe: iuxta quod legitur apud Malachiam ca. 4. Ecce ego mittam vobis Heliam prophetam anteq̃ veniet dies Domini. Proinde fuiſſet ocioſus articulus, quum nihil eſſet quod diſcerneret. Sed quæri poterat, quur hic prophetæ non prætulerit articulum οὔτε προφήτης, quum paulo ante addiderit, Propheta es tu? ὁ προφήτης εἶ σύ; Verum ſolutio in promptu eſt. Nã quum interrogant ὁ προφήτης εἶ σύ, non interrogant illic ſimpliciter an propheta ſit quiſpiam, ſed an ille propheta, quem velut eximium pollicitus eſt Moſes Deuteronomij. 18. Prophetam de gente tua, et de fratribus tuis, ſicut me ſuſcitabit tibi Dominus Deus tuus. Quod ante me Cyrillus annotauit. Hic οὔτε προφήτης ſentire videntur Ioannem nullo modo eſſe prophetam. Antea ſciſcitabantur inuidentes glorię Chriſti, nunc verſi in iram

ὁ προφήτης. propheta ille.

iram territant, dicentes, Qua tandem autoritate facis ista, si neq; Christus es, neq; illius precursor Helias, neque omnino propheta. At Ioannes non se negarat esse prophetam, sed illum prophetā quem promiserat Moses esse se negat: non negarat autē se esse Prophetam quem promiserat Esaias.

Medius autem vestrum stetit.) Melius legitur, vt in Aggæum citat Diuus Hieronymus, Medius autem vestrum stat. Quod frequenter in his verbis quę significant actionem manentem, vt γέγηθα δέδοια præteritū tempus pro pręsenti vsurpetur. Apertius etiam quod legit Cyprianus libro aduersus Iudæos secundo, cap. decimooctauo. In medio vestri stat.

Ipse est qui post me venturus.) Totidem verbis repetit ea quæ superius posuerat, de quo iam admonuimus.

Cuius nō sum dignus.) Eius ex superfluo repetitum est iuxta proprietatem sermonis Hebraici.

Bethania, p Bethabara. Hęc in Bethania facta sunt.) Admonet etiā Chrysostomus, & huius ęmulus Theophylactus in vetustioribus & emendatioribus exemplaribus nō legi Bethaniam, sed Bethabaran, quod Bethania non sit trans Iordanem, nec in deserto, sed citra Iordanem proxima Hierusalem. Ita legit & Origenes citatus in Catena. Cæterum Hieronymi quoq; tempore durabat consuetudo, vt qui cuperēt in Christo renasci eo in loco, vbi Ioannes baptizauit in pœnitentiam, vitali gurgite abluerentur. Neq; dubium esse puto, quin hic sit locus, quem designat Ioannes, vtcunq; variatū est loci vocabulum, maxime quum protinus coargui possit, Bethaniam vltra Iordanem non esse, nec in deserto. Glossa quædam admonet, forte fuisse duas Bethanias, nec ego negarim potuisse fieri. Iosephus libro antiquitatum decimoseptimo, cap. decimo, meminit

minit Bathaniæ, vtrobiq; per a, de testamento Herodis maioris loquẽs, q Philippo filio Gaulonitidẽ & Trachonitidẽ, Bathaniã & Paneada destinauit, Cuius nominis ac rei meminit eiusdem operis ac libri, cap. decimosexto, secundum quosdam codices, decimoseptimo. Hanc autem Bathaniam opinor trans Iordanem esse.

Altera autem die.) τῇ ἐπαύριον, id est, Postero die, siue postridie. vt intelligas diem proxime sequutum. Nec est Vidit, sed videt βλέπει pręsentis tẽporis. Habet autem hæc temporis ἐναλλαγὴ miram gratiam in narrando, quum imaginamur iam geri quod gestum narramus. Tẽporis enallage.

Agnus Dei.) ὁ ἀμνός, id est, Ille agnus: vt vnũ & insignem agnũ accipiamus, de quo dixerit Esaias, Velut agnus corãm tondente obmutuit. Indicauit et hoc Chrysostomus ac Theophylactus. Habet articulus nõ solum emphasim dignitatis, vt diximus, verũ etiã relationis, Hic est agnus ille de quo prędixit Esaias. Sic & paulò post, Hic est filius Dei, appositus est Grecus articulus, ὁ υἱός, designans eum nõ generali piorum appellatione dici filium Dei, sed peculiari quadam & insigni ratione. ὁ ἀμνός, Ille agnus.

Peccata mundi.) τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, id est, Peccatum mundi, numero singulari, Ac plus quiddam expressit, q̃ si dixisset peccata. Hic enim peccatũ mundi vocat omnium vitiorum colluuiem. Annotatum est & illud à doctis, quod dixerit αἴρων, id est Tollit, non remittit: vel quia penitus tollit, quod non poterat Ioannes, vel quia in se recepit. Tollimus enim onera, quæ nobis ipsis imponimus. Annotauit & temporis rationem Chrysostomus, non esse dictum tulit aut tollet, sed tollit, verbo præsentis temporis: quod ab illo semper proficiscatur oĩs purgatio crimĩnũ, veluti dicas, Elleborũ purgat cerebrũ Tollit pręsentis temporis.

signi-

significans illi perpetuam & natiuam inesse vim pur gandi capitis.

Venit vir,) Venit, præsentis est temporis, aut certe futuri ἔρχεται. Quod ante dixerat per participium ὀπίσω μου ἐρχόμενος, hic per verbū extulit. Quanq̃ in vtroq; anceps est temporis significatio. & tamen interpres illic per verbum futuri tēporis reddidit, hic per verbum præsentis temporis, etiamsi sensus fermè idem existit. Iam enim succedere cœperat Iesus in prædicationem Baptistæ, & illo extincto, prorsum erat successurus. Iam tum igitur qui prius sequebatur, dicitur anteuertisse, quum tam insigni patris testimonio commendatus esset.

Ego nesciebam eum.) Malim interpretari, Et ego non nouerā eum: præsertim quū ita sonent Græca. κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν. Et ad huius loci quæstionem explicandam lectio hæc est accommodatior. Nam qui consistit, vt quum Ioannes pauló ante baptismum dixerit, Ego abs te debeo baptizari, & tu venis ad me? nunc dicat se ignorasse quis esset, antequā spiritus columbina specie descendens Christum designasset. Cyrillus extricat se ab hac quæstione, Nesciebam ex me, sed ex afflatu spiritus indicióq; patris cognoui. Hęc opinio mollior fuerit, si quis ᾔδειν vertat noueram, pro nouissem, nisi pater admonuisset. Expende lector num ita possit accipi, non noueram eum, id est, non acceperam ius illum in omnium notitiam perferendi. Mihi noueram non aliis, quemadmodum & filius dei nescisse dicitur extremum diem. Augustinus sic explicat, nouerat eum Ioannes, quia multa de illo tenebat, non nouerat, quia quædam illius ignorabat. Quidam sic explicant, Nesciebam eum, nimirum de facie, Messiam venisse sciebam spiritu, quis esset ille certum non sciebam, nec audebam palā pronunciare, donec diuinitus esset demonstratus.

Sed

Sed vt manifestetur in Israel.) Græcis abest præpositio τῷ Ισραὴλ.

Altera die.) Rursus ἐπαύριον.i. Postero die.

Et respiciens Iesum.) ἐμβλέψας, id est, Intuitus, vt ipse quum aliâs sæpe, tum mox vertit, Intuitus autem eum Iesus dixit. Nam proprie respicit, qui flexo in tergum vultu aspicit.

Vbi habitas.) ποῦ μένεις, id est, Vbi manes. Idē est verbum quod eodem in loco nunc vertit manere, nunc habitare.

Et viderūt vbi maneret.) ποῦ μένει, Et rursum,

Apud eum manserunt.) παρ᾽ αὐτῷ ἔμειναν.

Hora autem erat quasi decima.) Nōnullis nō ꝓbatur quasi, ꝓ fermè, & fateor inusitatius esse apud autores emēdate loquētes. Etiāsi sic alicubi loquitur Suetonius. Porrò hora nominata nō solum ad fidē narrationis facit, verum etiam ad explicandā auiditatem Apostolorū, qui quum esset tempus vespertinum, tamen ambiunt, vt cum Christo priuatim colloquant: simulq; miram Christi humanitatem, qui non iusserit eos postridie ad se redire, excusans noctē imminentē. Iudęis enim ab exortu solis horas numerantibus, sexta meridies est, decima vergens ad vesperam. Quasi pro fermè.

Tu es Simon filius Ioanna.) ὁ υἱὸς Ιωνᾶ, id est, Filius Iona, quod Hebraicè בר יונה bariona, quod alibi vertit, Filius Ioannis. In vno vetustissimo codice scriptum repperi, Filius Iona non Ioanna, iuxta Græcam lectionem. Concordabat exemplar Constantiense. Nec hic ociose additus est articulus, Nec enim simpliciter significat eum filium Iona, sed ex mystica paterni nominis significatione declarat illius eximiā felicitatem. Bariona.

Vocaberis Cephas quod &.) Cephas Hieronymus in Hebraicis nominibus negat Hebręum esse Cephas Syrū verbum.

verbum, sed Syrum, & apud illos sonare, solidum. Vnde qui tradunt Græcorum nominum ἐτυμολογίας, & πέτραν hinc dictam volunt, quod non facile moueatur.

In crastinum.) ἐπαύριον. Postero die, aut postridie.

A Bethsaida ciuitate.) Grece est, ἀπὸ Βηθσαϊδὰ ἐκ τῆς πόλεως, id est, A Bethsaida de ciuitate, quasi Bethsaida sit regio, in qua sit ciuitas. Quanq̃ D. Hieronymus in locis Hebraicis ostendit Bethsaidam esse ciuitatem Galileę, vicinam stagno Genezareth, patriam trium Apostolorũ, Andreę, Petri, Philippi. Vnde videtur ἐκ præpositio superesse.

Inuenit Philippus Nathanaël.) Inuenit prima syllaba acuta pronunciandũ est, est enim pręsentis tẽporis. Quanq̃ Latinius erat reperit, εὑρίσκει, velut obuium. Ac pauló superius, Inuenimus Messiam. Etiamsi Chrysostomus diuersum approbat sensum, quum ait, Inuenire enim quærentis est. Verum huius rei arbitrium penes lectorem esto. Admonet hic idem Chrysostomus additum articulum, quum vnicum illum Christum Iudæis promissum & expectatum vellet intelligi, τὸν Μεσσίαν. Alioqui reges omnes & sacerdotes, imó omnes Deo sacri, Messiæ dicuntur & Christi.

Filium Ioseph à Nazareth.) τὸν ἀπὸ Ναζαρὲθ, hoc est, Nazarenum, siue é Nazareth oriundum.

A Nazareth, p Nazarǫus. A Nazareth potest aliquid.) In nõnullis Græcis scriptum erat pronunciatiue, quum per interrogationem quoq; possit accipi. quemadmodum annotauit & diuus Augustinus, qui putat id quod sequitur ex æquo congruere vtriq; pronunciationi. Tametsi quod consequitur magis suadet, vt per interrogationem legatur, quod videatur velut interroganti respõsum, veni & vide, Atque hunc in modum legit Chrysosto-

ſoſtomus, indicans hanc interrogationē eſſe hæſitantis de nomine loci, quum prophetia promiſiſſet Christum proditurum ex Bethlehem.

EX CAPITE II.

IN Cana Galilææ.) Hieronymus indicat duas eſſe Canas, maiorem iuxta Sidonem, et minorem in tribu Aſer. Ad diſtinctionem igitur alterius additum eſt Galilææ τῆς Γαλιλαίας. Eſt enim in Galilæa gentium, oppidum quod Hieronymus in Hebraicis locis teſtatur ætate ſua adhuc extitiſſe. Canę duæ

Quid mihi & tibi.) Gręce reddidit. Nam Latine dicendū erat, Quid mihi tecum? τί ἐμοὶ καὶ σοί; Hydria Gręca vox eſt, nam Plautus vocat aqualem, Quandoquidem & ὑδρία ab aqua nomen habet Græcis.

Metretas binas.) .i. Cados. Quanq̄ vtraque vox Gręca eſt, ſed Latinis vſurpatur cadus apud Horatiū: Nardi paruus onyx eliciet cadū, atq; apud Plinium. Metreta eſt apud Catonem & Columellam. Eſt autem cadus ſiue metreta menſura congiorum decē, vt docet copioſius noſter Budęus, libro de Aſſe quinto, ſi quis forte plura deſiderabit. Metreta. Cadus.

Architriclino.) Gręca vox eſt, ſignificat eum q̄ pręfectus eſt apparando conuiuio. Tricliniū locus tribus conſtratum lectis ad diſcumbendum. Architriclinus à tribus lectis accubitoriis.

Vſq; adhuc.) ἕως ἄρτι, id eſt, Vſq; nunc, ſiue Vſq; ad hoc tempus.

Numularios ſedentes.) κερματιστὰς dixit, nō τραπεζίτας, id eſt, Menſarios. Sunt autem κέρματα minutiæ æris, vnde cermatiſtæ, qui maiores nummos minutulis commutant, non ſine quæſtu, quimos & hodie durat apud Italos.

Et quū feciſſet quaſi flagellū.) Quaſi, nō additur in Gręcis codicibus, καὶ ποιήσας φραγγέλλιον

Latina voce vsus Euangelista. id est, Facto flagello. Latinam vocem corrupte pronunciauit ex vulgi consuetudine.

Oues quoq; & boues.) Non est quoq; Graecis, sed que, τά τε πρόβατα, ouesq;.

Zelus domus tuae comedit me.) Extat id testimonium Psalmo.68.

Soluite templum hoc &c.) ἐγερῶ. Graeca vox anceps est ad id quod est excitare iacentem, dormientem, aut mortuũ, & excitare aedificium, hoc est, extruere. Nam et in hunc sensum vsurpatum comperimus excitare, apud Suetonium in Caligula: Et in indiciũ victoriae, altissimam turrim excitarunt.

Quod ipse nosset omnes.) Omnia est Graecè τὰ πάντα, in nõnullis, in aliis secus. Augustinus legit, nosset omnes.

EX CAPITE TERTIO.

Quod à Deo venisti magister.) Magister nominandi casus est, nõ vocandi, Deus te doctorẽ misit, nõ homo. Nã Διδάσκαλος est, licet magister vsurpatum reperias pro doctore.

Nisi quis renatus.) γεννηθῇ.i. Genitus, siue natus fuerit. Et in antiquissimis codicibus Latinis, natus fuerit, est, nõ renatus. Itaq; citat Augustinus libro aduersus Faustum vigesimoquarto, cap. primo. Itaq; scriptum est in codice aureo. Valla genitus mauult, quod è viro quoque gignatur aliquis, quum è muliere nascamur.

Quomodo potest homo renasci.) γεννηθῆναι, id est, Nasci, siue gigni, cõcordantibus & antiquis nostris. Item in sequentibus nasci est non renasci.

Nasci denuò. ἄνωθεν. Et nasci denuo.) ἄνωθεν. Chrysostomus annotauit Graecam vocem ancipitem esse. Nam idem pollere quod πάλιν, id est, iterum, vt referatur ad tempus retroactum, aut ἀπὸ τῶν ἄνω, id est, superne

ne siue de supernis. In quem sensum vsurpatur Ioannis cap.19. Non haberes potestatem in me vllam, nisi tibi datum esset desuper.

Ex aqua ac spiritu sancto.) In Græcis nō additur sancto.

Spiritus vbi vult spirat.) Vbi, loci aduerbiū est, non temporis. Valla mauult spirat quò vult, nam mox vertit ita πῦ ὑπάγῃ .i. quò abeat.

Tu es magister in Israel.) τοῦ Ἰσραήλ, Israel genitiui casus, vt intelligas magistrum eius gentis. Nec hic abest articulus, σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος, hoc est, Ille doctor, cuius tam celebris est opinio. Quod quo magis exprimeremus, vertimus, Tu es ille magister Israëlis.

Si terrena dixi vobis & non creditis.) Variāt hic Græcorum codices: quidam habent, καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε, id est, Non credidistis. Alij rursus, οὐ πιστεύετε, id est, Non creditis. Nihil igitur caussæ fuerit, quur protinus radas scripturam: præsertim quū in huiusmodi verbis præteritum tempus pro præsenti soleat vsurpari. Cæterū quod sequitur, Credetis, in emēdatis exemplaribus Græcis est πιστεύσετε .i. Credituri sitis, ob vim modi potentialis.

Et nemo ascendit in cœlum.) Ascendit, Græcis præteriti temporis est, οὐδεὶς ἀναβέβηκεν.

Qui est in cœlo.) ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Participium verti poterat per præteritum imperfectum, Qui erat in cœlo, videlicet antequam descenderet. Sic enī filius hominis dicitur fuisse in cœlo, aut versari in cœlis, sicut Dominus gloriæ dicitur crucifixus, ob proprietatum in hypostasi duas complectentem naturas communionem. Christus fuit in cœlo.

Et sicut Moses exaltauit serpentē.) Sunt quibus exaltandi verbum non satis Latinum habeatur. Exaltare ꝓ in altū tollere, probū vocabulum.

Mihi non placuit mutare, quod vox ipsa non videatur absona: præsertim quum apud Senecam, certe nõ pessimum opinor autorem reperiatur: atque etiam apud Columellam.

Iudico pro condẽno. Non enim misit Deus filium suum in mundũ, vt iudicet mundum.) Iudicet positum est pro cõdemnet, quomodo subinde reperitur apud Paulum, ac cæteros, vt opponatur illi quod sequitur, Vt seruetur mundus per eum. Idem sentiendum in his quæ sequuntur.

Qui credit in eum non iudicatur. Et, Iam iudicatus est. Et mox,

Hoc est autem iudicium.) Iudicium pro condemnatione positum est.

Omnis enim qui male agit.) ὁ φαῦλα πράσσων id est, Qui mala agit, tametsi sensus idem est, nisi quod male agere dicitur, & qui male habet, ac malis affligitur.

De terra loqui quid. Qui de terra est, de terra loquitur.) In Græcis exemplaribus adduntur aliquot verba, ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς ἐκ τῆς γῆς ἐστιν, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ, id est, Qui est de terra, de terra est, & de terra loquitur. Perinde quasi dicas, Qui è terra profectus est, is terrenus est, & terrena loquitur. Neque enim loquitur de terra, quod erat, περὶ τῆς γῆς, sed ἐκ τῆς γῆς, hoc est, è terra, velut humilia. Atque ita legit Chrysostomus ac Theophylactus, cumque his Cyrillus & Hilarius in præfatione commentariorum quos scripsit in Psalmos mysticos. Ad eundem modum scriptum reperio in vetustissimis Latinorum exemplaribus.

Et qui de cœlo venit.) Venit, est præsentis tẽporis, ὁ ἐρχόμενος, nisi quod hæc participia duobus temporibus deseruiunt, præsenti & præterito imperfecto. Atque ita vertẽdum erat & ὢν

Qui

Qui è terra erat terrenus est, at qui de cœlo profectus erat, is supra omnes est.

Signauit.) ἐσφράγισεν, id est, Obsignauit, hoc est, signo confirmauit. Nam sigillum additum rem certam efficit. Signat p obsignat.

Non enim ad mensuram dat deus spiritum.) Euangelista pronomen omisit τούτῳ, siue αὐτῷ, quod ex his quæ præcedunt & consequuntur satis liqueret de quo loqueretur. Id autem fit crebrius apud Græcos quàm apud Latinos. Nos igitur ne quid offenderet lectorem, pronomen de nostro apposuimus in versione duntaxat. Dictum est autem figura prouerbiali, Dat ad mensuram, pro eo quod est, dat parce, aut mediocriter. Qui largiter & effuse dat, nõ metitur quod dat aut numerat, sed cumulatim profundit Alioqui gratia in Christo quatenus homo fuit, finita dici possit. Ad mensurã dare.

Et omnia dedit in manu eius.) Incertum est an abusus præpositione, senserit omnia filio tradita in manum, an omnia nobis dari per manum illius, quod iuxta proprietatem Hebraici sermonis in præpositio significationem habeat instrumenti: sed priorem sensum Græci sequuntur interpretes, & mihi magis arridet.

Sed ira domini manet.) μενεῖ, id est, Manebit. Quanquam accentu mutato erit manet μένει. atque ita legitur in nõnullis exemplaribus, ac mea quidem sententia, rectius. Et quod interpres vertit, Qui non credit, eleganter reddidit Cyprianus, Qui dicto non est audiẽs. Græcis diuersæ voces sunt πιστεύων, & ἀπειθῶν, quarum posterior magis sonat inobedientem.

EX CAPITE QVARTO.

PEr mediam Samariam.) Mediam non additur, nec in Græcis codicibus, nec in antiquis Latinorum exemplaribus magnopere consentientibus, ac ne in aureo quidem, διὰ τῆς σαμαρείας Atq; ita legit Chrysostomus.

Sedebat sic supra fontem.) οὕτως, addit, μιμητικῶς, vt gestus exprimat hominis lassi, vel, sic, nempe quia fatigatus. Atq; hæc dictio consimilē ad modum vsurpata reperitur apud Terentiū, aliosq; probos autores. Chrysostomus subindicat habere significationem neglectus sic, id est non in sella, aut commodo loco, sed neglectim humi, vt se locus fesso dederat. Idem admonet Theophylactus. Et melius erat ad fontem, q̃ supra fontē, sic enim habebatur in vulgatis exemplaribus, tametsi in antiquis legitur super, non supra. Sextam horam expressit, vt intelligeremus dominum non solum itineris labore, verū etiam æstu meridiano fuisse fatigatum.

Couti mutuū habere cōmercium.

Non enim coutuntur.) συγχρῶνται. Vocem Græcam factitia Latina reddidit. Et couti dixit, pro habere cōmercium & mutuam vitę consuetudinem. Cæterum couti & cousus inauditæ voces sunt.

Forsitan, p vtique.

Tu forsitan petisses.) σὺ ἂν ᾔτησας, Tu poposcisses. Interpres pro ἂν coniunctione expletiua posuit aduerbium dubitantis, quū ἂν magis affirmet. Cæterum quum apud Euangelistam vtrique verbo sit addita coniunctio ἂν petisses & dedisset, in priore vertit forte, & in posteriore non vertit. Atqui aut erat omittendum vtrobiq;, aut vtrobiq; addendum.

Neq; in quo haurias.) ἄντλημα, id est, Haustrum. Nam eo verbo vsus est Lucretius, quandoquidem hauritorium Vallæ parum nitidum videtur. Et Latinius erat, Quo haurias, q̃ in quo haurias.

Altus

Altus) βαθύ. i. profundus. Nam altus ambigua vox est. Et pecora eius.) θρέμματα. Quæ vox omne animātis genus cōplectitur, ab alendo dicta, vt βοσκήματα.

In æternum.) εἰς τὸν αἰῶνα. i. In æuum.

Quia non habeo virū.) Omittenda erat, hoc loco coniunctio ὅτι quia: aut mutato verbi modo, vertendum erat hoc pacto, Bene dixisti te virum non habere, siue Bene dixisti, non habeo virum.

Qui adorent eum.) τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν id est, Adorantes se, siue qui adorent se. Apparet interpretem fugisse amphibologiam pronominis reciproci, quod accipi poterat, illos adorare seipsos. Ea vitari poterat, si dixisset, Qui adorent ipsum.

Quia messias venit.) ἔρχεται. Quod Græci nonnunquam vsurpant pro futuro, tametsi præsentis tēporis vox est. Hoc loco magis quadrabat veniet, propter id quod sequitur: Quum ergo venerit ille. Et veniet legitur in antiquis & emendatis codicibus Latinis.

Et continuo.) καὶ ἐπὶ τούτῳ, id est, In hoc, siue interim, nimirum quum hæc dicerentur.

Quid cum muliere loqueretur.) ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει. i. quod cum muliere loqueretur, siue loquutus esset. Interpres pro ὅτι legisse videtur τί. Non enim mirabantur quid esset quod cum illa fuisset colloquutus, sed illud admirabantur, Christum cum Samaritana paupercula tam familiariter colloquutum esse. Porrò muliere positum est pro ea, vt hominē, aliquoties pronominis vice vsurpamus. Nec enim Apostolis noua aut suspecta res erat Christum cū muliere colloqui. Quod diximus, propemodum ex Chrysostomi interpretatione licet coniicere, Astipulatur nobis & veterum exemplariorum

Quid, pro cur.

Samaritani abominabiles Iudæis.

orum fides, in quibus scriptum est: Et mirabantur, quia cum muliere loquebatur, hoc est, mirabantur eũ cum muliere colloqui. Nam quod sequitur, Quid loqueris cum illa, magis vertendum erat, Cur loqueris cum illa, nimirum Samaritana. Abhorrebant enim Iudæi à commercio Samaritanorũ. Videntur siquidẽ discipuli voluisse dirimere colloquium Christi cum muliere, verum non ausi sunt hoc facere.

Et dicit illis hominibus.) Illis, interpres addidit de suo, nec omnino intempestiuiter Græce tantũ est, τοῖς ἀνθρώποις. Ac rursum Hominibus dictum est pro eis.

Nunquid aliquis.) μή τις .i. Num quis.

Vt perficiam opus eius.) Græci legunt, καὶ τελειώσω, Et perficiam, atque ita Chrysostomus. Licet hoc ad sensum parui referat. Et potest hac in parte repeti ἵνα, quasi dicas vtque perficiam opus eius. Et

Quod adhuc.) Coniunctio ὅτι non erat vertenda, quum ipsorum verba referat.

Quatuor menses.) Græcis vnica dictio est τετράμηνον, id est, quadrimestre.

Et messis venit.) ἔρχεται. Poterat esse, Et ventura est.

In hoc enim est verbum verum.) ὁ λόγος cum articulo, vt intelligas de eo sermone quem modo dixerat. Porrò præfatus est verum esse, cûm rem nouam & incredibilem subiiciat.

Propter sermonem eius.) Eius, ad Christum referendum est, non ad mulierem, αὐτοῦ, vnde melius erat ipsius.

Saluator mundi.) Græci addunt Christus, ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ χριστός.

Quidam

Quidam regulus.) τίς βασιλικὸς, id eſt, quidam regalis. Tametſi legendũ opinor βασιλίσκος etiam ſi conſtanter reclamant Græcorũ exemplaria. Quin & interpretes, qui ſcribunt in hoc euangelium, hunc baſilicon dictum aiunt, vel quod eſſet generis regij, vel ꝙ magiſtratu, munereq́ regio fungeretur. Et Hieronymus in cap. Eſaiæ. 65. admonet de aula regia fuiſſe, quem rectius diceremus Palatinum. Et paulo poſt, Regulus βασιλίσκος

Incipiebat enim mori.) ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν id eſt, Erat enim moriturus, ſiue, Nam agebat animã, hoc eſt, tendebat ad mortem.

Melius habuerit.) κομψότερον ἔσχεν, id eſt, Melius, ſiue commodius habuiſſet.

Hoc iterum ſecundum.) Videri poterat dixiſſe, Ieſum duo ſecunda ſigna feciſſe, & altera vox ſupereſſe, etiamſi Græca ſic habent. Senſit hoc incõmodi Chryſoſtomus, quid autem ille non ſentit? putatq́ ſecundum, data opera additum, quo magis inculcaret Galilæorum incredulitatẽ, qui quum prius vidiſſent miraculum in nuptiis, ac rurſum hoc de ſanato puero, tamen perſiſtebant diffidere Chriſto.

EX CAPITE QVINTO.

EST autẽ Hieroſolymis ꝓbatica.) ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα, id eſt, Eſt autem Hieroſolymis ſuper probaticã ſiue ad probaticam piſcina. Nam Græcis probatica datiuus eſt, piſcina nominatiuus. Atq́ ita ſanè videre eſt in codice aureo, ſuper probatica: conſentientibus exemplaribus S. Donatiani. In Conſtantienſi codice ſciolus quiſpiam eraſerat præpoſitionem, ſuper. Sonat autem probatica, quaſi dicas ouilla ſiue pecualis, Probatica vt vertit Hieronymus. Et piſcina hoc loco ſignificat quid. non viuarium piſcium, ſed in qua natatur, vel Grçca Piſcina navoce id atteſtãte, quę dicta eſt παρὰ τὸ κολυμβᾶν tatoria. id eſt, à natando.

Quæ

Bethesda pro Bethsaida legendum.

Quæ cognominatur Hebraice Bethsaida.) Græce est, Βηθεσδά, id est, Bethesda. Quanquam eadem vox et apud Diuum Hieronymū erat deprauata. Quod vel hinc colligi licet, quod quū antea Betsaida nominasset ciuitatem Galileæ patriā trium apostolorum, Andreæ, Petri, Philippi, iuxta stagnum Genezareth, aliquanto post subiicit rursum Bethsaida piscinam, quę fuerit Hierosolymis cognomēto probatica, quam nos, inquit, pecualem possumus interpretari. Hæc quinq; quondam porticus habuit. Ostenduntur gemini lacus, quorum vnus hybernis pluuiis adimpleri solet, alter mirum in modū rubens, quasi cruentis aquis, antiqui in se operis signa testatur. Nam hostias in ea lauari à sacerdotibus solitas ferunt, vnde & nomen acceperit. Ita fermè Hieronymus. Porrò quod ait, hinc nomen inditum, nō solum pertinet ad vocem Græcam πρόβατον, quæ pecudem aut ouem sonat, verum etiam ad Hebraicam בי־עדר. Siquidem Hebręis בית domus dicta est, עדר grex, siue pecus. Apparet igitur totū eum locum dictam probaticam, in quo fuerit aliqua pars seruata in vsus natare volentium.

Et mouebatur aqua.) Antiqui codices habēt, Et mouebat aquam, καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ, id est, Et turbabat aquam. Quanquam aliĳ rursus habebant, ἐταράσσετο τὸ ὕδωρ. τὸ articulus occasio fuit erroris, cûm eadem syllaba possit esse & finis verbi. Chrysostomus sic interpretatur hunc locum, vt sentire possis ab angelo solitam turbari aquam. Certe Theophylactus legit ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ, id est, Turbabat illam aquam.

Et qui prior.) Vetusti codices, consentientibus Græcis exemplaribus habent, Qui ergo primus ὁ οὖν πρῶτος ἐμβὰς, id est, Qui igitur primus ingressus fuisset.

Descen-

Descendisset in piscinam.) In piscinam hoc loco, nec est in antiquis, nec in Græcis.

Post motionem aquæ.) μετὰ τὴν ταραχὴν, id est, Post turbationem. quod ante dixit ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ.

Cognouisset quia iam multũ tẽpus haberet.) Quando literatoris officio fungimur, nõ grauabimur & hoc admonere, hic subaudiendum quod mox præcessit, In infirmitate.

Dum venio enim ego.) ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγὼ, In quo autem venio, vt ad verbum reddam. vertendum autem erat, Cæterum, interea dum ego venio alius ante me descendit.

Tolle grabatum tuum.) Mirum est vnde Græci scribãt, κράββατον, per duplex ββ, quum Martialis primam huius dictionis syllabam corripuerit in epigrammate: Sed si nec focus est, nudi nec spõda grabati. Præsertim quum Perottus etymologiam vocis petat à Græcis, dictũ enim putat κράβατον, quasi καράβατον, à κάρα caput, & βατὸν peruium. Quod verum sit nec ne, in præsentia non disputo. Certe lectuli genus est, seu lecticæ potius. In magno Græcorum etymologico reperio κρεββάτιον dictum παρὰ τὸ κρεμᾶν τὰς βάσεις. id est, à suspendendo pedes, quod sic in lecticis portarẽtur, vt pedibus nõ contingerent terram. Grabatũ quid.

Homo ille.) Non est ille apud Græcos, sed interpres expressit vim articuli ὁ ἄνθρωπος.

Iesus enim declinauit à turba.) ἐξένευσεν. Incertum à νεύειν an à ξενεύειν. Hesychius indicat ἐκνεύειν ἐκνεῦσαι idem esse quod enatare, à verbo νεῖν, quũ ita scribit, ἐκνεύσας, ἐκκολυμβήσας. Nec est. Declinare

A turba constituta in loco.) alioqui addidisset an

ſet articulum ὄχλου τοῦ ὄντος ἐν τόπῳ, ſed Ieſus ſubduxit ſeſe cúm turba eſſet in loco. quod inter plurimos facile eſt vnum aliquem latere, quē deinde nō agnoſcas. Vnde magis dictum videtur à ξενεύειν, velut peregrinū, & ignotum fieri. Vt ne dicam, quod ὑγιὴς Sanus, magis pertinet ad integritatē membrorum, quám morbum veluti febrim.

Iam pro poſthac.

Iam noli.) μηκέτι, id eſt, Ne poſt hac. Quanquam recte vertit interpres, callentibus linguam Latinam, apud quos idem valet iam, quod poſthac.

Propterea perſequebantur Iudæi Ieſum, quia hæc faciebat in ſabbato.) In Græcorum codicibus additū reperio, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, fortaſſis ob hoc, quia ſequitur. Propterea magis quærebant eum interficere, &c. ſed reclamātibus magno conſenſu Latinorum codicibus.

Pater meus vſq; modo.) ὁ πατήρ μου. Annotat Cyrillus addito patri articulo, nō declarari, quemuis patrem, ſed deum, hoc eſt illum vere patrem.

Niſi quod viderit patrem.) ἐὰν μή τι βλέπῃ. i. Niſi qđ viderit aut certe Niſi viderit. Nā τί frequenter additur ex proprietate Græci ſermonis.

Sed tranſiet.) ἀλλὰ μεταβέβηκεν, id eſt, Trāſiit, præteriti temporis, non futuri. Nam tranſiit facile deprauatum eſt in tranſiet.

Neq; enim pater iudicat quenquam.) Cyprianus pro οὐδένα legiſſe videtur οὐδέν. Sic enim refert: Nihil pater iudicat. Ad eundem modum citat libro ad Quirinum tertio, capite trigeſimotertio.

Et pater dedit ei poteſtatē iudiciū facere.) καὶ, coniunctio ſublata eſt in vulgaris exemplaribus, licet in vetuſtis reperiatur addita. Proinde nos repoſuimus quoq;, vt intelligamus & hoc autoritatis acceſſiſſe, vt liceret & iudicis perſonam gerere, veluti paterni

ęterni regni consortem.

Quia filius hominis est.) Mirũ est hic neutræ dictioni Græcũ articulum pręponi, ὅτι ὑὸς ἀνθρώπου ἐστίν. Cur autem hic omissus sit, equidẽ meam coniecturam in mediũ afferam. Opinor enim hic particulam hanc, Quia filius hominis est, nihil aliud valere q̃ quia homo est, & ad eam sententiam exprimendam erat superuacuus articulus. Articulus cur omissus.

Et audient vocem filij dei.) In Græco codice scriptũ erat, Et audient vocem eius, quod paulò ante se vocauerit filium dei. Et ideo durè videtur hic repeti filij dei. Exẽplaria Diui Donatiani cumq; his Constantiense suffragabantur Grææ lectioni.

Et procedent, qui bona fecerunt.) Est nonnihil momẽti in distinctione, vt post verbũ procedẽt, addas hypodiastolen, vt intelligamus non bonos solum processuros, sed omnes quicũq; vocẽ audierint. Deinde subnectãtur duę partes, altera bonorũ, altera malorũ. Cæterum procedent Gręcis est, ἐκπορεύσονται. i. exibunt, siue prodibũt. Loquitur enim de iis, qui prodituri sunt è monumentis ad vocem angeli tuba canentis. Alioqui procedit, quod bene succedit, aut prouehitur. Distinctio.

Verum est testimonium eius quod perhibet de me.) Eius pronomẽ nec apud Græcos additur, nec in vetustis codicibus.

Ego autẽ habeo testimoniũ maius Ioãne.) Interpres reddidit Græca bona fide. Nam si explanatius voluisset exprimere, Habeo testimonium maius testimonio Ioannis, addidisset alterum articulum fœmininum, τὴν μαρτυρίαν μείζω τ̃ τοῦ ἰωάννου. Et tamen dubium nõ est, quin hic sit sensus Euangelistæ. Neq; enim confertur testimonium cum Ioanne, sed testimonium patris cum testimonio Baptistæ. Maius Ioanne.

Ea ipsa.) Ea referẽdum ad superiora, ipsa ad sequen- Ipsa pro per se.

ſequentia. Opera enim quæ dedit mihi pater, vt perficiam ea, ipſa opera &c. Hæc diſtinctio manet etiamnum in peruetuſtis Latinorum exemplaribus. Ea, additum eſt ex proprietate ſermonis Hebraici. Ipſa, poſitum pro vltro, ſiue per ſeſe. Opera quæ facio vltro teſtantur qui ſim, etiamſi nullus teſtetur hominū. Cæterum iteratio operum, ad aſſeuerationem facit.

Scrutamini ſcripturas.) ἐρευνᾶτε. Non minus Græcis quàm nobis incertum eſt, vtrum ſcrutamini imperandi modo dictum ſit an indicandi. Et vterque ſenſus tolerabilis eſt.

Vos putatis.) ὑμεῖς δοκεῖτε. Græcus ſermo anceps. & ſic accipi poteſt, Vos videmini aut videmini vobis.

Claritas ꝑ gloria. Claritatem.) δόξαν. Gloriam Δόξα, eſt anceps ad gloriam & opinionem non ad claritatem.

Non accepiſtis.) οὐ λαμβάνετε, id eſt, Non accipitis, verbo præſentis temporis.

In quo vos ſperatis.) ἠλπίκατε, id eſt, Speraſtis, tametſi bene vertit interpres. i. ſpem collocaſtis.

Si enim crederetis, &c.) εἰ γὰρ ἐπιστεύετε μωσῆ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί, id eſt, Si enim crediditiſſetis Moſi, credidiſſetis vtiq; mihi. Rurſum pro ἂν poſuit forſan, haud ſanè in loco, quum id in dubium vocet interpres, quod Chriſtus affirmat.

EX CAPITE SEXTO.

MVltitudo magna.) πολὺς ὄχλος, id eſt, multa turba.

Ad eum.) πρὸς αὑτὸν, id eſt, Ad ſe, prima pronominis vocali aſpirata. Quod tamen haud ſcio quo caſu in Eccleſiaſticis libris apud Græcos non obſeruatur.

Piſces ὀψάρια. Et duos piſces.) καὶ δύο ὀψάρια. Et apud Terentium in Adelphis piſces obſonium vocantur, Siquidem

dem opson Græci vocant edulium quod additur pani, præsertim coctum: vnde obsonare lautius vesci. & ὀψοφάγοι obsonatores, olim male audiebāt. ὀψάριον autem diminutiuum est ab ὄψον.

Quid sunt inter tantos.) εἰς τοσούτους, id est, Inter tā multos, siue inter tot. De numero loquitur, non de magnitudine hominum.

Erat autē fœnū.) χόρτος, Herba, siue gramen.

Distribuit discumbentibus.) Græca nonnihil dissonant, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις, id est, Et quū gratias egisset, distribuit discipulis, discipuli vero discumbentibus: sed magno consensu reclamantibus Latinis codicibus: Vnde subolet hic aliquid ex aliis Euangelistis adiectum.

De piscibus quantum volebāt.) ὅσον ἤθελεν, id est, Quantum volebat, nempe Iesus. Atque ita legit Cyrillus. Cæterum vna mutata literula erat, volebant ἤθελον, quemadmodum lego apud Theophylactum, & in nonnullis aliis exemplaribus.

Ne pereant.) μή τι ἀπόληται, id est, Ne quid pereat: nisi q malis superesse.

Duodecim cophinos fragmentorum.) Legi poterat, & Fragmentis, vt referatur ad verbum Impleuerunt.

Ex quinque panibus hordeaceis & duobus piscibus.) Hæc particula, Et duobus piscibus, non adiicitur in Græcanicis codicibus. Atque his suffragantur aliquot exemplaria Latina vetustissima.

Quia hic est vere propheta.) Quia, prætermittendum erat. Nec simpliciter vertendū erat propheta, sed Ille propheta ὁ προφήτης, Siquidē ex vaticinio Malachiæ expectabatur Helias, aut illi similis. Item ex promisso Mosi. Propheta ille.

Vt raperent eum,& facerent eum.) Vtroque loco se, aut ipsum dicendum erat, non eum.

Fugit iterum.) ἀνεχώρησε, id est, Secessit, siue subduxit se.

Vt autem sero factum est.) ὀψία. Sero pro vespere semper vtitur. Legimus apud Liuiū serū diei, pro sera parte diei. Sero non reperimus, nisi aduerbialiter vsurpatum.

Ascendissent.) sed ἐμβάντες, id est, Ingressi nauim, aut certe Conscensa naui.

Et proximum naui fieri.) Nimium Græce vertit, καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον, id est, Naui appropinquare, siue Accedere ad nauim.

Fuit ad terram — Fuit ad terram.) ἐγένετο ἐπὶ γῆς. Facta est in terra, siue Appulit terrę.

Quam ibat.) εἰς ἣν ὑπῆγον, id est, Ad quam ibant, nempe apostoli.

Altera die.) τῇ ἐπαύριον. i. Postero die. Quod tamen recte vertit interpres.

Nauicula. — Quia nauicula alia.) πλοιάριον. Hic vere diminutiuum est nomen.

Gratias agentes deo.) Hæc verba, in altero exemplari nō habebātur, in altero diuersa, ἔφαγον τὸν ἄρτον, εὐχαριστήσαντος τοῦ κυρίου, id est, Vbi comederant panem, quum gratias egisset dominus. Quanquam vetusti codices cum nostra ęditione consentiunt, astipulante & Augustino.

Pater signauit.) ἐσφράγισεν. Vt intelligas autoritate patris, ac testimonio comprobatū, sicut aliás admonuimus.

Non dedit vobis panem.) τὸν ἄρτον, id est, Illum panem. Neq; enim negat vllum panem fuisse datum per Mosen, sed non illum eximium, de quo sensit scri-

ſit ſcriptura diuina. Itē pauló poſt, Panis enim dei eſt. Nam ille panis dei eſt.

Ac mox, pater meus dat vobis.) multi Latinorum codices pro dat, habebāt dabit, ſed mendoſe. nec enim hic dat habet rationem temporis, ſed poteſtatis. Dat enim qui ſolus poteſt dare. Græcis eſt, δίδωσι, non δώσει.

Panis enim verus eſt.) Græci legunt, Panis enim dei eſt, conſentientibus & vetuſtiſſimis exemplaribus, atq; in his codice aureo cum Conſtantienſi.

Qui credit in me non ſitiet in æternū.) Græcis eſt, πώποτε, id eſt, Vnquam, Atq; itidem habet codex aureus.

Quia dixiſſet ego ſum panis viuus.) Hic nō additur viuus, ſed tantum, ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ οὐρανοῦ, id eſt, Ego ſum panis ille qui deſcendit de cœlo. Conſentiente cum Græcis, vtroque vetuſtiſſimo codice, atq; etiā Donatianicis. Et pauló ſuperius panis vitę legitur, & non panis viuus.

Nonne hic eſt filius Ioſeph.) οὐχὶ οὗτός ἐστιν ἰησοῦς ὁ υἱὸς ἰωσήφ, id eſt, Nonne hic eſt Ieſus filius Ioſeph? conſentiunt & antiquiſſima exemplaria Latinorū, adſtipulante et Auguſtino. Quo magis miror, quo conſilio Ieſus, é vulgatis exēplaribus fuerit ſublatus. Nam hoc loco Ieſu nomen velut hominis plebei per contemptum additur. quemadmodum & hodie vulgus hominem nulla præditum dignitate, proprio compellat nomine.

In inuicem.) μετ᾽ ἀλλήλων, id eſt, Inuicem: ſiue inter vos.

Docibiles.) διδακτοὶ τοῦ θεοῦ, id eſt, Dociles dei, vt accipiamus paſſiue. Teſtimonium eſt apud Eſaiam cap. quinquageſimoquarto, Diuus Hieron. citat con- θεοδίδακτοι

ſimilem huic ſententiam ex Hieremiæ capite trigeſimoprimo. Porrò quod Hieronymus iuxta veritatẽ Hebraicam tranſtulit, Doctos à deo, Septuaginta verterunt διδακτοὺς θεοῦ, id eſt, Diſcipulos dei, vt intelligas paſſiue accipiendum eſſe non actiue. Docilis autẽ eſt is, qui facile diſcit. Docibilis, vox eſt Latinis auribus inaudita. Paulus in epiſtola ad Theſſalonicenſes, compoſita extulit dictione, quod diuiſit Ioannes, αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε, id eſt, Nam vos ipſi à deo docti eſtis. Quanquam hoc docti, nõ eſt participium Græcis, ſed nomen, Vnde interpres ſtuduit nomẽ nomine reddere, conſimiliter compoſito. Proinde hoc loco non erat vertendum, Docibiles dei, ſed docti à deo. Vt conſentiat cum eo quod preceſſit, Niſi pater qui miſit me, traxerit eum. hoc nimirum eſt eſſe θεοδίδακτον, trahi patris afflatu.

Hic eſt panis de cœlo deſcendens.) ὁ καταβαίνων, Hic vſus eſt participio præſentis temporis, nullum certum indicans tempus, Sentit enim nullum panem de cœlo deſcendere, aut deſcendiſſe præter ipſum. Nam idem & manna verum erat. Quoniam autem quod mãna figurarat iam erat exhibitum, mutat tempus participij, ὁ καταβάς.

Carnem ſuam dare ad manducãdum.) Apud Græcos nõ additur ſuam, ſed interpres expreſſit vim articuli τὴν σάρκα, nimirum intelligi volens carnem illam de qua prius eſt loquutus Ieſus.

Vt ſi quis ex ipſo manducauerit.) ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ μὴ ἀποθάνῃ, Vt quis ex eo edat & non moriatur. Quanquã hoc ad ſenſum haud ita multum habet momenti.

Ligare. μάχεσθαι

Litigabant ergo.) ἐμάχοντο, id eſt, Pugnabãt, ſiue decertabant.

Carnem ſuam.) τὴν σάρκα in Græcis non additur ſu

tur ſuam, ſed articulus τὴν refert eam carnem de qua fecerat mentionē, De ſua autem carne loquutus eſt.

Non habebitis.) οὐκ ἔχετε, id eſt, Nō habetis, preſentis temporis. Quanquam videri poteſt temporis catachreſis.

Sicut miſit me viuēs pater, & ego viuo.) Addenda erat interpreti particula, quæ reſpondet Sicut, quo dilucidior redderetur oratio, Quemadmodū miſit me pater qui viuit, ita & ego viuo propter patrē. Preterea ὁ τρώγων, id eſt, Qui manducat me, participium accommodandum erat verbo cui adhæret ζήσεται, viuet, Qui ederit me, ipſe quoque viuet propter me. Poteſt et ſic diſtingui ſermo, vt contexatur è duabus partibus, quarum vtraque duobus conſtet membris. Quemadmodum miſit me viuens pater, & quemadmodum ego viuo propter patrem, ita qui ederit me, viuet ipſe quoq; propter me. Cum hac diſtinctione congruit interpretatio Diui Auguſtini: laborat enim quomodo conſtet collatio. Non enim ſic nos viuimus propter filium dei, quemadmodum ille viuit propter patrem. Videtur autem abuſus prepoſitione διά, cui addidit accuſandi caſum pro paterno.

Qui de cœlo deſcendit.) καταβάς. Præteriti temporis eſt deſcendit.

Si ergo videritis filium hominis.) Aliquid ſubaudiendum, quo ſermo fiat abſolutus. Quid igitur ſi videritis ἐὰν οὖν θεωρῆτε, ſignificans id futurum, quod admirabilius ſit, nempe vt redeat in cœlū, vnde venerat.

Ex hoc.) ἐκ τούτου, id eſt, Ex eo, vt ſubaudias tempore.

Diabolus eſt.) Dicere poterat, Delator eſt, ſiue ca

ue calumniator eſt. Sic enim deſignat Iudam proditorem.

EX CAPITE SEPTIMO.

IN Galilæam, non enim volebat in Iudæam.) Euangeliſta ſcripſit in Galilæa & in Iudæa, ἐν γαλιλαίᾳ, & ἐν ἰουδαίᾳ. Nam ambulare poſitū eſt pro verſari. Quod genus eſt illud: Cum bonis ambula pro eo quod erat, Cum bonis viris habe conſuetudinem. Porrò Chryſoſtomus non legit οὐ γὰρ ἤθελεν, id eſt, nō enim volebat, Sed οὐκ εἶχεν ἐξουσίαν, id eſt, nō poterat in Iudæa ambulare. Cum Chryſoſtomo conſentit Cyrillus. Iudęam autem hic appellat, non totam Iudęorum regionem, in qua erat & Galilæa, ſed eam quæ duas tribus complectitur, Iuda & Beniamin.

Scenopegia. Scenophegia.) σκηνοπηγία, ſcenopegia. Quæ vox compoſita Græcis, dicta eſt à figendis tabernaculis. Noſtri perperam addūt aſpirationem, quam Gręca dictio reſpuit.

In palàm Et quærit ipſe in palàm eſſe.) καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι, id eſt, Et quęrit ipſe in libertate eſſe, hoc eſt, libere & audacter loqui. Quanquam iuxta Chryſoſtomi interpretationem ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι, planè videtur vſurpatum pro celebrem eſſe, quod cognati illius iudicarent hoc ad gloriam eius facere, vt declararet ſe mundo. Porrò an reperiatur apud probos autores In palàm, ſicut in coram, aliis excutiendū relinquo.

Nondum aſcendo. Ego enim non aſcendam.) ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω, id eſt, Nondū aſcendo, Cyrillus legit. Ego nō aſcendo. exponens hoc ſermone ſignificaſſe legis ceremonias abolēdas, ſed paulatim. Aſcēdit igitur & nō aſcendit, quaſi mox ſubducturus ſeſe. In exēplaribus Donatiani ſcriptum erat; Ego enim nondū aſcendā.

Rurſus

Rursus in vetusto exemplari quod habebatur Louanij in Collegio Canonicorum Martinensium, cōsentiebat codex Constantiensis.

Murmur multus.) γογγυσμὸς πολὺς, id est, Murmuratio multa, siue murmur multum, vt legit d. Augustinus.

Nemo tamen palàm loquebatur.) παῤῥησίᾳ ἐλάλει, id est, Libere loquebatur.

Iam autem festo mediante.) Latine dicendū erat, Quum dimidium festi peractum esset, aut Circa medium festi.

Propterea Moses dedit vobis circuncisionē) In superiore loco est legis, hic circuncisionis mentio. Hoc admoneo, quod in Latinis aliquot codicibus hic quoque habebatur legem.

Mihi quur indignamini.) ἐμοὶ χολᾶτε, id est χολᾶμ. Mihi succenseris. & quur aduerbium, nō additur, nec in Græco, nec in antiquis exemplaribus, tantum est, Mihi indignamini.

Nolite iudicare secundum faciē.) κατ᾽ ὄψιν. i. Secundum aspectum, hoc est, vulgari more, nimirum ex his quę corporalibus cernuntur oculis.

Ecce palàm.) ἴδου παῤῥησίᾳ λαλεῖ, id est, Libere loquitur, siue audacter loquitur. Omissa est nobis coniunctio καὶ, quę tamen vim habeat aduersatiuam, quemadmodum paulò superius, Et in sabbato circumciditis hominem. Ne quis admiretur, tamen, à nobis additum, quo proprietatem sermonis magis explicaremus.

Nunquid vere cognouerunt quia hic est Christus?) In nonnullis Græcorum exemplaribus reperiē vere ἀληθῶς, Num vere cognouerunt hunc esse vere Christū? Ad eum quidem modum legit Theophylactus. Cęterum apud Chrysostomū nō additur.

Ego scio eum: & si dixero, &c.) Græca sic ha-

bent, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτὸν ὅτι παρ᾽ αὐτοῦ εἰμι, κἀκεῖνός με ἀπέστειλεν. ἐζήτουν οὖν, id eſt, Ego vero noui eum, quia ab eo ſum, & ille me miſit. Quærebant igitur, &c. Antiquiſſimi codices propemodum conſentiunt cũ Græcis. Nam ſic habent. Ego ſcio eum, quia ab ipſo ſum, & ipſe miſit me. Quærebant ergo eum apprehendere. Proinde conſentaneũ vero eſt, ea verba, Et ſi dixero, quia non noui eum, ero ſimilis vobis mendax, è fine proximi capitis huc tranſcripta fuiſſe à ſtudioſo quopiam conferente loca, moxq; à parũ attento in contextum relata, quũ nec Auguſtinus nec Chryſoſtomus in commentariis ſuis attingant hanc particulam.

In diſperſionem gentiũ iturus eſt.) ἑλλήνων. i. Græcorum, quod tamen aliquoties pro quibuſuis gentibus vſurpat. Vt paulo poſt, Docturus gentes, τοὺς ἕλληνας, id eſt, Græcos.

Qui credit in me, ſicut dicit ſcriptura.) Ita diſtinguit Ioannes Chryſoſtomus, vt Sicut dicit ſcriptura, referatur ad verbum credit in me. Et id quod ſequitur: Flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ, verba ſint Chriſti, & non ſcripturæ: vt hic ſit ſenſus, Scriptura monet vt mihi credatur. Nam de me teſtificatur. Ergo qui crediderit in me, iuxta quod ſcriptura monet, futurum eſt, vt ille concepto ſpiritu meo effundat flumina efficacis doctrinæ. Ad hanc diſtinctionẽ confugit Chryſoſtomus, quod ea verba quæ ſequuntur, nuſq̃ legantur in diuinis literis. Etiãſi Lyranus ex Solomone citata putat, ſequutus opinor autoritatem Hieronymi, qui in prologo ſuper Pentateuchum, indicat hunc locũ non eſſe in libris à Septuaginta verſis, ſed ex Hebræorũ fontibus petendum. Idẽ apertius etiã affirmat in prologo Paralipomenõ.

Nondum erat ſpiritus datus.) Pro datus, græce eſt, ſanctus, nec additur datus. Cęterũ offenſus quiſpiã prima ſermonis fronte, quaſi ſpiritus ſanctus aliquando

quando non fuerit, pro sanctus fecit, datus. Atqui nihil erat periculi. Agit enim nō de substantia spiritus sancti, verum de illo munere & afflatu, quo Apostoli subito mutati sunt in alios viros. Atq; id propemodum licet ex Chrysostomi verbis colligere. Quanq̄ apud hunc semel atq; iterum repetitur spiritus datus quemadmodum & apud Theophylactum, consentientibus & vetustissimis exemplaribus Latinis. Ego arbitror primam scripturā, nec datus habuisse, nec sanctus, sed sanctus adiectū à Græcis, datus à nostris. Annotandum & illud quod apud Græcos hic non additur articulus, sed est πνεῦμα ἅγιον, quod vt dixi non loquitur de natura spiritus, sed de spiritus vi, ac perinde sonat, non erat spiritus, id est, discipuli adhuc erant carnales.

Ex illa ergo turba.) πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀκούσαντες. i. Multi igitur de turba quū audissent.

Maledicti sunt.) ἐπικατάρατοι, id est, Deuoti siue execrabiles.

Scrutare scripturas.) Scripturas apud Græcos non additur, ne apud Chrysostomum quidem, quanq̄ non omnino perperam additum est. Tametsi potest idem & aliis coniecturis exquiri præter scripturas. Tantum est ἐρεύνησον. Græce lectioni suffragantur codices S. Donatiani, & Constantiensis.

Ex Galilæa propheta non surgit.) οὐκ ἐγήγερται id est, Non surrexit, siue exortus est. Arbitror tamen germanam esse lectionē quam sequitur interpres.

EX CAPITE VIII.

Adducunt autem scribæ & pharisæi mulierem.] Historia de muliere adultera, nō habetur in plerisque Græcis exemplaribus. In nonnullis adiecta erat in calce. Chrysostomus homilia sexagesima huius historiæ meminit. Sic enim scribit inter cætera: Vt quū rogârunt, an liceret censum

dare Cæſari, & an lapidanda eſſet adultera. D. Auguſtinus hunc locum & enarrat in cõmentariis, & ſubinde citat in operibus ſuis. Iamq; autoritatem habet, quod eam Papias è ſuo doctore audierit, quodq; hãc eccleſiæ conſenſus, vt euangelio dignam cõprobarit.

Deprehenſa eſt in adulterio.) κατελήφθη ἐπ' αὐτοφώρῳ μοιχευομένη, hoc eſt, deprehenſa eſt in ipſo facto quum adulteraretur. φωρᾶν enim eſt deprehendere in facinore ipſo. Et huiuſmodi deprehenſionem αὐτοφώρον appellat.

Sine peccato. ἀναμάρτητος

Sine peccato eſt.) ἀναμάρτητος. Quod non ſolum ſignificat eum qui non peccauit, ſed qui peccare non poſſit, vt indicauit Hieronymus in dialogis aduerſus Pelagium.

Audientes autem hoc vnus poſt vnum.) Græca diſſonant, οἱ δὲ ἀκούσαντες καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι, ἐξήρχοντο εἷς καθεῖς, id eſt, At illi quum audiſſent, & à conſcientia redarguerentur, exierunt ſingillatim. Quanquam aliter legit Valla. Et ſecus habet æditio Aldina.

A ſenioribus.) Addunt hic Græci quidã codices ἕως τῶν ἐσχάτων, id eſt, Vſq; ad poſtremos

Et remanſit ſolus.) κατελείφθη, id eſt, Relictus eſt, ſiue deſertus eſt.

Forſitan & patrem.) coniunctionem ἄν vertit in forſitan, quũ id Chriſtus affirmet potius quàm vocet in dubiũ. Auguſtinus offenſus aduerbio, monet forſitan hic non eſſe dubitantis ſed increpantis.

Vos deorſum eſtis.) ἐκ τῶν κάτω, id eſt, Ex inferis, ſiue, Ex iis, quæ inferne ſunt. Antiqui libri habent, Vos de deorſum eſtis. Ac mox, ἐκ τῶν ἄνω id eſt, è ſupernis, quod articulus additus aduerbio vim habeat nominis adiectiui.

Prin

Principium qui & loquor.) Principium, non Principiũ est hic nominatiui casus, vt Christus dixerit se esse τὴν ἀρχὴν principium, nec accusatiui, id quod Diuus existimat Augustinus, propterea quod non cohæreat cum iis quæ præcedunt, sed aduerbium. Sic enim Græci dicunt τὴν ἀρχὴν, pro primo, seu principio: quemadmodum τέλος pro postremo, aut deniq; aduerbialiter, vt subaudias præpositionem κατά. Nec est Grece qui ὅς, sed ὅτι .i. quia, vel quod. Attamen Augustinus hunc locum exponit vt hæc Augustini verba: Tu quis es, perinde valeãt ac si dixissent, Quẽ te esse dicis, aut quem te esse credimus? Et quasi sic interrogassent, Christus respondit, Principium quia & loquor vobis. Quæritis quid debeatis credere? credite me esse principium. Ambrosius quoq; Grecè callentissimus hunc locum adducit iuxta Augustini sententiam multis in locis.

Quia patrem eius dicebat deum.) Antiqui codices habent, Quia patrem eius dicebat. Greci sic, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν, Quod patrẽ eis dixisset, nec additur deum. Sensus autem videtur hic, non intellexisse Iudæos quum Iesus de patre loqueretur, quid vocaret patrem. Nam aliud quiddam videbatur significare quàm quod vulgo patrem vocant. Neque enim ignorare poterant, quod de patre loqueretur, quum pauloante manifeste de patre suo loquatur. Quin hæc fortasse sententia, vt est simplicissima, ita maxime probabitur eruditis, vt accipiamus Christum patrem eis dicere DEVM, pro eo quod erat, de Deo patre loqueretur. Quem in modum intellexisse videtur Chrysostomus: Quum multa diceret de patre suo, non intelligebant, illum de patre cœlesti loqui, quum eum pro homine simplici haberent. Receptus est enim & hic sermonis color, hunc dico, pro de hoc dico.

Patrem dicebat deũ

Vere

Vere discipuli mei eritis.) Græci legunt ἐστε, id est, Estis. Interpres legisse videtur ἔσεσθε. Quemadmodum et hodie legitur in nonnullis. Et itē paulò post, Vere liberi eritis. ὄντως ἐλεύθεροι ἐστε, id est, Vere siue reuera liberi estis.

Et veritas liberabit vos.) ἐλευθερώσει, id est, liberos reddet. Annotauit hoc loco & Diuus Augustinus Græcæ vocis emphasim. Nam Latinis liberari dicuntur, qui subducuntur à periculo aut morbo, at Greca vox ad libertatē pertinet quę seruituti opponitur. Item Latinus liber dicitur, qui periculum effugit sed Græca vox ingenuum sonat, & nulli seruituti obnoxium. Id ita esse declarat Iudæorū stomachus, Nemini seruiuimus vnquam.

Sermo meus non capit in vobis.) οὐ χωρεῖ .i. non habet locum in vobis, quia vos non estis capaces illius.

Si filii Abrahæ estis.) εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ ἦτε τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ ἐποιεῖτε, id est, Si Abraham filij essetis, opera Abrahæ faceretis, vt cohæreat cū eo quod sequitur, Nunc autem quæritis me interficere. Antiquissimus codex habebat facitis, nō facite. Interpres legisse videtur ποιεῖτε. Et hanc arbitror fuisse germanam lectionē. Ratiocinatur enim Dominus ex signis reciprocis, siue vt Dialectici loquuntur, conuertibilibus. Si animal est sentit, si sentit animal est. Ponit enim hanc definitionem, Filius est qui patrem imitatur, si estis filij Abrahæ, vtique facitis illius opera, si facitis, estis filij, sed non facitis, non estis igitur.

Mēdax & pater mendacij.

Quia mendax est & pater eius.) καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Sermo quidem Gręcis anceps est, sed interpretes referunt αὐτοῦ, non ad diabolum, sed ad ψεῦδος, id est, mendacium. Ad eum modum interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus, diuus

Hieronymus, in explanationibus Esaiæ, atque item Diuus Augustinus, Vt sit omnis homo mendax, cæterum diabolus mendacij pater, qui primus omnium mendacium produxerit: Eritis sicut Dij.

Arguet me de peccato.) Antiquissimi codices habent, arguit. Itidem & Græci ἐλέγχει, vt arguit positum sit pro, Possit me arguere, & arguere dixit, pro conuincere, non pro accusare. Nam id est ἐλέγχειν.

Inhonorastis.) In nonnullis erat ἀτιμάζετε, non ἠτιμάσατε, id est, Contumelia afficitis. Anti qui habent, inhonoratis, consentientibus Græcis quibusdam.

Quinquaginta annos.) Chrysostomus legit, quadraginta, adijciēs commenti vice, ac si iam propè accederet ad eam ætatem. Sed codicem ego planè suspicor vitiatum à librariis, præsertim quum tantus sit exemplariorum consensus. Quinquaginta annos nondū habeas.

Antequam Abraham fieret.) πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, id est, Priusquam Abraham esset, siue fuisset. Fortassis interpres verterat, foret, quod librariorum errore mutatū sit in fieret. Nos transtulimus Antequam Abraham nasceretur, vt distingueremus rationem qua est Abrahā ab ea qua semper est Christus. Nam hoc loco philosophatur Augustinus, quod Abrahā factus dicitur, Christus esse. At Chrysostomus in hoc quod in Abraham vsus est verbo præteriti temporis, in Christo præsentis. Quomodo de se prędicat Deus, Ego sum qui sum.

Abscondit se.) ἐκρύβη, id est, Occultatus est. Quanquam recte sensum expressit interpres, & vitauit amphibologiam.

Et exiuit de templo.) Post hęc verba nōnulli Græcorum codices habebant, διελθὼν διὰ μέ-

σου αὐτῶν, καὶ παρῆγεν οὕτως, id est, Transiens per medium illorum, & prȩteriit sic. Quȩ quidem verba quando nec apud Chrysostomum reperio, nec apud Augustinum, nec in vetustis Latinorum exemplaribus, suspicor à studioso quopiam addita ex Lucæ capite quarto.

EX CAPITE NONO.

ET prȩteriens Iesus.) Iesus in vetustis Latinorum exemplaribus non additur.

Hic aut parentes.) An parentes dicendum erat, non aut. Nā aut disiungit, an interrogat, & ita legit D. August. Porrò Græca vox ἢ anceps est ad aut & an.

Et liniuit.) ἐπέχρισε, Illeuit, siue inunxit.

In natatoria.) εἰς κολυμβήθραν, id est, in piscina. Nam sic ante verterat. Sonat autem natatorium, vt antea admonuimus.

Quod interpretatur missus.) שלח Hebræis mittere, inde שילח.

Vicini qui viderant.) Addenda est coniunctio, Et qui viderant, cōsentientibus antiquis & Grȩcis exemplaribus. Viderant eum qui vicini non erāt.

Cæcus ꝑ mēdicus. Quia mendicus erat.) ὅτι τυφλὸς ἦν .i. Quod cæcus esset. Quanquam Augustinus legit mendicus, non cæcus, consentientibus peruetustis Latinorū codicibus, quos quidem viderim oībus. Proinde mihi πτωχὸς magis arridet q̄ τυφλὸς, prȩsertim quum appositius sit ad sensum. Ob id enim notus erat cȩcus ille, nō quod cȩcus esset, sed quod publice mendicus, & mendicus legit Theophylactus.

Et abij & laui.) ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος ἀνέβλεψα, id est, Quum abiissem autem & lauissem recepi visum.

Et

Et video.) καὶ ἀνέβλεψα, id eſt, Et viſum recepi. Ac mox, Video. ἀνέβλεψα.

Quomodo vidiſſet.) πῶς ἀνέβλεψεν .i. Quomodo viſum recepiſſet.

Schiſma erat.) σχίσμα Græca vox eſt, diſſenſionem poterat vertere. Nam hoc ſignificat ſchiſma, ſiue diuiſionem ſiue diſſidium. paulò poſt vertit diſſenſionem, alibi ſciſſuram.

De eo qui aperuit tibi oculos.) Græcè eſt, ὅτι ἤνοιξεν .i. quia aperuit, vt ſit ſenſus, Quẽ tu putas eſſe illũ, ex hoc quod, vt dicis, aperuerit tibi oculos? Qui ꝑ qa.

De ſe loquatur.) λαλήσει, id eſt, Loquetur, futuri temporis.

Extra ſynagogam fieret.) ἀποσυνάγωγος, id eſt, Alienus à congregatione, quod nunc vulgo vocant excommunicatum.

Maledixerunt ergo ei.) Non eſt hic male precati ſunt. ſed ἐλοιδόρησαν, id eſt, conuiciati ſunt.

Peccatores Deus nõ audit.) Quod hic trãſtulit audit, idem mox vertit exaudit, Si quis Dei cultor eſt, & voluntatem eius facit, hunc exaudit.

Non poterat quicquam.) οὐκ ἠδύνατο, id eſt, Non potuiſſet, ſiue non poſſet. Pro οὐδὲν addidit quicq̃, neceſſario recedens à Græcis verbis. Alioqui qui non poteſt nihil, aliquid poteſt.

Peccatum veſtrũ manet.) Igitur deeſt, ἡ οὖν ἁμαρτία .i. Peccatũ igitur, nimirum ob id quod quum ſitis cæci, vobis tamen oculati videmini.

EX CAPITE DECIMO.

IN ouile ouium.) εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων .i. In ſeptum, ſiue ſtabulum ouium. Alioqui quũ ouile non poſſit eſſe niſi ouium, ſuperuacaneũ erat addere ouium. Cæterũ αὐλὴ et aliarũ pecudũ poteſt

eſſe

esse. Nam ἀυλὴ nonnunquam atrium, nonnunquam mansionem, aliquoties septum significat.

Hoc prouerbium.) παροιμίαν. Prouerbium parabolæ loco videtur vsurpasse, quod pleraque prouerbia metaphoram habeant admixtam.

Quid loqueretur eis.) Trifariam hic locus habetur apud Græcos, οὐκ ἔγνωσαν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς, id est, Non intelligebant quæ loquebatur ipsis. Aut οὐκ ἔγνωσάν τινα, ἢ ἃ ἐλάλει αὐτοῖς, id est, Non sciebant vlla, nisi quæ loquebatur illis. In quibusdam ita scriptum erat, οὐκ ἔγνωσαν, τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς, id est, Non cognouerunt quæ essent quæ loquutus esset ipsis.

Quotquot venerunt.) Græci πρὸ ἐμοῦ. i. ante me, Quod tamen additum videri potest ab exponere volente locum hunc.

Articulis. Ego sum pastor bonus.) ὁ ποιμὴν ὁ καλός. Vtrique nomini suum addidit articulum, Ego sum pastor ille bonus, siue egregius.

Et non pertinet ad eum de ouibus.) καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων, id est, Non curat oues aut Non est illi cura ouium. Potest enim ad nos pertinere, quod tamen curæ non sit.

Cognoscunt me meæ.) γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν, id est, Cognoscor à meis, etiamsi laudo quod fecit interpres.

Oportet me adducere.) ἀγαγεῖν, id est, ducere, quod interpretatur Theophylactus congregare, Nam vterque grex carebat pastore.

Fiet vnum ouile & vnus pastor.) Primum periit nobis venustas Græcanici schematis quod situm erat in ποιμνὴ & ποιμὴν, id est, Ouili & pastore, vtcunque reddi poterat, vnum ouile, & vnus opilio. tametsi Græcis ποιμνὴ magis grex est quam ouile, au

tore

tore Valla. Et in nonnullis exemplaribus Græcis nō additur coniunctio, &, verum est, Fiet vnum ouile, vnus pastor.

Dissentio iterum facta est.) Et hic σχίσμα est.

Facta sunt encęnia.) .i. Initialia, vt verbū verbo reddam, à καινόν nouum, ἐγκαινόω, innouo, initio, dedico. Sacer apud Iudæos dies ob memoriā instaurati templi, post diutinam in Perside captiuitatem. Scribendum est autem encænia per æ diphtongum, quod κενόν per Epsilon Græcis sonat inane. Encænia.

Animam nostram tollis.) Quum Gręcè sit αἴρεις, miror quur interpres Chrysostomi pro tollis, verterit, perdis, quum hic sonet suspendis. Solus Alcuinus in Catena videtur priorem sequi sensum, Ait enim, suspensos & incertos dimittendo tolleret, qui venit, vt animas saluaret.

Dic nobis palàm.) παῤῥησίᾳ, id est, Libere, siue ingenue. Quanquam id non male vertit hoc sane loco.

Loquor vobis.) εἶπον ὑμῖν, id est, Dixi vobis.

Quia non estis ex ouibus meis.) Hic addunt Græci, quemadmodum dixi vobis, καθὼς εἶπον ὑμῖν, licet refragantibus magno consensu Latinorum exemplaribus. Apparet adiectum.

Non peribunt.) καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται, id est, Et non pereant. nisi quod ἀπόλωνται δυνατικῶς positum videtur, quemadmodum & aliàs videre est, οὐ μὴ, geminatum subiunctiuo iunctum potentialem modum efficere. Aut futuri tēporis addere significationem.

Duplex lectio.

Pater quod dedit mihi.) Secus habent Græca ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι μείζων πάντων ἐστίν, id est, Pater qui dedit mihi maior omnibus est, siue maximus omnium est. Siquidem hoc argumento probat neminem esse, qui poterit oues rapere de manibus patris, quod potētior sit ad seruandum, quàm aduersarius ad eripiendum. Ita legit Chrysostomus, et huic concinens Theophylactus. Quanquam Augustinus diuersam sequitur lectionem. Et facilis est lapsus in Græcis dictionibus μείζων ac μεῖζον, & ὅ, & ὅς. Iuxta lectionem Diui Augustini, potest accipi de Ecclesia, cuius aduersarij plurimi sunt, sed maior est virtute pusillus ille grex, non ex sese, sed quia pater dedit filio.

Sustulerunt ergo lapides.) Græci addunt πάλιν, id est, Iterum.

Et non potest solui scriptura.) Soluitur quod destruitur, & soluitur quod explicatur. Quanquam obscurior & confusior est aliquanto sermo totus. Sed sic ordinari potest, Si illos dixit Deos, ad quos sermo Dei factus est, & quod scriptum est falsitatis argui non potest, quomodo vos me quem pater sanctificauit & misit in mundum, dicitis blasphemare, eò quòd dixi me esse filium Dei. Quidam codices addunt coniunctionem, &, Et vos dicitis, ea perturbat sensum, nec est apud Græcos, nec in vetustis Latinorum codicibus. Cyprianus adducens hunc locum libro aduersus Iudæos capite quinto non addit scriptura.

Quærebant eum apprehendere.) Et hic addunt πάλιν, id est, Rursum, quod ante tentarint idem.

EX CAPITE VNDECIMO.

Lazarus

LAzarus à Bethania.) Latinius erat Bethaniensis, etiamsi apud Græcos nō additur articulus ὁ ἀπὸ Βηθανίας.

Et Marthæ sororis.) αὐτῆς, vt eius ad Mariam referatur, non ad Lazarum. Quanquam & harum frater erat Lazarus. Quidam codices habebant sororū, sed reclamantibus Græcis atque etiam nostris vetustioribus.

Vt glorificetur filius Dei per eū.) δι' αὐτῆς, id est, Per eam, vt pertineat ad infirmitatem, non ad Lazarum. Atq; ita legitur & in Latinis codicibus emēdatioribus. In codice aureo scriptum erat, filius hominis, pro filius Dei, consentiebat Constantiensis.

Nonne duodecim horæ sunt.) Huius sensus germanus ac simplex est, vt accipiamus Christum dixisse, nihil adhuc esse periculi, nondū enim adesse tēpus mortis suæ. Quemadmodū Lucæ decimotertio respondit Pharisæis denunciantibus quod Herodes vellet eum interficere, sanitates perficio hodie et cras & tertio die consummor. Et passionis tempus, vocat potestatem tenebrarum, & horam impiorum. Dies habet suas horas, nec is nostro arbitrio fit breuior aut longior, & ego tempus habeo præscriptum, quo debeam redimendi orbis negotium peragere. Id Iudæorum malicia non potest anticipari, proinde nihil est, quod mihi timeatis. Porrò suum illud tempus & aliâs diem vocat: Optauit Abraham videre diem meum, vidit & gauisus est. Theophylactus ab hac sententia minimum abest, qui diem vocat tempus quod præcessit passionem, noctem tempus quo captus est. Et apud nos dies æquinoctialis duntaxat habet duodecim horas, aliis temporibus vel plures vel pauciores, sed puto horas apud Iudæos fuisse inæquales, semper tamen inter exortum & occasum intercessisse duodecim horas, & noctem siue longissimam siue breuissimam, totidem horis Hora diei apud Iudęos.

fuisse distinctam, quum apud nos qui pares habemus horas, aliquando dies non habeat nisi octo horas, aliquando sedecim. Nec in quibuslibet regionibus dies ac noctes eiusdem sunt longitudinis. Porrò qui inæqualibus horis vtebantur à meridie, qui status est, sumebant certitudinẽ, cui respōdebat μεσονύκτιον. Inæquales autem horas dico, non quod sint inæquales horæ diei nocturnis, sed quod ipsæ sibi sunt inæquales. Velut huius diei horæ cras erūt lōgiores vsq; ad solstitium æstiuum, noctis breuiores. A Meridie igitur qui status est, sumitur non initium diei, sed dimensio, vt pars antemeridiana diuidatur in sex partes, pomeridiana in totidem. Itidem à medio noctis.

Et moriamur.) Vt moriamur ἵνα ἀποθάνωμεν, consentientibus et antiquis exemplaribus.

Vtique domine.) ναὶ κύριε, quod aliâs vertit, etiam.

Credidi p credo. Ego credidi quia tu es.) Frequenter admonuimus in huiusmodi verbis ad effectum pertinētibus, præteritum tempus vsurpari loco pręsentis, γέγηθα, gauisus sum, pro gaudeo. δέδια, metui pro metuo. ἤλπισα, speraui pro spero. Itaq; non veriti sumus pro credidi vertere credo.

Qui in hunc mundum.) Hunc, non additur Græcis εἰς τὸν κόσμον, id est, In mundum. Nec est venisti, sed ὁ ἐρχόμενος, id est, Veniens, siue qui venis, aut, CHRISTVS ille qui in mundum venturus erat.

Silentio dicens.) Græcè est λάθρα, hoc est, clanculum.

Surgit. Illa vt audiuit, surrexit.) ἐγείρεται, surgit. atque ita scriptum videmus in vetustis Latinorum codicibus. Et venustius est verbum pręsentis tēporis.

Et venit.) Item præsentis temporis ἔρχεται.

Et castellum hic oppidulum aut vicum significat, ne quis imaginetur palatium, aut arcem tyrannicam.

Iam foetet.) ἤδη ὄζει, id est, Iam olet, quę vox Graecis anceps est, & verecundius est olet, quàm foetet.

Ligatus manus & pedes institis.) Synechdochen Graecè extulit. Et institis Graecis est κειρίαις, quae vincula sunt sepulchralia. Institę.

Sudario.) Euangelista Graecè scribens, Latino vsus est verbo, quod & aliàs facit.

Congregauerunt ergo Pontifices & Pharisaei concilium.) Hoc loco in nonnullis Graecorum codicibus additum videmus κατὰ τοῦ ἰησοῦ, id est Aduersus IESVM, sed id suspicor ex alio Euangelista asscriptum.

Quum esset Pontifex.) ἀρχιερεύς, id est, Summus sacerdos. Et rursum, Sed quum esset Pontifex, ἀρχιερεὺς ὤν.

Cogitauerunt vt interficerent.) συνεβουλεύσαντο, id est, Consultabant, siue Concilium inibant inter se.

Apud Iudaeos.) ἐν τοῖς Ἰουδαίοις, id est, Inter Iudaeos.

Quae dicitur Effrem.) Gręci legũt Ἐφραίμ. Atque ita refert Hieronymus in locis Hebraicis.

EX CAPITE XII.

Libram vnguenti.) λίτραν. Videri poterat Euangelista Latinam vocem inflexisse in Gręcam, nisi λίτρα Iulius Pollux testaretur vocem esse à vetustis scriptoribus Gręcis vsurpatam, vt probabilius sit Latinos eam vocem à Graecis sumpsisse mutuo, mutata literula.

Nardipistici.) De hoc dictū est in Marco. Nā iisdem verbis vtitur vterq;.

Non quod de egenis pertinebat ad eum.) ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ, Quod de egenis curaret.

Et loculos habens.) τὸ γλωσσόκομον εἶχεν, id est, Marsupium, seu potius scrinium in quo pecuniæ reconduntur. Dictum à lingua, opinor, quod linguæ speciem haberent eiusmodi.

Sinite, p sine. Sinite illam.) ἄφες αὐτήν, Sine eam, cōsentientibus & vetustissimis exemplaribus nostris. Ad vnū enim Iudam id dictum est, non ad oēs: quod consentaneum sit illum prohibiturum fuisse.

Vt in diē sepulturæ meæ seruet illud.) Græca dissident, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ τετήρηκεν αὐτό, id est, In diem sepulturæ meæ seruauit illud. Iam enim illa preueniebat sepulturam Christi.

Me autem non semper habebitis.) Vtrunq; verbum est præsentis temporis: Paupetes semper habetis vobiscū, me vero non semper habetis, ἔχετε, ἔχετε.

In crastinum.) ἐπαύριον. Vertendum erat postridie, siue postero die.

Palma diuersa à buxo. Ramos palmarum.) τὰ βαΐα τῶν φοινίκων. Est autem βαΐον proprie ramus palmę, inde dictus, quod non facile reuellitur, eo quod hæc arbor natura sursum nitatur aduersus deprimentis manū, παρὰ τὸ βίᾳ τίλλεσθαι. Quidam illiterati palmam eandem putant quæ buxus est, quam & vulgus palmam appellat.

Inuenit Iesus asellum.) εὑρὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὀνάριον. Verti poterat, Nactus Iesus asellam. Etenim Græcis diminutiuum est neutri generis, quod ad vtrunque sexum possit accommodari.

Ecce

Ecce rex tu9.) Locus est apud Zachariã cap. 9

Ecce mundus totus abit post eum.) Totus, non additur apud Græcos.

Quidam gentiles.) ἕλληνες, id est, Græci.

Clarifica.) δόξασον, id est, Glorifica. Item in sequentibus, Et glorificaui, & glorificabo, seu potius, Et illustraui, & rursus illustrabo.

Omnia traham.) πάντας ἑλκύσω, id est, Omnes traham. Quanquam Diuus Augustinus nominatim etiam admonet, omnia legendum, non omneis. Verum admodum tenue discrimen est in Græcis vocibus πάντας & πάντα, nec ad sensum magni refert, prȩsertim quum Christus omnem creaturam vocet omne genus hominum. Omnia traham ad me.

Adhuc modicum lumen.) ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ᾽ ὑμῶν ἐστι, id est, Adhuc pusillum temporis lumen vobiscum est, siue ad breue tempus. Vt nõ intelligas pusillum luminis in illis superesse, sed Christum qui lux erat mundi, morte subducturum se breui. & in hunc sensum interpretatur Chrysostomus & hunc sequutus Theophylactus. Diuersam lectionem sequi videtur Augustinus, interpretans hoc esse modicum lumen, quod sibi conscij intelligerẽt, quid dixisset Exaltari à terra, quum iam tum in animo haberent eum tollere in crucem, aut quod intelligerent Christum manere in æternum. Nec est in vobis, sed μεθ᾽ ὑμῶν. i. Vobiscũ, vt intelligerẽt breui discessurũ. Quanq̃, vt ingenue dicã, opinor χρόνον, & apud Græcos additũ à quopiã, q̃ voluerit locũ explanatiorem reddere: præsertim quũ idem Ioannes capite proximo consimili modo loquatur, τεκνία ἔτι μικρὸν μεθ᾽ ὑμῶν εἰμί. Atq̃ hinc sanè ansa erroris, quod nõ addiderit χρόνον. alioq̃ nõ fuisset locus lapsui; & tamẽ ne μικρὸν posset referri ad lumen obsta-

obstabat articulus ἔτι μικρὸν τὸ φῶς. Si sensisset paululum luminis dixisset μικρὸν φῶς.

Tanta signa.) τοσαῦτα. Sensus esse potest, tot signa, siue tam multa.

Domine quis credidit auditui nostro.) Testimonium extat apud Esaiã cap. 53. Cæterũ testimoniũ proximũ, ex eiusdem prophetæ cap. 6. retulit.

Et indurauit cor eorum.) καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, id est, Et excæcauit cor eorum. Interpres legisse videtur ἐσκλήρωκεν.

De synagoga non eiicerentur.) ἀποσυνάγωγοι γένωνται. De quo paulo superius admonuimus.

Et non custodierit.) καὶ μὴ πιστεύσῃ, id est, Et non crediderit. Alii legisse videntur, καὶ μὴ τηρήσῃ, ad sensum perpusillum refert.

Qui spernit me.) ὁ ἀθετῶν, Qui reiicit, ita legit Cyprianus.

EX CAPITE XIII.

Facta pro cœpta.

COena facta.) δείπνου γενομένου. Diuus Augustinus putat hic factam accipi pro cœpta, siue parata, quemadmodum in sacris literis dicitur dies factus, quum exortus est sol, non quum peractus dies. Nam post legitur accubuisse, & buccellam tradidisse Iudæ. Et olim cœnaturi lauabant, nisi forte, quod post actum est, ad secundas mensas pertinere videbitur.

Omnia dedit ei pater.) sibi potius, quam ei, & Dedisset potius, quàm dedit.

Linteum Græce vsurpatũ

Cûm accepisset linteum.) καὶ λαβὼν λέντιον, id est, sumpto linteo.

Et ponit vestimenta sua.) τὰ ἱμάτια. Summas vestes intelligit. Idem verbum cap. 19. vertit eodem modo, Portans spineam coronam & purpureũ

vesti-

vestimentum, τὸ πορφυροῦν ἱμάτιον, quū hic haud dubie pallium regale significet.

Non habebis partem.) οὐκ ἔχεις, id est, Non habes, pręsentis temporis verbo.

Magister ac domine.) Hæc apud Euangelistas nominandi casus sunt, ὁ διδάσκαλος καὶ κύριος. Nam & absentem sic appellabant, vt Ioannes, Dominus est: vnde nihil erat incommodi, si vertisset, magistrum ac dominum, & sensus esset plenior

Alter alterius lauare.) Gręce est ἀλλήλων, hoc est, Inuicē, siue Alij aliorū. Quanq̄ id quidem et apud Laurentium linguę censorem defendi posset.

Nec Apostolus maior est eo qui misit illum.) Nō est allusio in vocibus apud Euangelistā, sed in rebus. Apostolus enim dicitur à verbo ἀποστέλλειν quod est proprie cū mandatis mittere. πέμπειν quomodocūq; mittere. Poterat ita reddere προσονομασίαν, Nō est legatus maior eo q̄ se legauit.

Leuabit contra me.) Leuauit est & in Gręcis & in vetustissimis nostris exemplaribus ἐπῆρεν vt sit præteriti temporis verbum.

Leuabit contra me calcaneum suum.) Desumptum est ex psalmo quadragesimo.

Amodo.) ἀπ᾽ ἄρτι, Posthac, seu potius Ex hoc tempore, nisi aduerbium ἀπ᾽ ἄρτι, libeat referre ad verba sequentia, γνῶτε, & πιστεύσετε.

Protestatus.) ἐμαρτύρησε. i. testatus est.

Innuit ergo huic Simon Petrus.) Græca sic habent, νεύει οὖν τούτῳ Σίμων Πέτρος, πυθέσθαι τίς ἂν εἴη περὶ οὗ λέγει, id est, Innuit igitur huic Simon Petrus, vt interrogaret quis esset de quo diceret. Innuit autem præsentis temporis est.

Buccella Offula

Intinctū panē.) ψώμιον.i. buccellā siue offulā.

Dedit Iudæ.) Dat, δίδωσι, & ἐμβάψας, vt intelligas ipsum Christum intinxisse.

Iudæ Simonis Ischariotis.) ἰούδᾳ σίμωνος ἰσκαριώτῃ, id est, Iudæ Simonis Iscariotæ, vt Iscariotæ sit dandi casus, & Iudas intelligatur Simonis filius.

Post buccellam.) Quod modo vertit bis Panem, nunc vertit buccellam, ne quis existimet aliqd diuersum esse apud Græcos. Est autem ψώμιον proprie offula panis intincta iuri.

Deus clarificabit eum in semetipso.) ἐν αὐτῷ. Rectius habebat scriptura, ἐν αὑτῷ, vt referatur ad patrem, quanquam scio discrimen hoc in libris præsertim sacris non obseruari perpetuo. Et opinor hic præpositionem in, iuxta sermonis Hebraici proprietatē vsurpatam vice per.

Filioli.) Nonnulli codices habebant τέκνα .i. Filii, nonnulli τεκνία diminutiue Filioli. Cyrillus legisse videtur τεκνία diminutiue.

Adhuc modicū.) ἔτι μικρὸν, adhuc paulisper.

EX CAPITE XIIII.

ET ait discipulis suis.) Hæc in vetustis codicibus non addebantur, ac ne in Græcis quidem omnibus. Adiecta videntur ab erudito quopiā ad concinnandam sermonis seriem.

Creditis in Deum.) Vtrobiq; anceps est verbum πιστεύετε, πιστεύετε, an sit Creditis, an Credite Vnde quadrifariam legi potest, Creditis in deum, & in me creditis. Atq; ita legisse videtur ex interpretatione sua Chrysostomus, quasi fides quam habebant in deum, & in dei filium Iesum, illis abunde præsidio esset futura aduersus persequutionum procellas. Aut sic, Credite in deū, & in me credite, vt vtrunq; iubeat fieri, ne turbentur. Ad hunc modum citat Hilarius

lib. de trin. 9. Tertio modo sic, Creditis in deum, & in me credite, vt sit sensus, Creditis in Deum, vt Iudæi, credite & in me, vt sitis Christiani. Quarto sic, Credite in deum, & in me creditis: vt sit sensus, Credite in deum, quod si facitis, eadem opera in me quoque creditis. Cyrillus interpretatur vtrunque verbū imperandi modo: hoc tamen loco significantius erat Confidite siue fiduciam habete in me.

Si quo minus.) εἰ δὲ μή. i. Sin minus, vel alioq.

Quia vado parare.) Quia ὅτι nō est in qbusdā Græcis codicibus, quanquam superflue additur, nisi sit causalis coniunctio. Ergo hic etiamsi aderat, non erat vertenda, sed tantum, In domo patris mei mansiones multæ sunt, quod si secus esset, dixissem vobis, Vado parare vobis locum, siue, Quod eo paraturus vobis locum. Quod autem dicit, iterum venio pro veniam, aut reditus celeritatem indicat, aut certam promissi fidem.

Ego sum via veritas & vita.) Annotandum singulis horū nominū apponi articulum ἡ ὁδὸς, ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή, vt intelligamus non quālibet viam, aut veritatē, aut vitā, sed verā illam & vnicā. Vis articuli.

Et patrem meum vtique cognouissetis.) ἐγνώκειτε ἄν. Recte vertit ἄν in vtique.

Et amodo cognoscetis.) γινώσκετε, id est, Cognoscitis, suffragantibus & antiquis exēplaribus, vt sit verbum indicatiui modi præsentis temporis. Atque amodo quod Græcis est ἀπ᾽ ἄρτι, iam semel atque iterum posuit pro nunc. Euidentius itaque vertisset, & iam nunc cognoscitis eum.

Et non cognouistis.) ἔγνωκας .i. Cognouisti me Philippe. sic enim legit Chrysostomus, Hilarius, et Diuus Augustinus.

Qui videt me.) ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν πατέρα, id est

id eſt, Qui vidit me, vidit patrem, nec additur apud Græcos coniunctio, & vtrunq; verbũ præteriti temporis eſt. Aſtipulantur omnibus Græcorũ codicibus quædam vetuſta Latinorum exemplaria, ac nominatim omnium vetuſtiſſimum ex bibliotheca diui Pauli apud Londinum.

Nõ creditis quia ego in patre, & pater in me eſt.) Ad hunc ſanè modum legit Auguſtinus. Verum Cyrillus & Chryſoſtomus, non addunt οὐ, quod pauló ante Philippum obiurgarit per huiuſmodi interrogationem. Cęterum omnibus iubet, vt credant, Credite quod ego in patre &c.

Alioqui propter opera.) εἰ δὲ μή. Quod modo tranſtulit, Si quo minus, hic tolerabiliter vertit Alioqui, hoc eſt, etiamſi aliás nõ creditis, vel ipſis commoti factis credite, id quod propemodum non eſt credere. Neq; enim proprie credimus quod videmus, ſed experimur potius.

Et maiora horum.) καὶ μείζονα τούτων, id eſt, Maiora his. Interpres reliquit Græcum genitiuum.

Et quodcunq; petieritis patrem.) Patrem nõ additur nec in Græcis, nec in antiquis exemplaribus: Nec vertendũ erat Quodcũq;, ſed quicquid, ὅτι ἄν, ſiue vt alij legunt, ὃ ἐάν. Ac mox non eſt eadẽ dictio Græca, ſed ἐάν τι, id eſt, Si quid petieritis.

Paracletus. Et alium paraclitum.) Iam illud notius eſt, q̃ vt ſit admonendum, paracletum per è ſcribendum in penultima, eamq; producẽdã, quũ Græce ſit παράκλητος per ita.

Quia non vidit eum.) οὐ θεωρεῖ, id eſt, Non videt, præſentis temporis, quemadmodum eſt in emendatioribus etiam Latinis. Ac mox:

Apud vos manebit.) Manet eſt, μένει, niſi mutato accentu legimus μενεῖ.

Non

Non relinquã vos orphanos.)Orphanos Græca vox est,sed tamen Latinis vsurpata.Sonat autem orphanus,orbum parentibus,ac destitutum præsidiis amicorum.

Vos autem videbitis.)θεωρεῖτε,id est,Videtis, consentientibus & antiquis exemplaribus.

Et manifestabo ei meipsum.)ἐμφανίσω,quod magis significat tacite & clam indicare. Vnde & ἔμφασις dicta,quod tacitã habeat vim. Idq; magis congruit cum afflatu,quo se deus insinuat in animos suorum.

Domine quid factum est.) τί γέγονεν,id est, Quid accidit?Sermo prouerbialis est,de re noua subitaq;.Quanquam,Quid factum est,in eundem sensum dixit Martialis.

Quid factum est rogo,quid repente factum?

Et sermonem quem audistis non est meus.) Græcis non est Sermonem,sed sermo,ὁ λόγος. Certe diuus Augustinus legit. Sermo quem audistis, non Sermonem quem audistis. Vnde planè suspicor hunc locum scriptoris errore fuisse mutatum.Nec est Audistis,apud Græcos,sed ἀκούετε. Auditis,licet reclamãtibus exemplaribus nostris.At facilis est lapsus in ἀκούετε & ἠκούετε. Proinde super hac re non censeo digladiandum,præsertim quum sensus fermè maneat idem.

Paracletus autem spiritus sanctus.)Duriuscule cohærẽt duo nomina substantiua,præsertim quum prius sit masculini generis,posteri9 neutri,ὁ παράκλητος & τὸ πνεῦμα.Proinde commodius reddidisset ad hunc modum: Cæterũ paracletus ille qui est spiritus sanctus, quem spiritum missurus est pater in nomine meo.Adduntur enim Græcis vtrobiq; articuli ὁ & τό.Et articulus postpositiuus,quem,

Græcis

Græcis non poteſt referri,niſi ad ſpiritum,eſt enim ὅ non ὅν.

Et ſuggeret vobis.)ὑπομνήσει,id eſt,Commonefaciet,ſiue ſubmonebit,vt magis ad verbum exprimam.Duo poſuit,διδάξει Docebit & commonefaciet.Docemur quæ neſciebamus,cômonemur eorum quæ iam exciderant.Et mox,

Omnia quæcunq; dixero vobis.)Græcis eſt εἶπον,dixi,aut certe dixerim. Nam dixero futuri temporis eſt.

Pacem relinquo.)Annotauit hoc Auguſtinus quod in priore particula non additur meam,in ſecunda additur.Id quoniam ad lectionis integritatem attinet viſum eſt admonere,ne quis ſcriba deprauet.

Neq; formidet.)δειλιάτω.)Quod proprie eſt ob ignauiam refugere,& detrectare periculum,animoq; pauido eſſe.

Vado & venio ad vos.) ὑπάγω καὶ ἔρχομαι,id eſt,Abeo & venturus ſum ad vos,hoc eſt.Diſcedo mox rediturus,etiãſi poſterius verbũ ambiguũ eſt.

Quia pater maior eſt me.)Secundũ Hilarium pater maior eſt filio autoritate,hoc eſt,ratione principij,quia à patre filius,nõ contra,quam interpretationem probat & Cyrillus in Theſauro libro.2.Quod autem Hilarius dicit,Patrem eſſe maiorẽ filio,filium tamen non eſſe minorem,intelligendum eſt patrem eſſe principium filij,qui natura tamẽ ſit æqualis patri, eô quod eadem ſit natura patris & filij.In diuinis perſonis ordo quidem eſt,inæqualitas non eſt:quemadmodum diſtinctio eſt,diuerſitas nulla eſt.

Gauderetis vtique.) Offenditur Laurentius, quod ἂν verterit Vtique,quod ea coniunctio ſit expletiua,quanquam ne hę quidem omnino nullum habent vſum.

Venit

Venit enim princeps.) ὁ τ κόσμȣ τȣτȣ ἄρχων, id est, Venit enim ille huius mundi princeps, ob articulum appositum, vt diabolum intelligamus. Additum est etiam pronomen τȣτȣ, ne mundũ vniuersum intelligamus. Deinde ἔρχεται potest esse veniet futuri temporis, propter instantẽ passionem & accusationem. Hieronymus in commentariis Osee citat Veniet. Certe præteriti tẽporis esse non potest.

EX CAPITE XV.

OMnem palmitem in me non ferentem fructum tollet.) Græce est αἴρει, id est, Tollit præsentis temporis: & eum, additum est, iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Ac mox:

Purgabit eum.) καθαίρει, Purgat, vt actionem & functionẽ patris declaret absq; ratione temporis.

Fructum plus.) ἵνα πλείονα καρπὸν, id est, Vt plus fructus, aut copiosiorem fructum. id quod videri potest deprauatum à librario. Fructum plus.

Vos palmites.) κλήματα. Augustinus libro aduersus literas Petiliani primo, capite quinto, legit Sarmenta, pro palmitibus.

Mittetur foras.) ἐβλήθη ἔξω, id est, Missus est foras, vel potius Eiectus est foras. Cum hoc congruit quod sequitur & arescit. Item, Missus est

Et arescit.) ἐξηράνθη, id est, Exaruit. In hoc certe suffragantibus antiquis codicibus. Vnde probabile est, & mittetur, pro mittitur, quoniã id erat in procliui, à librariis deprauatum, maxime quum sequatur Et ardet. Ostendit enim per similitudinem quid fieri soleat, vt per eam intelligamus quid in nobis futurũ sit, ni manserimus in vite. Mittitur, & ardet.

Et colliget ea.) καὶ συνάγουσιν αὐτὰ, id est, Colligunt eos, vt subaudias palmites. Vetustissimus codex

dex Latinus habet Colligent eos, nempe palmites, qui Græcis sunt neutri generis. & ardent non ardet. Duplex fuit hic erroris occasio: altera quod subito mutatur numerus in palmes, & palmites: altera quod etiam apud Græcos est verbum singularis numeri καίεται. Verum in priore meminisse debebat, quod in his quæ genus rei significant subinde mutatur numerus. Etenim nihil refert, utrum dicas Elephantus post decem annos parit, an elephanti pariūt. Hic speciem palmitis distinxit à stirpe. In altero non animaduertit, nominibus neutri generis numeri pluralis addi verbum singularis numeri. Et ne soli Græci sic videantur legere, in codice Constantiensi in ea, & in ardet erat rasura, vt agnoscas fuisse scriptum, eos, et ardent. Theophylactus nobiscum facit.

Numerus pro numero in collectiuis aut speciē significantibus,

Mittent.) βάλλουσι, id est, Mittūt, & in hoc suffragantibus antiquissimis exemplaribus: quanquam aptius erat, Coniiciunt.

Fructum plurimū.) καρπὸν πολὺν, id est, Fructum multum, siue vt alibi vertit, Copiosum.

Quàm vt animā.) ἵνα τις τὴν ψυχὴν, id est, Vt quis animam. Quàm nec additur, nec est addendum. Etenim si addas quàm, significas vnam hanc esse charitatem maiorem ea quam habuit Christus, si quis animam impendat amicis. Certe codex aureus nō addit, nec Constantiensis.

Iam non dicam.) οὐκ ἔτι λέγω, id est, Iam non dico, siue, posthac non dico. Suffragatur Grecę lectioni codex aureus.

Scitote quia me.) γινώσκετε. Greca vox anceps est ad Scitote & scitis.

Me priorem vobis.) ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν, id est, Me qui sum primus vestrū, siue me prius quàm vos. Nam sermo Græcus anceps est ad vtrunque sensum, quanquā posterior magis probatur, vt πρῶτον

aduer-

aduerbium sit, & superlatiuum vsurpatum vice comparatiui.

Mementote sermonis mei.) Mei nō est in Græcis codicibus, sed interpres expressit emphasim articuli Græci τῷ λόγῳ.

Nunc autem excusationē non habent.) πρόφασιν, Prætextum. Plus enim quiddam dixit, q̄ si dixisset Excusationem. Nam & qui iustam excusationem non habent, tamen prætexunt aliquid, Istis erat adempta omnis tergiuersatio. Excusatio πρόφασις

Odio habuerunt me gratis.) Vaticinium est Psalmo. 68. iuxta nostram supputationem.

Quum autem venerit paracletus, quem ego mittam vobis à patre spiritum veritatis.) τὸ πνεῦμα, Quoniam neutri generis est, incertū est vtrius sit casus, nominandi, an accusandi. Cæterum magis conueniebat spiritus. Interpretatur enim quis sit ille consolator, nempe spiritus veritatis. Non enim mittendo fit spiritus, sed qui spiritus est mittitur.

Qui à patre procedit.) ἐκπορεύεται. Quod eleganter verti poterat, & proficiscitur, nisi processionis vocabulum aures iam omniū occupasset. Atqui proprie procedit, qui pompa quadā prodit in publicum, velut sponsus procedit, aut sponsa. Quod Verg. dixit:

Tandem progreditur.

Et vos testimonium perhibebitis.) Græce est μαρτυρεῖτε, id est, Testimonium perhibete, vt sit imperandi modus, aut testimonium perhibetis. Atq; ita scriptū fuisse suspicor ab interprete. Sanè Cyrilli interpres vertit perhibete. Quanquam mihi videtur accommodatius Perhibetis μαρτυρεῖτε, hoc est, ipsi estis testes, & mox adiicit caussam, Quia ab initio mecum estis. In Constantiensi erat perhibetis.

EX CAPITE XVI.

 Absq;

ABsque synagogis.) Grecis composita dictio est ἀποσυνάγωγος, quasi dicas, Alienus à synagoga, & interdicent vobis synagogam.

Hora, pro tempore

Sed venit hora.) ἔρχεται. Venit, aut præsentis est temporis, aut futuri. Hic magis vertendum erat, Veniet, siue instat. Et tempus potius quàm hora.

Arbitretur obsequium se præstare.) δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ θεῷ, id est, Videatur cultum exhibere deo & sacrificium offerre. Obsequium apud Latinos longe aliud sonat.

Reminiscamini.) μνημονεύετε, id est, Memores sitis, siue Memineritis. Reminiscimur enim proprie quæ nobis exciderant.

Et iam nō videbitis.) καὶ οὐκ ἔτι θεωρεῖτε, id est, Non amplius videtis. Quanquam apparet eum abusum tempore. Item est οὐκ ἔτι, id est, Postea, siue deinde.

Ille spiritus.) Ille nō refertur ad spiritū quantum ad vocem, sed ad paracletum, id est, consolatorē, ἐκεῖνος τὸ πνεῦμα, id est, Ille qui est spiritus. Nam spiritus, vt diximus, apud Græcos neutri generis est.

Docebit vos omnem.) Græce nō est docebit, sed ducet, ὁδηγήσει, & in omnem veritatem.

Modicū pro pusillum.

Modicum & nō videbitis.) θεωρεῖτε, id est, Videtis suffragantibus & vetustis Latinorum exemplaribus. Quanquā vt dixi, videtur abuti tempore, quū sequatur mutato verbo ὄψεσθε, Videbitis. Cæterū modicum pro pusillo posuit, cum Latinis modicum dicatur moderatum, à modò. Hic ad tempus refertur μικρόν.

Plorabitis & flebitis.) κλαύσετε καὶ θρηνήσετε, id est, Plorabitis & lamentabimini, siue lugebitis.

Nemo

Nemo tollet à vobis.) οὐδεὶς αἴρει, id est, Nemo tollit, verbo præsentis temporis. Hoc est, nemo potest tollere.

In nomine meo.) Hebręis in nomine alicuius fieri dicitur, quod autoritate ac virtute cuiuspiam fit. Id nõ video quomodo Latine possit exprimi. Siquidem In nomine meo, non est elegantię Romanę. Sub nomine meo, non prorsus idem exprimit. Nomine meo, certe ambiguum est. Proinde fortassis præstiterit hunc sermonem inter eos numerare, quos oporteat peculiari sacrarum scripturarum linguę condonare.

Ipse enim pater.) αὐτὸς, apud Græcos quiddã habet, quod haud scio, an sit apud Latinos, vt vltroneum significet. sensus enim est, Non dico me rogaturũ pro vobis, vt vobis faueat, iam enim vltro vos diligit, etiam nemine rogãte. Vnde & αὐτόματα vocant illi. *Ipse, pro vltro*

Ecce venit hora & iam venit.) Prius Venit, præsentis est temporis, ἔρχεται, quo tamen Græci aliquoties in significationem futuri vtuntur. Græcis diuersa sunt verba, Venit & venit: quum posterius sit ἐλήλυθεν, Vnde rectius erat, Instat hora & iam adest.

In mũdo pressuram habebitis.) ἔχετε, præsentis temporis, Habetis.

EX CAPITE XVII.

Potestatem omnis carnis.) Carnem, hominem vocat.

Et omne quod dedisti ei, det eis vitam æternam] Suspicor hanc loquẽdi formam ab Hebræis sumptã, quare sensus erat reddẽdus potius q̃ verba.

Te solũ verũ deũ.) σὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν, id est, Te qui solus verus es deus.

Clarifica me.) Verbũ clarificãdi toties hic re-

petitum Græce est Glorificare, δοξάζειν. Et claritate δόξῃ, id est, Gloria.

Priusquam mundus fieret.) Græce est, πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί, id est, priusquã mundus esset: Interpres legisse videtur γίνεσθαι, pro εἶναι. Hieronymus hunc citãs locum ad Fretelam, legit esset, & Græce legit εἶναι.

Filius perditionis, & similia. Nisi filius perditionis.) Et hic color sermonis peculiaris est Hebræorum, qui pro epitheto addunt genitiuum substantiuum, deus pacis, deus pacificus, lex mortis, lex mortifera, filij inobedientiæ, filij inobedientes. Alioqui quid est filius perditionis, nisi quem peperit perditio?

Sicut tu me misisti in mundum, ita & ego misi eos in mũdum.] Potest & hic esse sensus, si legamus coniunctim, Sicut tu me misisti in mundum, & sicut ego eos misi in mundum, ita pro eis quoq; sanctifico meipsum, vt quemadmodum ego sancte prędico veritatem tuam, ita prædicent & illi quod à me didicerunt. Si placet hęc lectio, omittendum est aduerbium ita. In aureo codice non additur ita.

EX CAPITE XVIII.

Torrẽs cedron. TRans torrentem Cedron.) τῶν κέδρων. Articulus additus indicat Cedron non esse nomen Hebraicum, sed Cedrorum. Opinor torrẽtem ita dictum, quod hinc & hinc cedros haberet, quemadmodum dictus est mons oliuarum. Diuus Hieronymus meminit huius nominis in locis Hebraicis, indicans torrentẽ ac vallem esse eius nominis ad orientalem plagam vrbis Hierosolymitanę. Atq; haud scio, an à situ loci vocabulum loco sit inditum, quum idem inibi testetur Cedem quod est apud Ezechielem, ab Aquila & Symmacho versum fuisse orientẽ. Etiamsi Capnion noster putat ab obscuritate dictum

Hebræ-

Hebræis,& vocem Cedron Hebraicam esse,nõ Græcam,quum Hebræi Cedros arazim appellent.Ego autem non inuitus subscribo sententiæ Capnionis. Tradit enim se dominus potestati tenebrarum.

Sinite hos abire.)Christus hic agit personam veri pastoris,discipuli populum repræsentant Christianũ.Docet igitur vt quoties ingruit procella persequutionis,episcopus pro suorum incolumitate,suum caput periculis obiiciat,& illis quoad possit,consulat. *Sinite hos abire.*

Cohors autẽ & tribunus.)Cohors Græce est, σπεῖρα, id est,Funis,siue caterua,& tribunus est χιλίαρχος,id est,Præfectus mille viris.

Ad prunas.)ἀνθρακιὰν πεποιηκότες,id est,Congestis prunis,ita vt fit in atriis magnatum,quod fumi minus habeant.

Adducunt ergo Iesum ad Caiapham in prætorium.)ἀπὸ τοῦ καϊάφα,id est,A Caiapha,nimirũ á domo Caiaphæ.Atq; ita legitur & in nostris exemplaribus,vel mediocriter emendatis. Ad eundẽ modum legit Chrysostomus & Cyrillus,vt ne memorem de Theophylacto.Nec est Græcis,Adducunt, sed ducunt,ἄγουσι.Primum Iesus adductus est ad Annam,is vinctum misit ad Caipham generũ,illinc quum tota nocte nihil respõdisset,mane deductus est ad ædes præsidis. Deprauandi occasio hinc nata est, quod lector nõ agnouit tropum sermonis,quo dicimus ad nos pro eo quod est ad ædes nostras,& á vobis est,id est ab ædibus vestris.Similem errorem indicauimus Marci quinto. Ab archisynagogo. Est autẽ hic tropus synecdoches species,qua possessorem indicamus nomine rei possessę.Quale est Vergilianum illud.Iam proximus ardet Vcalegon.Item illud ex Eunucho.Eamus ad me,id est,ad ædes meas. *Ad Caiapham pro á Caiapha*

EX CAPITE XIX.

ET dicebāt, aue.) In Latinis codicibus adduntur hæc: Et veniebant ad eum, & dicebant aue. Id in Græcis non eſt.

Et exinde.) ἐκ τούτου, id eſt, Ex eo, vt ſubaudias tempore.

Lithoſtrotus Lithoſtratus.) λιθόστρωτος. Grece ſonat, quaſi dicas lapide ſtratus, à λίθος, lithos, quod Grecis lapis eſt & στρώννυμι, ſterno, inde στρωτὸν dicitur quod quocunq; modo ſtratū eſt, & στρῶμα, quod inſternitur. Atq; ita legitur in vetuſtis exemplaribus Latinis lithoſtrotos. Cæterum Gabbata locum æditum ſonat Hebræis. Vnde apparet locum fuiſſe æditiorem accommodum iudicio.

Imperator. Non habemus regē niſi Cæſarem.) Cæſar hoc loco ſignificat imperatorem Romanum. Nam id cognominis etiamſi non fuit ortum à Iulio, tamen ab hoc imperij vſurpatore, in ſucceſſores tyrannidis eius deriuatum eſt. Porrò quod regem vocat, non imperatorem, hoc eſt, βασιλέα, non αὐτοκράτορα, ſciendum eſt, Græcis & imperatorē Romanū dici βασιλέα.

Et baiulans ſibi crucem.) Græci legunt, Crucem ſuam, τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. Hoc tametſi ad ſenſum nihil intereſt, tamen admonitum volui lectorē, ne continuo radat.

Titulus τίτλος Et titulum Pilatus.) Euangeliſta Latina voce vſus eſt, τίτλον, vt ſupra in linteo & prætorio. Mattheus vocauit αἰτίαν. Dicere poterat ἐπιγραφὴν. i. Inſcriptionē, quemadmodū dixit Lucas.

In ſuam.) εἰς τὰ ἴδια, id eſt, In ſua, concordantibus & antiquiſſimis voluminibus, hoc eſt, In ſuum ius. Sic etiam interpretatur Ambroſius in libello ad virginem.

Vas

Vas aceto plenũ.) Quũ Grecè sit σκεῦος, tamẽ Hilarius locũ hũc adducẽs cõmentario in Psalmũ. 68 legit, pro vas, concha, veluti vasis genus exprimens.

Lancea latus eius aperuit.) ἔνυξε, id est, Fodit, siue pupugit. Interpres legisse videtur ἤνοιξε, quod significat, Aperuit. Illud leuiculum, quod sermo Græcus anceps est, eo quod αὐτῷ ad lanceam referri potest, lancea sua percussit latus. Interpres vertit αὐτῷ τὴν πλευρὰν. i. latus eius, vt αὐτῷ Christũ notet. Nulla esset ambiguitas si seruaretur differẽtia quã Grammatici tradunt inter αὑτῷ prima aspirata, & αὐτῷ prima tenui.

Et ille scit quia vera dicit.) Sensus anceps est etiã Grecis, vtrũ Christus sciat quod Euangelista vera narret, an ipse Ioannes sibi cõscius sit, quod vera loquatur loquitur enim de se, veluti de tertia persona.

Videbunt in quem transfixerunt.) Est apud Zachariam capite. 12.

Et ligauerunt eum.) αὐτὸ, id est, Illud, nempe corpus. Atq; ita legit Augustinus.

EX CAPITE XX.

Cucurrit ergo.) τρέχει, id est, Currit, verbo præsentis temporis.

Inuolutum in vnum locũ.) In vno loco quanq̃ Greca prępositio anceps est.

Et sudarium.) Latina vsus est voce Grece scribens. Nam illi καψιδρώτιον appellant, autore Polluce. Sudarium

Abierunt ergo iterũ discipuli ad semetipsos) Rursus erat dicendum, non iterum. Et Ad se dixit, ꝑ Domum suam.

Et vidit duos angelos.) καὶ θεωρεῖ, id est, Cernit, siue videt, præsentis temporis.

Duos angelos in albis.) Interpres reddidit Græcã figurã, iuxta quã illi in purpura vocant hoïem purpuratum: vnde nos vertimus Albis amictos.

Conuersa est retrorsum & vidit.) Rursus est θεωρεῖ .i. Videt, præsentis temporis.

Ascendo ad patrem meum.) In hoc sermone semel duntaxat additur articulus, πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ θεόν μου, καὶ θεόν ὑμῶν. Siue φ articulus præcedens seruit & reliquis partib⁹ siue φ hoc pacto magis exprimitur quod sensit Christus, se accedere ad eum qui esset pater sibi cõmunis cũ discipulis, atq; idem deus, sibi cũ illis cõmunis. Sic & Paulus alicubi, Deus & pater Domini nostri Iesu Christi. Etenim si dixisset τὸν θεόν μου, visus fuisset, alium dicere patrem suum, alium deum suum.

Quia vidi Dominum, & hæc dixit.) ὅτι ἑώρακε τὸν κύριον, καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ, id est, Quod vidisset Dominum, atq; is hæc dixisset sibi. Interpres legisse videtur ἑώρακα, nec refert ad sensum.

Figuram clauorum.) τύπον .i. Figuram. atque ita legitur in quibusdam codicibus Latinorũ. Etiãsi mihi neutrũ verbum satis arridet. Sentit enim vestigiũ vulneris ex clauis impressum. Augustinus enarrans epistolam Ioannis, vertit cicatrices. Verũ vt Latinis exiguũ est discrimen inter figuram & figurã, ita Græcis inter τόπον & τύπον. Apud Irenæũ lego figuras. Incredulus sed fidelis.) ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός .i. Infidelis, sed fidelis, siue incredulus, sed credulus, aut credens, ne pereat προσονομασία. Etenim quod scribit Valla, fidelẽ Latinis sonare bonæ fidei hominẽ magis q̃ credentẽ, hoc est, nõ qui habeat alteri fidem, sed qui præstet fidem, vere quidem dicit, verum ea vox iam ab omnibus Christianis scriptoribus in hunc sensum est vsurpata.

Dominus meus & Deus meus.) Hic palàm

Euangelista Christo dei vocabulum tribuit. Christus aperte dictus deus.

Qui non viderũt & crediderunt.) οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες. Augustinus in eo quem paulo ante citauimus loco, vertit, Et credunt, quod apud Græcos rarũ non est in verbis affectuum, præsertim quę notãt actum manentẽ. Neq; enim qui credidit, credere desiit, sicut qui cœnauit cœnare desiit.

EX CAPITE XXI.

ET illa nocte nihil prendiderunt.) Et iterũ: Afferte de piscibus quos prendidistis. In nonnullis habebatur, Ceperũt et cepistis. Gręce est ἐπίασαν & ἐπιάσατε, nisi qđ magis proprie πιάζομεν .i. prendimus, fugientia. Nã capimus quomodocũq;. Nunquid pulmentariũ habetis?) προσφάγιον, quod mox appellat ὀψάριον, inde dictum quod addatur pani, & Num quod dicendum erat, aut certe nunquid pulmentarij. Pulmentarium προσφάγιον

Tunica succinxit se.) τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο id est, Pallio, siue penula aut toga. Nam tunica vestis est interior. Ependytes dicta, quod superne induat. Sed vt Romæ populus infimus tunicatus appellatur apud Flaccũ, quod pro toga tunicis vteretur, ita verisimile est piscatoribus, tunicã fuisse summã vestem.

Prunas positas.) ἀνθρακιὰν, ignis est ex congestis carbonibus.

Piscem & piscibus.) ὀψάριον, ὀψαρίων. Hic palam apparet ὀψὸν & ὀψάριον eius nominis diminutiuum pro pisce accipi, quũ dicatur ab ὀπτῶ, quod est, asso.

Et quum tanti.) τοσούτων ὄντων .i. Quum tot essent. De numero loquitur, non de magnitudine. Tanti. pro tot.

Et accepit panẽ & dabat eis.) Venit, accipit, & dat, oia Gręcis præsentis sunt temporis ἔρχεται

λαμβάνει, δίδωσι. Suffragatur Græcæ lectioni codex aureus. Hoc iã tertio.) τοῦτο ἤδη τρίτον. i. Hac iam tertia vice. Tertium erat latinius.

Simon Ioannis.) Σίμων ἰωνᾶ. i. Simon Iona. Quanquam in nonnullis erat ἰωαννᾶ quemadmodum & in Luca.

Diligis me plus his?) Interpres vitasset amphibologiam, si dixisset, Diligis me plus quàm hi. Alioqui Diligis me plus his, potest intelligi, Diligis me plus quàm hos.

Amo
ἀγαπῶ
Amo
φιλῶ

Tu ſcis q̃a amo te.) Quod modo diligis erat, nunc mutat Amo. Verum variauit & Euangelista Græcam vocẽ, prius illud est, ἀγαπᾷς, posterius, φιλῶ, quibus tamen citra discrimen est vsus. Id quod indicauit & Augustinus lib. de ciuitate dei. 14. ne quis arbitratus subesse mysterium in hac varietate frustra philosophetur. Apud Latinos amo vehementius est, quàm diligo.

Oues, agni

Paſce agnos meos.) Bis dixerat, βόσκε. i. Paſce siue ale, semel ποίμαινε. i. Rege, vt pastor regit gregẽ. Nec est vbiq; Agnos, sed bis πρόβατα. i. Oues, semel ἀρνία. Nec in his opinor vllũ esse discrimen. Quò tu non vis.) ὅπου οὐ θέλεις. At cur non & superius itidem vertit, Ibas vbi volebas, quũ sit idem aduerbium Græcũ? quanq̃ ego malim vtrobiq;, Quò ibas, quò volebas, & Ducet q̃ nõ vis.

Qui tradet.) ὁ παραδιδούς. i. Qui tradit.

Sic eũ volo manere

Sic eum volo manere.) Quum omnia Græcorum exemplaria constanter habeant scriptum, ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν, nemini dubiũ esse potest, quin coniunctio si, mutata sit in aduerbium sic, idque nõ interpretis vitio, sed errore librarij. Siquidẽ apud Latinos facilis et procliuis prolapsus est, à si, in sic, ob vocum affinitatem. Cæterũ apud Græcos nihil simile est

le est

le est inter, ἐὰν & οὕτως, vt hac occasione lapsus videri possit interpres. Nec vero solum consentiunt exēplaria Græcorū, verumetiā interpretes Cyrillus, Chrysostomus, Theophylactus. Quin & D. Hieronymus primo aduersus Iouinianū libro, citat hūc locum iuxta Græcam veritatē. Inter vetustiores solus Augusti. quibusdā legisse videt. Sic eū volo manere.

Donec veniam.) Fallit hic vt ita loquar, Christus suos discipulos in Donec veniam. Expectabant enim mox venturum regnum Israel. Sequi erat mori morte violenta. & Manere non significat, simpliciter non mori, sed non mori ad exemplum Christi.

Exiuit sermo inter fratres.) Sic vsus est Sue- Exire, pro tonius in Nerone. Exiit, inquit, post scenicas coronas diuulgari. opinio. Dilucidius ac latinius erat, Permanauit rumor inter fratres, hoc est, ad Christianos cæteros, & quod illic erat dictū paucis audientibus, id serpsit ad plures vulgante fama. Quia non moritur.) Rectius erat, Quod non moreretur. Quanq̄ commodius erat omittere coniunctionem, propter id quod sequitur, Sed si eum volo manere. Neque enim Dixit ei, refertur ad Ioannem, sed ad Petrum.

Nec ipsum arbitror mundum capere posse.) Hic Augustinus offensus hyperbola, capere non ad spatium loci refert, sed ad animum. Verum ad eundē modum, nec vnam paginā diuinæ sapientiæ capere possit mūdus. Nihil tale Chrysostomus, et Cyrillus, ingenue fatentur hyperbolen esse. Sentit autem incredibilem vim, ac multitudinē librorū. Est enim Græ- Hypbole cis χωρῆσαι, quod de spatio loci proprie dicitur vt annotauimus in eum locū, Non oēs capiunt hoc verbum. Nec est, posse capere apud Græcos, sed tantum χωρῆσαι, id est, capere, siue capturum. Certe in aureo codice posse non additur. Ne in Constantiensi quidem. Deinde qui scribendi sunt, melius erat, Qui scribendi forent. Finis.

[redacted]

ANNOTATIONES IN ACTA Apostolorum.

EX CAPITE PRIMO.

Actus. Acta. Gesta. ACTA Apostolorum.) πράξεις. Quod Cyprianus vertit, acta, Hieronymus interim actiones, interim acta vocat. Cæterum actus masculino genere reperitur quidem, sed in carmine, vt apud Lucanum: Licet ingentes abruperit actus. Verū acta magis vocantur, quę iudiciis aut testamentis, aut consimilibus modis transiguntur. Proinde ego gesta malim quàm acta, si vtrunq; sit ex æquo liberum.

Primum quidem sermonem.) Lucas historiā Euangelicam duobus est complexus voluminibus, quorum vtrunq; ad eundem scripsit Theophilum. In priore describens granum frumenti solo conditū. In posteriori vero describitur enatū, suásq; paulatim aperiens ac proferens opes. Quod ni per Lucam cognouissemus, quibus modis Christus reliquerit terras, vbi, quo loco, quibus modis aduenerit promissus ille spiritus, quibus initiis cœperit Ecclesia, quibus rebus polluerit, quibus creuerit rationibus, certè bonā *Actorū liber necessarius.* Euangelij partem ignorassemus. Proinde apud me nulla est dubitatio, quin spirit⁹ sanctus ad fidei nostræ certitudinem hoc opus superesse voluerit, nec vltra tamen proferri rerum gestarum historiam, partim ne nobis incerta essent ecclesiæ crepundia, partim ne varietate narrationū à Christo paulatim delaberemur ad humana. Et erat semel finienda scripturarum inuiolabilis autoritas, ne turba voluminum eleuaretur.

Primū p priorem. Primum quidē.) Sæpius admonuimus apud Græcos πρῶτον vsurpari vice comparatiui. Primum

mum, pro priorem, siue superiorem. Nam sermonem hac in parte librum Euangelicum vocat: neque enim ea dixerat, sed scripserat. Et Isocrates suos libellos λόγους appellat. Deinde haud scio satis ne Latine dicatur, Facere sermonem, pro eo quod est, verba facere. Vnde nos, quo dilucidior esset sensus, non veriti sumus ad hunc transferre modum, Superiore quidē volumine diximus Theophile, de omnibus quæ cœpit Iesus, tum facere, tum docere: Poterat & sic, Et facere & docere, siue vel facere vel docere. Nam facerécp & docere, poëticum est apud Latinos, apud Græcos secus, ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν. Partitus enim est omnem Christi vitam in duo, in facta & doctrinam. Fecit is admiranda, sed non minus stupenda docuit. Facta constant miraculis, doctrina decretis.

De oībus.) Annotauit & hoc Chrysostomus, quod non dixit, omnia, sed de omnibus, nimirum ordinem ac seriem rerū indicans potius quàm nihil esse prætermissum. Alioqui dissentiret à Ioanne, qui negat mundum fore capacē voluminum si singula quę Dominus dixit fecitve scriberentur. Annotauit & hoc Chrysostomus, quod modestiæ caussa suum opus sermonem vocat non Euangelium. De oīb. & oīa, quid differunt.

Præcipiens Apostolis per spiritum sanctum.) ἐντειλάμενος. Præteriti tēporis est, hoc est, quū præcepisset.

Quos elegit.) οὓς ἐξελέξατο. Hoc interiecit, vt appareat Christum non omnibus mandata dedisse, sed iis duntaxat, quos ad hoc muneris delegerat, nēpe duodecim Apostolis, & septuaginta discipulis.

Assumptus est.) ἀνελήφθη, quod magis sonat, receptus est, videlicet in cœlum vnde venerat. Nam assumi dicitur qui in consortiū adiungitur, quod Græci dicunt παραλαβεῖν, Matthæi primo. Et προσλαμβάνεσθαι, Rom. 14. Et hāc ipsam vocem ἀνελήφθη

vertit

vertit receptum eſt, Actuum decimo.

Argumentũ ſignum In multis argumentis.) τεκμηρίοις. Argumentum hic vocat ſignum aliquod, per quod fides fit rei alioqui dubię. Et in multis, Hebraico more dixit, pro per multa argumẽta. Cęterũ quod ſequitur, ὀπτανόμενος, participium eſt paſſiuũ pręſentis temporis. Proinde interpres dum conatur exprimere rationem temporis, nimis diluto vſus eſt verbo. Siquidem apparet id quoq; quod nõ eſt. Nos itaq; maluimus circumloqui, Dum conſpicitur.

Et conueſcens præcepit.) Hoc argumẽto Apoſtoli ſemper aſtruxerunt reſurrectionis fidem.

Inquit, additum. Quam audiſtis, inquit, per os meum.) ἣν ἠκούσατέ μου, id eſt, Quam audiſtis ex me. Cæterum haud male interpres addidit, Inquit, de ſuo, ne durior eſſet ſermo, ob repente mutatam perſonã loquentis.

Baptizabimini ſpiritu ſancto.) ἐν πνεύματι ἁγίῳ. i. In ſpiritu ſancto, hoc eſt, per ſpiritum ſanctum. Recte igitur prępoſitionem omiſit interpres.

Si in hoc tẽpore.) εἰ apud Græcos frequẽter eſt interrogantis. Rectius itaq; vertiſſet, Num in tẽpore hoc, ſiue An in tempore hoc.

Reſtitues regnum Iſrael.) τοῦ Ἰσραήλ. i. Iſraëli. Sic enim vocant gentem Iudaicam. Somniabant enĩ adhuc, neſcio quod, regnum Hebræorum.

καιρός. χρόνος. Tempora vel momenta.) χρόνους ἢ καιρούς, id eſt, Tempora & articulos, ſiue opportunitates. Quanquã apud Gręcos καιρὸς nõnunquã pro χρόνος vſurpetur, at non contra. Eſt autem proprie χρόνος, quoties de genere ſeu modo ſpatióue temporis agit, veluti ſeculũ, annus, menſis, dies, hora. καιρὸς autem quum ſentimus oportunitatem rei gerendę. Neque vero καιρὸς ſpecies eſt huius ceu generis χρό-

νσ, quemadmodū indicat Valla. diuersum magis est q̃ pars. Et omnino plus quiddam καιρὸς q̃ tēpus, nempe articulus, ipsúmq́ momētum ac punctū, vt aiunt, in quo res sit agenda. Vnde nonnunquam articulum vertit. Duabus dictionibus Gręcis, respōdet vnica Latina, tempus.

Quę pater posuit in sua potestate.) ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ. i. In propria siue sua ipsius potestate.

Accipietis virtutem.) δύναμιν, id est, Robur ac fortitudinē. ne quis accipiat ἀρετὴν, quę probitas est vitio opposita. Et, Superueniēs spiritus ἐπελθόντος, prętereiti tēporis participium est, sed quod verbo futuri tēporis adhęreat. Vertere poterat Illapsi in vos, siue vt nos vertimus, Postq̃ spiritussanctus aduenerit super vos. Nam & illud ambiguū est apud Gręcos, an genitiui casus ponātur absolute, Sic enim refert Hilarius in libris de trinitate. Superueniēte spiritu sancto in vos. δύναμις. ἀρετή.

Testes in Hierusalē.) Gemina est coniunctio Gręcis, ἔν τε ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐν πάσῃ ἰουδαίᾳ. Cęterū quod subiunxit, Iudæam Hierusalē, totū parti, nō potuit reddi, neq́ per geminū &, neq́ per tum. Proinde nos reddidimus, Non solum Hierosolymis, verū etiam in vniuersa Iudæa.

Quumq́ intuerentur in cœlū.) καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν. i. Quū essent intentis siue defixis in cœlū oculis. Id enim Gręcis est ἀτενίζειν fixis & immotis obtueri oculis, amantiū more. In cœlū autem ita positum est, vt vtróuis possit referri, vel ad intuētes, vel ad euntem. Nisi quod mox velut explicat, Quid statis aspicientes in cœlum? Nam quod V este alba, vertit vestibus albis, nihil refert ad sensum.

Ecce duo viri.) καὶ ἰδοὺ, Admonuimus esse pe-

culia

culiare Lucæ & cõiunctionem ex superfluo addere. Proinde interpres recte omisit.

Quemadmodum.) ὃν τρόπον, vt quem ad modum tres sint dictiones.

Sabbati iter. Sabbati habens iter.) σαββάτου ἔχον ὁδόν. Sentit spacium bis mille passuum. Longius iter facere Iudæis fas non erat sabbatis. Hoc enim indicat Hieronymus scribens ad Algasiam quęstione decima, nimirum Iudæis religiosè obseruatum, ne sabbatis ambularent, supra bis mille passus, ex institutione, Barachibæ Simeonis, & Helles Rabinorum. Præterea apud Ioannem cap. 11. Bethaniã abfuisse ab Hierosolymis stadiis fermè quindecim. Ea conficiunt paulò minus q̃ passuum duo millia. Erat autem Bethania in latere montis Oliueti. Testatur hoc idem Chrysostomus enarrans conuiuium Simonis leprosi.

Cęnaculũ ὑπερῷον. In cœnaculum.) εἰς τὸ ὑπερῷον. Hic cœnaculum non significat eum locum in quo cœnatur, sed superiorẽ domus partem. Id quod Gręca vox indicat.

In cœnaculum ascenderunt.) ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον, id est, Ascenderunt in cęnaculum, hoc est, Ingressi ciuitatem, conscenderunt cœnaculum. Nostra lectio perinde sonat, quasi ingressi cœnaculũ conscenderint eò vbi manebat Petrus. Lyranus putat esse πρωθύστερον. In glossa ordinaria nescio quis admonet Gręcę lectionis. Quanquam nec in Latina lectione opus erat vlla figura. Siquidẽ hypostigme addita dictioni introissent, excludit amphibologiam. In aliquot vetustis nostræ linguę codicibus, habebatur, ascenderũt in superiora vbi manebat Petrus Et fieri potest, vt supra cęnaculum fuerit locus altior, quod capite huius operis decimo vocat δῶμα, quò Petrus ascendit oraturus.

Ordo diuersus. Petrus & Ioannes.) Apud nos Petrus copulatur cum Ioanne, apud Græcos cum Iacobo. Apud nos

Iacôbus & Andreas, apud Grecos Ioãnes et Andreas

Perseuerantes.) προσκαρτεροῦντες, id est, Perdurantes, quod Augustinus alicubi vertit, asseruientes.

In oratione.) Deest in Latinis codicibus, καὶ τῇ δεήσει, id est, Et obsecratione. Cõgeminat hæc ad eum modum sæpenumero & Paulus.

Cum mulieribus.) σὺν γυναιξί. Accipi potest, & cum vxoribus, propterea quod separauit Mariam â mulieribus. Ac rursum:

Cum fratribus eius.) Eius ad Iesum refertur, non ad Mariam αὐτοῦ.

In diebus illis.) ταύταις .i. His, nec eni est ἐκείναις. Est aũt historicũ, referre rẽ quasi iã geratur.

In medio fratrum.) μαθητῶν, id est, Discipulorum. Et simul, est ἐπὶ τὸ αὐτὸ .i. collecta siue congregata in eodem loco.

Erat autem hominum.) ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων, id est. Erátque turba nominum. Quod quidem palàm est nõ accidisse culpa interpretis, sed ab audaculo quopiam fuisse deprauatum. Porrò nominũ dixit, quod nominatim homines censeri soleant, quoties exquiritur numerus. Hæc orationis pars, quoniam per parẽthesim est interiecta, suis notulis est vtrinque semouenda, quę tamen aptior erit, si legamus ἦν δέ. Hominũ, pro nominum.

Oportet impleri.) ἔδει, id est, Oportebat, siue oportuit, de re peracta loquitur.

Quam prædixit.) ταύτην ἣν, id est, Hanc quã prædixit.

Qui fuit dux.) ὁδηγοῦ. Is proprie dicitur, qui commõstrat viam: ne ductorem exercitus intelligat aliquis, cui apud Græcos aliud est nomen στρατηγός.

In nobis.) σὺν ἡμῖν, id eſt, Nobiſcum. Et, Qui connumeratus eſt, ὅτι, quia, non qui.

Poſſedit, pro parauit. Et poſſedit agrum.) ἐκτήσατο, quod verti poterat etiam, parauit. Neque enim Iudas poſſedit hunc agrum, verũ ea pecunia paratus eſt is ager. Porrò de mercede iniquitatis, alluſit, ni fallor, ad cognomen Iſcariotæ, quod שכר Hebręis mercedem ſonet.

Et ſuſpenſus crepuit.) καὶ πρηνὴς γενόμενος, id eſt, Pronus factus, ſiue decliuis. πρηνὴς enim Græcis dicitur, qui vultu eſt in terram deiecto. Expreſſit autem geſtum & habitum laqueo præfocati.

Acheldemach.) Græci ſcribunt, Ακελδαμά, propius accedẽtes ad vocem Hebraicam quàm nos. Hebræis אחל׳ fundus eſt, ſiue facultas דם ſanguis, etiamſi Diuus Hieronymus indicat nomẽ eſſe Syrũ.

Et notum factum eſt.) Quum Petrus hæc loquatur & Hieroſolymis & Hebraicè, tamen ita ſonant Lucæ verba, quaſi Petrus alibi diuerſa lingua loquatur. Etenim qui dicit, eorum, videtur de abſentibus loqui, & qui dicit lingua eorum, videlicet Hebraica, videtur alia lingua loqui quàm Hebraica. Proinde quidam voluerunt totã hanc ſermonis partem, Et notum factum eſt, vſque ad, ſcriptum eſt enim, Lucam Græcè ſcribentem intertexuiſſe de ſuo. Sunt qui lingua eorum, referant ad diſcrimen linguę Galilææ, & Hieroſolymitanæ, quæ tam variabant, vt hinc Petrus fuerit deprehenſus. Sed mea ſententia ſimplicius eſt, vt intelligamus Lucam Græcè ſcribentem, ad maiorem rei fidem addidiſſe vocem Hebraicam, & hanc particulam, lingua eorum, ad Theophyli Lucęque perſonam eſſe referendam, quorum alter Græcè ſcriberet, alter legeret. Probabile eſt enim hoc ipſum agri vocabulum Hebræum diuerſæ linguæ hominibus innotuiſſe, quemadmodum aliquot exoticarum rerum vocabula, nonnulla etiam pro-

prouerbia sua lingua demigrant ad alienigenas.

Fiat commoratio.) ἔπαυλις. Compositum ab eadem dictione vnde συναυλιζόμενος. Diuus Augustinus libro primo contra Felicem Manichæũ, capite quarto & quinto, hunc adducens locum, legit, Fiat villa eius deserta. Cæterum Episcopatum est ἐπισκοπήν, quod Hebræis est פְּקֻדָּה. Id inter alia præfecturam quoque significat. Græca vox ab inspiciendo dicta. Hoc testimonium è duobus Psalmis sumptum est, Fiat commoratio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet, sumptum est è Psalmo sexagesimo octauo. Et Episcopatũ eius accipiat alter, sumptum est è Psalmo centesimo octauo. Prius testimonium quod pertinebat ad omnes Iudæos qui CHRISTVM persequuti sunt accommodauit ad Iudam. Beda queritur per imperitum lectorem contextum Psalmorum esse corruptum. Queritur enim priorem testimonij partẽ, quæ extat Psalmo sexagesimo octauo fuisse additam Psalmo centesimo octauo. Et probabile est Bedam hoc alicunde hausisse. [redacted]

ἐπισκοπὴ

[redacted]

Alter.) ἕτερος, rectius erat alius. Nam Græci frequenter vsurpant ἕτερος pro ἄλλος.

Intrauit & exiuit.) Pro eo quod est perpetuam vitæ consuetudinem habuit. Dictum est autem figura prouerbiali.

Intrauit et exiuit

Qui cognominatus est Iustus.) ἰοῦστος nomẽ Romanum. Quod cognomen olim inditum fuit Aristidi apud Athenienses. Nec nouum est Iudęos græcorum ac Romanorum designari cognominibus. Andreas Græcum est quemadmodũ Barptolemeus. Marcus & Lucas Latina vocabula sunt, Nicodemus Græcum est.

Qui corda nosti.) Græcis est dictio vnica cō-

posita, καρδιογνῶστα, cognitor cordium. Et mox:

Ostende.) Est ἀνάδειξον, id est, Designa. Sic enim vertit, Designauit Iesus & alios septuaginta.

Accipere locum.) λαβεῖν τὸν κλῆρον, id est, Vt accipiat sortem, siue hæreditatem aut successionem.

Vt iret in locum suum.) ἴδιον. i. proprium. Velut ante occupasset alienum.

Et dederunt sortes eius.) καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, id est, Et dederunt sortes eorum, nimirum duorum, de quibus sortiebantur. Sors enim illius dicitur, cuius nomine mittitur.

Et annumeratus est.) καὶ συγκατεψηφίσθη, id est, Suffragiis siue calculis additus est. Vallæ placet cooptatus est, neque mihi sanè displicet. Superius erat diuersum huic verbum κατηριθμημένος σὺν ἡμῖν id est, Numeratus nobiscum.

EX CAPITE SECVNDO.

DIES Pentecostes.) Dies singularis est numeri. Itaque [redacted] legendum est. Atque ita sane [redacted] Augustinus libro aduersus Felicem primo, cap. quinto, ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν, Quod vltimus ille dies quinquagesimus sit dictus. Quanquam vulgo tempus hoc vniuersum, Quadragesima & Quinquagesima dicitur.

Erāt omnes pariter.) ὁμοθυμαδὸν, id est, Vnanimiter, quod ita paulò ante vertit, Perseuerātes vnanimiter in oratione. Interpres legisse videtur ὁμαδὸν, quam lectionem suspicor esse veram. Augustinus contra epistolam Manichæi legit, eadem animatione.

Aduenientis spiritus.) φερομένης πνοῆς, id est, Flatus qui fertur, quod proprium est venti impetu citato

tato euntis. φορὰν Græci vocant impetum.

Vehementis.) Magis eſt violenti, βιαίας.

Et apparuerunt illis.) καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς, id eſt, Viſę ſunt illis, ſeu potius conſpectæ.

Diſpartitæ linguæ.) διαμεριζόμεναι præſentis temporis, id eſt, quæ diſpartiebantur. Poteſt autē geminus intelligi ſenſus, vt vel accipiamus ipſas linguas fuiſſe ſectiles, vel vt intelligamus eas è cœlo delapſas ſeſe in ſingulos diſcipulos fuiſſe diſpartitas.

Tanquam ignis.) Ignis hoc loco genitiui caſus eſt, non nominatiui, ὡσεὶ πυρός, id eſt, Velut ex igni. Nos vertimus igneæ, quo vitaremus amphibologiam.

Et repleuit totam domum.) Dubium eſt, an verbum referatur ad flatum ſiue ad ſonitum, an ad ignem, quæ vox proxime præceſſit.

Variis linguis.) ἑτέραις, id eſt, Aliis linguis. Ita citat & Diuus Hieronymus in quæſtionibus ad Hebibiam, iuxta vetuſtos codices, vt conueniat cū illo Euangelico, Linguis loquentur nouis. Nā quod aliud eſt, idem eſt nouum.

Ex omni natione quæ ſub.) τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν, id eſt, Earum quæ ſub cœlo ſunt. Siue, eorum qui ſub cœlo ſunt, vt referatur ad homines.

Facta autem hac voce.) γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης. Quidam interpretantur de ſonitu flatus, quidam de voce qua cœperūt Apoſtoli loqui, quod mihi non diſplicet. Diuus Auguſtinus non addit pronomen hac, ſed interpres videtur expreſſiſſe articulum.

Et mente confuſa eſt.) Mente non lego in Græcis codicibus. Tantum eſt συνεχύθη, confuſa eſt, ita legit Diuus Auguſtinus, quod tamen ad per-

turbationem vel admirationem pertineat, non pudorem, quomodo solet hic vertere.

Et mirabantur dicentes.) Addunt Græci πρὸς ἀλλήλους, id est, Alius alii, siue inter sese: ad inuicē legit Augustinus.

Et quomodo nos audiuimus.) ἀκούομεν, Audimus præsentis temporis, id quod à librariis est deprauatum. pro audimus, Diuus Augustinus legit Agnoscimus.

Apostoli qua ligua sint vsi.

Linguam nostram.) ἰδίᾳ διαλέκτῳ, id est, Propria lingua, siue sermone, vt subaudiamus, loquentes eos. Gręcis dialectus est, linguę proprietas aut species. velut apud Græcos quum vna sit lingua, quinque tamen sunt dialecti, vt qui Græcè calleat, mox possit agnoscere, Atticus sit qui loquitur an Doricus, Ionicus an Lacedæmonius. Probabilius est autē Apostolos sua lingua fuisse loquutos, & miraculo factum, vt nemo non intelligeret, perinde ac si suam quisq; linguam audisset.

Et qui habitant.) καὶ κατοικοῦντες, id est, Habitantes. Alioqui si per verbum libuit transferre, dicendum erat, Qui habitamus, propter verbum quod præcessit, audimus.

Aduenę Rhomani.) Non est προσήλυτοι, quo mox vtitur, sed ἐπιδημοῦντες, hoc est, illic versantes. Cęterum Hebręi Proselytos Hebraicè גרים vocabant, qui diuersę factionis nati in ius Mosaicæ legis reciperentur. Hic sentit Iudęos quidem religione, verum Rhomæ domicilium habentes.

Iudęi quoq;.) Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι, id est, Iudęiq; & Proselyti, vt sit gemina coniunctio. Videtur hę duę particulę referri ad id quod pręcesserat Romani, Romani siue Iudæi genere, siue Proselyti, hoc est, non gente sed adoptione Iudæi. Rursus quod sequitur Cretes & Arabes incertum est, vtrum referendum

dum sit ad generalem partitionẽ gentium, an ad Proselytos tantum, quorũ alij sint Cretenses alij Arabes. Porrò quod in fine repetit, Iudæiq; & Proselyti, Iudæi, non ex gente dicuntur, sed ex religione & origine, à quibus distinguit Proselytos natione paganos religione factos Iudęos. Verum Cretes et Arabes sic adiecti sunt, vt ad priorem recensionẽ referri possint, vt accipiamus ex cæteris quoque nationibus venisse Proselytos admixtos Iudæis. Ex Creta vero & Arabia nullos venisse Iudęos, quod eò non profugissent, sed tantum Proselytos. Cretes interpres Græce dicere maluit quàm Cretenses. Iudæi religionis vocabulum.

Et partes Libyæ.) pro Libyæ Augustinus legit Africæ. Nec temere additum est circa Cyrenen. Hieronymus in locis huius operis indicat duas esse Libyas prouincias, alteram Cyrenaicam de qua hic sentit Lucas iuxta Cyrenen. Hæc, inquit, porta Ægypti in parte Aphricę prima est: & mari Libyco cognomen dedit, Alteram post hanc ponit Libyam Æthiopum, quæ vsq; meridianum pertingat Oceanum.

Audiuimus eos.) Rursus ἀκούομεν, id est, Audimus, vt superius admonuimus.

Stupebant autem omnes & mirabantur.) ἐ διηπόρουν. Id verbum significat eos animo hæsitasse ac perplexos fuisse. Stupebãt διηπόρουν

Ad inuicẽ dicẽtes.) ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες id est, Alius ad alium dicentes, siue inter se dicentes.

Musto pleni.) μεμεστωμένοι. i. Impleti sunt. Augustinus legit, musto onerati sunt.

Pleni sunt isti.) Isti, redundat. Nec habetur in emendatioribus Latinis.

Quum sit hora diei tertia.) Tempus erat Pentecostes, quo sol exoritur ante quintã, ni fallor. Quã igitur tertiã vocat Petrus, nobis esset octaua. Atqui prodigium nõ sit apud nationes quasdã hominẽ esse

temulentũ hora octaua. Verũ in illis regionibus, iuxta Pauli dictum, qui erant ebrij, nocte erant ebrij.

Per prophetam Iohel.) Testimoniũ quod citat est apud eum prophetam cap. 2.

Virum approbatum.) Interpres legisse videtur, ἀποδεδεγμένον, ab ἀποδέχομαι, qđ nõnunq̃ sonat approbo. Nostri codices habebant ἀποδεδειγμένον. i. demonstratum, declaratum siue exhibitum. Vtraq; lectio tolerabilis est. Laudatur hic Petri prudentia qui apud rudem multitudinẽ Christũ magnifice laudat, sed virum tantũ nominat, vt ex factis paulatim agnoscant diuinitatem.

Præscientia dei traditum.) Variant hic Græci
Rabanus. codices à nostris, ἔκδοτον λαβόντες, id est, traditum accipientes. Id annotauit & Rabanus. Cæterũ sermo non caret amphibologia. Potest enim intelligi Deum tradidisse filium, & potest accipi iniquos tradidisse. Prior sensus mihi magis arridet. Consentit enim cum verbis Pauli, qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Cæterum aduerbium οὕτως in codicibus Græcis quos hodie videmus non additur, quum tamen non careat emphasi. Sic traditum quemadmodum à deo fuerat præscitum ac decretum. Quibus verbis Petrus osten-
dit in Christo nihil temere gestum, sed immutabili
ostendit dei consilio facta omnia, simulq; [redacted] Iudæorum facinus, qui licet imprudentes subseruierunt diuino cõsilio. Simili orationis forma Lucas dixit huius operis capite. 27. & summisso vase sic ferebantur.

affligẽtes, pro affigentes

Affligentes interemistis.) Quum Græce sit προσπήξαντες dubitari nõ potest, quin interpres verterit affigentes. Sic & Irenæus citat, ac germana scriptura adhuc extat in vetustis exemplaribus.

Solutis doloribus.) λύκας. Vnde necesse est intelligere deũ soluisse dolores, Porrò quod admonet

Beda

Beda in Græcis codicib. haberi soluens per ipsum, in nostris codicibus non additur δι' αὐτοῦ.

Doloribus inferni.) Interpres legisse videtur ᾅδου, quum nostri codices habeant θανάτου, Vnde ab ea non ab eo vertendum erat. *si recte habet noster græcus*

Teneri ab illo.) Teneri est Græcis κρατεῖσθαι, *contextus.* quod sonat vinci siue captum esse.

Iuxta quod.) καθότι.i. Quatenus, siue proptea quod. & Ab ea, [redacted], vt mortem referat.

Ne commouear.) ἵνα μὴ σαλευθῶ. Quod est proprie loco moueri.

Liceat audenter dicere.) ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ ἐξὸν παρῥησίας, quum liceat libere loqui. Est enim par ticipium impersonale positum absolute, casu nomi nandi, quod alioqui fit in genitiuis apud Græcos. absolute positum.

Quoniam defunctus est.) Quod & defunctus est Græce, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε.

Iureiurando iurauit.) Non est apud Græcos ea vocum affinitas, ὅρκῳ ὤμοσεν. Ad hæc, De fructu lumbi eius sedere, supplendum erat, aliquem.

De fructu lumbi eius.) Græci plus habent q̃ nostri, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστῆσαι τὸν χριστόν. In Græcis verbis ambiguus est sensus. Nam καθίσαι sonat & sedere & collocare, & ἀναστῆσαι sonat excitare & resurgere. Sensus actiuus magis conuenit prophetiæ, quæ promittit, futurum vt deus excitaret illum & collocaret in throno Dauid. Is est thronus regni euangelici.

Prouidens.) προϊδών.i. Præuidens. Quanq̃ in nonnullis erat προειδὼς, id est, præscius.

Neq; derelictus est in infer.) ὅτι οὐκ ἐγκατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ.i. q̃m non est derelicta aĩa eius.

Effudit hunc.) ἐξέχεε τοῦτο. Græcus sermo est anceps, Potest enim intelligi effudit hunc spiritũ, quod πνεῦμα apud Græcos sit neutri generis.

Certissime sciat.) ἀσφαλῶς οὖν.i.Certo igitur.

His autem auditis.) ἀκούσαντες δὲ,id est,quum audissent autem. Laudo tamen interpretem qui feliciter recessit à verbis.

Pœnitentiam agite.) μετανοήσατε, id est, Pœniteat vos, [redacted]

Vobis enim est promissio.) Addendum erat facta, siue ad vos.

Aliis etiam.) ἑτέροις τε,id est,Aliisq́.

Qui ergo receperunt.) οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι,id est,Qui libenter receperunt.

In die illo.) τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ.i.Diei illi,nisi subaudias præpositionem ἐν.

Fractione panis.) καὶ τῇ κλάσει.i.Et in fractione panis,vt sint quatuor, doctrina, cõmunio, fractio panis,& precationes. Ita quidem constanter habent Græci codices & ita interpretatur Chrysostomus. Fortasse communicationem vocat, communionem facultatũ. Nostra lectio tria duntaxat ponit,doctrinã fractionẽ panis,quã vocant cõmunionẽ & preces.

Tria in cõgregatiõe Christianis,doctrina,fractio panis, & precatio

In Hierusalẽ.) Hęc duo verba non reperio in Græco codice. Nec adduntur apud Chrysost.

Et metus erat magnus in vniuersis.) At ne hæc quidem asscripta reperi.

Omnes etiam.) πάντες δὲ.i.Omnes autẽ. Opinor interpretem legisse πάντες τε.

Erant pariter.) εἰς τὸ αὐτό. Quod antea vertit in eodẽ loco. Possessiones &.) Græce est, Et possessiones & facultates, geminata coniunctione

one, καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις.

Circa domos.) κατ᾽ οἶκον. i. Per singulas domos, siue domesticatim. Quẽadmodũ κατὰ πόλιν, & καθ᾽ ἡμέραν. i. Oppidatim & quotidie.

Sumebant cibum.) μετελάμβανον, Quod est ab alio sumere, & participẽ esse. Nos vertimus, Inuicem sumebant. Ac rursum,

Ad omnem plebem.) Omnẽ, pro totã dixit, & plebem pro populum, ὅλον τὸν λαόν.

Dominus autem augebat.) Græca sic habent ὁ δὲ κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ᾽ ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ. i. Dominus apponebat eos, qui salui fiebant quotidie ecclesiæ. Suspicor interpretẽ scripsisse, addebat, idq; scribã deprauasse, in augebat.

In idipsum.) Id Latini referre videntur ad superiora, contrà Græci referunt ad ea quæ sequũtur, ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ Πέτρος, id est, Simul autẽ Petrus vt ἐπὶ τὸ αὐτὸ, non solum pertineat ad locum, verum etiam ad tempus. Certe Chrysostomus ab his ἐπὶ τὸ αὐτὸ, orditur nouum caput commentariorum, Distinctionem viciatam annotauit nescio quis in glossa ordinaria. distinctio:

EX CAPITE III.

AD portam.) πρὸς τὴν θύραν. i. Ad ianuam

Incipientes introire.) μέλλοντας εἰσιέναι, id est, Ingressuros.

Rogabat vt eleemosynam acciperet.) Græce tantum est, Rogabat eleemosynam, ἠρώτα ἐλεημοσύνην. In nonnullis tamen additur λαβεῖν, vt cum nostris consentiant.

Intu

Intuens.) ἀτενίσας, id est, Defixis in eũ oculis.

Respice in nos.) βλέψον εἰς ἡμᾶς, id est, Aspice in nos, siue Aspice nos.

Et apprehẽsa manu.) καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρός. Pro πιάσας, in nonnullis erat κρατήσας, hoc est, Apprehensa manu illius dextra.

Bases pro pedibus.

Consolidatę sunt Bases.) βάσεις Græcam vocem reliquit interpres. Vertere poterat, gressus, siue pedes. Aut quoniam sequitur σφυρὰ vox penè idem pollens, plantę ac tali, vt basis sit infima pedis pars. Irenęus pro bases legit gressus.

Ambulans & exiliens.) καὶ ἁλλόμενος, id est, Saliens, vt significaret non solum incessum more vulgari, verum etiam alacrem & gestientẽ. Ita refert Irenęus. Ac paulò ante verbum erat compositũ, καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη, id est, Et exiliens stetit.

Ad eleëmosynã sedebat.) ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος, id est, Ille ad eleëmosynam sedens, siue qui sederat.

Et ecstasi.) καὶ ἐκστάσεως. Quod aliâs vertit stuporẽ. Verũ quia sic reddidit θάμβους, deerat quo redderet ecstasin. Poterat θάμβους vertere admiratione. Sic enim vsurpatur apud Homerũ θάμβος μ' ἔχει εἰσορόωντα. Deduci putãt, à verbo θήπω, quod est admiror.

Quum viderent autem &c.) Græca diuersa sunt, κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν πέτρον καὶ ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαός, id est, Quum teneret autem is qui sanatus fuerat claudus Petrum & Ioannem, concurrit ad eos totus populus. Quin et in nostris codicibus aliquot scriptum visitur pro viderent, tenerent, vnde satis constat scriptũ fuisse te-

se teneret. Chrysostomus hoc interpretatur argumentum amoris erga apostolos, à quibus non poterat auelli qui claudus fuerat.

Ad porticum.) ἐπὶ τῇ στοᾷ, id est, In porticu.

Videns autem.) ἰδὼν participium præteriti temporis, verti poterat, Id quum vidisset Petrus, siue eo viso Petrus.

Nostra virtute aut potestate.) ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ, id est, Propriis viribus, aut religione, siue pietate. Apparet interpretem legisse ἐξουσίᾳ, pro εὐσεβείᾳ. Atque ea sanè lectio mihi magis probatur. In peruetusto codice Constātiensi erat pietate.

Deus Abrahā, & deus Isaac, & deus Iacob.) Græci tantum semel ponunt deus, Deus Abraham, & Isaac & Iacob.

Iudicante illo.) κρίναντος, præteriti temporis, Quum iudicasset, siue quum statuisset ille absoluere.

Facundia Petri

Virum homicidā.) Graphice sanè maiestatem illam Apostolicam expressit, quam illi fuisse in dicendo, vel vna eius testatur epistola. Retulit inter se contraria non minus grauiter, quàm festiuiter. Homicida eripit vitam, huic Iudæi donarunt vitam & autorem vitæ traxerunt in mortem.

Sermo ambiguus.

Et in fide nominis eius.) καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Sermo Græcus multum habet ἀμφιβολογίας, quod incertum sit quid referat αὐτοῦ, & quis sit nominatiuus verbi ἐστερέωσε, & ὄνομα rectus sit casus an accusatiuus. Mihi videtur hoc sensisse Petrus, Deus patrum nostrorū confirmauit suum nomen, per [redacted] de nomine Iesu, quam hic habuit, quem videtis ac nostis. Quod si hæc duo verba amputarētur ὄνομα αὐτοῦ, tum sensus esset, Deus con

solida-

solidauit hunc quem conspicitis ac nostis fuisse claudum, ob [redacted] quam habuit vel ipse, vel Petrus in nomine Iesu. Quod si ὄνομα sit rectus casus, hic sensus erit, nomen Christi confirmauit hunc quem videtis ac nostis per [redacted] nominis ipsius.

fidem

fidem

Hunc quem vos vidistis.) τοῦτον ὃν θεωρεῖτε, id est, Quem videtis verbum præsentis temporis.

Nomen eius & fides.) Apud Græcos alia est distinctio, nomen eius referunt ad superiora, fides ad ea quæ sequuntur.

Et fides quæ per eum est.) Rursus incertum, an αὐτοῦ referat Christum, an nomen, per illum an per illud.

Dedit integrã.) ἔδωκεν αὐτῷ, id est, Dedit illi.

Integram sanitatẽ istam.) ὁλοκληρίαν ταύτην, id est, Integritatem hanc cui opponitur debilitas, quę proprie significat vitium membrorum. Irenęus pro ὁλοκληρίαν legit incolumitatem.

Deus autẽ qui.) Non est qui Græce, sed quę, ἅ. Deus ea quæ prius nunciarat fore, idq; per omnium prophetarum ora sic impleuit vt prædixerat.

Pœnitemini igitur.) μετανοήσατε. Verti poterat, [redacted], siue pœniteat vos, vitæ prioris, aut aliud simile.

Vt quum venerint tempora.) Apparet hoc anapodoton esse, nec enim explet quod cœpit Aut igitur aliquid subaudiatur oportet, vt salui sitis, quũ venerint tempora refrigerij &c. Aut ὅπως ἂν positum est pro vtcunq;. & ἂν accipiendũ est vt sit coniunctio expletiua, vtcunq; veniant tempora refrigerij. Nam interpres legisse videtur, ὅπως ὅτι. Alioqui vertendum erat, Vt si venerint tempora refrigerij. Tertullianus libro de resurrectione carnis, tollit hoc incommodũ sublato vocabulo ὅτι, vt

[redacted]

tempo-

tempora vobis superueniāt refrigerij ex persona dei. Nec aliter legit Irenęus, vt deleantur peccata vestra, & veniant vobis tempora refrigerij domini. Cæterum illud à facie domini, referendū est ad dictionē refrigerij, vt intelligas aspectum eum fore formidabilem malis, piis tamen fore refrigerium.

Qui prędicatus est vobis.) Opinor errore scribarum accidisse, quod pro prædicatus in quibusdam Latinis habebatur prædicaturus. In nonnullis Græcorum exēplaribus pro προκεκηρυγμένον scriptum erat προκεχειρισμένον, id est, præparatum. Nec tamen est simpliciter prædicatus, sed ante prędicatus.

Per os sanctorum.) Græci codices hic repetūt omnium, πάντων: quemadmodum & apud nos additur in iis, quæ præcedunt ac sequuntur.

Moyses quidē dixit.) μωϋσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, id est, Nam Moyses quidē ad patres dixit. Exponit enim quare dixerit προκεκηρυγμένον.

Prophetam suscitabit vobis dominus deus.) Testimonium quod adducit extat Deuteronomij capite. 18. Petrus sententiam reddidit, non verba.

Tanquā meipsum.) Diuidenda est hęc dictio, vt me referatur ad suscitabit, ipsum ad audietis. Id enim indicat sermo Græcus προφήτην ἀναστήσει ὡς ἐμέ, αὐτοῦ ἀκούσεσθε, id est, Prophetā excitabit deus mei similem, vos illum audietis. Porrò tanquam meipsum, paulò post dicit Similē tui, ὥσπερ σε.

Exterminabitur.) ἐξολοθρευθήσεται. Græca vox non sonat eiectionem, sed exitium ab ὄλεθρος. Verū vt salus est ex adiunctione ad ecclesiam, ita exitium est in discessu ab ecclesia.

Et omnes prophetæ à Samuel & deinceps.) Græci addunt coniunctionē καὶ, quę sermonem

reddit inabſolutum,ea apud Latinos omittitur. Verum quoniam videmus in oratione Petri,ſeu potius in ſermone Lucę frequēter huiuſmodi incidere,haud ſcio an aliquis offenſus eam ſuſtulerit. Proinde cui videbitur addenda,is ſubaudiat oportet aliquid,vt ſit ſenſus,non ſolum Moſes,ſed & omnes prophetæ huiuſmodi quiddā polliciti ſunt quotquot &c. Nec eſt ſimpliciter Et omnes prophetæ,ſed καὶ πάντες δὲ, .i. Sed & omnes,vt pertineat ad Moſen q̃ præceſſit.

Omnes familiæ terræ.) Pro familiis Græce eſt πατριαὶ. quod aliâs vertit,paternitates. Ex quo omnis paternitas in cœlo et in terra nominatur. Aliâs familiæ,De domo & familia Dauid. In nonnullis exemplaribus habebatur φύλαι,id eſt,tribus.

Vobis primum deus ſuſcitans.) ἀναστήσας,prę teriti temporis,excitatum ſiue productum. Nam ſuſcitari dicit exoriri,non reſurgere à mortuis. Reſpexit Petrꝰ ad verba Moſi,Suſcitauit vobis deus prophetā.

A nequitia ſua) ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν,id eſt, A malitiis veſtris,tametſi recte mutauit interpres ſermonis formam,vt peregrinam Latinis auribus. Etiamſi Græca non carent amphibologia. Poteſt enim et hic ſenſus accipi,In hoc quod vnumquenq; veſtrū auertat à vitiis ſuis. Benedictionem enim vocat fauorem ac beneficium dei. Id ſitum erat in hoc,quod auocauit nos à peccatis ad innocentiam. Qui ſuperſtitioſius obſeruant elegantiam linguæ Latinæ,docent nequitię vocem proprie congruere flagitiis,quę luxu libidineq; committuntur,quanquam hanc pręceptiunculam negligit aliquoties Seneca.

Benedictio dei fauor.

EX CAPITE QVARTO.

ET magiſtratus tēpli.) καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, id eſt,princeps ſiue dux templi. Nam magiſtratus hic ſingularis eſt numeri, & hominē quempiam ſignificat,cui commiſſa fuerit tutela templi.

Virorum

Virorum quinque milia.) Fermè quinque milia, ὡσεὶ χιλιάδες πέντε, quod ante vertit circiter.

Et Caiphas.) καὶ καϊάφαν, id est, Et Caïaphan, quatuor syllabis, & Hebrea desinẽtia, sicut & Annan.

Et seniores Israel audite.) Audite, nõ additur apud Græcos.

In benefacto hominis infirmi, in quo iste saluus factus est.) Græca sic habent, εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσαι, γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν, καὶ παντὶ τῷ λαῷ ἰσραήλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι ἰησοῦ τοῦ ναζωραίου. Quæ quidem sic fuerant reddenda: Si nos examinamur hodie, de hoc quod benefecerimus homini infirmo, siue quod benefactum sit homini infirmo, in quo, siue per quem, aut quid hic saluus factus sit, notum sit omnibus vobis, et toti populo Israel, quod in nomine Iesu Nazareni &c. hoc est, Si hac de re quæstio est, et si hoc à nobis cupitis cognoscere, cuius virtute, & cuius nomine hic claudus restitutus sit sanitati, scitote id esse factum nec arte magica, neque nostris viribus, sed in nomine domini Iesu. facilius

Qui reprobatus est.) ἐξουθενηθείς, id est, Qui contemptus fuit, siue pro nihilo habitus.

Datum hominibus.) τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, id est, Quod datum sit inter homines, hoc est, quod contigerit audiri inter homines. Iesus enim hominis est nomen. Inter homines addit, ob Mosen, cui fidebant Iudæi.

Petri constantiã.) πέτρου παρρησίαν, id est, Petri in dicendo audaciam siue libertatem.

Et cognoscebant eos.) Et Latinius & aptius ad Græca exprimẽda vertisset, Et agnouerũt, καὶ ἐπεγίνωσκον.

Et Homi-

Hominem quoq;.)Græce est τὸν δὲ ἄνθρωπον, id est, Hominem autem. Interpres legisse videtur, τόν τε ἄνθρωπον.

Quoniam quidem notum signũ factum est.) Dilucidius fuerat, si vertisset ad hũc modum. Etenim manifestariũ signum factum esse per illos, palàm est omnibus habitantibus Hierosolymis, nec possumus negare. γνωστὸν enim refertur ad signũ, & φανερὸν ad ὅτι, & ea quæ huic adhærent.

Ne amplius diuulgetur in populum.) Διανεμηθῇ. Maluissem serpat, & sic vertit alicubi, Vt cancer serpat, νομὴν ἕξει. 2. Timoth. 2.

Hebræum idioma — Cõminemur eis.) ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα, id est, Minãdo minemur illis. Idq; Hebræorum more, quo vehementem & acrem significant interminationem.

Et vocantes eos denunciauerunt.) Quomodo denunciamus præsenti? Proinde παρήγγειλαν, maluissem præceperũt. Siquidem παραγγέλματα præcepta dici constat. Atq; ita vertit ipse proximo capite sequenti, præcipiendo præcipimus.

In nomine — In nomine hoc.)Hic sermo nobis frequenter obuius est in sacris libris. & aliquoties in præpositio non inepte vertitur in per, aliquoties melius omittitur. Hic quoniã neutrum satis quadrare visum est, reliquimus id quod erat.

Ne omnino loquerẽtur.)μὴ φθέγγεσθαι, quod plus est, q̃ ne loquerentur. quasi dicas, ne hiscerẽt, aut vllam vocem æderent de Iesu.

Si iustum est.) εἰ δίκαιον, id est, An iustum sit, siue, iustum ne sit. Ac mox:

At illi cõminantes.)προσαπειλησάμενοι, id est, Additis minis. Prius enim tantum præceperant. Qua via quum parum profecissent, addidere minas supplicij

plicij capitalis, ni parerent.

Clarificabant id quod factum fuerat.) ἐδόξαζον τὸν θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι, id est, Glorificabant deum super eo quod factum fuerat. Alioqui videtur idem bis dictum, id quod fuerat factum in eo quod acciderat.

Quāta.) ὅσα. i. Quęcunq;, alioqui dixisset πόσα.

Dn̄e tu qui fecisti.) Apud Græcos plusculum est, δέσποτα σὺ ὁ θεός. i. Domine tu q̄ es deus, siue, tu es ille deus. Nisi enim subaudieris verbum substantiuum, sermo non erit absolutus.

Tu qui fecisti.) σὺ ὁ θεὸς, ὁ ποιήσας, id est, Tu es deus, qui fecisti.

Qui spiritu.) Hoc quoq; loco Gręca nonnihil discrepant. Sic enim habent, ὁ διὰ στόματος δαβὶδ παιδός σου, id est, Qui per os Dauid pueri tui.

Quare fremuerunt gentes.) Hos duos versus ad verbum reddidit iuxta æditionē Septuaginta. Cæterum illud συνήχθησαν, non est simpliciter conuenire, sed in concionem aut concilium congregari, ac veluti conspirare, quod Hebraica quoque vox indicat. נוסדו Item illud fremuerūt, ἐφρύαξαν Hebræis est רגשו quod significat cum tumultu fremituq; conglobati sunt. Lucas sequitur. 70.

Vere in ciuitate ista.) In ciuitate ista, non reperio in Græco codice.

Aduersus sanctum puerum tuum Iesum.) Puer apud Latinos filium significat, sed infrequenter. Seruum frequentius, frequentissime ætatis primæ hominem. Proinde commodius vertisset hic παῖδα filium, non puerū. Certe Ambrosius locum hunc adducens libro de vocatione gentium secundo, cap. 5. Filium legit nō puerū. Præterea sanctus Hilarius in cōmētariis q̄bus hūc enarrat psalmū, filiū legit nō puerū

Ac rursus libro de Trin. vndecimo, atque his omnibus recentior Cassiodorus. Et interpres cùm aliàs sæpenumero, tum adeo paulò post, sic transtulit. Neque tamen me fugit Hieronymum multis locis contendere, in Christum competere serui vocabulum.

Herodes & Pontius Pilatus.) ἡρώδης τε καὶ πόντιος. Gręcis gemina est coniunctio, & Herodes & Pontius, aut, Herodes simul & Pontius. Delectatus videtur hac cōgeminatione Paulus quoque. Et omnino ambobus nonnihil est affinitatis in ratione sermonis.

Et populis Israel.) Nōnulli codices habebāt, καὶ λαὸς & populus, magis probatur καὶ λαοῖς. Interpretans enim Psalmum, gentes refert ad cohortes Herodis ac Pilati, populos ad Iudæos.

Facere quæ manus tua.) Vertit Græcam figuram interpres, quam vitasset si dixisset, vt facerent.

προώρισαν Decreuerat fieri.) προώρισε γενέσθαι, id est, Prestituerat vt fierent, siue præfinierat futura.

In eo quod manū tuam extendas.) ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε, id est, In extendēdo manum tuam. Sentit enim ita futurū, vt libere et intrepide loquantur verbū dei apud populum, si ille porrigat manum, & adiuuet loquentes, addita virtute signorum.

Ad sanitates.) εἰς ἴασιν, id est, Ad sanationem.

Filij tui Iesu.) παιδός. Eadem vox est Græca, quam modo vertit, pueri.

Cum fiducia.) μετὰ παῤῥησίας, id est, Audacter ac libere.

Multitudinis autem credentium.) τῶν πιστευσάντων, id est, Eorum qui crediderant.

Ante pedes.) παρὰ τοὺς πόδας. i. Iuxta pedes.

Ioseph.) ἰωσῆς, id est, Ioses,

Quod

Quod eſt filius conſolationis.)Barnabas.Eſt enim vox Hebraica. בר filius eſt נבש prҿter alia recreari ſignificat et refrigerari ac conſolari.Etiamſi Hieronymus varie interpretatur. Filius prophetҿ,filius venientis,ſiue filius conſolationis. Quod extremum ſignificat plurimis placuiſſe.In nonnullis Græcorum codicibus additũ erat μεθερμηνευόμενον,id eſt, Quod eſt interpretatum,ſiue,ſi quis interpretetur.

EX CAPITE QVINTO.

VEndidit agrũ.)ἐπώλησε κτῆμα,id eſt,Vendidit poſſeſſionem,hoc eſt,domũ aut prædiũ.

Et fraudauit de precio.) ἐνοσφίσατο, hoc eſt,Sepoſuit & auulſit,quod tamen recte vertit interpres.

Adferens partem quandam.) ἐνέγκας μέρος τι,id eſt,Allatam partem aliquam.

Ad Ananiam.)Hҿc duo verba nec apud Grҿcos habentur,nec in vetuſtis codicibus Latinis.

Cur tentauit.) διὰ τί ἐπλήρωσεν,id eſt,Impleuit.Ita legit Auguſtinus in libello de tempore Barbarico,cap.tertio. Chryſoſtomus legit ἐπλήρωσεν. Opinor interpretem legiſſe,ἐπείρασεν.

Mentiri te.)Rurſum vertit Græcam figuram, Vt mentireris.

Spiritui ſancto.)Græce eſt,ſpiritum ſanctum, ψεύσασθαι σε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.Siue quod ita loquantur Grҿci,mentior te,ſicut Euangelizo te,& benefacio te,ſiue quod ſenſus ſit,eum mentiri ſpiritũ ſanctum,qui ficte ſimulet & imitetur,quod cæteri inſtinctu ſpiritus ſancti faciebant. Mentiri ſpiritum

Manens tibi manebat.) Rurſum Hebrҿorum more cõgeminatiõe vocis,expreſſit epitaſin μένον ἔμενεν,hoc eſt,Vere ac prorſus manebat,nemine vllo pacto cogente.Accuſat autem eum Petrus

duobus gradibus. Primum manebat, quum nemo cogeret vendere. Deinde si vendere libuit, nemo cogebat adducere precium.

Et venundatum erat in tua potesta.) ἐν πράσει. Interpres diuersas apud Græcos dictiones per eandem Latinā reddidit. Illis est κτῆμα possessionē, & χωρίον prædiū aut villam, hic vtrunque vertit agrum: & subiecit, venundatū, respondens ad Græcam vocem, nō Latinam, alioqui dicendum, venundatus.

Horarum trium spacium.) διάστημα, id est, Interuallum.

Dixit autem ei Petrus.) ἀπεκρίθη. i. Respondit, quum nihil sit interrogatum. Atque ita scriptum comperi in exemplaribus vetustioribus Latinis aliquot.

Cōuenit vobis.) τί ὅτι συνεφωνήθη, id est, Quid conspiratum est à vobis, & in hoc consentitis, vt tentetis spiritū domini, aut quæ est inter vos cōspiratio.

Ad virum suum.) πρὸς τὸν ἄνδρα. Potius, Iuxta virum.

Magis autem augebatur credentium in domino.) Græce paulò diuersius est, μᾶλλον δὲ προσετίθοντο πιστεύοντες τῷ κυρίῳ, πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, hoc est, vt verbum verbo reddam: Magis autem apponebantur credentes domino, multitudines virorumque & mulierum. Cæterum illud, Ita vt in plateâs eiicerēt, aliquanto durius cohæret cum his quæ præcedunt, nisi subaudias vnà cum turba famam item apostolorum creuisse.

Eiicerent infirmos.) ἐκφέρειν, id est, Educerēt, siue exportarent.

Et grabatis.) ἐν κραββάτων. Græca vox est, recepta tamen apud Latinos, mutatis duabus literulis.

Quem

Quenquam illorum.) Latinius, aliquem.

Et liberarentur ab infirmitatibus suis.) Non est in Græcis exemplaribus. Grecę lectioni suffragantur vetustissimi codices sancti Donatiani.

Et omnes seniores.) τὴν γερουσίαν, id est, Ordinem seniorum.

Ambigebant de illis.) διηπόρουν. Plus quiddã dixit, perplexum esse, & ancipitis animi, consiliique inopem.

Precipiendo precepimus.) οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν. i. An nõ precepto precepimus, hoc est acriter precepimus, vt ante dixit, Minis cõminemur.

Obedire oportet Deo.) πειθαρχεῖν. Quod πειθαρχεῖν est proprie parêre principi aut magistratui, dictione composita, à πείθειν obedire, & ἄρχων princeps. Ac paulò post, τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ, id est, obedientibus sibi.

Quem vos interemistis.) διεχειρίσασθε. Quod est manibus violẽtis occidere. Hinc enim dicta vox Greca. Nã interimitur, & q iure meritoq; plectitur.

Principem & saluatorem.) ἀρχηγὸν, Ducem & autorem. Quanquam non reprehendo quod vertit interpres.

Et nos sumus testes.) Græci addunt genitiuũ αὐτοῦ, id est, Eius, quem Latinus poterat vertere in datiuum, ei. Nec est simpliciter, Et spiritussanctus, sed, καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, id est, Quin & spiritussanct', vt sit veluti correctio superioris dicti. Quasi diceret, nõ tam nos testes sumus illi, q̃ ipse spiritussanctus, cuius virtute hæc fiunt.

Et cogitabant interficere illos.) ἐβουλεύοντο, id est, Consultabãt vt interficerẽt. Interpres ἐβούλοντο legit.

Homines fieri.) Græce est apostolos, non homines. Nec est fieri, sed facere, ποιῆσαι, hoc est, emittere foras.

Theodas. Extitit Theodas.) Eleganter vertit, extitit, ἀνέστη.i. surrexit, siue exortus est. Græci codices habent Θευδᾶς .i. Theudas, non Theodas. Hos Chrysostomus putat ob id sublatos è medio, quod vetuerint censum dari Cæsari, fuisseque pharisæos. Vide Eusebium in historia Eccles. lib. 2. cap. 11.

Cui consensit.) προσεκολλήθη. Quod aliàs vertit, adhæsit, rectius & hic ita versurus. Non solum enim consenserunt, sed & conspirarunt cum illo, & eadem docebant.

Professio descriptio census. In diebus professionis.) ἀπογραφῆς. Quam in euangelio vertit descriptionem.

Auertit populum.) Græci addunt ἱκανόν, id est, Multum.

Consilium hoc opus.) ἡ βουλὴ, ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, id est, Consilium aut opus hoc.

Ne forte.) μήποτε, id est, ne quando.

Et deo repugnare videamini.) καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε, Et cũ deo pugnantes reperiamini Græcis est dictio composita, deriuataque à verbo θεομαχεῖν. Cæterũ recte vertit interpres, nisi quod Græca plus habent emphasis, habitũ significantia, nõ tantũ actionẽ, quasi dicas hostes dei, aut rebelles deo.

θεομαχεῖν

Consenserunt autem illi.) ἐπείσθησαν, id est, Paruerunt siue obtemperarunt.

Ne omnino loquerentur.) Omnino, nõ inuenio in Græcis codicibus, tantum est, μὴ λαλεῖν, id est ne loquerẽtur. Suffragabantur vetusti codices.

Et circa domos.) κατ᾽ οἶκον, id est, Per singulas domos, siue domesticatim.

Docen

Docentes.) ἐπαύοντο διδάσκοντες. Vertendum erat, Cessabant docere & euangelizare, participio commutato in infinitum.

EX CAPITE VI.

CRescente numero discipulorũ.) πληθυνόντων τῶν μαθητῶν. i. quũ plures fierent discipuli. Quanquam periphrasin interpretis probo.

Murmur Græcorum.) Non est ἑλλήνων, sed ἑλληνιστῶν Hellenistarum. Nam Iudæi Græcos appellabant omnes paganos & alienos à lege Mosaica. Et probabile est in hoc numero nondũ fuisse quenquam gentiũ, proinde non ἕλληνας dixit sed ἑλληνιστὰς, Iudæos qui nati fuerant aut vixerant inter gentes, eiusque gentis vbi vixerant, lingua loquebantur. Itaque qui nati erant in regionibus Iudæorum, Iudæos alibi natos aliaque loquentes lingua, pro semipaganis ducebant, quos hic non appellat Iudæos, quod religionis erat nomen, sed Hebræos, quod magis indicat gentem & nationem. ἑλληνισαὶ qui

Eo quod despicerentur.) Et hic sensus anceps est, vtrum ideo viderentur despici, quod nõ admitterentur ad ministerium, ceu non vere Iudææ, an quod grauarentur onere sordidioris ministerij. Et ideo videntur electi septem diaconi, non vt ipsi ministrarent omnibus, sed vt dispensarent ministrandi vices & ordines, ne similibus querelis interpellarentur Apostoli. Sensus anceps.

Conuocantes autem duodecim.) Obscure explicuit. Potest enim accipi vt fuerint ab aliis aduocati duodecim discipuli, vnde nos dilucide vertimus. Iam in, Instantes erimus, quid opus erat paraphrasi? Rursum in, Multa etiam turba, τε est, id est, que: nec aliud est ad quod respondeat etiam.

Non est æquum.) οὐκ ἀρεστόν. i. Non est placitum,

tum, siue non est gratum, aut non est eiusmodi vt nobis placere debeat.

Boni testimonii.) μαρτυρουμένους, Quasi dicas testimoniatos. Hoc est spectatæ probatæq; integritatis, de quibus alij bene testentur. Alioqui boni testimonij dici videtur, qui bona fide fert testimonium.

Super hoc opus.) ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης, id est, In hoc vsu, siue, Super hanc necessitatem, id quod magis blanditur Vallæ, mihi non item, quanquam functio magis quadrat.

Nicolaus proselyt⁹ Et Nicolaum aduenā.) Rectius dixisset proselytum, annotante Valla, vt intelligamus ad legem Mosaicam receptum, vtpote patria Antiochenum, religione Iudæum. Hic post habitus est Hęresiarches quanquam Clemens apud Eusebium ipsum diligenter excusat.

Et imposuerunt illis manus.) Rabanus opinor admonet hunc esse modum in cōferendis sacris ordinibus, vt populus eligat, episcopus ordinet. Ea certe consuetudo diutissime perseuerauit in ecclesia, verum ob tumultus populares recte mutata est.

Duplex sensus. Spiritui qui loquebatur.) ᾧ ἐλάλει. Quod sic accipi potest, vt sit sensus, Non poterant resistere spiritui qui loquebatur. Quanquam et altera lectio probe habet, vt ᾧ positum sit pro ὅ, propter datiuū præcedentem πνεύματι.

Non cessat loqui verba.) ῥήματα βλάσφημα, id est, Verba blasphema siue maledica. Quanquam opinor blasphema additū. Certe Chrysostomus hūc enarrans locum, nullam facit mentionē blasphemorum. Nec additur vsquam in Latinis codicibus vetustioribus.

Et mutabit traditiones.) τὰ ἔθη, id est, Consuetudines aut instituta.

Si hæc ita se habent.) εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει

id est,

id est, Num hæc ita se habent?

Qui ait.) Græce est ὁ δὲ ἔφη. i. At ille ait.

EX CAPITE VII.

PRiusquam habitaret in Charran.) Videbatur nonnihil discrepare Stephani narratio, cum historia Geneseos cap. 12. quod illic facta mentione Tharæ patris Abraham, pôst refertur cum illo colloquutus deus. Neque satis conuenit de numero annorum. Verum hac de re nodum explicuerunt Hieronymus in quæstionib. Hebraicis, & Augustinus lib. de ciuitate dei. 16. cap. 15. Rursum in quæstionibus super Genesim libro primo. *Narratio videtur dissonare.*

Nec passum pedis.) οὐδὲ βῆμα ποδός, id est, Ne vestigium quidem pedis. Nam passus aliquot pedes complectitur, nec potest vnius pedis esse passus. Tolerabilius igitur est quod legit Augustin. in quæstionibus super Genesim libro primo, Nec spacium pedis. Quo quidem loco simul illud excutit, qui fieri potuerit, vt qui prius legatur emisse agrum circa puteum iurisiurandi, nunc ne pedis quidem vestigium illic possideret. Non possedit, nec tantillum ex munere diuino, de cuius pollicitatione illic agit Stephanus. Nam pecunia licebat vbiuis parare agros. *Nec passũ pedis.*

Loquutus est autem ei.) οὕτως, Loquutus est autem sic, est Græce, & non additur ei.

Quia erit semen eius accola.) ὅτι ἔσαι τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάροικον. Vt conniueamus quod quia, usus sit pro quod, quod accola posuit genere neutro, Certe aliud est incola quàm accola. Siquidem accolæ dicuntur finitimi, vt accola Rheni. Incola qui non sit αὐτόχθωρ. Quanquam Græcis est πάροικος, qui aliunde profectus alibi domum habet. Nos vertimus inquilinum, [redacted] *πάροικος αὐτόχθωρ*

Loquu

Loquutus est autem Deus sic, quod futurum esset semen eius inquilinum in terra aliena, quodque seruituti illud subiecturi essent &c. Mollius erat posteri eius incolæ. Semen enim posteros appellat. Nec in clausula est, Dicit Dominus, sed εἶπεν ὁ θεός, id est, Dixit Deus.

Male tractabunt.) Est κακώσουσι, id est, affligent siue cruciabunt.

Annis quadringentis.) In æditione peruetusta, legebatur quadringentis triginta, atque ita legit Rabanus ex supputatione temporum.

Et sic genuit Isaac.) Interpres, [redacted] ^aliquibus legisse videtur οὕτως, quum in ^ Græcis codicibus sit οὗτος hic, siue iste. Si legas οὕτως, sensus est, illum non genuisse Isaac nisi circuncisum, quum Ismaëlem suscepisset incircuncisus. Tametsi variabãt Græci codices.

Et Isaac Iacob.) τὸν Ἰακώβ, Vt subaudias, genuit. Non inueniebant cibos.) χορτάσματα. Vox est à saturando dicta.

Et in secundo.) καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ, Et in secundo, vt verbũ verbo reddatur, Altera vice, siue, Quũ iterum misisset eos.

Quod emit Abraham precio argenti à filiis Emor filij Sichem.] Et hunc locum annotauit Hieronymus in libro ad Pammachium de optimo genere interpretandi, qui secus habeatur in Genesi, vbi legit, quod Abraham emerit ab Ephron Etheo filio Sa[r] iuxta Hebron quadringentis drachmis speluncã du[plicem], & agrum circa eam, sepelieritque in ea Saram vxorem suam. Atque in eodem legimus libro, postea reuertentem è Mesopotamia Iacob cum vxoribus et filiis suis, posuisse tabernaculum ante Salem vrbem [redacted] est in terra Chanaan, & habitasse ibi, & emis[se] partem agri, in quo habebat tentoria, ab E-

Locus discrepãs prima frõte.

mor

mor patre Sichem, centum agnis, & ſtatuiſſe ibi altare, & inuocaſſe Deum Iſrael. Proinde Abraham non emit ſpecum ab Emor patre Sichem, ſed ab Ephron filio Saor, nec ſepultus eſt in Sichem, ſed in Hebron, quę corrupte dicitur Arboch. Porrò duodecim Patriarchæ non ſunt ſepulti in Arboch, ſed in Sichem, qui ager non eſt emptus ab Abraham, ſed à Iacob. Hunc nodum illic nectit Hieronymus, nec eũ diſſoluit hoc ſanè loco, ſed eum elegãter explicat in quæſtionibus Hebraicis.

In ſeptuaginta quinq; animabus deſcẽdit Iacob.] Geneſeos cap. 46.

Quam confeſſus erat.) ἧς ὤμοσεν, id eſt, Quã iurauerat. Interpres legiſſe videtur ὡμολόγησεν.

Qui non ſciebat.) ὃς οὐκ ᾔδει, id eſt, Qui non nouerat.

Ne viuificaretur.) εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι, id eſt, Ad hoc, vt partus non eſſent vitales.

Gratus Deo.) ἀστεῖος τῷ θεῷ. ἀστεῖος aliâs ſonat feſtiuus, ſiue vrbanus. [illegible] uſus videtur hac voce pro χαρίεις, quod gratum ſignificat, & itẽ vrbanum.

Exiſtimabat autem intelligere fratres.) Hic fratres vocat ſuæ gentis homines, quod poſt tranſlatum eſt ad Chriſtianos. Fratres q̃ eiuſdem gentis.

Litigantibus.) Græcè eſt μαχομένοις, id eſt, Pugnantibus. Recte tamen vertit interpres.

In igne flammæ rubi.) Græcè eſt cõtrarius ordo ἐν φλογὶ πυρὸς, id eſt, In flamma ignis. Tametſi alioqui ſermo duriuſculus eſt nobis ob proprietatem ſermonis Hebraici.

Videns vidi.) Hebrę̃u eſt ſchema, pro eo qđ eſt, Attente vidi.

Et nunc veni & mittam.) καὶ νῦν δεῦρο, id eſt, Et nunc venito, ſiue nunc adſis, vt ſecundę perſonę ſit

verbum

verbum, non primæ. Iubet enim Moysen adesse.

Tanquam meipsum audietis.) Audietis hoc loco in nonnullis exēplaribus Græcis non scribitur.

In ecclesia & in solitudine.) Et, apud Græcos non est, sed ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ ἐρήμῳ, id est, In congregatione, in deserto, citra coniunctionē, consentientibus Latinis emendatioribus.

Verba vitæ dare vobis.) Nonnulli codices habebant, λόγον ζῶντα, id est sermonem viuū, Nonnulli λόγια ζῶντα, id est, Eloquia viua. Sic enim solitus est vertere λόγια.

Patres vestri.) Vtroque loco Græcis est ἡμῶν, id est, Nostri, primæ personæ.

Mosi enim huic.) ὁ γὰρ Μωϋσῆς, id est, Nam Moyses iste: & sic habet exemplar Constantiense. Quanquam id recte mutauit interpres.

Quas fecistis adorare.) οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς, id est, Quas fecistis vt adoretis eas.

Et transferam vos trans Babylonem.) In nōnullis exemplaribus repperi mutatum, trans in, In. Locus sumptus est ex Amos Prophetæ capite. 5.

Cum patribus.) Cum, redundat.

Deus loquens.) ὁ λαλῶν, id est, Ille qui loquebatur.

Patres vestri.) ἡμῶν Græcè est, id est, Nostri.

Sed non excelsus in manu factis.) Græcus addit templis, ἐν χειροποιήτοις ναοῖς. Et manufactis vnica illis dictio est.

Dura ceruice.) Græcis epitheton est compositum, σκληροτράχηλοι, Quasi dicas, duriceruicos. Cæterum apparet orationem Stephani clamoribus obstrepentium Iudæorū interruptam fuisse. Neque enī satis alioqui respōdet hic finis, tā alte repetito pricipio.

Resti-

Restitistis.) ἀντιπίπτετε.i.Resistitis.

Et homicidæ.) φονεῖς.i. Occisores.

In dispositione.) εἰς διαταγὰς, id est, In dispositiones, siue ad dispositiones, à διατάττω quod est ordino. Augustinus libro de ciuitate Dei.10. citat aliquoties, In edictis angelorum, pro eo quod nos legimus, In dispositione angelorum.

Virtutis Dei.) Virtutis, in Græco codice nõ reperio. Tantum est à dextris dei, suffragantibus & Latinis vetustioribus.

Obdormiuit in domino.) In domino non additum est in Græco exemplari, tantũ est ἐκοιμήθη id est, Dormiuit. Suffragantibus vetustis exemplaribus Latinis.

EX CAPITE VIII.

IN ecclesia.) ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν, id est, In ecclesiam; siue Aduersus ecclesiam.

Curauerũt autẽ Stephanũ.) συνεκόμισαν δὲ, id est, Simul autem curauerunt.

Viri timorati.) εὐλαβεῖς.i. Religiosi, siue pij.

Per domos intrans.) κατ' οἴκους.i. Domesticatim, vt ita loquar, siue per singulas domos, vt ostẽdat ingens studium perdendi.

Igitur qui dispersi erant.) οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες, id est, Igitur illi quidem dispersi. Iam enim dispergebantur.

In ciuitatem Samariæ.) Videtur appositiue dictum ciuitatẽ Samariæ, vt Samaria sit nomen nõ regionis, sed ciuitatis, vnde tota regio nomen est sortita. Eadem autem dicta est Sebastæ.

Multi eorum qui habebant spiritus immundos clamantes voce magna exibant.) Græca sic habent, πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκάθαρτα

θαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ ἐξήρχετο. Ea quoniã ad verbum reddi non poterant, nos sensum expressimus in hunc modum, Spiritus enim immundi, à multis q ab illis tenebant, clamantes voce magna exibãt.

In ciuitate Magus.) ἐν τῇ πόλει μαγεύων. i. artẽ exercens Magicam.

Cui auscultabant.) Hoc auscultabant, & qđ mox sequitur, attendebant, Græcis idem est verbum προσεῖχον.

Quæ vocatur magna.) Quæ vocatur, nõ additur in Græco codice, ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ ἡ μεγάλη id est, Dei virtus magna. Interpres studuit explicare vim articuli Græci ἡ μεγάλη.

Propter quod.) Διὰ δὲ, id est, Propterea quod: & tamen hanc sermonis formam video fuisse familiarem priscis Christianis, quum longe aliud significet

Magicis suis.) ταῖς μαγείαις. i. Magiis siue magicis artibus.

Dementasset.) ἐξεστακέναι αὐτούς. i. Stupefacti essent, & velut à mente alienati.

De regno Dei in nomine Iesu.) Græce est, Et nomine.

Stupens admirabatur.) Græcis vna dictio ἐξίστατο. quam interpres hoc loco trifariam reddidit. Siquidem quod pauló ante vertit, seducens, Græcis est ἐξιστῶν: Quod dementasset, est ἐξιστακέναι: Quod stupens admirabatur, est ἐξίστατο.

Et rogabant pro eis.) Dubium est an ipsi Apostoli rogarint Deum pro eis, an Philippus & q cũ illo erant rogarint Apostolos. Posteriorem sensum sequi videntur interpretes, quod Græce sit προσηύξαντο, qua voce scriptura solet vti pro deprecatione ad Deum.

In

In quenquam illorum venerat.) ἦν ἐπιπεπτω κὸς. i. Erat elapſus, ſiue delapſus.

Manus Apoſtolorum.) χειρῶν, id eſt, Manuũ.

Si forte.) εἰ ἄρα. Coniunctio [redacted]

In felle amaritudinis.) εἰς χολὴν πικρίας. i. In bili amaritudinis, id eſt, Amara bili. Non iraſcebatur Magus, ſed vitiatum animum expreſſit per bilis amaritudinem.

Et in obligatione.) καὶ σύνδεσμον. i. In colligatione, hoc eſt, In vinculis.

Quæ dixiſtis.) ὧν εἰρήκατε. Articulus poſtpoſitiuus congruit cum caſu antecedẽtis, diſſidens à ſuo verbo. Annotandum quod vni Petro reſpondens, multitudinis vtiẽ verbo, dixiſtis. Vnde probabile eſt quod Petrus admonuit, cæteros item admonuiſſe.

Et multis regionibus.) πολλάς τε κώμας, vicis ſiue pagis. Apparet interpretem legiſſe χώρας.

Contra meridianum.) κατὰ μεσημβρίαν. i. Meridiem verſus, ſiue Ad meridiem.

Quę deſcendit ab Hieruſalẽ.) καταβαίνουσαν. Quod Hieroſolymorum vrbs in monte Sion ſita ſit ex parte. Nonnulli codices habebant φέρουσαν. i. Quæ ducit.

Gazam.) Ciuitas eſt inſignis Paleſtinę, deſtinata in ſortem tribus Iuda, licet obtineri non potuerit. Deſertam addit quod vetus illa Gaza, de qua Sophonias, Gaza deſtructa erit, ſic fuerit diruta, vt vix vrbis extet veſtigium, pro qua extructa eſt alia, ſed non eodem loco. Gaza.

Eunuchus potens.) δυνάστης, id eſt, Magiſtratus ſiue præfectus. Gręca voce vſus eſt & Cicero, Tetrarchæ & Dynaſtæ. Non enim dicitur reginæ eunuchus, ſed reginę prȩfectus, nimirum gazophylax. Dynaſtæ præfecti.

Candacis.) κανδάκης, id eſt, Candaces, à nomi natiuo Candace. Quod nomen ita videtur commu ne fuiſſe reginis, ob quandam reginam Æthiopiæ no mine Candacem de gente illa optime meritam, vt a pud Ægyptios Pharao & Ptolemæus, regibus.

Venerat adorare.) προσκυνήσων. i. Adoraturꝰ

Putásne intelligis.) ἆρά γε. Num, ſiue an, ſiue: Nunquid intelligis quæ legis?

Et quomodo.) Et, nō eſt apud Græcos, ſed tā tum πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, Qui enim poſſim, aut Qui nā poſſim. Subaudiť enim negatio nō intelligo.

Oſtenderet mihi.) ὁδηγήσῃ με. i. Duxerit me.

Locus ꝑ argumēto — Locus autem ſcripturę.) ἡ δὲ περιοχή. Quod continentiam poſſis dicere: Nos vertimus argumen tum, poterat dici & ſententia.

Tanquam ouis ad occiſionem.) Locus eſt a pud Eſaiam capite. [illegible]

Dicit hoc.) λέγει τοῦτο. i. Dicit hoc, quaſi iam loquatur tibi, cuius ſcripta legis.

Quis prohibet.) τί κωλύει, id eſt, Quid prohi bet, ſeu potius, Quid vetat, aut quid obſtat quo mi nus baptizer.

Dixit autē Philippus. Si credis &c. vſq; ad eū locū, Et iuſſit ſtare currum, nō reperi in Græco codi ce. Quanq̄ arbitror omiſſum librariorum incuria.

Vterque.) ἀμφότεροι, id eſt, Ambo.

Philippus & eunuchus.) ὅ τε φίλιππος καὶ εὐ νοῦχος, id eſt, Et Philippus & eunuchus, condu plicata coniunctione.

Azotus. — Inuentus eſt in Azoto.) Repertus eſt, erat to lerabilius. Eſt enim ſenſus, Philippum ſubito fuiſſe Azoti. Ea ciuitas eſt Paleſtinę, vna è quinq; ciuitati bus Allophylorū. Hebræis dicta אשדוד Aſchdod.

EX

Ex Capite NONO.

ADHVC spirans.) ἐμπνέων, Forte pro ἔτι mutatum est ἐμ. In aliis habetur vtrunque ἔτι ἐμπνέων, id est, Etiamnum spirans.

Minarum.) Meo iudicio vertendū erat, Spirans minas ac cædem. Et,

In discipulos Domini.) Apertius erat Aduersus discipulos Domini.

Huius viæ viros.) τοὺς τῆς ὁδοῦ ὄντας. i. Qui eius essent sectæ. Articulus enim pronominis vice fungitur hoc loco. Et pro viæ, multi codices habebant vitæ. *Articulus vice pronominis.*

Viros ac mulieres.) ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας. i. Et viros ac mulieres, aut seu viros seu mulieres.

Circumfulsit.) περιήστραψεν, id est, Circumfulgurauit, si sic liceret loqui. Subitam enim lucem fulgur appellat.

Saule Saule.) Σαοὺλ Σαοὺλ, id est, Saul Saul. *Saul.* Quum Lucas alibi Saulum vocet ac Paulum, hic Hebræam vocem integram reliquit, quod Christus illū Hebraicè cōpellarit, vt & ipse postea testatur. Atque item Ananias, Σαοὺλ ἀδελφέ. i. Saul frater.

Durum est tibi.) In plerisque Græcis codicibus id nō additur hoc loco, quū mox sequatur, surge, sed aliquanto inferius, quum narratur hæc res. Est autem Ethnicis etiam in prouerbio πρὸς τὸ κέντρον λακτίζειν, id est, Aduersus stimulum calcitrare. *Parœmia.* Trāslatum à bubus aut aliis iumentis quæ stimulo incitantur, vt equi calcaribus. In vetustioribus codicibus ne hæc quidem habebantur, & tremens ac stupens dixit Domine quid me vis facere? Et Dominus ad eum, Tantum est, durum est tibi contra stimulum calcitrare. Ego sum Iesus, quem tu persequeris, surge & ingredere &c.

Qui concomitabantur cum illo.) οἱ συνοδεύ-

οντες αὐτῷ, id eſt, Qui iter faciebant cum illo, ſiue comites itineris. Interpres nec Latine loquutus eſt, nec Græco verbo reſpondit.

Stabant ſtupefacti.) ἐνεοί, Græca vox inde facta eſt, quod rei nouitas hominem reddat attonitũ

Nihil videbat.) οὐδένα ἔβλεπεν, id eſt, Neminem videbat. Apparet interpretem legiſſe οὐδὲν ἔβλεπεν.

Ad manus autem illum trahentes.) χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν, id eſt, Manuducentes illum. Atq; ita vertit ipſe paulò poſt, Ad manum autẽ deductus à comitibus.

Vic' pars vrbis. In vicũ qui vocatur rectus.) ἐπὶ τὴν ῥύμην. Vicus hoc loco non eſt pagus aut oppidulum, ne q̃s in hoc erret, nam id eſt Græcis κώμη, ſed pars vrbis. Ciuitas enim diſtinguitur in vicos, vici in vias, viæ in domos.

Quanta mala fecerit ſanctis.) ὅσα. i. Quot, ſiue quæcunq;. Item paulò poſt, Quanta oporteat illũ pro nomine meo pati.

Et hic habet.) Hic loco aduerbium eſt, non pronomen ὧδε. i. In hac ciuitate.

Vas electionis.) σκεῦος. Ego maluiſſem organum electum. Quanq̃ vaſa veteribus omnis dicebatur ſupellex.

Saul. Saule frater.) Σαοὺλ ἀδελφὲ, id eſt, Saul frater, quod conſentaneum ſit Hebraicè fuiſſe loquutũ Ananiam.

Vt videas.) ὡς ἀναβλέψῃς, id eſt, Vt viſum recipias. Sic enim idem verbum paulò antè traduxerat.

Ceciderunt ab oculis eius.) ἀπέπεσον, Deciderunt.

Qui expugnabat.) Græce militari eſt vſus verbo

verbo. πορθεῖν enim Græcis est vrbem excindere ac depopulari.

Vt vinctos illos duceret.) ὡς ἀγάγῃ, id est, Ducat siue pertrahat, id quod mauult Valla.

Et confundebat.) Non est hic pudefaciebat, vt aliâs solet vti, sed συνέχυνε, hoc est, Commouebat ac perturbabat, confirmans Iesum esse Christũ sed συνέχεε

Consilium fecerunt in vnum.) In vnum, non reperio in libris Græcorum, quos ego sanè viderim tantum est συνεβουλεύσαντο. Nisi forte voluit exprimere vim præpositionis σύν.

Submittentes in sporta.) χαλάσαντες. Quod χαλάσαι est funibus ex alto pensilem demittere.

Intrans & exiens.) In Græcis exemplaribus tantum reperio εἰσπορευόμενος intrans, ἐκπορευόμενος non inuenio. Quanquam ingrediens & egrediens Hebraica figura dictũ est pro versans, quomodo Latini dicunt, domi ac foris.

Fiducialiter agens.) παῤῥησιαζόμενος, id est, Libere siue cum fiducia loquens aut agens, sed magis ad sermonem pertinet, vnde & Græca dictio cõposita est.

Et disputabat cum Græcis.) συνεζήτει πρὸς ἑλληνιστάς. τοὺς ἑλληνιστάς, Disputabat aduersus Græcos. Rursus vsus est verbo Hellenistæ, significat enim Iudæos ibi natos. Nondum autem erat tempus disputandi cũ gentibus. Cæterum illud quod præcessit, Cum gentibus, in Græcis codicibus non inuenio, ne in Latinis quidem vetustioribus. Et mox,

Querebant eum occidere.) Græcis est ἐπεχείρουν, id est, Conabantur, siue aggrediebantur.

Ecclesia quidem.) αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι, id est, Igitur ecclesiæ quidem, numero pluratiuo, quod tum

omnes congregationes Christianorum dispersæ di-cerentur ecclesiæ, quę tamen omnes in vnam recidūt Ecclesiam.

Dum transiret vniuersos.) Quidam addunt hoc loco fines, sed perperam, quandoquidem de hominibus sentit Lucas, non de locis.

Sanet te Dominus.) ἰᾶται. Poterat accipi & sanat, indicandi modo, non imperandi.

Assaron. Lyddæ & Assaronæ.) Λύδδαν καὶ τὴν ἀσσάρωνα. Haud scio an hæc sit quā in Hebraicis nominibus corrupte legimus Accaron, quā eandem quidam putarūt esse turrim Stratonis, postea Cęsaream nominatam. Vero proximum est, hanc esse regionē, quam Hieronymus in nominibus locorum appellat

Saronas. Saronas, id Hebręis sonat campestrē regionem. Est autem à Cęsarea Palestinæ pertingens vsq; ad oppidum Ioppe. Testatur sua etiamnum ętate illic agrum fuisse pascēdis gregibus aptum. Porrò Ioppe nō longe aberat à Lydde. Quanquam est & altera eiusdem nominis regio inter montē Thabor & stagnum Tyberiadis, cuius meminit Esaias, In paludes versus est Saron. Verum priorem fuisse eam de qua hic sentit Lucas, indicat Hieronymus.

Capnion Thabia Chaldęis capra.

Nomine Tabitha.) Hoc certe loco Tabitha non potest esse verbum. Ioannes Capnion Thabiā legendū esse putat, vocem enim Assyriam esse, quæ illis Capream significat. Certe qui literas callent Hebraicas, fatentur hoc puellæ vocabulum nonnihil habere cognationis cum verbo videndi, quod illis dicitur נבט. Et Grçcis itē δορκάς caprea, ἀ δέρκομαι video deducta est, quod id animal acri oculorum acie putetur esse. Vnde & qui sunt perspicacibus oculis ὀξυδερκεῖς vocantur, Cæterum Laurentius maluit ab interprete Latinam vocem fuisse redditam, nēpè capream. Nam Lucas Dorcadem interpretatur, sed Græce scribens.

Quam

Quam quum lauissent.) Glossa ordinaria submonet in quibusdam codicibus scriptum fuisse Lauissent vnguentis. Sed more veterum primum lauabant corpus, deinde vngebāt. Quanquam probabile non est, hic tantū sumptus fuisse factum in Dorcade.

Miserunt duos viros.) In plerisq; Græcis codicibus, tantum est ἀπέστειλαν, id est, Emiserunt. In vno reperi δύο ἄνδρας ascriptum, sed in spacio marginali.

Ne pigriteris.) μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν, id est, Ne pigritaretur siue ne grauaretur pertransire vsq; ad sese, siue ad ipsum.

Quas faciebat illis Dorcas.) ὅσα ἐποίει μετ᾽ αὐτῶν οὖσα ἡ Δορκάς. i. Quas faciebat secum viuēs Dorcas, siue quas faciebat dum cū ipsis esset Dorcas.

Et multi crediderunt domino.) ἐπὶ τὸν κύριον, id est, In dominum.

EX CAPITE DECIMO.

CEnturio cohortis.) Minus ambiguum erat, Ex cohorte. Neq; enim is erat princeps totius cohortis, quę circiter mille milites continet, sed vnus ex ea cohorte. Atq; ita est Gręce ἐκ σπείρης.

Quis es dn̄e.) τί ἐστι κύριε. i. Quid est domine, hoc est, Quid rei est. Atq; ita legendum arguit ipsa etiam angeli responsio, Orationes tuę &c.

Hic tibi dicet quid te oporteat facere.) Hoc non habebatur in æditione Hispaniensi, & videtur ascriptum ex capite quod proxime pręcessit, & in hoc ipso mox repetitur inferius. Duos domesticos.) δύο τῶν οἰκετῶν, id est, Duos famulorum.

Et militē timentē dominū.) στρατιώτην εὐσεβῆ, i. militē piū. Cęterū ne lector offenderet, quod Cornelius ad pietatis negotiū vteret milite, addidit piū.

Qui illi parebant.) τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ, id est, Qui illi assistebant, siue vt alibi vertit, inseruiebant. Parebant & cæteri milites, verum hi semper aderant ministerij gratia.

Δῶμα. In superiora.) ἐπὶ τὸ δῶμα. Quod in euangeliis vertit, tectum. Apparet enim Petrum conscendisse tectum, in quo soliti sunt inambulare quidam, vt oraret sub dio, [redacted], tum etiam semotior ab hominum strepitu.

Et vidit.) καὶ θεωρεῖ. i. Videt præsentis tēporis

vas linteũ Vas quoddam velut linteum.) Hieronymus in Esaiam citat, Vas quoddam linteum, nec id vno sanè loco. Vt accipiamus ipsum linteum fuisse vas, atq; ita mox appellat absq; ὡς.

Quatuor initiis summitti.) Græci legunt, Quatuor initiis alligatum ac demissum è cœlo, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον καὶ καθιέμενον.

Quadrupedia &c.) Græce sic habet τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία καὶ τὰ ἑρπετά. i. quadrupedia θηρίον terræ, & bestiæ, & reptilia. Porro θηρίον Græcis proprie noxiam bestiam significat, veluti viperam aut lupum.

Occide & manduca.) θῦσον καὶ φάγε, id est, Sacrifica, siue macta, & ede

Absit domine.) μηδαμῶς, id est, Nequaquā.

Iterū secundo) πάλιν ἐκ δευτέρου, rursus iterū

Tu cōmune ne dixeris.) Cōmunia, vertendū erat. Quanquā Græce verbum est μὴ κοίνου, id est Ne communica, hoc est, ne feceris communia. Sic enim Hebræi vocant impura & nefasta.

Per ter Per ter.) ἐπὶ τρίς, id est, Ad ter quanquam satis erat dicere ter.

Et statim receptum est.) καὶ πάλιν ἀνελήφθη. i.

Et rur

Et rursus receptum est, nimirum ꝙ inde venisset.

Descendens autē Petrus ad viros) Post hæc verba in nonnullis Græcorum exemplaribus additū erat, τοὺς ἀπεσαλμένους ἀπὸ τ͂ κορνηλίου πρός αὐτὸν, id est, Qui missi fuerant à Cornelio ad se.

Accersire te.) Rursum vertit figuram Græcam. Latine dixisset, Vt accerseret te.

Introducens ergo.) εἰσκαλεσάμενος, id est, Introuocatos siue inuitatos.

Quomodo abominatum sit.) ὡς ἀθέμιτον ἐστὶ, id est, Vt nefas est. Nam parum erat ciuile, vt Petrus apud ethnicum dicat, abominandum esse cum eo colloqui. Verum ait ex consuetudine suæ gentis sibi nō [redacted] mox,

Coniungi.) Græcis est κο[redacted] ue adglutinare.

Sine dubitatione.) ἀναντιῤῥήτως, id est, Citra contradictionem, siue incunctanter.

Nudius quarto die &c.) ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν προσευχόμενος, id est, Quarto ab hinc die, vsque ad hanc horam, sedebam ieiunans, & hora nona orans. Ex verbis interpretis apparet Corneliū ieiunasse & orasse totum quatriduum. Sentit autē se ieiunasse & orasse die quodam, qui quartus esset ab eo quo colloquebatur cum Petro. Siquidem vsque ad hanc horam dixit, pro vsq; ad hoc tempus, & pro ἤμην sedebam, nonnulli legunt ἤμην eram, prima vocali attenuata.

In veste candida.) λαμπρᾷ .i. Splendida.

Et eleemosynæ tuæ cōmemoratæ sunt.) ἐμνήσθησαν, id est, In memoria habitæ. Nam memoratur quod narratur.

Simonis coriarii iuxta mare.) Sub hæc addūt

Græci codices, quod in nostris omnino non habetur ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι, id est, Qui adueniens loquetur tibi.

In conspectu tuo.) Græci legunt in conspectu dei ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. Est autem sermo confirmantis animi simplicitatem, cuius deum facit testem Annotat hic nonnihil & glossa ordinaria.

Adsumus audire.) Græcanici sermonis formã reddidit, πάρεσμεν ἀκοῦσαι pro eo quod est, Adsumus vt audiamus, siue ad audiendum.

Sed in omni gente.) ἐν παντὶ ἔθνει, id est, In quauis gente.

Ordo perturbatior

Verbum misit filiis.) τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλεν, i. Verbum quod misit. [redacted]. Aut enim anapodotos est oratio, aut accusatiuo abusus est loco nominatiui, hoc est, verbum quod misit filiis Israel. Aut, quod mihi maxime probatur, accusatiuus hic λόγον referendus est ad verbum quod sequitur οἴδατε .i. scitis. Deinde quia intercessit hyperbaton, & item parenthesis, quod ante dixerat λόγον, alia voce repetiit ῥῆμα, vt legamus ad hunc modum, Verbum quod misit filiis Israel, annuncians pacẽ per Iesum Christum: deinde per parenthesim interiiciatur (hic est oĩm dominus) moxq; sequaẽ; Ipsi nostis, verbum inquam, qnod factum est per omnẽ Iudæam.

Incipiẽs enim.) Enim [redacted] non sit in Græcis exemplaribus. Et incipiens ἀρξάμενον hoc loco neutri generis est, vt referatur ad verbum. Porrò verbum hoc in loco nihil aliud dicit, quàm rem populari sermone iactatam. Eum rumorem ait ortum ex Galilæa post baptisma Ioannis. Deinde ponit argumentum rumoris videlicet de Iesu Nazareno.

Verbum res acta.

Quo

Quomodo vnxit eum.) Quidam codices habebant, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν, id est, Quomodo vnxerit eum. Quidam ὃν ἔχρισεν αὐτὸν, id est, Quē vnxit eum. Cæterum illud pronomen eum, omittendū erat interpreti, q ex idiomate sit sermonis Hebręi.

Omnes oppressos.) καταδυναστευομένους. Recte vertit interpres, modo intelligamus hic oppressos dici, qui tyrannide & potentia cuiuspiam opprimuntur, id enim sonat Græca vox.

In regione Iudæorū.) ἔν τε τῇ χώρᾳ. i. Et in regione Iudæorum, conduplicata coniunctione.

Præordinatis à Deo.) προκεχειροτονημένοις, Quod magis sonat delectis, vt fit per suffragia. Gręca vox dicta est, à porrigendis digitis, quo gestu suffragabatur olim populus.

Qui manducauimus & bibimus.) Glossa ordinaria monet in Græcis scriptum fuisse, Qui quadraginta dies &c. Quanquam id in nostris codicibus non reperitur.

Remissionē peccatorū accipere.) ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν. i. consequi remissionē peccatorum, siue Remissionem peccatorum accepturum esse.

Omnes qui credunt.) πάντα τὸν πιστεύοντα. i. Omnem qui credit, aut quisquis credidisset.

Ex circuncisione.) οἱ ἐκ περιτομῆς, id est, Qui erant ex circuncisione.

Et in nationes.) καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη, id est, Et in gentes. Nec est gratia χάρις, sed δωρεὰ donū. Et quia effusa est, dictum est, pro, Quod effusum esset.

Nūqd aqua) Gręci legūt in hūc modū, μή τι τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις, τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους Et apparet hunc esse sensum: Num quis vetare potest, quo minus aqua baptizentur ij, qui spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?

Cæte

Cæterum τὸ ὕδωρ accuſatiuus aut pendet à præpoſitione ſubaudita κατὰ, aut adhęret verbo βαπτισθῆναι, ea forma qua dicimus, βαπτίζομαι βάπτισμα.

EX CAPITE VNDECIMO.

Qvare introiſti.) ὅτι πρὸς ἄνδρας, Ad viros præputium habentes introiſti. Nam ὅτι hoc loco cõfirmantis eſt. Nec interrogãt, ſed accuſant, aut certe expoſtulant. Interpres legiſſe videtur τί pro ὅτι.

Nequaquam domine.) μηδαμῶς, Idem verbum quod ſuperius verterat abſit.

Pœnitentiam dedit.) Græci codices addunt, εἰς ζωὴν, id eſt, ad vitam.

Sub Stephano.) ἐπὶ στεφάνῳ, id eſt, In Stephano ſiue Aduerſus Stephanum. Nam ſub eo res geri dicitur, qui imperio potitur. Sed tum Græci addunt paternum caſum.

ἑλληνιστὰς Loquebantur & ad Græcos.) Ruſus non eſt ἕλληνας ſed ἑλληνιστὰς, ſignificat enim religione & origine Iudęos, ſed alibi natos, qui nondum crediderant euangelio. Alioqui videri poterat exemplum baptizati Cornelij tantum animi addidiſſe Chriſtianis, vt iam etiã gentibus auderent prędicare Chriſtũ.

Permanere in domino.) Pluſculum hic habẽt Græci ſic, προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ κυρίῳ, id eſt, propoſito cordis adhærere domino, ſiue perſeueranter adhærere domino. Latini addidere bis præpoſitionem, in. Quod autem dixit propoſito cordis, perinde valet quaſi diceret ex animo & libera voluntate, non metu neq; pudore humano.

Ita vt cognominarentur.) ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι τὸν

ὄχλον

ὄχλον ἱκανόν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς χριστιανούς, id est, Accidit autem vt annum totum consuetudinem agerent cum congregatione, docerentque turbam multam, & primum Antiochię discipulos vocarent Christianos. Nam illi vocabant eos Christianos, sed Lucas appellat eos discipulos. Sensum explicat historia ecclesiastica. Ibi, inquit, primũ discipuli, veluti perhẽni fonte sumpto vocabulo, appellati sunt Christiani. Vsus est autẽ nouo verbo, χρηματίσαι, pro ὀνομάζεσθαι, quod idẽ vsurpauit Paulus in epistolę ad Rom. capite septimo. Videtur autem inde dicta vox, quod cognomen ex officio quo quis fungitur addi solet, velut publicani dicuntur, quod publica vectigalia colligunt, ita Christiani, quod Christum profiterẽtur. Porrò quod actiuo verbo videtur abusus pro passiuo, simile est ei quod Latini dicũt, audit doctor, pro eo quod erat, appellatur doctor.

Christianorũ cognomen, vbi primũ natũ.

In ministeriũ mittere.) εἰς διακονίαν. Ministeriũ vocat subsidium, siue suppeditationem. Subministrat enim qui necessaria suppeditat. Sic appellat et Paulus.

EX CAPITE DVODECIMO.

Misit Herodes rex.) ἐπέβαλεν, id est, Iniecit, siue iniiciebat. Quem hic Lucas vocat Herodem Iosephus Agrippam appellat, qui & Maior dictus est ad discretionem filij Agrippę. Videtur autem nomen Herodis multis fuisse commune, quemadmodũ Herodes Antipater filius Herodis maioris, & Philippus Herodes huius frater. Hic autẽ Herodes Agrippa frater fuit Herodiadis quæ fuit vxor Herodis Tetrarchæ, filius Aristobuli, q fuit filius Herodis maioris, frater Alexandri, quos ambos pater interfecit. Hunc Agrippam Tiberius Cęsar coniecerat in vincula, quod in splendido conuiuio quo Caium Germanici filiũ excipiebat, palam comprecatus est, vt Tiberio mature defuncto Caium videret imperatorem.

torem. Fuit autem ſex menſes in carcere, uſq; ad mortem Tiberij, quem Caius, cui Caligulæ cognomen additum fuit, non ſolum liberauit, verum etiã tres illi tetrarchias contulit, Philippi, Lyſaniæ, & Herodis iumoris Lugdunum relegati, inſuper & regij nominis honorem conceſſit. Ita fermè ſanè Ioſephus libro de bello Iudaico ſecundo, cap. 8. & libro Antiquitatum Iudaicarum capite. 9.

Quia placeret.) ὅτι ἀρεσόν ἐστι, id eſt, Placitũ, ſiue gratũ eſſe. Idem nomẽ quod ante vertit æquum eſt: Non eſt æquum relinquere verbum dei, & miniſtrare menſis.

Apprehendere.) συλλαβεῖν. i. Comprehẽdere.

Erat autem dies.) ἦσαν, erant, numero multitudinis.

Sine intermiſſione.) ἐκτενής, id eſt, Prolixa, vt vertit in Euangelio, ſiue intenta.

Caliga p ſandaliis. Et calcia te caligas tuas.) καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου, id eſt, Subliga ſandalia tua.

Conſideráſq;.) συνιδών τε, id eſt, Req; perpenſa, niſi malis ad cognitam domum referre.

Ad oſtium.) Ad, redundat.

Ianuæ.) πυλῶνος, non θύρας. Quum enim dicat oſtium ianuæ τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, aut veſtibulum atrium habebat oſtium, quemadmodum et hodie videmus in pleriſq; ædificiis: aut ianuam veſtibuli, dixit primum oſtium quod expoſitum erat veſtibulo.

Ad videndũ.) ὑπακοῦσαι, id eſt, Vt ſubauſcultaret. Sequitur enim. Et agnita voce Petri.

Annuens autem.) κατασείσας δὲ, Mota manu innuens.

Quid factus eſſet. Quid nam factum eſſet de Petro.) τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο, id eſt, Quid Petrus eſſet factus, ſiue

quia

quia sic permisit sibi loqui Lucas, vt quemadmodum Græci dicunt, fecit illum, pro, fecit illi, ita per verbum passiuum dixerit, quid factus esset: siue quod suspicarentur Metamorphosi mutatum in aliud quiddam, iuxta vulgi stultitiam, qua creditum est magicis artibus homines verti in aues, aut in genios.

Iussit eos duci.) ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. Parum liquet an Lucas Romano more dixerit duci eos, qui ducuntur ad supplicium, an abduci à sese in carcerem.

Erat autem iratus Tyriis.) θυμομαχῶν. Dictio Græca composita est ex θυμὸς animus, & μάχεσθαι pugnare. Nōdū indixerat bellum, sed iam animo bellum agitabat, ni placassent iratū. θυμομαχεῖν

Eo quod alerentut regiones eorum ab illo.) διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς, id est, eò quod ipsorum regio aleretur à regia, vt subaudias annona pecunia aut alimonia, siue hoc intelligendum est de commercio Iudaicæ gentis siue de salario.

Dei voces.) φωνὴ θεοῦ, id est, Vox dei. Interpres legisse videtur φωναί.

Honorem deo.) δόξαν, id est, Gloriam.

Et consumptus à vermibus.) καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος, id est, Obnoxius factus morbo, quo qui laborant, exeduntur à vermibus. Opinor eundem esse quem medici pedicularem vocant, quo periit & Lucius Sylla.

Reuersi sunt ab Hierosolymis.) εἰς ἱερουσαλὴμ, id est, In Hierusalem. Ita legunt Græci. Verum haud scio an perperam. Tametsi consentit ęditio Aldina.

EX CAPITE XIII.

Simon

Niger Græce

SImon qui vocabatur Niger.) Mirum est Latinam vocem ab Euangelista esse positam, etiam forma Latina. Nam eiusmodi nomina apud nos in er desinentia deflectere solent in ρος. Ad hæc pro Simon in nonnullis exemplaribus Græcorũ scriptum erat Simeon, voce trisyllaba.

σύντροφος

Collactaneus.) σύντροφος, id est, Simul cum eo educatus, quanquam sciremus collactaneum legi apud iureconsultos dig. nouo Titul. de manumissis vindicta ex Vlpia. leg. §. Collactaneus.

Collactaneus.

Ministrantibus autem illis.) λειτουργούντων. Quod proprium est operantium sacris. Nullum autẽ sacrificium deo gratius, quàm impartiri doctrinam euangelicam.

Segregate mihi Saulum.) Interpres omisit δὴ, ἀφορίσατε δή μοι, id est, Separate iam mihi.

Assumpsi.) προσκέκλημαι, id est, Aduocaui, siue accersiui.

Abierunt Seleuciam.) Si regionẽ accipias, rectius erat, In Seleuciam. Sin ciuitatẽ eius nominis sic à Seleuco dictam, recte loquutus est. Est autẽ duplex Seleucia, vna in promontorio cœles Syriæ quæ Syria dicitur Antiochia, altera in Pisidia: de priore hic loquitur.

Salamis in Cypro

Et quum venissent Salaminam.) Græce, γενόμενοι ἐν σαλαμῖνι, Quum essent Salamine. Ea est ciuitas Cypri post dicta Constantia, autore Hieronymo, quam Iudæi funditus demoliti sunt Traiani principis temporibus, extinctis omnibus accolis.

Paphus in Cypro

Vsque ad Paphum.) Ea est ciuitas Cypri quondam sacra Veneri. Vt autem Salamis extrema est Cypri ad Orientem, ita Paphus extrema est ad Occidentem, vt intelligas totam insulam peragratam. Hieronymus refert eam olim nobilem, suis temporibus frequenti

quenti terræmotu sic collapsam fuisse, vt vestigiis duntaxat quid aliquando fuisset ostenderet.

Barieu.) Græci legunt, βαριησοῦ, quod sonat filium Iesu, dictione tamen composita. Vt appareat quod superius adiectum est, ᾧ ὄνομα non fuisse scriptum à Luca, quæ vox explicuerit non ipsius hominis nomen, sed patris duntaxat, ipsius nomen paulô post adiecit. Verũ cur addidit μεθερμηνεύεται, veluti translatum indicans? Aut quò refertur hęc interpretatio? Ad Bariesum? nõ potest, quum illud sonet filiũ Iesu, aut certe filiũ Ieu, Elymas idem sit quod faciens præuaricari, siue vt Lyranus interpretatur mensura dei mei, siue dei mei census. Nam אלי deus meus, מס census, vnde sunt qui missam pro sacrificio Christianorum deductam putant, mihi nõ fit verisimile. An ad linguam diuersam? Iudæus erat, & Elymas neq; Græcum est, neq; Latinũ. Quur igitur dicit interpretari Elymas? nisi forte Bariesu dictus sit à parentibus, deinde ob vitę merita commutatum sit illi nomen Elymas. Barieu

at cum reuera scriptū sit, existimādū est cū b. Hieronimo legēdū Barieu, nō Barie inobuū

Resistebat autem illi.) Gręci legunt illis, vt referatur ad Barnabam & Paulum. Nam illi refertur ad verbum dei.

Saulus autem qui & Paulus.) Ante hac perpetuo dictus est Saulus. Hic primum admonuit de Pauli vocabulo.

Et omni fallacia.) ῥᾳδιουργίας. Dolum ante dixit, hic magis addendum erat diuersum quiddam. Et Græca vox significat propensionem ad quoduis facinus patrandum, à ῥᾴδιον facile, & ἐργάζομαι operor. Licet Hesychius vocẽ existimet esse polysemon, significare eandem πλαστογράφον, ταχυγράφον, πονηρὸν, μηχανουργὸν, πολυμήχανον, id est, Falso aut etiam celeriter scribentem, versutum, artificem, versipellem. Nec est proprię Subuertere, sed Fallacia ῥᾳδιουργία

διαστρέφωρ, id est, inuertere, deprauare, ex rectis facere flexuosa.

Qui ei manum daret.) χειραγωγούς, id est, Manuductores, vt verbũ verbo reddam, siue qui se manu ducerent.

Paulus & qui cum eo erãt.) οἱ περὶ τὸν παῦλον. Ad verbum sonat, qui circa Paulum erant, sed iuxta sermonis Græci proprietatẽ, sonat Paulus. Interpres vtrunque sensum reddit, Paulus et qui cum eo erant. Arbitror enim hic eadem figura dictum οἱ περὶ τ̃ παῦλον, qua Greci dicunt, οἱ ἀμφὶ τ̃ πλάτωνα, Platonem ipsum sentientes.

Venerunt Pergen Pamphyliæ.) Prouincię nomen adiecit non ob discretionem, quum non sit nisi

Perge vna Perge, sed quod oppidi vocabulum non perinde notum esset omnibus vt prouinciæ. At paulò inferius discernendi caussa apposuit prouincię nomen, Antiochiam Pisidię, quod duę sint Antiochię. Altera Syriæ Cœles, autore Hieronymo, in qua Barnabas & Paulus apostoli sunt ordinati. altera Pisidiæ, in qua prædicarunt.

Pertranseuntes Pergen venerunt Antiochiã.) Græca nonnihil dissident, αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς πέργης παρεγένοντο εἰς ἀντιόχειαν, At ipsi quũ peragrassent relicta Perga, venerunt Antiochiam. Siquidem ipsi, discernit illos ab Ioanne, qui recta reuersus est Hierosolymam, quũ ipsi peragratis, quę in medio erant, oppidis peruenerint Antiochiam.

Et manu silentium indicens.) καὶ κατασείσας τῇ χειρί. Idem hoc loco participium est, quod superius verterat, Annuens manu. Sonat autem mota manu. Nam hoc gestu olim verba facturi pro cõcione, silentium exigebant. Persius. Fecisse silentia turbę Maiestate manus.

Plebis Israel.) τ̃ λαοῦ τούτου, i. Populi huius.

Mores

Mores eorũ ſuſtinuit.) ἐτροποφόρησεν αὐτούς. Græcis vnica dictio eſt conflata è duabus τροποφορεῖν, quod eſt ferre ac tolerare mores alicuius.

Quaſi poſt &c.) Græca nonnihil diſſidẽt à noſtris, καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα, ἔδωκε κριτάς, id eſt, Et poſt hæc annis circiter quadringentis & quinquaginta.

Eduxit Iſrael ſaluatorem.) ἤγαγε τῷ ἰσραὴλ σωτηρίαν, id eſt, Adduxit Iſraeli ſalutẽ. Eſt autem Iſrael hoc loco dandi caſus. Interpres legiſſe videtur σωτῆρα ſiue σωτήριον.

Ieſum.) Ieſum non additur apud Græcos in nonnullis exemplaribus, ſed tantum ſeruatorem.

Prædicante Ioanne.) προκηρύξαντος ἰωάννου, id eſt, Vt ante prædicarat Ioannes.

Quem me arbitramini eſſe, nõ ſum.) Aut Lucas abuſus eſt τίνα pro ὅν, aut ſecus eſt diſtinguendũ, Quem me arbitramini eſſe? vt hic ſit interrogatio. Deinde reſpondeat, Non ſum ego ille. Nã Græcis eſt τίνα με ὑπονοεῖτε; Admonet & gloſſa quã vocant ordinariam Quem me eſſe dicitis, per interrogationem legi poſſe.

Et qui in vobis timẽt.) Mire miſcuit duas perſonas, ita vt ſeparari non queant, vobis & timent.

Vt interficerent eum.) Poteſt accipi vt Pilatus occideret eum, Nam Græcus ſermo anceps eſt.

Adimpleuit filiis veſtris.) τοῖς τέκνοις αὐτῶν, id eſt, Filiis illorum, nempe patrum.

Sicut in Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt.) Quidam codices habebant in Pſalmo ſecundo, quidam in Pſalmo, omiſſo numero. At Hieronymus hũc ediſſerens Pſalmum, palam teſtatur in Actis hunc Pſalmũ, qui apud nos ſecundus eſt, primi titulo citari. Et hinc

ſumit argumentũ:aut primum illum:Beatus vir,præfationis additum vice,aut illum & proximum,Quare fremuerunt,eundẽ eſſe Pſalmum.Idem prodit fermè Hilarius illud ingenue teſtatus,hunc primum citari à Paulo.Quin & Diuus Auguſtinus in commentariis indicat hunc potius eſſe vnum q̃ primũ.Proinde nos his autoribus Germanam reſtituimus ſcripturã.

Voluntati dei.) τῇ βουλῇ,id eſt,Conſilio dei. Senſus apud Græcos nõnihil habet ambigui,Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας,τῇ τοῦ θεοῦ βουλῇ ἐκοιμήθη,id eſt,Nam Dauid quidem, quum ſuæ generationi miniſtraſſet,dei conſilio dormiuit,Vt accipiamus Dauid non vixiſſe,niſi ſuam ætatem.& rebus bene geſtis obdormiſſe cum cæteris,cæterũ Chriſtum eſſe immortalẽ.Interpres legit ἰδίᾳ γενεῷ, ſubaudiens præpoſitionem ἐν,& ὑπηρετήσας,refert ad conſilium,ſiue vt ille vertit Voluntatem dei, Mihi prior lectio videtur ſyncerior.

Numeri ἑτέρωσις Quod dictum eſt in prophetis.) [illegible]uſus eſt numero pro numero,quũ ſit apud Abacuk cap 1.

Et diſperdimini.) καὶ ἀφανίσθητε,id eſt,Euaneſcite.Eſt enim ita tolli è medio vt nuſquam appareat, Pro quo Hieronymus vertit obſtupeſcite.

Exeuntibus autem illis.)Et hoc loco nonnihil diſſident Græca,ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν ἰουδαίων,παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι,id eſt,Egreſſis è ſynagoga Iudæis, rogabant gentes,vt ſequenti ſabbato loquerentur. Quidam addũt αὐτοῖς τὰ ῥήματα,id eſt,Sibi verba Quanquam ſermo Græcus habet ambiguitatem, poteſt enim vtrunlibet accipi,Iudæos egreſſos è cœtu,& apoſtolos egreſſos è cœtu Iudæorum.

Et colentiũ deum.)σεβομένων,i.Religioſorũ.

Adue-

Aduenarũ.) προσηλύτων, id est, Proselytorum. Sic enim aliquoties vertit. προσήλυτοι

Contradicebant iis quæ dicebantur à Paulo blasphemantes.] Græci adiiciũt verbum vnum, haud scio an recte, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες, id est, Contradicentes & blasphemantes.

Constanter.) παῤῥησιασάμενοι, id est, Sumpta fiducia siue audacia.

Præordinati.) τεταγμένοι. i. Ordinati ad vitã.

Disseminabatur autem verbum.) Διεφέρετο, id est, Differebatur, dispergebatur. Apparet interpretem legisse διεσπείρετο.

Mulieres religiosas.) σεβομένας. Idem participium quod modo verterat, Colentes deum.

Et honestas.) καὶ εὐσχήμονας. Quod ad cultũ habitũq; corporis decorũ ac probis dignũ pertinet.

EX CAPITE XIIII.

FActum est autem in Iconio.) Quũ Iconium ciuitatis sit nomen non regionis, Iconii dicendũ erat, non in Iconio. Iconii habebat exẽplar Constantiense. Sunt autem duæ huius nominis, altera Lycaoniæ ad montem Taurum, altera Ciliciæ. De priore, ni fallor, hic loquitur.

Suscitauerunt & ad iracundiam concitauerunt.) ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν, id est, Cõcitauerũt & corruperunt, Nam afflixerunt hic nõ congruebat.

Contumeliis afficerẽt.) ὑβρίσαι. Potius est hoc loco, vt vim facerẽt. Neq; enim vsq; adeo timebant contumelias. Deinde quod sequitur de lapidando, velut interpretatur superius verbum, ὑβρίσαι. ὑβρίσαι vim facere.

Intelligẽtes fugerũt ad ciuitates Lycaoniȩ.) συνιδόντες. Aptius erat, Re intellecta, siue Quod quum animaduertissent.

Et Vniuerſam in circuitu regionem.) καὶ τὴν περίχωρον, id eſt, Et in circumiacentē regionem. Hoc loco Latini codices plus habēt, quàm Græci. Nimirum hæc, Et commota eſt omnis multitudo in doctrina eorum, Paulus autem & Barnabas morabātur Lyſtris. Quæ verba Beda, ni fallor, in gloſſa quā vocant ordinariam, fatetur in nonnullis Latinorum codicibus non haberi.

Lyſtra.) Ciuitas Lycaoniæ, quemadmodū & Derbe, vt tradit Hieronymus.

Dij ſimiles facti hominibus.) ὁμοιωθέντες, Adſimilati, vt ita loquar, hoc eſt, dij ſpecie humana.

Ante ianuas.) ἐπὶ τοὺς πυλῶνας, id eſt, Ad fores ſiue ad veſtibula.

Cum populis.) σὺν τοῖς ὄχλοις. i. Cum turbis.

Volebat ſacrificare.) Nonnulli codices habebant ἤθελον, volebant, quod dictum ſit Cum turbis, nonnulli ἤθελε volebat. Id tamen nihil refert ad ſententiam.

Exilierunt in turbas.) εἰσεπήδησαν, id eſt, Inſilierunt in turbam. eſt enim ὄχλον.

Mortales ſumus ſimiles vobis.) καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμὲν. i. Et nos iiſdem obnoxij ſumus paſſionibus, ſiue malis, homines. Neq; enim hoc ad mortem tantū pertinet, ſed ad omnia quæ poſſunt homini accidere.

Omnes gentes ingredi vias ſuas.) ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, id eſt, Viis ſuis. Nam ingredi poſuit pro viuere, & viam pro ratione vitæ.

Non ſine teſtimonio.) Græce eſt, ἀμάρτυρον, dictione cōpoſita. i. Non expertē teſtiū, ſiue teſtimonij. Et pro ~~εἴασε~~ Laurentius mauult permiſit. Ego malim. Nō paſſus eſt eſſe ſe expertē teſtimonij.

ἀφῆκεν

hoc

hoc est, aliquo modo testatam esse voluit & illis suã diuinitatem.

Ne sibi immolarent.) Sub hæc verba nonnulli Grçcorum codices hic addebant, ἀλλὰ πορεύεσθαι ἕκαςον εἰς τὰ ἴδια. διατριβόντων δὲ αὐτῶν καὶ διδασκόντων, id est, Sed iret quisq; ad sua. Cçterum quum illic versarentur, ac docerent, superuenerunt & cætera.

Et quum constituissent illis.) χειροτονήσαντες, Creatis siue delectis illis presbyteris, vt intelligam⁹ suffragiis delectos. Quanq̃ superius non nihil abusus est eo verbo.

Loquentes verbum Domini in Pergen.) λαλήσαντες ἐν πέργῃ τὸν λόγον, id est, Loquuti Pergç sermonem, nec additum est Domini, Articulus indicat, quem sermonem dicerent. Ac mox,

Descenderunt in Italiam.) Græci legunt, εἰς Ἀττάλειαν, id est, Attaliam. Quidam vetustus codex habebat Mattaliam pro Attalia. Ea ciuitas est Pãphilię maritima, autore Hieronymo. Nã Stephanus eam ponit in Lydia. Siquidẽ procul aberãt ab Italia.

Morati sunt autem tempus.) Græcis additur ἐκεῖ, Commorati sunt illic tempus.

EX CAPITE XV.

FActa autem seditione non minima.) Græcis pro vna duæ sunt dictiones, στάσεως καὶ συζητήσεως, id est, Seditione & disceptatione. Alioqui non quadrat quod sequitur, Cum Paulo & Barnaba. Nec est Non minima, sed οὐκ ὀλίγης, id est Non exiguæ.

Et quidam alij ex aliis.) Pro ex aliis, Grçci legunt ἐξ αὐτῶν, id est, Ex eis.

Pertrãsibãt Phœnicẽ.) Phœnicen legendũ est

per n, à φοινίκη, hoc est, Phœnice Phœnices, non à Phœnix.

Seniores honoris vocabulũ

Ab Apostolis & senioribus.) Pluribus verbis agit hoc loco Laurentius, quoties dignitas significatur, Græca voce fuisse vtẽdũ presbyteri. Sic enim olim vocabantur episcopi, teste non vno in loco D. Hieronymo. Quoties ætas indicatur, Latine dicendũ erat seniores. Interpres promiscue modo presbyteros vocat, modo seniores.

Et qui nouit corda.) Rursus est dictio cõposita καρδιογνώστης, id est, Cordis cognitor.

Fide purificans.) καθαρίσας. Præteriti temporis, id est, Quum fide purificauerit corda eorum. Agit enim de iis qui iam crediderant.

Simon narrauit quemadmodum.) Συμεὼν, Symeon. Haud scio vtrum errore perperam scriptũ, an quod nihil intersit inter Simonem & Symeonem: nisi quod forte Symeon Hebraice dicitur, Græce inflexa voce Simon, vt à Saul Saulus. Sic enim diuinat Valla.

Et dirupta eius.) κατεσκαμμένα, id est, diruta. Atq; ita legitur & in Latinis emendatioribus. Cęterũ testimoniũ quod adducit est Amos cap. 9.

Super quas inuocatũ est nomen meum.) Interpres recte omisit, ἐπ' αὐτοὺς: quod additũ est ex idiomate sermonis Hebraici, quũ tamen non addatur apud Septuaginta.

Notum à seculo.) Græce est γνωστά, numero multitudinis, id est, Nota sunt deo opera sua. & additur, πάντα, id est, omnia.

Ego iudico.) ἐγὼ κρίνω. [redacted]: deinde, Non inquietari: quod Grçcis est μὴ παρενοχλεῖν, rectius vertisset, non obturbandum esse: siue, non addendum molestiam. Id enim sona:

nat παρά præpoſitio.

A temporibus antiquis.) ἐκ γενεῶν .i. à generationibus antiquis, ſi voluiſſet ad verbum reddere. Iã admonuimus aliquoties, γενεὰν, p ętate poni.

Viros primos in fratribus.) ἄνδρας ἡγουμένους id eſt, præcedentes ſiue præminentes: hoc eſt, primarios, magis quàm primos.

Antiochiæ & Syriæ, & Ciliciæ.) κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν. Opinor hic Antiochiam regionem eſſe non ciuitatem, quod iungatur Syriæ & Ciliciæ, quæ ſunt vtiq; regiones. Vnde addenda erat præpoſitio, Qui ſunt in Antiochia & Syria & Cilicia.

Quibus non mandauimus.) Ante hæc verba Græci codices addunt, λέγοντες περιτέμνεσθαι καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, id eſt, iubentes vos circuncidi & ſeruare legem. Indicauit hoc Beda.

Collectis in vnum.) γενομένοις ὁμοθυμαδόν. i. conſentientibus ſiue cõmuni conſenſu animorum.

Ab immolatis ſimulacrorum.) τῶν εἰδωλοθύτων, id eſt, ab iis quæ immolantur ſimulacris. Suſpicor interpretem ſcripſiſſe Ab immolatitiis ſimulacrorum. Immolatitia.

Verbo plurimo.) διὰ λόγου πολλοῦ, id eſt, ſermone multo aut multis verbis.

Conſolati ſunt fratres & confirmauerunt.) ἐπεστήριξαν, hoc eſt, addiderunt confirmationem, iam confirmatis ipſa epiſtola; ea vis eſt præpoſitionis ἐπί.

Ad eos qui miſerant illos.) πρὸς τοὺς ἀποστόλους, id eſt, ad apoſtolos. Apparet interpretem egiſſe, πρὸς τοὺς ἀποστείλαντας.

Manere ibi.) ἐπιμεῖναι αὐτοῦ. i. permanere ibidem

dem. Cæterum post hæc verba, quod sequitur in nostris exemplaribus, Iudas autem solus abiit Hierusalem: apud Græcos non reperio. imò ne hæc ipsa quidem, Visum est autem Silæ manere ibi: reperi, nisi in vno duntaxat codice, eaq; adiecta in margine. Verũ id librariorum errore factum videri potest.

Barnabas autem volebat.) ἐβουλεύσατο, id est, consulebat siue cogitabat. Interpres legisse videtur ἐβούλετο.

Paulus autem rogabat.) Græce est ἠξίου, id est, censebat aut æquum iudicabat. Nec est simpliciter Discessisset, sed τὸν ἀποστάντα, id est, qui desciuisset siue defecisset, participiũ eius verbi, vnde dictus ἀποστάτης, desertor siue defector.

παροξυσμός Facta est autem dissensio.) Rursum est παροξυσμός, quę pl⁹ significat q̃ dissensionẽ, à παροξύνω irrito, prouoco, exacerbo. Significat igitur illos vsque ad commotionem hac in re dissensisse, & adeo vt diuellerentur.

Præcipiens custodire præcepta apostolorũ & seniorum.] Hæc verba in Græcorum codicibus non inuenio. [redacted] capite quod proxime sequitur, Tradebãt eis custodire dogmata.

consentiunt cum ys, quæ habentur

EX CAPITE XVI.

FILIVS mulieris viduæ fidelis.) Apud Græcos ita legimus, υἱὸς γυναικός τινος ἰουδαίας πιστῆς, id est, filius mulieris cuiusdam Iudeę fidelis. Et ad hanc lectionem respondet, id quod sequitur, patre vero gentili. Nam gentilem patrẽ opponit Iudææ matri. Atq; adeo in nonnullis libris scriptum fuisse Iudeę, submonuit & Rabanus in glossa, quam vocãt ordinariam. Nec rursum est gentilis hic ἐθνικός sed ἕλλην, id est Grecus, quam vocem va

riè vertit interpres, nunc Grǽcum nunc gentilem.

Dogmata, quæ erāt decreta.) κεκριμένα, id est, iudicata, recte vertit in decreta. Cæterum dogmata Grǽca vox est, significans & ipsa decreta siue placita, non doctrinam vt vulgus existimat. Interpres aliâs decretum vertit δόγμα, aliâs edictum.

Loqui verbum in Asia.) Asiam eam sentit nō quæ generali verbo dicitur minor, vndiq; mari cincta, prǽter eam partem qua spectat orientem, quæq; complectitur Phrygiam, Pamphyliam, Lycaoniam, Ciliciam, Galatiam, aliasq; nonnullas. Sed qua finitima est Epheso: nam hǽc proprie minor Asia dicitur de qua hic videtur sentire. Asia minor.

Descenderunt Troadem.) Nam ea ciuitas est Asiæ maritima, dicta eadem Antigonia. Troas.

Recto cursu venimus.) Vnū verbum Græcū tribus Latinis est circumloquutus, εὐθυδρομήσαμεν, id est, recto cursu contendimus. Cursus enī & nauigantium proprie dicitur. εὐθυδρομήσαμεν

Venimus Samothracen.) Ea est insula in sinu Pacusiaco, è regione Thraciǽ, nomine composito ex Samiis & Thracibus.

Neapolin.) Non est ea quam nunc in Itàlia tenent Hispani, sed altera Cariæ in Asia. De hac sensisse videtur Hieronymus colligens nomina locorū in Actis apostolicis. Sunt qui malint Neapolin esse Thraciæ siue Macedoniæ iuxta Ptolemæum, nō procul à Philippis. Et hæc opinio probabilior est. Nam sunt huius nominis complures, Philippi ciuitas est in prima parte Macedoniæ. Neapolis Philippi

Ciuitas Colonia.) κολώνια. Vsurpauit Lucas vocem Latinam, tum vt apparet & Græcis vsurpatam. Addidit enim Coloniam, quod ea ciuitas ab aliunde deductis habitaretur. Colonia

Diebus

Diebus aliquot consistentes.) Indicat glossa ordinaria in nonnullis libris fuisse conferentes, pro Consistentes. Nam διατρίβεται, qui commoratur, & διατρίβονται, qui conferunt ac disputant: vnde scholasticas disputationes Graeci diatribas appellāt

Consistentes.) διατρίβοντες, quod magis sonat commorantes.

Foras portā.) ἔξω τῆς πόλεως. i. è ciuitate: siue omissa praepositione, egressi sumus ciuitatem.

Vbi videbatur oratio esse.) οὗ ἐνομίζετο, id est, vbi putabatur futura precatio, aut certè quod ego malim, vbi solebat esse precatio, quādoquidē νόμος nonnunquam & consuetudinem sonat, & νομίζεσθαι solitum esse.

Lydia purpuraria.) πορφυρόπωλις, id est, Purpurarum venditrix, à nomine πορφύρα purpura, & πωλεῖν vendere. Nam purpurarij magis videtur dici qui colligunt purpuras, hoc est, vrinatores, aut qui tingunt. Purpurae venditricem interpretatur Hieronymus in dictione Thyatira, quae dictio multitudinis numero effertur genere neutro, ciuitas est Lydiae in Asia. Vnde quod dictum est Lydia non videbatur esse nomen puellae, sed regionis, nisi additū fuisset nomine Lydia.

Thyatira.

Et coëgit nos.) καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς. Magis est Adegit nos quam coëgit.

Puella pro ancilla.

Puellam quandam.) παιδίσκην, id est, Ancillā quandam, quod mox fiat mentio dominorum, vt intelligamus conditionem explicatam, non aetatem mulieris.

Pytho.

Habentem spiritum Pythonem.) πύθωνος legunt Graeci, hoc est, pythonis. Id erat nomen draconis, quem iaculis suis confecit Apollo, vnde & ipse Pythius dictus. Deinde spiritus ille quo afflati praedicebant

cebant futura, pytho vocari cœptus est.

Dolens autem Paulus.) διαπονηθείς, quod aliâs vertit moleste ferre διαπονούμενοι.

Magistratibus.) τοῖς στρατηγοῖς, Quod magis sonat primores exercitus, quum tamen pro magistratu accipiatur, qui olim militum satellitio ministerioque vtebatur.

Morem quem non licet.) ἔθη, id est, Mores, sed recte mutauit numerum, quod mores aliud quiddam sonet q̃ morem. Dicere poterat, Alias consuetudines, siue alia instituta, vt interim ne dicam, quod ἱμάτια vertit tunicas.

Scissis tunicis eorum.) Græcus anceps est sermo, vtrum magistratus lacerarint Apostolorum tunicas an suas ipsorum.

Strinxit ligno.) ἠσφαλίσατο. Verbum est cognatum aduerbio ἀσφαλῶς, quod modo vertit diligēter, aliâs caute. Significat aũt tuto & sine periculo

Adorantes, laudabant Deum.) προσευχόμενοι ὕμνουν. Potius orantes q̃ adorantes, quandoquidem προσεύχομαι, vtrunq; significat, imò precari potius q̃ adorare, teste & Augustino. Et laudabant est ὕμνουν .i. canebant & hymnis laudabant.

Introgressus est.) εἰσεπήδησε, id est, Insiliit siue introsilijt, aut irruit, siue irrupit, vt impetum ac celeritatem ingredientis exprimas, quemadmodũ Græca vox facit.

Procidit Paulo & Silæ ad pedes.) Ad pedes [redacted]. Græce tantum est, προσέπεσε τῷ παύλῳ. [redacted].

Et omnis domus eius.) καὶ οἱ αὐτοῦ .i. Illius familiares siue domestici.

Cum

Cum omni domo sua.) πανοικί. Græcū aduerbium, tribus circūloquutus est dictionibus. Est autē commodius, vt πανοικὶ referatur ad participiū proxime sequens πεπιστευκώς.

Nec est simpliciter Lętatus est, sed ἠγαλλιάσατο .i. exultauit. Sic enim ferè solitus est vertere.

Lictores. Miserunt magistratus lictores.) ῥαβδούχους, A virgis gestandis. Nos viatores vertimus, quod his quoq; mos sit gestare virgas. Nam ij proprie dicunt, per quos magistratus denunciant quid velint.

Ipsi nos eiiciant.) Paulò ante Occulte nos eiiciunt, erat ἐκβάλλουσιν, hic diuersum est verbum ἐξαγαγέτωσαν, id est, educant. Nam illud conueniebat clàm extrudendis, hoc conuenit palàm educēdis, non sine satisfactione.

Introierunt ad Lydiam.) Incertum an ad Lydiam mulierem paulò antè conuersam, an in regionē. Verum prior sensus mihi probatur. Nam Lydia in minore est Asia, moxq; peruenitur ad Amphipolim & Apolloniam, quæ minimum absunt à Philippis. Nec arbitror hic quicquā esse scrupuli, nisi quod prępositio Gręca εἰς, non perinde videtur congruere personæ, vt πρὸς, nisi Lydiam accipiamus pro domo Lydiæ.

EX CAPITE XVII.

CÆterum Amphipolis, de qua hic sentit locus, & Apollonia ciuitates sunt Macedoniæ, quemadmodum & Thessalonica. Quanq̄ est altera Amphipolis in Syria. Apollonia itē altera in prouincia Aphricæ, quę & Pentapolis dicta est.

Secundum consuetudinem autem.) Græcus sermo expressius dicit, κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ παύλῳ, id est, Paulus vt erat illi mos, siue vt solitus erat, siue pro sua consuetudine ingressus est.

Et

Et insinuans.) καὶ παρατιθέμενος, hoc est, citãs, siue allegãs. Nec est De scripturis, sed ἀπὸ τῶν γραφῶν, i. è scripturis. Hic enĩ adducebãt testimonia Insinuans, p allegãs

Quem ego annuncio vobis.) Quum subito mutata sit persona, recte hic addidisset, inquit, vt in initio huius operis fecit, Quem audistis, inquit, per os meum.

Et de colentibus gentilibusq́.) τῶν τε σεβομένων ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, id est, Religiosorumq́ Græcorum multitudo magna. Iam non semel admonui, Græcum, in literis Apostolorum aliquoties pro gente, aliquoties pro Ethnico poni.

Zelantes autem Iudæi.) Græci nonnihil hic addunt verborum ζηλώσαντες οἱ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι, καὶ προσλαβόμενοι. id est, Zelo autem commoti, ij qui non credebant Iudæi, & assumptis nonnullis circũforaneis. Nam Græcè est ἀγοραίων, quod interpres vertit de vulgo. Quanq̃ hoc in loco nonnihil variabant Græcorum exemplaria.

Et assistentes domui.) ἐπιστάντες, id est, Adorti siue vrgentes & imminentes.

Et quosdã fratres.) Quoties fratres absolute ponit, Christianos intelligit, quos eosdem aliquando discipulos vocat. Hic Beda, qui citatur in glossa ordinaria, notat in Græcis haberi, Et quosdam alios fratres, ex hoc colligens & Iasonem fuisse Christianum Verum ἄλλους apud Græcos non repperi.

Hi qui vrbem cõcitant.) Orbem haud dubiè legendum, τὴν οἰκουμένην, quod frequenter vertit orbẽ terrarum. Nec est concitant, sed ἀναστατώσαντες, id est, commouerunt, hoc est, qui rerũ statum conturbarunt. Id quod fieri consueuit rebus nouatis. Sensus est, quod vbique fecerunt, hic quoq́ facturi adsunt.

Quos

Quos suscepit Iason.) ὑποδέδεκται, id est, Clanculũ siue furtim excepit, ob præpositionẽ ὑπό.

Decreta. δόγματα. Contra decreta Cæsaris.) τῶν δογμάτων. Quod paulò ante vt erat Græce extulit dogmata.

Dimiserunt Paulum & Silam.) ἐξέπεμψαν, τόν τε παῦλον τόν τε σίλαν, id est, Emiserunt, tum Paulum, tum Silam. Ac mox, Berrhœam scribunt quidã, tametsi Stephanus βέῤῥοιαν & βεῤῥόλω appellat, id est, Beroam, Est autem ciuitas Macedoniæ, nõ procul à Pella patria Alexandri Magni.

Qui quum venissent in synagogam Iudæorũ introierunt.) Alius est ordo sermonis apud Græcos, οἵτινες παραγενόμενοι εἰς τὴν συναγωγὴν ἀπήεσαν τῶν Ἰουδαίων, id est, Qui postea quàm aduenerant, in Synagogam abierunt Iudæorum. Vt prius referatur ad ciuitatem, proximum ad conciliabulum. Deinde nobiliores, rectius vertisset in nobilissimos, tametsi video Catullum, & Plinium, cumq; his Qu. Curtium, alicubi more Græcorum abusos comparatiuo vice superlatiui, εὐγενέστεροι, id est, summo loco natos inter eos qui erant Thessalonicæ. Quanq̃ Græci sermonis sensus prorsus anceps est, ac magis videtur hic esse. Hi autem erant generosiores Thessalonicensibus, vt generositas ad animum referatur, prõptiorem magisq; docilem.

Cum omni auiditate.) προθυμίας, id est, Animi promptitudine, siue libẽter, aut propensis animis. Ac mox: Si hæc ita se haberent, εἰ, vertendum erat in an.

Mulierum gentilium.) ἑλληνίδων, id est, Græcarum. Et mox: Honestarum, est εὐσχημόνων, qđ vt diximus, ad habitus, cultus, et incessus honestatem pertinet.

In

In Thessalonica Iudęi.) ἀπὸ τῆς θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι, id est, Thessalonicenses Iudæi.

Commouentes & turbantes.) σαλεύοντες τοὺς ὄχλους, id est, Commouentes turbas. Turbantes non offendi in Græcis exemplaribus, prçterquam in vno codice Grçco, idq; asscriptū in margine, σαλεύοντες καὶ ταράσσοντες τοὺς ὄχλους.

Vt iret vsq; ad mare.) ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν. i. Velut ad mare. Interpres legisse videtur ἕως ἐπὶ τὴν θάλασσαν. Incertum est autē an Paulus Athenas peruenerit nauigio an itinere pedestri. Nisi quod probabilius est eum nauigauisse, vel quia refertur deductus ad mare, vel quia nulla mentio fit eorum quæ Paulus in itinere gesserit, cui fuerant tot ciuitates peragrandæ, quum ille non soleat vllam ciuitatem transire tacitus; nisi forte solus & collegis destitutus tacuit.

Accepto mandato ab eo.) Ab eo, addidit interpres, quo sensus esset explanatior, καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν σίλαν, id est, Quum accepissent mandatum ad Silam.

Vt quàm celeriter.) Latinius & Græco sermoni congruentius erat, quàm celerrime. Siquidē Græce est ὡς τάχιστα, id est, q̄ celerrime.

Incitabatur spiritus eius.) παρωξύνετο, id est, Iritabatur, quemadmodum legit Augustinus libro aduersus Cresco. primo, cap. 12. Iritabatur spiritu sancto intra se.

In ipso videns.) Grçcis est θεωροῦντι, id est, Videnti siue quum videret. Paulus enim videbat. deinde videnti commotus est animus. Interpres legit, θεωρῶν pro θεωροῦντι.

Idololatriæ deditam.) Non male circūloqutus est κατείδωλον, quasi dicas obnoxiam simu-

ſacris, quod præpoſitio κατὰ ſubiectionem ſonet.

Colentes. Et colentibus.) τοῖς σεβομένοις.i. Religioſis et diuino cultui deditis.

Ad eos qui audierant.) πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας, id eſt, Ad eos qui forte accedebant. Palã autem hoc non interpretis eſſe vitium, ſed librarij, q́ ex adierant fecerit audierant.

Epicurei & Stoici.) Epicurei ab Epicuro, Stoici dicti à Stoa porticu.

Diſſerebant cũ eo.) συνέβαλον αὐτῷ, id eſt, Cõgrediebantur ſiue committebant cum eo. Idem verbum quo ſignificant conſerere manus in bello.

Seminiuerbius.) Pro quo Auguſtinus citat, ſeminator verborũ, atq; adeò ſic ſcriptũ viſitur in nonnullis noſtræ æditionis exẽplaribus, ὁ σπερμολόγος Interpres effinxit Græcanicam compoſitionem. Fortaſſe felicius effinxiſſet, ſi dixiſſet verbiſator, pro eo q́ nouos rumores ſpargit in vulgus, ſiue ſeminilegus, pro locutuleio & ad quæſtum quiduis garriente. Porrò non poteſt accipi pro ſeminatore verborũ, quod arbitratur Diuus Auguſtinus: quum vox cõpoſita ſit à σπέρμα, & λέγω τὸ συλλέγω, hoc eſt à colligendis ſeminibus. σπειρολόγος magis exprimeret quod ſentit Auguſtinus.

Dæmonia pro diis. Nouorũ dæmoniorum.) ξένων δαιμονίων, id eſt, Peregrinorum deorum: maxime quum hæc dicãt ethnici, qui dæmonia deos vocant. Porrò ξένων, vt ſonat peregrinum, ita declarat & nouum & inauditum, nonnunquam abſurdum.

Areopagi. Ad Areopagum.) ἐπὶ τὸν ἄρειον πάγον, id eſt, Ad Martium pagum. Sunt enim Græcis duæ voces. Eſt autem locus æditus, vt vertex collis ſeu ſcopuli. Conſtat autem Martium vicum fuiſſe Athenis. Nec tamen omnes erant iudices qui illic habitabant.

Noua

Noua enim quędam.) ξενίζοντα γάρ τινα. Participium verbi deductum ab eo nomine quod modo vertit nouorum ξένων.

Et aduenę hospites.) καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι, id est, Et qui illic versabantur hospites siue peregrini.

Ad nihil aliud vacabant.) ηὐκαίρουν. Hoc bene reddidit, velut ad cætera occupati. Verū illud, aut dicere, aut audire, rectius dixisset, nisi ad dicendū aut audiendū aliquid noui: quod tñ ipsum est καινότερον vt extenuet etiam, quasi ad quęcunq; noua audienda fuisset illis otium.

Superstitiosos vos video.) Sermo Gręcus paulò ciuilior est, ὡς δεισιδαιμονεστέρους, id est. Ferè superstitiosiores. Certè superstitiosiores non superstitiosos habebāt codices Donatiani. Mitigauit enim odium dicti, primū aduerbio ὡς, deinde cōparatiuo Hoc enim erat fieri omnia omnibus, vt omnes lucrifaceret. Pauli ciuilitas.

Et videns simulacra vestra.) ἀναθεωρῶν, id est Cōsiderans & inspectans, velut ij, qui rem diu nō visam inspiciūt. Nec simulacra hoc loco est εἴδωλα quod verbum erat odiosius, sed σεβάσματα, qđ verbum complectitur omnia quæ veneramur, nēpè aras, delubra, statuas, monumenta, à verbo σέβομαι, quod proprie ad religionē pertinet. Hieronymus citans hunc locum in commentariis in epistolam ad Titum, ἀναθεωρῶν vertit contemplans, & σεβάσματα, culturas. σεβάσματα.

Ignoto Deo.) Et hic Hieronymus indicat Paulum pia quadam vsum vafricie, quod nonnihil mutauit in titulo, non pauca omisit, quo cōmodius detorqueret ad exordium prædicandi CHRISTVM. Titulus enim sic habebat autore, quem modo citaui Pauli vafricies pia.

Titul⁹ ig. noti Dei. Hieronymo, Diis Asiæ & Europæ, & Aphricæ, Diis ignotis & peregrinis. Ex diis ignotis, Deum fecit ignotum, & mentionem cæterorum omisit.

Quod ergo ignorantes.) ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω, id est, Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego annuncio. Loquitur eni de Deo ignoto.

Manibus hominũ colitur.) θεραπεύεται, pro quo Irenæus legit, tractatur. Nam & famuli & medici Græcis dicuntur θεραπευταί.

Vitam & inspirationem.) ζωὴν καὶ πνοήν. i. Vitam & halitũ, velut exponẽs quid sit vita animantis: in Græcis vocibus est iucundus concentus.

Fecitq; ex vno omne hominum genus.) Græci legunt, ἐξ ἑνὸς αἵματος, id est, Ex vno sanguine, quod indicauit etiam Beda, Verũ haud scio an perperam à librariis mutata scriptura. Deinde quod subiicitur, Inhabitare super faciem, infinitũ mutãdum erat in gerundium, Ad inhabitandum super faciem terræ. Alioqui sensus erit, Deum effecisse, vt omne genus hominum habitaret in terra. Imò condidit omnes, & in hoc condidit, vt agerent in terris.

Definiens statuta tempora.) ὁρίσας προτεταγμένους καιρούς, id est, Quum definisset prius statuta tempora. Tempora non est χρόνους, sed καιρούς, vt accipiamus à Deo præfinitum, quid quaque ętate fieret. Distinxit enim, imperia ad certum tempus duratura, exilia, migrationes. Item legem naturæ, Mosi & Euangelij. Neque enim horum quicquam temere gestum est, sed suo quicque tempore.

Et terminos habitationis.) καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, id est, Præfixis terminis habitationis eorum. Nam ὁροθεσία est designatio terminorum.

Si

Si forte attractent eum.) ψυλαφήσειεν, i. Palpēt. quod est cæcorum manu vestigantium.

Quidam vestrorum.) τ̄ καθ' ὑμᾶς ποιητῶν, id est, Vestratium poëtarum. Augustinus explicās quæstiones aliquot in epistolam ad Romanos legit, Sicut & quidam secundum vos dixerunt. Itidē legit & Irenæus omissa mentione poëtæ. τ̄ καθ' ὑμᾶς. Vestratiū

Ipsius enim & genus sumus.) Hemistichium est Heroicum, ex Phænomenis Arati. Ac mire quod dixit de Ioue, hic torquet ad verum Deum. Aratus à Paulo citatus.

Non debemus æstimare.) νομίζειν, id est, Existimare, siue putare.

Deinde aut lapidi sculpturę artis.) Sculpturę datiuus est, & appositiue refertur ad quodlibet illorum trium, lapidi, argento, auro. Nos igitur quo planior esset sensus, ita vertimus, Non debemus existimare auro aut argento, aut lapidi arte sculpto, & inuēto hominis numen esse simile.

Despiciens Deus.) ὑπεριδών. Interpres intellexisse videtur ex alto videns, id enim dixit despiciens. At ὑπεριδεῖν, est veluti dissimulare, & quū videas perinde te gerere, quasi non videas. Et tēporis ratio erat interpreti seruanda in ὑπεριδών, hoc est, dissimulatis temporibus ignorantię. Tum enim silebat, nunc omnibus denunciat, non dissimulaturus amplius.

In viro in quo statuit.) ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, id est, in viro quem definierat, siue statuerat. Græcis enim postpositiuus articulus sæpenumero congruit cū eo nomine quod antecessit non respondens sequenti verbo.

Fidem præbens omnibus.) Duo sunt participia præteriti temporis. Sensus autem est, Deum iam fidē exhibuisse cunctis, Christum esse per quem statuerat innouare mundum, quod illum excitasset à

mortuis:hoc vnum nulli contigit mortaliū,nec Mosi,nec Prophetæ.

EX CAPITE XVIII.

EGressus ab Athenis.) χωρισθείς,id est,digressus Athenis.

Pontus. Ponticū genere.) Pontus enim Asię minoris pars est. non enim à mari hic dictus est pōticus. Hunc salutat Paulus in epistola ad Romanos, nisi q̄d illic vxor pro Priscilla, Prisca nominatur, adnotante Origene.

Eiusdem erat artis.) ὁμοτέχνοι dicuntur Græcis,eiusdem artificij,siue opificij: velut pictori pictor, faber fabro,sutor sutori,nauta nautę,ὁμότεχνος est.

σκηνοποιὸς Paulus. Scenofactoriæ artis.) ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην,id est,erant enim aulęorum,siue tabernaculorum texendorum artifices. Interpres Origenis enarrantis epistolam Pauli ad Romanos, interpretat σκηνοποιούς artifices tabernaculorum,hoc est,sutores: ob id opinor, quòd tabernacula apud priscos pellibus conficiebantur. Et nunc apud Hispanos fiūt aulæa. Idem testatur Homilia in Numeros decimaseptima. Et disputabat in synagoga per omnę sabbatum,interponens nomen Domini Iesu: suadebátque Iudæis & Græcis. Totum hoc non habetur in quibusdam codicibus etiam excusis. Vnus codex Donatiani consentiebat cum Græcis: qui quum cætera habeant, non addunt tamen, Interponens nomen Domini Iesu.

Instabat verbo Paulus,testificans.) Gręci lōge secus legunt q̄ nos: συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ παῦλος διαμαρτυρόμενος .i. coartabatur spiritu Paulus,testificans Iudæis vt intelligas illum inuitū & animo reluctante id fecisse,ceu pręsentiret se lusurum operam,

Titi Iusti.)Titi,non reperio in Græcis codicibus:sed tantum,Iusti. Verum opinor incuria librariorum prætermissum. Quandoquidem Hieronymus, aut quisquis fuit is autor,huius meminit Titi,in nominibus scripturæ sacræ. Quanquam nec illic de Iusti cognomine vlla mentio.

Propter quod ego tecum.) διότι. propterea quod ego tecum sum.

Et nemo apponetur tibi.) ἐπιθήσεταί σοι,id Apponet. est,nullus adorietur,siue inuadet te.Quandoquidē id ꝑ Inuadet quoqꝫ significat,ἐπιτίθεσθαι. Nec est,

Vt noceat te.)sed τοῦ κακῶσαί σε,id est,vt affligat te,siue ad affligendum te.

Procōsule Achaiæ.)ἀνθυπατεύοντος τῆς ἀχαΐας,id est,quum ageret proconsulem Achaiæ.

Persuadet hominibus.) ἀναπείθει,suadet potius q̄ persuadet:atqꝫ adeo resuadet,si sic liceat loqui,quod Paulus à veteri cultu deorum reuocaret.

Incipiente autē Paulo.) μέλλοντος δὲ τοῦ παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα.quum autem aperturus esset os.Quod aliquoties sic vertit interpres,nec id sanè perperam.

Iniquum aliquid aut facinus.) ἀδίκημα,quod [redacted] sonat iniuriam illatam,aut maleficiū.Nec est, Pessimū,sed Malum πονηρόν. Nec est,Recte vos sustinerem:sed κατὰ λόγον, hoc est probabiliter, siue merito.

De verbo & nominibus legis vestræ.)Deest apud nos vna coniunctio Et. περὶ λόγου,καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ᾽ ὑμᾶς,id est,de verbis & nominibus & lege vestrate.Verba opposuit factis. Deinde,quæstiones de communi & non communi, deqꝫ genealogiis,vocat nomina. Ceremonias Mosaicas vocat legem.

Et videritis.) Futuri temporis est, ὄψεσθε: quēadmodum in Euangelio.

Et minauit eos.) ἀπήλασεν. abegit, siue depulit

Fratribus valefaciens.) ἀποταξάμενος, id est, dimissis fratribus, siue vale dicto fratribus. Nec est, Nauigauit: sed ἐξέπλει, id est, abnauigauit.

Qui sibi totonderat caput.) Ex ipso sermone Græco, non liquet vter sibi raserit caput, Paulus an Aquila. Ad hęc, participium est pręteriti temporis, κειράμενος τὴν κεφαλὴν, id est, tonso capite. Prius enim tõsus est in portu, deinde nauigauit. Et Cenchreis, legendum est nomine trisyllabo Cenchreę, sicut Athenę. Portus est Corinthiorum.

Iterum reuertar ad vos.) In Græcis exemplaribus plus est q̃ in nostris: δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς ἱεροσόλυμα, πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, id est, Oportet me omnino festum quod instat, agere Hierosolymis, sed denuo conferam me ad vos.

Profectus est ab Epheso.) καὶ ἀνήχθη. Quod ego maluissem, Soluit Epheso.

Apollos Apollo nomine.) ἀπολλώς, id est, Apollos: cuius genitiuus Apollo, non Apollinis. Meminit huius Paulus in epistolis.

Vir eloquens.) λόγιος, quod & eruditum sonat & prudentem.

κατηχημένος Hic erat edoctus.) κατηχημένος, participiū ab eo verbo vnde dicti sunt catechumeni. Non igitur erat edoctus viam Domini, quam mox discit à Priscilla & Aquila, verum erat vtcunq; initiatus baptismo Ioannis.

Quum autē vellet ire Achaiam.) Quum Græce sit, εἰς τὴν ἀχαΐαν, non erat omittenda, recla-

man

mantibus Grammaticis, prępositio. eo quod Achaia regionis nomen est, non ciuitatis.

Contulit multum his qui crediderunt.) Hic Græci codices addunt, διὰ τῆς χάριτος, id est, per gratiam. Beda admonet in nonnullis codicibus pro Contulit, scriptum fuisse Profuit. Et vehemēter est: εὐτόνως, acriter. Et Publice, incertum vtrò sit referendum, opinor, ad superiora. Nam id erat gratię, quod publicitus etiam ausus sit refellere Iudęos.

Esse Christum Iesum.) εἶναι τὸν χριστὸν ἰησοῦν. Non negabant Iudęi Iesum esse, verum negabant illum esse Messiam quē expectabant: vnde Christo præposuit articulum, τὸν χριστόν, id est, illum Christum, siue ostendens quòd Iesus esset Christus, siue Iesum esse Christum. Artic.vis.

EX CAPITE XIX.

SI spiritum sanctum.) εἰ, vertendum erat per num, aut an, aut ne. Nam spiritum sanctum accepistis? aut Accepistis ne spiritū sanctum. Et mox, Si pro An siue Num

Si spiritus sanctus est.) Pro eo quod erat, Sit ne spiritus sanctus.

In schola tyranni cuiusdam.) Ambigunt hic interpretes, tyrannus hoc loco primatem ac potentē significet, an proprium sit hominis vocabulum. Sed quid scholę cum tyranno? Deinde si nomen est proprium, cur addidit τινός. Proinde suspicor fuisse secessum magnatis alicuius, in quo solitus sit ociari, quandoquidem Schola Gręcis sonat Ocium. Tyranni schola.

Iudæi atque gentiles.) ἰουδαίους τε καὶ ἕλληνας, id est, Tum Iudęi, tum Gręci. quos hic gētiles vertit.

Virtutesque non modicas quaslibet.) Ita scriptum reperi in nonnullis exemplaribus Latinorum Verum ipsa res satis indicat id accidisse culpa librariorum, qui dictionem Modicas, quam quispiam inter

pretamenti vice adiecerat, retulerunt in contextum velut à scriptore prætermissam δυνάμεις τε οὐ
τυχούσας τὰς τυχούσας.i. virtutesque non quaslibet, siue nō vulgares: ad verbum, non contingentes. In aliis scriptū habebatur, Virtutes quaslibet, omissa negatiōe.

Sudaria & semicinctia.) Vtramque vocem latinam vsurpauit, σουδάρια καὶ σιμικίνθια.

Dæmonium pessimum.) τὸ πνεῦμα τὸ πονηρόν id est, spiritus malus. Cæterum in eo quod proxime sequitur, Et dominatus: quidam Græci codices habebant κατακυριεῦσαν, vt referendum sit ad Demonium dominatum. Quidam κατακυριεύσας, id est, dominatus, vt pertineat ad hominē in quo erat dæmonium. Porrò quoniam nostri codices habent amborū, interpres pro αὐτῶν legisse videtur ἀμφοῖν.

Confitentes & annunciātes actus suos.) Vel hinc colligi potest fuisse & antiquitus confessionem male actæ vitæ. Et, Actus, τὰς πράξεις, facta, siue quæ fecissent.

Qui fuerant curiosa sectati.) τὰ περίεργα πραξάντων, id est, Qui curiosas artes exercuissent. Sic enim vocat artes magicas.

Pecuniam denariorum quinque milium.) ἀργυρίου μυριάδας πέντε, id est, Quinquagies mille numûm.

Turbatio non minima.) τάραχος οὐκ ὀλίγος .i. turbatio non exigua. Ac paulopost,

Non modicum quæstum.) ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην id est, quæstum non exiguum.

De via domini.) περὶ τῆς ὁδοῦ .i. de via, siue de hac via. Nam articulus additus facit vt certam accipiamus viam. Porrò Domini, addiderunt, quo res esset explicatior, aut certe mollior.

Deme-

Demetrius quidam nomine argentarius.) Argentarius aliàs Latinis & mensarium significat, & nummularium: verum hoc loco sonat opificem & sculptorem argenti, quem nos aurificem seu aurifabrũ vocamus, quandoquidem quicunq; cudunt aurũ, iidem cudunt & argentum. Est enim ἀργυροκόπος, ab elaborando argento dictus: nisi mauis à κόπτω deducere, vnde & monetam Græci κόμμα dicunt, πονηροῦ κόμματος. Argẽtari⁹ Aurifex.

Ædes argenteas.) ναούς, id est, templa. Sentit enim ædiculas, seu thecas, effigie templi in quibus reponebantur statuæ. Nos vertimus, delubra.

De hoc artificio est nobis acquisitio.) ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστιν. Quod modo vertit Quæstum, nũc vertit artificiũ, & εὐπορίαν acqsitionẽ. Ex hoc qstu nobis suppeditat rerũ copia.

Non solũ Ephesi.) Non est ἐν Ἐφέσῳ, sed ἐφέσου vt referatur ad multam turbam. Vnde quoniam non nullos offendebat amphibologia, pro Ephesi, vertimus Ephesinæ ciuitatis.

Non solum autẽ hęc periclitabitur.) κινδυνεύει id est, periclitatur. Quanquã totus hic sermo parum commode redditus est ab interprete Latino; οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς ἀρτέμιδος ἱερὸν, εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν δὲ καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς, id est, Non solum autem hæc pars, siue hac parte nobis periclitatur ne reprobetur, siue ne reprobemur: verumetiam ne magnę Dianę templum pro nihilo habeatur. Porrò autem ne fiat, vt maiestas quoque destruatur eius, quam tota Asia & orbis colit.

Et destrui incipiet maiestas eius.) Interpres legisse

legiſſe videtur μέλλειν τὲ, atq; ita ſcriptũ erat in pleriſq; Græcorũ libris. In aliis rurſus erat μᾶλλον δὲ, magis autem, vt ſit corrigentis, quaſi grauiſſimum ſit omnium futurum, ſi maieſtas ac numen ipſius depereat apud vulgus. Hieronymus in prima præfatione Commentariorum, quos ædidit in epiſtolam ad Epheſios, indicat hanc Epheſiorum Dianam non fuiſſe iaculatricẽ illam, ſed cognomẽto πολύμαστον, id eſt multimammiam: quod eam omnium viuentium nutricem haberi volebant.

Comitibus Pauli.) συνεκδήμους, id eſt, ſocios peregrinationis, qui & comites dicuntur.

Erat enim eccleſia confuſa.) Quum de promiſcua multitudine loquatur, magis cõueniebat concionem dicere, quàm eccleſiam.

Detraxerunt Alexandrũ.) προεβίβασαν, id eſt prius inſtruxerunt. Nam id eſt προβιβάζειν, Et inſtruimus patronum, cauſſam noſtram acturum. Interpres, ni fallor, legit προεβίασαν: etiam ſi προβιβάζεσθαι dicitur, q cogitur prodire, ac protruditur.

Manu ſilẽtio poſtulato.) κατασείσας τὴν χεῖρα, id eſt mota manu.

Et quum ſedaſſet ſcriba turbas.) καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον, id eſt, vbi vero ſcriba compeſcuiſſet turbam. Verum ex verbis Græcis parum liquet, vter ſedata turba ſit loquutus, Alexãder, an ſcriba. *sed ex s[illegible] apertè cognoscit scribã loquutũ*

Cultrix νεωκόρος

Cultricem eſſe magnæ Dianæ.) Vſus eſt peculiari verbo, νεωκόρον: quæ vox compoſita eſt ex νεώς, quod Atticè ſonat templum, & κορῶ purgo ſiue verro, autoribus Heſychio etymologico & Suida, vnde acuitur penultima νεωκόρος. Solent autem qui impenſius dediti ſunt alicui diuæ, aram illius

variis

variis ornamẽtorum generibus cohonestare, quemadmodum facit apud Apuleium Psyche.

Iouisq; prolis.) Græca longe secus habẽt, τῆς μεγάλης ἀρτέμιδος καὶ τοῦ διοπετοῦς, id est, Magnæ illius Dianæ, & è cœlo delapsi, vt subaudias signi aut simulacri, Siquidem articulus τοῦ, facit ne possit διοπετοῦς ad Dianam referri, sed ad ἄγαλμα, hoc est statuã Dianæ. nam Diopetes Græcis dicitur, quod ab Ioue delapsum sit, ac è cœlo venerit. Porrò opifices simulacrorum, quo maior esset superstitio vulgi, fingebant ea cœlitus delapsa: hoc est esse διοπετῆ. Idem vulgo creditum fuit de simulacro Dianæ Ephesiæ, vt testis est & Suidas in dictione διοπετές. Pro nobis facit & coniunctio καὶ, quæ fuerat superuacanea, si διοπετοῦς pertineret ad Dianam. Sensus igitur est: Apud Ephesios templũ fuisse Dianæ, & huius simulacri, quod cœlo delapsum putabatur. Quod ipsum Numa persuasit Romanis de ancylibus. Homerus hoc cognomenti tribuit regibus, velut à Ioue profectis. Id sequutus videtur interpres, cuius liber fortasse non habebat additum articulum τοῦ.

Contradici non possit.) ἀναντιῤῥήτων ὄντων. Poterat accipi, Quum his nemo contradicat.

Conuentus forenses.) Conuẽtus addidit explicandæ rei caussa, quũ Græce tantũ sit, ἀγοραῖοι ἄγονται, id est, forenses aguntur: vt subaudiendum sit, cognitiones aut lites.

In legitima ecclesia poterit absolui.) Quum de prophano promiscuoq; hominũ cœtu loquatur, contio dicenda erat potius quàm ecclesia. Atque ita mox, Dimisit ecclesiam: pro contionem. Deinde legitima est ἐννόμῳ, hoc est, quæ non tumultu, sed legitimo

Ecclesia, pro cõtione.

gitimo more ſit indicta. Nec eſt,

Poterat abſolui.) ſed Abſoluetur. ἐπιλυθήσεται

Quū nullus obnoxius.) μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος, id eſt, quū nemo ſit in culpa, ſiue quum nemo fuerit autor huius cōcurſus. Nam illud de quo poterimus reddere rationem, per parentheſim intereiectum eſt. Quanquam in nonnullis exemplaribus reperio ſcriptū, περὶ οὗ οὐ δυνησόμεθα δοῦναι λόγον id eſt, de quo non poterimus reddere rationem: hoc eſt, quod non ſumus defenſuri. Deniq; illud μηδενὸς αἰτίου, incertum eſt ad hominem referatur, vt ſit maſculini generis: an ad rem, vt ſit neutri. Itaq; hic fuerit ſenſus: Quum nihil ſubſit cauſſæ per quam poterimus defendere hunc populi concurſum.

EX CAPITE XX.

ET exhortatus eos valedixit.) Græca diſſonant à Latinis. προσκαλεσάμενος ὁ παῦλος τοὺς μαθητὰς καὶ ἀσπασάμενος ἐξῆλθε, id eſt, Paulus ad ſe vocatis diſcipulis, & complexus eos exiuit. Interpres legiſſe videtur παρακαλεσάμενος, pro προσκαλεσάμενος. Atque id ſanè mihi magis probatur.

Comitatus eſt autē eum Soſipater Pyrrhi Beroeenſis.] Pyrrhi Græcis nō additur. Sed vt hoc deeſt, ita ſuperſunt hæc: Vſq; ad Aſiam. quæ apud Latinos non inuenio. συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς ἀσίας σώπατρος βεῤῥοιαῖος. cōſequutus eſt autem illum vſq; ad Aſiam Sopater Berrhœenſis. Nam & Sopater, habent Græci, non Soſipater. Beda ſubindicat in vetuſtis exemplaribus Latinis ſcriptum fuiſſe, Soſipater Pyrrhi: quaſi filius fuerit notior patre.

Suſtinuerunt nos.) ἔμενον ἡμᾶς. i. Expectarūt nos, ſiue, vt ad verbum, Manebant nos.

Vna

Vna sabbati.) σαββάτων, id est, vno die sabbatorum. Vna, dictum apparet pro prima.

Paulus disputabat cum iis.) διελέγετο αὐτοῖς, id est, disserebat illis, siue colloquutus est cum illis. Nec enim disceptabat cum eis qui venerant ad frangendum panem. Verum illic apud eos orationem habuit Paulus. Nam quod συνηγμένων τῶν μαθητῶν, id est, congregatis discipulis vertit, quum conuenissent, tolerabile est.

Profecturus in crastinum.) μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον, id est, Profecturus siue discessurus postridie. Nam crastinum diem dicimus qui proxime sequitur hūc in quo iam loquimur. Porrò quoties ad præteritum aut futurum aliquem diem respicitur, nō dicendum est heri, aut cras, sed pridie, aut postridie.

Quum mergeretur somno.) καταφερόμενος, id est, quū deorsum traheretur, id quod accidit ei qui sedens grauius obdormiscat. Nec tamen hic est somno graui, sed βαθεῖ, id est, alto siue profundo. Interpres legisse videtur βαρεῖ.

Disputante Paulo.) Et hic malim differente.

Ductus somno cecidit.) κατενεχθείς, id est, deorsum tractus, siue depressus, aut deuectus. Et fortasse deuectus scripserat interpres. Cæterū illud ἐπὶ πλεῖον, quod interpres retulit ad superiora, Græcis sic est in meditullio positum, vt vtrouis possit accommodari, ad diutius differentem Paulum, et ad magis etiam depressum somnio. Ac mea sententia, ad sequentem particulam referre satius est. Primum enim nutabat deorsum vergēte corpore, deinde magis depressus cecidit.

De tertio cœnaculo.) ἀπὸ τοῦ τριστέγου, verti poterat &c, à tertia contignatione. Id enim adiecit Lucas, vt Tristegū.

cas, vt

cas, vt intelligeremus lapsum fuisse letalem, nimirum ex loco tam alto. Vox dicta est à τρίς, ter, & τέγος, tectum. Cæterum solum primæ contignationis, tectum est infimę partis ędium. Rursum secundę solum, tectũ est primæ. Item tertiæ solum, tectum est secundæ.

Et consolati sunt non minime.) οὐ μετρίως, id est non mediocriter.

Asson. Nauigauimus in Asson.) Nonnulli codices Thasson habebãt pro Asson. Est enim & Thassus insula Thracię opposita, de qua natum est prouerbium, θάσος ἀγαθῶν, id est, Thassus bonorũ. Cæterum complures sunt vrbes huius nominis Assos: vna Lyciæ, in prærupto sita: altera in Æolide: tertia in Mysia: quarta in Lydia: quinta in Epiro minore, Cleanthis patria. Diuus Hieronymus hanc ponit in Asia, quæ eadem dicta sit Apollonia, suffragante & Plinio libro quinto, capite trigesimo.

Paulus pedes. Ipse per terrã iter facturus.) οὕτως γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν. sic enim ordinauerat ipse pedestri itinere venturus, siue pedibus iter facturus.

Mytilene.) Ciuitas est littoralis Lesbi obuia dextrã nauigantibus in Chium insulam. Samos insula è regione Cariæ. Miletũ oppidũ est littoralis Carię.

Et sequenti die venimus cõtra Chium.) Hoc loco Græca dissident ab iis quę nos legimus, τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ χίου. τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς σάμον, καὶ μείναντες ἐν τρωγυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς μίλητον, id est, Postridie deuenimus contra Chium: altero vero die appulimus Samum, et commorati Trogyllij, proximo die venimus in Miletum. Cæterum Trogyllium promontorium est è regione Sami, autore Ptolemęo & Strabone, tametsi sunt eiusdem nominis alia.

Trogylium. Transna-

Transnauigare Ephesum.) παραπλεῦσαι τὴν Ἔφεσον, id est, prænauigare siue prætervehi. Ephesus autem ciuitas littoralis prior occurrebat, quàm Trogyllium.

Ne qua mora illi fieret.) μὴ γένοιτο αὐτῷ χρονοτριβῆσαι, id est, ne contingeret sibi terere tempus in Asia, Neque enim Paulus timebat quamlibet moram, sed longiorem metuebat, nimirum properās Hierosolymam. χρονοτριβεῖν.

Maiores natu.) πρεσβυτέρους: quos nunc seniores vocat, nunc presbyteros Græca voce, nunc maiores natu: quum hoc loco magis quadraret Græca vox, honorem indicās potius quàm ætatem. Quandoquidem hic episcopos intelligit & primores ecclesiarū, qui nonnunquam iuuenes erant, quemadmodū Timotheus.

Cum omni humilitate.) ταπεινοφροσύνης. Quæ est animi modestia, nihil altum de se sentientis. O vocem dignam vere magno pontifice.

Vt nihil subtraxerim vobis.) Sentit Paulus, se nihil detrectasse neq; periculi neq; laboris, qui modo ad illorum pertineret vtilitatē. Ac paulò post idem verbum transtulit Subterfugi, Non enim subterfugi: & cætera.

Publice & per domos.) κατ' οἴκους. i. publicitus ac domestice, siue per singulas domos: quod respondere videtur ei quod Latini dicunt, priuatim.

Vincula & tribulationes me manēt.) μένουσιν, idē est verbū quod aliquāto superius vertit, sustinēt.

Nihil horū vereor.) ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι. i. Nihil curo, siue Nihil me mouet, Quomodo nō verebatur, quū sciret ventura? sed contēnebat.

Nec facio animā preciosiorē q̄ me.) οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου τιμίαν ἐμαυτῷ. i. neq; habeo siue

duco vitam preciosam mihi ipsi. Augustinus in Psalmo trigesimosexto legit: Non facio animam meam preciosam mihi. Paulus sentit se contemnere vitam amore euangelij.

Dummodo consummem cursum meũ.) Græcus addit μετὰ χαρᾶς, id est, cum gaudio.

Regere ecclesiam dei.) ποιμαίνειν, quod est pastorũ more gubernare et curare gregem: nam mox mentionem facit luporum.

Lupi rapaces.) βαρεῖς, id est, graues, [redacted]. Suffragabatur vnus codex Donatiani. Nec aliter refert hunc locum Irenæus libro tertio, capite. 14.

Viri loquentes peruersa.) διεστραμμένα, id est, distorta & obliqua, hoc est minime simplicia, minimeq; syncera. Nã veritatis, vt ait Tragicus, simplex est oratio.

Non cessaui monens.) Participiũ vertendum erat in verbum infinitum, Non cessauerim monere.

Qui potẽs est.) Quod, erat potius quàm qui, quum referat verbum. Cæterum verbum Græcis est masculini generis. Nec est simpliciter ædificare, sed ἐποικοδομῆσαι, id est, superstruere, videlicet his fundamentis quæ iecerat Paulus.

Oportet suscipere infirmos.) ἀντιλαμβάνεσθαι, quod est proprie porrecta manu retinere lapsurum alioqui aut abiturum: Paulus, ne vllius omnino iacturam faceret, cauebat, ne quã ansam præberet infirmis & alienãdis à Christo, quod nollent grauari sumptu.

Beatius est dare magis quàm accipere.) Neq; Latinitatis ratio patiebatur comparatiuum, neq; sermo Græcus habebat. μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον, ἢ λαμβάνειν, id est, Beatum est dare magis q̃ accipere. Cæterum hoc testimonium negant vsquam inueniri dictum à domino.

Ex cu

Ex capite vigesimoprimo.

VEnimus Coum.) Nonnulli codices habēt κῶς, nonnulli κῶν: vtroq; modo pronunciari fatetur Stephanus, quin & κέων dictam fuisse quondam: vnde & Plinius admonet Ceam dictam & κόον. insula notior est quàm vt sit explananda. *κῶς insula varie pronunciata*

Et inde Pataram.) πάταρα Græci pronunciant neutro genere numero pluratiuo. quanquam vtroq; modo reperio vsurpari huiusmodi nomina, Lystra et Lystram, Psyra & Psyram.

Quum apparuissemus autem Cypro.) Suspicor interpretem ita vertisse, Quum aperuissemus autem Cyprum. Nam Græce est, ἀναφάναντες δὲ τὴν κύπρον, Porrò qui nauigant nunc hanc nunc illam terram dicuntur aperire aut celare, quum incipit in prospectu esse, aut secus. Proinde vertimus, Quum autem cœpisset nobis apparere Cyprus. Consimili figura dixit Vergilius, Terræq; vrbesq; recedūt. In codice diui Donatiani, Apparuissemus, erat deprauatum: sed Cyprum relictum, indicabat germanā lectionem fuisse, Quum aperuissemus Cyprum.

Venimus Tyrum.) Ciuitas est maritima, metropolis Phœnices, quondam insula septingentis passibus diuisa à continente, mari præalto, sed vix credibili opere comportatis aggeribus per Alexandrum magnum adiuncta continēti. Est in tribu Neptalim, vigesimo fermè miliario à Cæsarea Philippi.

Valefecissemus inuicem.) ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, id est, complexi alius alium, siue consalutatione mutua facta. Apparet interpretē legisse ἀποταξάμενοι.

Venimus Cæsaream.) Hæc est Cæsarea Palæstinæ ciuitas litoralis, primum dicta turris Stratonis: *Cæsarea.*

deinde ab Herode instaurata in honorē Cæsaris Augusti, Cæsarea dicta est. Est altera Cæsarea Philippi, ad radices montis Libani, in honorem Tyberij Cæsaris Cæsarea dicta. Est tertia Cappadocię, quò Paulus Epheso delatus salutauit ecclesiam. autor Hieron.

Per dies aliquot.) ἡμέρας πλείους, id est, dies complures.

Nos & qui loci illius erāt.) ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι, id est, tum nos tum ij qui erant illius loci.

Suadere, pro persuadere.

Et quum suadere ei nō possemus.) Interpres abusus est Suadere, pro persuadere. Suadet enim qui cōsulit, persuadet qui quò vult inducit hominē. Græca vox anceps est ad vtrunque: πείθειν, insuper conuenit nō solum suadenti aut persuadenti, verumetiam obtemperanti. μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ. Cæterum quum illi non persuaderetur, siue quum ille non obtemperaret, quieuimus.

Præparati ascendebamus.) ἀποσκευασάμενοι. quod ego puto vertendum, sublatis sarcinis.

Iasonem quendam.) Gręci legūt, μνάσωνί τινι, id est, Mnasonem quendam. Licet apud Chrysostomum in epistolam ad Romanos capite vltimo, legitur ἰάσωνα: tametsi scribæ solent eiusmodi multa deprauare, vt dissimulem quod ἐδόξαζον verterit Magnificabant, pro glorificabant.

κατηχήθησαν

Audierunt autem de te.) κατηχήθησαν. idem verbum vnde diximus dici catechumenos. Eodem vtitur paulò post, ὅτι ὧν κατήχηνται. [redacted] Discessionem, [redacted] ἀποστασίαν, id est defectionem.

Eorum qui per gentes sunt Iudæorum.) τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας ἰουδαίους, id est, Eos qui in gentibus sunt omnes Iudæos.

Neq; secundū consuetudinem ingredi.) μηδὲ

τοῖς

τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν, Necq; iuxta consuetudines ambulare. Nam ambulare, vocat viuere, & consuetudines, instituta & morē eius gētis. Nec est, Falsa sunt: sed οὐδέν ἐστιν, id est, Nihil sunt. Nec est, ἔθη

Sanctifica te.) sed ἁγνίσθητι, id est, purifica te. Et paulò post, Purificatus, ἁγνισθείς.

Concitauerunt omnem.) συνέχυον, id est, confundebant siue conturbabant. Et, Totum, potius q̃ Omnem. Nec est, Populum: sed ὄχλον, turbam siue multitudinem. Et, Succurrite, potius quàm Adiuuate, βοηθεῖτε. nam adiuuat, qui est particeps operis. Et, Hic est homo, ὁ ἄνθρωπος. i. ille homo.

Omnes vbiq; docet.) Periit apud nos gratia schematis, πάντας πανταχοῦ, id est, omnes omni in loco. Nec est, Violauit sanctum locum istum: sed κεκοίνωκε, id est, prophanauit, siue vt Hebræi loquuntur, communem reddidit.

Certū cognoscere.) τὸ ἀσφαλές. Recte sanè hoc

Iussit eū duci in castra.) εἰς τὴν παρεμβολήν. Ita vocat locum communitum.

Nonne tu es Ægyptius.) Ægyptij male audiebant olim, tanquam malarū autores artium. Id quod non paucis locis indicat Iuuenalis ac Lucianus. Quin et prouerbiis aliquot huius gentis mores notati sunt, quæ recensuimus in Chiliadibus nostris.

Et sicariorum.) Græce scribens, vsus est voce Latina. Latinam vocē vsurpauit.

A Tarso Ciliciæ.) ταρσεὺς τῆς κιλικίας. i. Tarsensis, quæ est ciuitas Ciliciæ. Est autem metropolis eius regionis. Nec est, Ignotæ: sed ἀσήμου, id est, obscuræ: nisi quòd ignotos homines, Horatius dixit obscuros et ignobiles. Testatur idem Stephanus De nominibus vrbium, hāc ἐπισημοτάτην appellans, hoc Tarsus Ciliciæ

eſt primariã ac præter cæteras inſignem, olim dictam Terſon, per e pſilon, ſiue ꝗ illic à diluuio primum apparuerit terra ſicca, ſiue quòd illic delapſus Pegaſus talo fracto, quem illi ταρσὸν appellãt, claudicationem cõtraxerit. Eſt & alia eiuſdem nominis in Bithynia. Rurſus alia quępiam in India, vt indicat Hieronymus in Commentariis quos conſcripſit in Ionam. Ioſephus putat Tarſum Ciliciæ eſſe in quam fugerit Ionas. Porrò quòd quidam legunt Municeps, quidam Ciuis, Græcis eſt πολίτης. i. ciuis. Subeſt & amphibologię nonnihil: videtur enim πόλεως appoſitiue iungi Cilicię, quum pertineat ad Tarſum.

Municeps πολίτης

EX CAPITE XXII.

Reddo rationem.) ἀπολογίας, Quod & defenſionem & excuſationem ſignificat.

Iuxta veritatẽ paternę legis.) κατ᾽ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου, id eſt, Iuxta exactam rationem patriæ legis, ſiue Iuxta rigorem patrię legis. Et, Patriæ, potius ꝗ̃ Paternæ: quum nõ de patre ſuo, ſed de omnibus maioribus ſentiat.

Patrius et paternus

Æmulator legis.) ζηλωτὴς τοῦ θεοῦ, id eſt, æmulator dei, legimus apud Græcos.

Sicut princeps ſacerdotum.) ὡς καὶ ὁ ἀρχιερεὺς μαρτυρεῖ μοι, id eſt, Quemadmodum & pontifex mihi teſtis eſt. Et rurſum, αὖθις αὖ,

Omnes maiores natu, quum Gręce ſit, πᾶν τὸ πρεσβυτέριον, id eſt, omnis presbyterorũ ordo. Opinor enim hic de dignitate ſentiendũ, nõ de ætate.

Ad fratres.) πρὸς τοὺς ἀδελφούς. Aut fratres hic dicit Iudęos, aut πρὸς rectius vertiſſet aduerſus, ſi fratres dixit Chriſtianos. Vt adducerẽ inde vinctos.) ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας δεδεμένους. i. adducturus & eos qui illic eſſent, vinctos Hieruſalem.

Circum-

Circumfulsit me lux copiosa.) περιαστράψαι est circumfulgurare, potius q̃ circumfulgere.

Et decidens in terram.) ἔπεσά τε εἰς τὸ ἔδαφος. id est, Cecidiq; in solū. Id enim sonat ἔδαφος, etiā si saxeum sit aut ligneum.

Saule Saule.) Græci legunt, Saul Saul, Hebræorum more. Quum illi Christus Hebraicè loqueret, vt posterius testatur ipse Paulus.

Et qui mecum erant, lumē quidem viderūt.) His addunt Græci, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο. id est, Et territi sunt. Deinde adiicitur, Vocem autem non audierunt, quæ loquebatur mecum. Rogat autem Valla qui consistere possit, vt quum Lucas superius capite nono, scripserit eos qui Paulo comites erant, vocē quidem audisse, cæterum neminem vidisse, hic neget eos audisse vocem loquentis cum illo, sed tantum vidisse lumen. Deinde qui conueniat, vt quum illic dicantur stetisse stupefacti, paulò post nimirum capite vigesimosexto, hanc eandem rem exponens Agrippæ Paulus, dicat omnes fuisse collapsos in terram: qđ hic de se tantum narrat. Verum quod differit de stando & cadendo, non ita magni negotij est dissoluere. Siquidem fieri potest, vt ad primum pauorem collapsi, mox erexerint sese, Paulo adhuc iacente. De voce audita & non audita, durior est nodus. Recentiores aiunt vocem quidem, hoc est, sonitum verborum auditum, cæterum verba vni Paulo percepta: ita factū, vt audita fuerit vox, & eadem non audita. [redacted] Petrus Comestor p̃ aliam rimā elabit. In capite. 9. dicuntur

 audisse

audisse vocem loquentis, non Christi compellantis, sed Pauli respondentis. Hic quum Paulus negat illos audisse vocem, de Christi voce sentit.

Quæ te oporteat facere.) In nonnullis sic habebatur, περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι .i. de omnibus quæ ordinata sunt tibi vt facias. In aliis rursus tantum erat, τί σε δεῖ ποιεῖν, aut ποιῆσαι, id est, quid te oporteat facere.

Quum non viderem præ claritate luminis.) ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, id est, præ gloria luminis illius.

Ananias quidam vir secundum legem testimonium habens.) Græci codices nonnihil addunt: Ανανίας δέ τις, ἀνὴρ εὐλαβὴς, κατὰ τὸν νόμον μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων, id est, Ananias autē quidam, vir pius, siue religiosus, in lege testimonio probatus omnium habitantium in Iudæa. Laurētius indicat se in vno Latino codice reperisse additum quod Græcæ voci responderet: Ananias quidam vir timoratus. Timoratum enim pro religioso dixit. Cæterum pro εὐλαβής, in nonnullis exemplaribus erat, εὐσεβής, hoc est, pius. Et quod hic vertit,

Secundum legem.) Verti poterat & In lege. Potestq; ea particula vtroq; versum referri: ad superiora, vt sit sensus, Religiosus siue pius in lege, siue iuxta legem, non iuxta euangelium: aut ad sequentia, Probatus oīm testimonio in lege, siue iuxta legem.

Ab omnibus cohabitantibus Iudæis.) Habitantibus est, siue inhabitantibus, κατοικούντων. Sic quidam Græcus codex habebat [illegible] in spacio dirimente versus, ἐν Δαμασκῷ, ab omnibus habitantibus Damasci Iudæis.

Respice.) ἀνάβλεψον, hoc est, Recipe visum, siue

siue Attolle oculos. Vt mox, Respice ἀνάβλεψον

Et respexi.) ἀνέβλεψα.

Præordinauit te.) προεχειρίσατο, id est, præparauit te, siue prius apparuit te: nisi quis malit, προεκυρώσατο. i. prius statuit. Cæterum id nõ erat in vllis Græcorum exemplaribus. Nec Ananias hic agit de prædestinatione diuina, sed de ruina ac cæcitate Pauli, quibus rebus Christus iam agebat & aggrediebatur, vt hac occasione cognosceret euangelij fidem.

Vt videres iustum.) τὸ δίκαιον, id est, iustitiam siue id quod iustum est: hoc est, cernas id quod ante hac zelo legis excæcatus nõ videbas. Rursum in aliis habebatur, τὸν δίκαιον, hoc est, iustum illum, videlicet Christum: idq; congruit cum eo quod sequitur, Et audires vocem ex ore eius. Videtur enim sentire de luce quam viderat, & voce Iesu quam audierat: quanquam & mox narret quomodo viderit & audierit dominum in templo.

Quæ vidisti & audisti.) ὧν ἑώρακας. Articulus postpositiuus, iuxta Græcorum idioma, congruit antecedenti pronomini, quod subauditur Eorum, dissidens à suo ipsius verbo. Interpres bene adiecit de suo Eorum. Articulus congruẽs antecedẽti

Ego stabam & consentiebam.) Hic Græci addunt duo verba, τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. i. morti eius, καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς καὶ συνευδοκῶν. i. & ipse eram assistens & comprobans interfectionem eius.

Tolle de terra huiusmodi.) τοιοῦτον, id est, talem: vt ad Paulum referatur. Vnde non male addidisset Huiusmodi hominem. Et mox,

Non est fas.) sed καθῆκον, id est, non conuenit, siue non decet.

Et flagellis cædi & torqueri.) ἐκέλευσεν αὐτὸν

ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν, εἰπὼν μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτόν, id est, Iussit eum tribunus duci in castra, dato mandato, vt flagris examinarent eum. Nec aliud fuisse iussum, indicant ea quę sequuntur. Et si hominem Romanum dixit, pro An hominem.

Multa summa.) πολλοῦ κεφαλαίου. Ita Græci vocant supputationem in summā subductam. In nōnullis legimus, Hanc ciuitatem, in aliis Ciuilitatem, Græce πολιτείαν. Laurentius magis probat Ciuilitatem, ego contrà Ciuitatem. Quandoquidem ciuitate donati dicunẽ Latinis, quibus ius ciuitatis concessum: & vt Græcis à πολίτης, πολιτεία, sic nobis à ciue, ciuitas dicitur. Beda subindicat in nōnullis codicibus sermonem fuisse magis dilucidum, in quibus sic erat scriptum: Dixit tribunus, Tam facile dicis ciuem Romanum esse te. Ego enim scio, quanto precio ciuilitatem possedi istam. Nec est, Consequutus sum: sed ἐκτησάμην, i. paraui. quod ante vertit, Possedit agrum de mercede iniquitatis.

Volens scire diligẽtius.) τὸ ἀσφαλές. i. certũ.

EX CAPITE XXIII.

Percutiet te deus

PErcutiat te Deus, paries.) In plerisque Latinis exemplaribus, Percutiet, mutatum erat in Percutiat: quasi Paulus imprecaretur pontifici malum. At Græci legunt, τύπτειν σε μέλλει, id est Futurum est vt te percutiat Deus. Atq; ita citat Augustinus libro secundo Commentariorũ, quos scripsit De sermone Domini in monte habito. Rursum in epistola quinta ad Marcellinum. Ad eundem modum legit & interpretatur Chrysostomus. Nec in his apud Gręcos est facilis scripturę deprauatio. At si Paulus tantum prædixit futurum vt Deus illum feriret, cur mox vocāt maledictum? [redacted]: Scriptum est, inquit, Principi populi tui non

tui non maledices. nisi forte qui cõmoto animo prædicit euenturum, is maledicit. Quanquã de conuicio facile sit explicare, quandoquidem in pariete dealbato manifestum conuicium est. Sed qui potuit fieri, vt Paulus non agnosceret primarium sacerdotẽ, vel ex ipso ornatu, præsertim homo Iudæus nusquã loci nõ versatus? Deinde cur recantat, non ꝙ homini maledixerit, sed ꝙ principi populi? At sanè iudicem esse sciebat, etiam quum conuicium diceret: Tu, inquit, sedens iudicas me secundum legem. Proinde hoc loco consentaneum est Paulum non ignorasse summũ sacerdotẽ, nec tamen illi male precatum hoc animo quo vulgus iritatum solet, sed apostolico spiritu incanduisse aduersus eum, qui quũ optimi viri teneret locum, ne speciem quidem æquitatis præberet, quã præstabãt etiã ethnici. Sic Petrus incanduit aduersus Ananiam & Sapphiram. Sic hic ipse Paulus aduersus Elymam magum. Quid igitur est quod excusat se, Nesciebam ꝙ esset pontifex? Nimirum cessit tumultui, & se ignorasse pontificẽ dicit, qui se non pontificem, sed tyrannum re declarabat. Itaq; gemino nõie concedit turbæ. Primum agnoscens esse pontificem, qui re ipsa non erat nisi paries dealbatus: deinde conuicium esse non negat, ꝙ illis videbatur conuicium, quum non esset conuicium, sed libera obiurgatio. Porrò testimonium quod adduxit, extat Exodi capite vigesimosecundo: Diis non detrahes, & principi populi tui non maledices. Siquidem illi iudices ac magistratus, deos vocant.

Nesciebam fratres quia princeps est.) Quia, redundat Latinis: apud Græcos nonnunquam additur affirmandi caussa. Annotauit & Augustinus libro de Geneseos loquutionibus primo, Quia sæpe redundare in sacris libris: velut illo loco, Et dixit, quia DOMINVS est in loco hoc, ego autem ignorabam. Quia, superfluum.

Et so-

Et soluta est multitudo.) καὶ ἐσχίσθη, id est, secta est. interpres legisse videtur ἐλύθη.

Quid si spiritus loquutus est ei aut angelus.)

θεομαχεῖν Græci secus legunt: εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν. id est, Quod si spiritus loquutus est illi aut angelus, ne pugnemus cum deo. quo verbo vsus est antè Gamaliel. Hæc clausula, Ne repugnemus Deo: nō habebatur in nostris exemplaribus Latinis: et adscriptam apparet ex superioribus.

Deuouerunt.) ἀνεθεμάτισαν. quod tamen eleganter vertit interpres. Et paulò post:

Deuotione deuouimus.) ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν. i. execrari seipsum, ac diis manibus, vt ethni-

deuouere. ci loquuntur, deuouere.

Notum facite tribuno.) Græca nonnihil dissonant à nostris: νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ, καὶ τῷ συνεδρίῳ, ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ἡμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον, τὰ περὶ αὐτοῦ. id est, Nunc igitur indicate tribuno & cōcilio, vt cras eum producat ad nos, velut disquisituros exactius de caussa illius. Cum hac lectione cōcordat Chrysostomus & Aldina æditio, tametsi nonnulli Græci codices propemodum consentiunt cum nostris exēplaribus, in quibus est, ὑμᾶς vos, pro ἡμᾶς, & μέλλοντες pro μέλλοντας. Atqȝ ita sensus erit: Nos planè decreuimus quocunqȝ periculo Paulum occidere, vos adiuuate, vt tantum producatis eū ad populum, abutentes hoc prętextu, quasi velitis exactius de caussa disputare. Alioqui sciebāt tribunum non producturum Paulum cognitis insidiis. Iam nō satis intelligo quur quibusdam hic magis arrideat, vt μέλλοντας vertatur p Debet, verbū. Fingit enim hoc futurum, & ideo apponitur ὡς. Nec vsquam comperi μέλλω sic vsurpatum, nisi quod indo-

cti dicunt, Vult venire, & Debet venire, pro Venturus est.

Tanquam aliquid certius cognituri de eo.) Si πυνθάνεσθαι referatur ad tribunum & consilium, fortasse congruentius erat Audituri. Nam Græca vox anceps est, præsertim quũ præcesserit διαγινώσκειν: quod magis videtur ad iudicem pertinere, quàm actorem. Atq; ita in priore parte legendum μέλλοντες, non μέλλοντας: & nominandi casus accipiendus esset pro gignendi casu, absolute positus. tametsi Græci nonnunquam & accusandi casum vsurpant absolute. Iam πρὸς ἡμᾶς, an πρὸς ὑμᾶς legendum sit, expendendum est.

Quoniã hæc nota fecisset sibi.) Interpres bene mutauit personam secundam in tertiam. nã Græcè est, παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με. id est, Iussitq; ne cui efferret quòd hæc indicaueris mihi. Nisi mauis infinitum modũ positum vice imperatiui, quemadmodũ nos vertimus, μηδενὶ ἐκλαλῆσαι, ne cui patefacias.

Et lanccarios ductos.) δεξιοβόλους, quod dextra mitterẽt hastilia. Siue, vt in aliis legitur, δεξιολάβους. nam olim ferè missilibus vtebantur. Ac mox,

Et iumenta præparate.) κτήνη τε παραστῆσαι .i. iumentaq; exhibere. & hic vsus est infinito pro imperatiuo.

Timuit enim, ne forte raperent eum Iudæi & occiderent, & ipse postea calumniam sustineret, tanquam accepturus pecuniam.] Quæ hactenus recensui, omnia desunt in Græcis exemplaribus, quæ quidem mihi videre contigit. Desunt in Græcis.

Optimo præsidi.) τῷ κρατίστῳ, Græca vox magis competit in potentem, quàm in bonum virum: vt di- Optimus κράτισος.
ctum

ctum est in Præfatione Lucæ, in suum Euangelium.

Per noctem in Antipatridem.) Nihil opus erat præpositionem apponere, quum Antipatris vocabulum sit ciuitatis Palestinæ, ab Antipatro patre Herodis sortita nomen.

De qua prouincia esset.) ἐκ ποίας ἐπαρχίας. quod sanè non ineleganter reddidit interpres.

EX CAPITE XXIIII.

Qui adierunt præsidem.) ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ παύλου. Sensum quidē probè reddidit interpres: Adeunt enim iudicem, qui deferunt reum. Cęterum ἐνεφάνισαν sonat Significarunt, nisi subaudias ἑαυτούς.

oratio rhetorica, nō apostolica — Et multa corrigantur per tuā prouidentiā.) Gręcis est non ἀνορθωμάτων, sed κατορθωμάτων, quod rem cum virtute & laude factam significat, interprete Cicerone, quod Latini vocant officiū, à verbo κατορθόω. Sensus enim est, Quum per tuā prouidentiam multa fruamur pace, multaque officia præstes huic populo.

Suscipere, pro approbare. — Suscipimus optime Felix.) ἀποδεχόμεθα. Quo verbo nonnunquam & Paulus vsus est pro approbare & amplecti.

Optime Felix.) Græcè non est βέλτιστε, sed κράτιστε: quod vt modo dixi, magis sonat potentissime. Nos vertimus, præstantissime.

Ne diutius te protraham.) ἐγκόπτω, id est, impediam, siue morer, aut detineam. Et pro Tua clemētia, est ἐπιεικείᾳ, quod aliâs humanitatem, aliâs æquitatem vertunt.

☛ Hominem hunc pestiferum.) Græcis non est pestiferum, sed λοιμόν, hoc est pestem. quemadmodum exitialem vocant ὄλεθρον, id est, exitiū.

Nec

Nec eſt, Hominem, ſed Virum.

Et autorem ſeditionis ſectæ.) Seditionis, abeſt in Græcis codicibus. πρωτοστάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως. id eſt, autorem ſeu præfectum ſectæ ſeu factionis quæ dicitur Nazarenorum.

Etiam templum conatus eſt violare.) βεβηλῶσαι, id eſt, prophanare, nimirum quod induxerit Græcos.

Quem et apprehenſum voluimus ſecundum legem noſtram iudicare. Superueniens autem tribunus Lyſias, cum vi magna eripuit eum de manibus noſtris, iubens accuſatores eius ad te venire.]

Hæc omnia deerant in multis exemplaribus Græcis. In vno duntaxat reperi adſcripta, ſed minutiſſimis formulis, idque in ſpacio marginali. Vnde & adiecimus. Quin & Beda, ni fallor, in gloſſa quam ordinariam vocant, indicat in Latinorum codicibus aliquot verſus defuiſſe, qui Græcis legantur ad hanc ſententiam, Quem apprehendimus: & cætera. Illud mirum, hæc quæ notat olim deſiderata in Latinorum codicibus, nunc conſtanter in his haberi, & in plerisque Græcorum codicibus deſiderari. Iam pro ſuperueniens, quidam Latini codices habebant Intercedẽs

A quo poteris ipſe iudicans.) Quum Græce ſit ἀνακρίνας, magis hic quadrabat Interrogans, ſiue facta interrogatione, aut vt nos vertimus, inquiſitione facta.

Annuente ſibi præſide.) νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος, id eſt, quum annuiſſet ipſe præſes. Interpres legiſſe videtur αὐτῷ: nec admodũ refert.

Bono animo pro me ſatisfaciam.) εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ. ſeu περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι. id eſt, ęquiore aĩo pro mea cauſſa reſpõdeo. Eſt enim

præ

præsentis temporis ἀπολογοῦμαι. quod interpres variè vertit. Est autem proprie apologia, oratio qua se defendit apud iudicem reus.

Neq; probare possunt tibi de quibus nūc me accusant.) οὔτε παραστῆσαί με δύνανται, περὶ ὧν κατηγοροῦσί μου. id est, nec exhibere me possunt in his de quibus accusant me. Exhibere dixit, ꝓ conuincere.

Secundum sectā quam dicunt hæresim.) Sciat lector hoc loco Græcis non esse sectam, alioqui bis erat dicendum, secta & secta: sed ὁδὸν, id est, viā κατὰ τὴν ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἵρεσιν. id est, iuxta viam quam dicunt hęresim, siue sectam. Exponit enim Paulus quid dixerit viam, hoc est, vitæ institutum, quod notiore verbo sectam vocant. Cęterū hæresis, apud veteres non erat tam odiosum vocabulum, q̄ est hodie apud Christianos. Quibus cum summa competat concordia, vtpotè eiusdē corporis membris, iure videlicet optimo inuisum est sectæ vocabulum, diuisionem sonans.

Deseruio patri & Deo meo.) Primū deseruio est λατρεύω, quod est cultū exhibere, à quo verbo dicta est latria. Deinde non est,

Patri & Deo.) sed, patrio Deo. τῷ πατρῴῳ τῷ Θεῷ. Quod tamen haud accidit interpretis vitio sed librariorum errore. Porrò patrium Deum vocat, quod idem esset cuius cultum à maioribus suis accepisset, ne videretur abrogare religionem Iudæorum. quasi dixisset, Deo Abraham, Isaac & Iacob.

Sine offendiculo conscientiam.) ἀπρόσκοπον συνείδησιν, veluti dicas, inoffensam conscientiā, siue expertem offensæ: hoc est, quę nusquam offendat.

Et apprehenderunt me, clamantes & dicētes Tolle inimicū nostrum.] Hæc verba in duobus peruetustis exemplaribus S. Donatiani non addebantur,

ac

ne in Constantiensi quidem, quibus verbis submotis vna cum coniunctione, Quidam ex Asia, refertur ad Inuenerunt me.

Quidam autem ex Asia Iudęi.) Non est absolutus sermo, nisi subaudias aliquid. Ego puto ē proximo sarciendū quod deest. Nā quum modo dixerit se fuisse purificatum in tēplo, sed citra tumultū, subiicit, Cęterum quidam Asiani Iudęi: subaudias, concitarūt eum tumultum, non ego. Ad hanc coniecturam facit id quod legimus capite nono: Quum autem septem dies consummarentur, ij qui de Asia erant Iudæi, quū vidissent eum in templo, concitauerunt omnem populum, & iniecerunt ei manus. Chrysostomus in cōmentariis Græcis, non addit coniunctionem δέ, nec erat in æditione Hispaniensi. Potest & sic accipi, quasi Paulus interrogatus qui nā essent illi, à quibus fuisset inuentus in templo: quia tantum dixerat Inuenerunt, non designata persona, responderit, Quidam autem ex Asia Iudæi: atque eos oportebat adesse. Potest & sic intelligi, non omnes fuisse Iudæos Asianos, sed aliquot ex illis: qui hoc commodius poterant adesse, quod essent Asiatici, quemadmodū erat Paulus. Sermo inabsolutus.

Nisi de vna hac solūmodo voce.) Interpres pro ἤ, legisse videtur εἰ μή. Quid autem? Agnoscit Paulus hoc vnum crimen, quod ea voce concitarit seditionem? Non opinor, ni fortè data opera hoc admiscuit, quo rursus Iudæos inter se commissos à sese auerteret. Rabanus in glossa quam vocant ordinariam, indicat hoc dictum κατ᾽ ἀντίφρασιν, quasi Paulus sensisset hanc vocem nō posse videri caussam seditionis, nec in crimē vocandam ab Asianis, qua testatus est se idem prædicare, quod ipsi crederent. Certè sic legunt Græci: ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς ἧς ἐκέκραξα ἑστὼς ἐν αὐτοῖς. id est, Aut de vna hac voce qua clamaui stans inter eos. vt sit sensus: Si nihil ali

ud habent, vel hoc obiiciant crimen. Poteſt ἢ accipi pro quàm, cum quo vim eandem habet aliquoties Niſi: vt, Nihil aliud habent niſi verba: nihil aliud ꝙ verba. Ac tum quidem oportet ſupplere, quod vltrò videtur conſequi quæ dicta ſunt: aut hi ipſi dicant ſi quid inuenerunt in me iniquitatis. Sed non habent quod obiiciant, niſi de vna hac ſolummodo voce.

Certiſſime ſciens.) ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ. id eſt, Quum exacte noſſet eam viam. Abuſus eſt comparatiuo vice poſitiui, ni referas ad Lyſiam tribunum, vt intelligamus Felici notiorem fuiſſe eam ſectæ rationem quàm Lyſiæ, quod diutius fuiſſet apud Iudæos magiſtratu functus.

Et habere requiem.) ἄνεσιν, id eſt, relaxationem: hoc eſt, ne durius aut arctius haberetur. Ac mox:

Nec quenquam de ſuis.) καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ, ὑπηρετεῖν ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ, id eſt, Et ne quem familiarium illius vetaret inſeruire, aut adire eum. ἰδίους enim vocat Pauli vel amicos familiares vel miniſtros vel diſcipulos.

EX CAPITE XXV.

ADIERVNTQVE eum principes ſacerdotum.) ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ, id eſt, ſignificarunt ei: idque priuatim. Superius vertit, notum facere: ac mox, adire. Interpres legiſſe videtur ἐνετύχησαν. Nec mihi diſplicet. Præſertim quum aliquanto poſt vbi res narratur Agrippæ, rurſus æditio vetus habeat Adierunt.

Poſtulantes gratiam aduerſus.) αἰτούμενοι χάριν. Gratiam hoc loco vocat fauorem iudicis. Et mox:

Potentes.) δυνατοί, hoc eſt, qui poſſunt, &

quibus commodum est, eô nos consequantur.

Dies non amplius quàm octo aut decem.) Græci legunt, πλείονας ἢ δέκα, id est, plures quàm decem.

Si enim nocui aut dignum.) εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, id est, si lædo, aut si iniuriam facio, Repentè mutauit tempus. Sequitur enim πέπραχα. vnde ἀδικῶ, hic sonare videtur actum ἐμμένοντα, si sum iniurius, aut sum in noxa.

Postulantes aduersus illũ damnationẽ.) δίκην quod caussam ac litem siue ius significat, nonnunquã & pœnam. Nos vertimus Sententiam, verti poterat cognitionem. Postulabant enim, vt ficta specie cognitionis Paulus videretur iure damnatus.

Aliquem donare prius quàm.) In nonnullis scriptum erat Damnare, pro Donare: quod præcesserit de postulata dãnatione. Cęterũ Gręce est, χαρίζεσθαι εἰς ἀπώλειαν .i. donare in perniciem siue in interitum. Est autem χαρίζεσθαι, in gratiam alicuius donare.

Nullam caussam deferebant, de quibus ego suspicabar malum.] Locus hic apud Latinos nonnihil est corruptus, quum apud Græcos syncerus habeatur. οὐδὲ μίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ. id est, nullum crimen intentabant super hisce rebus de quibus suspicabar ego. Suspicabatur enim eos accusaturos Paulum de aliis rebus, q̃ de quęstionibus legis, quas vt superstitiosas negligebant Romani.

Cũ multa ambitione.) μετὰ πολλῆς φαντασίας id est, cum multa ostentatione. Nos strepitum siue apparatum dicere possumus. Annotauit hoc ante nos Beda. Interpellauit me.) ἐνέτυχόν μοι, id est, adiit siue cõuenit

me. Quanquam hoc sanè rectè vertit interpres.

Adduxi eũ ad vos.) ἐφ' ὑμῶν καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ quod magis sonat Græcis, ad cognitionem siue iudicium tuum, quàm ad te aut ad vos.

Sine ratione mihi videtur.) ἄλογον, id est, iniquum, quod vulgo vocant irrationabile.

EX CAPITE XXVI.

Aestimo me beatum.) Pro existimo, dixit æstimo, quũ Græcè sit ἥγημαι. quod Quũ sim defensurus, pro Quod sim defensurus. Cæterum ἐπὶ σοῦ, apud te, belle vertit. Iam quum præcesserit Apud te, inconcinniter cohæret Maxime te sciente. Verum illud quod addit, Omnia quę apud nos sunt consuetudines & quæstiones. Quum nõ sit fas ita loqui, Hieronymus in libro quem scripsit ad Pammachium de optimo genere dicendi, citans hũc locum, vertit ad hunc modũ: De omnibus quibus accusor à Iudęis ô rex Agrippa, existimo me beatũ, quũ apud te sim hodie defendẽdus, qui pręcipuè nosti cunctas quę in Iudæis sunt cõsuetudines & quæstiones. Atq; hui⁹ loci p Hieronymũ restituti meminit Beda

ἄνωθεν. Quæ ab initio fuit in gente mea.) Bis est hoc loco ἄνωθεν, quod interpres vertit Ab initio. Significat autem vitę seriem ab initio vsq; ad finem.

Hęresis in bonã partem. Secundum certissimam sectam.) κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν. Pharisæorum sectam hęresim vocauit, haud dubiè quin in bonam partem. Deindeq̃d hic vertit Certissimã, Græcis est ἀκριβεστάτην, hoc est, exactissimam ac diligentissimam: quod esset eruditior ac rigidior q̃ Sadducæorum, proximèq; ad verũ accedens.

Et nunc in spe quę ad patres.) ἐπ' ἐλπίδι. Melius erat De spe, siue ob spem. Et mox,

Duodecim tribus.) τὸ δωδεκάφυλον. Græcis

vna dictio est, quę significat nō vnam aut alterā sectā sed vniuersam gentē Iudæorum in duodecim tribus distinctā: cui respondet participiū λατρεύον: qđ vt sępe iam diximus, cultum numinis significat: vnde nos vertimus, colentes Deum. Cęterū apud nos desunt duo verba, ἐν ἐκτενείᾳ. i. acriter siue assidue. vt legas, Duodecim tribus instanter nocte ac die seruiuimus. δωδεκά φυλον,

Detuli sententiam.) κατήνεγκα ψῆφον. Incertū an sentiat illum adduxisse decretū à synagoga factum an ipsum quoq; suo suffragio damnasse Christianos. Nam fert sententiam iudex, fert suffragium qui dicit in consilio sententiam, & defert minister, aut exequutor. In posteriore sententia est Lyranus, in priore Rabanus.

In quibus dum irem.) ἐν οἷς, hoc est, in his versans, & hęc agens: qua figura sermonis & antea semel est vsus.

Vt constituā te ministrum.) προχειρίσασθαι. i. Vt præparem: quod ante vertit, pręordinare.

Eripiens te de populis & gentibus in quas.) Gręcis est, ἐκ τοῦ λαοῦ. id est, de populo: sentiēs nimirum de Iudęis. Et nonnulli Gręci codices, pro populo habebant Iudæis. Repetit ad eundem modum paulopòst: τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι, id est, populo & gētibus. Verum apud illos non est, In quas: vt respondeat gentibus: sed οὓς. i. Ad quos, rei magis habita ratione, quàm vocis.

Digna pœnitentię opera.) Si Digna, sumis absolute, bene habet oratio: sin minus, opera digna pœnitentia siue pęnitētię sunt, quorum iure pœniteat. interficere

Volentes me interficere.) Διαχειρίσασθαι. qđ magis significat iniecta manu violare, q̄ interficere. διαχειρίσασθαι.

Si passibilis Christus.) εἰ παθητὸς ὁ Χριστός. an pati debuerit Christus. Sic enim disputabat ex Prophetis, vt ostēderet illorū vaticinia cōpetere in Christum. Siquidem hæc referenda sunt ad prædictionem prophetarum, non ad Christum passum: alioqui parū apte cohærebit, Lumen annunciaturus sit populo.

Neq; enim in angulo quicquam horū gestū est.] Non displicet quod legit interpres, Græci tamē aliquanto secus habent. οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο. i. neq; enī hoc in angulo factū est

Suadere, pro persuadere. In modico suades.) ἐν ὀλίγῳ με πείθεις. Primū modicum, pro paulò, vsurpat. Deinde inter suadere & persuadere est discrimē apud Latinos, etiā si apud Græcos vnicum verbum nostris duobus respondet. Cæterum haud erat in procliui cōmode locum hunc vertere. Valla putat ita reddi potuisse: Parum abest, quin persuadeas me fieri Christianum. Cui Paulus dixit: Optarim apud deum, siue parum siue multum abest. Arbitror & ita reddi potuisse: Aliquantulum mihi persuades vt fiam Christianus. Et Diuus Paulus ait, Optarim à Deo, vt non solum aliquantulum, verum etiam multum, neque te tantum, sed & omnes qui audiunt me hodie. & cætera. Neque enim opinor id sensisse Agrippam, parum abesse quin cuperet fieri Christianus, sed aliquantulum huc propensum esse redditum oratione Pauli.

EX CAPITE XXVII.

VT AVTEM iudicatū est eum.) ἐκρίθη, id est, Decretum est, siue constitutum. Nec ad Paulum refertur, sed ad regem & præsidem, q sic statuerant audito Paulo.

Et tradiderunt Paulum cum reliquis custodiis.) παρεδίδουν τόν τε Παῦλον καί τινας ἑτέρους δεσμώτας. id est, Tradiderunt tum Paulum, tū alios quosdam vinctos.

Nauim

Nauim Adrumetinā.) Adrumetum siue Adrumetium ciuitas est Mysiæ, autore Stephano. Est & Adramyttis insula Lyciç, et Adrumes Adrumetis ciuitas Aphricæ: vnde dicendum erat Adrumetinam: licet in his varient codices. Nam Hieronymus aut si quis alius fuit autor, in Catalogo locorum huius operis, indicat Adrumetum esse ciuitatem in Byzacio regione Africç. Plinius Adrumetum vocat neutro genere. In Græcis codicibus Adramyttinam legimus. Et Stephanus ab Adramyttio oppido deformat Adramyttenum. Adrumetina.

Venimus Lystram quç est Lyciç.) κατήλθομεν εἰς μύρα τῆς λυκίας, id est, deuenimus Myrā quæ est Lyciç, siue ciuitatem Lyciæ. Pronunciatur autem bifariam genere neutro et fœminino. meminit huius Strabo libro decimoquarto. Cçterum Lystra Lycaoniæ est, non Lyciç. Lystra, pro Myra

Tarde nauigaremus.) Græcis composita est dictio βραδυπλοοῦντες. βραδυπλοοῦ

Gnidum.) Gnidus insula est opposita Asiæ, spectans prouinciam Cariam, atque est eiusdem nominis oppidum in insula Calymna, autore Hieronymo in libello qui fertur ipsius titulo, quem sequutus est Beda. At Pomponius Mela ostendit Gnidum esse oppidum in cornu peninsulæ Cariç: & huic sententiæ suffragatur Ptolemæus in prima Asiç tabula. Constat autem illos tunc legisse oras Asiç minoris, in qua est Caria. Recenset et hanc Strabo libro decimoquarto, qui eam appellat insulam, quū fateatur aggeribus continenti iunctam. Ambitu vero esse septem stadiorum, duos habentē portus, vt ipse loci situs in edito, velut ad spectaculum expositus efficiat, vt insula videatur habere duas ciuitates, hoc est, δίπολις esse.

Iuxta Salmonem.) Salmon, ciuitas est mari-

tima insulæ Cretæ, autore Hieronymo.

Boni portus. Qui vocatur Boni portus.) Boni portus, pluratiui sunt numeri, καλοὺς λιμένας, quanquam magis dixit, Pulchros portus quam bonos. Sentit autē, ni fallor, de ciuitate Cretensium, cui nomen καλὴ ἀκτή, id est, pulchrū littus, cuius meminit Stephanus.

Cui iuxta erat ciuitas Thalassa.) Indicat & d. Hieronymus hunc locum corrupte legi Thalassa. Græci legunt Lassæa, quæ & ipsa ciuitas est littoralis Cretæ, haud procul à Bonis portibus.

Eo quod ieiunium iam præterisset.) διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι. Quidam hic ieiunium esse aiunt tempus aliquod, quo ex more soliti sint ieiunare Iudæi. Burgensis indicat præcipuū apud Iudæos ieiunium incidere solere circiter æquinoctiū autumnale, quo tempore iam incōmodior est nauigatio. Is cuius extant in hoc opus Græci commentarij titulo Chrysostomi, per ieiuniū vult intelligi nō inediam nautarum, sed anni tempus, astipulans Burgensi. Accedit huc & illud argumentum, quod hoc ieiunium appellat νηστείαν, quæ vox ferè pro religioso ieiunio vsurpatur, nautarū inediā, ἀσιτίαν vocat. Quanquā vtraque vox eandem habet etymologiam à priuatione cibi, νηστεύειν, νὴ ἐσθίειν. Adiuuat hāc opinionē, quod additur articulus τὴν νηστείαν qui non quoduis ieiunium, sed notum ac celebre nobis designat. Sed quærendum quid agat illic coniunctio καὶ. διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, eo quod iam etiam ieiunij tempus præterisset. Indicat coniunctio nauigationē duplici nomine fore periculosam: & quod tempestas vrgeret: & quod instaret tempus quod per se reddit incōmodam nauigationē. Quin & illud mirum videri potest, quomodo nautæ edax hominū genus, quatuordecim dies durauerint

uerint ἄσιτοι, id est, impasti: nisi forte non sumpsisse cibum dicuntur, qui per ocium non egerint cōuiuium, quēadmodum solent nautæ tranquillo mari.

Consolabatur eos Paulus.) Græcis est παρῄνει id est, hortabatur siue admonebat, ne longius irent: quanquam ipsa Pauli oratio quæ mox subiicitur, satis arguit illum non consolari, sed dare consilium.

Incipit esse nauigatio.) μέλλειν ἔσεσθαι.i.futuram esse nauigationem.

Deuenientes Phœnicem hyemare.) Phœnicē hic est accusatiuus à Phœnix, quæ Græcis palmam significat: vnde & Phœnicen Syriæ partem apparet dictam. Ipse Lucas indicat esse portum Cretæ huius nominis. Phœnix portus

Ad Africum & ad Corum.) Ventorum nomina sunt. Duos nominat, quod ad vtrunque vergeret is portus.

Quum sustulissent de Asson.) ἄραντες ἄσσον, id est, Quum sustulissent Asson. Incertum autem an illuc appulerint, & rursum inde soluentes præteruecti sint Cretam, an Asso præterita, putarint se iam esse in tuto. Est enim Assos maritima Lyciæ ciuitas, in ædito sita promontorio, adeo vt parum tutum sit accedere. Ac Hieronymus quidē Asson ponit in Asia, maritimam vrbem, quæ eadem dicta sit Apollonia: teste Plinio quoque libro quinto, capite trigesimo. Cæterum opinor Lucam sentire de Asso, oppidulo Cretæ: vnde dictus est & Iupiter Asius. Nam adhuc lambebant littora Cretæ. Assos Cretæ.

Ventus Typhonicus.) Vnus est è ventis subitis ac repentinis nomine Typhon. Quibus omnibus illud est commune, quod exhalante terra coorti, nubibus obductis inclusi non vno erumpant modo. Nam vagantes, ac torrentiū more ruentes, tonitrua & fulgura ædunt. Cæterum maiore illati pondere Typhonicus vētus.

incursusque, si flatu siccam ruperint nubem, procellam gignunt, quæ Græcis dicitur ἐκνεφίας. Sin vero depresso sinu arctius rotati effregerint sine igni, hoc est, sine fulmine, vorticem faciunt, qui typhon vocat id est, vibratus Ecnephias. Defert hic aliquid secum è nube gelida abreptum, conuoluens versansque, & ruinam suam illo pondere aggrauans, locũ ex loco mutans rapida vertigine. Quod si maiore depressæ nubis eruperit specu, sed minus alto q̃ procella, nec sine fragore, turbo dicitur, proxima quęque prosternens. Idem si fuerit ardentior accensusque, prester dicitur, amburens contacta pariter ac proterens. Porrò Typhonem Plinius appellat, præcipuam nauigantium pestem, vt qui non antemnas modo, verum etiã ipsa nauigia contorta frangat. Cæterũ tanto malo scribit tenui remedio occurri, si acetum in aduenientē effundas, cuius vis frigidissima est. Idem illisu ipso repercussus, correpta secum in cœlum refert, sorbetque in excelsum. Dictus est autē Typhon, à Græco verbo τύφω, quod est inflammo.

Euroaquilo. Qui vocatur Euroaquilo.) Græci, pro Euroaquilo legunt, εὐροκλύδων: vox hinc dicta, quod ingentes excitat fluctus. Verum haud scio, an Lucas, tametsi Græce scribens, effinxerit vocem nostram, dicens, εὐρακύλων: quemadmodum aquilam Paulus quoque facit ἀκύλαν. Addidit autē non solum cognomen Typhonis, vt periculum exprimeret, verum etiam vnde erumperet: vt intelligeremus hoc quoque nomine incommodum, quod non faceret ad institutum cursum, quum Notus sit accommodus è Syria nauigantibus in Italiam.

Non posset conari in ventum.) ἀντοφθαλμεῖν. quod Græcis sonat Obtueri, hoc est, ex aduerso aspicere. Porrò qui renititur, obuertit oculos.

Data

Data naue flatibus.) Græcis vnica dictio est, ἐπιδόντες. & referri potest ad τῷ ἀνέμῳ, vt ea vox in confinio sita, vtrôque respondeat, ad Obniti, & Data.

Quæ vocatur Clauda.) Ptolemæo Claudos dicitur, spectans Cretam inter meridiem & occidentem, quo magis consentaneum est huc depulsos fuisse flatu Euroaquilonis. Tametsi quidam admonẽt in codice Græco pontificiæ bibliothecæ scriptum haberi, καῦδα, id est, Cauda. Et Suidas indicat insulam vicinam Cretæ, quæ dicta sit καυδώ, hoc nomine memorabilem, quod illic nascantur ingentes onagri. Claudo

Suis manibus armamenta nauis proiecerũt.) αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐρρίψαμεν, id est, nostris ipsorum manibus armamenta nauis proiecimus. Apparet interpretem legisse ἔρριψαν. & ad sensum perpusillum interest.

Multa ieiunatio.) ἀσιτία, id est, inedia.

Audito me.) πειθαρχήσαντας, id est, obtemperasse mihi. tametsi non video cur hoc loco Valla notet interpretem. Nam audit qui obtemperat. Iustius annotasset quod πειθαρχεῖν, proprie dicuntur Græcis, qui obtemperant principibus aut magistratibus.

Non tollere à Creta.) Græce est, μὴ ἀνάγεσθαι, hoc est, non soluere à Creta.

Lucriq; facere iniuriam.) κερδῆσαι, hoc est, Accersere sine caussa. Id enim lucri facere sonat hoc loco. Et ὕβριν, id est, iniuriam, vocat incommoditatem cœli, ac violentiam maris. Nec est,

Suadeo.) sed παραινῶ, id est, Hortor.

Ange

Angelus dei cuius sum.) Incertũ erat vtrum Cuius, referat deũ an angelũ: nisi addidisset, ᾧ λατρεύω, id est, quem colo, siue cui seruio.

Apparere sibi.) προσάγειν. quod magis sonat Accedere: nisi forte interpres legit προσαυγεῖν, id est, affulgere.

Bolis Submittẽtes bolidẽ.) βολὶς dicitur à βάλλειν, quod est mittere: id est, põdus funiculo affixum, quo deiecto nautę explorant altitudinem maris. Idem aliquoties efficiunt hastili aut conto prælongo demisso in mare. Et missiles hastę, Gręcis bolides dicuntur: autore Hesychio. Cæterum Lucas vnico verbo dixit, quod interpres duobus reddidit, βολίσαντες.

Commisissent scapham.) Scapha Græcis duo significat, ligonem, & nauigij leuioris genus, à verbo σκάπτω, fodio. nam ligo fossoriũ est instrumentum, & scaphæ fiunt è trunco excauato, quod genus adhuc videmus in Reno. Beda putat è viminibus corio contectis fieri scaphas.

Inciperent ancoras extendere.) μελλόντων ἐκτείνειν, id est, extensuri. Ac paulò post: ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, id est, quum futurus esset dies: hoc est, quũ instaret dies, & nõ lõge abesset.

Animæquiores autem facti.) εὔθυμοι, id est, bono animo, siue recreatis iam animis. positiuũ est, non comparatiuum.

Littus in quem cogitabãt.) ἔχοντα αἰγιαλὸν εἰς ὅν. Potius in quod, quàm in quem. quãdoquidem αἰγιαλός, Græcis est masculini generis: quẽadmodum & κόλπος. nam terram, opinor, expetebant. Et multa sunt littora apud cosmographos, Ægiali quę proprio vocabulo Ægiali vocantur, velut inter Sicyonem & Buprasium.

Leuan-

Leuantes artemonē.) ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα, id est, sublata artemone. & τῇ πνεούσῃ, quod interpres vertit, Secundū auræ flatū, puto ad ἐπάραντες esse referendum: vt accipiamus carbasa oppansa flatibus, antemna in altum subrecta: quo magis venti arbitrio ferrentur in littus. Cæterum artemon videtur hic pro veli genere positum: quod indicauit & Beda in Glossa ordinaria: à suspendēdo nomen habet, siue ab assuendo. Solet enim imis velis affigi pars aliqua, quo plus venti concipiant. Sunt qui pro artemone, antemonem malint scribi. Artemon

In locū bithalassum.) Nec exposuit Græcam vocem interpres, nec nos eam incorruptam seruauimus, pro dithalasso legētes bithalassum. Nam Lucas scripsit, εἰς τόπον διθάλασσον, id est, In locum bimarem. Sic enim Horatius in Odis: Dithalassus

Bimarisue Corinthi Mœnia.

Quod ea sit Isthmos, & vtrinque mari alluatur. Contendebant, vt si possent, in sinum impellerent nauim. Verū id nō contigit, ventis impellentibus in Isthmū aliquam in mare prominentem.

EX CAPITE XXVIII.

Quia Mitilene insula vocabatur.) Græci legunt Melite. Ea est insula inter Aphricam & Siciliam: vnde Melitæi dicti, canes in delitiis habiti. Cuius meminit Strabo libro sexto. Ptolemæus Geographiæ libro quarto, Melitam recenset inter insulas Aphricæ. Plinius libro tertio, capite octauo, inter insulas Siculi maris. Quanquam est Militene Cappadociæ ciuitas, verum hic insulam vocat.

Reficiebant nos omnes.) προσελάβοντο, id est, recipiebant.

In tumorē cōuertendū.) μέλλειν πίμπρασθαι, id est, inflammari siue incendi, quanquam inflammationem comitatur tumor.

Benigne

Benigne triduo habuit.) φιλοφρόνως ἐξένισεν, id est, amicè tractauit, aut si dicere liceret, hospitatus est. Cæterum verbum valde elegās posuit interpres, tantum abest vt reprehendā quod ille vertit, Habuit, pro Tractauit.

Cui erat insigne castrorum.) Castorū esse legendum, indicāt etiam recentiores, Lyranus & Carrensis. Nam Græcis est, Διοσκούρων. Id enim nominis est Castori & Polluci, filiis Iouis et Ledę. Nam et Beda in glossa quam vocant ordinariam, indicat in nonnullis codicibus scriptum fuisse, pro Castorum, Iouis filij. Credidit antiquitas eos esse deos salutares nauigantibus, si simul apparerent: apparent autē ignis specie, malo aut antemnę insidētes: contrà diros si singuli aut solitarij. Horum igitur insigne habebat ea nauis. Cæterū ambo Castores nonnunq̄ vocantur, quū alteri duntaxat id nominis fuerit. Nos quo minus posthac erraret lector, vertimus, Castor & Pollux.

Rhegium Deuenimus Rhegium.) Nā ea ciuitas est Italię maritima, à promontorio Peloro dissita viginti milia passuum, nomen Græcum à ruptura sortita, quod ea Siciliæ pars olim cohærens cum Brutio agro Italiæ, postea mari interfuso sit reuulsa: fretū quindecim millibus passuum longum, mille quingentis latū intercurrit. In eo Scylla est scopulus, & Charybdis mare vorticosum. Hæc fermè Hieronymus. De modo interualli Strabo libro sexto tradit Rhegium ab Messana, quæ ciuitas est in Peloro, distare stadiis sexaginta, hoc est fermè millibus septem & quinquaginta passibus. De mensura freti interiacētis suspicor locū apud Hieronymum esse corruptum. Si tamen hoc opus est Hieronymi, quum in eo citetur Hieronymus.

Appij forum. Vsq; ad Appij forum.) Quoniā præcessit, Et sic Romam venimus: ac postea mētio fit de Appij foro, quidam putant Appij forum in vrbe Roma esse: idq; legitur & in catalogo locorū, quos indicauit Di

uus Hieronymus in Actis apostolorũ. Verum id il-
luc adiectum esse suspicor. Videtur enim id oppidum,
quod Appij forum dicitur, longius abesse à Roma,
quàm sit Aricia. Proinde quũ Lucas in summa dixis-
set Romam esse uentum, retrocedit nonnihil, vt occur-
sum fratrum describat apud Appij forum ac Tres ta-
bernas. Sic enim legimus in emẽdatis exemplaribus
Latinis, quum in nonnullis scriptum sit, Et tribus ta-
bernis. Alioqui si Appij forum & Tres tabernæ Ro-
mæ sunt, quid sibi vult quod mox subijcit,

Vt venimus autẽ Romã permissum est Paulo manere.) Hic Græci plus habẽt: ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς ῥώμην ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ, τῷ δὲ παύλῳ. i. Quũ autẽ venissemus Romam, Centurio tradidit vinctos principi exercitus, siue tribuno: permissum est autem Paulo.

Permanere sibimet.) μένειν καθ' ἑαυτόν. i. manere apud semetipsum, hoc est solum & sine reliquis captiuis.

Aure audietis.) ἀκοῇ ἀκούσετε, id est, vt ad verbum reddamus, Auditione audietis. atque ita vertit Hieronymus interpres Didymi, de spiritu sancto. Est autem cõduplicatio Hebraica, perinde quasi dicas, audientes audietis: hoc est, prorsus audietis. Nec improbo quod hic vertit Aure, nisi quod ego malim Auribus. Sic enim loquuntur Latini, Hisce oculis vidi, hisce auribus audiui. ἀναδί-πλωσις

Et quum hæc dixissent, exierũt ab eo Iudæi, multam habentes inter se quæstionem.] Hæc verba in aliquot vetustis codicibus non repperi.

Sine prohibitione.) ἀκωλύτως. Quod bifariã accipi potest, à nemine prohibitus siue vetitus, aut hoc animo vt à nemine possit impediri. Finis.

¶ Sequuntur Annotationes in omnes D. Pauli epistolas.

Adi 20 di febb° 1580 ho finito di
rivedere le annotationi dal prin
cipio al fine delli atti delli apostoli.

EPITOME ANNOTATIONVM EX QVINTA ET VLTIMA [redacted] æditione in omnes D. Pauli epiſtolas, Item canonicas & Apocalypſim.

PAVLVS.) Sunt qui putent Saulo commutatum fuiſſe vocabulum à cõuerſione, atq; inter hos eſt Ambroſius: licet Diuus Hieronymus enarrãs epiſtolam ad Philemonem arbitretur pro Saulo, Paulum vocari cœptũ ob Sergium Paulum proconſulem, quem hic Apoſtolus primum omnium ex gentibus Chriſto lucrifecit: ſicut legimus Actorum apoſtolicorum capite decimotertio. Chryſoſtomus putat illi diuinitus fuiſſe mutatũ nomen, quemadmodum Apoſtolorũ principi, qui pro Simone dictus eſt Cephas, ſeu Petrus. Sunt rurſum qui putant illum fuiſſe binominem: id quod mea ſententia vero propius eſt. Quanquam arbitror Paulo primum Hebræo, nomen Hebraicum inditũ Saul. Nam hoc nomine compellat illũ Chriſtus in via: Σαοὺλ Σαοὺλ τί με διώκεις; id eſt, Saul Saul quid me perſequeris? Deinde Hebraicam vocem in Græcam formam fuiſſe deflexam, quod Græci nullum habeant vocabulum in λ deſinens, atq; ita ex Saul factum eſſe Saulum, quemadmodum & hodie Latini ex Adam faciunt Adamum, Deniq; quoniam Pauli nomen iuxta Græcis ac Romanis erat familiare, è Saulo rurſum factum eſſe Paulum, vt vocabulum etiam lubentius agnoſcerent, quorum ſe doctorẽ profitebatur, & hic quo-

Pauli nomen vnde

que omnia fieret omnibus. Ipſe certe hoc nomine perpetuo eſt vſus in ſcriptis ſuis. Saul שאול Hebræis ſonat petitum, paſſiuum à שאל: quod aſcitus fuerit ad munus apoſtolicũ. Ambroſius indicat Saulum dici tentationem ſeu inquietudinem. Cæterum Græcis σαῦλος, υ duntaxat abiecta, commotionem ac tumultum ſonat propriè maris ac fluctuũ, σάλος. Paulus autem Græcis ſonat quietum, à verbo παύομαι, inde & παῦλαν quietem appellant, Romanis puſillum ſonat. Cõſtat autem Paulum aut Romanã eſſe vocem, aut certe Græcam, Proinde non conuenit eius etymologiam ab Hebræis mutuari, quod quidam faciunt.

Saul quid ſonet Hebræis.

Vocatus apoſtolus.) κλητός ἀπόστολος. Vocatus, hoc loco non eſt participium Dictus aut Nominatus: verum nomen eſt ſubſtantiuum velut apoſtolus κλητός, non κληθείς aut κεκλημένος: quemadmodũ & paulò inferius, Vocati Ieſu Chriſti: κλητοί. & ſubinde κλητοῖς ἁγίοις, id eſt, Vocatis ſanctis. Eſt autem Vocati, nomen abſolutum: quemadmodum olim apud Romanos, euocati dicebãtur, qui velut amici ad bellum accerſebantur: & hodie quoque Gallis nonnulli vocantur electi, qui proximi ſunt ſenatoriæ dignitati. Valet autem fermè perinde quaſi dicas Vocaticius apoſtolus, ſiue vocatione apoſtolus, & vocatione ſanctis. Propter pſeudapoſtolos enim qui ſeſe famæ, quæſtuſve gratia in hoc munus ingerebant, adiecit κλητός, vocatus, quod geminã habet ſententiam: ſiue quod ad hoc munus fuerit ab ipſo Chriſto vocatus, hoc eſt accerſitus, nec ſibi vindicarit apoſtolicam functionem, imò nec ab homine ſuſceperit hoc muneris, ſed ab ipſo Chriſto: ſiue quod hoc verbo meritum operaque legis excludat & euangelij gratiam aſſerat, quæ datur omnibus, non è Mo-

faicæ

faicę legis ceremoniis quibus fidebant Iudæi, non ex humana sapientia, cui nitebantur Græci, sed ex vocatione numinis. Nam id potissimũ agit in hac epistola Diuus Paulus, vt vtrisque detrahat supercilium, & Iudęis adimat Mosaicę legis fiduciam, & Græcis philosophię præsidium, atque ita vtrosque ex æquo coniungat in Christo. Quanquam haud inficias iuerim hanc vocem κλητός, aliquoties sic vsurpari, vt nõ multum absit à natura participij, velut apud Matthæũ: Multi sunt vocati, pauci vero electi, ἐκλεκτοί legitur, & κλητοί.

Segregatus in euangeliũ dei.) ἀφωρισμένος. Mira epitasi commendat suum officium qui non solum vocatus fuerit ad apostolici muneris functionẽ, verumetiam vt vas electum sepositus sit et separatus in munus euangelij prædicandi. Est enim ἀφορίζειν, non solum separare, verumetiam iudicio seponere ac secernere. Neque simplicem ἔμφασιν habet hæc dictio. Primũ enim deprecatur inconstantię crimen, quod à Mosaica lege desciscere videretur: Vocatus, inquit, et segregatus: velut eximium quoddam & electum organum, ipso testante Christo: Vas electionis est mihi, & cætera. Deinde allusit ad factionẽ Pharisaicę hæreseos quam sequebatur in Iudaismo, quæ sic appellatur ab Hebræa voce, pharas פרש: quod ob insignem vitę sanctimoniã & excellentem doctrinam, semoti separatique à vulgo videri vellent. Cœpit igitur Paulus esse in euangelio, quod fuerat in Iudaismo, sed alio pacto. Illic supercilij titulus erat, hic mire separatus erat à Mose ad Christum, à litera ad spiritum, à fiducia operum ad gratiam.

Segregat*

Paulus pharisęus.

Qui factus est ei.) τοῦ γενομένου. Laurentius Valla mauult genitus aut natus, quàm factus. Augu-

ſtinus tamen alibi reddit cauſſam cur Apoſtolus maluerit dicere Factus eſt, q̃ Natus eſt: nimirũ quod nõ ex ſemine virili, ſed ex opificio ſpiritus ſancti conceptus ac natus ſit. Et tamen hæc cauſſa non obſtat quo minus alibi dicatur Natus. Cæterum pronomen Ei, quod additur in Latinorum codicibus, in nullis Græcorum inuenitur. Sed quoniã ſubabſurdus ſermo videbatur ſi dixiſſet, Qui factus eſt ex ſemine Dauid: explicandi cauſſa adiecit Ei. Quanquam huius pronominis additamentũ adeo nihil facit ad ſenſum, vt offi ciat quoq;. Neque enim hoc agit Paulus, vt appareat cui natus ſit Chriſtus, verum vt liqueat eum à quo ſegregatus fuerat in præconium euangelij, fuiſſe deum verum, & eundem item verum hominem. Hominẽ, ex eo quod natus eſſet ex ſemine Dauid ſecundũ carnem: Deum, ex hoc quod virtus eius diuina declarata ſit per ſpiritũ ſanctificationis & reſurrectionẽ à mortuis. Quod ſi quid ad rem pertinuiſſet definire, cui natus aut factus eſſet, nobis natus erat potius quàm patri, quorum negotium agebatur. Quod ſi cui nõ ſatis arridet verbum illud Natus, & mauult illud quod habet vulgata æditio, factus, equidem non admodũ refragabor, modo intelligat hoc loco Factum dici, pro eo quod eſt, eſſe cœpiſſe. Is enim qui nunquã cœpit eſſe deus, homo tamen eſſe cœpit.

Factus eſt, p cœpit eſſe.

Qui prædeſtinatus eſt.) Magno cõſenſu Græci codices habent ὁρισθέντος, id eſt, qui finitus ſeu definitus erat, hoc eſt, iuxta Græcorũ ſcholiorum interpretationem, certo pronunciatus, demõſtratus, ac declaratus. Atq; ita legit Chryſoſtomus & Theophylactus, ac legendum eſſe nominatim etiam admonet Origenes, enarrãs hunc locum. Vbi nihilominus expedite quidem definit prędeſtinationem ac deſtinationem, ita pronuncians. Deſtinari eum qui iam eſt, prædeſtinari qui nondum ſit. Verum ſiue deſtinatus legas, ſiue prædeſtinatus, & quocunque referas eam

Deſtinari, prædeſtinari, quid interſit,

futu-

futuri rationem, constanter obstrepit id quod sequitur, Filius dei secundum spiritum sanctificationis, & ex resurrectione mortuorum. Fac enim destinationem æternam, vt semper destinatus fuerit ad hoc vt esset filius dei, quomodo iam cohæret per spiritum sanctificationis, & Ex resurrectione mortuorũ? Quid enim hæc ad illam destinationem? Vnde Ambrosius laborans et ipse in his angustiis, addit haud scio vnde, duo verba: Vt manifestaretur filius dei. Et Thomas admonet nonnunquã in diuinis literis dici fieri, quum aliqua intelliguntur fieri & innotescunt. Atque hæc quum dicunt, veluti diuinant, id quod nos sentimus. Quanquã nihil erat necesse aliũde petere quod in ipsis Pauli verbis inest. Nã ipsa Græca vox ὁρίζειν, non solum significat definire ac decernere, verum certo pronunciare ac prouulgare quod decreueris: vnde certam de rei natura sententiam, ὅρον appellant. Et indicatiuum modum quod certũ aliquid indicet ac declaret, ὁρισμόν appellant grammatici. Proinde si pro prædestinatus, legas declaratus, tota vndique sententia vel ad amussim quadrabit, neque quicquam vsquam occurret salebræ. Hominẽ fuisse Christum, euidens est argumentum quod natus sit ex semine Dauid. id ipsis comprobatum est sensibus. At declarandum erat, eundem esse filium dei, id quod semper fuerat, sed ignotum erat mũdo. Quem igitur constabat esse hominem, is declaratus est esse filius dei. Caro declarauit hominem, virtus & spiritus sanctificationis declarat filium dei ac deum. Idq; declaratum est cum aliis quidẽ modis, nempe vaticiniis prophetarum, signis innumeris, tum vero præcipue ex resurrectione mortuorum. Ad hunc modum interpretantur, vt dictum est, & Græcorum scholia, è quibus ipsa subscribã verba, ne quis nobis diffidat. ὁρισθέντος τοῦ ἐστὶν ἀποδειχθέντος, ἀποφανθέντος,

Ambrosij sententia

ὁρίζειν declarare

διά τε τῶν προφητῶν, διά τε τῶν τοσούτων θεοσημειῶν, διά τε τῆς ἀναστάσεως, id est, Definiti, hoc est demõstrati, declarati, tum per prophetas, tum per tot diuinitatis signa, tum per ipsam resurrectionem. Hactenus Græcorũ scholia. Hæc satis arguũt ὁρισθέντος aliud sonare Græcis, quàm interpretantur Latini.

Virtus δύναμις

In virtute.) ἐν δυνάμει. Recte quidem vertit, si modo recte accipiamus. Nã Latina vox anceps est: & aliquoties sic accipitur, vt opponatur vitio, & respondeat Græce ἀρετῇ: nonnunquam vt pugnet cũ imbecillitate. Proinde nos maluimus alicubi vertere Potentiam, siue potestatem: quandoquidem à δύναμαι dicta est δύναμις. Cæterum & illud visum est admonere, ἐν δυνάμει, id est, In virtute, præpositionem hanc in euangelicis & apostolicis literis nonnunquã sic vsurpari, vt idem sit fermè quod Per: vt sit sensus, In virtute dei, id est, per virtutem diuinam, siue ex virtute, quemadmodum interpretatur Chrysostomus.

Per spiritum sanctificationis.) Illud est admonẽdus lector, huiusmodi sermonis typos peculiareis esse viris apostolicis, vt pro Filiis inobedientibus, dicant Filios inobedientiæ: pro saxo offensorio, petrã scandali. ita hic quoque pro spiritu sanctificante, spiritum sanctificationis dixit Paulus.

Iesu Christi domini nostri.) Id quoque lector in Paulo comperies, quemadmodum annotauit & Ambrosius, atque item in cæteris apostolis. Patri ferè tribuunt cognomen dei, Christo domini, quũ vtrunque vocabulum vtrique pariter competat, eò quod idem est dominium patris & filij.

Gratiam & apostolatum.) χάριν καὶ ἀποστολήν. Gratia quoque Paulinum est verbum, quod libenter

incul-

inculcat, excludere cupiens carnalem fiduciam legis Mosaicę. χάρις autē apud Gręcos nonnunquam beneficium significat, quod confertur gratuito: vnde & χαρίζομαι verbū, largior, siue gratuito dono. nonnunq̄ fauorē: vt, Inuenisti gratiā apud Deū. nonnunq̄ obligationē beneficij: vt, ἔχω χάριν, οἶδα χάριν, καὶ μεμνήσομαι χάριν. Iā video fuisse quosdā, quos offendat vox Apostolatus, parū probata Latinis auribus, & Græcam vocem malint ἀποστολὴν. Quorum ego sententiæ facile subscriberem, si perinde multi intelligerent apostolen vt apostolatum. Ad hęc video Christianos scriptores, coactos opinor, formā hāc in plerisq; recepisse, clericatus, diaconatus, episcopat⁹. Nos vertimus, apostolici muneris functionē ne q̄s dignitatē à Paulo putet significari: vt ei ἐπισκοπή, est ipsa functio episcopatus, sic & ἀποστολὴ apostolatus. Gratiā hic vocat, quod ab errore sit reuocatus, nec reuocatus modo, verum etiam ad hoc delegat⁹, vt alios cū autoritate vocaret ad euāgelij gratiā.

Ex resurrectione mortuorū Iesu Christi.) si legimus Iesu Christi, triplex est varietas, prima vt anastasis accipiat actiue siue neutraliter, idq; gemino sensu, siue vt pater intelligatur suscitasse filiū à mortuis, siue vt filius suscitarit seipsum. Nā vterq; sensus pius est. Deiñ vt resurrectio dicat passiue, sentiamusq; mortuos suscitādos ad vocem filij dei, quemadmodū et Lazarū pręter alios suscitauit. Quanq̄ nihil vetat hic resurrectionē accipi p̄ resurrectione vniuersali, quę est & capitis & totius corporis mystici. Postremo genitiuus hic Mortuorū, refertur ad Iesum Christū, cuius mortui dicuntur, qui moriuntur in fide, vt intelligas hic tantū fieri mentionē de resurrectione iustorū. Potest et complexim legi Resurrectio mortuorum, pro resurrectione à mortuis, vt Iesu Christi pertineat ad ἀνάστασιν, nō ad mortuos. Cęterū si legim⁹ Iesu Chrō:

pertinebit ad superiora, de filio suo Iesu Christo, qui prędestinatus est. &c. Cęterum quod nos vertimus Iesus Christus, nominandi casu, nihil variat Pauli sententiam, & tamen effugimus duo pariter incōmoda, nempe sermonis ambiguitatē, & hyperbati molestiam. Alioqui ad verbum reddi poterant ad hunc modum, De filio suo genito ex semine Dauid secundum carnem, declarato filio dei, in potentia, secundū spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorū Iesu Christo domino nostro.

Ad obediendū fidei.) Nomen est apud Græcos non infinitum, εἰς ὑπακοὴν πίστεως, id est, ad obedientiam fidei. Verum quoniā is sermo Latinis anceps erat, interpres explicuit per gerundium, nos per verbum, Vt obediatur fidei. Vocat autē obedientiam fidei, quēadmodum exponit Chrysostomus, quod non accipiatur curiosis ratiocinationibus, sed simplici obedientia, & tacita auscultatione: idque ad vtrunque populum pertinet: & Iudęorum, qui signa requirebant: & gentium, quæ philosophicas rationes flagitabant.

Obedientia fidei.

Pro nomine eius.) ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. i. De nomine, siue super nomine eius. Nam Gręca prępositio ancipiti est significatu: sicut sunt apud illos pleræque. vt sit sensus, Accepimus apostolicum munus in hoc, vt in omnibus gentibus, nō solum apud Iudęos obediatur fidei, quæ est de nomine Iesu Christi. Idem indicāt Gręcorum scholia, vt hęc verba De nomine ipsius, referantur ad obedientiam fidei. Theophylactus ὑπὲρ exponit per περί. Tametsi dissentit eximius ille vir & amicus noster incomparabilis, Iacobus Faber Stapulensis. Nec mihi sané Fabri displicet sententia, vt Super nomine eius, referat ad illa superiora, Accepimus apostolatū, hoc est functionē apostolicā & legationem hāc qua fungimur: sed qua de re? nempe de nomine Iesu prædicando.

Proin

Proinde vtraq; lectio probe quadrat, adeo vt difficile sit pronunciare vtram alteri preferri oporteat.

In quibus estis.) ἐν οἷς. i. Inter quas, vel quarũ de numero, hoc est gentiũ vocatarum. Quod genus est illud, In oĩbus gentibus, ἐν πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν id est, Inter omnes gentes. Quanq̃ haud me fugit ad Grecanicum modum & Latinos autores aliquoties fuisse loquutos. At nos quod dilucidius erat sequuti sumus. — In quibus pro inter quos.

Omnibus qui sunt Romæ.) πᾶσιν τοῖς οὖσιν ἐν ῥώμῃ. Quoniã Græce per participium extulit, potest accipi vel tertia vel secunda persona, Omnibus qui sunt, aut Omnibus qui estis. Ad verbum sonat, Omnibus entibus Romę: quanq̃ ea res nihil ad sententiam pertinet. Et iam solenne est nomen eius quẽ salutamus epistola, in tertia persona adscribere: Plinius Tacito suo S. D. Atque hactenus quidã totus sermo suspensus fuit: nunc demum absoluto commate principali, redditur altera pars. — Longum hypbatõ

Dilectis dei.) ἀγαπητοῖς θεοῦ. Græcis non est participium, sed nomen: quasi dicas, amicus: & idcirco apud illos mollius adhęret nomini dei.

Vocatis sanctis.) κλητοῖς ἁγίοις. Superius admonui, vocatis, hoc loco nõ esse participium, sed nomen, & perinde valere quasi dicas, vocatis ad sanctimoniam.

A deo patre & domino nostro Iesu Christo.) Sermo quidem Grecus anceps est. Siquidẽ accipi potest A patre nostro & domini Iesu Christi, vt intelligas patrẽ nobis cum illo cõmunem: aut á patre nostro & domino Iesu Christo, vt intelligas gratiã quã illis precatur, proficisci simul & á patre: quem, vt modo dictum est, suo more veluti peculiari verbo Deũ vocat: & á filio, quẽ plerunq; dominũ appellare gaudet. Atq; hanc posteriorẽ lectionem magis approbo prȩsertim quũ id annotatum sit, & ab Ambrosio, &

Didymo in libro de spiritu sancto, secundo. sed ita vt ea sermonis forma, nec patri auferat dominationem, neque filio deitatem.

Primum quidem gratias ago.) quum Paulus hic dicat primũ, torquet Origenem, quę pars huc respondeat quę sit secunda, & dubitat an illic reddatur, Nolo autem vos ignorare fratres. Verum in exordio cuiusuis argumenti, fortassis non sit absurdum dici primum, etiam si nihil proprie reddas.

Hyp̃bole — In vniuerso mundo.) Græce dictum, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, in toto mundo. Idque iuxta Græcos interpretes ὑπερβολικῶς, pro eo quod est, In multis partibus mundi.

Testis enĩ mihi est deus.) μάρτυς γάρ μου ἐστὶν id est, testis enim meus est Deus. quanq̃ interpres belle vertit, & magis seruiuit Latinis auribus, q̃ exprimẽdo Græco sermoni. nisi forte legit μοι ꝓ μου.

Seruire ꝓ colere. — Cui seruio.) ᾧ λατρεύω .i. quem colo. Diuersum enim ab eo quod est Græcis δουλεύω, vnde λατρείαν vocant cultum, qui præstatur diuis aut deo. Græci vocem deductam putant ex λα, quę ꝑticula vehemẽtiã significat apud illos, & τρεῖν quod est tremere siue metuere. Quanq̃ interpres & aliàs nũc obsequiũ nũc seruitutẽ vertit λατρείαν rectius versurus, cultum. Porrò, in spiritu: præpositio ἐν, addita est datiuo instrumenti aut modi, iuxta proprietatem sermonis Hebræi.

Memoria pro mentione. — Memoriam vestri.) μνείαν ὑμῶν. Quum Græcis ad vtrũq; sit anceps vox, & Facio memoriã, non dicamus Latine: commodius vertisset, mentionem. quandoquidẽ orare nihil aliud est q̃ colloqui cũ deo, ne quis putet durius dictum Mentionẽ vestri facio.

Si quomodo.) εἴπως ἤδη ποτὲ, id est, Si quo

Epitasis — pacto iam aliquando, siue tandem aliquando. Nam

ἤδη

ἤδη apud Græcos nonnunq̃ vrgentis vim habet. Cæterum hæc aduerbiorum & coniunctionum congeries, πῶς, ἤδη ποτὲ, mirum quoddam & impatiens exprimunt desiderium ac studium festinandi, quemadmodum admonent & Græcanica scholia.

Prosperum iter habeam.) Græcis est, εὐοδωθήσομαι, verbum duabus è partibus cõpositum, εὖ bene, & ὁδός via, εὐοδόω. quo verbo vtuntur quoties res succedit ex animi sententia. Idem est in psalmo primo: Et omnia quæcunq; faciet, prosperabuntur. εὐοδωθήσονται. Significat enim Paulus hactenus non successisse.

In voluntate.) ἐν τῷ θελήματι. Admonuimus superius, hanc præpositionem ἐν nonnunquam vsurpari pro Per, figura loquendi, sicut opinor, ab Hebræis sumpta. Proinde nos exprimentes sensum magis quàm verba, vertimus, Volente Deo.

Veniendi ad vos.) ἐλθεῖν. Rectius erat, Venire, siue vt veniã: vt infinitũ verbum referatur ad participium quod paulò ante præcessit, δεόμενος. Orans vt veniam ad vos, siquando mihi contingat, volente deo, prosperum iter. Nam hæc est verborũ Græcorum sententia.

Aliquid impartiar gratiæ.) ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα, id est, Donum, non gratiam, χάριν. Porrò quid intersit inter χάριν & χάρισμα, aliis expendendum relinquo. Illud constat & χάριν pro beneficio poni, & χαρίζομαι beneficium largior, siue ad gratiã facio. vnde verbale nomen deductum χάρισμα. à χάρις, χαρίζομαι. à κεχάρισμαι, χάρισμα profectum est. Vtrumq; competit vbi quid gratis donatur, aut benefit alicui.

Gratia, pro dono.

χάρισμα.

χάρις.

Simul

Simul consolari, sensus varius.

Simul consolari.) Græcis vtrobiq; verbũ est infinitum, ϛηριχθῆναι & συμπαρακληθῆναι. Apparet vtrunq; pertinere ad accusatiuum ὑμᾶς, quia pręcedit in ordine: vt sit sensus, Vt vos cõfirmemini, simulq; consolationem accipiatis mutuam inter vos. Siquidem illud Simul cõsolari, subiecisse videtur nõ ad diuersa digrediens, sed velut expositione molliens quod dixerat, Ad cõfirmandos vos: ne quid offenderetur Romanorum arrogantius ingenium, si viderẽtur egere confirmatione ceu vacillantes ac nutantes. Sed eam confirmationem, mutuam consolationẽ interpretatur, suo more modestissime loquens. tametsi Græcanica scholia posterius verbum συμπαρακληθῆναι referunt & ad Paulum, vt intelligas illos confirmandos & fulciendos aduentu Pauli, Paulum autem solatium mutuum accepturum ex illorũ confirmata fide. Quod si placet, subaudiẽdum est pronomen primæ personę, ἐμὲ siue ἡμᾶς, id est, me, vel nos. Et ad hanc quidem sententiam interpretatur Origenes ac Theophylactus, mihique hoc magis ea probatur quod addidit coniunctionem δὲ. τοῦτο δέ ἐστι, quæ palàm indicat mitigari & corrigi qđ præcessit. Quod genus est & illud, Sacramentũ hoc magnum est, ego autem dico in Christo & Ecclesia. Deinde si sensisset, Inter vos, ἐν ὑμῖν: magis dixisset ἐν ἑαυτοῖς. Deniq; magis quadrat quod sequitur διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ. i. p mutuã fidem vestrã simul & meã. Illorum fides prędicabatur in toto mundo, & Paulus habebat fidem. Itaq; collatione facta futurum erat vt vtrinq; in sua, hoc est communi fide, alteri ab alteris fulcirentur. Quemadmodum fit quoties duo rem à diuersis acceptam autoribus inter se conferunt, vterq; certius credit quod audierat ob narrationis mutuæ consensum.

Illud

Illud adiiciam, ne quid fugiat lectorem, συμπαρακληθῆναι referri poſſe vel ad mutuā cōſolationem vel ad mutuam exhortationem. Et quum mox loquutus ſit de cōfirmandis illis, ad id magis quadrat exhortatio mutua q̄ conſolatio. Theophylactus admonet hoc loco conſolationem pro gaudio nō inepte poſſe accipi. Chryſoſtomus refert ad lenimentum afflictionum, quas ob Chriſti nomē perpetiebantur qui credebant Euangelio, ſimul indicans gradus quibus Apoſtolus leniit ac temperauit ſermonem. Quū enim dixiſſet, confirmari, metuens ne Romani arrogantes dicerent, Quid? an vacillamus, vt tua lingua ſimus fulciendi: mitigauit hoc, & verbum confirmandi, vertit in conſolandi. nec hoc contentus, non dixit παρακληθῆναι, ſed συμπαρακληθῆναι: quaſi nō minus ipſe egeret illorum conſolatione. Deniq; iunxit fidei communionem, deponens doctoris perſonam & induens condiſcipuli. Sic Paulus fit omnia omnibus, vt omnes lucrifaciat. Hæc eſt pia vafricies, & ſancta, vt ita dixerim, adulatio. Interpretatio Theophylacti nō diſſentit à Chryſoſtomo.

Nolo autem vos.) Origenes hoc loco commonſtrat hyperbaton, hoc eſt, cōfuſum orationis ordinem, putans nonnihil etiam deeſſe. Sed exiſtimat orationis ſeriem ad hunc modum poſſe reſtitui: Sicut fructum habui in cæteris gentibus (Græcis ac Barbaris, ſapientibus & inſipiētibus debitor ſum) ita quod in me eſt, promptus ſum, ſi liceat etiam vobis q Romæ eſtis euāgelizare. Hoc obiter annotaui, quod ad ſcripturæ diſtinctionem pertineat. Hyperbatō

Et prohibitus ſum.) ἐκωλύθην. qđ magis ſonat Præpeditus ſum, q̄ prohibitus, nimirū obſtātibus negociis, quod Græci dicunt ἐμποδίζειν. Prohibet enim proprie, qui interdicit ne facias. niſi ſentiamus Paulum prohibitum à ſpiritu ſancto: queādmodum Actorum decimoſexto, volentem proficiſci in Bithy

Bithyniam, non permisit spiritussanctus. Nam tale quiddam subindicat D. Chrysostomus, quum ait: τῷ μὲν θελήματι τῷ θεοῦ οὐκ ἀντιπίπτων, τὴν δὲ ἀγάπην διατηρῶν. Etiamsi Paulus non datā proficiscendi Romam oportunitatem, religiose interpretatur Dei voluntatem.

Habeam in vobis.) σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν. i. habeam & in vobis. Nec enim emphasi caret Et, coniunctio. Apud Græcos omneis, aliquid fructus collegerat, idē optat et apud Romanos. Rursum, In vobis: positum est pro eo quod est, Inter vos.

Græci & Barbari.

Græcis ac Barbaris.) Apud Græcos gemina est copula: ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις. id est, Græcisque ac Barbaris. Ac rursum: σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις. id est, Sapientibusq; & insipientibus. Nec est otiosa cōiunctionis iteratio, significans Paulū esse debitorem ex æquo omnibus citra vllum gentis delectum. Idq; inculcat ob Iudæos, qui prędicationem Euangelij ad se solos attinere volebant. Cæterum hic σοφοῖς non tam sapientes significat q̃ eruditos, & ἀνοήτοις, crassos potius & indoctos, q̄ stultos. Sapientiā enim, hoc est, eruditionem, sibi vendicabant Græci. Porrò Græcos quos aliquoties pro quibusuis gentibus positos reperies, hic Barbaris opposuit, quos ἀνοήτους vocat, ceu rudes Philosophię & indoctos.

Prōptum p promptitudine.

Ita quod in me promptū est.) Laurentius admonet hoc loco, promptū accipiendū substantiue, nēpe pro ipsa promptitudine: quēadmodū illi χρηστὸν vocant χρηστότητα, ταχὺ, ταχύτητα, appositiuis abutentes pro substantiuis nominibus, vt sit sensus: Ita pro mea virili promptus sum, & promptitudo animi mihi adest, etiam vobis q Romę estis euangelizare. Atq; ita sanè legit Ambrosius: Itaq; quod in me est promptus sum: & cætera. At sunt qui malint

infinitum εὐαγγελίσασθαι referre ad nomen verbale ὀφειλέτης, & οὕτως aduerbium sic accipere, non vt connectat hanc orationis partẽ cũ superioribus, sed referatur ad reliquos, quibus iam prędicauerat euangelium Paulus. vt sit sensus, Sicut aliis gentibus iam prędicaui, quũ omnibus debeã, sic quantum ad animi mei promptitudinẽ attinet, debeo & vobis q Romę agitis, tametsi sapientes, potẽtes, & docti sitis, prędicare Euangelium Christi. Atq; id sanè bellè quadrat cum iis quæ mox sequuntur.

Non enim erubesco euangeliũ.) οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον. Interpres aliquando vertit confundor, aliquando erubesco, adiungẽs accusandi casum. Latinius erat, Nõ enim me pudet euãgelij. Quanq̃ apud Q. Curtiũ scio legi, Erubescit fortunæ. Græci codices aliquot addunt, Christi. τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. quod Christi nomen adhuc apud multos prę̨sertim sapientię persuasione turgidos, contemptũ haberetur, apud quos Platones, Pythagorę, Zenones, Aristoteles erãt in precio. Quanq̃ Chrysostomus nõ addit, τοῦ Χριστοῦ. sed articulus indicat de euãgelio sentiendũ de q̃ prius dixerat, euãgeliũ Dei.

Erubescit fortunę apud Qu. Curtium.

Virtus enim Dei est.) δύναμις τοῦ Θεοῦ. i. potẽtia enim Dei est. vt ostendat ne Romanis quidem rem esse aspernandã, ceu humilem & inefficacem. Hoc admonui quod virtus apud Latinos sit anceps, quæ nõnunquã sic vsurpatur, vt respõdeat ei voci quæ apud Grę̨cos est ἀρετή, & opponatur κακία, hoc est, vitio: aliquoties vt respõdeat Grę̨cę, q̃ est δύναμις, & opponatur imbecillitati siue impotentię. Addidit autẽ Dei, ne Christus vt homo contẽneretur ab infirmis & incredulis. Nõ additur articulus, τοῦ Θεοῦ. q; deus hic ponit̃, nõ tanq̃ certa persona, sed pro ipsa natura diuina, vt distinguatur aduersus homines.

Virtus δύναμις.

Omni

πᾶς pro quiuis. Omni credenti.) παντὶ τῷ πιστεύοντι. Dilucidius erat, Cuiuis credenti. Non enim vult haberi delectum gentis aut fortunæ, modo fides sit communis.

Iudæo primũ & Græco.) Et hic gemina Græcis est coniunctio: Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ ἕλληνι. i. Et Iudæo primum & Græco. Primum autem hoc loco perinde valet, quasi dicas potissimum: quod Iudæis promissus esset Christus, à quibus & exortus est, & Græci sapientia præstarent. Cæterũ hoc loco Grę-
Gręcus p ethnico. cũ accipit pro ethnico, atq; ita vertit alibi non vno in loco. Tametsi superius, Græcis ac Barbaris, pro peculiari gente posuerit.

Fides verbũ sec⁹ ab ecclesiasticis vsurpatũ quàm à priscis. Ex fide in fidem.) Sermo Latinus nullam habet vocem satis respondentẽ πίστει. Latinis enim habere fidem alicui dicitur, qui credit dictis illius: & dare fidem dicitur, qui sanctè promittit: & astringit fidem suam, qui se obligat alicui. Liberat autem fidem suam, qui præstat quod promisit. Fide caret, cui nõ creditur, Fronti nulla fides. Fidem violat, qui nõ pręstat conuenta: vnde & perfidus dicitur & perfidia. Fidẽ derogat alicui, qui facit ne illi credatur. Fidem conciliat, qui contrà. Desideramus fidem in eo, qui non pręstat ea quæ recepit. Probamus fidem illius, qui quod potuit fecit sedulò. Et in fidem alicui tradimus, quod illius fidei committimus. Et bonæ fidei possessor dicitur, qui sine dolo cœpit possidere. Qui contrà, malę fidei. De fide seruorum in dominos, multa legimus. Et fidem facit qui persuadet, & fidus dicitur qui bona fide rem gerit, item fidelis. Fides igitur apud Latinos interdum est promittentis, interdum præstantis promissum, interdum credentis, interdum eius cui creditur, interdum generale nomen, vt quum dicimus fidẽ sublatam è moribus hominum, sentientes neminem pręstare quod promittit, neq; quenquam alteri fidere. Et Gręcè πίστις, nonnunquam sonat fidẽ pręstantis aut promittẽtis, nonnunq; probationem per quã

persua-

persuademus. Et πιςὸς dicitur q̃ nõ fallit, ἄπιςος infidus siue diffidens. πιςεύει qui credit siue cõfidit aut committit, & ἀπιςεῖ qui nõ fidit. Apud Latinos, incredulus est qui diffidit. Credulus enim, et credulitas, in vitium ferè sonant. & credere, variũ est. Credit, qui assentitur dictis: & credit, qui fidit: & credit vxorem alteri, qui committit. Iam & fidẽtem & fiduciam dicimus in bonam partem, quæ tantum est in credente. Confidere item & fidere, in bonam partem. Confidentem & confidentiam, in malam partẽ. Verum his vocibus frequenter abutũtur sacræ literæ. nam fidem frequenter vsurpãt pro fiducia erga Deũ, vt non multum differat à spe. Interdum pro credulitate siue persuasione, qua assentimur his quæ de illo nobis tradita sunt, qua credunt & dæmones. Nonnunq̃ hæc omnia complectitur fidei vocabulum, assensum illum & in narrantis & in promissis, & fiduciam ex illius omnipotente bonitate conceptam, non sine spe, hoc est expectatione promissorum. Et hactenus quidem dicitur fides hominis. Cæterum & Dei fides dicitur, quam ille præstat in promissis: vnde Deus fidus siue fidelis, hoc est πιςός dicitur, eo q̃ nõ fallat: sed homo fidelis dicitur, qui credit promittenti, præter vsum Latini sermonis, & tamen sic frequenter loquuntur sacræ literæ. Nam dispensator fidelis Latinè dicitur: infidelis autem non Latinè, sed in scripturis, dicitur qui diffidit: Græcè melius, ἄπιςος, siue ἀπειθής. Nonnunq̃ fides Dei dicitur, qua nos illi fidimus potius q̃ homini: cuius dicitur, & ob hoc qđ ab illo donatur, non solum quod in illum tendat. Interdum vtriusq;, vt Iustus ex fide viuet: Dei, qui non fallit in promissis: & hominis, qui deo fidit. Ad vtrũque pertinet quod hic dicit, Ex fide in fidem. Quẽadmodum enim Deus statis temporibus aperire cœpit qualis esset, & præstare quæ promiserat: ita creuit per gradus hominibus erga Deum cognitio & fiducia.

Credulus. Confidẽs. Fidens. Fidelis. Fidus. Ex fide in fidem.

Prophetis pauci credebant prius q̃ Dominus exhibu isset oculis quę illi promiserant. Rursus ex his quę vidimus & videmus confirmatur fides de iis quę prędicta sunt de postremo aduentu.

Ex fide viuit.) Viuet, legendum est verbo futuri temporis. ἐκ πίστεως ζήσεται. Atq; ita citatur & apud hunc in epistola ad Galatas, & in epistola D. Iacobi. Sic interpretatur Chrysostomus, exponēs de futura vita, quum hic interim affligatur & occidatur: ideo dictum esse, viuet, non viuit. Locus autem quē adducit Paulus, est apud prophetam Abacuc cap. 2.

ἐκ πίστεως.) Prępositio significat originem. Vita enim ex hoc habet initium, quod submittentes humanum sensum credimus verbis diuinis. Hoc aduersus philosophos dictum est.

Reuelatur quod aperitur.

Reuelatur.) ἀποκαλύπτεται, id est, retegitur & aperitur, quū palàm fit quod ante tectum fuerat. Nam ante proditum euangeliū Christi, in solos Iudęos videbatur aperta, reserataq; ira Dei, si peccassent. Atq; ob id addit, Super omnem impietatem, quod ad omnes ex æquo pertineret Euangelij gratia. Iam illud vel citra monitorem opinor intelligi, iram ex consuetudine sermonis Hebræi frequenter vsurpari pro vltione supplicióq;.

Veritatem Dei.) Dei, apud Gręcos non additur, nec in vetustis Latinorum exemplaribus.

Quod notum est Dei.) τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, id est quod cognobile est dei, hoc est, quod de Deo sciri cognoscíq; potest, astipulantibus & interpretibus. Est enim in Deo, ad quod nulla humanę mentis imaginatio possit vllo modo pertingere.

Manifestū est in illis.) In illis, noue dictum est pro Apud illos, siue Inter illos. Nec enim in illis referri potest ad res cōditas, de quibus nondū facta est mētio, sed ad Philosophos, Cæterum adiecit In illis, vt

ees

eos distingueret à Barbaris & vulgo indocto.

A creatura mundi.) κτίσις. Ambigua vox est apud Græcos, vt quæ vel creationem ipsam significare possit, hoc est, actũ creandi siue condendi: vel creaturam ipsam, hoc est, rem creatam. Interpres κτίσιν ad hominẽ referre videtur: τὰ ποιήματα, ad res creatas, vt intelligas à creatura, hoc est, ab homine creato conspici aio, quæ corporeis oculis cerni non possunt, idque per res creatas, in quibus extant diuinitatis vestigia. Alij cõtrà: hoc, ad hominẽ referre malunt: illud, ad mundi creationẽ. Quanquam vtrobique idẽ reddit sensus. Mihi videtur vtrunque ad mundum conditum non absurdè referri posse, vt intelligas inuisibilia dei cerni ex ipsa mundi creatione, dum intelliguntur per opera, quæ Dei cõditoris potentiã, sapientiã ac bonitatẽ præ se ferunt. Vt datiuus Græcus ποιήμασιν, pertineat non ad verbũ καθορᾶται, sed ad participium νοούμενα, id est, quæ intelliguntur. per quæ nimirum τοῖς ποιήμασιν, hoc est, per opera, veluti per instrumentum. Quandoquidem Græcis dandi casu exprimitur instrumentum, vt nobis auferendi casu. Iam illud admonere non ita magni refert, νοούμενα quod vertit intellecta, participiũ esse præsentis temporis, non præteriti. Non enim ita conspiciuntur, vt prius sint intellecta, sed tum conspiciuntur, quũ ex rebus conditis intelliguntur, velut exponat quid senserit quum ait Conspiciuntur. Sic enim intelliguntur ex rebus conditis, tanquam in speculo cernas imaginem, vnde & κάτοπτρον habet nomen. Quin & pronomen αὐτοῦ vtrolibet potest referri, ad τὰ ἀόρατα, vt accipias, dei naturam, ac virtutes quæ cerni non possunt: vel ad id quod proximè sequitur τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ, id est, à creaturis illius.

Intellecta cõspiciunt

Sempiterna quoq;.

Sempiterna quoq;.) ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις. Græcè nō est quoq;, qua coniunctione illi prorsus carent, sed q;. Quanquā interpres probè reddidit, si modo vera est Origenis interpretatio, vt inuisibilia referatur ad creaturas inuisibiles, videlicet substantias separatas, non ad ipsum Deum, quem postea subiicit separatim.

Ita vt sint.) Ita, redundat. Græci sic habent. εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους. id est, Vt sint inexcusabiles: siue, In hoc, vt sint inexcusabiles.

Sed euanuerunt.) ἐματαιώθησαν, id est, vani siue superuacanei facti sunt, aut frustrati sunt. μάτην enim frustra: inde μάταιος superuacaneus & nullius vsus: hinc ματαιόομαι, frustror. Vulgo vanum vocant gloriosum ac superbum. Qui Latinè callent, vanum dicunt, aut quod verum non est, aut quod friuolum est & inane, nihil habens solidi. Cęterum euanescere dicitur, quod quum prius falsa imagine offerretur oculis, deinde desinit apparere veluti fumus. At Paulus sentit illos frustratos fuisse suis cogitationibus, hoc est, longe secus euenisse q̄ putabant. id quod declarant quæ mox sequuntur, Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt. Est autem διαλογισμός, non simplex cogitatio, sed cogitatio ratiocinantis & expendentis ac diiudicantis, quod alienissimum est à fide Christi, ad quam illos vocat Paulus.

Dicentes p putātes

Dicentes se esse sapientes.) φάσκοντες εἶναι magis sonat, qui quum putarent aut profiterentur se sapientes. Siquidem ob rerum affinitatem abutūtur sæpe φημὶ pro οἶμαι. Iam coniunctio enim, quę additur in nostris plerisq;, nec habetur in Gręcis voluminibus, nec in vetustis Latinorum, nominatim iis, quæ nobis prębuit bibliotheca collegij quod est Brugis S. Donatiano sacrum.

Stulti

Stulti facti sunt.) Græcis vnica dictio est, ἐμωράνθησαν, id est, infatuati sunt.

Incorruptibilis Dei.) ἀφθάρτου. aliâs vertit, immortalis. vt primæ Timothei primo, immortali deo, ἀφθάρτῳ θεῷ. et hoc sanè loco magis quadrabat Opponi enim Deum immortalem simulacro hominis mortalis, φθαρτοῦ, nisi quod ἄφθαρτον plus quiddam significat, quàm ἀθάνατον. Nam hominum animi ἀθάνατοι sunt, ἄφθαρτοι nequaquam.

In similitudinem imaginis.) ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος. in similitudine imaginis, vel potius in effictione siue assimulatione imaginis. Neque enim sentit illos vertisse Dei gloriam in imaginem hominis, sed aliter sensisse de Deo quàm oportebat, quum illi cui simile nihil est in rebus corporeis affingerent imaginē hominis. Atque ita dictum est in similitudine, quasi dicas, per assimulationem imaginis. Ad eundem modū paulò post μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ ἐν τῷ ψεύδει. id est, Transmutauerunt veritatem eius in mendacio, vt vtrobique sit auferendi casus, nō accusandi. Nec enim verterunt veritatem Dei in mendaciū, sed quum ipsi versarentur in mendacio, sibi mutauerunt Dei veritatem, aliter de illo prædicantes, quàm est. Certè, In mendacio, habebat vetustissimus codex è bibliotheca S. Donatiani. Si hominem pro Deo coluissent, magna erat in conditorem contumelia, leuior tamen fuisset insania: nunc simulachrum mendacium vocat, quod specie mentitur hominem aut aliud animal, quum nec viuat nec sentiat.

In similitudine, pro Per assimilationem.

In mendacio, pro Per mendaciū

In desideria cordis.) ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν. id est, in concupiscentiis cordium suorum: non cordis, nec in desideria. Quo sanè loco videri poterat abusus præpositione, id quod & aliâs facit, nisi magis quadraret, vt intelligamus Tradidit, po

In cōcupiſcentiis, p Per concupiſcentias. ſitum pro Deſtituit. Nō enim illos deus adegit in cōcupiſcentias fœdas, ſed deſtituit ſuopte vitio illuc euntes. Poteſt & ſic accipi, vt in concupiſcentiis dictū ſit, per concupiſcentias. In tantas turpitudines prolapſi ſunt, illecti & abſtracti ſuis ipſorū cupiditatibus, permittente deo. Nec emphaſi caret quod cordiū, dictū eſt multitudinis numero. vt intelligas diuerſos eſſe ſtultorū affect⁹, nec in his vnū cor, aut vllū cōſenſum

Corpora ſua in ſemetipſis.) ἐν ἑαυτοῖς, id eſt, inter ſeſe. Significat enim, ni fallor, maſculorum mutuum inter ipſos ſtuprum, & mutuum item coitum fœminarum inter ipſas.

Veritatem Dei.) τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ. id eſt, Veritatem eius: nempè Dei. Alioqui quum mox præceſſerit, Deus, duriuſculum eſt ſubito repetere: quanquam hic variabant Græcorum codices.

σεβάζομαι Et coluerunt.) ἐσεβάσθησαν. i. Venerati ſunt. quod proprie dicimus de iis quibus diuinū quiddam ac maieſtatē tribuimus, quæ & σεβαστά, id eſt, augusta dicūtur. Quod ſequitur, ἐλάτρευσαν, ſeruierunt: nos vertere maluimus, coluerunt.

Potius q̄ creatori.) παρὰ τὸν κτίσαντα, id eſt, Vltra eum, ſiue ſupra eum qui creauit. hoc eſt, plus honoris exhibuerunt rebus creatis, q̄ illi qui creauerat. Hilarius libro De triade, duodecimo: Seruierūt, inq̄t, creaturę, prętерito creatore. pulchrè ſenſum exprimens.

Benedict⁹ laudandus Qui eſt benedictus.) εὐλογητός. quod nos ob rudiores vertimus, laudādus. εὐλογεῖν enim Gręcis eſt honorifice loqui de quopiā. vnde & epiſcoporū benedictiones opinor dictas, quod populo bene precent, benèq; ominētur. Etiāſi hoc verbū adeò paſſim receptum eſt in ſacris literis, vt vix liceat mutare.

Paſſiones, πάθη. In paſſiones ignominiæ.) εἰς πάθη ἀτιμίας. πάθη apud Græcos nonnunquam perturbationes animi ſonat aut motus aut morbos, aut qđ maxime

placet

placet Fabio, affectus. Hoc loco maxime quadrabat morbos. quandoquidem effœminatam libidinem & Horatius morbum appellat. Cum grege turpium morbo virorum. Porrò quod addidit, Ignominiæ: ex Hebraica sermonis proprietate sumptũ apparet, pro eo quod est, In affectus dedecorosos, siue contumeliosos, & ignominiosos. Siquidem libidinem contumeliã corporis appellat, vt paulò superius, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν. Et Petrus interprete Hieronymo honorẽ vocat vxoris, si coitu non contaminetur. Honori vero opponitur ἀτιμία. Passiones ignominię, pro Ignominiosis

Nam & fœminæ illorum commutauerũt naturalem vsum fœminæ.] Postrema vox fœminæ θηλείας additur in nonnullis Græcorum codicibus, sed mendose, ni fallor, videlicet ex proxima parte huc adiecta.

In desideriis suis.) ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν, id est, In appetẽtia sua, siue quod malim sui: vt intelligas masculorum mutuam inter ipsos appetentiam.

Et mercedem quam.) Græce significãtius est ἀντιμισθίαν: quasi pensationem dicas, aut repensationem, ac præmij retributionẽ, seu mercedem meritis respondentem. Sunt enim quædam flagitia eiusmodi, vt non solum ipsa sint scelera, verum etiam scelerum pœnæ. Merces ἀντιμισθία

Et sicut non probauerunt.) Sensus est geminus, sed vterque redditur Græcis verbis, καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει. Siue enim accipis hunc sensum, Et quemadmodũ nõ probauerunt, hoc est, noluerunt deum habere in agnitione. nam hic agnitio magis est quàm cognitio, & cognitum vtcunque noluerunt agnoscere: videtur deesse articulus τὸ τὸν θεὸν ἔχειν. Siue hunc, quemadmodum non probauerũt quod deus agnosceret & sciret omnia, quo veluti nihil intelligẽte licenter peccabãt. Duplex sensus

videtur accusatiuus deesse quem exigebat verbum ἔχειν, qui exprimeret quid deus haberet in notitia. Et quanquam alicubi videntur vsurpare, ἐπίγνωσιν pro γνῶσιν, id est, Agnitionem pro cognitione, tamen horum nominum differentia notatur & ab Hieronymo nostro, & à Græcis interpretibus. Hoc sanè loco pulchre conueniebat agnitum. Siquidem ante dixit deum ab illis cognitum, at hic negat agnitum. Cognoscere est intelligentis: agnoscere grati ac memoris. Ingratus nouit beneficium, verum dum dissimulat se debere, non agnoscit. Theophylactus admonet hic ἐδοκίμασαν positum pro ἔκριναν, id est, non visum est eis, vt intelligas incusari non inscitiam sed peruersam voluntatem. Nam probandi verbum Latinis anceps est, Probat qui approbat, probat qui tentat, probat qui docet argumentis. Sensus igitur iuxta Græcos interpretes sic fermè habet, Non visum est illis deum quem cognoscebant, agnoscere ac venerari.

Cognoscere Agnoscere.

In reprobum sensum.) εἰς ἀδόκιμον νοῦν. Non est hic sensus αἴσθησις, quod genus sunt, visus, auditus, sed νοῦς, hoc est mens. vnde dilucidius erat, in reprobam mentem. Est autem festiua vocum affinitas in ἐδοκίμασαν, & ἀδόκιμον, id est, Probauerunt & reprobum. Nam hic probari dicitur quod placet, & ἀδόκιμον, quod omnibus displicet. Huiusmodi sunt hæc quæ commemorat flagitiorum portenta, quæ execrantur & ipsi ethnici.

Quæ non conueniebant.) τὰ μὴ καθήκοντα. Sensus est, indigna se, hoc est, quę tales viros dedecebat facere.

Repletos.) Interpres hos accusatiuos retulit ad verbum quod præcessit, tradidit. At commodius referuntur ad infinitum verbum ποιεῖν. quod postea quam mutauerit in alium modum, mutandi simul

simul erant accusatiui in nominatiuos, vt facerent quę tion conueniebant, repleti omni iniquitate.

Auaricia.) πλεονεξία. Quod aliquoties vertit rapinam, aliquoties fraudem, nonnunq̃ auariciā. Est autē πλεονεκτεῖν verbū compositū à πλέον ἔχειν hoc est, â plus habendo. quo Græci vtuntur cū quis sibi plus vsurpat q̃ ius est, aut potiores partes, fraudatis etiam cæteris occupat. inde πλεονέκτης & πλεονεξία. Auaricia πλεονεξία

Nequitia.) κακία. Quæ dictio Græcis nunc vitium sonat, & opponitur ἀρετῇ. Aliquando ignauiam, vnde ἐκκακεῖν deficere ac delassari, nonnunquam afflictionem, quod rectius tamen κάκωσιν dicimus. Hoc loco maluissem vertere, maliciam, quæ apud Senecam simpliciter vsurpatur pro vitio. alioqui peruersitatem sonat, cū quis data opera male agit. At πονηρίαν vertit, maliciam. πονηρία quę vox aliquādo nō solū maliciā significat, sed versutiam & astutiā. vnde proxime pręcedit auariciam velut illius germana. Nequitia vero proprie ad libidinem & luxū pertinet, quod hæc vitia hominē perditum & nihili declarent, & ab omnibus contemni soleant his obnoxii. Est autē Græca legentibus non ingrata affinitas in πορνεία & πονηρία.

Inuidia, homicidiis.) Apud Græcos iucunda vocū affinitas est in φθόνου, φόνου. Quanquam cęde, potius est, singulari numero q̃ homicidiis. Adnominatio.

Malignitate.) κακοηθείας. Quod magis sonat morum asperitatem ac difficultatem. Nam apud nos malignitas opponitur benignitati seu candori, et maligne laudat, qui parce ac propemodū inuide laudat. & maligne dat, qui contracte dat.

Detractores.) Significantius apud Græcos

καταλάλους, id est, Obtrectatores. nam detrahit qui minuit laudem alicuius. Obtrectat qui male prædicat de alio.

θεοστυγής Deo odibiles.) Vnica vox est apud Græcos θεοστυγεῖς, & magis sonat, quibus deus est inuisus, quàm, quos deus habet inuisos. Atq; ita interpretantur Græcanica scholia, licet Theophylactus vtroque modo interpretetur. Cyprianus item in epistola quarta libri primi legit, Deo abhorrentes. nimirum ex eorum genere qui dicunt deo, recede à nobis, scientiam viarũ tuarum nolumus. Iulius Pollux inter vocabula quibus impietatem exprimimus commemorat & θεοστυγὴς, admonens eam vocem esse tragicam.

Contumeliosos.) ὑβριστὰς .i. Feroces & p vim alios opprimentes. quasi dicas, iniuriatores. vnde mox subiicit huic cognatum vitium, ὑπερηφάνους superbos.

Elatos.) ἀλαζόνας. Plautus ἀλαζόνα vertit gloriosum, quem & fastosum recte dixeris. Vox dicta Græcis παρὰ τὸ τὴν ἄλην ζῆν, quod impostores eiusmodi subinde mutare solent locum, quo facilius fallant quibus sunt ignoti. ἀλαζὼν diuersus est ab eo quem εἴρωνα vocant Græci. Siquidẽ ille præ se fert & ostẽtat quod nõ est, hic dissimulat quod est.

Inuentores malorum.) ἐφευρετὰς, id est, Adinuentores. Siue quod in rebus per se bonis aliquid admisceant mali, siue quod semper addant mala malis. Semper enim malum è malo gignitur.

Non obedientes.) ἀπειθεῖς, id est, Immorigeros seu inobedientes, siue intractabiles.

Adnominatio. Insipientes, incompositos.) Rursus est iucundissima vocum affinitas in Græco sermone, quam interpres non potuit reddere, ἀσυνέτους, ἀσυνθέ-

τους. Theophylactus incompositos, interpretatur, infidos, minimeque tenaces pactorum, ac lubricæ fidei in conuentis. quod pacisci Græcis dicatur & συντίθεσθαι, et conuenta, συνθῆκαι. Porro ἀσυνέτους vocat, quos nec ratio cohibet homini peculiaris, & sine qua homo definit esse homo.

Sine affectione.) ἀστόργους. Vt ne excutiam in- ἄστοργος terim quod interpres abusus est affectione pro affectu, quum multum intersit. Affectibus carere iuxta Stoicos summa laus est, sic apud nos quoque malis vacare affectibus, laudi ducitur. At στοργὴ nō simpliciter affectum significat, sed potius affectum illum pietatis aut charitatis, quo parentes tanguntur erga liberos, ac vicissim illi erga eos, quo frater erga fratrem. Vnde qui eò processerunt in vitiis, vt ad hos quoque communes affectus, & ad ipsum naturæ sensum obsurduerint, ἄστοργοι vocantur. Qualis erat ille de quo Satyricus,

Nec amat, nec amatur ab vllo.

Absque fœdere.) Damnat eos qui nullis fœderibus coercentur, quo minus quod libet faciant. Vnde fœdifragos dicere potius debuit. Quanquam aliás Græci ἄσπονδον vocant irreconciliabilem, vt ἄσπονδος πόλεμος. et σπονδὴ sodalitatem quoque significat, vt intelligas, intractabiles, sibi viuentes, erga neminem iure necessitudinis vtentes. Hic συναθροισμὸς, id est, Congeries vocum, et ἀσύνδετον mire facit ad orationis impetum ac vehementiam. Et προσονομασία non solum ad iucunditatem facit, verum etiam ad odium & inculcationem rei molestæ. veluti si dicas, de manifesto mendacio, hoc neque scriptum, neque pictum est vsquam. Sine fœdere. ἄσπονδοι

Sine misericordia.) ἀνελεήμονας, id est, Immisericordes.

Qui

Qui cûm iustitiam dei.) Hoc loco Græcorum codices longe à nostris dissident. Sic enim est apud illos, οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ θεοῦ ἐπιγνόντες, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες, ἄξιοι θανάτου εἰσὶν, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσιν, id est, Qui cûm iustitiam dei cognorint, nimirũ hãc, quod q talia agunt, digni morte sint, nõ solum eadem faciunt, sed etiam consentiũt facientibus: vt intelligas grauius esse approbare aliorum malefacta quàm teipsum malefacere tacitum. Cæterum vnde hęc duo verba, Non intellexerũt, accesserint in nostris exẽplaribus, equidẽ nõ satis intelligo. Quanquã etiam illis additis idem erit sensus, si legas per interrogationem negatiue, vt intelligas fieri non potuisse quin hoc quoque intellexerint.

EX CAPITE SECVNDO.

OMnis qui iudicas.) πᾶς ὁ κρίνων. i. Quisquis iudicas, vel quisquis es qui iudicas.

In quo enim alterum.) ἐν ᾧ γὰρ. Sensus est, alium iudicando teipsum condemnas. hoc est, eo ipso quod iudicas, te condemnas. id habet proprietas Græcanici sermonis. Ita Petri. 1. cap. 2. ἐν ᾧ καταλαλοῦσι. Hæc enim proprie dicuntur in magistratus & censores morum, dum in alium fers sententiã, in teipsum fers: quemadmodũ legimus Dauid in seipsum mortis sententiam pronunciasse. Est quiddam alioqui duriusculum, in numero repente mutato, in quo, & eadem enim agis. Præterea quum subiicit, Eadem enim agis &c. propemodũ eandem repetit sententiam, ni legas iuxta nostram annotationem.

Eadẽ enim quę iudicas.) τὰ γὰρ αὐτὰ πράσσεις ὁ κρίνων. i. Eadẽ facis tu qui iudicas, vel tu ille iudicans. Quanquã hic error vetustos etiã codices occupauit, siue quod facillimus sit lapsus in qui & quę, siue

quod

quod nonnulli legerint pro ὁ κρίνων ὦ κρίνεις. in Græcis constanter habetur ὁ κρίνων.

Iudicas, condēnas.) κρίνεις, κατακρίνεις. Iucunditas Græcanicę figurę nō potuit ab interprete reddi, quod prosonomasia nō respōdeat in Latinis vocibus

προσονομασία nō reddita.

Diuitias bonitatis eius.) ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος. Diuitiarū vocabulo delectatus est Paulus, vel hoc argumēto, quod eo frequentius vtitur, quoties ingentem rei cuiuspiam vim & copiam vult intelligi. Porrò bonitatis nō est ἀγαθοσύνης, quod eam significat bonitatem quæ opponitur πονηρίᾳ, id est, malitię, sed χρηστότητος, quę benignitas Latine dicitur: eam ita finiūt philosophi, Benignitas est virtus sua sponte ad benefaciendum exposita. vnde Græca vox ab vtilitate dicta est. Quanquā eadem accipitur pro commoditate suauitateq; morum, qua nos faciles ad vitę cōsuetudinē pręstamus. Siquidem vsum pro familiaritate siue cōsuetudine dicunt & Latini. Et Græci vehementer comes ad congressum ac blandiores χρηστολόγους appellant. Nec multum abest bonitas à benignitate. Etenim quū deos bonos vocāt, beneficos intelligi volunt. Verū nos id quod pręterquam quod certum, etiam dilucidius erat, et ad hunc locum accommodatius, sequi maluimus. Lenitatem autem et mansuetudinem dei, quodq; minime sit austerus, χρηστότητα vocat.

Bonitas pro benignitate.

Ignoras.) ἀγνοῶν, id est, Ignorans, astipulante vetustissimo codice Donatiani. Participium est apud Græcos, & à superioribus pendet. Et ita refert Hieronymus in Ezechielem.

Quod bonitas dei.) ὅτι τὸ χρηστόν. Adiectiuum nomen posuit loco substātiui, estq; eadē dictio quam mox exposuimus.

Ad pœnitentiam te adducit.) ἄγει, id est, Ducit, hoc

cit,hoc est allicit et inuitat. Hieronymus in Ezechielem vertit, prouocat. Alioqui idē est adducere, quod perducere.

Impœnitens Cor impœnitens.) Significantius Græce ἀμετανόητον, quasi dicas, impœnitibile, quodque nulla dei beneficentia possit ad pœnitentiam adduci. Porrò μετάνοιαν recte verteris, & resipiscentiam, & μετανοεῖν resipiscere. Nam hinc vox est dicta, quod post admissum scelus homo sentiat se peccasse, à μετὰ post, & νοεῖν intelligere.

Thesaurizas tibi.) θησαυρίζεις σεαυτῷ, id est, Thesaurizas tibi ipsi. Nec enim hic ociosum est pronomen compositum, significans ipsum sibi caussam esse tanti mali, quū bonitas dei illum aliò prouocet. Thesaurizas: Græcum est, Latinè, colligis, recondis, reponis. Significat paulatim aceruari diuinā iram, vt tandem vniuersa depromatur more thesauri.

Reuelationis iusti iudicij.) Græci diuidūt hæc interposita coniunctione, ἀποκαλύψεως καὶ δικαιοκρισίας, id est, Reuelationis & iusti iudicij. Quanquam Græcis iusti iudicij vnica dictio est, & ob id venustior, vt distingueret nouato verbo, diuinum iudicium à nostris iudiciis, in quibus non raro nocens elabitur, & innocens damnatur. Tribus notis signauit eundem diem. Iræ quod tum misericordiæ locus non erit. Reuelationis, quod omnia nuda erunt quæ nunc latent. Et iusti iudicij, quod recte pro cuiusque meritis pronunciandū est. Atque ita deprehēdet legisse Theophylactum, quisquis huius interpretationem attentius legerit. Certe contextus sic habet, & apud hunc & apud Chrysostomum. Attamen in nonnullis Græcorum exemplaribus non additur tertia coniunctio. vt sit sensus, In eo die quo impij non bonitatē dei quam contempserunt, sed iram, hoc est, iustitiam & vltionem experturi sunt, quoque aperietur diuinum iudicium,

um, quod interim latet apud mortales.

Secundū opera eius.) κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, id est, Iuxta facta. & Sua, non eius, Nisi mauis ipsius, quod pronomen ad reciproci naturam proxime accedit.

Secundum patientiam.) καθ᾽ ὑπομονὴν, id est, Perseuerantiam aut sustinētiam boni operis, hoc est, quod perseuerauerit in bono opere.

Quærentibus vitam.) Hic locus parum commode redditus est, cum Græca lectio, siquis attendat, pulchre habeat, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, τοῖς μὲν καθ᾽ ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ, δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον, hoc est, Qui reddet vnicuiq; iuxta opera sua: his quidem qui per perseuerantiam operis boni, gloriam, & honorem, et immortalitatem quærunt siue quæsierunt, vitam æternam. vt ζωὴν αἰώνιον referatur ad verbum, ἀποδώσει, id est, reddet, τοῖς articulus ad participium ζητοῦσι. vt sit sensus, his qui hic quærunt gloriam illam, & honorem, et immortalitatem, perseuerantes in bonis operibus, per quę ista parātur, reddet vitam æternam, nimirum id quod quæsierunt. Ediuerso qui maluerunt esse contentiosi, nec obedierunt veritati, iis ventura est ira &c. Ad hunc modum videtur legisse & Origenes. Ad eundem modum legit & exponit Theophylactus Archiepiscopus Bulgariensis & Chrysostomus, ac cætera Græcorū scholia. & ingens est exemplariorum consensus. Porrò ne quem offendat quod nos pro incorruptione vertimus immortalitatem, vertit ad eundē modū Ambrosius in epistola priore ad Tim. cap. 1. ἀφθάρτῳ, immortali deo, et eodē pacto legit Ecclesia. Imò ea vis est Græcanicæ dictionis. Nam incorruptio an Latina vox sit nescio. ἀφθαρσία immortalitas

Ex contentione.) τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, id est, Cōtētiosis, vt annotauit & Theophylact⁹, siue Qui Ex cōtentione contentiosi

sunt

sunt ex cõtentione. Nam Græci τοὺς ἐκ στοᾶς Stoi cos vocant, & Paulus τοὺς ἐκ περιτομῆς circuncisos appellat.

ἐναντίωσις nõ reddita — Non acquiescunt.) Græcis vnica vox est, & participium ἀπειθοῦσι, id est, Nõ parentibus siue obtemperantibus, neq; redditur apud nos iucunditas Græci sermonis quam habet ἐναντίωσις ἀπειθοῦσι & πειθομένοις, id est, Non obtẽperantibus & obtemperantibus.

Iudæi primum & Græci.) In his quoq; est geminatio coniunctionis quam superius ostendimus, τὲ καὶ, Iudæiq; primum & Græci.

Acceptio personarũ — Acceptio personarum.) προσωποληψία. Vnica vox est, quæ significat respectum personæ, quum huic magis fauemus quàm illi, non ob ipsius rei, sed personę discrimen. Huic opponitur quod paulò superius dixit, δικαιοκρισίαν, id est, Rectum iudicium. Acceptio personæ Latinis auribus nihil significat, tametsi frequens est in sacris literis: προσωπόληπτοι vero magis videntur appellari, quos cepit personę fauor, q̃ qui accipiunt, quemadmodum & ἐρωτόληπτοι & νυμφόληπτοι dicuntur. Nec magis ad personam pertinet hęc vox q̃ ad faciem. Certe sic alicubi, negat deum iudicare secundum faciem.

Sine lege — Sine lege peccauerunt.) Græcus sermo festiuior est per aduerbium ἀνόμως, quasi dicas, illegaliter siue exlegaliter, quod vtrobiq; dictũ est. Nam exlegem legimus pro ἄνομος. Quanquam totus hic sermo, repetitione dictionum, & contrariis inter se relatis, picturatus, ac membrorum numeris modulatus est, ἀνόμως ἀνόμως, ἐν νόμῳ, διὰ νόμου, ἥμαρτον ἥμαρτον, ἀπολοῦνται, κριθήσονται.

Sine lege peribunt.) Gręcis est ꝯ ἀπολοῦνται, id est,

id est, Et peribunt, vt intelligas reddi similitudinem, & talem fore exitum, qualis fuerat vita.

Sed factores legis.) ποιητὰι, id est, Qui operantur & faciunt legis præcepta. Alioqui faciunt legem qui condunt legem. Factor legis.

Eiusmodi legem.) Græcis est οὗτοι, id est, Hi, non eiusmodi. Interpres legisse videtur τοιοῦτοι nec ad sensum refert.

Scriptum in cordibus.) Scriptum, nomen est Græcis, non participium. γραπτὸν, quasi dicas, scripticium, vt opponatur illi quod ἄγραπτον vocant iureconsulti, ius non scriptum.

Testimonium illis reddente &c.) συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως, id est, Simul testificante ipsorum conscientia. Nam illis, apud Græcos non est: vt intelligas conscientiam illorum cõsentire cum iudicio dei.

Cogitationum accusantium.) Interpres, verso altero genitiuo Græco in ablatiuũ Latinũ συμμαρτυρούσης, alterum reliquit. Vertendum erat, Cogitationibus inuicem accusantibus, aut etiam defendentibus. Atque ita recenset Hieronymus, edisserens Ezechielis caput decimumsextum. Ad eundem modum legit Ambrosius interpres. Itidem Augustinus cùm aliàs frequenter, tum libro de Ciuitate dei vigesimo, cap. 26.

Si autem.) Verior & antiquior apud Græcos scriptura est, ἴδε, id est, Ecce, nõ εἰ δὲ, id est, si vero. Alioqui non satis cohæret ordo cum eo quod sequitur, Qui ergo alium doces. Quanquã Ambrosius legit εἰ δὲ, tum Origenes & Theophylactus. Neque quod ad sensum attinet quicquam est incommodi, nisi quod, vt modo dixi, duriuscule cohærent quæ sequuntur, Qui igitur doces alium &c. Quanquam ἴδε εἰ δὲ

hoc quoque neque nouum est, in Paulo, & alioqui tolerabile.

Probas vtiliora.) τὰ διαφέροντα, id est, eximia siue egregia. Interpres legisse videtur συμφέροντα, id est, vtilia siue conducibilia. Theophylactus tamen διαφέροντα interpretatur pro συμφέροντα. Cæterum probas hoc loco est δοκιμάζεις, hoc est, Comprobas, quod est iudicio ac velut exploratum approbare.

Instructus per legem.) Græce est κατηχούμενος, id est, Eruditus siue initiatus, & institutus. Est autem verbum Paulo peculiare, quod videtur esse dictum à voce qua olim mysteria tradebantur, quę nefas erat libris cõmittere. Eodem vsus est huius discipulus Lucas in præfatione Euangeliorum, vt illic indicatũ est.

Magistrum infantium.) διδάσκαλον νηπίων. νήπιος, quũ ad ætatem refertur, significat infantem, quum ad animum, significat parum eruditum, parum ingenio & vsu rerum callentem. Hic tempestiuius erat, stultorum, insipiẽtium aut puerorum. Quis enim docet infantes? Paruulorum erat tolerabilius, vt sæpe vertit aliâs. Nam hoc loco non est magister qui regat, sed διδάσκαλος, hoc est, qui doceat. Porrò quod mox præcessit παιδευτὴν anceps est nomẽ, commune tum ei qui instituit pueros, tum ei qui castigat & corrigit errantes.

Forma μόρφωσις Habentem formam.) μόρφωσιν, id est, Formationem, quasi dicas, instituendi, formandiq; rationem quam aliis præscribat, vt sunt & hodie qui profiteantur se posse formare conscientias singulorum. Itidem Iudæi sibi placebant, quod proselytis veluti stupidis, formam vitæ præscriberent.

Inhonoras.) ἀτιμάζεις, id est, Dehonestas, siue ignominia afficis.

Blas-

Blasphematur.) Græcis vox est βλασφημεῖται, quod Latinè vertas licet, Male audit, siue maledictis afficitur. Testimonium quod adducit Paulus, Origenes refert ad Esaię cap. 52. Quod edisserens Diuus Hieronymus, indicat & ad Ezech. cap. 36. referri posse.

Per vos blasphematur.) Græce est δι' ὑμᾶς, id est, propter vos, vt intelligas non instrumentum, sed caussam.

Non enim qui in manifesto Iudæus.) Hoc loco breuitatem quam Græcis adferunt articuli præpositiui, nos quo dilucidior esset sensus, cōplusculis verbis explanauimus, sed ita, vt ne tantulum quidem de sensibus immutaremus, in hunc modum, Non is qui manifesto Iudæus sit, Iudæus est, nec ea quę in manifesto fit carnis circuncisio, circuncisio est, sed qui in occulto Iudæus fuerit, is Iudæus est, & circūcisio cordis circuncisio est, quæ spiritu constat non litera.

EX CAPITE TERTIO.

QVid ergo amplius.) περισσὸν Græce aliquando superuacaneum significat, aliquando eximium, hoc est, ἐξαίρετον. Hic eximium pro excellentia accipitur. Sequitur enim τοῦ ἰουδαίου, id est, In quo excellit Iudæus.

Multum.) πολύ. Sic & apud Græcos habetur per hypsilon. Quanquam legendū videtur πολλὴ, & per duplex λ, & η, vt sit epitheton huius nominis vtilitas, ὠφέλεια. πρῶτον, primū, hic ordinem significat sermonis, potius quàm præcipue.

Illis eloquia.) Illis, apud Græcos non est, sed interpres addidit necessario, ἐπιστεύθησαν, id est, cōmissa. Crediti sunt eloquia, pro eo quod est, Cōcredita siue cōmissa sunt illis eloquia dei. Sic enī Græci loquūtur Credita

ἐγκεχείρισθαι ταύτην τὴν ἐπιμέλειαν, ἐπιτέτραμμαι τὴν δίαιταν, id est, Cōmissa mihi est hęc prouincia, delegata est mihi hęc cognitio, quasi Graece dicas, Creditus est hanc rem, et commissus sum hoc negotium: quemadmodum Latini dicunt, doctus sum grammaticā. Porrò quod nos legimus eloquia, Paulo est λόγια, philosophatur nonnihil in hoc verbo Origenes. Cæterū λόγια dixit oracula, quod is populus seruabat oracula, aliis magis profutura q̄ ipsi, & tenebat non intellecta. Sic enim Hesychius interpretatur, λόγια, θεόσφατα μαντεύματα, φῆμαι, χρησμοί, id est, Numinum responsa, vaticinia, rumores, oracula. Et in hunc sensum frequenter repetitur apud Aristophanem in equitibus. Apud Latinos eloquiū, pro eloquentia vsurpauit Iuuenalis: Eloquium & famam Demosthenis.

Euacuare pro abrogare

Euacuauit.) Gręcis futuri temporis est καταργήσει, id est, Abolebit, obliterabit, irrita reddet, siue antiquabit, quo verbo frequenter vtitur Diuus Paulus. Interpres sæpenumero vertit destruere. ἀργὸν ociosum, inde καταργεῖν, ociosum & superuacaneum reddere.

Est autem.) γινέσθω Græcis est, sit, siue fiat autem deus verax. Fortassis interpres verterat esto, positum est autem γινέσθω pro φανερούσθω, ἀποδεικνύσθω, id est, declaretur, ostendatur. Neque enim fieri potest, vt deus verax non sit, sed nostra refert, vt talem esse intelligant homines. Quanquam potest esse δοξολογοῦντος, quemadmodū dicimus, Gloria tibi domine.

Absit.) Frequēter obuiū apud Paulum, Græce est μὴ γένοιτο, id est, Ne sit, aut Ne cōtingat, siue deus auertat, aut prohibeat. Est autem abominantis sermo.

Vt iu-

Vt iustificeris in sermonibus.) Testimonium est ex Psalmo quinquagesimo, Vt iustificeris. Et quũ iudicaris, apud Græcos verbum est passiuum ἐν τῷ κριθῆναι vel κρίνεσθαι, vt alij legunt, Cæterum Hebræis בשפטיך anceps est, vtrũ de iudicato deo, an de iudicante loquatur.

Si autem iniquitas nostra iustitiam dei commendat.) συνίστησι, id est, Constituit, hoc est, stabilit ac confirmat, fulcitq́3. Quanquam & commẽdat recte vertit. Nã si Hesychio credimus, συνιστάναι Græcis multa declarat, ἐπαινεῖν, φανεροῦν, βεβαιοῦν, παρατιθέναι, id est, Laudare, illustrare, confirmare, adiungere siue commendare. Origenes ipse pauló post edisserẽs eum Pauli locum, Commendat autem charitatem suam deus in nobis, indicat, commendat idem pollere, quod confirmat aut amabilem facit.

Nunquid iniquus deus qui iram infert.) Origenes hunc edisserẽs locum, siue mauis Hieronymus aut Ruffinus, ostendit in nonnullis Græcorum codicibus legi, Qui infert iram aduersus hominem: nimirum vt pro κατ᾽ ἄνθρωπον λέγω, id est, iuxta hominem dico, scribatur κατ᾽ ἀνθρώπου, id est, aduersus hominem, omisso verbo λέγω. Alterã lectionem interpres opinor Origenis adiecit inueniri in Latinorum exemplaribus, nonnullis etiam Græcorum. Quum autem neutram reiiciat lectionem, liberum erit cuiq́; vtram malit sequi. Certe Chrysostomus ac Theophylactus legunt simul & interpretantur κατὰ ἄνθρωπον λέγω, id est, Iuxta sensum humanum loquor respondens pro deo, quum illius iudicia sint inscrutabilia.

Iudicabit deus hunc mundum.) τὸν κόσμον, id est, Mundum, non hunc mundũ, quasi sit alius mundus, nisi quod articulus additus aliquoties facit, vt res

certa designetur. Sicut blasphemamur.) Vsus est Græca voce βλασφημούμεθα, id est, Male audimus, siue Male de nobis loquuntur homines.

Faciamus mala.) Non inepte omisit ὅτι.

Præcellimus eos.) προεχόμεθα. Eos apud Græcos non additur, sed tantum est prestamus, siue precellimus. Siquidem Græci distinctionem subiiciunt his verbis, Quid igitur? Alioqui legi coniunctim poterat, In quo igitur præcellimus.

Causati sumus.) προῃτιασάμεθα, id est, Ante caussam reddidimus.

Et omnes sub peccato.) Et, coniunctio redundat.

Quia non est iustus.) ὅτι, Quia, redundat, quod erat omittendũ hoc sanè loco, quemadmodum paulò ante fecit.

Iustus quisquam.) οὐδὲ εἷς. i. Ne vnus quidem.

Requirens.) ὁ ἐκζητῶν, id est, Qui exquirat. Nã requirimus non quod vestigamus, sed quod abesse dolemus, requirimus in amico fidem.

Maledictione.) ἀρᾶς, id est, Deuotione, execratione, siue imprecatione. Cęterum illud obiter admonitum lectorem volo, testimoniũ hoc quod Paulus de veteri sumpsit instrumẽto, variis ex locis esse contextum, atque, vt ita dicam, consarcinatum. Nam prima pars sumpta est de Psalmo. 13. sed ita vt sententiam magis q̃ verba reddiderit Apostolus. Proximi duo versus, Sepulchrũ patẽs est guttur eorũ. Linguis suis dolose agebãt, quinti Psalmi sunt. Illud autẽ quod sequitur Venenũ aspidũ sub labiis eorũ. 139. Psalmi est. Rursum quod annectitur, Quorũ os maledictione et amaritudine plenũ est, è nono Psalmo desumptũ est. Porrò tres qui sequũtur versiculi, Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Contritio & infelicitas in viis eorũ. Et viã pacis nõ cognouerũt &c.

ex Esaia

ex Esaia decerpti sunt. Vltimus autem versiculus, Nõ est timor dei ante oculos eorum, in trigesimiquinti Psalmi principio est.

Subditus.) ὑπόδικος. Quasi dicas obnoxius et reus. Nã δίκη Græcis, & crimen significat & caussam, & vindictã, siue pœnã, velut obligatus ad pænã.

Cognitio peccati.) ἐπίγνωσις. Elegantius ac significantius erat agnitio.

Et egent.) Græce est ὑστεροῦνται, id est, Carent, siue destituũtur, ad verbũ sonat posteriorantur, quasi non assequẽtes quod optabant. Et gloria, Græcis est non gratia, sicut legimus & in Latinis codicibus emẽdatioribus, δόξης τοῦ θεοῦ, Glorificatur enim Deus in hoc, quod ex sua bonitate seruat humanum genus.

Iustificati gratis.) δικαιούμενοι. Participiũ est passiuum, sed præsentis temporis, vnde nos vertimus Iustificantur autem, addita de meo coniunctiuncula, quo sensum redderem dilucidiorem.

Nunc autem sine lege iustitia de me.) Iustitia Dei per fidẽ & gratiã manifestata est per aduentum Christi, sed hoc futurum prædixerat lex.

Per redemptionem.) διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως. Quæ propriè est redemptio captiui, persoluto pro capite illius precio, quod Gallorum vulgus appellat ranson. τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, & hic ἐν posita videtur pro διὰ, quæ redemptio contingit per Christum Iesum. Redẽptio

Propiciatorem.) ἱλαστήριον, id est, Propiciationem seu magis propiciatoriũ, vt quod Origeni placet, respiciat ad propiciatorium Iudæorũ, Christi nostri typum, quemadmodum & sanguinis meminit. Ad eundẽ modum exponit Theophylactus, & ante hunc Chrysostomus: postremò & Augustinus libro de spiritu & litera, cap. η. Fortè interpres masculino genere accipit τὸν ἱλαστήριον, sicuti τὸν σωτήριον.

Ambrosi⁹ diuersa le- gens. Propter remissionem.) Ambrosius legit, Propter propositum præcedentium delictorum. Quum Græci πάρεσιν habeant, non πρόθεσιν. Eodē modo legit Augustinus loco quē modo indicauimus.

In sustentatione.) ἐν τῇ ἀνοχῇ, id est, In patientia & tolerantia.

Vbi est ergo.) Est & tua, addidit interpres. Nam Grece est ποῦ οὖν ἡ καύχησις. i. Vbi igitur gloriatio? atque ita sanè absolutius est. Plurimum acrimoniæ addunt orationi percontationes eiusmodi, præsertim re iam argumentis euicta.

Arbitramur enim.) λογιζόμεθα οὖν, Reputamus siue colligimus igitur. Nam Theophylactus interpretatur συλλογιζόμεθα, velut hoc iam argumentando collegerit.

Imò & gentium.) Pro imò, Græcis est ναί, quod est affirmantis aduerbium, quasi dicas, nimirū & gentium.

Qui iustificat.) Δικαιώσει, Iustificabit futuri temporis. Respexit enim ad eos qui adhuc essent in Iudaismo seu paganismo. In codice diui Donatiani scriptum erat iustificauit, b mutato in u, consonans, qua quidem in re subinde peccant scribæ.

Legem ergo destruimus.) καταργοῦμεν, id est Irritam facimus, siue abolemus, vt paulo superius ostendimus. Porrò quod sequitur, legem statuimus, ἱστῶμεν dictum est pro fulcimus seu stabilimus, & facere vt stet aliquid, alioqui vacillans. Alioqui Latinis aliud sonat statuere, nimirum decernere.

EX CAPITE QVARTO.

Quid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem.] Incertum est vtrò referatur hæc particula, secundū carnem, ad Abraham patrem, an ad inuenisse. Scio in ple-

plerisque Græcorum codicibus hunc esse ordinem, Quid ergo dicemus Abraham patrem nostrum inuenisse secundum carnē? Verum secus legit Origenes, secus Ambrosius, secus habetur in vetustis Latinorū codicibus, nimirum hac distinctione, vt patrem nostrum, proxime adhæreat ad hanc particulam, Secundum carnem. Sentit enim Paulus, Abraham iuxta vocationē ad fidem, & gentium esse patrem, cæterū Iudæorum esse patrē duntaxat iuxta carnem. Sic etiam interpretatur Theophylactus, Sic Chrysostomus. Et tamen alium sensum indicat ordo Græci sermonis vnde hyperbaton accipiamus oportet, Alioqui legendum erat, τί οὖν ἐροῦμεν Ἀβραὰμ τὸν κατὰ σάρκα πατέρα εὑρηκέναι. Proinde non veriti sumus pristino ordini reddere hunc sermonē. Quanq̃ haud me fugit Ambrosium sic locum hunc interpretari, vt Secundum carnem, referatur ad inuenisse: vt intelligamus adeo Mosaicam legem non posse præstare salutem, vt nec Abraham ipse quicquam consequuturus fuerit secundum carnem, hoc est, per circuncisionem, nisi fidei merito placuisset deo.

Habet gloriam.) καύχημα. Gloriationē magis significat q̃ gloriam, quēadmodum & καύχησις, hoc est, Habet quod glorietur & iactet se

Credidit Abraham.) Sunt qui dicant in peruetustis codicibus Latinis hoc loco legi Abram, non Abraham.

Et reputatum est.) ἐλογίσθη, id est, Imputatū est, hoc sanè loco. Nam Græca vox anceps est. Cæterum longe aliud est reputare q̃ imputare. Reputare est animo considerare, Imputare est acceptum ferre, aut in rationem addere, plerūq; citra reprehensionē. Deputare idem est, quod supputare aut existimare seu æstimare, quum Græca vox sit polysemos ad reputare, imputare, æstimare. ἐλογίσθη proprie

ſonat imputare, quo verbo & aliâs vſus eſt Apoſtolus. idem verbum Græcum interpres nunc vertit reputatur, nunc accepto fert, nunc imputatur.

Ei vero qui operatur, credenti autẽ.) Vtrunque Græcis participiũ eſt, μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ id eſt, Non operanti, tamen credenti. Et rurſum Reputatur, pro imputatur.

Secundũ propoſitũ gratię dei.

Secundum propoſitum gratię dei.) Hęc clauſula non eſt in Græcis codicibus. Etiamſi Ambroſius ita legit & exponit nominatim hæc verba. Vnde apparet illum diuerſo vſum exemplari.

Accepto fert.) λογίζεται, id eſt, Imputat, ſiue acceptũ fert. Eſt autẽ acceptũ ferre pro accepto habere quod nõ acceperis, quæ apud Iureconſultos, ni fallor, vocatur acceptilatio.

Non imputauit.) λογίσεται. Futuri tẽporis eſt, tametſi eſſe poteſt aoriſtus ſubiunctiui ſi ſcribatur per η, λογίσηται, vt ſit imputauerit, licet hæc quoque pro futuris vſurpentur.

Tantum manet.) Manet, apud Græcos non inuenio. Sic habent Græci codices ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος ἐπὶ τὴν περιτομὴν, ἢ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν; Beatitudo igitur iſta, ſiue beatificatio, aut beatio, vtrũ in circunciſionem an in præputium? vt ſubaudias, venit, competit, aut ſimile verbum: atque ita Græcorum ſcholia legunt & interpretãtur. Atque adeo haud ſcio, an interpres cupiens explicare Pauli mentem ſcripſerit, Manat in circunciſionem, quod poſtea mutatũ ſit in manet. Alioqui præpoſitio ἐπὶ dure iungeretur accuſandi caſui. Poteſt & è ſuperioribus repeti verbum, Dauid dixit beatitudinem &c. Hæc igitur beatitudo num dicta eſt in circunciſionem tantum an etiam in præputium. Annotandum & illud, μακαρισμὸν hic accipi non pro ipſa qualitate

beati

beati, sed pro præconio beatitudinis, quod Dauid tribuit homini non ex operibus, sed ex gratia dei per fidem non imputantis peccata. Græcis enim μακαρίζεσθαι dicuntur qui prędicantur beati, etiam falso. Iustitiam autem hic appellat nō vniuersam virtutem, sed innocentiam, quæ contingit gratis ita condonatione peccatorum.

In circuncisione.) ἐν περιτομῇ ὄντι, id est, Quū esset in circuncisione, quod perinde valet ac si dixisset ἐμπεριτόμῳ, id est, circunciso, sicut ἐν ἀκροβυστίᾳ, pro eo quod erat ἀκροβύστῳ. Præter interrogationis gratiam multum lucis addit Δίλημμα, cuius altera parte reiecta, alteram euincit. Nullum enim argumentandi genus, vel apertius vel violentius.

Signaculum.) Duo verba ponit Paulus σημεῖον & σφραγῖδα, posterius est σφραγῖδα, id est, Signum ac notam impressam. Nam fidei caussa solemus obsignare, quod certum esse volumus. Atque ad hunc modum obsignamus, quod ad tempus sepositum ac reconditum esse cupimus, suo loco depromendum. Alioqui videri poterat Paulus bis idem dixisse, quū paulò ante dixisset signum, mox repetēs signaculum. Alterum est Græcis σημεῖον, signum, quo aliud significatur. Siquidem iam tum carnalis illa circuncisio, typum gerebat Christianę circuncisionis, quę nō aufert pelliculam à glande, sed amputat omnes noxias cupiditates à corde. Erat & signaculum quod ad tempus tegeret mysterium post aperiendum, videlicet iustitiæ quæ confertur ad fidem. Potest autem aliquid esse signum quod non sit signaculum, vt statua signum est, at anuli symbolum affixum syngraphæ σφραγὶς est. Est autem in his duabus dictionibus appositio. σημεῖον σφραγίς

Eadem

Eadem enim res dicitur σημεῖον, quatenus declarat iustitiam ex fide quæ erat in Abraham ante circuncisionem, & σφραγίς, quatenus exemplo Abrahæ, omnibus credentibus promittebatur iustitia ex fide sine circuncisione. Annotatum est hoc diligenter ab Origene.

Non his tantum qui sunt ex circuncisione.) Græca multò secus habent, τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι, id est, Qui non tantū sunt ex circuncisione, sed etiam incedunt per vestigia &c. vt intelligas non esse satis Iudæum fuisse natum, ad hoc vt sis filius Abrahæ, nisi eiusdē ingrediaris vestigiis, id quod est filiorum.

Non enim per legem promissio Abrahæ.) τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, Melius hic addidisset, Contigit quod hæres esset mundi, vel hæredē mundi futurum.

Abolita est.) κατήργηται. Recte transtulit, Irrita facta est, abrogata est, antiquata est.

Non ei qui ex lege est solum.) Apud Græcos Abrahæ videtur datiui casus, vt pertineat ad pronomen ei, alioqui addidisset τοῦ Ἀβραάμ. οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐκ πίστεως Ἀβραάμ, id est, Non solum ei Abrahæ, qui est ex lege peculiaris Iudæis, sed etiam ei qui est ex fide cōmunis omnibus gentibus, vt duos Abraham imagineris in vno. Tāetsi sensus alter mihi non displicet, sed hic posterior argutior. Etenim vt duos facit Adam, terrenum & coelestem: ita quasi duos facit Abraham, iustificatum in præputio per fidem, qui pater est gentium spiritualis, & iustificatum per fidem in circuncisione, qui duplici nomine pater est Iudæorum credentium. Quanquā video plerosq; diuersam sequi sententiā. Verū quod legimus, Non ei qui ex lege solum, magis conueniebat quod, quum præcesserit semen, Semen autem hic

posteros dixit, ex Hebræi sermonis proprietate.

Quia patrem multarum gentium posui te.) Coniunctio ὅτι, hic fuerat omittenda. Thomas Aquinas indicat quosdam codices, pro posui habere constitui, Quanquam apud Græcos ponere, frequenter vsurpatur pro facere. Porrò locus est Genesis.13. Quo loco & illud obiter annotandum, prophetico more tempus præteritum positum esse pro futuro, constitui pro constituam.

Cui credidisti.) Græcè est κατέναντι οὗ ἐπίστευσε Θεοῦ, id est, Coram Deo cui credidit: sic Augustinus. siue Ad exemplum Dei, cui credidit. Nam hoc Paulus ad suam retulit personam. Sentit enim, quemadmodum Deus non est Deus huius aut huius nationis tantum, sed communis omnium, sic & Abraham fore patrem omnium credentium. Nam ad hunc modum interpretantur Chrysostomus, Theophylactus & Græcorum scholia κατέναντι τοῦ Θεοῦ. Tametsi Ambrosius legit ἐπίστευσας, id est, Cui credidisti, vt referatur ad ethnicum quem alloquitur.

Tanquam ea quæ sunt.) ὡς ὄντα, id est, Tanquam sint, neque enim est τὰ ὄντα. Plus autem dixit non esse quàm mortuum esse. Ac iuxta Græcam veritatem adducit hunc locum Augustinus, explicans Psalmum.104. Nam ille vocauit famem, qui vocat ea quæ non sunt, tanquam sint. Nec ibi Apostolus dixit, Qui vocat ea quæ non sunt vt sint, sed tanquam sint. Nam prisci quoque scriptores, non esse dicebant quæ nullius erant ponderis. M. Tul. Minutij cuiusdam testamentum appellare videtur nullum, quod irritum esset & lege reiectum & Græci νόμους οὐκ ὄντας vocant, irritas & abrogatas. Diuus Hieronymus in primum Hieremiæ caput, ita refert hunc locum, Qui vocauit ea quæ non erant, quasi ea quæ essent; verbis à nobis dissentiens, re consentiens.

Nō entia, dicunt cōtempta.

Contra

Cōtra spē in spē, quō ītelligēdū.

Contra spem.) παρ' ἐλπίδα, id est, Præter spē, siue vltra spem, hoc est, quū nō appareret quod sperari posset, tamen summā habuit fidem pollicenti Deo.

In spem.) ἐλπίδι ἐπίστευσεν. i. Spei fisus est, siue spei credidit. Quanquam nōnulli codices habebāt ἐπ' ἐλπίδι, in spe, siue sub spe. Est autē iucunda vocis eiusdem traductio, tum contrariorū inter se relatio: quasi dicas, Sperabat in rebus desperatis, & quū spes nō esset, tamen sperabat, sibi diffidens, Deo fidēs. Atq; ea demum est Deo gratissima fides, quoties destituti nostris opibus toti pendemus à Deo. Sic enim expeditè distinguit Chrysostomus παρ' ἐλπίδα τὴν ἀνθρωπίνην, ἐπ' ἐλπίδι τῇ τοῦ θεοῦ, id est, prǣter spem humanam, in spe Dei. Spem autem Dei vocat, quam habebat Abraham in promissis Dei.

Vt fieret.) εἰς τὸ γενέσθαι, Melius erat, Fore se patrē. Nam id erat quod prǣter spem sperauit. Et apertius erat, Iuxta id quod dictum fuerat, quàm dictum est. Cæterum ei, pronomen interpres addidit explicandi gratia.

Sicut stellǣ cœli, & harena maris.) Nihil horum verborū habetur in Grǣcis codicibus, tātum est, Sic erit semen tuum. Verum apparet addita à quopiā cupiente sensum reddere dilucidiorem. Retulit enim Paulus verba Dei, stellas cœli ostendentis Abrahæ. Quemadmodum legis Genesis cap. 15.

Non est infirmatus in fide.) μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, id est, Non infirmatus fide, hoc est, haud debilitatus parumq; firmus ac robustus fide. Nam in, præpositio superest apud nos.

Corpus suum.) ἑαυτοῦ σῶμα, id est, Suum ipsius corpus. Quanq̄ Paulus suo more libenter vtitur hoc pronomine simplici pro composito, hic tamen nonnullam habet emphasim.

Ferè

Ferè centum esset.) ἑκατονταέτης πȣ, πȣ coniunctio expletiua addita, fecit annos incertos. Nam id tēporis Abrahā nonagintanouē habebat annos, vt indicant Græca scholia, & ita scriptum est in Genesi.

Emortuā vuluam.) νέκρωσιν τῆς μήτρας, id est, Quasi dicas, mortificationē vuluę. Cęterum emortuum hic vocat effœtum νενεκρωμένον, ne quis eū iam cadauer fuisse putet, sed inualidum senio, nō simpliciter, nam postea sustulit liberos ex Cethura, nullo insigni miraculo, sed hactenus emortuum, vt citra opem diuinā non posset gignere ex anu. Nam Cethuram integra etiamnum ætate mulierem duxisse legitur. Huiusmodi fermè D. Augustinus in quæstionibus super Genesim libro primo. Vuluam autem vocat, non membrum muliebre pudēdum, vt indoctū vulgus accipit, sed matricem qua concipitur fœtus, quæ quum destituitur vi attrahēdi ac retinendi semē, sterilescit mulier.

Emortuū. Abraham post genuit ex Cethura.

In repromissione etiam Dei.) εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν, id est, In promissione vero Dei. Et sic legit Ambrosius, vt hæc pars aduersetur superioribus, Nō est infirmatus, nō considerauit &c. sed nihil diffisus est, nihil hæsitauit in promissis dei, siue potius ad promissa Dei. Est enim Grecè εἰς ἐπαγγελίαν.

Non hęsitauit.) οὐ διεκρίθη, id est, Non diiudicauit aut disquisiuit, quod est diffidentis. Dispicit eni ac diiudicat qui non plenè confidit.

Confortatus est.) ἐνεδυναμώθη, id est, Inualuit & potens factus est, vt respondeat illi superiori μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, id est, Non debilitatus fide. Nec hic additur in, prępositio, ne in vetustis quidem Latinorū codicibus. Quanq̄ ea est in verbo cōposito

Plenissime sciēs.) πληροφορηθείς. i. Certus fact⁹ & certa accepta persuasione, quasi dicas certificatus.

Quęcūq; promisit deus.) ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός

Quod τός ἐστι καὶ ποιῆσαι. Quia quod promissum est, potest etiam facere. Et coniunctio, quia, hoc loco posita est pro ὅτι quod εἰδικῶς accepto non αἰτιολογικῶς, id est, non ita vt caussam declaret, sed exponat quid habuerit persuasum.

εἰδικῶς.

Quia reputatum est ei.) Hic vbi tertio iã repetitur Genesis testimonium, Latini codices addunt ad iustitiam. Nam Grçci tantum legunt ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ, id est, Imputatum est ei. Atq; id satis erat. Notat enim quod superius dictum est veluti iã cognitum. Et exemplar omnium quæ viderim antiquissimum ex bibliotheca Diui Pauli consentit cum Græcis exemplaribus.

Quibus reputabitur.) οἷς μέλλει λογίζεσθαι .i. Quibus imputabitur.

Qui suscitauit Iesum Christum.) Χριστὸν apud Græcos non additur.

EX CAPITE QVINTO.

Pacem habeamus ad Deum.) In plerisq; Græcorũ codicibus scriptum habetur ἔχομεν habemus, in aliis ἔχωμεν habeamus. Quanquam sensus hic non patitur imperandi modũ. Siquidem Apostolus loquitur hic de iustificatis per fidem, qui iam pacẽ habent cum Deo: quos si voluisset deterrere à peccando ne pacem acceptam amitterent, dixisset aptius τηρῶμεν quàm ἔχωμεν. Non enim hic monet iustificatos, sed gratulatur illorum felicitati, quod non ex suis meritis, sed ex gratuita Dei benignitate liberati sint â peccatis, eiq; reconciliati, quẽ prius habebant infensum. Huic sensui respõdent ea quæ sequuntur, de fiducia accessus ad Deum, de spe glorię filiorum Dei, quæ perseuerat & in afflictionibus huius mundi, de charitate Dei, qui morte vnigeniti sibi reconciliauit mundum, Alteram tamen lectionẽ non omnino

omnino damno. Poteſt enim hic ſermo pertinere ad baptizatos adhuc imbecilles ſpiritu, & ſubinde recidentes in peccatum, vt Apoſtolus quo mitigaret admonitionem, ſuam admiſcuerit perſonam.

Acceſſum.) προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν, id eſt, Aditum habuimus, ſiue nacti ſumus. Tametſi non me clā eſt Græcos in nonnullis verbis pręterito pro pręſenti abuti, pręſertim affectuum, vt δέγηθα, δέδια, et in hocquod paulo poſt ſequitur, ἑστήκαμεν ſtetimus, pro ſtamus. Vbi illud annotandum, ἐν ᾗ, in qua ſtamus, incertum an articulus poſtpoſitiuus referat gratiam an fidem. Ambroſius videtur ad fidem referre, quum ait, Ideo ſtantes quia prius iacuimus, credentes autem erecti ſumus &c.

γέγηθα pręſens ſignificat.

In ſpe filiorum Dei.) Gręci legunt In ſpe glorię Dei, ἐπ' ἐλπίδι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ Nec addūt filiorū.

Non ſolū autem.) οὐ μόνον δέ. Sermo Latinus hanc loquendi formā nō agnoſcit, mollius erat ſi addidiſſet pronomen, Neq; id ſolum, aut neq; hęc ſolum.

οὐ μόνον δὲ Gręcis peculiare.

Non confundit.) οὐ καταισχύνει, id eſt, Non pudefacit aut pudore afficit. Suffundi dicūtur qui rubeſcunt, cōfundi qui perturbantur aīo, id ſanè gignit nō nunquam in homine vehemens pudor, ſed non ideo idem ſonant confundere & pudefacere, quemadmodum aliud eſt bibere vinum, aliud inebriari. Nam quod eſt in Actis, Et confundebat Iudæos, non eſt κατῄσχυνεν, ſed κατέχυνεν, hoc eſt, perturbabat, ac reddebat inopes conſilij. Veriſimile eſt autem tum vulgum ita fuiſſe loquutum, & vulgata lingua traditum eſt olim nouum teſtamentum.

Cōfundit pro pudefacit.

Diffuſa eſt.) ἐκκέχυται. i. Effuſa eſt, vel effuſa fuit, vt intelligas largiter effuſam.

Vt quid enim.) Græcè ſecus eſt, ἔτι γὰρ χριστὸς ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν, id eſt, Nam CHRISTVS quū

adhuc infirmi essemus. Apparet codicem quē sequutus est interpres habuisse εἰς τί, id est, Ad quid? Vtercp sensus est tolerabilis. Ad quid enim subaudi, ne spes cōfundat. Et vt quid legit Ambrosius quocp. Theophylactus legit & interpretatur ἔτι.

Secundum tempus.) κατὰ καιρόν. Si referatur ad infirmos, mitigat quod dictum est, quasi infirmitas illorum tempori sit imputanda, quo nondum apparuerat gratia Euangelij. Sin referatur ad mortuus est, intelliges illum idoneo tempore & à patre præscripto, mortem oppetisse. Vtracp lectio sensum habet pium

Pro iusto moritur.) ἀποθανεῖται, id est, Morietur. Porrò iustum & bonum hoc loco nō personam aliquam significat, sed rem, hoc est, ipsam iustitiam & bonitatē, vt sit neutri generis, nō masculini, quemadmodum putat Diuus Hieronymus in epistola ad Algasiam, quæstione septima. Origenes vtroque modo edisserit pro iusto viro & iusta caussa. Ambrosius priorem sensum sequitur, ad personam referens iusti vocabulum.

τολμᾷ sustinet. Audeat mori.) Et audet, vel etiam ausit mori καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν. Quanquam hic rectius vertisset sustinet, quo verbo in consimili sensu vsus est Suetonius.

Quoniam si.) Secus est apud Græcos, ὅτι ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, id est, Quod quū adhuc peccatores essemus, vt hæc particula pendeat à superioribus. Fortassis erit qui pro bono moriatur. Attamē Dei erga nos charitas in hoc insignis est, & humanā vincit quantumuis magnam, quod pro impiis & indignis, filium vnicum mori voluerit. deinde colo interposito sequatur, Multo magis ergo nunc iustificati &c. Ea distinctio si quis mihi diffidit, extat in exemplari Paulino, cuius sæpe meminimus. Quanquā posterior quispiam, volēs opinor emendare quod erat

scriptũ, in spacio quod dirimit versus asscripserat, si. Quoniam si puum adhuc peccatores &c. Eandem distinctionẽ habebat meus codex veteris typographię nec additur, si.

Sed & gloriamur.) ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι, id est Sed & gloriantes. Quanquam ad sententiã haud ita magni refert. Et in nonnullis Græcorum exemplaribus καυχώμεθα, reperi scriptũ, velut in eo quod nobis exhibuit monasteriũ Prędicatorũ apud Basileã

Propterea sicut per vnum hominem.) Sic quidem est apud Græcos, διὰ τοῦτο ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου, sed non respondet quod sequitur ad ὥσπερ, nisi ὡς legatur pro quia, aut ὥσπερ pro ὡς, aut nisi accipias ὥσπερ pro tanquam, nisi quis malit hoc quoque ἀναπόδοτον esse, qualia multa videtur Paulus habere. Mihi vero videtur & alia superesse ratio, qua huic sermonis incommodo medeamur, si quod apud Græcos frequens est in coniunctione καὶ subaudiatur οὕτως. cuius exemplũ habes in Euangelio, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, id est, Sicut in cœlo, ita & in terra. οὕτως subauditum est. Hic igitur erit sensus, Quapropter sicut per vnum hominem peccatum in mundum intrauit, ita & per vnum hominem intrauit mors, vt intelligas vtrunque nobis ab Adam esse profectum. Ille peccauit & ob peccatum incidit in mortem. nos item quoniã illum sequentes, peccamus, in mortem incurrimus. Atque ita factum est, vt & mors & peccatum in omnes dimanarit.

Propterea s.p.u.h.

Sermo Pauli videtur inabsolutus.

haec tua ratio mihi nõ probat

tanquã pullulatio infectã radicem, ex qua infectionẽ traxit

In quo omnes peccauerunt.) ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον. In quo quidã referũt ad Adã, in quo velut in massa latebat posteritas, & in eo peccarunt oẽs. Alij interpretãt in quo, eò quod, siue quatenus. Qui prio-

rem sensum sequūtur, hinc potissimum astruunt peccatū originis, cuius acerrimus defensor est Diuus Augustinus. Qui verò posteriorem, ad vtrunlibet, hoc est, siue ad peccatum originis, siue quod personale vocant, vel ad vtrunq; potius accommodari possunt.

Vsq; ad legem enim peccatū.) ἄχρι ῥ νόμου. Origenes interpretatur, Vsq; ad finem legis Mosaicæ, hoc est, vsq; ad Christum. Sic & Augustinus in sententiis annotatis in Epistolam ad Romanos, Intelligēdum est, inquit, quousq; veniret gratia: cōtra eos enim dictum est, qui arbitrātur per legem auferri posse peccata. Ac mox, Non ergò putemus vsque ad legem ita dictum esse, quasi iam sub lege nō esset peccatum, sed sic dictum est vsque ad legem, vt totum legis tempus annumeret vsque ad finē legis, quod est Christus. Apud Chrysostomum γὰρ nō additur licet apud Theophylactum addatur.

Non imputabatur.) οὐκ ἐλλογεῖται, id est, Imputatur, præsentis temporis, vt sermo sit absolutior. Nam μὴ ὄντος νόμου ad vtrunq; tempus quadrat quasi dicas in genere, non ente lege non imputatur peccatum, id est, vbicunque nō est lex, ibi peccatum non imputatur. Atq; ita sanè legit Origenes. Itáque scriptum comperi in vetustissimo nec minus emēdato codice Paulino. Illud obiter annotandum, Paulū hoc loco promiscuè vti his duobus vocabulis, ἁμαρτία & παράπτωμα, quū Hieronymus alicubi putet παράπτωμα leuius esse q̄ ἁμαρτίαν.

ἁμαρτία. παράπτωμα.

In similitudinem.) ἐν ὁμοιώματι, id est, In similitudine, non in similitudinē præuaricationis Adæ. Potest autem hæc particula In similitudinē referri vel ad illud superius, Regnauit mors in similitudine, vel ad propius hoc, Qui nō peccauerunt in similitudine. Nec est ὁμοιώσει, sed ὁμοιώματι, quod magis assimilationem sonat q̄ similitudinem. Vsus est eodem verbo

ὁμοίωσις. ὁμοίωμα.

verbo aliquãto superi⁹, In similitudine imaginis hoīs

Forma futuri.) τύπος τοῦ μέλλοντος, id est, Figura seu typus futuri, hoc est, venturi Christi, vt futuri nomen nō pertineat ad tempus quo hęc scribebat Paulus, sed ad Adam q̃ præcessit Christum cuius typum gerebat. Quo eloquutionis genere scripsit Colossēsibus de Sabbatis & Neomeniis agēs: Quæ sunt vmbra, inquit, futurorũ. Iam enim illa Paulo futura non erāt sed præsentia. Porrò forma Gręcis est typos quod velut exemplar sonat, [redacted] Illud adiiciendum, quod interpres hoc lo* co nunc vertit plures, nunc multi, Gręcis eadē est dictio πολλοί, quam Origenes positā putat pro omnibus, quo magis respondeat vnius. Etenim vbi sunt omnes, ibi sunt & multi.

Forma futuri quò referendũ

[redacted]

Et non sicut per vnum peccatũ.) Apud Græcos obscurius est, καὶ οὐχ ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος τὸ δώρημα, id est, Et nō sicut per vnum qui peccauit donum. Sic enim ad verbũ vertere licet, & necesse est nonnulla verba subaudire, id quod admonēt etiam Græcorum scholia. Et nō sicut per vnum qui peccauit, subaudi, ingressa est mors, ita per vnum venit donum, hoc est, non eodem modo. Nam ex vno peccato moriuntur omnes, sed ex multis peccatis ꝑ vnũ iustificantur omnes. Quodque vulgati codices habēt per vnum peccatum, Ambrosius legit peccantē, non peccatum, δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, id est, Per vnũ qui peccauit. Atq; ita legisse Theophylactum ex ipsius interpretatione licet colligere. Certe sic legit D. Chrysostomus.

Nam iudicium ex vno.) Ex vno, nō refertur

Ex vno peccato. ad personam Adæ, sed ad peccatum, vt subaudias παραπτώματος, cui paulò post respondet, ex multis, vt sit sensus, Nam iudiciū quidem ex vno peccato in condemnationem, donum autem ex multis peccatis in iustificationem. Vide Augustinum de nuptiis & concupiscentia ad Valerium libro secundo, capite vigesimoseptimo. Item epistola.89. Item aduersus Iulianum Pelagianū libro primo. Rursum libro de peccatorum meritis & remissione, libro primo, capite vndecimo.

Gratia ex multis delictis.) χάρισμα. Quod modo donū verterat, & recte, nunc gratiā vertit haud recte, nisi prorsus idem esse putamus gratiam & donū.

Abundantiā gratiæ & donationis & iustitiæ accipientes.] Legendū est doni iustitię, vt intelligas ipsam iustitiā esse donū, τῆς δωρεᾶς δικαιοσύνης, Sublata coniunctione. Quanquam Ambrosius addit, nostro more coniunctionem, legens, & iustitiæ.

Igitur sicut per vnius delictum in omnes homines.] Hic sermo mutilus est, & opus habet quæ subaudiantur, videlicet quid per vtrunque sit inductū. Itaque sicut per vnius delictum irrepsit peccatū ad condemnationem, ita per vnius iustitiam ingressa est salus ad iustificationem omnium. Ita propemodū Theophylactus, in enarrando supplens, quæ desunt orationi. Vide Augustinum epist.89.

Sicut enim per inobediētiam vnius hominis peccatores constituti sunt.] Illud ad sensum nihil attinet, quod in nostris habetur tertia persona, Constituti sunt, quod habebatur in nonnullis Gręcorum codicibus, κατεστάθησαν, quū in plerisque Gręcis habeatur κατεστάθημεν, quemadmodū & in æditione Aldina.

παρεισῆλθεν Lex autem subintrauit.) παρεισῆλθεν, Quasi dicas, obiter irrepsit, ob pręposítionem Græcā, quæ fermè in malam partem additur.

Super

Superabundauit gratia.) Hic χάρις est, non χάρισμα, id est, Gratia, non donum. Quanquam χάριν, id est, gratiam Græci aliquoties accipiunt pro beneficio. Cæterum quod Latinus interpres dixit superabundauit, Græce est ὑπερεπερίσσευσεν, quod nõ perinde valet quasi dicas, sic abundare liquorem, vt effundatur quod superfluum est, sed quasi dicas vehementer ac supra modum abundare. Auget enim ὑπὲρ apud Græcos nõ aliter atq; quàm aut per, apud nos. Vnde nonnulli Græcorum more loquentes, sed parum Latinè, dicunt superbenedictus, pro eximie benedicto, superexcelsus pro vehementer excelso. ὑπὲρ auget Græcis.

Vt sicut regnauit peccatum in morte.) ἐν τῷ θανάτῳ, apparet Paulum abusum esse præpositione ἐν pro εἰς: debebat enim hęc particula cõgruere illi quę sequitur, vt gratia regnaret per iustitiã in vitam æternam, vbi non dixit ἐν ζωῇ αἰωνίῳ, sed εἰς ζωὴν αἰώνιον.

In mortem.) ἐν τῷ θανάτῳ, id est, In morte, hoc est, per mortem, quemadmodum superius admonuimus.

Per Iesum Christum dominum nostrum.) Dominum nostrum, hoc loco non adiicitur apud Græcos, nec in vetustis Latinorum exemplaribus, etiamsi apud Ambrosiũ additur, sed ita vt ex interpretatione non possit esse compertum ita legisse. Quanquam in nonnullis Græcis exemplaribus dominum nostrum additum repperi, eodem, opinor, casu quo apud nos, duabus vocibus aliunde huc transcriptis.

EX CAPITE SEXTO.

Qui enim mortui sumus peccato.) Enim, redũdat ὅι τινες ἀπεθάνομεν. i. Quicunq; mortui sumus, aut q mortui sumus peccato.

et peccato dandi casus est nõ auferendi, quasi qs alloquẽs peccatũ dicat,tibi mortuus sum sed Chrõ viuo

Viuemus in illo.) ἐν αὐτῇ. In ipso, aut in eodem fuerat significantius.

An ignoratis fratres.) Fratres,additum est ab interprete aut scriba, ἢ ἀγνοεῖτε .i. An ignoratis. Atqȝ ita sané legit Origenes & Ambrosius, neqȝ secus habent vetustiss. codices Latini manu descripti.

Baptizati in Christũ

Baptizati sumus in Christo Iesu.) Græcis est in Christum Iesum,& in mortẽ, εἰς χριστὸν ἰησοῦν, & εἰς τὸν θάνατον. Quanquã ea præpositio ancipitis est naturæ apud Græcos. Hic tamen magis congruebat in Christum, quod per baptismũ inserimur in corpus Christi mysticum.

Si enim complantati facti sumus.) σύμφυτοι. Hoc est,insititii & participes. Allusit enim ad insitionem plantæ quæ respondet communioni corporis Christi. Quemadmodum surculus decerptus é sua arbore,particeps fit humoris eius arboris cui inseritur, ita qui per baptismum, Christi corpori inseruntur, consortes fiunt bonorum illius. Vide vero an præpositio σὺν pertineat ad Iudæos & gentes simul in vnum Christum collectos.

Simul & resurrectionis.) Græcis est, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως .i Igitur & resurrectionis. Interpres legisse videtur pro ἀλλὰ, ἅμα. Cæterũ ἀλλὰ coniunctio est ratiocinandi,quam vertimus nimirũ. & Resurrectionis erimus,bifariam accipi potest:erimus resurrectionis,id est,Pertinebimus ad resurrectionem, aut erimus complantati similitudini resurrectionis eius. Nos priorẽ sententiã sequuti, vertimus addito verbo,Et resurrectionis erimus participes.

Quia simul etiam viuemus cum illo.) Græcis est συζήσομεν αὐτῷ,conuiuemus illi. Quanquam inter-

interpres bene reddidit sententiam.

Resurgens à mortuis.) ἐγερθεὶς .i. Excitatus siue qui resurrexit à mortuis. Nam præteriti temporis participium est. Quanquam alias huiusmodi participiis abutitur.

Vltra non dominabitur.) οὐκ ἔτι κυριεύει .i. Non amplius dominatur, præsenti tempore nō futuro, quemadmodum illud non moritur. Reddit enim caussam, quare non moritur, Quia per illum sublatū est mortis dominium, Nam hæc verba nō solum pertinent ad Christum, verum etiam ad mysticum corpus Christi, cui sensui magis cōgruebant verba præsentis temporis. Atque ita legit Theophylactus, nec dissonat enarratio Chrysostomi. Non moritur enim positum indicat pro eo quod erat, est immortalis: & mors iam illi non dominatur positū est, pro eo quod erat, mors in illum non habet ius, qui moriendo peperit sibi suisqꝫ immortalitatem.

Quod enim mortuus est.) ὃ γὰρ ἀπέθανε. Laurentius castigat, quod enim mortuum est, neutro genere. Nam apud Græcos ὃ articulus est postpositiuus nō coniunctio. Ac sanè iuxta Laurentij sententiam legit Hilarius lib. de Trinitate. 9. iuxta fidem vetustorum codicum, mortuum referens ad corpus humanum, viuit, ad naturam diuinam: sed mea sententia, melius ad CHRISTVM simpliciter refertur ἀπέθανεν, vt sit sensus: hoc ipsum quod mortuus est Christus, semel duntaxat mortuus est, idqꝫ peccato, quod autem viuit &c. Quasi dicas mortem eam quam mortuus est, mortuus est peccato, vitā quam viuit, viuit deo. Est autē iuxta Græcorū distinctionē signandum comma post ὃ γὰρ ἀπέθανε, vt quod sequit̃, Mortuus est semel, ad peccatū referatur, quæ vox hic datiui casus est, quemadmodum deo, nō ablatiui. Consimili modo dixit in epistola ad Galatas, ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκί, ἐν πίστει ζῶ .i. Quod autem

Quod enī mortuus est, qūo intelligēdū.

nunc viuo in carne, in fide viuo. Cæterum quis tandẽ sensus est, si legas, Id quod mortuũ est &c. Quin potius illud agit Paulus, vt quemadmodum Christus semel mortuus peccato, semper immortalis manet, ita nos semel mortui peccato, per baptismum & in illo renati, deinde non recidamus in peccatum. Hac ratione interpres à gemino solœcismo absoluetur, quẽ illi noster impegit Stapulensis.

Existimate vos mortuos.) ἑαυτοὺς .i. Vos ipsos. Et existimate Græcis est λογίζεσθε, verbum cogitantis, vt annotauit & Origenes, quod ea res à cogitatione potissimum pendeat. Quoties enim cogitamus nos esse mortuos cum Christo, premuntur & euanescunt carnis cupiditates. Vnde magis quadrabat, reputate, hoc est cõsiderate, & præ oculis habete.

In Christo Iesu.) Græci addunt, Domino nostro.

Vt obediatis concupiscentiis eius.) εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ .i. Ad obediendum ei, in concupiscentiis ipsius: vt pronomen ei referat peccatum, ipsius referat corpus: vt intelligas obediri peccato per affectus corporis ad peccatum solicitantes.

Sed neq; exhibeatis.) μηδὲ παριστάνετε .i. Nec exhibete siue accommodate. sed redundat.

Gratias autem deo.) χάρις δὲ τῷ θεῷ .i. Gratia autem deo, vt subaudiatur sit.

Serui facti estis iustitiæ.) Iustitiæ, datiuus est casus, ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ, hoc est, Cœpistis esse serui iustitiæ & addicti.

Humanum dico.) ἀνθρώπινον λέγω. Hac loquendi figura mitigare solet Paulus, si quid durius dicere videtur. Secundum hominem loquor.

Seruire immundiciæ.) Græce nomen eſt, & iucundius δοῦλα, id eſt Serua, vel ſeruientia mẽbra, ac velut obnoxia.

Liberi fuiſtis iuſtitiæ.) Peccati, hoc loco genitiuus eſt apud Græcos, iuſtitiæ datiuus, hoc eſt liberi à iuſtitia. Et eratis, potius quàm fuiſtis, eo quod præcedit, quum eſſetis.

Finem vero vitam æternam.) Vitam æternã abſq; in, præpoſitione, conſentientibus & Græcis & Latinis exemplaribus, vt ſit appoſitio.

Stipendia enim peccati mors.) τὰ δὲ ὀψώνια .i. Obſonia. Milites enim cibis alliciebantur ac donariis, ſiue autoramentis, vt hominum genus omniũ longe viliſſimum, quippe quod cibi ventriſque cauſſa vitam habet venalem. Ambroſius legit merces & quæſtus. Obſonia

Gratia autem dei.) τὸ δὲ χάρισμα, id eſt Donũ, vt opponatur τοῖς ὀψωνίοις, quod eſt vile verbum, quum illud ſit ingenuum.

EX CAPITE VII.

LEx in homine dominatur quàm diu viuit) Nobis ambiguũ eſt, accipiendum ne ſit quàm diu viuat homo, an quàm diu viuat lex. Atque eadem ambiguitas eſt in verbis Grȩcis. Mihi videtur viuit, verbum referẽdum ad lex potius quàm ad homo: idq; vt malim, faciunt ea quæ mox ſequuntur. Porrò licebat amphibologiam ad hunc modum effugere, Lex dominatur homini quo ad ea vixerit: aut quod fuerit elegantius, tantiſper dum ea vixerit. Quod & ab Origene comperio diligenter annotatum fuiſſe, quod in conferenda ſimilitudine Paulus, legem viri loco poſuit, & hominem vxoris vice. Vt morte viri liberatur vxor, ita antiquata lege, liberatur obnoxius prius legi. Amphibologia

Legem

Legem autē viuere dicit, quàm diu valet, mortuam esse posteaquam desiit habere vigorem. Iam κυριεύει non tantū Græcis est dominatur, sed etiam ius habet & autoritatem. Illud obiter annotandum, exemplum adduci de muliere nō de viro, quod apud Iudæos ius esset viris diuertere ab vxoribus, quum illas sola mors à maritali iure liberaret.

Diuortij ius

Que sub viro est.) ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ, id est, Obnoxia viro, quasi dicas subuiralis, & γυνὴ significat & vxorem & mulierem.

Viuēte viro alligata est lege.) τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ, id est, Viuenti viro alligata est lege, hoc est per legem. Legem autē matrimoniū siue ius matrimonij vocāt etiā Gręci, vt mox A lege viri

χρηματίσει

Adultera vocabitur.) χρηματίσει. quod Græcis est χρηματίσει, nō χρηματίσεται proprietas est Græci sermonis. Quemadmodum enim dicimus, Audit pater, audit princeps, qui pater & princeps appellatur, Ita Græcis χρηματίζει ῥήτωρ, qui profitetur rhetorem, aut qui habetur pro rhetore. Vsus est hoc verbo Lucas in Actis, cap. 11.

Si fuerit cū alio viro.) ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ, id est, Si contingat alteri viro, aut Si cœperit esse alterius viri, nisi malumus subaudire præpositionem σὺν. Augustinus indicās tropos veteris instrumenti, et hunc ostendit ex Leuitici cap. 22. Et filia sacerdotis si fuerit viro alienigenæ, pro eo quod erat, si nupserit viro alienigenę.

Tropus Hebraic⁹

Si autem mortuus fuerit vir eius.) Eius apud Græcos non additur. Item postea, Soluta est à lege viri, viri nō est apud Gręcos, nec ad rem pertinet. Nam articulus additus indicat eū loqui de lege de qua prius dixit, Mulierem viro alligatam per legem. Quanquam τοῦ ἀνδρὸς in quibusdā inuenio codicibus.

Nec

Nec eſt Grçce Liberata eſt, ſed libera eſt, ἐλευθέ-ρα ἐςὶν ἀπὸ τοῦ νόμου. Ad ſenſum minime refert. Quanquã ſuſpicor à librariis ex libera factã liberatã.

Liberata eſt à lege viri.) κατήργηται ἀπὸ τοῦ νό-μου. Verbum κατήργηται ſignificat ius abolitum & antiquatum, vt & aliquanto poſt, νυνὶ δὲ κα-τηργήθημεν.

Vt ſitis vos alterius.) Superflue addit vos in vertendo, etiamſi apud Græcos additur. Satis erat, vt ſitis alterius: quanquam Græce eſt alteri, non alterius, id eſt, vt alius vos habeat, & nõ ſitis veſtri iuris. Græ-cus ſermo nihil offendit, ob verbum imperſonale, ſed in Latino verbo ſubauditur prima & ſecunda perſo-na, niſi vel emphaſeos, vel diſcretionis cauſſa expri-matur. In emendationibus Latinis non additur vos, vt hoc ſcribis ſit imputandum potius q̃ interpreti.

Vt fructificetis deo.) ἵνα καρποφορήσωμεν, id eſt, Vt fructificemus. Sequitur autẽ ὅτε γὰρ ἦμεν, in eadem perſona, id eſt, quum eſſemus. Alluſit autem ad vxorem, cuius modo meminit, quę parit ſuo viro.

Paſſiones peccatorũ.) παθήματα. i. Morbos, cupiditates, ſiue affectus, ſiue perturbationes. Paſſiones

Quæ per legem erant.) τὰ διὰ τοῦ νόμου. Hoc loco, quæ, non refert peccata, ſed paſſiones πα-θήματα, vt intelligas legem excitaſſe peccandi libidinem.

Operabantur in membris.) ἐνηργεῖτο. Quod magis ſignificat vim habebant, ſiue ſecreto agebant. Nam occulta vis dicitur ἐνέργεια, velut in ſemi-ne, & vis mentis in homine. Operari ἐνεργεῖν

In qua detinebamur.) ἐν ᾧ ad legẽ refertur, non ad mortem. Nec enim in pleriſq; Grçcis eſt mor tis, ſed mortui ἀποθανόντες, Origenes teſtatur

vtranq;

vtranque lectionem sibi notam fuisse. Verum hanc quam nos sequimur magis approbat. Ambrosius diuersam sequitur, vtraq; satis congruit his quę sequuntur. Diuus Chrysostomus tertiam habet lectionem, ἀπὸ τοῦ νόμου ἀποθανόντος, id est, à lege emortua. Id ne quis tribuat scribis, interpretatur, ὡσανεὶ ἔλεγεν, ὁ δεσμὸς δι' οὗ κατειχόμεθα ἀπενεκρώθη καὶ διεῤῥύη, id est, quasi dixisset, Vinculum quo detinebamur, emortuum est ac diffluxit.

Occasione autẽ accepta.) ἀφορμὴν δὲ λαβοῦσα ἡ ἁμαρτία. Interpres nõ ineleganter mutauit genus participij, & actiuum vertit in passiuum, vt conueniret tẽpus. Nam λαβοῦσα pręteriti tẽporis est.

Ego autem mortuus sum.) ἀπέθανον, id est, Mortuus eram, siue mortuus fui, vt sit præteriti tẽporis, & respondeat illi reuixit. Transfert enim Paulus docendi gratia rem in suam personam, et retulit inter se pugnantia. Nã vita peccati, mors est hominis. Proinde si reuixit peccatum, ilico consequuta est mors hominis.

Seduxit me.) ἐξηπάτησέ με, id est, Decepit me, & ab via abduxit. Hoc enim proprie sonat ἐξαπατᾶν.

Sed peccatum vt appareat &c.) Variat huius loci distinctio. Sic autem distinguunt Græci, Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? absit, sed peccatum, vt subaudias mihi factum est mors. Græca sic habent, τὸ οὖν ἀγαθὸν, ἐμοὶ γέγονε θάνατος; μὴ γένοιτο, ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία.

Operatũ est mihi.) κατεργαζομένη, id est, Operans participium, infiniti verbi vice positum, id est, vt videatur peccatum per id quod bonum est mihi operari mortem, non operando, quemadmodum placet Lau-

cet Laurentio. Consistet autem & Laurẽtiana annotatio, si ἵνα φανῇ ἁμαρτία, velut parenthesi interiectum accipiatur, in hunc modum, Quod ergo bonum est mihi factum est mors? Absit, sed peccatũ vt redderetur euidentius quantum sit malum, mihi factum est mors, dum per salutiferã legem mihi pepẽrit exitium, & admotum remediũ vertit in augmentum morbi. Ingens enim malũ sit oportet, quod rem optimam vertit in perniciem. Hanc lectionẽ sequitur Origenes, Chrysostomus ac Theophylactus, nisi quod Origenis interpres participium vertit in verbum. Nam Chrysostomus ac Theophylactus legũt κατεργαζομένη, interpres legisse videtur κατηργάζετο, nec magni refert ad sensum. Porrò quod addit, vt fiat supra modum peccans peccatum, inculcatio & exaggeratio est eius quod præcessit, vt appareat peccatum. Nec est opus, vt ἵνα γένηται accipiamus pro vt appareat, quum re vera peccatum auctum sit per legem, & oppositis præceptis veluti repagulis incruduerit concupiscentia.

Supra modum peccans peccatũ.) καθ᾽ ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία. Quod ita sonat quasi dicas, scelestum scelus, aut si quis dilucide potius q̃ Latinè vertat, peccaminosum peccatũ. Nam quod vertit peccans, Græcis non participiũ est, sed nomen adiectiuum. Annotauit hoc diligenter siue Origenes, siue huius interpres, à Paulo ceu personam quandam fingi peccati, quod Gręcis est generis fœminini, vt liceat apud illos dici, peccatrix peccantia. Quod si apud nos peccatum esset generis masculini, vt velut de homine liceret dicere, peccatum vehementer peccator, minus esset eloquutio dura.

Venundatus sub peccato.) πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, id est, Venditus siue addictus sub peccatum, id est, In seruitutem & iugum peccati.

Non

Non enim quod volo bonum.) Bonum & malum apud Græcos nõ est, οὐ γὰρ ὃ θέλω τοῦτο πράσσω, ἀλλὰ ὃ μισῶ, id est, Nõ enim quod volo hoc ago, sed quod odi. At pauló inferius, hæ duæ voces, bonum & malum adduntur. Non enim quod volo facio, nempe bonum.

Iam non ego.) οὐκ ἔτι ἐγώ. Quod eleganter & Latiné versum ab interprete, miror quamobrem cuiquam mutandum videatur.

Repugnantẽ legi.) ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ. Quasi dicas contra militantem & rebellantem. Gaudet enim Paulus metaphoris quæ militiam sapiunt. Velut ante meminit de stipendiis.

Captiuantem me in lege peccati.) αἰχμαλωτίζοντί με τῷ νόμῳ, id est, Qui reddit me captiuum legi peccati.

Corpus mortis q̃d De corpore mortis huius.) ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου. Græca magis ita sonãt, vt huius ad nomen corpus referatur, quàm ad mortẽ, ex hoc corpore mortis. Nam mortis corpus, vocat corpus obnoxium affectibus peccandi. Et addit, ex hoc corpore, quod in se sumpserit personam hominis sentientis huiusmodi affectus. Quandoquidẽ hæc est velut vna clauis ad intelligentiã Pauli, si quis animaduertat mutationem personarum, de quibus et ad quas loquitur. Certe palàm est Theophylactum idem sentire, quod nos indicauimus. Neque secus interpretatur Origenes. Et iis feré subscribunt recentiores.

Gratia dei pro gratias ago Gratia dei.) εὐχαριστῶ τῷ θεῷ, id est, Gratias ago deo. Atq; ita legitur in emendatis Latinorum codicibus, vt sermo sit ostendentis per quem sit liberatus, nempe per eum cui gratias agit. Tametsi Laurentius indicat in quibusdam exemplaribus scriptum fuisse χάρις τῷ θεῷ, id est, Gratia deo, quod verbis diuer-

diuersum, re idem est. Iam enim liberatus gratias agit deo, per cuius gratiam assequutus sit, quod nec natura, nec Mosi lex, nec consciētia, nec opera præstare poterant. Chrysostomus sine controuersia legit & interpretatur, εὐχαριστῶ. Theophylactus per omnia sequitur Chrysostomum. Quin et diuus Hieronymus ad Algasiam quæstione octaua legit. Gratia deo: Iam quisquis agit deo gratias liberatus, hoc ipso indicat per quam & alij possint liberari. Cæterum quod agit gratias veluti liberatus, omnes ad Pauli personam accommodant, de exclamatione variāt: vetustiores nolunt ad apostoli personam pertinere, Hieronymus arbitratur sub cuiusuis hominis persona dici. Et tamen si corpus mortis accipimus procliuitatem ad peccandum, quasi dicas moribundū, nihil vetat, quo minus hæc omnia quadrent & in Paulum, iuxta Latinorum lectionem. Magis tamen congruit Paulum humani generis personam in se recipere, in qua est ethnicus exlex, Iudæus carnalis sub lege, & spiritualis per gratiam liberatus.

EX CAPITE OCTAVO.

Lex enim spiritus vitæ.) Spiritus, hoc loco genitiuus est casus, vt intelligas legem, non carnis, quæ mortē adfert, sed spiritus qui vitam largitur. ὁ γὰρ νόμος τοῦ πνεύματος. Quanquā Græca sunt huiusmodi, vt hic sensus esse possit, Lex spiritus qui est vita. τοῦ πνεύματος τοῦ ζωῆς, quoniam vitę, præponitur articulus masculinus. Lex autem spiritus perinde sonat, quasi dicas, legem spiritualem, iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Etiamsi me nō fugit Theophylactum duos genitiuos ad eandē vocem referre, legē spiritus, legem vitę. Redarguit enim eos qui legem vitę, Mosi legem interpretantur. His pene eadem differit Chrysostomus.

Lege peccati & mortis.) ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἁμαρ-

τίας καὶ τοῦ θανάτου. Elegantius vertisset, A iure peccati. Cæterum sermo Græcus anceps est. Potest enim sic accipi, A lege peccati & mortis, vt lex ad vtrumque ex æquo referatur: siue à lege peccati & à morte, quę comes est peccati.

Nam quod impossibile erat legi.) τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου. Græce est, legis, paterno casu: nō Legi, dandi. Atque ita sanè legit Ambrosius.

In quo infirmabatur.) ἐν ᾧ ἠσθένει. Potest & sic accipi, In eo quod infirmabatur: hoc est quatenus infirmabatur, vt ἐν positum sit pro διά. Porrò infirmabatur dixit, pro eo quod est Inualida parumque efficax erat. Et ne legem videretur incusare, addidit Per carnem: hoc est per carnalem legis intelligentiam, siue carnis infirmitatem, cui deerat euangelica gratia.

In similitudinem carnis peccati.) ἐν ὁμοιώματι, id est, In similitudine. quod magis sonat assimilationem & imaginē. Porrò iuxta proprietatem Hebræi sermonis, carnem peccati dixit, carnem peccato obnoxiam. Et ideo complexim esse legendum admonet Augustinus, sermone de verbis apostoli trigesimoprimo: Vere carnem habebat Christus, peccati carnem videbatur habere, quum non haberet.

De peccato damnauit peccatum.) Indicauit Origenis interpres, nam id de suo addidit, Græcis nō esse De peccato, sed Pro peccato: vt intelligamus peccatum fuisse damnatum de peccato. Neque enim accipi potest, peccatum ex peccato damnatum, quum sit περὶ ἁμαρτίας. & tamen ita videntur interpretari. Mihi videtur non absurde hic sensus accipi posse, Christus missus damnauit etiam peccatum de peccato: hoc est, conuicit & coarguit peccatores, vt qui an

tehac

te hac falsa iustitię imagine deceperant, nunc palàm es set eos impios fuisse: quum Christum legis finem sub prætextu legis seruandę occiderent. Alij, de peccato, exponunt accipi pro victima quæ solet iuxta ritum Mosaicę legis immolari pro delicto. Atque id sanè pulchre quadrat in Christum, tantum obstrepit præpositio περὶ. Mollius erat si fuisset παρὰ. Græcę lectioni magis cōgruit quod adfert Theophylactus, Peccatum suo quodam iure sæuisse in peccatores. Cæterum vbi impegit in innocentē dominū, iam quodammodo deprehensum est in peccato.

Quæ spiritus sunt, sapiunt.) φρονοῦσι, non repetitur apud Græcos. Et magis est Sentiunt, siue Curant, quàm Sapiunt. Nam & interpres mox vertit Sentiunt.

Quoniam sapientia carnis.) φρόνημα. Idem verbum quod modo verterat Prudentiam. Est autem verbale nomen à verbo quod modo vertit, Sapiunt & Sentiunt, quum potius significet affectum animi: vt μέγα φρονεῖν, elato esse animo, & θνητὰ φρονεῖν, humana curare. Ita hoc loco φρόνημα, nō tam significat sapientiam aut prudentiam quàm affectum et curam, seu cogitationem. Indicant hoc ab eodem fonte manantia φροντὶς & φροντίζειν. Sapere carnem, Latinè dicitur, qui carnalibus ducitur affectibus: sapientiam pro affectu nusquam repperi. Nec est apud Græcos,

Inimica est deo.) sed, Inimicitia est aduersus deum. ἔχθρα εἰς θεόν. Et ad hūc modū citauit Diuus Hieronymus non semel aduersus Iouinianū. Ad hęc, sermo cōcinnior est, si abstractū abstracto respondeat. Præcessit enim, Prudentia carnis, mors: prudentia autē spiritus, vita & pax. Quod enim ante dixerat

Mors est, exaggerat repetens Inimicitia est aduersus deum: quasi diceret, aliquid morte peius. Ita Chrysostomus. At Græcis sanè si accentus transferatur in extremam syllabam, ἐχθρά, sonabit Inimicam. Verum id φρόνημα, præcedens neutri generis nomen nō sinit: quū magis dicendū foret, ἐχθρόν. Iam non mirum, si qui Latini inter enarrandum dicant, sapientiam esse inimicam deo: quū vtraque lectio eundē prope declaret sensum, nisi quod efficacius est inimicitia, magisque congruens Paulinæ phrasi.

Si tamen spiritus dei.) εἴπερ est Græce, quod valet fermè, sanè, aut siquidem. Quanquam hoc loco nō videtur esse dubitantis, sed ratiocinantis. quasi dicas, quandoquidem spiritus dei habitat in vobis. Etiamsi Origenes & Ambrosius ambigue legit & exponit. Probabilius tamen est Paulum illis tribuere spiritum quos alloquitur, mox enim durius loquēs auertit ab illis sermonem, dicens, Si quis autem spiritum Christi non habet: quod annotauit & Theophylactus, & ante hunc Chrysostomus: qui admonet εἴπερ apud Paulum frequenter esse confirmantis non dubitantis, quasi dicas ἐπείπερ. quod genus est primæ Thessalonicensis secundo: εἴπερ δίκαιον παρὰ θεῷ ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν. Theophylactus annotauit hic, εἴπερ non sonare dubitationem, sed fiduciam. Interdum est & obtestantis: Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquā dulce meum.

Corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus autem viuit.] Pro viuit, Græcis est, vita est. atque ita citat Augustin⁹, Hilarius, Athanasius, Ambrosius, Theophylactus, suffragātibus & vetustis Latinorum exemplaribus manu scriptis. Fortassis efficacius est, Vita est, quàm Viuit. Siquidē vita est quod vitam præbet, Agit enim, ni fallor, de spiritu Christi,

Vita est, pro viuit

non

non noſtro. quod propemodum indicant quæ mox conſequuntur, Quod ſi ſpiritus eius qui ſuſcitauit Ieſum à mortuis, habitat in vobis. Eſt autẽ facilis lapſus in ζωὴ & ζῆ, vita, & viuit: ac minimum intereſt, quantum ad ſententiam attinet, iuxta proprietatem ſermonis Hebraici. Nec mirum ſi qui autores hic meminerunt de ſpiritu noſtro. quandoquidem ſicut corpus Chriſti reſuſcitatum reſurrectionẽ promittit noſtris corporibus, ita Chriſti ſpiritus immortalis, noſtro ſpiritui confert vitam.

Propter iuſtificationẽ.) διὰ τὴν δικαιοσύνην, id eſt, propter iuſtitiam: vt & aliâs ſæpe vertit. Nam δικαίωσις magis ſonat iuſtificationem.

Propter inhabitantem ſpiritũ eius in vobis.) Hilarius libro de trinitate ſecundo legit, Propter ſpiritum ſuum qui habitat in vobis. & Latinius. Quanquam id minutius eſt, q̃ vt de eo ſit contendendum.

Iterum in timore.) εἰς φόβον, id eſt, ad timorem ſiue terrorem.

Spiritum adoptionis filiorũ dei.) Pro tribus vocibus vna eſt apud Græcos, υἱοθεσίας, quæ vox filiorum adoptionem ſignificat. Imò adoptionem eorum qui natura filij non ſunt, in locum filiorum. Nam adoptantur & nepotes, licet hæc ſit adoptio chariſſima. Sermo Græcus nihil habet incommodi, Latinus nõ video qui poſſit conſiſtere. Nam ſi adoptio ſumatur actiue, quaſi filij adoptent, abſurdus eſt ſermo: ſin paſſiue, nõ dicuntur adoptari filij, quum per adoptionem veniunt in alienam familiam, quemadmodum dicitur creari magiſtratus aut eligi epiſcopus, quum ſuffragiis fit magiſtratus aut epiſcopus. nec ita dicitur adoptio filiorum, quemadmodum dicitur creatio magiſtratuum: ſed alieni filij, alteri adoptantur in locum filiorum, & dicuntur per adoptionem fieri filij adoptantis, & adoptator ſiue arrogator filios alienos aut

nepotes facit suos. Pater aut patruus dicitur dare in adoptionem. Si accipimus adoptionem filiorum, qui prius erant filij satanę: hoc non sentit scriptura. Si accipimus adoptari filios dei, nō consistit sermo Latinus: dicendum potius erat, Spiritum adoptionis in filios dei. Quemadmodum autem licet Paulo Scipionis filium adoptare in locum sui nepotis, ita licet illius nepotem adoptare sibi in filij locū. Hoc incommodum vt vitarent quidam, verterunt, Spiritum adoptionis: quod adoptare in filij locum sit præcipuum adoptionis genus: vnde per se positū intelligitur de eo quod est eximium. Ipse vero sermonis apostolici tenor, declarat hic agi de adoptatis in filiorum ius. Porrò genitiuus Dei, additus est, quum in Gręcis codicibus non habeatur. Non enim hic discernit filios dei à filiis hominum, sed distinguit filios gratiæ à seruis legis.

Abba pater, quomodo intelligēdū.

Abba, pater.] אב siue אבי Hebræis, imò Syris, quemadmodum indicat Hieronymus, sonat patrem, dictio ę duabus primis literis cōposita, aleph & beth. Sed vocem Hebræam reliquit, pro significaret peculiare quiddam esse in ipso vocabulo, quod & patres libenter audiunt, & pueri primum sonare discunt. Nam hoc statim implorant patris opem, cuiusmodi est apud Latinos pappus, vox infantibus peculiaris. Cæterum quod addidit, ὁ πατὴρ, Græcis incertum est, vtrum conduplicatio sit ad emphasim affectus faciens, an interpretatio peregrini Romanis vocabuli, maxime quum additum sit nominandi casu. Quanquam mihi vero propius videtur κατ᾽ ἀναδίπλωσιν dictum, quum is loquendi colos Hebræis sit penè peculiaris, ἐπιτάσεως gratia, nunc eandem vocem iterantibus, nunc eandem alia idem pollente reddentibus. vt: Non omnis qui dicit mihi, Domine, domine. &: Deus meus, deus meus. &: Ficus bonas, bonas. &: Domine dominus noster.

Nam

Nam in hoc postremo exēplo, Hebræis diuersæ sunt dictiones. prior est vocabulum Dei tetragrammaton constās hisce literis, יהוה Iod, he, vau, he: quod illi vocant, ἄῤῥητον. id est, ineffabile. Posterior est, אדני Adonai: quod cōmune est, ac sæpenumero tribuitur & hominibus. Sunt autē hic eadem verba, quibus Christus vtitur, orans patrem apud Marcum capite decimoquarto. Abba pater.

Testimonium reddit.) συμμαρτυρεῖ. Redditur vel quod refertur vel quod debetur. Ita redditur lotium, & redditur ratio. At Græcis est, Attestatur, siue, vt magis ad verbum reddam, Contestatur. vt intelligas geminum esse testimoniū duorum spirituum, nostri, & Dei. Porrò testimonium spiritus nostri, confirmatur testimonio spiritus diuini; quemadmodū symmachi dicuntur, qui in pugna ferunt suppetias. Chrysostomus subindicat σὺν Græcam præpositionē referri ad vocale testimonium, eò quòd præcessit, In quo clamamus, abba pater: vocis autem testimoniū, cōfirmatur arcano testimonio spiritus diuini, qui suo dono cōfirmat eam vocem. Nō dissentit Theophyl.

Si tamen compatim.) εἴπερ, id est, siquidem. quod hic quoque posset accipi ratiocinatiue, non dubitatiue. Item hoc loco compati, est nō quod vulgo accipiūt indocti, moueri malis alterius, sed socium esse & imitatorem atque æmulum afflictionum Christi. συμπαθῶν

Vt & glorificemur.) Vnà glorificemur συνδοξασθῶμεν. vt intelligas communem nobis cum Christo gloriam.

Existimo enim.) λογίζομαι, id est, perpendo siue reputo. Nec enim id opinatur Paulus ceu dubitans, sed certus ita esse, perpendit in animo suo.

Quæ reuelabitur in nobis.) Dubiū est apud Grecos, an verbum ἀποκαλυφθῆναι, debeat referri

 ad

ad præpositionem πρὸς, an ad participiũ μέλλουσαν. Nam si referatur ad prępositionem, erit sensus, Ad hoc vt futura gloria reueletur in nobis. ac tũ videtur deesse articulus τὸ, solitus præponi verbis infinitis. Interpres sic ordinasse videtur: πρὸς τὴν δόξαν τὴν μέλλουσαν ἀποκαλυφθῆναι .i. ad gloriam quæ reuelabitur. Nec est, In nobis: sed, In nos: seu potius, Erga nos. iuxta illud, Videmus nunc per speculum & in ænigmate, tunc autem facie ad faciẽ, quanquam præpositio εἰς, Græcis anceps est: & sensum pium habet hæc quoq; lectio.

Nã expectatio creaturæ.) ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία quod non significat simpliciter expectationẽ, sed vehementẽ & anxiam expectationem: vt testantur & Græca scholia, quæ Gręcanicæ vocis emphasim indicant, quũ ex corde quippiam expectatur. vnde nos vertimus, Solicita expectat. Gręca vox è tribus composita est, ex ἀπὸ præpositione, & κάρα caput, et δοκεῖν videri: quod qui vehementer desiderant aliquid videre, porrecto capite subinde prospiciunt: vnde Ambrosius exponit, Frequentem expectationem: Hilarius, longinquam: quod prolato capite longius prospicimus. Vsus est Paulus eadẽ voce in epistola ad Philippenses capite primo.

ἀποκαραδοκία

Vanitas ματαιότης

Vanitati enim creatura subiecta est.) Vanitas non hic sonat mendicitatem, sed potius frustrationem, ματαιότητι, quod creatura interim nõ assequatur, quod vtcunq; contendit efficere. Verbi caussa, dum aliud ex alio propagans, indiuiduis vicissim cadentibus ac renascentibus speciem tuetur ne intercidat, meditatur immortalitatem quandam, sed frustra.

Qui subiecit eã.) Eam, additum est explicãdi caussa

caussa. διὰ τὸν ὑποτάξαντα. Et in spe. ἐπ' ἐλπίδι. magis est, sub conditione spei. Cæterum quod sequitur, Quia & ipsa creatura liberabitur, & cætera, connecti poterat superioribus: Subiecit sub spe: nimirũ hac, quod & ipsa liberanda sit à seruitute: sed creatura repetita, duriusculam reddit orationem.

Liberabitur à seruitute corruptionis.) ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς. i. libera reddetur, siue In libertatem vindicabitur. Et φθορά corruptio, Græcis quoque vox est anceps: nam & de vitiato dicitur, & de pereunte: hic, interitum sonat. Atque ita legit Augustinus explanans epistolam ad Galatas. Sensus autem est, Creaturam quæ nunc obnoxia est exitio, asserendam in libertatem, hoc est, in gloriam filiorum dei.

Omnis creatura ingemiscit & parturit.) Aptius Græce συστενάζει καὶ συνωδίνει. i. Congemiscit et comparturit siue condolet, vt ita loquamur. Certe congemiscit citat Hieronymus & Augustinus: vt præpositio σὺν, vel ad nos referatur, indicãs etiã elementa muta quodammodo nobiscũ gemere: vel ad vniuersam inter se creaturam, vt accipiamus vniuersum mundum in melius commutandum. Paulus enim vt tropologicos magnitudinem malorum exprimat, fingit vniuersum hunc mundum velut vnã personam: cui quum non insit sensus, tamen ita sensum tribuit, quemadmodum in Psalmis montes dicuntur exultare, flumina plaudere. Origenes item nominatim annotat dictum esse Congemit, pro eo quod est, cum alio gemit, haud tamẽ dissimulans variare libros: in nonnullis enim fuisse, στενάζει.

Non solum autem illa.) Illa, nõ additur apud Græcos, οὐ μόνον δέ. Sed tamen ex iis quæ mox sequuntur apparet subaudiendum.

Intra nos gemimus.) ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, id est, in nobis ipsis ingemiscimus, siue intra nos ipsos, hoc est, taciti.

Adoptionem filiorum dei.) υἱοθεσίαν, id est, adoptionem. Sed interpres explicandæ rei gratia adiecit quædam verbula. Augustinus libro aduersus Faustum tertio, capite tertio, nō addit Filiorum, tantum citat adoptionem. Quis enim adoptat suos filios? Alieni qui adoptantur, non adoptantur filij, sed in locum filiorum, vt ante dictum est.

Redemptionē corporis.) ἀπολύτρωσιν. quæ proprie dicitur, quum dato pretio redimuntur captiui, velut á piratis aut in bello capti. Corporis, dictū est pro A corpore: vt liberemur á corpore illo, quod ante mortis corpus vocauit.

Quid sperat?) τί καὶ ἐλπίζει; Quid etiam, aut quid insuper sperat? Non ociosa erat coniunctio, significans frustra iam sperari quod videas.

Adiuuat συναντιλαμβάνεται

Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatem.] Græcis est numero plurariuo, Infirmitates, siue imbecillitates nostras. συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν. Est autem συναντιλαμβάνεσθαι, in re quapiam suscepta, auxilio adesse laboranti. & idcirco addidit ὡσαύτως, id est, consimiliter. Sicut nos per patientiam expectantes nitimur, ita etiam spiritus admouet auxilium suum deficientibus, ceu manum porrigens laborantibus.

Artic. vis

Nam quid oremus.) τὸ γὰρ τί προσευξόμεθα. Interpres non expressit vim articuli τὸ, qui refertur ad totum hoc quod mox sequitur. vnde nos vertimus, Siquidem hoc ipsum quid oraturi simus vt oportet, non nouimus, hoc est, tantum abest, vt ipsi nobis possimus esse præsidio, vt nesciamus quibus præsidiis sit opus.

Spiritus postulat.) ὑπερεντυγχάνει. quod aliquando vertit postulat, aliquando interpellat, aut intercedit. Est autem quoties quis conuenit aliquem super negocio alterius: velut si quis adeat principem, commendaturus caussam amici. Illud annotandum quod non simpliciter dixit ἐντυγχάνει, sed ὑπερεντυγχάνει. Nam hæc præpositio solet excellentiam significare Græcis. Sensus enim hic est, ni fallor, etiamsi spiritus hominis aliquando petit nocitura, tamen spiritus sanctus afflans animos aliquorum corrigit quod male petebatur, veluti præfectus omnibus interpellationibus. ἐντυγχάνει ὑπερεντυγχάνει.

Quid desideret spiritus.) τὸ φρόνημα .i. sensum, siue quid sentiat spiritus: hoc est, affectum spiritus. quod Terentius vertit sensum, Illius sensum pulchrè calleo. Eadem est vox Græca, quam prius vertit, prudentia. Desideriũ φρόνημα.

Cooperantur in bonum.) συνεργεῖ referri potest apud Græcos vel ad spiritum vel ad omnia: vt iuxta priorem sensum intelligas, spiritum sanctum oĩa vertere in bonum suo auxilio: iuxta posteriorem accipias, omnia etiam mala adiumento esse sanctis ad felicitatem, & hic sensus magis mihi arridet, atq; hunc sequitur Chrysostomus ac Theophylactus. Nec est quod moueat quenquam, verbum singularis numeri συνεργεῖ, quum πάντα nominatiuus sit neutri generis.

Secundum propositum.) κατὰ πρόθεσιν, id est, iuxta animi destinationem. vt Propositum referatur non ad Sancti, aut ad Hominem recti propositi, sed ad Prædestinationem dei. Ita Origenes ac Thomas, etiamsi Ambrosius vtrumque sensum videtur attingere. Ambrosium sequitur Augustinus in libello De πρόθεσις.

corre-

Iuxta propositum. correptione & gratia, cap. 7. Electi, inquit, sunt, quia secundum propositum vocati sunt, propositum autē non suum, sed Dei. Nam Paulus proximo huius Epistolæ capite, simili sensu dixit propositum Dei. rursus ad Ephesios cap. 1. Neq; vero apud Græcos adiungit Sancti, tantum est Vocati. Atq; ita legisse Origenem ex ipsius liquet interpretatione, Neq; secus legit Ambrosius. Legit idem Augustinus libro De correptione & gratia. Sequitur hanc tum lectionem, tum sententiam Chrysostomus & Theophylactus, quanq̄ refragatur Thomas & vetusti Latinorum codices plerique. Apparet autem Sancti, additum ex aliis locis, in quibus hę duę voces, Vocati sancti, sæpenumero copulantur.

Vocati sunt sancti.) κλητοῖς οὖσιν, qui sunt vocati. Primum Sancti, vt dictum est, redundat: deinde Vocati, hic non participium est, sed nomen: quemadmodum in initio indicauimus, vt rursus excludat opera legis, quibus male fidebant Iudæi, & ostēdat verā sanctimoniam contingere ex vocante Deo.

Illos & magnificauit.) Græcè est, ἐδόξασε, id est, glorificauit, nimirum per dona spiritus & adoptionem cœlestem. & rectius erat Eosdem, q̄ Illos. Ambrosius legit, Magnificauit. Origenes edisserens hūc locum legit, glorificauit.

Qui etiam proprio filio suo.) Suo, redundat apud nos: nam satis erat ἰδίου, id est, suo vel proprio. Certè Suo, non additur in vetustis exēplaribus: nec apud Augustinum, qui hūc locum adducit libro De doctrina Christiana, quarto, cap. 20. Quin & Ambrosius aliquot locis hoc testimonium adducit iuxta Græcorum lectionem. Hilarius libro de triade sexto hoc etiam annotandum putauit, quod dixit Proprio filio, potius quâm suo.

Omnia nobis donauit.) χαρίσεται, id est, donabit, futuri temporis, atq; ita exponit Ambrosius ac Chry.

Chrysostomus, & huic consentiens Theophylactus etiamsi reclamant antiqui codices & veterum citationes. Proinde suspicor variatum in Græcis exemplaribus, in quorum nonnullis scriptum fuerit ἐχαρίσατο, pro χαρίσεται. Vterque sensus bene habet. Nihil enim vetat donationē iam peractam esse, quæ decreto constat licet nondū sit plena donati possessio

Quis accusabit aduersus electos Dei.) τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν τοῦ θεοῦ; id est, quis accusabit, aut quis crimen intendet aduersus electos Dei? Faber ita legit, vt κατὰ accipiatur pro ὑπὲρ. id est, Quis accusationē instituet pro electis Dei, in defensionem electorum aduersus inimicos. Verum hoc quidem loco sensus Pauli manifestus est, si interrogationem intelligamus efficere negationem: vt sit sensus, Neminem ausurum criminari eos, quos Deus nō solum vocauit, sed etiam elegit. Proinde quę sequūtur, vsq; ad illum locum, Quis nos separabit á charitate? sub eadem interrogatione sunt legenda, vt intelligas ἀδύνατον.

Quis ergo nos separabit?) Ergo, additum est á Latinis, & melius omittitur. Nam si separes hunc sermonem á superioribus videtur Paulus veluti subito raptus affectu in hanc ceu exclamationem prorupisse ob tanta fiduciæ argumenta quæ pręcesserunt. Ita videtur Theophylacto iuxta Chrysostomi sentētiam, qui separat. Sin coniunctim legas, melius cohærent, sublata coniunctione, Quum Deus & Christus sit talis erga nos, quis nos separabit á charitate? Charitas autem hic actiuè videtur accipi, ἀγάπη, nempé qua nos dilexit Deus, & ad redamandū ꝓuocauit.

Sicut oues occisionis.) Testimonium sumptū est ex Psalmo quadragesimotertio. Porrò quod interpres vertit, occisionis, Hebraicè est טִבְחָה. quod magis apud illos sonat mactationem; ea est, quū lanius

contre-

contrectat & explorat pecudē, num idonea sit vt iugulet ur. Siquidem simile quiddam est apud Latinos mactatio. vnde Horatius: Mactata veniet lenior hostia. Proinde Oues occisionis, dixit, pro eo quod est, oues occisioni destinatę. Cęterum hoc loco fuerat interpreti prætermittenda coniunctio ὅτι. Apud Græcos varia est huius coniunctionis vis, apud nos non item: quoties autem habet vim confirmandi, præstabat omittere, si velimus loqui Latinè. Fateor Ecclesiasticos frequenter Quoniam, & quia, sic vsurpare, vt vel confirment, vel accipiantur εἰδικῶς præsertim vtentes scripturarum testimoniis, sed non ideo Latinè dicitur.

Oues occisionis.

Superamus propter eũ.) ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ. id est, superuincimus. vt plus aliquid intelligas, quàm Vincimus: sed res tantas etiam facile vincimus, omnibus illis malis superiores. Ita Theophylactus. Deinde, Per eum qui, & cætera. non Propter eum. διὰ τοῦ. Augustinus libro de ciuitate Dei vigesimosecundo, capite vigesimotertio, refert hunc ad modum: In his omnibus superuincimus per eum qui dilexit nos. Ad eundem modum citat libro de doctrina Christiana quarto, capite vigesimo. Itidem legit & Origenes. Et Basilius ad Amphilochium De spiritu sancto, capite octauo. Ambrosius tamē legit, Propter: intelligens nos in tantis afflictionibus infracto animo perdurare amore Christi, qui nobis tantum impenderit, quodammodo rependentes illi moriēdi vices. Nobiscum faciunt Chrysostomus & Theophylactus, & legentes & interpretantes, non mirum esse si tantis malis superiores euadimus, quum Deum habeamus propugnatorem. Atq; hanc arbitror germanam lectionem. Nam quoniam magnifica quædam dixerat Apostolus, suo more gloriam omnem transfert in CHRISTVM.

Certus sum enim.) πέπεισμαι γάρ. id est, Persuasus

suasus sum, siue confido, vt vertit diuus Hieronymus ad Algasiam quæstione nona. Atque ita legit Ambr.

Neque futura, neque fortitudo.) Fortitudo apud Græcos non legitur, nec habet ad quod respondeat, quum Instantia, id est, præsentia, respondeant futuris, altitudo profunditati. Quanquam in eo quem modo citaui loco, D. Hieronymus addit fortitudo.

EX CAPITE IX.

Testimonium mihi perhibente conscientia mea.) Quum sit συμμαρτυρούσης. aut conscientiæ testimonium intelligitur aliis testimoniis accedere: aut iuxta vulgatam loquendi formam, cõscientiæ persona affingitur, veluti quum alloquimur animum nostrum, siue quum dicimur cum animo nostro rixari, quum animus sit qui sibi loquitur: aut ociosa est præpositio σὺν. Certè nemo veterũ, quod sciam, annotauit huius vim hoc quidem loco.

Optabam enim ego ipse.) Anathemata Græcis dicuntur res Diis dicatæ, & in hoc sepositæ. Vide lector, num accipi possit ηὐχόμην ἄν, δυνητικῶς pro optarem, siue optarim, etiãsi nõ additur ἄν, vt accipias Optarẽ, si fieri posset. Porrò illud A Christo, refertur ad anathema: quasi dicas, quiddam sepositum & alienum à Christo. Chrysostomus notat quòd dixerit, αὐτὸς ἐγώ, quum alterum pronomen videatur superesse: verum emphasim habet, Ipse qui tãtum laborarim, ne seiungar à Christo. mihi videtur & singularitatis habere significationem, vnus pro tã multis optarim perire, si liceat. anathema

Quorum adoptio.) ὧν ἡ υἱοθεσία. id est, quorũ adoptio: sicut admonuimus et antea. Interpres voluit explanare vim Græcæ vocis, quod adoptentur & fratres aut nepotes. Augustinus non addit Filiorum, libro aduersus Faustum tertio, cap. 3.

Et testamentum.) καὶ διαθῆκαι, id est, testamenta. Atque ita refert Augustinus libro aduersus Faustū duodecimo, in libris manu descriptis, ac mox differēs in hunc locum repetit testamenta: Ad filios enim tabulæ testamenti pertinent. Ita legit Hieronymus ad Algasiam quæstione nona, interpretans alterum in litera, alterum in spiritu. Atque ita scriptum est in vetustissimis exemplaribus Latinis. quanquam Hieronymus putat hoc verbum apud Hebræos, vnde ductum est à nostris, magis sonare Pacta, quàm Testamenta.

Legislatio.) ἡ νομοθεσία. Græcis vnicum est verbum, quod ad omnes leges condendas pertinet, non solum ad vnam. Augustinus in libello quem scripsit aduersus aduersarium legis, legit Legis constitutio. Sentit enim Paulus gloriam à Deo conditæ legis penes illos fuisse.

Obsequiū pro cultu. Et obsequium.) ἡ λατρεία. id est, Cultus, siue religio: quod alibi vertit, seruitutem. Sentit autem officia sacerdotalia, et ritus ac ceremonias sacrorū, interprete Origene. Obsequium enim dicitur morem gerentis alienæ voluntati, quod frequenter sonat in malam partem. Certè nemo Latinè loquentium, pro numinis cultu vsurpauit: sed interpres vulgari sermone loquutus est.

Et promissio.) ἐπαγγελίαι. id est, Promissiones aut promissa: vt legit Ambrosius.

Qui est super omnia Deus.) Locus hic trifariam potest distingui: primū vt hæc particula Qui est super omnia, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, adhæreat superioribus, & separetur à sequentibus sic: Ex quibus Christus iuxta carnem, qui Christus est super omnia, siue qui erat super oīa. Ne quis enim suspicaretur Christi dignitatem imminutam per assumptam hominis naturam, respiciēs ad diuinitatem, adiecit Qui est super omnia. Hæc distinctio tribuit diuinitatem Christo, quod nihil sit super omnia præter vnum Deū. Nam

ἐπὶ

ἐπὶ positũ est pro ἐπάνω. deinde intericcto colo sequatur, Deus benedictus in secula: vt hæc sit gratiarum actio ex cõtemplatione tantę charitatis erga genus humanum, vt deus filium deum nostra caussa voluerit corpus humanum assumere. Verum in hac lectione in ὁ ὢν articulus propemodũ superest, in θεὸς ἐυλογητὸς deest. Altera lectio sic habet, vt totus sermo sibi cohęreat: Ex quibus Christus secundũ carnẽ, q Christus quum sit Deus super omnia, benedictus est, siue sit in secula. hęc lectio euidẽtissime pronunciat Christum Deum, mollior tamẽ futura, si pro ὁ ὢν, scriptum fuisset ὃς ὢν. Tertia nihil habet incommodi, quod ad sermonis rationem attinet: Ex q̃bus Christus iuxta carnem . hic colon finit sententiã: mox ex cõsideratione tantæ Dei bonitatis subiicitur gratiarum actio, ὁ ἐπὶ πάντων θεός, ἐυλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. id est, deus qui est super omnia, sit benedictus in secula: vt accipiamus & legem datam & testamentum & prophetias & Christũ deniq; humano corpore missum, hæc omnia Deũ ineffabili consilio procurasse, ad redimendũ genus humanũ. Atque hic si Deũ accipias pro tota triade sacra, quod frequẽter fit in sacris literis, veluti quum iubemur solum deum adorare, & illi soli seruire, nõ excluditur Christus Sin pro persona patris, quod apud Paulũ est frequens præsertim si eodẽ in loco fit mentio Christi aut spiritus, quanquam ex aliis scripturæ locis sole clarius est, Christum non minus verè dici deum, quâm patrem aut spiritum sanctum: tamen hic locus non est efficax ad reuincendos Arianos, quando nihil vetat quo minus ad patris personam referatur. Ambrosius tamen contendit non posse locum hunc intelligi nisi de filio. Idem sentiunt qui post Arij tempora fuerunt, quorũ est Theophylactus, qui nominatim admonet hoc loco refelli Arianorum impietatem, qui solum patrem

volebant vere propriéque dici Deum. Similia disserit in cōmentariis Origenes. Ad hæc Chrysostomus quoq;: hoc loci filij diuinitatem asserit. Illud in cōspicuo est, ὁ ἐπὶ πάντων, bifariā accipi posse: super omnia, aut super omnes. vtramque lectionem attingit interpres Origenis. absolutius est Super omnia, sed Super omnes, magis proprie competit Christo, vt præferatur & patriarchis & prophetis, & Mosi, veluti filius vnicus seruis aut etiam amicis. Superest vna lectionis varietas, potest enim ἐπὶ πάντων referri ad Benedictus, vt accipiamus Christum super omnes aut super omnia laudādum in æternum. Mihi nec articulus videtur ociosus in τὸ κατὰ σάρκα, quum alioqui videatur superuacaneus: habet enim expressiorem vim excipiendi. Alioqui poterat Christus simpliciter videri natus ex Iudæis, nec aliud fuisse quàm homo: nunc articulus velut excludit hanc cogitationem, τὸ κατὰ σάρκα, hoc est, duntaxat, quod ad corpus attinet humanum: nam iuxta meliorem naturam ex Deo natus est Deus, quemadmodum ex patribus homo.

Non autē quod exciderit verbum Dei.) οὐχ οἷον δὲ, ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ. Quod ita vertas licebit, Non autem velut exciderit verbū dei: id est, quod sic opto, ceu desperans illos, nō est tale vt putem promissa diuina irrita fuisse, quum Deus promiserit salutem Israëli: & tropus habet eclipsim, Nō autem hæc dico quod, & cætera. Sic & Latini, non quod, sed addita coniunctio facit orationem aliquanto duriorem.

Non enim omnes.) Ex circuncisione, nō est apud Græcos, sed ad hunc modum, οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραὴλ, οὗτοι Ἰσραήλ. Non enim omnes qui sunt ex Israel, hi Israel, vt subaudias Sunt. nam secundo loco gentem ipsam vocat Israel. Non omnes orti

ex stirpe Israëlis, sunt Israëlitæ. Nec id rarum est in sacris libris, Iudam non pro homine poni, sed pro gente: & Iacob pro Hebræis ipsis vsurpari. Cæterum videō veteres ferè consentire in interpretatione huius nominis, quorum de numero est & Origenes & Hieronymus, vt Israel interpretentur, virum videntem Deum, quum hæc vocis interpretatio nō quadret loco Genesis. 32. vbi nomen commutatur Iacob, Nequaq̄ Iacob appellabit̃ nomen tuū, sed Israel, quoniā si cōtra Deū fortis fuisti, quāto magis cōtra homines præualebis? Hic enim indicat ideo commutatum nomen, quod aduersus angelum in lucta præualuisset. Hæc est enim illa vis, qua Deus gaudet nos irrumpere in regnum cœlorum, fide ac precibus improbis ab eo extorquere benedictionem, quam non promerebamur, quámq; Martyres dum tentantur varijs afflictionibus vsq; ad vitæ contemptum perseuerant in professione nominis Iesu. Solus Tertullianus mihi videt̃ rectam interpretationem attingere, libro aduersus Marcionem quarto. Et alius, inquit, inscribitur in nomine Israëlis. Quid enim sapientius & incontradicibilius confessione simplici & exerta, in Martyris nomine cum Deo inualescentis, quod est interpretatio Israëlis. In hac sententia fuit Iosephus: quam quur reiiciat Hieronymus non video, quum ipse interpretetur, Si cum Deo princeps fuisti. At principem esse in lucta cum Deo, est præualere. Siquidē cum Deo hic idē valet, quod aduersus Deum: quemadmodum pugnare dicimur cum eo, aduersus quem pugnamus. Solus Theodotion vertit, Fortis fuisti cum deo. Diuus Hieronymus in quęstionibus Hebraicis, fatetur se opprimi autoritate celebrium autorum, qui Israel interpretati sunt, virum aut mentem videntem Deum. Eam porrò interpretationem, quanquam alicubi sequitur, hic fortiter reiicit.

Israel, vir vidēs deū perperam intellectū

Neque qui semen sunt.) οὐδ᾽ ὅτι, id est, neque quod, siue quia. Atque ita legit Ambrosius. Consentit cum hoc vetustissimum exemplar Paulinæ bibliothecę, vnde hoc à librariis est deprauatum. Alioqui interpres pro ὅτι, legisse videtur ὅσοις. Neque ideo statim sunt filij Abrahę, quod ex illo ducant genus.

Promissionis enim verbum.) ὁ λόγος, sermo siue oratio. neque enim vnum ponit verbum.

Secundum hoc tempus.) κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον. id est, in tempore hoc.

Non solum autem illa.) οὐ μόνον. Illa, pronomen addidit interpres, vt mitigaret Græcam figurã: idque haud perperam.

Ex vno concubitu.) ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα. id est, ex vno concubitum habens. Potest bifariam legi, Ex vno Isaac: atque ita genitiuus Gręcus vertendus erat in ablatiuum Latinum, πατρὸς ἡμῶν, id est, patre nostro. aut, Ex vno, subaudi Filio: deinde, Concubitum habens, id est, Connubium patris nostri Isaac. vt intelligas ex vna prole constitisse promissionem, videlicet Iacob: nam Esau reiectus est. Postremo, nisi intelligas ἦν, id est, erat habens, oratio videtur imperfecta, nisi repetas superiora. Imputabatur in numero filiorum Abrahę quantum ad filios attinet, quũ eos pariter ex eodem patre sustulisset: sed qui reprobatus est, non habitus est pro filio, nec huic profuit ex eodem patre progenitum fuisse. Porrò cubile habẽs, verecundè dixit pro eo quod est Concepit. Laurentius Valla optimo iure refellit eos, qui hoc loco putant Rebeccam ex eodem concubitu concepisse geminos, quasi illud ad hãc rẽ pertineat, quoto coitu cõcepti sint Iacob & Esau. Immò Diuus Paulus vt adimat parentum fiduciam, proponit duos fratres ex eodem patre, eadem matre, simúlque eodem die progenitos, quorum alter tamẽ reiectus sit. Quid, quod ne

potest

poteſt quidem vno concubitu cohærere, quum κοίτη apud Græcos fœminini generis ſit, ἑνός maſculini. Nec κοίτης legitur, ſed κοίτην. i. Cubile. Cæterum quod ſupereſt incommodi, mihi videtur tolli poſſe, ſi nominatuũ participij pro genitiuo abſolutè poſito accipias, ἔχουσα pro ἐχούσης, id quod Græci nonnunquam faciunt. At tum hic erit ordo: Nō ſolum autem Sara, quin etiam cum Rebecca grauida eſſet ex vno, eóque patre noſtro. Deinde veluti per parentheſim interiiciantur illa, Nondum enim natis pueris, quum neque boni quippiam feciſſent, neque mali, vt ſecundum electionem propoſitũ Dei maneret, non ex operibus, ſed ex vocante, ſuccedat: ad quod reſpondet, Dictum eſt illi: ac deinde, Maior ſeruiet minori.

Maior ſeruiet minori.) Maior & minor, hic non ad ętatem proprie referuntur, ſed ad vires & pręcellentiam, μείζων, ἐλάσσων. Quanquam Hebræis altera vox eſt, רב quæ dignitate præeminentem indicat. vnde & Rabbi dictum, צעיר altera quę nonnunquam adoleſcentulum ſignificat. Maior. Minor.

Miſerebor cui miſertus ſum.) Apud Græcos ſecus eſt, ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω. id eſt, Miſerebor cuiuſcunque miſereor, & commiſerabor quemcunque commiſeror. id eſt, quemcunque decretum fuerit commiſerari. Certè in priore ſermonis huius parte nobiſcum faciebat codex Donatiani, in quo ſic habetur ſcriptum, Miſerebor, cui miſereor. Porrò οἰκτειρήσω & οἰκτείρω Hebræis diuerſa ſunt verba, quemadmodum & Gręcis, quaſi dicas, Miſerebor & condonabo, ſiue gratiam faciam. Porrò nouè dictum eſt quod ſequitur, Scriptura dicit Pharaoni, pro eo quod erat, Scriptura refert dictum Pharaoni. Deprauatio in noſtris.

Igitur non est volentis neque currẽtis.) Hãc particulam Chrysostomus antithesin vocat, quasi obiiciatur ab aduersario, qualis est & illa, Ergo cui vult, miseretur. Sed vbi solutio? O homo tu quis es, &c.

Queri. Conqueri Quid adhuc queritur.) τί ἔτι μέμφεται, id est, Quid adhuc conqueritur, aut incusat? subaudi, Deus. Illud admonendus est Lector, Queritur, hoc loco, à queror, deponenti verbo, non à quero, actiuo dictum esse.

O homo tu quis es qui, & cætera.) μενοῦνγε ὦ ἄνθρωπε. Atqui ô homo quis es. Cæterum interpres inferius vertit, Et quidem μενοῦν. Est autem ἐναντίωσις tacita in vocibus, homo, & Deus Præterea emphasis, haud quaquam otiosa, nihil enim homo, collatus Deo.

Qui respondeas Deo.) ὁ ἀνταποκρινόμενος, id est, Contra respondens: vt sanè adducitur ab Origene Homilia in Exodum quarta. vel, Qui respondes aduersus Deum. quia dixerat, quid igitur habet quod queratur, si quæ vult, facit? Ac mea quidem sententia rectius erat Qui respondes, quàm Qui respondeas. Iam enim fecerat Respondentem. Nec enim indignatur quod respondeat, sed quod impie respondeat. nec deterret illum ne respondeat, sed obiurgat quod sic ausus sit respondere. Paranti respondere petulantius, apte diceretur, Tu quis es qui respondeas. at obiurganti eum qui iam respondit proterue, magis congruit, Tu quis es qui respondes. A malis seruis sumpta est metaphora, qui quum dominorum iussis obmurmurant, responsatores dicuntur. Itaque sic hoc loco dictum est, Quid facis homo responsans Deo? At in sententia non multum est discriminis. sed Græca vix recipiunt illud Respondeas.

Ei qui se finxit.) Qui finxit, est Græce. & satis erat

tis erat, τῷ πλάσαντι, Se, pronomen superuacaneum est.

Ex eadē massa.) ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος. quod Augustinus adducit ex eadem consperſione. Sentit enim argillam humore maceratam temperatamq;.

Aliud in honorem.) τιμὴν καὶ ἀτιμίαν. Laurentius mauult, Decus ac dedecus. Sanè in decus ac dedecus, schematis iucunditas redditur, quæ perit in honore & contumelia.

Quod si deus volens.) Ad hanc orationis partem nihil sequitur quod respondeat, quapropter ad superiora referamus oportet, vel ad illud, Quis es tu homo qui respondes deo? vel ad illud, An non habet potestatem? Origenes existimat orationem alioqui incompositiorem componi posse ad hunc modum, Volens deus ostendere iram & notam facere potentiam suam, sustinet in multa patientia vasa iræ, apta in perditionem, vt notas faceret diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ. Quod si supplere placet aliquid, quandoquidem deesse constat, subaudiri potest, non habent quod incusent aut disceptent cum deo. Quidam Latini codices habebant, Quid si deus. verum Græcis est εἰ δὲ.

Sustinuit in multa patientia.) ἤνεγκεν, Græcis verbum anceps, quod Augustinus in quæstionibus in Exodum ita legit, Attulit in multa patientia vasa iræ. Rursus aduersus Faustum libro vigesimoprimo, capite secūdo. Neq; enim Græce est ἔφερεν, quod significat ferre, sed ἤνεγκεν, quod magis sonat in medium adducere aut offerre. Et ne quid hoc loco causemur scripturam casu vitiatam, citat idem ad eundem modum, quum aliâs, tum libro secundo, contra duas epistolas Pelagianorum, ad Bonifacium. Quod si vera lectio est, sensus erit: Ea vasa parata in interitum, diu expectata, tandem adducta in

Tulit, aut tulit aut pertulit.

suam pœnam: quanq̃ Origenes plane interpretatus est, Sustinuit ac tolerauit: atq; hunc non illibenter sequi solitus Ambrosius. Consentiunt cum his Chrysostomus, & huic accinens Theophylactus.

Apta in interitum.) κατηρτισμένα, id est, Apptata, siue parata.

Vasa, σκεύη quid proprie.

Vasa misericordiæ.) σκεύη ἐλέους. Recte illud annotauit Augustinus, σκεῦος Græcis dici, non proprie vas excipiendo liquori paratum, sed quodcunq; pertinens ad vsum domesticũ. Proinde apud Liuium in conceptis legatorum orationibus, puerorum & vasorũ noĩe, tota supellex significat̃. Cæterũ liquoris capax vas, ἀγγεῖον appellant Græci.

Præparauit in gloriam.) Græci in nonnullis codicibus addunt αὐτοῦ, id est, suam. Mihi magis probatur altera lectio, ne bis idem dicere videatur. Quod enĩ antea vocauit δόξαν, hic vocat gloriã

Quos & vocauit.) οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς, id est Quos & vocauit nos. quanq̃ illud ἡμᾶς, in quibusdam Græcis codicibus non adscribitur: additũ est autem explicandi caussa, Quos & vocauit, nempe nos. Ac rursum, ne Nos, videretur ad solos Iudæos pertinere, subiicit, Non solum ex Iudæis, verum etiam ex gentibus.

Et non misericordiam consequutam, misericordiam consequutam.] Id in Græcis codicibus nõ habetur adscriptum: Porrò testimonium hoc assumpsit Paulus ex Osee capite secundo. Cæterum quod sequitur apud Paulum, Et erit in loco vbi dictum est eis, non plebs mea vos, ibi vocabuntur filij dei viui: è primo capite sumptum est. Quod autẽ apud prophetam dictum est de populo Israelitico, Paulus per similitudinem detorsit ad gentes.

Ibi vocabuntur.) ἐκεῖ additũ est ab apostolo, quum

quum in propheta non sit, videlicet quo magis dilucide diceret.

Dei viui.) Viuentis est Græce, ζῶντος.

Pro Israel.) Super Israel, siue de Israel. ὑπὲρ, quanquam præpositio hæc anceps est.

Si fuerit numerus.) Testimoniũ est apud Esaiã cap. 10. Verbum enim consummans.) Verbum, accusatiui casus est, consummans & abbreuians, masculini generis, vt subaudias Est, nempe deus; λόγον γὰρ συντελῶν .i. Sermonem enim consummans. Id palam aperiũt Chrysostomus ac Theophylactus hunc enarrantes locum. Nec obstrepit huic annotationi, quod Origenes & Ambrosius de verbo abbreuiato interpretantur, quum hic vtrumque positum sit, Qui consummat & abbreuiat pater est, qui cõsummatur & abbreuiatur vel Christus est vel huius doctrina. Porrò quod adiecit, Prædixit Esaias, nõ est vaticinantis de futuro, sed quod hoc testimoniũ præcesserit illud quod prius adduxit, vnde commodius erat, Sicut superius dixit Esaias. Porrò צבאות sabaoth, Hebræam vocem reliquit Apostolus, quam Septuaginta bifariam solent vertere, aliquando παντοκράτωρ, i. Omnipotẽs: aliàs τῶν δυνάμεων .i. Virtutũ. Solus Aquila vertit, τῶν στρατευμάτων, id est, Exercituum. Indicauit hoc Hieronymus enarrans Esaię caput primum. Paulus, vt dixi, vocem Hebraicam non putauit esse mutandam, opinor, ob id quod in ea lateat nonnihil mysterij, quod aliena lingua reddi non potuerit. Verbũ cõsummans, quo accipiendum.

Reliquisset nobis.) ἐγκατέλιπεν .i. Reliquisset in nobis. Testimoniũ sumptum est ex Esaiæ capi. 1.

Quid ergo dicemus?) Quod sequitur, pronunciatiue legendum est, non interrogatiue, Quid ergo dicemus? Nempe hoc dicemus, gentes ex fide iustitiam consequutas: & cætera. Annotauit hũc quoque Pronunciatio.

 locum

locum Augustinus libro de doctrina Christiana tertio. Et ad hunc modum edisserit Theophylactus.

Non peruenit.) οὐκ ἔφθασε. quod verbum varie vertitur. Est autem proprium festinantis ad occupandum aliquid: vt intelligas & Israelitas eò contendisse per opera legis, verum gentes exclusis illis occupasse.

Quasi ex operibus.) ὡς ἐξ ἔργων .i. Tanquam ex operibus. & addunt Græci νόμου, id est, legis, vt intelligas de operibus fide charitateq; vacuis, apud Latinos nõ additur. Annotauit Chrysostomus & hunc sequutus Theophylactus, voculam ὡς, quasi significet Iudæorum opera, non fuisse vere opera legis. Mihi videtur & ad imputationem referri posse, Nam Iudæi salutem acceptã ferebant suis operibus exclusa gratia dei.

Petram σκανδάλου.) Græcam vocem hanc libenter vsurpant interpretes, quum possent dicere, offensæ siue offendiculi aut obstaculi, licet haud nesciam interim manere dialecton Hebraicam, lapis offendiculi, pro lapide offensorio, aut lapis in quem offendunt. Nec video quid offendat quosdam in προσκόπτω, quod haud dubie significat impingo, vel offendo. Cæterum testimonium hoc contextum est è duobus Esaiæ locis. Initium enim, nempe, Pono in Sion lapidem: & finis, nempe, Et omnis qui credit in eo non confundetur: sumpta sunt ex Esaiæ capite vigesimooctauo. Cęterum quod in medio intertexuit, Et lapidem offensionis & petram scandali, sumptum est ex eiusdem capite octauo.

Non confundetur.) οὐ καταισχυνθήσεται, id est Non pudefiet.

Ex Ca

Ex capite Decimo.

Voluntas quidem cordis.) ἡ μὲν εὐδοκία, quod significat aliquid animo gratum & acceptum. Aurelius Augustinus explicans carptim aliquot huius epistolæ quæstiones, legit pro εὐδοκία, bona voluntas: quemadmodum hic interpres verterat in Luca. Græcæ voci ad Hebræam effictæ, nihil habet sermo Romanus quod proprie respondeat. Nam nemo laturus sit, opinor, si quis dicat, Delicium cordis mei. Sonat autẽ propensam beneuolentiam, ac fauorẽ gratuitum quem quis gerit erga alterum, qualis est dei erga nos. Itẽ quæ sequunt non per oĩa quadrant: sic enim Græci, καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν θεὸν, ὑπὲρ τοῦ ἰσραὴλ ἐστὶν, εἰς σωτηρίαν .i. Et deprecatio quæ fit ad deum, pro Israel est ad salutẽ Sentit enim se præstare Iudæis quod potest, propensam animi voluntatẽ & precationes apud deum. εὐδοκία

Quod æmulationẽ quidem.) ὅτι ζῆλον θεοῦ .i. Æmulationem dei: siue Quidem. Æmulatio in bonã partem, sonat imitationem: in malam, inuidentiam. Neutrum hic quadrat. Itaq; nos studium, vertimus, qua voce Latini significant vehementẽ animi fauorẽ Et sciẽtia, magis cognitionẽ sonat, κατ᾽ ἐπίγνωσιν Aderat studium, sed sine iudicio: vt sedulitas, quem stulte diligit, vrget. æmulatio Studium.

Et suam quærentes statuere.) Hic Græci repetunt, iustitiam. Est enim sermo ex traductione vocis eiusdem festiuior. Subest & ἀντίθεσις, in suam, & Dei: item in Statuere, & Non sunt subiecti. Hæc enim inter se pugnant sensu magis quàm verbis. Est autem ἰδίαν, id est Propriam, significantius quàm Suam.

Finis enim legis Christus.) τέλος hoc loco consummationẽ ac perfectionẽ sonat, nõ interitum: Finis, pro perfectio,

quod

quod indicauit & Augustinus explanans Psalmum quintum. Rursus aduersus Priscillianistas & Origenistas, capite septimo. Nam Græci quod absolutum & omnibus quæ solent requiri perfectū est τέλειον appellant. Summa igitur legis est Christus. Et in Psalmis, quorum titulus habet In finem, existimant aliquid reconditius & secretius esse vestigandum. Quod hic dixit τέλος, aliâs vocat πλήρωμα.

Moses enī scripsit.) Scribit, est Græcis. Hic loc⁹ deprauatus est apud nos, apud Græcos recte sic habetur, Μωσῆς γὰρ γράφει, τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς, id est, Moses enim scribit iustitiam quæ est ex lege, quod qui fecerit hæc homo, viuet in eis. Verba sunt Leuitici, capite decimooctauo. Itidem Ezechielis vigesimo.

Omnis qui credit in illum nō confundetur.) οὐ καταισχυνθήσεται. Frequenter ita vertit, & vulgo tum, vt apparet, ita loquebantur, quum confundi, proprie sit commisceri aut perturbari. Suffundi dicuntur, qui pudescunt. Quanquam interdum vehemens pudor sic perturbat, vt homo reddat̄ deliranti similis.

Deducere.) καταγαγεῖν. velut ex alto deorsum ducere: cui respondet, ἀναγαγεῖν. quod interpres vertit Reuocare, quum significantius sit ab imis in altum reducere. Nam mihi videntur hoc loco præsertim Latini interpretes vehementer laborare, quum sensus perspicuus sit. Dixerat enim ab euangelio, tantum requiri fidem. Porrò fides non flagitat experimentum: animo cernit, & suis quibusdam oculis videt, qui credit: at qui diffidit, etiam sensuum exigit testimonium, dicens apud se id quod legitur Deuteronomij, cap. 30. Quis ascendit in cœlum? idq; de lege di-

ge dictum, Paulus interpretatur accommodans Christo. Nam id, inquit, est Christum è cœlo detrahere, vt aut nō credatur illic esse, aut cogatur huc reuersus, denuo se nostris exhibere sensibus. Aut quis descendit in abyssum? hoc est, quis credat quæ de inferis dicuntur, nisi viderit? Hoc est, inquit, Christum à mortuis reducere, vel quasi non descēderit ad inferos, vel quasi flagitent, vt iterum videntibus illis descēdat ad inferos, quum haud ita procul petenda sint argumenta rerum, si fides adsit in corde. Iam illud, Sed quid dicit: ambiguum videri potest, vtrò referatur Dicit, ad Mosen, an ad iustitiam fidei, quæ Christus est, quam mox loquentem fecit, vt putat Origenes, atque etiam Chrysostomus: quanquam & aliás Paulus posuit Dicit, ad hunc eundem modum, vt subaudias Scriptura. Proinde interpres haud inepte adiecit de suo, sermonis explicandi gratia.

Prope est verbum.) ἐγγύς σου τὸ ῥῆμα. Prope te est verbum. hoc est, non opus est tam procul è cœlo aut abysso petere, quum sit intra te. Cęterum testimonium, vt modo dixi, sumptum est ex Deuteronomij, capite trigesimo.

Iudæi & Græci.) ἰουδαίου τε καὶ ἕλληνος. Rursus congeminata coniunctio vehementiorem facit orationem, quam nos vertimus in Vel, cōiunctionē, eandem exprimentem sententiæ vim.

Diues in omneis.) Græce participiū est, πλουτῶν, id est, Diuitiis abundans, siue affluens.

Quem non audierunt.) Poterat verti, De quo nō audierunt. Sic enim est Gręce: οὗ οὐκ ἤκουσαν.

Quàm speciosi pedes.) Paulus hoc testimonium retulit iuxta veritatē Hebraicam, iuxta quam ita legis Esaię, capite quinquagesimosecundo, interprete Hieronymo: Quàm pulchri super montes pedes annunciantis & prædicantis pacem, & annunciantis bonum, Quàm pulchri pedes.

num,prædicantis salutem.

Obediunt euangelio.) Obedierunt, est Græce, ὑπήκουσαν, verbum præteriti temporis: nisi forte hoc verbũ de numero eorũ est, quæ significant actum manentem, cuiusmodi γέγηθα δέδια. in quibus præteritum vsurpatur loco præsentis. Qui librum descripsit, iam nõ scribit: sed qui dicuntur sperasse in domino, iuxta Græci sermonis idioma, nõ desierunt sperare. Et alioqui præsens tempus frequenter conuenit omni tempori.

Domine quis credidit auditui nostro?) Id testimoniũ sumpsit ex Esaiæ cap. 53. Illud admonendus lector, hoc loco Auditũ, poni pro ipso sermone qui auditur. proinde dilucidius erat, Quis credidit verbis nostris? aut quis credidit auditis nostris? Auditus enĩ nomen, Latinis nihil aliud sonat quàm vim ac sensum audiendi. ἀκοὴ, idem interpres aliter vertit Matthæi tertio, καὶ ἀκοὰς πολέμων. id est, Opiniones bellorum: non Auditus bellorum. Et Actorum vltimo: ἀκοῇ ἀκούσετε, Aure audietis.

Auditus, pro Sermone

Per verbum Christi.) θεοῦ. Dei: nõ Christi. Certum est Chrysostomũ legere θεοῦ. Cõsentit huic Theophylactus, vterque indicat verbum Dei, dictum ad differentiam humani sermonis, qui contemni poterat. Origenis interpres legisse videtur Christi, pro Dei. Ad sensum non ita magni refert, nisi quod Dei vox magis exaggerat sermonis apostolici dignitatẽ, & latius patet sensus. Nam propheta videtur suo nomine querelam hanc ponere, quam Paulus seu vaticinium accommodat ad euangelij præcones.

Primus Moses.) πρῶτος Μωσῆς. Quo Græci sæpius abutũtur pro comparatiuo, Prior Moses. Refertur enim ad Esaiam, quẽ mox citat. licet aliud commentum attulerit Thomas Aquinas, quasi primus dictus sit, quia præcipuus; vel primus, quia primus inter ce-

Primus, p prior.

ter ce-

ter cęteros hoc dixerit: quanquam posterior illius sententia non multum abhorret à nostra.

Ad æmulationem vos adducã.) παραζηλώσω. id est, Ad æmulandum prouocabo, & quasi stimulabo inuidia ac dolore. Ita Ambrosius.

In non gentem.) ἐπ᾽ οὐκ ἔθνει. id est, In nõ gente, nam Græce datiuus est. Item mox: In gente insipiente. Gentem enim non gentem dixit, contemptissimam nec vllo dignam honore: quod exponẽs addit, In gentem insipientem. Sic alibi vocat quæ non sunt, quæ nullo erant in precio.

Esaias autem audet.) Coniunctio δὲ cõnectit hanc partem cum Mose qui præcessit, vt ostẽdimus. Nec est simpliciter τολμᾷ, sed ἀποτολμᾷ, quasi sumpta ab illo fiducia, qui prior illud dixerit.

Inuentus sum à non quærentibus.) Locus est apud Esaiam, capite sexagesimoquinto.

Ad Israel autẽ.) πρὸς δὲ τὸν ἰσραήλ. Potest accipi & aduersus Israel: non enim alloquitur Israel, sed contra Iudæos facit quod dictum est. Siquidem præpositio πρὸς anceps est Græcis. Annotauit hoc & Thomas Aquinas. Testimoniũ quod adducit Paulus est apud Esaiam capite sexagesimoquinto.

Et contradicentem mihi.) ἀντιλέγοντα. Mihi, à nobis additũ est. Satis erat contradicentem, hoc est, rebellem & immorigerum, quemadmodum legunt Græci. Et comperi nõ additum in codice Donatiani.

EX CAPITE VNDECIMO.

Dico ergo, nunquid deus.) Græcis tantum est, μὴ, num: seipsum interrogat ac sibi respondet, quo schematis genere scatet omnis Pauli sermo. Plurimum autẽ lucis & acrimoniæ adducit, præsertim in argumentando. Quidam appellant ratiocinationem.

Quam præsciuit.) προέγνω. Illud admonendum

dum hoc loco, verbum γνῶναι, apud Græcos non semper significare scire, siue cognoscere, sed aliquoties decernere, siue iudicare: vnde & γνῶμαι dictæ sunt. Et apud Latinos legimus, Populus sciuit, & scita populi. Quanquã plus aliquid indicare videtur προορίζειν, quàm προγνῶναι. quod posterius pertineat ad animi decretum, quod integrum est cuique mutare, prius illud ad certam sententię pronunciationem, quam rescindere nõ sit integrum. Vnde nec Lyranus veretur exponere hoc loco præsciuit, prædestinauit: atque ita sanè interpretatur Augustinus libro De bono perseuerãtiæ secundo, capite decimooctauo. Nos maluimus vertere, Quos ante cognouit. iuxta proprietatem scripturę diuinę, qua deus cognoscere dicitur, quibus fauet, quosque amplectitur. Nec enim consentaneum est quod deus populum reiecit, quem ante sic adamauit, & veluti peculiarem complexus est. Chrysostomus putat additũ, ὃν προέγνω, propter electos ex Iudęis. Inter quos commemorat seipsum, & ne solus videatur, subiicit & de septem milibus virorum. Non enim simpliciter dixit Populum suum, sed Populum suum quem ante cognouit. Cæterum præpositio πρό, referri potest ad æternam illam prædestinationem, quæ fuit antequam Iudęorum populus nasceretur, aut ad gentes posterius vocatas ad Euangelij gratiam, iuxta illud Euangelicum, Erunt nouissimi primi, & primi nouissimi.

Quemadmodum interpellat.) Ambrosius legit, Postulat. Græce est, ὡς ἐντυγχάνει.

Suffoderũt.) κατέσκαψαν. quod significat aliquando Subruerunt, siue subuerterunt.

Diuinum responsum.) χρηματισμός, id est, Oraculum. Quod explicuit interpres περιφράσει.

Curuauerũt genua.) Genu est Græcis. Et Baal,

dat.

datiuus est sine præpositione Ante, quam addunt Latini: & τῇ βάαλ, vt intelligas imaginem, non ipsum hominem. Nam præfectum & idolum Hebræis sonat בעל: vnde Beelphegor, idolum cadaueris: Beelzebub, muscarum idolum. Baal idolum.

Saluæ factæ sunt.) γέγονεν. id est, Factæ sunt. Saluæ, redundat: sicut & Dei, superest. tantum est, οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ, λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν. id est, Sic & hoc in tempore, reliquiæ iuxta electionem gratiæ sunt. Nō enim illud agit hoc loco Paulus, cuius sit gratia, sed gratiam opponit operibus legalibus, & electionem opponit generis affinitati. Certe nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum adduntur. Nec mirum si qui inter enarrandum meminerunt de his qui seruati sunt, quum hic reliquias iuxta electionem gratiæ Paulus appellat illos, qui ex Iudæorū populo prędestinati fuerant ad salutē. Vnde probabile est, ea quę nos dicimus superesse, à studioso quopiam adiecta, quo sermonem redderet explanatiorem.

Si autē gratia.) εἰ δὲ χάριτι. Gratia, ablatiuus est, non nominatiuus.

Alioqui gratia.) ἐπεί. id est, Quoniam, siue quandoquidē. Tametsi recte ac dilucide vertit interpres, subauditur enim apud Græcos, εἰ δὲ μή.

Alioqui gratia iam non est gratia.) Græci codices aliquanto plus habent hoc loco quàm nostri. Repetunt enim, In operibus quę nō sint opera. quod nostri de gratia tantum pronunciāt ad hunc modum, εἰ δὲ χάριτι, οὐκ ἔτι ἐξ ἔργων, ἐπεὶ ἡ χάρις οὐκ ἔτι γίνεται χάρις. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις, ἐπεὶ τὸ ἔργον οὐκ ἔτι ἐστὶν ἔργον. id est, Quod si per gratiam, nō iam ex operibus, quandoquidem gratia iam non est gratia: sin vero ex operibus, iam nō est gratia, quandoquidem opus iam non est opus. Atque ita sa-

nè legit atq; etiam interpretatur Theophylactus. Verum quoniam hanc additionē non reperio apud Origenem, nōnihil addubito num ea sit germana lectio, præsertim quū Chrysostomus hunc enarrans locum tantum legat, εἰ δὲ χάριτι, οὐκ ἔτι ἐξ ἔργων, ἐπεὶ ἡ χάρις οὐκ ἔτι γίνεται χάρις. Nec addit his quicquam. Præterea partes sermonis vidētur inuersæ, hoc ordine potius dirigendæ: Quod si per gratiam, iam non ex operibus, quandoquidem opus iam non est opus: sin ex operibus, iam non ex gratia, quandoquidem gratia iam nō est gratia. Nisi in ἐπεί, subest tacita exceptio, vt & aliâs hac voce vsus est Paulus. Ita sensus erat: Si gratia: non igitur ex operibus: quod ni esset, gratia non esset gratia: hoc est, falso diceretur gratia. Atque vt Latinę lectioni magis faueam, facit quod Paulus non hic agit, an opus sit opus, sed gratiā astruit, quam Iudæi conabantur expellere.

Sicut scriptum est.) Incertum an hęc particula referatur ad superiora, an ad ea quę sequuntur. Origenes fatetur sibi nusquam lectum in libris diuinis: Dedit eis spiritum compunctionis. Sic autē excusat, vt Paulum accipiamus Esaiæ sententiam suis verbis explicantem, & nonnihil de suo addentem. Id probabilius facit quod in fine adiecit, vsque in hodiernum diem. Nam summa sententię est apud Esaiam capite sexto.

Spiritum compunctionis.) κατανύξεως. quod significat quum aliquis mordetur & pungitur dolore, vnde superius dixit, παραζηλώσω.

Fiat mensa eorum in laqueum.) Locus quem adducit, extat Psalmo sexagesimooctauo.

Captio, p Venatu.

In captionem.) Captio, non est hic decipula

pro-

proprie, vnde captiosos dicimus: sed pro venatu positum est, quo capimus feras: quasi dicas, capiantur sua mensa qua laxare animum debebant: non enim timemus hostem inter epulas. Est autem Græce, θήραμ.

Nunquid sic offenderunt vt caderent.) μὴ ἔπταισαμ ἵνα πέσωσι. id est, Num lapsi sunt vt conciderent, siue vt caderent, nimirũ in terram. Nam πταίειμ, proprie est impingere ad quippiam: ac labi, leuius est quàm cadere, quemadmodum & impingere potest, qui non plane concidat. Interpres de suo addidit, Sic: Nunquid sic offenderunt vt caderẽt. Et probarem additum, si hoc loco Sic aduerbium positũ est vt respõdeat adeo. Atqui Græca vox, ἵνα, finem magis significat, diuersæ naturæ ab ea quæ est ὡς aut ὥστε. Non potest igitur hic accipi sensus, Num adeo impegerunt, siue offenderunt, vt ceciderint? Igitur ἵνα referendum videtur ad deum, Num ideo deus passus est Iudæos labi, vt in totũ conciderent? Non, sed vt ad tempus locum faciant gentibus, & iidem rursus gentium pietate prouocati, resipiscant & seruentur. Et huic sensui pulchre congruit quod sequitur: Absit, sed illorum delicto salus est gentibus. totusq; sermo sequens non loquitur de magnitudine lapsus, sed de euentu. Nec aliter exponit Chrysostomus. Nec aliud adfert Theophylactus, nec Origenes, nec aliud Ambrosius: de euentu loquũtur omnes, non de magnitudine lapsus, Non quòd dubitandũ sit quin Iudæi grauissime impegerint. Sed Paulus mitigat eam acerbitatem, ostendens peccatũ quidem esse grauissimum, sed tamen non ideo totius populi spem esse sublatam, Sic, erat tolerabile, si non de atrocitate lapsus, sed de modo & euentu accipiatur. πταίειμ πεσεῖμ

Verum Offenderunt, eleganter quidem vsurpatum est ab interprete. cæterum offendere dicitur, & qui lædit.

Illorum delicto.) τῷ αὐτῶν παραπτώματι. id est, Per illorum lapsum, potius quàm delictum. Respexit enim ad id quod modo dixit, Iudæos impegisse. παράπτωμα enim proprie est, quum quis per negligentiam labitur. à πίπτω, quod est cado.

Vt illos æmulētur.) εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. Quod rectius verti poterat, Ad prouocandum eos: vt ad deum referatur actus verbi, qui isto modo voluerit extimulare Iudæos inuidentia quadam ac zelotypia, quum viderent quod ipsis erat promissum, in gentes esse translatum. Vnde nos quo sermonis ambiguitatem excluderemus, vertimus, Vt eos ad æmulandum prouocaret. εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς.

Quandiu ἐφ' ὅσον — Quandiu quidem ego sum gentium apostolus.) ἐφ' ὅσον μέν εἰμι. Origenes videtur ἐφ' ὅσον, accipere pro Quandiu: vt subaudias, χρόνον. Verum, malim ego ἐφ' ὅσον accipere pro Quatenus, siue inquantum. Neque enim de temporis modo loquitur, quasi mox abdicaturus apostolicum munus, sed quandoquidem vocatus erat apostolus gentibus, adnititur vt gnauiter obediens sibi commissam prouinciam exornet & illustret eam. Similiter quod est Matthæi vigesimoquinto, Quandiu vni ex istis minimis fecistis. ἐφ' ὅσον, mea sententia rectius vertisset Quatenus, aut In quantum.

Honorificabo.) δοξάζω. id est, Glorifico. ita citante locum hunc Augustino locis compluſculis, nominatim libro aduersus Faustum nono, capite secundo. Et probe quadrat sensus, vt accipias Paulum celebrius reddere suum ministerium in euangelio gentium, vt

um, vt æmulatione saltem prouocaret Iudæos ad Christum. Interpres Origenis vertit δοξάζω, illustro & exorno, multis verbis in hanc differens sententiam.

Amissio eorum.) ἀποβολή. id est, Abiectio, siue reiectio. nam hanc opponit assumptioni. Reiectio, pro Amissio, citat Augustinus libro aduersus Faustũ nono, capite secundo, iuxta fidem voluminis antiqui manu descripti.

Quæ assumptio.) τίς ἡ πρόσληψις. id est, Adiunctio, qua quempiam nobis comitem asciscimus, id est, adiungimus. Nam assumptionem, vt dixi, opposuit reiectioni.

Quod si delibatio.) Delibatio, ἀπαρχή. id est, Primitię. Theophylactus interpretatur ἀπαρχὴν, τὴν ζύμην. id est, Fermentum: vt massa responde at arbori, fermentum radici, Mihi magis probatur, vt ipsum frumentum intelligamus, vnde conspersio sumitur. Cæterum ex vitioso tritico non possis facere bonam conspersionem. Primitias autem dixit, quod laudatissima soleāt dicari numini, vnde & ἀκροθίνια vocantur, quasi præcipua. Porro conspersionem non ad farinam humore temperatam referri puto, sed magis ad molas, siue collyridas: ea erat farina oleo cōspersa, quę olim iuxta ritum Mosaicę legis immolabantur, vnde & sanctum vocat. Chrysostomus ἀπαρχάς & ῥίζαν, interpretatur Abraham reliquosq; patriarchas, conspersionē & ramos illorum posteros. Et oleaster, Græcis est ἀγριέλαιος: quod sonat agrestem siue syluestrem oleā: cui respondet καλλιέλαιος, quæ est olea frugifera.

Insertus es.) ἐνεκεντρίσθης. id est, Insitus es: quoties fisso arboris ramo inseritur surculus. Est enim hoc vnum insitionis genus. Quanquam hic magis si-

gnificare videtur inoculationē, quum perterebrāto qua se protulit gemma cortice, inseritur stolo.

Insitio. Insertus es in illis.) ἐν αὐτοῖς. Apertius erat, Inter illos: hoc est, Insitio tibi dedit quod illis natura. Quum enim per oleam intelligat populum Iudæorum, nihil offendit numerus aut genus mutatum. Iuxta sermonis Hebræi proprietatem, præpositio frequenter additur ociose, velut, Confitetur in me, Confitebor in illo, & Percussit in gladio.

Socius radicis.) συγκοινωνός. id est, Particeps, aut potius Simul particeps, siue consors: hoc est, vna cum cæteris ramis quibus insitus es.

Bene.) Separandū est, vt sit respondentis ad superiora, καλῶς, & approbantis, quod sub persona ethnici dixerat: eaq; pronunciantur sunt legēda. Atq; ita sanè distinguit Augustinus in Epistolis, hūc adducens locum.

ὑψηλοφρονεῖν μέγα πνέειν Noli altum sapere.) μὴ ὑψηλοφρόνει. id est, Ne superbias, ne tibi placeas, ne efferaris animo. Siquidē hic sapere vocat, affici animo, φρονεῖν. quod aliâs dicitur, μέγα πνέειν: Nec enim hic agitur de sapientia siue stultitia, sed de arrogantia & modestia.

Ne forte nec tibi.) μή πως. Aut omittēda erat expletiua coniunctio, aut vertenda erat, Ne quà, aut Ne quo modo.

Vide ergo bon.) In plerisq; Græcis codicibus habebatur, ἴδε. id est, Vide. Quanquam hoc ad sensum nihil attinet.

Bonitas Seueritas Bonitatem & seueritatem.) τὴν χρηστότητα, καὶ τὴν ἀποτομίαν. Bonitas est hæc, quam ante vertimus benignitatem, diui Hieronymi sequuti sententiam; quę est quædam animi propensio ad bene merendum de quopiā, quam nō inepte vertisset Indulgētiā, cui opponit ἀποτομίαν, quæ ad verbum sonat

resectionē: ea est, quoties res ad viuum exigitur, quē & rigorem dicas licebit.

Alioqui.) Rursum ἐπεί, id est, Quandoquidē. Quod tamen recte vertit interpres.

In bonā oliuam.) καλλιέλαιον. quę contraria est, ἀγριελαίῳ. i. oleastro: vt modo dictum est. Olea, oleaster.

Fratres, mysterium hoc.) μυστήριον. Hoc loco Mysteriū nihil aliud sonat q̄ rem arcanā & paucis cognitam, neq; communicandam nisi initiatis.

Vobisipsis sapientes.) παρ' ἑαυτοῖς, id est, Apud vosipsos prudentes. & φρόνιμοι, magis ad affectum refertur q̄ ad prudentiam. Ne sitis insolentes, animique elatioris: alioqui sibi sapit, qui suis prospicit commodis.

Impietatem.) ἀσεβείας. id est, Impietates. Et eripiat. ὁ ῥυόμενος. id est, qui liberat: quasi dicas, ille liberator. Et auertet, non Auertat, ἀποστρέψει: futuri temporis verbum. Testimonium adductū est ex Esaiæ capite. 59.

Et hoc illis à me testamentum.) Est quidem Grecè, διαθήκη. Cæterum indicauit hoc & Augustinus libro De loquutionibus, Geneseos primo, frequenter in arcanis literis pro Pacto, poni Testamentum. Quanq̄ Græcis, διαθήκη, non dicta est à testando, sed ab ordinando disponendoq;.

Secundum electionem autem charissimi.) ἀγαπητοί. id est, Dilecti. Porrò duo nominatiui casus, inimici et charissimi, iuxta ordinē Grammaticum non habent vnde pendeant, nisi subaudias Sunt: sed verisimilius est casus rationē à Paulo fuisse neglectā. Alioqui dicendum erat, Charissimorū & inimicorū. Ratio casus à Paulo neglecta.

Sine pœnitentia.) ἀμεταμέλητα. id est, Quorum non possit pœnitere eum qui dedit, aut qui

promisit, quasi dicas, impœnitibilia. Augustinus alicubi legit Impœnitenda.

Propter, pro per

Propter incredulitatem illorum.) τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, i. Per horum incredulitatē, non Propter Nam propter, caussam significat: per, instrumentum aut modū. quod ad sensum attinet, haud magni refert

In vestrā misericordiam.) τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει. per vestri misericordiam. Est enim similis datiuus ei qui præcessit, τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. Sensus enim est Sicut illorum defectio vobis fecit aditum ad fidē, ita vestra fides quā miserante deo estis consequuti, prouocabit illos vt resipiscant, seq; dignos prębeant qui à deo recipiātur. Ambrosius legit, In vestra miseratione: quasi Græce legisset, ἐν τῷ ὑμῶν ἐλέει. quæ lectio si probaretur, nihil esset difficultatis. Sensus enī esset, Gentibus per dei misericordiam ad vitam vocatis, Iudæos perstitisse in incredulitate. Et fortassis interpres legit quemadmodum Ambrosius.

Conclusit enim deus omnia.) τοὺς πάντας. i. Omnes, non Oīa. Sensus idē est, nisi quod Oīa, vehementius est. Porrò quod sēqtur, Incredulitate, potest accipi & Inobediētia. Est enim ἀπειθεία. Et in incredulitatem, est Græcis, vt dicimus, Concludam me in angulum.

O altitudo.) ὦ βάθος. i. O profunditatem.

Diuitiarum sapientię.) Hæc duo nomina Gręci diuidunt interiecta coniunctione, πλούτου καὶ σοφίας, consentientibus quotquot viderim exemplaribus, etiam apud Chrysostomum: vt intelligas Paulum tria demirari in deo: diuitias, qui tam beneficus fuit erga gentes: sapientiam, qui tantam eis sapientiam impartierit: cognitionem, qui prudenter dispiciat quid cui expediat. Ad hunc modum exponit Theophylactus.

Incom

Incomprehensibilia.) ἀνεξερεύνητα.i.Inscrutabilia.atq; ita subinde citat Hieronymus.

Inuestigabiles.) ἀνεξιχνίαστοι .i.Ininuestigabiles.quemadmodum legit diuus Hilarius libro de trinitate octauo, iuxta fidem vetustissimorũ exemplariorum,id est,non vestigabiles, siue imperuestigabiles. Notauit enim huius vocis emphasim Chrysostomus, & post hunc Theophylactus. Non dixit Δυσνόητα aut ἀκατάληπτα, sed Inscrutabilia & Imperuestigabilia. Tanta est profunditas,vt nec scrutari fas sit. Iam an apud Græcos eadem sit differentia inter ἐρευνᾶν & ἐξερευνᾶν, quod Latinis est inter vestigare & inuestigare & peruestigare, considerandum est. Cæterũ diuus Hieronymus existimat Paulum retulisse locum qui est apud Esaiam capite vndecimo: Et non est inuestigatio viæ eius. Inuestigabiles.

Sensum Domini.) νοῦν, id est, Mentem, seu cogitationem.

Quoniam ex ipso & per ipsum.) In his tribus præpositionibus philosophantur theologi veteres. Thomas interpretatur, ex ipso velut ex prima omnium caussa. Per ipsum, tanquam operantem & administrantem.In ipso,tanquam in fine. licet haud me præterit hæc varie ab illo differi. Non abhorret autem multum à sententia Origenis, qui sic explicat: Quod dicit, Ex ipso, hoc ipsum quod sumus indicat. Per ipsum autẽ, quod per eius prouidentiam dispensamur in vita.In ipso vero,quod perfectio oĩm & finis in ipso erit,tunc quũ erit deus oĩa in omnibus. Ex ipso, Per ipsum In ipso.

Honor & gloria.) Græcis gloria,tantum scribitur. ἡ δόξα. Honor,non additur.

In secula seculorum.) Seculorum, additũ est à nobis. nam Græcis tantum est, εἰς τοὺς αἰῶνας. nec additur apud Origenem, nec apud Theophylactum,nec apud Chrysostomum.

Ex Capite Duodecimo.

OBſecro vos.) παρακαλῶ. Idem Hortor, poterat accipi, ſiue Adhortor. nã Græca vox anceps eſt, niſi quod id quod mox ſequitur Per miſericordiam, magis videtur obteſtantis & obſecrantis quàm adhortantis.

Vt exhibeatis corpora veſtra.) παραστήσατε τὰ σώματα ὑμῶν. Exhibetur quod ante promiſſum re præſtatur, aut quod prius occultũ profertur, velut exhibentur ſyngraphæ: frequenter in malam partẽ, vt dicitur exhibere negocium, qui faceſſit negocium: præbetur, quod ad vſum ſubminiſtratur: ita prębemus aureis dicenti, prębemus ſumptum ad nuptias. Chryſoſtomus & Theophylactus indicãt eos ꝓprie παριστῆναι, qui imperatori præbent equos bellicos. Vnde nos vertimus, prębere. Si reſpicias ꝙ in baptiſmo abiurauimus deſideria carnis, noſq; Chriſto dedicauimus, quadrat exhibendi verbũ, quo monemur hoc præſtare, quod ſumus profeſſi. Rurſum ſi conſideremus alluſum eſſe ad veterẽ morem holocautomatum, quo ſacerdos hoſtiam imponebat altari, deus autem igni cœlitus demiſſo eam abſumebat, non male congruit exhibendi verbum. Quod enim ſemel deo dicatum eſt, non oportet in alios vſus accommodare: quemadmodũ qui præbuit equos imperatori ad bellum, poſtea nihil habet cum illis commercij: nec ad priuatos vſus reuocat, quos ſemel tradidit. Annotauit & illud Chryſoſtomns, quod non dixit, ποιήσατε .i. facite corpora veſtra hoſtiam: ſed παραστήσατε, hoc eſt, tradite, vt iam deſinant eſſe veſtri iuris, ſed incipiant eſſe diuini: nefaſque ſit quę ſemel prębuiſtis imperatori deo ad bellandum aduerſus diabolum, ea denuo diaboli obſequiis accõmodare: ſimulq; monemur, vt curemus ſic tractare corpora noſtra, vt idonea ſint inſtrumenta diuinę voluntati, dignaq; quæ illius oculis exhibeantur.

Per

Per misericordiam.) διὰ τῶν οἰκτιρμῶν, id est Per miserationes. Consentientibus in lectione Chrysostomo ac Theophylacto. Annotauit numeri rationem & Origenes, putans in eo esse emphasim immensæ dei misericordiæ. Miserationes.

Rationabile obsequium.) τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν. id est, Rationalem cultum, vt appositiue cohęreat cum superioribus: idq; indicat Grçcus articulus τὴν, qui est cultus vester rationalis & spiritualis: perinde quasi dicat, Si mactaueritis & immolaueritis deo corpora vestra: hoc est, corporeos affectus, non iugulantes brutas ac mortuas pecudes, quod antehac factitatum est à Iudæis, ita demum exhibebitis illi victimam acceptam. Et rationalem vocat, non vt intelligas cultum moderatũ, hoc est, moderatam corporis macerationem, sed victimam viuam ac rationis compotem. Obsequium hic posuit pro sacrificio siue cultu. Cęterum vt ostenderet Christianorum cultum dissimilem esse Iudaicis ceremoniis, quibus immolabant brutas pecudes, adiecit rationale, nimirum ipsum hominem sentiens, qui victima est rationalis, & ob id deo acceptior, quum Iudęorum pecudes apud Esaiam abominetur dominus. Et in hunc sensum palàm citat diuus Hieronymus, quũ aliis aliquot locis, tum vero in epistola ad Pammachium, cuius initium, Sanato vulneri. Neq; secus interpretatur Origenes, nec aliter exponit Chrysostomus. Origenes attingit & aliud commentum, rationalem cultũ de quo reddi possit ratio, quasi de Iudæorum victimis non potuerit reddi ratio. Simile quiddam attingit & Theophylactus, oĩa nostra debere ratione geri, quod vt vere dictũ esse fateor, ita recedere videtur à simplicitate sermonis apostolici. Rationabile obsequium.

Sed reformamini.) μεταμορφοῦσθε .i. Transformamini, siue trãsformemini. Potest enim vtrouis accipi modo, vel vt sit indicandi modo, vel vt sit imperandi modo dictum.

In nouitate sensus.) τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοός. id est, Renouatione mentis: hoc est, Per innouationem mentis, nimirum alludens ad reprobam illam mentē in quam traditi fuerant ante, simulacris pro Deo deferentes honorem.

Quæ sit voluntas Dei bona & beneplacens & perfecta.] Mirum quod exemplar sequutus Augustinus legit ad hunc modum libro de ciuitate Dei decimo: atq; itē in epistola octogesimasexta, Ad probandum quæ sit voluntas Dei, quod bonum & bene placitum et perfectum. quasi hæc tria epitheta nō pertineant ad voluntatem dei, sed ad complexum illum verborum præcedentium, Exhibeamus corpora nostra, & cætera: & non conformemur huic seculo, sed reformemur, & cętera: vt pareamus non nostris cupiditatibus, id quod faciunt ethnici, sed voluntati diuinæ. Id si fecerimus, inquam, sacrificium fuerit bonum, placitum & legitimum Deo. Atq; vt in hunc sensum

Artic. vis. accipi possit, facit articulus additus, τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον, καὶ τέλειον. Nam τέλεια proprie dicuntur in quibus nihil possis desiderare eorum quæ ad sacri rationem ac ritum religionis pertinent. & pauló antè à sacrorum metaphora cœperat. Ambrosius cōsentit cum Augustino. Ambiguitatem sermonis facit additus articulus, τὸ ἀγαθόν. Potest enim articulus bifariam accipi, vel vt discernat voluntatē à voluntate, vel vt referat quod præcessit, Vtrūq; sensum attingunt interpretes. Iuxta priorem sensum non solum voluntas Dei distinguitur à voluntate nostra, verum etiam eadem voluntas Dei discernitur. Nam vetus ille Iudæorum cultus & obseruationes, erat quidem voluntas dei, sed non illa bona neq; beneplacēs neq; perfecta. Indulsit enim illis Dei voluntas propter imbecillitatem eorum, quemadmodum concessit populo flagitanti regem. Sed nouum testamentum erat hæc perfecta Dei voluntas. Ita Chrysostomus et

Orige

Origenes. Iam μεταμορφοῦσθε, sicut paulo ante dixi, potest esse vel imperantis vel indicantis. Imperantis, vt respondeat ei quod præcessit, μὴ συσχηματίζεσθε. Indicantis, vt intelligas per ea quæ dicta sunt de cultu rationali, nos transformari: vt transformati, scire possimus quæ sit voluntas Dei. Nisi enim mactauerimus cupiditates carnis nostræ, nō possum⁹ esse idonei: vt in actionibus nostris intelligamus quę sit voluntas Dei, sed quod nostro sensui vehementer arridet, id interpretamur esse voluntatem Dei. Simile quiddam docet ad Ephesios quinto, δοκιμάζοντες τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ κυρίῳ. id est, Probantes quid sit beneplacitum Domino. Item huius epistolæ capite secundo, καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα, καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα. & nosse voluntatē, & probare quæ sint potiora.

Dico enim per gratiam.) λέγω. Dico dixit, pro Iubeo, siue moneo. quemadmodum & Latini, Iubet saluere, & Dicit salutem. atq; ob id additur, Per gratiam quæ data est mihi: ne vel arroganter videretur eis præcipere, vel citra autoritatem admonere. Nisi malis dicta sic interpretari, vt Paulus explicet & explanet quæ superius dixerat de immolando corpore, de fugiendis huius seculi cupiditatibus: nam additis exemplis rem facit' euidentiorem. **Dico, pro Iubeo.**

Omnibus qui sunt inter vos.) παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν. Origenis interpres annotandū putauit quod apud Græcos non habeatur, Omnibus q̃ sunt inter vos, sed Omni qui inter vos est. Id quū ad sententiam nihil interesse constet, miror cûr admonendum duxerit. Nos maluimus vertere, Cuilibet, siue Cuicunque.

Sapere ad sobrietatem.) εἰς τὸ σωφρονεῖν. σωφρονεῖν, est temperatum, modestum, ac sobrium esse **σωφρονεῖν**

nonnunquam & ad pudicitiam pertinet, at non hoc quidem loco. Interpres Origenis in epistolam ad Romanos, mauult Temperantiam, quam Sobrietatē, quod ea virtus quam Græci σωφροσύνην appellant, Latinis doctis vocetur temperantia, quæ sit moderatio cupiditatum & actionum. Atque ita videlicet adducit hunc locum Augustinus epistola quadragesimaseptima. Hilarius libro de trinitate.10. Græcā vocem ὑπερφρονεῖν, reddidit Supersapere. Est autem iucunda vocum allusio in sermone Græco, quam Latinus interpres reddere nō potuit: ὑπερφρονεῖν, φρονεῖν, εἰς τὸ σωφρονεῖν. Nec hoc loco φρονεῖν, id est, sapere, pertinet ad eruditionem, sed ad cogitationē et opinionē, veluti quū quis effertur aīo, & magnificè de se sentit. Id ita esse, satis declarat Origenes. Chrysostomus item admonet hic indicari matrē bonorum omnium modestiam, hoc est, ταπεινοφροσύνην. Huic cōcordat Theophyl. Ambrosius nobiscum legit, Ad sobrietatem.

Adnominatio.

Et vnicuique sicut Deus diuisit.) Sic quidē habent & Græca: Verū vnicuique non habet quò referaē Vnde necesse est fateri & hic Paulū spectasse sensum, magis q̄ sermonis integritatē, nisi malumus sic ordinare, Quisque sapiat vt cuique Deus distribuit mensurā fidei. Origenes subindicat aliquid subaudiendum, quum ait, Vt custodiat vnicuique sicut diuisit Deus mensuram fidei.

Paulus negligēs sermonis integritatē.

Singuli autē alter alterius membra.) ὁ δὲ καθεὶς ἀλλήλων μέλη. i. Singuli autem alius alius membra: siue, vt nos vertimus, Singuli autem alij aliorum membra. significat cōmunionem membrorum inter ipsa mutuam.

Habentes donationes.) Interpres, siue quod magis arbitror, scriba, prætermisit coniunctionē, quæ partem hac cum superiore commodissime connectebat,

bat, ἔχοντες δὲ χαρίσματα. Quum enim dixisset, Singuli sumus alius alius membra, ne confusionẽ imaginaremur, adiecit: sumus quidem membra eiusdem corporis, sed habentes donationes: alioqui inabsolutus fuerat sermo. Certè Autem, additur apud Ambrosium & in exemplari Paulino, licet apertius & aptius erat Sed, quàm Autem: quemadmodum & paulò antè, Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra eundem actum habent, sed non omnia membra.

Donationes.) χαρίσματα, donationes, hoc loco vox est parum Latina.

Differentes.) διάφορα. id est, Diuersas, seu potius Dona diuersa.

Secundum rationem fidei.) κατὰ τὴν ἀναλογίαν id est, Iuxta proportionem. vt intelligas hoc esse maiora dona, quo fides tua fuerit integrior. Interpres Origenis indicat ἀναλογίαν non satis cõmode versam esse rationem, quum potius sit mensura competens, quàm ratio. Certè quod hic dixit Paulus ἀναλογίαν, paulò ante dixit μέτρον. hic dilucidius erat Pro portione, siue Iuxta portionẽ fidei. Est enim analogia, congruentia rei ad aliquid relatæ: velut quũ dicimus, Cicada magnas habet alas, pro portione corporis: nã paruę sunt alę, si ad alas conferant papilionũ — ἀναλογία proportio, siue mod

In ministrando & in exhortando.) Nomina sunt, ἐν τῇ διακονίᾳ, ἐν τῇ παρακλήσει. id est, In ministratione & exhortatione. Quanq̃ ea res nihil variat sensum Apostoli.

Odientes malum.) ἀποστυγοῦντες. i. Odio habentes. Quanq̃ hic eleganter erat Abhorrẽtes à malo: vt respondeat ei quod sequitur, Adhærentes. Cæterum bono & malo, hic ad personam referri nõ potest: quũ sit, τὸ ἀγαθόν, ad rem referatur oportet. Bonũ dixit honestatem, malum turpitudinem.

Chari

Charitatem fraternitatis inuicem diligentes.) Alius sensus est apud Græcos, τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι .i. Fraterna charitate ad mutuo vos amandum propensi. Plutarchus libellũ scripsit, περὶ τῆς ἀδελφίας. id est, De charitate fratrum inter se. quo verbo Apostoli frequenter vtuntur pro studio & amore Christianorum inter ipsos mutuo, vnde & vox Græca composita est. Ambrosius legit, Fraternitatis amore inuicem benigni. Nam φιλόστοργος Græcis dicitur, qui est propenso affectu erga cognatos aut affines: ediuerso qui non tangunt pietatis affectu, ἄστοργοι vocantur. Vult enim Paulus hoc vno nomine, Christianum esse charum Christiano, quod Christianus est. Chrysostomus plus esse putat στέργειν, quàm φιλεῖν. Cognatos enim nostra sponte amamus, etiamsi nos nullo officio prouocarunt, ac parum commodos, ferimus tamen ac fouemus, ob hoc ipsum quod cognati sunt. Mihi planè subolet librariorum vitio, Charitate, versum in Charitatem. Charitate fraternitatis, id est, fraterne diligentes inuicem. & ablatiuus Charitate, respondet ei quod sequitur, honore inuicem præuenientes. Ex altero eñ alterum nascitur, ex amore beneficentia.

φιλαδελφία

φιλόστοργοι.

Honore inuicem præuenientes.) Sensus omnino Græcis anceps est, τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι. Nam προηγεῖται τῇ τιμῇ, qui præcellit honore. Et tamen Græci, προηγεῖσθαι hic interpretãtur προλαμβάνειν, id est, Præuenire, siue occupare. Si scriptura mendo vacat, noue addidit participio casum accusandi, cui magis congruebat paternus, ob præpositionem πρό. Cæterum honorem vocat subsidium. Hoc enim conuenit fraternæ charitati, certatim se mutuo in præstandis officiis præcurrere. Tãetsi nec ille sensus absurdus est, vt intelligamus honorem

rem delatum. Vbi enim est fraterna charitas, ibi nemo sibi præripit honorē, sed alteri potius cedit, ex modestia quemque iudicans magis idoneum q̄ sit ipse: nec refragatur huic sensui, προηγεῖσθαι. Nam ἡγεῖσθαι interdum sonat existimare: quod imitati Latini dicūt ducere, vt Dignum ducere. Vnde προηγεῖται, q meliorem de alio quàm de se habet opinionem. Ηγεῖσθαι, nonnunquam est ducem esse: vnde & ἡγεμών, princeps, siue præses, hoc sequutus interpres vertit, Præuenientes: neque secus Theophylactus q προηγεῖσθαι, exponit προφθάνειν, προλαμβάνειν, id est, Anticipare.

Solicitudine non pigri.) σπουδῇ μὴ ὀκνηροί. Σπουδὴν vocat, sedulitatem & studium exhibēdi officij: & ὀκνηρός dicitur, qui grauatim aliquid facit. vnde iubet, vt non solum amemus & honorem deferamus alius alij, verum etiam alacres ac prompti succurramus inuicem.

Domino seruientes.) Origenes aut certè huius interpres, indicat in nonnullis exemplaribus scriptū fuisse, Tempori seruientes: & accipi posse, diligēter vtendū temporis occasione, quandoquidem breue est. Mihi videtur recte intelligi, boni consulendū, si quid pro tempore inciderit incommodi: nam id, opinor, est seruire tempori. quum hoc cohæret quod sequitur, Spe gaudentes. Si quis exigit tributum, pēde: si quis vectigal, solue: si quis exigit honorem, redde: si quis affligit, patere: nec ea res tristem reddat, sed spes erigat in malis animum. Item quod præcedit, Spiritu feruentes: feruor enim spiritus contemnit obstacula, & rapit omnem occasionem benefaciendi proximo. Testatur & Ambrosius sibi narratum fuisse, in Græcorum codicibus haberi, τῷ καιρῷ δουλεύοντες. tēpori seruientes. Quin & Glossa quā vocāt ordinariam, admonet duplicis lectionis ex Bedæ, opinor, au

καιρῷ. δουλεύειν.

toritate. Diuus Hieronymus in Epiſtola quadam ad Marcellam, præfert hanc lectionem qua vulgo vtimur. Sit cuique liberum quod volet ſequi. Mihi magis arridet, Tempori ſeruientes. Chryſoſtomus & Theophylactus legunt & interpretantur Domino ſeruientes. Chryſoſtomus notat emphaſim, ſeu potius epitaſim, in ſingulis verbis quibus hic vſus eſt Paulus. Non enim dixit tantum μεταδιδόντες, id eſt, Impartiamini, ſed μετὰ δαψιλείας, hoc eſt, Largiter & alacriter. neq; dixit προΐστασθε, id eſt, Prouidete, ſed addit μετὰ σπουδῆς. id eſt, Studioſe. nec dixit ἐλεεῖτε, id eſt, Misereamini, ſed ἀγαπᾶτε. id eſt, Diligite, idq; ſine ſimulatiōe. Neq; dixit ἀπέχεσθε τῶν κακῶν. id eſt, Abſtinete à malis, ſed μισεῖτε. id eſt, Odio habete. neque dictum eſt ἔχεσθε τῶν ἀγαθῶν. id eſt, Adhærete bonis, ſed κολλᾶσθε. id eſt, Adglutinemini. neq; tantum ait φιλεῖτε, ſed addidit φιλοστόργως. id eſt, Amico affectu. neq; dixit ſimpliciter σπουδάζετε, id eſt, Curate, ſed addidit μὴ ὀκνηρῶς. id eſt, Non pigre. neque dixit πνεῦμα ἔχοντες. i. Spiritū habentes, ſed πνεύματι ζέοντες, id eſt, Spiritu feruentes.

Orationi inſtantes.) τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες. quod aſſiduam ſonat inſtantiam.

Neceſſitatibus ſanctorum communicantes.) Ambroſius legit, Memoriis ſanctorū communicantes. & Origenis interpres fatetur ſic haberi in Latinis exemplaribus. Neq; admodum diſſimile veri eſt, ex μνείαις, factum eſſe χρείαις, à ſcriba quopiam eruditulo, præſertim quum in Memoriis, videretur ſubabſurdus ſenſus. Videtur autem hoc agere Paulus, vt non ſolum præſentes præſentibus impartirent charitate mutua, ſed abſentium quoque memores eſſent:

iuxta

iuxta id quod Paulus à Petro monitus facit in episto la ad Galatas, vt pauperum memor colligeret donatitiam pecuniam. Chrysostomus ac Theophylactus legunt pariter atque exponunt χρείαις, id est, necessitatibus. Necessitates enim dixit, non Delicias: & Communicantes dixit, non Subuenientes: quod cōmercium sit inter dantem & accipientem, & plus lucri facit qui dat beneficium, quàm qui accipit. Nec tamen est ἀνάγκαις, sed χρείαις, quod magis sonat Vsum, siue opus habere. Hoc ideo submonui, quod quidam non nisi in extrema necessitate putant nos dēbere subuenire proximo.

Benedicite persequentibus vos.) Græcè quidem est εὐλογεῖτε, benedicite, hoc est, bene loquamini. quod Origenis interpres exponit Bene precemini. εὐλογεῖν, aliquoties est laudare, quo pacto hic sanè non potest accipi. Neque enim iubet vt laudetur insectator, sed vt ei bene precemur, aut verbis benignis admoneatur erroris. Chrysostomus interpretari videtur de conuiciis, μὴ λοιδορεῖτε, inquiens. Nos vertimus, Bene loquamini de persequētibus vos: vt indicaremus & hunc sensum. Male audiebant discipuli apud incredulos, male audit & qui vituperatur, & cui male precantur homines: ita bene loquitur de alio qui non vituperat, & bene precatur orans pro suis inimicis, bene loquitur qui docet sine conuitiis, sed ex charitatis affectu. Bñdicere, p Precari.

Nolite maledicere.) μὴ καταρᾶσθε. id est, Ne male precemini, ne quem deuoueatis.

Gaudere.) χαίρειν. Græcis est mos, infinitiuū pro imperatiuo ponere, Gaudere, pro gaudete, & flere, pro flete: opinor, quod subaudiant, oportet. Reperitur similis tropus apud Latinos historicos potissimum, venari, pro venabatur, in quo subauditur Solet

aut cœpit. Verum hunc tropum nemo Latinus est imitatus.

Idipsum inuicem. Idipsum inuicem.) τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. id est, Idem alij in alios, siue de aliis sentiētes. Refertur & hoc ad affectum animi modesti, quo nemo putat alium se minorem, sed omnibus sese accommodat, de omnibus ex æquo bene sentiens. Vult enī Paulus in Christianis affectum esse communem, vt omnes non opibus, non genere, non eruditione, non honoribus, sed Christo metiantur, qui est omnibus ex æquo communis.

Alta sapientes.) Idem participium est quod modo φρονοῦντες, id est, Sentientes, seu cogitātes vt ad affectū animi referatur. Et connectenda est hæc particula cum sermone superiori, quā interpres malè separauit. Adiecit enim hoc Paulus, velut explicans quid dixisset, Idem inuicem sentientes. Nam vbi quisque magnificè de se sentit ac suis, alios despiciat oportet.

Sed humilibus consentientes.) τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. Humiles hic vocat nō modestos sed humilis sortis homines, veluti pauperes, ignobiles, indoctos, plebeios. Et non est Consentientes, sed potius Obsequundantes & accommodantes vos, vt suæ quisque oblitus magnitudinis, descendat ad affectꝰ inferiorum. Id quod mira diligentia, multis locis inculcat Paulus, haud ignarus ex hoc fonte maximas vitæ pestes scatere. Paulinus in epistola ad Augustinū legit, Humilibus congruere.

Prudētes. Nolite esse prudentes.) φρόνιμοι. φρόνιμον vocat, non qui sapiat, sed qui parum modeste de seipso sentiat, & ad eum modum interpretantur Græcorū commentaria.

Prouidentes bona.) Hęc verba, Non solū coram Deo, sed etiam; non sunt apud Græcos, sed tantum

tum ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων. id est, Coram omnibus hominibus. Proinde nec adduntur apud Origenem, nec apud Chrysostomum, aut Theophylactum Atque hoc quod sequitur, εἰ δυνατόν, mea sententia rectius ad superiora referretur, quum sequens particula habeat suum τὸ ἐξ ὑμῶν, quod idem pollet tametsi diuersam distinctionem sequuntur alij.

Defendentes.) ἐκδικοῦντες, id est, Vindicãtes. Est enim participium eiusdem verbi, cuius est nomẽ ἐκδίκησις, quam vertit Vindictam. Et tamen defendere, frequẽter apud Ecclesiasticos vsurpatur pro vlcisci. Alioqui defensio Christianis permissa est, si defendere est depellere iniuriam, cum exceptione inculpatæ tutelæ. — Defendentes.

Charissimi.) ἀγαπητοί. id est, Dilecti. Hoc adiecit velut eblandiri cupiens: quod alioqui durum erat lacessitum iniuria, remittere vindictam.

Mihi vindictam.) ἐμοὶ ἐκδίκησις. id est, Mihi vindicta, siue vltio: nominandi casu. Atque ita citat D. Hieronymus aduersus Ruffinũ in epistola cuius initium, Lectis literis prudentię tuę. Proinde dilucidius explicatur Deuteronomij trigesimosecundo, vnde locus hic desumptus est, Mea est vltio: hoc est, meũ est vlcisci, qui sum iudex. Nec additum est in Græcis codicibus, Et ego retribuã: sed, Ego retribuam: citra cõiunctionẽ, quemadmodum extabat scriptum in vetustissimo codice Constantiensi. — Mea vindicta.

Ciba illum.) ψώμιζε. Quod quidem haud caret emphasi. Nec enim ψωμίζειν, est simpliciter pascere, sed indulgẽter pascere, veluti minutim insipato pane, aut frustulatim cõciso cibo: id quod apud nõnullos fit, erga eos quibus fauetur in conuiuiis, quũ aliis interim liceat esurire. Si sitit, potũ da illi.) Hoc in nonnullis Græcorum exemplaribus non erat additum, Apud Ambrosium additur, atque item in vetu- — ψωμίζειν.

stis exemplaribus; prӕterea apud Theophylactum et Chrysostomū. Quanq̄ cibi nomine cōtineẽ & potus

Carbones ignis. Congeres super caput.) σωρεύσεις. i. Accumulabis, siue coaceruabis. Et, carbones ignis, Hebraica figura dixit, pro carbonibus ardentibus.

Vinci à malo quid Noli vinci à malo.) Bonū & malum, hic non refertur ad hominem improbum, aut probum, sed significat ipsum beneficium aut iniuriā. Vincitur igitur à malo, qui prouocatus iniuria non temperat animo, sed adducitur ad retaliandam iniuriam. Vincit malū bono, q malefacta benefactis repensans, efficit vt inimicus resipiscens fiat amicus. Hoc præceptum quoniam durum erat humanis affectibus, adiecit autoritatē Domini, Dicit Dominus. Atq; idem Christus præcepit in Euangelio.

EX CAPITE XIII.

Omnis anima dixit, pro omni homine.

Sublimioribus.) ὑπερεχούσαις. id est, Præcellentibus: positiuum est, non comparatiuum. Intelligit enim homines autoritate publica prӕditos, qualis est regum, præsidum & magistratuum. Quod hic vertit Sublimioribus, primæ Petri secundo, vertit Præcellenti. εἴτε βασιλεῖ ὡς ὑπερέχοντι. Siue regi, tanquam prӕcellenti.

Quӕ autē sunt à Deo.) Secus distinguunt Grӕci, αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. id est, Quæ vero sunt potestates, à Deo sunt ordinatæ. vt comma ponas post Potestates. repetit enim quod supra dixerat, Non est potestas nisi à Deo. Atque ita legit & interpretatur Ambrosius. Atque ita distinguunt vetustissima exemplaria. Et in Constantiensi habebatur Ordinatæ, non Ordinata: vt appareat hoc à librariis vitiatum. Neq; secus distinguit Augustin. etiamsi Chrysostomus ac Theophylactus more nostro distinguit. Notauit Chrysostomus ὑποτασσέ-

θω. non enim dixit πείθέσθω, quod est simpliciter parere, sed Subditi estote. Nam πείθεσθαι dicuntur, qui persuasi parẽt, hoc est, dicto audiẽtes sunt: quod vnico verbo Græci dicunt, πειθαρχεῖν; sed ὑποτάσσονται & serui. Exigit igitur Apostolus à Christianis, vt tyrannis quoque obsequundent et ferant: veluti quũ tyrannus dicit, I in carcerem, eant: pone ceruicem, ponãt. Et significantius est animæ, quàm hominis vocabulum, ne quis omnino putaret se exemptum ab obedientia principum, siue apostolus esset, siue propheta.

Damnationem acquirũt.) λήψονται. id est, Accipient: vt futuri sit temporis. Cæterum κρίμα, id est, Iudicium, haud male vertit in Damnationem.

Non sunt timori boni operis.) οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων. id est, Non sunt terror, siue timor bonorum operum. hoc est, Non sunt formidandi bene agentibus. Non enim deterrẽt benefacta, sed maleficia.

Dei enim minister est.) διάκονος. id est, ministrator. Nam de potestate loquitur. Quanquã vt magistratus nonnunquam homo dicitur magistratu fungens, ita et potestas homo potestate præditus. Et Græci addunt pronomen σοι. Dei minister est, sed in tuũ bonũ: quo minus est caussæ cur metuas aut oderis

Ideoq; necessitati subditi estote.) Græcis alius est sensus: διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι. Quare necesse est subiici. Interpres legisse videtur, ὑποτάσσεσθε, per epsylon, nõ per αι diphthongum. Quanquam si ὑποτάσσεσθε sit ὁριστικόν, idem erit sensus qui per infinitũ, quum infinitũ verbũ indicatiui vice vsurpetur. Cæterum iram Hebræorum more, vocat vltionem ac supplicium, quo castigantur admissa.

Conscientia potest accipi bifariam, vel illius qui non obtemperat ei, cui deus vult obtemperari, vel illius qui tuo exemplo putat sibi contemnendum esse magistratum, quem videt abs te negligi, & recte negligentem, non recte imitatur. Augustinus interpretatur necessitatem autoritatem principum in tollēdis rebus subditorum.

In hoc ipsum seruientes.) προσκαρτεροῦντες. Quod paulò superius transtulit Instantes: nos vertimus Incumbentes, hoc est, operam dantes & adnitentes. Pro me facit Augustinus hunc adducens locū lib. de doctrina Christiana quarto, capite vigesimo, legens, In hoc ipso perseuerantes.

Nemini quicquam debeatis.) ὀφείλετε. Incertum an sit Debetis, indicandi modo, an Debete. Sensus autem Græci sermonis anceps est, potest enim sic accipi, Soluite vnicuique quod debetis, quo soluto, desistis debere. At sola charitas non desinat deberi, sed semper persoluatur, & nihilominus semper debeatur, vt non sit finis benemerendi. Ad eum modum enarrant Origenes, Chrysostomus, ac Theophylactus. Potest & ita intelligi, vt superiora referantur ad magistratus ethnicos, vti tum erant omnes. quod sequitur, Nemini quicquam, &cæt. ad Christianos, Soluite illis quod debetis. Cæterū Christianus Christiano nihil debet, nisi mutuam charitatem. Atq; hūc sensum amplexus est Ambrosius, sic edisserens: Pacē vult nos habere, si fieri potest, cum omnibus: dilectionem vero, cum fratribus.

Charitas semper debetur.

Pax. Dilectio

Qui enim diligit proximum.) ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸ ἕτερον. id est, Qui enim diligit alterum. Interpres legisse videtur, τὸν πλησίον. Etiamsi id ad sensum minimum habet momenti.

Nam non adulterabis.) Vt modo, ita nec hic reddidit vim articuli Græci, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν

quod

quod nos expressimus, Nisi hoc, vt inuicem diligatis. Et, τὸ γὰρ οὐ μοιχεύσεις. Nam illa, non adulterabis. & cætera.

In hoc verbo instauratur.) ἀνακεφαλαιοῦται, id est, Recapitulatur. hoc est, summatim in hoc verbo continetur. Augustinus in epistola quadam vertit, recapitulatur. Sumptum est ab epilogis rhetorũ, in quibus tota caussa summatim repetitur, quam ἀνακεφαλαίωσιν vocant illi. Nam instauratur, quod instar priorum restituitur. ita dicimus collapsum ædificium instaurari. Nam Ambrosius legit, Cõsummatur. Nos vertimus, Summatim comprehenditur. dubij num recapitulari reperiatur apud Latinos: optarim certe inueniri. Chrysostomus annotauit huius verbi proprietatẽ, non dixit πληροῦται id est, Impletur: sed ἀνακεφαλαιοῦται, quo compendium ac breuitatem exprimeret. Instaurat, pro Recapitulatur.

Dilectio proximi.) τῷ πλησίον, id est, Proximo, dandi casu, vt referatur ad verbum Operatur. Confirmat enim ratione quod dixerat, epilogũ, hoc est, totius legis esse compendium in charitate. Lex diuersis mandatis deterret à lædendo proximo, Non peierabis, Non furaberis, Non adulterabis, Non dices falsum testimonium, Non occides. & quid non? Atqui charitate Christiana præditus est, is nullum omnino lædit mortalem, prodest omnibus quibus potest, & bonis & malis. Etiamsi altera lectio, τὸν πλησίον, prope habet. τῷ πλησίον legit Chrysostomus, atq; item Theophylactus.

Et hoc scientes tempus.) Hoc, pronomen apud Græcos, non refertur ad Tempus, quum tempus illis sit masculini generis. Verum ita loquitur, Et hoc, siue idque quum sciamus, nempe tempus. καὶ τοῦτο εἰδότες τὸν καιρόν. Vt & hoc, vim habeat exaggerandi, veluti quum dicimus, Scortaris, & Tempus, καιρός

hoc in quadragesima: vt intelligamus q̃ præcipit, nũc præcipue præstanda esse in lege euangelica, quæ plus aliquid exigit supra Mosi, naturæq́ legem. Tempus autem hoc loco significat opportunitatem & occasionem καιρὸν, pro quo vsurpant ὥρα. Hora, pars est diei. vnde illud, Et mutatur in horas.
Hora, est pars anni, velut hyems, ver, æstas, autumnus quarum quæque suas habet actiones: vt apud eundẽ poetam, Variisq́ mundum temperat horis.
Vnde ὡραῖον, tempestiuũ, siue pulchrũ. & ἔξωρον quod iam defloruit. Ita tempus vniuersum suis quibusdam horis distinguitur: erat hora ante legem, sub lege, sub euangelio: gentes versabantur in tenebris, Iudæi in vmbris, dissimulatus est somnus. At simul atque effulsit clarissima lux euangelij, turpe est quenquam adhuc dormire.

De somno surgere.) ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι. ἐγείρεται, qui iacebat aut sedebat. ἐγείρεται, structura quæ surgit in altum. ἐγείρεται, qui expergiscitur. Geneseos XLI. ἠγέρθη δὲ φαραώ. experrectus est autẽ Pharao: De templo corporis sui dixit apud Ioannem Dominus ἐγερῶ, excitabo. & apud Esaiam vigesimosexto, Expergiscimini & laudate: Septuaginta verterunt, ἐγερθήσονται, mutatis tẽpore & persona. Ad Ephesios. V. Exurge qui dormis. ἔγειραι ὁ καθεύδων. Et exurge à mortuis, ἀνάστα, quod est verbum anceps, quemadmodum ἐγείρεσθαι. Cæterũ ad significandam somni solutionem, propria sunt ἐκνήφειν, & ἐξυπνιάζεσθαι. Apostolus autem vitam in vitiis actam somnum appellat.

Propior nobis

Nunc enim proprior est.) ἐγγύτερον ἡμῶν, id est, Propius nos est, siue propius abest à nobis: vt

Pro

Propius, sit aduerbium, habeatq; casum præpositionis vnde fluxit. Nam Græci dicunt, ἐγγύς σου .i. Prope te. Proinde ἐγγύτερον comparatiuo conuenit duplex casus paternus, alter thematis, alter comparationis. Hoc igitur ἡμῶν, non est cōparationis, sed thematis. Velut apud nos si dicas, Sū abundantior pecuniis te. pecuniis ablatiuus est thematis, te comparationis. Nunc interpres genitiuum ἡμῶν retulit ad σωτηρίαν, quum pertineat ad ἐγγύτερον. Sentit enim salutē nunc per euangelij fidem viciniorem esse, quàm tum erat, quum sibi fiderent in philosophia & operibus legis. Alioqui si sensisset nostra salus, dixisset, ἡ σωτηρία ἡμῶν, aut ἡ ἡμῶν σωτηρία. Nunc est ἡμῶν ἡ σωτηρία. Loquitur absolute de salute omnibus aduentante.

Quàm quum credidimus.) ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν Certe dilucidius erat non modo Latinius, Quàm tū quum credebamus. Siquidem in lege Mosi opinio magis fuit salutis quàm salus, et vmbra potius quàm res. Vnde noctem vocat procul adhuc agente sole, quæ paulatim rarescit accessu luminis.

Nox præcessit.) προέκοψεν, id est, Processit, siue progressa est, & tendit ad interitum, hoc est, nox maxima ex parte peracta est, & instat dies, paulatim illucescente euangelio. Cyprianus in sermone de zelo & liuore, legit, Nox transiuit. Origenis interpres homilia trigesimaquinta, legit, Nox promouit. Chrysostomus aperte interpretatur de nocte aduentante. Apertius etiam Theophylactus. Postremo præcedendi verbum non congruit ei quod sequitur, Dies appropinquat, siue instat. Nam peracta nocte iam non imminet dies, sed dies est, iamque serum est homines excitare somno. Præcessit

Vnde

Vnde nihil est dubitandum, quin Præcessit, á librariis deprauatum sit ex Processit, qui nõ animaduerterint, procedere non semper esse Prodire in publicum, sed interdum progressum aut prouectum esse. Id ex Lucæ primo discere poterant, qui scribit Zachariam & Elisabet processisse in diebus suis, sentiens illos esse prouectę iam ætatis, quum vita nondum præterisset, sed esset vicina termino.

Appropinquauit.) ἤγγικεν. Est quidem prǽteriti temporis, sed quod Latinius reddatur Latiné per verbum præsentis temporis, incolumi sensu, Appropinquat, siue In propinquo est. Sentit enim diem aduentus Christi iam instare, noctem superioris ignorantiæ iam ad finem tendere.

Honeste ambulemus.) εὐσχημόνως. id est, composite, siue modeste. Cyprianus eo quem mox citauimus loco, vertit Decenter. Nam orta luce ob pudorem homines se gerũt verecundius, cõponuntq́ mores ad hominum iudicia. Nox enim vacat pudore.

Non in comessationibus.) Græce abest præpositio In. μὴ κώμοις. id est, Non comessationibus. etiamsi non omnino displicet addita. Comos autem Græcis deus est temulentię, et eodem nomine vocatur conuiuiũ procacius ac iuuenile. Quin & cantiones ac saltationes lasciuę, Gręcis κῶμοι dicuntur: vnde & comœdia dicta est. Et κωμάζειν dicuntur, qui coronati ac bene poti in alienum conuiuium irruebant, nõ sine tibicine: quemadmodum apud Platonem Alcibiades irrumpit in conuiuiũ Agathonis. Morem hũc fuisse apud Græcos locis aliquot declarat Athenæus.

Comos, vnde comessari.

In desideriis.) εἰς ἐπιθυμίας. id est, Ad concupiscentias: hoc est, ad necessitatem, non ad voluptatẽ. Curam autem vertit πρόνοιαν, id est, Prouidentiam. sic enim legit Origenes homilia in Exodum nona. Item

na. Item

na. Item Augustinus adducens hunc locum libro de doctrina Christiana quarto, capite vigesimo.

EX CAPITE XIIII.

Infirmum autem.) τὸν δὲ ἀσθενοῦντα. id est, Eum qui infirmus est. Nec est, In fide: sed, Fide. vt referatur ad participium ἀσθενοῦντα, non ad sequēs verbū Suscipite. vos qui firmiores estis, suscipite eum qui nondum firmus est fide.

Assumite.) προσλαμβάνεσθε. id est, Vobis adiungite, & recipite in vestrum contubernium. Qui nondum perfecte credit, non est reiiciendus, ne linum fumigans extinguatur, sed tolerandus & alendus, donec proficiat ad meliora.

Non in disceptationibus cog.) μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. id est, Non ad diiudicationes disceptationū: hoc est, non in anxiis disceptationibus, per quas futurum est vt ille alienetur, qui potius fouendus sit lenitate, donec proficiat ad perfectiora. Mirum est autem cur interpres maluerit Cogitationum, quàm Disceptationum: nisi forte non legit, διαλογισμῶν, sed λογισμῶν. Διαλογισμός apud Græcos interdum declarat inanem concertationem verborum de rebus nihili. Cogitatio, vnius esse potest. Disceptatio, complurium est. Alteri enim alteros iudicabāt: nec refert vtrum tacita cogitatione id fecerint, an sermone. Illud adiiciam, Diiudicationes cogitationum, non ita dictum, vt intelligas cogitationes diiudicatas: sed appositiue, vt intelligas diiudicatiões esse cogitatiões, quasi dixisset, tacitas diiudicationes.

Manducare omnia.) φαγεῖν καὶ ἐσθίειν, quæ significant Edere seu vesci, quum mandere, vel manducare, sit proprie cibum dentibus comminuere. Porrò πάντα, significantius vertisset Quæuis, id est, sine delectu quemuis cibum. Nam hoc quoq; significat πᾶν. Illud indicandum paucis. Credit manducare,

Credit māducare ducare, nouam esse sermonis figuram & Græcis & Latinis. Nam Græcis sonat, Putat se manducare omnia: quū sit sensus, Putat sibi licere vesci quibuslibet cibis citra delectum. Vnde rectius vertisset infinitum per gerundium, Credit sibi vescendum esse quibuslibet.

Māducet olus. Qui autem infirmus est.) ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει. id est, Qui autem infirmus est, oleribus vescitur. vt sit indicatiui modi, nō imperatiui. Totidem sanè verbis adducit Hieronymus in Ecclesiastę caput secundum. Chrysostomus legit, ἐσθίει. id est, Vescitur. itaque interpretatur. Theophylactus per omnia consentit cum Chrysostomo. Nec aliud indicat Origenes. In nonnullis Græcorum exemplaribus habebatur, ὃς δὲ ἀσθενῶν. Solet autem Paulus in huiusmodi abuti articulo postpositiuo loco pręposítiui. Vertendum igitur erat, Alius credit vescendum esse omnibus, aut quibuslibet: alius rursus qui infirmus est, oleribus vescitur. Alioqui Alius, quod præcedit in priore diuisionis parte, non habet quod ipsi respondeat.

Non spernat.) ἐξουθενείτω. quasi dicas, Nihili faciat, & pro nihilo ducat: vt Gręca vox indicat ex nihilo composita.

Domino suo stat aut cadit.) Stabit autem, σταθήσεται δὲ. Quod adducens Cyprianus in epistola libri quarti secunda, non inscite vertit proximum verbū στῆσαι, stabilire: quod tamen idem est cum superiore. Potens est enim deus stabilire illum.

Nam alius iudicat.) ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν, παρ' ἡμέραν. ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. ἕκαστος. id est, Hic quidem iudicat diem iuxta diem, ille vero iudicat omnem diem. vnusquisque, & cætera. Quod si liceat, vt par est, neglecta verborum superstitione sen-

tentiam

tentiam bona fide reddere, verti poterat in hunc modum: Hic quidem existimat aliquid interesse inter diem & diem, ille vero perinde sentit de quouis die. Diuus Hieronymus secũdo aduersus Iouinianum libro, vertit ad hũc modum: Alius iudicat diem plus quàm diem. vt παρά accipiatur pro Supra, siue vltra: quem in modum aliquoties inuenitur apud Græcos. Quanquam Græcis παρά, nonnunquam relationem habet, velut illorũ prouerbio dictũ est, τὴν πορφύραν, παρὰ πορφύραν. id est, Purpuram iuxta purpuram. Etenim qui confert, is putat alterum altero melius esse.

In suo sensu.) ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω. id est, Propria mente, siue animo certus sit, siue certam habeat persuasionem hoc est, acquiescat in sua opinione. Ambrosius interpretatur, vnusquisq; suo consilio remittatur. Alioqui abundare in suo sensu, est hominis præfracti & obstinatę mentis.

Et qui non manducat, domino non manducat.) Græci addunt, καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν, κυρίῳ οὐ φρονεῖ. id est, Et qui non sapit diem, domino non sapit. Deinde sequitur, Et qui edit, domino edit: gratias enim, & cætera. Alioqui non reddetur quod priori parti repugnet. Qui sapit diem, domino sapit. Certe apud Theophylactum additur hæc particula. Verum quoniam nostrorum codicum magnus cõsensus est, nec apud Ambrosiũ reperitur, nec apud Origenẽ, fieri potest, vt quod in Paulo defuit, de suo suppleuerit aliquis. Cæterum nos maluimus hoc loco vertere, Vescitur & non vescitur. quod non simpliciter agat de edendo, aut non edendo, sed de genere cibi: hoc est, de suilla, aut idolothyto. Porrò quoties de cibi genere loquimur, elegantius est vesci, quàm edere. Porrò pro Sapit, maluimus Curat: quod

quod verbū φρονεῖν, apud Græcos sit πολύσημον, & nunc pro sentire ponatur, nunc pro sapere, nunc pro cogitare, aliquoties pro affectum esse, nonnunquam vix habet sermo Latinus, quo reddat quod sentit.

Mortuus est & resurrexit.) Hic addunt Græci codices, καὶ ἀνέζησεν. id est, Et reuixit. Etiamsi Theophylactus ἔζησεν legit, id est, Vixit: nō, ἀνέζησεν. quod si sequimur, accipiendum est tempus præteritum pro præsenti, quod in huiusmodi verbis solet fieri, in hoc mortuus est, in hoc resurrexit, & in hoc nunc viuit vt, & cætera.

Aut tu quare spernis?) ἢ καὶ σὺ, τί ἐξουθενεῖς; id est, Aut etiam tu, cur aspernaris. vt illud prius Tu, referatur ad non edentem: posterius, ad edentem. vt non sit ociosa coniunctio καὶ. Nam non edens, ob superstitionem iudicat edentem. Rursus edēs, ob scientiam contemnit non edentis infirmitatem.

Omnes enim stabimus.) πάντες γὰρ παραστησόμεθα. id est, Omnes sistemur, siue sistendi sumus ad tribunal Christi. Nam rei siue iudicādi, sisti iudicio dicuntur, dum coguntur adesse.

Mihi flectetur.) ἐμοὶ κάμψει. id est, Mihi flectet: vt subaudias Se. Certe in vetustissimo codice vno atq; altero, Flectet, scriptum comperi, non Flectetur. Testimonium extat apud Esaiam capite quadragesimoquinto.

Sed hoc iudicate magis.) Hieronymus aut quisquis fuit Origenis interpres, in enarratione indicat hic Iudicate, dictum non pro Condemnate, sicut antea, sed pro Statuite. Iudicium enim, pro Condemnatione ponere, peculiare est Hebræis. Græcis vox anceps est, κρίνειν. quæ nunc Iudicare sonat, nūc Statuere, siue Decernere.

Iudicate, id est, Statuite.

Scio

Scio & cōfido.) οἶδα καὶ πέπεισμαι. id est, Scio & certus sum, siue Persuasum habeo.

Nihil commune per ipsum.) Interpres legisse δι' ἀυτοῦ, videtur, δι' ἀυτοῦ, alpha tenui. Atq; ita legit Ambrosius, interpretans beneficio Christi nihil esse commune. Sed rectius est quod habetur, δι' αὑτοῦ, alpha aspirato, siue διὰ ἑαυτοῦ. id est, Per seipsum, siue Per se: quia sequitur, Sed ei qui immundum existimat, immundū est. Atque ita legit Origenes, & huic consentiēs Chrysostomus ac Theophylactus, qui interpretantur, δι' αὑτοῦ, id est, τῇ φύσει. i. Natura. δι' ἀυτοῦ, per se.

Contristatur.) λυπεῖται. id est, Dolet, siue molestia afficitur.

Non ergo blasphemetur bonum nostrum.) Vestrum, est Græcis secundæ personæ, ὑμῶν τὸ ἀγαθόν. id est, Vestrum bonum.

Iustitia, pax & gaudiū in spiritu sancto.) Et hic præpositio ἐν, Hebræorū more vsurpata videtur pro διά, hoc est, Per. id quod satis indicat Origenes edisserens hunc locum.

Qui enim in hoc seruit Christo.) Græci legūt, In his: quod idē pollet. quasi dixisset, Per hęc. ὁ γὰρ ἐν τούτοις δουλεύων. Fœminina nomina retulit per pronomen neutri generis, vt simul intelligas & alia eiusdem generis, cuiusmodi sunt Iustitia, pax & gaudium. Ita quidem legit atq; enarrat Theophylactus. nec aliter legit Chrysostomus, Sed tamen refragante Ambrosio, refragante Origene, refragantibus & vetustis Latinorum exemplaribus. Duplex lectio

Et quæ ædificationis sunt, inuicem custodiamus.) καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς τῆς εἰς ἀλλήλους. id est, Quę ad mutuam pertinent ædificationem. & sub-

Tr audi-

auditur διώκωμεν. id est, Sectemur. Porrò Paulus suo more, ędificare vocat Prodesse. Etiāsi τῆς εἰς ἀλλήλους, nihil vetat quo minus & ad pacem referatur, vt intelligas pacem mutuā & mutuū auxilium. Cæterum verbum Custodiamus, in Græcis codicibus nō inuenitur, nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum. Nec opus est, quum pręcesserit Sectemur. Nec additum erat in peruetusto codice Constantiensi, nisi quod quidā inter versus adscripserat manu barbarica.

Ædificare prodesse Paulo

In quo frater tuus offenditur.) Græce est, προσκόπτει. id est, Impingit. Et in codice Donatiani scriptum erat Offendit, non Offenditur. Consentiebat vetustissimū exemplar Constantiense. Ad sensum haud magni refert, nisi quod Latinis offenditur, qui prouocatur ad iram: veluti rex offenditur, sed nō impingit: at qui conspecta puella concupiscit, offendit, nō offenditur. Chrysostomus & Theophylactus Græce loquentes, recte exponunt προσκόπτει, per σκανδαλίζεται.

Tu fidem quam habes.) Quam relatiuum, apud Græcos abest. σὺ πίστιν ἔχεις, κατὰ σαυτὸν ἔχε. id est, Tu fidem habes, in teipso habe, siue apud te solum. Atq; ita scriptū comperi in exemplari Paulino, si quis parū tribuit Græcis, etiamsi cum Græcis cōsentit Ambrosius, Chrysostomus, ac Theophylactus. Et est omnino sermo viuidior, omisso Quam. Coram deo, addidit, comprimens inanem gloriam, quę solet esse comes scientię. Fidem autem hic indicat Chrysostomus non accipi pro fide dogmatum, sed pro fiducia conscientię, quæ opponitur infirmitati ac trepidationi. Quidam ita distinguunt: Fidem habes apud temetipsum? habe coram deo. Id durius est.

Qui autem discernit.) ὁ δὲ διακρινόμενος. id est, Qui

est, Qui vero hæsitat. Quanquam participium est medium, vt possit accipi qui diiudicatur.

Ei autem qui potens est.) Hanc partem vsq; ad, Debemus autem: quidam codices omnino nō habent, quidam in fine adiiciūt epistolæ. Chrysostomus interpretatur in fine. Theophylactus hoc loco, quū is qui hunc vertit Latinè, nec hic, nec in fine transtulerit.

EX CAPITE XV.

NOs firmiores.) ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν. id est, Nos q potētes sumus, impotentium infirmitates portare. Laurentius mauult, Validi inualidorū. Sic enim redditur schema ἐναντιώσεως & προσονομασίας, quod est in Græcis vocibus. Quod idē licuisset, si vertisset, Firmi infirmorum, aut Validi inualidorū. Nam hic pro Infirmorum, Ambrosius legit Inualidorum.

Vnusquisq; vestrum.) Variant hic Græci Latiniq;. Quidam habent, ἕκαστος γὰρ ἡμῶν. id est, Vnusquisq; enim nostrum. Quidam coniunctionem γὰρ, non addunt. Tolerabilius quod quidam loco γάρ, habent δέ. Ex nostris quidam habent Vestrum, pro Nostrum: quum Græcis sit ἡμῶν, primę personę. Nec additur apud illos, Suo: tantum est, τῷ πλησίον ἀρεσκέτω. proximo placeat. Ambrosius sine pronomine legit: Placeat autem, hic positum est pro Obsequundet, ac morem gerat. Neque enim Paulus placuit omnibus, & tamē dicit, Sicut ego per omnia omnibus placeo. sed in omnibus se Paulus accōmodabat omnibus, vt omnes lucrifaceret. quemadmodum mox:

Christus non placuit sibi.) Quid erat in Christo, Sibi placere.

ſto,cur ipſe ſibi diſpliceret?Sed hoc loco Placet ſibi, qui ſuo ſeruit commodo,et quod agit,ad ſuum trahit compendium: quod genus homines Græcis φιλαυτοί dicuntur, non tantum ob arrogantiam, verum etiam ob priuati commodi ſtudiū. A quo vitio Chriſtus longiſſime abfuit,qui totum ſeſe nobis impendit.Subnotauit & Origenes hic damnari vitium φιλαυτίας.

Sed ſicut ſcriptū eſt,Improperia,& cætera.) Et hic ſermo parum eſt abſolutus,ſed contraria pars ſubaudienda eſt:Chriſtus non ſibi placuit,ſed ſibi diſplicuit.hoc eſt,non inſeruiuit ſuis commodis,ſed ſuo incommodo,noſtris conſuluit commodis, quemadmodum ſcriptum eſt,& cætera.

Quæcunque enim ſcripta ſunt.) Græcis non
προεγράφη eſt ſimpliciter ſcripta,ſed vtrobiq; προεγράφη,id eſt,Præſcripta,ſiue anteſcripta.Atq; ad eum ſanè modum adducit Auguſtinus hunc locum,epiſtola centeſima trigeſimaſeptima:Item aduerſus Fauſtum libro decimotertio,capite vltimo. Sentit enim hæc prius ſcripta quàm fierent,aut pateſierēt.& promiſſio præcedit,res ſequitur,ſcripturæ promittūt quod poſt exhibebitur.In lectione conſentiunt & Chryſoſtomus & Theophylactus.Eodem verbo vſus eſt in epiſtola ad Galatas capite tertio,Ante quorū oculos Chriſtus præſcriptus eſt.Non igitur fuerit abſurdū,ſi præſcripta accipiamus,quę propoſita ſunt imitanda.vnde & præſcriptum dicimus,exemplar ad imitandū propoſitum.Itaque præpoſitio πρό,non eſt ocioſa, declarans ea quæ ſcripta ſunt in veteri teſtamēto,per euangelium vel exhiberi vel aperiri,ne gentes crederent illa ad ſe non pertinere.Scripta ſunt autem,non ſolum vt illa crederemus,verū etiam vt imitaremur: itaque nihil vetat, pręſcripta accipi,quæ ſunt oculis propoſita;quemadmodum Galat,tertio,Paulus dicit

Chriſtum

Christum illis ante oculos præscriptum. Iam quanquam nihil est in diuinis libris, quod non pertineat ad doctrinam nostram, tamen hic Paulus proprie loqui videtur de propheticis, quæ præcesserunt ac designarunt euangelium & Christum.

Per patientiam & consolationem.) Ambrosius pro Consolatione, legit Exhortationē. Est enim παράκλησις, vocabulum ad vtrumque commune. Quanquam ad sensum huius loci nō ita magni refert vtrum legatur.

Idipsum.) τὸ αὐτό. id est, Idem. quod composite dicitur ταὐτό. Siquidē τὸ, nihil aliud est quàm articulus præpositiuus: nec Latinè redditur gemino pronomine. Et, ἐν ἀλλήλοις. id est, Inter vos mutuo, vel Inuicem.

Vt vnanimes.) ἵνα ὁμοθυμαδὸν. id est, Vt vnanimiter. Interpres legisse videtur, ὁμόθυμοι. Neque magnopere refert ad sensum.

Suscipite inuicē.) προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους. id est, Assumite inuicem. hoc est, Alius alium sibi adiungat & opituletur. vt respondeat illi, Infirmum in fide, suscipite.

In honorem.) εἰς δόξαν. id est, In gloriam. Sentit enim Paulus ferendum fratrem, vt hoc redundet in gloriam dei, qui laudatur per benefacta profitentium illū. Ita prorsus explicat Chrysostomus ac Theophylactus. Cæterum hæc particula, In honorem dei: adnecti potest particulę proxime præcedenti: Sicut Christus suscepit vos, adoptās in locum filiorum dei, qui vestra concordia glorificatur apud incredulos. aut cum superiore: Suscipite inuicem ad honorē dei, aut ad vtramque: Sicut cessit in dei gloriam, quod Christus vos clementer suscepit, ita cedet in eiusdem gloriam, si vos alius alium susceperitis. Porrò quem-

admodum verum eſt, interdum non referre vtrum Honorem dicas an Gloriam: ita frequentius accidit, vt alterum modo congruat. Habendus eſt honor parenti, Latinè dicitur. Habenda eſt gloria, non item. Et apud Græcos nonnihil intereſt inter δόξαν, & τιμήν. Nec prorſus idem valent honorare & honorificare, nec clarificare & honorare. Apud Græcos, δόξα, ſonat magnificam exiſtimationem: vnde & δοκοῦντες dicuntur, qui valent autoritate. τιμή, ſonat officij debiti perſolutionem, à τίω. vnde dictum eſt, Honos alit artes. non ſolum ob gloriam, ſed ob præmium. & honorare parentes, non eſt illorum laudes celebrare, ſed omne pietatis officium exhibere, præcipue ſubſidium egeſtatis. Quod genus eſt et illud primæ Timoth. quinto: Qui bene præſunt presbyteri, duplici honore digni ſunt. vbi inepte poneretur δόξης, pro τιμῆς. Denique quanquam hoc loco nō omnino male quadrat honoris vocabulum, tamen gloria, mihi videtur ſignificare quiddam magnificentius. Reſpondet hoc dictum illi euangelico Matthæi quinto: Vt videant opera veſtra bona, & glorificent patrem veſtrum. atque illic interpres vertit Glorificent, non Honorent, quum ſit δοξάσωσι.

Ad confirmandas promiſſiones patrum.) Interpres dum alterum verbum infinitum vertit in gerundium, alterum relinquit, obſcurauit ſententiā, quę quidem eſt huiuſmodi: Paulus veluti nōnihil digreſſus, redit ad id quod inſtituerat. Dico, inquit, hoc eſt, quæ diximus hactenus, huc tendūt, vt intelligas Chriſtum autorem eſſe noui teſtamenti, quod primum adminiſtrauit Iudæis, vt patrem oſtenderet eſſe veracem, qui illis promiſerat per prophetas. Cæterum

id voluit esse commune gentibus, non ex promisso, quanquam & de illis erat prædictum, sed ex misericordia, & hoc gratius esse donum, quod non expectãtibus obtigisset. Opposuit igitur misericordiam promissis, nam in illis ius quoddã esse videtur, hic fauor merus est. Habet enim quod expostulet, cui pollicitus sis, nisi præstiteris, & tamen plus adfert voluptatis ac laudis, quod præter omnem spem obuenerit boni. Proinde clare verti poterat hunc in modum. Cæterum illud est quod dico, IESVM Christum in hoc suo functũ officio erga Iudęos, pro veritate dei, vt ea confirmaret, quæ fuerant promissa patribus: cæterum vt gentes pro misericordia glorificarent Deum, quibus nihil erat promissum, & tamen idem cõtigit quod illis. Chrysostomus nihil offenditur sermone. Sunt qui putent vtrumque verbum infinitum pertinere ad λέγω. & tolerabile est, si in priore parte Dico accipitur, vt sit interpretantis: in altera, vt sit iubentis, Potest autem δοξάσαι, infinitũ accipi pro imperatiuo. Explanatio.

Propterea confitebor tibi in gentibus Dñe.) Extat hoc vaticinium Psalmo.18.

Lętamini gentes cum plebe eius.) Eius, αὐτοῦ ad Deum refertur, veluti communem futurum vtrique populo. Nam populum Dei dixit Iudæos. Totidem verbis hæc habentur in cantico Deuteronomij.

Et magnificate eum.) καὶ ἐπαινέσατε. Et adlaudate, quasi laudibus respondete: quale est ἐπαινάζειν. Ambr. itẽ legit, Magnificate. Quanq̃ magnificare, dictum est pro extollere, & laudibus efferre.

Erit illa radix Iesse.) Hoc testimonium extat apud Esaiam capite vndecimo.

Et qui exurget.) ὁ ἀνιστάμενος. Exurgẽs. quod tametsi præsentis temporis est, tamen interpres non absurdè vertit in futurum, quod adhęreat verbo futuri tem-

ri temporis, ἔσαι, id est, Erit. Alioqui poterat & ita verti, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν, id est, Et qui exurgat ad imperandum.

Certus sum autem.) πέπεισμαι, idest, Persuasum habeo.

Pleni estis dilectione.) ἀγαθωσύνης. i. Bonitate. Interpres legisse videtur ἀγαπωσύνης. ἀγαθωσύνης legit & interpretatur Chrysostomus, & huic succinens Theophylactus. Indicant enim hoc verbo declarari virtutem vniuersam. Est autem hic bonitas, quæ opponitur maliciæ, non quæ respondet χρηστότητι, vt sit benignitas.

Ita vt possitis alterutrū.) δυνάμενοι καὶ ἄλλους νουθετεῖν. i. Potentes & alios admonere. Atque ita quidem interpretatur Theophylactus. Apparet interpretem legisse ἀλλήλους, pro ἄλλους. & sane ἀλλήλους magis probo. Sensus est enim, Tantum valetis scientia & charitate, vt citra admonitionem meam, possitis ipsi vos inuicem admonere, si sit opus. Adq; eum modum Ambrosium legisse, declarat ipsius interpretatio: Non dixit, inquit, vt inuicem se doceăt, sed admoneăt. Nec enim ociosum est αὐτοὶ quod apud Græcos sæpenumero sonat Sponte, aut vltro. Nec est ociosa coniunctio apud Paulum: refertur enim ad Paulum admonentem: vt intelligas, Etiam si ego non admonerem vos, ipsi vos inuicem admonere possitis.

Audacius autem.) Audacius dixit, pro Familiarius, siue Liberius: & referendum est ad partem superiorem: Non est opus vobis mea admonitione, quum ipsi possitis inuicem id facere: tamē fretus bonitate vestra, non veritus sum ad vos scribere, commonefaciendi gratia magis quăm docendi. Quod quo dilucidius esset lectori, nos vertimus, Sed tamen

auda

audacius. Hoc ſchemate frequenter vtitur Paulus, quo lenimus quod poterat offendere.

Ex parte.) ἀπὸ μέρους. Hoc adiecit, mitigans quod dixerat Audacius: perinde valet quaſi dicas Aliquantulum: admiſcuit enim nonnulla liberius dicta de ſtulta ſapientia, de idolis, de libidine præpoſtera. Proinde dicit ſe quædam liberius loquutum, non q̃ illos contemneret, ſed quod illis fideret, veluti peculiaris illorum Apoſtolus. Plus enim audemus apud illos, quos familiarius amamus.

Sanctificans euangelium dei.) ἱερουργοῦντα. Quaſi rem ſacrã operans, vt reſpondeat ad λειτουργόν, qui proprie ſacrorum aut reipublicæ miniſter eſt: & ἱερουργεῖν, fungi adminiſtratione ſacrorũ. Auguſtinus in libello quo quæſtiones aliquot explicat in epiſtolam ad Romanos, pro Sanctificans, legit Conſecrans, propius exprimens Gręcam vocẽ. Voluit enim Paulus prædicationẽ euangelij rem videri cum primis ſacram, ac veluti victimam deo gratiſſimã, quod gentes redderet Chriſto dignas. Atq; huius ſacri ſe veluti ſacrificium facit. Id autẽ ſolet requiri in hoſtiis, vt pura ſit ac ſancta, & ad rem diuinã legitima: quod alibi Paulus, τέλειον vocat. Vox Græca compoſita eſt ab ἱερόν, ſacrum, & ἔργον, opus: inde ἱερουργεῖν, operari ſacris. inde ſequitur προσφορά, id eſt, oblatio.

Accepta & ſanctificata.) Et, copula redundat: nec addebatur in codice Conſtantienſi. Nam Sanctificata, refertur ad id quod proxime ſequitur, In ſpiritu ſancto: hoc eſt, p ſpiritũ ſanctũ. vt oſtendat nihil deeſſe ſuo ſacrificio, quod ipſe ſpũs ſanctus cõſecrarit.

Habeo igitur gloriam.) καύχησιν, id eſt, Gloriationem: hoc eſt, habeo de quo glorier.

Ad deum.) τὰ πρὸς τὸν θεόν .i. In his quæ ad

deum pertinent. Interpres omisit articulum τῶ. Non immutat quidem sensum, additus aut omissus articulus: habet tamē vim discernendi, vel excipiendi. quod genus est illud huius epistolæ capite primo, τὸ κατ᾽ ἐμέ. Non enim audeo.) τολμήσω, id est Audebo, vel ausim. Nam hoc ceu prooemiolo, pariter & arrogantiæ crimen excludit, & sibi fidem apud lectorem conciliat.

Eorum quæ per me non effecit.) Ambrosius sic interpretatur, quasi Paulus non possit quicquā cōmemorare eorū quæ ad laudem prædicationis pertinent, quæ per ipsum præstita non sint auxilio dei. Origenes diuersam sequitur sententiā, nimirum hāc: Nolim alienorū factorum laudem mihi arrogare, tātum ea dicā quæ per meipsum effecit Christus. Origenis interpretatio mihi magis probatur, non modo quia modestior est, magisqꝫ cohærens cū his quæ sequuntur, Sed sic prędicaui euangeliū (Nam hanc partem opponit superiori, quod pugnent inter se, narrare ab aliis facta, & ita prædicare, vt nusquā prædices, vbi prędicarint alij.) verū etiam quod non videam quomodo sensus qui placet Ambrosio ex Gręco sermone possit elici. Is ad hunc habet modū: οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο χριστὸς δι᾽ ἐμοῦ Illud certum, eorum nō posse referri ad cęteros Apostolos, sed ad ipsa facta. Poterit & hic sensus esse tertius: Non ausim quicquam loqui de factis meis, sed tantum de iis quæ Christus per me gessit. Verū Origenicæ interpretationi palmam tribuo. Emphasis enī totius sermonis est in pronomine Me, per quod excluduntur aliena facta. Vtramqꝫ sententiam interpretatione miscet ac complectitur Chrysostomus ac Theophylactus: non iacto quod ipse non fecerim, imò quod feci, non ego feci, sed Christus per me. Et Effecit, præteriti temporis est, non præsentis. cōmemorat enim quæ iam gesserat.

Pro-

Prodigiorum in virtute ſpiritus ſancti.)Græce eſt, Spiritus dei. ἐν δυνάμει πνεύματος θεοῦ. Atque ita ſanè legit Origenes ac Chryſoſtomus, & huic conſentiens Theophylactus. Quanquam ſecus habet Ambroſius, ac vetuſta Latinorum exemplaria. Nec mirum ſi Origenes enarrans meminit Spiritus ſancti, quũ dei ſpiritus, ſit ſpiritus ſanctus. Sed vox Dei, magis exprimit autoritatem miraculorum.

Per circuitum.) καὶ κύκλῳ, id eſt. Et in circuitu, ſiue vndique.

Sic autem prædicaui.) Græca nonnihil diſſonant à Latinis, οὕτως δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι. Sic autem adnitens prædicare euangeliũ. Eſt autem φιλοτιμεῖσθαι, velut ambitioſe conari quippiam. Ita Paulus ſancta quadam ambitione abſtinuit ab his locis in quibus reliqui Apoſtoli prædicauerant, vt ipſe eſſet pater & autor ſuæ gentis. Emphaſim verbi φιλοτιμεῖσθαι, verbo tantum indicauit Chryſoſtomus, dicens Apoſtolum id gloriæ cauſſa feciſſe, quod ſtudio abſtinuerit ab iis qui iam audierant euangelium. Ambroſius expoſuit per nitendi verbum. Cæterum coniunctio δέ, etiamſi commode reddi non poterat, tamen Græcis haud quaquã eſt ocioſa: ſignificat enim adiici quiddam magni momenti quod rem vehementer augeat, id quod nos per adeo, ſiue porrò ſolemus efferre: veluti ſi dicas, Alui cunctos, atque adeo ſolus, ſiue alui cunctos, porrò ſolus alui.

Repleuerim euangelium Chriſti.) Pronomen ἐμέ hic non vertit interpres, atqui aliàs addidit ὑμᾶς, ſatis dure. Deinde euangelium hic appellat euangelij prędicationem, qua in tot regionibus perfunctus erat. Quanquam aptius erat Impleuerim, aut Compleuerim, quàm Repleuerim.

Non

Non dissimili figura dictũ opinor in Euangelio, Prius quàm consummabitis omnes ciuitates. pro eo quod erat, Prius quàm peragraueritis omnes ciuitates. Annotauit Chrysostomus, quod non dixit se prædicasse sed implesse: hoc est, nihil omisisse quod ad fidum ac strennuum Euangelistam pertineret.

Et qui non audierunt de eo intelligent.) De eo, redundat. Quanquam intelligitur è superiore parte repetitum.

Propter quod impediebar plurimum.) διὰ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν. id est, Quapropter etiam impediebar sæpenumero. Nam id quoque significat, τὰ πολλά aduerbij vice positũ: & ita exponunt Græcanica scholia, nominatim & euidenter, Chrysostomus ac Theophylactus: sæpius enĩ conabatur, & semper obsistebant negotia, quibus detinebatur. Porrò illud Impeditus sum, est ἐνεκοπτόμην, quod significat rem cœptam interrumpi vt aptius futurum fuerit, Inhibitus sum, siue præpeditus sum. quemadmodum in Actis, Destinans proficisci in Bithyniam, prohibitus est à spiritu sancto.

Locum non habens.) μηκέτι τόπον ἔχων, id est, Quum non amplius habeam locum. Cæterũ locum intelligit vacuum, quẽ ob id quærebat quo plus esset fructus, sicut ante dixerat.

Ex multis iam præcedentibus annis.) ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν. id est, A multis annis, siue multis iam annis.

Spania, pro Hispania. Quum in Hispaniam proficisci cœpero.) ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν σπανίαν, ἐλεύσομαι πρός ὑμᾶς. Vt si proficiscar in Hispaniam, veniã ad vos Quanquam quidam Græci codices habebant, ἕως, nõ ὡς. Si disiunctim legatur, sonat Vt si: si cõiunctim verti poterat Simulatque, vt indicet id breui futurũ.

Cæte-

Cæterum Græci scriptores, Paulum sequuti, fraudāt Hispaniam prima regionis syllaba: quam illi solēt huiusmodi dictionibus addere, dicentes Espero, pro spero, Expecto, pro Specto: idem facientes in hac dictione quod Latini facimus in Iscariote.

Spero enim quod præteriens videam vos.) ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος, θεάσασθαι ὑμᾶς, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ. sic Latinè verti poterat: Nam spero futurum, vt isthac iter faciens videā vos, & à vobis producar, siue deducar illuc.

Quod præteriens.) διαπορευόμενος. id est, Pertransiens, siue isthac iter faciens. Cęterum illa verba ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς, vidētur adiectitia, licet addantur apud Theophylactum.

Fruitus fuero.) ἐμπλησθῶ, id est, Expletus fuero. quod quidem multò significantius est ad explicādum ingens Pauli desiderium. Atque vt magis intendat epithasin, addit Ex parte, significans inexplebilē cupiditatem.

Nunc igitur proficiscar.) πορεύομαι. i. Proficiscor: præsentis est temporis, velut & participiū qđ sequitur, διακονῶν, id est, ministrans: iam enim hoc agebat. Hoc siquidem facere dicimur, quod adornamus facere. Apostolus enim hoc dicto excusat dilationem profectionis in Hispaniam. Poterāt enim dicere, Si nihil est isthic quod te remoretur, cūr differs nos inuisere? Nunc, inquit, proficiscor Hierosolymā. Si dixisset Proficiscar, auxisset suspicionem morę longioris. Itaq; verbum præsentis temporis magis congruit Apostolico sensui. Demiror autem quur interpres participium mutarit in verbum infinitum, nisi fortè legit διακονεῖν.

Probauerunt enim Macedones.) εὐδόκησαν. id est, Approbarunt. &, Ita visum est illis. At idē verbum mox vertit, Placuit illis. Porrò εὐδοκεῖν, non solum εὐδοκεῖν.

lum sonat Probare, verum ex animo probare: quoties res non solum vtcunque placet, sed bene & ex animo placet.

Collationem.) κοινωνίαν. id est, Communionē siue communicationem. sic enim vocat eleemosynā missam, ciuili nimirum vocabulo: quasi non sit beneficium iuuare pecunia, sed censum quem habemus cū aliis communem, quum opus est illis impartiri. Cæterum quod vertit, In pauperes sanctorum: dicendū erat, Pauperibus sanctis: ne quis suspicetur sanctos habuisse pauperes, qui sancti non essent. Quū enim omnes Christiani tum dicerentur sancti, ad distinguendum pauperes ethnicos à fidelibus non erat opus genitiuo. Illud annotandum, quod Paulus videtur iungere duo inter se pugnantia, εὐδόκησαν & ὀφείλεται. Etenim qui sponte & bona animi voluntate offert, non videtur debere. vnde diuinam erga homines beneficentiam, εὐδοκίαν appellat. Tamen addit hanc vnam caussam, quod illi spiritualia impartissent.

Si spiritualium illorum participes facti sunt gentiles.) Græca sic habent: εἰ γὰρ τοῖς πνεύματι κοῖς αὐτῶν ἐκοινώνησαν τὰ ἔθνη. Paulus hoc verbo, κοινωνεῖν vtitur ambiguè, vt interdum pertineat ad dantem, interdum ad accipientem. Ad Galatas sexto: κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον, τῷ κατηχοῦντι, dixit pro Impertiat. hic ἐκοινώνησαν accipere videtur pro Participes fuerūt, vt pertineat ad accipiendum: nisi legas αὑτῶν alpha aspirato, & τὰ ἔθνη accusandi casu. Nec ad sententiā refert vtro modo legas. Vt enim accipiamus ita dictum, qd lex & Euangelium & Christus primū ortus sit à Iudæis, vt posteris debemus pro beneficio à maioribus accepto, ita posteri nobis cōmunicasse dicūtur, quod ab

ab ipſorum progenitoribus venit. Ac mox diuerſum in modum vſurpat Chryſoſtomus κοινωνῆσαι & μεταδῶναι, interpretans quod Paulus dixit λειτουργῆσαι. Annotauit & illud Chryſoſtomus, qđ ſpiritualibus addidit αὐτῶν, quod ea propria ſint cuiuſque bona. Carnalibus non addidit, quod hæ facultates non ſint tantum poſſeſſoris, ſed egentium quoque.

Quum cōſummauero.) ἐπιτελέσας, id eſt, Vbi perfecero.

Et aſſignauero.) σφραγισάμενος. id eſt, Obſignauero, vel obſignatum reddidero. ſic enim reddi ſolet pecunia. Sentit enim Paulus ſe diligēter ac certa fide velle reddere hoc munus. Quod oīs pecuniæ tractatio ſuſpecta ſoleat eſſe, prҿſertī Iudæis auariſſimis: ſubindicat tale quiddam & Theophylactus.

Fructum hunc.) Fructum, Chryſoſtomus & Theophylactus refert non ad accepturos, ſed ad eos qui contulerant: quaſi in beneficiis Chriſtianorum lucrum penes dantem ſit, nō penes accipientem. Quod ſi Paulus integre ac tuto reddidiſſet eam pecuniam, futurum erat vt Macedonibus cæteriſq; qui contulerāt ceu theſaurus quidam in tuto reconditus videretur. Hoc admonui vt lector intelligat Eis pronomen nō referre Sanctos, ſed Græcos.

In plenitudine benedictionis, & cætera.) ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ χριστοῦ. id eſt, In plenitudine benedictionis Euangelij. Benedictionē Paulus aliquoties vocat eleemoſynam. Atq; hic videtur verecunde ſignificare, vt Romani quoq; conferāt. Quanq̄ Chryſoſtomus mauult hic generaliter accipi, pro oī virtutū & officiorū genere, propterea quod addit euāgeln. Atq quod euangelij nomine dat εὐλογία eſt euāgelij. Simili tropo εὐλογίαν dixerunt

runt eleemosynam, quæ verbis amicis dabatur, quo conuiuium pauperibus dari solitum ἀγάπην.
Quidam legunt, Euangelij Christi. Noster interpres cum Ambrosio tantum habet, In benedictione Christi. ita etiã enarrat Ambrosius. Similiter legit Orige.

Obsecro ergo vos.) παρακαλῶ δὲ. id est, Hortor autem vos. Tametsi hoc sanè loco non admodũ male quadrabat Obsecro, propter ea quæ sequuntur Per Dominum nostrum Iesum Christum.

Per charitatem sancti spiritus.) Sancti superest. διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ πνεύματος. id est, Per dilectionem spiritus.

συναγωνίσασθαι. Vt adiuuetis me.) συναγωνίσασθαι. quod est, opitulari, sed certanti & laboranti. Et In orationibus, dixit pro Per precationes. quam sermonis formam oportet iam nobis esse familiarem.

Obsequij mei oblatio.) καὶ ἵνα ἡ διακονία μου. id est, Ministerium meũ. Ambrosius velut exponens legit, Vt munerum meorũ oblatio. Nos addidimus pronomen: Vt ministerium hoc meum. propter articulum Græcum, ἵνα ἡ διακονία μου.

Accepta fiat in Hierusalem.) Græci nonnihil diuerse legunt. Nonnulli sic habent: καὶ ἵνα ἡ διακονία μου, ἡ εἰς Ἱερουσαλὴμ εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις. id est, Vt ministerium meum quod est in, vel erga Hierusalem, acceptum fit sanctis. Quidã codex sic habebat, ἡ διακονία μου Ἱερουσαλὴμ. id est, Ministerium meum quæ est Hierusalem. At Theophylactus nec legens, nec interpretans addit hanc particulam, quemadmodum nec Chrysostomus. Porrò modeste vocat ministerium, quum sit alienę liberalitatis minister duntaxat.

EX CAPITE XVI.

Quæ

QVæ est in ministerio.) οὖσαν διάκονον. id est, quæ est ministra. Per hanc Phœben putãt redditam epistolam Romanis.

Quæ est Cenchris.) Cenchreis Græce est κεγχρεαῖς. aut vt in nõnullis habetur scriptũ, κεγχρεαῖς dictione trisyllaba: quod nos vertimus Cenchreensis. Cæterum quum plura sint huius nominis loca, nêpè in Troade oppidum, atq; aliud item in Italia, tamen magis consentaneum est, Paulum sentire de Cẽchreis statione nauali Corinthiorum, quandoquidẽ constat hanc epistolam è Corintho missam. Hoc etiã Origenes indicauit. Sic enim loquitur pręfatus in expositionem huius Epistolæ: Cenchris enim dicitur, locus Corintho vicinus, imò portus ipsius Corinthi

Digne sanctis.) ἀξίως τῶν ἁγίων. verti poterat, Vt decet sanctos, vt dignũ est sanctus. Aduerbio addidit casum nominis.

Priscam & Aquilam.) Origenes putat Priscã eandẽ esse quam Lucas in Actis capite decimooctauo, Priscillam appellat, cuius maritus erat Aquila Põticus genere, Iudæus religione & origine stirpis, Paulo ὁμότεχνος, nimirum artifex tabernaculorum & vt Origenes interpretatur, sutor.

Suas ceruices.) τὸν ἑαυτῶν τράχηλον. id est, Suam ipsorum ceruicem.

Et domesticam ecclesiam.) καὶ τὴν κατ᾽ οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν. Familiam Christianam, & si qui accesserant, ecclesiam vocat: vnde nos maluimus congregationem appellare, propter crassos qui putãt ecclesiam esse templum.

Salutate Ephenetum.) Epænetus dicitur, nõ Ephenetus, ἐπαινετός, quod Latine sonat Laudatus, siue Laudabilis.

Qui est primitiuus Ecclesiæ Asiæ.) ἀπαρχή. id

 est

est, Primitię, siue quod hunc primum Achiuorum cōuerterit ad Christum, siue quod hic esset praecipuus. Solent autem optima quæque in primitias separari. Ac mox:

Asiæ, pro Achaiæ.

Ecclesiæ Asiæ.) τῆς ἀχαΐας. id est, Achaiæ est Græce, non Asię: licet refragante vetustissimo codice Paulino. Chrysostomus ac Theophylactus legit Achaię. Origenes legit Asię. Itaq; citat Hieronymus locis aliquot. Qui Asiam mutarunt in Achaiam, hoc videntur offensi, quod non esset verisimile Epænetū esse primum vel dignitate vel conuersione totius Asiæ minoris, quæ in multas regiones dissecta est. Cæterum constat quoties Asia dicitur absolute, partem Asiæ minoris significari, in qua est Ephesus. Nec additur Ecclesiæ apud Græcos, vel in vetustis Latinorū exemplaribus, ne apud Ambrosium quidem. Addit autem, In Christo: videlicet interpretans quur vocarit primitias.

Quæ multum laborauit in vobis.) εἰς ὑμᾶς. id est, Erga vos. Idem enim satis colligitur ex interpretatione Origenis, apertius etiam ex Ambrosiana, apertissime ex Theophylacti. Quanquam non sum nescius in nonnullis Gręcorum codicibus haberi scriptum, εἰς ἡμᾶς. Siquidē in his facillimus est scribarum lapsus.

Andronicum & Iuliam.) ἰουνίαν. id est, Iuniam. Nam Iuliam posterius suo loco refert. Consentiebat cum Græcis vetustissimus codex è Constantia præbitus.

Qui sunt nobiles.) ἐπίσημοι. id est, Insignes. Ne quis eum de genere loqui putet.

Ampliatum.) ἀμπλίαν. id est, Ampliam. Nec est, Dilectissimum: sed Dilectum, ἀγαπητόν.

Ex Aristoboli domo.) τοὺς ἐκ τῶν Ἀριστοβούλου. id est, Eos qui pertinent ad Aristobulum, vt penulti-

ma

ma ſonetur accentu acuto, eſt enim Græcis diphtongus: nomen ab optimo conſilio dictum. Domo non addebatur in exemplari quod præbuit Conſtantia. Sic Horatius: Venimus ad Veſtę. vt ſubaudiaſ Templum. Græci, ἐν ᾅδου. ſubaudiẽtes τόπῳ. Nec abſurdè dixerimus, Veniam ad paſchæ. vt ſubaudiamus, feſtum.

Aſyncretum, Plegontam.) Legendum eſt: Aſyncritum, Phlegontem. Ἀσύγκριτον, Φλέγοντα. Aſyncritus ſonat incomparabilẽ, Phlegon incendẽs.

Herman, Patrobam, Hermen.) Diuerſa nomina ſunt. prius eſt, Ἑρμᾶν, Herman: alterum Ἑρμῆν quod Latinè ſonat Mercuriũ: atq; ita nos vertimus, ne quis in illis forte ξενίζηται.

Olympiadem.) Græce Ὀλυμπᾶν, Olympam. Apparet enim viros eſſe, non mulieres, è duobus articulis Gręcis αὐτοῖς & σὺν αὐτοῖς. At ex Olympiade non potes virum facere.

Salutãt vos omnes eccleſię Chriſti.) Diſputat Origenes quî potuerit Paulus omnium eccleſiarum nomine ſalutem adſcribere, quum veriſimile non ſit omnes adfuiſſe Corinthi, quum hęc ſcriberetur epiſtola. Sed quoniam cognouit omnium erga Romanos ſtudium, omnium nomine ſalutat illos.

Per dulces ſermones & benedictiones.) διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας. Ne quis imaginetur benedictiones vulgo dictas epiſcoporũ, Gręcis ſunt duę dictiones, χρηστολογία. quam blandiloquẽtiam, ſeu blandiloquium recte dixeris. Vnde Cæſares quoſdam oratione q̃ re benigniores, vulgo chreſtologos dictos accepimus. Et εὐλογία, ad verbum quidem ſonat benedicentiam: cęterum hic pro laudatione ſiue adulatione poſitum eſt. Inculcauit enim idẽ dictum odio vitij, nempe aſſentationis. Bñdictio χρηστολογία.

 Corda

Innocens ἄκακος.

Corda innocentium.) Græcè est ἀκάκων. quod magis significat simplices, minimeq; subdolos, quàm innocentes. Siquidem innocens Latinis dicitur, q vacat omni crimine vitæ. ἄκακος, qui expers est fraudis ac suspicionis. Siquidem innocentiæ verbum vnum est ex eorum numero quæ Cicero dicit Græcis deesse.

Vestra enim obediētia.) Appositius erat hoc loco, Nam vestra obedientia. Occurrit enim tacitæ quæstioni, quur dixerit corda simplicium: Nam vestra qui prudentes estis, &c.

Timotheus adiutor meus.) ὁ συνεργός μου. qđ sociū & consortem operis significat Græcis, quasi collegā dicas aut cooperarium. Ambrosius non inelegāter vertit, Consors laborum meorum.

Ego Terentius.) Tertius, legendum est: nō Terentius. τέρτιος. Quanq̄ in nonnullis habetur Terentius. Ambrosius legit Tertius: addit enim, Nomine non numero. Atq; ita legit Chrysostomus, ac Theophylactus Græcus interpres. Sic enim hic dictus est Tertius, vt apud Romanos dicebantur Sexti Quinti, ac Decimi.

Et vniuersæ ecclesiæ.) Latinus sermo habet amphibologiam, quod incertum sit an Gaius hospes Pauli Romanos salutet vnà cum tota congregatione an intelligendus sit hospes non Pauli solum, sed totius etiam Ecclesiæ. Apud Græcos tantum posterior sensus accipi potest. atq; ideo nos vertimus, Hospes meus & totius ecclesiæ.

Arcarius ciuitatis.) ὁ οἰκονόμος. id est, Dispensator. vnde nos, Quæstorem ærarij, vertimus. Theophylactus putat præfectū fuisse. Et prorsus hactenus erat præfectus. Arbitror significari pręfectum ęrario.

Gratia Domini nostri, & cætera.) Quoniam eadē ferè verba paulò superius posita sunt, apud Ambrosi

brosium & Origenem hic non repetuntur, nec in vetustissimo codice quem exhibuit bibliotheca Constantiensis. Apud Chrysostomum priore loco nõ additur nec in contextu, nec in enarratione, sed in fine duntaxat post doxologiam, & admonet cõuenire vt sermo noster à gratia Dei sumat exordium, & in gratiæ commemorationem desinat. Chrysostomo consentit Theophylactus.

Ei autem qui potens.) Hęc est pars quę in plerisque Græcorum codicibus non additur. In nonnullis alio additur loco, nẽpè in fine capitis decimiquarti, sicut indicauimus eo loco. In quibusdam adiicitur in fine epistolæ. Id quod & nos fecimus, præsertim assentientibus Latinis exemplaribus, etiam vetustis, et Ambrosio, cûmq; his Origene. Porrò quod nos legimus per scripturas prophetarum, Græcis est διά τε γραφῶν προφητικῶν. id est, Perque scripturas propheticas: quum neque præcedat aliquid ad quod referatur cõiunctio τὲ, neque sequatur καὶ, quæ consueuit huic subnecti, ni vis alterius coniunctionis subaudiatur in Nunc: atque hunc accipiamus sensum, quod mysterium patefactum nunc per Euangelium & olim per scripta prophetica.

Missa fuit è Corintho.) Hoc è Græcis voluminibus adiecimus, nisi quod ἐγράφη vertimus in missa est: Missa est per Phœben: cæterum scripta manu Tertij, dictante Paulo. Epistola ad Romanos vnde missa.

Annotationum in Epistolam
Ad Romanos,
FINIS.

IN EPISTOLAM PAVLI AD CORINTHIOS PRIOREM

Annotationes [redacted].

EX CAPITE PRIMO.

Vocati sancti, non Nati.

VOCATVS & vocatis sanctis.) κλητὸς & κλητοῖς nomina sunt, non participia, vt superius admonuimus, non perinde quod iam sancti sint, sed quod vocati sint ad sanctimoniam. Quemadmodum indicauit & Ambrosius. Quanquam olim omnes Christiani dicebantur sancti, ad discrimen prophanorum, nec erat titulus virtutis, sed professionis.

Prima lectio Chrysostomi et Theoph.

Ipsorum.) Latinius erat, suo. Est autem Græcis duplex coniunctio, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν. i. Suoque & nostro. Porrò sensus nonnihil est anceps. Theophylactus existimat Suoque & nostro, referri posse ad Dominum, quia præcessit Domino nostro. deinde repetens addat, Non solum nostro, sed & illorum quicunque inuocant. Ad eundem modum ordinat Chrysostomus in comentariis Græcis nondum versis, quos in hanc scripsit epistolam, si modo non fallit titulus.

Secunda lectio.

Verum hæc interpretatio mihi videtur affectata. In hac æditione quam nunc quintam damus, consuluimus alios Chrysostomi codices, & comperimus eum ita temperare enarrationem, vt αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, possit vel ad dominum vel ad locum referri, quia sicut vnus est dominus, ita vna est ecclesia. Quidam simpliciter interpretantur, siue in suis locis in quibus agunt, siue in his in quibus nos agimus. Tertius autem sensus mihi videtur argutior, & ad Paulinos affectus accommodatior. In quouis loco, siue ipsorum, siue meo, aut & ipsorum & meo. vt intelligas Paulum omnem locum suum ducere, in quo sint qui inuocant nomen Domini, quod inter Christianos charitas communia faciat omnia. Nec abhorret ab hac sententia Theophyl.

Tertia Erasmi.

indu

Iudicans Paulum obiurgaturum Corinthios ob coortum inter illos dissidium, hac vsum parasceue: quasi diceret, Si omnium qui quouis loco credũt Christo, vna eademq; est ecclesia, cur vos eiusdem rei publicæ ciues inter vos diffidetis? Ambrosius videtur Ipsorum, referre ad loca gentium: Nostro, ad Iudæorum. Ambrosij sententia.

A deo patre nostro & domino Iesu.) Anceps est sensus apud Græcos, propterea quod hic genitiuus referri potest & ad præpositionem ἀπό. vt sit sensus, A patre pariter atq; à filio pacem proficisci. Et ad nomen Patre, vt accipiamus patrẽ esse cõmunẽ Christo & nobis. Priorem tamẽ sensum sequũtur omnes. Amphibologia.

In omnibus.) ἐν παντί. id est, In omni: hoc est, in quauis re. Quanquã id quidẽ ad sensus integritatem nihil refert. et recte numerũ mutauit interpres

Sicut testimonium.) καθώς. id est, Quemadmodum. quod ad superiora referendũ est. id est, Per quæ, siue quibus rebus, nempe sermone & cognitione. Etenim quo magis illi abundabãt dotibus sacris, hoc testatior reddebatur euãgelij veritas. In eum sensum prorsus interpretaẽ Theophylactus. Nec ab hac sententia multum abest Ambrosius.

Vt nihil vobis desit.) ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι. id est, Vt non destituamini in vllo dono. Et, Vt, hoc loco non notat finẽ, sed consequentiam, velut adeo vt. Item hoc loco gratia est, non χάρις, sicut paulò superius, sed χάρισμα, quod sæpenumero Donum vertit.

Sine crimine.) ἀνεγκλήτους. quasi dicas, incriminabiles, inculpatos: ab ἐγκαλεῖν, quod est, in ius vocare: & ἔγκλημα, crimen est Græcis, indidẽ dicta vox. Est autem perfectius atq; etiam difficilius ἀνέγκλητον esse, q̃ innocentem. Siquidẽ ipsa etiã innocentia non vacat aliquoties crimine. Sine crimine, ἀνέγκλητοι

πιςός — Variè vsurpatur.

Fidelis deus.) πιςός. Paulus hanc dictionẽ varie vsurpat. Nonnunquã πιςοί dicuntur qui credunt, vt ἄπιςοι increduli: aliàs πιςοί, qui sunt bonæ fidei, præstantes quod receperint, vt hoc in loco, teste & Theophylacto, qui fidelem deum, veridicum interpretatur, ac mentiri nescium. Interim ad rem refertur, vt πιςός ὁ λόγος, pro sermone certo & indubitato. Porrò fidelis vocabulum etiam superiori competere testatur Horatius:
Vnde mihi tam fortem, tamq́ fidelem. Loquitur enim de eo, quẽ certe volebat superiorẽ videri.

In societatẽ.) εἰς κοινωνίαν. In cõmunionem, siue consortium: licet recte verterit interpres.

Obsecro vos.) παρακαλῶ. Hortor esse poterat. Quanquam & obsecro satis quadrat, siue obtestor: præsertim quia sequitur; Per nomen dñi nostri Iesu.

Vt idipsum dicatis.) τὸ αὐτὸ. i. Idem loquamini. hoc est, Consentiatis. Quod ad Romanos scribens dixit: τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est, Idem sentire, siue vt ille vertit, Sapere: quod hęc inter se cognata sint, dissentire animo & dissidere verbis.

Schismata.) Græcam vocẽ reliquit: dicere poterat Sectiones, aut dissensiones, aut dissidia.

Sitis autem perfecti.) κατηρτισμένοι. siue vt quidam habebãt ἀπηρτισμένοι, quod significat perfectum, vt corpus est, in quo nullum sit membrũ mutilum aut mancum aut inæquale, ab ἄρτιος & ἀρτίζω. Vnde nos explicãdi caussa vertimus, Sitis integrum corpus. Monet enim Paulus, vt non solum concordes sint lingua idem loquentes, verum etiam vt sicut integri corporis membra eodem aguntur spiritu, ita & illis mens sit eadem. Porrò quod dissidet, diuulsum est ac dissipatum, nõ integrũ ac solidũ

In eodem sensu.) ἐν τῷ αὐτῷ νοΐ. i. Eadem mente.

In, præ-

In, præpositio posita est pro Per: ideoq; ea omissa, sensum eundem reddidimus.

In eadem scientia.) αὐτῇ γνώμῃ. i. Eadem sententia. quod aut mutatum est à librariis, aut interpres legit γνώσει, sicut habetur in æditione Aldina, pro γνώμῃ. Sed hoc mihi verisimilius est, quum & Græcorum codices consentiāt, & in vetustissimis Latinorū exēplaribus habeāt Sentētia pro Scientia.

Ab his qui sunt Chloes.) Theophylactus Græcus interpres, Chloen familiæ Corinthiensis nomen esse putat: vt intelligas eius gentis aliquos fuisse qui Paulo significarint de Corinthiorum dissidio. Quemadmodum ad Romanos scribens dixerat, ἐκ τῶν ἀριστοβούλου. gentiles illius ac familiares intelligens. Miro vero consilio Paulus fidei caussa familiæ nomen expressit, at rursus hominum nomina suppressit, ne quid illis conflaret inuidiæ.

Deo meo.) Meo, apud Græcos non est, nec apud Ambrosium, nec in antiquis exemplaribus. Et absolutius est, vt sit deus omnium.

In nominę meo baptizati estis.) ἐβάπτισα. i. Baptizaui, primę personę, licet constanter refragantibus Latinis exemplaribus: & ad sensum nihil interest. Hac ęditione quinta, quoniam ad manū erat Gręcus codex, comperi scriptum ἐβάπτισα, tū apud Chrysostomum, tum apud Theophylactum. Certe Augustinus quum aliâs, tum libro aduersus Cresconium tertio, capite vndecimo, legit iuxta Gręcos. Verum ne quid erres lector, in hac voce sępe repetita: in primo loco, Aut in Pauli noīe baptizati estis, consentiunt Latini codices cum Gręcis: in altero loco, Ne quis dicat quod in nomine meo baptizaui, Gręci consentiunt, Latini dissentiunt, eò q͞ quidam legunt Baptizati sitis, alij Baptizaui.

Si quem alium vestrum.) εἴ τινα ἄλλον. i. Nun-

quem aliũ. Nam vestrũ, redundat: nec additur apud Ambrosium, nec apud Chrysostomũ ac Theoph.

Non in sapientia verbi.) ἐν σοφίᾳ λόγου, id est In eruditione sermonis. Siquidem σοφὸν appellant non solum quod sapit, verumetiã quicquid elegans est & eruditum. Græcis autem placebat Eruditio, sicuti Iudæis miracula ac prodigia. Et In præpositio, loco Per, posita est. & Hebraica figura dictũ est, In sapientia sermonis: pro eo quod erat, Erudito sermone, siue per eruditũ sermonem. Porrò λόγος hoc in loco sermonem significat potius q̃ verbum. Et mox, verbum enim crucis, neq; enim hic significatur dei filius. Vbi & illud obiter annotandum, hic geminũ addi articulum, ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ quo sit euidentior discretio huius sermonis de cruce simplicis & incompositi, suóque congruentis argumento, à sermone philosophorum & rhetorum fucato compositoq;.

Artic. vis

Vt non euacuetur.) ἵνα μὴ κενωθῇ, id est, Vt non fiat inanis. Nam inane dicitur quod non est solidum, sed specie blanditur.

Id est nobis.) Id est, addidit nescio quis, nã Græce est τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν, id est, Nobis autem qui salutem consequimur.

Dei virtus est.) δύναμις. Vt opponatur infirmitati & impotentiæ: quod Corinthij diuitiis essent insolentes, quemadmodum Romani tumebant imperij gloria & laude bellica.

Perdam sapientiam sapientium.) Testimoniũ est apud Esaiam capite vigesimonono.

Et prudentiam.) τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν, .i. Intelligentiã intelligentiũ: si quis ad verbum reddat.

Vbi scriba?) γραμματεύς. Id Theophylactus ad Iudæos referri putat, apud quos sapientiæ professio

ſio penes ſcribas erat, alioqui γραμματεύς ad verbum Literatorē ſonat; vnde & literatus dicitur. Neqꝫ enim Scriba ſimpliciter is dicitur Hebręis, qui ſcribit, ſed qui conſultus de rebus perplexis, ex oraculis ſcripturarum ſacrarum reſpondet. Sumptum apparet ex Eſaiæ capite trigeſimotertio.

Vbi inquiſitor?) συζητητής. id eſt, Diſputator. ad verbum ſonat Conquiſitor: nam συζητεῖν, eſt diſputare. Atque ita legit Ambroſius. Itaqꝫ ſcriptum comperi in exemplari Paulino & Conſtantienſi.

Nonne ſtultam fecit.) οὐχὶ ἐμώρανεν, id eſt, Nonne ſtultificauit, ſiue infatuauit: vt ita loquamur. Fatuum enim & ſapidum pugnant inter ſe.

Gentibus autem ſtultitiam.) ἕλλησι δὲ. id eſt, Græcis autem. quo nomine ſolet omneis complecti, qui Iudæi non eſſent.

Ipſis autem vocatis.) αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς. Dilucidius erat, Sed iiſdē vocatis: vt intelligas vtriuſqꝫ gentis Chriſtianos, quibus ex æquo Chriſtus probatur. Quum vnus vtrunqꝫ ſit, quod vtraqꝫ gens requirebat. Quid quæris Iudæe? Signa. hic eſt dei virtus. Quid tu Græce? Sapientiam. hic eſt ſapientia patris æterni. Nam id ſenſiſſe Paulum teſtantur & Gręci interpretes.

Quod ſtultum eſt dei.) ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ θεοῦ καὶ τὸ ἀσθενές. id eſt, Stultitia dei & infirmitas dei: vt adiectiuum in genere neutro poſitum intelligatur vice ſubſtantiui nominis. Annotauit hunc locū Auguſtinus in opere de doctrina Chriſtiana, libro ſecundo, capite decimotertio, oſtendens in hac interpretatione, non abeſſe amphibologiam, quod incertū ſit an Hominibus, ſit dandi caſus, an auferendi; quaſi dicas, ſtultum eſt tibi, ſed ſtultius huic. Id incommodi vitari poſſe putat, ſi vertas, Fortius eſt ꝙ homines, & ſapientius eſt ꝙ homines. Atque ita ſane refert libro aduerſus Fauſtum duodecimo, cap. vigeſimotertio.

Stultitia dei.

Amphibologia.

Porrò

Porrò stultitiam & imbecillitatem dei, vocat prædicationem crucis, siue quod ea res stulta & imbecillis videretur impiis, siue quod ad ineffabilem illam dei sapientiam ac potentiam, hæc quodammodo stulta esset & imbecillis. Vt enim omnes iustitiæ hominum coram deo sunt veluti pannus mulieris menstruo fluxu pollutæ, ita vniuersa mortalium sapientia, si componatur ad incogitabilem illam ac cœlestem sapientiam, stultitia quædam dici possit.

Videte enim.) βλέπετε γάρ. Tametsi Græca vox anceps, tamen sensui magis congruit Videtis, q̄ modus imperatiuus Videte. Nec enim admonet vt videant quod sciebant, sed quod perspicuum erat, trahit in argumentum. Theophylactus interpretatur per imperandi modum. Atque item Chrysostomus, quum tamen huius enarrationi magis congruat indicandi modus. Apostolus enim citat ipsos Corinthios testes eorum quæ dixit. Ipsi videtis inter vos esse electos, qui iuxta mundum stulti sunt & contempti. Sensus tamen eodem recidit.

Vt confundat.) καταισχύνῃ. id est, Pudefaciat, aut suffundat, potius quàm confundat. nam confundi dicitur, qui perturbatur.

Vt confundat sapientes.) Mirum est cur Paulus non seruauerit vtrobique generis similitudinem. Nam ad stulta opponit sapientes, non σοφά, id est, sapientia siue docta: & tamen in cæteris reddit neutrum genus, fortia, & non fortes.

Et ea quæ non erant.) καὶ τὰ μὴ ὄντα. Quum ante dixisset, ἐξουθενημένα. hoc est, Pro nihilo habita, siue ad nihilum redacta, Hebraica figura rem auxit, quemadmodum & in superiori epistola, vocat ea quæ non sunt tanquam sint: non esse intelligens quæ sint contemptissima, siue perditissima. Vnde nihili hominem dicimus, nullius precij hominem.

Vt ea

Vt ea quæ sunt destrueret.) καταργήσῃ. quod aliquoties vertit, Euacuaret. Est autem antiquare & velut obliterare.

Omnis caro.) πᾶσα σάρξ. Mollius erat, Vlla caro. Quod & ipsum Hebraica figura dictum est. Siquidem hic carnem pro homine posuit, vt superius animam: Omnis anima potestatibus sublimioribus: & cætera.

In conspectu eius.) Exemplaria Græca variant. Sunt enim quæ habeant θεοῦ, pro αὐτοῦ. licet hoc ad sententiam perpusillum referat.

Ex ipso autem.) ἐξ αὐτοῦ γάρ. potest accipi, Ex eodem enim: hoc est, nec ex diuitibus, nec ex sapientibus, sed sine discrimine ex eodem. Id mollius esset, si adderetur articulus τοῦ αὐτοῦ. Etiamsi Ambrosius refert ad patrem, atque item Theophylactus: vt sit sensus, Non est quod alius alium oderit aut fastidiat, omnes ex eodem patre nati estis, nempe filij dei: idque per Christũ. Quo loco palam indicat Theophylactus, præpositionem ἐν poni loco διά. quod nos & aliâs indicauimus.

Qui factus est nobis.) Hoc perinde sonat Græce, quasi dicas, Cœpit nobis esse sapientia, vel fuit nobis sapientia. ὡς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία. Velut illud, Ante me factus est. id est, Cœpit esse prior me.

Qui factus est nobis sapientia.) Post Sapientia, Græci habent ἀπὸ θεοῦ. id est, à deo. quod in nostris aliquot exemplaribus non legitur, quum habeatur apud Ambrosium, & in exemplari Paulino. Ambrosius etiam interpretatur, atque item Theophylactus indicat non sine caussa adiectum, à deo.

Vt quemadmodum scriptum est.) Non dubium est quin Hieremiæ capite nono.

EX CAPITE SECVNDO.

In subi-

IN ſublimitate.) καθ᾽ ὑπεροχήν. id eſt, Iuxtā eminentiā. Nec eſt In, apud Græcos, ſed κατὰ, Iuxta, aut ſimile quippiā. Ambroſius legit, Cum eminētia. Paulinus codex habebat, Per ſublimitatem ſermonis.

Teſtimonium Chriſti.) Dei, eſt apud Græcos, non Chriſti.

Non enim iudicaui me ſcire.) οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τί. id eſt, Non enim iudicaui vt ſcirem aliquid. Fortaſſis Iudicaui, refertur ad conſilium veniendi. Siquidem Græci interpretes diſſimulant huius articuli vim τοῦ, quod præponitur verbo infinito. Aut, quod magis arridet, Iudicaui, poſuit pro Æſtimaui: velut in epiſtola ſuperiori, Alius iudicat diem ad diem. Senſus igitur erit, Non æſtimaui me alicuius precij, ob id quod ſcirem aliquid inter vos: & cætera. Nam vbi cauſſa ſignificatur, ſolet in his ſubaudiri ἕνεκα, vt ſit ſenſus: ἕνεκα τοῦ εἰδέναι. Certe Hilarius libro de trinitate decimo, citans hunc locum non addit pronomen Me.

Non in perſuaſibilibus.) πειθοῖς. id eſt, Suaſoriis, & ad perſuadendum appoſitis. & σοφία, ſæpe doctrinam ſignificat.

In oſtenſione ſpiritus.) ἐν ἀποδείξει. quod propemodum ſonat Oſtentationem. Nam rhetores ἀποδείξεις vocant orationes, quas oſtentandi ingenij gratia recitant auditoribus: quod genus extant aliquot Luciani & Apuleij. Mathematici quoque vocant ἀπόδειξιν, vbi rem picturis oſtendūt: & dialectici ſyllogiſmum è principiis rem certam colligentem, ἀπόδειξιν appellant. Paulus ἀπόδειξιν appellat, quum ipſa re præſtatur ac declaratur ſpiritus apoſtolicus.

Stultitia Chriſti. Sapientiam autē.) Ex hoc loco apparet quid

Paulus

Paulus senserit, quum tribueret deo stultitiam, nimirum ad collationem huius sapiētię quam loquebatur inter perfectos.

Neq; principū huius seculi.) ἀρχόντων. Quod quidam interpretati sunt dęmones, reclamante Chrysostomo simul & Theophylacto, qui principes exponunt, philosophos, oratores, & alioqui doctos, qui olim in republica regnabāt. Porrò quod apud ethnicos erant oratores & philosophi, hoc apud Iudæos scribæ & pharisæi. Qui destruuntur, καταργουμένων, videtur referri posse ad vtrumque, huius seculi, & principum, quæ abolentur: vt intelligamus vtrumq; abolendum, & seculum hoc, & huius seculi principes.

Principes huius seculi.

In mysterio quæ abscondita.) Græcis Absconditam, non pendet ab iis verbis quæ proxime præcedunt, In mysterio. quasi dixerit, reconditam in mysterio. Sed loquimur, inquit, non propalam aut passim, ne simus offendiculo, sed secreto: nec inter quoslibet, ne rosas obiiciamus porcis, sed inter perfectos: neque quamlibet sapientiam, quam alij philosophi publice profitentur, sed arcanam illam & reconditam, atq; vt ita loquar, retrusam. Id ita esse arguit articulus Græcus additus participio, τὴν ἀποκεκρυμμένην. Atq; ita legisse videtur, quisquis fuit qui libros Origenis transtulit aduersus Celsum. Neque secus legit Augustinus in collectaneis Bedæ: nisi quod Græcis est, Quæ abscondita est: non, Quod absconditum. Ad eundem modum adducit Hieronymus præloquens in tertium commentarium, in epistolam ad Galatas: Sed loquimur dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est. Atque ita scriptum comperi in vetustissimo codice Paulino. Consentiebat vterque codex è Constantia nobis suppeditatus. Neque secus adducit hunc locum Ambrosius libro De fide, tertio, capite tertio, Conuenit enim vt quæ sunt arcana, non

non palam effutiantur, sed secreto iis qui digni sunt, communicentur.

Nunquam dominum gloriæ.) οὐκ ἄν, est Græcis. hoc est, Nequaquam.

Sicut scriptum est.) ἀλλὰ καθὼς γέγραπται. id est, Sed sicut scriptum est. vt coniunctio connectat sermonem cum superioribus: Non loquimur sapientiam huius mũdi, sed ea loquimur quę nec oculus vidit, nec auris, & cætera. Porrò quod mox præcessit: Quam prædestinauit deus. ἣν προώρισεν. rectius est Præfiniuit, siue præordinauit: videlicet suo tempore reuelandam, ne rem putarent nuper inuentam.

Quod oculus non vidit.) Recte quidem admonet Laurentius, verbum singulare Descendit, vertendum fuisse in plurale, propter nomen neutri generis. Atq; ita citat Diuus Hieronymus, quum aliis aliquot locis, tum aduersus Ruffinum, ascenderunt, non ascendit, ἀνέβη. & Quæ, non quod. Eandem scripturam comperi in altero exẽplari Constantiensi miræ vetustatis. Verum magis mouet articulus postpositiuus ἃ in initio sermonis: nam is reddit orationem inabsolutã, tam apud Latinos quàm apud Græcos, nisi subaudias Sunt. Porrò testimonium hoc Paulus sumpsit ex sexagesimo quarto capite Esaiæ, sententiæ magis exprimens veritatem, quàm verba annumerans.

His qui diligũt illum.) τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. id est, Diligentibus se.

Etiam profunda dei.) καὶ τὰ βάθη. id est, Etiam profunditates. Quanquam id quidem ad sensum perparui refert.

Quis enim scit hominũ, quæ sunt hominis.) τὰ τοῦ ἀνθρώπου. Quod Augustinus libro De ciuitate dei, primo, non ineleganter explicuit. Quid agatur in

tur in homine. vertere poterat, Et statum hominis, aut res hominis.

Sed in doctrina spiritus.) Græce sic habet, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ᾽ ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἁγίου. id est, Nō in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctis spiritus sancti. vt subaudias, verbis. Doctis autem hoc loco nomen adiectiuum, non participium: & genitiuus Sapientiæ, ad Doctis refertur magis quàm ad Verbis. Quasi dicas, Non in verbis callentibus humanam sapiētiam, sed in verbis peritis spiritus: hoc est, quæ habent doctrinam spiritus, quę numinis afflatu contigerit.

Spiritalia comparantes.) συγκρίνοντες. id est, Conferentes, componentes: ne quis accipiat Comparare, pro Parare. Nec enim ad homines refertur spiritualibus, sed ad res: quibus accommodandam putauit Paulus eloquentiam item spiritualem, ne videretur absurdum, cœlestem illam philosophiam, humanis verborum ornamentis commendari. Et huic sententię suffragatur Chrysostomus, inquiens, ad confirmandum euangelium non esse opus humana philosophia, sed sufficere sibi scripturam: velut ad probandum, quod Christus natus sit de virgine, aut mortuus reuixerit, non adhibendę sunt philosophorum rationes, sed vel oracula typiq; veteris instrumēti, vel miracula. Qui in paradiso creauit arbores absq; semine, qui Adam creauit ex argilla, Euam è costa viri, terrā è nihilo, ei facile fuit è virginis substantia creare corpus humanum, aut mortuum reddere vitę. Quicquid enim in scripturis est, spirituale est, quia ab eodem spiritu proditum.

Animalis autem homo.) ψυχικός. Velut animum, hoc est, affectus sequens humanos. Etenim quum Paulus hominem diuidat in treis partes, carnem, animam, & spiritum: hic animæ vocabulo, pro carne videtur abusus. Tres hominis partes iuxta Paulum.

Stultitia enim est illi.) Est, pluratiue erat vertendum, Sunt: vt intelligas ea quę sunt spiritus, illi esse stultitiam. Nam verbū singularis numeri, vice pluratiui positum est.

Spiritualiter examinatur.) ἀνακρίνεται. id est, Diiudicatur. quod verbum mox sępius vertit, Iudicatur. Rursum hic Examinantur, erat dicendum multitudinis numero: vt subaudias quæ præcedunt, nempe, Ea quę sunt spiritus. nisi ὅ,τι sit articulus, nō coniunctio Quòd. vt hic sit sensus, Non potest intelligere ea spiritualiter diiudicari, quū sit ipse carnalis. Et tamen Ambrosius accipit singulari numero.

Sicut scriptum est, Quis enim cognouit.) Sicut scriptum est, in Græcis codicibus nō inuenio, nec in vetustissimo codice Donatiani. Cōsentiebat vterque codex è Constantia missus. Cæterum testimonium quod sine nomenclatura retulit, est apud Esaiam capite quadragesimo.

Aut quis instruxit eum?) ὃς συμβιβάσει αὐτόν. id est, Qui instruet, aut docebit eum? Donatiani codex habebat, Qui instruat eum? non multum dissidēs à Græcis. Suffragabatur exemplar vtrumque Constantiense. Quanquam Græcis ambiguum est, Qui, pronomē vtrum ad mentem referatur, an ad dominum. Tametsi ipse malim in eam legi sententiam, in quam legunt omnes: Quis cognouit mentem domini? qui instructurus sit illum? Quod vt fieret euidentius, explicuerunt per coniunctionem disiunctiuam.

Nos autem sensum.) νοῦν. id est, Mentem. & tenemus magis quadrabat q̄ habemus, vt accipiamus domini mentem perfectis esse cognitam.

EX CAPITE TERTIO.

Quasi

QVasi spiritualibus.) ὡς, Vbique est: quod, per tanquã, recte vertisset vbiq;. Quanquam hic quoq; sermo iuxta rationem grammatices habet nõnihil imperfectum, plenus erat futurus, si dixisset, Non potui vobis loqui tanquam spiritualibus, sed loquendum fuit tanquam carnalibus.

Tanquam paruulis in Christo.) ὡς νηπίοις. νήπιος, significat infantẽ adhuc pusillum & stultum, parumq; prudentem, potissimum ętate. Poterat igitur dicere, Infantibus in Christo. Porrò datiuus hic paruulis, ad superiora pertinet, hoc est, ad loqui, non ad id quod sequitur, Lac potum dedi: id quod ex Græco liquet sermone. Atque ista distinctio seruatur in vetustissimis Latinorum exemplaribus. Non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus, tanquã paruulis in Christo. Quę distinctio si placet, subaudiendum est Loquendum erat.

Non escam.) Aut ferenda est ἀκυρολογία, aut aliquid subaudiendum est, γάλα ὑμᾶς ἐπότισα καὶ οὐ βρῶμα. quod ad verbum ita sonat: Lacte vos potaui et non cibo. Quis autem potat hominem cibo? Vnde Theophylactus enarrãs addidit προσήνεγκα. id est, obtuli: vt hoc ad cibum pertineat. Nos quo sermonis absurditatem effugeremus, ita vertimus Lactis potu vos alui, nõ cibo. In vetustiore codice Constantiensi tantum erat, Lac vobis dedi non cibum.

Sed ne nunc quidem potestis.) ἀλλ᾽ οὔτε ἔτι νῦν δύνασθε. id est, Imò nec adhuc nunc potestis. Quanquam id nihil ad sententiam.

Zelus & contentio.) Græci ita ponũt: ζῆλος καὶ ἔρις καὶ διχοστασίαι. id est, Æmulatio & lis & seditio.

Nonne homines estis?) Et hic pro homines, Græcis est, σαρκικοί. id est, carnales. Tametsi in castigatioribus exemplaribus nostris scriptum reperio carnales, velut in Paulino, consentiente vtroque Constantiensi. Atque ita subinde adducitur ab Augustino, quum aliâs frequenter, tum libro de Continentia capite quarto, quemadmodum legimus apud Græcos, consentiente Græcis Ambrosio. Nam mox sequitur, Et secundum hominem ambulatis: quæ pars parum apte cohærebit cum superiore, Homines estis, quum idem bis diceretur. At pauló post, homines vocat, idem tamē intelligi volens, Ego quidem sum Pauli, ego vero Apollo, nonne homines estis?

Quid igitur est Apollo?) Quis, est Græce: non Quid. τίς. sed refragantibus nostris omnibus: & haud scio an Græci legāt deprauate, præsertim quum sequatur, Itaque neque qui plātat est aliquid. Quid enim posuit, pro cuius momenti: vt alibi dicit, Ea quæ non sunt, pro iis qui nullius sunt precij. Ita legisse Chrysostomum subindicat illius interpretatio. Et Apollos est nominandi casus, non Apollo, ἀπολλώς, cuius genitiuum facit Apollo.

Apollos

Eius cui credidistis.) ἀλλ' ἢ διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε. id est, Nisi ministri per quos credidistis, hoc est, non autores fidei vestræ, sed ministri duntaxat. Atque hanc scripturā comperimus apud Chrysostomum ac Theophylactum, Ad sensum haud magni refert.

Et vnicuique sicut dominus dedit.) Hic sermo parū est absolutus, nisi legas, ꝓut vnicuique dn̄s dedit.

Vnum sunt.) τὸ ἕν εἰσιν. hoc est, Idem sunt & nullius discriminis. Quantum ad hoc quod vterque alienum agit negotium, neuter suum, vt ab iis velut autoribus debeant sibi cognomentum asciscere, & factionibus inter se dissidere.

Dei

Dei enim adiutores ſumus.) συνεργοί. Cooperarij legit Auguſtinus. Ambroſius legit operis participes, velut explicans Græcam vocem.

Dei agricultura.) θεοῦ γεώργιον. id eſt, Dei agricolatio. Eſtis, verbum tantum apud Græcos apponitur in proxima orationis parte, Dei ædificatio eſtis. Atque ita legit Ambroſius.

Vt ſapiēs architectus.) ἀρχιτέκτων. Qui princeps & autor eſt fabricę. Nam in iacendo fundamento ſummum eſt negotium. Hic σοφόν, plane poſuit pro docto & ſcito.

Fœnum, ſtipulam.) καλάμην. id eſt, Culmum. Apoſtolus videtur alludere ad locū qui eſt apud Eſaiam capite primo: Et erit fortitudo veſtra vt fauilla ſtupæ, & opus veſtrum quaſi ſcintilla & accendetur.

Dies enim domini.) Domini, additū eſt à ſcriptore, ſiue ab interprete volente ſermonē facere explanatiorem, quum apud Gręcos non ſit, atq; adeo in Paulino exemplari non erat adſcriptum. Theophylactus nec legit, nec interpretatur. Sed tamen articulus facit propemodum, vt de certo die debeat accipi, ἡ γὰρ ἡμέρα, quaſi dicas, Nam ille dies.

In igni reuelabitur.) Reuelatur eſt præſentis temporis, ἀποκαλύπτεται, vt ſenſus ſit abſolutus, omne opus igni perſpicuum fieri. Nam duo verba futuri temporis inter ſe reſpondent, declarabit & probabit, cæterū reuelatur, annectitur ſuperiori verbo Nam dies ille declarabit, opus huius aut illius per ignem aperiri ac patefieri quale ſit. Siquidem interpres, quia, poſuit pro quod: etiamſi apud Græcos non liquet, ὅτι coniunctio ſit, an articulus poſtpoſitiuus pro ὅ, τι. Reuelatᷓ

Vniuſcuiuſque opus.) Hic Ambroſius legit,

Qui facit hoc opus, manifestus erit: si modo codex mendo vacat.

Detrimentum patietur.) ζημιωθήσεται. id est, Damno afficietur. Veniam consequentur vtcunque, si resipiscant, cæterum nihil auferent præmij qui luserunt operam.

Violauerit, disperdet.) φθείρει, φθερεῖ, id est, Destruit, destruet. iucũda vocum allusio, Et idem verbum variauit interpres, sed recte, quod apud Latinos non responderet allusio. Est enim Græcis φθείρω corrumpo, vt corrumpitur virgo, aut res sacra: est & perdo.

Quod estis vos.) οἵτινές ἐστε ὑμεῖς. id est, Qui estis vos. sicuti paulò superius, Quod est Christus Iesus, siue qui est Christus Iesus: vti cõperio in vetustissimis exẽplaribus. Tametsi hoc nihil ad sensum. Testimonium adductum est ex Iob capite quinto.

Stultus fiat vt sit sapiens.) Cũm Græcis sit γενέσθω & γένηται, fortassis vtrunque vertendum erat eodem verbo, Stultus fiat, vt fiat sapiens: siue stultus sit, vt sit sapiens.

Comprehendo. Comprehendam.) ὁ δρασσόμενος. id est, Qui comprehendit. Est enim δράσσεσθαι, fugientem è cursu reprehendere, manuque iniecta capere.

In astutia eorum.) Eorum, referendum est ad sapiẽtes: vnde Latinius erat Ipsorum, vt accipiamus stulte sapiẽtes, sua ipsorum astutia fuisse captos ac reuictos, dum ipsa re comperiunt, sapientiam suam nihil profuisse ad veram felicitatem.

Omnia enim vestra sunt.) Non repetitur secundo loco Enim, & officit sententię. Iteratur enim hæc particula confirmandi gratia, quasi diceret, Omnia, inquam, vestra sunt. Hoc loco consentit Ambrosius cum Græcis.

EX CAPITE QVARTO.

Dispen-

DIspensatores ministeriorum.) μυστηρίων .i. Mysteriorum, siue arcanorum: consentiẽtibus omnibus, etiam Thoma, pręter paucos codices deprauatos, sed tamen euulgatissimos. Et melius erat Æstimet, q̃ Existimet: non enim ad hunc modũ quisquam loquitur Latinè, Existimas me vt regẽ, sed existimas me regẽ. Nec additur de existimatione, sed ęstimatione. Nõ enim vult Paulus Apostolos pluris fieri, q̃ fieri debeant ij, qui rem administrant alienam. Et dispẽsatores hic œconomi vocanť, q administrant quidem, sed rem alienam & rationem reddituri.

Hic iam quęritur.) ὃ δὲ λοιπὸν ζητεῖται. id est, Quod autẽ superest quęritur, siue deinceps, siue posthac quęritur. Interpres legisse videtur ὧδε, non ὃ δὲ. i. Hic, non Quod autẽ: sed magno consensu refragantibus Gręcis oĩbus. Quęritur, autem hoc loco significat Spectatur, siue requiritur: nam fides in œconomo potissimũ spectari solet: autoritas penes dominum est. Porrò In dispensatoribus, rectius erat q̃ Inter dispensatores. Neq; enim hoc inter œconomos disputatur, sed ab illis requiritur.

Aut ab humano die.) Hunc locũ alicubi citat Hieronymus, vt ostendat Paulũ non admodum elegantem fuisse in lingua Gręca, sed quędam Cilicum more dixisse: nam Cilix erat Tarsi natus. Cęterum vt paulò superius diem dixit, pro iudicio, quo modo alibi sępe diem Domini vocat, ita hic humanum diem dixit, pro iudicio humano, reis enim dies dicitur.

Nihil enim mihi conscius sum.) An Latinè dicatur, nihil sum conscius, quemadmodum dicitur, nõ sum id nescius, non satis apud me liquet, Gręcè verbum est, nihil mihi conscio. Sic & Horatius:

Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

Οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα.

Itaq; nolite.) ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε .i.

Ne ante tempus aliquid iudicetis. Augustinus legit, Nolite ante tempus quicquam iudicare: quũ aliis aliquot locis, tum explanans Psalmũ octogesimũ octauum: item ad Probam viduam de orando deo.

Transfiguraui in me & Apollo.) μετεσχημάτισα.i.Transfiguraui. hoc est, aliorum personã in nos duos transtuli, & sub persona nostra de malis dispensatoribus loquuti sumus, ne quos offenderemus. Item Apollo hoc loco accusandi casu debet accipi, In me & in Apollo. Atq; hic nonnulli Latini codices habent mendose, Vt in vobis discatis, secundæ personę, pro nobis, primæ.

Ne supra quàm scriptum est.) Græce paulo diuersius est, μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς μὴ φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου .i. Non supra id quod scriptum est, sentire: id est, de vobis ipsis sentire. Ne vnus pro vno infletur aduersus alterũ. Est autem sermo perturbatior, verũ dilucidior erit, si vnus pro vno pertineat ad singulos discipulos ac prę ceptores, vt hic infletur nomine Apollo, ille noĩe Pauli, hic nomine Cephæ: & quod sequitur, Aduersus alterum, pertineat ad Christianos inter se discordantes, ob studia pręceptorum, qui mos esse solet cõtentiosis. Quandoquidem vnus pro vno, positũ est pro, alius pro alio, siue vt melius dicam, alius de alio, siue super alio, Illud nouũ quod ἵνα μὴ indicandi modo adiungitur, nisi forte pro φυσιοῖσθε deprauatum est φυσιοῦσθε, aut nisi variat hic quoq; synæreseos ratio, sicut in aliis nonnullis. Et in nõnullis Græcorum exemplaribus congeminatur μὴ in nonnullis semel duntaxat ponitur.

Quis enim te discernit?) διακρίνει.i.Diiudicat Ita Sanctꝰ Ambrosius. Et Theophylactus, discernit, interpretatur Iudicat, ἐκρίζει. addens hominũ

iudicia

iudicia falli. Cæterum διακρίνειν, in sacris literis aliquoties vsurpatur pro dubitare, siue hæsitare, nonnunquã pro anteponere: quemadmodum διαφέρειν. interdum sonat differre, interdum excellere, velut huius epistolæ capite vndecimo, non diiudicans corpus domini, μὴ διακρίνων: quod enim aliis præferimus, separamus à turba. Hoc ideo admoneo, quod hic Paulus loqui videatur de primoribus, quos non patitur se cuiquam præferre, eo quod si qd habent supra cæteros, ex sese non habent. Si q quod est in τίς, transferretur in finem verbi, διακρίνει, sensus esset commodior, τί σε διακρίνεις. i. cur teipsum tanq̃ præstantiorẽ à vulgo segregas.

Sine nobis regnatis.) Regnastis, est Græce ἐβασιλεύσατε. & vtinam regnetis, ἐβασιλεύσατε, id est, regnassetis. Quanquam in huiuscemodi Græci nonnunquam præteritis pro præsentibus abutuntur. Verti poterat, Regnum consequuti, siue adepti estis & consequuti sitis.

Tanquam morti destinatos.) ὡς ἐπιθανατίους id est, Obnoxios morti. Quanquam interpres belle vertit. Sentit enim de iis qui iuxta morem Romanũ inclusi caueis, spectante populo bestiis obiiciebãtur.

Spectaculum sumus.) θέατρον. i. Theatrum: quod tamen & apud Græcos à spectando dictum est Atq; apud veteres nocentum supplicium spectaculi vice exhibebatur populo, velut homo commissus cum leone aut vrso. Vocem Græcam vsurpauit Hieronymus enarrans caput epistolæ ad Galatas quartũ.

Nobiles, ignobiles.) ἔνδοξοι, ἄτιμοι, id est, gloriosi & infames, siue clari & obscuri, aut in pretio habiti & contempti. Nec enim nobilis est eadẽ vox, quæ superius fuit εὐγενής & ἀγενής. Nam illa ad genus referuntur, hæc ad famam & opinionem. Nec

 est

est in verbis Græcis illa προσονομασία, nobilis & ignobilis.

Instabiles sumus.) ἀστατοῦμεν. Non habemus certam sedem. Vnde nos vertimus, Incertis vagamur sedibus. Est autem vna tragicarum imprecationum, τὸ εἶναι ἀνέστιον.

Maledicimur, & bñdicim⁹.) Participia passiua præsentis temporis, interpres reddidit per verba, adiecta cõiunctione. λοιδορούμενοι, διωκόμενοι, βλασφημούμενοι. id est, Dum maledicimur, siue conuitiis afficimur, dum persequutionem patimur, dum blasphemamur.

Purgamenta huius mundi.) Huius, pronomen non additur apud Græcos.

Peripsema qd sit Græcis — Omnium peripsema.) πάντων περίψημα. Interpres Græcam vocem reliquit, quam Laurentius putat verti potuisse, puluis vestigiorum. Græca scholia dicunt περίψημα esse reticulum, quo sudantes se abstergunt, alij soleæ suppactum corium, alij puluerem quem calcamus, alij quod abiicitur in mare, quo nauis sit incolumis. Videtur omnino peripsema apud Græcos quiddam esse tale, quale apud nos est nauci, quisquiliæ & sterquilinium. Addit Suidas ita vocari solere hominem iugibus obnoxium malis. Theophylactus putat idem esse, περικάθαρμα & περίψημα, nempe ἀποσπόγγισμα. i. id quod abstergitur. περιψᾶν enim esse abstergere. Nec Chrysostomus vllum facit discrimen. Significat autem his verbis Paulus extremum sui contemptum apud homines pietati nondum initiatos. Cæterum ꝙ se vocat περικαθάρματα mundi, & omnium περίψημα, eò pertinet, ne quid offendat eos ad quos scribit, quibus erat charissimus: sed quę passus est apud illos, maluit ciuitati publicoq; nomini imputare. Id annotauit Chrysostomus.

Non

Non vt confundam.) ὀυκ ἐντρέπων.i. Non cōfundens. Quanquam melius erat suffundens, aut rubore suffundens: siquidem ἐντρέπεσθαι dicitur Græce, cui suũ probrum ingeritur, vt ipse semet agnoscat: hinc enim dicta vox est.

Charissimos.) ἀγαπητά. Quod ita perpetuo ferè transfert, quum sit Dilectos: nisi quod suspicor id data opera factum, quod ea vox Græcis plus quiddam significat, quàm nobis Dilectus.

Si decem milia.) μυρίους. Quod aliquoties decem milia significat, aliâs ingentem numerũ: pro quo Latini abutuntur mille aut sexcentis. μυρίους igitur dixit pro quamlibet multis. Et pædagogi serui erant, quibus patres liberorum moderandorũ curam mandabant: vnde Græca vox dicta est. Multum autem interest inter pædagogum & patrem. Pædagogus sæuit pro imperio: pater, etiam vitam si necesse sit, impendit. Decem milia.

Rogo ergo.) παρακαλῶ. Quod plerunque vertit Obsecro. atque ita legit Ambrosius, nonnunquàm adhortor.

Imitatores mei estote.) γίνεσθε. Quod verti poterat &, fiatis. Quum enim dixisset genui vos, adiecit. Igitur imitemini me, quo perspicuum sit vos esse vere filios meos, id fiet si me parentem expresseritis.

Sicut & ego Christi.) Hæc particula nec apud Græcos additur, nec apud D. Ambrosium, in exemplari Paulino, diuersa manu subnotatum erat in margine velut adiectum ab alio quopiam: licet ita legat Thomas Aquinas, & interpretetur. In codice Donatiani, non additur, nec in duobus quos exhibuit Constantia. Adscriptum videtur ex capite vndecimo huius epistolæ, Imitatores mei estote: & illic additur, Sicut ego Christi.

Filius

Filius meus chariſſimus.) ἀγαπητός. Dilectus, de quo modo meminimus.

Tanquam non venturus ſim.) ὡς μὴ ἐρχομένου id eſt, Tanquam me non veniente ad vos, ſeu tanquã non veniam. Quanquam hoc verbum inuenitur aliquoties in ſignificatione futuri. Et Hebraico tropo dixit, In virga: pro eo quod Latinius diceret, Cum virga, aut per virgam.

EX CAPITE V.

INTER vos fornicatio.) Fornicari, pro illicita vti libidine, & fornicationem pro ſtupro, nondũ apud idoneos autores reperi, licet fornicẽ pro luſtro ſciam inueniri. Nos aliquando ſtuprum, aliquando ſcortationem vertimus. Siquidem à ſcorto dicta Græcis πορνεία.

Qualis nec inter gentes.) Deeſt in Latinis codicibus, ὀνομάζεται. id eſt, Nominatur. Nec erat otioſa huius verbi emphaſis, quod hoc libidinis genus non ſolum non committeretur inter ethnicos, verũ ne nominaretur quidẽ: quod annotauit & Theophylactus. Quanquã nec apud Ambroſiũ, nec apud Thomam, nec apud Auguſtinum, nec in peruetuſtis exẽplaribus additur: vnde puto noſtram lectionem eſſe ſynceram, etiamſi Græca ſenſu nihil diſcrepant.

Abſens corpore, præſens autem.) Hoc eſt quod quodam in loco annotauit Hieronymus, Paulum ob imperitiam Græcanici ſermonis aliquoties non reddere has inter ſe cõiunctiones μὲν & δὲ, per quas Græci plerunque connectunt orationis partes: Mollius erat, Corpore quidem abſens, ſpiritu vero præſens & tamen in Græcis autoribus probatæ elegantiæ, licet reperire ſimilem orationis formam.

Eum qui ſic operatus eſt.) τὸν οὕτως τοῦτο κατεργασάμενον. i. Eum, qui ſic hoc fecit, ſiue magis perpetrauit. Id quod mox ad eundem repetit modũ.

In

In nonnullis vero Græcorum exemplaribus prior pars non addit οὕτως, ſed poſterior. Ambroſius in poſteriore legit, Iam iudicaui vt præſens, eum qui ſic operatus eſt, quū in priore legat, qui hoc opus fecit: vnde coniectare licet, apud Græcos ex vtraq; vtrique nonnihil additum fuiſſe τοῦτο, ex priore, & οὕτως ex poſteriore.

Cōgregatis vobis & meo ſpiritu.) συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος. id eſt, Conuocatis, ſiue congregatis vobis & meo ſpiritu.

Cum virtute Domini noſtri Ieſu Chriſti.) σὺν τῇ δυνάμει τοῦ κυρίου. Incertum vtrò referatur ad participium ne congregatis, an ad Tradi hominem ſatanæ. Ambroſius videtur ad participium referre: vt intelligamus concilium illud ex tribus cōſtare, ex Pauli decreto, ex cōſenſu multitudinis, ex autoritate Chriſti. Alioqui σὺν præpoſitio Græcis nōnunquam non comitem, ſed fautorem & adiutorem ſonat, vt σὺν ταῖς μούσαις, Muſis adiuuantibus. σὺν τῷ θεῷ, id eſt, Deo fauente. De virtute quæ hic poteſtatem aut vim ſignificat, non probitatē, crebro iam admonuimus.

In diem Domini noſtri Ieſu Chriſti.) ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου Ιησοῦ. id eſt, In die Domini Ieſu, nec additur Chriſti. Rurſus diem appellat iudicium.

Modicum fermentum totam maſſam corrūpit.] Hieronymus in epiſtolam ad Galatas libro tertio vertit, Modicum fermentum, totam conſperſionem fermentat. Ego vero maluiſſem dicere, & paululum fermenti, quàm modicum fermentum, quod quęlibet fermēti pars fermentum ſit, vt quęuis aquæ pars, aqua.

Non eſt bona gloriatio veſtra.) Auguſtinus contra epiſtolam Parmeniani libro tertio, capite ſecundo

cundo, indicat in quibusdam codicibus maxime Latinis scriptum fuisse, bona est gloria vestra, quod εἰρωνικῶς accipi vult.

Totam massam corrumpit.) Quod hic massam vertit, mox conspersionem transtulit, Græcè φύραμα. ea est farina aqua conspersa siue tēperata, à verbo φυρᾶν, quod significat miscere, veluti quū argilla humore maceratur, farina liquore aquæ oleive, aut aliud simile. In hunc sensum conspersio inuenitur apud probatos autores. Quanq̃ & massulas salis legimus apud Columellam.

φύραμα conspersio

Pascha nostrū.) Deest pro nobis, ὑπὲρ ἡμῶν. i. Pro nobis immolatus est, & cętera: sed reclamantibus omnibus libris nostris quibus hac in parte, vt dicam ingenuè, magis accedo.

Itaque epulemur.) ἑορτάζωμεν. id est, Festum agamus diem: ita sanè vertit interpres Origenis Homilia in Leuiticum quinta: Solent autem ij dies solennibus epulis celebrari.

Et nequitiæ.) καὶ πονηρίας. Quod significat & malitiam & versutiam. Duo proposuit κακίας καὶ πονηρίας. quibus respondent, quę postea sequuntur εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας, nam malicia opponitur synceritati, versutia veritati, hoc est, simplicitati: sic & Ambrosius. Vt synceritas mundam vitam faciat, veritas omnem fraudem excludat.

Sed in azymis.) Azymi vocem quam vbiq; relinquit, infermentatum vertere poterat, aut expers fermenti: subaudiendū autē, opinor, panibus, τοῖς ἀζύμοις. Deinde explicans quid dixerit infermētatū, adiicit synceritatis ac veritatis, perinde quasi dixisset, hoc est, infermentatis celebrare pascha nostrū, syncero veróq; esse animo erga omnes.

Commisceamini fornicariis.) πόρνοις. id est,

Scortis

Scortis: est enim vox quæ communis sit cuiuis corpori meritorio. Prostabant enim Corinthi non solũ puellæ, sed & catamyti, etiã si sunt, q velint πόρνον, & scortatorem dici, non solum scortum. Putant autẽ dictum à πέρνω, quod est vendo, id quod magis competit in scorta: & πορνοβόσκους Græci dicũt lenones, quos Itali vulgo vocant ruffianos. Cæterũ quod dixit cõmisceri, Grecè est συναναμίγνυσθαι quod accipi potest denuo commisceri: vt significet eos id facere solitos antequam initiati essent Christo. Et commisceri, non solum est habere rem cum illis, verumetiã habere consuetudinem & commercium, idq; inculcat quum adiicit οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου. quod intelligeret difficillimũ esse versari inter tot illecebras eius regionis, nec pellici in peccatũ. Quanq̃ non me fugit alium sensum adduci à plerisq; veterũ, nimirum hunc, Paulum non vetare quo minus habeant consuetudinem cũ ethnicis inquinatis, alioqui totã Græciam esse relinquendã, sed vt vitarent si quis Christianam religionẽ professus, esset huiusmodi. Nam quod dixit mundi huius, non est accipiendũ quasi sit alius mundus. Mundum hunc Greciam intelligit, ac precipuè Corinthũ huiusmodi voluptatibus corruptissimam. Ad eum modum interpretatur Chrysostomus, si modo illius sunt Græci commentarij qui illi inscribuntur, & huic consentiẽs Theophylactus. Mundus, de Græcia dictum.

Non vtique.) καὶ οὐ πάντως. Et non omnino, siue in totum: vt intelligas ab omnibus abstinendum siue quod placet Ambrosio, vt sit exponentis, nõ abstinendum à fornicariis huius mundi, sed à fratribus, hoc est à Christianis fornicariis, inter quos erat is quẽ iubet tradi satanæ, hoc est, eiici è contubernio cæterorum Christianorum, quo magis pudore corrigeretur. Ad hunc sensum faciunt quæ sequuntur: Quid enim mihi de iis qui foris sunt iudicare?

Illud

Illud opinor non opus esse vt admoneam, commisceri hic non pertinere ad coitū, sed ad vitę cōsuetudinē.

Alioqui debet.) ἐπεί. id est, Quoniā siue quādoquidem: quod hic subinde transfert alioqui, & aliquoties apte, nimirum quoties subest tacita exceptio quemadmodum & hic accipi licet. Nam si id fieri nō possit, abstinendum omnino à scortis omnibus Græcanicis: id si non potestis, fugiendū potius è tota Gręcia. Aut, non in totum veto consuetudinem cum improbis, alioqui si id conemini, fugiendum sit ex hoc mundo, quum tales nusquam non sint.

Debueratis ex.) ὀφείλετε, id est, Debetis. legitur apud Græcos per o paruum, magno sanè Græcorum codicum consensu. Quandoquidem debetis exisse, siue exire ex hoc mundo, quando non conuenit commisceri scortatoribus. Duriusculum est quod interpretatur Ambrosius, satius esse mori & decedere ex hoc mundo, q̄ habere rem cum sceleratis, etiamsi Græci interpretantur de relinquenda Græcia, vt sæpe iam dictum est. Si non licet alia ratione effugere commercium scortorum & scortatorū, satius est infectam ac pestilentem relinquere regionem. Verum id non audet ab illis exigere, quod tamen malit. Illud certè exigit, ne commisceantur, hoc est, ne familiarē cum illis agant consuetudinem, ceu vitiis illorum fauentes. & ideo sequitur, Nunc autē scripsi vobis, hoc est mitius. Apparet interpretem & Ambrosium legisse ὠφείλετε per ω mega. Cæterū vt & de meo, superiorum studiis nonnihil adiiciam, mihi videtur ὀφείλετε, hoc loco esse signum optantis, positúmque pro εἴθε, id est, vtinam, siue ô si. Additur interdum altera dictiuncula, εἴθε ὤφελες & ὡς ὤφελες. Quum per o micron scribitur ὄφελον optantis est, sine discretione personæ aut numeri. Alioq si non sitis temperaturi à commercio talium, vtinam potius

potius exissetis ex hoc mundo, & quouis exulatum abissetis. Sed omnium maxime placet Chrysostomi interpretatio, vt intelligamus Paulũ explicare quid sensisset, qnum literis suis iuberet illos fugere cõmercium & consuetudinem scortatorum, rapaciũ, & eorum qui simulachris immolarent. Id quum perperã intellectum durius videretur Torinthiis, ait sese non hoc iussisse vt ab ethnicis scelerosis abstinerent: quod licet optandum esset, tamen fieri non posset, quum vbiq; sceleratorũ hominum plena essent omnia, sed quoad liceret ab istiusmodi Christianis abstinerent: ideoq; velut obiter interiicit, Alioqui debueratis ex hoc mundo exisse, hoc est, vtinam id esset quod opto, vt in totum huiusmodi consortia possitis vitare. Nunc quoniam frustra opto, quod fieri non potest, illud scribo quod ante scripsi, vt Christianos tam fœdis vitiis infames arceatis à vestro contubernio, partim ne ipsi videamini factis illorum assentiri, partim vt illi pudore correpti resipiscant.

Si is qui frater nominatur.) Hic Latini addũt de suo, Inter vos: quæ duo verba non sunt in Græcis codicibus, nec apud Diuum Ambrosium, nec in codice Donatiani, nec vtroq; Constantiensi.

Quid enim mihi.) τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν id est, Quid enim mea, etiã eos q foris sunt iudicare? hoc est, quid ad me attinet, vt quum satis molestum sit iudicare de his quæ ad nostrum gregem pertinent de iis etiam feram sententiam qui sunt à contubernio nostro alieni? Iudicare dixit, pro condemnato habere. Habet autem qui vitat hominis consuetudinem. Qđ si vitemus ethnicos, quomodo conuertẽtur ad Christum? ferendi sunt in hoc vt sanentur. Et si salem nõ admisceas, quomodo salietur quod est insulsum?

Dissimulãda ethnicorũ vitia.

Auferte malum.) καὶ ἐξάρατε τὸν πονηρόν. id est Tollite scelerosum illum. vt ad hominem referatur, non ad rem, propter additum articulum. Quod an-

notatū est] & Augustino in quęstionibus super Deuteronomium, admonenti hoc sermonis colore solitā uti scripturam sacram, quoties iubet de nocente capitis supplicium sumere. Non quod Paulus idem senserit, sed quod excommunicatio apud Christianos instar capitalis supplicij sit.

Excōmunicatio.

EX CAPITE SEXTO.

AVdet aliquis.) τολμᾷ. Nonnunquam significat sustinet, aut potest, quum significamus rem non periculosam, in qua proprie dicimur audere, sed duram affectibus nostris & intolerandam atq; indignam. Paulus igitur iudicans hoc vehementer pudendum, miratur esse quenquam Christianum qui possit animum inducere, ut apud ethnicos iudices pro re pecuniaria contendat.

Apud iniquos.) ἐπὶ τῶν ἀδίκων. Magis sonat, Sub iniustis, & sub sanctis: ut dicimus sub tali principe, & sub iudice, ut Horatius:

Et adhuc sub iudice lis est.

At in iudice potissimū requiritur iustitia, idcirco accommodā addidit ἐπίτασιν sub iniquis. Nisi qđ Hebræorum more quæuis improbitas ἀδικία dicitur.

De hoc mundo iudicabunt.) τὸν κόσμον κρινοῦσιν. id est, Mundum ipsum iudicabunt. pronomen Hoc, non additur nec in codice Donatiani, nec in Constantiensi. Iudicari mundum dixit, quod è vita sanctorum apparet mundanos errare ac desipere, idq; velut explicās subiecit, Si in vobis iudicatur mundus. Nam iudicatur, est præsentis temporis, κρίνεται, non κρινεῖται, consentientibus tum exēplaribus tum interpretibus Græcis: ut palàm intelligas eū loqui de vita Christianorum, quę utinam hodie talis esset, ut per eā mundus iudicaretur. Quin & Ambrosium legisse, iudicatur, subindicat eius interpretatio.

Theo

Theophylactus vt Chrysostomus & legit & interpretatur, iudicatur. Augustinus tamen legit iudicabit referēs ad extremū iudiciū, quo sancti sedebūt in duodecim thronis, iudicaturi duodecim tribus Israel. Nihil autē vetat quo minus hic locus ad vtrumq; tēpus pertineat. Siquidē & nunc iudicatur, hoc est, condēnatur mundus impius ex innocenti vita piorū: & olim condēnabitur, quū piorum & impiorum opera oīa proferentur in apertū. Illud obiter indicandū, In vobis, hic dictum Hebræo more, pro Per vos.

Indigni estis qui de minimis iudicetis.) ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων. i. Indigni estis minimis iudiciis: nā κριτήριον locus est vbi caussę cognoscuntur. Siquidē alicubi audiebantur caussę capitales, alicubi leuiores ac ciuiles, de mutuo, de commodato, de empto: hęc quę ad vitę vsum pertinēt, vocat minima. Gręci sic accipiunt hunc locū, Quū sitis iudicaturi de mundo, indignū est vos iudicari in gentiliū iudiciis, quę hic minima vocat prę iudicio illo magnifico, quo sancti mundū & angelos iudicabūt. Quanq; sermo Gręcus anceps est, potest enim accipi, Indigni estis q de minimis litigetis aut iudicetis, iudicaturi & angelos. Ita Theophylactus & Chrysost. vt non sit percontatio negandi vim obtinens, sed asseueratio. Anceps interp̄tatio.

Quanto magis secularia?) Gręce est, μή τιγε βιωτικά. i. Non solum victualia, aut quę ad victū aut facultates siue ad vitę vsum pertinēt. Nā βίος Gręcis tria significat, vitā, victū, & facultates ac substantiam qua viuimus: sentit enim lites pecuniarias. Quoniam autē vulgus hominum his rebus deditum est quę ad victū pertinent, victus autem vocabulum complectit & vestes & domū, & cętera vitę necessaria, veteres βιωτικοὺς appellarūt mundi rebus deditos. Et μή τιγε, Græcis valere idem quod πόσῳ μᾶλλον, annotauit Hesychius.

Secularia igitur.) Et hic est βιωτικά, quasi quę ad victum & rem domesticam pertinent.

Contemptibiles.) ἐξουθενημένους. id est, Contēptos, & nihili habitos.

Illos constituite ad iudicandum.) καθίζετε, anceps est, quippe quod verti poterat Constituite, vel Constituitis. Mihi nō displicet modus imperandi: vt Apostolus iubeat vel extremis Christianorum id muneris delegari potius, q̃ vt ad ethnicos iudices eant. Augustinus lib. aduersus Faustū quinto, cap. 9. legit Collocate, pro καθίζετε. etiam si dissentit Ambrosius aliter explicans hunc locum, quasi videlicet Paulus obiurget Corinthios, quod quoslibet huiusmodi negotiis iudicandis præficerent. Græcorū scholia, ac nominatim Chrysostomus ac Theophylactus mecum faciunt, & magis quadrat ad sensum Pauli. Nec enim illud hic agit qui constituantur iudices in Ecclesia, sed ne Christiani litigent apud impios, & quemuis potius vel contemptissimum, modo Christianum, arbitrum suæ caussæ faciant, quàm adeant tribunalia impiorum. Non quod ita sentiat faciendum, vt infimis committātur iudicia, sed vt declaret quàm alterum sit indecorum, dicit hoc citius committendum. Et ideo mox sequitur, Ad verecundiam vestrā dico, non quod existimem nullos esse inter vos qui sapiant, sed vt istam falsam licet excusationem vobis adimam.

Constituite.) καθίζετε. id est, Collocate. nam καθίζειν, est proprie collocare in sede, & iudicis est sedere. Mire autē addidit τούτους, ad odiū rei.

Ad verecundiam vestram.) πρὸς ἐντροπὴν. id est, Ad suffusionem siue pudorem, aptius quàm Ad verecundiam: & paulò superius vertit Ad confusionem. Hoc adiecit, significans se non esse loquutum ex animo quod vellet contemptissimos ad iudicandum

deligi

deligi, sed quod hoc quoq; iudicaret tolerabilius, q̃ id quod illi faciebant, litigantes Christiani apud Ethnicos.

Sic non est.) οὕτως, in nonnullis exemplaribus Græcis coniungitur cũ proxime præcedenti verbo Dico, non cũ sequentibus: vt sit sensus, Sic loquor non quod id velim fieri, sed vt intelligatis quàm sit indignum quod facitis. Nos tamen diuersam lectionem sequi maluimus, vt οὕτως positum sit pro adeo, per indignationem.

Sapiens quisquam.) οὐδὲ εἷς. i. Ne vnus quidẽ, quod est vehementius, quum sitis tam multi.

Qui possit iudicare inter fratrem suum?) ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ. Quasi dicas, In medio fratris. Et quomodo iudicet aliquis inter vnũ? Proinde clarius erat ac Latinius, Inter fratrem & fratrem: hoc est inter Christianum & Christianum. illud obiter subindicatur non opus esse magna iuris subtilitate inter Christianos, inter quos ipse fraternus affectus facile vel remittit noxam, vel componit negotium.

Frater cum fratre iudicio contẽdit.) κρίνεται. id est, Iudicatur. Quod tamen non ineleganter vertas Litigat, siue vt hic, Iudicio contendit.

Et hoc apud iniustos.) ἐπὶ τῶν ἀδίκων. id est, Sub iniustis: vt modo indicauimus, aut vt in plerisq; legimus, ἐπὶ τῶν ἀπίστων. id est, Sub incredulis. atq; ita legit & interpretatur Chrysostomus & Ambrosius. Neq; enim Apostolus ideo deterret à iudiciis ethnicorum, quòd sint iniusti, sed quod indecorum sit ad illorum tribunalia ob leuissimas caussas vltro currere.

Iam quidem omnino delictum est.) Non est Græcè παράπτωμα, sed ἥττημα, quod significat aliquem esse victum & superatum. Victus videtur ab iracũdia aut auaricia, q ob pecuniolã litẽ mouet fratri

Ad hunc modum exponunt Græca scholia.

Fraudem patimini.) ἀποςερεῖσθε. id est, Dāno afficimini, aut fraudamini. Nam fraus, aliquando non pro dolo, sed pro damno ponitur.

Et hoc fratribus.) Poterat interpres incolumi grammatica vertere sic, Iniuria afficitis & fraudatis, atque id fratres.

Non possidebunt.) οὐ κληρονομήσουσιν. id est, Non sortientur sortem, siue hereditatem regni Dei: hoc est, non continget illis regnum Dei.

Neq; fornicarij.) οὔτε πόρνοι. id est, Scorta, siue scortatores. Opinor interpretem consuluisse verecūdis auribus, quod scortum apud Latinos vocabulū sit obscœnius, dictū à pellibus. Ac mox, ἀρσενοκοῖται rem per se fœdissimam q̄ potuit minime fœde significauit. Siquidē concumbunt & qui in eodem dormiunt lecto, etiamsi nihil peccent.

Et hec aliquando quidem.) καὶ ταῦτά τινες ἦτε. id est, Et hec quidam eratis. vt intelligas quosdā ex illis tales fuisse, nō omnes, quemadmodum annotauit Valla. Quanq̄ magno consensu Latini codices quos ego sanè viderim, scriptum habent Quidem, vt sit cōiunctio. Atq; ita legit Augustinus. Qui & Theophylactus sic interpretatur, quasi pro τινὲς legisset μὲν, quasi ad oēs hic sermo pertineat. Ambrosius tamen legisse videtur Quidam, quum commentarij vice adscribit, ne omnibus hoc adscribere videret. Diuus Irenæus libro quinto, semel atq; iterum adducens hunc locum legit Quidam.

Omnia mihi licent, sed ego sub nullius.) Grecorū verborum iucundā allusionem interpres seruare non potuit. ἔξεστιν & ἐξουσιασθήσομαι. i. Licet et in potestatē redigar. Eam nos vtcunq; retulimus ad hunc modum: Omnium mihi potestas est, at ego nō redigar sub vllius potestatem.

Esca ventri.) Escæ, dicendum in plurali numero; sicut paulò post, Venter escis. Tum & hunc & has dicendū erat. Ita fermè citat Hieronymus in epistola ad Amandum, & Græca sic habent, vt ille citat. Codex Donatiani habebat, Et hunc & has destruet. Neq hoc ita magni refert, nisi quod multitudinis numerus hoc loco magis congruit, quum de generibus ciborum agat, nō simpliciter de cibo. Exemplar Constantiense scriptum habebat, Et hunc & hæc: quasi legisset, βρώματα. Videtur autem verbum aliquod subaudiendum, In esca ventri, & venter escis. Ac paulò post: Corpus autem non fornicationi, sed domino, & dominus corpori: nimirum destinata est, aut dicata est.

Qui adhæret mer.) ὁ κολλώμενος. Quasi dicas, Qui adglutinatur. Idq; concinne quadrat cum eo quod sequitur, Vnum corpus efficitur.

Vnum corpus efficitur.) Est ἐστὶ apud Græcos est, pro efficitur. quod est vehementius.

Erūt enim duo in carne vna.) εἰς σάρκα μίαν. Id est, In carnem vnam. Atque ita legit Diuus Hieronymus in libello ad Gerontiam de monogamia. Porrò iuxta proprietatem Hebraici sermonis, nihil aliud est Erunt duo in carnem vnā, quàm è duobus fiet velut vnus homo. Citatur ad eundem modum in libris aduersus Iouinianum; nec semel apud Tertullianum.

An nescitis quoniā membra vestra templum sunt.) Græce non est μέλη, sed σώματα, id est, Corpora. Atq; ita legit simul & interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus, itaq; citat Hieronymus aduersus Iouinianum libro secundo, nec aliter legit Ambrosius. Nostri codices magno consensu priore loco habent, Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi: posteriore, An nescitis quoniam membra vestra templum est spiritus sancti. Porrò

quod templum dicit non templa, aut numerus positus est pro numero, aut quoniam de pariter collecto ecclesiæ corpore loquitur, magis conueniebat templum quàm templa, vt indicat & ille.

Empti estis pretio magno.) Magno, à nostris additum est, ἠγοράσθητε γαρ̀ τιμῆς, id est, Empti enim estis pretio. Nam hoc tantum hic agit, eos non esse sui iuris, quum sint empti & empti pretio, nimirum iam illius facti à quo empti sunt. Neq; additum pretio, aliquid habet absurdi, sed ad emphasim facit iuris dominici, in cuius ius toti transiuimus redempti à iure diaboli, idq; presenti pretio.

Glorificate, & portate deum.) Græcis non additur Portate, sed additur quod Latini non habent, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, id est, Et in spiritu vestro. Theophylactus exponens hunc locum, de portando nullum facit verbum, de spiritu seorsim ac nominatim interpretatur. Idem facit Chrysostomus. Quanquam in æditione Veronensi aliquis addidit, ἄρατε, sed sermone non cohærente. Sic enim legitur, δοξάσατε δὴ, ἄρατε τὸν θεόν. Item illud: ἅτινά ἐστι τοῦ θεοῦ, id est, Quæ sunt dei: vt referatur simul ad corpus & spiritũ, quorũ vtrunq; deo dicatũ sit. Cæterum vtraque vox, σῶμα & πνεῦμα Græcis neutri generis est. Nam & hanc particulam separatim exponit Theophylactus: atq; ad eundem modum & legit & interpretatur Chrysostomus. Quanquàm magno consensu discrepant Latinorum & codices & interpretes.

EX CAPITE VII.

De quibus autem scripsistis mihi.) Sermo quidem est inabsolutus, verum hic loquendi color haud est insolens etiã apud Latinos. Nã sensus est, vt de his quę scripsistis mihi respondeam.

Bonum

Bonum eſt mulierem.) Hic eſt vnus locus, opinor, in quo conueniebat addere coniunctionem μὲν, quæ reſpondeat δὲ. Verũ id Paulo frequentiſſimum. Mulierem non tangere.) Rectius hic erat Vxorẽ. Quandoquidẽ Græca vox γυναικός ambigua eſt. Deinde tangere, ἅπτεσθαι, iuxta proprietatem Græcanici ſermonis ſæpenumero ſignificat non manu cõtingere, ſed habere cũ aliquo negotium ſiue commercium. Proinde μὴ ἅπτεσθαι γυναικός, nihil aliud ſonat, quam ſi dicas, Bonũ eſt abſtinere ab vxore: hoc eſt, non ducere vxorem.

Propter fornicationem.) διὰ δὲ τὰς πορνείας, id eſt, Propter fornicationes autẽ, ſiue ſcortationes. Quanquã hoc nihil ad ſenſum, niſi forte numero multitudinis innuit diuerſas libidinis ſpecies.

Suam vxorem habeat.) ἐχέτω. quod verbũ apud Græcos planè imperatiui eſt modi. Verum nõ eſt quod id nos cõmoueat, nec eſt cur interpretemur Habeat, habere liceat: quum id dicatur iis qui ſe non poſſunt à conſuetudine mulierum cohibere, nõ omnibus. Atq; his ſanè qui ſibi permiſſuri eſſent ſcortationem, aut fœdius aliquod libidinis genus, imperat vt potius ducant vxorẽ. Quod ſi hoc loco perpetuo ἄνδρα vertiſſet maritum, & γυναῖκα vxorem, pluſculum lucis acceſſiſſet ſermoni. Nã voces apud Græcos ambiguæ ſunt.

Vxori vir debitum reddat.) Græce ſic eſt, τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν ἀποδιδότω. i. Debitam beneuolentiam reddat: vt rem parum verecundam verecunde notaret. Quanquam ſecus legunt Ambroſius & Hieronymus. Omnino coitum ſignificat, & ideo texit verbis, quod oportebat intelligi. In vno duntaxat codice pro εὔνοιαν, id eſt, beneuolentiam, ſcriptum reperi τιμὴν, id eſt, honorem. Proinde Debitum reddere.

 quo

quoniam variat Græcorum ſcriptura, in coniecturã adducor à Paulo ſcriptum fuiſſe τὴν ὀφειλὴν .i. debitũ: quod deinde ſiue caſu, ſiue quo verecundior eſſet oratio, quiſpiam mutarit in ὀφειλομένην εὔνοιαν. Quanquam ad eum modum legit & interpretatur Theophylactus, nullam coitus faciens mentionem. Et Chryſoſtomus huc deflectit enarrationem, quaſi Paulus his verbis commendarit fidem & caſtitatem coniugalem, ne vel hic vel illa cuiquã ſui corporis copiam faciat, niſi vni cui debetur ex fide matrimonij, ſed vel ea quæ ſequuntur declarant Apoſtolum de coitu coniugali ſentire: Nolite fraudare inuicem, niſi ex conſenſu. Nam vt interpreteris, Nolite fraudare, nolite alij corporis veſtri copiam facere: qui quadrat quod ſequitur, Niſi ex conſenſu. An ex conſenſu licebit adulterium committere? Hoc igitur in loco, caſtigatior eſt Latina æditio.

Nolite fraudare.) μὴ ἀποστερεῖτε .i. Ne fraudetis. Fraudamus autem proprie, quum ſubtrahimus rem debitam, ſicut fruſtramur re ſperata.

Ni fortè ex conſenſu.) Non eſt Græce, forte: ſed εἰ μή τι ἂν. Verum interpres exprimere voluit coniunctionẽ expletiuam ἂν, idq; non inepte: ſed τι quoq; diminuit, niſi ſi qd fiat, ex cõſenſu

Vt vacetis orationi.) Græcus addit, τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ .i. Ieiunio & orationi. quæ duo coniungit & diuus Hieronymus: licet Chryſoſtomus & hunc ſequutus Theophylactus enarrans hunc locum, ieiunij nullam faciant mentionem, quanquã in textu additur νηστείᾳ, non taciturus ſi legiſſet. Idẽ annotauit emphaſim huius verbi σχολάζητε. Non enim dixit, oretis, ſed vacetis precationi, quod ea res deſideret animũ ab oĩbus mundanis curis vacãtem. Atqui vacãdi verbũ nõ perinde cõgruit ieiunio.

Reuertimini in idipsum.) ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε. id est, Ad idem, siue in vnum congrediamini, siue conueniatis, vt intelligas eos ante fuisse separatos thalamis. Grecis enim in idem venire dicuntur, qui conueniunt in eundem locum, siue qui consentiunt, hoc est, in eandem eunt sententiam, velut in huius epistolæ capite vndecimo, Conuenientibus vobis in vnum. συνερχομένων ὑμῶν εἰς τὸ αὐτό. Quod hic vertit In idipsum, illic transtulit In vnũ. In idipsũ

Propter incontinentiam.) διὰ τὴν ἀκρασίαν, id est, Propter intemperantiam. tametsi minimum interest.

Secundum indulgentiam.) Quidam Græci codices habẽt, κατὰ συγγνώμην. i. Secundum ignoscentiam seu veniam. Quidam habent, κατὰ γνώμην. id est. Iuxta consilium, siue sententiam. quasi dicat, dico meam sententiam, & quod mihi videtur optimum factu, non autem præcipio. Quanq̃ συγγνώμη, appositius ad ἐπίτασιν est: venia, ad imperium. Imperium exigit, venia concedit nonnihil præter ius. Indulget enim hoc Paulus illorum fragilitati. γνώμη συγγνώμη.

Volo autem omnes vos esse sicut meipsum.) Græci γὰρ habent, non δέ. Exponit enim quid dixerit secundum indulgentiam. alioqui Vellem, inquit, oẽs qui habent vxores in totũ abstinere ab illis

Dico autem non nuptis.) ἀγάμοις. Innuptis, erat apertius, vel potius Cœlebibus, aut Inconiugatis. Nam articulus indicat hoc viris dici, τοῖς ἀγάμοις. id est, iis qui cœlibes sunt. Quanquam nihil vetat quo minus ad vtrunque sexum referatur. Et Theophylactus articulum addidit fœmininum, ταῖς ἀγάμοις, vt alterum ad virgines pertineat, alterum ad viduas.

Melius

Nubere. Melius est nubere quàm vri.) κρεῖττον γάρ ἐστι γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι. Nubere, Græcis ambiguũ est verbum, γαμῆσαι, quod significat & nubere viro, & ducere vxorem. Nam hæc sententia ad vtros que pertinet, viros ac mulieres. Ideo quod ante dixit. Innuptis & viduis: pro Innuptis, in quibusdam Græcis codicibus est τοῖς ἀγάμοις, addito articulo masculino. Ita tamẽ vt sub vno genere sexum vtrunque intelligas. Quanquam, vt modo dictum est, nonnulli codices habent ταῖς. ita tamen vt mox redeat ad masculinum genus, καλόν αὐτοῖς ἐστιν. id est, Bonum est eis. Et κρεῖττον, non proprie Melius est, sed potius ac magis eligendum.

His autẽ quæ matrimonio iunctę sunt.) γεγαμηκόσι Græcis quidem est masculini generis, sed ita vt fœmininum quoque complectatur: id quod sequentia declarant. Proinde nos vertimus, Coniugatis autem: vt ad virum simul ac mulierem pertineat. Atq; adeo in peruetustis exemplaribus, nominatim in eo quod exhibuit bibliotheca collegij Diui Pauli apud Londinum, scriptum reperi genere masculino: His autem qui matrimonio iuncti sunt. Tum Augustinus explanãs sermonem Christi in monte habitũ, citat genere masculino: His qui sunt in coniugio, præcipio, non ego sed dominus.

Nam cæteris dico.) Augustinus indicat hoc pertinere ad impari matrimonio iunctos.

Per mulierem fidelem, per virũ fidelem.) ἐν τῇ γυναικί, & ἐν τῷ ἀνδρί. id est, In muliere, in viro. Quanquam γυνή Græcis & mulierem significat & vxorem. Atq; hoc sanè hoc loco recte mutauit interpres præpositionem. Adiectiuum fidelis, vtrobique additum est à nobis, quum apud Græcos non addatur, sed subaudiatur, Et sanctificatum, hic vocat purifica-

rificatum. Sequitur enim, Alioqui filij vestri immundi erunt.

Vocauit vos.) ἡμᾶς, id est, Nos: primę personæ, non secundę, suffragante & vetustissimo codice Paulinę bibliothecę, atq; item Donatianicę.

Nisi vnicuiq; sicut diuisit dominus.) Quidā Græci codices habent εἰ μή, id est, nisi: quidam ἢ μή, id est, an non: vt referatur ad superiora. At Gręcorum quidem scholia distinctionem apponi volunt post εἰ μή. an seruaturus sis, an non. quod alioqui videatur imperfecta sermonis constructio: et huius distinctionis Seuerianum quendam citant autorem. Theophylactus & ipse commonstrat duplicem huius loci ordinem. Prior hic est, Quî scis, an seruatura sis vxor virum, nec ne. Ac mox velut ex abrupto interiiciatur, Vnicuiq; sicut diuisit dominus. Deinde succedat quod priori particulæ respondeat: Quî scis vir, an seruaturus sis vxorem nec ne. vt illud, Vnicuique sicut diuisit dominus: quum sit constructionis lege ab vtroq; separatum, ad vtrunq; respondeat. Variæ sunt dotes dei, fortasse continget, vt seruetur ille aut illa: quare siue continget, siue non continget, non est dirimendum coniugium. Alter ordo cōiungit duas partes: Quî scis an tu seruatura sis virum, an tu seruaturus vxorem, deinde succedat ceu nouum caput: Nisi vnicuiq; vt diuisit dominus sic maneat: quasi dicas, nihil aliud tentetur aut nouetur, ob alterū infidelem, tantum vt cuiq; sua sors obtigit, ita maneat. Atque hanc lectionem ille pręfert superiori. Quod si de distinctione laboratur, nihil vetat quo minus referatur ad Permaneat, verbum. Quî scire possis an seruaturus an seruatura sis, nisi vnusquisq; sic permanserit, vt vocatus est? Verum mihi magis placet, vt seorsim legatur εἰ μή, ac perinde valeat, quasi dicas, vtcunque est, aut in summa. Hac loquendi forma sole-

mus

mus vti, quoties omiſſis quæ incerta ſunt, ad id redimus quod certum eſt. Hanc Græcanici ſermonis figuram expreſſiſſe videtur Terentius in Adelphis, Gaudebam. Ecce autem de integro, niſi quicquid eſt volo ſcire, atq; hominem conuenire. Idem alijs aliquot locis ad eundem vſurpauit modũ. Sic Paulus, quoniam id quod erat dubium propoſuerat, de ſeruando viro aut vxore infideli: Vtcunque hoc eſt, inquit, maneat vnuſquiſq; vt illi tribuit deus, & vt vocatus eſt, quicunque ſequatur exitus de ſeruando coniuge.

In omnibus eccleſiis doceo.) διατάσσομαι. id eſt, Ordino, ſiue inſtituo.

Adducere præputiũ, **Non adducat præputium.)** μὴ ἐπισπάσθω. id eſt, Ne aſciſcat: vt ſubaudias, præputium. Subindicat Theophylactus præputium reſectum pharmaco ſolere reduci. At Origenes libro περὶ ἀρχῶν quarto, putat nullo modo reuocari poſſe ſemel amputatũ præputium. Vtcunq; habet, nos maluimus accerſere, quàm adducere, vel ob verecundiam.

Vnuſquiſq; in quo vocatus eſt frater.) ἀδελφοί. id eſt, Fratres: multitudinis numero, idq; duntaxat in hac poſteriore parte. Præterea in hoc, repetitum eſt ex ſuperfluo iuxta proprietatẽ ſermonis Hebraici, quemadmodum & paulò ſuperius, Vnuſquiſq; in qua vocatione vocatus eſt, in ea permaneat.

Conſilium autem do.) γνώμην δὲ δίδωμι. id eſt, Sententiam autem do, ſiue dico id quod mihi videtur optimum: hoc eſt, profero meam ſuper hac re ſententiam. Qui conſilium dat ſuum aperit iudicium. Et ne contemnatur, addit hoc ſe miſericordia diuina conſequutũ, vt ſuper ea re dicat bona fide quod optimum putet velut apoſtolus.

Propter inſtantem neceſſitatem.) ἐνεστῶσαν. Græci ἐνεστῶτα vocant præſens tempus, & hos imitatus Fabius inſtans appellat. Ambroſius legit,

Pro-

Propter præsentem necessitatem.

Noli quærere solutionem.) λύσιν. Aliis magis placet diuortium quàm solutio, veluti Latinius, sed tamen interim perit aliqua gratia contrariorum. Alligatus, solutus, & solutio.

Tribulationem carnis.) Græce est τῇ σαρκί, id est, Carni, siue in carne. Nec est cur Valla reiiciat hac gratia expositionem Ambrosianam, ac cæterorũ omnium qui tribulationem carnis, interpretãtur incommoda huius mundi, veluti lites cum affinibus, curam liberorum, solicitudinem rei domesticę, & id genus alia sexcenta, quæ matrimonium comitantur. Paulus enim suo more carnem vocat, quod pinguius est & crassius, & ab illa diuini spiritus puritate simplicitateque recedens. Sic autem dictum est, habere tribulationem carne, quemadmodum dicimus, affligimur animo, aut cruciatur corpore.

Tempus.) ὁ καιρὸς συνεσταλμένος. id est, Tempus contractum. quod Hieronymus aduersus Iouinianum vertit, Tempus in collecto est. Et quod sequitur, τὸ λοιπόν, potest ad superiora referri, vt legas, Tempus quod superest contractum est. Atque ita Græci videntur legere, nominatim Theophylactus. Et eundem ad modum Ambrosius, vt ex illius interpretatione colligitur. Quod si placet sequi, coniunctio Vt, quæ sequitur, nõ accipietur εἰδικῶς, sed vt consequentiam declaret, velut in hac oratione: Omnis hæc vita breuis est; vt si quid etiam voluptatis habeat matrimonium, negligẽdum sit, ob hoc ipsum quod breui dilapsurum.

Tanquam non vtantur.) ὡς μὴ καταχρώμενοι. Abuti, p vti. id est, Tanquam nõ abutentes. Quanquam hoc Abutentes, nihil aliud est mea sententia, quàm vehementer vtentes.

Præte

παράγω, verbum neutrum

Præterit enim figura.) παράγει. Faber Stapulensis emendat Decipit: quod ipsa vox videatur ita sonare παράγειν, quasi seducere, siue à via abducere. Verum huius verbi composita sæpenumero & neutralia vsurpantur, vt ὑπάγω, pro abeo: quod non semel positum in euangelicis literis. ὕπαγε ὀπίσω μου. Et apud Ioānem capite nono, καὶ παράγων ὁ Ἰησοῦς. & præteriens Iesus. Atque ita sanè magis quadrat ad Pauli sententiam, & ita exponunt Græca scholia, παράγει, παρέρχεται. Quod autem dixit σχῆμα, hoc est, figura, perinde est quasi dicas Habitus, siue status. Annotauit emphasim nominis & Theophylactus, quod mundus hic nihil habeat solidi, sed speciem modo quandam bonorū ac malorum præ se ferat.

Qui sine vxore est.) ὁ ἄγαμος. id est, Qui cœlebs est, siue inconiugatus.

Quomodo placeat deo.) Græcis Domino est, non Deo: τῷ κυρίῳ. Maritum nō habet cui placeat, sed habet dominum, cuius animo debet obsequi. Deinde sequitur, Vt sit sancta & corpore, & spiritu: gemina coniunctione.

Et diuisus est.) Longe alius sensus est apud Græcos. Siquidem verbum μεμέρισαι, non ad ea quæ præcedunt, sed ad sequentia refertur, μεμέρισαι καὶ ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. id est, Diuisa est, siue diuisa sunt & vxor & virgo: hoc est, diuerso vitę studio sunt. Deinde explicat discrimen vitę. In eam sententiam interpretatur Theophylactus. At Hieronymus in priore aduersus Iouinianum libro, reiicit hanc lectionem, quam fatetur quidem esse in Latinis codicibus, & à se pro loci qualitate sic fuisse edisserta, verum non esse veritatis apostolicę, à quo sic fuerit scri-

scriptum, Solicitus est quæ sunt mūdi, quomodo placeat vxori, & diuisus est, Deinde hac absoluta sententia, transiens ad virgines & continentes subiecit, mulier innupta et virgo cogitat quę sunt domini: vultq; per interpretationem additum esse virginem, ne putemus innuptas meretrices hoc sermone comprehendi posse, aut certe elegātiæ caussa bis idem esse dictū: vnde cōiicere licet exemplaria Græcorum, illa quoque tempestate variasse. Siquidem in codicibus Græcorum hodie legimus ad hunc modum: ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί. μεμέρισαι ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. hoc est, Qui vero duxit vxorem, solicitus est de his quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori. deinde interposito puncto sequit̃, Diuisa est mulier & virgo. Proinde quod Hieronymus scribit esse in Latinis codicibus, hodie in Græcis habetur: & quod ait esse apostolicæ veritatis, hoc legitur in vulgatis Latinorū exemplaribus. Verum vtrocunq; modo legas, eadem fermè cōstat sentētia. Illud addā, hoc certe loco rectius γυνή, vertisset Vxorem, quàm Mulierem: tametsi vox ea vtrunq; significat. Ad eundem modum citat Hieronymus, tum aliis aliquot locis, tum in epistola ad Eustochium de virginitate.

Virgo cogitat.) μεριμνᾷ. id est, Curat, siue solicita est: quemadmodum superius verterat.

Quod honestum est, & quod facul. præb.) Græce sic habet, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως. Quæ quidē ad verbum transferre difficillimum fuerit. Est autem huiusmodi fermè sentētia: Sed ad id quod honestum est ac decorum, & vt indiuulsi semper assideatis & adhęreatis domino. Diuus Hieronymus aduersus Iouinianū, testatus Græcam proprietatem reddi non posse, explicuit sententiam huius loci ad hunc modum. Hoc

autem ad vtilitatem vestrā dico, non vt laqueum vobis iniiciam, sed vt ad id quod honestum est, & intente facit seruire domino, absque vlla distractione, vos adhorter. Addit hanc sententiā in Latinis codicibus omnino non inueniri propter interpretationis difficultatem. Certe apud Ambrosium abest huius sermonis clausula. In vetustis codicibus etiā excusis adhuc habetur, Domino obsecrandi: quomodo non puto quenquam Latinè fuisse loquutū. Donatiani codex habebat obseruandi. In vtroque item Constantiensi erat, obseruandi: ex his diuinare licet primam scripturam fuisse, Domino obseruiendi: quod alius vertit in obsecrandi, relicto datiuo: alius in obseruandi, mutato etiam casu. Certe apud Græcos nulla obsecrandi mentio.

Turpem se videri existimat.) εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν. id est, Si quis turpe aut indecorū existimat in virgine. Sentit enim Paulus de parentibus elocantibus nuptum filias, citra quorum autoritatem non erat ratus matrimonij contractus.

Supadulta ὑπέρακμος

Si fuerit superadulta.) ὑπέρακμος. Nā id vertit superadultam, cuius flos iam præterierit. Quod Ambrosius ita reddidit, Si sit vltra pubertatē: id quod vulgo rideri solet, quum anum vocant virginem. Solent & infamiæ esse obnoxię virgines admodū adultę, quasi fastiditę à procis.

Non peccat si nubat.) γαμείτωσαν. id est, Nubant. Quanquam verbum γαμεῖν commune est viro ducenti vxorem, & puellę nubenti viro. Vnde subito Paulus mutato numero verbi, spōsum & sponsam respexit, aut certe ad eum qui locat filiam & sponsum. Theophylactus legit, γαμησάτωσαν. nec additur Si, sed est, οὐχ ἁμαρτάνει, γαμείτωσαν. vt nō peccat, pertineat ad patrem: γαμείτωσαν, ad eos inter quos coit matrimonium.

Nam

Nam qui ſtatuit.) ὃς δὲ ἕστηκεν. id eſt, Qui vero ſtat firmus. niſi quod verbum ἵστημι & ſtatuo, ſonat Græcis, & ſto. Certe vocem eandem in Euangelio Ioannis vertit Stat. Hic ſanè magis congruebat, Stat firmus: nam mox ſequitur decernendi verbum. Cæterum quod hic dicit de firmiter ſtando, reſpõdet ei quod præceſſit, Qui turpem ſe exiſtimat, & cętera. Qui non metuit pudicitię filię, nec mouetur probro vulgari, quod virginem nubilem detinet domi, faciat quod iudicarit eſſe optimum.

Poteſtatem autem ſui habẽs.) ἔχει, Habet, nõ Habens. Quanquam hic variant exemplaria.

Et hoc iudicauit.) Melius Decreuit, ſiue ſtatuit: hoc qdẽ loco, κέκρικεν, quod aliâs ita vertit

Liberata eſt à lege, cui autem vult, nubat.) Græca paulò ſecus habent, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ ἐθέλει γαμηθῆναι. id eſt, Libera eſt vt nubat cui velit, ſiue ad nubendum cui velit. Donatiani codex ſic habebat: Libera eſt, cui vult nubat. Suſpicor ab interprete ſcriptum, Vt cui vult nubat: & Vt, deprauatũ in Autem. Certe Autem, non eſt in vetuſtis exemplaribus, nominatim iis quę ſuggeſſit Conſtantia.

Beatior autem erit.) Græce habet Eſt, præſentis temporis, non Erit. Vel ex hoc apparet quum ſuperius diceret, Mulierem non tangere, bonum eſſe: non de vitio, ſed dę vitę commoditate ſenſiſſe.

Secundum meum conſilium.) κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην. id eſt, Mea ſententia, ſiue meo iudicio, liberum interim faciens hac in re ſuum cuiq; iudiciũ.

EX CAPITE OCTAVO.

Scientia inflat, charitas ædificat.) Tractat hũc locum eleganter Auguſtinus, libro aduerſus Fauſtum decimoquinto, capite octauo.

Si quis autẽ exiſtimat ſe ſcire.) εἰ δέ τις δοκεῖ

εἰδέναι τι. Si quis quid videtur ſcire: aut, Si quis ſibi videtur aliquid ſcire, vt intelligas omnem ſciẽtiæ perſuaſionem oportere abeſſe.

Negationes duę p vnica. Nondum cognouit.) οὐδέ πω οὐδὲν ἔγνωκεν. id eſt, Nondum quicquã nouit. vt intelligamus hanc eſſe præcipuam ſcientię partem, noſſe rationem ſciendi. Iam tametſi Græcę negationis congeminatio eſt ex idiomate ſermonis, tamen nonnihil facit ad vehementiam, alioqui vertendum erat ad verbum, Nondum nihil nouit.

De eſcis.) περὶ δὲ τῆς βρώσεως τῶν εἰδωλοθύτων. id eſt, De eſu vero eorũ quæ idolis immolantur. quidam vertunt Immolatitia. Dure vertit Græca, quum commode reddi potuerint, de eſu eorum quæ ſimulacris immolantur.

Quia nihil eſt idolum.) ὅτι οὐδέν. Poteſt legi, Quod nullum eſt, ſiue nihil eſſe idolum. nam addidit, In mundo. Melius autem vertiſſet, ὅτι Quod. Ambroſius pro idolo, ſemper legit ſimulacrum. nam idolum Græca vox, ſed à Latinis iam vſurpata, & θύω, ſacrifico: inde εἰδωλόθυτα, ſimulacris immolata, pro quo vulgus legit Idolotica, mendoſe, quum in Paulino codice ſcriptum habeatur Idolothyta. Porrò nullum eſt diſcrimen inter idolum & ſimulacrum, niſi quod ſimulacrum eſt vox Latina à ſimulando dicta, idolon Gręca, ab εἶδος, ſpecies, quod ſpeciem & imaginem inanem præ ſe ferat, quum abſit veritas. vnde quæ nos ſpectra vocamus, Græci vocant εἴδωλα.

Nullus eſt deus niſi vnus.) ἕτερος, id eſt, Alius, deeſt in noſtris. Et ſicut non eſt vllus deus præter vnum, ita non eſt idolum, quod deum aliquem repræſentet.

Siquidem ſunt dij.) ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοί. id eſt,

est, Quemadmodũ sunt dij multi. Fortasse interpres legit εἴπερ.

Siquidem sunt dij multi & domini multi.) Nō vult illos Paulus his verbis simpliciter esse deos aut dominos, sed illis esse deos ac dominos, à quibus colebantur. Quemadmodum & Romanis scribens, dicit deum pseudapostolorum esse ventrem. Huic respondet quod sequitur, Nobis autem, & cætera. Rursus non appellat eos simpliciter deos ac dominos, sed ait vocari deos ac dominos, videlicet nomine, nō re, & opinione, non virtute.

Ex quo omnia, & nos in illo.) Græce est, Et nos in illum. atq; ita primum scriptum erat in exemplari, quæ viderim omnium emendatissimo, bibliothecę Paulinę: quod tamen ita fuit erasum, vt euidentissimum rasurę vestigium testetur adhuc germanam scripturā. Neq; vero nescio Græcam præpositionem esse ancipitem, neq; me fugit quid interpretētur Ambrosius ac Thomas: mihi tamen videtur germanius, In illum: vt respondeat ei quod pręcessit, Ex quo omnia: tanquam ab autore summo, & nos in illum ad quem ceu fontem omnia referenda sunt. Aut omnia quidem sunt ex illo, qui condidit vniuersa, nos tamen qui credidimus per fidem in illum conuersi sumus & velut in vnum commissi, quemadmodum interpretatur Theophylactus.

Esca autem nos non commēdat deo.) οὐ παρίστησι τῷ θεῷ. id est, Commendatos, siue gratos reddit deo.

Deficiemus.) ὑστερούμεθα. id est, Minus habemus. Ambrosius legit, Non deerit nobis. Porrò Græcis vtrunq; verbũ est præsentis temporis, περισσεύομεν & ὑστερούμεθα, Plus habemus, & minus habemus. Neque enim temporis rationem declarare voluit Paulus, sed rei naturam; veluti si quis dicat,

Pauperes vbique negliguntur.

Ne forte hæc licentia.) ἡ ἐξουσία. id est, Potestas, siue ius. Nec est Eum, sed Te. ἐὰν γάρ τις ἴδῃ σὲ τὸν ἔχοντα γνῶσιν. id est, Nam si quis viderit te, qui habes scientiā. Porrò secundam personam ex consuetudine sermonis, pro quauis persona posuit.

In idolio.) ἐν εἰδωλείῳ. id est, In idoleo, penultima producta. Est autem idoleum locus simulacrorum, aut mensa in qua carnes sacræ proponebātur. Et accumbentem potius q̄ recumbentem. κατακείμενον. nam recumbunt resupinati.

Nonne conscientia eius quum sit infirma.) ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀσθενοῦς ὄντος. id est, Consciētia eius qui infirmus est, ædificabitur, & cętera. Interpres legisse videtur ἀσθενὴς οὖσα.

Idolotica.) Reliquit aliquoties hanc vocem non versam. Idolothyta vero scribendum est, id est, Idolis immolata, παρὰ τὸ εἴδωλον καὶ θύω. vt modo admonuimus.

Peccare in Christū et in Christo

In Christū peccetis.) Hoc loco nescio an subscribendū sit sentētiæ Ambrosianę, qui legit In Christo, non In Christum. Id enim declarat illius interpretatio. Quando enim charitatis, non æmuli sunt, qua Christus nos liberauit, peccant in Christo nō in Christum: quia in Christum peccare, negare est Christū: in Christo autem, in hæc quę sunt Christi. Sicut et hic qui sub lege est, in lege dicitur peccare, ita & hi qui sub Christo sunt, in Christo peccare dicuntur. Certe Græci legunt, In Christum: qui sermo vt sit anceps, tamen Chrysostomus ac Theophylactus interpretatur hanc iniuriam admitti in Christum, quandoquidem committitur in membrum Christi.

Duę negationes p vna.

Non manducabo carnem.) οὐ μὴ φάγω. id est, Non manduco, siue non edo, aut vescor carnibus.

Et est ἐμφατικώτερον per tempus præsens: tamet si non negem in his verbis Græcos aliquoties abuti verbo præsentis tēporis vice futuri, & geminatā negationem nihilo plus efficere q̄ vnam, nisi quod aliquid addit vehementiæ.

EX CAPITE NONO.

NOn sum apostolus.) Apertius erat, An nō sum Apostolus? nam planè Græci legunt per interrogationem, quæ tamen vehementius affirmet, vt sit impudens contradicere.

Signaculum apostolatus mei vos estis.) ἡ γὰρ σφραγίς. id est, Sigillum: quo certa fides fiat autoritatis apostolicæ: quemadmodum vulgatis etiā prouerbiis, quod vehementer certum & indubitatū intelligi volumus, id dicimus obsignatis literis testatū.

Qui me interrogant.) τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσιν. id est, Iis qui me diiudicant. Quanq̄ & hic sensus esse potest, hoc illis respondeo qui me interrogant: hoc est, qui rogant, quo argumento doceam me esse apostolum. Est enim verbū ambiguum, quod significat tū interrogo, tum excutio & examino: & tamen annotauit hoc quisquis fuit, cuius extāt collectanea in hāc epistolam nomine Hieronymi.

Nunquid non habeo.) μὴ οὐκ. id est, An non habeam?

Sororem mulierculam.) ἀδελφὴν γυναῖκα. id est, Sororem mulierem. atq; ita scriptum in vetustissimis exemplaribus.

Aut ego solus & Barnabas.) An, castigat ac mutat Faber. Verum recte habebat Aut, quum præcesserit μὴ, id est, An: quod hic tacite repetendū est. Etenim si fuisset nouum interrogationis caput, dixisset rursus, μὴ οὐκ, vt cœperat. Faber

Hoc operandi.) Hoc, additū est. οὐκ ἔχομεν

 ἐξουσ-

ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι, .i. An non habemus potestatem non operandi? vt verbum operandi, sit absolutum: & videtur esse sensus, An nobis solis non licet in ocio viuere suppeditantibus alijs? Sic & Chrysostomus ac Theophylactus μὴ ἐργάζεσθαι interpretatur, in ocio vitam agere, nimirum huc respiciēs, quod Paulus & Barnabas opera manuaria sibi victū pararent, quum non reliqui tantum Apostoli, sed ipse etiam Cephas aleretur aliena benignitate. Annotauit & hoc Theophylactus, subindicās quo precellentior est episcopus, hoc minus debere grauare gregem suum. Sed fortasse rectius est, vt accipiamus in eum sensum in quem omnes interpretantur. An non habemus potestatem, vt hoc nobis liceat agere quod agunt omnes? nam duabus negationibus οὐ μὴ, vnius vice est abusus.

Duę negationes ꝓ vna.

Stipendiis.) ὀψωνίοις. De quo superius meminimus. An non & lex hæc dicit.) ταὐτὰ legit Ambrosius, non ταῦτα. & ob id vertit Eadem, non Hæc.

Propter nos vtique.) πάντως, aduerbium adfirmantis.

Et qui triturat.) Græce paulo secus est: καὶ ὁ ἀλοῶν τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν ἐπ᾽ ἐλπίδι .i. Et qui triturat, spem suam participare in spe. Quanq̄ nos hyperbaton Græci sermonis mutauimus, Ambrosium & alios sequuti. Porrò quod in nostris exemplaribus additum est Fructus percipiendi, videtur explanandæ rei gratia factum. Illud certum non adijci apud Græcos. Cæterum Sub spe, quod apud nos non additur, interpretatur etiā nominatim Theophylactus, annotans, in aratione semel duntaxat poni spem, nec fieri mentionem participationis, propterea quod totus prouentus aranti tantum in votis sit. At qui triturat, iam incipit esse particeps spei, fruiturq́

cureq; optatis, laborans interim in aliam spem anni sequuturi: quamuis haud nesciam, Theophylactum hanc clausulam ad Apostolos proprie referre, qui nõ cibi tantum caussa docerent, sed vberius præmium in posterum expectarent. Hæc Theophylactus hausit è Chrysostomo.

Si carnalia vestra metamus.) θερίσομεν .i. Metemus: etiamsi id ad sensum nihil refert.

Potestatis vestræ.) ἐξουσίας. vt intelligas non quamlibet potestatem, sed facultatem metendi, & circumducendi vxores siue mulieres, quam illi cæteris Apostolis permittebant.

Quare non potius.) Quare, addidit de suo interpres: sat erat, Nonne magis nos? οὐ μᾶλλον ἡμεῖς;

Sed omnia sustinemus.) στέγομεν. quod proprie vasis est omnia capientis. στέγω.

Ne quod offendiculum demus euangelio.) Non est Græce σκάνδαλον, quod hic vertit Offendiculum: sed ἐγκοπὴν, quod Intercisionem, siue interruptionem sonat: ne quid existat, quod euangelicæ prędicationi moram vllam adferat. Annotauit hoc ante nos Theophylactus.

Qui in sacrario operantur.) Paulo diuersius est apud Græcos, οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν, id est, Qui sacra operantur, è sacro siue templo vescuntur. nam ἱερὸν & victimam significat & templum.

Qui altario deseruiunt.) τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες .i. Sacrario assistentes, siue assidentes. προσεδρεύειν Cuius vocis emphasim & ante nos annotauit Theophylactus, & ante hunc Chrysostomus. Non enim ait Sacerdotes, sed Qui assident altario: vt intelligamus assiduum cultum sacrorum. Nec satis est assidere, sed

re, sed operandum est: nec satis quiduis operari, sacra oportet operari, & in his assiduum esse. Nec dixit è sacro accipiunt, sed è sacro vescuntur: vt admoneat victum deberi non diuitias. Et συμμερίζονται, partem accipiunt cum sacrario. Diuidebatur enim hostia inter sacerdotes et leuitas. Porrò θυσιαστήριον ab immolando dictũ, locus est vbi victimę mactant.

Quàm vt gloriam meam.) τὸ καύχημα .i. Gloriationem. Et euacuet, est κενώσῃ, id est, Irritam, siue inanem reddat.

Et si euangelizauero.) εὐαγγελίζομαι, præsentis temporis est, Si euangelizo, siue euangelizem, vt legit Ambrosius.

Merces mea.) Pro mea, mihi est apud Gręcos τίς οὖν μοί ἐστιν ὁ μισθός; Quid igitur mihi est mercedis? Apparet interpretẽ legisse μου, pro μοι.

Sine sumptu. ἀδάπανον

Sine sumptu ponam.) ἀδάπανον θήσω .i. Gratuitũ faciam. Et iucunde vocat ἀδάπανον, quod nemini sit sumptui. Alioqui sine sumptu facit, & is qui nihil impendit. Porrò Ponere, apud Græcos passim pro Facere, obuium est. Et post Euangelium, Græci addũt Christi. O gloriam vere apostolicã, sed quam pauci nunc student æmulari.

Tanquam sine lege essem.) Aduerbium Græcum ὡς, anceps est: tamen hic magis quadrabat Quasi: atque ita legit diuus Hieronymus in Esaiam, itáque Ambrosius in plerisque locis. Non enim ponitur exemplum, sed falsa rei species proponitur. Theophylactus legit, ἄνομος θεοῦ & ἔννομος Χριστοῦ, quod dure sonat Exlex dei, & sublex Christi.

Sine lege dei.) Deo, est Gręce: μὴ ὢν ἄνομος θεῷ Cum Deo non sim sine lege. Quanquam in hoc variant

riant Græcorum exemplaria. Chrysostomus legit, ἄνομος θεοῦ.

Infirmis infirmus.) ὡς ἀσθενής. id est, Tanquā vel quasi infirmus.

Vt omnes facerem saluos.) Græce secus est, ἵνα πάντως τινὰς σώσω .i. Vt omnino aliquos saluos facerem. Quanquam hic apparet Græcorum exemplaria variasse. Sanè Theophylactus iuxta id quod nos adduximus & legit & interpretatur, existimans hoc facere ad exaggerandam Pauli charitatem, quod nihil non faciat, vt aliquot saltem adducat ad salutē. Laurentium Vallam nonnihil offendit tempus verbi perperam immutatum, vt omnes saluos facerem, σώσω, velut ad præteritum referatur, quum verbum sit futuri temporis. Necp sensus est eum id olim egisse, nunc desinere, sed nunc item agere, & ita factu rum. Porrò quod hic dictum est σώσω, idē accipiendum est de eo quod præcessit κερδήσω, lucri faciam, potius quàm lucrifacerem.

Omnia autem facio.) τοῦτο δὲ ποιῶ, id est, Hoc autem facio. Atcp ita legit Theophylactus. Chrysostomus habet πάντα.

Vnus accipit brauium.) Ambrosius legit, palmam pro brauio: itidem & Cyprianus. nam βραβεῖον est Græce. Atque est quidem omnino brabion, præmium: sed proprie quod datur certantibus ac vincentibus. Existimant enim dictum βραβεῖον, quasi ῥαβδεῖον, commutatis ac translatis duabus literulis: propterea quod certaminum iudices data virga palmea, designarent victorem: vnde & βραβευταί dicuntur Græcis, quasi ῥαβδευταί, qui victorem pronunciant. Brabion vnde

Vt com

Vt comprehendatis.) ἵνα καταλάβητε. Aut abusus est ἵνα, pro ὥστε. aut sensus est, Hoc animo currite, non tantum vt videamini certasse, sed appetisse victoriã, quemadmodũ palam interpretatur Theophylactus. Quæ sententia si probatur, Sic, aduerbiũ non est referendum ad Vt, quod sequitur: quasi dicas Sic sequere vt sequaris: sed ad similitudinem quę pręcessit, Sic, id est, ad illorum exemplũ & vos in vestro stadio currite. Idem subindicat Chrysostomus.

Qui in agone contendit.) πᾶς γὰρ ὁ ἀγωνιζόμενος. id est, Omnis enim qui certat: sed proprie in publicis certaminibus, veluti palæstra, aut Olympiacis, aut Circensibus. Nam de cursu ac pugilibus ipse mox meminit.

Ab omnibus se abstinet.) πάντα ἐγκρατεύεται id est, Omnia sustinet, aut tolerat: siue, quod magis probo, In omnibus temperans est: vt subaudias κατά. Cyprianus legit, In omnibus continens est Siquidem athletæ victus etiam ratione præparantur ad certamina.

Nos autem incorruptam.) φθαρτὸν ἄφθαρτον. id est, Corruptibilem & incorruptibilem.

Sic pugno.) Non est pugno, quod Græce μάχομαι, sed πυκτεύω, quod est pugilum certamen exerceo, & pugnis certo. Ad pugnos allusit interpres non ad pugnas. Ambrosius legit, Percutio pugnis, p pugno. Augustinus enarrans Psalmnm quinquagesimumseptimum, legit, Non sic pugillor quasi aërem cædens: adscribitq;, pugillari est pancratium facere.

Prouerbium. Aërem verberans.) Prouerbiali schemate dictum est, pro frustra & inaniter laborare, veluti pugil nihil agit, nisi corpus attingat. Cæterum hęc eò tēdit parabola, vt intelligamus non esse satis quomodo cunq; nostro fungi officio, nisi demus operam, vt insigni

signiter ac prçter cçteros gessisse nos videamur.

Castigo.) ὑπωπιάζω. id est, Coërceo, siue cohibeo, subigoq; nam interpres sensum expressit potius q vocem Græcam reddidit. Eam Paulinus propius expressit epistola quinquagesima octaua, ad Augustinum, Liuidum, inquit, facio corpus meum, & in seruitutem redigo. Siquidem Grçcis ὑπωπιάζειν, est liuore seu sanguinis nota sugillare proprie oculos, quos illi ὦπας vocant, & ὑπώπια notas eiusmodi, autoribus Hesychio & Suida: licet hanc vocem diligēter explicarit etiam Theophylactus. Apparet sumptam metaphorā à certamine pugilum, vnde Paulus non illibenter solet similitudines ducere. Siquidē in his supplantabat, qui deiiceret in humum antagonistam suum, sugillabat qui notam insignem inflixisset faciei. Supplātare quid proprie.

EX CAPITE X.

Nolo enim.) οὐ θέλω δέ. Nolo autē. Ambrosius legit Enim, consentiētibus & antiquis exemplaribus, vt hæc cohæreant cum superioribus: si quod modo præcepit Corinthiis, idem Iudęorum exemplis corroborat. quod si mauis autem, erit ad alia digredientis.

Et oēs in Moyse baptizati sunt.) εἰς τὸν μωσῆν est Grecè, id est, In Mosen. Augustinus enarrans psalmum septuagesimumseptimum, legit, Per Mosen. Rectius arbitror accipi, in Mosen, pro in legem Mosaicam, nondum enim in Christum, cuius aduentus procul aberat. Interim Moses Christi typū gerebat, & figuris res adumbrabatur euangelica. In Mosen

Bibebant autem.) Græcis est Enim. Atq; ita refert Augustinus libro aduersus Faustum duodecimo, capite vigesimonono, ex vetusti codicis fide, vbi & Græce dixit consequente eis. Et aliâs aliquoties sic loquitur Consequens est huic.

Conse

Cōsequē te eo s petra. Consequente eos.) ἀκολουθούσης. id est, Sequēte, siue prosequente. Sequente autē dixit, tanquam itineris perpetua comite: id enim sonat ἀκολουθεῖν, magis q̄ ἕπεσθαι. Origenes Homilia in Exodū. 5. sequentem petram refert, ad nubem quę præcessisse legitur Hebræos, offensus vt apparet, absurditate sensus, si petra dicatur sequi proficiscētes. Verū accipi potest riuū qui è petra prosiliit, illos fuisse comitatum. Et Augustinus quum aliis aliquot locis, tum contra aduersarium legis & prophetarum libro secundo, capite 6. interpretatur, Christus erat petra, id est, petra significabat Christū: nec obstat quod hanc petram dixerit spiritualem. Quicquid enim mysticū habet sensum, spirituale dicimus. Bibebant aquam de petra, nō qualibet, sed de spirituali, quę significabat illam vnicā petram, vnde salutem hauriunt oēs credentes. Hieronymus, aut si quis alius is fuit, enarrans psalmum quadragesimumprimum, adducit hunc locū omisso pronomine Eos: quod quum non sit apud Gręcos, adiectum est ab interprete, quo sermo fieret explanatior, & nos item addidimus.

Beneplacitum est Deo.) εὐδόκησεν ὁ Θεός. Quod Ambrosius vertit, Bene sensit Deus, nos vertimus Approbauit.

In figura facta sunt nostri.) Figuræ siue formę, est Gręcis pluralis numeri τύποι, sicut & paulò post. Hæc autē omnia in figura contingebāt: ταῦτα δὲ πάντα τύποι, id est, Hæc omnia figuræ contingebant. In collectaneis Bedæ priore loco, figuræ legitur, licet Nostri, deprauatum erat in Nostrę quod tamen ad eundem modum frequenter est obuium in libris Diui Augustini: ac priore loco Græcis additur ἡμῶν, vt legant: Hæc autem figurę nostri fuerunt. Et ad eum modum citat hunc locum Diuus Augustinus, enarrans Psalmum centesimum deci

decimumtertium. Rursus aduersus Faustum in fragmento quarti libri, aliisque locis compluribus.

Neque idololatræ efficiamini.) Opinor pro γίνεσθαι, mutatum esse γίνεσθε. id est, Neque efficeremur simulacrorum cultores: quandoquidem in hoc quoque additur, sicut quidam eorum, vt γίνεσθαι respondeat ad εἶναι. Alioqui in duobus mutauit personam, in idololatris & murmuratoribus.

Sicut quidam eorum.) καθὼς καί τινες ἀυτόν. id est, Quemadmodum & quidam illũ tentauerunt. Interpres legit ἀυτῶν. atque ita scriptum est in nonnullis exemplaribus. Si legimus ἀυτόν, id est, Eum, ex hoc loco declaratur Christi diuinitas, quem à Iudæis tentatum dicit prius quàm hominem assumeret. Nam de eo quod præcessit, Petra autem erat CHRISTVS: posset aliquis interpretari, petra illa designabat CHRISTVM post nasciturum. Spiritalem autem vocari, quod typum haberet mysticæ petræ. Si legimus ἀυτῶν, sensus erit, ne nos tentemus Christum, sicut olim Iudæi tentauerunt Deum.

Ad correptionem nostram.) πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν. id est, Ad admonitionem nostram, siue nostri. quod tamen nonnunquam pro correptione vsurpatur.

Tentatio vos non apprehendat.) εἴληφεν. id est, apprehendit, preteriti temporis, siue cepit. Subindicat enim Corinthios iã incidisse in tentationẽ, sed humanã, hoc est, tolerabilẽ ac sanabilẽ. Et in hanc sanè lectionẽ consentiunt exemplaria Grecorũ quę viderim oĩa: tametsi apparet Ambrosiũ legisse apprehẽdat. At mihi sensus grçcę lectionis videt̃ magis germanus esse

esse Paulo, atq; eam palā est Chrysostomo & Theophylacto placuisse. Ante terruerat eos horrendis exemplis, mox ne desperēt, reficit eos, extenuans quod hactenus peccassent, dicensq;, leue quiddam esse quū ipse grauioribus malis fuisset tentatus.

Prouentum.) τὴν ἔκβασιν. id est, Exitum, siue euētum. id est, is qui finit vos incidere in tentationē, idem faciet vt tentatio bene eueniat. Nam prouētus proprie dicuntur sementis, & è terra nascentium.

Vt possitis sustinere.) Græcè magnificentius quiddam dicitur ὑπενεγκεῖν, quod est ita ferre, vt oneri superstis ac superes: quemadmodum ad Romanos dixit ὑπερνικῶμεν.

Cui benedicimus.) ὃ εὐλογοῦμεν. id est, Quē cum gratiarum actione sumimus. Sic enim interpretantur Chrysostomus ac Theophylactus.

Et panis quem frangimus.) τὸν ἄρτον, ὃν κλῶμεν. id est, Panem quem frangimus.

Nonne participatio corporis.) κοινωνία. Modo communionem verterat.

Vnus panis & vnum corpus.) Abest Græcis copula Et, εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα. id est, Vnus panis, vnum corpus: ita legit Chrysostomus ac Theophylactus: atq; ita scriptum comperi in exemplari Paulino. Consentiebat vtrunq; Constantiense.

Omnes qui.) οἱ γὰρ πάντες, id est, Omnes enim: absque Qui. Oēs enim de vno pane participamus. ita legit & Ambrosius. In vetustissimo codice scriptum reperi, Omnésq;: vt verisimile sit, Que, mutatum in, Qui. tametsi hæc lectionis varietas sensum nō admodum variat. Cæterum non est mentio de calice nec apud Græcos, nec in codice Donatiani. In vetustiore codice Constantiensi non erat mentio calicis, sed recentiore manu aliquis adiecerat in spacio versuum. In nonnullis excusis repperi, Omnes quidem de vno pane

pane, & sic habebat vterq; Constantiensis, vt probabile sit interpretem γαρ vertisse per coniunctionem expletiuam.

Videte Israel secundum carnem.) Ad differentiam adiecit Secundum carnem, vt ostenderet esse alium secundum spiritum: licet Gręcis non repetatur articulus, τὸν κατὰ σάρκα.

Quid ergo? dico.) Ex Græcis exemplaribus locus ita debet distingui: Quid igitur dico? idolum esse aliquid, aut idolis immolatum esse aliquid? quasi diceret, Nequaq̃ hoc loquor. Et veluti iam negasset se id sentire, quod per se dictu sit absurdum, subiicit q̃d sentiat, Sed quæ immolant, & cætera: alioqui dure cohæreret quod sequitur: Sed quæ gentes immolant, & cætera. Proinde nos nō veriti sumus additis aliquot verbis orationem reddere lucidiorem. Ad hunc modum distinguunt & Latinorum vetusta exemplaria.

Sed quæ immolant gentes.) ἀλλ' ὅτι ἃ θύει. id est, Sed quod ea quæ immolant: vt intelligas, sed hoc dico, quę gentes immolant, ea immolari dæmonibus non Deo.

Nolo autem vos socios fieri.) κοινωνούς. id est Participes, siue communicatores, aut consortes.

An æmulamur Dominum?) παραζηλοῦμεν. id est, Prouocamus & iritamus: quod superius vertit, Ad æmulandum prouoco. Et ad eum modum interpretantur Græcorum scholia, nominatim Theophylactus: πειράζομεν ἢ παροξύνομεν. id est, Tentamus & iritamus. nam ζηλοῦμεν, & in bonā partem dicitur: παραζηλοῦμεν ferè non nisi in malā.

Sed quod alterius.) ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος. id est, Sed quisque quod alterius.

Omne quod in macello venit.) Venit hoc loco significat venundatur, πωλούμενον, & in ma-

cello legendum, non in macellum. Indicat hoc & diuus Augustinus aduersus Adamantium, Interrogare, inquit, vetat, quum quid de macello emitur. Atq; huiusmodi amphibologiam tollere poterat accẽtus circunflexus notatus supra verbum Vênit.

Nihil interrogantes.) μηδὲν ἀνακρίνοντες. id est Nihil diiudicantes: quod idem verbum est paulò inferius. Ambrosius legit, Nihil disquirentes. Est autẽ participium eius quod superius vertit Interrogant.

Et plenitudo eius.) Eius, ad terram refertur, non ad dominum αὐτῆς, hoc est, quicquid diues gignit terra, id omne Domini est.

Hoc immolatum est idolis.) Vetusti codices habent, Hoc immolatitium est idolis. Atque ita legimus apud Diuum Ambrosium. Est autem Græcis eadem dictio, quam interpres toties reliquit, εἰδωλόθυτον.

Qui iudicauit.) τὸν μηνύσαντα. id est, Indicauit, per n, non per u. Nam μηνύειν Græcis est prodere rem prius occultam.

Consciẽtiam dico non, & cætera.) Ante hũc locum repetitur in Græcis codicibus, Domini enim est terra & plenitudo eius: quod paulò superius positum est: sed vtrobique probè quadrat. Illic non refert quibus vescamur, omnia enim sunt Domini. Et hic non est quur fratrem offendas, vescens idolis immolato, quum tantam ciborum copiam diues mundus suppeditet. Cæterum hoc posteriore loco videtur inferri sub alterius persona, velut obiicientis Paulo, quod ipse mox dixerat: Quam mihi narras conscientiam, quum vt ipse fateris, Domini sit terra & plenitudo eius? Idcirco subiicit ac distinguit conscientiam: Conscientia, inquit, tua dicit, Domini est terra & plenitudo eius: at non idem dicit alterius conscientia, quæ putat aliquid simulacris esse proprium, neq;

com

commune Deo. Deinde quod dicit tuam, suo more personam fingit: quandoquidem nonnunquam in se recipit personam alterius, quo rem magis exponat oculis.

Ab aliena conscientia.) ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως. id est, Ab alia conscientia. Atq; ita legit Ambrosius, itaq; scriptum visitur in vetustissimis exemplaribus, nominatim vtroq; Constantiensi. Quanq̃ id quidem ad sensum haud magni refert.

Cum gratia participo.) Ambrosius legit, Gratiæ particeps sum: verum non reperio μετέχω datiuo iunctum, nisi referatur ad socium communionis, non ad rem cuius particeps es. Vnde magis probo Cum gratia, id est, cum gratiarum actione. Potest & hunc in modum accipi, vt χάριτι sonet hic beneficentiam, sitque datiuus instrumenti, siue modi. Si ego particeps sum escarum, idq; non per idolum, sed beneficio munificentiaq; Dei, quid est quur male audiam? In hũc sensum interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus, gratiam Dei vocans animi fortitudinẽ contẽnentis idolũ, ac dei bonitatẽ, qua fit, vt ipsius dona per impiorum malitiam non inquinẽtur puris.

Pro eo qđ gratias ago.) ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ. id est, Pro eo pro quo ego gratias ago. Opponit autẽ hæc inter se veluti contraria, βλασφημεῖν & εὐχαριστεῖν.

Vel aliud quid.) εἴτε τί, id est, Siue quid. Aliud, additum est explicandæ rei gratia. Atq; ita legit Ambrosius, Siue aliquid facitis. quemadmodum habetur apud Græcos.

Sine offensione estote.) Græce iucundius est, ἀπρόσκοποι. id est, Tales, vt nemo per vos offendatur.

Iudæis & gentibus.) Pro gentibus, est ἕλλησι:

id est, Græcis. Iteratur autem ad singula coniunctio ©,proinde nos vertimus per Neque.

Non quærens quod mihi vtile est.) Simplicius & verius erat, Non quærens meam ipsius vtilitatem, sed multorum. μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν.

EX CAPITE XI.

IMitatores mei estote, sicut, & cætera.) Hæc vox digna est iis, qui locum Apostolorũ sibi vindicant. Se Paulus proponit exemplar, sibi conscius se nihil habere quod non sit imitandum: & tamẽ hoc exemplar non vult imitabile videri cuiquam, nisi respondeat ad archetypum Christi.

Per omnia mei memores estis.) ὅτι πάντα μου μέμνησθε, id est, Quod omnia mea meministis. Et in hũc sensum accipit Ambrosius: legit enim, Qđ omnia mea memoria retinetis. Et consentiunt Græcanica scholia, nominatim Theophylactus. Fortassis interpres legit πάντη, hoc est, in omnibus, aut, πάντα accepit per synecdochen, κατὰ πάντα. Codex vetustior Constantiensis habebat, Omnia mei memores estis: omissa præpositione, quæ nec apud Græcos est.

Et sicut tradidi vobis præcepta mea.) Non est præcepta, Græcè, sed modestius verbum & Paulo dignius παραδόσεις. id est, traditiones: quæ nos instituta possumus dicere. Leuius est enim traditio, quam præceptum.

Velato capite.) Græcè est, κατὰ κεφαλῆς ἔχων. id est, In capite habens: vt intelligas non solum de pileo, verum etiam de coma, quę & ipsa caput tegit. atque id annotant Gręcanica scholia, nominatim Theophylactus. Et mox meminit de tondendo, sic argumentans, Si mulier in hoc imitatur virum, quod aperit ca-

rit caput: simul & in hoc imitet, quod ille tonsus est.

Deturpat caput suum.) καταισχύνει. id est, Dedecorat, siue pudefacit, aut dehonestat.

Vnum est enim.) ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐτό. id est, Vnum est & idem: hoc est, nihil omnino refert.

Ac si decaluetur.) τῇ ἐξυρημένῃ. id est, Cũ derasa siue rasa: hoc est, perinde est ac si rasa sit. Ambrosius legit: Vnum est enim atq; idipsum vt decaluata. Fortassis interpres affectauit hoc verbũ decaluare, velut odiosius, & scommatis obnoxium est caluicium.

Tondeatur.) καὶ κειράσθω. id est, Etiam tondeatur. In exemplari Paulino ac Donatianico scriptum erat, Si non velatur mulier & tondeatur. Consentiebat vtrunq; Constantiense. Nec enim est otiosa coniunctio, quę perinde valet, ac si dicas, Eadẽ opera tondeatur, quandoquidem retegit caput.

Aut decaluari.) ἢ ξυρᾶσθαι. id est, Radi: de quo modo meminimus.

Velet caput suũ.) κατακαλυπτέσθω. id est, Veletur. nec aliud quicquam additur apud Grecos. Ambrosius legit, Velet caput.

Velamen habere.) ἐξουσίαν ἔχειν. id est, Potestatem habere. Porrò Ambrosius & Græca scholia indicant potestatem, hoc loco accipi pro velamine: quod velamen impositũ cogat illam demittere oculos, significetq; illam esse sub alterius imperio. Laurẽtius indicat in nonnullis etiam Latinis codicibus scriptum fuisse Potestatẽ, pro velamine. Id quod admonuit & Thomas Aquinas: & nos in Paulino exẽplari ita scriptum comperimus, suffragante vtroq; Constantiensi. Potestas pro velamine.

Vos ipsi iudicate.) ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε. id est Inter vos ipsos, vel in vobis ipsis iudicate: hoc est, In suo quisque animo.

Nec ipsa natura docet.) ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει

δάσκει ὑμᾶς; id est, An ne ipsa quidem natura docet vos? Quanquam Latinis Nec, aliquoties pro Ne quidē, vsurpatur. Interpres nō videtur legisse οὐ, quod hodie videmus additum in Græcis codicibus.

κομᾶν. Comam nutriat.) κομᾷ, id est, Comatus est. Coma, capillitium, sed promissius & curatum.

Capilli.) ἡ κόμη. id est, Coma.

Nec ecclesia Dei.) Ecclesię multitudinis numero, αἱ ἐκκλησίαι. suffragāte codice Latino quē modo citauimus. Sunt & mundi conuenticula, plena litium ac iurgiorum. Porrò cœtus Christianorū ab huiusmodi vitiis debent abesse.

Hoc autem præcipio non laudans.) τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ. id est, Hoc autem præcipiens siue denuncians non laudo. Laudarat ante, quod omnia tenerent: nunc non laudat in hoc, quod cogitur præcipere de concordia: quasi dicat, Hoc non laudo, quod præcipio. Oportebat enim vos vestra sponte, quod rectum est tenere ac facere. In hanc sententiam Theophylactus, & ante hūc Chrysostomus in Homilia quam nobis vertit Hieronymus Donatus. Item in Commentario. Abutuntur enim Græci participiis pro verbis infinitis. Interpres & Ambrosius legisse vidētur, τοῦτο δὲ παραγγέλλω οὐκ ἐπαινῶν. Potest & hic accipi sensus, Ante collaudati sunt, quod meminissent, ac tenerent omnia quæ Paulus ordinarat: hic reprehenduntur, quod non seruarent omnia, quæ tenebant memoria.

Scissuras.) σχίσματα. Hic magis quadrabat, Sectiones, siue dissidia. Cæterum, Inter vos: non additur in vetustis codicibus Latinis, quum sit apud Græcos, ἐν ὑμῖν.

Ex parte.) μέρος τι. id est, Ex parte aliqua,

siue partem aliquam. Et αἱρέσεις reliquit, quum Sectas, commode potuerit dicere.

Vt qui probati sunt.) ἵνα οἱ δόκιμοι. id est, Probi: vt opponatur reprobis. Et coniunctio ἵνα, nõ caussam significat, sed euentum: quod diligenter annotauit Chrysostomus.

Ad manducandum.) ἐν τῷ φαγεῖν. id est, In edendo. atque ita legit Diuus Ambrosius. Nec est ociosa verbi cõiunctio πρὸ in προλαμβάνει. quod nos vertimus Occupat. Præsumit enim aliud sonat Latinis auribus. Præueniebant enim alios, & illis non expectatis, suam quisque cœnam edebat. & ob id mox subiicit, Inuicem expectate.

Nunquid domos non habetis?) Num domos non habetis? vel, an non habetis domos?

Et confunditis.) καταισχύνετε. id est, Pudefacitis. Quanquam Hieronymus in epistolam ad Galatas, cap. 4. putat nihil interesse inter αἰσχύνην & σύγχυσιν, licet apud idoneos autores secus esse comperiatur. Turbatur quidem & qui vehementer pudescit, hoc est, animo confunditur: at non quisquis confunditur, pudefit. Et ἀπορεῖν, vnde ἀπορία, non semper significat egere, sed interdum inopem esse consilij animique perplex, vt nõ satis conueniat cum καταισχύνεσθαι, sed magis cum συγχεῖσθαι. Cõfundi pudefieri

Laudo vos, & cætera.) ἐπαινέσω ὑμᾶς ἐν τούτῳ; οὐκ ἐπαινῶ. id est, Laudabo vos in hoc? non laudo. Ad hunc modum distinguunt Græcanici codices, Poterat enĩ simpliciter dicere, In isto vos nõ laudo: sed interrogatio præmissa facit ardẽtiorẽ orationẽ. Quanquam video Theophylactum sic interpretari, vt hæc particula Laudo vos, non percontatiue, sed pronunciatiue sonetur. Ne nimium iritaret diuites,

in cæteris quidem collaudaturū se dicit illorum offici um, in hoc negat se posse laudare. Sed & altera distin ctio belle habet, Laudabo vos? in hoc non laudo: vt ad interrogationē subaudiatur, Laudo in cæteris.

Quoniam dominus noster Iesus Christus.) Noster, apud Græcos non additur. Latini codices variant. Sermo absolutior est, nō addito pronomine.

Et gratias agēs.) καὶ εὐχαριστήσας, id est, Actis gratiis, vel Quum egisset gratias.

Accipite & manducate.) λάβετε, φάγετε, i. Sumite, edite: citra coniunctionē interpositam.

Hoc est corpus meū.) τοῦτό μου σῶμα. i. Hoc meum corpus: absq; verbo substantiuo Est. Quanq̄ in quibusdam additum reperio.

Quod pro vobis tradetur.) τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. id est, Quod pro vobis frangitur. Atq; in hoc tantus est Græcorum codicum consensus, vt appareat apud nos varietatē ortam, aut certe data opera mutatam scripturam, quod absurdum videretur frangi corpus, non quod vere frangatur, sed quod, vt ait diuus Augustinus, per partes sumatur, quod olim eodem pane sacro in multas parteis dissecto distribueretur omnibus Christi corpus. Quemadmodum autem Christus comesus á singulis viuit, nec dentibus discerpitur, ita hoc quo dixi modo fractus, non laceratur in partes. Certe diuus Ambrosius legit, frangitur, Græcis consentiens, nihil offensus ea lectione. Nec aliter citat Beda enarrans euangeliū Lucæ. Porrò si quid offendit, quod prius dictus sit fregisse panē, & mox adiecisse, quod frangitur, opinor, aut primū cœpisse frangere panem fortassis in duas aut tres partes, deinde vt cuique impartiebat, á maioribus fragmentis minora defregisse: aut frangitur sine certa ratione temporis esse positū, veluti fieri dicitur, quod quoties solet, aut opus est fieri, fit, etiamsi iam nō fiat: & solui quod solui debet, etiamsi sæpe non soluatur.

Corpus Christi quō frangitur.

Cæte

Cæterum hic frangi nihil aliud esse, q̃ dispartiri, subindicat & interpres Theophylactus. Atq; ex Græcis exemplaribus palam est, quod idem legerit Chrysostomus quod Theophylactus. Cæterum frangendi verbum haud male congruit corpori dominico, frangitur panis triticeus, vt multis vitam conferat: frangi dicitur & corpus domini, quod vitam ex æquo conferat omnibus digne sumentibus. Idem panis inter multos distributus cōcordiæ symbolum est: idē corpus pro omnibus immolatum, amicitiæ signū est.

In meam commemorationem.) εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. i. In mei memoriam, aut in mei commemorationē, vt legit Ambrosius. Quanquā Græca vox parum cōmode reddi potest, nisi circumloquaris, Ad renouandam mei memoriam.

Similiter & calicē.) Ambrosius poculum legit, propius Græcam exprimēs vocē, ποτήριον, à potando dictam, quēadmodum poculum apud nos. Nam calix poculi genus est. Poculum est vnde bibitur, siue cyathus sit, siue calix, siue vrceus.

Annunciabitis.) καταγγέλλετε. i. Annunciate siue annunciatis. Tametsi in hisce verbis video Apostolos abuti tempore, vt in his quæ mox præcesserūt, Quoties bibetis, πίνητε. Ambrosius legit annunciantes. Non contendam cum eo qui mallet annunciatis indicandi modo, tamen arbitror vtranq; lectionem consistere: & qui legit annunciabitis, videtur imperandi sensu loqui.

Panem &c.) τὸν ἄρτον τοῦτον. i. Panem hunc. Hic palàm corpus consecratum panem vocat, non quod adhuc sit panis eo modo quo fuit, sed quod sit panis viuus & vitam conferens veram. Panis dicitur & post cōsecrationē.

De pane illo edat.) Illo, hoc loco nō additur apud Græcos, sed interpres explicuit vim articuli, q̃ & aliàs sæpenumero facit. Ambr. legit, De pane edat.

Indigne.) ἀναξίως τοῦ κυρίου .i. Indigne domino. Ad eum modum legit & Chrysostomus, vtroque loco addens domini nomen. Ambrosius item repetit domini nomen: Itaque quicunque ederit panem hunc aut biberit calicem domini indigne domino, licet proximo loco nõ apponat domino: Qui enim manducat & bibit indigne, iudicium sibi ipsi manducat. Quanquam in nonnullis Græcorum codicibus legitur, τοῦ κυρίου ἀναξίως, vt κυρίου vtrolibet possit referri, Panem domini, aut panẽ indigne domino.

Quod si.) εἰ γὰρ .i. Si enim, non εἰ δέ.

Vt non cum hoc mundo.) Cum mundo sat erat, σὺν τῷ κόσμῳ. Nec hic potuit seruari nõ ingrata vocũ allusio, κρινόμενοι & κατακριθῶμεν.

Vt non in iudicium conueniatis.) εἰς κρῖμα. Clarius erat Ad condemnationem, ne quis accipiat eos iudices adire.

EX CAPITE XII.

De spiritualibus autem.) περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν. Incertum an sentiat de donis spiritus, vt interpretantur diuus Chrysostomus, Theophylactus & Ambrosius, an de psallendo spiritu, de quo videtur nata fuisse quæstio.

Quum gentes essetis.) Græci paulo diuersius habent, ὅτι ἔθνη ἦτε πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε ἀπαγόμενοι, Quod gentes fuistis, ad simulacra vtcunque ducebamini, abeuntes siue abducti, aut, quod malim, sequentes. Nam si ὅτι legas, sermo penderet, nisi placet participium verbi loco positum esse, ἀπαγόμενοι, pro ἀπήγεσθε. Neque enim participiũ ἀπαγόμενοι simpliciter adhæret nomi ἔθνη. Porro periphrasin interpretis nõ improbo.

Dicit anathema Iesu.) λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν .i.

Dicit

Dicit anathema Iesum, accusandi casu, id est, Dicit Iesum esse anathema, hoc est, maledicit & execratur Iesum. Certe ita refert Hilarius lib. de trinitate octauo. iuxta fidem vetustissimi codicis.

Et nemo potest dicere dominus.) Hieronymus in Iohelem legit dominum Iesum, atq; item Hilarius libro de Trinitate secundo. Rursum Ambrosius libro de vocatione gentium secundo, cap. 2. Rursum in commentariis hunc ipsum enarrans locum sic adducit. Itē lib. de spiritu sancto primo, cap. 10. Itidē Origenes in Genesim homilia decimaseptima, quēadmodum hodie legitur in omnibus Græcorum codicibus, δύναται εἰπεῖν κύριον ἰησοῦν, vt opponatur ei quod supra dixit, Dicit anathema Iesum, hoc est, vocat illum anathema. Neq; rursus quisquā eum dominum vocat, nisi, & cætera. Sic enim veteres loquebantur, Anathema sit, quoties vitandum hominem significarent.

Diuisiones gratiarum.) χαρισμάτων. i. Donorum: sic vertit Hieronymus in epistolis, & aliis item locis. Augustinus in libello de præsciētia Dei ad Dardanū, legit Diuisiones donationū. Sed χάρισμα est donum gratuitū, nam à gratia nomen habet.

Diuisiones operationū.) ἐνεργημάτων. Quod non significat simpliciter operationem, sed vim quandam & efficaciam, qua Deus agit in nobis. Sequitur enim mox ἐνεργῶν τὰ πάντα. & paulopost ἐνεργεῖ, quod vertit, operatur. Quanquam, vt dixi, aliud quiddam sonat Græcis. Et agit, magis quàm operatur. Operatio ἐνέργεια.

Ad vtilitatem.) πρὸς τὸ συμφέρον, id est, Ad id quod expedit: ita vertit Hieronymus in quæstionibus ad Hedibiam, ac rursum in secundo libro aduersus Iouinianū. Magis autē sonat ad verbū, Ad id quod confert: etiamsi recte vertit interpres.

Gra-

Gratia sanitatū.) χαρίσματα ἰαμάτων. id est, Dona sanationum.

In vno spiritu.) ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι. id est, In eodem spiritu, seu potius per eundem spiritum.

Operatio virtutum.) ἐνεργήματα. id est, Operationes, & magis, vt dictum est, efficaciæ.

Discretio spirituū) διακρίσεις. Discretiōes. Interpres legit διάκρισις, tāetsi ad sensum nihil refert.

Alij interpretatio sermonū.) γλωσσῶν. Quam vocem modo verterat linguas. Nam Græci repetūt vtrobiq; vocem eam γλωσσῶν. Alij genera linguarum, alij interpretatio linguarum. Ita citat hunc locum Augustinus aduersus Faustū libro duodecimo, capite octauo, ex vetusti codicis fide manu descripti. Sic certe legisse Theophylactum ex ipsius liquet interpretatione.

Hæc autem omnia operatur.) ἐνεργεῖ. Magis efficit quàm operatur. Et efficit per occultam vim in nobis. Diuus Hilarius velut conans exprimere Græcam vocem, aliquoties vertit Inoperatur, nominatim libro de trinitate octauo.

Vnus & idem.) τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτό. Articulus additus facit, vt de certo spiritu intelligamus. Proinde nos vertimus, Vnus ille atq; idem spiritus.

Diuidens singulis.) διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ. id est, Diuidens priuatim siue peculiariter vnicuique: quod Hieronymus in dialogo primo aduersus Pelagium vertit Proprie, siue propria.

Diuidens singulis prout vult.) Sermo Græcus habet amphibologiam διαιροῦν ἑκάστῳ, καθὼς βούλεται. diuidēs cuiq; vt vult. Nam verbum vult, referri potest ad spiritum diuidentē, & ad hominem cui diuiditur, vt si Latinè dicas, Impartiens cuiq; prout vult. Anceps enim est, vtrum sit, vt vult ipse, an vt vult

vult quisque. Atque in hunc posteriorem sensum alicubi torquet locum hunc Origenes enarrans epistolam ad Romanos, innuens in nobis situm, vt quam plurimum gratiæ nobis impertiat deus. Quin & apud Græcos additur vox ἰδία, quam interpres non reddidit. Eam si vis aduerbij vim habere, vertendum erat Diuidens peculiariter, siue priuatim. Sin malis nomen esse, transferendum erat, Diuidēs propria cuique, siue sua cuique. Atque ita quidem adducit Augustinus libro de trinitate & vnitate dei, capite octauo. Diuidens propria vnicuique prout vult. Totus autē hic sermo Pauli, distributionibus, dictionum earundem iterationibus, idque nunc in principio, nunc in medio, nunc in fine, membris, incisis, comparibus, similiter cadētibus ac desinentibus periodisque floridus est.

Siue gentiles.) εἴτε ἕλληνες. id est, Græci: vt legit Ambrosius.

In vno spiritu potati sumus.) Græce est, In vnum spiritum potati sumus: sicut superius vertit In vnum corpus, εἰς ἓν σῶμα. Ad eundem modum legit Ambrosius, Græca sequutus exemplaria. Cæterum aliquanto superius miscuit diuersas præpositiones, εἰς & ἐν. καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες, εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν. id est, Etenim in vno spiritu, siue per vnum spiritum, nos omnes in vnum corpus baptizati sumus. Quod si complexim legas, sensus erit: Nos omnes baptismo facti sumus vnum corpus, idque per spiritum omnibus communiter impertientem se. Sin diuisim, subaudiendū erit verbum substantiuū, sumus, Etenim in vno spiritu sumus nos omnes. At prior lectio mihi magis arridet.

Potati sumus, & cætera.) Est quidem Græce ἐποτίσθημεν, hoc est, Poti, siue potati sumus, sed vt potatus intelligatur is cui potus est datus. Sensum eleganter expressit Ambrosius, legēs, & omnes vnū spiri-

ſpiritum potauimus. Itidem legit Auguſtinus. Siquidem ποτίζεσθαι Græcis dicitur, quod irrigatur: combibitur autem quicquid eſt liquidum. Proinde nos quod dilucidiores eſſemus, vertimus, Eundem ſpiritum hauſimus.

Nõ eſtis mihi neceſſarij.) χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω. Quod modo verterat, Opera veſtra non indigeo.

Neceſſariora ſunt.) ἀναγκαῖα, id eſt, Neceſſaria, per poſitiuum, non comparatiuum. nam comparatio redditur per magis. Certe iuxta Græcorum codices citat Auguſtinus ſermone quinquageſimotertio. Rurſus aduerſus Fauſtum libro vigeſimoprimo, capite octauo. Itidem Ambroſius libri quem inſcripſit de Noë & arca capite octauo. Quanquã μᾶλλον, pro potius accipi poteſt, vt corrigat verius q̃ comparet: ſitq; ſenſus, Ea membra quæ putantur inhoneſta neceſſitate commendari & vſu.

Et quæ putamus ignobiliora.) Non reddidit interpres feſtiuam vocum alluſionẽ ἀτιμότερα & τιμὴν, id eſt, Inhonoratiora, & honorem. Pro ἀτιμότερα, Auguſtinus legit Viliora.

Ei quæ inhoneſta ſunt noſtri.) ἀσχήμονα & εὐσχημοσύνην, id eſt, Immodeſta, ſiue indecora, & modeſtiam ſiue decus.

Nullius egent.) οὐ χρείαν ἔχει. id eſt, Non habent opus: vt ſubaudias, eo honore addito.

Temperauit.) συνεκέρασε. id eſt, Contemperauit: hoc eſt, ſimul moderatus eſt, & miſcuit membra temperatura quadam, vt ſibi mutuo ſint auxilio.

Et cui deerat.) τῷ ὑστεροῦντι. quod vertere ſolet, deficit: ſed hic ſanè bene reddidit.

Vt non ſit ſchiſma in corpore.) Græcam vocem reliquit Schiſma, vertere poterat Diſſidium.

Sed

Sed in idipsum.) ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη. Sed idem mutuo curēt membra: vt τὸ αὐτό, parem indicet omnium membrorum solicitudinem.

Siue gloriatur.) δοξάζεται. id est, Glorificatur: hoc est, honore afficitur. Interpres videtur, gloriatur dixisse, pro gloria afficitur. Certe glorificatur, legit Ambrosius atque Augustinus. Et in eum sensum interpretatur Theophylactus.

Membra de membro.) μέλη ἐκ μέρους. id est, Membra ex parte. Hoc dicit, quod Corinthij non essent omnia membra corporis, sed aliqua pars membrorum. Quanquam Ambrosius legisse videtur, ἐκ μέλους. Est autem facilis in hisce literis lapsus ob affinitatem vocum μέλους & μέρους, præsertim si accesserit aliquis labdacismus. Ad eundem modum legit Diuus Thomas, trifariam hunc enarrans locum. Cæterum ille sensus minus est coactus, vt intelligamus membra de membro, hoc est, aliud membrum ab alio pendere, mutua cōnexione. At superiorem lectionem sequitur Theophylactus. Origenes homilia in Leuiticum septima, adducit hunc locum iuxta id quod in Græcorum legitur codicibus.

Et quosdam quidem.) οὓς μέν. Articulum postpositiuum Paulus aliquoties vsurpat pro præpositiuo in distribuēdo. Verum hic non habet quod respondeat, cuiusmodi multa sunt apud hunc Apostolum. Vitari poterat incommodum anapodoti, si primam particulam huius diuisionis coniunctim legas, ad hunc modum, καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, πρῶτον ἀποστόλους. vt totum hoc vnum efficiat ordinem: deinde succedat, δεύτερον προφήτας, vt quod cœperat dicere per οὓς, postea mutata voce dicat per δεύτερον & ἔπειτα.

Quod

Quod ita explanatius efferri poterat: Et alios quidem constituit primo loco, nempe apostolos: alios secundo, nempe prophetas: alios tertio, nẽpe virtutes: atq; item de cæteris.

Opitulationes.) ἀντιλήψεις. id est, Subuentiones, siue subsidia: quod alibi vertit, Suscipere: est autẽ ἀντιλάβεσθαι conantẽ porrecta manu adiutare.

Interpretationes sermonum.) Non legitur apud Græcos hoc loco totum hoc, ac ne in vetustis quidem Latinorum codicibus, nominatim iis quos nobis exhibuit collegium sancti Donatiani Brugis, nec in duobus quos exhibuit hac æditione collegium ecclesiæ Constantiensis. Idem enim videtur cum illo, γένη γλωσσῶν. id est, genera linguarũ: quod modo recensuit. Quanquam ne quid dissimulem, Ambrosius legit quemadmodũ nos vulgo legimus, nec legit solum, verumetiam interpretatur. Deinde paulò post repetens hos gradus, hoc loco duos reddit, nõ vnum. Nunquid omnes linguis loquuntur, nunquid omnes interpretantur, nisi forte hæc duo velut inter se cognata vnius loco posuit: vt interim dissimulem, quod toties iam ἰάματα, vertit Sanitates, pro Sanationes: nam ἴαμα apud Græcos non est nisi sanatio.

Æmulamini autem charismata.) ζηλοῦτε τὰ κρείττονα χαρίσματα. id est, Æmulamini potiora dona. i. ad ea nitamini dona spiritus quę sunt eximia. Non dixit μείζονα, id est, maiora: sed κρείττονα, id est, potiora, quæq; magis conducunt ad publicam vtilitatem. Hic charismata reliquit vocem Græcam. Diuus Hieronymus aduersus Iouinianũ libro secundo, vertit dona: malens Latinè loqui, quàm Græce. Nec est ociosa coniunctio δὲ, separat enim charitatem à turba cæterorum donorum, Alia contingant aliis,

aliis, cæterum vos ea sectemini quę sunt potiora.

Excellentiorem viam.) καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν. id est, Excellentem viam, siue eximiam & egregiam viam. Ambrosius legisse videtur ἔτι μᾶλλον, vertit enim Magis excellentiorem. Porrò vt noster interpres verterit per comparatiuum ἔτι, id est, Insuper: fuit in caussa, quod aliquoties vim habeat comparatiui.

EX CAPITE XIII.

FActus sum velut æs sonans.) Velut, redundat. γέγονα χαλκὸς ἠχῶν. id est, Factus sum æs resonans, siue tinniens, aut crepitans. Nec Velut, aduerbium, additur apud Græcos.

Aut cymbalum tinniens.) ἀλαλάζον. Quod aliâs vertunt Iubilare. Est autem ἀλαλάζειν proprie, perpetuo sonitu strepere ac tinnire, vt exponūt etymologici Græci, sono sonum excipiente, quemad modum fit in lebetibus Dodonæis.

Et si nouerim mysteria omnia.) μυστήρια. Augustinus quum aliâs frequenter, tum in libello De actis cum Emerito, legit Sacramenta, pro Mysteria: vt scias illic sacramentum interdum dici, quod reconditum est.

Distribuero in cibos pauperum.) Græcis vna vox est, ψωμίσω. Et omneis facultates meas est τὰ πάντα μου. id est, Omnia mea. In nonnullis tamen legimus, τὰ πάντα ὑπάρχοντά μου.

Ita vt ardeam.) Ita, redūdat. Nec addebatur in duobus Constantianis, ἵνα καυθήσωμαι. id est, Vt comburar, siue ad comburendum.

Charitas patiens est.) μακροθυμεῖ. id est, Longanimis est, siue leni aīo est. Et ita legit Ambrosius.

Benigna est.) χρηστεύεται. pro quo Ambrosius

legit, Iucunda est. Significat autem comitatem ac suauitatem morum, quæ opponitur asperitati ac difficultati seu morositati. Vera pietas nescit supercilium, simulata sanctitas asperitate morū grauis est. Benignitas Latinis plerunque ad beneficentiam pertinet. Sic enim à bono dicitur benignus, vt à malo malignus.

Agere perperam περπερεύεσθαι

Non agit perperam.) περπερεύεται. Repetitur hoc loco apud Græcos charitas. Ac Græca quidem scholia hanc vocem variis modis interpretātur. Quidam περπερεύεσθαι putant idem quod est adulari, alij quod extolli, et ostētare sese, à nomine πέρπερος, quod dictum volunt quasi περίπτερος. Id sensisse videtur & Hesychius. Alij interpretantur garrire, à πέρπερος, quod dictum volunt quasi περίφερος, ὥσπερ τοῖς λόγοις περιφερόμενος, quod loquutulei sermonum ambagibus molesti sint. Sunt qui interpretentur πέρπερον præcipitem ac temerarium, & περπερεύεσθαι præcipitem esse. Theophylactus interpretatur inconstantē ac leuem. Mihi videtur vox à Perperis fratribus esse conficta, qui et Cercopes dicti sunt, quorum procacitas & improbitas etiam fabulis est nobilitata. De quibus plura retulimus in prouerbio, Ne in Melampygum incidas, si cui libebit cognoscere. Nos vertimus, Non est procax: quam interpretationē & Theophylactus recenset. Alioqui Latinè perperam agit, qui data opera secus agit, q̄ oportet. Atq; ita quidem interpretatur Aquinas, Perperam, id est, peruerse.

Ne in Melampygū

Non est ambitiosa.) οὐκ ἀσχημονεῖ. id est, Non agit inhoneste, siue indecore. Miror vnde vox ambitiosa huc irrepserit, quum nihil habeant affinitatis ἀσχημονεῖν & φιλοτιμεῖσθαι, nisi forte quia præcessit non inflatur, quod videtur ambitionis esse.

Quam

Quanquam Græca ſcholia ſic interpretātur, ἀσχημονεῖ, id eſt, Nihil ſibi indecorum putat, quamlibet humile officium, modo proſit. Et Theophylactus ad eundem exponit modum, non diſſimulata tamen altera quoque interpretatione. Auguſtinus de gratia et libero arbitrio ad Valentinū capite decimoſeptimo legit, non dehoneſtatur.

Non cogitat malum.) οὐ λογίζεται. hoc eſt, non imputat cuiquam malum, nec male cogitat de quoquam, annotante Valla, ſiue quia omnes ex ſuo metitur animo, ſiue quia non molitur vindictam.

Omnia ſuffert.) στέγει. hoc eſt, nihil grauatur. Translatum à tignis ſuſtinentibus onus impoſitum, aut à vaſis recipientibus quod infunditur.

Charitas nunquā excidit.) ἐκπίπτει. hoc eſt, nunquam ceſſat, vbique prodeſt, vbique eſt vſui, imò creſcit indies. Etiamſi ἐκπίπτειν Græce eſt exulatum abire & eiici. Ita ſenſus erit, Nunquam non eſſe locum charitati.

Siue prophetiæ euacuabuntur.) Græci addūt, δὲ. Atque ita legit Diuus Ambroſius, Siue autem prophetiæ euacuabuntur. Deinde quod ſequitur:

Ex parte enim cognoſcimus.) ἐκ μέρους δὲ. Nonnulli Græci codices habebant autem, pro enim, δὲ pro γάρ.

Quū eſſem paruulus.) Νήπιος, Quod & puerum, aut infantem ſignificat, et parum prudentē, quod ea ætas ob inſcitiam rerum parum ſapiat.

Euacuaui ea quæ ſunt paruuli. Quod Ambroſius legit, Ea quæ paruuli erant deſtruxi.

Maior autē horum.) μείζων δὲ τούτων. id eſt, Maxima ex his charitas. Quanquam & Latini ad

exemplum Græcorũ aliquoties comparatiuum vsurpant pro superlatiuo. Vt illud Catulli:
Hespere qui cœlo luces iucundior ignis.
Et Quintus Curtius, duo maiora omnium nauigia dixit. Et Græci nonnunquam comparatiuis superlatiuorum vice abutuntur. Atque ita sanè enarrat Theophylactus: Charitatẽ inter ea quæ manent, summum tenere locum. Nos maluimus auferendi casu vti, vt effugeremus incommodũ generis horum aut harum. In codice Donatiani scriptum erat: Maior autem his est charitas: qui sermo absurdus est. Neque enim charitas seipsa maior est. Hoc incommodum exclusisset addita prępositio, Maior inter hęc, aut maxima in his: vt intelligatur distributio.

EX CAPITE XIIII.

Charitas, studiũ benemerẽdi

SEctamini charitatẽ, æmulamini spiritualia.) Plerique Græcorum & hic addunt δὲ coniunctionem in secunda particula, διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά. Alioqui videretur adhortari ad vtrunque ex æquo. Nunc omni conatu vult nos eniti ad benemerendũ, id enim vocat charitatem. Deinde ne quis offendatur, subiicit, reliqua tamen haud aspernanda, quæ spiritualia vocat, quod afflatu spiritus dentur aliquoties & malis, inter quę tamen primum locum tribuit prophetię. Hoc loco Paulus prophetiam vocat nõ prædictionem futurorum, sed interpretationẽ diuinę scripturę. Quemadmodum & Plato discernit vates á prophetis. Vates arrepti numine, nec ipsi quid loquantur intelligunt, ea prudentes interpretantur cæteris. Porrò vehementius est verbum διώκετε quàm ζηλοῦτε. ζηλοῦμεν enim ea quoque quę probamus ac miramur tantum: διώκειν est magno studio adniti vt assequaris. Optandum est, vt & illa nobis contingant, Verum hæc quæ sunt charitatis, toto conatu sunt affectanda,

Prophetia quid apud Paulum.

non

non optanda tantum.

Spiritus autem loquitur.) πνεύματι δὲ λαλεῖ, id est, Spiritu autem loquitur, siue spiritui loquitur, vt respondeat illi quod præcessit, non hominibus loquitur, sed deo, & quod sequitur, Hominibus loquitur: hoc est, suo loquitur animo. Ambrosius legit Spiritu, auferendi casu, accipiens spiritũ pro voce. quum ascribit, Spiritu autem loquitur non sensu, quia ignorat quod dicit. Atque ita scriptum etiamnum visitur in vetustissimo, iuxta atq; emẽdatissimo codice Paulino, cõsentiente paris vetustatis codice Donatiani. Cõsentiẽte vtroq; Cõstãtiẽsi. Atq; adeo si quis attentius obseruet, cõperiet ita legisse & D. Aug. libro de Genesi ad literam. Græcis, vt dixi, sermo est anceps, quod datiuus πνεύματι possit esse instrumentalis, cuius vice Latini ponunt ablatiuum casum, & idem possit esse acquisitiuus, siue relatiuus, perinde vt si dicas, Loquitur lingua, & loquitur tibi. Chrysostomus ac Theophylactus sic edisserunt hunc locum, vt constet eos legisse Spiritu, non Spiritus. Varia lectio.

Nam qui prophetat.) ὁ δὲ προφητεύων. id est, Qui prophetat autem.

Hominibus loquitur ad ædificationem.) Ad, præpositio apud Græcos abest, λαλεῖ οἰκοδομήν. id est, Loquitur ædificationem. Quemadmodum & Latinè loqui solemus, voluptatẽ mihi narras, pro eo quod est, narras quæ mihi sunt voluptati.

Ecclesiã dei ædificat.) Dei, non additur apud Græcos, nec in codice vetustissimo Donatiani, ne in Constantiensi quidem.

Nisi forte interpretetur.) Forte, de suo addidit interpres. Nec est apud Græcos, nec apud Ambrosium, nec video quid faciat ad sententiam.

Tamen quæ sine anima sunt.) ὅμως τὰ ἄψυχα,

Faber mutat tamen in similiter aut perinde, Quod mihi non probatur, primum refragantibus tum Latinis, tum Græcis exemplaribus. Deinde quod ad argutiam Paulinę sententiæ non videatur attinere, presertim quum hanc sermonis formam aliâs reperiamus apud Paulum, velut in epistolę ad Galatas capite tertio: Tamen hominis testamentum & cætera. ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην. Sentit autem Paulus adeo non esse probandum inanem vocum strepitum in hominibus Christianis, vt ea quoque quæ carent anima, nec ad aliud parata sunt, nisi vt sonent ac tinniant, nulli sint vsui, nisi distinctum ac significantem sonum dederint. Proinde verti poterat, Etiam inanima, siue Inanima licet, aut Quin & inanima. Et in hunc sensum enarrat Chrysostomus ac Theophylactus. Præterea pro Quæ sine anima sunt, dicere poterat Inanima, siue inanimata. Olim ex harmoniis tibiarum vulgus agnoscebat sententiæ genus; & hodie è vario tubę cantu miles intelligit, quid velit imperator: itidem in venatu, & qui procul absunt â fera, è cornu sonitu intelligunt, quo in statu sit venatio.

Sonituum.) τοῖς φθόγγοις. id est, Sonis. Et δῷ potest esse dederint, vt referatur ad inanima, μὴ δῷ, quod nomen sit neutri generis.

Quod canitur. Quod canitur.) τὸ αὐλούμενον ἢ τὸ κιθαριζόμενον. id est, Tibia, citharave canitur. Proinde Ambrosius legit, Quod per tibiam canitur.

Quis parabit se.) τίς παρασκευάσεται, id est, Quis præparabitur? Quod data opera & aliâs facit interpres, nec id sanè non recte.

Manifestum sermonē.) εὔσημον, id est, Significantem. Et sic legit Diuus Ambrosius in commentariis. Quanquam vtraque lectio bene habet.

Vtpu-

Vtputa.) εἰ τύχοι .i. Verbi gratia, nimirũ quũ exemplum fingimus aut ponimus.

Genera linguarum.) φωνῶν. id eſt, Vocum. Ita legit & interpretatur Chryſoſtomus ac Theophylactus. Loquitur enim de omnibus vocum generibus, non tantum de linguis. Quanq̃ Ambroſius legit Linguarum, pro vocum: hoc eſt, γλωσσῶν. Et fieri poteſt, vt linguæ vocabulo ſit abuſus Apoſtolus, vt abuſus eſt vocabulo vocis. Sunt autem nationes quæ pro ſermone habent ſibilum aut ſtridorem.

In hoc mundo.) ἐν κόσμῳ. id eſt, In mundo: citra pronomen.

Et nihil ſine voce.) καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον. id eſt, Et nullum horũ, ſubaudi genus, eſt aphonum: id eſt, voce carẽs, ſiue mutum. Et tamen Græcus nõ intelligit Scytham. Non igitur ſufficit vox.

Ero ei cui loquar.) ἔσομαι τῷ λαλοῦντι .i. Ero loquenti barbarus, nec intelligam, nec intelligar. Nã priſci, peregrinum hoc nomine vocabant.

Et qui loquitur mihi.) ἐν ἐμοί. id eſt, In me. Grecè eſt, pro mihi, veluti Meo iudicio, meóq; animo. tametſi in ſe facundus eſt qui loquitur, tamen in meo animo barbarus eſt. Porrò veteres, vt modo dixi, barbarum vocabant, quicquid erat peregrinum: deinde vox deflexa eſt, ad vocis ac ſermonis abſurditatem. Offendit enim ſermo peregrinus imperitos, etiamſi concinnior ſit noſtrate lingua. Poſtremo cœpit accommodari & ad mores feros atque aſperos. Olim Græci illi primi Hellenes dicti, cæteros omnes barbaros appellabant. Homerus Caras ob peregrinum & abſurdũ linguę ſonum βαρβαροφώνους appellat. Et Ouidius apud Getas agens, Barbarus, inquit, hic ego ſum, quia non intelligor vlli. Et Plautus ait ſe vertiſſe barbare Grecã fabulã, quã in Latinũ ſermonem tranſtulerat. Celebratur & Anacharſidis. Barbari q

Scythæ philosophi dictũ: Scythas barbaros esse apud Athenienses, sed Athenienses vicissim apud Scythas

Spiritus, pro voce.

Spiritus meus orat, mens autem.) Spiritũ, vocem linguæ vocat: mentem, affectum animi, siue sensum animi: πνεῦμα & νοῦς. Nec aliud est Spiritus meus orat, q̃ lingua mea sonat pia verba: vt intelligas id nec aliis prodesse, nec ei magnopere qui sonat. Citat Theophylactus huius autorẽ sentẽtiæ Basiliũ.

Si benedixeris.) εὐλογήσῃς. Vnica dictio est, hoc est, Si laudes & celebres Deum, & verba bene ominata dixeris.

Benedixeris spiritu.) Spiritu, aberat in plerisque Græcorum exemplaribus: adiecimus tamẽ ex aliis, siue quod ad sensum faceret, siue quod Ambrosius & Augustinus, cũq; his Chrysostomus ac Theophylactus ita legerint.

Quis supplet locum idiotæ.) ὁ ἀναπληρῶν, i. Qui supplet locum idiotæ, & fungitur vice idiotæ. Atq; ita et hodie scriptum videre est in vetustissimo codice Paulinæ bibliothecæ, suffragante Constantiensi. Idiota vero Græca vox est, quæ significat & priuatum, id est, non fungentẽ aliquo magistratu, & illiteratum. Hoc loco vertere poterat Plebei, aut indocti. Mos hic, vt promiscua plebes responderet in ecclesia, durabat adhuc Hieronymi temporibus Romæ vt testatur præloquens in secundum lib. cõmentariorum in epistolam ad Galatas, Vbi, inquiens, sic ad similitudinem cœlestis tonitrui Amen reboat?

Super tuã benedictionẽ.) ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ id est, Super tuam gratiarum actionem, siue ad tuam. Quanquam ex hoc loco colligimus minimum interesse inter εὐλογεῖν & εὐχαριστεῖν, vtrunque enim ad laudem Dei pertinet.

Omnium vestrum lingua loquor.) Græca diuersum habent sensum: εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου, πάν

των ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν, Gratias ago Deo meo, omnibus vobis magis linguis loquens .i. quod magis loquor linguis q̃ vos omnes. In hunc sensum interpretatur Chrysostomus. Hieronymus comparatiuum Magis, refert ad cæteros Apostolos, vt intelligas Paulum omniū linguis fuisse loquutū, magis q̃ reliquos Apostolos. Vide nonę quæstionis expositionem ad Hedibiam, vbi non semel citat hūc locum secus q̃ habeat nostra æditio: licet videā Ambrosio placere lectionē, quā vulgata habet æditio.

Quinque verba.) πέντε λόγους .i. Quinque sermones, aut dicta. nec enī verba annumerat. Et quinque, positum est pro paucissimis, sicut decem milia pro plurimis.

Sensu meo.) διὰ τοῦ νοός μου. i. Per mentē meā.

Vt & alios instruam.) κατηχήσω .i. Erudiam: κατηχεῖν quo verbo libenter vtitur Paulus, & item Lucas. Id proprie est, viua voce instituere ac docere: vnde dicti & catechumeni, quibus fidei nostrę mysteria non scripto, sed vocis ministerio credebantur.

Quàm decem milia.) Addendum erat Potius vt locus fieret huic coniunctioni Quàm. Apud Gręcos sæpenumero subauditur, id apud Latinos est inusitatius.

Nolite pueri effici sensibus.) μὴ γίνεσθε, quod magis sonat, Ne sitis. Ac mox, Sensibus, φρεσί. quod August. legit Mētibus, ac meo iudicio rectius.

Sed malitia paruuli estote.) νηπιάζετε. vnica dictione, quasi dicas Pueremini, & pueros agatis. Quanquam vt sæpe iam admonui, νήπιοι dicuntur pueri, id ætatis quo nondum sapere possunt. Vnde pro Paruuli, Augustinus edisserens Psalmum centesimum trigesimum legit Infantes.

In aliis linguis.) ἐν ἑτερογλώσσοις .i. In iis qui sunt diuersarum linguarum; ac si dicas composita vo-

ce, In diuersilinguis: id ita potest accipi, vt intelligamus linguarum varietatem, qua sunt vsi apostoli, aut nouam linguam à superiore illa diuersam, hoc est linguam inter se diuersam, aut ab aliis diuersam. Locus quem adducit est apud Esaiam cap. 28.

Fidelibus.) πιστεύουσιν .i. Credentibus.

Quid insanitis.) ὅτι μαίνεσθε .i. Quod insanitis. Non enim rogaret cur insaniāt, sed affirmaret eos insanire. Quod insanitis, scriptum extat in exemplari Paulino, & item in Constantiensi. Neque secus legit Ambrosius, apud quem est, Quia insanitis. quo magis sit euidens, Quod, mutatum fuisse in quid. Idem libro de spiritu sancto tertio, capite decimonono, legit, Nonne dicent quod insanitis? Atque itidem scriptum comperi in codice Donatiani. Proinde ne quid superesset scrupuli, nos vertimus, Nonne dicent vos insanire? Quemadmodum planissime interpretatur Theophylactus & Chrysostomus.

Occulta enim.) καὶ οὕτως τὰ κρυπτά .i. Et sic occulta cordis. vt paulo post, Et ita cadens. καὶ οὕτως πεσών. Ambrosius non addit Enim, vt nec Greci. Nec tamē addit Ita, nisi quod in secūda particula, pro Ita, ponit Tunc: Et tunc cadens in faciē, &c.

Apocalypsim habet.) Ante vertit Reuelationem, nunc vocē Græcam reliquit. ἀποκάλυψιν. Et paulo ante, Psalmum, Latine dicere poterat Canticum.

Secundum duos, aut vt multū tres.) κατὰ δύο, ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς. Subaudiendum est Fiat. præcessit enim, Omnia fiant ad ædificationem, sique quis loquitur lingua, fiat ad ædificationem, sed ita vt in singulis conuentibus bini duntaxat loquantur, aut ad summum terni, sed ita vt non simul loquantur omnes, sed vicissim sileāt ac loquant. Nā ideo Paulus nō vult plures in eodē cœtu prophetare, ne fiat cōfusio,

Vt mul

Vt multum.) τὸ πλεῖσον, id eſt, Vt plurimum, ſiue ad ſummum.

Per partes.) καὶ ἀνὰ μέρος, id eſt, Viciſſim. Ambroſius legit Particulatim.

Per ſingulos.) καθ᾽ ἕνα. i. Singulatim.

Spiritus prophetarum.) πνεύματα. Græcis pluratiui numeri eſt: quemadmodum citat Hieronymus prologo in Eſaiam, Spiritus prophetarũ, prophetis ſubiecti ſunt. Et ſubiiciũtur ὑποτάσσεται, verbum præſentis temporis: ne ſentiamus hoc dictum de ipſo ſpiritu ſancto, ſed dono ſpiritus: quod ita datum eſſet ſingulis quibus contigit, vt in ipſorũ eſſet arbitrio vti, aut non vti: quod afflatis & lymphatis non item licet.

Non enim eſt diſſenſionis deus.) ἀκαταστασίας Id quod magis ſonat Confuſionem, ſeditionem, & turbatum rerum ordinem.

Sicut in omnibus eccleſ. ſanct.) Hoc loco verbum Doceo, à noſtris additum videtur. Nã apud Græcos non eſt. Neq; vero Paulus docebat in omnibus eccleſiis, ſed in omnibus eccleſiis ſanctorũ ordine & abſque tumultu res agebatur. Subaudiendũ autem nonnihil, Sicut in omnibus eccleſiis pax eſt & concordia. Nam omnium exemplo adhortatur Corinthios, vt ſimiliter faciant: licet Ambroſius videatᵗ addidiſſe, quum adſcripſerit, Hoc dicto hortatur illos vt quæ præcipit, faciant, quia ſimiliter ſe eccleſiis ſanctorũ prædicare teſtatur. Porrò eccleſias appellat cœtus, & conuentus hominum.

Permittitur.) ἐπιτέτραπται, i. Permiſſum eſt. Interpres & Ambr. legiſſe videtur, ἐπιτρέπεται. Quanq̃ Greca vox anceps eſt, vt quę declaret interim permittere, interim mandare ac cõmittere. Cũ hoc aptius quadraret quod ſequitur, Sed vt ſubditæ ſint viris ſuis. Cęterũ, In eccleſia: Latine dixiſſet clarius, In congregatione, ſiue In cœtu.

Ignorat, ignorabitur.) ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω. id est, Ignorat, ignoret. id est, si quis nolit hæc scire, nesciat suo periculo. Quanquam Ambrosius exponit Ignorabitur, adducens illud ex Euangelio, Amen dico vobis, nescio vos. Opinor enim legisse, ἀγνοηθήσεται. Verum secus accipiunt Græcanica scholia, nominatim Chrysostomus ac Theophylactus, Ignorat, ignoret. qua figura dictũ est illud, Qui in sordibus est, sordescat adhuc.

Fiant in vobis.) In vobis, apud Gręcos nõ est

EX CAPITE XV.

Qua ratione prædicauerim.) τίνι λόγῳ. Apparet hic esse ordo, Si tenetis qua ratione prædicauerim vobis. Quod ita fermè exponit Theophylactus, quasi Paulus prædicauerit quidẽ Corinthiis futuram resurrectionem, cæterum de modo rationéque resurgendi, nihil tradiderit.

Si tenetis.) Hic locus videtur fuisse varius in Græcis exemplaribus. Ambrosius legit, Tenere debetis. Nisi fortè est, pro εἰ, legendum ἦ. id est, Certe tenetis. aut ἦ κατέχετε, Sicut tenetis: pro καθὼς κατέχετε. Nam id quoque Græcis sonare ἦ, docent Grammatici. Quod si non placet, erit nonnihil subaudiendum: Si tenetis, & vtique tenetis, nisi frustra credidistis.

Et post hæc vndecim.) Græci codices habẽt, εἶτα τοῖς δώδεκα. id est, Et deinde duodecim illis. Sed Græca scholia hic laborant, dubitantque nũ lapsu scriptoris habeatur Duodecim, pro Vndecim: an vt intelligamus Mathiæ quoque Christum apparuisse, nondum quidem cooptato in ordinem apostolicũ sed tamen à Deo iam destinato. Ita fermè & Theophylactus. Ambrosius legit Vndecim, sed articulum quoque reddidit, τοῖς ἕνδεκα, id est, Illis, inquit, vndecim

decim. De articulo apposito diligẽter annotat & Augustinus quæstionum in vetus instrumentum, libro primo: τοῖς δώδεκα. id est, Illis duodecim: vt nõ possit accipi de quibuslibet numero duodecim, sed de illis duntaxat, quos Dominus Iesus designarat. Cæterum nodum ita explicat, vt dicat in maiore numero reddendo, non haberi rationem alicuius minutę particulæ. Et ad hanc formam trahit locos aliquot consimiles, quos κατὰ συνεκδοχὴν dictos esse contendit. Differit hac de re idem Augustinus libro de consensu Euangelistarum tertio, suspicans Vndecim, mẽdosè legi à nonnullis, & addens numerum illum duodenarium à Christo cõsecratum, etiam in vndecim manere: præsertim mox in Iudæ locum, sufficiendo Mathia.

Plus quàm quingentis fratribus.) ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς. ἐπάνω, non potest referri ad datiuum casum Quingentis fratribus: quũ apud Gręcos habeat gignendi casum, si vsurpetur vice præpositionis, ni fallor. Et tamẽ Theophylactus fatetur quosdam in hanc sententiam interpretari, iuxta quam noster vertit interpres: alios rursum accipere ἐπάνω, pro Superne, siue cœlitus, qua non in solo, sed è sublimi se Christus omnibus ostenderit. Ita Chrysostomus, ἐπάνω interpretans ἄνωθεν, negans aliter accipi posse. Quod factum videtur quum ascenderet in cœlum. Alter sensus tolerabilis est, si ἐπάνω sit aduerbium, & subaudiatur ἤ, id est, quàm: quẽadmodum nos dicimus, Plus mille.

Quingentis fratribus simul.) ἐφάπαξ. id est, Semel. Quanquam sensus fermè idem est.

Ex quibus multi.) πλείους. id est, Plures, siue Complures. Tametsi id quidem leuiculum est.

Dormierunt.) Si quis velit cauillari de ratione sermonis, dormierunt qui experrecti sunt. Proinde aut

de aut vertendum erat Dormiunt, aut obdormierũt: vt ab obdormiſcendo ſit, quãdoquidem Obdormio, neſcio an reperiatur.

Non ſum dignus.) ἱκανός. i. Idoneus q̃ vocer.

Et gratia eius in me.) καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ εἰς ἐμέ. id eſt, Gratia illius erga me, ſiue fauor quẽ in me præſtitit. Et potius inanis, q̃ vacua. Inanem vocat ſterilẽ & infrugiferam.

Non ego autem, ſed gratia Dei mecum.) ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, ἡ σὺν ἐμοί, Sed gratia Dei, quę mecum eſt. Corrigit enim Paulus quod modo dixerat, ſe plus omnibus laboraſſe. Imò, inquit, non ego ſum is qui hoc feci, ſed gratia potius Dei, quæ mihi adfuit vt intelligamus totum hoc Deo ferri acceptum. Laurentius hoc loco reiicit eos, qui ex hiſce verbis gratiã aſtruunt, quam vocant cooperantem, quorum eſt Aquinas, ſed ante hunc Auguſtinus. Nec video quid hic locus faciat aduerſus illos. nam σὺν, coniunctio Græca fauorem & auxilium ſignificat: auxilium autẽ non excludit operam eius, q iuuatur. ἡ σὺν ἐμοί. id eſt, Quę eſt mecum, ſeu potius Quæ mihi auxilio eſt. Nos vertimus, Quę mihi adeſt. quod, vt dixi, præpoſitio σὺν nonnunquam ſignificet opitulationem, vt σὺν ταῖς μούσαις. Hieronymus aduerſus Pelagianos, legit, Gratia Dei quæ mecũ eſt: explicans vim articuli.

Sic prædicauimus.) οὕτως κηρύσσομεν. id eſt, Ita prædicamus, præſenti tempore. ita legit & Ambroſius, ſuffragante vetuſtiſſimo codice Paulino. Atque ita refert hunc locum Auguſtinus, libro contra Fauſtum Manichæum ſecundo, capite ſecundo, iuxta fidem vetuſtiorum exemplarium manu deſcriptorũ.

Adhuc enim eſtis.) Enim, redundat. Referuntur enim hæc ad ſuperiorem argumentationem, Si

CHRI-

CHRISTVS non resurrexit, ergo adhuc estis in peccatis vestris.

Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus.) εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν ἐν Χριστῷ μόνον. Significationem præteriti temporis participij sic poterat reddere, Si ij sumus qui spem cõ iecerimus in CHRISTVM in hac duntaxat vita: hoc est: Si nostra spes quã habemus in CHRISTO, non porrigitur vltra terminum huius vitæ. Nam in hunc sensum interpretatur Theophylactus, vt Tantum, referatur ad hanc vitam, non ad Christum: nec abhorret Ambrosius.

Miserabiliores sumus omnibus.) ἐλεεινότεροι πάντων. Apparet Græcis comparatiuum positum loco superlatiui, Omnium maxime miserabiles. Quanquam ad hunc modum loquutus est & Gellius. Alioqui vitari poterat scrupulus, si quis vertisset, Miserabiliores sumus quibusuis hominibus: quando in hoc certè sermone, omnis & quiuis, in eundem sensum recidunt.

Primitiæ dormientium.) In Græcis exemplaribus constanter additur verbum ἐγένετο, id est Factus est, siue Fuit: quanquam duriuscule cohærens cum superioribus. Vnde videtur à librariis additum apud Græcos. Ambrosius, ἀπαρχὴν, vertit Initium quod fuerit omnium primus.

Quandoquidem per hominem mors.) In Græcis codicibus quos ego sanè viderim, ita habetur ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἡ ἀνάστασις νεκρῶν. i. Nam post q̃ per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Siquidem coniunctio καὶ, tacitam vim habet inferendi. Mortem ortam per vnum hominem constabat

Et vim habet ratiocinandi.

stabat

ſtabat, conſequens erat, vt per hominem oriretur reſurrectio mortuorum. In hanc ſententiam enarrat Theophylactus.

Sicut in Adam omnes.) ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδάμ, id eſt, Sicut enim in Adam, ſiue per Adam: vt mox, Per Chriſtum. Enim, aberat in noſtris codicibus. Ac more Græcorum legit Ambroſius. connectit enim Paulus probationē cum eo quod aſſumpſerat: Quoniam per vnum hominem mors irrepſerat, conuenit vt per vnum hominem vita detur omnibus: nā ſicut per Adam, & cætera.

In Chriſto omnes viuificabūtur.) Cyprianus ſiue Ruffinus, exponens ſymbolum fidei, legit Viuificantur: vt reſpondeat ſuperiori verbo, Moriuntur. Atq; hæc lectio mihi quidem longe magis probaretur, niſi refragarentur exemplaria. Alioqui ſi nos offendit Viuificantur, quod olim futura ſit reſurrectio, debuit eadem opera offendere verbum Moriuntur, quod olim multi ſint in Adam mortui. Paulus nō hic habuit rationem temporis, ſed perinde ſenſit ac ſi dixiſſet, Sicut per Adam eſt mors, ita per Chriſtum eſt reſurrectio.

Qui in aduentum eius crediderunt.) οἱ τοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, id eſt, Qui ſunt CHRISTI, in aduentu ipſius. Et ſic legit Diuus Ambroſius, vt intelligamus eos quos Chriſtus ſuos deprehendet adueniens. Agit enim hic de reſurrectione piorum.

Quum euacuauerit omnem principatum.) Hunc locum ita legit Ambroſius, Quum tradiderit regnum Deo & patri, quum deſtituerit omnē principatum & omnem poteſtatem & omnem virtutem, & omnem dominationem. Siquidem Græcam vocē καταργήσῃ, vertit Deſtituerit: quum & Aboleuerit, verti poſſet, aut Antiquauerit.

Nouiſſime autem inimica.) Nouiſſima, nomē eſt, non aduerbium Nouiſſime; ac ſi dicas, Mors omnium

nium

nium nouissima destruetur. & est καταργεῖται, id est destruitur, siue aboletur, præsentis temporis. Diuus Hieronymus in commentariis Esaiæ, non semel citat hoc modo: Nouissimus inimicus destruet, mors. quasi dicas, hostis omnium postremus destruetur, nēpè mors. Nam vt eleganter hoc loco docuit Valla, potest inimicus esse qui non sit hostis. Porrò Græcis, mors, masculini generis est. Augustinus item enarrās Psalmum quinquagesimumprimum, legit Nouissima, nomen, non aduerbium. Idem quum aliàs tū sermone De verbis Apostoli, tertio. Rursum sæpicule in libris quos scripsit aduersus Faustum Manichęum. Atq; ita scriptum visitur etiamnum in exemplari Paulino. Consentiebant codices Constantienses.

Sine dubio pręter eum.) δῆλονότι. Id erat plenius reddendum: nam nunc oratio est inabsoluta. Atqui quum dicat Omnia subiecta, palàm est, quod excipitur is qui subiecit illi omnia.

Propter vestram gloriam.) Non est hic δόξα, gloria, siue honor: sed καύχησις, gloriatio. νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν, id est, Per nostram gloriationē. Est autem hoc loco Per, præpositio iurantis. Et quoniam multa iam gloriatus est sancta quadam iactātia, de profectu Euangelij sui, per eam gloriam qua gloriatur in Christo, nunc iurat tanquam per rem sacram, sibiq; charissimam. Citat hunc locum & Augustinus epistola octogesimanona. Rursum copiosius sermone De verbis Apostoli vigesimooctauo, ostendens hoc loco iurasse Paulum, idq; liquere ex Græcis exēplaribus. Nec est quod tergiuersemur, & negemus Apostolum iurasse, quum alibi non paucis locis palā iuret. Quanquam Græca scholia nonnihil hic laborāt dubitantq; num ita legendum sit, διὰ τὴν ὑμετέραν καύχησιν. id est, Propter vestram gloriationem: id est vt gloriemini vos esse Iesu Christi. Atque ita legit

Ambrosius & Augustinus, quod ad pronomen attinet, nisi quod Ambrosius accipit Vestram gloriã quã Paulus habebat de illis. Theophylactus legisse videtur, Propter vestram gloriam: vt gloria Corinthiorum redundet in gloriam Pauli. καύχησιν enim appellat illorum profectum de quo gloriatur Apostolus, sed in Christo, cui debetur oĩs gloria. Chrysostomus annotauit Corinthiorũ in Euãgelio profectum ideo dici gloriã, ne videretur exprobrare, quod tãaspera passus esset ob Euangelium, quum ob hæc non solum non doleret, sed duplici nomine gauderet, & quod ea passus esset ob Euãgelium Christi, & quod ea quæ passus erat, cesserant in profectũ Corinthiorũ

Ad bestias pugnaui.) ἐθηριομάχησα. dictio cõposita Græcis. Solebant enim olim damnati bestiis obiici.

Manducemus & bibamus, cras enim moriemur.] Vox est diffidentium ac desperantium de promissis Dei.

Cras enim moriemur.) ἀποθνήσκομεν, id est, Morimur. Laurentius admonet prouerbium fuisse Laconicum. Extat autem apud Esaiam capite vigesimosecundo.

Menãdri senarius. Corrumpunt mores.) φθείρουσιν ἤθη χρησὰ ὁμιλίαι κακαί. Senarius est Menandri, quemadmodum indicat Diuus Hieronymus, & constat suis pedibus, si seruetur apostrophus:

φθείρουσιν ἤθη χρησθ᾽ ὁμιλίαι κακαί.

Nos carmen carmine reddidimus:

Mores bonos colloquia corrumpunt mala.

Euigilate iusti.) ἐκνήψατε δικαίως. id est, Sobrij estote iuste, siue Expergiscimini iuste: vt Iuste, sit aduerbium: id est, sicut oportet & recte. Nam vigilant quidam etiam ad iniustitiam, id quod annotauit & Theophylactus, Alioqui quorsum attinebat iustis

stis præcipere, vt vigilarent, & non peccarent, quod si faciant iusti non sint? Deinde quî conuenit, vt eos iustos vocet, quos arguit, & de quibus mox subiicit, Ignorantiam Dei habent quidam? Quin & Ambrosius, vt ex interpretatione coniicere licet, ita legit, quemadmodum habetur apud Græcos, Iustos, inquit, esse præcepit: quasi euigilate iuste, perinde valeat, ac si dixisset Expergiscimini ad iustitiam. Atqui qui iustos appellat, non præcipit vt sint iusti, etiamsi in vulgatis exemplaribus scriptum habetur: Euigilate, iusti estote. In vetustiore codice Constantiensi resedit germana lectio, Euigilate iuste: ne quis Græcorum consensum contemnat.

Ad reuerentiam vobis.) πρὸς ἐντροπὴν. id est Ad erubescentiam. & ad pudorem.

Quomodo resurgent.) ἐγείρονται. id est, Resurgunt. Et venient, ἔρχονται. congruentius verteretur Veniunt, vt conueniat verbo præcedenti. Nō enim hic loquitur de tempore, sed de re: quod solet verbis præsentis temporis fieri, quasi dicas: Qualis est resurrectio, aut qualis aduentus. Tum enim actio rei declaratur absque significatione temporis. Diuus Augustinus aduersus Faustum libro vndecimo, capite tertio, legit Veniunt, ἔρχονται, quanquam Græca vox anceps est.

Insipiens.) ἄφρον. id est, Stulte, amens, siue insipiens: vox à mente dicta, addita particula priuatiua.

Insipiens tu.) Post Insipiens, ponenda erat distinctio: ἄφρον, σὺ ὃ σπείρεις. id est, Stulte, tu quod seminas. Distinguit enim pronomine personam hominis à persona Dei: Si quod tu seminas, prouenit longe præclarius, multò id vberius efficiet Deus in resurrectione, cuius ille proprie est autor.

Nisi prius moriatur.) ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ.

id est, Nisi fuerit emortuum. Augustinus hunc adducens locum libro ad catechumenos tertio, capite decimo, non addit aduerbium Prius.

Vtputa.) εἰ τύχοι. Ita vertit & paulo superius, vt sit exemplum ponentis. Augustinus in epistola centesima quadragesimasexta pro εἰ τύχοι, vertit Ferè. Itidem super Genesim ad literam libro quinto, capite vigesimo.

Sicut vult.) καθὼς ἠθέλησεν. id est, Sicut voluerit: vt subiunctiui sit modi. Atque ita sanè adducit Augustinus, in eo quem modo adduximus loco.

Non omnis caro.) οὐ πᾶσα σάρξ, id est, Nō quęuis caro.

Corpora cœlestia & terrestria.) ἐπουράνια & ἐπίγεια, quod ita sonat, quasi dicas, quæ in cœlo versantur, & quæ in terra versantur: ne de ipsis cœlis, aut de materia cœli terræve intelligamus.

Alia claritas.) δόξα. Eandem vocem modo Gloriam verterat. Et maius quiddam significare videtur gloria, dignitas, maiestas, quàm claritas. Et aliàs interpres δόξαν, maiestatem vertit.

Stella enim differt à stella.) ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει. id est, Stella enim stellam antecellit. Nam id quoque Græcis significat διαφέρειν.

Seminatur in ignobilitate.) Ambrosius legit Ignominia, & rectius, ἐν ἀτιμίᾳ.

Si est corpus animale.) Si, redundat: ἔστι σῶμα id est, Est corpus.

Stapulēsis Factus est primus homo Adam.) Faber Stapulensis admonet Homo, superesse. Quanquam in plerisque Græcis etiam codicibus, quos mihi videre contigit adscriptum reperi, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδάμ. id est, Primus homo Adam.

In animã viuentem.) Iam puto lector agnoscis eloquutionis idioma toties admonitus, sic dictũ, Factus est in animã viuentem: pro eo quod erat, Factus est anima viuens, Quemadmodum illud dicitur, Esto mihi in deum protectorem.

Secundus homo de cœlo, cœlestis.) Græci lectionem habẽt à nostra diuersam. Idq; constanter, ad eundem modum interpretantibus Chrysostomo & Theophylacto, ὁ δὲ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ κύριος ἐξ οὐρανοῦ. id est, Secundus autem homo ipse dominus è cœlo. Quanquã vt ingenue dicam, mihi magis probatur, quod in nostris codicibus scriptum est, præsertim quum ita legant Hieronymus & Ambrosius, & magis respondet ad id quod præcessit, De terra, terrenus. Proinde arbitror ὁ κύριος adscriptũ à studioso quopiam, qui voluerit orationem reddere explanatiorem: tametsi nos reddidimus, ne non responderent Latina Græcis.

Portemus & imaginem cœlestis.) Portabimus, futuri tẽporis est Græcis, φορέσομεν. Quanquam nonnulli codices habẽt φορέσωμεν, id est, Portemus: nec magni refert ad sententiam.

Possidere non possunt.) κληρονομῆσαι. i. Hæreditate accipere. Et paulo post, Possidebit, κληρονομεῖ. id est, Hæreditate accipit: verbo præsentis temporis, licet reclamantibus Latinorum exemplaribus.

Omnes quidẽ resurgemus.) Græca sic habẽt, πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. id est, Omnes quidem nõ dormiemus, sed omnes immutabimur. At D. Hieronymus ad Minerium & Alexandrum ostendit hunc locum bifariam legi apud Græcos, & hoc modo quem hic indicaui, & eo modo quo vulgata habet æditio. Sed lectio-

nem præfert, qua nunc vulgo vtimur.

In momento.) ἐν ἀτόμῳ. id est, Puncto temporis indiuisibili, à τέμνω seco, & α particula priuatia. ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. id est, In ictu oculi. Hieronymus ad Minerium, indicat vtrunque inueniri, et ῥιπή, id est, ictus, & ῥοπή. i. motus. Prius translatū est ab ictu teli, seu fulminis: secundum à motu lancis, seu libræ. & alterum à ῥίπτω dictum, alterum à ῥέπω. Laurentius suspicatur interpretem scripsisse non Ictu, sed Nictu, hoc est, motu oculi.

Canet enim tuba.) σαλπίσει γάρ. id est, Canet enim: & subauditur Tuba, quæ præcessit. nisi mauis dicere, Buccinabitur enim. In codice Donatiani scriptum erat, Canet enim, & mortui resurgent.

Quum autē mortale hoc induerit.) Repetitur Græcis vtraque pars, Quum autem corruptibile hoc induerit incorruptionē, & mortale hoc induerit immortalitatem. ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν. licet refragantibus exemplaribus Latinis. Augustinus tamen iuxta Græcos citat hunc locum sermone quadragesimotertio in Ioannem. Rursum sermone de verbis Apostoli secundo, atque item tertio.

νεῖκος, νίκη In victoria.) Ambrosius legit Contentione. νεῖκος enim si cum diphthongo scribatur, contentionem sonat: sin secus, victoriam significat. Atque ita Hieronymus legit alicubi in epistola aduersus Ioannem episcopum Hierosolymitanū. Rursus in commentario Osee legit contentione: & pro stimulo, legit aculeum. Nam illud est minutius, quòd Græci sermonis ordinem immutauit vel interpres vel librarius: ποῦ σου θάνατε τὸ κέντρον; ποῦ σου ᾅδη τὸ νῖκος; id est, Vbi tuus mors aculeus? vbi tua inferne victoria?

ria? Cæterum testimonium quod adducit, sumptum est ex Osee capite decimotertio.

Deo autem gratias.) τῷ δὲ θεῷ χάρις. id est, Deo autem gratia: vt subaudias Est, aut Sit: quomodo loquuntur & Latini.

Stabiles sitis & immutabiles.) ἑδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι. Et, copula redundat. Dicuntur autem ἑδραῖοι, qui firmam ac certam tenēt fidem: ἀμετακίνητοι, qui aliunde alio moueri & abduci non possunt.

EX CAPITE XVI.

De collectis.) περὶ δὲ τῆς λογίας. id est, De λογίᾳ collecta, siue collectione: nouum apud Paulum verbum, à colligendo, siue à legendo dictum. Apparet metaphoram ductam à fœtibus arborum aut terræ, quæ legi dicuntur: vnde & leguminibus vocabulum. Collationem poterat vertere, nisi verbum hoc Collectę tum, vt arbitror, solenniter receptum vulgo magis placuisset.

Per vnam sabbati.) σαββάτων. id est, Sabbatorum. Theophylactus admonet Vnam, dictā esse pro Primam: significari autem diem dominicum. in quo consentit Chrysostomus. Vna, pro prima.

Recondens.) θησαυρίζων. id est, Thesaurizans: quod nunc Latinè vertit, solitus Græcam vocem relinquere.

Quod ei bene placuerit.) ὅτι ἂν εὐοδῶται. Laurentius ita vertendum existimat, Quod facile aut leue fit, siue quod bene cedat. Mihi rectius vertendum videtur, Quicquid commodum fuerit, & quicquid deo prospero contigerit. Hoc autem addidit, ne forte puderet muneris parum magnifici. Interpres legisse videtur, εὐδόκηται pro εὐοδῶται. Certe Theophy-

phylactus nobiscum facit, sic enarrans, ὅτι ἂν ὁ θεὸς εὐοδώσῃ καὶ πέμψῃ, καὶ ὃ εὐχερὲς ἔχῃ. id est, Quicquid deus bene fortunauerit ac miserit, & quod in promptu fuerit. Annotauit Chrysostomus non esse dictũ Quicquid lucratus fueris, sed Quicquid prospere obtigerit: vt intelligerẽt facultates etiam à deo suppeditari, & in hoc ipsum, vt inde subleuentur egentes.

Perferre gratiam vestram.) τὴν χάριν ὑμῶν. Hic planè gratiam pro beneficio posuit, sed gratis collato.

Quod si dignum fuerit.) ἐὰν δὲ ᾖ ἄξιον. Græcis hæc vox aliquanto secus vsurpatur nonnunquam atq; apud nos, pro tãti est: vnde nos vertimus, Quod si fuerit operæpretium: hoc est, Si res fuerit tanti.

Nam Macedoniam pertransibo.) Nihil refert ad sententiam, tametsi διέρχομαι ambiguum est ad vtrunque tempus: vnde non perperam vertit Pertransibo.

Hyemare pro Hybernare. Vel etiam hyemabo.) Quanquam hyemandi verbum apud Suetonium in Cæsare Augusto, sic videtur vsurpari, quasi sonet affligi incõmodo hyemis, & apud Salustium notante Seneca, noue dictum est hyemare mare, quũ tempestate molestum est, tamen subinde reperitur idem verbum in Commentariis Cæsaris, pro hybernare, hoc est, hyemem transigere.

In transitu videre.) ἐν παρόδῳ. id est, Obiter, ac velut aliò properans.

Vsq; ad pentecosten.) ἕως τῆς πεντηκοστῆς, Et vsq; ad quinquagesimum. vt subaudias Diem.

Magnum & euidens.) μεγάλη καὶ ἐνεργής. id est, Magnum & efficax. Scribitur enim per ε, nõ per α. Interpres legisse videtur, ἐναργής, per α. idq; Grecis sonat Euidens. atq; ita legit Ambrosius, secus

Chry-

Chrysostomus & Theophylactus.

Et aduersarij multi.)Consentiunt quidã Græci codices cum nostra vulgata æditione. Quanquam aptius alioqui videbatur quod adducit Hieronymus in commentariis quibus explicat Iohelem, Ostium mihi apertum est magnum & euidens, sed aduersarij multi. vt intelligas spem fructus esse vberem, sed nõ sine negotio, ob eos qui conarentur impedire.

De Apollo autem fratre.) Fratre, & Notũ vobis facio, hæc verba in Græcis codicibus nõ inuenio: Fratre, inuenio in quibusdam. Verum hæc eclipsis familiaris est epistolis, vt subaudiatur respõdeo, aut scito, aut aliud huic simile: veluti, De libris quos putabas perisse, sunt in tuto apud generum. Itaque ob simplicem lectorem, interpres adiecisse videtur, Notum vobis facio.

Et vtique.) πάντως. Omninꝙ.

Non fuit ei voluntas.) οὐκ ἦν θέλημα. id est, Non erat voluntas. Ei, addidit interpres explicandi caussa. Theophylactus ad dei voluntatem refert, cui non fuerit ita visum.

Quum ei vacuum fuerit.) ὅταν εὐκαιρήσῃ. id est, Quum erit oportunum. quanquam Vacat, idem efficit: & ita vertit in Actis apostolorum, Athenienses ad nihil aliud vacabant. ηὐκαίρουν. Hęc particula facit pro commento Theophylacti. Nam si venturus erat, simul atque vacaret, non deerat ipsius voluntas, sed deerat oportunitas.

Omnia enim vestra.) Enim, hoc loco prorsus ociosum est. Nec est vsquã apud Gręcos, sed πάντα ὑμῶν. nec additur apud Ambrosium, ac ne in Paulino quidem exemplari, aut Constantiensi. Exponit enim quid dixerit Confortari. Superstitio reddit infirmos, charitas fortes.

Nostis domum Stephanæ & Fortunati &

Achaici.] Fortunatum & Achaicum hoc loco Græci codices non habēt, sed tantum Stephanam, licet hi tres paulò post coniungantur. In Constantiensi, Fortunatus addebatur, Achaicus nequaquam. Et hoc loco, domus, familiam significat, quam primitias Achaię vocat, quod prima susceperit Christū. Porrò quod οἴδατε, vertit Nostis, potest intelligi & Noueritis: vt iubeat agnosci benemeritos, maxime quia paulò post de iisdem loquens: Cognoscite ergo, inquit, huiusmodi. Ambrosius interpretatur Cognoscere, honorem habere, assentiente & Theophylacto.

Quod vobis deerat.) τὸ ὑμῶν ὑστέρημα. id est, Vestrum defectum. nempe quoniam pro omnibus venerāt ad Paulum. Ita quod deerat, id est, quod Paulus desiderabat in Corinthiis, nimirum præsentiam illorum, id isti suo aduentu supplerunt. Faber legit, ὅτι ὑστέρημά μου. id est, Quoniā defectum meum: verū id ad sensum perparui refert. Et paulò superius, ἐν παρουσίᾳ, vertere poterat, In aduentu.

Ipsi suppleuerunt.) οὗτοι. id est, Hi. Interpres legisse videtur αὐτοί.

Prisca.) Græce, Priscilla: quemadmodum & superius.

Cum domestica sua ecclesia.) Recte quidem vertit, sed non ad verbū, vt Ambrosius, Cum ea quę in domo eorum est ecclesia, σὺν τῇ κατ᾽ οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ. verum hic maluissem Congregationem, quàm Ecclesiam, quum significet familiam Christianam.

Apud quos & hospitor.) Hoc non reperio additum in Græcis codicibus, quanquam ita legit Ambrosius.

Mea manu Pauli.) Meā, casus est ablatiui. Mea, nempe Pauli.

Ana-

Anathema sit.) Hac voce Paulus solet extremum exitium significare, quod Hebręi vocant חרם. Cæterum, Maran atha, Ambrosius putat vocem Syram esse, potius quàm Hebraicam, licet inter has linguas nonnulla fuerit affinitas: sonare autē apud illos, Dominus noster venit. Quanquā inter Hebraica vocabula, quæ nullo certo autore feruntur, reperio Maran atha, expositum, In aduentu domini nostri: vt cohæreat cum superiori, Sit anathema in aduentu domini nostri: veluti referat finem Malachiæ, Ne fortè veniam & percutiam terram anathemate. Theophylactus ad Ambrosij sententiā interpretatur, Dominus venit: vultq; videri, ceu iusiurandum, quo confirmet dominum aduenturum. Eadem fermè Diuus Hieronymus in epistola quadam ad Marcellam, cuius super hac re verba nō grauabor adscribere; Maran atha, magis Syrum est q̄ Hebręū; tametsi ex confinio vtrarunq; linguarum aliquid & Hebręum sonat: & interpretatur מראן אתא Dominus noster venit. vt sit sensus, Si quis non amat dominum Iesum, anathema sit: & illo completo deinceps inferatur, Dominus noster venit. Quod superfluum sit odiis pertinacibus aduersus eum velle contendere, quē venisse iam constet. Hactenus Hieronymus. Nec his dissimilia scripsit Augustinus. Illud admonendum erat, in Dominus noster venit: Venit, esse præteriti temporis. est enim, ἦλθε. id declarantibus Gręcis interpretibus, si parum ex interpretatione Hieronymi liqueret. Anathema, Maran atha.

Annotationum in epistolam ad Corinthios priorem, finis.

IN EPISTOLAM PAVLI AD CORINTHIOS SECVNdam annotationes [redacted]

IN VNIVERSA Achaia.) ἐν ὅλῃ. id est, In tota: nimirum reliqua. nam ipsa Corinthus est in Achaia, cuius & metropolis est.

A deo patre nostro & domino.] Graecis sermo anceps est, nam potest accipi vt gratia proficiscatur à patre & à filio, aut vt proficiscatur à patre, communi Christo & nobis.

Benedictus deus & pater.) ὁ θεὸς καὶ πατήρ. Vnicus apud Graecos articulus facit, vt Deus & Pater, ad eundem pertineant, quum apud Latinos possint intelligi duo Deus & pater. Idem fuisset apud Graecos, si dixisset, ὁ θεὸς καὶ ὁ πατήρ. Expressius reddi poterat, Ille qui est deus & pater d.n.Ie.Chr.

Totius consolationis.) Magis hic quadrabat, Omnis consolationis. Atque ad eum modum refert Hieronymus in commentariis Esaię. Quidam exponunt perfectam consolationem.

Sicut abundant passiones Christi.) περισσεύει. quod absolute dictum accipi potest. Chrysostomus indicat & ad Christum posse referri.

Per exhortationem.) διὰ τῆς παρακλήσεως. id est, Per consolationem. Est eadem vox quam modo Consolationem, verterat.

Quia exhortamur.) παρακαλούμεθα. id est, Consolamur.

Consolamur & ipsi.) Interpres legit, καὶ αὐτοί. id est, Et ipsi. quum apud Graecos non addatur coniunctio καὶ, nec mihi displicet addi: Sicut nos consolan

solan

solante deo fortes sumus in rebus asperis, ita cõuenit nostra fortitudine vicissim confirmari animos aliorũ vel exemplo vel exhortatione. Et Consolamur, hoc loco passiuũ est: vnde Ambrosius legit, Exhortationem consequimur.

Pro vestra exhortatione.) Rursum est, παρακλήσεως. id est, Consolatione. quanquã & apud Ambrosium hæc video confundi, quasi nihil admodum intersit inter exhortationem & consolationem, quod quisquis cõsolatur, hortatur vt forti sis animo.

Quæ operatur tolerantiam.) τῆς ἐνεργούσης. siue, vt quidam habent, ἐνεργουμένης, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ. id est, Quæ operatur in tolerantia multa. Operatur autem, est agit, ac vim suam explicat et aperit. Etiamsi Chrysostomus legendum putat ἐνεργουμένης passiue, non ἐνεργούσης, vt locus sit gratiæ dei, cui præcipua laus nostræ salutis debetur, & ἐνεργεῖται interpretatur δείκνυται, αὔξει, ἐπιτείνεται. id est, Ostenditur, crescit & intenditur, fitq; maior.

Earundem passionũ.) τῶν αὐτῶν παθημάτων: id est, Eorundem malorum, siue dolorum, aut earundem afflictionum. Et paulò post: κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων. id est, Participes estis malorum aut afflictionũ: nam passio vox est dura Latinis auribus.

Sic eritis & consolationis.) Eritis, additũ est. Videtur autem subaudiendum Estis, potius quàm Eritis: nam apud Græcos nõ additur. Sentit enim hic quoq; vtrunq; esse commune, afflictionẽ malorum, & consolationem dei. & in hanc sententiam interpretatur Theophylactus suo more sequutus Chrysostomum. Siquidem Ambrosius legit, Ita vt desperaremus nos etiam viuere: & interpretatur afflictiones processisse vsq; ad mortem illatam.

Quæ facta est in Asia.) Græci addunt, No-

bis. τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ ἀσίᾳ. id est, Quę contigit nobis in Asia.

Ita vt tæderet nos etiã viuere.) ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν. potest accipi, Vt desperaremus etiam de vita. Atque in hunc sensum accipit Diuus Ambrosius, & huic consentiẽs Theophylactus: nec dissonat Chrysostomus.

Responsum mortis.) ἀπόκριμα. velut ipsis periculis nihil aliud denunciantibus q̃ mortem.

De tãtis periculis.) ἐκ τηλικούτου θανάτου. id est, tanta morte. Est enim τηλικούτου, quod quantitatem significat, potius q̃ qualitatem. Ambrosius propius accedens ad Græcam veritatẽ legit, De tantis mortibus. quemadmodum legit Chrysostomus, ostendens ὑπερβολικῶς ingentia discrimina, dictas esse mortes. Noster interpres sat habuit reddidisse sententiam: sentit enĩ mortes, afflictiones morti proximas.

Eripuit & eruet.) ἐρρύσατο καὶ ῥύεται. id est, Eripuit, & eripit. idem verbũ apud Grecos, nisi quod posterius est præsentis temporis. Alioqui si legamus hic Eruet, qui congruit quod mox sequitur, In quem speramus, quod & adhuc eripiet?

In quem speramus.) εἰς ὃν ἠλπίκαμεν. id est, In quem sperauimus. tametsi in huiusmodi verbis sępius vtuntur præterito pro præsenti, vt δέδια, γέγηθα. Nã illud sperauimus, sonat, quasi dicas, Spẽ fiximus. Vt ex multarũ personis facierũ.) Græce sic habet, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων, τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα, διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν. i. Vt ex multis personis, de dono in me collato, multis modis gratię agantur pro nobis. Pro ἐκ πολλῶν προσώπων, Ambrosius vertit, In multorũ facie: vt intelligamus gratias publicitus agẽdas. nã πρόσωπον apud Grecos nõ solũ personã, sed & aspectũ

ac faciē sonat. & sic διὰ πολλῶν erit per multos: vt subaudias ἀνθρώπων. Potest & sic accipi, ἐκ πολλῶν προσώπων. id est, Multis modis. quando quidem speciem rei, faciem vocamus. Cæterum εὐχαριστηθῇ passiue posuit, sicut & latini dicūt Gratulari reditū incolumē, pro gratulari de reditu incolumi. Ambrosius circunloquutus est, In gratiarū actiōe celebretur. Interpres noster obscurius, Gratiæ eius donationis: pro eo quod erat, Pro ea donatione, siue dono potius. Salutem autem hic appellat incolumitatē, quod è tantis malis saluus ac viuus emerserit.

Nam gloria nostra.) καύχησις. id est, Gloriatio tametsi Glorias pro gloriatione legimus, sed in malā partem: vnde & gloriosi dicuntur iactabundi.

In simplicitate cordis.) Cordis abest in Græcis codicibus, nec additur apud Diuum Ambrosium, nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactū Græcum, nec additum erat in vtroque Constantiēsi.

Abundantius autem ad vos.) πρὸς ὑμᾶς. id est, Apud vos, siue Erga vos, secundæ personæ.

Legistis & cognouistis.) Vtrunque verbum Græcis præsentis temporis est, ἀναγινώσκετε, ἐπιγινώσκετε. Atque ita legisse Diuum Ambrosium, vel ex ipsius enarratione licet colligere: Ea, inquit, se dicit scribere, quæ non solum literis cernerent, sed & operibus eius manifesta haberent. Græci addunt coniunctionem, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. Aut etiam agnoscitis: agnoscimus enim quæ vidimus. Sed suspicor articulum ἃ mutatum in ἢ. Codex Donatianicus habebat, Et cognoscitis, in altero certè verbo seruans integritatem veteris scripturæ.

In die Domini nostri Iesu Christi.) Græcus habet, In die Domini Iesu, ἐν ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ. nec addit Christi. Porrò diē suo more vocat iudiciū. Dies, pro Iudicio.

Quamuis vulgi iudicio non est mihi caussa gloriādi de vobis, aut vobis de me, tamen apud Christum est quod gloriemur vtrique de alteris.

Vt secundam gratiam.) δευτέραν χάριν. quod verti poterat, Iteratum beneficium, siue geminū beneficium, nempe prius per epistolam, postea per præsentiam ipsius. Græcanica scholia & Chrysostomus admonent χάριν positum pro χαράν. id est, Gratiam, pro gaudio. Nam apud Latinos quoque gratiam habere dicuntur quæ delectant.

Quum autem hoc voluissem.) βουλευόμενος id est, Quum hoc deliberarem, siue statuerem. Idem verbum mox sequitur, ἃ βουλεύομαι. quod interpres vertit, Quę cogito. Ambrosius legit, Cogitans. Theophylactus interpres satis indicat de consilio siue decreto sentiendum esse. Similiter Chrysostomus quanquam in prioribus legit ἐβουλόμην. Ad sententiam refert minimum. Nec est hoc loco Autem, sed οὖν, id est Igitur: & Ergo, legit Ambrosius, etiamsi mihi non displicet δὲ, quod sit aduersatiua. Videtur enim diluere quod illi tacite forent obiecturi, si statueras venire, cur mutasti consilium.

ἐλαφρία Leuitate vsus sum.) ἐλαφρίᾳ. à ceruo dicta vox, ob celeritatem mutandi consilij. Et hic leuitate sum vsus, Græce dixit magis q̃ Latine, pro eo quod est leuiter, siue inconstanter me gessi.

Secundum carnem cogito?) Hic subaudienda est responsio, Non cogito, siue nequaquam: vt apte cohæreat quod sequitur, Vt sit apud me, & cætera. Atque hic sensus magis congruit, si legamus vt legunt Latini, Vt sit apud me, est & non. Nam protinus diuersa lectio diuersum reddit sensum. Quanq̃ vt constet lectio, tamen sermo nonnihil habet obscuritatis. Nam prima fronte offert sese hic sensus, Nec inconstans sum, nec dolosus sum hominum more, qui vel

mutant

mutant propositum, vel dolo pollicentur, quod non est animus præstare. Nunc ex interpretatione Chrysostomi videtur aliud sentire Paulus: nimirum hoc, Quod distuli promissum reditum, nõ est mutatæ sententiæ: volebam enim tum, & adhuc volo: sed quod in animo voluo, non sic voluo iuxta carnẽ, hoc est, iuxta voluntatem hominum, qui in rebus gerendis animo suo obsequuntur, vt sit apud me Est, est, & nõ non: hoc est, vt quicquid velim, faciam, & quicquid nolim, vitem. Imò subditus sum spiritui dei, per quẽ aliquando vetor facere quod volo, & iubeor facere quod nolebã. Per hunc igitur stetit quo minus venerim. Apud illum enim est, Nę, nę, & ὀυ, ὀυ, et hinc est quod non præstiti quæ promisi: sed tamen quanq̃ in hac parte frustratus est vos sermo meus, tamen in prædicatione euangelij vos non fefelli, sed auxiliante deo, firmũ est & indubitatũ quicquid docui.

Vt sit apud me, est.) Hic locus apud nos confusus, apud Græcos sic habet, ἵνα ᾖ παῤ ἐμοὶ τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ ὂυ, ὂυ. id est, Vt sit apud nos, quod est etiam, etiam, & quod non, non. Certe Ambrosius legit, Est, est, non, non. Et exemplar Paulinũ vetustissimum manifesta rasuræ vestigia præ se ferebat. Porrò illud Etiam, apud Græcos vox est affirmantis, ναὶ, & ὂυ negantis. Ergo qui non faciunt quod negant se facturos, iis non, est non, & q faciunt quod affirmant se facturos, iis etiam, est etiam. Dilucidius autem ac Latinius erat penes me quàm apud me παῤ ἐμοὶ. hoc est, in potestate mea.

Fidelis autem Deus.) Recte vsus est Fidelis, pro Fido: quum aliás vsurpemus hoc nominis pro fidenti. Ne videretur enim hoc arrogare sibi quod dixit, adiecit, Fidelis autẽ deus, quo autore & adiutore prȩsto quod prȩsto. Potest et ita distingui hic sermo: Aut enim quæ cogito, secundum carnẽ cogito, vt sit

apud me, quod est etiam, etiam, & quod est nõ, non: vt hæc sit interrogatio. Deinde quasi responderit, nequaq̃ hęc secundum carnalem affectum loquor, vt mihi arrogem si quid præstiti, subiicit. Imò deus fidelis, qui per me præstat quicquid voluit. Et ad hunc modum distinguit Ambrosius. Atq; ita δὲ coniunctio aduersatiua vim habet corrigendi, cuius vice poni poterat, Quin potius, aut imò.

δὲ corrigit

Non fuit in illo est.) οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὐ, id est, Non fuit etiam & non. Porrò hæc verba, Sed est in illo, in Gręcis codicibus non leguntur hoc loco, licet mox in proximo sermone adiiciãtur, suffragante vetustissimo exemplari Paulino, in quo scriptũ visitur, Fidelis autẽ deus, quia sermo noster qui fuit ad vos, non est in illo est & non: dei enim filius, &c.

Per me & Syluanum.) Hieronymus admonet, Sylam esse legendum, non Syluanum, cuius crebra mentio fit in Actis apostolorum: sed reclamant quæ viderim Græcorum exemplaria.

Non fuit in illo.) οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὐ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν. id est, Non fuit etiã & non, sed etiam in ipso fuit. Quũ dicit, Est, est, & non, non: sentit agendi quod velis libertatem. Quum dicit, Est & non: significat lubricam fidem, hoc est, falsitatem. Quum dicit Non, significat frustratam spem ac vanã pollicitationem. Quum dicit Etiam, siue est, significat inuiolabilem veritatem. Quod autem addit, In illo: In, præpositio posita est loco Per. Per illum: ne quid arrogaret sibi.

Quotquot enim.) ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι θεοῦ ἐν αὐτῷ τὸ ναί, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀμήν. i. Quotquot enim promissiones dei in ipso, siue per ipsum etiam, & in ipso amen. Nam apud Hebræos, amen confirmantis est, vt apud Græcos ναί.

Ideo per ipsum.) Ideo, abiiciendum, καὶ ἐν αὐ-

αὐτῷ

τῷ τὸ ἀμήν.i.Et in eodem amen deo.Et rurſum, hic Amen habet ſuū articulum ὁ, ſicut ναὶ & ὂυ ſuperius: vt intelligas certitudinem quam ſignificare voluit per Amen. Et in illo, Amen deo, ſignificat omnia certa & rata quę deus pollicitus eſt.Interpres δι᾽ αὐτῷ vertit per ipſum, quod mirum eſt eū in cæteris non item voluiſſe facere.

Et qui ſignauit nos.) ὁ σφραγισάμενος. quo verbo ſignificare ſolet rei certitudinem, velut quum obſignamus inſtrumentum aut vas: atq; id mox explicat, indicans datam arram, quo certius eſſet promiſſum.

Pignus ſpiritus.) τὸν ἀῤῥαβῶνα.i.Arrabonē ſiue arram quæ fidem faciat totius promiſſi præſtandi.

Non veni vltra Corinthum.)Magis quadrabat Nondum, q̄ Vltra:eſt enim οὐκ ἔτι ἦλθον .i. Non adhuc.Sentit enim ſe diſtuliſſe reditum,niſi mauis ἔτι pro denuo accipere. Cæterum Ambroſius de dilato reditu interpretatur, atque item Chryſoſtomus & Theophylactus.

Dominamur fidei veſtræ.) Vide,num hic ſenſus accipi poſſit, Dominamur vobis propter fidem, vel fidei gratia,vt more Græcorū ſubaudias, ἕνεκα, Græca ſic habent, οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως.Atq; vt ita ſentiā,facit articulus poſt ὑμῶν poſitus, alioqui magis conueniebat, τῆς ὑμῶν πίστεως.Licet Chryſoſtomus nihil offendatur articulo. Veruntamen & alter ſenſus probe habet.

Fide ſtatis.) ἑστήκαμεν .i. Stamus, ſiue conſtituimus. Tametſi variant hic Græca exemplaria. Et magis quadrat Statis,ne videantur vſquequaque obiurgandi,Itáque legit Chryſoſtomus.

EX CA

ANNOTATIONES
EX CAPITE SECVNDO.

NIsi qui contristatur ex me.) ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ. Contristari, ponit pro dolore affici, quum aliud quiddam sonet Latinis. Sentit autem hoc ipsum sibi voluptati esse, quod admoniti indolescant, quod id argumentum sit animi resipiscentis: ita vicissim gaudium è dolore nascitur.

Tristitiam super tristitiam.) Super tristitiam, superest. μὴ ἐλθὼν λύπην ἔχω. tamen sensus est pius ac sanus.

Angustia cordis.) συνοχῆς, Coartatione, siue anxietate. Nam angustia cordis est pusillanimitas, & in vitium sonat.

Vt sciatis quam charitatē.) Græcè est, Vt charitatem sciatis quam habeo abundantius in vobis: vt legit & Ambrosius. Et, In vos, rectius est quàm In vobis. est enim εἰς ὑμᾶς, siue Erga vos.

Si quis autem contristauit me.) Me, non est apud Græcos, nec apud Chrysostomū aut Theophylactum, εἰ δέ τις λελύπηκεν. id est, Si quis dolore affecit: vt subaudias id quod commodum fuerit, aliquem, aut vos, aut me. Diuus item Ambrosius nō addit pronomen, verum iuxta Græcos legit. Deniq; nō est simpliciter Onerem, sed ἐπιβαρῶ, aggrauem, hoc est, addam onus grauato.

Obiurgatio hæc quæ fit.) ἐπιτιμία. quam vertere solet Increpationem. Et, Quæ fit à pluribus: ἡ ὑπὸ πλειόνων. verti poterat, Quæ facta est à pluribus.

Ita vt è contrario magis donetis.) ὥστε τοὐναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι, καὶ παρακαλέσαι, Adeò vt è diuerso potius condonare & consolari debeatis. Videtur enim in his orationibus subesse synec

doche

doche, aut si mauis, eclipsis, vt subaudiatur δεῖ, aut aliud simile.

Vt confirmetis in illum.) κυρῶσαι. Quod propemodum valet, ac si dicas, Facite vt pondus & autoritatem habeat charitas erga illũ. Loquitur enim velut ad iudices & concionem, quorum suffragiis velit absolui eum, qui traditus fuerat satanę. Nã κυρία concionem significat, in qua creãtur magistratus, quæ Latini vocãt comitia, & diem alicuius rei caussa pręstitutum, & ius aliquod agendi. Quin & κύριον Græci dicunt scriptum authenticum, autoribus Hesychio & Suida. Mihi videtur & ea sententia quæ vicisset in suffragiis, dicta fuisse κυρία. vnde prouerbium, αὕτη κυρία. Κῦρος item significat efficacem probationem seu pondus & autoritatem sententiæ, quæ κύρωσις dicitur. Aristoteles libro rhetoricorum primo, pacta priora vocat ἄκυρα, posteriora κύρια, quod prius pactum posteriore reddatur irritum & inefficax: vnde ductum κυρόω, veluti suffragiis comprobo, & ratum facio. Quidam hic deprauate legunt In illo, pro In illum. κυρία. κύριον. κῦρος.

Quod donaui.) καὶ γὰρ ἐγὼ εἴ τι κεχάρισμαι ᾧ κεχάρισμαι. id est, Etenim ego si quid donaui, cui donaui: siue, Si cuius rei gratiam feci. Nam donare vocat condonare culpam. Deinde Cui donaui, subaudiendum est denuò verbũ Donaui: vt ter repetatur Donaui: alioqui erit imperfectus sermo. Nam & ego si quid condonaui, cui condonaui, propter vos cõdonaui. Subindicat hoc Chrysostomus de suo supplens ἐποίησα, id est, feci.

In persona.) ἐν προσώπῳ. quod est vel In persona, vel In facie, siue conspectu. Nam Gręce vox ambigua est.

Vt non circunueniamur à satana.) ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν. id est, Ne occupemur & vsurpemur velut ab iniusto possessore satana. Ambrosius legit, Vt non possideamur: & propius expressit vocē Græcam. Nam πλεονεκτεῖν, est occupare quod tuum non est, vt faciunt auidi. & alienorum vsurpatores. Græcę vocis emphasim diligenter exponit Chrysostomus & Theophylactus.

Modus et instrumētū Græcis datiuo exprimitur.

Non habeo requiem spiritui meo.) Datiuus Gręcus vertendus erat, in auferendi casum. Siquidē illi instrumentum & modum actionis, dandi casu efferunt, nos auferendi. Ambrosius propius accedit ad Græca: legit enim, Non habui requiē in spiritu meo. οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου. hoc est, Nō cōquieui animo.

Sed valefaciens.) ἀποταξάμενος. i. Dimissis fratribus, aut renunciato vale. Ambrosius legit, Sed vale illis dixi, & profectus sum, & cætera.

Deo autē gratias.) Gratia est Græcè χάρις. Atque ita, ni fallor, vertit interpres.

Qui semper triumphat nos.) τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς. Diuus Hieronymus ad Hedibiā quæstione vndecima, exponit, Triumphat nos .i. de nobis, vel triumphum suum agit per nos. Ambrosius item, Triumphat nos, facit nos victores vincēte perfidiam fide. Latinis triumphari dicuntur, qui victi ducuntur in triumpho. Sic miles quoq; qui nauauit bonam operam in bello ducitur in triumpho honoris caussa, vt particeps sit suo duci. In Christo, potest accipi Per Christū, siue in Christo, in quo nostra est gloria. Subnotauit hoc Theophylactus.

Bonus odor sumus Deo.) εὐωδία. i. Fragrātia, siue beneolentia: vt ad verbum efferam: nam Græcis dictio est composita.

Aliis quidē.) Elegantius vertisset, His & illis.

Tam

Tam idoneus.) Tam, Græcis non legitur, nec apud Ambrosiũ, nec apud Augustinum, qui citat hũc locum, edisserens Psalmum septimum, legitq;, Et ad hęc quis idoneus? Itidem adducit Origenes homilia in Genesim decimatertia. Fortassis interpres de suo addiderat, Quis nã. Id versum est in Quis tam. Subauditur autem responsio Perpauci, aut simile quippiã Intelligit enim rem esse vehementer arduam, & quę non queat à quibusuis præstari, nisi mauis per hyperbatum referre ad id quod aliquanto post sequitur. Ad hæc quis idoneus? Et postea quàm dilata responsiõe, auxit facti magnitudinem, deinde respondeat, Fiduciam autem talem habemus, & cætera.

Sicut plurimi.) ὡς οἱ λοιποί. id est, Sicut cęteri. Alij habent, ὡς οἱ πολλοί. id est, Sicut multi, aut plerique.

Adulterantes.) καπηλεύοντες. id est, Cauponãtes. Hieronymus ad Hedibiam quęstione vndecima vertit, Venundantes & venditantes. Est ẽi καπηλεύειν, ad quæstum abuti re quapiam, quod Petrus accommodauit ad ipsos homines, Cauponantes vos. Interpres Adulterantes, vertit pro Corrumpentes: idq; sequutus est Ambrosius, nec ineruditè. Siquidem veteres, quicquid esset insyncerum, ac dolo fraudeque vitiatum, id κάπηλον appellabant. Græca vox propriè quadrat in eos qui venditant esculenta aut poculenta: quorum præcipuum est studium, vitiata pro synceris vendere. Cauponari, Adulterare.

Sed ex synceritate.) ἀλλ' ὡς, Sed tanquam ex synceritate, sed tanquam ex Deo: additis aduerbiis. Et tamen nisi subaudias aliquid, erit imperfectus sermo: Non adulterantes, sed velut ex synceritate prędicantes.

EX CAPITE TERTIO.

Incli

INcipimus iterum nosmetipsos cõmendare.) συνιστάνειν. quod non simpliciter sonat laudare, id quod vulgus existimat, sed insinuare in alterius beneuolentiam.

Ad vos aut ex vobis.) Græci repetunt commendatitiis, licet reclamantibus exemplaribus Latinis quæ viderim omnibus, neq; temere tamen. Cõmendatitiis ad vos, hoc est, quæ ab aliis profectæ cõmendent nos vobis, aut à vobis profectæ commendent nos aliis. Nam ad eundem modum & legit & interpretatur Theophylactus.

Epistola nostra.) Suam vocat, non quã scripserit, sed qua commendetur. Studium curandæ salutis illorum, argumentum erat & epistolæ vice. Nostris autem dixit, vel modestiæ caussa, pro Meis, vel quod pari studio essent & alij quidam Pauli collegæ.

Adnominatio. Quæ scitur & legitur.) Interpres non reddidit venustatem Græcanici schematis, γινωσκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη. id est, Quæ intelligitur & legitur.

Manifestati quoniam epistola estis.) φανερούμενοι. Verbum est medium, vnde cõmode verti poterat, Dum manifestatis vos esse epistolã, & cætera. Aut, dum manifestamini quod estis epistola, & cætera.

Et scripta non atramento.) Græcis non additur Et: nec apud Ambrosium. Nec est, Scripta, sed Inscripta. ἐγγεγραμμένη.

σάρκινον. σαρκικόν. In tabulis cordis carnalibus.) σαρκίναις. id est Carneis: vt materiam intelligas, non qualitatem, quã notant quũ dicunt σαρκικός. Nam quod alibi Carnalibus legimus, σαρκικόν est Græce. Καρδίαις habent quidam codices, hoc est, cordibus: sed mendosè, opinor. Qui sic legunt volebant esse appositionem,

In tabulis carneis: quibus? nimirum ipsis cordibus.

Sed sufficientia nostra.) ἡ ἱκανότης, Idoneitas: vt ita loquar.

Qui & idoneos nos fecit ministros.) ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους. id est, Qui idoneos nos fecit, vt essemus ministri noui testamenti: quasi dicas, Idoneauit. Est autem verbum ab eo nomine, quod mox vertit, Sufficientes & sufficientia.

Non litera sed spiritu.) Græcis genitiuus est, Literæ sed spiritus: vt referas ad ministros, & intelligas Nouum testamentum, spiritum, Vetus, literam. Vterque codex Constantiensis consentiebat cũ Græcis. Neque secus citat Augustinus libro de spiritu & litera, cap. centesimo septuagesimonono: tamen ad sensum haud magni refert.

Literis deformata.) ἐντετυπωμένη. id est, Informata: vt ad verbum reddam, hoc est, insculpta. Quanquam elegãter interpres dixit Deformata, pro Formata, Nec enĩ hic auget De, non magis quàm in Deambulare, ac deosculari. Ambrosius formata legit, non deformata.

Damnationis in gloria est.) In, superest. δόξα, id est, Gloria. Atque ita legit Ambrosius. Gloriam, more Hebræorum dixit, pro gloriosam. quanquam hoc non admodum variat sensum. Variantque Græcorum codices. Et mox, Per gloriam est, διὰ δόξης, dixit pro In gloria.

Nam nec glorificatum est quod claruit.) καὶ γὰρ οὐδὲ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον. id est, Etenim ne glorificatum quidem est, quod glorificatum est: id est, quod tum glorificabatur accedente gloria euangelij perdidit gloriã. Et ideo addidit, In hac parte: id est, in comparatione. Sic enim exponunt Græca scholia.

Multa fiducia.) πολλῇ παῤῥησίᾳ. quæ vox apud

Græcos significat loquendi libertatem, quum palam quis eloquitur quod sentit. Hoc ad Mosen refert, qui palám & aperte non est ausus loqui, sed velata facie. Et χρώμεθα vtimur, idem potest esse vtamur. Atque ita sanè legit Ambrosius, vt sit adhortantis ad libertatem mere Christianam.

In faciem.) εἰς τὸ τέλος. id est, In finem. Id quod haud dubiè librariorum accidit errore. Certe Ambrosius legit, Vsque ad finem eius quod euacuatur, & ad eum modum interpretatur. Volebat Mosi faciem esse obtectam, nec aspici, donec id quod erat abolendum, coruscante Euangelio euanesceret, & sic licebat intueri faciem Mosi. Et τέλος legit simul & interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus. Non poterat crassus populus perspicere quod lex illa finem esset habitura. Porrò vt hic sermo sit absolutus, subaudiendum est aliquid, Et non facimus sicut Moses qui ponebat, & cætera. Et tamen in nonnullis Græcorum codicibus comperimus scriptum, εἰς τὸ πρόσωπον. quemadmodum nos legimus. Sed hos suspicor ad Latinorum lectionem fuisse correctos. Quod hic vertit, Intenderẽt, Gręce est ἀτενίσαι. id est, defigere oculos, & immotis oculis intueri. quemadmodum solent amantes, & qui attente audiunt loquentem. Aspicere poterãt, sed fixis oculis, & diu inhærentibus non poterant. Vnde re cognita, Moses quoties loqueretur populo, faciẽ velo obtexit.

In finem, videlicet ne illic conquiescerent: Et quod euacuatur, sonat quasi dicas, Eius qui euacuatur vel aboletur, vt referas ad Mosen moriturum. Moses mortalis erat, CHRISTVS immortalis. Mosi lex ad tempus erat instituta, Christi lex finem nescit. Aut absolute in finem, eius rei quæ euacuatur. Et euacuatur, hic est, καταργούμενον, id est, Quod abole

aboletur & irritum redditur. Id annotauit & Theophylactus. Tametsi lex non aboletur proprie, sed figuræ cedunt veritati.

Obtusi sunt.) ἐπωρώθη, id est, Excæcati sunt. Et cogitationes, potius quàm sensus, νοήματα, quod paulò ante vertit Cogitationes. Quum autem conuersus fuerit, ἡνίκα δὲ ἂν ἐπιστρέψῃ. opinor subaudiendum Israel, pro Israëlita. Augustinus libro aduersus Faustū duodecimo, capite quarto, legit, Quū autem transieris. vt ἐπιστρέψῃ sit à verbo medio, & secunda persona, pró Quauis persona: nisi forte malumus vitio librarij, Transieris, scriptum pro Transierit. Quanquam & aliâs totidem verbis adducit hūc locum, velut eiusdem libri cap. 39.

Manet non reuelatum.) Maluissem, Nec tollitur: quo sensus sit apertior.

Quum autem conuersi fuerint ad Dominū.) Quum Græcè sit ἐπιστρέψῃ, si placet verbum medium, erit Conuersus fueris, secunda persona: quemadmodum subinde locum hunc adducit Diuus Augustinus, nominatim in libris quos scripsit aduersus Faustum, Quum transieris ad Dominum, auferetur velamen. Sin verbum actiuum, erit Conuersus fuerit, tertia persona: vt subaudias, Israel. Atque ita legit Diuus Ambrosius, Quum autem conuersus fuerit ad Dominum, auferetur velamen. Vsus est eodē verbo capite quod proxime sequitur. Neque quicq̄ tamen officit sententiæ, quod noster interpres mutauit numerùm. Neque enim refert vtrum dicas, Equa gestat fœtum decem mensibus, an equæ gestant decem mensibus. Origenes hunc adducens locum in Exodum Homilia duodecima, legit Vbi conuersus quis fuerit, auferetur velamen. Rursus in Leuiticum Homilia secunda.

Dominus autem ſpiritus eſt.) Nō ſimpliciter ait Dominum eſſe ſpiritum, & corpus eſſe negat, ſed addidit articulum τὸ πνεῦμα, hoc eſt ille ſpiritus, nempe legis, quaſi Moſes fuerit caro, vtpote mortalis & imbecillis & craſſus, iuxta typum quem gerit, Chriſtus ſpiritus, vt efficax & immortalis.

Speculantes.) κατοπτριζόμενοι. id eſt, Speculantes. hoc loco à ſpeculo ductum eſt, non à ſpecula: vt intelligas Dei gloriam à purgatis animis ceu ſpeculo excipi, ac reddi. Ad hunc enim ſenſum exponūt Græca ſcholia, vt κατοπτριζόμενοι ſit veluti ſpeculo exprimentes ac referentes. Græcè vocis emphaſim annotauit & Auguſtinus libro de trinitate decimoquinto, capite octauo. Et quod additur, In eandē imaginem: præpoſitio Græcis abeſt, τὴν αὐτὴν εἰκόνα. id eſt, iuxta eandem imaginem, vt ſubaudias κατά. Ac paulo poſt:

A claritate in claritatem.) A gloria in gloriā. ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν. ſic enim aliquoties vertit hāc vocem.

A Domini ſpiritu.) Trifariam hic locus accipi poteſt apud Græcos, A Domini ſpiritu, ſiue à Domino ſpiritus, ſiue à Domino ſpiritu, vt accipiamus ipſum Dominum eſſe ſpiritum. Cæterum media lectio mihi magis probatur. ἀπὸ κυρίου πνεύματος. Primam ſequutus videtur Theophylactus, atque itē Ambroſius. Vltimam ſequitur commentarius in hanc epiſtolam Chryſoſtomi titulo, torquens in Arianos. Itē Diuus Baſilius in opere de ſpiritu ſancto ad Amphilochium capite vigeſimoprimo. Cæterum ὡς hic non ſonat ſimilitudinem ſed congruentiam, Tanquam à ſpiritu Domini: vt intelligas eximiam dignamque quam conferat Domini ſpiritus. Similis locus eſt apud Ioannem, Quaſi vnigeniti à patre.

Ex-

Ex Capite Quarto.

IVxta quod misericordiã consequuti sumus.) καθὼς ἠλεήθημεν. Ambrosius vertit, Prout misericordiam consequuti sumus. Interpres pro καθὼς legisse videtur καθ' ὅ. Cæterum, Misericordiam consequuti sumus, suo more modestiæ caussa dixit, pro eo quod est, Delecti sumus ad officiũ apostolicũ

Non deficiemus.) οὐκ ἐκκακοῦμεν. i. Nõ deficiemus, siue segnescimus, aut degeneramus. Nã Græcis κακὸς aliquando inertem significat ac instrẽnuum. Ambrosius legit, Non deficiamus & renunciemus, vt vtrunque sit hortantis, quasi legerit, μὴ ἐκκακῶμεν & ἀπείπωμεν. Mihi magis probatur, vt indicandi modo legantur, & ad Pauli personã pertineant, qui contemptis Mosi ceremoniis, Christi philosophiam libere prædicabat.

Sed abdicamus.) ἀπειπάμεθα. i. Abdicauimus siue abnegauimus, reiecimus. Ambrosius legit, Renunciemus: vt verba sint inuitãtis. Verum hęc oĩa Chrysostomus ac Theophylactus legunt & interpretant indicandi modo. Nõ enim illis pręcepit Apost. quid debeãt facere, sed ostẽdit qualis sit ipsius functio, obiter taxans pseudapostolos, qui fumos obiiciebãt discipulis, quemadmodum & hodie Iudęi iactãt mysteria Talmudica & Cabalistica.

Occulta dedecoris.) τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης. Aptius est probri, siue dedecoris, q̃ pudoris. Non enĩ dixit αἰδοῦς, sed αἰσχύνης. Atq; ita legit Ambrosius Probrum enim opponit glorię quam tribuit euãgelio. Porrò Occulta dixit, pro occultamentis. nam turpitudo amat latebras.

Nec adulterantes.) δολοῦντες, id est, Dolo vtẽtes, siue tractantes. Neque est hic καπηλεύοντες, δολοῦντες

quod antea vertit, adulterantes: ſed δολοῦντες, quaſi dicas falſificantes. Nec eſt In manifeſtatione, ſed Manifeſtatione: vt referatur ad commendantes: hoc eſt, non dolo captantes hominum fauores, ſed synceritate prædicationis.

Opertum eſt.) κεκαλυμμένον. Quod antea Velatum, vertit.

Deus huius ſeculi.) ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου. id eſt, Deus æui huius.

Illuminatio euangelij gloriæ Chriſti.) Congeries genitiuorum reddit orationem ancipitē. Poteſt enim ſic accipi, ne illuceſceret illis illuſtratio euāgelij, hoc eſt, prædicationis gloriæ Chriſti: aut ne illuceſceret illis lumen gloriæ euangelij Chriſti: aut ne illuceſceret illis lux Euangelij quæ eſt gloria Chriſti.

Qui eſt imago Dei.) In Aldina æditione additur ἀοράτου, quum non ſit in noſtris Latinis, ſed videtur à ſtudioſo quopiam adiectum ex Epiſtolę ad Coloſſenſes capite primo, præſertim quum in aliis Græcis non reperiatur, quumque Chryſoſtomus ac Theophylactus nec legat, nec interpretetur. Imò neuter codex Conſtantienſis habebat Inuiſibilis.

Sed IESVM CHRISTVM Dominum noſtrū.) Noſtrum, redundat. Nec habebatur apud Theophylactum & Chryſoſtomum, nec in vetuſtiore codice Conſtantienſi: & plenius eſt, vt intelligamus omnium eſſe Dominum. Præterea diſcernit ſuam perſonā à perſona CHRISTI, quum ipſe ſit miniſter, alienum agens negotium. Ille Dominus, ad cuius gloriam omnia referenda ſunt quæ facit ſeruus.

Nos autem ſeruos veſtros per IESVM.) Propter IESVM, legendum eſt. διὰ τὸν Ἰησοῦν. Atq; ita legit Diuus Ambroſius.

Qui dixit.) ὁ εἰπών. Commodius erat, Qui

iuſſit

iuſſit. & addendum erat verbum ſubſtantiuum: Deus eſt qui iuſſit lumen illuceſcere, & cætera. Deinde:

Ipſe illuxit.) Pro ipſe, Græce eſt ὃς, id eſt, qui. Nam ipſe qui iuſſit, illuxit. Cæterum Græca verba ſunt λάμψαι & ἔλαμψε, pro quibus Auguſtinus in opere aduerſus calumniatorem legis Moſaicę, legit clareſcere & claruit. Rurſus cōtra Fauſtum diſputans libro vigeſimoſecundo, capite octauo.

Scientię claritatis.) τῆς γνώσεως, τῆς δόξης. id eſt, cognitionis gloriæ. Interpretatur enim quid dixerit φωτισμόν, nempe cognitionem gloriæ Ieſu. Item pro dei, Ambroſius legit Suæ. Ad illuminationem glorię ſuę, propterea quod præceſſit Deus.

In facie Chriſti Ieſu.) ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ. id eſt, In facie Ieſu Chriſti. Adludit enim ad Moſi faciem velamine opertam, quum in Chriſti facie clare refulſerit gloria dei patris, velut in imagine abſolutiſſima. In hunc fermè ſenſum Chryſoſtomus ac Theophylactus.

In vaſis fictilibus.) ὀστρακίνοις. id eſt, teſtaceis: licet idem ſit ſenſus.

Vt ſublimitas.) ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ θεοῦ. id eſt, Vt ſublimitas virtutis, ſit dei, & non ex nobis. Hic conſtanter Græci diſſentiunt à Latinis. Nam Ambroſius non ſolum legit quod noſtra habet translatio, verum etiã interpretatur. Sic enim loquitur, vt eminentia virtutis eius appareat per homines prædicatores, & cætera. Quanquam hic quoq; virtutis ſic accipitur, non vt opponatur vitio, ſed infirmitati. Proinde Hieronymus in dialogis aduerſus Pelagium, citat hunc locum his verbis, Vt abundantia fortitudinis noſtræ ſit ex deo. Cæterũ ea vox virtutis, ad nos refertur, nõ ad deum: vt ſit ſenſus, Vt noſtra virtus tam eximia non tribuatur nobis, ſed deo.

Neque rursum est sublimitas, sed ἡ ὑπερβολή, id est, excessus, siue excellentia, siue vt Ambrosius, eminentia. Augustinus aliquoties legit eminentia, aptissimo vocabulo, & eminentia coniungit cum virtute, vt eminentia virtutis sit dei, quum aliâs frequenter, tum enarrans Psalmos. Item epistola centesima quinquagesimatertia, rursus sermone de verbis apostoli. 15.

In omnibus tribulationem patimur.) Interpres neque sensum Pauli dilucide reddidit, neque schematis iucunditatem, ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ᾽ οὐ στενοχωρούμενοι .i. vbique pressi siue afflicti, sed non coartati, siue nõ anxij redditi. Alioqui consequitur vt qui prematur, is adigatur in angustũ. Ambrosius propius reddidit Græca ad hunc modum, In omnibus pressuram passi, sed non coangustati.

Aporiari ἀπορεῖσθαι Aporiamur, sed non destituimur.) Est apud Græcos iucunda vocũ allusio, ἀπορούμενοι, ἀλλ᾽ οὐκ ἐξαπορούμενοι. quorum alterũ significat hærentem & consilij inopem ac perplexum, alterum significat planè desperantem ac tædio victum. Quanquam ἀπορεῖσθαι significat & egere, sed anxie, quod sequutus est interpres. Ambrosius vertit, inopiã passi, pro egentes. Et quod hic vertit destituti, participium est eius verbi quod paulo ante vertit tædere, ἐξαπορεῖσθαι. ita vt nos tæderet viuere. Græci sic interpretantur, vt ἀπορεῖσθαι sit redigi ad summã angustiam & inopiam, sed ἐξαπορεῖσθαι vinci & opprimi malis.

Sed non derelinquimur.) διωκόμενοι ἀλλ᾽ οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι. quorum posterius sonat, in periculo deseri ac destitui, ob præpositionem additam ἐν.

Humiliamur sed non cõfundimur.) Hæc nec haben

habentur in Græcis codicibus, nec in lectione Ambrosiana, nec in vetustissimo codice sancti Donatiani, nec in vtroque Constantiensi, vnde miror vnde irrepserint. Chrysostomus ac Theophylactus nec legit nec interpretatur: ac ne is quidem cuius commẽtariolus fertur falso Hieronymi titulo. Et tamen ad Pauli sensum non inepte accederent, quod humiliationi proxima sit confusio. Quod autem hic interpres vertit per verba, Græci dicunt per participia. Atque ita legit Ambrosius, In omnibus pressuram passi, sed non coangustati, inopiam passi, sed non destituti. Verum quoniam tempus participij non conueniebat, interpres maluit per verba reddere.

Semper mortificationẽ Iesu Christi.) Græce est, Domini Iesu: νέκρωσιν τοῦ κυρίου Ἰησοῦ. Addidit enim domini cognomen, ne seruos pigeret similia pati: item ne mortis nomen adderet contemptum Christo, addidit domini cognomen. Ambrosius pro νέκρωσιν legit non Mortificationem, sed Mortẽ: nec id absurde mea sententia.

Vita Iesu manifestetur in corporibus nostris) ἐν τῷ σώματι ἡμῶν, id est, In corpore nostro. Atque ita legit Ambrosius cum Græcis consentiens, vt non respicias tuum aut meum corpus, verum id quod opponitur spiritui.

Ergo mors in nobis operatur.) ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται. id est, Itaque mors quidem in nobis operatur. Quanquam est Agit, potius quàm Operatur.

Sicut scriptum est.) κατὰ τὸ γεγραμμένον. Faber putat posse legi, A quo scriptum est. Verum id Græci sermonis ratio nullo pacto patitur.

Credidi propter quod loquutus.) Locus est in Psalmo centesimo decimoquinto. Sermo Græcus est anceps, si coniunctim legas, sensus est, Credidi eo

quod loquutus sum: si disiunctim, sensus erit, Credidi & ideo loquutus sum: vt iuxta priorem distinctionē accipias, eum non fuisse crediturum, nisi loquutus fuisset. Iuxta posteriorem, non fuisse loquuturū, nisi credidisset. διὸ, quapropter, siue Propterea quod.

Scientes quoniam qui suscitauit Iesum.) Græci legunt, Dominum Iesum. ὁ ἐγείρας τὸν κύριον Ἰησοῦν. Porrò ὅτι vertendum erat, quòd.

Et constituet vobiscū.) καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν, Et exhibebit siue adiunget sibi vnà nobiscum: hoc est, Non solum nos Iudæos, verum etiam vos gentes. Rursum illud:

Cum Iesu.) Græce est, Per Iesum. διὰ Ἰησοῦ. Neque enim cum Iesu, qui iam olim resurrexit: sed per illum, cuius membra facti sumus, & per quem donauit nobis omnia. Etiamsi Ambrosius legit, Cum Iesu: non ad tempus respiciens, sed ad communem resurrectionem capitis & membrorum.

Vt gratia abundans per multos in gratiarum actione abundet in gloriam dei.) ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα, διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ. id est, Vt gratia exuberans siue redundans, siue quæ redundauit, propter multorum gratiarum actionem abundet in gloriam dei. Est enim propter, non per, nisi διὰ referas ad πλειόνων, at tum non habes quò referas εὐχαριστίαν. Videtur autem Paulus aliquoties abusus hac præpositione. Et Ambrosius ita propemodum legit. Per multorum gratiarum actionem: hoc est, Si plures agant gratias, id cedet in gloriam Dei. Potest & verbum περισσεύσῃ accipi transitiue, adhærente huic accusatiuo εὐχαριστίαν, vt ita distinguamus, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα διὰ τῶν πλειόνων. hic

post

poſt hypoſtigmen ſubiiciantur reliqua, τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ, id eſt, vt gratia quæ per plures ſparſa exuberauit, faciat vt exuberet etiam gratiarum actio in gloriam dei. Hoc ne prorſus videatur eſſe ſomnium, in exemplari vetuſtiori Conſtantienſi ſic habebatur, Vt gratia abundans per multos, gratiarum actio abundet in gloriã dei. Alterum in hoc conſentiebat, quod gratiarũ actiones, & colo & maiuſcula ſeparabatur à ſuperioribus: quaſi dicas, redundante gratia per multos ſimiliter & gratiarum actio redundet per multos in gloriã Dei: vt prior nominatiuus ponatur abſolute pro genitiuo, & διὰ πλειόνων referatur ad vtranque partem, πλεονάσασα καὶ περισσεύσῃ.

Non deficimus.) οὐκ ἐκκακοῦμεν. Quemadmodum vertit & ſupra, pro eo quod eſt, non ſegneſcimus, non defatigamur.

Quod in præſenti eſt momentaneũ & leue.) τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρόν. i. Quod enim in momento eſt leue. nam in præſenti non eſt in Græcis, niſi quod interpres voluit reddere aduerbiũ τὸ παραυτίκα. Poterat autem vertere ad hunc modum, τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν καθ᾽ ὑπερβολὴν, εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν, id eſt, Momentanea leuitas afflictionis noſtræ, inſignite, ſupra modum æternum pondus gloriæ operatur, ſiue efficit nobis: vt τὸ ἐλαφρόν, id eſt, leue, ponatur pro nomine ſubſtantiuo: καὶ τὸ παραυτίκα, fungatur vice adiectiui, quod Græcis eſt familiariſſimum. Opposuit autem Paulus, τὸ ἐλαφρὸν τῷ βάρος. quod vtique ſubſtantiuum eſt.

Nec

Nec hic ἐλαφρὸν dicitur, quod sit leue toleratu, sed quod cito trāseat: quemadmodū nec βάρος dicitur, quod grauet, sed quod solidum sit ac permaneat: vnde & ἐν βάρει dicuntur esse, qui grauitatem præ se ferunt. Iam illud, καθ᾽ ὑπερβολὴν, εἰς ὑπερβολὴν, quod constāter habetur in omnibus Græcis exemplaribus, & repetitur in scholiis, nihil aliud sibi vult q̄ insignem & ineffabilem præcellentiā, quasi dicas Egregie egregius est, ita bis dixit supra modum. Nihil enim aliud significat καθ᾽ ὑπερβολὴν, quàm εἰς ὑπερβολήν. Et aliâs admonuimus, Hebræos huiusmodi conduplicatione epitasin exprimere. Nec est In nobis, apud Græcos, sed Nobis, absque præpositione. Huius particulæ ἀναδίπλωσιν annotauit Chrysostomus ac Theophylactus: noster interpr̄s ꝓ altera vertit Supra modū, pro altera In sublimitate. Cęterū epitheton αἰώνιον potest vtroq; referri, ad hyperbolen quæ præcessit, & ad βάρος quod sequitur. Totus autē hic sermo picturatus est ex contrariis inter se relatis, quod indicauit etiā Chrysostomus. Iam quod paulô superius dixit, De die in diem: Græce non est, καθ᾽ ἡμέραν, sed noue, ἡμέρα καὶ ἡμέρα, vt incrementum etiam intelligas renouationis, quemadmodum corpus indies magis ac magis deficit, præsertim in prouectioribus. Sapit autem hic sermo Pauli dialecton Hebraicam, quod genus, In progeniem & progenies: pro eo quod erat, In omneis progenies.

πρόσκαιρα Temporalia.) πρόσκαιρα, id est, Temporaria & ad tempus durantia: quo vocabulo vsus est Euangelista, de semine mox exarescente.

EX CAPITE QVINTO.

Scimus

SCimus enim quoniã si.) Græci legũt ad hunc modum, οἴδαμεν γὰρ ὅτι ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ. i. Nouimus enim quod si terrena nostra domus tabernaculi dissoluta fuerit. Nec additur huius, nisi quod τοῦ certum indicat tabernaculum. Addidit autem tabernaculi, vt ostenderet domicilium hoc non esse perpetuum, sed ad paucos paratum dies, cuiusmodi sunt tabernacula.

Non manufactam.) Iucundius est Græce dictione composita, ἀχειροποίητον. hoc est, dissimile his, quę opera manuaria cõstruũtur ac destruuntur.

Nam & in hoc ingemiscimus.) καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, Etenim in hoc gemimus. Incertũ autem an pronomen hoc demonstret tabernaculum corporis, an absolute ponatur pro Ob id gemimus. Quod cupiamus superuestiri: aut quod mauult Valla, superindui, ἐπενδύσασθαι. Vnde ependytes dicta vestis exterior, veluti toga aut pallium. Ad id facit quod sequitur, Si tamen induti & non nudi reperiamur. Necp enim superuestiri potest, qui prius non sit vestitus.

Habitationem nostram.) τὸ οἰκητήριον ἡμῶν. id est, Domicilium nostrum. Refertur autem ad verbum superindui. Corpus enim domicilium est animi. & Ambrosius legit Domicilio. Porrò quod addit, Quod é cœlo est: sentit, vt opinor, Christi corpus, cui nostra cõformãtur societate immortalitatis.

In hoc tabernaculo.) ἐν τῷ σκήνει. id est, In tabernaculo. Annotauit vocum emphasim Chrysostomus, Mortale corpus vocat σκῆνος, immortale iam factum οἰκίαν & οἰκητήριον, quod tabernaculum viatoris est ac militis, eoq; temporarium, domus inhabitantis ac permanentis.

Si tamen

Si tamen vestiti, & non nudi inueniamur.) Ambrosius indicat in nonnullis codicibus diuersam esse lectionem. Siquidem expoliati, nõ nudi inueniamur: hoc est, si expoliati hoc corpore non deprehendamur nudi, sed induti Christo. Idem annotant Græcanica scholia, in nonnullis esse, ἐκδυσάμενοι. in aliis rursus ἐνδυσάμενοι. Est autem participium actiuum Quum exuerimus nos, aut quũ induerimus. Sic enim de corpore loquitur, quasi de veste.

Vt absorbeatur quod mortale est à vita.) τὸ θνητόν. Potius mortalitas quàm mortale, quo magis respondeat vitę. Et ad eum modũ Græci abutuntur adiectiuis neutri generis.

Qui autem effecit nos in hoc ipsum.) ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς, εἰς αὐτὸ τοῦτο θεός. id est, Porrò q nos fecit, siue parauit in hoc ipsum, deus: vt subaudias Est: quod in participiis passim fit apud Græcos. Deus renouabit nos in resurrectione, qui in hoc ipsum nos condidit.

ἀῤῥαβῶνα Pignus.) ἀῤῥαβῶνα. Nec est Qui dedit, sed Qui etiam dedit. ὁ καὶ δούς. vt referatur ad eum qui parauit nos in hoc, & postea pignus quoque dederit sui spiritus, quo certius speremus.

Audentes igitur.) θαῤῥοῦντες. id est, Confidentes, siue fidentes. Hoc loco videtur Paulus participio pro verbo abusus: quod frequẽtius fit apud Græcos, quàm apud Latinos. Nisi malis ad hunc modum ordinare sermonẽ, vt illa per fidem enim ambulamus, per parenthesim sint interiecta. Deinde veluti recepto gradu, redeat ad interruptam orationẽ, θαῤῥοῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν. Cœperat enim ab huius verbi participio θαῤῥοῦντες. vt hic sit sensus. Fidentes igitur semper, & scientes quod quũ versamur in corpore, absumus à domino. Nam per fidem ambula-

bulamus, non per speciē, & tamen fidentes, inquā, sumus, & nō solum fidentes, verum etiam sic animati, vt malimus abesse à corpore, quo liceat adesse deo.

Audemus autem.) Rursus, θαῤῥοῦμεν. id est, Confidimus.

Et bonam voluntatē habemus.) εὐδοκοῦμεν. Quod Ambrosius, consentimus: nos maluimus, probamus. Probatur enim quod placet.

Dum sumus in hoc corp.) ἐνδημοῦντες, ἐκδημοῦμεν. Opposuit verba contraria, quæ Latinus interpres non potuit commode reddere, nisi dicas, Dum absumus, absumus. Siquidem in Græcis verbis conduplicata ἐναντίωσις, geminam habet gratiam, quod & in vocibus sita sit, & in rebus. ἐκδημῆσαι, est foris agere: hoc est domi nō esse. ἐνδημεῖν, est domi agere. ἐκδημεῖν ἐνδημεῖν

Et ideo contendimus.) φιλοτιμούμεθα. id est, Certamus & ambimus. Ambrosius legit Conamur. quanquam Contendimus, bene quadrat: modo bene intelligatur à nobis. Est enim φιλοτιμεῖσθαι, ambitiose quippiam contendere, sic vt te nō patiaris ab alio vinci.

Siue absentes siue præsentes.) Participia sunt eorum verborum, quæ ante vertit Peregrinari. Verti poterat, Siue foris agentes, siue domi. Sentit enim de domicilio corporis, in quo quum domi sumus, tum foris sumus seiuncti à domino. Ambrosius, Siue præsentes, siue peregrinantes. Interpres propemodū reddidit gratiam schematis, quam Græcis verbis addit ἐναντίωσις & προσονομασία.

Propria corporis.) Græce est, τὰ διὰ τοῦ σώματος. i. Quæ per corpus fiunt. Interpres legisse videtur, τὰ ἴδια σώματος. Atque ita legit Ambrosius.

Theo-

Theophylactus legit & interpretatur, τὰ διὰ τοῦ σώματος. Tertullianus legit διὰ, subindicās amphibologiam orationis. Sensus enim esse potest, vt vnusquisque reportet per corpus, vel quæ gessit per corpus.

Prout gessit.) πρὸς ἃ ἔπραξε. id est, Ad ea quæ gessit. hoc est, pro ratione & portione eorum quæ fecit in corpore. Quidam codex habebat, πρὸς ὃ ἔπραξε. id est, Ad id quod gessit.

Deo autem manifesti sumus.) Græcis non est Manifesti, nomen: sed Manifestati sumus, verbum. πεφανερώμεθα. Et item mox, In conscientiis vestris manifestos nos esse. πεφανερῶσθαι. Id siue à librariis fuit immutatum, siue ab interprete positum; non magni refert ad sensum Pauli.

Occasionē damus.) Græce διδόντες est, id est, Dantes. Sed recte interpres participium commutauit in verbum.

Vt habeatis ad eos.) πρὸς τοὺς. id est, Aduersus eos. Et Habeatis, posuit pro Possitis gloriari.

Excedimus.) ἐξέστημεν. quasi dicas, Rapti sumus extra nos: quem vocant mentis excessum, siue raptum. Fortasse scriptum erat, Excidimus mente, non Excedimus: hoc est, siue insanimus, siue sani sumus, siue sapimus, siue desipimus. Id magis explicat id quod mox consequitur.

Siue sobrij sumus.) εἴτε σωφρονοῦμεν, id est, Siue sobrij sumus. Ambrosius legit, Siue sanū sapimus: vt referatur ad illud, Excidimus mente. Nam id quoque significat aliquoties σωφρονεῖν. Et Græcanica scholia admonent, insanorum esse ingentia loqui, velut oblitos sui. Quod idem indicat Ambrosius. Augustinus quū aliis compluribus locis, tum enarrans Psalmum trigesimum, ad ecstasim refert excessum. & Ex-

cessimus,

cessimus, compluribus locis legit, non Excedimus, obseruato tempore verbi Græci. Quanquam in huiusmodi quę ad animi pertinent affectiones, solet pręteritum tempus pro pręsenti vsurpari. Et libro aduersus Faustum duodecimo, capite vigesimosexto, pro Sobrij sumus, legit Temperantes sumus. Illud annotandum, nisi repetas vtrunque verbum, sermonem inabsolutum videri. Siue enim mente excidimus, deo excidimus: siue sanę mentis sumus, vobis sani sumus. Nam si quid gloriatur Paulus, id non ad ipsius, sed ad dei gloriam pertinet. Si mediocria loquitur, id tribuit infirmioribus, quorum affectibus & capacitati sesemet accommodat.

Vrget nos.) συνέχει. id est, Constringit, siue compellit. quanquã Vrget, belle habet. Ac mox, non est **Æstimantes, sed** κρίναντας, **id est, Iudicantes,** siue qui iudicauimus ac statuimus illud. Iudicantes legit Augustinus libro aduersus Faustum vndecimo, capite octauo: quemadmodum Ambrosius.

Quoniam si vnus pro omnibus.) Si, non est apud Græcos in quibusdam codicibus. Certe apud Theophylactum nõ additur, nec apud Ambrosium, quantum ex illius liquet interpretatione. Verum id ad sensum perpusillum refert, nisi quod asseuerantius est quod legunt Græci.

Ex hoc.) ἀπὸ τοῦ νῦν. **id est, Post hac.** quod vertere solet Amodo. Ambrosius legit, Ex hoc tẽpore. Apud Quintum Curtium legimus, De cætero.

Si qua ergo in Christo noua creatura.) Ambrosius interpretatur, Si quis est in Christo, noua creatura est: vt bis subaudiatur verbũ substantiuum. Consentit per omnia cum Ambrosio Theophylactus interpres, in eundem sensum adducit hunc locum Origenes homilia in Leuiticũ duodecima. Notat Chrysostomus epitasin, quod vehementem mutationem appellarit καινὴν κτίσιν.

Quandoquidem deus erat in Christo.) ὡς ὅτι Propemodum sonat, Sic, quia, vt modum ostendat quomodo deus reconciliauerit sibi nos. Ita videntur significare Græca scholia, & clarius etiam Theophylactus: Recōciliauit: quomodo? nō imputās peccata.

Non reputās.) μὴ λογιζόμενος. Melius, Non imputans.

Legatione fungimur.) πρεσβεύομεν. quod & Oramus, significat. Quanquam & oratores dicti, qui alterius nomine postulant aliquid.

Tanquam deo exhortante per nos.) παρακαλοῦντος. Scio vocem Græcam esse ancipitem. Neque pugnarim, si cui magis placet exhortante. Me tamen nihil mouet scrupulus eorum, qui putāt indecorum deo obsecrare. Certe mox per Paulum orat δεόμεθα. Chrysostomus ita scribit in hūc locum, εἶδες πῶς ἦρε τὸ πρᾶγμα, τὸν χριστὸν εἰσαγαγὼν τιθέντα τὴν ἱκετηρίαν ταύτην, μᾶλλον δὲ οὐ τὸν χριστὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν πατέρα. id est, Vides quomodo rem exaggerarit, Christum inducens hanc supplicationem peragentem: imò non Christum tantū, sed & ipsum patrem.

Peccatum ꝓ hostia — Eum qui nō nouit peccatum, fecit peccatū.) Prius peccatum est admissum, posterius est hostia destinata expiando peccato. Nam fecit peccatum, nihil aliud est quàm voluit pati supplicium, perinde quasi peccasset omnia, quum solus nihil peccasset: vt peccatum accipias, hostiam quæ pro expiando peccato solet immolari: sicuti legimus, Peccata populi comedent. Ita fermè scholia Græcanica. Denique sic hoc loco Christum vocauit peccatum, vt nos paulò superius, iustitiam dei dixit: & alibi Christum appellauit maledictum.

Iustitia dei.) Hebraico idiomate Iustitiam dixit, pro

xit, pro Iustus: Annotandum est schema in traductione, peccati & peccati: item in ἐναντιώσει, peccatum & iustitia.

EX CAPITE SEXTO.

Adiuuantes autem exhortamur.) Thomas hunc locum bifariam interpretatur Adiuuantes vos, vt referatur ad Corinthios: deinde Adiuuantes deum. Cęterum in Græcis est συνεργοῦντες, id est, Cooperantes. Quo & in superioris epistolæ capite tertio vsus est Paulus, Dei enim adiutores sumus. συνεργοί. Chrysostomus tamen ad priorem sententiam retulit, quemadmodum & Theophylactus. Verum altera magis congruit his quæ præcedunt et sequuntur: Pater est autor negotij, Christus princeps legationis, apostoli ministri. In Christo operatur pater, Christus in apostolis. Nec coniunctio caret emphasi, καὶ παρακαλοῦμεν. Magnum erat illis prædicasse euangelium, tantaque perpessum fuisse, & tamen his addit etiam obsecrationem. Deinde quod sequitur, Exhortamur, Græce est παρακαλοῦμεν. quod, vt crebro dictum est, sonat & obsecramus & cōsolamur: vt paulò superius, Tanquam deo exhortante per nos. Vtroque loco nō male quadrabat obsecrandi verbum, pręsertim quum sequatur δέομαι, rogo, quod interpres vertit obsecro.

Tempore accepto exaudiui te.) Quum dicit Ait, subaudiendum est Dominus, siue scriptura. Quæ sermonis forma nō est infrequens apud Paulum. Locus quem adducit est apud Esaiam capite quadragesimonono.

Nemini dantes vllam offensionem.) Interpres legisse videtur, μηδὲ μίαν μηδενὶ διδόντες. quū in his quos mihi videre cōtigit Græcis codicibus

 scri-

ſcriptum haberetur μηδὲ μίαν ἐν μηδενί. id eſt, Ne quam vſquam, ſiue vlla in re. Ita legit & Theophylactus & Chryſoſtomus. Itidē citat Auguſtinus de triade libro octauo, capite nono, Nullam in quoquam dātes offenſionem: vt μηδενί referatur ad rem, non ad perſonam.

Miniſterium noſtrum.) Noſtrum, apud Græcos non eſt additum: & præſtat non addi, quo plenior ſit ſenſus: Salus eſt munus dei, ea per nos adminiſtratur. Sic igitur ſe gerat qui adminiſtrat, ne munus ipſum contemnatur vitio miniſtrantis. Interpres exprimere voluit vim articuli, ἡ διακονία.

Exhibeamus.) συνιστῶντες ἑαυτούς. id eſt, Commendantes noſipſos. atque ita legit Diuus Ambroſius, cumque hoc conſentiēs Auguſtinus libro de doctrina Chriſtiana quarto, capite vigeſimo. Incertum autem an ſit Exhibeamus an Exhibemus. Nam mox ingreditur laudes ſuas. Hanc enim vocat commendationē, quæ factis ipſis cōciliat fauorem & autoritatem. Nec eſt, Sicut dei miniſtros, ſed Sicut dei miniſtri: vt ſubaudias Sumus. quemadmodum & illic, Nemini dantes, & cætera: niſi magis placeat referre ad illud ſuperius, παρακαλοῦμεν. id eſt, Exhortamur. Deinde poſt multa interiecta reſpondeat, Nemini dantes. Ita omnia hæc pertinebunt ad perſonam Pauli, atque ita conſentaneum eſt. Denique Ambroſius legit, Vt dei miniſtri: non Miniſtros.

In ſuauitate.) ἐν χρηστότητι. id eſt, In Benignitate, ſeu bonitate, & comitate, quæ opponitur ſupercilio & aſperitati morum.

In patientia multa.) In harum enumeratione rerum, nonnihil variant exemplaria, id quod ferè ſolet vſu venire, quoties recenſentur huiuſmodi compluſcula, fallente ſcriptorem, opinor, ſua memoria. Tum præpoſitio In, toties repetita propemodū per

abuſum

abusum vsurpari videtur pro Per.

In charitate non ficta.) Iucundior est apud Græcos vox composita, ἀνυποκρίτῳ. id est, Quæ expers sit simulationis. Ambrosius legit, Nõ simulata.

In virtute dei.) ἐν δυνάμει θεοῦ. Vt de signis ac miraculis intelligas, quemadmodum interpretatur & Ambrosius.

A dextris & à sinistris.) Quasi dicas, vndique armati aduersus omnia: id enim figura prouerbialis efficit. Certe Diuus Aurelius Augustinus quum alibi, tum in cõmentariis Psalmi nonagesimisecundi, legit, Per arma iustitiæ dextra & sinistra. Eodem modo citat libro de triade octauo, capite nono.

Per gloriam & ignobilitatem.) διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, id est, Per gloriam & ignominiam, siue contemptum.

Per infamiam & bonam famam.) διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας. Quasi dicas maledicentiam, & benedicentiam.

Vt seductores.) ὡς πλάνοι, id est, Vt impostores, vel potius quasi, sicut mox vertit.

Sicut qui ignoti & cogniti.) ὡς ἀγνοούμενοι καὶ ἐπιγινωσκόμενοι. Augustinus libro de doctrina Christiana quarto, capite vigesimo, seruata temporis ratione legit, Vt q ignoramur, & cognoscimur. Quo quidem in loco, totius huius orationis ardorẽ & harmoniam annotauit, si quis cupiet cognoscere.

Tanquam castigati non mortificati.) ὡς παιδευόμενοι. Quod Augustinus quum aliâs tum libro de ciuitate dei vndecimo, legit Vt coerciti, et nõ mortificati. Græcum participium præsentis est temporis, quod sic efferri possit, vt qui corripiamur non occidamur. Significat enim pios corripi à deo, sed ve-

luti filios à patre, qui castigat & emēdat flagello, non interimit.

Quasi tristes.) ὡς λυπούμενοι, id est, Dolentes, potius.

Vt nihil habentes & omnia possidentes.) Interpres Græci schematis gratiā non reddidit, ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες. Quasi dicas, vt nihil tenentes, & omnia cōtinentes. Dilucidius autem erat, Quasi nihil habentes, quū oīa possideamus.

Non angustiamini in nobis.) οὐ στενοχωρεῖσθε. Primū admonendus est lector, hic angustiamini non esse dictum imperādi modo, sed indicandi: necq enim Græce dixit μὴ, sed οὐ. Deinde στενοχωρεῖσθαι, dicuntur, qui loci angustia premuntur. Sentit igitur sibi esse amplissimum animum in Christo, Cæterū illos angustos esse, non in Paulo, sed suis ipsorū affectibus, quos viscera vocat. Ac mox hortatur vt & ipsi desinant esse angusti.

Eandem autem habentes retributionem.) Habentes non habetur in Græcis exemplaribus, vnde videtur subaudiēda præpositio κατὰ, id est, iuxta eandem retributionem dilatamini & vos. Theophylactus de suo supplet verbū εἰσενέγκατε, id est, adferte. Quanquam Ambrosius legit, mercedis retributionem: vt exprimeret Græcam vocem ἀντιμισθίαν. Idem ita distinguit, vt participium habentes, pertineat ad angustiamini, Angustiam patimini non per me, qui sum amplissimo, & animo, & ore erga vos, sed in vestris ipsorum aīs, quū habeatis eandem pensationē mercedis, quam cæteri atq ego. Deinde subiicit, Vt filiis loquor, dilatemini vos quoque, videlicet vt parēti respondeatis. Verū ex Chrysostomo deprehēdimus huius loci lectionem, vt nec præpositione sit opus, nec verbo aliunde ascito.

Quod

Quod Paulus appellat amplitudinem, est eximię charitatis, quod angustiam, est charitatis non ex ęquo respondentis. Expostulat igitur cum Corinthiis, quod minus ab illis diligatur quàm ipse diligat. Quum igitur dixisset, angustiamini in visceribus vestris; Perinde quasi rogassent Corinthij, quorsum ista Paule? Respõdet, Non exigo à vobis quicquam arduum, neq; reposco meritum cum vsura, tãtum hoc postulo pater à filiis, vt in charitate respondeatis, omnia putabo pẽsata si pariter ametis. Hæc erit merces officiorum meorum erga vos. Itaque, dico, est velut exponentis quod tectius dixerat, Non angustiamini in me, sed in visceribus vestris, quemadmodum solemus dicere, nouercam loquor, hoc est de nouerca loquor. Hæc loquor tanquam cum filiis, exigens ab eis mutuã Charitatẽ.

Nolite iugum ducere.) Sensum probe reddidit interpres. Quanquàm Græcus sermo significantior est, μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες, hoc est, Ne iungamini eodem iugo cum infidelibus. Nam si Christianus ducat vxorem ethnicam, aut Christianus in gerẽdo magistratu, collega sit ethnico, dicetur ἑτεροζυγοῦν ἑτεροζυγῶν Huiusmodi matrimonia Hieronymus impària vocat. ἕτερον apud Græcos interdum significat alterum è duobus, interdum diuersum siue è duobus siue è pluribus. ἑτερόφθαλμος qui altero caret oculo. ἑτερόδοξος qui diuersæ est opinionis. Vnde incertum est an Diuus Paulus dicat ἑτεροζυγοῦντας, qui alteram iugi partem sustinent, an qui cum diuersæ conditionis homine iugum ducunt, veluti si equum ac bouem iugo copules. Posterius est probabilius ex his quæ sequuntur: quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate &c.

Conuentio.) συμφώνησις, id est, Consensus, aut concordia.

Christi ad Belial.) Gręci legunt Beliar, Βελίαρ, Belial

ob id, ni fallor, quod Grecis nullum nomen desinit in l, Greca scholia indicant Belial Hebreis significare desertorem, hoc est, luciferum. At eximius ille Ioannes

Reuchlin. Reuchlinus, vir vndequaq; doctissimus, & alterum

Rodol. agricola. post Rodolphum Agricolam, decus & ornamentū nostræ Germaniæ, in suo Lexico docet, Belial apud Hebræos significare malum & iniquum, aut etiā noxium dæmonem, quod satis quadrat. Nam Christus omnia fecit, vt prosit: contra Belial, etiam cum iuuat, in hoc iuuat vt noceat.

Sicut dixit deus.) Sciat lector hoc testimonium non ex vno prolatum loco, sed è pluribus conflatum. Siquidem prima pars è Leuitico deprompta videtur. Deinde quæ sequūtur, Quapropter exite de medio illorum &c. ex Esaia decerpta sunt, apud quē legis cap. 52. Recedite recedite, exite inde, pollutum nolite tangere, exite de medio eius: mundamini qui fertis vasa domini. Demum quod adiecit, Et ero vobis in patrem &c. sumptum videri potest ex Hieremiæ capite. 31. Quia factus sum Israel pater, & Ephraim primogenitus meus.

Et inambulabo inter eos.) Inter eos, non est Græcis, sed tamen interpres conatus est exprimere uerbum ἐμπεριπατήσω, quod significat in aliquo ambulare. Nam inambulare Latinis nihil aliud est aliquoties, q̃ ambulare: tametsi melius erat in eis, quàm inter eos; nisi putamus vtrobiq; præpositionē in, positā pro inter. Ambrosius vtrāq; sumpsit ita legens, Inhabitabo in illis, & inter eos ambulabo.

EX CAPITE VII.

CApite nos.) χωρήσατε ἡμᾶς. Quia dixit ante angustiamini. Nec hic est capite pro intelligite, sed sicuti vas aut locus aliquid capit. Ambrosius propemodum explicuit, qui legit, Capaces estote nostri, quem nos sequuti sumus. Refricat enim quod ante dixit, dilatamini & vos.

Circumuenimus.) ἐπλεονεκτήσαμεν. Quod & alibi vertit ad eundem modum. Ne circũueniamur à satana. Est autem proprie per fraudem abstulimus quod iure non debebatur. Græca sic habẽt, οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐφθείραμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν, id est, Neminem iniuria affecimus, neminem corrupimus, neminem fraudauimus, hoc est, nullius rem præter ius occupauimus, & in nostrum vertimus commodum. ἀδικεῖ qui tyrannidem exercet, φθείρει qui falsa docet, πλεονεκτεῖ, qui dolo vsurpat aliena. Sic enim oblique taxat pseudapostolos. Alioqui nequaquam magna laus erat, hæc non fecisse Paulum.

Prædiximus enim.) προείρηκα γὰρ .i. Prædixi enim: atq; ita legit Ambrosius.

Ad commoriendum & ad conuiuendum.) εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ συζῆν. Id erat apud veteres amicitiæ genus, vt amico forte extincto, amicus vltro sibi mortem conscisceret; quod amicitiæ genus significat Horatius sibi fuisse cum Mecœnate. Vnde dicti συναποθνήσκοντες. Non quod Paulus huiusmodi quippiam sentiat, quale legimus olim fuisse apud Ethnicos, verum hoc modo arctissimam amicitiam voluit indicare.

Gloriatio pro vobis.) ὑπὲρ ὑμῶν, Melius hic, de vobis, hoc est, nomine vestro.

Superabundo gaudio.) ὑπερπερισσεύομαι. Quod est supra modum, aut vehemẽter abundo, seu potius, superfluo. Nec idem apud Latinos facit super, additum, quod apud Græcos ὑπὲρ siue περὶ in compositione. Proinde diuersa ratione conueniebat epitasin explicare Latinis.

Sed omnem tribulationẽ passi sumus.) ἀλλὰ

ἐν παντὶ θλιβόμενοι. i. Sed in omnibus afflicti, vt ſubaudias, eramus. Nam Hebræis & Græcis frequẽter familiare eſt ſubaudire verbum ſubſtantiuum.

Qua conſolatus eſt in vobis.) Conſolatus eſt hic paſſiue accipiendum eſt, ἣ παρεκλήθη.

Et ſi pœniteret.) εἰ καὶ μετεμελόμην. i. Etiam ſi pœnituiſſet, vt accipias Paulum, non quidem fateri pœnitentiã, quod eos ante mœrore affeciſſet, nunc tamen adeo gaudere, quod ex Tito cognouiſſet rem bene ceſſiſſe, vt etiam ſi qua pœnitudo tenuiſſet ipſum prioris facti, nunc eam abiecturus fuerit. Annotat hoc diligenter Chryſoſtomus.

Vt in nullo detrimentum patiamini.) ἵνα ἐν μηδενὶ, id eſt, ne qua in re detrimentum pateremini, niſi forte Paulus abuſus eſt hac voce ἵνα pro ὥστε, quod aliquoties videtur facere.

Stabilem.) ἀμεταμέλητον, id eſt, Non pœnitendam. Impœnitendam legit Auguſtinus libro de ciuitate dei decimoquarto, capite octauo iuxta fidem vetuſtiſſimi codicis Longobardici.

Seculi autem triſtitia mortem operatur.) Alibi αἰῶνα vertit ſeculum, hic κόσμου, id eſt, mundum. Ambroſius legit huius mundi.

Secundum deũ contriſtari.) τὸ κατὰ θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς. i. quod ſecundũ deũ cõtriſtati fuiſtis.

Sed defenſionem, ſed indignationem.) Ambroſius ita legit, Sed excuſationem, ſed timorem, ſed deſiderium, ſed æmulationem, ſed vindictam. Græca ſic habent, ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλὰ ἐκδίκησιν, id eſt, Sed excuſationem ſiue purgationem, ſed indignationem, ſed timorem, ſed deſideriũ, ſed æmulationem, ſed vindictam. Græca ſcholia mo-

nent

nent ἀλλὰ, id est, sed, hoc loco poni pro καὶ, id est &, cum potius vsurpetur pro imò, siue insuper mea quidē sententia. Auget enim ac veluti corrigit, quod dixerat σπουδὴν solicitudinē, imò plus aliquid, vsque ad vindictam turpis admissi.

In omnibus exhibuistis vos.) συνεστήσατε .i. Commendastis. Quanquā hic non male quadrabat præstitistis. Et ἐν παντὶ, quod etiam superius vertit, in omnibus, melius reddetur per vbiq;. Rursum illud, In negotio. Articulus Græcus additus, τῷ πράγματι, significat eum loqui non de quauis re, sed de certo quodam negotio, nimirum eo de quo scripserat in priori epistola, quendam habuisse rem cum vxore patris. In eo negotio ostenderunt se puros esse eiecto & punito huiusmodi homine, cum ibi Paulus etiam nonnihil illis imputaret: Et vos, inquiens, inflati estis.

Igitur etsi scripsi.) Scripsi, bis intelligendum est, Etsi scripsi, scripsi. Quanquàm apud Græcos non nisi semel ponitur. Etsi scripsi vobis, non propter eū scripsi &c. Velut ibi, Etsi quid donaui, propter vos. Admonent Græcorum cōmentarij, hic negationem habere vim comparatiuam. Nam omnino scripserat etiam illorum caussa qui peccarant. Nam hos sentit, qui iniuriam fecit & qui passus est, sed non hæc erat præcipua caussa. Quod genus est & illud. Misericordiam volo & non sacrificium. Et, non est cura deo de bubus.

Non propter eum qui fecit iniuriam.) Ambrosius ita legit. Non propter eum qui inique versatus est, sed neque propter eum qui iniqúe tractatus est.

Ad manifestandam solicitudinem nostram quam habemus pro vobis.] In eundem sensum legit Ambrosius, Sed vt manifestaretur solicitudo nostra,

quam

quam pro vobis habemus coram Deo, videlicet inuersis his pronominibus ὑμῶν & ἡμῶν, id quod facile committitur vel scriptoris obliuione. At Græci sic legunt, ἕνεκεν τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ὑμῶν, τὴν ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. Quibus ex verbis apparet hoc sensisse Paulũ, se gaudere, quod ex ea tristitia consequutum sit, vt palàm fieret, quo studio essent Corinthij erga se. Et particula πρὸς ὑμᾶς potest accipi apud vos, vt referatur ad verbum manifestetur quod præcessit: vt sit sensus, Paulum hoc egisse, vt qui apud Corinthios fauerent pseudapostolis, intelligerent quo affectu tota Corinthiorũ ecclesia esset erga se. Porrò quod adiicit, apud vos coram Deo, veluti iurantis esse potest, & illos et Deum consciũ testantis. Nam & paulò superius meminit de studio Corinthiorum, quod ex Tito cognouerat. Theophylactus tamen legit & interpretatur quemadmodum Ambrosius.

Abundantius magis.) Aut duo comparatiua coniunxit, ad exprimēdam maiorem emphasim, aut pro magis vertendum erat potius. μᾶλλον enim apud Græcos, vt & apud nos potius, corrigit nõnunquam, vt intelligas illum multum accepisse solatij ex correctis Corinthiis, sed verius ex gaudio Titi. Ambrosius pro abundantius ac magis, legit magis magisque. Verum illud haud dissimulandum, hunc locum longe secus apud Græcos distingui, q̃ apud Latinos. Nam vulgata æditio & Ambrosius sic habent: Ideòque consolati sumus. In consolatione autem nostra, abundantius magis gauisi sumus. Græca sic habent, διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν, περισσοτέρως δὲ μᾶλλον, id est, Propterea consolationem accepimus in consolatione vestra, abundantius autem magis &c. Sed Ambrosius nostram sequitur distinctionem, intersecans commentariolo interiecto

secto, quæ Græci coniungunt.

Refectus est spiritus eius.) ἀναπέπαυται. id est Refocillatus fuit, quod est proprium eius qui laborauit ac fatigatus est, & postea requie refocillatur.

Non sum confusus.) οὐ κατῃσχύνθην, id est, Nō sum pudefactus.

Abundãtius in vobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In vos, siue erga vos.

Reminiscentis.) ἀναμιμνησκομένου, id est, Recordantis siue commemorantis, seu in memoriam reuocantis.

Quod in omnibus confido in vobis.) In, nō est Græcis exemplaribus. θαῤῥῶ μὲν ὑμῖν. id est, Confidimus vobis. Nonnulli tamē habebāt θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν, itaque legit Theophylactus. Et in his syllabis lapsus facillimus est librariorū, interposito μ.

EX CAPITE VIII.

ET quod in multo.) Et, redundat, nec est in Græcis codicibus, nec additur ab Ambrosio, ne in nostris quidem emendatioribus.

In multo experimento.) ἐν πολλῇ δοκιμῇ, id est, In multa probatione. Atq; ita legit D. Ambro.

Abundantia gaudij.) ἡ περισσεία. Sed Ambrosius recte mutauit nomen in verbum, legens, abundat gaudium.

Altissima paupertas.) ἡ κατὰ βάθους πτωχεία. Ambrosius legit, profunda paupertas. Sumptum apparet à vase seu scrinio iā ad imū exhausto. Ad quod pertinet illud quod Hesiodus scripsit, seram in fundo esse parsimoniam. Proinde non omnino pessime vertit interpres. Opposuit autem Paulus inter se contraria, profunda paupertas, hoc est exhaustissima, & exuAlta paupertas.

bera

berauit. Non exuberat, quod est inane, & paupertas cum diuitiis pugnat.

In diuitias simplicitatis.) εἰς τὸν πλοῦτον ἁπλότητος, id est, In opulentiam simplicitatis. Simplicior est qui libenter erogat, & hoc magis ditescit candoris ac benignitatis bono, quo pauperior redditur pecunia.

Quia secundum virtutem.) ὅτι κατὰ δύναμιν, id est, Quia pro virili, siue pro viribus. Et sic legit Diuus Ambrosius, ne quis hic virtutem accipiat opposi tam vitio.

Supra virtutē.) καὶ ὑπὲρ δύναμιν, id est, Vltra vires. Et sic legit Ambrosius, quemadmodum & supra, pro viribus. Quanq̃ dilucidius erat, etiā supra vires. Ex Ambrosio propemodum subolet verbum μαρτυρῶ, quod ille vertit, testimonio illis sum, p parenthesim interseri. Siquidem pro viribus, mete iste, imò supra vires vltro dare volebant.

Voluntarij.) αὐθαίρετοι, id est, Spontanei, vt subaudias fuerunt, hoc est, non rogati, nō prouocati.

Cum multa exhortatione obsecrantes nos.) Græci secus legunt, μετὰ πολλῆς παρακλήσεως, δεόμενοι ἡμῶν, τὴν χάριν, καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας, τῆς εἰς τοὺς ἁγίους δέξασθαι ἡμᾶς, id est, Multa cū obtestatione rogantes nos, vt gratiam & communionem ministerij, quod est in sanctos susciperemus.

Et non sicut sperauimus.) καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν, id est, Multo amplius q̃ sperare audebamus, ne putemus id accidisse Paulo preter spem. Proinde nos vertimus, quatenus.

Ita vt rogaremus Titum.) εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς τίτον. i. In hoc vt adhortaremur Titum.

Ita & perficiat in vobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In vos,

vos, vel erga vos.

Et consummaret in vobis etiam gratiā istā.) χάριν, rectius beneficium, aut munificentiam, siue vt nos vertimus, beneficentiam. Deinde potius erga vos, quàm in vobis, quum Græcè sit εἰς ὑμᾶς, præsertim quum ita legat Diuus Ambrosius. Vt quē admodum cœpit, ita consumet, etiam in vos gratiam istam. Interpretatur autem, vt quemadmodum hortatu Titi cœpistis imitari munificentiam aliorum, ita eodem hortatore perficiatis. Est autem Græcis gemina coniunctio καὶ, quarum prior refertur ad priorem partem incipiendi, posterior, ad cæteras dotes, quibus valebant Corinthij. Qui cœpit, idem perficiat, vt quemadmodum probamini cæteris virtutibus, ita in hac quoq; laudem promereamini. Vt autem egregius artifex laudem admiscuit exhortationi, iuxta rhetorum præcepta.

Insuper & charitate.) καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἐν ὑμῖν ἀγάπῃ, id est, Et charitate quæ in nobis est ex vobis. Pro τῇ ἐξ ὑμῶν, interpres vertit vestra, nec male: Nec est insuper, apud Gręcos, ne in Paulino quidem vetustissimo exemplari, ne in Constantiensi quidem, licet sit apud Ambrosium. Videtur autem dictū in nobis, pro in nos.

Et in hac gratia abundetis.) Gratia hoc loco, pro beneficio seu eleemosyna accipitur, vt & paulò superius. Loquitur enim de adiuuandis liberalitate sanctis: subaudiendum est autem verbum hortor, aut date operam, alioqui sermo non erit absolutus.

Non quasi imper.) οὐ κατ᾽ ἐπιταγὴν, id est, Nō iuxta imperium, hoc est, non tanquam imperās. Ambrosius legit, Non secundum imperium.

Sed per aliorum solicitu.) Gręcè διὰ est, hoc est, Per, non propter. Est enim sensus vt vestra charitas

ritas probatior fiat, ex aliorum erga nos officio, non quod aliquid exigam à vobis: tametsi sermo Græcus ancipitem habet sensum. Potest enim sic accipi, vt vestra quoque charitas sicut cæterorum Achaicorum reddatur probatior ac spectatior, si vestra solicitudine subleuetur paupertas sanctorum. Potest & hic accipi, vt & vestra charitas magis à me probari possit ac prædicari, si vos aliorum exemplo prouocati, non cesseritis cæteris in hoc beneficentiæ genere, quum in cæteris non sitis inferiores.

Vestræ charitatis ingenium bonum.) Græce secus habet, καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον, id est, Et, charitatis vestræ ingenuitatem, siue synceritatem. Ingenuum autem pro ingenuitate dictum est. Γνήσιον autem vocant, quod est verum, germanum, ingenuum, minimeque fucatum & adulterinum. Ambrosius legit bonum, omisso ingenio. Et sanè suspicor in nostris codicibus olim scriptum fuisse ingenuum, non ingenium, idque parum intellectum à sciolo quopiam deprauatum.

Quoniam propter vos egenus factus est.) Quoniam, vel quia rectius vertisset per quod. Verũ illud, Egenus factus est, est Græcè ἐπτώχευσε, id est, pauper fuit, siue potius mẽdicauit: vt hinc possint argumentum sumere, qui gaudent mendicitatem suã ad Christum autorem referre. Nec retulit interpres vocum allusionem, ἐπτώχευσε, πτωχείᾳ. i. Pauper fuit, & paupertate.

Et consilium in hoc do.) καὶ γνώμην ἐν τούτῳ δίδωμι. Hic videtur planè γνώμην accipere pro consilio. Porò In hoc, id est, in hac re: ne quis erret, putans hoc esse accusatiuum casum.

Sed etiam velle.) Sensus ambiguus est, an cœperint simul & velle, et facere ante annum, vt hoc beneficium non nuper cœptum intelligas: an cœperint

non

non solum facere, sed etiam vltro facere, & suapte spõte, nam id plus est q̃ facere. Est autẽ gemina laus Corinthiorum, qui non solum cœperint largiri pauperibus, suapte voluntate, non prouocati alienis exẽplis, sed hoc ipsum etiã animi propositum vltro, nec prouocati sumpserint. Atq; hunc quidem posteriorẽ sensum sequuntur interpretes.

Ab anno priore.) ἀπὸ πέρυσι, id est, Ab anno superiori.

Animus voluntatis.) καθάπερ ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, id est, Quemadmodum promptus est animus vt velit, siue ad volendum.

Ita sit & perficiendi ex eo quod habetis.) οὕτως καὶ τὸ ἐπιτελέσαι, ἐκ τοῦ ἔχειν, id est, Sic & perficere sit, siue perficite ex habẽdo, id est, ex hoc quia habetis, hoc est, quia potestis. Siquidem habere videtur abusus pro posse. Velle est animi prompti: præstare quod velis, est facultatis.

Si enim voluntas prompta est.) εἰ γὰρ ἡ προθυμία πρόκειται. i. Si enim prius adsit animi promptitudo, aut si præcesserit animi prõptitudo, quasi fundamentum beneficentiæ.

Secundum id quod habet.) καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις. Hic habet, accipio more Græcorum pro potest. Id innuit Diuus Ambrosius qui legit, secundum facultatẽ. Et potius est, iuxta id quicquid illud est quod possit, vt subaudias dare. Quanquam hoc ad sententiã Pauli non admodum refert.

Vt aliis sit remissio.) ἄνεσις, id est, Remissio, & relaxatio laborum. Proinde Ambrosius vertit refrigerium.

Vobis autem tribulatio.) θλίψις. Hoc loco melius redditur ab Ambrosio angustia. nam angustiã rei familiaris dicimus, Relaxat̃ iis quib, minus angusta sit

 res

res familiaris: atque hic subaudiendum est aliquid, quo sermo reddatur absolutus. Non enim sic dandum est vt aliis &c.

Vestra abundantia.) Hic suppleat, additū est quū Græcè sic habeatur, τὸ ὑμῶν περίσσευμα, εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα, ἵνα καὶ τὸ ἐκείνων περίσσευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, vt γένηται referatur ad vtrāque partem. Poterat autē reddi ad hunc modum, Vt vestra abundantia illorum inopiæ, & illorum abundantia, vestræ succurrat inopiæ. Nam sermo Græcus contrariis inter se redditis & repetitione vocis ἐκείνων figuratus est. Quin & in vestra & illorum tacita ἐναντίωσις est.

Qui multum.) ὁ πολύ. Etiam Græcis subauditur participium ἔχων. i. qui habebat.

ἐλαττονῶ. πλεονάζω. Non minorauit.) οὐκ ἠλαττόνησεν, id est, Non fuit inferior, aut non minus habuit. Cæterum testimonium quod adducit est Exodi capite decimosexto. Dictum est autem de colligendo manna, quod Paulus deflexit ad suum negotium.

Gratias autem ago Deo.) χάρις δὲ τῷ θεῷ, id est, Gratia autem Deo, vt subaudias est, aut sit.

Eandem solicitudinem.) Quod iam sæpius vertit solicitudinem, Græcis est σπουδή, id est, Studium siue cura. Et interpres atque Ambrosius legerūt, τὴν αὐτὴν eandem, siue vt vertit Ambrosius, hāc ipsam. Item Augustinus qui legit, idem studium. Atque ita legitur in nonnullis Græcorum exemplaribus, quum in aliquot pro τὴν αὐτὴν sit τοιαύτην, id est, Talem. Chrysostomns legit τὴν αὐτὴν.

παράκλησις Quoniam exhortationē quidem.) Ambros. legit consolationē, sed melius noster interpres adhortationem. Significat enim suo rogatu venisse, sed tamen suapte sponte ad id propensum & alacrē. In hāc senten

sententiam Theophylactus.

Sed quū solicitior esset.) σπουδαιότερος. i. Studiosior ac diligentior & alacrior. Atq; hoc sanè loco cōiunctio δὲ vim habet corrigēdi, vt non absurdè verti potuerit per imò. Siquidē quod modo dixerat Titū adductum suis precibus suscepisse negotiū, id mutat, imò inquiens, nō meo impulsu hoc fecit, verū quū sua sponte ad id esset prōptus, me rogāte factus est alacrior ac diligētior, veluti quum vltro currentē incitamus. Sua voluntate.) αὐθαίρετος. i. Spōtaneus siue vltroneus. Ambrosius legit voluntarius.

Cum illo fratrem nostrum.) Nostrum, non est Græce, sed tātum τὸν ἀδελφόν. Nec addebatur in codice Donatianico. Sic enim vocat Christianum. Cęterum articulus additus, facit vt certum aliquē designatum intelligamus, cuius nomen data opera suppresserit, malens eum elogio q̃ vocabulo describere. Proinde vertendum erat. Misimus autem vnà cum illo fratrem eum, cuius laus est in Euangelio per omnes ecclesias. At paulò inferius additur nostrum. Misimus autem vnà cum illis & fratrem nostrum, quem probauimus in multis.

Frater absolutè pro Chriano.

Cuius laus est in Euangelio.) Sermo videtur anceps. Nam apparet accipi posse, laudem illius esse scriptā in euangelio. Verum illud dicit, illum quisqs est de quo dicit. Nam id incertum est, ita versatū esse in prædicatione Christi, quam hic Euangeliū vocat, vt omnium testimonio Ecclesiarum laudetur. Nec ea res tamē vetat, quo minus accipiatur de Luca, qđ sensisse videtur Hieronymus. quum alĳ Barnabam opinentur designari, rursus alĳ Apollo. Verum illud admonere volui, hic magis de prædicatione fieri verba, q̃ de scripto Euangelio, propter id quod sequitur Per oēs ecclesias. Porrò incertum, an id temporis quo hæc scribebat Paulus, Lucas scripserit Euangelium.

Lucas.

Iam illud, Non solum autem, vertendum erat, nec id solum, vt intelligamus eum non solum spectatū prædicatione Euangelij, verumetiam Paulo comitem fuisse delectum.

Sed & ordinatus est.) χειροτονηθείς, id est, Electus, siue suffragiis creatus, id quod proprie significat Græca vox. Et συνέκδημος, comes peregrinationis meæ, recte, nisi quod comes minus est quàm συνέκδημος, id est, Collega siue socius, vt æqualē intelligas, non sequentem.

συνέκδημος.

In hanc gratiam.) Græci habent σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ, id est, Cum gratia hac. Quanq̄ gratia hoc loco beneficium sonat.

Ad Domini gloriam.) πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ κυρίου δόξαν. i. Ad eiusdem Domini gloriam.

Destinatam voluntatem.) τὴν προθυμίαν. id est Animi promptitudinem. Sentit enim hoc beneficiū à se administrari, ad Domini gloriam, simulq; ad prouehendam ac declarandam animi promptitudinem eorum qui largiebantur vltro.

Deuitantes hoc.) στελλόμενοι τοῦτο, id est, Cauentes illud. Sumptum est à nautis, qui flexo cursu declinant scopulum aut periculum.

In hac plenitudine.) ἐν τῇ ἁδρότητι, id est, Abundantia siue exuberantia. Solet enim magna pecuniarum vis obnoxia esse suspicioni fraudis.

Quæ ministratur à nobis ad Domini gloriā.) Non repetitur hoc loco apud Græcos Ad Domini gloriam.

Prouidemus enim.) προνοούμενοι, id est, Prouidentes, absq; enim: pendet enim à superioribus, missimus. Quanquam id quidem ad sensum nihil refert. Et καλὰ magis sonat honesta q̄ bona.

In multis sæpenumero.) Interpres ne potuit

quidem

quidem reddere iucunditatem Græcanici ſchematis ἐν πολλοῖς πολλάκις, quaſi dicas, In multis multifariam, aut in multis multoties, ſi ſic liceat loqui.

Solicitum eſſe.) σπουδαῖον ὄντα, id eſt, Diligentem aut prõptum, aut etiam probum. Nam hoc quoque ſignificat σπουδαῖος.

Confidentia multa in vos.) πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς. i. Ob fiduciã multam quam habẽt erga vos. Gręca ſunt ambigua. Nam fiducia referri poteſt ad Paulum, qui confidat illum nunc fore diligentiorẽ, quod ſperet illos bene tractaturos hominem. Non ſolũ autem confidit de hoc, verumetiã de Tito. Quamobrẽ? quod ſocius ipſius ſit, & in iuuandis Corinthiis adiutor. Itẽ de cęteris, quod Pauli ſint fratres, & miſſi ab eccleſiis, ſicut ante dixit. Et idcirco maluimus hic Apoſtolos vertere legatos.

Et in vobis adiutor.) καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός. i. Et erga vos cooperator ſiue collega. Pręterea hi nominatiui dure ſubiiciuntur. Simplicius erat, Pro Tito ſocio meo, & in vos cooperatore ſiue adiutore.

Gloriæ Chriſti.) δόξα Χριστοῦ, vt intelligas ipſos Apoſtolos eſſe gloriã Chriſti. Quanq̃ totus hic locus variè legitur. Ambroſius itẽ legit, Siue per Titũ qui eſt ſocius meus & adiutor in vobis, ſiue p fratres noſtros apoſtolos eccleſiarũ glorię Chriſti. Gręca ſic habent, εἴτε ὑπὲρ τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς, καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν, Απόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα Χριστοῦ. Scholia explicant ad hunc modũ: Siue de Tito, vt ſubaudias aliquid dicendũ eſt, hoc poſſum dicere, quod eſt ſocius meus &c. Siue de cęteris dicendũ eſt aliquid, hoc dico, ꝙ ſunt Apoſtoli eccleſiarũ, et gloria Chriſti, quorũ prædicatione & vita illuſtrius ſit euangeliũ Chriſti. Hæc autem oĩa eò pertinent vt commẽdet Corinthiis eos quos illò mittit. Chryſo

ſtomus ac Theophylactus attingunt & alterā ſententiam nimirū hanc, quocunq; nomine eos receperitis, quicquid officiorū in eos cōtuleritis, gloria erit Christi. Nam in hunc redundat quicquid impenditur Euāgelij miniſtris. Poteſt & ſic accipi, Quicquid ſunt illi quos laudo, pertinet ad gloriam Chriſti.

Oſtenſionem ergo quę eſt charitatis veſtrę.) Græcè eſt ſimpliciter, Oſtenſionem charitatis veſtrę. Neq; ſecus legit Ambroſius. Et noſtrę gloriæ rurſus eſt καυχήσεως, quod Ambroſius hoc loco vertit, exultationem.

In facie eccleſiarum Dei.) εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν. Dei, non additur in Græcis, nec in Ambroſio. Porrò illud, in faciem, magis quadrabat in perſonam eccleſiarum. Redundat enim in perſonā eccleſiarum honor habitus iis quos miſerant eccleſiæ. Ita quidem Theophylactus. Quanq̃ & alterum probo ſenſum, nimirum hunc, vt cæteræ quoq; eccleſiæ videāt charitatem veſtram de qua ſoleo apud illas gloriari, vt in facie ſonet, in conſpectu.

EX CAPITE NONO.

Ex abundanti eſt.) περισσόν μοι, id eſt, Superuacaneum eſt. Et ita legit Ambroſius, ſuperuacuum eſt.

Promptum animum veſtrum.) τὴν προθυμίαν ὑμῶν, id eſt, Animi veſtri promptitudinem, ſiue, vt Ambroſius legit, promptam voluntatem veſtram. Eadem vox Græcis, quam modo vertit deſtinatam voluntatem.

Pro quo de vobis.) ἣν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι μακεδόσιν, id eſt, Quam de vobis iacto Macedonibus, ſiue apud Macedones, Sic enim dixit, Quam glorior, quemadmodum nos dicimus gratulor tibi reditum in patriam.

Quoniā & Achaia.) Et, coniunctio redūdat, nec

nec additur apud Ambrosium. Cæterum ὅτι fortassis aptius vertisset, quod. Siquidem hoc erat quod iactabat Paulus.

Ab anno præterito.) ἀπὸ πέρυσι, id est, Ab anno superiori. Ambrosius legit, ab anno priore.

Et vestra æmulatio.) καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος, id est, Ex vobis orta æmulatio, hoc est, vestrum exemplum. Quanquam ζῆλος sonat etiā studiū & feruorē.

Prouocauit plurimos.) Græce est πλείονας, id est, Plures siue complures. Abutuntur enim & Græci cōparatiuo hoc, vice positiui nominis. Ambrosius legit plures, non plurimos. Quanquam id videri potest scriptoris accidisse culpa.

Misimus autem.) ἔπεμψα δὲ, id est, Misi vero. Sed hoc loco fratres accusandi casu legendum est, non nominandi, aut vocandi, τοὺς ἀδελφοὺς. Excusat autem Paulus, quod tam multa verba fecerit de administranda eleēmosyna in sanctos, sed tamē mittendos fratres omnino putauit, ne offenderentur imparati: hoc est, nō dubitat, quin libenter sint subuenturi pauperibus, sed præmonendos duxit, vt in tempore conferant, quod velint conferre, ne videantur minus libenter dare, quàm cæteræ ecclesiæ.

Vt nō dicamus vos in hac substantia.) ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμᾶς ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως, id est, Vt nō dicamus vos in hac substantia gloriationis. Vt intelligamus ad hunc modum: Ne erubescamus tunc nos, qui videbimur vani, si non præstetis, quod præstaturos diximus: deinde per occupationem additur, vt ne dicam vos, significans fore, vt is pudor ad illos maxime pertineat si desciuerint à pio decreto animi. Verum id maluit intelligi quàm explicare, ne quid offenderet animos Corinthiorum. Postrema quod sequitur, In hac substantia gloriationis, referendum est ad illud superius, erubescamus nos

nimirum pudefacti in hoc argumento gloriationis meæ, qua gloriatus sum de vobis. Aut, non in oibus, in quibus merito gloriatus sum, sed in hac quoque parte, quo nihil sit in quo non iure videar de vobis gloriatus. ὑπόστασιν autem dixit argumentum, & cui innititur sermonis fides.

Rogare fratres.) Rursum fratres accusandi casu legendum est, non vocandi.

Vt præueniant.) ἵνα προέλθωσιν .i. Vt prius veniant, siue præcedant, vt legit Ambrosius.

Benedictio εὐλογία pro collectione.

Repromissam benedictionem.) προκατηγγελμένην .i. Ante promissam. Porrò benedictionem hoc loco vult intelligi beneficentiam. Nam ante λογίας .i. collectiones, eleemosynas vocauit, hic easdem εὐλογίας vocat, non à λόγος, ratio, sed à λέγω colligo. Ad hanc sententiam facit, quod mox adducit: Qui parce seminat, parce & metet, & qui seminat in benedictionibus, in benedictionibus & metet. Nam benedictionē opposuit parsimoniæ, velut à bona benignaq; collectione dictam. Proinde non absurde videtur εὐλογία verti potuisse munificentia siue largitas, Qui parce seminat, parce & metet, qui largiter seminarit, largiter item metet. Nisi mauis huc torquere, quod beneficium alacriter & benignis verbis dandum est, & ob id benedictionem vocarit. Etenim inter auaros hoc agitur, vt quā minimum detur, & si quid forte coguntur dare dant verbis male ominatis, At beneficium hoc animo & vultu dandum est, quasi dando lucrum facias. In hunc sensum explanant Græcanica scholia Et addendum est vestram, quod abest in nostris codicibus, cū addatur apud Ambrosium.

Paratam esse.) Maluissem vertere per nominandi casum, τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν

ὑμῶν

ὑμῶν ταύτην, ἑτοίμην εἶναι .i. Vt ante promissa vestra ista benedictio prompta sit, hoc est, vt alacriter detis quod daturos vos ante polliciti estis.

Quasi benedictionem.) οὕτως ὡς εὐλογίαν, καὶ μὴ ὥσπερ πλεονεξίαν, Sic veluti sit benedictio, & non velut sit auaricia. Nam beneficentia debet alacris esse, quum auarus det tristis. Nihil vetat quo minus πλεονεξίαν interpretemur vsurpationē, occupationem, fraudationem, siue extorsionem. Nam hæc dantur ab inuitis, & tali ominatione quali vtitur pastor ille Vergilianus, πλεονεξία

Hos illi, quod nec bene vertat, mittimus hœdos.

Ambrosius pro πλεονεξία legit circūuentionem. Cæterum hic πλεονεξία referri videtur ad accipientes, vnde non male vertisset spoliationem.

Hoc autē dico.) Dico non exprimitur in Græcis codicibus, sed tantū est, hoc autem τοῦτο δὲ, & cætera subaudiuntur: & à Latinis additum est verbum explicandæ rei gratia. Poterat & aliud verbum subaudiri, memineritis, aut si quod aliud magis placet. Non cogit Paulus quenquā dare, nec præscribit, quantum cuique dandum sit. Tantum admonet, pro modo largitionis fore modum præmij.

De benedictionibus.) In benedictionibus. εὐλογία Nam vtrobiq; est ἐπ᾽ εὐλογίαις. apud Ambrosiū vtrobiq; est, in, Quæ præpositio Latinis non perinde est familiaris in hoc sensu.

Vt destinauit.) προαιρεῖται .i. Proponit, Præsentis temporis. Et Ambrosius legit, secundum propositum cordis: nec additur suo, aut sui, vt sit sensus absolutior. Nec enim agit de huius aut illius animo. Tantum indicat, libenter & ex animo dandum esse quod datur. Ne præpositio quidem additur, sed est προαιρεῖται τῇ καρδίᾳ, id est, destinat corde.

Abundare facere in vobis.) εἰς ὑμᾶς. i. In vos & περισσεῦσαι accepit transitiue, quod alibi solet neutraliter: velut apud nos suppeditare, nonnunquam est suppetere, nonnunquam subministrare. Atque hic quoque gratiam appellat beneficentiam. Sentit enim libenter dandum, quod deus potens sit efficere, vt quicquid in sanctos illius contulerint, id multo cum foenore ad ipsos redeat, ne vel ea res illos a largiendo deterreat, quod benignitas exhaurire videatur rem familiarem.

Vt in omnibus semper.) ἵνα ἐν παντὶ πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες. i. Vt in omnibus omnem sufficientiam habentes. Est autem αὐτάρκεια, vbi quis suis est contentus, suaque sorte, nec aliunde desiderat quicquam. Interpres & Ambrosius, legisse videntur ad hunc modum, ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν. Vt in omnibus semper omnem. Est autem iucunda vocis eiusdem iteratio in παντὶ πάσῃ & πᾶν.

αὐτάρκεια

In seculum seculi.) Græce tantum est, εἰς τὸν αἰῶνα, id est, In æuum.

Qui autem subministrat.) ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν. Hic locus apud Græcos paulo diuersius habetur, ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν χορηγῆσαι, καὶ πληθῦναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξῆσαι τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν. i. Qui autem suppeditat semen seminanti, & panem in cibum ministret, & multiplicet semen vestrum, & augeat prouentus iustitiæ vestræ, vt χορηγῆσαι, πληθῦναι, αὐξῆσαι infinita, videantur vertenda potius per imperatiuum modum, suppeditet, impleat, augeat. Nisi forte subaudiatur verbum μέλλει, quod additum infinitiuis, futurum tempus efficit. Nam in tam multis verbis, non est consentaneum, tempus casu fuisse commutatum, vt legas χορηγήσει πληθυνεῖ

αὐξήσαι, tametsi in hunc sensum legit Ambrosius Certe Græcorum scholia χορηγῆσαι interpretantur χορηγήσειεν, id est, Suppeditet, nominatim Theophylactus indicat esse sermonem optantis pro corporalibus spiritualia.

Augebit incremẽta frugum.) γεννήματα τῆς δικαιοσύνης, id est, Prouentum, siue annonam iustitiæ, Nec sine gratia translatitio verbo addidit proprium. Quod hic vertit incrementa frugum, Ambrosius vertit fructum.

In omnibus locupletati.) Paulus aliquoties suo more participiis abutitur: vnde recte vertit πλουτιζόμενοι in verbum. Laurentius referendum putat ad particulam quę præcessit, abundetis in omne opus bonum.

Quæ operatur per vos.) Ambrosius pro ἥτις legisse videtur εἴ τις. vertit enim, Si quis, & consentiunt cum hac lectione scholia illius. Græci legunt ἥτις.

Ministerium huius officii.) διακονία τῆς λειτουργίας ταύτης, id est, Administratio huius ministerii. Sic enim vocat officium subministrandæ pecuniæ. Sed λειτουργία nonnunquam Græcis significat sacrificium, suo ritu peractum, vt accipias pecuniam quasi victimam offerri deo, cuius minister sit Paulus, vt sacerdos sacrum peragens.

Per multas gratiarum actiones in domino.) διὰ πολλῶν εὐχαριστεῖν τῷ θεῷ, id est, Per hoc quod multi gratias agunt deo. Etiamsi in nonnullis exemplaribus scriptum comperi, διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν. Quomodo legisse videtur interpres. Atq; si sequamur id quod prius apud Gręcos cõperi, parti-

participium περισσεύουσα trāſitiue capiatur oportet, vt hinc pendeat infinitū, εὐχαριστεῖν, ſitq́ hic ſenſus. Verum etiam efficit, vt copioſe agantur gratię deo per multos. In eum ſenſum interpretantur Græcorum ſcholia. Theophylactus legit hūc in modum, ἥτις κατεργάζεται δι' ὑμῶν εὐχαριστίαν τῷ θεῷ. Similiter legit Chryſoſtomus, niſi quod δι' ἡμῶν habet, id eſt, per nos prima perſona, & quod legit interpretatur.

Et in obedientia confeſſionis.) Ambroſius pro obedientia, legit, ſubiectione, magis exprimens Gręcam vocem ὑποταγὴν. Quanquam ὁμολογία non ſolum confeſſionem ſignificat, verumetiam conſenſum, vt accipias futurū, vt multi gratias agāt deo, quum viderint Corinthios tanto conſenſu obedire Paulo. Atque ita tacite monet, vt omnes conferant pro ſua quiſq́ voluntate & facultate. Porrò quod addit in Euangelium Chriſti, ſentit hoc pertinere ad negotium Euāgelij, ſi Chriſtiani omnes inter ſe conſentiant in benefactis. Et Euangeliū admonet dandam eleēmoſynam, pollicens omnia fore munda.

Deſiderantium vos.) ἐπιποθούντων ὑμᾶς. Ambroſius addidit, deſiderantium videre vos, ſiue quod aliud habuerit exemplar, ſiue quod voluerit explicare ſenſum, in quem & Græcanica ſcholia interpretantur. Quanquam hoc loco gratiam verti poterat beneficium. vt intelligas illos eſſe cupidos videndi Corinthios, in quibus deus tantam beneficentiam ipſis contuliſſet.

Gratias ago deo.) Rurſum eſt χάρις δὲ τῷ θεῷ, id eſt, Gratia autem deo: vt ſubaudias ſit.

EX CAPITE DECIMO.

Ipſe

IPſe autem ego Paulus.) αὐτὸς δὲ ἐγὼ Παῦλος. Mire Paulus tribus vocibus Παῦλος, αὐτὸς δὲ & ἐγὼ ſeparauit ſuam perſonā à cæteris apoſtolis, quod antehac egerit negotium aliorum, nunc è ſuo loquatur affectu.

Et modeſtiam.) καὶ τὴν ἐπιείκειαν, quod comitatem magis & facilitatem aut humanitatē ſonat, quàm modeſtiam, quæ opponitur arrogantiæ.

In facie.) κατὰ πρόσωπον, id eſt, Iuxta faciem, pro eo quod eſt in ſpecie, Græci tamen interpretantur de præſentia Pauli, Vbi coram adſum, humilis videor. Quidam putant eſſe ironiam.

Rogo autem vos.) Quum ante dixerit ſe obſecrare, non adiecit quid obſecraret. Vnde capitis huius initium vtroq; referri poteſt, ad ſuperiora, vt ſit ſenſus, Rogo vt meo quoq; nomine libenter confeꝛatis hanc pecuniam. Aut ad ſequentia, quemadmodum modo diximus. Atque ita δέομαι repetit quod dictum erat παρακαλῶ, vt ſit redeuntis ad id quod cœperat, quaſi dixiſſet. Rogo inquā. Id ſubindicat Ambroſius quum ait, Idem ſenſus eſt, quem vt dilucidet, repetit.

Abſens autem confido in vobis.) θαῤῥῶ εἰς ὑμᾶς. Græca quidem ſunt ambigua, verum magis congruit, vt intelligamus, audax ſiue confidens ſum erga vos, ſicut alibi dicit, Epiſtolę fortes, pręſentia infirma. Quanquam ſcholia Græcorū non eodem exponunt modo. Theophylactus Chryſoſtomum ſequutus, cui nō diſplicet ironia, ſic accipit, quaſi Paulus referat hæc ſub aliorum perſona. Præſens abiecte ſe gerit, abſens ſcribit minaces ac ſeueras epiſtolas. Quanquam indicant & citra ironiam conſiſtere ſenſum. Nec ego ſanè video cauſſam quare ad ironiam cōfugiamus. Iam quod interpres, λογίζομαι ver

tit exi

tit existimor, non cõuenit expositioni veterũ. Chrysostomus enim ostendit hunc sermonem esse comminantis apostoli, qui quoniam existimabant ipsum iuxta carnem ambulare, hoc est non habere Christi spiritum, contemnebãt illum, velut impune peccantes. Hos territare volens Paulus rogat Corinthios, ne cogatur ea audacia (Sic enim appellat potestatem suam, quam dicebant epistolis inesse) pręsens vti. Porrò mitigans minas, nõ ait qua decreui aut volo vti, sed quã cogito, etiamnum inuitãs illos ad resipiscentiam. Idq; putat esse summæ bonitatis in Paulo, qui in comminatos non statuerit decreueritq; pœnam, quam et pro sua autoritate poterat infligere, & pro illorum duricia debebat, sed tantum dicit se de ea re cogitare, quasi libenter mutaturus sententiam, si vellent illi sua sponte redire ad mentẽ meliorẽ. Theophylactus λογίζομαι exponit duobus verbis ὑπολαμβάνω & σοχάζομαι, id est, suspicor & destino. Suspicio enim est nondum certa cogitantis, & qui destinat & ad scopum dirigit oculum, nondum emisit telum manibus, sed veluti minatur se missurum, circumspiciẽs in quos mittat & quomodo mittat.

Qui arbitrantur nos tanquam.) τοὺς λογιζομένους, id est, Qui cogitant aut æstimant, vel qui sic habent nos, quasi secundum carnem ambulantes.

Non carnalia.) οὐ σαρκικά. Diuersum ab illo σάρκινα, Quod tamen eadem voce Latina reddidit, vt superius admonuimus.

Sed potentia deo.) Græcis est δυνατὰ τῷ θεῷ. Ambrosius legit, fortia deo. Laurentius mauult, valida deo. Cæterum illud deo, Græcis datiuus est instrumenti, polletq; perinde ac si dicas, fortia per deum, & opera diuina.

Consilia destruentes.) λογισμοὺς, id est, Cogitationes. Et rursum participium addidit, quod nusquam

quam referatur καθαιροῦντες destruentes, hoc est, quibus armis destruimus. Porrò quum de armis meminerit, mire subiecit metaphoras munimentorum, quorum alia artificio, alia sublimitate sunt expugnabilia. Nos quo magis perspicuus esset sensus, vertimus hoc pacto: Sed potentia per deum ad demolitionem munitionum, quibus cogitatiónes demolimur, et omnem celsitudinem, quę extollitur aduersus scientiam.

Extollentem se.) ἐπαιρόμενον, id est, Insurgentem, siue qui attollitur. Erat enim huiusmodi machinarum genus, quod repente sublatum in altum, muris inueheret hostem.

Omnem intellectum.) πᾶν νόημα, Omnem cogitationem.

In obsequium Christi.) εἰς ὑπακοὴν, id est, In obedientiam, vt semper antehac vertit, sed apertius erat, Ad obediendum Christo. Captiui sub iugum eunt. At felices qui sic capti ducuntur vt submittant se Christo.

Quæ secundum faciem sunt videte.) Græci codices ex sententia Theodoreti legunt hoc per interrogationem, vt sit, videtis, non videte, quasi fingat, id fieri, quod velit obiurgare. Num ea cernitis, quæ sunt iuxta faciem? hoc est, quæ foris videtur, & ostentationem habent potius quàm efficaciam. Meminit enim quod dixerit se humilem fuisse apud illos iuxta faciem, hoc est, cõtempto similem, quum alij quidam magno fastu agerent apostolos. Ambrosius legit, Secundum faciẽ, pro eo quod est, quę in conspicuo sunt & aperta, vt pertineat ad sequẽtia, Si quis confidit se esse seruum Christi. Quasi velit ea clarissima videri facillimaq; iudicatu quæ dicturus sit. Alij secundum faciem interpretantur de signis euidentibus quibus deprehendi possint pseudapostoli, veluti si quis diues sit, si quis elatus, si quis iactabundus, si quis falsa

virtutis

virtutis imagine personatus. Theophylactus vult esse obiurgātis, quod ex opibus, è cultu fastúue æstimarent hominem, ac non potius ex animi bonis, cui magis assentior. Theophylacto suffragatur Gennadius, citantibus Græcorū scholiis. Acrior est autem obiurgatio per interrogationē. Chrysostomus item vult hunc esse sermonem obiurgantis eos, quod ex rebus extrariis æstimarent hominem.

Cogitet iterum apud se.) ἀφ' ἑαυτοῦ, id est, Ex seipso, nimirū non expectans nostram increpationē.

Ita & nos.) Græcus addidit Christi, ὅτι καθὼς αὐτὸς χριστοῦ, οὕτως καὶ ἡμεῖς χριστοῦ. i. Quod quemadmodum ille Christi, sic & nos Christi. Quod tamen apud Græcos additum videri potest explicandæ rei gratia. Porrò Christi genitiuus est, non rectus casus. Nam in hanc sententiā interpretatur & Ambrosius, velut hactenus se parem faciat illis, quod & ipse non sit à Christo alienus, si illi se putant seruos Christi, quo maiore fide post declaret quanto illos antecellat cæteris.

Non in destructionē.) οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, Ad perdendos vos. Porrò ædificare more suo vocat prodesse, Destruere, lædere. Græci interpretantur destructionem hanc de vindicandis pseudapostolis.

Inquiunt,) φησί, id est, Inquit, vt subaudias, aliquis, aut certum hominem qui hoc dixerit. Nam & præcessit, & mox sequitur, τοῦτο λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, id est, Hoc perpendat istiusmodi. Fingit enim personam obtrectatoris, cui respondeat.

Sermo contemptibilis.) ἐξουθενημένος, id est, Contemptus potius.

Inserere aut cōparare.) ἐγκρῖναι, ἢ συγκρῖναι. Interpres non potuit reddere vocum affinitatē Græcarum, quasi dicas, inferre & conferre, aut inserere & confe-

conferere. Porro τολμῶμεν, quod interpretatur audemus, idem significat & sustinemus. Quo verbo vtimur quoties res est eiusmodi, vt non possimus im perare animo nostro, siue inducere animum, sic frequē ter vsus est Suetonius. Alioqui quur non audeat Paulus se conferre pseudapostolis, qui se non dubitat & anteferre probis Apostolis? Quin potius nō libet cōferri cum talibus. Nisi legamus dictum per ironiam, vt video Græcis quibusdam placere.

Sed ipsi in nobis.) Græcè secus est, ἀλλ' αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς, οὐ συνιοῦσιν, id est, Sed ipsi in scipsis seipsos metientes, & comparantes seipsos sibiipsis, nō intelligunt &c. Atque ita Græca exponunt scholia, vt intelligamus arrogātes illos, ex suo ipsius animo metiri sese, & sibi magnos esse, & alios ab aliis laudari mutua quadam talione. Atque hunc sensum sequutus est Diuus Augustinus in opere de doctrina Christiana. Rursum explanans Psalmum trigesimum quartū. Iterum in Psalmum CXVIII. Rursus in Psalmum CXLI. Item aduersus Faustum lib. vigesimosecundo, cap. vigesimoseptimo, interpretans etiam iuxta Græcorum sententiam. Ad eum modum interpretat & Theophylactus. Quanq̄ Ambrosius diuersum exemplar sequutus videtur, & sermonem facit perpetu um eiectis his verbis, Nō intelligunt, hoc pacto: Sed ipsi in nobis nosmetipsos mensurantes, & comparantes nosmetipsos nobis, non in immensum gloriabimur &c. Porrò quod addidit, Non intelligunt, Græci interpretes putant imperfectum esse sermonem, vt subaudias, quàm sint aliis deridiculi. At mihi videtur hoc loco participium esse positum loco verbi infinitiui, id quod apud Græcos non raro fieri solet. Ac tum quidem hic erit sensus: At ipsi non intelligunt, quod seipsos inter sese metiuntur & conferunt, & non potius cum iis, qui meliores sunt illis, neque iuxta regulā

Christi. Atq; hic sensus magis quadrat cũ his quę sequuntur. Nam quod Theophylactus vult subaudiri, non intelligunt, quàm sint aliis ridiculi, mihi videtur coactius. Etiamsi scholia quędam Græcanica vidētur hunc sermonem sic diuidere, vt prior pars pertineat ad Paulũ: Sed ipsi in nobismetipsis nosmetipsos mensurantes & comparantes: vt intelligamus Paulum nõ metiri se ex opinione aut laude aliorum, sed suis ipsius virtutibus, ac potestate à Christo tradita. Mox quod sequitur, ad pseudapostolos ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσιν, id est, Seipsos sibiipsis, subaudi, comparãtes non intelligũt, hoc est, dum pseudapostolus pseudapostolo comparatur, & mali mutuo se laudant, nõ intelligunt sese ridiculos videri. Cæterum regulam hic vocat, mensuram, sumpta metaphora à regulis fabrorum.

Qua mensus est.) οὗ ἐμέρισεν, id est, Qua partitus est nobis Deus mẽsura, quasi dicas, ea quoq; mẽsura, quatenus ad vos vsq; gloriemur. Nec est simpliciter ad vos, sed etiã ad vos ἄχρι καὶ ὑμῶν: vt intelligamus non esse mediocre pertingere ad modum Corinthiorum. Respõdet autem ei quod mox sequit̃ ἄχρι γὰρ καὶ ὑμᾶς ἐφθάσαμεν, id est, Nam vsque ad vos quoq; peruenimus. Quemadmodum autẽ gloriari solent ambitiosi principes, si longissime prorogarint imperium: ita Paulus Christi ductor gloriatur quod eò vsq; propagauerit ditionem principis sui, sperans fore, vt longius etiam proferat imperiũ. Interpres legisse videtur ἐμέτρησεν pro ἐμέρισεν.

Crescentis fidei.) αὐξανομένης πίστεως, id est, Augescẽte fide vestra, siue subolescente, vt Græcis sit genitiuus absolutus.

Magnificari secundũ regulam.) Rectius hæc infinita vertisset in alium modum. Spem habentes, fore vt augescente fide vestra in vobis amplier, iuxta regulam

gulam nostram in abundantiam ad euangelizandum ea quæ vltra vos sunt, non vt in aliena regula in his quæ parata sunt gloriemur. Significat se sperare futurum, vt indies crescente fide Corinthiorum, crescat et ipse, ac maior maiórque fiat, adeô vt iam prędicatio sua longius porrigatur, etiam ad eos qui vltra Corinthios sunt, idque iuxta suam regulam, nō alienam, hoc est, suo Marte, ne videatur gloriari de iis, quę iam parata sunt, & ab aliis laborata, quemadmodum faciebant pseudapostoli.

EX CAPITE XI.

Vtinam sustineretis modicum.) ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρὸν τῇ ἀφροσύνῃ, id est, Vtinā sufferatis me paulisper in insipientia. Et est sustinuissetis magis quàm sustineretis. Illud recte admonet Valla in modicum quid, quid, abesse in sermone Græco. Et modicum interpres posuit pro pusillo. Nos vertimus paulisper, vt ad tempus pertineat.

Supportate me.) ἀνέχεσθε. Græca vox anceps est. At magis quadrat, vt sit indicatiui modi sustinetis Corrigit enim quod dixerat, vtinam sustinuissetis, imô, inquit, sustinetis, & quod opto factum, facitis. In hunc sensum exponunt Græcanica scholia.

Æmulor enim vos.) ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς. Ambrosius vsus est Græca voce, opinor non inueniens quo vim verbi explicaret. Nam hic zelum appellat ingētem, & vt ita dixerim immodicum quendam amorē velut ambiat, vt apud illos primus esset, nec ferat alios Apostolos in partem amoris admitti. Siquidem agit hic de quibusdam Apostolis, qui pluris haberi volebant apud Corinthios, quàm Paulus esset. Addit autem zelo Dei, ne quis arbitraretur illum sua gloria, suôue compēdio commoueri. Nos vertimus zelotypi sumus erga vos.

Despondi enim.) ἡρμοσάμην, id est, Adaptaui

siue adiunxi. Augustinus aduersus Manichæos p Genesi, libro secundo, legit, Aptaui vos vni viro. Nam ἁρμόζω Græcis proprie est, apte & concinne applico, velut ea quę glutino aut ferrumine committūt

Astutia sua.) Græcus addit in, In astutia sua, idq; iuxta proprietatē sermonis Hebraici, pro eo q est, per astutiam suam. At hic recte omisit interpres.

Corrumpantur sensus.) φθαρῆ, Accommodato vsus est verbo, quum de virgine meminisset. Et sensus Græcis non est αἰσθήσεις, vt de visu, auditu, aut aliis similibus queat accipi, sed νοήματα, qđ proprie ad mentem animumq; pertinet. Certè mentes, pro sensus legit Augustinus. Accommodat enim allegoriam: Euę decepti sunt oculi, Corinthiis timendum erat menti. Cæterum illud verbum excidāt, nec est apud Græcos, nec apud Ambrosium. Proinde videtur adiectum ab interprete, quod alioqui durius videretur dicere, Corrumpantur à simplicitate. Neque enim simplicitas corrumpit animum, sed animus corruptus degenerat à simplicitate. Et apposite virgini tribuit simplicitatem memor allegoriæ suæ. Denique non est simpliciter ne, sed μήπως, id est, Ne quo pacto: nos vertimus, Ne quà. Vehementius enim est addita coniunctione expletiua. Quin & illud annotādum, vt obiurgaturus Corinthios, arte subleuat illos omnem inuidiam deriuans in corruptorem.

Quæ est in Christo Iesu.) τῆς εἰς τὸν Χριστόν, id est, Quæ est erga Christum, siue in Christum, quia pure ac simpliciter illi obtemperamus.

Alium Christum.) ἄλλον ἰησοῦν, id est, Alium siue alterum Iesum. Ita consentiunt Græci codices, qs ego quidem viderim. Atq; ita legit & interpretatur Theophylactus, cōsentientibus scholiis. Ambrosius nobiscum legit Christum.

Recte pateremini.) Sustinuissetis ἠνείχεσθε, videlicet

delicet illos pseudapostolos, si q̃d docerēt, quod nos non docuimus. Nunc quum nihil adferāt de Christo quod nos non docuerimus, quur illos ostentantes sese tolerastis?

Nihil me minus fecisse.) μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπὲρ λίαν Ἀποστόλων, id est, Nihilo inferiorem fuisse excellentibus Apostolis. Et in hunc sensum legit Ambrosius. Sentit enim de Petro, Iacôbo, & Ioanne qui summates habebantur, vt indicāt Grçcanica scholia, cumq; his consentiens Chrysostomus ac Theophylactus. Sed mirum quomodo quæ præcedunt & sequuntur, in illos competant. Recentiores excusant non de his dictum, sed de his qui se fingebant à Petro ac cçteris missos. Porrò τῶν ὑπὲρ λίαν, plus quiddam sonat quàm excellentes, ob additam præpositionem ὑπὲρ, quasi dicas, supra modum excellētes Apostoli, quod non absq; stomacho dictū videtur.

Nam & si.) εἰ δὲ καὶ. Hic interpres frequēter pro δὲ vertit, nam. Porro quamuis imperitus, aduersatur enim superiori parti, qua iactat se nihilo inferiorē summis Apostolis.

Sed non scientia.) Latinius erat & simplicius, Non autem scientia, siue cognitione.

In omnibus autem manifestus sum vobis, siue vt habēt vetusti codices, manifestatus sum.) Græca secus habent ἀλλ' ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς. Quę quidem ad verbum ita sonant: Sed in omni manifestati in omnibus in vos. Sēsus autem hic est, Non sicut pseudapostoli sumus, qui fucati & personati, simulatione sanctimoniæ vobis imponunt, sed in omni re, et inter omnes declarati sumus, & apparet quales simus erga vos. Et illud παντὶ referri potest ad rem, & ἐν πᾶσιν, ad personā, nisi mauis cōduplicationē facere ad vehementiā

Aut nunquid peccatum feci.) Græca sic habent, ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα, An peccatum feci, siue, an peccaui. Græci non distinguunt inter an & aut. Apud Latinos plurimum interest, & quid, Græcus sermo non habet.

Alias ecclesias expoliaui.) ἐσύλησα, id est, Deprędatus sum. Nam bellicis metaphoris libenter abutitur Paulus, vt mox, Accepto stipendio.

In ministerium vestrum.) εἰς, siue vt est in quibusdã πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν, In hoc vt vobis ministrarẽ, hoc est, vobis inseruiui sine vestro sumptu, stipendio interim ab aliis accepto.

Et egerem.) καὶ ὑστερηθείς, id est. Destitutus, vel quum deesset. Neq; vero simplex, vt opinor, est emphasis coniunctionis καὶ, sed epitasin habet hoc loco, vt sit sensus, adeò non grauaui vos, vt nec egẽs id voluerim facere.

καταναρκεῖν. Onerosus fui.) κατενάρκησα. quod verbum dictum est ab ocio & torpore. Nam hi premunt & imminent aliis, vnde petunt assidue, dictione composita à ναρκεῖν, quod est torpere: vnde & νάρκη torpedo piscis, & præpositione κατὰ, quæ frequẽter in malam significat partẽ, veluti in καταγελάω & καταφρονῶ, præsertim quum hic quoq; paterno iungatur casui κατενάρκησα οὐδενός. Hieronymus in libello ad Algasiam admonet vocẽ esse Cilicibus peculiarem.

In omnibus sine onere.) ἀβαρῆ, id est, Minime grauem, dictione composita.

Est veritas Christi in me.) Hoc veluti iusiurãdum adiecit, quo confirmat quod dixit. Id subindicat Ambrosius quum ait, sub testimonio Christi.

Non infringetur.) οὐ φραγήσεται. Id scholia

Græca

Græca exponunt, non interrumpetur, neque deficiet, hoc aiunt, significans, se nec in posterum aliquid ab illis accepturum, vt non præcludatur sibi hæc occasio gloriandi, quod gratis docuerit euangeliũ. Interrumpitur enim quod nõ est perpetuum. At ille iurat eam gloriam sibi fore perpetuam, ne cui grauis esset. Verbum dictum est ab intersepiendo, nam sepe obiecta excludimur. Nec enim est In me, auferẽdi casu, sed accusandi εἰς ἐμὲ, quasi dicas, aduersum me.

Quia nõ diligo vos.) Apertius erat, An quod non diligam vos, mutato verbi modo. Nam Græci negligunt differentiam huiusmodi.

Quod autem facio & faciam.) Non satis expressisse videtur interpres elegantiam huius coniunctionis καὶ, quam hoc loco & similibus habet apud Græcos, ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποιήσω, id est, Quod facio, hoc etiam sum facturus in posterum, siue quod facio, idem et in posterum sum facturus. Deinde licet Græcis vnica sit coniunctio δὲ, quę pluribus Latinis respondeat, autem, sed, vero, verum, porrò, cęterum, rursum, contra, & his similibus, nonnihil tamen apud nos interest, quam quo loco colloces. Hic magis congruebat, sed, q̃, autem. An quod non diligam vos? deus nouit. Sed quod facio &c. Vis καὶ

Vt in quo gloriantur.) ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται. Ambrosius propius accessit ad Græca, Vt in eo quod gloriantur, reperiantur vt & nos, hoc est, si & illi glorian tur se gratis euangelizare, nec in hoc erũt nobis præstantiores: quum ipse gratis doceam & egens.

Eiusmodi pseudo apostoli.) Pseudapostoli dicendum composita dictione, quemadmodũ est apud Græcos, nec potest in duas diuidi: Latinè sonat, falso titulo apostolos. Apostolus enim eius agit negotium à quo missus est, isti suis commodis seruiunt.

Si ministri eius.) εἰ καὶ οἱ διάκονοι .i. Si & ministri: & ita legit Ambrosius. Et transfigurat se, Græce est transfiguratur: & transfigurantur, μετασχηματιζόμενοι, μετασχηματίζεται.

Alioqui velut insipientem.) εἰ δὲ μήγε, id est Sin aliter, id est, Sin minus persuadeo me non esse insipientem, qui non ob inanem gloriam, sed necessitate compulsus hæc de me prædicē, tolerate me tamen gloriantem tanquam insipientem.

Velut insipientē accipite me.) κἂν ὡς ἄφρονα, .i. Etiam vt insipientem. Fortassis interpres καὶ vertit in vel, Vel vt insipientem: eas coniunctiones nos male coniunximus.

Modicum quid.) μικρόν τι, id est, Paululum siue paulisper, aut aliquantisper.

Secundum deū.) κατὰ κύριον .i. Secundum dominum, quemadmodum & in superiori epistola scripsit, Ego non dominus, & dominus non ego. Humanum quiddam, parumque seuerum significat, quod negat esse secundum dominum.

In hac substantia gloriæ.) ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως, id est, In hac parte siue materia gloriationis. Et sic legit diuus Ambrosius, substantia gloriationis.

Si quis accipit.) εἴ τις λαμβάνει. Quod præcessit κατεσθίει videtur ad cibum pertinere, quē illi sumebant apud discipulos, hoc ad munera. Theophylactus putat idem bis dictū, Deuorat & accipit, vt intelligamus insatiabilem auferendi auiditatē in pseudapostolis, cū summa coniunctam arrogantia.

Secundum ignobilitatem dico.) κατὰ ἀτιμίαν Magis quadrabat, Iuxta contumeliā. Exponit enim illa atrocia, si quis vos deuorat, si quis in faciem cædit &c. Non, inquit, quod ista vos patiamini à pseudaposto

dapostolis, sed quod quantum ad contumeliæ rationem attinet, non leuiora patiamini ab istis, quàm si ista pateremini.

Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte.) In hac parte, non reperio in Græcis codicibus, quos ego sanè viderim.

In quo quis audet.) ἐν ᾧ δ᾽ ἄν τις .i. In quocunque vero aliquis audet. Corrigit enim quod modo dixerat, quasi nos minus valuerimus in hac parte, hoc est, in argumento gloriandi. Tantum autem hoc abest, vt illis hic quoque par sim in omnibus, in nõnullis etiam superior. Proinde nos vertimus per imò, quo foret euidentior correctio.

In insipientia dico.) Hoc per parenthesin interiecit, memor eius quod ante dixerat, Non loquor secundum dominum, sed velut in insipientia.

Ministri Christi sunt.) Post hanc partem Græcis non repetitur & ego. Imò id additum subuertit totam sententiam: sic enim legendum: Ministri Christi sunt, plus ego: deinde illud παραφρονῶν λαλῶ id est, desipiens dico, per parenthesin interiectum est vt modo submonui. Consentit cum Græcorum exemplaribus Ambrosius, ad hunc legens modum: Ministri Christi sunt, velut insipiens dico, magis ego. Nam in cæteris quidem æquabat se cęteris apostolis, at in eo quod apostolorum est proprium, semet illis anteponit, non solum æquat. Verum quoniam id arrogantius dictum videri poterat, præmunit stultitiæ prætextu, quemadmodum & initio fecit. Cæterum de orationis ornamentis & schematibus quibus totus hic sermo picturatus ac modulatus est, qui plenius velit cognoscere, legat quarti de doctrina Christiana libri caput quartum.

In laboribus plurimis.) περισσοτέρως.i. In laboribus abundantius. Fortassis interpres vertit pluribus, id quod erat tolerabile, Quanquam apud Græ-

cos alius est ordo, ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως. i. in laboribus abundantius, in plagis supra modum, in carceribus abundantius. Nam quod interpres bifariã reddidit, Græcis vnicũ est aduerbiũ περισσοτέρως Etiamsi comparatiuũ positum est vice superlatiui.

Supra modum,) ὑπερβαλλόντως. i. Eximie, & vt ita dicam, excessiue, & supra quàm credi possit.

Quadragenas

Quadragenas.) τεσσαράκοντα. i. Quadraginta quanquam recte vertit, significans illum quinquies vapulasse, & vnoquoq; tempore quadraginta plagis cæsum fuisse. Sic enim sentit diuus Ambrosius, addens id præceptum in libro Deuteronomij, vt plagis trigintanouem emendarentur, qui cõmeruissent. Legimus autem ad hunc modum Deuteronomij capite. 25. Pro mensura peccati erit & plagarũ modus: ita duntaxat, vt quadragenarium numerum non excedant, ne fœde laceratus ante oculos tuos obeat frater tuus. Proinde probabile est ob humanitatem, vnam plagam remitti solitam, vt citra numerũ præscriptum consisterẽt. Valla mauult quinquies vndequadraginta accepi, subaudiendum autem haud dubie plagas.

Ter naufragium feci.) τρὶς ἐναυάγησα, quasi dicas, naufragatus sum. Latine sanè vertit, naufragiũ feci, pro naufragium passus sum.

Nocte & die.) νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα, id est, Noctem & diem in profundo egi. Nec additur maris, etiamsi de mari interpretatur Ambrosius, atque etiam Theophylactus. potest tamẽ βυθὸς & alterius rei profundum dici, veluti carceris.

Periculis ex genere.) Non sentit proprie de cognatis, sed Iudæorum gentem, genus suum vocat, cui mox opponit gentes.

In fal-

In falsis fratribus.) Græcis vnica dictio est ψευδαδέλφοις, hoc est, falso Christianis, qui se fingerent esse discipulos Christi, quũ non essent. Nam fratres absolute dicebantur omnes Christiani, Quod quidem cognominis, nunc à paucis vsurpatum est, ac vulgo penè inuisum habetur, quum non sit aliud charitatis nomen plausibilius. Falsi fratres.

In labore & erumna.) κόπῳ καὶ μόχθῳ. Propemodum bis idem dixit. Nam μόχθος quoq; labor est, sed qui difficultatem habeat adiunctam. Hinc Græcis μοχθηροὶ dicuntur calamitosi. Vnde Ambrosius, molestiam legit pro erumna.

Vigiliis multis.) Pro multis, Græce est πολλάκις, id est, Sæpe. Itidem est, in ieiuniis sæpe. πολλάκις, non πολλαῖς.

Præter illa quæ extrinsecus sunt.) χωρὶς τῶν παρεκτὸς, id est, Præter ea quæ foris & extrinsecus accidunt. Ad eum quidem modum pleriq; edisserunt. Cæterum Chrysostomus & hunc sequutus Theophylactus παρεκτὸς accipit pro prēter, quasi dicas, præter ea quæ prætermitto: vt sit sensus Paulum, nec in hoc suorum malorum catalogo recensuisse omnia, consentiunt & Græcanica scholia. Verũ vtra sententia magis approbanda, prudenti lectori perpendendum relinquo.

Instantia mea quotidiana.) Hoc separatũ est à superioribus ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ᾽ ἡμέραν. Quanquam hæc particula καθ᾽ ἡμέραν potest vtroq; referri, ad instantiã & ad solicitudinem quotidianam. Chrysostomus ac Theophylactus referũt ad id quod præcessit ἐπισύστασιν. Nam commentario interiecto, subiiciunt solicitudo oĩm ecclesiarũ. Græcanica scholia interpretãtur ἐπισύστασιν non ἐπισύστασις duo significat.

curam

curam ac diligentiam, sed conspirationem in Paulum: vt intelligas pręter eas persequutiones quę foris erãt, hoc est, ab ethnicis, quotidie ferendas insidias & insultus populorum ac ciuitatum seditionem mouentium in Euangelium. Cæterum Ambrosius interpretatur, vrgentes curas omnium ecclesiarum, quæ Paulo imminebant. Atque in hanc sanè sententiã adducit locum hunc Augustinus edisserẽs Psalmum nonagesimum-octauum: Incursus in me quotidianus, solicitudo omnium ecclesiarũ, vt per appositionẽ copules ἐπισύστασις & μέριμνα. Et in hunc sensum commode verti poterat, Incumbens mihi quotidiana solicitudo pro ecclesiis.

Et pater domini nostri Iesu Christi.) Nostri, in nonnullis Græcorum exemplaribus non apponitur. Et est absolutius simpliciter vocari dominũ, qui dominus sit omnium, nisi quid aliud suaserit addi.

Damasci aduerbialiter

Damasci præpositus.) Genitiuus Damasci, hic est aduerbialis, nam præpositus ad sequentia refertur ἐθνάρχης ἀρέτα, id est, Gentis præfectus Aretæ regis. Aretas rex, is erat socer Herodis Tetrarchæ, siquidem is rex fuit Arabiæ Petreæ & Damascenæ ciuitatis quę Arabię vicina est, dominus, vt docet Iosephus libro Iudaicarum antiquitatum. 18. Eum igitur significat quem Aretas rex Damasco præfecerat.

Et me comprehenderet.) πιάσαι με θέλων, id est, Comprehendere me volens.

Et sic effugi manus eius.) Sic, non est apud Græcos, sed tantum est καὶ ἐξέφυγον, id est, Et effugi. Nec addebatur in codice Donatiani, ne in Constantiensi quidem.

EX CAPITE DVODECIMO.

Si glo-

SI gloriari oportet.) Græce sic habet καυχᾶσθαι δεῖ, οὐ συμφέρει μοι. Quanquam Laurentius in plerisque codicibus δὴ legit, non δεῖ, vt sit sensus, gloriari certe nō expedit mihi. Ita sanè Chrysostomus etiā interpretatur & huius imitator Theophylactus, admonentes hunc esse transitum ad commemorationem eorum quæ plus etiam habent gloriæ. Quod si cui placet δεῖ, id est, oportet, ita legendum est, vt gloriari oportet, legatur per interrogationem: deinde ipse sibi respondeat, non expedit. In hunc sensum legit Ambrosius. Verū superior lectio mihi sanè multo magis probatur, quod appareat hūc locum ex superiore mutatum, vbi dixerat: Si gloriari oportet, in his quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor, minus enim illic periculi. Cæterum vbi ventum est ad reuelationes, contrahit sese, negans esse gloriandū, etiamsi vera sint quæ dicturus est, quod hæc magis obnoxia sint suspicioni iactātię, quàm illa. Iam quemadmodum erratum est à librariis in δεῖ & δὴ, siue δὶ, ob affinitatem & elementorū & vocum, ita consentaneum est erratum fuisse in μὲν, & μοι. Neque enim Græci legunt, Non expedit quidem, sed non expedit mihi οὐ συμφέρει μοι. Idque accommodatius est ad Pauli sententiam, vt sit sensus: Vobis quidem expedit, vt cognoscatis, qualem habeatis apostolum, longe alium, quàm sint isti supercilioſi, Verum mihi non expedit narrare, vt cui tutum non sit, siue propter discrimen inanis glorię, siue propter suspicionem hominum, quibus videbor hæc iactantię gratia comminisci, quemadmodum plerique solent. Et mihi, legit Ambrosius, non quidem, nec addidit, Si gloriari oportet, sed non expedit mihi. Iam quod sequitur, multo cohæret aptius cum superioribus: Veniā enim ad visiones, veluti caussam reddens: cur dixisset nō expedire sibi super hisce rebus gloriari. Neque

ri. Neque enim apud Græcos est hoc loco autem δὲ, sed γὰρ enim, mire consentientibus exemplaribus.

Scio hominem.) annotandum hoc loco non apponi Græcum articulum, ne certum aliquem hominem designare videretur, sed in genere dixit hominem, οἶδα ἄνθρωπον.

Siue in corpore.) Post hanc particulam additur οὐκ οἶδα, id est, Non noui, quæ post alteram item repetitur, siue in corpore nō noui, siue extra corpus non noui. Consentiebat Græcis codex Donatiani, qui sic habebat scriptū, siue in corpore nescio, siue extra corpus nescio. Eandem scripturam habebat codex Constātiensis. Et pro siue, Latinius vertisset, an.

Arcana verba.) ἄῤῥητα ῥήματα, id est, Non dicenda siue ineffabilia verba. Subest tacita gratia in Græcis vocibus cognatis & contrariis, quasi Latinè dicas, indicenda dicta, pro non dicenda dicta.

Pro huiusmodi gloriabor.) ὑπὲρ τοῦ τοιούτου. Et videtur magis pertinere ad hominem q̃ ad rem. Narrat enim Paulus hanc rem, veluti de alio quopiam, quem tamen nouerit: Ergo de me, inquit, nō gloriabor. Verum de huiusmodi homine quē noui gloriabor, veluti dissimulans se esse illum de quo loquitur: Sic fermè Theophylactus.

Pro me autem nihil.) ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ οὐ καυχήσομαι, id est, De meipso autem non gloriabor.

Ne quis me existimet.) μήτις εἰς ἐμὲ λογίσηται, ὑπὲρ ὃ βλέπει με, ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ, id est, Ne quis existimet in me, supra id quod videt me, aut audit aliquid ex me. Illud autem In me, perinde est, ac si dicas, cogitet de me aut tribuat mihi. Videt me legit Ambrosius, reddēs ad verbum sermonem: atq; idem habebat vterq; codex Constantiensis.

Et ne

Et ne magnitudo.) Græce sic habet, καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκὶ, ἄγγελος σατᾶν, id est, Et ne excellentia reuelationum extollar, datus est mihi stimulus carni, siue in carne, angelus satan. Atque ita fermè legit Ambrosius. Augustinus in quæstionibus super librum Iudicum, legit, Et in magnitudine reuelationum ne extollar, quasi legisset, ἐν τῇ ὑπερβολῇ. Cęterum non est hic κέντρον, vt in actis, sed σκόλοψ, quod palum præacutum sonat.

Qui me colaphizet.) ἵνα με. i. Vt me. Et sic legit Ambrosius. Quanquam q pro vt poni solet interdum

Qui me colaphizet.) Post hæc verba rursum inuenio repetitum, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, id est, Vt ne extollar. Atque ita legit Ambrosius. Quanquam plus sonat Græca vox, quàm extollar, imò supra modum efferar, quasi dicas superefferar plus satis.

Propter quod.) ὑπὲρ τούτου, id est, De hoc, vel pro hoc, & refertur ad superiora, non ad sequentia.

Nam virtus.) Græce est virtus mea ἡ δύναμίς μου. Sunt enim verba domini Paulo respondentis. Nec est virtus ἀρετή, vt opponatur vitio, sed δύναμις vt opponatur infirmitati. Sentit enim virtutem ac potentiam diuinam longe diuersa ratione declarari, quàm potentiam mundi. Siquidem hæc viribus & vi innotescit, illa contra tolerando. Potest et hic accipi sensus, Virtus diuina maxime illustratur, quum is per quem fit, infirmitatis suę cõscius, nihil inde sibi vindicat, sed vniuersam laudẽ vni deo tribuit. Porrò festiuiter retulit inter se duo pugnãtia, δύναμιν & ἀσθένειαν. Virtus per infirmitatem.

Libenter.) ἥδιστα, id est, libẽtissime. Et nõ simpliciter est gloriabor, sed μᾶλλον καυχήσομαι. i. magis

magis siue potius gloriabor. Neque pugnat hic comparatiuum cum superlatiuo, cum potius, non pertineat ad modum gloriandi, sed ad argumentum & materiam gloriandi. Vtrunq; autem cōiunxit Ambrosius. Sed ego potius hoc loco malim quàm magis.

Propter quod placebo.) διὸ εὐδοκῶ, id est, Propter quod placeo, siue placitum est mihi concordantibus & Latinis emendatioribus. Nec additur meis, tantum est, In infirmitatibus. Consentiebat exemplar Constantiense, mox enim exponit quid appellet infirmitates.

Factus sum insipiens.) γέγονα ἄφρων καυχώμενος. Potest accipi & hoc sensu, Fui insipiens glorians siue gloriando.

Nihil minus feci.) Nihilo inferior fui. Ambrosius legit, Nihil enim minus feci.

ὑπὲρ λίαν Supra modū apostoli.) τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, id est, Excellentissimis apostolis. Ambrosius legit, quàm illi valde apostoli. Cōduplicauit enim aduerbium epitaseos, quo vehementior esset oratio. Quandoquidem hoc loco ὑπὲρ aduerbium est, non præpositio, declarans excellentiam. Idq; nō citra stomachum dixit, non quòd tales essent, sed quòd tales haberi vellent, ne videatur de Petro & Iacobo sensisse.

Tametsi nihil sum.) εἰ καὶ οὐδέν εἰμι. Hæc particula referenda est ad superiora, vt mitiget quod dictum videri poterat arrogātius, Nihilo inferior summis apostolis: nam proximus sermo habet μὲν quę prohibet referri ad sequentia.

Signa apostolatus.) Græce est apostoli, ἀποστόλου, non ἀποστολῆς, Signa apostoli, non apostolatus. Nec vero prorsus ociosa est Græca coniunctio μὲν, extenuat enim quasi dicas certe.

Facta

Facta sunt super vos.) ἐν ὑμῖν,id est,In vobis,vt legit Ambrosius,vel potius Inter vos,hoc est, vobis videntibus. Interpres legisse videtur ἐφ᾽ ὑμῖν.

Et virtutibus.) δυνάμεσι.Vt intelligas potentiam miraculorum.

Minus habuistis præ cæteris ecclesiis.) ὃ ἡττήθητε.i.In quo inferiores fuistis,cæteris ecclesiis.

Donate mihi hāc iniuriam.) χαρίσασθε.Quod ego maluissem condonate, siue vt magis exprimam vocem Græcam,Huius iniuriæ mihi gratiam facite. Admonet Diuus Augustinus libro primo contra aduersarium legis & prophetarum,non hoc simpliciter dictum à Paulo,sed ironia potius exprobrantis,quale putat illud in Genesi:Ecce Adā factus est tanquam vnus ex nobis.Cur enim rogaret sibi ignosci,q profuerit officio?

Ecce tertio hoc.) Hoc,non est apud Græcos, ἰδοὺ τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς,id est, Ecce tertio paratus sum venire ad vos.Interpres & Ambrosius legisse videntur τρίτον τοῦτο,id est, Hac tertia vice,vt paulò post.

Superimpendar ego ipse.) Ego ipse,non est apud Græcos.Nec est superimpendar,sed expendar, ἐκδαπανηθήσομαι.Etiamsi ad hunc modum legit Ambrosius.Vnde cōiici potest,exemplaria variasse.

Sed ego vos grauaui.)Græce est,Sed esto,ego vos nō grauaui,suffragātibus nostris codicibus emendatioribus,atque item Ambrosio qui legit,Sed esto, ego vos non grauaui.Dilucidius erat si ego vertisset in ipse quo Pauli persona discernat̄ à pseudapostolis.

Nunquid per aliquem eorum.)Græce est μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς,δι᾽ αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς,

σα ὑμᾶς, id est, Num aliquem eorum quos misi ad vos, per hunc vos circumueni, siue fraudaui vos? Sed hoc loco parum respondet ordo grammaticus. Quū enim diceret μήτινα, videtur aliquid quippiam adiecturus fuisse, quod obliuione mutarit, præsertim quum nō respondeat casus. Alioqui videri poterat ex idiomate Hebraico repetisse per hunc, quum præcesserit per aliquem. Admonendus & hoc lector rudis ὧν articulum non congruere suo verbo ἀπέσταλκα, sed nomini præcedenti τινά.

Nunquid Titus vos circūuenit.) ἐκπλεονέκτησε. Quod Paulus aliquoties vsurpat transitiue, pro eo quod est, per auiditatem extorquere, siue occupare plus q̃ oportet. Nec male hoc loco legit Ambrosius: Nunquid auarus in vos fuit Titus? Nos vertimus, Nunquid à vobis extorsit?

Olim putatis.) Non est Olim, sed πάλιν, id est, Rursum siue iterū. Interpres fortassis legit, πάλαι, quod significat olim. Ambrosius legit, iterum, hoc est, πάλιν, quod ante visus sit sese prædicasse. Omnia enim.) Omnia autem: & ἀγαπητοί, id est, Dilecti.

Et ego inueniar à vobis.) A, superest iuxta Græcos codices. Sat enim erat inueniar vobis.

θυμός Animositates.) θυμοί, id est, Iræ, etiamsi θυμὸς sonat impetum animi efferuescentis. Est enim Grecis θυμὸς ea pars animi, quam Plato ponit in præcordiis, et obstrepit rationi, cui sedem tribuit in cerebro. Alibi vertit furorē, Domine ne in furore tuo ἐν θυμῷ σου.

Sint inter vos.) Hæc tria verba, quoniam in Græcis quæ quidem legerim exemplaribus non habentur, addita conicio, quo sermo fieret dilucidior. Cæterum Græce nō est simpliciter ne μή, sed μή-

πως, quod reddi poterat, Ne quo pacto, aut, ne quo modo. Nam expletiua coniunctio ita verbum diminuit, vt sententiam augeat. Vult enim Paulus nullo pacto, inter illos esse quicquã omnino dissidii. Dissensiones, ἐριθεῖαι. i. Cõtentiones siue certamina.

Et non egerunt pœnitentiam.) μὴ μετανοησάντων, id est, Non pœnituerunt, siue quos non pœnituit. Quanquam agere pœnitentiam idem est Latinis quod pœnitere, quemadmodũ agere vitam, idem quod viuere, verum durius est nisi addas genitiuum significantem id cuius nos pœnitet. Agere pœnitentiam

EX CAPITE XIII.

Ecce tertio.) τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρός ὑμᾶς, id est, Hac tertia vice venio ad vos. Nã τρίτον, id est, Tertium, hic aduerbium est, non nomen. Nec addit, ecce hoc loco, vel apud Græcos, vel apud Ambrosium.

Vt in ore duorum.) Vt redundat, tantum est, In ore duorum testium vel trium stabit omne verbum. Ita legitur & apud Ambrosium.

Prædixi enim & prædico.) Enim, redundat, licet addatur apud Ambrosium.

Vt præsens vobis.) Græce sic habet, ὡς παρὼν τὸ δεύτερον, καὶ ἀπὼν νῦν γράφω, id est, Vt præsens iterum siue secundo, & absens nunc scribo, vt intelligas eum quum adesset secũdo prædixisse, quod nunc absens tertio prędicit scribẽs. Ambrosius τὸ δεύτερον vertit secũdo aduentu, vt referatur ad participium παρὼν, & nõ ad sequentia καὶ ἀπὼν νῦν γράφω, vt intelligamus eum bis fuisse Corinthi. Et in hunc sensum exponit & Theophylactus.

An experimentum quæritis.) Non est an, sed quandoquidẽ, ἐπεί. Et rectius vertisset, loquentis in me Christi, id est, an Christus in me loquatur.

Iam Eius non est apud Græcos, nec citra solœcismum accessit orationi. Laurētius mauult documentum aut specimen pro δοκιμήν. Quod hic vertit experimentum, Ambrosius legit probationem.

Qui in vobis non infirmatur.) In vos est, εἰς ὑμᾶς, hoc est, Erga vos. Et item paulò post.

In virtute dei in vobis.) εἰς ὑμᾶς, hoc est, Erga vos. Et ita legit Ambrosius.

Nisi forte reprobi estis.) εἰ μήτι, id est, Nisi in aliquo. Ambrosius omittit forte, nam τὶ solet nonnunquam addi festiuitatis caussa magis q̄ vsus.

Quod cognoscitis.) ὅτι γνώσεσθε, id est, Cognoscetis. Ambrosius legit, Spero autem cognituros vos.

Oramus autem deū.) εὔχομαι δὲ πρὸς τὸν θεόν, id est, Opto autem apud deum, numero singulari. Ac mox, Hoc & oramus, τοῦτο δὲ καὶ εὐχόμεθα, id est, Hoc autem etiam optamus, tantū abest vt doleamus.

Gaudemus enim quoniā nos infirmi sumus, vos autem potentes.] Palàm est hic quādo mutatum esse in quoniam, quandoquidem Ambrosius legit. Quum nos infirmamur, vos autem fortes estis. Exemplar Constantiense vtrunque habebat quando non quoniam. Et Græca sic habent, ὅταν ἡμεῖς ἀσθενῶμεν, ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε, Quū nos infirmi fuerimus, vos autē fortes fueritis. Neq; enim id affirmat esse, sed gaudere se dicit, si ita sit. Et hic Apostolus omisit alteram coniunctionē, μέν. Rursus εὐχόμεθα verti poterat, gloriamur, vos esse tales. Se vocat infirmum quod nihil valeat aduersus innocentes, & potentes sunt, qui non peccant. Non enim est quod metuant Apostolum.

Durius agā.) ἀποτόμως χρήσωμαι, id est, Præcise siue exacte, quod Latini vocant ad viuum. Græcus ser-

cus sermo ad verbum ita sonat, Ne rigide vtar, hoc est, ne seuere me geram.

De cætero.) λοιπόν, id est, Quod superest. Et χαίρετε, quod et valete significat, hic potius erat vertendum ad eum modum.

Perfecti estote.) καταρτίζεσθε. Ea vox conuenit quoties rem laceram sarcimus ac reconcinnamus. Notat autem hoc verbo dissidia Corinthiorum.

Exhortamini.) παρακαλεῖσθε. Rectius hoc loco Consolamini, vt passiue tamen accipias.

Idipsum sapite.) τὸ αὐτὸ φρονεῖτε. i. idē sentite. Ambrosius legit, idem sapite. Apertius erat, concordes siue vnanimes sitis. Siquidem hoc sentit Paulus. Nec enī agit de opinionibus, sed de affectu animorū.

Pacem habete.) εἰρηνεύετε, id est, In pace viuite. Ambrosius recte legit, In pace agite. Vt autē à pace exorsus in pacem desinit, vir vere apostolicus. Exponit enim quod dixerat, Idipsum sapite, estote concordes, & pace conglutinemini, hoc ob cōtentiosos.

In osculo.) In additur ex proprietate sermonis Hebraici.

Gratia domini.) Suo more patrem appellat deum, filium dominū. Et spiritui tribuit communionem, quum filio tribuerit gratiam, patri charitatem. A patre cœpit exordium humani generis redempti, qui sic dilexit mundum vt filium vnigenitum traderet in mortem: Per filium venit gratia, qui nos nihil promeritos sua morte redemit: donorum distributio per spiritum sanctum facta. Ex hoc loco Chrysostomus refellit eos qui negabant spiritum sanctum eiusdem esse naturæ cum patre & filio.

Patri charitas, filio dominiū, spiritui sancto cōmunio tribuitur.

IN EPISTOLAM PAVLI AD GALATAS ANNOTAtiones [redacted].

EX CAPITE PRIMO.

Silas, missus

PAVLVS apoſtolus.) Hieronymus indicat apoſtolũ eſſe vocem Hebræis peculiarem, illis dictam ſilas, id Latinè ſonat miſſus, aut legatus. Et perinde quaſi dixiſſet miſſus, adiungit, nõ ab hominibus: non ab hominibus velut ab autoribus, nõ per homines veluti cõmendãtes aut approbãtes.

A deo patre noſtro.) Noſtro, referendum eſt ad dominum, non ad patrem, ἀπὸ θεοῦ πατρὸς καὶ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ. Concordabant cum Græcis duo codices Conſtantienſes.

De præſenti ſeculo.) ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος. id eſt, Ex inſtanti. Quanquam id Græci nonnunquam præſens appellant. Quod hic vertit nequam, Ambroſius & Auguſtinus legit maligno, & Hieronymus malo, Græce eſt πονηροῦ, quod & verſutum ſignificat & miſerum ac laborioſum. Malum autem vocat hoc ſeculum ad comparationem ſeculi futuri. Auguſtinus pro eriperet, legit eximeret in commentariis huius epiſtolæ.

Cui eſt gloria.) Eſt, non eſt in Græcis, ſed tantum, cui gloria: vt ſit optantis.

Quod ſic tam cito.) οὕτως ταχέως. Non eſt ſic tam, ſed tam cito, aut ſic cito. nam οὕτως vtrunque ſignificat. Quam ſanè lectionem alioqui abſurdã, & à Græcis exemplaribus diſſonantem, mirum eſt adeo inoleuiſſe, vt & apud Ambroſium & apud Auguſtinum & apud Tertullianum reperiatur.

Transfe-

Trāsferemini ab eo.) μετατίθεσθε. Quod si ad verbum reddas, sonat transponimini: recte mutauit interpres. Verisimile est quod submonuit Hieronymus, Paulum allusisse ad Hebręam vocē Galatę, quæ illis translatos siue deductos sonat, similitudine sumpta á rotis aut rotundis, quæ facile aliunde aliò deuoluuntur. Galatæ translati.

In gratiam Christi.) ἐν χάριτι. id est, In gratia pro eo quod est, per gratiam.

Et volunt conuertere euangelium.) Equidē malim inuertere, tametsi cōstanter sic legunt Ambrosius, Augustinus: atq; item Hieronymus. Est autē Gręca vox μεταστρέψαι, quod sonat ad aliud detorquere, siue in diuersum detorquere.

Pręter quàm quod.) παρ᾽ ὅ. id est, Pręter id qđ: atq; ita erit aptius.

Anathema sit.) Diuus Hieronymus admonet anathema verbum esse proprium Iudęis, quo extremam detestationem significare soleant. anathema

Modo enim hominibus suad.) ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν θεόν; id est, Nunc enim homines suadeo, an Deum? hoc est, an humana suadeo, an diuina? Et in hanc quidem sententiam interpretatur Theophylactus. Quanq̄ & hominibus suadeo potest tolerari, quū πείθω apud Gręcos in hoc sensu habeat aliquoties accusandi casum. Cæterum modo, positum est pro nunc. significat enim, postea quàm factus sit Apostolus, nihil aliud spectare se, q̄ quod ad Dei pertineat honorem, quum olim in Iudaismo diuersa senserit.

Si adhuc.) εἰ δ᾽ ἔτι. id est, Si enim adhuc.

Accepi illud neq; didici.) παρέλαβον αὐτὸ, οὔτε ἐδιδάχθην. Hieronymus distinguit inter accipere ac discere. Accipimus quod nostrum nō est, sed ab

alio traditum. Discimus, cuius mysterium nobis aperitur: tametsi Græce non est didici, sed doctus sum: id quod vel absolute potest accipi, non doctus sum, sed afflatus, vel non doctus sum ab hoīe. Deinde vocabulum reuelationis, Hieronymus negat vsquam apud ethnicos scriptores inueniri ἀποκάλυψις, verum id cum aliis multis nouum fuisse confictum à Septuaginta, quo cōmodius explicarent noua dei mysteria.

ἀποκάλυψις. noua vox

Et expugnabam.) καὶ ἐπόρθουν. Quod verbum proprium est populantium & excindentium captas armis vrbes. Verum quod ait, expugnabam, non ad euentum rei, sed ad illius animum & conatus est referendum. Accommodatius autem erat quod legunt in commentariis Hieronymus & Augustinus in sermone habito in monte, deuastabam aut vastabam, more hostis ac feræ populantis omnia. Ac paulò inferius, Qui aliquando nos persequebatur, nunc euangelizat fidem quam aliquando vastabat. Grammatici vocem dictam putant à πρήθω, quod est incendo, transpositis duabus literulis, πήρθω, hinc πέρθω, quod incendiis populatur hostis victor. Alii malunt πέρθω dictum quasi περιθέω, id est, circumcurro, quod id quoq; fiat in vrbe capta.

Coætaneos.) Optarim hoc verbum esse receptum apud Latinos: Græce dixit συνηλικιώτας. i. æquales, hoc est, eiusdem ætatis: quanquam vtraque vox est ambigua. Nam eiusdem ætatis dicuntur, qui vixerūt eodē seculo, quos Græci vocāt συγχρόνους & æquales dicuntur diuitiis aut eruditione pares.

In genere meo.) Genus, gentē appellat Iudaicā: sicut in proxima epistola, In periculis ex genere.

Æmulator.) ζηλωτής. Ab immodico & superstitioso studio & amore, zeloten appellauit seipsum.

Paternarū mearum traditionum.) πατρικῶν, à pa

â patribus ac maioribus traditarum. Mearum addit, non quod eas suas esse duceret, sed vt excusatius videatur errasse, qui natus pharisæus maiorum suorum instituta sequeretur, quæ tamen non dubitauit relinquere, edoctus meliora.

Quum autē placuit ei.) ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ θεός id est, quum autem visum est deo.

Non acquieui.) οὐ προσανεθέμην .i. Non contuli cum carne & sanguine. Sic enim Græca vertit Hieronymus in suis commentariis, consentientibus & Græcorum scholiis. Atq; ad hunc modum paulo post ipse vertit interpres. Id est, non communicaui euangelium meum cum hoīe, sed cum deo commercium habui. Quidam habent προανεθέμην, hoc est, prius contuli.

Veni Hierosolymam.) ἀνῆλθον, id est, Redii, siue ascendi.

Ad antecessores meos apostolos.) πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους, id est, Ad eos qui ante me fuerant apostoli, & quibusdam ob hoc maiores videbantur, quòd prius essent vocati.

Videre Petrum.) ἱστορῆσαι. quod verbū apud Græcos plus aliquid significat quàm videre, nempe percontandi discendiq; caussa videre: quanquam id negat Hieronymus.

Quia non mentior.) Hic ὅτι poterat omitti, quod vim habet asseuerandi, sed apud Græcos duntaxat, nisi malis addere, Ecce corā deo testificor quod non mentior. Nam id additum est velut â iurante: quod sane non negat Hieronymus. Ambrosius fatetur esse iurantis, Theophylactus asseuerantis.

Ciliciæ.) κιλικίας. Partes, est, κλίματα. i. Plagas.

Quæ erant in Christo.) Potius, quæ sunt in Christo, ταῖς ἐν Χριστῷ.

Auditum habebant.) ἀκούοντες ἦσαν .i. Audierant. Ad verbũ, audientes erant, hoc eſt, rumor apud illos erat. Latiniſſimum erat, Auditum erat illis, ſiue, hic rumor apud illos erat, eo quod participium ἀκούοντες ſit præſentis temporis. Ne hic quidem neceſſe erat vertere ὅτι, vetante id pronomine nos.

Quã aliquãdo expugnabat.) ἐπόρθει. Rurſus eo verbo eſt vſus, quo ſupra, ſicut annotauimus.

Clarificabant deum.) ἐδόξαζον, id eſt, glorificabant. Atq; ita legit diuus Hieronymus, Ambroſius, magnificabant.

EX CAPITE II.

Poſt annos.) διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν, id eſt, Per quatuordecim annos. Quanquam ſenſum probe reddidit interpres.

Et contuli cum illis.) ἀνεθέμην. Quod verbũ diuus Hieronymus negat Græcis ſignificare proprie cõferre, ſed quæ nouimus, ea in ſinum amici exponere, & in medium adferre, communi conſilio vel probanda vel improbanda. Vnde quod ſuperius habuimus προσανεθέμην, ſignificat, pręterea cum quoquam contuli, ſcilicet poſt vocationem Chriſti. Aut ſi legas προανεθέμην, id eſt, prius contuli, nempe quàm iret in Arabiam. In illo videtur Paulus nõ diffiſus ſuæ vocationi, in hoc videtur non eguiſſe aliorum conſilio, vt in Arabia doceret Chriſtum. Cæterũ quod Hieronymus admonet de proprietate verbi ἀνεθέμην, huc opinor ſpectauit, quod ἀνατίθεσθαι Græcis dicitur tam is qui ſuſcipit onus, quàm qui alteri imponit: qui vero cum aliis confert, in medium deponit ſarcinam ſuam, velut onerãs eos quos ſuorũ factorũ iudices facit, ſuſcepturus, ſi qd illi detrahant, addantve ſarcinæ. Vnde & quæ ſepoſita

ſunt

ſunt & in alto ſuſpenſa, ἀναθήματα vocamus.

Qui videbantur aliquid.) τοῖς δοκοῦσιν, id eſt Qui videbantur: vt legit Auguſtinus. Porrò Aliquid, additum eſt abs quopiam, cui ſermo videbatur parum abſolutus. Nam quum Paulus ſentiat eos in magno pretio habitos, quod mox apertius explicat, Qui videbantur columnæ eſſe, quomodo congruet huic loco, Qui videbantur eſſe aliquid? Sic enim loquimur de his rebus, quibus nolimus nihil omnino tribui. Ne quid tamen celem lectorem, quoniam apud Græcos ſemel hic additur τὶ nempe loco medio, fieri poteſt vt eodem ſenſu poſuerit hic Aliquid, quo Lucas in Actis quinto, dixit Aliquem, pro magno: Ante hos enim dies extitit Theudas dicens ſe eſſe aliquem.

Qui videbantur aliquid.

Quum eſſet gentilis.) ἕλλην ὤν, id eſt, Græcus quum eſſet, quo tamen abutitur pro ethnico.

ἕλλην gentilis.

Sed propter introductos falſos fratres.) παρεισάκτους, quaſi dicas, Obiter ingreſſos. Nam παρὰ apud Græcos plerunque in malam ſignificat partem, & nomen eſt, non participium: veluti dicas, ſubinducticios fratres, ſic & mox, οἵτινες παρεισῆλθον .i. obiter ingreſſi ſunt, nobis aliud agentibus: id quod ſolent exploratores ac molientes inſidias. Iam falſos fratres, eſt ψευδαδέλφους, id eſt, falſo nomine Chriſtianos. Diuus Hieronymus coniunctionē Autem, ſiue Sed, putat hoc loco ſuperuacaneam & abiiciendam: partim quod ſi ponatur, non habeat partē quæ illi reſpondeat: ſolet enim apud Græcos δὲ, ſemper reſpondere μὲν. partim quod ſenſui huius epiſtolæ vehementer repugnet. Intelligit enim Diuus Hieronymus Paulum nulla vi potuiſſe compelli, vt Titum quum eſſet gentilis, circuncideret, idque ad veritatem Euangelij pertinuiſſe.

Atque

Atq; ita quod sequitur, Propter superintroductos falsos fratres, cohæret cum superioribus, Non fuit compulsus circuncidi, propter falsos fratres, & cætera. In hanc sententiam interpretatur Augustinus, tametsi secus legit Ambrosius.

Cessimus subiectioni.) Est quidē datiuus apud Græcos ὑποταγῇ, sed per ablatiuum vertendus, Subiectione: id est, vt illis subiiceremur. Atque in exemplari Paulino prima manu scriptum fuerat Subiectione, casu auferendi. At quomodo non cessit qui Timotheum coactus est circūcidere? Argutatur pluribus verbis super hoc loco Ambrosius. Nec video quomodo locus possit explicari, nisi fateamur Pauli sermonem esse imperfectum, vt intelligamus hoc pacto, Apostoli non compellebant, sed propter fratres falsos videbamur compellendi, quod ῃ odiosius instarent, quibus tamen pro eo tempore non cessimus eousque, vt quenquā è gētibus circūcideremus.

Apud vos.) πρός ὑμᾶς. id est, Erga vos.

Ab iis autem qui videbantur.) Rursum Paulus orationem incœptam non absoluit, quod interloquatur quędam: deinde mutata sermonis forma, redit ad id quod instituerat. Videbatur enim adiecturus, Ab his qui habebantur in pretio, nihil adiutus sum. Deinde quum ceu per parenthesin interiecisset, Quales olim fuerint, mea non refert: Deus personam hominis non accipit: nam id illi obiter apparet venisse in mentem, ex eo quod dixerat, qui nunc videntur esse magni: mox redit ad id quod cœperat, sed diuersa sermonis forma: Mihi enim qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt.

Mihi autem qui videbantur esse aliquid.) Rursum hoc tertio loco non ęst, Esse aliquid: sed tantum, οἱ δοκοῦντες, id est, Qui videbantur: hoc est, in pretio habiti.

Nihil

Nihil contulerunt.) οὐδὲν προσανέθεντο. id est Nihil communicarunt. idem verbũ quod sæpius vertit Acquieui: id quod admonet & Diuus Hieronymus. Contulerat cum illis Paulus suum Euangeliũ: illi non contulerunt vicissim suum, sed duntaxat probarunt Euangelium Pauli. Itaq; hoc loco Contulerunt, non significat idem quod Addiderunt, vt quidã arbitrantur, sed illud hinc consequitur. Nam quid potuerunt addere Paulo, qui ne communicarint quidẽ de suo Euangelio? Poterãt aliquid á Paulo accipere, nihil poterant adiungere. Et hoc citra iactantiam videtur occulte significare Paulus, ab illis nihil collatũ sibi, sed à se potius illis. Quod tamen ex re consequit verius, vt modo diximus, q̃ verbis significatur. Est eĩ hic idem verbum προσανέθεντο, quod significat communicare de re quapiam cõsultandi gratia. Quo quidem in loco, parum attentus fuit Valla, qui putat hic Contulerunt, idem esse quod Addiderunt. Contulerunt. Conferre con munic are.

Quum vidissent quia creditum est.) ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον. id est, Esse mihi creditum siue commissum Euangelium. Sic enim Græci loquũtur, Creditus sum hanc rem, & commissus sum hanc rem. ὅτι, aut omittendum erat, aut vertendum in Quod.

Qui enim operatus est Petro.) Propius erat Græcę lectioni, In Petro & in me. ὁ ἐνεργήσας Πέτρῳ ἐνήργησε καὶ ἐμοί. Siquidem præpositio est in voce composita. Nec est simpliciter operatus, sed efficax fuit, & vim suam ostendit. Nam Origenes in Epistolã ad Romanos, existimat idem pollere ἐντελέχειαν & ἐνέργειαν, hoc est, actum & vim ex se mouentem organum. Sentit enim quicquid per Petrum effectum est, non ipsius viribus, sed Deo autore perfectum. Cuius ope præsidióq; & ipse adiutus, non minora patrauerit inter incircuncisos, q̃ ille inter circuncisos

cisos. Atq; hic rursum opus est parenthesi, vt legámus ad hunc modum: imò contrà, quum vidissent mihi cõ creditum fuisse euangelium pręputij, quemadmodũ Petro circuncisionis: deinde quę sequuntur, parẽthesi separentur: Nam qui operatus est in Petro ad aposto latum circuncisionis, operatus fuit & in me erga gentes. Mox quod sequitur, connectatur cum superioribus. Quumque cognouissent gratiam mihi datam, & cætera.

Dextras dederũt mihi & Barnabę societatis.) Aut subaudiendum ἕνεκα, aut iuxta Hebræum idioma dixit dextras societatis, vt osculum pacis, pro dextris socialibus, vt ita loquamur.

Inter gentes.) εἰς τὰ ἔθνη. id est, In gentes: vt legit Ambrosius. Alicubi citat, ad gentes, siue erga gẽtes: vt respõdeat ei quod præcessit, εἰς ἀποστολὴν τῆς περιτομῆς.

Vt nos in gentes, ipsi autem.) Hic sermo non est absolutus, sed subaudiendum est, apostolico munere fungeremur. Nam In, positum est pro erga. Et circuncisionem vocat ipsam gentem Iudaicam, quã opponit gentibus, quas aliquando vocat præputium.

Tantum vt pauperum.) Tantum, aduerbium referendum est ad sequentia, nõ ad pręcedentia. Hoc admonui, quia nonnulli secus distinguunt. Subaudiẽdum autem est aliquid, tantum admonuerunt aut mãdarunt.

In faciẽ ei restiti.) κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην. id est, Iuxta faciem illi restiti, aut certè In facie, non in faciem: id est, propalàm & in conspectu omnium: nam in faciem erat contumeliosius. Nec est Græcè κατὰ προσώπου, sed κατὰ πρόσωπον. Consentiunt cum his & Græcorum scholia & Ambrosius, qui In facie, interpretatur palàm & coràm.

Quia reprehensibilis erat.) ὅτι κατεγνωσμένος

ἦν.

ἦν. id est, Quoniam reprehensus erat, & damnatus ab iis qui male de illo iudicabant, etiamsi reprehēsibilis non erat. Et hic consentiunt Græcorum scholia. Ambrosius item reprehensus legit, non reprehensibilis. Et addit, reprehensus. Vnde? vtiq; ab euangelica veritate, cui hoc factum aduersabatur: hic à Græcis dissentiens, & cum Augustino sentiens.

Et simulationi eius consenserunt.) συνυπεκρίθησαν. id est, Vnà cum illo simulauerunt, & ita legit Diuus Ambrosius.

Cæteri Iudæi.) Et addendum, καὶ οἱ λοιποί, Et cæteri, aut cæteri quoque.

Ab eis in illam simulationem.) Græcè sic est, συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει, id est, Pariter abduceretur in illorum simulationem, siue illorum simulatione.

Recte ambularent.) Græcis vnica est dictio, ὀρθοποδοῦσι. Vnde Diuus Hieronymus aduersus Pelagium, itemq; in commentariis vertit, Quod nō recto pede incedunt. ὀρθοποδοῦσι.

Dixi Cephæ.) Græci legūt Πέτρῳ. id est, Petro. Nec refert ad sensum. Quod enim Græcis sonat Πέτρος, id Hebræis ac Syris sonat cephas, autore Hieronymo. Cephas Petra.

Coram omnibus.) Hic exponit quid ante dixerit, κατὰ πρόσωπον. id est, In conspectu omniū, quorum gratia hæc dicuntur.

Scientes autem.) Autem coniunctionem nō reperio in Græcis exemplaribus, nec opus est, nisi subaudias in superiore parte verbum Sumus: vt ita legamus, Nos sumus nati Iudæi, ex sanctis patribus orti, sub lege sancta nati, non autem Ethnici,

qui

qui sine lege ex impiis ac profanis maioribus producti sunt. Et tamen ipsi sic nati cogimur diffisi legi nostræ, ad Christi fidem confugere, si velimus esse salui, quo minus persuadēdum est ethnicis, vt à lege Moysi sperent salutem. Porrò natura Iudæos dixit, ad discretionem proselytorum.

Nisi per fidem Iesu.) ἐὰν μή. id est, Si non.

In Iesu Christo credimus.) ἐπιστεύσαμεν. id est, Credidimus, præteriti temporis. Et ita legit Hieronymus.

Propter quod ex.) Propterea quod, Latinè, διότι.

Reædifico.) οἰκοδομῶ. id est, Ædifico. nā præcedit πάλιν. id est, iterum.

Mortuus sum.) ἀπέθανον. id est, Mortuus fui: vt sit præteriti temporis, hoc est, per legem fidei, desij esse obnoxius legi Mosaicæ.

Confixus sum cruci.) Χριστῷ συνεσταύρωμαι. id est, Christo concrucifixus sum, siue cum Christo crucifixus sum.

Quod autem nunc viuo.) ὃ pro ὅτι posuit.

In fide viuo filij Dei.) ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Articulus additus, discernit fidem Christi à reliqua fide, quod ita poterat exprimi, In fide viuo, fide inquam filij Dei.

Non abiicio.) οὐκ ἀθετῶ. id est, Non reiicio, nō repello, non sperno. Ambrosius legit, Nō sum ingratus gratiæ Dei. Augustinus, Non irritam facio gratiā Dei. Videbatur aspernaturus Christi gratiā, si Moysi legem recepisset, vt necessariam ad salutem.

Gratis Christus mortuus est.) δωρεάν. quod idem & gratis sonat. Est autē ratiocinatio ab impossibili, quod si nemo tam demens est, vt dicat Christū gratis esse mortuum, non contingit salus ex obseruatione legis Mosaicæ.

EX

Ex Capite Tertio.

O Insensati.) ἀνόητοι, id est, Stulti. Atque ita legit Augustinus in commentario quem ædidit in hanc epistolam, alioqui durius verbũ est insensati, & contumeliosius. Græca vox magis sonat rudes parumque cordatos, præsertim quod Galatæ è ferocioribus Galliarũ partibus sint profecti. Hilarius ipse Gallus, in carmine hymnorum, Gallos indociles appellat.

Quis vos fascinauit.) Fascinare dicuntur Latinis, qui aspectu malefico lædunt, sed apud Græcos βασκαίνειν, quo verbo hic vsus est Paulus, significat & inuidere, vt intelligas inuidia motos quosdam voluisse Galatas ad seruitutẽ legis reuocare. At Paulus videtur hoc verbũ vsurpasse, pro eo quod est, incãtauit, & oculis veluti præstigio imposuit. βασκαίνειν enim Græcis dictum est παρὰ τὸ φάεσι καίνειν quod per oculos noceat fascinator. Porrò Paulum de oculis delusis sentire, testantur propémodũ quæ mox sequuntur, Ante quorum oculos Christus Iesus præscriptus est, & in vobis crucifixus. Est autem planè præstigij genus, vt id quod corám cernas, nõ videas, tum quod non est, id videre te putes: etiam si Demosthenes eo verbo vsus est pro calumniari siue accusare in oratione pro Ctesiphonte. Hesychius addit propriè de ingrato dici. Fascinum autẽ pueris potissimũ creditum est nocere, & ob id illos stultos appellat, nihil veritus sententiam euangelicam: Qui dixerit fratri suo fatue, reus erit gehennæ ignis. Siquidem hoc non indignationis, sed charitatis conuicium est. Et tamen mitigat illorum admissum, quum tantam cæcitatem fascino tribuat, magnam culpæ partem in alios reiiciens. Fascinare.

Non credere veritati.) Non obedire. μὴ πείθεσθαι, id est, Ne obtemperaretis veritati.

Prescript⁹ προεγράφη. Ante quorum oculos.) οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς προεγράφη. id est, Quibus sub oculis Christus Iesus præscriptus est. Quod miror quare verterit proscriptus, quum ea vox Latinis multò aliud significet, nisi quod Græci quoque proscriptionem, id erat apud Romanos damnationis genus, προγραφὴν appellant. Potest autem sensus esse duplex. Galatas adeò dementatos fuisse, vt id quod manifestissimum esset, & oculis expositum, tamen non cernerēt obcæcati: aut adeò nihil videre, vt crederēt Christum proscriptione perisse, & vulgari more crucifixū esse. Posteriorem sensum sequuntur Augustinus & Ambrosius. Mihi prior magis arridet vt simplicior, minusque coactus. Quanquam Augustinus legisse videtur præscriptus, non proscriptus, vtpotè loquens de præscriptione possessionum, quæ per occupationem trāsferuntur ad ius alterius. At Ambrosius legit proscriptus, mentionem faciēs damnationis. Theophylactus legit præscriptus, hoc est, ante oculos, veluti depictus Nam Græcis γράφειν & pingere est. Hac hyperbola notat certissimam illorum fidem, qui certius crediderint Christū morte sua liberasse genus hominū, quàm qui coràm conspexerant illum sublatum in crucē. Et ob hoc ipsum magis indignatur illos relabi in Iudaismum veluti desciscentes à Christo. Hieronymus legisse videtur præscriptus, hoc est, ante scriptus, in vobis crucifixus, quàm illud in Euangelio legeretis, videlicet legentibus & credētibus vaticiniis prophetarum, qui multò antè id fore prædixerant. Illud admonendum, Græcam vocem προεγράφη communem esse scripturæ & picturæ. Quod si placet prior illa sententia, quæ mihi certè magis probatur, & consentiunt Græcorū scholia, magis quadrabit, depictus ante oculos, quàm præscriptus. Sic enim crediderant Christum crucifixum, quasi conspexissent oculis. Codex Donatiani habebat præscriptus, & Constantiensis

ſis vterque nullo raſurę veſtigio. Eſt autem hic ſermo coniunctim legendus, Ante quorū oculos Chriſtus in vobis eſt pręſcriptus crucifixus, quaſi dicat, veluti depictus in cruce pendēs, veſtris oculis exhibitus eſt. Neq; enim erat apud Galatas crucifixus, ſed illis per fidem reprę ſentatus eſt crucifixus. Id tacitè monet diuus Chryſoſtomus, qui nihil attingit de prępoſitiōe in προεγράφη, quā Paulus vſurpaſſe videtur pro præſcriptus eſt. Apud Latinos prępoſitio pro, interdum ſignificat aliqd palâm fieri vt prodere, promulgare, proferre, proloqui, proſtare. Et olim nomina dānatorū publicitus in foro proponebantur, vnde hoc damnationis genus proſcriptio dicta eſt.

Et in vobis crucifixus.) Et redundat. Et in vobis accipi poteſt, ꝓ inter vos, ſi primus ſenſus placet, quem recenſuimus. Nō quod inter eos Chriſtus fuerit crucifixus, ſed quod hoc ita notum ac prædicatum, vt non minus noſſent crediſiſſentq;, q̄ ſi inter ipſos res fuiſſet geſta.

Ex operibus legis.) An, hic redundat, nec additur á Diuo Hieronymo, nec ab Auguſtino, nec habetur in vetuſtis exemplaribus. Nec enim ſimpliciter rogat vtrum ſit è duobus, ſed prius proponit velut abſurdum dictu, deinde per correctionem infert quod verum eſt, perinde quaſi dicat, Ex operibus legis ſpiritum accepiſtis, an potius ex auditu? Iam illud Ex auditu fidei, tametſi á nobis intelligitur, tamē Latinis auribus inſolens eſt. Neq; enim vt Græci famā ſiue rumorem ἀκοὴν vocant, itidem & Romani. Proinde dilucidius erat, ex prædicatione fidei, hoc eſt, ex fide quam ex nobis audiſtis, non ex lege didiciſtis.

Vt cum ſpiritu.) Vt, apud Græcos nō eſt, ſed ſpiritu quum cœperitis, nūc carne cōſummami-

ni, ἐνϛξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε, nisi quod præpositio est in verbo composito, velut Horatius: Congestis vndécp saccis Indormis inhians. Item Vergilius, Viribus indubitare meis. Atq; hoc ipsum in, positum est pro per. Vnde magis quadrat spiritu & carne. Annotauit Chrysostomus, quod apostolus non dixit πλεῖσθε, sed ἐπιτελεῖσθε, quasi dicas, post consummamini, diffidentes ab institutis.

Sine caussa.) εἰκῆ.i. Frustra siue temerè.

Tribuit vobis.) ὁ ἐπιχορηγῶν, id est, Suppeditans siue subministrans. ὁ ἐπιχορηγῶν & ὁ ἐνεργῶν poterant esse prçteriti temporis, id est, qui suppeditabat, & qui operabatur, vt subaudias deinde verbum itē prçteriti temporis, tribuerat aut simile quippiam. Verum Hieronymus admonet rectius legi verbum prçsentis temporis, quod spiritus non desierit subministrare dotes suas: atq; ita sanè legit Ambrosius.

Et operatur virtutes.) Operatur, non ad spiritum, sed ad eum refertur q suppeditat. Eclipsim habet hic sermo, Subaudiendum enim, id facit. Est hoc idiomatis Hebraici.

Sicut scriptum est.) Scriptum est, redundat. Et Hieronymus legit, Sicut Abraham credidit Deo. Nec apparet aliter legisse Ambrosium, qui subiicit, Ostendit exemplo Abrahæ, qui pater fidei est & cæt. Exemplum igitur adduxit non scripturç testimoniū. Suffragabatur germanæ lectioni vterque codex Cōstantiensis.

Cognoscite ergo.) γινώσκετε ἄρα, id est, Scitis igitur. Atq; ita legit Diuus Hieronymus, Cognoscitis ergo, & huic consentiens Ambrosius, etiamsi Græca vox anceps est.

Prænunciauit Abrahę.) προευηγγελίσατο, id est Ante euangelizauit, vt exponendi gratia sic loquamur, Nam Euangelium Græcis sonat bonum ac lętū

nunci

nuncium. Proinde quod in Euãgelio Christi fuit exhibitum, id multò antè Euangelium promissum est Abrahæ, quod hic appellat præeuangelizauit.

Igitur qui ex fide sunt, benedicentur.) εὐλογοῦνται, id est, Benedicũtur pręsentis temporis. In promisso verbum erat futuri temporis εὐλογηθήσονται, hic præsentis. Scio parum esse Latinũ, benedicentur & benedicuntur, sed huiusmodi quędã vitari prorsus non possunt. Dici poterat, benedictionem consequentur. At ne sic quidem vitatum fuisset orationis vitium. Porrò Græcorum scholia cum sua scriptura consentiunt. Congruit huic verbum pręsentis temporis quod sequitur.

Bñdictio & maledictio Theologorũ vocabula.

Sub maledicto sunt.) ὑπὸ κατάραν, id est, Sub maledictione siue execratione. Quod commode reddi poterat, Maledictioni obnoxij sunt.

Maledictus omnis.) Locus est Deuteronomij cap. vigesimoseptimo.

Qui nõ permanserit.) ὃς οὐκ ἐμμένει .i. Qui nõ permanet, etiamsi id nihil ad sensum.

Quoniam autem.) ὅτι δὲ, id est, Quod autem Et sic legit Diuus Ambrosius. nam quoniam, hoc loco non quadrat.

Ex fide viuit.) Viuet, ζήσεται. Indicat Hieronymus & ita posse distingui: Iustus ex fide, deinde subdatur, viuet, vt sit sensus qui vere iustus est, nõ ex operibus legis, sed ex fide, is victurus est. Ex eiusdem interpretatione palàm est, illũ legisse viuet, nõ viuit.

De maledicto legis.) ἐκ τῆς κατάρας, id est, ex maledictione, vt legit Hieronymus in secundo dialogo aduersus Pelagianos, siue detestatione. Et rursum, Factus pro nobis maledictũ κατάρα, id est, Execratio. Maledictum Latinis significat conuiciũ.

Factus pro nobis maledictus.) κατάρα, id est,

 Male

Maledictum,vt habetur in vetustis exemplaribus,siue maledictio, aut execratio.sicuti pestilentem, pestē vocamus.

Maledictus omnis qui pendet in ligno.) Locus est Deuteronomij.xxi.capite.

Tamen hominis confirmatum testamentū.) ὅμως ἀνθρώπου.Quod reddi poterat, hominis licet testamentum, vt statim subaudias, multo magis id oportere fieri in Deo. Etiamsi video posse connecti cum eo quod præcessit, Secundum hominem loquor,hoc est, adferam exemplum rerum humanarū, quæ nullo pacto conferēdæ sunt cū rebus diuinis. Et tamen in humano testamento nemo quicquam rescindit aut immutat, tantum valet hominis decretū ac placitum.

Confirmatum testamentum nemo spernit.) κεκυρωμένην διαθήκην, οὐδεὶς ἀθετεῖ,id est,Confirmatum siue comprobatum testamentum, nemo reiicit aut rescindit.Nam verbum hoc ἀθετεῖ paulò superius vertit,abiicit. Ambrosius legit,confirmatū autoritate.Contrarium est illi ἀκυροῦν,quod est irritum facere & rescindere. Participium est à verbo de quo in proxima epistola. Confirmate in illo charitatem.

Aut superordinat.) ἐπιδιατάσσεται,id est,Adiungit & præter illud aliquid ordinat, hoc est,nec demit,nec addit,nec derogat,nec arrogat.

Quasi in multis.) ὡς. Melius hic quadrabat tanquam. Iam illud vel citra monitorem oportet esse notum,præpositionem in,vsurpari loco per, In semine tuo, per semen tuum. Semen autem vocat posteritatem.

Testamentum confirmatum à Deo.) διαθήκην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς Χριστόν,id est,Testa

mentum

mentum ante confirmatum à deo in Christum. In Christum additur apud Græcos, & item apud Ambrosium.

Non irritum facit.) οὐκ ἀκυροῖ, quod contrarium est illi κυρόω, quod non tam est comprobare, quàm cum autoritate decernere, et legitime transigere rem, vt deinde ratum sit, quod actum fuerit.

Per repromissionē donauit deus.) κεχάρισαι, verbum à χάρις dictum à gratia, quam Paulus vbiq; opponit operibus legis Mosaicę.

Quid igitur lex, propter transgressiones.) Augustinus in commentariis ita iubet distingui. Quid ergo? deinde subnectatur responsio, lex propter transgressores addita fuit. Atque hæc distinctio habebatur in vtroq; codice Constantiensi. Verum id retractat, putatq; satius esse distinguere, quemadmodum nos distinximus. Quid ergo lex? ac deinde sibi respondeat Paulus, propter transgressiones addita fuit. Hanc distinctionem didicit, vt arbitror, ex Græcis: Sic enim Theophylactus, τί οὖν ὁ νόμος.

Posita est.) προσετέθη, id est, Addita est, siue apposita est, nisi legas προετέθη, sed προσετέθη legit Theophylactus, nec indiligenter explicat. Non enim dixit positam, sed additam, ne quis existimaret hanc esse præcipuam, sed obiter adiunctam inter primam promissionem & euangelium.

Cui promiserat.) In quodam codice legi ὃ ἐπήγγελται, id est, Quod promissum fuit. In aliis erat ᾧ. Neq; enim opinor apud Græcos idem fieri in recto, quod in huiusmodi fit in obliquis, vt articulus postpositiuus congruat antecedenti, nō suo verbo, nisi quod Græcis dicuntur Euangelizari, quibus adfertur nuncius. Hoc sanè tropo idem erit sensus, siue legas ὃ siue ᾧ. Theophylactus legit ᾧ.

Mediator verbū peculiare sacris literis

In manu mediatoris.) μεσίτου. Fortassis & hæc vna est ex his dictionibus, quas ceu peculiares diuinæ scripturæ mutare non possumus, nisi placet conciliator, aut intercessor. Hic Hieronymus meminit hyperbati, & ordinē sermonis confusum ad hunc restituit modum, Lex posita est per angelos in manu mediatoris, propter transgressiones ordinata per angelos, donec veniret semen, cui repromissum erat.

Pædagogus noster fuit in Christo.) Melius hoc loco, In Christum, siue ad Christū, εἰς Χριστὸν. Atque ita legit Hieronymus, in secundo dialogo aduersus Pelagium. Pædagogus enim Græcis vile nomen est serui, cui committitur ad tempus cura pueri, ne quid per ætatem peccet, dictus à ducendo puero, quo magis quadrat quod sequitur, ad Christum.

Vt ex fide iustificemur.) Ambrosius legit Iustificaremur, ἵνα δικαιωθῶμεν.

Non est masculus neq; fœmina.) In cæteris vsus est coniunctione neq;, in hoc vltimo iugo vsus est καὶ &. quæ tamen coniunctio idē pollet, ἄρσεν καὶ θῆλυ. Admonet Hieronymus hic ἕλληνα, id est, Græcum pro ethnico poni.

Vnus, pro vnum

Omnes enim vos vnum estis.) Vnum legere videtur Hieronymus, Ambrosius & Augustinus. Cæterum Græci, vnus legunt genere masculino εἷς ἐστὲ, & interpretatur Theophylactus: siue qđ iam Christi formam simus induti, siue quod vnum corpus sumus, sub vno capite Christo. Ac mihi sanè nostra lectio magis probatur, nisi ꝙ magno consensu dissentiunt ab hac Grecorum exemplaria. Nec video tamen cur abhorreamus ab hoc tropo quo multi dicuntur vnus, quum nec vnum dicantur absque tropo, nec vnanimes.

Si autem vos Christi.) Hoc loco video veteres trifariam legisse, Diuus Hieronymus ad eum le-

git modum ad quem ſcriptum comperimus in Græcorum exemplaribus, εἰ δὲ ὑμεῖς Χριστοῦ .i. Quod ſi vos eſtis Chriſti. Diuus Auguſtinus hoc pacto legit, Omnes vos vnum eſtis in Chriſto Ieſu. deinde ſubiicit, quod ſi. vt hic interpoſita ſubdiſtinctione ſub audiatur, vos eſtis vnum in Chriſto, ac deinde inferatur, ergo ſemen Abrahæ eſtis. Porrò iam quod Auguſtinus putat ſubaudiendum, id Ambroſius explicat ad hunc legẽs modum. Si ergo vos vnum eſtis in Chriſto Ieſu, ergo ſemen Abrahæ eſtis.

EX CAPITE IIII.

Dico autem.) Hoc more Paulus loqui ſolet, quoties ingreditur interpretari quæ dixerit. Proinde dilucidius erat, Quod dico tale eſt, aut, Illud autem eſt, quod dico.

Hæres paruulus eſt.) νήπιος, id eſt, Puer ſiue infans, & ea ætate quę nondum ſapit. Latine tamen vertit interpres.

Nihil differt à ſeruo.) διαφέρει ambiguũ eſt. Nam ſignificat & antecellit. Verum hoc loco nihil refert. Imò ſeruo ſubiectus eſt.

Tutoribus & actoribus.) ἐπιτρόπους καὶ οἰκονόμους, id eſt, curatoribus & diſpẽſatoribus, hoc eſt, rei familiaris procuratoribus. Quanquam Hieronymus & Ambroſius, atq; item Auguſtinus legunt, ſub actoribus, pro οἰκονόμοις, qui adminiſtrant res minorum. Porrò pueris pupillis dabantur tutores, furioſis & adoleſcentibus, curatores, qui pro illis rem adminiſtrarent, licet exiſtimem hos & actores dici. Actor ambigua vox eſt, prior vox Græca dicta eſt à permiſſo arbitrio ſeu iure, poſterior à diſpenſatione rerum domeſticarum. ἐπίτροποι οἰκονόμοι

Præfinitum tempus.) προθεσμίας. Quæ vox ſignificat diem præſcriptum ad quem ius alicuius duraret, vltra quẽ nõ liceret agere. Tale eſt ius tutorũ.

Paruuli.) νήπιοι. De quo sæpius iã admonuim⁹

Sub elementis mundi eramus seruientes.) δεδουλωμένοι, id est, In seruitutẽ redacti. quod Ambrosius legit, subiecti, & referendum videtur ad, Sub elementa, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα. Quasi dicas, sub elemẽta in seruitutem redacti. Latina vox elementi anceps est, quemadmodum & στοιχεῖον apud Græcos, quæ declarat interim initium ac primordium rei nascentis, interim ipsas literas.

στοιχεῖα

Misit deus filium.) ἐξαπέστειλεν .i. Emisit, vel potius legauit, nempe cũ mandatis. Nam id proprie sonat Græca vox, aliud enim est πέμπειν.

Factum est ex muliere.) Prius factum est Græce γεννώμενον posterius γενόμενον, vt illud vertas natum, hoc factum est. Quanquam Græci codices non omnes distinguũt. Certe Theophylactus vtrobiq; legit γενόμενον. Atqui Augustinus libro de Trinitate & vnitate dei, cap. III. refert ad hunc modum: Misit deus filium suum, natũ ex muliere, factũ sub lege. Ac mox eiusdem operis, cap. sexto. Factum autem hic nihil aliud sonat, quàm subditum legi, quẽadmodum dicitur factus pallidus qui expalluit, ne q̃s hic frustra philosophetur de creatura.

Redimeret.) ἐξαγοράσῃ. Quod ad verbum sonat emercaretur, hoc est, dato pretio assereret in libertatem, quod dicas licet eximeret.

Vt adoptionem.) Græcis vnica dictio est υἱοθεσίαν. Quã interpres, quo plenius exprimeret, periphrasi reddidit, q̃ adoptio videatur latius patere.

Reciperemus.) ἀπολάβωμεν. Augustinus annotat reciperemus dictum non acciperemus, vt intelligamus restitui quod fuerat amissum. Id magis haberet locum, si Græce dixisset ἀναλάβωμεν.

Quo

Quoniam autẽ eſtis filii dei.) Redundat dei, iuxta conſtantem Græcorum lectionem, nec admodum ad ſenſum facit, tantum agit de conditione liberorum, licet refragentur omnes Latini quos ego viderim, excepto vetuſtiſſimo codice Donatiani.

In corda veſtra.) ἡμῶν, id eſt, noſtra, conſentiente cum Græcis vtroq; codice Conſtantienſi, Ambroſio & Hieronymo. Et ἀββᾶ ὁ πατήρ, Abba pater, non eſt ἀναδίπλωσις iuxta Hieronymũ, conſentiente & Auguſtino, & ni fallor, Ambroſio, ſed abba peregrinum eſt verbum, Hebræis Syriſq; commune, id interpretatur adiecto verbo Græco, q mos peculiaris eſt ſcripturæ diuinæ, vt Bartimæus, filius Timæi, in Euangelio: Aſer, diuitiæ, Thabita, dorcas, in Actis: & in Geneſi Meſech, vernaculus, aliaque his conſimilia.

Iam non eſt ſeruus.) Es, ſecundæ perſonæ, non tertiæ, εἶ. In nonnullis exemplaribus omnino non additur. Tantum eſt οὐκ ἔτι δοῦλος, vt ſubaudias eſt, aut es, ſi mauis. Et οὐκ ἔτι εἶ, id eſt Non deinde es, non amplius es.

Et hæres per deum.) Et hæres dei per Chriſtum καὶ κληρονόμος θεοῦ διὰ χριστοῦ. Hieronymus legit, Et hæres per Chriſtum, omiſſa mentione dei. Ambroſius & Auguſtinus legunt vt noſtra habet æditio. Mihi magis probatur quod legit Hierony. Porrò dei videtur additum ab interprete quopiam. Abſolutius enim erat hæres, ſi nihil addas vt opponatur ſeruo. Deniq; quod adiecit, per Chriſtũ, ſuo more fecit Paulus, qui ſic omnia dei beneficia vult ad nos à patre proficiſci, vt per Chriſtum filium ad nos veniant, velut inſitos Chriſto. Per quem adoptione & filij ſumus & hæredes.

Quum cognoueritis.) νῦν δὲ γνόντες .i. Nunc autem poſteaquàm cognouiſtis deum.

Imò

Imò cogniti sitis.) μᾶλλον δὲ, id est, Magis autem. Et ita legit Hieronymus. Quanquã magis, hoc loco correctionem habet verius q̃ comparationem.

πάλιν ἄνωθεν Quibus denuo.) Pro denuo, Græcis est πάλιν ἄνωθεν, id est, Rursum ab initio. Et ἀναδίπλωσις ad vehementiã facit. Nos vertimus iterũ ab integro.

Et tempora.) καιροὺς, id est, Opportunitates, Neque enim est χρόνους, Hæc autem ad festos Iudæorum dies pertinent, quibus hoc aut illud fas erat aut nefas.

Timeo ne.) φοβοῦμαι ὑμᾶς, id est, Timeo vos. Atque ita legit Ambrosius, & item Augustinus, nec secus habetur in peruetustis exemplaribus. Verti poterat, Timeo de vobis.

Fratres obsecro vos.) δέομαι ὑμῶν, id est, Rogo vos. Hęc vult diuus Hieronymus ad superiora referri ad hunc modũ: Fratres obsecro vos, sitis vt ego, quoniam ego vt vos, hoc est, abiicite superstitionem Iudaicam, quã videtis abiecisse me. Aut proficite ad meam perfectionem, quandoquidem ego memetipsum ad vestram infirmitatem inclinaui. Nam vt, mauult Valla quàm sicut, non solum hic, verum etiam in proximo loco.

Iam pridem.) Græcis est, prius πρότερον.

Tentationem vestram.) πειρασμόν μου, id est, Tentationem meam siue mei, imò meam, vt intelligas Paulum tentasse Galatas suo sermone humili & incondito.

Vbi est ergo.) τίς οὖν ἦν, id est, Quę ergo erat, Et ita legit Ambrosius. Cæterum beatitudo non est μακαριότης, sed μακαρισμός, quod magis sonat beatificationem, à verbo μακαρίζειν, quod est beatũ dicere, siue iudicare, id quod nõ obscure significat Diuus Hieronymus, Itidẽ exponit & Theophylactus,

μακαρισμός μακαριότης

lactus, nimirum de laude qua prædicabantur ab omnibus, quod essent φιλοδιδάσκαλοι.

Æmulātur vos.) ζηλοῦσιν ὑμᾶς. Ea vox quum Græcis diuersos habeat vsus, tamen hoc loco recte verteretur, diligunt siue affectant, siue ambiunt, & zelotypia laborant ergà vos, quod in fine subnotat & Hieronymus. Agit enim de quibusdam, qui sub prætextu amoris & studij erga Galatas, hoc agebant, vt illos pertraherent in seruitutem legis Mosaicę.

Sed excludere vos.) Græce est ἐγκλεῖσαι, id est, Includere. Quanquam Græci codices hic variant, quum in nonnullis sit ἐκκλεῖσαι Includere, legi inuoluere, excludere à libertate Christi. Theophylactus legit & interpretatur excludere ἐκβαλεῖν, Nam excluditur qui nō admittitur & excluditur qui eiicitur.

Vt illos æmulemini.) αὐτούς, vt se siue vt ipsos æmulemini.

Bonum autem æmulamini in bono.) καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ, id est, Bonum autem scilicet est, æmulari in bono semper. Bonum est alios imitari velle, sed nō in quauis re, verum in re bona. Et ad hunc modum legit Augustinus: Bonum autem est, ait, ęmulari in bono semper. Interpres legisse videtur καλὸν δὲ ζηλοῦσθε, vt extrema syllaba verbi desinat in epsilon. Nec sono vocis distingui possunt Gręcis æmulari & æmulamini. Quin & infinitum accipi poterat pro imperatiuo, ni additus esset articulus. Aliud autem declarat æmulari primo loco, q̄ duobus sequentibus, in quibus tamen non est simpliciter imitari, sed imitari cum admiratione studioq; insequendi. Nam id est quod paulò post dicit apertius, Sed vt in carne vestra glorientur.

Quum præsens sum apud vos.) Tametsi consentiunt omnes, tamen sermo Græcus anceps est, qui

& hunc ſenſum habere poteſt, μὴ μόνον ἐν τῷ παρεῖναί με πρὸς ὑμᾶς, nō ſolum in hoc quod adſum apud vos, quia dixit ante ἐν τῷ καλῷ. Honeſtum enim ſemper ſequendum eſt, etiamſi abſit is qui tradidit. Innuit enim ſuam abſentiā fuiſſe in cauſa, vt aliò delaberentur.

Vellem autem eſſe apud vos modo.) Modo, hoc loco pro nūc poſitum eſt ἄρτι. Nec eſt eſſe, ſed παρεῖναι, id eſt, Adeſſe.

Quoniam confundor in vobis.) ἀποροῦμαι, id eſt, Perplexus ſum ſiue indigus ſum, ſic enim explicat Diuus Hieronymus. Quanq̄ apud Græcos ἀπορεῖσθαι, eſt aliquoties hærere, & inopem eſſe conſilij. Sic erat affectus Paulus, vt neſciret, quid ageret cum Galatis, quos videbat omnino tendere ad ſeruitutem legis, et hoc magnis apoſtolis, vt putabatur, eò vocantibus. Cęterum vulgus nullum facit diſcrimen inter confuſionem, quę Gręcis σύγχυσις dicitur, & pudorem ſiue erubeſcentiam quæ αἰσχύνη dicitur, ſiue ἐντροπή. Sed aliud eſt pudere & erubeſcere, aliud animo turbatum eſſe, vt neſcias quid ſit agendum. Etiamſi nonnunquam detorqueatur ad vehementem pudorem, qui turbare ſolet animum, & tenebras offundere. Quanquā hoc ſanè loco verbum cōfundor belle explicat Græcā vocē ἀποροῦμαι.

ἀπορεῖσθαι

Legem nō legiſtis.) Auditis, eſt Gręce ἀκούετε. Habet autem tropus ſuam gratiam, quaſi lex ipſa loquatur, vetans ne poſthac ſeruetur. Itaq; hoc ipſo repugnabant legi, quod affectarent obſeruare legem.

Per allegoriā dicta.) ἀλληγορούμενα, id eſt, Quę per allegoriam dicuntur. Eſt autem allegoria, quum aliud dicitur, aliud ſignificatur. Auguſtinus libro de Trinitate, 15. cap. 9. teſtatur ſe legiſſe, quæ ſunt in allegoria,

goria. Et quoniam allegoria Græca vox sit, quosdam Latinos interpretes, Ita reddidisse, Quę sunt aliud ex alio significantia. Chrysostomus admonet Paulum abusum hac voce allegoria, pro typo & figura. Nam allegoria proprie est perpetua metaphora. Verum Apostolus hic veram historiam refert, quæ typus sit alterius.

Hæc enim sunt duo testamenta.) Chrysostomus quærit quid referat αὗται. Refert duas matres, ancillam Agar & liberam Saram, quarũ præcesserat mẽtio. Id mollius est in sermone Gręco, in quo testamentũ est fœminini generis διαθήκη. Et rursus sunt positum est pro significant.

Vnum quidem in monte.) A monte est Gręce ἀπὸ ὄρους. Et ita legunt & Hieronymus & Ambrosius. Neque secus habebat codex Donatiani. In altero Constantiensi nempe vetustiore manebat germana scriptura, in altero rasura testabatur operam deprauatoris. Quanquam locus hic multis modis deprauatus est. Porrò Græce sic habet, ἀπὸ ὄρους σινᾶ, εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν ἄγαρ. τὸ γὰρ ἄγαρ σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ ἀραβίᾳ, συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν ἱερουσαλὴμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς. ἡ δὲ ἄνω ἱερουσαλὴμ, ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν, id est, A monte Sina in seruitutem generans, quæ est Agar. Nam Agar, Sina mons est in Arabia, confinis est autẽ ei quæ nunc est Hierusalem, seruit autem cum filiis suis. Porrò quę sursum est Hierusalem libera est, quę est mater omnium nostrum. Admonẽt Græcorum scholia, cumq; his Theophylactus, montẽ Sina, Arabum lingua Agar appellari. Eundem autem esse montem, diuersis nominibus. Tametsi nihil huiusmodi meminit Hieronymus in huius epistolę commentariis. Augustinus & Ambrosius legunt, quod est Agar, non, quæ

Locus obscurus

quæ eſt. Tametſi vtraq́ lectio ſenſum eundem expri mit, quod relatiuū nomen inter duo intercedens ſubſtantiua, cum vtrouis ſolet congruere, præceſſit enim teſtamenta, & ſequitur nomen mulieris Agar. Niſi quod quum legimus quę eſt Agar, amphibolon eſt, an quę pertineat ad ſeruitutem. Etiamſi in hac lectione ſenſus ferè eodem recidit. Siquidem eſt, hoc loco poſitum eſt pro ſignificat, quod genus illud, Petra autem erat Chriſtus, annotāte Auguſtino locis aliquot. Perpuſillum enim refert, vtrum Agar typum habeat teſtamenti generātis in ſeruitutem legis, an ipſius ſeruitutis, quam habebat teſtamentum. Porrò illud generans, neceſſe vt ad teſtamentum referatur, quod ſignificatum fuiſſe vult in typo Agar. Deinde quod ſequitur, τὸ γὰρ ἄγαρ, non ad ancillam, ſed ad montem pertinet, quod vel ex ipſo genere deprehēditur, quod mons apud Græcos neutri generis ſit. Ambroſius videtur Græcum genus reliquiſſe, quum ait, In ſeruitutem generans, quod eſt Agar: niſi quis vocem relatiuam malit ad ſermonis contextum pertinere, quod eſt videlicet generare in ſeruitutē. Huius enim rei typum gerebat Agar, ſiue ancilla, ſiue mons ab ancilla ſortitus nomen. Cęterum quod addit, Quę nunc eſt Hieruſalem, huc pertinet, quod olim ea ciuitas aliis nominibus fuerit appellata, primum Iebus, deinde Salem, deinde Hieruſalem, velut ex vtriſq́ compoſito vocabulo, poſtremo Ælia. Nec mirum videri debet, ſi vulgaris vſus pro Iebuſſalem dixit Hieruſalem, quum Salem verterit in Solymam, & Hieruſalem in Hieroſolymam.

Hieruſalem multis dicta nominibus.

Qui coniunctus eſt ei quæ nunc eſt Hieruſ.) συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν ἱερουσαλὴμ, pro coniunctus eſt, nos vertimus confinis eſt. Nā hoc verbo vſus eſt Diuus Hieronymus hunc enarrans locum. Nec obſtat, quod Sina mōs itinere multorum dierum diſſitus eſt à monte Sion. Paulus enim hic non metitur ſpatium inter-

interualli, sed confert similitudinem allegoriæ. Nam quæ inter se similitudine quapiam respondent, vicina & cōfinia dicūtur, quod Paulus Græce dixit συστοιχεῖν, quasi dicas in eadem esse serie. Vnde & grammatici στοιχεῖα vocant literas, quod serie quadam sibi iungantur, philosophi rerum elementa στοιχεῖα vocant, puta terram, aquam, aërem & ignem, quod horum vnum quodq; suo consistat ordine. Item versus στίχοι dicuntur, & acies ordine compositæ στίχαι vocantur, quę voces aliæq; similes deriuantur à verbo στείχειν, quod est ordine progredi, siue in serie stare. Mons autem Sina tametsi longo interuallo disiunctus est ab Hierosolymis, tamen hac similitudine illi cōtiguus est, quod quemadmodum in Sina primū lex est prodita, magnis terroribus, ita in monte Sion eadem lex est promulgata, & ad alienigenas etiam propagata, iuxta vaticinium, De Sion exibit lex, & verbū domini de Hierusalem. Illud autem hoc loco agit Apostolus, vt ostendat legem absq; gratia terrorem incutere minis & præceptis. Cogi vero metu seruile est. Iudæi itaque qui vacui charitate, legem iuxta literā ac ritus externos obseruabant, quanquam à monte Sina migrauerant Hierosolymam; tamen à seruili conditione non degenerabant, tanquam filij Agar, non Saræ. Diuus Chrysostomus συστοιχεῖ interpretatur γειτνιάζει καὶ ἅπτεται, id est, vicinus est & contiguus: idem dilucidius interpretatur Theophylactus, addens viciniam hanc non esse loci sed similitudinis. Et glossa quę dicitur ordinaria, coniunctus verbo exponit similis. Qui collegit scholia in omnes Pauli epistolas, ita scribit in hunc locum, Ex qualitatibus locorum vult intelligi diuersitatem testamentorum. Is quisquis fuit sensisse videtur Sina typum esse veteris testamenti, Hierusalem noui. Hoc si recipimus quomodo dicuntur

συστοιχεῖ. Mihi Paulus æquare videtur Iudæos Arabes et Hierosolymitanos, quod vtrique pariter ser uirent legi, & ad synagogam pertinerent, non ad ec clesiam. Hierosolymę vero terrenæ, quam non discer nit à monte Sina, opponit cœlestem Hierosolymam, quæ est ecclesia.

Lætare sterilis quæ non paris.) Testimonium adductum est, ex Esaiæ cap. 54.

Cum filio liberæ.) Hieronymus legit, Cum fi lio meo Isaac. Atque ita sanè legitur Genesis capite vi gesimoprimo. Ad eundem modũ legit Ambrosius. Quo magis admiror vndè hæc scriptura in Græcorũ ac nostros codices inuaserit. Theophylacti contex tus cum nostra vulgata lectione cõsentit. Chrysostó mus legit quemadmodum Latini: nec refert ad sen sum. Apostolus pro persona Saræ, supposuit personã scripturæ, quo plus esset ponderis, sensumque reddidit ad caussam quam tractat commodum.

Qua libertate nos Christus.) Græca sic habẽt, τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ᾗ χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, καὶ μὴ, id est, Libertate igitur, qua Christus nos libe rauit state, &c. vt libertate ad sequẽtia pertineat, non ad superiora. Tametsi Hieronymus secus vertit, ac se cus legũt Ambrosius et Augustinus, hinc nouum ser monis caput ordientes. State igitur &c. Mecum haud obscure facit Chrysostom⁹ ac Theophylactus, στή κετε verbum etiam interiecto commentario se parans ab iis quę sequuntur, Nec interpres hoc muta re potuit. Ad sensum haud magnopere refert.

EX CAPITE QVINTO.

Contineri.) μὴ ἐνέχεσθε. id est, Obnoxij sitis, aut implicemini seu illaqueemini.

Circuncidenti se.) περιτεμνομένῳ, id est, Qui circunciditur.

Euacua-

Euacuati estis à Christo.) κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ χριστοῦ. Hanc vocem interpres constanter ita vertit, quum significet aliquid aboleri & irritum ociosumq; fieri, ac velut antiquari. Idem est cum eo quod paulò superius dixit, nihil Christus vobis proderit. Si addicitis vos legi Mosi, Christus vobis est antiquatus & ociosus. Hieronymus indicat hanc vocem καταργεῖσθαι, non recte verti ab interprete, quum sit potius in opere cessare. ἀργός enim ociosus est, velut ἄεργος. vnde dictum est καταργεῖσθαι.

Per charitatem operatur.) Hic operãs, significat, quæ vim suam occultã exerceat in nobis, quod proprium est spiritus. Sentitur enim vis, quum ipse nusquam appareat. Nam legem vult parũ efficacem videri contra fidem efficacem. ἐνεργουμένη, quod agens rectius verti poterat.

Quis vos fascinauit.) ἀνέκοψεν. Quod Hieronymus & Ambrosius vertunt, impediuit. Certe in codice Donatiani scriptum comperi fascinauit. Iam quod superius cap. 3. vertit nõ credere, hic vertit non obedire. Imò Hieronymus hic admonet, totum hoc, non obedire veritati, non inueniri in vetustis codicibus. etiamsi Græci codices hoc errore sunt confusi. Quanquam autem hoc loco nihil interest inter Græcos codices & Latinos, nisi quod illi legunt impediuit, non fascinauit, tamen ne hic quidem multum ad sensum facit addita particula. Sẽsus enim plenus erat, Bene currebatis, quis interrupit cursum vestrum.

Nemini consenseritis.) Et hãc particulam velut adiectitiã, præterit Hieronymus, quũ nec in Græcis reperiatur codicibus, nec apud vllum illorum qui commentaria scripserint in Paulum. Certe in codice Donatiani non addebatur, nec in vtroq; Constantiensi. Et tamen propemodũ addiuinare licet Ambrosium hanc particulam addidisse.

Persuasio hæc nõ est &c.) Gręcis nec est hęc, nec vestra, vt legit Augustinus, sed duntaxat ἡ πεισμονὴ, id est, Persuasio. Quanquam sensus nõ admodũ pugnat, nisi quod hic significat persuasionem non obtemperantium, sed persuadentium, vt referatur ad superiorem interrogationem. Quis vos impediuit bene currentes? Nempè quorundam persuasio auocantium vos ad Mosaicas ceremonias, quę persuasio non est profecta à Christo, qui aliò vos vocauit, nimirum ad spiritualia.

φύραμα massa Totam massam corrũpit.) ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ, id est, Totam conspersionem fermentat, sic enim vertit Diuus Hieronymus in commẽtariis, palàm damnans ac reiiciens verbum massæ. Nec tamen reddit caussam, cur reiiciat, nec abstinet ab vsu vocis damnatę, in interpretatione. Neq; tamen negari potest, massam esse vocem Latinam, etiamsi conspersio in hoc sensu reperitur apud Columellam, & magis exprimit vocem Græcam φύραμα. Pro corrumpit Hieronymus legit fermentat. Est enim Græce ζυμοῖ. Siquidem nõ protinus corrumpitur, quod afficitur fermẽto. Nam Christus suam doctrinã comparat fermento in farinam abdito.

φρονεῖν Nihil aliud sapietis.) φρονήσετε. Melius Ambrosius, qui legit sentietis, hoc est, nõ eritis in alia sententia, & non cogitabitis de nouando vitę instituto. Nam id est, nihil aliud, nihil diuersum, nihil nouum. Quemadmodum dicimus aliud ab illo.

Quicunq; est ille.) ὅς ἂν ᾖ, id est, Quicunq; fuerit, siue sit. Atq; ita legit D. Ambrosius.

Ergo euacuatum est scandalum.) ἄρα κατήργηται, id est, Ergo cessauit. vt non inueleganter exponit Diuus Hieronymus, quod vulgo vocant cassatum. Admonet autem & hic Græcam vocem rectius

ctius exprimere Pauli mentem quàm Latinam. Caſſatur enim quod deſiit habere vigorem.

Vtinam abſcindantur.) Vtinam & abſcindantur, addita copula καὶ ἀποκόψονται, id eſt, Amputentur etiam ſiue reſecentur. Eſt nonnihil emphaſeos in coniunctione, non ſolum iudicentur, ſed etiam anathema fiant, penitus reſecti à veſtro cõſortio. Aut qui vos volunt circuncidi, ipſi prorſus execentur, vt Paulus imprecetur exectionem totius membri, qui docerent circunciſionem. Attingit hunc ſenſum Ambroſius & item Theophylactus, ſequutus Chryſoſtomũ. Auguſtinus ex maledictione facit benedictionem, ſic interpretans: Quaſi Paulus precetur pſeudapoſtolis, non vt circuncidantur, ſed abſcindantur, hoc eſt, ſpadones fiant propter regnum cœlorum: ſic enim futurum, vt deſinant prędicare Iudaicam circunciſionem.

Qui vos conturbat.) οἱ ἀναστατοῦντες, id eſt, Qui vos à ſtatu demouent. Vnde Ambroſius legit, Hi qui vos ſubuertunt. Nos vertimus, qui vos labefactant. Reſpexit enim ad id quod dixerat ſtate. Labefactatur autẽ quod à ſtatu ſuo dimouetur. Annotat vocis huius emphaſim diligẽter Theophylactus, Sed ante hunc Chryſoſtomus.

In occaſionem detis carnis.) Detis, verbum apud Græcos non habetur. Et carni, dandi caſu profertur, nõ carnis, paterno. Et ſubaudiendum eſt detis, vt admonet diuus Hieronymus, aut aliud accommodatius. Theophylactus ſubaudiendũ putat ἔχωμεν, id eſt, habeamus. Certe vt modo dixi, teſtatur Hieronymus, verbum detis additum ab interprete, non poſitum à Paulo. Et neſcio quid gratiæ peculiaris habet hæc apoſiopeſis, in deterrẽdis iis quos nolis offendere.

Sed per charitatem ſpiritus.) Spiritus in Græcis codicibus non habetur, nec in Hieronymo, nec in

Augustino,tantū apud Ambrosium legere memini, qui sic etiā interpretatur,vt sit quod opponat carni.

Dilectio proximi

Diliges proximum tuum.)Græci habēt ἐν τῷ ἀγαπήσεις.id est,Nempe in hoc,Diliges proximū &c.vnde & nos ita vertimus.

Dico autem in Christo.)In Christo,non additum est apud Græcos,nec apud Hieronymum,nec apud Ambrosium,ne in vetustissimo quidem exemplari Paulino,suffragabatur vterque codex ecclesiæ Constantiensis,tantū est,Dico autem,spiritu ambulate.Sic enim indicat quorsum tēdat totus hic sermo.

Et desideria.)Desiderium est Græce ἐπιθυμίαν.Ambrosius legit concupiscentiam carnis nō perficietis,tametsi id nihil ad sententiam.

Hæc enim sibi inuicem.) Apud Græcos pro enim est δὲ,autem,ταῦτα δὲ,hæc autem, Quanquam id quidem ad sensum haud magni refert.

Quæ sunt.)In plerisq; huiusmodi recēsendis, Latina nonnihil à Græcis discrepant,librariorum opinor obliuione. Hæc Græce sic habent, μοιχεία, πορνεία,ἀκαθαρσία,ἀσέλγεια,εἰδωλολατρεία,φαρμακεία,ἔχθραι,ἔρις,ζῆλοι,θυμοὶ, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις,φθόνοι,φόνοι,μέθαι,κῶμοι, id est,Adulterium,scortatio,immūdicia,lasciuia, idolorum cultus, veneficium,simultates,lis,æmulationes,irę,cōtentiones,factiones,sectę,inuidię,cędes,ebrietates,comessationes.Ita legit et Chrysostomus,nisi quod primo loco refert πορνείαν.Cæterum iucundam illam vocum allusionem,quę est in φθόνοι & φόνοι,interpres ne potuit quidem reddere. Nec sua gratia caret asyndeton,& homœoptota.

Non consequentur.) οὐ κληρονομήσουσιν. pro quo Hieronymus,possidebūt.Et expressius Ambrosius;Regni dei hæreditatem non consequentur.

Patien-

Patientia.) μακροθυμία, id est, Longanimitas, seu lenitas animi. Nam patientia frequentius corporis q̃ animi dicitur. Etiamsi Diuus Hieronymus putat nihil interesse: Ambrosius vertit lenitatem. Et hic catalogus fructuum spiritus apud Græcos sic habet, ἀγάπη, χαρά, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια, id est, Charitas, gaudiũ, pax, lenitas animi, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, temperantia.

Qui autem sunt Christi carnem suam.) Hoc loco Origenes omissa vna coniunctione δὲ, totã variat sententiam, legens ad hunc modum, κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος, οἱ τοῦ χριστοῦ τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι, καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις, id est, Aduersus huiusmodi non est lex, q Christi carnem crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis. vt intelligas, non eos esse Christi, qui carnẽ suam crucifixerunt, sed aduersus eos non esse legem, qui Christi carnem in se crucifixerunt cum vitiis &c. Nam Christi carnem cum laude crucifigi in piis hominibus, in quibus domiti sunt carnis affectus, sed male recrucifigi, quod Græci dicunt ἀνασταυροῦσθαι ab iis qui redeunt ad pristinam vitam, post Christum semel acceptum. Verum exemplaria Græca refragantur huic lectioni, etiãsi Hieronymo probatur Origenis sententia. Diuus Ambrosius legisse videtur ad hunc modum, οἱ δὲ χριστοὶ &c. vt Christi nominandi casu sit, numero multitudinis, non paterni. Addit enim eos vocari christos, id est, vnctos, qui Christo deuoti sint.

Cum vitiis & concupiscentiis.) παθήματα, id est, Passiones, siue vt legit Augustinus, affectus. Aduersus Manichæos de Genesi, pro affectus ponit perturbationes. In epistola XXXIX. legit, Cum passionibus & desideriis, tametsi ea videtur Paulini. Quãquam oĩs cruciatus aut morbus, etiã corporis potest παθή-ματα

vocari πάθημα, & idcirco addidit, ἐπιθυμίαις, quod proprium est animi cupiditatibus, quemadmodum indicauit & Hieronymus.

EX CAPITE VI.

Spiritu & ambulemus.) καὶ στοιχῶμεν, quod Valla corrigit, contenti simus: verum hoc magis ad sententiam Pauli facit, quàm ad vocem Græcam, στοιχῶμεν quę significat ordine suo incedere: vt intelligas, contineamus nos intra spiritum, nec respiciamus legē. Actio motus quidam est velut animantis. At motus ab eodē proficiscitur vnde vita, quod si vita nobis contigit è spiritu euangelico, non ex lege, secundum eundē agamus. Neque video quid Vallā mouerit, nisi forte legit στέργωμεν pro στοιχῶμεν. Etiamsi non me clam est ad Vallæ sententiā interpretari Theophylactū, στοιχῶμεν ἀντὶ τοῦ ἀρκεσθῶμεν. Diuus Augustinus legit, Spiritu viuimus, spiritu & sectemur, neque secus interpretatur quàm legit. Ad quem modum qui vertit, legit στοχῶμεν. vnde στοχάζω quod significat ad scopum oculum intēdere. Cæterū hoc verbum στοιχῶ apud Græcos πολύσημον est, sed tamen ab ordine directoque cursu ductum, vnde et στίχοι versus, & στοιχεῖα elementa siue literæ: ab eodem venit στοχάζω.

Inanis gloriæ cupidi.) Græcis vna dictio est κενόδοξοι, id est, Inaniter gloriosi etc. aut vt legit Ambrosius, Inanem gloriam sectantes.

Si præoccupatus.) προληφθῇ, id est, Occupatus, hoc est, præuentus antequam potuerit cauere. Quibus verbis excludit omnino destinatam maliciā, & peccandi voluntatem.

Huiusmodi instruite.) καταρτίζετε .i. instaurate, reficite, siue sarcite. Suspicor interpretē vertisse instaurate, id scribam vertisse in instruite, Hieronymus

mus enarrans caput Ezechielis decimumsextum refert, perficite huiuscemodi.

Considerans teipsum.) Mire mutauit repente numerum, σκοπῶν σεαυτὸν, magis ad sensum respiciens, quàm ad verborum ordinem. Non tamen abs re mutauit subito numerum, quod singularis numerus magis idoneus ad compellendam vniuscuiusque conscientiam. Porrò durius erat dicere omnibus considerate vosipsos, ne & vos tentemini. Et mira cautione semper hoc agit Paulus, ne quid offendat eos, quos studet corrigere. Admonet autem Theophylactus additum σύ, vt eos commonefaceret humanæ fragilitatis. Siquidē hoc dictū non solū ptinet ad Galatas, sed peculiariter vnumquēq; mortalē appellat. Et hanc ob caussam mutatus est numerus.

Alter alterius onera.) ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε. Latinius reddidit Ambrosius, atq; item Augustinus, sermone de verbis domini vigesimoprio, Inuicem onera vestra portate, citante ad eundē modum & alâs vtroq;. Verti poterat & ad hunc modū: Alij vicissim aliorum onera baiulate. Nam alter alterius, de duobus dicitur Latinius.

Et sic adimplebitis.) καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε. i. Et sic adimplete. Interpres legit ἀναπληρώσετε, nec magnopere refert ad sensum. Rursum rediit ad numerum multitudinis. Quanq; Græca vox magis sonat readimplete, hoc est denuo adimplete, quasi dicat, quod alterius delicto diminutum fuit in legis obseruatione, id aliorum farciat charitas. Annotauit diligenter huius vocis emphasim Chrysostomus.

Si quis existimet se.) Græce paulo secus habet, εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τι. i. Si enim videtur aliquis esse aliquid, vt subaudias sibi. Et verbū seducit apud Græcos cōposita vox est φρεναπατᾷ. id est, Mentē seducit, & mentem suam decipit, vt ex- φρεναπατᾶν.

 ponit

ponit diuus Hieronymus. Est autem perniciosissimũ fallendi genus, vbi quis imponit sibi.

Et sic in semetipso.) καὶ τότε .i. Et tunc, vt legit Ambrosius. Nec additur Tantum apud Græcos plerosq;. licet in nonnullis addatur μόνον. Præterea quod Græcis est, εἰς σεαυτὸν .i. In seipsum, mox item, καὶ οὐκ εἰς τὸν ἕτερον .i. Et non alium, fortassis rectius transtulisset, apud seipsum, & non apud aliũ. Quanquam haud me fugit huius præpositionis ancipitem esse naturam. Chrysostomus interpretatur, εἰς ἕτερον κατὰ ἑτέρου, hoc est, aduersus alium.

Vnusquisque onus suum portabit.) φορτίον. Quod Ambrosius legit sarcinam. Et portabit est βαστάσει, quod est bajulorum proprie.

Communicet autem qui.) Grece non est verbo, sed verbũ accusandi casu, τὸν λόγον, Quanq̃ accipi potest p synecdochen, vt subaudias κατὰ præpositionem. Aut ita dixit catechizatur verbum, sicut nos dicimus, docetur grammaticam. Ambrosius Græcam vocem expressit ad hunc modum, ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον, hoc est, Qui verbum dei audiens est. Nam catechizare est tradere mysteria religionis Christianæ. Illud autem, In omnibus bonis, ad communicet referendum est, non ad catechizat. Laurẽtius Valla ita vertendum putat, Communicet qui docetur verbum, cum eo qui ipsum docet in omnibus bonis. Illud addam de meo, posse λόγον hoc loco accipi pro ratione: vt intelligamus Paulum admonere, vt ratio dati & accepti constet inter eum qui religionem tradidit, & eum q accepit, sed ita demum, si qui tradidit, syncere tradidit: alioqui iniquam fore permutationem, si pro perperã tradita religionis doctrina, reponatur beneficium. Atq; adeo addidit In omnibus bonis, repetens quod

supe

ſuperius dixit, Bonum eſt æmulari in bono ſemper. Aduerſus illos autẽ qui ad gloriã & quæſtum inſyncere tradebant Chriſtũ, obiicit quod ſequitur. Deus nõ irridetur. Id ſenſiſſe videtur Ambroſius, aſſcribẽs, In malis diſſentiendum ab illis, vt magis lex nobis dux ſit quàm homo. Theophylactus interpretatur de munificentia catechumenorum in catechiſtas, & huic conſentiens Hieronymus.

Non irridetur.) οὐ μυκτηρίζεται. Quod proprie eſt ſcommate ridere & ſubſannare, naſoq; ſuſpendere. Siquidem Græci μυκτῆρα naſum vocant.

Quæ enim ſeminauerit.) Græcis eſt ſingulari numero. Quod enim ſeminauerit homo, hoc & metet. Itaq; legit Ambroſius, & itẽ d. Auguſtinus.

In carne.) Græce eſt, εἰς σάρκα. i. In carnẽ, quẽ admodum mox, εἰς τὸ πνεῦμα. i. In ſpiritum. tam etſi præpoſitio εἰς varie vſurpatur.

Metet corruptionem.) θερίσει φθορὰν. i. Metet corruptelam, hoc eſt, periturum fructum. nã huic opponit vitam æternam. Caro mortalis, fructus habet itẽ mortales. Spiritus æternus fructus habet immortales. Siquidem aliâs quoq; ἄφθαρτον transfert immortalẽ, & ἀφθαρσίαν immortalitatem.

Deficiamus, & deficientes.) Apud Græcos diuerſa ſunt verba. Nam deficiamus eſt, ἐκκακῶμεν, deficiẽtes, ἐκλυόμενοι. i. Defatigati. Ambroſius legit, infatigabiles, vt tẽpus quoq; participij redderet. Tertullianus pro ne deficiamus legit, ne tedeat

Ad omnes.) Potius, Erga omnes.

Qualibus literis.) πηλίκοις. i. Qualibus. ſed ita vt magnitudinẽ & admirationem ſignificet. Hic magis ad affectum Pauli refertur, cui hæc res adeo fuerit cordi, vt non grauatus ſit ſuapte manu ſuper ea ſcribere. Fatetur Hierony. vocẽ Græcã πηλίκοις,

magni

magnitudinē ſignificare potiꝰ q̄ qualitatē. Quod idē in Pſalm. notauit Hilarius, Origenē opinor ſequutus. Nam Gręca vox magnitudinē ſonat, Latina non itē Tametſi Diuus Hilarius magnitudinem refert nō ad formam elementorum, vt Hieronymus, ſed ſublimitatem ſenſuum, vtrunqꝫ mihi ſanè videtur coactius. Imò Gręci literas numero multitudinis & vnam vocant epiſtolam, quemadmodum & nos. Igitur Apoſtolus vt oſtenderet, quantopere ſibi hæc res eſſet cordi, Videtis, inquit, q̄ grandem epiſtolam, mea ipſius manu ſcripſi, iam enim finierat epiſtolam. Nam in cæteris ſolet dūtaxat ſubſcribere, Mea manu Pauli. Nec eſt quod quenquam offendat datiuus γράμμασι, non γράμματα. Vt enim loquimur multis & multa, ita ſcribimus paucis & pauca. Mecū facit Ambroſius, qui ex hoc loco colligit hanc epiſtolam eſſe holographam. Auguſtinus legit, Vidiſtis, qualibus literis vobis ſcripſi, quaſi Paulus manus agnitę admoneat, ne per alios fictis epiſtolis decipiantur. Theophylactus Chryſoſtomum ſequutus, fatetur ex hoc loco colligi hanc epiſtolam, Pauli manu ſcriptam fuiſſe.

Volunt placere in carne.) εὐπροσωπῆσαι, hoc eſt, Iuxta faciem placere. Nam hinc Græca vox compoſita eſt, & hoc in carne.

Tantum vt crucis Chriſti perſequutionē nō.) Græcè ſic habet, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διώκωνται, id eſt, Ne cruce Chriſti perſequantur. vt perſequantē, paſſiue accipias, hoc eſt, Ne crux Chriſti adducat illis perſequutionem. Apud Ambroſium non additur Tantum, etiamſi additur apud Auguſtinum. Supplēdum eſt aliquid, quo ſermo reddatur abſolutus. Tantum hoc agunt, vt fugiant inuidiam crucis CHRISTI.

Legem cuſtodiunt.) Ipſi, deeſt, αὐτοί, quod addit & Ambroſius. Hieronymus legit, Hi, quaſi gręcè legerit οὗτοι.

Abſit

Absit gloriari.) Absit vt glorier, siue ne contingat gloriari.

Et quicunq; hanc regulam sequuti fuerint.) Ὁ' ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσι. Idem verbũ qđ superius vertit Ambulemus, στοιχῶμεν, hoc est, Quicunq; ad hanc incedent regulam.

Et super Israel Dei.) τὸν ἰσραήλ, vt intelligas virum aut populum. Et addit Dei, propter synagogam satanæ.

De cætero.) τοῦ λοιποῦ. Nõ est τὸ λοιπόν, quod aliâs vertit superest, aut quod reliquum est, Siquidẽ hic magis loqui videtur de quæstionibus q̃ de tẽpore, vt subaudias περί, περὶ λοιποῦ. Tradidi quicquid erat tradendum, hoc firmum esse volo, nec patiar rursus in dubium vocari.

Nemo mihi molestus sit.) κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω, id est, Labores mihi nullus exhibeat. Et ad hunc modum vertit & exponit Diuus Hieronymus. Augustinus legit, Nemo laborem mihi præstet, haud tamen dissimulans in plerisq; codicibus haberi scriptũ, Nemo mihi molestus sit, libro de prędestinatione sanctorum, in ipso statim initio.

Stigmata.) Græca vox est, significat autẽ notam impressam. Solent autem serui notari à dominis, ne quis alienus illos pro suis posset asserere. Sẽtit igitur se certas habere notas, quod sit seruus Iesu Christi pro quo tã multa passus fuerat. Toties cæsus virgis, toties lapidatus, toties obiectus bestiis, toties coniectus in vincula: ex his omnibus sibi parat autoritatem aduersus pseudapostolos. Illi gloriabantur in cicatricibus circuncisorum, Paulus in suo corpore circunferebat notas crucis Christi. Tali igitur doctori potius credẽdum, quâm delicatis magistris, qui in alieno vulnere gloriantur.

στίγματα Pauli.

Annotationum in Epistolam ad Galatas, FINIS.

IN EPISTOLAM PAVLI AD EPHESIOS ANNOTAtiones [redacted].

EX CAPITE PRIMO.

IDem in hac epistola Pauli feruor, eadē profunditas, idē oīno spiritus ac pectus. verū nō alibi sermo hyperbatis, anapodotis, aliisq; incōmoditatibus molestior, siue id interpretis fuit, quo fuit vsus in hac, siue sensuū sublimitatem, sermonis facultas nō est assequuta. Certè stilus tantum dissonat à cæteris Pauli epistolis, vt alterius videri possit, nisi pectus atque indoles Paulinę mētis hāc prorsus illi vindicaret.

Qui sunt Ephesi.) τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ. Quod potest & in secunda legi persona, Qui estis Ephesi. Est autem Ephesus metropolis Asię, quæ proprie minor dicitur.

Gratia vobis & pax.) Hieronymus admonet gratiam & pacem pariter referri ad vtrunq;, patrem videlicet & filium, posse tamen sic accipi, vt gratia referatur ad patrem, pax ad filium, vt gratia patris intelligatur in eo, quod filium pro salute nostra dignatus est mittere. Pax autem filij in eo, quod per ipsum patri reconciliati sumus. Huius cogitationis occasionē prębuit Hieronymo, quod ibi mox sequitur, In laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto. Certum est enim hunc sermonem ad patrem pertinere.

Benedictus Deus.) Bifariam potest distingui, Benedictus Deus, vt hactenus sit diastole, deinde separatim adiiciatur, Et pater Domini nostri Iesu Christi. Aut coniunctim, Deus & pater Domini nostri Iesu Christi. Pater, quia genuit. Deus Iesu, secundum assump

sumptum hominem. Id annotauit Hieronymus.

In cœlestibus in Christo.) ἐν τοῖς ἐπουρανίοις χριστῷ, id est, In cœlestibus siue supercœlestibus Christo: vt sit Christo datiui casus. Ambrosius omittit hanc particulam, In Christo. Hieronymus legit in Christo. Si legis, Benedixit nos Christo, sensus erit, Benedixit nos in gloriam Christi. Si in Christo, sensus erit, Per fidem Christi conferri nobis hanc benedictionem. Atque in hunc sensum interpretatur Theophylactus, Nam is legit ἐν χριστῷ Ἰησοῦ.

Ante mundi constitutionem.) πρὸ καταβολῆς Quæ vox ita sonat, quasi dicas, Ante iacta fundamenta mundi. Sic admonet & Diuus Hieronymus, idque verbis compluribus. καταβολή

Et immaculati.) ἀμώμους. Quod magis inculpatos, siue irreprehensibiles, quàm immaculatos significat. Momos enim Græcis reprehensio est, siue Deus reprehensionis.

In charitate.) Hæc verba referri possunt ad superiora, vt intelligas nos inculpatos esse, & electos in charitate: vel ad ea quæ sequuntur, vt accipias nos prædestinatos in charitate. Quanquam Græci codices annectunt hæc superioribus. Et hoc annotauit Diuus Hieronymus.

Qui prædestinauit nos.) προορίσας. Hierony. & Ambrosius legunt, In charitate prædestinans nos. Verum illud Prædestinans apud Græcos præteriti temporis est, quasi si genus verbi mutari poterat, dixisset Prædestinatos siue præfinitos. Atque hoc sanè loco vere verbum est prædestinandi, de quo in Epistola ad Romanos nonnihil attigimus. D. Hieronymus hoc putat interesse inter ὁρίζειν, & προορίζειν, quod prius illud tribuatur iis, quæ nunquam non fuerint, hoc posterius iis, quæ cum aliquando non fuerint, dein-

de

de cœperint esse: de quibus si quid decretum aut cogitatum fuerit priusquam essent, prædestinatio est. Rursum si quid de Domino Iesu Christo, qui nunquã nõ fuit cum patre, neque vnquam eum vt esset volũtas paterna præcessit, destinatio est. Vnde in Epistola ad Romanos de filio Dei loquens, ὁρισθέντος dixit,

ὁρίζειν non προορισθέντος.

προορίζειν In adoptionem filiorum.) Græcis vna vox, υἱοθεσίαν. qua significant eam adoptionem, qua quis in filij locum adoptatur: Nam & nepotes ac neptes adoptantur.

In ipsum.) εἰς αὐτὸν, id est, In sese, vt ad patrẽ fiat reciprocatio: quanquàm potest & ad Christũ referri, sed coactius. Nam per adoptionẽ efficimur fratres Iesu Christi, non filij, iuxta mystici sermonis proprietatem, sed filij dei patris, velut insiti corpori Christi, & vnum cum illo effecti.

Secundum propositum.) κατὰ τὴν εὐδοκίαν. id est, Secundum placitum, aut potius secundum beneplacitum. Hieronymus putat vocem esse nouam, & à Septuaginta fictam, quo possent explicare quod est apud Hebræos רָצוֹן Rason. Porrò εὐδοκίαν proprie

εὐδοκία. dici, vbi quid non solum placuit, sed etiam recte placuit. Nam placent, & quę non recte placent. Ambrosius legit, Secundum placitum voluntatis.

In laudem gloriæ gratiæ suæ.) Quidam codices perperam addunt coniunctionem, Glorię & gratiæ suæ, quum sit δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, id est, Gloriæ gratiæ suæ, vt intelligas laudari gloriam gratiæ diuinæ. Atq; ita sanè legit Hieronymus. Ambrosius legit, In laudem claritatis suæ: omissa mentione gratiæ. Nam pro δόξα reddidit claritatis; & tamẽ in enarrando meminit gratiæ. Δόξαν vertere solet maiestatem, ac potentiæ magis conuenit maiestas

hic

hic eam tribuit gratiæ. Mirabilior enim Deus apparuit in redimendo homine q̄ in creando.

In qua gratificauit.) ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν. Et gratificauit hic ſonat, gratos ſiue charos reddidit, ἐχαρίτωσεν: vnde participium eſt, κεχαριτωμένη Μαρία. Quod quum illic verterit gratia plena, hic vertere debuerat, gratia impleuit. Nā gratificare vox eſt Latinis auribus inſolens, gratificari eſt in gratiam alterius aliquid facere.

In dilecto filio ſuo.) Filio ſuo apud Græcos et apud Hieronymum non adduntur, ἐν τῷ ἠγαπημένῳ, id eſt, In eo qui dilectus eſt: neq; enim hic eſt ἀγαπητός. Ambroſius legit, vt vulgata habet æditio, & omnino ſentit de filio. Verum eum maluit ſignare nomine dilecti, vt intelligeres nos amari à Deo, non ex noſtris meritis, ſed ob amorem, quo filium proſequitur pater, cui nos fratres eſſe voluit. Annotauit hoc diligenter Hieronymus non eſſe dictum dilecto filio, Quid enim magni, ſi pater diligit filium? neque dilecto pro omnibus, ſed abſolutè dilecto in omnibus, ac præ omnibus, et ſine quo nemo diligitur cæterorum.

In remiſſionem peccatorum.) In, præpoſitio, nec eſt apud Græcos, nec apud Ambroſiū, nec apud Hieronymum, ſed oportet annectere caſum accuſatiuum per appoſitionem exponentem. Exponēs enim quæ ſit illa redemptio, ſubiecit Remiſſionem peccatorum. Nā hæc ſeruitus, vnde redemit nos Chriſtus. Suffragabatur hic vterq; codex Conſtantienſis.

In nobis.) εἰς ὑμᾶς, id eſt, In nos.

In omni ſapientia & prudentia.) Hęc vel ad ſuperiora poſſunt referri, vel ad ſequentia: vt ſit ſenſus Quam affatim effudit in nos in omni ſapientia & prudentia, ſiue notum faciens nobis myſterium in omni

Mmm ſapi-

ſapientia & prudentia. Hieronymus poſteriorē hanc diſtinctionem ſequitur.

Vt notum faceret.) γνωρίσας ἡμῖν, id eſt, Patefacto ſiue notificato nobis myſterio. Interpres & D. Ambroſius, opinor, legit, γνωρίσαι. Hieronymus legit, Notum faciens, vt intelligas participium eſſe. Quanquam eſt præteriti temporis. Quod dicam, etiamſi non admodum pertinet ad ſenſum, tamen haud eſt meo iudicio negligendum. Videntur mihi cæteri parum animaduertiſſe, quod legitur in Græcorum codicibus: habent enim ad hunc modum, ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει, γνωρίσας ἡμῖν. Verbum ἐπερίσσευσεν hoc loco poſitum eſt tranſitiue, hoc eſt, Exuberare fecit: alioqui participiū γνωρίσας non habet vnde pendeat. Verti poterat in hunc modum, De qua vbertim impartiuit nobis patefacto nobis myſterio &c. Certè palàm eſt Chryſoſtomum ac Theophylactum ita ſenſiſſe, qui ἐπερίσσευσεν interpretans, ſubiicit, τοῦτ' ἔστιν ἀφθόνως ἐξέχεεν. id eſt, Ampliter effudit. Gemino augmēto auxit gratiæ magnitudinem, quum πλοῦτον nominat, & addit non ἔδωκε, ſed ἐπερίσσευσεν.

ἐπερίσσευσεν transitiuè.

Sacramentum.) Hoc loco myſterium ſignificat, μυστήριον, & Græca voce vtitur Ambroſius. Myſterium autem Græcis dicitur res arcana, neque vulgo efferenda. Quod quidem deinde tranſlatū eſt ad res ſacras, quas potiſſimum ſilentio veneramur. Hic ſentit diuinam voluntatem de gentibus ad fidē vocandis ſuperioribus ſeculis incognitā fuiſſe mundo, Iudæis exiſtimantibus hoc promiſſum ad ſe proprie pertinere, at nunc quod latebat, innotuiſſe.

Secundum beneplacitum eius.) Hieronymus legit, Secundum beneplacitum, ſiue iuxta placitum ſuum, κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ.

Quod proposuit in eo.) Si legas ἐν αὐτῷ, alpha aspirato, significat in seipso. Si mauis ἐν αὐτῷ, prima vocali tenui, refertur ad filiũ, in quo pater proposuit nos sibi gratificare. Atque hanc sententiam sequuntur interpretes magno consensu. Hieronymus indicat differentiam inter προορισμὸν & πρόθεσιν, hoc est, inter prędestinationẽ & propositionem siue propositum, quod illud pertineat ad ea quæ multò antè definimus in animo, q̃ fiant: hoc quum iã vicina est machinatio, vt penè cogitationẽ sequatur effectus.

αὐτὸς, αὐτὸς.

In dispensatione.) εἰς οἰκονομίαν. id est, In dispensationem.

Instaurare.) ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est, Recapitulari, hoc est, Vt in summam conferrentur. Nam oratores vocant ἀνακεφαλαίωσιν, id est, Recapitulationem, quũ ea quæ sparsim, ac fusius dicta sunt, summatim repetuntur, & simul iudici renouantur. Diuus Hieronymus legit, Recapitulare, putátque rectè verbum hoc à Latinis vsurpari posse, & miratur quamobrem in Latinis codicibus magis habeatur Instaurare, q̃ recapitulare. Sunt, quorum est Theophylactus & Chrysostomus, qui interpretantur ἀνακεφαλαίωσιν, vt Christus fieret & angelorum & hominũ & Iudæorum & gentium caput. Id quod cõuenit iis, quę paulò post sequuntur: Et ipsum dedit caput. Atq; adeò gręca vox ita sonat, q̃si dicas, ad caput reuocare.

Recapitulari.

Quæ in terra sunt.) τάτε ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, id est, Et quę in cœlis sunt, & quæ in terra. Quod additur in Gręcis codicib⁹ ἐν αὐτῷ, id est, In ipso, nec apud Ambrosiũ reperio, nec apud Diuum Hieronymum. Ne apud Theophylactum quidem aut Chrysostomũ, certè quod attinet ad enarrationẽ illorum. Nam in contextu addit Theophyl.

Et magis quadrabat in eodem, q̃ in ipso: nam Græca vox anceps est, vt intelligas in vno & eodem cōprehendi vniuersa, et vniuersam omniū rerum summam ad vnum Christum reuocari, & in vno semel esse qđ per partes à multis ante petebatr. Nisi mauis per eundem, vt respondeat ad id quod sequitur, In quo &c. siue per quem, vt sit sensus. Per eundem instaurata omnia, per quem nos quoque sumus adsciti in sortem & communionem.

Sorte vocati sumus.) ἐκληρώθημεν, id est, Sorte electi sumus. Significat Hieronymus, verbum hoc partim à sorte, partim ab hæreditate dici, qđ κλῆρος ambiguū sit, Ambrosius legit, Sortiti sumus, hoc est, In sortē & partem hęreditatis sumus adsciti. In libello ad virgines legit, Sorte constituti sumus.

Secundum propositum.) Non est Gręcis εὐδοκίαν, sed πρόθεσιν.

Qui operatur oīa.) τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος Græca vox magis sonat, Eius cuius vi & virtute fiūt omnia, hoc est, omnia agētis ac moderantis: atq; hoc pacto nos vertimus.

Qui ante speramus.) προηλπικότας. i. Qui ante sperastis. Hoc Diuus Hieronymus refert ad pręscientiam diuinam, in qua sperauimus & antequā mundus conderetur, videlicet motus hac præpositione, πρό. Theophylactus aliò refert. Speramus iam nunc quæ nobis contingent in futuro seculo: aut sperare cœpimus, pridem quum in Christum crederemus. Ambrosius huc deflectit, vt pertineat ad Apostolos, qui in Iudaismo quoque versantes, tamen spē habebant in Christo, quem ex Prophetarum oraculis expectabant. Id sequitur Tertullianus libro aduersus Marcionē quinto, legens interim præsperauimus pro antesperauimus.

In quo & vos quum audissetis.) ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς

ἀκούσαντες τὸν λόγον,id eſt, In quo & vos qui audiſtis verbum. Diuus Hieronymus non inelegantер legit in quo & vos audito verbo veritatis. Illud admonendum apud Gręcos in nonnullis codicibus,primã eſſe perſonam nos,non ſecundam,vos. Etiamſi ſecus legiſſe videntur Ambroſius & Hieronymus, vt ex illorum interpretatione licet coniicere.

Euangelij ſalutis.) Græcis per appoſitionem adiungitur Euangelium, ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας τὸ εὐαγγέλιον,id eſt,Qui audiſtis ſermonem veritatis, quod eſt Euangelium ſalutis.

In quo & credentes.) Credentes, apud Græcos præteriti tẽporis eſt,πιστεύσαντες,id eſt,Poſtquam credidiſtis,vel quia credidiſtis,ſiue accepta fide aut fideles facti.

Signati eſtis.) ἐσφραγίσθητε. Quod ſignificat, Obſignati eſtis,quemadmodum tabulas obſignamus in pactis:quia poſtea ſequitur de arrabone,vt oſtẽdat ſpem eſſe certam.

Qui eſt pignus.) ἀῤῥαβὼν,id eſt,Arrabo.Atque ita mauult legi Diuus Hieronymus, exiſtimans non idem ſonare Latinis arrabonem,& pignus:quod pignus dari ſoleat creditori, donec ſoluatur debita pecunia, arrabo ceu ſignum ſit & obligamentum futuræ poſſeſſionis. Pignus datur in mutuo, Arrabo in contractu vendentis & ementis, quo firma ſit obligatio. Quod ſi tanta eſt arra quam Deus dat ſuis,quanta erit res ipſa quam præſtabit ſuo tempore?& ἀῤῥαβῶνα appellant & Gręci,pignus ἐνέχυρον,ſiue hypothecam. Et qui,non Chriſtum refert, ſed ſpiritũ, hoc eſt,qui ſpiritus eſt arrabo.

In redemptionem acquiſitionis.) εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως,id eſt,In redemptionem

acquisitionis siue possessionis, vt legit Hieronymus. Vulgata æditio habebat, In redemptionem adoptionis.

Audiens fidem.) ἀκούσας.i. Audita fide vestra

Cesso gratias agēs.) Græcam figurā vertit: dicendum erat Latinè, Nō cesso gratias agere: atq; ita legit Hieronymus. Ambrosius legit, Gratias agendo.

Memoriam vestri.) Potius mentionem vestri μνείαν ὑμῶν, quandoquidem orantes, cum Deo colloquimur.

Deus Domini nostri.) ὁ Θεὸς τ̃ κυρίου ἡμῶν. Hic palàm est patrem vocari Deum Iesu Christi, quod in aliis erat ambiguum.

Cognoscere, Agnoscere.

In agnitionem.) ἐν ἐπιγνώσει, id est, In agnitione: quemadmodum legit Ambrosius: atq; item Hieronymus, annotans emphasin vocis agnitionis, qua agnoscimus olim cognita, sed quæ nosse desierimus aliquandiu, quum γνῶσις sit eorum quę prius incognita nosse cœperimus.

Illuminatos oculos.) Totus hic sermonis cōtextus parum cohæret. Sed putat Hieronymus lectionis ordinem, ad hunc modum reddi posse: Audiens fidem vestram in Domino Iesu, & in omnes sanctos eius, vidénsque excellentiam fidei vestræ in Dominū & in omnes sanctos eius, non cesso gratias agere, & memoriam vestri facere in orationibus meis, vt Domini nostri Iesu Christi Deus pater, pater autem gloriæ, det vobis spiritum sapientiæ & reuelationis. Porrò quod sequitur, illuminatos oculos cordis vestri, ita per hyperbaton reddi posse putat, Quapropter & ego audiens fidem vestram in Domino Iesu, in agnitionem eius, illuminatos oculos cordis vestri, non cesso gratias agere pro vobis, memoriā vestri facere in orationibus meis, vt deus Domini nostri I E S V Christi, pater gloriæ, det vobis spiritum sapientiæ &

Ordo hyperbati.

reuela-

reuelationis &c. At Ambrosius, Illuminatos oculos, refert ad verbũ det. Addit enim de suo, illuminatos habere oculos. Mirum autẽ quur Chrysostomus ac Theophylactus hic nullum senserint scrupulum.

Cordis vestri.) διανοίας ὑμῶν. i. Mẽtis vestrę.

Supereminẽs magnitudo.) τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος, id est, Sublimis magnitudo, vt Hieronymus. Excelsa magnitudo, vt legit Ambrosius.

Operationem potentię virtutis eius.) κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, id est, secundum efficaciam, seu vim potentię fortitudinis, siue roboris eius: nam est energia. Ac mox repetit ἐνήργησεν: quod nos vertimus, Exercuit, nõ vt voluimus, quod aiunt, sed vt potuimus.

Suscitans eum.) ἐγείρας αὐτὸν. i. Suscitato eo.

Et constituẽs.) καὶ ἐκάθισεν. i. Sedere fecit. Hieronymus legit, Sedere eum faciens, Ambrosius, Collocauit. Nam Græca vox aliâs neutralem aliâs transitiuam habet significationem.

Et virtutem & dominationẽ.) Virtus hic est δύναμις, nõ ἀρετή: et dominatio est κυριότης, quod autoritatẽ sonat ac ius possidentis. Atq; id magis exprimit Latinis dominiũ, q̃ dominatio. Neq; enim de angelis loquitur tantum, sed in genere de vniuersis.

Sub pedibus.) ὑπὸ τοὺς πόδας. i. Sub pedes.

Super omnem ecclesiam.) ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ, id est, Super omnia ecclesiæ: vt ecclesiæ sit datiui casus, non genitiui, hoc est, Dedit illum vt sit caput ecclesiæ, præpositus vniuersis. Atq; ita legit Hieronymus in commentariis, consentiens cum Græcis: & si secus Ambrosius videatur legisse. Theophylactus enarrans, aperte declarat se legisse, quemadmodum nos ædidimus, addens sic CHRISTVM esse caput ecclesiæ, vt non solum excellat membra

ſua, verumetiam vniuerſa condita in cœlo & in terra. In eundem ſenſum Chryſoſtomus, ſed bifariã: ſuper omnia ſimpliciter, vt accipiamus Chriſtũ omnibus viſibilibus & intelligibilibus creaturis eſſe ſuperiorem: aut hoc eſſe ſupra omnia quæ nobis fecit pater quod tale caput dedit eccleſię. Nobiſcum faciebat vetuſtior codex Conſtantienſis, in quo nullo raſuræ veſtigio ſcriptum erat, ſuper omnia eccleſiæ.

Et plenitudo.) Et, coniunctio non eſt in Græcis codicibus. Nec addebatur in vetuſtiſſimo codice S. Donatiani. ſuffragabatur vterq; codex Conſtantienſis. Et τὸ πλήρωμα videtur accuſandi caſu legendum, vt referatur ad Chriſtum. Ad quod faciunt ea quæ ſequuntur.

Qui omnia in omnibus adimpletur.) τὸ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου, id eſt, Plenitudo, ſiue impletio eius qui oĩa in omnibus implet, ſiue impletur: nam participium eſt verbi medij. Et vtroq; modo videtur interpretari d. Hieronymus, vt intelligas corpus, hoc eſt, fideles eſſe conſummationem ipſius Chriſti, qui eſt caput, qui ita adimpletur, vt ſit omnia in omnibus: aut ita implet, vt omnia ſit omnibus, quę nũc in ſingulos, alia in alios ſparſa ſunt. Verum ſi accipias paſſiue πληρουμένου accipi poteſt τὰ πάντα, id eſt, In omnibus: vt ſubaudias præpoſitionẽ κατὰ, vt ſit ſenſus, Chriſtum per oĩa adimpleri in omnibus corporis ſui membris ſimul collectis. Et in hunc ſenſum interpretantur Chryſoſtomus ac Theophylactus, vt πλήρωμα ſit eccleſia, & πληρουμένου paſſiue ponatur.

EX CAPITE II.

Et vos conuiuificauit.) Verbum conuiuificauit, hoc loco non inuenio in Græco codice, nec apud Hieronymum, nec Ambroſium, nec in vetuſto codice S. Donatiani, nec in vtroq; Conſtantienſi,

enſi, vnde miror, quomodo in vulgatos libros irrepſerit: niſi forte ſumptum eſt ex cõmentatione Thomæ Aquinatis, aut Hieronymi qui ſermonem huius loci ordinans, putat conuiuificauit eſſe ſubaudiendũ quaſi bis poſitum ſit, propter hyperbaton prolixius. Sic enim loquitur, Et vos quum mortui eſſetis delictis & peccatis veſtris, conuiuificauit Chriſto deus qui diues eſt in miſericordia, propter multam charitatem ſuam qua dilexit nos, & quũ eſſetis mortui delictis in quibus aliquando ambulauimus, ſecundũ ſeculũ mundi huius, ſecundũ principẽ poteſtatis aëris, ſpiritus qui nũc operatur in filiis diffidẽtię, in quibus & nos omnes conuerſati ſumus aliquando in deſideriis carnis noſtræ, facientes voluntates carnis & mentiũ, & eramus natura filij iræ, conuiuificauit nos Chriſto: vt ἀπὸ κοινοῦ ſubaudiatur, quaſi bis dictũ & nos. Conuiuificauit nos Chriſto. Ita Hieronymus. Quod igitur erat ſubaudiẽdum, aliquis adiecit in contextũ. Hyperbati longioris ambitum ipſe correxit apoſtolus dicens. Deus autem qui diues eſt &c. Cæterum accuſatiuus vos, referri poterat ad verbum ſuperius dedit, Dedit illum caput, vos membra: ſed vero propius eſt huc repetendum ex hyperbato.

Quũ eſſetis mortui delictis & peccatis.) Dubitari poſſet, datiui ſint, an ablatiui, quaſi dicas, Tibi mortuus ſum: tametſi diuus Hieronymus ita videtur accipere, quaſi Græcis ſit datiuus inſtrumenti, hoc eſt, Mortui per peccatum. Quod hic vertit Delictum, Græce eſt παράπτωμα: quod Hieronymus exiſtimat, eſſe primũ illũ lapſum ad peccandum. Nam peccatum, eſt Græce ἁμαρτία, quod grauius eſſe putat, cûm ad ipſum facinus peruentum eſt.

Peccatis veſtris.) Veſtris, redundat, iuxta Græcorum exemplaria. Loquitur enim in genere de peccatis, quę mortem adferunt omnibus. Noue dixit mortui peccatis, quum aliâs vocet mortuos peccato,

in quibus extinctum est peccatũ. Hic mortui dicunt peccatis, quos occidit peccatum. Porrò hoc magis redundat pronomẽ vestris, quod sequitur, in quibus aliquando ambulastis.

Potestatis aërishuius spiritus.) κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος τοῦ πνεύματος. Bifariã accipi potest, vt per appositionem cohæreat aer cum spiritu. Potestatis aëris, qui quidem est spiritus. Atque vt sic accipiamus, inuitat articulus τοῦ, τοῦ πνεύματος. Sic enim per articulum solent interpretari Græci. Verum obstrepit nonnihil quod sequitur τοῦ ἐνεργοῦντος. Nec enim hic aer agit quicquã in filiis inobediẽtiæ, sed instigatio diaboli. Proinde præstiterit ita legere, Iuxta principem, cui ius & potestas est aëris, & spiritus, illius qui agit in filiis diffidentiæ: vt aërem intelligas hanc infimam orbis partẽ, in qua sola regnat ille, non veluti dominus, cũ Christus dominus sit omniũ, sed vt tyrannus, & non nisi nostro vitio potens: Deinde spiritum accipias affectũ mundanum, diuersum ab illo cœlesti spiritu Christi, nihil amantis nisi cœlestia: & vtrunque genitiuum aëris & spiritus, referas ad tertium qui præcessit, potestatis, quæ quidem hic non est, δύναμις, sed ἐξουσία, vt ius & autoritatem intelligamus. Cæterũ huius, pronomen interpres addidit de suo, cũ non sit apud Græcos, ne apud Hieronymũ quidem, quanquã ante præcessit mundi huius, κόσμου τούτου.

Filij diffidentię idioma Hebræorum.

In filios diffidentiæ.) ἐν υἱοῖς ἀπειθείας, id est, In filiis inobedientiæ, siue immorigeris, aut vt vertit Cyprianus, contumacibus. Est enim filiorũ propriũ, esse dicto audientes, ac morigeros parentibus. De tropo iam sæpius admonuimus, Filij inobedientiæ, pro Filiis inobedientibus, vt paulo ante Pater gloriæ, pro Pater gloriosus.

Facientes voluntatem.) θελήματα, id est, Voluntates: nam affectus varij sunt.

Et cogitationum.) καὶ τῶν διανοιῶν. Hieronymus magis videtur probare, Et mentium, distinguens peccata carnis & mentium, quod illa sint crassiora, veluti libido, gula, ebrietas: hæc animi magis, velut hęresis. Ambrosius legit Consiliorum.

Natura filii iræ.) φύσει. Pro quo quidam verterant Omnino, vt indicat Hieronymus, quod Græca vox sit ambigua. Et Theophylactus admonet, Natura positum, pro vere ac proprie. Quemadmodum dicimus hominem natura miserum, qui sic est addictus miseriæ, vt nolit effugere, si possit. Chrysostomus addit sicut ex homine natus nihil aliud est quàm homo, ita nos nihil aliud quàm filij iræ. Mihi videtur naturam opposuisse gratiæ, quia paulo post sequitur, Gratia salui facti estis. Ira erat nostræ naturę siue natiuitatis. Salus erat gratiæ, & ob id Christo imputanda, non nobisipsis.

Propter nimiam.) διὰ πολλὴν, id est, Propter multam: & ita legit Hieronymus ac Ambrosius. Alioqui nimium dicitur, quod sit immodicum.

Et quum essemus.) καὶ ὄντας, id est, Etiam quũ essemus, vt cõiunctio quę apud Latinos & Græcos geminã vim habet, non copulet, sed exaggeret. Vk,C

Mortui peccatis.) Vitasset ambiguitatem, si dixisset, Mortui per peccata: nam alioqui Paulus vocat mortuos peccato, qui iam non peccant, quemadmodum paulò ante admonuimus.

Conuiuificauit nos in Christo.) Neque Nos, pronomẽ, neq; In, prępositio, est in Gręcis codicibus, tantũ est συνεζωοποίησε τῷ χριστῷ .i. Cõuiuificauit Christo, vt intelligas nos vnà cũ Christo reuixisse. Ita refert Augustinus lib. aduersus Faustũ. 11. cap. 8. in libris manu descriptis. Retinebat germanã lectionẽ

exem

exemplar vetuſtius Cōſtātienſe,deletis manu non recenti,duabus vocibus,nos & cuius. Nam In,præpoſitio in neutro addebatur.

Cuius gratia.)Neq; Cuius,additū eſt,ſed tantum,χάριτι ἐστὲ σεσωσμένοι,id eſt,Gratia ſalui facti eſtis.Et ita legit Diuus Hieronymus,vt hæc particula,ceu per parentheſim interſeratur, quod palám admonuit Theophylactus.Cæterū ordinem ſermonis hoc in loco,quoniam videtur perturbatus,Hieronymus reſtituit ad hunc modum:Et vos quum mortui eſſetis delictis,& peccatis veſtris, conuiuificauit Chriſto deus , qui diues eſt in miſericordia,propter multam charitatem qua dilexit nos,miſertus eſt noſtri.Et quum eſſemus mortui delictis,in quibus aliquando ambulauimus ſecundum ſeculum mundi huius,ſecundum principem poteſtatis aëris ſpiritus,qui nunc operatur in filiis diffidentiæ,in quibus & nos omnes conuerſati ſumus aliquando in deſideriis carnis noſtrę,facientes voluntates carnis et mentium,et eramus natura filij iræ,conuiuificauit nos Chriſto:vt bis repetas,Conuiuificauit nos,& tollas coniunctionem cauſalem.Deus enim. Nam ita legiſſe videtur Hieronymus ὁ γὰρ θεός,quod hanc putet vel ab imperitis librariis adiectā,vel ab ipſo Paulo propter imperitiam Græcanici ſermonis additam,quū in pleriſque ſit δὲ,id eſt,autem.Quanquam vtraq; coniunctio facit,quo minus abſoluatur ſuperior orationis pars,Quum eſſetis &c.Verum opinor Paulum addidiſſe coniunctionem δὲ,aduerſatiuam, vt redderet contrariā partem ſuperioribus,hoc eſt,conuiuificatos eſſe,ei quod eſt,Mortuos eſſe peccatis:& quoniam intermiſcuerat multa,velut ad nouum orationis caput addidit præpoſitionem. Melius autem erat,ſi dixiſſet interpres, nihilominus deus conuiuificauit.Annotandū & hoc,quod in hoc ſermone Paulus ſubinde variat perſonam,nunc illos compellans

ſecun-

secunda persona, nunc seipsum illis admiscens.

Et conresuscitauit & consedere fecit.) συνήγειρε & συνεκάθισεν, id est, Pariter cum illo suscitauit, simulque cum illo sedere fecit.

In bonitate.) ἐν χρηστότητι. Quod Augustinus libro aduersus Faustum vndecimo vertit, In benignitate. Significat enim dei erga nos clementiam lenitatemque.

Gratia enim.) Enim, non additur in nonnullis Græcorum codicibus, sicut nec paulò inferius, Dei enim donum. Enim non additur, quanquam ita legit Ambrosius.

Ipsius enim sumus factura.) ποίημα. Ambrosius legit, Figmentū, velut aliquid è materia factum. Atque ita nos verteramus, quod factura vox videretur parū Latina, sed ab amicis eruditis admoniti, mutauimus Figmentum in opus.

In operibus bonis.) ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς, id est, Ad opera bona.

Quæ præparauit deus.) οἷς, id est, Quibus, ad homines arbitror referendum. Tametsi iuxta Græcanici sermonis proprietatē, & ad opera referri potest, vt datiuus Græcus in accusatiuum vertatur, quemadmodum legit Ambrosius, Quæ præparauit deus, & item Hieronymus. *οἷς pro ἃ*

Ab ea quæ dicitur circuncisio.) ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς, id est, Ab ipsis Iudæis, nam Græca lucidiora sunt. Populus Hebræorū ob membrum genitale præsectum circuncisio vocabatur, cęteri pręputium dicebantur, sed duntaxat Iudæis, quibus vt illud cognomen erat honorificum, ita hoc ignominiosum. Et manufacta, referēdum est ad circuncisionem, non ad carnem.

Qui eratis.) Legendum, Quia eratis, aut quoniam, vt legunt Ambrosius Græcis consentiens &

Hiero-

Hieronymus, suffragāte vtroq; Constātiensi. ὅτι ἦτε, vt sit iterata cōiūctio, quasi posuisset, Quod, inquam, eratis.

Alienati à conuersatione.) τῆς πολιτείας. id est, A ciuilitate, siue à re publica Israel, siue Israelis.

Et hospites testamentorum.) καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν, id est, Peregrini, siue extrarij, à pactis siue testamentis. Allusit enim ad rempublicam, cuius modo meminerat. Vnde hospites vocat, alienos à iure ciuium, Et testamentorū promissionis dixit, iuxta idioma Hebræorum. Cæterum Ambrosius addit pronomen, legens, Promissionis eorum.

Et sine deo.) ἄθεοι. Qui nullum credunt esse deum.

In hoc mūdo.) Hoc, redundat: nisi quod opinor interpretē voluisse reddere vim articuli τῷ.

Et medium parietem maceriæ soluens inimicitias.] Græci ita distinguunt, vt accusatiuus inimicitias, referatur ad inferius participium καταργήσας. Quanquam vtroq; potest referri, ad λύσας quod pręcessit, & ad καταργήσας quod sequitur, vt inimicitiam, appositiue cohæreat cum medium parietem, aut cum, Legem mandatorum. Et cum ὁ ποιήσας verterit in verbum, mutandum erat & alterum λύσας, id est, Qui soluit, aut Soluto pariete. Rursum Græce est, τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ, quasi dicas, Interstitium septi siue sepis. Et apud comicum, Mitio iubet maceriam dirui, vt fiat vna domus. Id ergo quod dirimit ædes ab ædibus μεσότοιχον vocat. Nec tamen male vertit interpres, nisi quod sermo non caret amphibologia. Siquidem medium parietem ferit, qui mediam partem percutit.

Decretis euacuans.) In, præpositio omissa, to

tum

tum ſubuertit ſenſum, quaſi decretis aboleuerit legē: imò aboleuit legem ſitam in præceptis ac decretis. Si Græcis eſſet additus articulus τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν τὸν ἐν δόγμασι, nullus ſupererat ſcrupulus: nunc ſermo habet amphibologiā, Nam ἐν δόγμασιν referri poteſt ad præcedentia, ſimul & ad ſequentia; Si ad præcedentia, ſenſus erit, abrogauit legem præceptorum ſitam in decretis, Si ad ſequentia, ſenſus erit, antiquauit legem præceptorum ceremonialium, per dogmata Euangelica, vt ἐν præpoſitio poſita ſit vice per. Hoc ſequutus videtur interpres, qui prępoſitionē, vt nobis ſuperuacuam omiſit.

Et duos condat.) Hic eſt, Crearet, ſiue pararet κτίσῃ, velut explicans ſententiam.

In vno nouo homine.) In vnum nouum hominem, eſt Græce, εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον. Atque ita refert Auguſtinus libro aduerſus Fauſtum. 22. cap. 89. ſuffragabatur exēplar vtrunque Conſtantienſe. Cæterum quod eſt Græce ἀποκαταλλάξῃ, Latinè verſum recōciliet, Auguſtinus vertit, Commutaret. Qui ſic vertit, legiſſe videtur ἀλλάξῃ.

Inimicitias in ſemetipſo.) ἐν αὐτῷ. Hieronymus legit, In ea, vt referatur ad crucem, non ad Chriſtum. Siquidem & crux apud Græcos maſculini generis eſt. Verum ſi reciprocum eſſet, id eſt, In ſeipſo, haberet α aſpiratum, ἐν αὑτῷ. Quanquam ne id quidem à Græcis ſcriptoribus obſeruatur: Poſtremo ſecus legit Ambroſius.

Et pacem iis qui prope.) Et pacem, non repetitur Græcis.

Habemus acceſſum.) προσαγωγὴν, id eſt, Aditum ſiue introductionem: veluti quum quis introducitur ad conſpectum principis.

Hoſpi-

Hospites & aduenę.) ξένοι καὶ πάροικοι, id est Peregrini & incolæ, siue accolæ, hoc est, qui aliunde commigrarunt in alienam ciuitatem. Augustinus aliquoties legit pro Aduenę, Inquilini.

Sed estis ciues.) ἀλλὰ συμπολῖται, id est, Conciues, vt verbum verbo reddatur.

Superædificati super fundamentum apostolorum & prophetarum.] Hanc particulam & prophetarum eraserant Marcionitę, nimirum odio veteris testamenti.

Angulari lapide.) Græcis vnica vox est, ἀκρογωνιαίου, qua significatur summus lapis in angulo ædificij, qui solet esse validissimus. Est autem ablatiuus absolute positus, veluti si dicas, In qua structura Christus summus est in angulo lapis. & ob id Augustinus adducẽs hunc locũ in enarratione Psalmi. 81. addit Existente, dilucide magis quàm Latinè. Rursus aduersus Faustum libro duodecimo, capite vigesimoquarto.

In ipso summo angulari lapide Christo Iesu.) Et hic ablatiuus ponitur absolute, ac si dicas, Christo duce, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Ἰησοῦ χριστοῦ, id est, Ipso Iesu Christo ente summo lapide angulari.

Constructa.) Gręce significantius, συναρμολογουμένη, id est, Coagmentata, siue commissa, siue coaptata. Hieronymus legit Compaginata, Ambrosius, Compacta. Nec significat omnem structurã hoc angulari lapide compactam esse, sed quæcunque illo lapide connectatur, eam surgere in templum domini. Est enim participium præsentis temporis, συναρμολογουμένη. Quanquam πᾶσα verti poterat, Tota structura, vt non quamuis intelligas, sed integram. Atque ita interpretatur Theophylactus.

In spiritu sancto.) Sancto, redũdat iuxta Græca &

ca & Ambrosium,atq; item Hieronymum:quorum & interpretatio declarat quid legerint.Spiritũ enim opponit aduersus carnalem Iudaismũ,quẽ nusquam non insectatur Paulus.

EX CAPITE TERTIO.

Vinctus Christi Iesu.)Vinctus nomẽ est Grę cis δέσμιος:& ob id mollius cohæret cũ genitiuo Iesu Christi.

Dispensationem gratiæ.) οἰκονομίαν, id est, Dispensationem,siue administrationem.

Data est mihi in vobis.) εἰς ὑμᾶς,id est,In vos. Hunc quoque locum ἀνακολουθόν, Hieronymus reddit ad hunc modum,Huius rei gratia ego Paulus vinctus Iesu Christi,& vinctus pro vobis qui estis ex gentibus,cognoui mysterium,vt vobis quoq; illud traderem,sicut in hac eadem epistola paulò ante sum loquutus.Debetis autem audire dispensationem gratię dei,quę data est mihi in vobis,qui estis ex gentibus,pro quibus & vinctus sum Iesu Christi.Poterat & hoc pacto tolli sermonis imperfecti incommodum,si subaudias verbũ substantiuum,sum,Ego Paulus vinctus sum Iesu Christi.

Notum factum mihi est.) ἐγνώρισέ μοι,id est, Notum mihi fecit mysteriũ,quod rursum interpres vertit Sacramentum.

Sicut supra scripsi.) καθὼς προέγραψα,id est, Sicut ante scripsi,vt Ambrosius.Præscripsi legit Diuus Hieronymus.

In breui.) ἐν ὀλίγῳ, id est,In modico,legit Hieronymus et Ambrosius.Significat enim se paucis de his scripsisse,vt Græca exponunt scholia.Potest esse sensus & hic:Quemadmodũ scripsi paulò ante.Meminit enim de his qui procul essent,gentes significãs. In eum sensum fermè Theophylactus.

In ministerio Christi.) ἐν τῷ μυστηρίῳ,id est,In

mysterio, quod solet vertere Sacramentum.

Aliis generationibus.) Apertius est, quod legit Ambrosius, Aliis seculis. Nam de ætatibus loquitur, non de nationibus.

Non est agnitum.) οὐκ ἐγνωρίσθη, id est, Non notificatum, siue reseratum.

In spiritu.) Græcis additum est sancto. Neque lectio solum diuersa est, verumetiã distinctio. Theophylactus sic ordinat sermonẽ, Sicut nunc reuelatum est sanctis apostolis eius, in spiritu sancto: vt intelligamus hoc illis per spiritum sanctum fuisse reuelatum. Ambrosius contra, spiritu connectit cum his quæ sequuntur, Sicut nunc reuelatũ est sanctis eius & prophetis, spiritu esse gentes cohæredes: id palàm arguit eiusdem interpretatio, docens gentes esse cohæredes, non ceremoniis Mosaicę legis, sed spiritu, hoc est doctrina Euãgelica. Diuus Hieronymus Græcorum sequitur distinctionem. Mihi magis probatur quod sequitur Ambrosius.

Esse gentes.) εἶναι τὰ ἔθνη, id est, Vt sint gẽtes.

σύσσωμον Concorporales.) σύσσωμα, quasi dicas, Vnius corporis.

Promissionis in Christo Iesu.) Deest apud nos αὐτοῦ, id est, Suæ, siue eius: vt referatur ad spiritũ: vt sensisse videtur Ambrosius, quum subscribit, Hoc est quod dicit, spiritu gentes esse cohæredes & concorporatos & participes promissionis eius in Christo. Qui enim spiritu deum colit, opere legis opus non habet.

Omnium sanctorum.) In nõnullis Græcis addebatur Hominũ, sed mendose, ni fallor. Et ἐλαχιστοτέρῳ, id est, Infimo: vt vertit Hieronymus. Sed Paulus vt magis se diminuat, è superlatiuo finxit comparatiuum, ac si dicas, infimiori pro infimo, aut

postremiori. Inuestigabiles.) ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον. id est, Imperuestigabiles diuitias.

Et illuminare.) καὶ φωτίσαι πάντας. Ambrosius non addit Omnes, & sermo cõmodior est. Nec apud Hieronymum vlla mentio huius nominis additi, sed tantum est Illuminare. Neq; Paulus illuminat homines, sed in lucem profert, & quod ante fuerat reconditum, facit omnibus perspicuum. φωτίσαι, pro In lucem proferre.

Quæ sit dispensatio.) Legitur & ὁ πλοῦτος, id est, Quæ diuitiæ. Rursum, μυστήριον vertit Sacramentum.

Qui omnia creauit.) διὰ Ἰησοῦ χριστοῦ. id est, Per Iesum Christum: additum est hoc loco apud Græcos: quanquam Hieronymus nõ habet, nec Ambrosius, nec vetusti codices Latini.

Vt innotescat.) ἵνα γνωρισθῇ νῦν. id est, Vt innotescat nunc.

Potestatibus in cœlestib9.) ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. id est, In cœlestibus.

Per ecclesiam.) διὰ τῆς ἐκκλησίας. Præpositio Per, hoc loco significat instrumentũ, quasi dicas Opera ecclesię. Quanquam vt ingenue fatear, sermo Græcus planè anceps esset, nisi additus fuisset articulus τῆς. atq; ita sensus fuisset, Propter congregationes, siue ecclesias.

Multiformis sapientia.) πολυποίκιλος, siue aliâs, παμποίκιλος. id est, Maxime varia, & modis omnibus varia. Nam πᾶν in cõpositione additum, adiungit epitasin.

Secundum prefinitionem.) κατὰ πρόθεσιν. id est, Secundum propositum: vt legit Hieronymus.

Quam fecit.) ἣν ἐποίησεν. Sermo Græcus anceps est. Nam Græcus articulus referre potest vel sapientiam, vel ecclesiam, vel præfinitionẽ, quam Am-

brosius & Hieronymus propositũ vocant. Si ad propositum referatur, sensus est, Iuxta tempus quod proposuerat, siue præfinierat in Christo. Si ad ecclesiã, sensus fuerit, Ecclesiam factam in Christo Iesu. Si ad sapientiam, intelligis in Christo factam, hoc est, creatam fuisse sapientiam. Atq; hic sensus postremus maxime probatur Hieronymo. Et fiduciã est παῤῥησίαν, quam Ambrosius vertit Libertatem. Est autem audacia libere loquendi. Porrò nihil timidius animo sibi male conscio, vt contrà, innocentia nihil fidentius.

In tribulationibus meis pro vobis.) αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν. Diuus Hieronymus admonet Græcum sermonẽ esse ambiguũ, quod verbũ ἐκκακεῖν ad quamuis personã accommodari possit, Ne deficiam ego, ne deficiatis, ne deficiant illi. Certe iuxta primum ac secundũ sensum interpretatur Hieronymus: Peto ne deficiam, ne me superent aereæ potestates, oppugnantes vndiq;.

Quæ est gloria.) In quibusdam Græcis codicibus habebatur, Quæ erit. ἥτις ἔσαι. Porrò Hebraice magis q̃ Græce dixit In tribulationibus, pro Ob tribulationes.

Ad patrem domini nostri Iesu Christi.) Diuus Hieronymus indicat in latinis codicibus addita quatuor verba, Domini nostri Iesu Christi, quũ in Græcis scriptura germana maneat. Nõ enim loquitur hic proprie de patre domini Iesu Christi, sed in genere ad illum patrem flectit genua, quem omnes creaturæ rationabiles agnoscunt conditorem & autorem. Et tamẽ mirum est, quod Hieronymus scribit additum in Latinis codicibus, nunc in Græcis reperiri.

Paternitas πατριά Omnis paternitas.) πᾶσα πατριά. id est, Omnis familia. vt indicat & Diuus Hieronymus in commentariis. Idem aduersus Heluidium scribens, fatetur

Latinos

Latinos parentelas vocare, quas Græci vocant πατριάς, quum ex vna radice, multa generis turba diffunditur. Sed apud Græcos manet allusio vocũ, quam Latinus conatus est obseruare, pater & paternitas. Atqui ea non erat tanti, vt huius gratia fuerit perdenda sententia. Parentela satis explicabat rem, si modo verbum esset probum. Et tamen hoc ętate sua vulgo fuisse vsurpatum testatur Hieronymus, vel ob hoc tolerabilius q̃ paternitas: præsertim quum hic suffragetur analogia. Quemadmodum enim à cliens clientela, ita à parens parentela.

Virtute corroborari.) δυνάμει. id est, Virtute. Manifestior erat sensus, si Græca infinita vertisset per verbum subiunctiuum, Vt corroboremini.

Sublimitas & profundũ.) καὶ βάθος καὶ ὕψος. id est, Et profunditas & sublimitas. Hieronymus, Et profundum & altitudo.

Scire etiam.) Non est initium noui capitis, vt sit opus Etiam. γνῶναί τε. id est, Scireq́ue, vel Vtq́ue sciretis.

Supereminentem scientię charitatem.) Apud nos incertum est datiui ne casus sit Scientiæ, an genitiui: vt aut intelligas charitatem Christi sciri, quę sit maior quàm vt cognosci possit: seu iuxta Ambrosium, quæ præmineat scientię nostrę: aut vt intelligas eximiam dilectionem cognitionis. Sed posterior sensus magis quadrat ad Græcũ sermonem. Et hunc sequitur Hieronymus.

Ei autem qui potens est omnia facere.) Græce est ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι. id est, Super omnia facere. Atque ita legit Ambrosius & Hieronymus: sed ita vt ὑπὲρ aduerbium videatur nõ præpositio, pollere autem tantundem, quasi dicas eximie. Certe proximo loco quum repetitur, ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ,

non poteſt aliud quàm aduerbiū eſſe. Eſt autem epitaſis gemina, quemadmodū annotauit Chryſoſtomus & Theophylactus. Deus poteſt omnia, quod nullus hominū, & poteſt cumulatiſſime præſtare, quicquid vult, et vltra quàm nos petimus. Iam illud lector, vel non monitus, animaduertis hanc eſſe coronidē quandam, quales aliquoties Paulus ceu raptus & afflatus ſubnectit ſuæ diſputationi.

Superabundāter quam petimus.) ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ὧν αἰτούμεθα, id eſt, Ex abundanti ſupra ea quæ petimus.

Quam petimus aut intelligimus.) ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν. id eſt, Supra omnia quę petimus aut cogitamus. Sic enim emendat Laurentius: licet id quidem ad ſenſum non ita magni refert. Illud tantum ſubmonendus eſt rudis lector, articulum ὧν congruere cum præcedenti dictione, quū à ſuo verbo diſſentiat, idq; ex proprietate ſermonis Græcanici.

In eccleſia & in Chriſto.) Copula Et, redundat. Ambroſius ordine diuerſo legit in Chriſto Ieſu & in eccleſia. Ac iuxta hunc ordinem interpretatur. In altero loco præpoſitio ſimpliciter vſurpata eſt, in eccleſia, quaſi dicas in ſenatu, in altero iuxta proprietatem ſermonis Hebraici. Optat enim vt glorificetur pater in congregatione ſanctorum per filium Ieſum Chriſtū, & in hoc ſenſu nullus eſt vſus prępoſitionis.

EX CAPITE QVARTO.

Digne vocatione.) ἀξίως τῆς κλήσεως. Addidit nominis caſum aduerbio, quaſi dicas, caniter ſimiliter tibi. Et rurſus articulus reſpondet nomini antecedenti, diſſonās ſuo verbo. Alioqui dicendum erat ᾗ ἐκλήθητε.

Cum

Cum omni humilitate.) ταπεινοφροσύνης. Quæ significat animi habitum contrarium arrogantiç: nam humilitas quç ταπείνωσις, aliud quiddam significat. Et ob id Ambrosius addit Humilitate animi, ne fortunæ humilitatem acciperemus.

Cum patientia.) μακροθυμίας. id est, Longanimitate. si quis ad verbum reddat. Ambrosius sic legit, Cum omni humilitate animi & modestia, cum magnanimitate. μακροθυμίαν vertens Magnanimitatem, quum magis sonet animi lenitatem ac moderationem, qua fit vt non facile commoueamur neq; rapiamur ad vindictæ cupiditatem. Longanimitas propius exprimit Grçcam vocem quâm magnanimitas: & tamen aliud est longus animus quâm lenis & lentus ad iram. Patientia recte habebat, nisi quod anceps est, & sçpius ad tolerantiam corporis, quâm ad animi lenitatem pertinet. μακροθυμία.

Soliciti seruare.) σπουδάζοντες. id est, Studentes. Quod Augustinus libro secundo aduersus literas Petiliani, capite sexagesimonono, vertit, Solicite agẽtes. Ac mox capite septuagesimooctauo, vertit, Studentes seruare: quemadmodum nos vertimus. Ambrosius, Solicite seruantes.

In vinculo pacis.) ἐν τῷ συνδέσμῳ. Quasi dicas, In colligatione & concatenatione. Augustinus in eodem loco vertit, coniunctione. Nam vinculum vnius dici potest. σύνδεσμος est, quo aliud alij connectitur.

Qui super omnes & per omnia.) Satius erat in eodem genere perseuerare, et non miscere res personis: Super omnia & per omnia: aut Super omnes et per omnes. nam apud Græcos incertum est genus. Hieronymus magis videtur amplecti neutrũ genus. Ambrosius mauult genus masculinũ, Super omnes, per omnes, & in omnibus vobis. quorum postremũ

non poteſt non eſſe maſculini generis. Theophyla-ctus vtrunque ad nos refert genere maſculino.

Et in omnibus vobis.) Pro quo Ambroſius legit, In omnibus credentibus. Apud Hieronymum non additur Vobis, tantum eſt In omnibus. Nec po teſt aliud ex illius interpretatione deprehendi.

Aſcendens in altum.) ἀναβὰς εἰς ὕψος, id eſt, Poſtquam aſcenderat in altum: præteriti temporis. Iam teſtimoniū quod adducit, eſt Pſalmo.67.

Quod autem aſcendit.) τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν; id eſt, Illud autem quod dictum eſt, aſcēdit, quid eſt? & cætera.

Alios autem paſtores & doctores.) Annota-uit Hieronymus, & hunc ſequutus Auguſtinus, epi-ſtola quinquageſimanona, quod quum in cæteris di-ſcreuerit officiorum genera, hic duo coniunxit. Neq; enim dictū eſt, Quoſdam paſtores, quoſdam docto-res: ſed Alios paſtores & doctores: quod quicunque paſtores ſunt, iidem debeant eſſe doctores.

episcopus idē doctor

Ad conſummationem ſanctorum.) πρὸς τὸν καταρτισμόν. Hieronymus legit, Ad inſtructio-nem. Significat autem & refectionem ſiue reparatio-nem aut inſtaurationem rei collapſæ. Doctores enim ſuccurrunt lapſis & deiectis. Maxime uero probatur quod nobiſcū vertit Ambroſius, Ad cōſummationē ſanctorū. nam & hoc ſonat Græcis καταρτίζεσθαι. Ita probe congruit quod ſequitur: In ædificationem corporis Chriſti: nimirum vt corpus vndique ſit perfectum.

In agnitione filii dei.) Et agnitionis filii dei. καὶ τῆς ἐπιγνώσεως. pendet enim ab ἑνότητος, quemadmodum & fides. Et ita legit diuus Hierony-mus, qui & alibi monet proprie agnoſci quod antea fuerat cognitum.

Et circunferamur.) Græcis eſt participium,

περι-

περιφερόμενοι, i. Circumacti. Augustinus legit, circumlati: Cætera commode, si tempus responderet. Et Paruuli, est νήπιοι. quod ita significat puerum vt & parum prudentem significet. Et omni vento, rectius erat Quouis vento. Nam Græca vox παντί, anceps est.

In nequitia hominum.) ἐν κυβείᾳ. Quod verbum ductum est à lusu tesserarum, in quo qui potest imponit & circumuenit alterum. Videtur autẽ verbum esse fictum à κυβεύω, quod est tesseris ludo, quod in huiusmodi ludis arte opus est: & quisque nititur circumuenire collusorem si possit, ad suum duntaxat commodum spectans: vt κυβείαν, dicere possis Aleationem, hoc est, versutiam, & fallax artificium, vel potius artificem fallaciam. Illud admonet Hieronymus, Totum hunc locum, si quis Græca legat manifestiorem esse: sed dum Latinis ad verbum redditur, sensum fieri obscuriorem. Paraphrasi poterat explicari ad hunc modum: Donec eò perueniamus omnes, vt eadem sit omnium fides, & æque cognitus, siue agnitus filius dei: hoc est, vt pertingamus ad perfectam, solidam, ac virilem ætatem, videlicet ad eam mensuram ætatis, quæ nos plene adultos reddat in Christo, ne posthac simus infantes, qui circũagantur ac circumferantur quouis vẽto doctrinæ, imponente nobis hominum astu, hoc agentium, nõ vt Christum syncere nos doceant, sed callidis artibus adorti nos illaqueent, capiãtq;. Quin potius istis neglectis, quæ vera Christoq; digna sunt, sectantes: per omnia adolescamus in illum, qui est caput omnium. Is autem est Christus, non Moses: hic enim membrũ duntaxat est, non caput. Hieronymus legit, In fallacia hominum, in astutia: & cætera.

Ad circumuentionẽ.) πρὸς τὴν μεθοδείαν. Dictum est autem à μεθοδεύειν, quod est homi- μεθοδεύειν

nem adoriri ex insidiis. Et,

Erroris.) τῆς πλάνης. Melius vertisset, Imposturæ. Nam πλάνη, & decipientis est, at error decepti. Augustinus vertit machinationem.

Veritatē autē.) Dilucidius erat Sed, q̄ Autē, aut Sed potius. corrigit enim quod præcessit.

Veritatem autem facientes.) ἀληθεύοντες .i. Veritatem sectantes. Nam ἀληθεύειν, est vel præstare quod dixeris, vel vera loqui. Nam hoc opposuit, τῇ κυβείᾳ, καὶ τῇ πλάνῃ, hoc est, Versutiæ & imposturæ.

Crescamus in illo.) αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, id est, Augeamus in illum omnia. Sic quidē emendat Laurentius. Ego sanè puto recte verti posse, Augescamus in illum per omnia, vt ad τὰ πάντα, subaudias præpositionem κατὰ. Tametsi Hieronymus legit, Vt augeamus in ipso omnia. Et item Ambrosius, si tamen codices mendo vacant. Nec ab his dissentit Theophylactus, interpretans, omnia in nobis esse augenda & vitam & dogmata. Chrysostomus trifariam interpretatur: Primum, vt intelligamus corpus augmentum facere, dum in singulis membris operatur spiritus iuxta cuiusque modum: Altero modo, vt accipiamus singula membra capere augmentum ex subministratione spiritus: Tertio, vt intelligamus spiritum augeri, dum à capite fluens meat per omnia membra, contingens & connectens singula. Potest autem in verbo transitiuo subaudiri Nos, pronomen: etiamsi αὐξάνω apud Græcos neutralem habet significationē, nec memini in alio significatu comperisse. Proinde sequatur Lector, quod maxime probauerit, etiamsi nostra lectio ab horum interpretatione minime dissidet, præsertim quum mox sequatur: τὴν αὔξησιν τοῦ σώ

σώματος.

Compactum.) συναρμολογούμενον. Quod ante verterat, Constructum.

Connexũ.) συμβιβαζόμενον, id est, coagmentatum. Hieronymus legit, Conglutinatum.

Per omnem iuncturam.) ἁφῆς. Quod nõ possis aptius vertere q̃ Commissuram. Est enim ἁφὴ Commissio: sic vt vtrunque se mutuo contingat, veluti membrum membro connexum. Proinde Augustinus in Psalmo decimo, legit, Per omnem tactum.

Secundum operationẽ.) κατ᾽ ἐνέργειαν. Rursum est illud nomen toties obuium, quod actum ac vim occultam significat. Sentit de spiritu vitali, qui à capite proficiscens, impartit vim suam, nõ omnibus parem, sed quatenus conducit toti corpori. Ad eum modum interpretatur Chrysostomus & Theophylactus, vt ἐνέργεια, quam hic operationem vertit, pertineat ad actum spiritus Christi in membris suis, non ad opera nostra.

In mensuram.) ἐν μέτρῳ, id est, In mensura: etiamsi dissentiant Latina exemplaria: vt intelligas in corpore cuique membro iuxta suum modulum impartiri de vita corporis & alimento. Sic enim dixit In mensura, quasi dixisset, Per mensuram, siue Iuxta modum.

Vniuscuiusque membri.) μέρους, id est, Partis. Quanq̃ Græcis exiguum discrimen inter μέλους & μέρους. μέλους legit Chrysostomus.

In ædificationem sui.) ἑαυτοῦ. i. Suiipsius.

In domino.) Quidam Græci codices habent, ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. i. In conspectu Dei.

Sicut

Sicut & gentes.) Nonnulli codices habent, Sicut & reliquæ gentes. τὰ λοιπὰ ἔθνη.

In vanitate sensus.) νοός, id est, Mentis, potius quàm Sensus. Atque ad eum modum mox vertit interpres: Renouamini spiritu mentis vestræ. Valla iure taxat eos, qui Sensum, interpretantur Sensualitatē: quū Græcis νοῦς, sit ea pars animi, quæ maxime semota est à materia corporis, quæque sola putatur aliquid agere sine corporis organis.

Obscuratum habentes intellectum.) ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ. id est, Obscurati cogitatione, siue animo. Hieronymus legit, Obscurati mente. Ambrosius, Obscurati intellectu. At noster interpres hoc sanè loco clarius extulit ὄντες.

Alienati à vita.) Abalienati. ἀπηλλοτριωμένοι, id est, Abalienati. Et ita legit D. Hieronymus.

A vita Dei.) Potest hic esse sensus, A vita, qui est Deus. Id enim subindicant articuli vtrobique appositi, τῆς ζωῆς τοῦ θεοῦ, A vera vita qui est Deus.

Per ignorantiam.) διὰ τὴν ἄγνοιαν, Propter ignorantiam.

Propter cæcitatem.) πώρωσιν. Quod magis sonat Excæcationem.

Qui desperantes semetipsos.) οἵτινες ἀπηλγηκότες, ἑαυτοὺς παρέδωκαν. id est, Qui socordia detēti tradiderunt semetipsos: emendatore Valla. At Diuus Hieronymus existimat recte verti posse, Indolētes, pro Desperantes. quod vox Græca hinc videtur deducta, quum quis vacat dolore & sensu sui mali, & ob id stupens fertur in omne vitium. Ad eundē modum interpretantur Græcanica scholia. Et abutitur quidē M. Tullius verbo Indolentiæ, sed cupiens vtcunque explicare Græcā, ἀναλγησίαν. ἀλγεῖν enim

Græ-

Græcis Dolere, ἀπηλγηκὼς dicitur qui, vt ita loquar, dedoluit: siue, vt Comicus loquitur, perdoluit. quiq́ eò duritiæ peruenit, vt ad omnem mali sensum obsurduerit. sicut deferbuisse dicitur Latinis, qui desierit feruere: & desipere, qui sapere desierit. Haud scio an interpres legerit, ἀπηλπικότες. Et facillimus est lapsus in vna literula. Quin et Ambrosius legit atque interpretatur, Desperantes. Chrysostomus interpretatur ἀπεγνωκότες ἑαυτῶν. etiamsi contextus habet, ἀπηλγηκότες ἑαυτούς. & in cõmentario meminit ἀναλγησίας. quod ista duo cohęrent, Desperatio, & Indolentia. Ac mea quidem sententia magis quadrabat ad sententiæ tenorem, Desperantes. Siquidem qui desperant esse vitam à morte corporis, auidissime rapiunt huius vitæ voluptates, atque his sese ingurgitant, velut amissis illis nihil habituri suaue. Nec arbitror Græcos sic loqui, ἀπήλγηκεν ἑαυτόν.

Immundiciæ omnis in auariciam.) Videtur auaricia nihil habere confine cum immundicia, aut libidine: atq́ ob id admonet Hieronymus, Græcis nõ esse φιλαργυρίαν. aut φιλοχρηματίαν, quę voces ab auiditate pecuniæ dictę sunt: sed πλεονεξίαν, ab habendo plus q̃ æquum est, vocatam. Porrò qui vehementer est auidus voluptatum, non est contentus vxore sua, sed alienam quoque constuprat, et subinde aliam inuadit, quo voluptatis facietatem euitet. Hoc pacto putat accipiendum & eum Pauli locum, q̄ est in epistola ad Thessalonicenses priore, capite quarto Hæc est enim volũtas Dei, sanctificatio vestra, vt abstineatis vos à fornicatiõe, vt sciat vnusquisq́ vestrũ, suum vas possidere, in sanctificatione & honore, non in libidine desiderij, sicut & gentes quæ non nouerũt Deum, vt ne quis supergrediatur & circunscribat in negotio fratrem suum, quoniã vindex est Dominus de his omnibus. Nam & illic quod interpres vertit,

Circum

Circumueniat, est πλεονεκτεῖν. Mihi videtur & ita posse accipi, vt ἐν πλεονεξίᾳ dictum sit pro eo quod erat Auide. Theophylactus refert ad omnē cōcupiscentiam immoderatam. Nam hæc pertrahit homines in cæcitatē mentis. Chrysostomus ad auaritiā.

In auaritiam.) In auaritia, ἐν πλεονεξίᾳ. Quasi dicas, Per auaritiam, siue cupiditatem rei alienæ.

Si tamen illum.) εἴγε. id est, Siquidem, aut si sanè. Admonet Theophylactus non esse dubitantis, sed confirmantis. Atqui Tamen additum, dubiā reddit orationem.

Deponite vos.) Græcè sic est, ἀποθέσθαι ὑμᾶς ἀνανεοῦσθαι, καὶ ἐνδύσασθαι. id est, Deposuisse vos veterem hominem, & renouatos fuisse spiritu, & induisse nouum hominem. Aut vt legit Diuus Hieronymus, Deponere vos: vt referatur ad didicistis: sed tum omittendum erat pronomen Vos. Nam is ordinat in hunc modum: Vos autem non ita didicistis CHRISTVM, si tamen illum audistis, & in illo docti estis, deponere vos secundum priorem conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur iuxta desideria erroris. Diuus Ambrosius ad hūc legit modum, Vt exponatis secundum priorem conuersationem veterem hominem: sed mox infinita vertit in imperatiua, renouamini, induimini. Theophylactus putat infinita posse referri: vel ad illud: Estis edocti: vel ad hoc, Sicut est veritas. quasi interroges, quid estis edocti? nempè deponere veterem hominem. Aut quæ est veritas? nempè deponere, & cætera. Posteriorem sensum sequitur Chrysostomus: Vt, inquit dogmatibus vita consentiat.

Secundum desideria erroris.) Hilarius libro de Trinitate duodecimo, addit pronomen, Secundū concupiscentiam eius deceptionis: fortassis exprimere cupiens vim articuli, τῆς ἀπάτης.

Reno-

Renouamini autem.) Et hic infinita sunt, quę possunt pariter ad idem referri, Si didicistis.

Et sanctitate veritatis.) ἐν ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. Ambrosius legit, In veritate & iustitia. verti poterat In religione veritatis. Nã Græci literatores putant ὅσιον dictum quasi ἅσιον, à verbo ἅζω, qđ est veneror vt numen.

Cum proximo.) μετὰ τοῦ πλησίον. id est, Ad proximum. Tametsi rectè vertit interpres. Nã cum eo loqui dicimur, cui loquimur: vt pugnare cum eo, aduersus quem pugnamus.

Irascimini & nolite peccare.) Id quemadmodum è Psalmo sumptum est ita iuxta formam Hebręi sermonis extulit. Nam sensus est, Si continget irasci, tamen ne peccetis: hoc est, cõpescite iram. Neq; enim Paulus iubet nos irasci, sed iram non vult esse diuturnam, nec ad iniuriam vsq; progredi. Nec est Iracundia Græcè, quæ vox Latinis, non tam iram q̃ naturæ vitium, aut certe habitum significat animi facile irascentis, sed παροργισμῷ, id est, Iram, siue commotionem, aut irritationem: vt intelligamus ei qui lacessitus sit iniuria, etiamsi quid doleat, tamen eum dolorem breuem esse oportere, & citra retaliationem iniuriæ debere consistere inter Christianos. Deinde diabolo, haud scio an hic pro calumniatore possit accipi. Sitis, inquit, concordes, ne si iuste etiam vlciscamini, præbeatis ansam calumniandi Ethnicis, quibus videbimini vindictæ cupidi. Siquidem calumniatur & diabolus per organa sua. Neque quicquam vetat calumniatorem appellari Latinè diabolum ipsum. Vtrunque sensum attingit Diuus Chrysostomus. Discordia locum dat hosti, satanæ & homini calumniatori.

Iracundia παροργισμός.

Nolite dare.) μήτε δίδοτε, id est, Neq; detis.

Mani

Manibus suis.) τοῖς ἰδίαις χερσίν. id est, Propriis manibus. Quanquam hic ἴδιον & ἑαυτῶ, per idem pronomen Suus consueuit vertere. Quidam codices non addunt Suis: vt nec Ambrosius.

Quod bonum est.) Potest legi per parenthesim, Quod bonum est, quę res bona est, vel operetur rem bonam: hoc est, nõ è turpi opificio quęrat victũ, sed honesto.

Necessitatẽ patienti.) τῷ χρείαν ἔχοντι. id est, Opus habenti. Hieronymus legit, Ei qui indiget. Et est ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι. id est, Vt possit impartire Nam ἔχω adiunctum verbis infinitiuis, aliquoties vsurpatur pro possum.

Sermo malus.) λόγος σαπρός. id est, Sermo spurcus, aut vitiosus. Neque enim sentit opinor de sermone leui aut superuacaneo, sed obscœno aut pestilẽti. Annotauit Græcæ vocis emphasin Theophylactus: etiamsi in Euangeliis de arbore mala loquens, eadem voce est vsus Euangelista.

Ædificationem fidei.) In Græcis codicibus, τῆς χρείας. i. Vtilitas, lego, non Fidei.

In die.) εἰς ἡμέραν, id est, In diem.

Ira & indignatio.) θυμὸς καὶ ὀργή. id est, Ferocia & ira. θυμός proprie est impetus animi efferuescentis & concitati.

Inuicem benigni.) χρηστοί. Hieronymus putat rectius verti suauitatẽ, quam benignitatem, vt opponat amarulentię & asperitati morũ: nã & χρηστολόγοι dicti sunt, vehementer comes & blandi. Benignitas enim proprie ad dandum pertinet, hoc est, ad liberalitatem.

Misericordes.) εὔσπλαγχνοι. Quod non solũ ad misericordiam, sed ad omnem pietatis affectũ pertinet,

tinet, quasi dicas, bonorum viscerum. Nam viscera, p affectibus vsurpant diuinæ literæ.

Donātes inuicem.) χαριζόμενοι ἑαυτοῖς. id est, Donantes vobisipsis. vt intelligas quod in alios benefeceris, id tuo bono, tuoq; lucro fieri, magis q̃ illius qui accipit. Ita Hieronymus. Neq; enim hic est Donantes, pro Condonantes, seu ignoscentes positum: sed χαριζόμενοι, id est, Largientes, seu libenter dātes. Ambrosius legit & interpretatur Donantes, Ignoscentes & remittentes peccatum. Atque ita sanè Paulus vsus est in epistola secunda ad Corinthios, eodem verbo χαρίζεσθαι. Et ego si quid donaui, & cætera. Quod quidem & hic sequutus est Chrysostomus ac Theophylactus. Proinde si placet hic sensus, qui mihi magis arridet, ἑαυτοῖς vertendum erat vobis inuicem, vt mutuo ignoscamus alij aliorum erratis: nam & hoc ad misericordiam pertinet.

Donauit vobis.) ἡμῖν .i. Nobis, prima persona. Tametsi Græci codices variant.

EX CAPITE QVINTO.

IN odorem suauitatis.) εἰς ὀσμὴν εὐωδίας. id est In odorem redolentiæ, siue bonę fragrantiæ. Hieronymus in præfatione Zachariæ: Reddidit odorem bonæ fragrantiæ.

Nec nominetur.) μηδὲ ὀνομαζέσθω. id est, Ne nominetur quidem.

Aut turpitudo, aut stultiloquium.) Græcis hoc loco non repetitur Aut, sed Et. & tamē laudo qđ mutauit interpres. Etenim quum sensus sit idem, tamen commodior est oratio.

Aut scurrilitas.) εὐτραπελία. id est, Facetia, siue lepos. Nam in bonam partem apud Philosophos accipitur. Sentit autem vrbanitatem scurrilem, & indignam graui viro. Tametsi Diuus Hieronymus eiusmodi quoq; sales, qui tantum risus caussa dicunt, εὐτραπελία.

indignos esse putat vere Christianis, adducens illud ex Hebraico Euangelio, Nunquam leteris, nisi quum videris fratrem tuum in charitate. Ceterum quod sequitur, Gratiarũ actio, Græcis est, εὐχαριστία. Quam Ambrosius interpretatur, sermonem ad Dei laudem facientem.

Quæ ad rem non pertinent.) τὰ οὐκ ἀνήκοντα id est, Non conuenientia, siue quę non conueniunt: quemadmodum alibi vertit: vt ad personam referat. Alius sermo scurram decet, alius seruum Christi. Et si iocandũ est, debet adhiberi iocus decorus. Videmus & inter Paulum eremitam & Antonium iocos quosdam intercessisse, Hilarionem multa salse dixisse. Verum huiusmodi sales, non stultum risum excitant, sed laudem Dei sonant.

πλεονεξία Scitote intelligentes.) ἐστὲ γινώσκοντες. id est, Sitis cognoscentes. Quanquam quidam codices habent ἴστε, id est, sciatis: vt congeminatio epitasin habeat. Priorem lectionem sequitur Ambrosius & Hieronymus. πλεονέκτης, quod Cyprianus vertit Fraudator: nos Auarus, legimus. De voce πλεονεκτεῖν, admonet diuus Hieronymus, à πλέον ἔχειν dictam, vbi quis occupat alienum.

δουλεία λατρεία. Quod est idolorum seruitus.) ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. id est, Qui est idolorum cultor. Hieronymus legit, Qui est idolis seruiens. Hic interpres λατρείαν modo cultum vertit, modo obsequiũ, modo seruitutem. Augustinus libro de ciuitate Dei decimo, admonet seruitutem qua quis non est sui iuris, appellari δουλείαν. Ceterum cultum eum quo colimus deum plerunque λατρείαν dici in sacris literis.

In regno Christi & Dei.) Id aliâs admonuimus, patrem ex consuetudine sermonis apostolici significa-

nificari, quoties deū absolutè nominarit, quū ex pluri mis locis palàm fit & Christum illis vocari Deum.

Venit ira.) ἔρχεται. Venit, hoc loco præsentis temporis est, aut certè futuri, nam præteriti esse non potest. Rectius, opinor, accipi præsenti tēpore, vt intelligamus ob huiusmodi, diuinā iram solere sçuire in filios male morigeros, minusq; dicto audientes.

In filios diffidentiæ.) ἀπειθείας. id est, Inobedientiæ, siue incredulitatis. Hieronymus putat rectius verti Insuasibilitatis, quos nos intractabiles appellamus. Mirum autem Hieronymo placere verbū Insuasibilitatis, Latinis auribus inauditum. Cyprianus in epistola ad Epictetum legit, In filios contumaciæ. Porrò de colore sermonis Hebraici, quo filium contumacem, contumaciæ filium vocant, crebrò iam admonuimus.

Participes eorum.) συμμέτοχοι. id est, Cōparticipes. id est, Ne sitis participes malorum cum illis. Agit enim de fructibus impietatis, quorum non vult eos esse participes cum impiis, vt altera pars communionis pertineat ad rem, altera ad personam. Id quidē diligenter ac multis verbis annotauit Hieronymus. Mihi quisquis particeps est, & alicuius rei particeps sit, oportet, & cum aliquo particeps.

Fructus enim lucis.) Græcè est, Fructus enim spiritus. ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ πνεύματος. Quanquam Latini codices, & consensus interpretum & ipse sermonis ordo refragatur huic lectioni. Præcessit enim lucis mentio, Nunc autem lux in Domino, vt filij lucis ambulate. Quanquàm Theophylactus legit & interpretatur fructus lucis. Chrysostomus videtur legisse Spiritus. Item sequitur, & nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum.

Beneplacitum Deo.) Gręcè est Domino.

Magis aūt redarg.) Omissa est cōiunctio Et,

καὶ. Et redarguite, pro Arguite. Ambrosius legit Obiurgate: sed accommodatius erat Arguite, ἐλέγχετε. Siquidem ipsa lux bonæ vitæ, arguit et prodit turpia facta tenebrarũ, etiamsi nihil obiurges. Memor igitur metaphoræ subiecit, Magis autem arguite. Arguit enim qui reprehendit & vincit, & arguit qui prodit. Et sermo qui consequitur Omnia autem à luce manifestantẽ, magis exigit vt legamus Arguite, pro Prodite, quàm pro Obiurgate. Quanquã hic quoq; legit Ambrosius Obiurgãtur, quemadmodum ante legit & exposuit Obiurgate. Mecum hactenus facit Theophylactus.

Omne enim quod.) τὸ φανερούμενον. Quoniam participium est medium, ambiguam reddit orationem. Nam potest esse sensus, Quicquid manifestatẽ, lux est: aut quicquid manifestat, lux est. Apparet autẽ potius actiue legendum, quàm passiue. Tamen Theophylactus cum Chrysostomo passiue interpretatur φανερόμενον, exponens, delictum simulatq; proditum ac retectum fuerit, verti è tenebris in lumen. Atq; hoc nos sequuti sumus. Hieronymus legit Arguta: sed interpres melius, qui temporis quoq; rationem expressit.

Qđ Paul⁹ citat nusq̃ legitur. Surge q dormis.) Id quod Paulus citat, Hieronymus negat vsquam reperiri in diuinis literis, sed vel ex apocryphis depromptum existimat, vel ab ipso Paulo prophetico spiritu proferri. Mirum est autẽ hunc scrupulum à Græcis dissimulari.

Et illuminabit te.) καὶ ἐπιφαύσει σοι, id est, Et illucescet tibi Christus, siue orietur tibi Christus. vt vertit Diuus Hieronymus. Cæterum idem admonet à quibusdam legi, non ἐπιφαύσει, sed ἐφάψεται, id est, cõtinget. Et ita propemodũ video legisse Ambrosium, nonnihil tamen & aliâs dissidentẽ à nostra lectione. Legit enim hunc ad modum: Et exurge

urge de mortuis, & cõtinges Christum. Augustinus item enarrans Psalmum tertium, legit, Et continget te Christus. Vtriusq; lectionis meminerunt Grçci cõmentarij qui Chrysostomi titulo feruntur, licet hanc quam nos sequimur magis probent: & profecto magis quadrat iis quæ præcedunt, nolite communicare operibus infructuosis tenebrarũ, &, omne quod manifestatur lumen est. Non est autem improbabile quod admonet Beatus Thomas, Apostolum hunc locum nec ex apocryphis sumpsisse, nec prophetico more protulisse, sed velut exposuisse quibusdam de suo admixtis locum qui est apud Esaiam sexagesimo, Surge illuminare Hierusalem, quia venit lumẽ tuum, & gloria Domini super te orta est. Surgere iubentur, q dormiunt, & exurgere qui sepulti non possunt videre lumen mundi.

Videte itaque fratres.) Fratres non est apud Græcos.

Cautè ambuletis.) ἀκριβῶς, id est, Diligenter, & accurate, nimirum in tanta luce. Vnde bene dixit, videte, quod in tenebris non liceat cernere.

Redimentes tempus.) ἐξαγοραζόμενοι, Quasi mercantes & ementes. Et tempus hic occasionẽ sonat siue opportunitatem, quam vult emi cæterarum rerum dispendio, τὸν καιρόν.

Mali sunt.) πονηραί. Quod ipsum verbum ambiguum est ad afflictum & sceleratum, vtpotè à labore dictum. Siquidem laboriosa res est & impostura.

Voluntas Dei.) Dñi est Græcis pro Dei, τοῦ κυρίου

In quo est luxuria.) ἀσωτία, id est, Luxus. Hoc admonui, ne quis hic luxuriam accipiat pro libidine, ita vt vulgus facit. Nam populus Asotorũ sic dictus est Græcis, quod essent luxu perditi, sic assiduè versantes in comessationibus, vt nunquam viderent solem, nec Orientem, nec Occidentem. Quorum me- ἀσωτία.

minit & Plato, præter alios innumeros: hinc & verbum deductum ἀσωπεύομαι luxu diffluo, quo vſus eſt Athenæus libro dipnoſophiſtarum octauo.

Implemini ſpiritu ſancto.) Græce eſt, ſed implemini ſpiritu, nec additur ſancto nec apud Græcos, nec apud Diuum Ambroſium, nec apud Hieronymum, nec in vetuſtis exemplaribus, ſuffragãte vtroque Conſtantienſi, tantum eſt ſpiritu, ἐν πνεύματι. Id oppoſuit temulentiæ vini, rem ſubtilem craſſæ.

In pſalmis.) In redundat, ψαλμοῖς. Nec eſt in cordibus, ſed in corde. Cęterum pſalmus & hymnus vtrunque Græcum eſt. Illud ſignificat cantionem, hoc laudem, ſed proprie Dei. Et hæc oppoſuit ebriis cantionibus.

In timore Chriſti.) Iam frequenter admonui in timore perinde valere, ac ſi dixiſſet, per timorem. Hieronymus putat hanc particulam ſic accipi poſſe, quaſi ſit genus propoſitum, quod mox diuidatur ſuis partibus, videlicet Mulieres ſubditæ ſint viris, ſerui dominis, filij parentibus.

Subditæ ſint.) Subditæ eſtote ὑποτάσσεσθε. Hieronymus negat hanc particulam addi in Græcis codicibus, Subditæ ſint, ſed hunc ſermonem pendere ex capite ſuperiori, Subiecti inuicem in timore. Nimirum, mulieres ſubditæ viris &c. Et tamen id hodie reperitur in Græcorum codicibus, adiectum vt apparet, quo & ſenſus ſit dilucidior, & capitulũ hoc ſeparatim legi queat, ſi res ita poſtulet.

Ipſe ſaluator corporis.) καὶ αὐτός ἐστι, id eſt, Et ipſe ſeruator corporis eſt. Et eius pronomen, apud Græcos nõ additur, nec apud Ambroſium, nec apud Hieronymum.

In verbo vitæ.) Vitæ apud Græcos non additur, nec apud Ambroſium, nec apud Hieronymum.

Vt

Vt exhiberet.) ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ, id est, Vt adiungeret eam sibiipsi. Et continuo additur gloriosam, ἔνδοξον, deinde τὴν ἐκκλησίαν, id est, Nempe ecclesiam.

Sancta & immaculata.) καὶ ἄμωμος, id est, Irreprehensibilis. Tametsi immaculata non damno.

Ita & viri.) Et coniunctio redundat.

Vt corpora sua.) ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα, id est, Vt sua ipsorum corpora.

Corporis eius.) Potest legi & eiusdẽ pro eius αὐτοῦ.

Propter hoc relinquet.) ἀντὶ τούτου, id est, Pro hoc, vel loco illius. Quod quidẽ annotauit & Diuus Hieronymus, pro ἕνεκεν τούτου dictũ à Paulo ἀντὶ τούτου, quod fermè valet, quasi dicas pro patre ac pro matre, Testimonium assumpsit ex Geneseos capite secundo.

Et adhærebit.) καὶ προσκολληθήσεται, id est, Adglutinabitur, quę vox nõ caret emphasi. Nec est vxori suę, sed ad vxorem suam.

In carne vna.) εἰς σάρκα μίαν, id est, In carnẽ vnã, hoc est, è duobus fiet vnus homo, iuxta proprietatem Hebraici sermonis, qui totũ hominem, carnem appellat nonnunquam, nonnunquã animas, ipsos homines vocat. Itidem apud Græcos δέμας sæpe pro homine positum reperies. item in vnam carnem esse dicuntur qui sunt vna caro.

Sacramentũ hoc.) μυστήριον, id est, Mysteriũ.

In Christo.) Et in Christum, & in ecclesiam. Tametsi non ignoro accusatiuum apud Græcos aliquoties idẽ pollere, q̃d alter casus. Potest autẽ accipi de Christo & de ecclesia. Nã & in hunc sensum vsur-

patur à Græcis, εἰς ἑρμῆν et εἰς ἀπόλλωνα, in titulis

Et vos singuli, vnusquisque suam vxorem, sicut seipsum diligat.] Hic sermo nec apud Græcos, nec apud nos iuxta rationem grammatices constat. Neque difficile tamen fuerit ei mederi incōmodo, ad hunc modū: Quanquam vos quoque singularim hoc præstate, vt suam quisque vxorem diligat, vt seipsum.

Vxor autē timeat.) Græce est, vt timeat, ἵνα φοβῆται. i. Vt reuereatur. Nā in hunc sensum putat accipi posse d. Hieronymus verbū φοβεῖσθαι.

EX CAPITE VI.

IN domino.) Hieronymus indicat geminam distinctionem. potest enim hæc clausula in domino, referri vel ad verbum obedite, vel ad nomen parentibus. parentes in domino sunt qui nos sacra doctrina genuerunt Christo. Obediunt autē parētibus suis in domino, qui illis amore Christi obtemperant, modo ne præcipiant impia. Nam his qui obediunt, non obediunt in domino. prior distinctio quam refert Hieronymus esset probabilior, si fuisset additus articulus γονεῦσι τοῖς ἐν κυρίῳ. verū tunc excluderet naturales parētes de quibus haud dubie hic loquitur.

In repromissione.) Quidam coniunctim legunt primum in repromissione. primum non simpliciter quia in decalogo quartū habet locum lex de honorandis parentibus, sed primum in repromissione, quod huic vni præcepto addita sit promissio non illa generalis quæ frequenter fit obseruantibus præcepta dei, sed propria & peculiaris vt bene sit tibi & sis lōgæuus. Congruit enim, vt qui pius est in eos à quibus vitam accepit, lęte diuque fruatur illa.

Et sis longæuus.) καὶ ἔσῃ. i. Et eris. Quanquam hoc loco ambiguum est. Potest enim referri ad ἵνα, potest & absolute legi, vt & coniunctio sonet consequentiam euentus, Si hoc feceris eris,

Et vos

Et vos patres.) Vos, redundat, nam Græcis subauditur.

In disciplina & correptione.) ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ .i. In eruditione siue institutione & admonitione. Nam id verbi magis arridet diuo Hieronymo, quippe mollius quàm correptio, quo vsus est Ambrosius. Cęterum vtraq; vox Græcis anceps est. παιδεία, tum eruditionem significat, tum castigationem, à puero dicta. νουθεσία admonitionē & obiurgationem siue correptionem, inde dicta, qđ in animum alicuius ponas, & ingeras quid factum oporteat aut oportuerit. παιδεία νουθεσία

Dominis carnalibus.) τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα. i. Dominis secundum carnem. Verum id recte mutauit vt effugeret amphibologiam, ne quis secundum carnem referat ad seruire.

Non ad oculum seruientes.) Græcis vox est composita, μὴ κατ᾽ ὀφθαλμοδουλείαν. Quasi dicas, non iuxta oculare seruitium, si quis studeat verbum verbo reddere. ὀφθαλμοδουλεία

Hominibus placentes.) Et hic cōposita vox est ἀνθρωπάρεσκοι, multo iucundior q̄ Latina periphrasis, sed interpres nō potuit reddere. Sonat quasi dicas, homoplacitos, eos qui student probari hominibus, potius quàm Deo. ἀνθρωπάρεσκοι.

Cum bona voluntate.) μετ᾽ εὐνοίας, id est, Cum beneuolentia.

Seruientes sicut domino.) Sicut aduerbium redundat, nec additur ab Ambrosio. Sentit enim hoc obsequij quod impenditur impiis, aut morosis dominis non impendi hoībus sed Christo, cuius amore seruuus fert hominis tyrannidem, ne quod offendiculum ponat Euangelio. Apud Chrysostomū additur ὡς, sed ex enarratione parū liquet quid legerit.

Theophylacti commentũ magis indicat ὡς non additũ, alioquin dicendũ erat, seruientes ſicut dño & non ſicut hoĩbus. Ei dicimur ſeruire, vnde præmium expectamus, eoq; mox ſubiicit apoſtolus, vnuſquiſque quod fecerit bonum à domino recipiet.

Remittẽtes minas.) ἀνιέντες τὴν ἀπειλὴν, id eſt, Relaxantes minas, hoc eſt, minus feroces, minuſque minabundi. Vult enim eos eſſe minus imperioſos, quàm ſint ethnici in ſuos.

Quia & illorum & veſter dominus.) εἰδότες ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν. i. Scientes quod & veſter ipſorum dominus eſt in cœlis: vt ſit ſenſus, cum ſciatis & vobis eſſe dominum in cœlis, quem vereri debeatis. Ambroſius & Hieronymus legiſſe videntur, ὑμῶν τε καὶ αὐτῶν. i. Veſter ſimul & illorum, vt intelligas communem ambobus dominum.

Fratres.) Mei pronomen additum eſt apud Grẹcos, ἀδελφοί μου. Porro nec Hieronymus, nec Ambroſius addit fratres, τὸ λοιπὸν autem melius vertiſſet, Quod ſupereſt.

πανοπλία Induite vos armaturam dei.) πανοπλίαν. Ea vox ſemel ſignificat quicquid ad armandum in pugnam militẽ pertinet. Quaſi dicas, omnia ſimul arma quæ ad virum pertinent. Vnde paulo inferius admonet diuus Hieronymus vertendum fuiſſe, non arma, quod Græci dicunt ὅπλα, ſed vniuerſa arma πανοπλίαν. Et Ambroſius, legit vniuerſitatem armorum: Cyprianus alicubi vertit tota arma.

μεθοδεία. insidiæ. Aduerſus inſidias.) μεθοδείας. idẽ quod ante verterat, circumuentionẽ. Eſt autẽ μεθοδεία ſi quis ex inſidiis aggreditur alium. Hieronymus legit & interpretatur, contra verſutias diaboli. Quanq̃ hic potuiſſet vertere calumniatoris.

Colluctatio.) ἡ πάλη, id eſt, Lucta.

Mundi

Mundi rectores.) κοσμοκράτορας .i. Mundi dominos: quã dictionẽ planè nouã, nec vſquam alibi repertam, diuus Hieronymus, putat à Paulo primũ fictam fuiſſe, quo nouis rebus explicandis noua accõmodaret vocabula. Eſt autem Græcis dictio cõpoſita, atq; idcirco cõmodius cohęret genitiuus tenebrarum harũ. Tertullianus libro aduerſus Marcionẽ. 5. κοσμοκράτορας vertit munditenentes, Hilarius in pſalmos vertit mundipotentes, non ineleganter efficta compoſita dictione. κοσμοκράτωρ, noua uox

Tenebrarum harum.) Græce eſt, τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου. i. Tenebrarum huius ſeculi.

Contra ſpiritualia nequitiæ in cœleſtibus.) Spiritualia nequitiæ dixit, pro ſpirituales nequitias, ſeu potius verſutias, eſt enim Græce πονηρίας. Ambroſius in libro de paradiſo, cap. duodecimo, ſic inuertit, vt ſenſum explicet, Aduerſus nequitiam ſpiritualium, quæ ſunt in cœleſtibus.

Et in omnibus perfecti ſtare.) Græci ſic legunt, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι. i. Omnibus confectis ſiue perfectis ſtare, id eſt, poſtq̃ oĩa perfeceritis ſtare. Hieronymus legit atq; exponit, oĩa operati ſtare. Cyprianus item in epiſtola quarti libri ſexta: Vt quũ oĩa, inquit, perfeceritis, ſtetis accincti lumbos veſtros &c. Quemadmodũ nihil nõ facit miles quo poſſit hoſti reſiſtere, ac ſuam tueri vitã, ita nobis omnia ſunt facienda cũ ſpiritibus aſſidue luctaturis. Chryſoſtomus admonet nõ ſimpliciter dictũ ἐργασάμενοι. i. poſtq̃ feceritis, ſed κατεργασάμενοι, id eſt, poſteaq̃ perfeceritis oĩa. Perſiſtit autẽ apoſtolus in metaphora belli. Multa ſunt militum munia, circundare foſſam, attollere aggerem, caſtra munire vallis, expedire arma, depellere hoſtem. His omnibus gnauiter peractis, ſupereſt vt ſtent, ſemper accincti ad prælium, Multis enim victoria adfert ſecuritatẽ,

&

& ociũ, securitas mutatis vicibus ex victoribus facit victos. Quod apostolus senserit de vigilantia militari declarat quod mox sequitur, state igitur succincti &c.

State ergo succincti.) περιζωσάμενοι. i. Accincti, siue circumcincti, hoc est, muniti. Nam ea pars corporis, baltheo laminis conserto tegi solet in bello, ad quem nunc alludit Apostolus.

Tela nequissimi.) βέλη τοῦ πονηροῦ, Tela mali, siue scelesti illius.

Galeam salutis.) τοῦ σωτηρίου, id est, Salutaris. Atque ita legit Hieronymus in commentariis. Nec est assumite, sed capite, δέξασθε.

Et in ipso vigilantes.) καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο, id est, Et in ipsum hoc vigilantes: quemadmodũ legit Ambrosius. Incertum apud Græcos, an referatur ad spiritum, an ad rem: quod πνεῦμα apud illos sit neutri generis.

In omni instãtia.) ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει. Ambrosius legit perseuerantia.

Cum fiducia.) ἐν παρρησίᾳ. Quæ proprie libertas est & audacia loquẽdi: quod Ambr. vertit exerte.

Notum facere.) Potius, vt notum faciam.

In catena ista.) Ista, redundat. Nec est apud Ambrosium, nec apud Hieronymũ, ac ne in vetustissimis quidem exemplaribus, nominatim Paulino ac Donatianico, suffragante vtroque Constantiensi.

In ipso audeã.) ἵνα παρρησιάσωμαι. Quod verbum explicans Ambrosius, dicit, vt in ipso exerta libertate prout oportet me loqui. Nec est ita, sed vt, ἵνα παρρησιάσωμαι, id est, vt audeam.

Charissimus frater noster.) ἀγαπητός, id est, Dilectus: atque ita legit Hieronymus.

Vt cognoscatis quæ circa nos sunt.) τὰ περὶ ἡμῶν, id est, Quæ de nobis sunt, hoc est, res nostras

ſtras & ſtatum noſtrum.

A deo patre noſtro.) Noſtro, nõ additur nec apud Græcos, nec apud Hieronymum, nec apud Ambroſium, ac ne in Paulino quidẽ exemplari. Suffragabatur vterq; Conſtantienſis.

In incorruptione.) ἐν ἀφθαρσίᾳ. Quod aliâs ἀφθαρσία
recte verti ſolet immortalitas, hic ſonat integritatem integritas
ac ſynceritatem animi, vacantis omni corruptela vitiorũ. Hieronymus nõ approbat eos, qui ἀφθαρσίαν proprie ad corporis caſtimoniam applicãt. Aſtipulatur nobis Chryſoſtomus et Theophylactus interpres, qui & illud admonẽt prępoſitionẽ ἐν hic idem pollere quod διὰ, per. Sic enim diligitur Chriſtus, ſi nos ſeruemus incontaminatos ab hoc ſeculo. Apud Ambroſium, non additur Amen in calce huius epiſtolę, nec licet ex illius commẽtariis conijcere quid legerit.

IN EPISTOLAM PAVLI AD PHILIPPENSES ANnotationes [redacted].

EX CAPITE PRIMO.

ET Timotheus.) Quanquam id Timotheus vulgo
quidem nihil attinet ad ſententi- perperam
am Pauli, tamen admonendum pronũciaduxi,
Timotheus pronunciandũ tur.
antepenultima acuta, ſiue Græcã rationem ſequaris, ſiue Latinam: quod contra nunc fit in templis omnibus.

Cũ epiſcopis.) Græcis aliquot codicibus vnica dictio eſt coëpiſcopis συνεπισκόποις, Quaſi communicet ſuum officium cum illorũ presbyteris. Quanquam hic Gręca variant exemplaria, & in non-

nullis

nullis scriptum erat, σὺν ἐπισκόποις, id est, Vnà cum episcopis. Posteriorem lectionem sequitur Ambrosius, à quo nos nolumus dissentire. Theophylactus coniunctim & legit & interpretatur. Honoris enim gratia presbyteros appellat episcopos. Etenim vt indicat Chrysostomus, nõ erãt vnius ciuitatis plures episcopi. Timotheum episcopum fuisse liquet ex iis quę illi scribit Paulus, nemini cito manus imposueris, & olim episcopi diaconi vocabantur, velut alibi, Ministerium tuum imple.

Et diaconibus.) διακόνοις, id est, Ministris, vt sæpius vertit. Quod si Græca vox placet, diaconis dicendum erat, non diaconibus. Et tamen hanc vocem aliquoties reperire est in libris Augustini, iuxta tertiam inflexionem, opinor, quod sic esset vulgo vsurpata, quemadmodum baptismum genere neutro.

In omni memoria vestri.) ἐπὶ πάσῃ μνείᾳ ὑμῶν, μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος, id est, In omni memoria vestri, cum gaudio obsecrationem faciens. Ambrosius legit ad hunc modum: Super omni memoria vestra, semper in omni oratione mea pro omnibus vobis, cum gaudio orationem faciẽs, super communicatione vestra: vt gaudium referas ad communicationem veluti gaudij caussam.

In cũctis orationibus.) ἐν πάσῃ δεήσει, In omni obsecratione.

Confidẽs in hoc ipsum.) πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, id est, Persuasum habens hoc ipsum.

Socios gaudij.) Græcis est χάριτος, id est, Gratię, sed facilis lapsus in χάριτος & χαρᾶς. Et alias ostendimus alterum pro altero vsurpari. Ambrosius legit gaudij. Chrysostomus ac Theophylactus gratiæ. quod autẽ dixit socios, Græce est συγκοινωνούς, quasi dicas, ex æquo participes.

Omnes vos esse.) ὄντας. Rectius vertisset,

Quum

Quum ſitis ſocij gratiæ, vel qui & eſtis ſocij gratiæ, συγκοινωνοὺς

Vos eſſe in viſce.) Eſſe, redundat. tantum eſt, In viſceribus Ieſu Chriſti. Siquidem hoc adiecit, ne quis ſuſpicaretur quicquam hic eſſe affectus humani, cur eos tantopere amaret. Viſcera vocat affectum animi. Addidit Ieſu Chriſti, vt declaret hunc affectum eſſe pietatis, non humanum.

Magis ac magis.) ἔτι μᾶλλον, id eſt, Adhuc magis.

Potiora.) τὰ διαφέροντα, id eſt, Præſtantia. Ambroſius legit vtilia. Suſpicor illius codicem habuiſſe ſcriptum συμφέροντα pro διαφέροντα, niſi διαφέρειν, id eſt, differre dicamus, quæ ad rem noſtrã pertinent. Theophylactus ſine controuerſia διαφέροντα interpretatur συμφέροντα. Ad Rom. 2. interpres διαφέροντα vertit vtiliora. Quę ἀδιάφορα ſunt non refert vtrum facias an non facias. Contra διαφέροντα faciunt ad rem. διαφέροντα

Et ſine offenſa.) Ambroſius legit inoffenſi, quaſi dicas robuſtos, qui non poſſint offendi, aut qui nuſquam offendãt. Quanquam Græca vox ambigua eſt, ἀπρόσκοποι, quaſi dicas, tales, vt nemini ſitis offendiculo. Et in hunc ſenſum interpretãtur Græcanica ſcholia.

Per Ieſum Chriſtum.) τὸν διὰ Ἰησοῦ χριστοῦ, id eſt, Qui eſt, ſiue contingit per Ieſum Chriſtum, vt articulus Græcus diſtinguat hunc fructum à cæteris.

In omni prætorio.) ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, id eſt, In toto prætorio. Ne quis accipiat Paulũ per omnia prætoria ductum fuiſſe, quum ipſe dicat aliud, nimirũ captiui prędicationẽ vſq; ad ipſam Neronis regiam perueniſſe, et inde per vniuerſam vrbem fuiſſe vulga-

vulgatam. Nam Theophylactus prætorium, ad Neronis familiam refert, cæteris omnibus, ad reliquos ciues, sequutus Chrysostomum, admonens imperatorum domos id temporis appellari solere prætoria voce Latina à Græcis vsurpata.

Et in cęteris omnibus.) In, redũdat: an subaudiendum sit, aliis expendendum relinquo. Neq; cęteris, refert prętoria, vt sit sensus, euangeliũ notum fuisse cæteris item prætoriis, sed cęteris eius ciuitatis, q in prætorio nõ versabantur. Ita Theophylactus. Proinde coniunctio in, nullum habebat vsum, nec additur ab Ambrosio.

Abundantius auderent.) Ambrosius Gręcam figuram explanauit Latinè Amplius cœperunt audere. Nã in ὥς τι τολμᾶν videtur subesse synecdoche, aut si mauis eclipsis, quam tamen ausus est imitari Flaccus in Odis,

Vt melius quicquid erit pati.

Vt subaudias possis aut incipias, aut simile verbũ accommodum sententiæ.

εὐδοκία Propter bonã voluntatẽ.) δι᾽ εὐδοκίαν. Quod vertere solet beneplacitum, Ordo huius loci diuersus est apud Latinos & Græcos. Græca sic habent, οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας τὸν χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐχ ἁγνῶς, οἰόμενοι θλῖψιν ἐπιφέρειν τοῖς δεσμοῖς μου, οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης εἰδότες, ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι, id est, Alij quidẽ ex contentione Christum annunciant non pure, arbitrantes pressuram addere sese vinculis meis. Alij vero ex charitate, sciẽtes quod in defensionem euangelij positus sum. Nostra lectio sic, Quidam quidem, & propter inuidiam & contentionem, quidam autem & propter bonam voluntatem Christum prædicant, quidam ex charitate, scientes &c. Apud Græcos bis est cõtentionis vocabulum, priore loco ἔρις, posteriore ἐριθεία.

Non

Non syncere.) οὐχ ἁγνῶς, id est, Non purè. Ita Theophylactus. Ambrosius legit nō simpliciter. Fortassis illius codex habebat οὐχ ἁπλῶς. & in tanta vocum affinitate facillimus est lapsus. Augustinus libro. 2. contra Petilianum legit, Non caste.

Dum omni modo siue per occasionē.) Græci paulò diuersius legūt τί γάρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ χριστὸς καταγγέλλεται, id est, Quid enim? attamen quouis modo siue per occasionem, siue vere, Christus annunciatur. Neque enim iubet hoc esse faciendum, vt Christum aliquis insyncere prædicet, sed ex iis quæ nō recte fiebant id quod est boni excerpit, & contemnit illorum in se odium, modo quocunque modo prosint Euangelio. Ita fermè Chrysostomus in libello de profectu euangelij, & in commētariis Theophylactus. Proinde omni modo, rectius vertisset, quouis modo. Neque Paulus de his loquitur qui docerent hæretice, sed qui recte docerēt Christum, licet animo parum syncero. Nec hos probat tamen, sed negat sibi discutiendum quo animo id faciant, modo prosint. Porrò quod hic vertit occasionem πρόφασις est, quod & prætextum sonat, opponitur enim veritati. Tertullianus libro aduersus Marcionem. 5. pro προφάσει legit causatione, sentiens opinor, quod prætexerent se Christi negotium agere, quum suis commodis seruirent.

Secundum expectationem.) κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν. Quod plus quiddā significat, q̄ expectationem, nimirum vehemēs cordis desiderium: dictione hinc composita, quod toto animo quippiam expectetur. Nō enim dixit προσδοκίαν, sed ἀποκαραδοκίαν, à gestu vehementer inhiantium totoque capite inflexo, hinc voce composita Græcis. ἀποκαραδοκία unde dicta

Quia in nullo.) Quod in nullo ὅτι. Et rursum,

sum, Fiducia, παῤῥησία.

Sicut semper nunc.) Et nunc, legendum.

Et quid eligam ignoro.) Coniunctio &, obscuriorem reddit sententiā. Quandoquidem hoc sensit Paulus, Si viuo, Christi caussa viuo: si morior, meo cōmodo morior. quod si procedit mea prædicatio, & prosum ecclesiis, adeo nō pręfero meum commodū vestro bono, vt dubitem etiā vtrum eligam. Habet enim hoc loco καὶ, peculiarem & occultam vim excludendi, quod diuersum erat. Poterat & ita legi εἰ δὲ τὸ ζῆν, vt hic subaudias cōtigerit, aut fuerit: deinde subiicias, hoc mihi fructus est operis. Atq; ita coniunctio, more vulgari copulat quod sequitur. Verum prior lectio magis probatur, & eam sequitur Theophylactus. Adducit hunc locū Augustinus, velut exemplum ambiguę distinctionis, libro de doctrina Christiana tertio, capite secundo. Nam potest ad hunc modum legi: Coartor è duobus, concupiscentiam habēs, vt sit sensus, illum vtriusq; rei torqueri desiderio, & vitę & mortis. Potest & hoc pacto: Coartor è duobus, et hic distinctione interposita sequatur, concupiscentiam habēs dissolui. Verum ex eo quod sequitur: Multo autem magis melius dissolui &c. colligitur, Concupiscentiam habēs ad sequentia referendum esse. Quanquam Augustinus pro melius, legit optimum.

Coartor enim è duobus.) συνέχομαι. Quasi dicat, vtrinq; teneor. Ambrosius legit, ex his duobus, velut exprimens vim articuli τῶν δύο. Siquidem de morte & vita loquitur: In quorū vtroq; est quod inuitet, est quod deterreat.

Multo magis melius.) Ambrosius legit, multo enim melius. Verum Paulus aliâs quoq; condupli- cat comparatiuum, ad vehementiā, vt plurimū excessum significet, idq; iuxta idioma sermonis Hebraici.

Cōduplicatio comparatiui

Proinde

Proinde nos vertimus, Multo lõgeq; melius est. Porro quod hic vertit dissolui, Græcis est ἀναλῦσαι, Diuus Hieronymus aduersus Ruffinum, non semel vertit reuerti. Tertullianus libro de patientia vertit, recipi. Nec video quomodo legi possit dissolui, nisi Græce esset ἀναλύεσθαι, & si interpretemur eum dissolui, qui dimittitur vt redeat, Nunc est ἀναλῦσαι verbum actiuum, quod an neutraliter inueniatur, quemadmodum apud Latinos soluere dicitur qui discedit, expendat lector eruditus. κατάλυμα pro diuersorio est apud Lucam cap. 2. & vigesimosecundo. Vnde quẽadmodũ καταλύειν dicuntur, qui se cõponũt in diuersoriũ, ita ἀναλύειν dicuntur qui mouent sarcinas, mutãtq; diuersorium. quod tamẽ á nautis translatum est, qui soluunt rudentes, soluuntur & tabernaculorũ funes. Sensus quidem est idem, sed Greca vox est significantior. Chrysostomus ἀναλύειν vertit μεθίστασθαι, id est, emigrare aut commutare sedem.

Necessarium propter vos.) ἀναγκαιότερον, id est, magis necessarium.

Et hoc confidens scio.) πεποιθὼς οἶδα, id est, Certum scio, siue persuasus scio.

Quia manebo & permanebo.) ὅτι μενῶ καὶ συμπαραμενῶ, id est, Quod manebo & permanebo simul cũ omnibus vobis. Quanq̃ quidã codices habent μένω, id est, maneo siue maneam.

Vt gratulatio vestra.) τὸ καύχημα, id est, gloriatio. Quod consueuit vertere gloriam.

In me.) ἐν ἐμοί, vt me, sit ablatiui casus.

Audiã de vobis.) ἀκούσω τὰ περὶ ὑμῶν, ὅτι στήκετε, id est, Vt audiã de vobis, vel potius ea quæ sunt de vobis, quod statis &c.

Vnanimes.) μιᾷ ψυχῇ, id est, Vna anima, videlicet in vno spiritu, in vna anima.

Collaborantes.) συναθλοῦντες, id est, Concertantes, hoc est, in hoc certamine adiuuantes nos. Ambrosius sic explicat, Pariter cum fide euangelij certantes. Nam collaborat illi, fortassis in carmine probari poterit: & concertant qui inter se certant. At hic Paulus sensit, fidem periclitari, & velut in certamine versari, quę vincet, si sint qui certamen idem cum illa capessant. Proinde nos ita vertimus, Adiuuantes decertantem fidem euangelij.

Terreamini.) μὴ πτυρόμενοι, id est, Non turbati, siue tumultuantes. Ambrosius legit, non pauescentes, hoc ad sensum nihil refert.

Quæ est illis caussa.) Græce est illis quidem ἔνδειξις, id est, Ostentio. Et ideo Ambrosius legit, ostentatio interitus. Neq; tamen non recte mutauit interpres, quandoquidem Græcis ἐνδεῖξαι, siue ἀποδεῖξαι dicitur etiã qui facit. Sic & aliâs apud Paulum, Ostendit mihi multa mala, pro eo quod est, fecit mihi multa mala.

Et nunc audistis.) ἀκούετε, id est, Auditis.

De me.) Græcis est ἐν ἐμοί, id est, In me. Sed haud scio an nostra lectio sit verior.

EX CAPITE SECVNDO.

Si qua ergo consolatio.) παράκλησις. Ambrosius legit, Si qua exhortatio, ne bis diceret consolationem. Nihil tamen vetat quo minus conduplicatio faciat ad epitasin. Sentit enim consolationem quam illi debebant Paulo tot malis afflicto. Totum enim hoc officium eò vergit, vt pro his omnibus inter se sint concordes.

Si qua viscera miserationis.) Gręce est, Si qua viscera & miserationes σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί.

Atque

Atq; ita legit Ambrosius, suffragantibus & peruetustis exemplaribus Latinis. Cæterum in Græcis codicibus non reperio scriptū εἴ τινα σπλάγχνα, sed εἴ τις σπλάγχνα, id est, Si quis viscera. Idq; quum in emendatis scriptis exemplaribus habeatur, demiror neminem interpretū offensum hac lectione. Nisi forte σπλάγχνα hominem ipsum dixit, affectu misericordiæ præditum. Et Paulus magis rem ipsam respexit q̄ vocē. Certe Chrysostomus ac Theophylactus legit εἴ τις σπλάγχνα, nec vllum tamē mouet scrupulum, Nec potest subaudiri, verbum habet, propter nominandi casum qui mox sequitur, οἰκτιρμοί.

Vt idem sapiatis.) Sentiatis, φρονῆτε, hoc est, sitis concordes.

Idipsum sentientes.) τὸ ἓν φρονοῦντες, id est, Vnum siue idem sentiētes. Est autem participiū eius verbi, quod modo verterat sapiatis.

Nihil per contentionem.) κατὰ ἐριθείαν. Ambrosius legit iritationē, hoc est, ad prouocandū alios.

In humilitate.) Græce sic habet, Sed humilitate, alij alios existimantes superiores seipsis, ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν. Et rursus humilitatem vocat modestiā animi, qua quis sibi nihil arrogat. ταπεινοφροσύνῃ

Considerantes.) σκοπεῖτε, id est, Considerate seu spectate. Spectamus enim quod expetimus: vnde & scopus dictus. Ambrosius legit, contemplantes.

Quæ aliorum.) Græci addunt ἕκαστος, id est, Quisq;. Addunt & coniunctionē καὶ, hoc pacto, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστος, sed & aliorū. Verum hanc non attingunt interpretes. Proinde vim habet, opinor, eandem, ac si dicas imò: Imò magis aliorum.

Hoc enim ſentite.) φρονείσθω, id eſt, Sentiat, vt ſubaudias vnuſquiſq;, quod modo præceſſit, ſiue ſentiatur. Quanquã interpres bene reddidit ſenſum, hoc eſt, is ſenſus, is affectus ſit in vobis, qui fuit in Chriſto Ieſu. Aut, ita ſitis affecti viciſſim alij in alios, vt Chriſtus fuit erga vos affectus.

Eſſe ſe æqualem deo.) τὸ εἶναι ἴσα θεῷ, id eſt, Vt eſſet æqualiter deo. Nã ἴσα nomen eſt, aduerbij loco poſitum. Loquitur enim de Chriſto, quatenus erat homo. Nec eſt ocioſus articulus apud Græcos, nimirum interpretãs quid dixiſſet rapinam, haud dubium, quin hoc ipſum, vt eſſet par deo. Non vſurpabat ſibi æqualitatem cum deo, ſed deiecit ſeſe. Porrò forma hic eſt μορφὴ, quod ſpeciem ſonat aut figuram, quam in epiſtola ad Hebræos characterem vocat. Et quod hic vertit, ſimilitudine, Græce eſt ὁμοιώματι, quod magis ſonat aſſimilationem: & quod hic habitu, illis eſt σχήματι, quod magis ſonat figuram. Nec tamen male vertit interpres, Nam habitus Latinis nonnunquã & ad corporis ſpeciem refertur, at Græcis nõ item. Cęterum inuentus dixit, pro compertus, εὑρεθεὶς, nimirum certiſſimis argumentis. Nam Latinis inuentum dicitur, quod quęſitum contigit: ſic & illud dictum eſt, Inuenta eſt in vtero habẽs. Et vt homo, poteſt accipi, vt homo quiuis alius, qualis nõ erat, etiamſi vere homo erat, quantum ad naturã hominis attinet. Aut ſpecie hominis, nimirum id præ ſe ferens quod erat, vt indicat Theophylactus.

Exinaniuit ſemetipſum.) ἐκένωσεν ἑαυτὸν, id eſt, Inaniuit, Nam Q. Curtius libro quarto exinanire dixit, pro exhaurire: Ita vt nec circumuenirentur, ſi arctius ſtarent, nec tamen mediam aciem exinanirent. Hic ἐκένωσε dictũ videtur, pro fecit humillimum & nihili, vt nihil agant qui contendunt Chriſtum

pauxil-

pauxillulum quiddam imminutum á Deo, iuxta naturam hominis aſſumptam. Certè qui tantillo minor fit, non diceretur inanitus.

Humiliauit ſemetipſum.) Sunt qui putēt humiliare vocem eſſe parum Latinam. Ego certè optarim eſſe, etiāſi nondū contigit reperire apud idoneū autorem. Latine reddi poterat, ſubmiſit aut deiecit.

Deus exaltauit illum.) Plus explicat ſermo Græcus ὑπερύψωσεν, hoc eſt, vehementer exaltauit, ſiue inſigniter. Proinde Ambroſius legit ſuperexaltauit, ſtudens exprimere Græcam vocem. ὑπερυψόω.

Omne genu flectatur.) πᾶν γόνυ κάμψῃ, id eſt, Omne genu flectat, vt ſubaudias, ſe. Simili forma ſcripſit Matthæus aut huius interpres, μὴ ἀνακάμψαι ne redirent ad Herodem. Et Latinis nox præcipitare dicitur, quæ imminet.

Et infernorū.) καταχθονίων .i. Subterraneorū.

In gloria.) εἰς δόξαν, id eſt, In gloriam, ὅτι κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς, id eſt, Quod Dominus Ieſus Chriſtus in gloriam dei patris, vt intelligas hoc omnē cōfiteri linguam, quod Ieſus Chriſtus eſt Dominus, idq; in gloriam Dei patris. Quanquâm illud In gloriam Dei patris, referri poteſt ad verbum confiteatur, quod præceſſit, vt omnis lingua confiteatur ad gloriam Dei.

Veſtram ſalutem.) τὴν ἑαυτῶν, id eſt, Veſtram ipſorum. Quanquám iſta pronomina compoſita ferè vertit per ſimplicia.

Salutem veſtram operamini.) Et mox, Deus enim eſt qui operatur in vobis. Prius verbum eſt κατεργάζεσθε, alterum eſt ab ἐνεργεῖν, quod nos vertimus, qui agit, ne quis in hoc erraret. Atque illud In vobis ἐν ὑμῖν eſt in quibuſdā, in aliis, ἐν ἡμῖν in nobis, Quanq̄ hoc nihil intereſt ad ſenſum.

Et perficere.) Καὶ ἐνεργεῖν.i.Facere siue operari Est autem infinitum participij, quod modo præcessit ὁ ἐνεργῶν.i.Qui operatur, ne quis putet esse nouum mysterium in verbo perficere, quasi sit ad finem perducere. Ambrosius legit, operari.

Pro bona voluntate.) ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας. Sermo est anceps, potest enim intelligi bona voluntas, vel dei, vel Philippensium. Theophylactus refert ad deum, Ambrosius ad homines.

Sine murmurationibus.) Quidam Græci codices habẽt χωρὶς ὀργῆς.i.Sine ira. Alii γογγυσμῶν id est, Murmurationibus.

Et hæsitationibus.) καὶ διαλογισμῶν.i.Disceptationibus. Id aliquoties vertit, cogitationibus. Diffidens enim disputat & argutatur.

ἄμεμπτοι Sine querela.) ἄμεμπτοι, id est, De quibus nemo queri siue conqueri possit: alioqui sine querela est, qui de nullo queritur.

Et simplices.) Καὶ ἀκέραιοι, i. Synceri, absq; fuco

Sine reprehẽsione.) ἀμώμητοι, i. irreprehẽsibiles, siue inculpati, quod frequẽter vertit immaculati.

Prauæ.) σκολιᾶς. Quod non significat simpliciter prauũ, hoc est, malum, vt vulgo putant, sed tortuosum & asperum, vt respondeat illi, quod superius posuit ἀκέραιοι.i.simplices: id quod velut interpretans explicat, adiungens καὶ διεστραμμένης, id est, Distortæ. Augustinus enarrans Psalmũ. cxlvi. pro praua, legit, tortuosa.

Inter quos lucetis.) φαίνεσθε. Anceps est, vtrũ sit imperandi modus an indicandi, id est, vtrũ lucete, an lucetis. Certe lucete imperãdi modo, legit Cyprianus in epistola ad Rogatianũ presbyterum. Et Ambrosius sic exponit, vt declaret hæc non pronunciari à Paulo quod fiant, sed præcipi vt fiant: Commonet, inqui-

inquiens, vt memores suę professioni respondeāt, vt inter diffidentes tam clari appareant, vita, conuersatione, moribus, quēadmodum sol & luna inter stellas splendore sublimes sunt. Porrò φαίνεσθε non simpliciter significat lucere, sed in conspicuo esse vt omnibus appareat, veluti lumen in ædito positum.

Luminaria.) φωστῆρες. Cū erecta machina tollitur in altum lumen sustinens. Vnde addit, verbum vitæ sustinentes, hoc est, in vertice tenentes.

Ad gloriam.) εἰς καύχημα. De quo iam sępius admonuimus. Et est ad gloriam mihi, εἰς καύχημα ἐμοί. Atq; ita legit d. Ambrosius. Dilucidius erat, Vt gloriari possim in die Christi, q nō in vanū cucurrerim. Nam huc refertur illud καύχημα, vt coram Christo possit gloriari, illis adiuuātibus hanc gloriam. Ita sanè Theophylactus.

In die.) εἰς ἡμέραν, id est, In diem.

Supra sacrificium.) ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν. i. Super hostia & sacrificio fidei vestræ. Sentit suam mortē et vincula victimam quandam esse, cuius ipse sit minister & sacrificus, semetipsum immolans pro fide illorū, & hoc nomine gaudet. Non quod inficier ἐπί Gręcis nonnunq̄ sonare accessionē, sed quod hic non faciat ad sensum Pauli, mea sentētia. Facit enim ille ceu duas victimas alteram illorum fidem, quos Christo obtulit, cuius se ministrum & λειτουργόν facit: alteram se, si dum studet illam victimam rite deo exhibere, ipse mactetur, & fiat victima: quod quidem non recusat, modo id efficiat, vt illos deo dignos exhibeat. In hāc sententiā interpretatur & Ambrosius, & Scholiastes pseudieronymus, atq; huic consentiēs Theophylactus.

Congratulor.) συγχαίρω. i. Congaudeo.

Congratulamini.) συγχαίρετε. i. Congaudete,

Legi poteſt per modum indicandi, gaudetis & congaudetis, id quod mihi ſanè magis arridet.

Bono animo ſim.) εὐψυχῶ, Græcis eſt compoſita dictio, et magis ſignificat bene affici animo, q̃ eſſe bono animo. Siquidem bono animo eſſe dicunt Latini, pro eo quod Græcis eſt θαῤῥεῖν.

Cognitis quæ circa vos ſunt.) γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν. i. Vbi cognouero de reb. veſtris, ſiue cognitis iis quæ circa vos ſunt. Ambroſius legit, Certior de vobis factus. Iuxta formā illam, qua τοὺς ἀμφὶ πλάτωνα, ipſum Platonem dicimus. Ita mox interpres vertit τὰ περὶ ὑμῶν.

Tam vnanimem.) Tam, redundat, tantum eſt ἰσόψυχον. i. Æqualis animi. Nec addidit tam Auguſtinus adducens locū hunc libro aduerſus Petil. 2. cap. 76. Eſt autē Græcis dictio noue cōpoſita, quę parem & eundem per oīa animū ſignificat, quo modo Pythagorici ſummam & perfectam amicitiam ſignificabant. Talem id temporis non habebat Paulus, qui pari ſynceritate tractaret Euangelium.

Qui ſyncera affectione.) ὅς τις γνησίως, id eſt, Qui vere & germane, vt legit Auguſtinus, epiſtola. cxxxvij. ſiue vt aliâs vertit, ingenue.

Pro vobis ſolicitus ſit.) Græce ſic eſt τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει, id eſt, Res veſtras curabit, vt ſententiam reddam, magis quàm verba.

Eius cognoſcite.) γινώσκετε. Eſt quidem ambigua Græca vox. Tamen hoc loco rectius vertiſſet, Cognoſcitis, quod declarant ea quæ mox ſequuntur, quoniam vt patri cognoſcitis, id eſt audiſtis, aut cognoſcite ex me. Theophylactus legit cognoſcitis, ſic exponēs, quaſi Paulus citet Philippenſes teſtes, quāta ſynceritate Timotheus ſe geſſerit in euangelio.

Quoniam ſicut patri.) Vertendum erat, quoniam

ætiam ſicut cum patre filius mecum ſeruiuit, vel Sicut patri filius, mihi conſeruiuit. Siquidem Græca ſic habent ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν. Paulus ſeruiuit euãgelio, nihil quærẽs ſui cõmodi, huic ſe ſocium dedit Timotheus pari ſynceritate affectus.

Et, ſpero mittere.) Potius miſſurum. Nam infinita ſic aliquoties vſurpantur.

Quæ circa me ſunt.) Græci addunt ἐξαυτῆς, i. Protinus, ſiue confeſtim, quod hic interpres videtur vertiſſe mox. Verum illud mox, potius referendum videtur ad verbum mittere.

Veniam ad vos.) Ad vos, redundat. Imò Græce eſt, Quod & ipſe cito vẽturus ſim. Et ita leg. Am.

Et mœſtus erat.) καὶ ἀδημονῶν, Id Ambroſius vertit, Et impatiẽter ſolicitus erat. Nã ἀδημονεῖν eſt penè exanimari ac deficere præ dolore. ἀδημονεῖν

Vſq; ad mortem.) παραπλήσιον θανάτῳ, id eſt, Proxime mortem, ſiue Vt eſſet vicinus morti. Ambroſius legit, Prope mortem.

Feſtinantius.) σπουδαιοτέρως. Verti poterat & ſtudioſius. Ambroſius legit, ſolicitius: mihi tamen non diſplicet quod vertit interpres.

Sine triſtitia ſim.) ἀλυπότερος ὦ. Ambroſius vertit, Melioré aĩo ſim. Græca vox pinde ſonat, quaſi dicas, liberior ſim ab oĩ dolore, ſiue minus doleam.

Cum honore habetote.) ἐντίμους ἔχετε, id eſt, In prètio habere.

Tradens animam ſuam.) παραβουλευσάμενος, Ambroſius Græcã vocẽ propius expreſſit, In interitũ tradens animã ſuã. Eſt autem παραβουλεύεσθαι male conſulere, & non habere rationẽ alicuius, non, quod Faber putat, ſponte conſultoq; tradere. Sentit enim Paulus illum ope diuina ſeruatũ fuiſſe; alioqui ipſe ſe præcipitauerat in exitium vitæ.

Quod

Quod ex vobis deerat.) τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, id est, Vestrum defectum.

Erga meum obsequiū.) τῆς πρός με λειτουργίας. Ambrosius legit, circa meum officium. Quanquam nec is explicuit, quod Græca sonant verba, quorum hæc est sententia: vt quod diminutū fuit in obsequio vestro erga me, id suppleatis in his quos ad vos mitto, & quod minus fecistis mihi, in talibus compensetis. At nonnulli codices habent πληρώσῃ, impleret, non πληρώσητε. vt verbum ad Epaphroditū sit referendum, non ad Philippenses, ac tum erit sensus, vt ille suppleret, quod in vestro erga me officio fuit diminutū. Vn̄ quū Græca quæ non variant τῆς πρός με λειτουργίας, aliud nihil declarent, q̄ officii circa me, vel erga me potius, palàm est tum apud diuū Ambrosium deprauatè legi, circa meum officium, tū in vulgata æditione, erga meum obsequium, pro, circa me officium, &, erga me obsequium. Mirum tamē quomodo illud meum, omnes Latinos codices occuparit. Annotauit Chrysostomus quod Paulus Philippensium munificentiam appellarit λειτουργίαν ministerium, ne sibi placerent. Nec est πληρώσῃ, sed ἀναπληρώσῃ, quod est accessione implere, qđ plenitudini perfectæ deerat.

EX CAPITE TERTIO.

De cætero.) τὸ λοιπόν, id est, Quod superest Et χαίρετε potest legi, valete.

Mihi quidem non pigrum.) ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρόν, ὑμῖν δὲ τὸ ἀσφαλές. Ad verbū ita reddi poterat: Mihi quidem non pigrum, vobis autē tutum. At dilucidius simul & Latinius fuerit, Me quidem non piget, vobis autē tutum est. Sensus est, Nō me piget huius laboris, vt sæpius eadē repetam, quo crebra admonitio, vos reddat tutiores, ne labamini.

Nam

Nam hinc proprie dictum est ἀσφαλὲς. Hic Apostoli sermo eò spectat, ne Philippenses offenderentur tot monitis subinde repetitis. Aliquis dicere poterat, tantum est ocij tibi Paule, vt vacet toties admonere? Charitas, inquit, qua vos complector, facit vt huius rei nullum sentiam tædium. Rursus aliquis dicere poterat, an nos existimas tã obliuiosos, vt toties simus admonẽdi? Respondet, vt mea admonitio vobis nõ sit necessaria, tamẽ nihil hinc vobis incommodi, imò potius cautiores reddet aduersus insidias malorum. Hæc mea sedulitas, vos facit tutiores. Hoc saltem fructus adferet vobis mea instantia, Eóque addidit articulum, τὸ ἀσφαλὲς, id est, vestra est securitas. Tametsi sermo Romanus nõ habet vocem qua proprie exprimat ἀσφάλειαν. Mirum vnde Ambrosius nobiscũ legat, pro tuto, necessarium. Nam sic etiam interpretatur, nisi Græci ἀσφαλὲς vocant, quod vitari non potest.

Vide concisionem.) Distinxit concisionem à circuncisione κατατομὴν, περιτομὴν. Conciditur enim quod discerpitur, & planè distrahitur. Circunciditur quod expolitur, resectis superuacaneis. Annotauit hoc Diuus Hieronymus in cõmentariis Micheæ. Cæterum articulus præfixus singulis horum nominũ indicat eum de certis quibusdam loqui, quos illi nouerint τοὺς κύνας, τοὺς κακοὺς, τὴν κατατομήν. Et videte, posuit pro cauete, quemadmodum aliquoties in Euangelio ὁρᾶτε, βλέπετε. Sic enim hunc locum adduxit Ambrosius in libello Ad virginem deuotã, Vitate canes, vitate malos operarios. κατατομή, περιτομή.

Qui spiritu seruimus Deo.) Græcè est. Qui spiritu Dei seruimus, οἱ πνεύματι θεοῦ λατρεύοντες. Porrò seruimus dixit, pro eo quod est, religione colimus. Et tamẽ in nonnullis habebatur θεῷ λατρεύομεν, id est, Deo seruimus. Indicat Ambrosius libro

bro de ſpiritu ſancto ſecundo, cap.6. hunc locum in Latinis codicibus falſariorum perfidia variatum fuiſſe, atque ob id Græcorum exemplarium autoritate ſtandum, in quibus habebatur, οἱ πνεύματι θεοῦ λατρεύοντες, id eſt, Qui ſpiritu Dei ſeruimus.

Habeam fiduciam in carne.) Græcus habet, & in carne καὶ ἐν σαρκί. Et ita legit Ambroſius. Atque eſt quidem πεποιθέναι verbum præteriti tẽporis, ſed iis abutimur pro verbis pręſentis tẽporis. Vnde & Ambroſius & interpres recte legunt, Fiduciam habeam, & fiduciam habere.

Circunciſus octauo die.) Græcus ſic habet, περιτομὴ ὀκταήμερος, id eſt, Circunciſio octaui diei. Se vocat circunciſionem, vt ſæpe aliâs gentes vocat præputium.

Ex genere Iſrael.) ἐκ γένους Ἰσραήλ. Iſrael hoc loco nominatiuus eſſe poteſt, nõ genitiuus. Vt enim ſe modo vocauit circunciſionem pro Iudęo, ita ſe hic nominat Iſrael pro Iſraëlita. Quemadmodũ & aliâs frequenter Iſrael pro Iſraëlitis ponitur. Addidit autẽ ex genere, ad diſtinctionem proſelytorum, qui erant quidem Iſraëlitę, ſed velut adoptione, nõ ex genere.

Cõuerſatus ſine querela.) γενόμενος ἄμεμπτος id eſt, Factus ſum, ſiue is fui de quo queri nemo poſſet. Quanquam hoc haud male reddidit interpres.

Detrimenta.) ζημίαν, id eſt, Detrimentum.

Propter eminentem ſcientiam.) διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως, id eſt, Propter eminentiam cognitionis, vt neutrum poſitũ ſit loco nominis ſubſtãtiui.

Vt ſtercora.) καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, id eſt, Arbitror ſtercora eſſe, ſiue duco pro ſtercoribus. Gręcis autem σκύβαλον dicitur, quod ex inteſtinis animantium canibus proiicitur, ἀπὸ τοῦ τοῖς κυσὶ βάλλεσθαι.

Ex fide est.) διὰ πίστεως, id est, Per fidem.

Quę est ex Deo.) Adde iustitiam τὴν ἐκ θεοῦ δικαιοσύνην. vt repetatur iustitiam. Sic enim legit Ambrosius: Iustitiam inquam quę fide constat, nō legis operibus. Item, in fide ad cognoscendū illū. Sic distinguunt Gręci, vt intelligas eum cognosci ex fide.

Societatem passionis.) παθημάτων, id est, Passionum siue malorum siue afflictionum. Ambrosius pro societate legit communicationem.

Si quo modo.) εἴπως, Si quâ.

Quę est ex mortuis.) τῶν νεκρῶν. i. Mortuorū. Miror cur hic placuerit περίφρασις, nisi φ suspicor hunc interpretem, & item Ambrosium ita legisse, ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν. Sequor autem.) διώκω. i. Sector, & assequi cupio. Interpres autē nimis Latinè vsus est eo verbo sequor, idcirco admonui, ne qs erraret. Nam vulgatū est sequi pręcedentē, sequi quod imitamur, rarius est sequi qđ affectamus.

Si quo modo.) εἰ ϗ. i. Si &, siue etiam cōprehendam. Interpres legisse videtur εἴπως.

In quo & cōprehensus sum.) ἐφ' ᾧ. i. In eo φ. Eundem sensum efficit hoc loco, ἐφ' ὃ & ἐφ' ᾧ. Proinde mihi sensus videtur, Si quo modo assequar id, ad quod me Christus delegit, & in stadio hoc certare iussit.

Non arbitror.) Laurentianus codex habuit, οὔπω. i. Nondum, meus οὐ. sed plures habēt οὔπω. Et ita legit Diuus Ambrosius.

Quæ retro sunt.) τὰ ὀπίσω, id est, Quę à tergo sunt, hoc est, quæ pręterita sunt ac relicta. Sumit enim similitudinem à cursoribus, qui nō attendunt, nec respectant quid spacij transmiserint, sed quid supersit.

Vnum

Vnum autem.) ἓν δὲ, Subaudiendum est ago, quasi dicat, solum hoc ago, & in hoc sum totus. Sic interpretatur Augustinus libro ad Bonifacium tertio, cap. 7. Simplicius autem est hic vnum positum pro tantummodo.

Quæ priora.) τοῖς δὲ ἔμπροσθεν, id est, Quæ à fronte sunt.

Ad destinatum.) κατὰ σκοπὸν, id est, Secundum scopum aut præfixum. Neque tam male vertit interpres quàm obscurè. Hieronymus admonet Græcam vocem esse significantiorem. Est enim σκοπὸς propriè signum præfixum sagittantibus. Vnde quod animo destinamus ac præfigimus, scopus est. Augustinus quum aliis plerisque locis, tum in Psalmum trigesimum octauum legit, Secundum intentionem, pro κατὰ σκοπὸν. Tertullianus libro de carnis resurrectione legit, Secundum scopum persequor ad palmam.

Scopus quid.

Hoc sentiamus.) Hieronymus in primo aduersus Pelagium dialogo, indicat hoc loco Græcorum exemplaria variasse, in aliis scriptum fuisse φρονοῦμεν, id est, Sapimus, modo indicandi, in aliis φρονῶμεν, id est, Sapiamus.

Aliter sapitis.) φρονεῖτε, id est, Sentitis. Ac reuelabit futuri tēporis esse debet, ἀποκαλύψει. sed reclamantibus vetustis exemplaribus Latinis, atque ipso Ambrosio, qui secus non legit solum, verumetiam interpretatur. Hilarius libro de Trinitate vndecimo, legit, Reuelabit, verbo futuri temporis, & interpretatur, iis qui nondum absolutam veritatem assequuti sunt, expectandam reuelationem Dei, qui plenam veri cognitionem largiatur, et si quid prius erratum fuit corrigat.

Veruntamen.) Græca paulò secus habēt, nempè ad hunc modum, πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν τῷ αὐ-

τῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id eſt, Verum in eo ad quod peruenimus, eadem incedere regula, idẽ ſapere. Quanquam hi infinitiui pro imperatiuis poni videntur.

Imitatores mei.) συμμιμηταί μου, id eſt, Coimitatores mei, hoc eſt, imitemini me vna cum cæteris qui me imitantur. Aut hoc conueniat inter vos, etiãſi quid in cęteris diſſentitis, vt ſitis imitatores mei. Proinde nos vertimus: Eſtote pariter imitatores mei συμμιμηταί.

Et obſeruate.) καὶ σκοπεῖτε, id eſt, Conſiderate. Atq; ita legit Ambroſius.

Formam noſtram.) τύπον ἡμᾶς, id eſt, Formã nos, vt ſit appoſitiue dictum.

Quos ſæpe dicebam vobis.) Apparet Paulũ non abſoluiſſe quod cœperat. Multi enim ambulant, vt ſubaudias, non vt ego, ſed in carne & faſtu, & ob id inimici crucis.

Terrena ſapiunt.) φρονοῦντες, Curant ſiue ſentiunt, hoc eſt, qui terreſtres habent affectus. Abuſus eſt participio loco verbi.

Noſtra autem.) Noſtra enim.

Vnde.) ἐξ οὗ, id eſt, Ex quo, ſcilicet cœlo. Nec refert quod præceſſit οὐρανοῖς, ſubauditur ei loco, quemadmodum ſubauditur tempore, quum nõ locus, ſed tempus ſignificatur. Quanq̃ hic tempus poteſt accipi, vt intelligamus ex eo tempore, quo cœpimus ſperare vitam cœleſtem cum Chriſto, nos ad cœleſtem ciuitatem pertinere, non terrenam.

Corpus humilitatis.) ταπεινώσεως, id eſt, Corpus humile & abiectum. Loquutus eſt enim iuxta proprietatem ſermonis Hebræi. Corpꝰ humilitatis, id eſt, humile, ſicut corpus mortis.

Configuratum corpori.) Græcè ſic habet, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι, id eſt, Vt fiat conforme corpori &c.

Secundum operationẽ virtutis.) Et hoc Græcis ad hunc legitur modum, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα, id est, Secundum operationẽ seu vim, aut efficaciam, vt possit etiam subiicere sibiipsi oĩa. Ambrosius legit: Qua possit etiam subiicere sibi oĩa. Codex Donatiani habebat Secundum operationem, qua etiam possit.

EX CAPITE QVARTO.

CHarissimi & desideratissimi.) ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, id est, Dilecti ac desiderati, siue amabiles ac desiderabiles.

Et Syntychen obsecro.) Rogo & deprecor apud Gręcos idem est verbũ. Et anadiplosis eius verbi facit ad vehementiam affectus significandam.

Idipsum sapere.) τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est, Idẽ sentire, hoc est, concordes esse. Etiamsi Ambrosius interpretatur de amplexanda prudentia.

Etiam.) Hic affirmantis est, ναί. Et ἐρωτῶ, qđ significat interrogo, hic pro rogo posuit. Nisi fortẽ ἐρωτῶ anceps est apud Gręcos, sicut rogo apud Latinos.

Germane compar.) σύζυγε γνήσιε. Syzygi dicũtur, quasi pariter ducentes iugum. Germanum autem hic vertit, quod superius verterat synceram affectionem γνησίως.

Adiuua illas.) συλλαμβάνου αὐταῖς, Commoda illis, ac manum admoue.

Mecum laborauerunt.) συνήθλησάν μοι, id est Simul mecum decertarunt.

Gaudete in dño.) χαίρετε. Potest esse et valete

Modestia.) ἐπιεικές, id est, Humanitas, siue æquitas. Ambrosius explanat, rationabilis conuersatio, quum non cõtenditur de summo iure, sed alius aliĩ ꝓ

tempo

tẽpore cedit, & id sequitur quod postulat humanitas

Dominus enim.) Enim, redundat, nec additur apud Ambrosium.

Sed in omni.) Omni, nõ est epithetum orationis, ἐν παντὶ. i. In omni re, siue in omnibus.

Omnem sensum.) πάντα νοῦν, id est, Mentem, siue intellectum. Certè mentẽ legit Ambrosius hanc enarrans epistolam, itáq; citat libro de Iacob, & beata vita, cap. sexto.

Custodiat.) φρουρήσει, id est, Custodiet, futuri temporis. Neque enim optat hoc illis, sed animat eos hac fiducia. Ita legisse Ambrosium, colliges ex ipsius interpretatione, si perpendas attentius.

De cętero fratres.) τὸ λοιπὸν. i. Quod reliquum est. Est autẽ continuantis post digressionẽ aliquam.

Quæcunq; pudica.) σεμνά. Quod Ambrosius legit, magnifica. Vertere poterat grauia, seuera, honesta, verecunda. Nam hæc omnia significat Græcis σεμνά. σεμνά, seuera.

Quęcunq; sancta.) ἁγνά. i. Pura siue casta.

Bonæ famæ.) εὔφημα, id est, Bene ominata, siue boni ominis. Ambrosius vertit, laudabilia.

Si qua laus disciplinæ.) Disciplinæ, redundat iuxta Græcos codices. Nec apparet ex Ambrosianis commẽtariis, quod secus legerit, quàm Gręci. Et virtus hic est ἀρετὴ, quæ opponitur vitio, non δύναμις, quę pugnat cum imbecillitate. Virtus ἀρετή.

Hæc cogitate & agite.) Cogitate superest, Græcis tantum est, ταῦτα πράττετε, id est, Hęc agite. Et ita legit Ambrosius.

Quoniam tandem aliquando.) ὅτι ἤδη ποτὲ. i. Quod iam aliquando.

Refloruistis pro me sentire.) ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ

ἐμοῦ φρονεῖν, id est, Reuiguistis in sentiẽdo de me, vt subaudias καὶ τὸ φρονεῖν, hoc est, reuiguit in vobis amor & solicitudo, ac studium erga me, tametsi non misistis hactenus, quod opportunitas mittendi vobis defuerit, non animus.

Sicut & sentiebatis.) ἐφ' ᾧ, id est, In eo quod sentiebatis.

Occupati autem eratis.) ἠκαιρεῖσθε δὲ, id est, Sed non habuistis opportunitatẽ. Id enim sonare videtur ἀκαιρεῖσθαι.

Non quasi.) οὐχ ὅτι, id est, Non quod.

Propter penuriam.) καθ' ὑστέρησιν, id est, Iuxta defectum.

Sufficiens esse.) αὐτάρκης εἶναι, id est, Contentus esse. Apertius erat: Nam ego didici his in quibus sum contentus esse, ἐν οἷς εἰμὶ αὐτάρκης εἶναι, hoc est, noui quod adest boni consulere.

Scio & abundare.) περισσεύειν. Quod hic vertit, abundare, non solum pertinet ad rerum copiã, sed ad omnem prę cellentiam, vt opponatur ei quod pręcessit, humiliari. Nam de copia & inopia mox meminit. Etiamsi Theophylactus aliter exponit.

Vbiq; & in omnibus.) ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι, id est, In omni & in omnibus. Et sic legit Ambrosius Tametsi probè vertit hoc interpres, vt accipias, vbique, pro eo quod est in omni re. Theophylactus priorem particulã ἐν παντὶ bifariam exponit, aut in omni tempore, vt intelligas longam experientiã, aut in omni negotio, vt intelligas plurimarum rerũ experientiam. In omnibus vero quæ obiter incidunt

Institutus sum.) μεμύημαι, quod Ambrosius vertit, imbutus sum. Est autem proprie initiari mysteriis. Porrò mysteria primum discuntur, mox exercentur.

Abunda

Abundare & penuriam pati.) περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι, hoc eſt, quaſi dicas, pati, vt ſuperſit, pati, vt deſit: ſiue pati, vt nimium ſit, pati, vt minus ſit.

Qui me confortat.) ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι. Non eſt confortat, quaſi conſolatur & reficit, ſed confortat, id eſt, Potētem ac fortem reddit; corroborat erat Latinius.

In Theſſalonicam.) ἐν Θεσσαλονίκῃ. id eſt, Theſſalonica, Nec miſerunt in Theſſalonicam, ſed Paulo miſerunt, qui illic tum erat. Niſi fortè Apoſtolus neglexit Grammaticæ leges.

Semel & bis.) ἅπαξ καὶ δίς. Quod ſi quis Latinè velit reddere, dicendum eſt, ſemel atque iterum. Ambroſius legit: Semel & iterum. Alioqui ſemel & bis nihil aliud ſonat quàm ter. Neq; enim ſtatim Latinè dicitur quod Gręcis bene dicitur.

In vſum.) εἰς τὴν χρείαν, id eſt, Ad egeſtatem, ſiue ad neceſſitatem. Quanquam in vſum non eſt abſurdum, modo intelligas, In vſum, id eſt, Quum eſſet opus. Ambroſius legit, In vſus meos miſiſtis.

Non quia quæro datum.) οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα, id eſt, Non quod quæram ipſum donum. Ambroſius legit: Non quia munus quæram.

Sed requiro fructum.) Illud quęro, & hoc requiro, apud Gręcos idem verbum eſt ἐπιζητῶ.

Abundantem in rationem.) Hic melius vertiſſet Græcum participium in verbum πλεονάζοντα, id eſt, Qui redundet in veſtrum commodū, potius quàm meum.

Habeo autem omnia.) ἀπέχω. Ambroſius legit, Percepi autem omnia. Nam ἀπέχειν eſt recipere ex aliquo veluti cenſum aut reditum ex aruis. Et ad eum modum vertit in Euangeliis, Receperunt ἀπέχω.

mercedem ſuam ἀπέχουσιν. Id ſentiens Theophylactus, ſubmonet recipi, quod quaſi debitum datur.

Repletus ſum acceptis.) πεπλήρωμαι δεξάμενος, id eſt, Repletus ſum accipiēs, niſi quod participium eſt præteriti temporis. Commodius vertiſſet ad hunc modum, Expletus ſum, poſteaquàm accepi ab Epaphrodito, à vobis miſſa, odorem &c.

In odorem ſuauitatis.) ὀσμὴν εὐωδίας. Non eſt In odorem, ſed odorem appoſitiuè, ſuffragante Græcis codice Donatiani. Suffragabatur vterque Conſtantienſis. Ambroſius legit, odorem bonæ ſuauitatis, ſed mutato, ſicuti conijcio, auferendi caſu, in accuſandi caſum. Cyprianus exponens precationem dominicam citat ad hunc modum: Saturatus ſum, inquit, recipiēs ab Epaphrodito quę à vobis miſſa ſunt, odore ſuauitatis, ſacrificio accepto, & placente Deo. Indicat autē quod vocauit odorē ſuauem, ſumptum à ſacris in quibus ſuffitus ſpargebantur grati naribus.

Omne deſiderium.) πᾶσαν χρείαν, id eſt, Omnem neceſſitatem ſiue indigentiam. Valla emendat, implebit πληρώσει, ſed codex vnus habebat πληρῶσαι, id eſt, Impleat.

Cum ſpiritu veſtro.) Sic & Ambroſius legit, ſed Græci codices habent, μετὰ πάντων ὑμῶν, id eſt, Cum omnibus vobis.

FINIS.

IN EPISTOLAM PAVLI AD COLOSSENSES ANnotationes [redacted] [redacted].

EX CAPITE PRIMO.

IN primis non possum non mirari, quid in mentem venerit iis qui Colossenses ad quos scribit hanc epistolam Paulus, aiunt esse Rhodiēses, ob nobilem illum colossum, qui memoratur inter septem mundi miracula. Nam de statua quidem nullus non meminit scriptorum. At de ciuitate huius nominis, ne ij quidem vllum fecêre verbum, qui totius insulæ situm diligentissime literis prodiderunt. Quin potius Colossæ ciuitas est Phrygiæ, quæ est in Asia minore, haud ita procul ab Hierapoli, & Laodicea, quarum & in hac epistola meminit Paulus. Laodiceæ quum ait, Volo autem vos scire, cuiusmodi certamen habeam pro vobis, & pro his qui sunt Laodiceæ. Ac rursum in calce: Facite vt & in Laodicensium ecclesia legatur, & eam quę è Laodicea missa fuit, vt vos quoque legatis. Ac paulò superius: Quoniā habet zelum multum pro vobis, & his qui sunt Laodiceæ, & his qui sunt Hierapoli. Constat autem Hierapolim & Laodiceam in Phrygia esse aut certe in confinio, autore Ptolemęo. Porrò Herodotus lib. 7. Colossas appellat magnā Phrygiæ ciuitatem, quę fluuiū habet Lycum, q̄ se pręcipitās in terrę hiatū, occultatur, post erūpens ad stadia quinque. Ad hæc Plinius libro quinto, capite trigesimosecundo, Colossas nominatim recensuit in descriptione Phrygiæ, quæ septentrionali sui parte Galatiæ sit contermina, meridiana, Lycaonię, Pisidię, Mygdoniæ, ab oriente Cappadociam attingens.

Colossas ciuitatē esse Phrygię, non Rhodi

Oppida celeberrima sunt, Ancyra, Andria, Celena, Colossæ, Carina, Cotiaion, Ceranæ, Iconium, Midaium. Idem lib. 31. cap. 2. prodidit Colossis flumen esse, in quod lateres coniecti lapides extrahantur. Ad hæc Strabo geographiæ suæ lib. 10. inter loca Laodiceæ finitima, Colossarum quoque mentionē facit. Iam vero Theophylactus quoque Græcus interpres de Colossensibus tradidit in hunc modum, πόλις φρυγίας αἱ κολοσσαί, αἱ νῦν λεγόμεναι χῶναι. καὶ δῆλον ἐκ τοῦ τὴν λαοδίκειαν εἶναι πλησίον, id est, Ciuitas Phrygiæ Colossæ, quæ nunc vocatur Chonæ. Atque id liquet ex eo, quod vicina sit Laodicea. Hæc abunde sufficiūt, opinor, ad refellendos eos, qui Colossenses in Rhodum transferunt. Nec ab hac nostra sententia dissentit Faber Stapulensis. Iam quod apud Suidam legimus Rhodienses & Lindios dictos, & Colossenses ob insignem Colossum, quem soli erexerunt, vt verū sit, non efficit, vt hæc epistola scripta sit Rhodiis, Cæterū quod in Græcis codicibus κολασσεῖς legimus, per alpha scriptum in secunda syllaba, haud scio an librariorum acciderit incuria, præsertim quū Theophylactus vrbis situm exponens, Colossas scribat, non Colassas. Sic autē dicimus Colossæ Colossarum, quemadmodum Athenæ Athenarum.

A deo patre nostro.) Admonet Theophylactus Chrysostomum vt solet sequutus, hic non addi mentionem Christi, quod tamen fieri solet in cęteris fermè epistolis. Et tamen hoc additum videmus in Græcorum codicibus, non dubiū quin errore librariorum, ex sua memoria quæ videtur addentium. Certe Theophylactus non addit. In codice Veronæ ędito additur in contextu, reclamante commentario. Latini codices variant.

Quod peruenit ad vos, sicut & in vniuerso mundo est, & fructificat, & crescit.) καθὼς καὶ ἐν

παντὶ

παντὶ τῷ κόσμῳ, καὶ ἐςί καρποφορούμενον, Quemadmodum et in toto mundo est etiam fructificans, licet in nonnullis exemplaribus non addebatur posterius καὶ ante ἐςί. Quę tamen coniunctio mihi non videtur ociosa. Prior enim pertinet ad aduerbiū, quemadmodum, posterior ad id quod subauditur, peruenit ad vos, quemadmodum & in toto mundo est, & ita est, vt nō solum prædicatū sit, verumetiā fructificet.

Et crescit.) Hæc apud Græcos non legi. Faber indicat, αὐξανόμενον addi in quibusdam exemplaribus, atq; ita sanè legit Ambrosius, Theophylactus & Chrysostomus: ac paulo inferius rursus hęc duo participia iunguntur, In omni opere bono &c.

Sicut in vobis.) Sicut & in vobis, addita copula, καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν. atq; ita legit Ambrosius.

Conseruo nostro.) Græce vestro, ὑμῶν. Quanquàm hic libri variant, & magis quadrat nostro prima persona, vt intelligamus adiutorem Pauli & illorum ministrum.

Orantes & postulantes.) Et hæc participia debebat vertere in verba infinitiua, orare & postulare, προσευχόμενοι καὶ αἰτούμενοι.

Vt impleamini agnitione.) ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν. Aut subaudienda est præpositio κατὰ, more Græcorū quasi per synecdochen, aut πληρωθῆτε sumendum est actiue, id est, vt impleatis Tametsi priorem sensum magis probo. Et eū sequitur Theophylactus cum Chrysostomo.

Digne deo.) Dn̄o est Græcis, ἀξίως τοῦ κυρίου.

Omnia placentes.) εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν. Quasi dicas, in omnem placentiam. Ambrosius legit, Ad omne placitum.

In omni virtute confortati.) Græcus sermo

iucundior est, δυνάμει δυναμούμενοι .i. In omni potentia facti potentes, siue valentia valescentes. Est enim participium presentis temporis.

Claritatis.) δόξης, id est, Gloriæ.

Deo & patri.) Græce tantũ est patri, quemadmodum legit Ambrosius. In editione Veronensi erat, θεῷ. Qui dignos nos.) τῷ ἱκανώσαντι .i. Qui nos fecit idoneos.

Idioma Hebręũ.

Filii dilectionis suæ.) Iam non semel admonuimus hanc sermonis formã peculiarẽ esse Hebręis, vas electionis, pro vase electo, & filius perditionis, pro filio perdito. Itidem hic filij dilectionis, pro filio dilecto, τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ.

Redemptionẽ & remissionem.) Græci codices sic habent, τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν .i. Redemptionẽ per sanguinem ipsius, remissionẽ peccatorum. Ambrosius videtur itidem legisse, nisi quod nõ habet hic per sanguinẽ ipsius. Cæterum quod redemptionẽ & remissionẽ, nullo cõiunctionis interuentu, sed appositiue coniunxerit, indicat quod edisserens subiicit: Remissio enim peccatorum liberos facit. Exponens enim Paulus quid dixerit redemptionem, subdidit remissionem peccatorum.

Imago dei inuisibilis.) Inuisibilis, nõ refertur ad imaginẽ, sed ad deum, ἀοράτου, hoc est, dei.

Primogenitus omnis creaturæ.) Creaturæ, & quod mox sequitur cõdita sunt, Græcis eiusdem originis sunt voces κτίσις & ἐκτίσθη. Sensus autem hic esse potest, qui genitus fuit ante omnem creaturã Ne quis cum Ario dei filium faciat creaturã. In hanc sententiam edisserit Ambrosius. Quod si mutato accentu legas, πρωτοτόκος πάσης κτίσεως, sensus erit, illum primum produxisse omnia, & oẽm creaturam

ram ab illo natam esse. Nec male cõgruit ad hanc sen tentiã quod sequitur, quod in illo creata sint oĩa &c. Nam iuxta sermonis Hebræi proprietatẽ, Paulus In ipso dixit, pro eo quod est, per ipsum, vt crebro iam obuiũ indicauimus. Declarat id, quod mox repetens hanc sententiã, quod hic dixerat, ἐν αὐτῷ, id est, in ipso, mutat in δι' αὐτοῦ, id est, per ipsum. Assipu latur nostræ sententiæ cum Chrysostomo Theophy lactus, hunc enarrans locum. Proinde quod sequitur εἰς αὐτὸν, non erat vertendum in ipso, ne bis idẽ dicere videatur, sed in ipsum, vt accipias hęc nõ fuisse cõdita per Christum veluti per ministrum, sed tanq̃ per consortẽ imperij. Idcirco addidit, & in ipsum, ex quo pendeant oĩa gubernanda. Ad eum modum so nant Græca quę scripsit Paulus, & ad eundem inter pretatur preter cęteros Theophylactus. In ipso, p p ipsum.

In cœlis & in terra.) τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. i. quæ in cœlis sunt, & quæ in terra.

Et ipse est ante omnes.) Magis quadrabat, Ante omnia. πρὸ πάντων. Nam de vniuersis lo quutus est, & sequitur continuo, καὶ τὰ πάντα. i. Et oĩa. Tertullianus tamen lib. aduersus Marcionẽ. 5. legit Ante oẽs, colligẽs nõ posse dici ante oẽs, nisi qui sit ante oĩa. Itidem legit Hilarius lib. de trinitate. 9.

Et oĩa in ipso constant.) καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε. i. Omnia in illo consistunt siue consti terunt. tametsi Gręci verbi tempus recte mutauit in terpres. Cęterum constare dicit conseruari.

Qui est principium primogenitus.) ὅς ἐστιν ἀρχὴ πρωτότοκος. Quoniam neutri dictioni appo nitur articulus, potest & hic sensus accipi, Qui Chri stus est principiũ primogenitũ ex mortuis, quasi di cas, primũ principiũ, quod ille sit fons oĩs resurrectio nis: vt primogenitus sit epitheton principij. Nã huc accommodant Chrysostomus, Theophylactus &

Ambro

Ambrosius, quod Christus hic dicatur principium, quod dux sit & autor resurrectionis.

Primatum tenẽs.) πρωτεύων, id est, Primas tenens, quanquam Græcis vnica dictio est.

In ipso complacuit.) εὐδόκησεν. Id si referatur ad patrem, cuius voluntas ac decretũ fuerit, commodior erit interpretatio, quàm si ad filium. Atq; ita sentit Theophylactus. Quũ enim disputasset, in filio natura esse plenitudinem deitatis, adiecit, huius rei nullam adferri caussam, nisi quod ita visum sit deo. Proinde nos patri, addidimus de nostro.

Omnem plenitudinẽ diuinitatis.) Diuinitatis apud Græcos hoc loco nõ lego, tantũ est τὸ πλήρωμα. nec additur apud Ambrosiũ in contextu, licet enarrans addat explicandæ rei gratia.

Per eum reconciliari omnia in ipsum.) Et antea vertendum erat, in ipsum, cûm Græcis eadem sint verba, εἰς αὐτόν. quanquam rectius erat Reconciliare, verbum actiuum, ἀποκαταλλάξαι. Et, erga se, melius quàm In ipsum.

Pacificans.) εἰρηνοποιήσας, id est, Pacificatis & iis quæ in terra sunt, & quæ in cœlis. Nõ enim quemadmodum Græcus dicit εὐδόκησεν εἰρηνοποιήσας, ita & Latinis placuit illi pacem faciens.

Per sanguinem crucis eius.) Græca secus habent, διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σαυροῦ αὐτοῦ δι' αὐτοῦ, id est, Per sanguinem crucis eius, per ipsum siue per eundem: vt placuerit, referatur ad patrem, & hæc pronomina pertineant ad Christum.

Inimici sensu.) ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ, id est, Inimici mẽte siue cogitatione. Porrò sermo Græcis anceps est. nam datiuus διανοίᾳ potest accipi velut instrumentaliter, hoc est, Per sensum siue mentẽ. aut relatiue, Inimici, sed cui? nempe menti. Etenim qui carni seruit repugnant ratioi.

Carnis eius.) Imò Suæ.

Et immaculatos.) ἀμώμους, id est, Irreprehensibiles. Quod Tertullianus alicubi non ineleganter vertit vituperabiles.

Et irreprehensibiles.) ἀνεγκλήτους, id est, incriminabiles, siue inculpatos.

Quod prædicatum est in vniuersa creatura.) ἐν πάσῃ κτίσει. Hyperbole est, qua significat iam vndiquaque vulgatum Euangeliū Christi, ne quid cogitarent Colossenses de mutāda fide, quæ iam ab omnibus esset recepta. Magnificentius autem & ardentius est, In omni creatura, quàm inter omnes homines. Hyperbole.

Qui nunc gaudeo.) Qui, apud Græcos nō lego, sed tantum, nūc gaudeo, νῦν χαίρω. Et apud Græcos est, ἐν παθήμασί μου, id est, in afflictionibus meis. Cui cōtinēter adhæret pro vobis ὑπὲρ ὑμῶν, quanquam in his quoque verbis est nonnihil ambigui sensus, Gaudeo pro vobis. i. gratulor vestro profectui, & gaudeo quod affligar vestra caussa.

Et adimpleo ea quæ desunt passionum.) καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων. Commodius vertere poterat, Et suppleo quod deest afflictionibus Christi. Porro verbum ἀνταναπληρῶ compositum ex tribus, ex ἀντὶ, quod significat vicem, quū quis alterius loco facit aliquid, & ἀνὰ, quod apud Latinos aliquoties valet re, & πληρῶ, quasi redimpleo vice Christi, quod in illius afflictionibus est diminutum. ἀνταναπληρῶ

Cuius factus sum ego minister.) Cuius, ecclesiam refert, non corpus. Bis autem dictum est, Cuius sum ego minister, in priore loco cuius sine controuersia refert Euangeliū, posteriore refert ecclesiam, nec aliud potest, quū Græce sit ἧς fœminini generis.

Proinde

Proinde nos vertimus, Cuius ecclesiæ.

Notas facere diuitias.) Græce sic est, γνωρίσαι τίς ὁ πλοῦτος, id est, Notum facere quæ sint diuitiæ. Et ita legit Ambrosius.

Sacramēti.) μυστηρίου. i. Mysterij, id est, Arcani.

Quod est Christus.) ὅς ἐστι χριστός, id est, Qui est Christus.

In vobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In vos, Et ita legit Ambrosius, vt est in Græcis codicibus emendatioribus, quanquam in nonnullis Græcis codicibus scriptum habebatur ἐν ὑμῖν.

Corripientes.) νουθετοῦντες, id est, Monentes, & ita Ambrosius. Nam Græca vox anceps est, quam aliquoties vertunt increpare.

Et docentes.) Hic Græci repetunt πάντα ἄνθρωπον. Atque ita scriptum erat in codice Donatiani. Suffragabatur vterque Constantiensis.

In quo &c.) εἰς ὅ, In quod, in quam rem, vt nō referas ad Christum, sed ad illorum perfectionē. Nec est simpliciter, Laboro certando, sed κοπιῶ ἀγωνιζόμενος, quod ad periculum pertinet. Siquidem agon interim certamen est, interim periculū.

Quam operatur.) τὴν ἐνεργουμένην, id est, Quæ operatur. Et ita Ambrosius. Et operationem, est ἐνέργειαν, vt intelligas vim agentem in Paulo. Et virtute, est δυνάμει, quæ pugnat cum imbecillitate.

EX CAPITE SECVNDO.

QValem solicitudinem.) ἡλίκον ἀγῶνα. id est, Quantum certamen siue periculum. Nec est, Pro vobis, sed De vobis. περὶ ὑμῶν. quanquam agon & laborem sonat, sed cum difficultate periculoque coniunctum.

Faciem

Faciem meam.) τὸ πρόσωπόν μου. quod planè refertur ad faciem. Nam Vidit personam meam, nec Latinũ esse puto: etiamsi cuidam hoc magis arridet.

Cõstructi.) συμβιβασθέντων. id est, Compactorum. Quidã habẽt, Instructi. Ambrosius legit, Quum fuerint instructi in charitate. Hilarius, Instituti. Porrò hic idem est verbũ quod superius vertit, Constructi. significat autẽ cõpactos & connexos, in morẽ membrorum vnius corporis cohærentium apte inter se.

Diuitias plenitudinis.) πληροφορίας. Non est πληρώματος, quod ipsum item plenitudinẽ vertit. Nam πληροφορία magis sonat certam persuasionem, quoties alicui plene fit fides, ita vt nihil iam addubitet. Optat enim illis certam cognitionem mysterij, ne quid omnino hęsitent. Ad quem modum interpretatur & Theophylactus: τοῦτ᾽ ἔστιν inquiẽs, ὑπὲρ μηδενὸς ἀμφιβάλλωσιν. id est, Hoc est, ne vlla de re ambigant. Plenitudo πληροφορία

Dei patris & Christi.) Græci addunt coniunctionem καὶ, τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς, καὶ τοῦ χριστοῦ. quemadmodum & alijs aliquot locis loquitur, quasi dicas, Eius qui deus est & pater, & eius qui vnctus est.

Absconditi.) ἀπόκρυφοι. i. Absconditi. Hic nomen est, non participium, Occulti, siue arcani.

In sublimitate sermonum.) ἐν πιθανολογίᾳ. id est, In persuasibili oratione, siue persuasibilitate, siue probabilitate. Ambrosius legit, In sublimitate sermonis. Augustinus epistola quinquagesimanona, legit, In verisimili sermone.

Etsi corpore.) σαρκί. id est, Carne: quã opponit spiritui, qui mox sequitur.

Firmamentum.) τὸ στερέωμα τῆς εἰς χριστὸν πίστεως ὑμῶν. i. Firmamentũ vestræ in Christum fidei.

Inter-

Interpres de suo addidit Eius, quo nihil erat opus, ob pronomen Vestrę, quod sequitur.

Dominum nostrum.) Nostrũ, redundat apud nos. Græcis tantum est, χριστὸν Ἰησοῦν κύριον. Consentiebãt exemplaria Constantiensia. Absolutius est simpliciter dici Dominum: quemadmodum in Euangelio, Dominus his opus habet.

Et superædificati.) ἐποικοδομούμενοι, pręsentis temporis est, Vt superstruamini manente radice Christo ac fundamento, siue vt crescatis in eo, siue vt collapsi nonnihil restituamini. Nam id postremum sequitur Theophylactus.

Ne quis vos decipiat.) μή τις ὑμᾶς ἔσαι ὁ συλαγωγῶν. id est, Ne sit qui vos deprædetur, aut in prædam abducat. Ambrosius vertit, Deprædetur. & item Hieronymus libro commentariorũ in Oseam. Rursum in commentariis quos ædidit in epistolam ad Galatas. Græca vox proprie sonat ceu prædã abducere. Vnde & ἱερόσυλοι dicti Gręcis, qui deprædãtur phana. Sacrilegium autem est abigere quod deo consecratum est. Consimilem ad modum legit Cyprianus in sermone de bono patientiæ. Hilarius libro de Trinitate duodecimo, legit, Videte ne quis vos spoliet. & quod legit, iterat in progressu sermonis. Sentit autem cauendum, ne quis occultis insidiis adortus, abducat eos à recta fidei via, in errorẽ ac perniciem, ac seruitutem legis Mosaicę.

Diuinitatis corporaliter.) θεότητος. id est, Deitatis. Et addidit σωματικῶς corporaliter, vt excludat vmbras legis Mosaicę. Corpus enim opponitur vmbræ.

Non manufacta.) ἀχειροποιήτῳ. dictio cõposita est. id est, Quæ fit sine manibus.

Corporis carnis.) Græce sic habet, τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός. i. Corporis peccatorum

torum carnis: hoc est, quod obnoxiũ est peccatis carnalibus. Augustinus in epistola ad Paulinũ quinquagesimanona, testatur ita scriptum fuisse in nonnullis Latinorum exemplaribus.

Sed in circuncisione.) Sed, redundat.

In quo & resurrexistis.) συνηγέρθητε. i. Simul resurrexistis. Atq; ita legit Ambrosius.

Et vos quum essetis.) Apud Chrysostomum ac Theophylactum vbiq; pronomen est primæ personæ, ἡμᾶς & ἡμῶν. Item in eo quod sequitur:

Donans vobis.) Nobis, est Græcis prima persona, & ita legit Ambrosius. Agit enim Paulus de Iudæorum præputio, quod habebant in animo.

Delens quod aduersus.) Melius dixisset, Deleto quod aduersum nos erat chirographo. Atque ita legit Ambrosius, ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον.

Chirographum decreti.) Græce Decretis est, τοῖς δόγμασιν. Græci codices ita distinguunt, vt accipias chirographum deletũ, quod erat nobis contrarium per decreta legis Mosaicę, siue per decreta legis diuinę. Sanè Diuus Augustinus epistola quinquagesimanona ad Paulinum, legit, Chirographũ in decretis. Theophylactus Chrysostomum sequẽs, interpretatur, chirographũ professionis Mosaicę, aut obligationem dei, qui dixit Adę & Euæ, In quacunq; die comederitis, moriemini: sublatum et antiquatum decreto fidei euangelicę. Metaphora ducta ab obligationibus legitimis. Vehementius obligat syngrapha αὐτόγραφος, hoc est, quam tuapte manu scripseris: hanc Græci chirographum vocant. Id irritum fit vel dispunctione siue cancellatione, quæ fiebat inductione linearum transuersarum: vel litura quæ fiebat spongia in corticibus, aut stilo in tabellis ceratis, vel

laceratione. In dispunctione manent scripturæ vestigia, in litura nequaquam. Paulus igitur vt exaggeret dei erga nos clementiã, primum declarat nos sic obstrictos fuisse, vt nequaquam esset locus inficiandi. Legis enim professio veluti chirographum, & ipsa res atque etiam conscientia coarguebat nos transgressores esse legis. Quid igitur supererat, nisi pœna quæ ex pacto debebatur, hoc est, è chirographo nostro? Hic exuberauit dei benignitas. Si damnasset, queri nõ poteramus. Si debiti partem relaxasset, partem reliquisset, multa debebatur gratia. Si dispunxisset chirographum, superessent veteris obligationis vestigia, nũc semel deleuit et oblitterauit, tegens quicquid erat nobis contrarium, & vnde renasci posset actio: nec hoc cõtentus, discidit ac lacerauit chirographum, tollens è medio & affigens illud cruci, in qua pro nobis dependerat, quod debebamus, & obligationem mortis vertit in pactum æternæ salutis.

Traduxit.) ἐδειγμάτισεν. quod Ambrosius vertit, Ostentauit. Augustinus epistola quinquagesimanona ad Paulinum, legit Exemplauit, Gręcam vocem fidelius quàm elegantius exprimẽs. Ad eundem modum adduxit libro de agone Christiano, capite secundo. Porrò interpres eodem verbo Latino reddit παραδειγματίσαι, hoc est Traducere, in initio Matthæi: & hoc loco δειγματίζειν, quum illud significet in exemplum vertere, hoc Ostẽtare, & spectandũ omnibus proponere. Alluditur enim ad morem triumphantium, qui trophæa sua circumferebãt, & populo ostentabãt monumẽta victorię, & cætera.

Confidenter palàm.) ἐν παῤῥησίᾳ. quod Ambrosius legit In autoritate. Origenes in Iesum Naue, homilia octaua, legit, Traduxit libere triumphãs. Est autem παῤῥησία quum quis palàm audet, præsertim in loquendo: quanquam Paulus aliquoties vsurpat ad alia.

Palàm

Palàm triumphans.) Illud obiter admonendum, spolians & triumphans, & cętera participia hoc loco, præteriti temporis esse.

Triumphans illos in semetipso.) Origenis interpres homilia in Iesum Naue octaua, indicat in nõnullis codicibus legi, In semetipso. Cæterum in Græcis haberi scriptum, In ligno. At hodie consentiũt hoc sanè loco Græcorum exemplaria cum nostris. Sunt quos vrget hic scrupulus, satisne Latinè dicatur, Triumphans illos. certe Triumphatas gentes, dixit Vergilius. Nec is loquutionis color rarus est apud historiographos. Triumphare fœminã rarius est, licet reperiatur apud Trebellium Pollionem.

In seipso.) ἐν αὐτῷ. accipi potest, Per seipsum: hoc est, Suis ipsius præsidiis.

Iudicet in cibo aut in potu.) Est iucunda vocum affinitas in Græcis, quam interpres non affectauit. ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει. dicere poteris, In esculentis aut poculentis. Habet enim hoc schema præter iucunditatem, & contemptus & fastidij significationẽ. Quod genus est illud, Quotidianarũ harum formarũ.

Neomenię.) νουμηνίας. id est, nouilunij: à νέος, nouus, & μεὶς, μηνὸς, luna, siue mẽsis. Siquidem Gręci non à calendis, sed ab initio nouę lunę mensem auspicantur.

Quæ sunt vmbra fut.) Augustinus aduersus Faustum libro sexto, in libris manu descriptis, citat, Quod est vmbra. Fortassis aliquis Græce semiperitus, ἃ mutauit in ὅ, putãs articulum pluratiuum non conuenire verbo singularis numeri ἐστί.

Corpus autem Christi.) Græca scholia, nominatim autem Theophylactus, indicant hunc locum bifariam legi. Primum ita, Illa sunt vmbra, sed corpus

ipsum, hoc est veritas, est Christi. τὸ δὲ σῶμα τοῦ χριστοῦ. Rursum ita, Corpus Christi, nemo vos decipiat: vt referas corpus ad fideles, q sunt mēbra Christi: vt sit sensus, Vos autē qui estis corpus Christi, nemo deuertat à præmio quod cœpistis promereri credendo in illum. Atq; hic sensus probatur Augustino in epistola ad Paulinum. Sed prior lectio mihi videtur accommodatior, vtpote minus coacta. Ambrosius videtur tertium quendā sensum arripere, quasi vmbra & corpus vtrunq; referatur ad ea quæ præcesserunt, cibus, potus, festum, neomeniæ, sabbata: hæc omnia erant vmbra futurorum, sed eadem corpus Christi. Sic enim infert: Hæc autē omnia sunt corpus Christi, quia elementorū per effectus sunt vocabula. Sed Apostolus mea sententia, corpus Christi vocat illa, quod quicquid illis adūbrabat, id in Christo sit exhibitū, vt iam illa sint negligēda. Quū abest ipsum corpus, vmbris vtcunq; pascimur: quum adest, offendit etiam vmbra. Atq; hunc, vt dixi, sensum, sequitur Augustinus in epistola ad Paulinū quinquagesimanona.

καταβραβεύειν

Nemo vos seducat.) καταβραβευέτω. id est, In brabiis, aut præmiis fraudet. Sic enim interpretatur Hieronymus in quæstionibus ad Algasiam, quæstione decima: Nemo aduersum vos brabium accipiat. Quum enim in certamine positus, iniquitate agonothetæ, vel insidiis magistrorum, brabium & debitam sibi palmā perdit, καταβραβεύεσθαι dicitur. Idq; verbi videri vult peculiare Cilicum, in qua prouincia Paulus natus & educatus fuit. Græcanica scholia admonent, καταβραβεύειν dici, quoties penes alium est victoria, penes alium prœmium. Ambrosius legit, Nemo vos deuincat. Augustinus epistola quinquagesimanona, Conuincat. Fortasse leuiculum, sed tamen obiter admonendū illud: Brabium dicendum esse Latinis, non brauium: hoc est, per b, secundam literam, non per v: deinde penultima acuta aut circunflexa,

flexa, quemadmodũ eſt apud Græcos, βραβεῖον, brabium, ſiue brabeum. Qui de Græcarum vocum etymologiis conſcripſerunt, exiſtimant βραβεῖον dictum à ῥάβδος, mutatis ac tranſpoſitis literulis aliquot, quod eſt virga, ſiue ſceptrum: vnde qui regalia ſceptra geſtant, brabeutæ dicti ſunt: quod horũ partes eſſent in certaminibus præmium addicere qui viciſſet, ne quis inter certãtes oriretur tumultus. Atque id propemodum indicat Martialis in pręfatione quadam, quum ait, Contra retiarium ferula. Sunt qui putant palmeam virgulam tradi ſolitam victori, victorię ſymbolum, eamq́ virgam brabeum appellari. Vnde καταβραβεύειν, eſt intercipere præmium, non euocare ad pręmiũ. Heſychius indicat idem pollere παραβραβεύειν. Nec hoc verbũ eſſe Cilicum oſtendit Ariſtoteles, libro Rhetoricôn primo, quum ait, καὶ ὅτι δικαίου βραβευτής ἐστιν ὁ δικαστής. id eſt, Quod iuſti brabeuta eſt cauſſarum forenſium iudex. Ariſtoteles enim nihil habet Barbaricũ, ſed purus & Atticus eſt. Porro quod addit θέλων, non opponitur inuito aut nolenti, ſed idę pollet ac ſi dicas, Studio ſiue data opera, vt intelligerent illos malicioſe inſidiari Coloſſenſibus. Quanquam Auguſtinus in epiſtola ad Paulinum, Participium Volens, non accommodat ad verbũ Seducat, ſed ad id quòd ſequitur, In humilitate. Volens in humilitate: quaſi dicas, Affectator humilitatis: quemadmodum dicimus ἐθελόδουλος. Ad eundem modum diſtinguunt Græci. Ex Ambroſio colligitur, eos ſtudio per humilitatem deiicere voluiſſe animos hominum, ne ſeſe erigerent ad cœleſtia. Nec abhorret hinc Theophylactus, ſeparans participium volens à ſuperioribus, & interpretans pſeudapoſtolos angelos quoſdam colendos ingerere, quo per hos patefieret hominibus aditus ad patrem alioquin inacceſſum. Paulus autem neſcio

Brabion vnde dictum

quid supra angelos spirat Christo fretus.

In humilitate.) ἐν ταπεινοφροσύνῃ. quod refertur ad animi modestiam. vnde Ambrosius ita reddidit, In humilitate animi: distinguēs ab humilitate conditionis, quæ ταπείνωσις dicitur. & tamen interim abusus videtur ταπεινοφροσύνῃ, in malam partem. Nam qui iactant visiones angelorum, crassos & abiectos requirunt animos, quibus facilius imponāt, alioquin nasutis protinus subolet impostura. Nisi iuxta sententiam Augustini mauis accipere, simulatam modestiam pseudapostolorum.

Et religione angelorum.) θρησκείᾳ. quod religionem sonat, nonnunquam & in bonam partem, sæpe tamen peregrinam ac superstitiosam. Vox, vt autumant, à Thracibus deducta, quod apud hos Orpheus multa de diis confinxerit, traditis ceremoniis, quibus colerentur.

Ambulans.) ἐμβατεύων. id est, Ingrediens ea quę non vidit. Tametsi Hieronymus in eodem loco, ἐμβατεύων interpretatur, Incedens fastuose. Ambrosius legit, ea quæ videt extollens. Hesychius indicat ἐμβατεῦσαι, nonnunquā idem valere quod occupare, veluti locum aut domum, aut totam hæreditatem. Sed Hieronymi magis arridet sententia. Metaphoram ductam opinor à tragicis cothurnis, quandoquidem genus hoc ἐμβάδες dicuntur, quod in his sublimes incedant, qui regem aut deum agunt. Augustinus ad Paulinum, indicat in nonnullis Latinorū codicibus scriptū fuisse, Quæ vidit: quemadmodum legit & Ambrosius in nonnullis, Quæ non vidit.

Sensu suæ carnis.) ὑπὸ τοῦ νοός. id est, A mente. vt legit Diuus Ambrosius. Sic enim vocat affectū hominis impij.

Crescit in augmentum.) αὔξει τὴν αὔξησιν. Græca figura est, quasi dicas, viuit vitā, gaudet gaudium: sic hoc loco, Augescit augmentum.

Ab elementis huius mundi.) Huius, redūdat. tantum est, Ab elementis mundi. Mundum enim vocat quicquid videtur.

Quid adhuc tanquam.) Adhuc, redundat. Nec additur apud Ambrosium. τί ὡς; id est, Cur tanquam? & cætera.

Viuentes mundo.) In mundo, est Græcè: & ita legit Ambrosius.

Decernitis.) δογματίζεσθε. id est, Decernimini Est autem δογματίζεσθαι, dogmatizari, id est, decretis onerari. Interpres vulgatus, & Ambrosius legisse videntur δογματίζετε. Idem legisse videtur Tertullianus libro De carnis resurrectione. Quomodo, inquit, quidam quasi viuentes in mundo sententiam fertis.

Ne gustaueritis.) Hæc tria verba apud Græcos singularis numeri sunt, μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς. i. Ne attigeris, neq; gustaueris, neq; cōtigeris

Ipso vsu.) τῇ ἀποχρήσει. id est, Abusu. Et Ambrosius legit, Per abusionem. Agit enim de cibo & potu, quæ vsu consumuntur, & in latrinam excernuntur. Nam iis proprie dicimur abuti, quæ vsu absumūtur: quēadmodū & Iureconsultorū literæ nos docēt.

Rationē quidem habentia sapientiæ.) λόγον hic interpretātur Speciem: quod quoniam Aquinas sensit duriusculum, annectit id quod sequitur, In superstitione: vt intelligamus in eiusmodi rationem esse sapientiæ, nō simpliciter, sed ad superstitionem. At mihi videtur oratio inabsoluta. Cœpit enim per μὲν, & non reddidit quæ illi respondet, δὲ. Proinde mihi videtur λόγος, hoc loco sonare Sermonē Thomas Aquinas.

aut verba, vt opponatur rei. Quod si absoluisset orationē, dixisset ad hunc modum, Quæ oīa verbotenus vidētur erudita ac magnifica, nimirū ab angelis profecta, vt illi narrāt. Cæterū, re longe absunt à religione Christi, quæ in puritate vitæ & charitate sita est.

Honor, subsidium

Nobiscum facit aperte Theophylactus, Honorē autem corporis hic subsidium appellat, iuxta proprietatē sermonis Hebraici: velut alibi, Honora viduas: Et, Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur.

In superstitione.) ἐν ἐθελοθρησκείᾳ. Quæ est falsa religio, interprete Hieronymo. Nam superstitio δεισιδαιμονία dicitur. Ambrosius legit, Superstitione. Porrò vox Græca ita sonat, quasi dicas, Spontanea religio, quum quis vltro sibi fingit religionem

θρησκεία.

Nam θρησκεία, religio dicitur, à Thracibus, apud quos Orpheus primus cœpit nugari de diis: & θέλω, volo. Et humilitate.) ταπεινοφροσύνῃ. Diuus Hieronymus hoc quoq; verbum notat, tanq̄ improprie hoc loco vsurpatum, quum aliâs virtutem sonare soleat, hic vitium, quo quis humilia sentit atq; terrena.

ἀφειδία.

Non ad parcendum corpori.) ἐν ἀφειδίᾳ σώματος. quod ad verbū sonat Imparsimonia, hoc est, quum quis nō parcit alicui rei. Nā φείδομαι, parco, & α particula est priuatiua. Ambrosius legit, Ad vexationem corporis. Atq; eam lectionē indicat & Augustinus in epistola ad Paulinum.

EX CAPITE III.

QVæ sursum sunt.) τὰ ἄνω. potius, Superna. Et φρονεῖτε, Curate, potius q̄ Sapite.

Vita vestra.) Græci legunt, Nostra. ἡμῶν, id est, Nostra, prima persona.

Libidinem.) πάθος. Quod Morbum, vertas licebit

licebit, aut potius Molliciem: vt de effœminatis & pathicis intelligas. Nam alioqui quid attinebat addere libidinem, quum ante dixerit Fornicatio. Neque enim apte genus speciei subnectitur.

Propter quæ venit.) δι' ἃ ἔρχεται, id est, Propter quæ venit: vt Venit, sit pręsentis temporis, intelligasq́; solere ob ista venire diuinam iram. Sic enim appellat vindictam.

Filios incredulitatis.) Quod superius verterat Diffidentiæ, ἀπειθείας, idem & inobedientiā sonat. Quanquam hoc loco Ambrosius non addit, In filios diffidentiæ. Tantum legit, Propter quæ venit ira Dei. Iam de forma sermonis huius Hebraica, nō semel à nobis dictum est.

In quibus & vos.) ἐν οἷς. Sermo Græcus anceps est, quod articulus referri possit vel ad filios inobedientes, inter quos & Colossenses quondam fuerant, vel ad vitia quæ paulo ante commemorauit. Certe quod mox sequitur, Quum viueretis in illis, ad vitia pertinet.

Turpē sermonē.) αἰσχρολογίαν. i. Turpiloquiū

Nolite mentiri inuicem.) μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, id est, Ne mentiamini alius aduersus alium. Nam Menriri inuicem, est vicissim mentiri. Verbo Gręco addidit accusandi casum. Mentiri inuicem.

Expoliantes.) ἀπεκδυσάμενοι, id est, Exuentes id est, postq̄ exuistis: nam pręteriti temporis est.

In agnitionem dei.) Dei, redundat, iuxta Gręca exemplaria. Nec Ambrosius addit. Nec addebatur in exemplari Donatiani. Cum his coucordabat exemplar vtrunque Constantiense.

Masculus & fœmina.) Hæc nō inuenio apud Gręcos. Nec attingit Theophylactus. Chrysostomus ne legit quidem, sicuti nec Ambrosius. Sed huc videtur adscriptum ex epistolę ad Galatas cap. 3. Suf-

fragabatur & hic vterque codex Constantiensis.

Gentilis & Iudæus.) ἕλλω,id est,Græcus.pro quo vertit Gentilis.

Scytha

Barbarus.) Post hanc vocem Græci omittūt coniunctionem,& oratio fit ardentior. Prius enim p̄ fuga coniunxit, Iudæum cū Græco, circuncisionem cum præputio:deinde citra copulam,copulat Barbarum cū Scytha,seruum cū libero. Porrò Barbaro opposuit Scytham,non quod is Barbarus non sit,sed q̄ præ hoc reliqui Barbari non sint Barbari.

Dilecti viscera misericordiæ.) Dilecti,hic participium est,non nomen:ἠγαπημένοι.Nec est misericordiæ,sed οἰκτιρμῶν, id est Miserationum, numero multitudinis.

ταπεινοφροσύνη

Humilitatem.) ταπεινοφροσύνλω.quod Ambrosius vertit, Humilitatem sensus.Nos Modestiā,maluimus. Nam modestia potius est, quam Græci vocant ταπεινοφροσύνλω.Humilitas sensus,magis in vitium sonat:quemadmodum abiectus animo. Etiā si Grçca vox plus quiddā significat,q̄ modestia. Modestus enim est,q nō est arrogās:at ταπεινόφρων qui minus sibi tribuit quàm promeretur.

Modestiam.) πραότητα, id est, Mansuetudinem,siue lenitatem.

Patientiam.) μακροθυμίαν, ad verbum Longanimitatem,siue animi lenitatem, aut animi moderationem,qua quis non facile prouocatur.

Charitatē habete.)Habete,non reperio apud Græcos,nec apud Ambrosium,sed referendus est accusatiuus Charitatē,ad verbum superius,Sitis induti.

Quod est vinculū perfectionis.) σύνδεσμος τελειότητος, id est, vinculum integritatis.Respexit enim ad corpus,in quo spiritus colligat & connectit omnia membra, alioqui dilapsura. Quanquam non

non me fugit plerosq; secus interpretari. Præterea Pax dei, est & apud Græcos & Ambrosium, non Pax Christi.

Exultat.) βραβευέτω, id est, Præmii loco detur, siue contingat, aut palmam ferat: hoc est, Ne iudicet ira in vobis, aut inuidia, aut superbia, sed pax deferat palmam, vt is putet se vicisse, qui cæterarum rerum dispendio pacem conseruauerit. nam hęc demum est pax dei. Alioqui pax mundi ex vindicta nascitur. In hanc fermè sententiã interpretatur Theophylactus.

In qua.) In quam. εἰς ἥν, siue Ad quam.

Et grati estote.) καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε. Superius admonuimus ex Hieronymiana sententia εὐχάριστον, in diuinis literis accipi pro gratioso & amabili, quemadmodum opinor accipiendum hoc loco. Siquidem id adiecit, velut indicans, qua ratione pax inter eos possit consistere, si comes sint & benigni erga omnes, propensi ad bene merendum de omnibus. In hanc sententiam interpretatur Chrysostomus, vt εὐχάριστος sit qui talem se præbet, erga cõseruos homines, qualem expertus est erga se deũ.

Abundanter.) πλουσίως. quasi dicas Opulentè & diuitum more. Nam hoc verbo delectatus est Paulus, quoties exuberantiam cuiuscunque rei significari vult.

Docentes & commonentes.) Aut abusus est participio loco verbi, idque iuxta proprietatem Hebræi sermonis, aut hæc referenda sunt ad id quod prę cessit, Grati sitis: deinde veluti per parẽthesim interiectis aliquot verbis, subnectatur, Docentes & commonentes: vt hæc sit Christiana benignitas, docere & commonere. Cęterum vosmetipsos quod Gręcis est ἑαυτούς, melius transtulisset, Vos inuicem.

In psal-

In psalmis.) In, redundat apud nos: nec est apud Græcos, nec apud Ambrosium.

In cordibus.) In corde, Et est Domino, non Deo. Deinde Omne quodcunque, Et, coniunctionem addunt Græci.

Deo & patri.) τῷ θεῷ καὶ πατρί. Articulus semel duntaxat positus facit, vt Dei patrisque cognomē, ad vnam personam pertineat: Ei qui est Deus ac pater. Deus, ob autoritatem: pater, ob eximiam in nos charitatem.

Ad illas.) πρὸς αὐτάς. id est, Erga illas, siue aduersus illas.

Placitum est in Domino.) In, redundat. εὐάρεστον τῷ κυρίῳ, Gratum, siue acceptum.

Ad indignationem.) μὴ ἐρεθίζετε. id est, Ne prouocetis. Ad indignationem, additum est ab interprete quopiam. Ambrosius tamē legit, Ad iram prouocare.

Pusillo animo.) μὴ ἀθυμῶσιν. id est, Ne despondeant animum, & animo deiiciantur.

Ad oculum seruientes.) Rursum vsus est illis duobus nominibus, ἐν ὀφθαλμοδουλίαις, & ἀνθρωπάρεσκοι. de quibus ante admonuimus.

Timentes Dominum.) θεόν, id est, Deum, pro Dominum legunt Græci.

Sicut in Domino.) ὡς τῷ κυρίῳ, Tanquam Domino: hoc est, Deo.

Christo seruite.) τῷ γὰρ κυρίῳ Χριστῷ δουλεύετε. id est, Domino enim Christo seruitis. Tametsi Græca vox est anceps, δουλεύετε. Ambrosius legit ad hunc modum, Recipietis retributionem hæreditatis Domini Christi, cui seruitis.

Qui enim iniuriam facit.) ὁ δὲ ἀδικῶν. id est, Qui

Qui vero iniuriam facit, aut qui non recte facit. Ambrosius legit, Qui eni inique gerit, feret id quod gessit iniquè. quo seruet Græcarum vocum affinitatem, ἀδικῶν & ἀδίκησε, quam nos ita reddidimus, Qui peccabit, reportabit peccatum suum.

Acceptio.) προσωποληψία. id est, Personæ respectus, siue discrimen.

Apud Deum.) In Græcis codicibus non reperio. Nec hic agitur proprie de respectu personarum apud Deum, sed de paribus peccatis.

EX CAPITE QVARTO.

ET æquum.) τὴν ἰσότητα. id est, Æqualitatē, seu potius æquabilitatem. Et iustum vocat, id quod seruis debetur à dominis. Æquabilitatem ne alium in deliciis habeant, aliū inique tractent, quæ res intolerabilem facit seruiturē. Præterea Vos, pronomen, interpres addidit de suo, οἱ κύριοι. Ambrosius non addidit.

Sale sit conditus.) ἅλατι ἠρτυμένος. Ambrosius legit, Semper in sale gratia sit conditus: quasi dictū sit, Sermo vester sit salsus, conditus gratia. Tametsi Græca perinde valet ac si dicas, Sermo vester semper habeat gratiam, sale conditus: vt intelligamus iucunditatem ac modestiam in colloquiis Christianorum cum ethnicis, sed eam cum sapientia cōiunctam. Hoc detorqueri potest ad nos, si quando cum magnatibus agendum est, ne intempestiua maledicentia & acerbitate prouocemus eos, reddamusq; deteriores q̄ sunt, sed prudenti moderatione sermonis paulatim adducamus ad meliora, si quid aberrant. Quō modi mag- nates.

Nota faciet.) Græci legunt numero multitudinis, πάντα ὑμῖν γνωριοῦσι τὰ ὧδε. id est, Omnia vobis nota facient quę hic sunt. Loquitur enim de duobus, Tychico & Onesimo. Nec additur Qui, pronomen, nec apud Græcos, nec apud Ambrosium.

Qui

Qui dicitur Iustus.) Iustus, hic Latina vox ἰοῦστος, quum Paulus testetur fuisse Iudæum.

Semper solicitus.) ἀγωνιζόμενος .i. Certans, siue laborans, vel potius enixe laborans.

Vt stetis perfecti.) Vt sitis. ἵνα ἦτε. Atque ita legit Diuus Ambrosius. Apparet interpretem pro ἦτε legisse στῆτε.

Multum laborem.) ζῆλον πολύν. id est, Multum zelum, siue multam æmulationem.

Et quæ in domo eius est ecclesiam.) καὶ τὴν κατ᾽ οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν. id est, Et domesticam eius ecclesiam. Porrò quod addit, Et quæ in domo illius est ecclesiam, opinor hic ecclesiam accipi nõ pro vniuerso cœtu, sed pro reliqua familia iam Christiana. Nam Græci interpretes putant, magnatem aliquẽ ob id fuisse, quod domi habuerit ecclesiam.

Ecclesia quæuis cõgregatio.

Et quum lecta fuerit.) Ex huius occasione loci, quidam epistolam subornarunt, velut à Paulo scriptam Laodicensibus, sed quæ nihil habeat Pauli præter voculas aliquot ex cæteris eius epistolis mendicatas. Etiamsi Faber homo doctus, sed aliquoties nimium candidus, diligenter reliquis admiscuit epistolis. Græcanica scholia negant hanc epistolam, de qua hic agit, à Paulo scriptã fuisse Laodicensibus. Neq; enim dixit, Quæ scripta fuit ad Laodicenses, sed quæ scripta fuit ex Laodicea. Proinde fuisse epistolam, quam Laodicensis quispiam scripserit ad Paulum, in qua tamen inessent quę ad Colossensium rem pertinerent. Theophylactus indicat fuisse, qui putarint hanc esse quæ prior est Pauli ad Timótheum, quod eam scripserit Laodiceæ. Tertullianus libro aduersus Marcionem quinto, indicat hæreticos quosdam tradere, epistolam quę iuxta nos scribitur Ephesiis, Laodiceis inscriptam fuisse.

Faber.

Vobis legatur.) ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε. id est, Vt

& vos legatis: nam præcessit Eam.

Gratia.) Domini nostri Iesu Christi. Hæc omnia apud Græcos non inuenio. Et ita legit Ambrosius, quemadmodum habetur in Grecis exemplaribus ἡ χάρις μετὰ ὑμῶν. id est, Gratia vobiscum. In codice Donatiani scriptum erat, Gratia Domini IESV vobiscum. Vterque codex é Constantia præbitus, cõsentiebat cum Græcis: Gratia vobiscum, AMEN.

Annotationum in Epistolam ad Colossenses per Des. Erasmum Roterodamum, FINIS.

IN EPISTOLAM PAVLI AD THESSALONICENces Priorem, Annotationes [redacted].

EX CAPITE PRIMO.

ET PAX.) Hoc loco Greci addunt illa penè solennia à Deo patre nostro, & domino Iesu Christo: quum Ambrosius tantum legat, Gratia vobis & pax: iuxta nostros codices.

Memores operis.) Potest & sic accipi, Memores vestri, propter opus fidei. vt subaudias ἕνεκα.

Sustinentiæ.) ὑπομονῆς. id est, Tolerantię, siue patientiæ spei: hoc est, quod patienter perseuerastis in spe. Ambrosius legit Expectationis, pro Sustinentiæ.

Ante Deum.) ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ. id est, Coram Deo.

Scien

Scientes fratres.) Nec apud Grecos in hoc sermone, seruata est ratio Grammatices, quod tamē incommodum, nos interpretatione vitauimus, etiam si menon fugit Theophylactum ad Paulum & Pauli collegas referre Scientes. Verum haud scio an hic sua nobis tradiderit interpres, quanquā Chrysostomus eadem fermè, licet obscurius, & electionem interpretatur excellentiam: verum ad hunc sensum parum aptè cohęrent quę sequuntur, Quia euangelium nostrū. Mihi Scientes, positum videtur pro Scitis. quod paulò post repetit, Sicut scitis. Siquidem hoc agit Paulus vt Thessalonicenses credant, Euangelium quod acceperant non esse humanum, sed ex vocante Deo: id duplici probat argumēto, & quod ipsos sic transformarit, & quod qui prædicarant, quum essent humiles & afflicti, tamē signis & virtute spiritus oīa pręstiterint.

Non in sermone tantum.) In proxima epistola admonuimus λόγον opponi veritati & efficaciæ, pro quo illic interpres verterat Speciem. Itidem hic sentit prædicationem suam, & miraculis fuisse cōprobatam.

πληροφορία. In plenitudine.) ἐν πληροφορίᾳ. De quo superius admonuimus .i. In certitudine, & certa persuasione. Nec enim certam facit fidem, qui docet tantum, sed qui miraculis ac malorum tolerantia persuadet, is demum vere persuadet, id quod non faciebant ψευδαπόστολοι. Theophylactus tamen hoc postremum ad toleratas afflictiones refert, quod consentaneum non sit, quenquam pro vana doctrina tantum velle perpeti malorum. Ambrosius Gręcam vocem ita circumloquutus est, Nō in phantasia, sed in veritate plenitudinis.

Excipientes verbum.) δεξάμενοι τὸν λόγον. Melius Recepto verbo, siue sermone, siue Qui domini verbum accepistis: quod vt Paulus tradidit, non sine per

ne persequutione, ita illi receperunt non citra afflictionem & insectationem malorum. Cæterum hoc loco, aut δεξάμενοι participium positum est loco verbi, aut ita distinguendum est, quemadmodum distinguit Theophylactus, Imitatores mei facti estis et Domini, vt hactenus sit distinctio, deinde sequatur, Excipientes verbum: vt sit sensus, Imitati estis me et ipsum Christum, eò quod Euangelij caussa libenter perpessi sitis afflictionem. Ambrosius legit, Imitatores nostri facti estis & ipsius dñi, suscipiẽtes verbum.

Forma.) τύποι. id est, Formę: quod Ambrosius vertit in exemplum, & recte.

Diffamatus est.) ἐξήχηται. id est, Exsonuit, siue ebuccinatus est, vt admonet Laurentius.

Profecta est.) ἐξελήλυθεν. id est, Emanauit, siue peruenit, aut potius dimanauit. Neque enim dixit, In omnem locum; sed In omni loco. vt intelligas id quod ante clanculum mussitabatur, iam cœptum publicitus prædicari.

Qui eripuit.) τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς. id est, Qui eripit nos: participium præsentis temporis.

EX CAPITE SECVNDO.

Sed ante passi multa.) Multa, addidit nescio quis de suo, Nam nec apud Grecos est, nec apud Ambrosium, nec in vetustis exemplaribus, nominatim Donatianico: concordabat vterq; Cõstantiensis. καὶ προπαθόντες καὶ ὑβρισθέντες. id est, Et ante passi, & contumeliis affecti. Porrò passum, vsurpauit grecorũ more, pro afflicto: q̃bus & πάθος siue πάθημα, dicitur afflictio.

Fiduciam habuimus.) ἐπαῤῥησιασάμεθα. Q̃d ita circumloquitur Ambrosius, Exerta libertate ausi sumus. Est autem παῤῥησιάσασθαι, palàm & intrepide, quod dicendum sit dicere, quemadmodum sępe iam admonuimus.

In multa solicitudine.) ἐν πολλῷ ἀγῶνι. id est, In multo certamine, siue labore, aut periculo: quod tamē sępè vertit ad hunc modū. Ambro. certamē legit.

Nō de errore.) οὐκ ἐκ πλάνης. Error apud nos tantum est decepti: at πλάνη Gręcis est & decipientis, vnde maluissem vertere Imposturam. In hunc sensum interpretantur Græcorum commentarij. Etenim qui fallere studet, non coniicit semetipsum in pericula, sed deliciis indulget potius, & suum ipsius negotium agit.

Neq; ex immūdicia.) ἐξ ἀκαθαρσίας, id est, Ex immundicia. quod Græcanica scholia exponunt, Maleficas artes & abominandas, quas ideo vocat immūdiciam, quod fiat impuris & sordidis rationibus ad imponendum simplicibus, quod magici solent & impostores, simulantes miracula.

Vt crederetur à nobis.) A redundat: hoc est, Vt nobis committeretur euangelium, πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον.

Quum possemus vobis oneri esse.) ἐν βάρει εἶναι. id est, In onere, siue in pondere esse. Quod quidem bifariam legunt Græcanica scholia. Aut ἐν βάρει, hoc est, In pondere & autoritate: quoniam præcessit, Non quærentes gloriam: & sequitur, Sed facti sumus paruuli. Ad hæc Ambrosius videtur de honore, non de grauatione interpretari. Denique ad hunc sensum facit, quod continenter adiecit, Vt Christi Apostoli. Neque enim est Apostolorum grauare suo supercilio quenquam. Aut ἐν βάρει, quod nihil ab illis acceperit, nec vsquam sumptui aut oneri fuerit. Prior interpretatio mihi magis arridet.

Sed facti sumus paruuli.) Interpres & Ambrosius legisse videntur νήπιοι. id est, Paruuli, siue pueri. Verum Græci codices habent ἤπιοι, id

est,

est, Mites, minimeq́ austeri. Vtrunq́ tolerabile est. Verũ posterius propius facit ad Pauli sensum, vt opponatur ei ἐν βάρει. vt intelligas eum non fuisse vsum fastu & supercilio inter illos, quemadmodũ faciebant pseudapostoli, sed mansuetudine & lenitate. Vtranq́ scripturam indicat Theophyl. interpres.

Desiderantes vos cupide.) οὕτως ἱμειρόμενοι ὑμῶν. Conatus est explicare ἔμφασιν verbi, significat enim alicuius desiderio mutuóque teneri affectu, sicuti parentis, aut amici. Theophylactus indicat duplicem apud Græcos lectionem. Quosdam enim legere ὁμειρόμενοι, id est, adglutinati vobis & adhærentes, ab ὁμοῦ simul, & εἴρω, quod est connecto. Rursus alios legere ἱμειρόμενοι, quod sonat cum affectu desiderantes. ἵμερος enim desiderium sonat, ἱμείρομαι desiderio tangor. vox composita videtur ab ἴω siue ἴμι, quod est mitto siue tendo, & ἔρος amor siue cupido, quasi dicas, rapior cupidine.

Volebamus.) εὐδοκοῦμεν. Et hoc verbum affectum habet, quasi dicas, gestiit animus, tametsi Græca vox potest esse præsentis temporis.

Quoniam charissimi.) διότι ἀγαπητοί. id est, Propterea quod dilecti &c.

Memores enim facti estis.) μνημονεύετε γάρ. id est, Meministis enim. Atq́ ita legit Ambrosius.

Laboris nostri.) κόπον καὶ μόχθον. Duobus verbis idem significauit, nisi quod μόχθος labor est cum difficultate coniunctus, quasi dicas, conatum aut molitionem, & ideo verterunt fatigationes. In Græcis vocibus iucundior est affinitas soni.

Nocte & die.) νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας, id est, Nocte enim & die.

Quàm sanctè.) ὡς ὁσίως, id est, Vt siue quod. Quanq̃ & interpres recte vertit. Theophylactus annotat emphasim huius vocis ὁσίως, quod religionem ac reuerentiam numinis sonat Græcis. Hoc adest ei, qui meminit se Dei negotium agere. Nam quod addit δικαίως, refertur ad homines, quorum nemini fecit iniuriam.

Et sine querela.) ἀμέμπτως, id est, Ita vt nemo de nobis queri potuerit, hoc est, inculpate.

Affuimus.) ἐγενήθημεν, id est, Fuimus.

Qualiter vnumquenq; vestrũ.) Hic nisi subaudias verbum, complexi fuerimus, aut aliud simile, sermo erit imperfectus.

Et testificati sumus.) καὶ μαρτυρόμενοι, id est, Testificantes, aut potius obtestantes.

Verbum auditus Dei.) ἀκοῆς τοῦ θεοῦ. i. sermonẽ de Deo, aut sermonem quo Deum discebatis.

Accepistis illud non vt verbum ho.) Vt, non inuenio in quibusdam exẽplaribus Græcis, οὐ λόγον ἀνθρώπων, id est, Non sermonem hominum: etiamsi hic nonnihil variant Græci codices. Et apparet ex Græcorum scholiis ὡς aduerbium non esse additum in priori parte, sed, Suscepistis verbũ Dei: quod efficacius est, quàm vt verbum dei. Certè apud Chrysostomum ac Theophylactum non asscribitur, quanq̃ sic exponit quasi legisset ὡς. in posteriore particula additur καθὼς, sed additur ἐστιν ἀληθῶς, Proinde quoniã ὡς aliquando dicitur, & de his quę verè sunt, vitauit addere in priore particula, alioqui addendum erat, sicut re vera non est. Quanquàm prior illa vox, Dei, ad superiora pertinet, Quum accepissetis à nobis verbum auditus Dei, hoc est verbum quod vobis per nos loquebatũ Deus, At ego malim,

quum

quum acciperetis, q̃ quum accepissetis. Alioqui quomodo accipiebant, quod iam acceperant?

Qui operatur.) Qui, apud Græcos referri potest vel ad verbum, vel ad deum, sed magis ad verbū: & ita Ambrosius, Quod & operatur, addita etiā copula, & in hoc cū Gręcis cōcordans. Nam Paulus sentit diuini verbi veluti semen agere in Thessalonicensibus, dum ipsis factis declarant vim sermonis Euangelici. Hoc pacto cûm legit, tum interpretatur Theophylactus.

Vobis qui credidistis.) πιστεύουσιν .i. Qui creditis: & ita legit Ambrosius, aut certè, Qui credebatis propter verbum pręteriti temporis cui adhæret.

Cōtribulibus vestris.) Gręcè est, propriis cōtribulibus, ἰδίων συμφυλετῶν. i. A propriis cōtribulibus. Quanq̃ magis significat eiusdē gētis q̃ tribus

Sicut & ipsi.) Subaudi nos.

Et prophetas.) Gręcè est, Et proprios prophetas, ἰδίους προφήτας.

Peruenit autē in illos ira Dei.) Dei, apud Græcos hoc loco non additur, ἔφθασε δὲ ἐπ᾽ αὐτοὺς ἡ ὀργὴ, id est, Peruenit autem in illos ira, id est, vltio. Et vetusti codices nominatim duo Constantienses habebant, præuenit, quomodo legit & Ambrosius. Præuenit autem dictum est pro occupauit, dum illi contantur resipiscere. Annotauit Theophylactus additum articulū ἡ ὀργὴ quo significaretur vindicta illa ineuitabilis, quam illis imminere prędictum est à Christo & à Prophetis. Porrò εἰς τέλος dixit pro eo quod est extrema, siue ad extremum, hoc est, implacabilis ira Dei. Artic. vis.

Desolati.) ἀπορφανισθέντες, id est, Velut orphani facti, & orbati vobis ceu filiis.

Ad tēpus horæ.) πρὸς καιρὸν ὥρας. Potius, Ad

opportunitatem, siue occasionem, aut certè articulũ temporis, hoc est, ad breue tempus. Quandoquidem hora tempus est, Græcis, καιρὸς, breue tempus. Nos vertimus, ad spacium tẽporis. Theophylactus putat in vtraque voce esse diminuendi emphasim, Nã καιρὸς articulus temporis, & hora minima dici pars. Certè sic extenuauit Apostolus absentiam suã, quã neque perpetuam vult intelligi, quũ ait πρὸς καιρὸν, neque diuturnam, quum ait ὥρας.

Aspectu, non corde.) προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, id est Facie non corde. Atque ita legit Ambrosius, sed magis placet quod vertit interpres.

Abundantius festinauimus.) ἐσπουδάσαμεν. Quod significat & studuimus, & curáuimus. Et abũdantius dictum est pro magis, siue vehementius.

Et semel & iterum.) καὶ δίς, id est, Et bis: sed Latine vertit interpres.

Nónne vos ante dominum.) Græcis additur coniunctio καί. Nonne & vos. Huius emphasim annotauit Theophylactus. Sentit enim non hos solũ sed & cæteros quos conuertit ad Christum esse coronam suam & gloriam.

Ante dominum.) ἔμπροσθεν τοῦ κυρίου, id est, Coram Domino, siue in conspectu Domini.

EX CAPITE TERTIO.

Sustinentes.) στέγοντες. i. Non ferentes, hoc est, impares desiderio videndi vos.

Placuit nobis.) εὐδοκήσαμεν. Quod vt explicaret Ambrosius vertit, optimum duximus. Diuus Hieronymus putat vocem esse nouam à Septuaginta confictam, ad explicandam proprietatem Hebræi sermonis.

Remanere. ἀπολειφθῆναι, Siue vt aliâs habetur καταλειφθῆναι, id est, Relinqui. Ambrosius

legit

legit, Vt Athenis soli relinqueremur.

Ministrum dei.) Addunt Græci καὶ συνεργὸν ἡμῶν, id est, Cooperariũ nostrũ. Ita Ambrosius, Et participẽ operis dei: sic enim reddit συνεργόν.

Ne quis moueatur.) σαίνεσθαι. Quod Greca quidem scholia exponũt, turbari, aut terreri. Sumpta metaphora à canibus caudam mouentibus, quod idem admonuit Theophylactus.

Veniente, & annunciante.) Vtrunque apud Græcos præteriti temporis est, ἐλθόντος καὶ εὐαγγελισαμένου, id est, Quum venisset, & annunciasset quemadmodum legit Ambrosius.

Sicut & nos.) καθάπερ καὶ ἡμεῖς, ὑμᾶς, id est, Sicut & nos, vos. Aut quoque coniunctio erat omittenda, aut &.

Abundãtius orantes.) ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ. Et exprimens verborum ἐπίτασιν Ambrosius, legit, abundantissime orantes. Congeminauit enim Paulus vehementiam affectus, ὑπὲρ, id est, Eximie, ἐκ περισσοῦ, ex abundanti, siue ex superfluo, quasi dicat, supra modum, & plus quàm oportet.

Et abundare faciat.) Hic vtrunq; verbũ posuit trãsitiue πλεονάσαι & περισσεῦσαι, Nam id rarius est, ideoq; monendum duximus.

Et nos in vobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In vos.

Sine querela.) ἀμέμπτους, id est, Irreprehensa, vt legit Ambrosius. Refertur enim ad corda, quæ talia vult esse Paulus, vt nulla de his possit esse querimonia.

EX CAPITE QVARTO.

VT quemadmodum accepistis.) Vt, redundat. Sequitur enim hæc coniunctio.

Sic et ambuletis.) ἵνα περισσεύητε μᾶλλον

id est, Vt abundetis magis. Reliqua nempe hæc, Sicut & ambulatis, redundant. Adiecta videntur explicandæ sententiæ gratia. Ambrosius tamen addit sicut & ambulatis. Atq; ita scriptum comperimus in antiquis exemplaribus Latinis. Ex Theophylacti commentariis non apparet additum fuisse, certe in contextu abest, quẽadmodum nec apud Chrysostomum.

Ne qs supergrediatur neq; circũueniat in negotio fratrẽ.) Verbũ qđ est hic πλεονεκτεῖν, non pertinet proprie, teste Hieronymo, ad auaritiam, sed ad fraudem, qua cũ iniuria nobis occupamus vxores alienas: alioqui putat ille inconcinne cõiungi auariciam cũ libidine præsertim quũ mox sequatur, Nõ enim vocauit nos deus in immundiciã. Atq; ita sanè interpretaẽ hoc loco Theophylactus Chrysostomũ sequutus. Cui nõ sufficit sua vxor, is πλεονεκτεῖ.

Quoniam vindex.) Propterea quod vindex siue vltor &c. διότι.

Sicut prædiximus.) Sicut & prædiximus. Et ita legit Ambrosius, addita cõiunctione, vt videatur hæc esse repetitio pristinæ admonitionis, quam debebant meminisse.

In immundiciam.) ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ. Quod perinde valet ac si dicas, non vocauit nos hac lege, vt essemus immundi. Siquidem caussa & conditio vocationis erat, vt desineremus esse quod eramus. Hanc enim vim habet nonnunq̃ præpositio ἐπί, apposita dandi casui. Quanq̃ in eo quod proxime sequitur, abusus est, ἐν pro ἐπί.

Qui hæc spernit.) Hæc, redundat, ὁ ἀθετῶν. i. Qui reiicit. Addidit interpres pronomen, hæc, explicandæ rei gratia.

Qui etiam.) Etiam, non est, τὸν διδόντα, id est, Qui dedit. Et ita legit Ambrosius.

In nobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In vos.

De charitate fraternitatis.) φιλαδελφίας.i.Fraterno amore. Ambrosius vertit, De affectione fraternitatis, Siquidem hac voce, ex amore & fratre cõposita, apostoli significare solent, mutuum Christianorum inter ipsos amorem: idq; ex Hebræorum more, qui omnes suæ gentis fratres vocant.

Necesse habuimus.) χρείαν ἔχετε.i.Necesse habetis, hoc est, non est necesse vobis vt scribam. Interpres legisse videtur εἴχομεν.

A deo didicistis.) θεοδίδακτοι. Quod hic extulit dictione composita, Ioannes extulit duabus incompositis, διδακτοὶ θεοῦ, quod illic vertit docibiles Dei, hic significat à Deo doctos, & diuino instinctu per se afflatos.

Et operam detis.) καὶ φιλοτιμεῖσθαι. Quod significat ambitiose conari. Ambrosius vertit eniti, nos In hoc incumbatis.

Vt vestrũ negotiũ agatis.) καὶ πράσσειν τὰ ἴδια id est, Vt agatis res proprias.

Et nullius aliquid desideretis.) καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε.i.Nullius indigentiam habeatis. Potest autem nullius, vel ad hominem referri, vel ad rem. Curate, ne quid vobis desit: aut curate, ne sit implorandum auxilium alienum.

De dormientibus.) τῶν κεκοιμημένων. Quasi dicas, somno sopitis, vel soporatis, à dormisco magis quàm à dormio.

Si enim credimus quod Iesus mortuus est.) Chrysostomus citans hunc locum homilia in posteriorem ad Corinthios prima, addit tertium verbum ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, καὶ ἔζησεν. Eadem est lectio in cõmentariis, sed in exponendo non attingit tertiam vocem, quemadmodum nec Theophylactus, vnde adiectam suspicor.

Adducet cũ eo.) σὺμ ἀυτῷ .i. Secũ, aut cũ eo, hoc eſt, cũ filio. Id quod mihi magis probatur.

In aduentu.) In aduentum, εἰς τὴν παρουσίαν. Qui relinquimur & ſupereſſe permittimur in illum aduentũ, Nec enim ocioſe additus eſt articulus.

Non præueniemus eos qui dormierunt.) τοὺς κοιμηθέντας. Certius erat, qui dormiunt, ſiue qui obdormierunt: nam dormiſſe dicuntur potius, qui iã vigilant, experrecti. Porrò Græca vox perinde ſonat quaſi dicas, ſomno ſopitos. Auguſtinus cûm aliás aliquoties tum libro de ciuitate dei. xx. legit. Qui ante dormierunt. Vnde apparet in nonnullis Græcis codicibus ſcriptum fuiſſe προκοιμηθέντας.

In iuſſu.) ἐν κελεύσματι. Non eſt ſimplex iuſſio, ſed vox illa, qua nautæ ſeu milites ſe mutuo adhortantur ad rem ſtrenue gerendam.

In iuſſu & in.) Et, redundat, ἐν φωνῇ .i. Cũ voce: quaſi dixiſſet in iuſſu vocis, quod genus eſt illud, molemq́ue & montes, pro moleſtis montibus.

Primi.) πρῶτον .i. Primum ſiue prius.

Nos qui viuimus.) Paulus ita loqui videtur, quaſi reſurrectio ea ætate eſſet futura qua hæc ſcribebat. Tametſi quoniã participiis eſt vſus, quæ ſequuntur rationem eius verbi cui adhærent, verti poterant & per futurũ, ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν ἀυτοῖς ἁρπαγησόμεθα .i. Nos qui viuemus & reliqui erimus, vnàcum illis rapiemur.

Obuiam Chriſto.) εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου, id eſt, In occurſum Domini.

In verbis iſtis.) ἐν τοῖς λόγοις τούτοις τοῦ πνεύματος .i. In verbis his ſpiritus. In nonnullis Græcorũ codicibus additũ reperi. Verũ haud ſcio an mẽdoſe, præſertim cũ nec apud Hierony. nec apud Ambroſiũ ita legã, ne apud Theophylactum quidem.

Ex ca

Ex Capite Quinto.

ET momentis.) καὶ καιρῶν. Melius fortassis vertisset, articulis, siue opportunitatibus. Nam χρόνος simpliciter tempus significat, vt annum aut mensem. At καιρὸς articulum temporis cûm res gerenda est. Tertullianus lib. de carnis resurrectione vertit, de tēporibus autē & spatiis temporum.

Diligenter scitis.) ἀκριβῶς οἴδατε, id est, Exacte nostis, siue ad plenum scitis.

Et securitas.) ἀσφάλεια .i. Cûm tuta res, & nihil est periculi: & idcirco Ambrosius vertit, firmitas.

Superueniet interitus.) ἐφίσταται ὄλεθρος .i. Instat vel imminet interitus siue exitium, verbo præsentis temporis, vt efficacius exprimeret inexpectatum mali incursum. Nec est effugient, sed effugiant, ἐκφύγωσιν, hoc est, non possent effugere.

In vtero habentis.) τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ .i. In vtero habenti, dandi casu. Est autem hic ὠδὶν .i. dolor, sed proprie parturientium. Vnde Ambrosius sic extulit, Quemadmodum dolor partus prægnanti: vt sit sensus, Sic illis imminere subito diem iudicij, vt mulieri grauidæ nixus ingruit & dolor partus.

Non estis noctis, neq; tenebrarum.) Valla legit ἐσμὲν, id est, Sumus, non estis. Quanq̄ quod ad sensum pertinet nihil interest. Sentit enim de omnibus Christianis. Ambrosius legit, Non estis noctis

Loricam fidei.) θώρακα. Ea pars corporis est apud medicos, quæ pectus & humeros ac scapulas complectitur vsque ad stomachi sedem. Vnde & vestis aut armatura hanc muniens, thorax dicitur. Et galeam spem dixit appositiue. Nos quo dilucidior esset sermo, vertimus, Pro galea, spem salutis.

Et ædi-

Et ædificate alterutrū.) εἰς τὸν ἕνα, id est, Vnus vnum, hoc est, vicissim alius alium.

Vt habeatis illos abundantius in charitate.) Græca sic habent, καὶ ἡγεῖσθε αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ. Quorum sentētia sic reddi poterat, Vt illos summopere habeatis in precio, per charitatē. Ambrosius ita legit. Vt illis summum honorem habeatis in charitate &c. Congeminauit autē ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ, de quo superius admonuimus.

Propter opus illorum.) διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. Quod perinde sonat, quasi dicas, Propter facta illorū.

Et pacem habete cū eis.) εἰρηνεύετε ἐν αὐτοῖς, id est, Pacifici sitis inter illos. Quanquā interpres vertit sententiam satis recte. Alij Græcorum codices habebant ἐν ἑαυτοῖς, hoc est, inter vos. Atque ita legit Ambrosius.

Corripite inquietos.) νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, id est, Admonete inordinatos, siue incōpositos. Sentit autem intractabiles, qui parêre nolunt, & ob hoc turbant communem pacem.

Suscipite infirmos.) ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, id est, Subleuate & fulcite: quod Ambrosius legit, Opitulamini infirmis: nam ἀντέχεσθαι proprie est adiutare adnitentem.

Patientes estote.) μακροθυμεῖτε, hoc est, Lenti ad iracundiam.

In omnibus vobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In vos.

Omnia autē probate.) Autem, apud Græcos non additur, nec ad rem facit. Cæterū δοκιμάζειν Græcis quoque verbum est anceps, quemadmodū Latinis probare, quod interdū est approbare, interdum explorare cuiusmodi sit. Theophylactus hoc loco interpretatur, probate, diiudicate. Quemadmodum alibi, Probate spiritus, si ex deo sint. Audiēdi prophetæ,

sed cum

sed cũ iudicio. Tertullianus in libro de præscriptionibus hæreticorum legit: Omnia examinate, quod bonum est tenete.

Abstinete vos.) ἀπέχεσθε, id est, Abstinete, Nec additur, vos.

Sanctificet vos per oia.) ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς, καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ &c. id est, Sanctificet vos totos, et integer spiritus vester, & anima &c. quemadmodum refert Tertullianus in libro de resurrectione carnis. Hieronymus in quęstionibus ad Hedibiam, ita citat hunc locum: Deus igitur pacis sanctificet vos per omnia, vel in omnibus plenos, siue perfectos: hoc enim magis sonat ὁλοτελεῖς. Ergo sensus est, Sanctificet vos per omnia perfectos, hoc est, & in spiritu, & in anima, & in corpore. In has enim partes hominẽ diuidit Paulus. Porrò ὁλόκληρον sonat integrum, non quod nos vocamus integrum incorruptum, sed quod omnibus suis numeris ac partibus cõstat. Quod subindicauit Didymus in opere de spiritu sancto. Siquidem colligẽs hoc loco spiritum non posse spiritum diuinum intelligi, Incredibile, inquit, atq; blasphemum, orare Apostolum, vt spiritus sanctus integer seruetur, q nec immutationem potest recipere, nec profectum.

Tres hominis partes
Spiritus
Anima
Corpus

Sine querela.) ἀμέμπτως, id est, Irreprehensibiliter.

Epistola hæc.) Hæc, redundat apud nós. Additum est autẽ ad explicandũ articuli vim, τὴν.

FINIS.

IN EPISTOLAM PAVLI AD THESSALONICENSES secundam, annotationes Des. Erasmi Roterodami.

EX CAPITE PRIMO.

VT dignum est.) Inuenitur quidem & hoc apud Latinos, cæterum vsitatius magisque Latinū est, vt par est καθὼς ἄξιόν ἐστιν.

Supercrescit fides vestra.) ὑπεραυξάνει, præpositio Græca sonat epitasin. Alioqui Latinis supercrescit quod innascitur alicui rei, aut quod incremento suo opprimit alia.

Vnusquisque vestrum.) ἑνὸς ἑκάστου πάντων. Addunt, omnium, ad vehementiam. Et Ambrosius, vniuscuiusque omnium vestrum.

παράδειγμα, ἔνδειγμα

In exemplum.) Nō est παράδειγμα sed ἔνδειγμα, id est, Exemplum siue ostensionem, aut specimen, aut declarationem, Nam exemplar imitandi gratia proponitur, ἔνδειγμα declarat quod latebat. Tum enim clarescet dei iustitia, quū cruciatibus æternis dedentur, qui hic sine fine cruciant pios, & regno cœlesti potientur, qui hic spe promissæ felicitatis dira perpessi sunt. Præpositio in, redundat. Aut nominandi casu ostensio, vt referatur ad illos qui affliguntur, id est, vos estis documentum, et ostenditis rectum esse iudicium dei, quum tanta passos remuneratur regno suo.

In regno dei.) In, præpositio redundat, nec addit Ambrosius.

Si tamen iustum est.) Ambrosius legit, siquidem,

dem,non si.Et Aquinas annotauit in nonnullis exemplaribus scriptum fuisse siquidem,pro si tamen.Græca scholia exponunt hoc loco εἴπερ positum pro ἐπειδήπερ,id est,Quandoquidē:affirmantis enim esse,non dubitantis.Quod si maxime siquidem ponatur pro si,tanto magis affirmabit,veluti verum inferens,de quo nefas sit dubitare.

Retribuere retributionē.) ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλῖψιν,id est,Retribuere affligentibus vos afflictionem. Et Ambrosius,Retribuere eis qui vos deprimūt pressuram.Proinde videtur errore librariorum deprauatum in vulgatis exemplaribus,præsertim quum in peruetusto exemplari bibliothecæ Paulinæ extet,Retribuere tribulationem:atque ita scriptum comperi & in aliis nonnullis per typographos excusis. Quin & ipsum schema ex contrariis contextum indicat germanam lectionem.Opponit enim affligentes afflictis & afflictionem requiei, quæ Græcis est ἄνεσις,id est,relaxatio,Nam θλίβω proprie est premo.

Virtutis eius.) δυνάμεως,id est,Potentiæ.

In flamma ignis.) ἐν πυρὶ φλογός,id est,In incendio siue igni flammæ.Atque ita legit Ambrosius.

Dantis vindictam.) Dantis,ad dominum refertur,non ad flammam.Nam quanuis apud Latinos anceps est sermo,apud Græcos non est.

Pœnas dabunt.) δίκην τίσουσιν,id est,Pœnam luent,siue pendent.

In interitu.) In,redundat,ὄλεθρον αἰώνιον,vt addatur appositiue,& intelligamus non quamlibet pœnam,sed æternam.

Gloria virtutis.) τῆς ἰσχύος,id est,Roboris siue potentiæ:ne quis accipiat ἀρετὴν,id est,virtutem,quæ pugnat cum vitio.

Admi-

Admirabilis fieri.) θαυμασθῆναι, Quod Ambrosius expressit, mirificari. Est enim Grecis verbum passiuum, quum aliis quis redditur admirandus.

Quia creditum est testimoniũ nostrum.) ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν. Ambrosius vt vitet amphibologiam, sic explicat, Quia fidem habuit testimonium nostrum. Sed Latinius poterat, quod fides habita sit testimonio nostro.

In die illo.) Ambrosius sic addit, aduentus domini.

In quo etiam oramus.) εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα, id est, In quod & oramus, siue ad quod. Si refers ad superiora, hic erit sensus, vt quũ primis fiat deprecatio, hoc est, ante omnia. Et in hanc sententiam exponit Chrysostomus. Sin ad sequentia, sensus erit, vt precationes fiant ab omnibus.

Sua vocatione.) τῆς κλήσεως, id est, Vocatione. Nec additur sua, apud Græcos, nisi quod articulus additus fermè tantundem efficit: itaq; nos addidimus Ista vocatione.

Et dignetur.) ἀξιώσῃ. Ambrosius vertit, Dignos habeat.

εὐδοκία Omnem voluntatem.) εὐδοκίαν, id est, Beneplacitum siue bonum propositum.

Bonitatis suæ.) ἀγαθωσύνης. Nam suæ, rursus abundat.

In virtute.) ἐν δυνάμει. i. Potentia & robore.

Clarificetur.) ἐνδοξασθῇ, id est, Celebre fiat, aut nobilitetur aut glorificetur.

EX CAPITE SECVNDO.

PEr aduentum.) Græca sic habent, ὑπὲρ τῆς παρουσίας, τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ᾽ αὐτόν. Quorum sententia ita reddi poterat, Nomine aduentus domini nostri Iesu Christi,

Christi, et nomine aggregationis nostrę in illum. Atque in hunc sensum interpretãtur Græca scholia. Obtestatur enim eos nõ solum hoc nomine, quod Christus apparitururus sit in sua potentia, sed quod ipsi quoque fideles illic sint adfuturi, & adiungendi Christo. Ipsum autem siue illum non refert dominum, sed aduentum, παρουσίαν, & est ἐπ᾽ αὐτήν.

Cito moueamini.) ταχέως σαλευθῆναι. Quod est proprie fluctuantis, & dimoti de loco.

A vestro sensu.) νοός. i. Mente siue intellectu.

Tanquam per nos missam.) ὡς δι᾽ ἡμῶν, id est, Tanquam per nos. Missam, additum est explicandi caussa, etiamsi nonnihil mutat de sensu. Nam Paulus nõ vult eos commoueri, neq; per spiritum, tanquam à Paulo profectum, neq; per sermonem, Pauli nomine allatum, neq; per epistolam, illius iussu aut nomine scriptam: atq; id sonant verba Græca.

Dies dñi.) Pro domini Græcus habet Christi.

Nisi venerit discessio.) ἀποστασία. Quod Ambrosius vertit, defectionem: nempe quum aliquis desciscit à suo autore seu principe. Et ἡ articulus additus significat insignem illam & ante prædictam defectionem.

Homo peccati.) ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας. Diuus Ambrosius vt explicaret vim articuli, legit, homo ille, vt acciperemus de certo homine dictum.

Super omne quod dicitur.) Interpres legisse videtur ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον. Verum Græci codices sic habent, ἐπὶ πάντα λεγόμενον θεόν, ἢ σέβασμα, id est, Supra vel aduersus omnem qui dicitur deus, aut cultus siue veneratio. Atq; ita scriptũ comperimus apud Origenem. Hieronymus in quæstionibus citat ad hunc modum: Contra omne quod dicitur deus aut religio, propius accedens ad Græca

verba. Quanquam video quosdam pro πάντα legere πᾶν τὸ λεγόμενον, id est, aduersus omne quod dicitur deus aut religio. Nā σέβασμα proprie dicitur id quod adoramus, & summa reuerentia veneramur, & quod maiestate præcellit: idq; verti poterat, numen. Si legamus πᾶν quod fuisse scriptum arbitror, participium λεγόμενον vtroq; referendum est, quod dicitur deus, aut quod dicitur sebasma. Quemadmodum enim illi non erant veri dij, ita nec vera sebasmata, quæ venerabantur.

Tanquam sit deus.) ὅτι ἐστὶ θεός, id est, Quod sit deus, hoc est, ostentans se esse deum, quum non sit. Paulus non absoluit sermonis ordinem, sed velut oblitus eorum quæ cœperat, interiicit, quæ veniunt in mentem. Videbatur enim additurus, quoniā nisi venerit defectio & cætera, non veniet dies domini.

Non retinetis.) οὐ μνημονεύετε, id est, Non meministis.

Vt reueletur in suo.) Deest, ille, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτόν. i. Vt ille reueletur. Ille, inquam, aduersarius, de quo modo dictum est.

Mysterium iam operatur iniquitatis.) Mysterium, eadem vox est quam aliâs vertit, sacramentum. Iacobus Faber putat operatur hic accipi passiue pro patratur. Tametsi nihil est necesse, quum sit verbum medium. Et ἐνεργεῖν non est proprie patrare aut facere, sed agere, hoc est, vim suam exercere: sicuti spiritus dicitur operari in nobis, quum vim suam & efficaciam ostendit. Ita nunc Paulus dicit Antichristum nondum apparuisse, sed tamen occulte iam illius spiritum valere, & agere in his qui persequuntur Christianos. Græci interpretes arbitrantur hoc dictum in Neronem.

Tantum vt qui tenet nunc te.) μόνον ὁ κατέχων

χωρ ἄρτι ἕως. Videtur in Græco codice deesse, ὁ κατέχωρ ἄρτι κατεχέτω, id est, Is qui nunc obtinet, obtineat donec &c. nisi malumus aposiopesin esse, quæ plus significarit silendo, quàm si verbum explicuisset.

Interficiet.) ἀναλώσει, id est, Consumet.

Illustratione aduentus.) τῇ ἐπιφανείᾳ, id est, Apparitione, etiamsi Ambrosius legit illustratione præsentiæ suæ. Augustinus, illuminatione præsentiæ suæ, vt accipias claritate Christi aduenientis, obscuratum iri Antichristum.

Et prodigiis mēdacibus.) ψεύδους, id est, Mendacij. sic legit & Ambrosius. Quanquam interpres eleganter vertit.

His qui pereunt.) In his est Græce, licet reclament Latini codices.

Charitatem veritatis.) τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο, id est, Dilectionem veritatis nō acceperunt. Atque ita legit Diuus Ambrosius. Durius enim cohæret charitas cum genitiuo casu veritatis. Sentit enim amorem veri aut charitatem veram, aut si credimus Theophylacto, ipsum Christum, qui fuit vtrunque, charitas & veritas.

Ideo mittet.) καὶ διὰ τοῦτο, id est, Et ideo. Deest enim nobis copula.

Operationem erroris.) ἐνέργειαν πλάνης, id est, Efficaciam seductionis vel imposturę, vt referatur ad prodigia, quę facturus sit Antichristus. nimirū agente in illo spiritu immundo. Quandoquidē Diuus Hieronymus arbitratur Paulum hunc sumpsisse locum ex Esaia, qui scribit, Dominus miscuit ei spiritū erroris. Porrò spiritus est agere, velut ignis.

Sed consenserūt.) ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ. Quod ita verti poterat: Sed quibus placuit

iniquitas. Aut, sed approbauerunt iniquitatem, vt alii ãs συνευδοκοῦσιν.

Quod elegerit nos.) ὅτι εἵλετο ὑμᾶς, id est, Elegit vos.

Primitias in salutem.) ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν, id est, Ab initio ad salutē. Et Ambrosius legit, à principio. Apparet interpretem legisse ἀπαρχὰς, siue ἀπαρχὴν, quod sonat primitias: vt sit sensus, illos inter primos fuisse vocatos ex Thessalonicensibus. Sin legas ἀπ' ἀρχῆς, pertinet ad diuinam prædestinationem. Quanquam ex iisdem verbis & hic sensus accipi potest, eripuit nos deus ab imperio.

In qua & vocauit.) εἰς ὃ, id est, In quod, Idq; potest vel accipi absolute vel referri ad spiritū, vt dicas, in quem. Et ita indicant Græca scholia. Vetusti codices habent, in quam, vt legit Ambrosius, Ex iis conicere licet primam scripturam fuisse, in quem, scilicet spiritum. Id lectori visum est durius, eoq; quem mutauit in quam, vt mollius referatur ad fidē proximā. Mihi tamē magis placet vt ὃ sumatur absolute.

Quas didicistis.) ἐδιδάχθητε, id est, Quas docti estis, vt obiter magis commendet suum officium.

Deus & pater noster.) Sermo Græcus mollior est, ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, id est, Is qui deus & idē pater noster est. Nam si dixisset ὁ θεὸς καὶ ὁ πατὴρ ἡμῶν, visus fuisset designare duas personas, quarum alter fuerit deus, alter fuerit pater.

Exhortetur corda vestra.) παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, id est, Cōsoletur corda vestra. Tametsi verbum παρακαλέσαι ambiguū est. & apud Græcos sermo præcedit opus, apud nos diuersus est ordo. In tradendo pietatem prius est facere quàm docere, in disciplinis prior est sermo quàm opus, Primum

mum enim discendum quid expediat facere.

EX CAPITE TERTIO.

AB importunis.) ἀπὸ τῶν ἀτόπων. Quod magis sonat absurdis & prodigiosis, Ambrosius legit, ab iniquis. ἄτοπος autem Græce dicitur qui nulli loco conuenit, quales sunt hæretici.

Fidelis autẽ deus.) Græce est dominus, πιστὸς δέ ἐστιν ὁ κύριος.

Quoniam quæcunque.) ὅτι, Quod. Sermo Græcus habet amphibologiã. Potest enim hic accipi sensus, Confidimus de vobis, idque freti præsidio domini, quod pręcepta nostra, quemadmodum seruatis nunc, ita & in posterum sitis seruaturi. potest & hic accipi, Confidimus de vobis, quod ea quæ præcepimus & seruatis & seruaturi estis in posterum. In priore sensu coniunctio καὶ, connectit hæc duo verba, præcepimus & facitis, In altero repetita cõiunctio, vtranque particulam, & facitis & facietis, ex æquo connectit cum verbo confidimus. Priorem sensum videtur sequi Theophylactus, posteriorẽ Ambrosius, In priore sensu, prius καὶ simpliciter copulat, posterius positum est pro etiam, quod est idiomatis Græcanici.

In charitate.) εἰς τὴν ἀγάπην, id est, In dilectionem dirigat.

Et patientiam Christi.) καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ χριστοῦ, id est, in expectationẽ Christi. Ita legit Ambrosius, & recte. Cæterum ὑπομονὴ sonat perseuerantiam in re quapiam nõ sine molestia, sed rursum cum expectatione præmij, aut certe finiendi mali.

Denunciamus autem.) Idem verbũ est quod verterat præcipimus, παραγγέλλομεν.

Quam acceperunt.) Interpres legisse videtur παρέλαβον, Græci legunt παρέλαβεν, id est, accepit.

Ambulantes inordinate.) ἀτάκτως, Aut incomposite siue turbulente. Et ambulare dixit pro versari.

Nõ inquieti fuimus.) οὐκ ἠτακτήσαμεν, id est, Non inordinati siue nõ incompositi fuimus, Ambrosius vertit, Non intemperanter viximus apud vos. et ἀτάκτως item vertit intemperanter. Recte sanè modo si sensit intemperanter, idem esse quod turbulente, & intractabiliter. Siquidẽ Latinis in ordinem cogi dicuntur, qui communi lege astringuntur, nec vlla in re differunt à cęteris. Huic diuersum est, si quis contemptis legibus publicis, suo viuat arbitratu. Id enim vocat Paulus ἀτακτεῖν, præter ordinem viuere. Metaphora sumpta est à militia, vbi nõ licet ordinem deserere, quod illi vocant λιποτακτεῖν.

Neq; gratis panem manducauimus.) Ambrosius legit, edimus, vt appareat illum legisse ἐφάγομεν, pro ἐλάβομεν, Cæterum ἐλάβομεν quod nũc habetur in Gręcis codicibus, magis quadrat cum eo quod sequitur, à quoquam.

In labore & fatigatione.) κόπῳ καὶ μόχθῳ. De quo superius meminimus. vterq; vertit eodem modo. κόπος labor, μόχθος labor molestus.

Quasi nõ habuerimus.) ὅτι οὐκ ἔχωμεν, id est, Quod nõ habeamus. Et demus, nõ daremus, δῶμεν, hoc est, quod id nobis nõ liceat facere. Quo dicto simul & excusat, alios qui sumebant, & suã temperantiam exaggerat, qui adeo nihil exegerit præter jus, vt ne quod iustum quidem fuerat acceperit.

Denunciabamus.) παρηγγέλλομεν, id est, Præcipiebamus.

Audiuimus enim.) ἀκούομεν γὰρ, id est, Audimus enim, vt sit tempus instans.

Ambu-

Ambulare inquiete.) ἀτάκτως. Quod paulò superius vertit, inordinate. Rursum Ambrosius intẽperanter. Et hoc loco περιπατοῦντας aptius est, obambulantes, hoc est, circumuagantes, quæ est natiua huius vocis significatio.

Nihil operantes, sed cur. &c.) Nõ seruauit interpres elegantiam Græci schematis, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους, id est, Nihil agẽtes, sed curiose agentes. Nam tale quiddam est in his Pauli verbis, quale M. Tullius cõmonstrat in dicto Domitij Afri, qui dixit Suram Manlium quod in agendo tumultuaretur, non agere, sed satagere. Est autem hic gemina gratia, prior est, in affinitate vocũ, quod genus est, legationibus immorandum est, nõ immoriendum, altera est in deprauatione verbi, qualis est in agere & satagere. Agit enim qui suo fungitur officio, Satagit qui vehementer, sed frustra molitur. Agere. Satagere. Ἐργάζεσθαι laudis est, περιεργάζεσθαι vituperabile, & tamen plus esse videtur περιεργάζεσθαι quàm ἐργάζεσθαι. Subest autem & ἐναντίωσις nõ ingrata, ἐργάζεται qui operatur frugifera, περιεργάζεται, qui infrugifera. Quanquàm illud περιεργαζομένους significat & superuacua & inutilia agẽtes, quæ πάρεργα dicuntur, quasi nihil ad rem pertinentia. Hinc certè apparet aliud esse ἐργαζομένους & ἐνεργοῦντας, ἐργάζεσθαι & ἐνεργεῖν, quum vtrunque soleat eodem verbo reddere.

Denunciamus & obsecramus.) παρακαλοῦμεν, quod esse poterat, hortamur, sed melius est, obtestamur, vt mitiget præcipientis autoritatem, Precibusque minas regaliter addit, inquit ille. Paulus contra, minis addit preces, ac ne vel autoritas vel preces contemni possint, adiecit, In Domino Iesu.

In Domino Iesu Christo.) διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν, id

id est, Per dominum nostrum.

Suum panem.) τὸν ἑαυτῶν ἄρτον, id est, Suum ipsorum panẽ. idq; ἐμφατικώτερον: quasi dicas, non alienum, sed suum.

Per epistolam hanc.) Hunc, est Græce, non hanc. hoc est genere masculino, non fœminino. sicut & in emendatioribus Latinorum exemplaribus, nominatim in Constantiensi vtroq;. Theophylactus indicat apud Græcos fuisse duplicem lectionem, alteram, εἰ δέ τις οὐκ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν διὰ τῆς ἐπιστολῆς, id est, Si quis vero nõ paruerit sermoni nostro per epistolam, vt intelligas Paulũ per epistolam loqui Thessalonicensibus. Alteram lectionẽ testatur placuisse diuo Ioanni Chrysostomo, vt pro ἡμῶν primæ personæ, ponatur ὑμῶν secundæ personæ, sitq; sensus, Si quis non paruerit vobis proponentibus ex hac mea epistola, quod præcipio, hũc notetis. quod Grecis est, σημειοῦσθε, hoc est, Sit vobis notatus vt fugiatis, queadmodum signamus boues cornupetas, quo vitent. In Græcis verbis dubiũ est, an notate referatur ad, per epistolã, sed consensus interpretum refert ad sermonem, λόγῳ.

Vt confundatur.) ἵνα ἐντραπῇ. i. Vt pudefiat & vt rubore suffundatur, quum viderit se vitari ab omnibus. Confunditur & is qui alioqui perturbatur. Idcirco diuus Ambrosius, vt explicaret vim verbi Græci, vertit, Vt reuerentia confundatur.

Quasi inimicum.) ὡς ἐχθρόν, id est, Vt inimicum. Mira apostoli lenitas, qui ne intractabilem quidem velit pro inimico haberi.

Corripite vt fratrẽ.) νουθετεῖτε. Ambrosius vertit, Monete consiliis. cui magis placuit verbũ lenius.

Sempiternam.) διὰ παντὸς, id est, Semper, aut perpetuam.

In om

In omni loco.) ἐν παντὶ τρόπῳ. i. In omni modo. Quanq̃ interpres videtur legisse τόπῳ, pro τρόπῳ. & ad eundem modum legit Ambrosius, etiamsi Græca scholia τρόπῳ legunt. Theophylactus διὰ παντὸς refert ad tẽpus, ἐν παντὶ τρόπῳ ad negotium, hoc est, in opinionibus, in dictis, in factis. In Chrysostomi contextu est ἐν παντὶ τρόπῳ sed commentũ arguit illum legisse, ἐν παντὶ τόπῳ, exponit enim πανταχοῦ, hoc est, etiam apud alienos à religione Christiana. Nec absurdus tamen sensus est, in omni tempore & in omni loco, & semper & vbique, sermone prouerbiali.

Deus sit cum omnib.) Dominus est, nõ deus. & ita legit Ambrosius.

Et salutatio mea.) Mea, ablatiui casus est, & refertur ad manu. Mea manu Pauli.

IN EPISTOLAM PAVLI AD TIMOTHEVM PRIorem Annotationes [redacted]

EX CAPITE PRIMO.

SECVNdum imperium.) κατ᾽ ἐπιταγὴν. Apertius hic erat iuxta iniunctionem, siue delegationẽ. Nam ἐπιτάττειν est iniungere & mandare quippiã. Sentit enim de munere apostolico, quod non ipse sibi vindicarit, sed ab ipso Christo fuerit delegatum. Annotauit hoc Chrysostomus, indicãs plus esse ex delegatione

ac iussu apostolum q̃ vocatũ dici. Nam ad Romanos scribens dicit κλητὸς, id est, vocatus.

Dei saluatoris nostri.) Hic pater dictus est saluator.

Et Christi Iesu spei nostræ.) τῆς ἐλπίδος ἡμῶν. Apertius erat, Iesu Christi, qui est spes nostra. Nam articulus τῆς habet vim exponentis. Et salutis autorem facit patrem, filium spem appellat. In hunc sensum interpretantur Chrysostomus, Ambrosius, & Theophylactus.

Dilecto filio.) γνησίῳ τέκνῳ, id est, Germano filio. Et ita legit Ambrosius, atq; adeo Chrysostomus, aut quisquis fuit eius operis autor. Germanũ vocat, verum & ingenuum non adulterinũ, quod per omnia responderet spirituali patri Paulo, id quod est filiorum, referre parentem, & non degenerare.

Gratia & misericordia.) Græci non addunt coniunctiones hoc loco. sed gratia, misericordia, pax, & ad eum sanè modum legit Ambrosius. Annotauit hoc Chrysostomus quod ad vnũ hunc scribens meminerit misericordiæ, quum in cæteris mentionem faciat pacis & gratiæ. Annotauit idem Origenes in epistolam ad Romanos.

Christo Iesu domino nostro.) Græcanici codices iterant domini cognomen, ἀπὸ κυρίου Ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν, id est, A domino Iesu Christo, qui est dominus noster. Quasi aliter sit dominus omnium, aliter fidelium, quos peculiariter possidet. Quanq̃ dissentit & Ambrosius & vulgata æditio. Theophylactus cõtra nobiscum facit. Nos Græcam lectionem nõ mutauimus, sed ita, vt liberũ sit lectori, vtram volet sequi. Nam videtur haud quaq̃ otiosa hęc iteratio, Magnum enim solatium est Christianis habere peculiariter talem dominum, cui curæ sunt. Annotauit hoc licet obscure Chrysostomus ac

Theo

Theophylactus.

Sicut rogaui te.) παρεκάλεσά σε. Quanq̃ Græca vox anceps est, tamen hic magis quadrabat, hortatus sum, vt Vallæ placet, Tametsi Paulus eo verbo nonnunquam vsus est erga plebeios. Imò nominatim annotauit hoc Chrysostomus, & hunc sequi gaudens Theophylactus, quod tantus apostolus verbo tã humili tamq; blando vsus est erga discipulum.

Vt remaneres Ephesi.) Oratio plenior est Græce q̃ Latine, propterea quod προσμεῖναι potest esse vel infinitiui modi vel imperatiui, quantum ad sensum attinet. Sicut te rogaui manere maneto. Atq; ita legisse videtur Ambrosius, qui legit, vt denunciares. quod non quadraret, nisi a.cederet, maneto, aut simile verbum.

Ne aliter docerent.) μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν .i. ne diuersa doceant, aut potius ne diuersis vterētur doctoribus. verbo composito, ab ἕτερος alius, & διδάσκαλος doctor, ἑτεροδιδασκαλεῖν, quod est, nunc his, nunc illis vti doctoribus. Quanq̃ Chrysostomus & hunc sequutus Theophylactus, ἑτεροδιδασκαλεῖν interpretantur diuersam inducere doctrinam, vt ad pseudapostolos pertineat. Nos ambigue vertimus, Ne diuersam sequantur doctrinam, quod commune est, & docentibus & discētibus diuersa. Vsus est eodem verbo huius epistolæ cap. 6. Consentit cũ interpretatione veterũ Ambrosius.

Interminatis.) ἀπεράντοις, id est, Quæ finem non habent. Ambrosius vertit, infinitis.

Aberrantes.) ἀστοχήσαντες, id est, Quum aberrassent. Et est vox propria his qui aberrant à scopo. Id subindicat & Chrysostomus.

Conuersi sunt.) ἐξετράπησαν. Ego malim, deflexerunt. Et magis explicat Græcam vocem, veluti quum aberrans à scopo, aliò se deflectit.

Scien

Scientes hoc.) εἰδὼς .i. Sciens. Mutat autem & aliis aliquot locis Paulus ſubinde numerũ. Quanq̃ referri poterat ſciens, ad verbũ χρῆται, id eſt, vtatur. Certe Ambroſius pro ſciens, legit, Certũ habens numero ſingulari. ſuffragabatur exemplar vtrunque Conſtantienſe. Si quis legitime vtatur. Proſonomaſia in Græcis vocibus euidentior, νόμος νομίμως, lex & legitime.

Numerus ſubito mutatus.

Et nõ ſubditis.) ἀνυποτάκτοις, id eſt, Qui ſubdi nolunt, nec ferũt imperium. Ambroſius vertit, Inobſequentibus.

Contaminatis.) βεβήλοις, id eſt, Prophanis & arcendis à ſacris. Porrò contaminati piaculo aliquo, à ſacris arceri ſolent. In eundem ferè ſenſum ſonat Græcis, ἀνόσιον. nam ὅσιος dicitur ab ἅζομαι τὸ σέβομαι. Vnde ἀνόσιον vocãt, q̃ non veretur nec deos nec homines. Et ideo ſubiecit prophanis, qui alieni ſunt à ſacris.

Homicidis.) ἀνδροφόνοις. id eſt, Viricidis, ſi quis ad verbum vertat.

Plagiariis.) ἀνδραποδισταῖς. id eſt, Qui aliena mancipia ſubducunt furto, quod genus furti plagiũ vocatur apud Iureconſultos. Quemadmodum qui ſacra furantur, ſacrilegi, qui de publico aut principis fiſco, peculatores, qui iumenta aliena abducunt, abigei, Ita q̃ liberos aut ſeruos alienos, plagiarij. Græca vox à mancipio dicta eſt. ἀνδράποδον enim mancipium, ἀνδραποδιστής, quaſi dicas, fur manciparius. Illud annotandum, quod Apoſtolus exorſus Catalogum vitiorum per iuga, velut ingruente agmine cõiunctionem omittit, iniuſtis & non ſubditis, impiis & peccatoribus, ſceleratis & contaminatis, patricidis & matricidis. Hactenus p̃ iuga, mox ἀσυνδέτως, homicidis, fornicariis, maſculorum concubitoribus,

plagi

plagiariis. Quibus rursus addit iugum, mēdacibus et periuris, vt scires orationis cursum esse finitum.

Quæ est secundum Euangelium.) Hæc duo verba, quæ est, nō inuenio in Græcis codicibus. Quāquām recte sunt addita explicandi caussa. Ambrosius & interpres vulgatus legisse videntur addito articulo, τῇ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον, id est, Quæ est secundum Euangelium. Theophylactus legit sine articulo, sed admonet articulum esse supplendum τῇ οὔσῃ κατὰ, quemadmodum Latini. Interpres legisse videtur τῇ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον, videlicet addito articulo. Sensus autem anceps est non minus apud Græcos quam apud nos. Siquidem accipi potest euangelium gloriæ beati Dei, quod prædicet gloriam dei: aut Euangelium gloriæ, id est, gloriosum, vt respondeat legi Mosaicæ, quæ gloriam non habet, collata ad splendorem Euangelicum, siue quod promittat æternam gloriā in futuro seculo, siue quod hoc ipsum esset gloriosum pro CHRisto pati ob Euangelium, quod gentibus videbatur esse stultitia: & idcirco addidit μακαρίου, quod in his malis sit vera felicitas.

Quod creditum est mihi.) Creditum, hoc loco cōmissum significet oportet, ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ. Concreditum erat apertius.

Gratias ago.) Καὶ χάριν ἔχω. i. Gratiam habeo.

Qui me cōfortauit in Christo Iesu.) In, redundat, nec est apud Chrysostomum, nec apud Ambrosium, nec in vetustis exemplaribus, nominatim in Cōstantiēsi vetustiore, τῷ ἐνδυναμώσαντί με Χριστῷ, id est, Qui me potentē reddidit Christo, vt Christo sit datiuus, & intelligas Paulum in Christi gloriā fortem ac potentem fuisse, non suam. Potest & hic esse sensus, habeo gratiam Iesu Christo, cuius præsidio potens sum.

Qui

Qui prius fui.) τὸν πρότερον ὄντα. Licet & sic, Quum prius essem, vel quum prius fuerim.

Et contumeliosum.) ὑβριστήν, quod magis significat eum qui vim facit, hoc est, oppressorē seu violentum. Nec enim hic ad libidinem referendum est. Siquidem apparet Paulū gradibus quibusdam exaggerare suum peccatū. Primus gradus est maledicere: Secundus, insectari. Tertius, admouere vim. Nā potest insectatio citra violentiam consistere.

Sed misericordiam.) ἀλλὰ καὶ, id est, Sed &, quasi dicat, non solum veniam consequutus sum, quū talis fuerim, sed & misericordiam, vt fierem Apostolus. Nam & aliàs sese extenuans, autoritatem sibi traditam, Dei misericordiam vocat, velut in epistola ad Corinthios priore, capite septimo. Consilium autem do tanquam misericordiam consequutus. Quanquā nō potest liquido colligi, vel apud Ambrosium, vel apud Chrysostomum, additam fuisse cōiunctionem καὶ. Certè apud Theophylactum ⊂ non additur ἐν ἀπιστίᾳ, id est, Nondum credens, vt vertit Ambrosius, siue per incredulitatem.

Fidelis sermo.) Hac ceu præfatiuncula solet vti Paulus, rem certam & indubitatam dicturus, vt fidus ad rem quoq; referatur pro indubitato. Hieronymus in epist. ad Marcellam testatur à quibusdam legi, Humanus sermo, sequut⁹ opinor, Græcos aliquos codices, qui pro πιστὸς habuerint χρηστός. Et acceptione, Græcis est, ἀποδοχῆς, quod & approbationem sonat. Non reiicitur enim quod approbatur.

In hunc mundum.) Hunc, redundat.

In me primo.) ἐν ἐμοὶ πρώτῳ. Primo, hic nomen est, non aduerbium.

Omnem patientiam.) μακροθυμίαν, id est, Longanimitatem, si quis ad verbum reddat. Ambrosius

pro hoc vno verbo, duo posuit, magnanimitatem et patientiam. Est autem eiusdem magni esse animi & lenis moderatiq;. Nã vindicta pusilli est animi. Addidit omnem, exaggerãs suum peccatum, vnde & se primum vocauit, non tempore, sed magnitudine cõmissorum.

Ad informationem eorũ.) πρὸς ὑποτύπωσιν. Quod D. Ambrosius vertit ad exemplum. Est enim ὑποτύπωσις, quum res expressa subiicitur oculis In Paulo igitur Deus velut exẽplar proposuit, quid sibi debeant sperare, quicunq; relictis moribus pristinis crediderunt in Christum. In vitam æternam videtur additum, velut ab apprecãte, vt hoc cedat illis ad vitam æternam.

Immortali, inuisibili.) ἀφθάρτῳ, id est, Qui corrumpi non potest, quod recte vertit, immortali, præsertim quum de viuo loquatur. Et nos in epistola ad Romanos, cap. secundo, vertimus ἀφθαρσίαν immortalitatem, pro incorruptionem, ne quis acciperet de libidine. ἄφθαρτος, immortalis.

Soli Deo.) μόνῳ σοφῷ θεῷ, id est, Soli sapienti Deo. vt soli sapienti coniungas, & Deo referatur ad omnia. atq; hæc vox sapienti, interiecta inter, soli, & Deo, dirimat ne coniunctim accipiantur, atque hinc ansam arripiant, qui cum Arianis sentiunt. Et ad eum quidem modum legit Chrysostomus, & hunc sequutus Theophylactus, si modo non fallunt codices. Cæterum, nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymũ, nec apud vllum præterea scriptorem antiquum reperio, Sapienti.

Secundum præcedentes in te prophetias.) κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ σε προφητείας. i. Iuxta precedẽtes super te, siue ad te prophetias. Atq; id quidẽ Grecanica scholia referũt ad id quod sequitur, Vt milites bonã militiã. Verũ potest referri & ad id quod

prace

præcedit, hoc præceptum tibi commendo, hoc est, sicuti spiritu prophetiæ admonitus feci te episcopum, ita iuxta eandem prophetiam, nunc præcipio vt milites, secundum eandem prophetiam, & ilii respõdeas. In hanc fermè sententiam Chrysostomus, neque dissentit Ambrosius.

In illis.) Subaudiendum prophetiis, nec aliud apud Græcos subaudiri potest, hoc est, milites secundum eas, & illis respondeas.

Quam quidam repellentes.) Præteriti tẽporis est, ἀπωσάμενοι, id est, Quæ repulsa quidã, id est, contempta conscientia.

Circa fidem naufragauerunt.) ἐναυάγησαν, id est, Naufragium fecerunt.

Ex quibus est.) ὧν ἐστιν, id est, Quorum de numero est.

EX CAPITE SECVNDO.

Obsecro igitur.) παρακαλῶ. Quod hoc sanè loco rectius vertisset, adhortor vt fiant. Ambrosius legit, exhortare, secunda persona, fortasse legit, παρακάλει.

Primum omnium.) Omnium, incertum est, an referatur ad primum an ad obsecrationes. Et vterque sensus tolerabilis est. Si refers ad superiora, hic erit sensus, vt cum primis fiat deprecatio; hoc est, ante omnia Et in hanc sententiã exponit Chrysostomus, & Ambrosius, nempè diluculo. Sin ad Sequentia, sensus erit, vt precationes fiant ab omnibus.

Obsecrationes, orationes, postulationes.) δεήσεις. Ambrosius vertit, Deprecationes & rectius. Quod hic vertit postulationes, ἐντεύξεις, vulgo vocant intercessiones. Idque sonat Græca vox. Quanquam hanc vocem interpres variè reddit. Græcanicum scholium ita distinguit hæc tria, vt dicat, δέησιν vocari, quæ

ri, qua rogamus vt liberemur à malis, quod si verum est, elegantissime Ambrosius vertit, deprecationes. προσευχὴν esse, qua precamur, vt nobis contingant bona. ἔντευξιν autem, quũ querimur de his qui nos lædunt, quod si verum est, apte vertisset, interpellationes. Sed hisce de rebus fusius differit Augustinus in epistola.59.ad Paulinum, si quis copiosius postulet edoceri. δεήσις προσευχὴ ἔντευξις.

In sublimitate.) τῶν ἐν ὑπεροχῇ, id est, His qui sunt in dignitate. Ambrosius legit: Qui in sublimiori loco positi sunt.

Quietam & tranquillam.) ἤρεμον καὶ ἡσύχιον, id est, Placidam & quietam &c.

Et castitate.) καὶ σεμνότητι, Quod verbum latius patet, nempè ad omnem morum grauitatem & honestatem.

Mediator dei & hominũ.) Græce est μεσίτης, quod nos vertimus conciliatorem. Tertullianus lib. de resurrectione carnis vertit, sequestrem.

Semetipsum redemptionem.) ἀντίλυτρον. Id significat pretium, quo redimuntur captiui ab hostibus in bello, aut à piratis. Siquidem quę vulgo vocãt ranſonas, Græci λύτρα vocant. Deinde quo magis explicaret CHRISTI commutationem, qui suo capite permutauit nos oẽs: addidit ἀντίλυτρον, quum caput capite, vita redimitur vita. ἀντίλυτρον.

Cuius testimonium.) Cuius, pronomẽ quod non est in Græcis codicibus, & cõfirmatum est, quod nec ipsum est apud Græcos, addita sunt ab interprete quopiam explicandæ sententiæ caussa. Nam Gręca sic habent, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις, εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ, id est, Testimonium temporibus suis, in qđ positus sum ego. Quanquam ad eundem modum legit Ambrosius, consentiens cum vulgata æditione. Cum Græca lectione cõgruebat vterque codex Cõ

ſtantienſis ſic: pro omnibus, teſtimoniũ temporibus ſuis in quo poſitus ſum ego. Teſtimonium autem appoſitiue additum eſt, Quod ſeipſum dedit antilytron teſtimonium erat promiſſionis propheticæ, & confirmatio diuinæ charitatis erga genus hominum. Ita fermè Theophylactus & Chryſoſtomus. Cæterum articulus additus non eſt otioſus, τὸ μαρτύριον, id eſt, quod erat illud teſtimonium, de quo nemo debeat dubitare. Non enim fallit, qui morte ſua fidē facit.

Prædicator.) κήρυξ, id eſt, Præco, ſiue nuncius, potius quàm prædicator.

Veritatem dico.) Deeſt apud nos ἐν Χριστῷ, id eſt, In Chriſto. Tametſi nec apud Ambroſium addit, nec apud Chryſoſtomum, nec apud Theophylactũ.

Puras manus.) ὁσίους, quod Ambroſius vertit, ſanctas. Quanq̃ interpres hoc loco bene reddidit puras, quod in ſacris oporteat omnia eſſe pura. Cæterũ hic puras non ſentit lotas, more Iudæorum, ſed puras à rapinis, puras à libidine, puras à pugnis & ſanguine

Et diſceptatione.) διαλογισμοῦ. Quod Laurentius maluit verti, hæſitatione, cumq; hac ſententia cōueniunt Græcanica ſcholia. Quanquam Stapulenſis haud abſurdè trahit ad animum parum pacatum erga proximum, & in hanc ſententiam enarrat Chryſoſtomus, tametſi eandem vocem interpres crebro vertit, cogitationem.

In habitu ornato.) ἐν καταστολῇ κοσμίῳ. Non ſatis tutum eſt hoc præcipere mulierculis, præcipuè Britannicis, aut etiam Italicis, quæ ſua ſponte ſatis comuntur. Imò Paulus iubet fœminas vti amictu modeſto, vt tegantur vndique, & habitus vitæ teſtetur integritatem, ac muliebrem verecundiam, id enim ſonat κόσμιον.

Ornantes ſe.) κοσμεῖν ἑαυτάς, id eſt, Ornare ſeipſas.

In

In tortis crinibus.) ἐν πλέγμασιν. Sententiā periphrasi reddidit.

Vel veste preciosa.) ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ, id est, Vestitu sumptuoso.

Promittentes.) ἐπαγγελλομέναις, id est, Profitentes, vt vertit Ambrosius. Et profitentes, hic accusatiui casus est, hoc est, eo cultu vtantur q deceat mulierem, quæ ipsa re præferat pietatem. Nam non est mulierum docere, professores autem dicuntur doctores. Cæterum pietatem, quam hic θεοσέβειαν vocat, cultum Dei sonat, ne quis de pietate in liberos accipiat: eā factis ipsis pręstari vult, non cultu promitti. θεοσέβεια

Dominari in virum.) αὐθεντεῖν ἀνδρός, quasi dicas, autoritate vti in viros, & illos ad suum affectum cogere. Ab hac voce dicuntur authentica.

Mulier seducta in præuaricatione fuit.) Fuit non est referendum ad participium, decepta fuit, sed ad particulam quæ proxime præcessit, In præuaricatione fuit, hoc est, transgressa est, siue obnoxia facta est transgressioni. Hunc sensum facit hypostigme Græca, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε, id est, decepta cœpit transgredi præceptum.

Si permanserit.) ἐὰν μείνωσιν, id est, Si manserint, numero pluratiuo, vt referatur ad filios. vt palā testatur Hieronymus, exponens hunc locum aduersus Iouinianum, rursus in epistola ad Lętam. In eadē clarissime disserit Chrysostomus, hac ratione seruari posse mulierem, si genuerit liberos, & eos curarit diligenter instituendos in fide CHRISTI, castisque moribus. Cum hoc consentit suo more Theophylactus. Nec ab hac lectione simul & interpretatione dissentit Ambrosius. Quin & Augustinus libro de Trinitate duodecimo, capite septimo, sic refert hunc locum, vt non possit subsistere lectio, per manserit numero singulari.

σωφροσύνη Cum sobrietate.) μετὰ σωφροσύνης, quod Hieronymus aduersus Iouinianum voluit verti, pudicitiam magis quàm sobrietatem. Et hic interpres modo vertit pudicitiam, atque ita legit & Ambrosius. Quanquam Græca vox anceps est, magis tamen sobrietatē sonans & sanitatem mentis, quàm pudicitiam.

EX CAPITE TERTIO.

Fidelis sermo.) πιστὸς ὁ λόγος. Et hoc loco diuus Ambrosius vertit, humanus sermo. vnde cõiicere licet illum pro πιστὸς legisse χρηστὸς. Chrysostomus & Theophylactus referunt ad superiora, quæ Paulus voluerit indubitata esse, quod dixit mulierē seruari gignēdis, & recte instituendis liberis.

Si quis Episcopatū desiderat.) ὀρέγεται, id est, Appetit, siue expetit. Et præclarum opus est potius quàm bonum, καλοῦ ἔργου. Opus autem dixit, quod episcopus Græcis dicatur ab inspiciendo & prouidendo. Cæterum quanquàm interpres bis posuit desiderat, Gręcis tamē duo sunt verba, ὀρέγεται & ἐπιθυμεῖ.

Oportet enim.) δεῖ οὖν, id est, Oportet igitur.

Ornatum.) κόσμιον. id est, Compositum, siue bene moratum, aut modestum. Idem verbum quod vertit, in habitu ornato.

Prudentem.) σώφρονα, id hoc loco Ambrosius vertit Pudicum, id quod impendio placet Hieronymo, quod magis sonat sobrium & sanæ mentis. Nā νηφάλιον quod præcessit, & vigilantem sonat & abstemium, vnde & νηφάλια sacra in quibus pro vino libabatur aqua. Etymologia vocis varie tradiē apud Græcos. Sunt autem comites sibi, vigilantia & sobrietas. Nec decet speculatorem omnium saluti vigilantem esse dormitabundum, nec vigilare potest, qui luxui indulget.

Hospitalem.) φιλόξενον benignum in peregri

nos & aduenas. Annotauit Græcæ vocis emphasim Theophylactus.

Doctorem.) διδακτικόν, id est, Docibilem, siue appositum ad docendum. Id enim sensit Paulus, atque id est præcipuum Episcopi munus. Nam cætera quæ recensuit requiruntur etiam à subditis. Cęterum docere populum, hortari, consolari, monere, redarguere, proxima maximéque splendida est episcoporum functio.

Non vinolentum.) πάροινον. Quod Ambrosius vertit, vino obnoxium. vinosum dicere poterat. Chrysostomus cúmque hoc Theophylactus negat hoc accipiendum de vinoso, sed feroci & elato, & ad vim parato, quales sunt qui vino temulēti debacchātur. Mansuetudo præcipuè decet patrem.

Non litigiosum.) ἄμαχον, id est, alienum à pugna, quod Hieronymus aduersus Pelagium vertit, absq; iurgio. Et illud, non percussorem, μὴ πλήκτην, non pertinet ad violentiam manuū, sed acerbitatem linguæ, ne sæuus & improbus sit obiurgator. Id annotauit & Diuus Hieronymus. Hieronymi sententiæ subscribit Chrysostomus.

Percussor, q lingua sæuiat.

Non cupidum.) ἀφιλάργυρον, id est, Ab argenti cupiditate alienum. Hieronymus aduersus Pelagiū vertit, non auarum. Hoc subiecit, vel quod hospitalis esse non possit, qui sit auarus, vel quod vt ait Theophylactus, quidā ex hospitalitate cōgerant thesauros.

Domui suæ bene præpositum.) προϊστάμενον, id est, Qui bene præsit, vt mox vertit, Qui domui suæ bene præesse nescit προϊστᾶναι, Ac Rursus de diaconis τέκνοις καλῶς προϊστάμενοι, qui filiis suis bene præsint. Nam bene pręposituum esse non est laus episcopi, sed eius qui commisit episcopi munus.

Cum omni castitate.) Nō est hoc loco σωφροσύνης

σώνης,quod aliquoties sonat pudicitiam,nõnunquám sobrietatem ac modestiam, de quo paulò antè dictum est,sed σεμνότητος, quod multa significat apud Græcos, pudorem liberalem & ingenuum, grauitatem,reuerentiam. Hieronymus transtulit pudicitiam. Nos maluimus reuerentia,quod præcesserit subiectio,vt accipias liberos patri morigeros,& liberali præditos pudore.Idem apparet sensisse Chrysost.

Diligentiam habebit.) ἐπιμελήσεται, id est, Curam aget,aut curabit,Nemo enim sic loquitur,nõ habet diligentiam mei.

Ecclesiæ Dei.) Nõ potest deprehendi ex Ambrosio,aut Chrysostomo,quod addiderint dei. Nam ecclesia opponitur domo. Et ecclesia magna domus est. Certè apud Ambrosium nõ additur in contextu, Nec Theophylactus enarrans attingit.

Neophytus. Non neophytum.) νεόφυτος, Nuper natus, aut nuper insitus. Sic enim Paulus vocat recens baptizatum,quod à baptismo cẽseantur Christiani. Nos pro neophyto,vertimus nouicium.

Bilingues.) διλόγους,id est, Duplices in sermone, & in dictis inconstantes.

Et sic ministrent.) εἶτα,id est,Deinde.

ἀνέγκλητοι. Nullum crimen habentes.) ἀνέγκλητοι ὄντες,id est,Eiusmodi,vt nemo possit eos criminari. Id quod indicat diuus Hieronymus aduersus Pelagium. Nam ἐγκαλεῖν,est in ius vocare, & crimen imponere. Et ἔγκλημα atrox est iniuria, ob quam aliquis in ius vocari possit. Porrò ἀνέγκλητος is dicitur,cui nullum crimen possit impingi, non solum qui nullũ habeat crimen.Siquidem multarum pudicitia fuit infamis.Et Catonis innocentia nõ fuit ἀνέγκλητος, quum legatur sæpenumero vocatus in ius, sed semper absolutus.

Non

Non detrahentes.) μὴ διαβόλους, id est, Non calumniatrices, quod Ambrosius vertit. Non studentes discordię. Nā διαβόλος dicitur à διαβάλλειν, quod est dispergere rumorem, sed aduersus hominē. Nam huic vitio ferè affinis est ille sexus.

Diacones.) διάκονοι, id est, Ministri, & diaconi, non diacones. Diaconi

Mysterium fidei.) Quidam interpretātur de dogmatibus fidei, potest autem & de silentio intelligi, ne quid, quod solent ministri, efferant eorum quae domi geruntur.

Acquirent.) περιποιοῦνται, id est, Acquirunt, tempore praesenti.

Hæc tibi scribo fili Timothee.) Duo hæc verba, fili Timothee, non reperio in quibusdam Græcis codicibus, nec Ambrosius addit, ne Chrysostomus quidem in ipsis commētariis. Tantum est ταῦτά σοι γράφω. Nam cætera ex vulgata æditione ab alio quopiā sunt ascripta. Theophylactus ne in contextu quidem habet. Cum Gręcis cōcordabat exemplar vtrunque bibliothecæ Constantiensis.

Columna & firmamentum veritatis.) στύλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας. Hæc ad ecclesiam referenda sunt, non ad Timotheum. Nam illam vocat columnam & basim ac sedem veri. Ac in eum sanè sensum citat locū hunc Augustinus, exponens Psalmum quadragesimumseptimū. Ecclesiam appellat domum dei, vt eam distinguat à synagoga Mosi, columnam & firmamentum veritatis, ob certitudinem dogmatum inuiolabilem, quum Iudæi versentur in vmbris. Ecclesia basis veri

Et manifeste.) ὁμολογουμένως, id est, Cōfesse, siue citra controuersiam. Ambrosius sic explanauit περιφράσει, Et quidē omniū cōfessione magnum

 est

eſt myſterium &c. Item ſacramentum, hic eſt myſterium, hoc eſt, arcanum.

Quod manifeſtum eſt in carne.) Græce ſecus eſt, θεὸς φανερώθη ἐν σαρκί, id eſt, Deus manifeſtatus eſt in carne: & quæ ſequuntur, ad deum referenda ſunt. Ambroſius & vulgatus interpres legerunt pro, θεὸς, ὅ, id eſt, quod. Secus legunt Chryſoſtomus & Theophylactus, quos ſi ſequi volumus, genera participiorum mutanda ſunt, iuſtificatus, prædicatus, creditus, aſſumptus. Cæterum hoc ſanè loco mihi magis arridet noſtra lectio, præſertim quum magnus ſit vetuſtorum exemplarium conſenſus. Nam Chryſoſtomi interpretatio hoc loco coactior eſt ac durior, ſi quis expendat.

Apparuit angelis.) ὤφθη. Potius viſus eſt, ſiue conſpectus eſt. Et, creditum eſt in mundo. Sermo Græcus ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, non vacat amphibologia, poteſt enim vtrumlibet intelligi. Cõmiſſum eſt hoc myſteriũ in mundo, data apoſtolis & epiſcopis autoritate prædicandi. Aut, habita eſt illi fides, & perſuaſum eſt in mundo hominibus, quod iuxta naturæ ordinem videbatur incredibile. Poſteriorẽ ſenſum ſequitur Chryſoſtomus.

EX CAPITE IIII.

Spiritus autem manifeſte dicit.) ῥητῶς. quaſi dicas Præſcripte, ſiue præciſe, & certo, non obſcure et inuolute, quemadmodum loqui ſolet in prophetis. Nam ῥητά dicuntur Græcis, certo præſcripta & præfinita.

In nouiſſimis temporibus.) ὑστέροις. i. Poſterioribus, ſiue ſequẽtibus. Neq; enim eſt ἐσχάτοις.

Diſcedent.) ἀποστήσονται, id eſt, Deficient, ſiue deſciſcent.

Spiritibus erroris.) πνεύμασι πλάνοις, id eſt,

Spiritibus seductoribus, siue deceptoribus, aut fallacibus: vt vertit Ambrosius. Itidem Hilarius libro de Trinitate decimo. Quin et Augustinus aduersus Faustum libro.xv. cap.x. legit, Spiritibus seductoribus. Sed interpres legisse videtur πλάνης, non πλάνοις. ης per η, non per οι diphthongum. Tametsi id ad sensum nihil habet momenti.

In hypocrisi.) ἐν ὑποκρίσει, id est, In simulatione: vt Ambrosius: siue in fictiõe. Et ψευδολόγων Ambrosius elegantius vertit Falsiloquorum, voce item cõposita vt est apud Græcos. Augustinus, Mendaciloquorum. Itidem Hilarius de trinitate libro decimo, reddidit Græcam vocem, mendaciloquorum: nos Falsiloquorum, vertimus.

Doctrinis dæmoniorum.) δαιμονίων, potest hoc loco adiectiuũ esse à δαιμόνιος, quod recte verti poterat Diuinorum: propter ea quæ sequuntur, Cauteriatam, & cętera: quæ in dęmonia nõ quadrant, sed in diuinos, qui fingunt se cũ spiritibus habere cõmercium: idcirco adiecit, In simulatione falsiloquorũ. Qđ si legimus Dæmoniorũ, pro Diuinorũ genitiui perpetuo referentur eôdem. Sin dęmoniorum, pro dæmonum: nam δαιμόνων legit Theophylactus & Chrysostomus: sensus erit, Fore q auersi à doctrina euangelica, auscultẽt falsæ doctrinæ, quã dęmones fallaces inuehent per homines qui sub specie pietatis insinuant mendacia.

Cauteriatã habentes.) κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν .i. Quibus conscientia cauterio notata est. Nam ferro candenti notabantur malefici, stigmatis impressis cuti. At isti nõ corpus, sed animũ habent stigmaticum ob vitę dedecora, quorum ipsi sibi conscij sunt. cauteriati.

Hæc proponens.) ὑποτιθέμενος, id est, Suggerens, siue admonens.

Enutritus verbis.) Poteſt & actiue legi, Educans illos verbo fidei. Nam participium eſt medium præſentis temporis, ἐντρεφόμενος. Atque ad id facit quod mox ſequitur, Quam aſſequutus es: hoc eſt, trade aliis quod à nobis didiciſti.

Quã aſſequutus es.) ᾗ παρηκολούθηκας, id eſt, Quam vſque ſequutus es. Neq; enim hic Aſſequutus, accipiendum eſt eo ſignificatu, quo rhetores accipiunt. Et aſtipulantur Græca ſcholia, quæ ſic exponũt Cuius es alumnus, hoc eſt, in qua es educatus & ab adoleſcẽtia verſatus. Latinis enim qui ob rei difficultatem nõ attingunt, id ad quod tendunt, negantur aſſequi. quod Græci dicunt ἐφικνεῖσθαι, ſiue ἐπιτυχεῖν, cui diuerſum eſt ἀτυχεῖν, Latinis fruſtrari. Cæterum qui ſeriem oẽm rei totius ordine ſequunt, nihilq; prætereunt, παρακολουθεῖν dicuntur. Ad eum modum vſus eſt & Lucas in præfatione hiſtoriæ euangelicæ, ἔδοξε κἀμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσι. ſentiens nullam vitæ partem à ſe prætermiſſam quã non perueſtigaſſet. Pro nobis faciunt Chryſoſtomus ac Theophylactus, qui exponunt de aſſiduo diuinarũ literarum ſtudio, in quo Timotheus à puero fuerat verſatus.

Ineptas autem.) βεβήλους, id eſt, Prophanas.

Deuita.) παραιτοῦ. quod Ambroſius vertit, Abnue. Eſt autem παραιτεῖσθαι, deprecari & reiicere & non admittere.

Quæ nunc eſt & futuræ.) τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης. quod Ambroſius apertius, Præſentis & futuræ. Vnde non male quadrat Promiſſiones: vt habent Græci, ἐπαγγελίας.

Fidelis ſermo.) πιστὸς, pro ἀξιόπιστος. Nec ſine tropo, quod hominis eſt tribuit ſermoni. Porrò Græcis

cis ἀποδέχεσθαι, frequenter est amplecti cum approbatione. Recipimus enim quod non reiicimus, & hæc particula confirmat id quod mox dixerat de promissis vtriusque vitæ.

In hoc enim laboramus.) Græce est, Et laboramus. Nam laborare dixit, pro molestiis affici: quo quidem argumento confirmat promissionis fidem. Quis enim laboraret pro vanis promissis?

Et maledicimur.) ὀνειδιζόμεθα, id est, Probris afficimur.

Quia speramus.) ὅτι ἠλπίκαμεν, id est, Quod sperauimus. Nisi quod in huiusmodi verbis affectus, Græci nonnunquam præteritum tempus vsurpant pro præsenti. Verti poterat, In quo spem fiximus. Nec est, In deum: sed In deo.

Nemo adolescentiã.) Quũ Græce sit, νεότητος rectius vertisset iuuentutem. Nec enim Timotheus erat adolescens, sed nondum habebat senectutẽ episcopo dignam. Monet igitur vt quod deest ætati, pẽset morum integritate.

Sed exemplum esto.) τύπος. quod aliquoties vertit Formam.

In charitate.) Græci sic habent, ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ. i. In sermone, in conuersatione, in dilectione, in spiritu, in fide, in puritate. Nimirum In spiritu, redundat iuxta Latinos. Quod tamen in commentariis non attingit Chrysostomus, quum legat & interpretetur Theophylactus. Nec opus est admonere, In sermone, dictum pro Per sermonem.

Negligere gratiam.) χαρίσματος. i. Donum.

Manuum presbyteri.) Sic quidam habent codices. Verũ antiqui cõsentiunt cũ Græcis, apud quos est πρεσβυτερίου, id est, Presbyterij, non presbyteri,

teri. Et ita legit Ambrosius. Illud autem dicit, Habes non solum prophetię donum, verumetiam efficaciam imposita manu dādi spiritum & aliis, idq́ꝫ ex officio presbyterij tui, nimirū episcopus. Nam antiquitus nihil intererat inter presbyterum, sacerdotem & episcopum, vt testatur & Diuus Hieronymus. Deinde propter schisma, è multis delectus est episcopus. Porrò quo minus hic sensus accipi possit, & presbyterium, quod impositis tibi manibus accepisti, obstat Græca prępositio μετά, quę comitem significat, nō instrumentum. Alioqui probe quadraret cum eo quod dixit in proxima epistola, Resuscita donū dei, quod est in te per impositionem manuum mearum. Atq́ꝫ haud scio an hic quoq́ꝫ fatendū sit Paulum Græci sermonis elegantiam neglexisse, præsertim quum in hanc sententiam interpretetur Chrysostomus, vt prophetia sit donum et autoritas docendi, deinde per impositionem manuum factus sit episcopus.

Hæc meditare.) ταῦτα μελέτα. quod interpres eleganter vertit. Est autem meditari, exerceri in re quapiam. Id satis aperit Ambrosius, interpretās de exercitatione sacræ doctrinæ, vt vita quoque præstet quod docet. Et in his libris q̄ Glossam habēt ordinariam, in spacio quod dirimit versus, hoc cōmenti adiectum est, Hæc exequere assiduo actu. Chrysostomus ac Theophylactus interpretatur de iugi vehementiq́ꝫ studio, quod vel ad animum vel ad corpus potest referri. Nullus enim negat meditationem animi esse posse, velut quum quis dicturus apud iudicem, secum meditatur, quæ quomodo dicturus sit. Verum hoc admonui quod animaduertissem quibusdam nihil aliud esse meditationem, q̄ cogitationem.

Manifestus sit omnibus.) ἐν πᾶσιν. id est, In omnibus.

EX CAPITE QVINTO.

Senio-

SEniorem ne increpaueris.) πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς. Hic ſenior ad ætatē refertur, propterea quod ſequitur Iuniores: & cōparatiua poſita puto loco poſitiuorum. Cæterum nō eſt ſimpliciter Increpa, ſed ἐπιπλήξῃς, quod ſignificat plagam infligere, & transfertur ad id quod eſt aſpere, ſæueq; obiurgare. Ita Flaccus in Odis:

Metuentis patruæ verbera linguæ.

Et ſuperius nolebat epiſcopum eſſe πλήκτην, hoc eſt, acrem obiurgatorem.

Sed obſecra vt patrem.) Valla mauult hoc loco Exhortare, quod παρακάλει ſit anceps ad tria, ad hortandum, ad obſecrandum, & conſolandū, quæ tamen omnia inter ſe finitima ſunt. Verum illi parum videtur è dignitate epiſcopi, ſi obſecret, præſertim peccantem, maxime iuniorem aut adoleſcentulum. Certe Ambroſius legit, Exhortare. Et in eam ſententiam interpretantur Chryſoſtomus ac Theophylactus.

In omni caſtitate.) ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ, Cum omni puritate. licet caſtitatis verbū non diſpliceat. Sic enim video Chryſoſtomum interpretari, vt abſit ſuſpicio impudicitię, nimirum hanc clauſulam proprie referēs ad id quod proxime præceſſit. Mea ſententia referri poterat ad omnes partes ſuperiores, vt ſiue cū ſenioribus agat, ſiue cum iunioribus, ſiue cum puellis, purus ſit ab omni ſpecie, vel ſæuitię, vel cōtumaciæ, vel auaricię, vel odij.

Quæ verę viduæ ſunt.) Hoc eſt, deſtitutæ ac deſolatæ. Nam χήρα Græcis dicitur à χηρῶ, quod eſt Deſolo, ac deſtituo, ſiue orbo. Vnde & Latinis vidua dicitur, à viduando, hoc eſt, orbando: hinc viduertas, pro deſolatione & ſolitudine. Palàm enim Paulus alluſit ad etymologiā Græcæ vocis, id quod paulò inferius explanatius dicit, ἡ δὲ ὄντως χήρα καὶ μεμο- *Vidua vnde dicta*

μεμονωμένη. id est, Quæ vere vidua est ac deso-lata. Iam vero frequēter admonuimus, honorādi verbum iuxta morem Hebræorum subsidij significationem habere.

Discat primum domum suam.) μανθανέτωσαν, Discant, numero multitudinis: vt hoc præceptum ad filios & nepotes pertineat, qui sic instituendi sunt à matre seu auia, vt pij sint erga parentes. Hoc enim vocat εὐσεβεῖν, quod Theophylactus interpretatur γηροκομεῖν, quod & γηροβοσκεῖν appellant Græci. Ambrosius videtur magis ad viduam referre, q̄ fortasse legit μανθανέτω, id est, Discat.

Domum suam regere.) εὐσεβεῖν. id est, Pie tractare: vt vertit D. Ambrosius. Atq; item Augustinus quæstionum in Deuteronomiū quadragesimatertia.

Mutuam vicem.) ἀμοιβάς. quasi dicas, Taliones. Adludit ad ἀντιπελάργησιν.

Hoc acceptum.) Græce est. Bonum & acceptum. καλὸν καὶ ἀπόδεκτον. siue Honestum & acceptum.

Speret in deum.) ἤλπικεν. id est, Sperauit, siue sperat: vt legit & Ambrosius, indicandi modo, nō imperandi. Nam in huiusmodi verbis nonnunquā præteritum pro præsenti vsurpatur. Et Paulus hic non præcipit, quid velit facere viduas, sed explicat descriptione, quas vere viduas dixerit. Cęterum nihil erat, cur Vallam offenderet temporis ratio. Certe hactenus nobis suffragabatur codex sancti Donatiani. Suffragabatur & vterq; codex Constantiensis.

Et instet.) Et instat. Græce est, καὶ προσμένει. id est, Perseuerat, siue assidua est. & Perseuerat, legit Ambrosius, indicandi modo. Consentiebant & hic duo Constantienses.

Quæ

Quæ in deliciis eſt.) Ita diſtinguunt Græci, vt duo contraria coniungant, viuens mortua eſt, ζῶσα τέθνηκεν. quaſi dicas, Viuens non viuit. Quanquam participiũ vtrouis referri poteſt. Verum ſenſus argutior eſt, iuxta Græcam diſtinctionem. Adde quod hæc lectio multo mollior eſt, ad quam legit & ediſſerit Chryſoſtomus. Apertius autem Hilarius commentario in Pſalmum ſexageſimumſeptimum, ex Origenis, vt opinor, ſententia: Et Apoſtolus, inquit, ſcit quaſdam mortuas viuere: id eſt, dum viuunt eſſe iam mortuas. Auguſtinus item quæſtionum in Deuteronomium quadrageſimatertia, refert hunc ad modum: Quæ autem in deliciis agit, viuens mortua eſt, ſuffragantibus & vetuſtiſſimis exemplaribus Latinis, in quibus addita hypodiaſtole ſubiecta verbo Eſt, ſeparat eam orationis partẽ ab illa quæ ſequitur, Quæ vero in deliciis eſt, viuens mortua eſt. Ad eundem modum diſtinguit Hieronymus in epiſtola, cuius initium eſt, Obſecras literis.

Si quis autem ſuorum.) εἰ δέ τις. Rectius, Si qua. Nam hæc de vidua loquitur Paulus. Admonent & Græca ſcholia. Itaque interpretatur Ambroſius, nempe de vidua. Certe Theophylactus nominatim interpretatur de vidua, quę viuens in deliciis nullius curam habet, niſi ſuiipſius. Nec obſtat quod ſequitur ἀπίσου χείρων, quum hæc vox vtiq; Gręcis ſit generis communis.

Curam non habet.) οὐ προνοεῖ. id eſt, Non proſpicit, ſiue prouidet ſuis.

Fidem abnegauit, & infideli deterior eſt.) Hoc videtur eſſe durius dictum, & ob id Aquinas diſtinctione nodum explicat. Ad eum enim modum explicat quod dixit Paulus: Fidem abnegauit, factis, inquit. Recte quidẽ Aquinas. Etenim ꝗ quod dictat fidem

fides Christiana quæ naturę doctrinam non abrogat, sed perficit, nō præstat, is hac parte desciuit à fide. Nec est simpliciter, Deterior infideli: sed hac parte deterior est, qui hoc officij non præstet suis, quibus naturæ vinculo iungitur, quod ethnici quoque instinctu naturæ præstant.

Si filios educauit.) Græce iucundius est dictione composita, ἐτεκνοτρόφησεν. Si liberos educauit, vt filias quoque complectaris. Item quod sequitur, Hospitio suscepit, composita vox est, ἐξενοδόχησεν. quod nos vertimus, Si fuit hospitalis.

Si omne opus bonū subsequuta est.) εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησεν. Significat eā quæ in nullo bono opere defuerit, et omnibus pietatis officiis semper adfuerit. Hieronymus in Zachariā, pro Subsequuta est, dixit Prosequuta est. Nos vertimus, Si in omni opere bono fuit assidua.

Adolescentiores autem.) νεωτέρας δὲ. Malim, Iuniores. Neque enim est comparatiuum loco positiui positum, sed refertur ad id quod modo dixerat, Non minor sexaginta annis: verum quę infra hos annos sunt reiice, hactenus duntaxat, ne cibo ecclesię pascantur ociosæ.

Deuita.) παραιτοῦ. id est, Reiice, et refuta: hoc est, ne recipias alendas. Neque enim sentit eas arcendas à colloquio.

Quū enim luxuriatę fuerint in Christo.) ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ χριστοῦ. Id interpretatur Hieronymus in epistola ad Geruntiam: Propter has, inquit, igitur quę fornicatæ sunt in iniuriam viri sui Christi. Hoc enim καταστρηνιάσωσι, Græcus sermo significat. Nam στρηνιᾶν lasciuire significat, siue ferocire, quod deductum putant à verbo στερεῖν, ceu metaphora sumpta à iumentis, quæ cum pabulo fero-

ferociunt, auellunt habenas, & suopte arbitrio feruntur. Alij rursum dictum putãt à στρηνὸν, quod est durum. Vnde Hesychius στρηνὲς βοᾶν, interpretatur τὸ σκληρὸν βοᾶν, id est, Dure siue ferociter clamare. στρηνὲς enim Græcis sonare σαφὲς, ἰσχυρὸν, τραχὺ, συγνὸν, ἀναπεπταμένον. i. Manifeste, valide, aspere, odiose, pertinaciter. denique idem esse quod στρηνόν. Porrò στρηνιῶντες interpretatur hoc pacto, πεπλεγμένοι, contorti, addẽs nonnunquã idem valere στρηνιᾶν, quod διὰ πλοῦτον ὑβρίζειν. id est, ob diuitias ferocire. & βαρέως φέρειν, id est, grauiter ferre. Sophilus apud Athenæum libro tertio, videtur vti pro deliciari, siue lasciuire: γαστρισμὸς ἔσαι δαψιλὴς, τὰ προοίμια ὁρῶ. χορτασθήσομαι πᾶσιν ἀγαθοῖς, νὴ τὸν διόνυσον ἄνδρες, ἤδη στρηνιῶ. Ea si quis ad verbum reddat, ad hunc habent modum: Ingluuies erit opipara, procemia video: saturabor omnibus bonis, per Bacchum viri, iam lasciuio. Rursus in eodẽ libro, ἐστρηνίων πῶς καταβεβρωκὼς σιτία, ἴσως ἐλεφάντων τεττάρων. id est, Lasciuiebam deuoratis cibis, quatuor fortassis elephantorum. Proinde καταστρηνιᾶν dicuntur, qui iam minus audientes sunt dicto. Theophylactus καταστρηνιῶσιν interpretatur ἀκκιζῶσι καὶ θρύπτωνται. id est, Accissauerint, & deliciari cœperint: priore verbo dicto à moribus petulantissimæ mulieris, cui nomen fuit Accò, quemadmodũ in Chiliadibus nostris explicuimus. Idem verbum habetur Apocalypsis capite decimooctauo, ὅσα ἐδόξασεν ἑαυτὴν καὶ ἐστρηνίασε. pro quo Latinus reddidit, Et in deliciis fuit. Atque inibi mox καὶ στρηνιάσαντες. Porro κατὰ præpositio significat Contra, & in malam partem, quum habet ge

nitiuum casum. Ergo καταστρηνιάσιν τοῦ χριστοῦ, est in iniuriam Christi lasciuire. Sic enim mihi visum est interpretari. Et in hanc sententiam enarrant Chrysostomus ac Theophylactus. Siquidem vidua quę recipitur alenda, quodammodo se deuouet sponso Christo, in cuius contumeliam rursus de marito nouo cogitat. Ambrosius legit, Quũ enim in deliciis egerint. Et Thomas indicat hic luxuriam non esse proprium libidinis vitium, sed immodicũ vsum, & copiam rerum quarumlibet.

Habentes damnationem.) κρῖμα. id est, Iudicium. Quanquam interpres recte expressit sensum.

Irritam fecerunt.) ἠθέτησαν. id est, Repulerũt, aut reiecęrunt, aspernatę sunt. Tametsi significat hoc quoq; quod vertit interpres. Reiicimus enim quod desiit apud nos valere.

Non solum ociosæ.) Deest Autem. Nõ solum autem. οὐ μόνον δὲ. ac coniunctio ad epitasin facit: eam euidentius explicat, Imò.

Verbosæ.) φλύαροι. id est, Nugaces, siue inepte loquaces. Rursus fœminis tribuit epitheton masculinum.

Loquentes quæ.) λαλοῦσαι. quod aliquoties significat garrire. Vnde illud λαλεῖν ἄριστος. & λάλοι Græcis dicuntur garruli.

Volo autem.) Volo igitur. βούλομαι οὖν.

οἰκοδεσποτεῖν Matresfamiliâs esse.) οἰκοδεσποτεῖν. id est, Familiam administrare. ne quis accipiat de liberis progignendis, de quo modo dixerat, sed de gubernatione familię: quod Gręca vox euidentius declarat, dicta à domo & dominio. Et quod proxime præcessit,

τεκνογονεῖν τεκνογονεῖν, Græce festiuius dictum est voce composita, quàm Latinè, filios seu liberos procreare.

Retro post satanam.) ὀπίσω τοῦ σατανᾶ. id est,

Post

Post satanam. nec opus est Retro. Deinde quod hic vertit Conuersæ sunt, Ambrosius legit Deerrauerũt. ἐξετράπησαν. id est, Deflexerunt: Sensus est autẽ, illas desciuisse à Christo, & sequutas satanã: nam hoc vocat post satanã abire, illũ ducẽ seq deserto Christo.

Si quis fidelis.) Græce est, Si quis fidelis, aut si qua fidelis. εἴ τις πιστὸς ἢ πιστή. Atq ita legit Ambrosius. Puto germanam scripturã fuisse, Si qua fidelis: vt intelligamus curam mulierũ commendari mulieribus, puta si qua mater habet filiam viduam. Atq hanc scripturam habebat vterq codex Constantiensis. Verum quoniam videbãtur ab hac cura cognatorum excludi viri, aliquis adiecit Si quis. Atque apud Theophylactũ additur quidẽ in contextu, πιστὸς ἢ πιστή, verum enarrãs locum, tale nihil attingit. Idem comperies apud Chrysostomũ, qui in enarratione repetens Apostoli verba, nihil aliud dicit, nisi εἴ τις πιστή. Vnde satis apparet, πιστὸς adiectitium esse, quum vterque notarit emphasim huius verbi ἐπαρκείτω, quod declarat esse suppeditandum quod necessitati satis est, nõ quod alat lasciuiam. Idem autem verbũ est quod mox sequitur ἐπαρκέσῃ. Prius vertit Subministret, posterius Sufficiat: nã prius accipitur actiue, vt suppedito: posterius neutraliter, vt suppetit, apud Latinos. Nisi mauis subaudiri in posteriore, Ecclesia: Ne grauetur ecclesia, quo possit ea sufficere vere viduis. Cæteris viduis quę desolatę non sunt, hactenus prouidit, ne alerentur à cognatis infidelibus, sed Christianę à Christianis. Solas desolatas vult ali sumptibus ecclesiæ.

Vt non grauetur.) Et non grauetur, καὶ μὴ βαρείσθω, id est, Sumptibus suis alant, & non onerent ecclesiam.

Qui bene præsunt presbyteri.) Presbyteri hic Honor, pro subsidio, episcopi vocabulum est non ætatis. Et honorẽ, subsidium

dium significat:non vulgarem istum honorem,decedere de via,aperire caput,flectere genu:quemadmodum non vno in loco annotauit & Diuus Hieronymus.Siquidem in aliis eleẽmosyna dicitur, cæterum in iis quos ætas,aut dignitas,aut alioqui meritum venerandos reddit,honos appellatur præstitum officiũ. Et Latini munus honorarium vocant.

Non alligabis os.) οὐ φιμώσεις.Quod Ambrosius vertit,Non infrenabis.Cæterum locus quem citat, extat Deuteronomij capite vigesimoquinto. Mos autem est apud nonnullos circumacto iumento trituram facere, quum apud nostrates flagellis excutiant.

Aduersus presbyterum.) Incertum an de seniore loquatur,an de episcopo.Chrysostomus ad ætatem refert,Ambrosius ad dignitatem.

Præiudicium — Sine præiudicio.) χωρὶς προκρίματος, Sine præiudicio. Præiudicium hoc loco nõ significat,quod apud Iureconsultos,rem prius iudicatam,sed præcipitatum iudicium,quum ex concepta temere opinione quippiã agitur,et iudicamus ipsi apud nos antequam compertum habeamus.Ad hunc modũ interpretantur Græcanica scholia.

In alteram partem declinando.) κατὰ πρόσκλησιν.Interpres legisse videtur πρόσκλισιν,per iota,nõ per ita.i.à verbo προσκλίνω,nõ προσκαλῶ. atque ita legit Diuus Ambrosius,apud quem est,In aliam partem declinans. Et Diuus Basilius in principio prouerbiorũ,citantibus Græcanicis scholiis. Neque secus legunt & interpretantur Chrysostomus ac Theophylactus. At Clemens legit,vt nunc habent Græcorum exemplaria,nisi quod mihi legendum videtur πρόκλησιν,non πρόσκλησιν,hoc est,prouocationem,non aduocationem;si cui tamen placet per ita scribere.

Noli

Noli adhuc aquam.) μηκέτι. id est, Ne posthac aquam biberis. Significat eum vsque ad id tempus, aquā potitasse, vt ratiocinatur Diuus Hieronymus: & Græcis vnica dictio est ὑδροπότει.

Frequentes tuas infirmitates.) ἀσθενείας. Infirmitates intellige non morbos aut graues ægrotationes, sed corporis debilitatem.

Manifesta sunt.) πρόδηλοι. id est, Præmanifesta: hoc est, per se manifesta, etiam prius quàm damnentur cuiusquam iudicio. Nam illud præ, refertur ad externum iudicium. Loquitur enim de palàm malis ac palàm bonis, rursus de clàm malis aut bonis.

Præcedētia ad iudicium.) προάγουσαι εἰς κρίσιν. Iam enim illa condemnata sunt prius quàm is qui admisit adductus sit in iudicium.

Quorundam autem.) Quosdam autem, est Græce: atque ita legit Ambrosius, τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν. id est, Quosdam autem etiam subsequuntur. suffragatur vterque Constantiensis.

EX CAPITE SEXTO.

NE nomen domini.) Græce est, Nomen dei. τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ. Atque ita legit & Chrysostomus, cumque hoc Ambrosius, vt colligere licet ex interpretatione.

Quia beneficij participes sunt.) οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. id est, Ii qui beneficentiæ participes sunt, siue qui beneficentia iuuantur. & in vetustis codicibus Qui, comperi, non Quia. Refertur autem ad seruos non ad dominos. Quanquam Theophylactus bifariam exponit. Chrysostomus licet ambigue loquatur, tamen videtur hunc sequi sensum, hoc diligentius seruiendum dominis Christianis, quod in eos officium collocatur, qui ex supercilio

dominorum transferunt in affectum parentum, & pro formidatis dilecti esse cœperunt. Ait enim, Non contemnant, quia fratres sint, sed magis seruiant quoniam fideles sunt atque dilecti, qui beneficium sumunt. In eandem sententiam interpretatur Ambrosius.

Si quis aliter docet.) ἑτεροδιδασκαλεῖ. id est, Diuersa docet, aut diuersam doctrinam sequitur. Est autem Græcis vnica dictio composita, de quo superius admonuimus.

Et non acquiescit.) προσέρχεται. id est, Accedit. ita sonat Græce, & apte respondent Latina. Fortassis interpres legit προσέχεται, id est, Adhæret.

Superbus est.) τετύφωται. id est, Inflatus est. Ambrosius legit, Superbit.

Sed languens.) νοσῶν. id est, Ægrotans. quod apud Græcos sæpius ad animum refertur, vt νοσεῖν dicantur, qui desipiunt ac delirant, hoc est, animi morbo laborant.

Ex quibus oriuntur.) Paulus inuidiam & contentionem singulari numero posuit, atque item Ambrosius.

παραδιατριβαί Malæ conflictat.) παραδιατριβαί. Malæ, Græci referunt ad suspiciones. Et Theophylactus hanc particulam, etiam commentario interiecto separat ab iis quæ sequuntur. Nam quod sequitur, παραδιατριβαί, per se sonat in malam partem, propter præpositionem παρὰ, quæ sæpius id efficit, vt in παραφρονεῖν & παραφέρεσθαι & παραβλέπειν. Dicuntur autem congressus & disputationes philosophorum diatribæ Græcis, quas hic addita præpositione inutiles facit, & nihil ad rem pertinentes. Scholia Græcanica admonent metaphoram sumptam

à scabio

à ſcabioſis, qui mutuo conflictu, cõtactuq; morbum communicant. Sic & Theophylactus ait: παραδιατριβαὶ τοῦτ' ἔστι, σχολαὶ μάταιαι. διατριβὰς γὰρ τὰς σχολὰς ἔθος καλεῖν. ἢ ὅτι καθάπερ τὰ ψωραλέα τῶν προβάτων παρατριβόμενα νόσου πληροῖ καὶ τὰ ὑγιαίνοντα, οὕτως καὶ οὗτοι παρατριβόμενοι ἑτέροις διαφθείρουσιν αὐτούς. id eſt, Paradiatribæ, id eſt, ſcholę ſuperuacaneæ, Nam mos eſt, ſcholas vocare diatribas Siue quod ſicut ſcabioſæ oues, dum affricant ſeſe, morbo implent & ſanas: ita iſti quoq; dum aliis affricant ſe, corrumpũt eos. Eadẽ penè verba ſunt apud Chryſoſtomum. In nonnullis exemplaribus habebatur, διαπαρατριβαί. Suſpiciones autem malas hic Grę ci interpretantur falſas opiniones & commentitias, vt congruat cum inutilibus conflictationibus.

Veritate priuati ſunt.) ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας. Ambroſius vertit, Et qui veritate caruerũt. Græcè ſonat efficacius, Quibus adempta eſt veritas. Iuxta illud Publij: Nimium altercando, veritas amittitur. εὐσέβειαν, Ambroſius quum dixiſſet pietatẽ velut interpretans addit, & Dei culturam.

Quæſtum eſſe pietatem.) Poſt hæc verba reperi apud Græcos, ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων. id eſt, Abſtine à talibus. Item Ambroſius, Diſcede ab huiuſmodi. Atqui id in vulgatis Latinorum codicibus non habetur. Etiamſi Theophylactus legit & interpretatur Chryſoſtomum ſequutus.

Cum ſufficientia.) μετ' αὐταρκείας. Ea vox ſignificat, quum quis ſua ſorte contentus eſt, nec aliud deſiderat.

In hunc mundum.) Hunc non eſt apud Græcos.

Haud dubium quia.) δῆλον ὅτι. Quod eſt affir-

mantis. Et plenius reddidisset Græcarum vocum affinitatem, εἰσενεγκεῖν & ἐξενεγκεῖν, si vertisset Inferre & efferre.

Et alimenta.) διατροφάς. Cyprianus enarrans precationem dominicam vertit Et exhibitionẽ, hoc est quod vocant Præbendam, propius accedens ad sensum Pauli.

His contenti simus.) ἀρκεσθησόμεθα, id est, Contenti erimus. Interpres legit, ἀρκεσθησώμεθα per ω mega.

Et in laqueum diaboli.) Diaboli, apud Græcum non est: nec additur apud Ambrosium. Vnde consentaneum est adiectum à quopiam ex superioribus, qui locum voluerit hunc interpretari.

Et inutilia.) Copula redundat, nec est apud Græcos inutilia. Sed ἀνοήτους .i. Stulta. tanquam interpres legisse videtur ἀνονήτους. atque item Ambrosius.

Quæ mergunt.) βυθίζουσι, id est, Demergunt in profundum.

Et cupiditas.) ἡ φιλαργυρία, id est, Pecuniæ studium. Ambrosius legit Auaricia. Alioqui cupiditas aliarum item rerum est, vt gloriæ, imperij, voluptatum, vindictæ.

Errauerunt à fide.) ἀπεπλανήθησαν, id est, Aberrarunt.

Patientiam, mansuetudinem.) πραότητα. Ambrosius vertit, Tranquillitatem animi.

Fidei.) Videbatur frigidum si Paulus ei præciperet fidem, quem fecerat episcopum, hoc est, fidei doctorem. Proinde Theophylactus fidei vocabulo excludit quæstiones rixosas, quas vult à Timotheo reiici. Fides enim non requirit subtilitatẽ humanã.

In qua

In qua vocatus es.) In quam. εἰς ἣν. Ad quam Ambrosius. Græci addunt καὶ, In quam & vocatus es. tametsi non additur apud Theophylactum.

Sine macula.) ἄσπιλον, id est, Immaculatum. & refertur ad ipsum Timotheum, non ad mandatū: id est, vt serues mandatum immaculatus, irreprehensus. Etiamsi Ambrosius refert ad mandatum: consimiliter & Chrysostomus, à cuius commento dissentiebat contextus distinctio. Quanquam sermo Græcus non vetat, quo minus adiectiuum referatur ad præceptum. Iam vt maxime ἄσπιλον & ἀνεπίληπτον referas ad mandatum, tamē subest aliquid amphibologiæ. Nam si referas ad serua, sensus est, ne macules mandatum tuo vitio: sin ad mandatum, serua mandatum, quod maculam aut reprehensionem nescit, quēadmodum pseudapostolorū præcepta. Et tamē huic sensui refragatur articulus non additus, potius erat dicendum, τὴν ἐντολὴν τὴν ἄσπιλον.

Vsque in aduentum.) μέχρι τῆς ἐπιφανείας .i. Vsque ad apparitionem, siue illustrationē. quod ego sanè malim, quia sequitur, Quam ille ostensurus est. Quid ostendet? Nimirum gloriam filij sui, quem ante exhibuerat humilem.

Quem suis temporibus.) Quē, refert aduentum, non Christum: id quod liquet ex Græcis.

Solus potens.) μόνος δυνάστης. Id proprie dicitur de prīcipe aut magistratu: vnde & δυνάστα

Rex regum.) Græce est, Regnantium. τῶν βασιλευόντων.

Beatus & solus potens.) ὁ μακάριος, Græcus articulus habet emphasim, quam nos reddidimus addito pronomine, Ille beatus. Græca vox dicta est, ab immunitate corruptiōis. Nec est δυνατός, quod sonat simpliciter potentem, sed δυνάστης substan

tiuum, hoc est, rei publicæ gubernator ac princeps: hanc vocē velut exponens Apostolus subiicit, Rex regum & dominus dominantium. δυναστεύειν dicuntur, qui potentia rem publicā obtinēt, quod deo proprium est, nullis subiecto legibus. βασιλεύς, à prouidentia dicitur, quasi πᾶσι λεύων, quod omnibus prospiciat. Et hoc vnice cōuenit deo. κύριος, autoritatis nomen est. Nullus enim potest rescindere, quod deo placuit.

In sempiternum.) In, superest. Et κράτος, potestatem quoque significat vt imperium. Proinde Ambrosius pro Imperio, legit Potestas.

Diuitibus huius seculi.) τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. i. Iis qui sunt diuites in præsenti seculo

Non sublime sapere.) ὑψηλοφρονεῖν. quod Ambrosius vertit Superbe sapere. Significat autem elato esse animo & arroganter de seipso sentire.

In incerto diuitiarum.) ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι id est, In diuitiarum incertitudine.

Nobis omnia abunde.) πλουσίως. Interpres non reddidit iucunditatē, quæ est in vocum affinitate, πλούτου & πλουσίως. quasi dicas, Diuitiarum & diuitialiter, siue opulentiæ & opulente.

Bene agere.) ἀγαθοεργεῖν. dictio cōposita est ex bono & opere, quasi dicas, Bene operari.

Facile tribuere.) εὐμεταδότους εἶναι, id est, Faciles esse ad impartiendum. Ita legit Ambrosius, nisi quod omittit Esse.

Thesaurizare.) ἀποθησαυρίζοντας, id est, Reponentes, siue recondentes sibi.

Et veram vitam.) Græcis est, Æternam vitā. Ambrosius tamen legit atque interpretatur Veram vitam. Contrà Chrysostomus legit Æternam, nihil

tamen

tamen adiiciens in interpretatione, vnde certo liqueat quid legerit. Theophylactus sine controuersia legit τῆς αἰωνίου ζωῆς, etiamsi nec is attigit enarrās, licet hoc non magni referat; quando non est alia vera vita, nisi vita immortalis. Nā vita impiorum mors est, & hæc vita breui finienda, cursus est ad mortem.

Depositum custodi.) παρακαταθήκην, id est, Quod tibi commissum est. Sentit autem hanc doctrinam quam illi & in initio commendarat. Et ita exponunt Græca scholia.

Vocum nouitates.) κενοφωνίας, id est, Vocum inanitates. Ambrosius & interpres legisse vidētur καινοφωνίας. Quanquā Græca scholia per ε legunt. Nec enim hic agit de nouandis vocibus, sed de disputationibus superuacaneis. Theophylactus legit & interpretatur κενοφωνίας, id est, ματαιολογίας. non dissimulans tamē Chrysostomum videri legisse καινοφωνίας per αι diphthongum. κενοφωνία

Falsi nominis.) ψευδωνύμου. quasi dicas, Falsò nominatæ scientiæ. Nec enim est scientia, vbi fides non est. ψευδώνυμοι.

Promittentes.) ἐπαγγελλόμενοι. Potius Profitentes.

Circa fidem exciderunt.) ἠστόχησαν, id est, Aberrarunt: sicut antea vertit. Ductum autem ab iis, qui aberrant à scopo. Hieronymus dialogo aduersus Pelagianos secundo, vertit Errauerunt.

Gratia tecum.) Hoc Paulus suapte manu scripsit, vt putat Ambrosius.

IN EPISTOLAM PAVLI AD TIMOTHEVM SEcundam Annotationes [redacted].

EX CAPITE PRIMO.

Timótheo chariſſ. fil.) Hic nõ eſt γνησίῳ, vt in ſuperiore, ſed ἀγαπητῷ, id eſt, dilecto.

Gratia & miſericordia.) In Græcis codicibus abſunt cõiunctiones: tantum eſt, Gratia, miſericordia, pax.

Gratias ago.) χάριν ἔχω. id eſt, Gratiam habeo Nam ita mauult Valla. Et ad eum modum legit Ambroſius. Quãquam haud abſurdè Valla dubitat, an qs apte dicatur habere gratiam deo. Nam gratiam habere dicitur, qui animum habet referendi beneficij. Sed gratias agit etiam is qui nõ cogitat de referendo, tantum declarat animum gratum ac memorem.

A progenitoribus meis.) ἀπὸ προγόνων. id eſt, A progenitoribus, ſiue à maioribus. Ambroſius legit A proauis. Significat enim Paulus ſe natum ex iis, q longa retro ſerie fuerint cultores dei. Nam Meis pronomen, redundat, additum apud nos explanandæ rei gratia. Progenitorum autem vocabulum non ſolum complectitur parentes, ſed ſuperiores etiam nominibus carẽtes. Et ſeruio, nõ eſt δουλεύω, ſed λατρεύω, id eſt, Quem colo. Nam hoc quoq; ſignificat λατρεύω. Colebat & in Iudaiſmo, ſed impura conſcientia.

Recordationẽ.) ὑπόμνησιν. id eſt, Cõmonitionem. quum aliquid ſuggeritur memoriæ, ne veniat in obliuionem.

Fideiquę in te eſt nõ ficta.) Melius Ambroſius,

tus,Eius quæ in te est syncerę fidei.

Matre tua Ethnice.) Eunice, vt habetur & in nostris exemplaribus vetustissimis, vel potius Eunica, à victoria dictum vocabulum.

Certus sum autem quod & in te.) πέπεισμαι δὲ, ὅτι καὶ ἐν σοί. id est, Persuasum autem habeo quòd & in te, scilicet est ea fides.

Quod & in te.) Hic Græcè colon est, vt subaudias Habitat.

Admoneo te.) ἀναμιμνήσκω. id est, Commonefacio, seu potius redigo in memoriam.

Resuscites.) ἀναζωπυρεῖν. quod est proprie ignem iam conditum ac sopitum suscitare. Ambrosius legit, Vt recrees donum Dei.

Gratiā dei.) χάρισμα. i. Donum. Et ita Ambros.

Sed virtutis.) δυνάμεως. id est, Potentię & roboris ac fortitudinis. Et quod modo vertit Timoris, Græce est δειλίας, quod & ignauiam sonat, animiq; imbecillitatem. Cæterum σωφρονισμοῦ, quòd noster vertit Sobrietatis, Augustinus ad Bonifaciū, libro quarto, capite quinto, legit Cōtinentiæ, hic crebro vertit Pudicitiæ. Sobrietas autem plura complectitur. Nec enim sanus est, qui luxu, somno, amore, odio, similiue affectu tenetur.

Collabora.) συγκακοπάθησον. id est, Simul affligere cum Euangelio, & particeps esto afflictionū quæ prædicationem Euangelij comitantur.

Qui nos liberauit.) τοῦ σώσαντος. i. Qui nos saluos fecit, aut seruauit. Ita & Ambrosius.

Vocatione sua.) Sua, non est in Græcis codicibus, ne in vetustis quidem exēplaribus aliquot, nec apud Ambrosium, nec apud Chrysostomum in interpretatione: tantum est, Vocatione sancta. In vtroque Constantiensi habebatur Sua, sine Sancta. Nec secundum

cundum opera. Ambrosius legit Merita, pro Opera.

Ante tempora secularia.) αἰωνίων, id est, Æterna. Sic enim notat vniuersum tempus, quod cœpit ab orbe condito.

Per illuminationem.) διὰ τῆς ἐπιφανείας. id est Per apparitionem. quod superius vertit, Aduentum. Quanquam epiphania, nonnunquam illustrationē sonat: vt & ἐπιφανής, illustris. Atqui interpres non reddidit Grecarum vocum affinitatem φανερωθεῖσαν & ἐπιφανείας. quasi dicas, Illustrata est per illustrationem Iesu Christi.

Destruxit quidem mortem, illuminauit autē vitam.) καταργήσαντος. id est, Qui aboleuit & obliterauit. & φωτίσαντος, id est, In lucem produxit. Nam hęc duo inter se cōposuit veluti pugnantia. Mors regnabat, ei regnum abrogatum est. Latebat vita, ea per Christum emicuit.

In quo.) εἰς ὅ. i. In quod: nempè euangelium.

Prædicator.) κῆρυξ. id est, Præco: potius quàm Prædicator.

Magister gentium.) διδάσκαλος. id est, Doctor. Tria sibi vindicat. Præco, palàm euulgat: Apostolus, nihil celans exequitur quod commissum est: Doctor, reddit rationem, vt persuadeat. Hanc autoritatem Deo tribuit, In quod positus sum. & confirmat argumento, Ob quam caussam etiam hæc patior.

Non confundor.) οὐκ ἐπαισχύνομαι. id est, Nō erubesco, siue non pudet me.

Scio enim cui credidi.) Non est sensus Græci sermonis, Paulum nō ignorare, cui confisus esset. Verum hæc est sententia: Scio quod is cui credidi, potēs est seruare depositum meum. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι, ὅτι δυνατός ἐστιν. Nam si prior es-

or esset sensus, non diceret ᾧ, sed τίνι. Quanquã potest & hic esse sensus, Noui eum cui credidi, & certus sum quod potens sit. Denique siue legas, Noui eũ cui credidi, & certus sum quod is potens est, & cætera: Siue coniunctim, Scio certusque sum, quod is cui credidi potens est, & cætera: eadẽ fermè redditur sententia

Formam habẽs.) ὑποτύπωσιν ἔχε, id est, Formam habe, siue exemplar habe, hoc est, aliis formam propone pie viuendi.

Sanorum verborum.) ὑγιαινόντων. Quicquid probant id Græci vocant ὑγιὲς. vnde & prouerbium, ὑγιὲς οὐδὲ ἕν, quum omnia displicent. Contra, quum res cum vitio coniuncta est, aiunt, τὰ πάντα νοσεῖν. & ὑγιαίνειν iubemus eos, in quibus desideramus sanam mentem. Sanũ, ęgrotare, Græcis quid.

Scis enim hoc.) Enim, redundat.

Auersi sunt à me.) ἀπεστράφησάν με. i. Auersati sunt me, hoc est, aspernati sunt. Ambrosius legit auersati, non auersi. Et nemo dicit, auersatus est à me: vnde suspicor prępositionem à librario adiectam.

Omnes qui in Asia sunt.) πάντες οἱ ἐν τῇ ἀσίᾳ. Potest legi & erant: nam tẽpus non exprimitur Græcis verbis.

Philetus.) φύγελλος, id est, Phygellus, atque ita legitur in peruetustis exemplaribus Latinis, itaque citatur à D. Hieronymo in epistola de vestibus Aarõ Et ita legit Ambrosius.

Quum Romam venisset.) γενόμενος ἐν Ῥώμῃ. i. Quum esset Romę. Atque ita legit Ambro.

Solicite.) σπουδαιότερον, id est, Studiosius. Ambrosius submonet προσονομασίας in εὗρε & εὑρεῖν repperit in afflictionibus quem quęrebat, reperiat & in die iudicij misericordiam qui pręstitit.

Et

Et quanta Ephesi.) καὶ ὅσα, id est, Et quæ, siue quæcunque, aut potius in quibuscunque.

EX CAPITE SECVNDO.

Confortare.) ἐνδυναμοῦ, id est, Fortis aut robustus esto, aut corroborare. Nam confortare quidam negant esse Latinum.

Labora sicut.) σὺ οὖν κακοπάθησον, id est, Tu igitur feras afflictiones: nam hoc significat κακοπαθεῖν, vt modo admonuimus.

Nemo militans Deo.) Deo, redundat. Adhibet enim Paulus hoc simile à militibus sumptū, quorum nemo curat rem domesticam, posteaquam sacramento fuerit addictus militiæ, sed imperatoris sui negotium agit. Multò magis id conuenit facere eum, qui militat Euangelio.

Implicat se.) ἐμπλέκεται, id est, Implicatur. Quanquam huiusmodi passiua subinde vertit per pronomina reciproca. Sed deprauatius qui legunt implicet imperandi modo. Non enim iubet ne se implicēt, sed negat eos Deo militare qui sese inuoluunt.

Negociis secularibus.) ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, id est, Vitæ negociationibus, aut occupationibus. Porrò βίος victum magis sonat quàm vitam. Et quod apud Iureconsultos victus nomine continetur & vestis. Qui militat, non est solicitus de victu, rem victoriæ agit, de victu prospicit imperator.

Victus quod ad vitę pertinet necessitatē.

Vt ei placeat, cui se probauit.) ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ, id est, Vt ei qui se militem delegit placeat, hoc est ei cuius spiritu delectus est & adscriptus ad hanc militiam. Fortassis interpres vertit, ei qui se probauit, tametsi Ambrosius legit atque etiam interpretatur, cui se probauit, id sentiens vt apparet, cui se concredidit. Chrysostomi interpres legit, qui se elegit.

Nam

Nam & qui certat in agone.) ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις id est, Si vero & certet aliquis. Verbum est vnde dicuntur athletæ: nam ab iis quoq; ducit simile.

Non coronabitur.) οὐ στεφανοῦται, id est, Non coronatur, suffragante Ambrosio, hoc est, non sat est quomodocunq; certare, sed ita certandum vt vincas. Suffragabatur codex Constantiensis vetustior.

Laborantem agricolam.) Video Græcos etiã interpretes nonnihil hærere hoc in loco, sed mea sententia sermonis ordo paulò perturbatior, obscuritatẽ adduxit orationi: ea tolletur, si κοπιῶντα sit præteriti tẽporis, et ab eo pendeat aduerbiũ πρῶτον id est, prius, & non ad infinitum verbum quod sequitur λαμβάνειν. Vt sententiam ad hũc ordinemus modum: Oportet agricolã accipere fructus, sed si prius laborarit. Tres enim adhibuit parabolas, militis, athletæ, & agricolæ, quorum vnusquisque cæteris curis omissis, suum munus gnauiter obit. Neque deest præmium, si suo quisque prius functus fuerit officio. Equidem opinor hoc sensisse Paulum, licet diuersam sententiam sequatur Ambrosius, interpretãs, eum primum debere sumere qui primus est, ac deinde distribuere reliquis. Chrysostomus bifariam interpretatur Cæteri athletæ non capiunt præmium, nisi parta victoria. Agricola & dum colit terram nonnihil interim fructus percipit, expectans in posterum copiosiorem prouentum. Aut agricolæ, quoniam cum diuite fideliq; terra commercium habet, nõ interuertitur suum præmium, ipse primus capit, qui colit.

Dabit enim tibi Dominus.) Græcè non est dabit, sed δῴη, id est, Det, quod est precantis, ad eũ modum palàm enarrat hunc locum Chrysostomus, quum dicat Paulum paterno affectu nõ desinere precari bona Timótheo, ceu timentem filio charissimo. Tametsi interpres Chrysostomi nostrã sequutus ædi

tionem, vertat dabit, pro det.

In quo laboro.) κακοπαθῶ, id est, Affligor. Quanq̃ nõ sum nescius, & apud Latinos laborare aliquoties sic accipi, vt sit idem quod in rerum difficultatibus versari.

Quasi male operans.) ὡς κακοῦργος, id est, Vt maleficus, aut facinorosus.

Non est alligatum.) οὐ δέδεται, id est, Non fuit alligatum. Est autem allusio festiua in Græcis vocibus δεσμῶν & δέδεται. i. Vincula & vinctũ fuit.

Cum gloria cœlesti.) αἰωνίου. i. Æterna. Interpres & Ambrosius legisse videntur οὐρανίου.

Fidelis sermo.) Rursum est πιστὸς ὁ λόγος, Quę verba Paulus suo more præmittit, dicturus rem certam & indubitatam, aut subiicit, velut asseueratione confirmans quod dixit.

Si negauerimus.) εἰ ἀρνούμεθα. i. Si negamus, in quo modo pronunciauit & superiora.

Si nõ credimus ille fidelis.) Nec hoc loco seruata est Græcarum vocum affinitas, ἀπιστοῦμεν, πιστός, id est, Diffidimus, fidelis, siue fidus.

λογομαχεῖν. Noli contendere verbis.) λογομαχεῖν. Dictione composita. i. pugnare verbis: verbum cognatum ei nomini quod ante vertit Pugnas verborum.

Nihil enim vtile est.) εἰς οὐδὲν χρήσιμον, id est, Ad nullam vtilitatem. Iam enim nouum esse non debet, adiectiuum vsurpari loco substantiui, nisi malis hanc particulam per parenthesin interseri.

Nisi ad subuersionem.) Et nisi, redundat: & ad subuersionem refertur ad illud superius, noli pugnare verbis, siue vt Apuleius loquitur verbigerari: vt illud, Ad nihil vtile, per parenthesim interferatur, si subaudiatur verbum substantiuum est. Quanquam interpres & Ambrosius quo sensus esset dilucidior,

vnum

vnum & alterum verbum de suo addiderunt. Sic autem ordinandus est sermo: Hæc admone, contestans coram Domino, ne verborum pugnas sequātur, nulla vtilitas, ad subuersionem audientium.

Solicite autem cura.) σπούδασον ἑαυτὸν. id est, Stude teipsum &c. Augustinus legit, Satis age, pro stude. Nec est τὸ autem, vel apud Græcos, vel apud Ambrosium.

Probabilem exhibere.) δόκιμον, id est, Probatum: siue probum.

Operarium inconfusibilem.) ἀνεπαίσχυντον, id est, Qui non pudefiat, siue erubescat. Quanquàm Ambrosius legit, non impudoratum. Augustinus libro primo contra Cresconium cap. secundo: Nō erubescentem legit pro inconfusibilem.

Recte tractantem.) ὀρθοτομοῦντα. Sonat quasi dicas, recte secantem. Et scholia Græcorum admonent metaphoram sumptam à securi aut gladio, quo resecantur inutilia & superuacanea. Est prouerbium de Tenedia bipenni, quod si quis legat, melius intelliget huius loci sensum. ὀρθοτομεῖν

Prophana autem.) βεβήλους. Quam vocem superius vertit inepta.

Et vaniloquia.) Copula &, redundat. κενοφωνίας, id est, Inanes voces. eadem vox quam superius vertit vocum nouitates: & hoc quoque loco Ambrosius ita legit καινοφωνίας. i. Nouitates, consentiente & Chrysostomo. Cæterum κενοφωνίας verti poterat, inaniloquia. Imò sic hoc sanè loco vertit interpres. Germanam lectionem adhuc retinent duo Constantienses, & alij minus deprauati. κενοφωνίαι.

Deuita.) περιΐστασο. Quod tametsi significet abscide, tamen quoniam Græca præpositio ancipitis est naturæ, melius hoc loco vertas, supersedeto, siue prætermit

termittas. Græca scholia bifariam exponunt, aut reiſce, aut insta vehementer, vt coërceantur. Opponitur enim quod modo dixerat ὀρθοτομοῦντα, recte ſecantem & diiudicantem, reiectis & recisis altercationibus superuacaneis, quibus lites non finiuntur, sed aluntur ac augentur. Et admonet Ambroſius Christianorum diſputationes collationes eſſe debere, non altercationes.

Proficiunt ad impietatem.) προκόψουσι, id eſt, Proficient, futuri temporis, & ita legit Ambroſius suffragantibus vetuſtis exemplaribus, Nec tam eſt multum, quàm amplius.

Cancer morbus. Vt cancer ſerpit.) Cācer hoc loco morbus eſt γάγγραινα. Ne quis animal hoc loco putet eſſe.

Serpit.) νομὴν ἕξει, id eſt, Paſtionem habebit, vt conueniat cum verbo proficiet, quod eſt futuri tēporis. Porrò morbus is depaſcitur locum quem occupauit: vnde ſtatim arcendus.

Qui à veritate exciderunt.) περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, id eſt, Circa veritatem aberrarunt. Nā ἀστοχεῖ, qui non attingit, quod deſtinabat attingere, veluti ſcopum, aut aliud ſimile.

Et ſubuerterunt.) ἀνατρέπουσιν, id eſt, Subuertunt. Perſiſtebant enim adhuc in ſuo peruerſo ſtudio. Sic adducit Auguſt. lib. contra Fauſtum. 4. cap. 2. iuxta fidem vetuſti voluminis manu deſcripti, quod nobis exhibuit honorabile collegium Canonicorum Martinenſium Louanij.

Cognouit dn̄s.) Chryſoſtomus putat teſtimonium hoc deſumptum ex libro Deuteronomij.

Qui ſunt eius.) τοὺς ὄντας αὐτοῦ .i. Qui ſunt ſui. Atq; ita citat D. Hieronymus in Zachariam.

Et diſcedit.) Diſcedat ἀποστήτω. Atque ita legit Ambroſius, atq; ipſe etiam Aquinas, conſentienti

bus

bus vetustis exemplaribus.

Qui inuocat nomen.) ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα, id est, Qui nominat nomen, quemadmodum habent & antiqui codices. Augustinus libro de Catechizandis refert, Qui inuocat nomen Domini. Tametsi in quibusdam Græcorũ exemplaribus additum erat χριστοῦ, atque ita legit Chrysostomus. Theophylactus legit κυρίου, quod mihi magis probatur, Nam dominũ nullus agnoscit nisi seruus illius. Aliis ei verbis Apostolus retulit sententiam quæ est prima Corint. duodecimo. Nemo potest dicere Dominum Iesum, nisi in spiritu sancto.

Et quædam quidem in honorem.) Dilucidius erat, illa quidem in honorem, hæc vero in ignominiam: vt hæc referat proxima, nempè lignea ac testacea, illa aurea & argentea. Carent enim Græci huiusmodi pronominum proprietate. Quod si schematis decus voluisset interpres reddere, dicendum erat, In decus ac dedecus τιμὴν, ἀτιμίαν.

Si quis ergo emundauerit se.) ἐκκαθάρῃ. Chrysostomus notat verbi præpositionem quasi plus sit ἐκκαθάρῃ q̃ καθάρῃ.

Et vtile Domino.) Et, redundat. εὔχρηστον, Quod sonat accommodum vsibus Domini.

Ad omne opus bonum paratum.) Paratum, hoc loco participium est ἡτοιμασμένον. Vt intelligas nõ promptũ, sed à Dño in hũc vsum pręparatũ.

Fidem spem.) Spem, nec est in Græcis, nec in antiquis Latinorum codicibus, nec est apud Ambrosium, nec apud Theophylactum, nec apud Chrysostomum, ne in codice quidem Donatianico. Nec in duobus è Constantia missis. Ambrosius cum Græcis tantum tria ponit, fidem, charitatem & pacem. Fides excludit ambitiosas disputationes, charitas nõ quærit quæ sua sunt, ex his pax alitur.

Et pacē.) Et copula redundat. Sine discl plina quęstiones.) ἀπαιδεύτους ζητήσεις.i.Ineruditas quęstiones. Atq; ita vertit Ambrosius. Et rursum deuita est παραιτοῦ, quod sonat reiice, & aspernare, nec admitte.

Generāt lites.) μάχας.i.Pugnas. Eleganter autem huiusmodi disputationes rixosas, pugnas vocat.

Non oportet litigare.) μάχεσθαι, id est, Pugnare. Et rursum paulo post, μάχεσθαι vertit, litigare. Tametsi non admodum mutatur sententia, tamen perit emphasis metaphorę.

Docibilem.) διδακτικόν, id est, Idoneum ac paratum ad docendum, magis q̃ imperiosum.

Patientē.) ἀνεξίκακον.i. Tolerantē malos siue mala. Plus enim significat vox Gręca q̃ tolerantem.

Cum modestia.) ἐν πραότητι, id est, In mansuetudine seu lenitate. Potest enim vtrouis referri, vel ad superiora, Tolerantem malorū in lenitate: vel ad inferiora, erudientem in lenitate. Quanq̃ non inficias eo παιδεύειν nonnunq̃ sonare corripere.

Qui resistūt veritati.) Veritati, redundat, nec est apud Ambrosium. Nam is quidem ad hunc legit modum, Corrigentem eos qui diuersa sentiunt.

Ne forte det.) μήποτε δῷ. Nequādo det. Quanquàm Latinè dixisset, siquando, quod μὴ apud Gręcos non semper est negantis aut prohibentis, sed nonnunquam dubitantis, vt apud nos, num aut si. Sēsit orationis incommodum Augustinus. Proinde libro quem inscripsit De singularitate clericorum primo, cap. decimoquarto interpretatur, ne quando det, vt aliquando det.

Et resipiscas.) ἀνανήψωσιν, id est, Redeant ad sobrietatem, vel expergiscantur: vtrunq; enim significat νήφειν.

Diabo

Diaboli laqueis.) Græcis eſt laqueo, numero ſingulari.

A quo captiui tenentur.) ἐζωγρημένοι ὑπ᾽ αὐτ. ſignificat autē proprie viuum capi in bello. Nam hic Græca vox compoſita eſt, ſicut & aliás admonuimus.

EX CAPITE TERTIO.

ET erunt.) Erunt enim, ἔσονται γὰρ.

Seipſos amantes.) φίλαυτοι.i. Sui amantes, & ſibi placentes, hoc eſt, ſuis commodis ſtudentes. Vnde dicta φιλαυτία, cæcus, vt inquit Flaccus, amor ſui. Id Ambroſius ita reddidit, Erūt homines ſui tantum amatores. Nos ſuper hac dictione φίλαυτος copioſius diſſeruimus in Chiliadibus noſtris.

Cupidi.) φιλάργυροι, id eſt, Cupidi pecuniæ. auari legit Ambroſius.

Elati.) ἀλαζόνες, id eſt, Glorioſi. Ambroſius legit, inſolentes. Hieronymus in Michæam legit, faſtidioſi. At ſuſpicor ſcriptum fuiſſe, faſtuoſi. Nō damno quod vertit interpres, ſed tamē elatus eſſe poteſt qui non ſit ἀλαζὼν, qui faſtu ſe iactat ac venditat, quum ſit inanis rerum bonarum.

Parentibus non obedientes.) ἀπειθεῖς, id eſt, Immorigeri, ſiue intractabiles.

Sceleſti.) ἀνόσιοι. Quod rectius Ambroſius vertit, impij. Dici poſſunt & impuri.

Sine affectione.) ἄστοργοι. Quod proprie ſignificat eos qui nullo affectu ſunt in ſuos, puta filios, aut famulos, aut vxorē. Deploratiſſimi ſunt enim in quibus etiam naturæ affectus obſoleuerunt.

Sine pace.) ἄσπονδοι. Quod Ambroſius vertit, ſine fide. σπονδὴ fœdus ſignificat & amicitiam, qđ refertur ad alienos, et nō domeſticos, cū q̄bus boni, fœderibus & amicitię vinculis copulant̄, quib⁹

natura coniuncti non sunt. Gradus enim aliquot attingit, Parentibus immorigeri, quæ est impietatis species, erga deum impii ἀνόσιοι, erga benemeritos ingrati, erga propinquos ἄστοργοι, erga amicitiæ fœdere iunctos ἄσπονδοι.

Criminatores.) διάβολοι, id est, Calumniatores, siue delatores.

Sine benignitate.) ἀφιλάγαθοι. Quod ita sonat, quasi dicas, non amici bonis. Sic interpretantur Græcanica scholia. Ambrosius vertit, bonorũ inimici. Cyprianus, bonum non diligentes.

Proditores.) προδόται, id est, Desertores amicitiæ & sodalitatis.

Proterui.) προπετεῖς, id est, Præcipites, siue temerarij.

Tumidi.) τετυφωμένοι, id est, Inflati. Quanq̃ haud male interpres vertit: eosdem & turgidos vocamus. Ipsum esse suspicor, quod Cyprianus aliquoties reddit, stupore elati.

Cæci.) Cæci, nec est in Græcis, nec in Latinis exemplaribus antiquis, nec apud Chrysostomũ, nec apud Ambrosium.

Et voluptatum amatores.) φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι. Longe venustius dixit Græce, dictionibus compositis, id est, voluptatum amantes, magis q̃ amantes dei. Cyprianus legit, voluptatem magis quàm deum diligentes. Tantum agmen vitiorum sequitur philautiam. Eam pestem reddit insanabiliorem addita pietatis simulatio.

Speciem pietatis.) μόρφωσιν. Quasi dicas, formationẽ. Notat enim eos, qui dictis norunt aliis præscribere, quomodo debeãt pie viuere, cũ ipsi diuersa sequantur. Cyprianus legit, deformationẽ religionis.

Virtutem autem.) δύναμιν. Vim hoc loco melius

lius vertiſſet, vt opponatur ſpeciei.

Abnegantes.) ἠρνημένοι, id eſt, Inficiati. nam præteriti temporis eſt, id eſt, Qui abnegarunt.

Et hos deuita.) ἀποτρέπου .i. Auerſare, quod eſt plus q̃ deuita: neq; enim eſt illud παραιτοῦ, quod ſolet vertere, deuita.

Qui penetrant.) ἐνδύνοντες, id eſt, Qui ſubeunt. Ambroſius legit, Qui irrepunt: verum hoc non male vertit interpres.

Oneratas peccatis.) σεσωρευμένα, Quaſi dicas accumulatas, & aceruo peccatorum obrutas.

Ad ſcientiam veritatis peruenientes.) ἐλθεῖν δυνάμενα, id eſt, Venire potentes.

Iamnes & Mambres.) ἰαννῆς καὶ ἰαμβρῆς .i. Iannes & Iambres, quos Chryſoſtomus ait fuiſſe duos magos Ægyptiorum, qui portentis ædendis certarint cum Moſe, quanq̃ in Exodo non addantur illorũ noĩa, ſed quæ Paulus acceperit ex traditione Iudæorũ, quã ἄγραφον vocãt, aut certe â ſpũ ſctõ. Iambres Mambres

Sed vltra non proficient.) οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον. Ambroſius legit, Non proficient amplius. Quod noſter vertit inſipientia, Ambroſius ignorantia, ἄνοια magis eſt amentia, ſiue dementia, atq; ita vertit interpres Chryſoſtomi.

Aſſequutus es.) παρακολουθήσας. Quod non proprie ſignificat aſſequutus es, hoc eſt, adeptus es. Alioqui qui quadrabit quod conſequitur perſequutiones & paſſiones. Nam hæc nemo dicitur aſſequi. Vnde magis intelligendum eſt â principio vſque ad finem adfuiſti, & teſtis es omnium. Id enim ſignificat παρακολουθεῖν. In eum ſenſum interpretatur Theophylactus, vnde nos vertimus aſſectatus es.

Qualia mihi facta ſunt.) οἷά μοι .i. Quæ mihi:

nam οἷα pro ἃ Græcis vſurpare mos eſt.

Antiochiæ.) ἐν Ἀντιοχείᾳ.i.In Antiochia,niſi de ciuitate loquat:ac de ciuitate,opinor,accipiendū.

Seductores.) γόητες, id eſt, Impoſtores.Ambroſius legit,deceptores.

Errantes & in errorem.) πλανῶντες καὶ πλανώμενοι .i. Seducentes & ſeducti. Quod ita reddidit vel explanauit verius Ambroſius, Ipſi errantes, atq; alios erroribus inuoluentes.

Quæ te poſſunt inſtruere.) σοφίσαι,id eſt,Erudire,ſiue ſapientem reddere.

Diuinitus inſpirata.) θεόπνευσος,quod verbo compoſito iucundius dixit Paulus.

Vis tacita in καὶ

Vtilis eſt.) Et vtilis, addita coniunctione καὶ ὠφέλιμος. Apparet ſubeſſe tacitam vim argumentandi in coniunctione.Scriptura vt eſt diuinitus inſpirata, & efficax eſt ad multa cum humana doctrina ſit inefficax. Aut ſcriptura eſt diuinitus inſpirata, & eadem eſt vtilis &c. vt omnis referatur duntaxat ad ſcripturam canonicam.

Ad corripiendū.) πρὸς ἐπανόρθωσιν.i. Ad correctionē. Hoc loco Ambroſius, πρὸς ἐπανόρθωσιν vertit ad redintegrationē,pro quo noſtri codices habent,ad corripiendum.Sed arbitror interpretem ſcripſiſſe, ad corrigendum, quod comperi in exemplaribus Conſtantienſibus,Ad Corrigendum.Nam Græca vox ſonat erigere quod erat incuruum. Niſi forte ἔλεγχος & ἐπανόρθωσις ad idem pertinet.Nam Ambroſius in exponendo vtranq; ſententiam videtur ſimul complecti. Sic enim ſcribit : Manifeſtū eſt, quia omnis ſcriptura cuius deus autor oſtēditur, vtilis eſt.Ad hoc enim data eſt,vt proficiat imperitis,& inſtauret deformes, attrahēs iniquos ad iuſtitiam, vt homo dei in omni opere bono perfectus ſit. Hactenus

nus ille. Iam quod Paulus dixit, Ad doctrinam, hic exponit, vt proficiat imperitis: quod ait Ad redargutionem & correctionem, hic, vt instauret deformes. Deniq; quod ad eruditionẽ, quæ est in ipsa iustitia, hic interpretatur, attrahens iniquos ad iustitiam.

Vt perfectus sit homo.) ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ θεοῦ ἄνθρωπος, id est, Vt perfectus siue integer sit is, qui est homo dei.

Instructus.) ἐξηρτισμένος, id est, Consummatus & perfectus. Atque ita legit Ambrosius, & consentit Græcorum interpretatio.

EX CAPITE IIII.

TEstificor coram.) διαμαρτύρομαι οὖν ἐγώ. i. Testificor igitur ego siue obtestor.

Deo & Iesu Christo.) Deo dixit pro patre, sed apud Grçcos quoniam non additur domino, sermo fit anceps. Etenim si complexim legas sensus est, Iesum Christum eundem & deum dici & iudicẽ, Sin disiunctim, dei nomẽ ad patrem pertinet, iudicis ad Christum. In superiore epistola cap. vi. disiunxit. Præcipio tibi coram deo qui iustificat oĩa, & Christo Iesu &c. Nec hic additur domini cognomen, ac sic aptius cohæret cum relatiuo quod sequitur, qui.

Viuos & mortuos.) Aut prouerbiali figura dictum est pro omnibus, aut pios & impios sensit, aut defunctos ante iudicij diem, & quos ille dies in vita deprehenderit. Viui & mortui iudicandi.

Et per aduentum.) κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν, id est, In aduentu, siue iuxta aduentum. Refertur enim ad participium iudicaturus in aduẽtu. Interpres legisse videtur καὶ pro κατὰ. Cæterum non est hic παρουσίαν sed ἐπιφάνειαν, quod magis sonat illustrationem, Sequitur enim regni mentio.

Opportune importune.) εὐκαίρως, ἀκαίρως, id est, Tempestiue & intempestiue, & hoc prouerbiali figura dictum est pro assidue & instanter.

In omni patiētia.) μακροθυμία, id est, Longanimitate, aut si hoc verbum videtur parum Latinum, lenitate. Est enim Gręcis virtus quæ opponitur ὀξυθυμία.

Pruriens auribus

Magistros pruriētes.) διδασκάλους, id est, Doctores: & prurientes hic nominandi casu est accipiendum, κνηθόμενοι, id est, Qui titillantur & pruriūt auditu, vnde quærunt, qui scalpant aures voluptate orationis, non qui radant veritate.

Tu vero vigila.) νῆφε, id est, Sobrius esto siue vigila.

Labora.) κακοπάθησον. i. Feras afflictiones, siue vt nos vertimus, Obdura in afflictionibus.

πληροφορεῖν

Ministerium tuum imple.) πληροφόρησον. Hoc est facito plenam fidem tuę prædicationis. Id fiet, si viderint & vitam respōdere doctrinæ, & in tantum te non venari tua compēdia, vt afflictiones etiam atrocissimas alacriter feras amore Christi.

Sobrius esto.) Quo loco quod quidam antiqui codices habēt, Vigilans esto, in Græcis codicibus non inuenio, nec apud Ambrosium, ne apud Chrysostomum quidem, imò nec in optimę fidei codice Paulinę bibliothecę. Suspicor autem hac occasione irrepsisse, quod νῆφε vtrunque significat, sobrius esto, & vigilans esto. Proinde fieri potest, vt quod doctus aliquis annotarit Sobrius esto, id post in contextum traductum sit.

Iam delibor.) σπένδομαι, id est, Immolor. Ambrosius legit quidem delibor, sed enarrans declarat nihil interesse, inter delibor & immolor. Chrysostomus ac Theophylactus hoc aiunt interesse: quod θυσία, id est, hostia non relinquatur tota deo,

quum

quum σπονδὴ libamen totum relinquatur.

Et tempus meæ resolutionis.) ἀναλύσεως. Cyprianus in epistola quadam legisse videtur ἀναλήψεως, sic adducens huius loci testimoniũ: Ego iam delibor, & tempus instat assumptionis meæ.

Bonum certamen.) τὸν καλόν. Quod non sonat simpliciter bonum, sed præclarum & egregium. Et articulus indicat illud certamen Euangelicum.

In reliquo.) λοιπόν, id est, Quod superest, atque ita vertit Ambrosius. Hic interpres vertere consueuit, de cætero.

Sed & his.) ἀλλὰ καὶ πᾶσι. i. Sed & omnibus.

Qui diligunt.) τοῖς ἠγαπηκόσι, id est, Qui dilexerunt. licet in verbis affectuum abutantur Græci præteritis.

Festina ad me.) σπούδασον, id est, Stude, siue da operam.

Diligens hoc seculũ.) ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, id est, Postquam dilexit præsens seculum, siue amplexus præsens seculum.

Crescens in Galatiam.) κρίσκης, id est, Crisces, sed Græcus sermo deflexit vocem Latinam, sicut πούδης pro Pudens.

In ministerio.) εἰς διακονίαν, id est, Ad ministerium.

Penulam.) Græce φελόνην. Quod est pallij genus, non consularis, vt quidam putant, sed quo tegimur ab imbribus, pelliceũ, vt putat Hesychius. Quanquam idem addubitat num sit scriniolum: alij putant esse thecam librorum. Ita Græcanica scholia. Hieronymus in tertio aduersus Pelagiũ dialogo, vertit lacernam siue penulam. Penula q̃d

Et membranas.) Et, redundat. μεμβράνας. Hic Latinam vocem Paulus vsurpauit, O supellectilem Supellex Pauli

apostoa

apostolicam, penulam quę defendat ab imbribus, & libros aliquot, haud dubie sacros.

Ærarius.) χαλκεύς. i. Faber ærarius, ne quis de quæstore ærarij, aut custode æris accipiat.

Ostendere pro facere. Multa mala mihi ostendit.) ἐνεδείξατο, id est, Multis malis me affecit. Annotauit & Augustinus libro de loquutionibus Geneseos primo, in sacris literis ostendere frequenter vsurpari pro facere.

Reddet illi dominus) Gręce est, reddat ἀποδώη, vt sit imprecantis. Etiamsi Augustinus in explanatione sermonis in monte habiti legisse videatur, reddet futuri temporis, ita dissoluens præpositā ab ipso quæstionem: Paulum nō imprecari malum ei qui læserat, sed prædicere quid euenturum esset. Theophylactus ingenue testatur se legisse ἀποδώη, verum id ait positum pro ἀποδώσει.

Et tu deuita.) φυλάσσου. i. Obserua, siue caue.

Resistit.) Restitit ἀνθέστηκε.

Pręadicatio impleatur.) πληροφορηθῇ, id est, Ad plenum persuaderetur, & certam haberet fidem.

Liberauit.) ῥύσεται, id est, Liberabit, futuri temporis, suffragāte vtroq; Constantiensi. Sequitur enim & saluum faciet.

Cui gloria.) Græcus codex addidit, Et imperium καὶ κράτος.

Eubolus.) εὔβουλος, Eubulus penultima producta, nomen à bono consilio dictum.

Et prudens.) καὶ πούδης, Ambrosius & antiqui codices habent, rursum voce Latina nonnihil detorta à Græcis.

Et fratres eius.) Nō eius, sed omnes, est apud Græcos, Et ita legit Diuus Ambrosius, consentiente Chrysostomo, deniq; & exemplari Paulino, ad hæc

vtroq;

vtroque Constantiensi. Recensitis enim nominatim aliquot ex suis, reliquos generali nomine complectitur.

IN EPISTOLAM PAVLI AD TITVM ANNOTAtiones [redacted]

EX CAPITE PRIMO.

APOSTOLVS autem.) Nouauit hic nonnihil formam salutationis, Autem subiunxit, quũ nõ præcesserit quidem, Sed notant grãmatici δὲ apud Græcos frequenter poni pro coniunctione copulatiua, τε, quod hoc loco factum apparet. Pauli noua salutatio

Secundum fidem electorum dei.) Erat seruus dei nõ iuxta Mosaicam legem, sed iuxta fidem electorum, & Apostolus Iesu Christi, iuxta cognitionẽ veritatis euangelicę, quũ Iudæi mordicus tenerent vmbras. Et pietatẽ opposuit ceremoniis: & ἐπίγνωσις est non γνῶσις, agnitio verius q̃ cognitio.

In spem.) ἐπ᾽ ἐλπίδι, i. In spe &c. siue sub spe.

Qui nõ mentitur.) ὁ ἀψευδής, quasi dicas, immentiens aut immendax, & à mendacio alienus.

Ante tempora secularia.) πρὸ τῶν χρόνων αἰωνίων, id est, Ante tempora æterna. Cæterum æterna vocantur, nõ quæ nullum habuerint initiũ, quum aliquod sit mundi conditi initium, sed ante quæ nulla fuerint tempora.

Manifestauit autem.) Nec hic præcessit μὲν quæ respondeat δὲ, & suis Græce est, ἰδίοις, vt ad

rem

rem referatur non ad deum. Vnaquæq; res suum tempus habet. Et nobis non suo tempore, vel alieno tempore fieri dicitur, quod fit intempestiue. Et τὸν λόγον quidam interpretantur de promissionis verbo, quidam ipsum filium interpretantur.

Quæ credita est mihi.) ὃ ἐπιστεύθην ἐγὼ, Græci ita loquuntur, hanc rem ego commissus sum, quoties sentiunt, hæc res commissa est mihi. Atq; hæc loquendi forma frequenter est obuia in Paulo.

Secundum præceptum.) Græce est κατ' ἐπιταγὴν, id est, Iuxta iniunctionem. Nos vertimus, delegationem. Sentit enim sibi munus hoc prædicandi delegatum à domino, sic vt recusare non liceat.

γνήσιος Tito dilecto filio.) γνησίῳ τέκνῳ, id est, Vero, legitimo, proprio ac germano filio: Atque ita legit Ambrosius, quasi dicas, vere filio & non notho, neq; degeneri à patre. Notat elegantiam huius verbi & Diuus Hieronymus hunc enarrans locũ, addens Græcæ vocis proprietatem non exprimi posse Latinis, licet vero, germano, ingenuo propemodum explicare videatur. Pugnant autẽ inter se γνήσιον & νόθον hoc est adulterinum.

Gratia & pax.) χάρις, ἔλεος, εἰρήνη, id est, Gratia, misericordia, pax: etiamsi misericordiam, nec Hieronymus, nec Ambrosius legit. Et apparet additum apud Græcos.

Reliqui te Cretæ.) ἐν κρήτῃ, id est, In Creta. Græci & vrbium nominibus apponunt præpositionem, id quod apud Latinos rarissimum est. At interpres, ab insulæ vocabulo sustulit Græcam præpositionem, quod prorsus est intolerabile, præsertim quum ea sit apud Græcos.

Supercorrigere Quæ desunt corrigas.) ἐπιδιορθώσῃ, id est, Supercorrigas, vt explicandi gratia sic loquamur. Sentit autem se prius correxisse quædam, eadem nondum ad ple-

ad plenum correcta, iubet à Tito corrigi. Proinde nos vertimus, pergas corrigere.

Per ciuitates.) κατὰ πόλιν, id est, In ciuitate, siue per ciuitatem. i. in singulis ciuitatibus, siue oppidatim. Hęc insula quondam dicta est ἑκατόμπολις quod centum habuerit oppida.

Sine crimine.) ἀνέγκλητος. Quod non ita sonat, quasi dicas, vacantẽ omni culpa, sed quem nemo possit accusare, siue criminari, & vocare in ius ob crimen aliquod. Sic enim interpretatur & Chrysostomus. Plus enim est ἀνέγκλητον esse q̃ vacare crimine, propterea quod integritas nõ raro fit obnoxia crimini, ob speciem probabilem culpæ. At ne hanc quidẽ Paulus patitur in sacerdote. ἐγκαλεῖν enim est intento crimine vocare in ius. Et ἔγκλημα cõmissum, ob qđ aliquis in ius trahi possit, ἀνέγκλητος, qui non possit ad hunc modum accusari. Atq; idem repetit paulò post, Oportet episcopum sine crimine esse. Augustinus ad Bonifacium colligit, si idem esset sine crimine, quod sine peccato, neminẽ asciscendum esse ad ministerium ecclesiasticum. ἀνέγκλητος

In accusatione luxuriæ.) ἀσωτίας, id est, Luxus: ne luxuriã pro libidine accipias. Sentit enim Paulus sobrios nec infames de luxu.

Sicut dei dispen.) ὡς hic non similitudinem significat, sed congruentiam. Proinde magis cõueniebat tanquam, vel vt, quàm sicut.

Non superbum.) μὴ αὐθάδη, id est, Nõ præfractum, hoc est, durum & sui sensus plus satis tenacem. quod Hieronymus & Ambrosius legunt, Non proteruum, & recte sanè.

Non percussorem.) μὴ πλήκτην. Hoc Hieronymus putat non pertinere ad pugnos, sed ad linguã contumeliosam & iurgiosam.

Non turpis lucri cupidũ.) μὴ αἰσχροκερδῆ. Græcam vocem vnicam tribus circunloquutus est interpres, quasi dicas, turpilucrum.

Benignũ.) φιλάγαθον, quasi dicas, studiosum bonarum rerum, aut amantem bonos. Superius dixit ἀφιλάγαθον. Hieronymus hoc loco pro φιλάγαθον, legit bonorũ operum amatorem. Theophylactus exponit ἐπιεικῆ, μέτριον, μὴ φθονοῦντα, id est, humanum, modestum, minime inuidum.

Sobrium.) σώφρονα, quod Hieronymus vertit, castum. Ambrosius, prudentē. Atq; hæc omnia significat σώφρων, nisi quod sobrius, omnia fermè cõplectitur. vt intelligamus animum sibi præsentem, & nullis temulentum cupiditatibus.

Iustum, sanctum.) ὅσιον. Quod ita interpretatur Hieronymus, vt dicat significare sanctitatē mixtã pietate, quę ad deum refertur. Nã, ἅγιος, sanctus, hoc est, purus à vitiis. εὐσεβὴς, pius in deum.

ἐγκρατῆ. Continentem.) ἐγκρατῆ, id est, Temperantē. Quod vt indicat Diuus Hieronymus quidam haud recte, ad solam referunt libidinem, quum ad omnes pertineat affectus, iram, auaritiam, ambitionem, inuidiam, timorē, vt omnibus his sit superior episcopus. Mire id perspexit Paulus, non posse prospicere aliis, qui ipse sit obnoxius affectibus.

Amplectentem.) ἀντεχόμενον, quod Ambrosius vertit, tenacem, Diuus Hieronymus, obtinentē. Ambrosius elegantissime expressit Græcam vocem. Nam ἀντέχεσθαι dicitur proprie, qui adhæret alicui, velut vnguibus affixus, nec se sinit auelli.

Fidelem sermonē.) πιστοῦ λόγου, quod aliâs Ambrosius vertit, Humanus sermo: significat autem sermonem certum & indubitatum, vt certa respondeat, & quæ ipsam veri faciem præ se ferant.

Vt potens sit exhortari.) Græce est καὶ παρα-

καλεῖν, & exhortari. Hieronymus vertit, consolari. Et in doctrina, dictum est pro per doctrinam. Doctrina non tantum ad hoc conducit episcopo, vt doceat indoctos, verumetiam vt cōsoletur afflictos, autē exhortetur extimuletq; cessantes.

Inobedientes.) ἀνυπότακτοι, quod Diuus Hieronymus legit, non subditi. Sonat autem, quasi dicas, qui in ordinem cogi non possint.

Seductores.) φρεναπάται. Gręcis est dictio cōposita quę perinde sonat, ac si dicas, mentiū deceptores: & ad hunc modum interpretatur Diuus Hieronymus. Pessimum autem & perniciosissimum genus decipiendi, vbi quis mentem omnium actionum fontem, prauis inficit opinionibus. Nam hac vita fit, vt non solum non pudeat malefactorum, verum etiam ex his laudem petamus. Cæterum vaniloqui, Græce est ματαιολόγοι, quod nō sonat mendacem, sed inania friuolaq; loquentem. Nam vanus proprie Latinis dicitur mendax. φρεναπάτη

Quos oportet redargui.) ἐπιστομίζειν. i. occludere, siue obturare os. Hieronym9 legit, silētiū indici. ἐπιστομίζειν

Proprius eorum propheta.) ἴδιος αὐτῶν προφήτης. Prophetā vocat poëtam, qui quasi præsenserit futura. Propriū autē vocat, quod Cretēsis fuerit ipse qui hæc de Cretensibus scripserit, siue quod per ironiam prophetā vocauit, quasi talibus Christianis, tales congruerēt prophetæ, siue quod is Epimenidis liber vnde versiculus hic sumptus creditur, titulū habeat, περὶ τῶν χρησμῶν. i. de oraculis. Tametsi nō desunt q testimoniū hoc ad Callimachum Cyreneū referant, apud quem initium huius carminis inuenitur κρῆτες ἀεὶ ψεῦσαι, Extat & prouerbiū Græcis, Cretensium testās vanitatē, κρητίζειν πρὸς τὸν κρῆτα. Est autē versus integer heroicus apud Epimenidem Cretensem. Epimenidis Cretensis versiculus Cretenses

Malæ bestiæ.) θηρία. Quod non simpliciter bestias, sed & feras ac veneno noxias bestias significat. Indicat hoc titulus Nicandri, qui scripsit θηριακά, neq; enim ouem recte dixeris θηρίον. Quin & hodie Germani sonant θὴρ pro animali.

Ventris pigri.) Ventres legendum est, γαστέρες ἀργαί. Nam ipsos ventres appellat homines abdomini deditos. Quemadmodum & Lucilius ventri deditos, ventres appellat.

Increpa illos dure.) ἀποτόμως, id est, Ad viuū & seuere. Nec est increpa, sed argue, ἔλεγχε, hoc est, refelle.

Vt sani sint.) ἵνα ὑγιαίνωσι. Illud admonēdus est lector, Paulum frequentius vsum hoc verbo, quo Græci significant, quicquid probandum est. Vnde illud, μηδὲν ὑγιὲς, id est, nihil sanum, quum omnia displicent. Hic igitur vt sani sint, nihil aliud est, quàm vt recte se gerāt. Vt rursum νοσεῖν, id est, ęgrotare dicitur apud illos, qui non recte est affectus.

Auertentium se à veritate.) ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν, id est, Auersantium veritatem, hoc est, abhorrentium à veritate. Vehementius enim est quod habent Græca.

Coinquinatis autē.) μεμιασμένοις. Quod magis sonat, impiatis, & piaculo aliquo prophanatis, vt sint arcendi à sacris. Quin & illud omnia munda mundis, rectius erat, omnia pura puris.

Abominati & incredibiles.) βδελυκτοὶ ὄντες, καὶ ἀπειθεῖς, id est, Abominabiles quum sint & increduli. Ambrosius & Hieronymus legunt, execrabiles et inobedientes, pro quo non male quadrabat, intractabiles aut impersuasibiles. Cæterum profitentur

magis

magis congruebat hic q̃ cõfitentur, ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, id eſt, Profitentur ſe ſcire. Nam hoc quoque ſignificat ὁμολογεῖν.

EX CAPITE SECVNDO.

SObrios.) νηφαλέους, quam vocẽ Hieronymus admonet ambiguam eſſe ſignificantem vtrunq;, & ſobrium, hoc eſt, non temulentum, & vigilantem. Quandoquidẽ & verbum νήφειν anceps eſt

Pudicos.) σεμνούς, quod aptius Ambroſius vertit, graues, hoc eſt, ſeueros, & honeſtatem præ ſe ferentes.

Prudentes.) σώφρονας, id eſt, Moderatos ſiue Modeſtos. Chryſoſtomus σώφρονας interpretatur, ob animi moderationem, quod ea ætas ob mẽtis imbecillitatem ſoleat immoderatius excandeſcere. Quemadmodum iubet νήφειν, quod ſomniculoſi tardiq; ſint ſenes: tum σεμνούς eſſe vult, quod ferè dum repueraſcunt, ineptiant. Deniq; ſanos eſſe iubet, quod deſpiſcat ſenum vulgus. σώφρων

In habitu ſancto.) ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς. quod perinde valet, ac ſi dicas, eo amictu, eoq; inceſſu & corporis motu, qui deceat ſacras matronas, ac deo dicatas. Ambroſius vertit, In ſtatu religione digno, velut explicãs compoſitam vocem ἱεροπρεπεῖς, & κατάστημα referens nõ ſolum ad veſtitum, ſed ad omnem corporis habitum ac geſtum. Sic enarrat & Diuus Hieronymus.

Non criminatrices.) μὴ διαβόλους, id eſt, Non calumniatrices, ſiue delatrices.

Multo vino ſeruientes.) πολλῷ οἴνῳ δεδουλωμένας, id eſt, Multo vino deditas, ſiue addictas. Solent autem anus huic vitio affines eſſe.

Bene docentes.) καλοδιδασκάλους, id eſt, Ho-

σωφρονί- ζειν nesta docentes. Vt prudentiam doceant.) ὡς σωφρονίζωσι.i.Vt sobrias siue pudicas reddant.

Adolescentulas.) Hunc accusatiuum Græci referunt ad σωφρονίζωσι. Vt intelligas mādari matronis natu grandioribus, vt doceant puellas amare maritos.

Prudentes.) σώφρονας, Hieronymus legit, castas. Sed quia sequitur castas siue puras, ἁγνάς, fortassis quadrabat hic, sobrias aut prudentes.

οἰκουργός Domus curam habentes.) οἰκουρούς, quod sonat, domus custodes, vt assidue domi sint, & rem domi curent, quæ præcipue mulierum laus. Vnde veteres, autore Plutarcho, pingebant Venerem testudini insistentem, quod id animal nunquã à domo discedat, symbolum probæ matrisfamiliâs.

Vt non blasphemetur.) Hoc adiectum putãt ob eas quæ maritum haberent ethnicum aut Iudæũ.

Vt sobrij sint.) σώφρονες. Hieronymus legit, pudici.

Teipsum præbe.) Præbēs, παρεχόμενος. Et ita legit Ambrosius, Græcis consentiens.

Exemplum.) τύπον, id est, Formam aut exemplar potius quâm exemplum.

In doctrina, in integritate.) Græci sic habent, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, ἀφθαρσίαν, λόγον ὑγιῆ, id est, In doctrina, integritatem, grauitatem, incorruptionem, sermonem sanum.

Irreprehensibile.) ἀκατάγνωστον. Quod & ita sonare potest, quod contemni non possit, hoc est, vt cum autoritate doceat.

Vereatur.) ἐντραπῇ, id est, Pudefiat, quod sępius iam vertit, cõfundatur. Ambrosius & Hieronymus legunt, reuereatur.

Nihil

Nihil habens dicere.) μηδὲν ἔχων λέγειν, id est, Nihil potens dicere, siue nihil habens quod dicat. Nã ἔχειν cum infinito verbo, significat posse apud Græcos.

Subditos esse.] Diuus Hieronymus admonet hunc locum bifariam legi. Altero modo, vt accipias, seruos subditos esse debere dominis in omnibus, vt hæc particula ἐν πᾶσι referatur ad verbum præcedens. Altero, vt intelligas seruos complacentes esse debere in omnibus, ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι. Atq; ita quidem habent Græci codices, huius tempestatis. Etiamsi Hieronymus indicat, græcos secus distinguere, nempe iuxta priorem sensum, quũ iuxta posteriorem distinguant hodie, quos ego viderim codices.

Non contradicentes.] μὴ ἀντιλέγοντας. Quod eleganter reddidit Ambrosius, responsatores.

Non fraudantes.] μὴ νοσφιζομένους. Quod Hieronymus legit, furantes: est enim νοσφίζειν aliqd decerpere ac furtim detrahere, quum totam rem non ausis tollere, quod serui solent.

Sed in omnibus.] Sed fidem omnem, πίστιν πᾶσαν. Et Hieronymus legit, fidem omnem. Et huic consentiens Ambrosius.

Apparuit enim.] ἐπεφάνη. Quod Hieronymus & Ambrosius vertunt, illuxit. Apparet enim quod videtur, etiamsi non sit. At ἐπιφαίνεται, quod fit conspicuum & illustre. Nam ante videbatur apud Iudæos in angusto latêre, et hic etiam legalium operum fiducia obscurata, nunc vsq; ad seruorum genus illustrata est. Neq; tamẽ id temporis euangelij gratia innotuerat omnibus hominibus, sed nullum hominũ genus excludebatur.

Dei & saluatoris.) Græca secus habent, ἡ χά-

ϛις τῷ θεῷ ἡ σωτήϱιος, id eſt, Gratia dei ſalutaris vel ſalutifera. Etiãſi Hieronymus & Ambroſius aliter legunt. Certe cõiunctio &, nõ additur in Latinis emendatioribus. Nec eſt ocioſus articulus ἡ σωτήϱιος, qui declarat non eſſe ſalutem, niſi per dei gratiam. Minimum autem diſcrimen eſt inter σωτῆϱος & σωτήϱιος.

Erudiens nos.) Non eſt διδάσκουσα, quod eſt docens, ſed παιδεύουσα, vox à pueris dicta, ſiue quod gratia nos vt rudes clemẽter doceat, ſiue quod per ignorantiam lapſos materne corripiat.

Abnegantes.) ἀϱνησάμενοι, participiũ eſt prę teriti temporis, poterat verti, abnegatis ſecularibus deſideriis, vt legit Ambroſius: Abnegata impietate & ſecularibus deſideriis. Hic locus annotandus eſt iis qui male freti gratia negligunt bona opera, quum in hoc ipſum gratia liberet à peccatis, vt deinceps piis operibus vacemus.

Secularia deſideria.) κοσμικὰς ἐπιθυμίας, id eſt, Mundana deſideria. Alioqui Latinis ſeculare dicitur, qđ cẽteſimo quoq; anno inſtaurat̃: vt ludi ſeculares. Neq; enim eſt ab eo quod ſequitur, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, in hoc ſeculo.

Sobrie.) σωφϱόνως. Quod Hieronymus vertit, pudice.

Et aduentum.) ἐπιφάνειαν, id eſt, Apparitionem ſiue illuſtrationem, vt & aliâs vertit. Quanquã eadem vox & aduentum ſignificat, ſed cum ſplendore, veluti quum emergit ſol.

Magni dei & ſaluatoris.) τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆϱος. Id ita legi poteſt, vt vtrunq; pertineat ad Chriſtum, dei & ſeruatoris: aut prius pertineat ad patrẽ, poſterius ad Chriſtum. Chryſoſtomus ac Theophylactus vtrunq; tribuunt Chriſto, & itẽ Hieronymus

nymus, Ambrosius diuisim accipit, vt magni dei referatur ad patrem, seruatoris ad Christum.

Populum acceptabilem.) περιούσιον. i. Peculiarem. Diuus Hieronymus in cõmentariis huius loci, negat se á quopiam secularium perito literarũ potuisse discere, quid esset περιούσιον, verũ ex Deuteronomio collegisse, vnde Paulus hunc locũ sumpsisse videtur, Vt esses ei in populum acceptabilẽ ex omnibus populis. Rursum in Psalmo. xxiiij. Elegit sibi dominus in possessionẽ sibi, quod dictum est in possessionem, Septuaginta ac Theodotion transtulerũt περιουσιασμόν: Aquila & quinta æditio περιούσιον, syllabæ cõmutatione facta, non sensus. Symmachus pro eo quod est in Græco περιούσιον, in Hebræo סגלה expressit ἐξαίρετον, hoc est, egregiũ vel præcipuum, pro eo quod idem in alio volumine, Latino sermone vtens, peculiarem interpretatus est. Putat enim Hieronymus minimum interesse inter περιούσιον & ἐπιούσιον. Porrò varietas hæc nascitur ex ambiguitate præpositionis περὶ & ἐπί. Et enim qui vertunt possessionem & peculiarem, huc spectarunt, quod ὀυσία significat substantiã, hoc est, facultates & possessionẽ, & περὶ circum, vt quod in bonis nostris sit, & in nostro, vt aiunt, ęre, id peculiare dicimus. Rursum qui verterunt egregium huc respexerunt, quod περὶ significat aliquoties eminentiam, & ὀυσία essentiam, quasi dicas, reliquas substantias antecellentem. Existimat in eundẽ sensum accipi posse quod est in precatione dominica, Panem nostrum, ἐπιούσιον, i. non vulgarem, sed eximium illum, qui de cœlo mittitur, qua de re & suo loco nonnihil attigimus.

Marginal notes: περιούσιος nouũ verbum. — ἐπιούσιος

Sectatorem bon.) ζηλωτὴν, id est, Æmulatorem. Et ita Ambrosius.

Cum omni imperio.) μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. Non quod iubeat illum esse imperiosum, sed quod velit hæc diligenter mandari atque iniungi populo.

περιφρονῶ καταφρονῶ. Nemo te contemnat.) μηδείς σου περιφρονείτω Diuus Hieronymus admonet hic non esse idem verbum, quo vsus sit Paulus scribens ad Timotheum: Nullus adolescentiā tuā contemnat: illic esse καταφρονείτω. καταφρονεῖν enim dici, qui despicit ac nihili facit, quod & in bonam partē accipi possit, veluti si quis pro Christo contemnat cruciatus aut mortem. At περιφρονεῖν, qui fastu quodam sibi videtur alio melior ac sapientior: citatque citra nomenclaturā quod est apud Aristophanē in Nebulis, vbi Socrates sic inducitur loquens, ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον, interpretans ad hunc modum, Scando per aërem, & pluris me noui esse quam solem. Vult igitur Paulus Titum ita viuere, vt nemo sit qui sibi melior videri possit, quanquam ipse sit episcopus.

EX CAPITE III.

πειθαρχεῖν. Dicto obedire.) πειθαρχεῖν. Quod est proprie magistratibus parēre.

Non litigiosos.) ἀμάχους .i. Non pugnaces, hoc est, non iurgiosos & contentiosos.

Increduli.) ἀπειθεῖς. Ambrosius, inobsequentes, Hieronymus legit, inobedientes.

φιλανθρωπία ἀνθρωπότης. Et humanitas.) καὶ ἡ φιλανθρωπία .i. Amor erga homines, non ἀνθρωπότης. Hieronymus interpretatur, clementiā in commētariis. Et ἐπεφάνη, Hieronymus vertit, illuxit, hoc est, palàm facta est per filium incarnatum.

Non ex operibus iustitiæ.) οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ .i. Non ex operibus, quæ sunt in iustitia. Sentit autē de operibus legis Mosaicæ, de quibus multa scribit Romanis. Quanquā orthodoxi de

omnibus operibus hominum interpretantur.

Et renouationis spiritus sancti.) Sermo Græcis est anceps quod διὰ paternū casum postulet. Ac legi potest, & renouationē spiritus sancti, vt repetatur præpositio, et per renouationē spiritus sancti. Atq; ita sanè legit Hieronymus ordinans hunc locū in cōmentariis. Neq; secus interpretatur Chryso. ita repetēs, Hoc est enī quod ait, p renouationē spūsscti.

Abunde.) πλουσίως. Quod Hieron. vertit, opulenter. Augustin. ad Valentinū legit ditissime. Similiter lib. de peccatorū meritis ac remissiōe primo, ca. 27

Volo te cōfirmare.) βεβαιοῦσθαι. Quod anceps est verbum: potest enim esse confirmari.

Vt curent bonis operibus præesse.) ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι. Ambrosius ita reddidit, Vt soliciti sint ad effectum bonorū operū. Ea potissimum inculcanda, quæ faciunt ad vitæ pietatē.

Bonis operibus.) Hic, datiuus est non ablatiuus, & respondet prępositioni prę. Sic enī pręesse bonis operibus, quemadmodum dicitur aliquis præfectus annonæ aut militiæ.

Qui credunt.) οἱ πεπιστευκότες, id est, Qui crediderunt. Ita legit Ambrosius.

Et genealogias.) γενεαλογίας. Quod Ambrosius reddit, originum enumerationes. Et, admonitionem melius q̄ correptionē, vt indicat idem. Cæterū hæreticum ni fallor appellat, factiosum, licet & factiosus sit qui hęreseos autor est. Sic interpretatur Chrysostomus locum, prima Corinth. 11. Oportet autem hæreses esse. Chrysostomus ac Theophylactus interpretantur de peruersis dogmatibus.

Pugnas legis.) μάχας νομικὰς, id est, Pugnas legales, quod Hieronymus explicans, Quæ veniunt, inquit, ex lege.

Deuita

Deuita.) παραιτοῦ, de quo superius diximus.

Post vnam & secundam.) Latinius erat, Post vnam & alteram. Et ita legit Hieronymus. Ambrosius legit, post primam, interpretans illos semel duntaxat admonendos, ne si sæpius id fiat, cōfirmatiores reddantur in malo: sed deuitandos, vt sibi relicti aut frigeant nemine obsistente, aut soli pereant. Ambrosianā lectionem hodie sequimur, qui hæreseos semel conuictum, si relabatur, incendimus. Tertullianus in libro de præscriptionibus hæreticorum refert, quemadmodum Ambrosius.

Deuita.) παραιτοῦ, id est, Reiice: non est περιΐστασο, quod mox eodem verbo expressit.

αὐτοκατάκριτος. Proprio iudicio condemnatus.) αὐτοκατάκριτος, voce composita, per se condemnatus, qui pertinaciter dissideat ab omnibus. Cyprianus in epistola primi libri tertia, legit, à semetipso damnatus. Rectius erat per se damnatus, hoc est damnatus, etiā si nemo iudex de illo pronunciet. quemadmodum dicimus αὐτοδίδακτος. Cęterum illud subuersus est, Græce est ἐξέστραπται, quod & ita potest accipi, excidit à vita, siue deflexit. Et ἁμαρτάνει potest verti, errat, sed ita errat, vt sit per se condemnatus, etiamsi nemo illum condemnet, vt qui semel atq; iterū admonitus noluerit resipiscere.

Festina.) σπούδασον, id est, Stude siue cura. Nicopolis Thracię ciuitas, vt autumat Chrysostomus. Theophylactus scripsit eam imminere Histro flumini. Hieronymus putat esse eam quæ ob victoriā qua Cæsar Augustus deuicit Antonium & Cleopatram nomen hoc sortita est. At eam peractam cōstat apud Actium Epiri promontorium. Vnde & Suetonius Actiacam victoriam appellat. Et Hieronymus præfans in hos cōmentarios planè declarat se putare Paulum de Nicopoli Epiri fuisse loquutum.

Legis

Legis peritum.) νομικὸν. Hieronymus legit, Legis doctor.

Solicite præmitte.) πρόπεμψον. Imò deducito, siue prosequere, quod officiũ solemus hospitibus exhibere. Atq; in hũc sensum interpretatẽ D. Hieron.

Discant autem & vestri.) Nostri, prima persona legitur tum in Græcis codicibus, tũ in Latinis antiquis, & consentiunt interpretes.

Gratia vobiscum.) Græci legunt, Gratia cum omnibus vobis. Eam lectionẽ probat Hieronymus testans in nonnullis codicibus adiecta fuisse duo verba Domini nostri. Ambrosius legit, Gratia Dei, cum omnibus vobis. Exemplar Constantiense habebat, Gratia Dei cum omnibus vobis, AMEN.

IN EPISTOLAM PAVLI AD PHILEMONEM ANnotationes [redacted]. [redacted].

DILECTO adiutori.) ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ, id est, Dilecto & adiutori, siue cooperario. Atq; ita legit in vetustis codicibus Latinorum. Nam dilecto, hic nomẽ est, nõ participium, cuius admonet & Diuus Hieronymus in Commentariis, quibus hanc explicat Epistolam, censens ἀγαπητὸν magis sonare diligibilem quàm dilectũ, atque in reipsa hoc interesse, quod ἠγαπημένος, id est, dilectus esse possit qui nõ sit ἀγαπητὸς, id est, dignus qui diligatur: velut quum inimicos ex precepto Christi diligimus, sunt qdẽ nobis ἠγαπημένοι ἠγαπημένος, ἀγαπητός.

πηγμένοι, id est, dilecti, at non ἀγαπητοί.

Appia q. Et Appię sorori charissimæ.) καὶ Ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ, id est, Et Apphiæ dilectę. Hanc Chrysostomus existimat fuisse vxorem Philemonis.

Quę in domo tua est ecclesię.) ἐν τῇ κατ᾽ οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ. De familia sentit opinor. Proinde nos vertimus congregationem. Indicat hoc haud obscure Chrysostomus, hunc enarrans locum.

Semper memoriam tui faciens.) Aduerbium ἀεί, potest vtrolibet referri, vel ad superiorem partem, vel ad insequentem. Nec ad sensum magnopere refert, an intelligamus semper agentem gratias an semper memorem in deprecationibus ad Deum. Admonuit & hoc Hieronymus.

In domino Iesu, & in omnes sanctos.) Gręcis est vtrobique casus accusandi, In Dominum Iesum, & in omnes sanctos,

Euidens fiat.) Gręci legunt ἐνεργής, id est, Efficax. Nam ἐναργής per alpha, significat euidens. Ita legisse videtur interpres. Hieronymus admonet in Gręco melius haberi ἐνεργής, quod exponit, efficax, siue operatrix, vt accipiamus fidem ipsis factis præstitam & comprobatam. Et in hunc sensum enarrat Chrysostomus ac Theophylactus.

Omnis operis boni.) Operis, redundat, nec inuenitur vel in Græcis, vel in antiquis codicibus Latinorum.

In Christo Iesu.) Ante hæc verba reperio in Gręcis codicibus, τοῦ ἐν ὑμῖν, id est, Quod est in vobis. Idque legitur apud Chrysostomum ac Theophylactum, & apud Hieronymum. Ambrosius legit quæ est in nobis, vt agnitionem referat, non bonum. Et dilucidius est, erga Christum Iesum, vt hæc particula-

cula referatur ad efficax: vt communicatio fidei tuę sit efficax, erga vel in Christum Iesum, ad cuius gloriam spectat fidei tuæ communicatio. Siquidem in plerisque Græcorum codicibus scriptum cōperio, εἰς χριστὸν Ἰησοῦν. Quod si legamus ἐν Χριστῷ, vertendum erat, per Christum Iesum, vt intelligas agnitionē boni, siue bonum, esse in nobis beneficio Christi, nō nostro merito.

Gaudiū enim magnū habui, & consolationē) Gręce est χάριν ἔχομεν πολλὴν, ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, id est, Gratiam habemus multam, in dilectione tua. Interpres legit χαρὰν, eamque lectionem sequuti videntur Hieronymus & Ambrosius, cūque his Chrysostomus: & germanam ac veram arbitror, quod in huiusmodi vocum affinitatibus passim labi comperiamus notarios. Et tamen aliâs annotatum est à nobis, χάριν accipi pro χαρὰν apud Paulum. Theophylactus legit χάριν, sed interpretatur χαράν.

Requieuerunt.) ἀναπέπαυται. id est, Refocillata sunt.

Multam fiduciam.) παῤῥησίαν. De quo sæpius admonui.

Quod ad rem pertinet.) τὸ ἀνῆκον. id est, Decens siue conueniens. Sentit enim illius esse officij, quod tamē sic ab eo petit, quasi sit gratuitum aut prę̨ter officium.

Quū sis talis vt Paulus.) Gręce sic habet, μᾶλλον παρακαλῶ, τοιοῦτος ὢν, ὡς Παῦλος πρεσβύτης, id est, Magis autem hortor, quum talis sim, vt Paulus senex. Sentit enim se quum id quod æquum erat, suo iure potuisset imperare Philemoni, nempè Paulus et senex, postremo vinctus Iesu Christi, maluisse tamen vti precibus, memorem charitatis potius, quàm autoritatis. Ambrosius interpretatur Philemonē Paulo

fuisse

fuisse coæuum. Et legit, quum talis sis. Sed hîc palàm reclamat ratio Grammaticæ, nisi forte placet vt Paulus hic videatur admisisse solœcismum, aut ὢν nominãdi casus positus sit pro ὄντος, & subaudiatur pronomen σοῦ, quæ sermonis forma nonnunquã reperitur apud Græcos.

Illũ vt mea viscera.) αὐτὸν τοῦτ' ἔστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, id est, Ipsum, hoc est, mea viscera. Porrò quod in plerisque Latinis additur, Filium meum charissimũ, apud Græcos non additur.

Sine consilio.) χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης, id est, Sine tua sententia.

Hora, pro tempore. Ad horam.) πρὸς ὥραν. Recte monuit Hieronymus hic horam pro tẽpore positam, nisi quod hora breuiculum tempus magis indicat.

Vt in æternum.) ἵνα αἰώνιον, id est, Æternum, hoc est, ipsum iam non temporarium ministrum, sed perpetuo tecum victurum. Atque ita legit Ambrosius simulque Hieronymus. Et consentiebat cum Græca lectione vterque codex Constantiensis.

Sed pro seruo.) Græce est ὑπὲρ δοῦλον, id est, Supra seruum. Quidam legisse videntur ὑπὲρ δούλου. Quanquàm hic magis quadrabat ἀντὶ δούλου. Certè Hieronymus legit, Iam non sicuti seruum, sed plus seruo: quanquam Latinius erat, seruo potiorem. Et sic habebat exemplar vtrunque Constantiense.

Ego reddam.) ἀποτίσω, id est, Dependam siue resoluam. Est enim sermo fideiubentis pro Onesimo, & sese illius vice obstringentis. Diuus Hieronymus ex hoc loco ratiocinatur, Onesimum nõ sine furto profugisse à domino suo. Quod idẽ testatur Theodoretus in Græcorum scholiis. In iisdem reperio Philemonem Phrygẽ fuisse, apud hos autem ingens erat mancipiorum prouentus, vnde & prouerbiũ, Phrygem

Philemon Phryx.

gem

gem plagis emendari. Et tamen produnt hunc Onesimum postea Romæ martyrij lauream meruisse.

Ita frater.) Ita, hic affirmantis aduerbium est, ναί. Ambrosius addit sic: Ita frater, sic ego te fruar in Domino. Est autem vox obtestantis fratrē aut filium, quem optamus nobis esse voluptati, quasi nihil sit nobis illius fruitione dulcius. Per eā igitur adiurat Philemonē. Hieronymus ναί vult esse blandientis, quemadmodum apud Hebræos est, ana. Est autē allusio ad nomē serui, quem commendat. Nam Onesimus Græcè vtilis est. Ad quod allusit & superius, cū diceret. Qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autē & mihi & tibi vtilis: hoc est, nunc id est, quod dicitur ὀνήσιμος. Declarat autem hęc epistola, quamlibet breuis, Paulum hominē fuisse singulari quadā prę ditum humanitate, qui tanto studio seruum fugitiuū commendauerit, & ei cōmendauerit, obsecrās & obtestans, cui pro sua autoritate próque meritis in illum poterat imperare quod rogat. Deinde quid festiuius etiam dici poterat, vel ab ipso Tullio in huiusmodi argumento? nisi quod quidā nomine duntaxat Christiani, animo infensissimi Christo, nihil eruditum putāt, nihil elegans, nisi quod idem sit Ethnicum. Et vniuersum sermonis florem semel periisse existimant, si qd de Christo fuerit admixtum, quod illius sapiat doctrinam, quum ea vel prima sit eloquentiæ pars, sermonē rebus accommodare. Quo magis etiam admiror, vllos de hac epistola dubitasse, num Pauli esset, quū pro ratione modóque argumenti, nihil esse magis Paulinum possit.

Onesimus Græce vtilis.

Humanitas Pauli.

Donari me vobis.) χαρισθήσομαι ὑμῖν, id est, Donabor vobis. Et ita legit Ambrosius.

IN EPISTOLAM PAVLI AD HEBRÆOS ANNOtationes [redacted]

EX CAPITE PRIMO.

MVltiphariam multisq; modis.) πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως. vox prior à partibus dicta est, posterior à modo. Si quid interest, illa referri potest ad varias partes redemptionis humanæ, hęc ad varietatem figurarum & oraculorum. partes sunt natiuitas seruatoris, doctrina, miracula, crux, resurrectio, ascensio &c. Singulæ vero partes vt diuersis typis præfiguratæ sunt, ita diuersis prophetarum oraculis prædictæ.

Loquens.) λαλήσας, id est, Loquutus, pręteriti temporis. Olim loquutus in prophetis, proximis tēporibus loquutus est nobis in filio. Interpres illud fugisse videtur, ne bis diceret loquutus, quū Paulo vtrobiq; sit dictio consimilis λαλήσας & ἐλάλησεν, et in his sit etiam gratia schematis.

In prophetis, in filio.) Chrysostomus etiā annotat prępositionem in positam esse loco per.

Splendor gloriæ.) ἀπαύγασμα, id est, Refulgētia, siue relucentia, quod ex alio resplendet. Nam filius lumen est de lumine.

Et figura.) χαρακτὴρ, quam dicere possis, formam expressam ex alio, siue notam rei cuipiam impressā, velut in cera. Vox dicta à verbo χαράττω, quod est insculpo siue notam imprimo. Augustinus libro de incarnatione verbi, pro charactere subinde citat, figuram expressam. Hieronymus adducens hūc locum in commentariis Esaię legit pro character, forma.

ma. Nihil autem propius exprimit archetypũ quàm imago impressa sigillo. Et substantię, ὑποσάσεως non est οὐσία, quam essentiam vertit Quintilianus: ὑπόσασις à subsistendo dicta est, quæ Gręcis aliquando accipitur pro persona. Ex hoc verbo nata est magna digladiatio, quod Ariani exigerẽt treis hypostases, & verbum homousij non reciperent.

Portansq; omnia verbo virtutis suæ.) φέρων τε τὰ πάντα. Meo quidem iudicio, φέρων hoc loco non significat idem quod portans siue baiulãs, sed agẽs potius, siue mouẽs, ac moderãs. Nã φερόμενα dicunt grȩcis, quȩ impetu quodã aguntur: vñ & φορὰν impetum vocant. Et ἄγειν καὶ φέρειν dicitur, q suo arbitratu moderatur aliquem. Sentit enim Paulus, non solum mundum hunc conditum per filium, quẽadmodum modo dixerat, Per quẽ fecit & secula: verum conditum regi & administrari; idque non studio curáque & industria, sicut administrant homines, sed verbo, hoc est, nutu suæ potẽtiæ. Nam quod principi verbum est, quo iubet aliquid fieri, hoc illi est velle. In hanc sententiam interpretatur & Chrysostomus, annotans emphasim huius participii φέρων. Gubernat enim aliquis cum negotio. Fert, qui sine negotio mouet quolibet. Proinde nos vertimus, Agat moderetúrque. Thomas licet non senserit emphasim huius vocis, tamen haud multum aberrat à scopo.

Purgationem peccatorum faciẽs.) Græci addunt δι' ἑαυτοῦ, id est, Per se ipsum purgationem peccatorum faciens. Et faciens apud Græcos præteriti temporis est: vnde transferre poterat, purgatione peccatorum facta, ne sedendo videatur purgare. Prius enim purgauit morte sua, deinde consedit.

Sedet.) Sedit, prȩteriti temporis est apud Grȩcos, ἐκάθισεν, quasi dicas, consedit. Chrysostomi interpres vertit Sedere fecit. Et huic lectioni cōsentit enarratio quū Chrysostomi, tum Theophylacti, q̄s mirum nihil fuisse offensos participio γενόμενος, nisi fortè legerunt γενόμενον. Et sanè Grȩca vox est ambigua. Sed obstat participium, quod sequitur γενόμενος. Cæterū Chrysostomus tale nihil habet. Illud verum est καθίζειν Grȩcis & neutraliter & transitiue vsurpari.

Ad dextram &c.) Græca aliquanto secus habent, ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης. id est, In dextra throni maiestatis. Quanquam hic exemplaria Græcorum variant, nec throni mentio additur apud Chrysostomum, nec apud Theophylactū. Atq; hic vere maiestas est, non δόξα.

Tanto melior angelis factus.) Non est Græcè μείζων, sed κρείττων, quod sonat potiorē siue potentiorem. Neq; enim melior hic pertinet ad mores, sed ad præstantiam, dignitatem ac potentiam.

Differentius.) διαφορώτερον, id est, excellentius: quod διαφέρειν duo Græcis significat, differre & præeminere.

Hæreditauit.) κεκληρονόμηκεν, id est, Hæreditate accepit, siue sortitus est.

Ego ero illi in patrem.) quanq̄ aliâs quadrabat, Loco patris & loco filij, tamē hic malui: Ego ero illi pater, ille mihi filius, ne quis imaginet adoptionē.

Et cum iterum.) ὅταν δὲ πάλιν, id est, Quū autem iterum.

Et ad angelos quidem suos.) Suos, superest. Nec additur in emendatioribus Latinis.

Flam-

Flammā ignis.) πυρὸς φλόγα, id eſt, Ignis flammam, hoc eſt igneam flammam.

Thronus tuus Deus.) ὁ θρόνος σου ὁ Θεός. Incertum eſt, an hic ſit ſenſus, ô Deus ſedes tua eſt in ſeculū ſeculi: an hic, Ipſe Deus eſt tibi thronus in ſeculum ſeculi. Nam ſermo Græcus anceps eſt. Sed priorem ſequuntur interpretes.

Ipſi peribunt, tu autem permanebis.) Græcis verba ſunt præſentis temporis, pereunt & permanes ἀπολοῦνται, διαμένεις. Quanquam pereunt ambiguum eſt, & in διαμένεις ſolus accentus facit futurum tempus διαμενεῖς.

Mutabis eos.) ἑλίξεις αὐτούς, id eſt, Volues, ſiue vertes eos. Atq; id verbi magis quadrat, in cœlos, aut etiam in veſtem. Interpres legiſſe videtur, ἀλλάξεις. Et apud Hebræos eſt תחליפם tranſitiuum ſecundum, à verbo, חלף quod eſt, mutauit, quē admodum mutatur amictus. Vnde & mutatoria dicuntur, annotante Capnione noſtro. Græci conſtanter legunt ἑλίξεις, non ἀλλάξεις, Atq; ita interpretatur Chryſoſtomus & Theophylactus. Proinde qd legendum ſit, eruditis expendendum relinquo.

In miniſterium miſſi.) Miſſi apud Græcos pręſentis temporis, ἀποστελλόμενα, id eſt, Qui mittūtur. Mittuntur enim & hodie, Et capient, non capiūt hoc eſt, futuro tempore non præſenti.

EX CAPITE SECVNDO.

PErefluamus.) Valla mauult prępterfluamus, παραῤῥυῶμεν. Chryſoſtomus interpretatur pereamus, ſumptūq; putat ex prouerbiis Salomonis: Fili mi ne effluas, υἱὲ μὴ παραῤῥυῇς. Prorſus enim & irreparabiliter perit, quod dilabitur. Hac forma dixit mulier ſecundo Reg. cap. 14. omnes morimur, & quaſi aqua dilabimur.

Quę quū initium accepisset enarrandi.) Enarrari legitur in vetustis exemplaribus, nominatim in Paulino. Græcè est, λαλεῖσθαι, hoc est, quę primum dicta fuit à Domino.

De quo loquimur.) Quo, refert orbem terræ, non deum. Id quod ex Græcis palàm est.

Quis dicens.) τις, id est, Quidam.

Minuisti eum paulominus ab angelis.) Admonet hoc loco Iacôbus Faber Stapulensis, apud Hebræos haberi, minuisti eum paulominus à Deo. Atque ita prorsus indicauit Diuus Hieronymus, aut si quis alius fuit Psalmo octauo, pro angelis qui illis vocātur מלאכים Malachim haberi אלהים Eloim. Thomas. Thomas refert hunc locum ad humanam naturam Christi, qui minor angelis factus sit nō iuxta animam, sed iuxta corpus assumptum, per quod mortalis & doloribus obnoxius erat, quum angeli nullis malis attingi possint. Cuius equidem sententiam non reiicio, nisi quod prudēter accipiendum est, quod dixit Christū secundum animam humanam non fuisse inferiorem angelis. Nam si nullus doloris sensus ad vllam animæ partem pertinebat, non potuit esse acerbissimus in Christo dolor, quem ipse tamen Thomas vult proximum fuisse cruciatibus damnatorum apud inferos. Et si hoc nomine minor est aliis, quod corpus haberet obnoxiū doloribus, multò magis dicetur minor quod animam haberet obnoxiam tædio mœrorique. At Faber hoc loco dissentiens à Thoma, multis argumentis contendit, A Deo legendum esse, non ab angelis. Verum siue legas A Deo, siue ab angelis, videtur idē manere scrupus. Etenim si de assumpto intelligas homine, quemadmodum necesse est, nō paululum fuit imminutus à deo, imò infra abiectissimos etiam homines, quemadmodum ipse de se testatur in Psalmis, Ego autem sum vermis, & non homo, opprobrium hominum & abiectio plebis. Nulla enim propor

proportio naturæ humanę ad diuinitatem. Ne ab angelis quidem paululum fuit diminutus, qui vsq; ad famem ac sitim, vsq; ad flagra, ad crucem, vsq; ad mortē denicq; descēderit. Proinde mihi videtur illud, paulominus, quod Græce est βραχύτι, non ad dignitatis imminutę modum esse referendum, sed ad temporis modum quo versatus est Christus in terris, quasi dicas, Ad breue tempus diminutus est ab angelis: quēadmodū interpretatur Chrysostomus & Theophylactus. Necq; vero refellit huius partis sensum, id quod sequitur, Gloria & honore coronasti eum, omnia subiecisti sub pedibus eius, oues & boues &c. Siquidem prius illud pertinet ad Iesu vitam actam in terris et passionem, hoc posterius ad glorificationem, ad quam vt homo subuectus est. Necq; vero prorsus hoc fefellit Aquinatem, qui indicat paulominus, bifariam accipi posse, vel vt pertineat ad quantitatem, sic enim loquitur, vel vt pertineat ad durationem. Cæterum apud Hebræos hæc vox אֱלֹהִים eloim πολύσημον habetur, quippe quę vtrouis numero, singulari aut plurali, deum, aut deos declaret, nonnunquam angelos, aut homines etiam admiratione dignos. Interdum principes aut iudices, vt illic: Principi populi tui non maledices. Et Exodi capite vigesimoprimo, Offerat eum dominus diis, & applicabitur ad ostium. Quo loco Hebræi diis interpretantur Iudicibus. Et Chaldaica interpretatio sic extulit, Adducat eum magister suus ad iudicem: quemadmodum annotauit & Capnion noster in rudimentis Hebraicis. Capnion

Eum vero qui modico q̄ ab angelis.) τὸν δὲ βραχύτι παρ᾽ ἀγγέλους ἠλαττωμένον, id est, Eum vero qui paulum quiddam pręangelis diminutus est. Si quis verbū verbo reddat: si quis sensum malit, Eum vero qui paulisper præ angelis diminutus est.

Gratia dei.) Hic ablatiui casus est χάριτι θεοῦ,

id est, Per gratiam dei, hoc est, beneficio diuino.

Pro omnibus.) ὑπὲρ παντὸς, id est, Pro vniuerso, siue pro omni aut quouis.

Decebat enim eum.) Hoc ad patrem est referendum, non ad filium. Laborat enim in hoc Theophylactus, ne præpositio per, diminuere videatur autoritatem. Nam & per eum fieri dicuntur oĩa, à quo fiunt omnia. Proinde non solum de filio dicitur, quod per illum condita sunt omnia, verum etiam de patre. Vnde consummare legendum est actiue, nõ passiue τελειῶσαι. Certe in exemplari quod nobis exhibuit bibliotheca Paulina apud Londinum, scriptum visitur consummare, licet deprauator aliquis, e, transpunxerit calamo. Suffragabatur codex Constantiẽsis vetustior. Sensus enim hic est. Decebat enim eum, nempe patrem, qui non vnum filium Iesum, sed cum illo multos adducere vellet in gloriã, vt eũ qui esset princeps, ac dux salutis cæterorum, legitimũ & perfectum redderet variis afflictionibus. Ad eũ modum & legit & interpretatur Chrysostomus. Proinde librariorum errore in nonnullis codicibus, Consummari scriptum habetur verbum passiuum.

Autorem salutis.) ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας, hoc est, Ducem ac principem. Nam autoritas magis est penes patrem, iuxta diuum Hilarium, etiamsi Christus etiam autor est.

Laudabo te.) ὑμνήσω σε. Hymnis celebrabo.

Fidens in eũ.) In eodem, πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ.

Et pueri mei.) Mei, superest, τὰ παιδία ἅ μοι, id est, pueri quos mihi.

Nunquã enim angelos apprehendit.) οὐ γὰρ δήπου .i. Non enim videlicet. Quanquã δὴ expletiua coniunctio, vehemẽtiq; nonnihil addit. Et που nonnunquàm vertitur Alicubi, vt sit sensus, Nusquã in diuinis literis legi, quod deus assumpserit angelicã natu-

naturam. Quod si probatur, vertendum erat, Non enim vsquam sanè angelos apprehendit. Ad eũ sensum facit & verbum præsentis temporis. Chrysostomus admonet metaphoram sumptam ab iis, qui cursu insequentes, fugientem occupant ac retrahunt. Angelos lapsos Christus non redemit, nec assumpsit illorum naturam.

Angelos apprehendit.) Apprehendit, præsentis temporis, ἐπιλαμβάνεται, id est, Assumit & induit, quemadmodum & mox semen Abrahæ apprehendit. Quanquàm aliás vtatur hoc verbo Paulus pro assequi.

Et fidelis pontifex.) ἀρχιερεὺς .i. Summus sacerdos: tametsi sæpius ita vertit.

Ad Deum.) τὰ πρὸς τὸν θεόν, id est, In his quæ ad deum pertinent, aut quæ apud deum aguntur.

In eo enim.) ἐν ᾧ γὰρ, id est, Nam in eo quod, hoc est, Ideo quod.

Et tentatus.) Et, copula redundat, nec legitur in vetustis Latinorũ exẽplaribus. Sunt autẽ meo quidem iudicio coniungenda hæc duo, πέπονθεν, πειρασθείς, id est, Quod accidit illi tentari, vt participium positum sit loco verbi infinitiui.

Et eis qui tentantur.) Redundat hic quoq; copula, Et. In vetustiore codice Constantiensi quispiam adiecerat in spatio.

EX CAPITE III.

Pontificem confessionis vestræ.) Nostræ, legunt Græci, ἡμῶν: atq; ita Chrysostomus, suffragante vetustissimo simul & fidelissimo codice Paulino. Consentiebat vterq; Constantiensis. Ac rursus est ἀρχιερέα, Cæterum apostolum vertere poterat, Legatũ. Mihi rectius videtur quadrare Professio, q̃ cõfessio, quando Græca vox est ambigua.

In oi domo.) ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ.i.In tota domo.

Amplioris enim gloriæ.) Interpres sequutus Græcum sermonem, genitiuum vertit pro ablatiuo. Dicendum erat, Ampliori gloria dignus.

Habet domus.) Rursum hic genitiuum pro ablatiuo transtulit: nam dicendum erat, Ampliorem domo, vel ampliorem q̃ domus. Thomas, & hoc recentiores, accipiunt honorem domus, gloriam in domo, aut de domo, secus interpretantibus Chrysostomo & Theophylacto, qui populum dei, domus appellatione designatũ volunt. Moyses administrauit populum, Christus condidit. Nos quo magis perspicuus foret sensus, expressimus ad hunc modum. Tanto nanq; maiore gloria q̃ Moyses, hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem, qui construxit domum, quàm ipsa domus.

Quæ domus.) οὗ οἶκος, id est, Cuius domus, vt cuius, referatur vel ad deum, vel ad Christum.

Fiduciam.) παῤῥησίαν, quasi dicas, Audaciam.

Et gloriam.) καύχημα, Plus aliquid adiecit, si non solum fidamus, verumetiam gloriemur, ac veluti iactemus sortem nostram.

Probauerunt.) Græci addunt me.

Quadraginta annis.) Hoc Græci distinctione referunt ad superiora. Viderunt opera mea per quadraginta annos. At eam lectionẽ palàm refellit quod sequitur, Quibus autẽ infensus fuit quadraginta annis

προσώχθισα. Offensus fui generationi.) προσώχθισα. Laurentius magis probat infensus q̃ offensus, ob id, ni fallor, quod offensus dure cohæret cum datiuo, generationi isti. Etiamsi apud Suetoniũ legimus, offensior pontificibus pro subiratus. Porrò Græcis προσοχθεῖν, est tædium molestiãq; capere ex re quapiam. Deniq; Hebræis est אָקוּט quod tædij molestiæq; significationem sonat. Vnde diuus Hieronymus

mus transtulit, Quadraginta annis displicuit mihi generatio illa, hoc est, Pertuli eam semper rebellantem, idq; non sine tædio meo. Nam deus in literis diuinis sæpenumero hominũ more loquitur. Græca dictio composita videtur ab ὄχθη ripa, siue locus asper, in quem impingunt naues.

Generationi huic.) ἐκείνῃ est Græce, id est, Illi: & illa, vertit Hieronymus, vt modo indicatum est.

Et dixi semper.) Græci distinguunt, vt semper, aduerbium, referatur ad verbum, errant, nec additur pronomen ἡ.

Quibus iuraui.) ὡς ὤμοσα, id est, Sicut iuraui. Interpres legisse videtur, οἷς. Porrò illud, Si introibunt, est abiurantis, vt perinde valeat, quasi dicas Iuraui eos non ingressuros in requiem meam. Aliquoties addimus, emoriar, si fecero: Dispeream, ni optimum erat. Si.abiurantis

Ne forte.) μήποτε, id est, Ne quando.

Discedendi à deo viuo.) ἐν τῷ ἀποστῆναι .i. In deficiendo, siue desciscendo.

Hodie cognominatur.) τὸ σήμερον καλεῖται, id est, Vocatur, Totum enim hoc tempus vsq; ad vitæ finem vocatur hodie.

Vt non obduretur.) ἵνα μὴ, id est, Vt ne.

Hodie si vocem eius.) In repetitione huius sermonis nonnulli Græcorum codices habebant, μου, id est, Vocem meam. Alii rursus αὐτοῦ, id est, Eius. Indicat Chrysostomus hic hyperbaton esse, in hoc quod dicitur vocem eius &c. Totum enim sermonem qui in medio est, pendere vsq; ad initiũ proximi capitis, Timeamus ergo. Porrò ergo addidit, ad corrigendũ hyperbatũ longiusculũ. Itẽ hyperbaton videri potest in eo quod præcessit: Sicut dicit spũs sanctus. Hodie &c. vsq; ad verbũ, videte fratres. Siquidẽ in medio nullũ est verbũ, quod absoluat orationẽ. Hypbatõ

Inilla

In illa exacerbatione.) Illa, redundat, nisi quod additum est, explanandæ rei gratia.

Quidam enim audientes.) ἀκούσαντες, præteriti temporis est, id est, Quum audissent.

Quorum cadauera.) ὧν τὰ κῶλα, id est, Quorum mēbra. Interpres legisse videtur πτώματα, nisi maluit exprimere sensum, Nam membra dicuntur & viuorum.

Non introire.) μὴ εἰσελεύσεσθαι, id est, Non introituros.

Quia potuerunt introire.) Hoc loco verba quæ adduntur, In requiem ipsius, non inuenio in Græcis exemplaribus, ne in antiquis quidem Latinis. Verum è superioribus apparet adiecta.

EX CAPITE QVARTO.

NE forte.) μήποτε, id est, Ne quando.

Aliquis ex nobis deesse.) ὑστερηκέναι, id est, Non assequutus fuisse.

Et nobis.) Et, redundat.

Nunciatum est.) εὐηγγελισμένοι, id est, vt ad verbum reddam, Euangelizati sumus, hoc est, Nobis prædicatum est Euangelium. Sic alibi pauperes Euangelizantur.

Non admixtus.) μὴ συγκεκραμένος, id est, Nō contemperatus, hoc est, Non apte coniunctus, velut anima copulatur corpori temperatura, quod fides veluti vita sit auditui.

Ex his quæ audierūt.) τοῖς ἀκούσασιν, id est, iis qui audierunt. Porrò datiuus hic pertinet ad participium, admixtus. Hunc locum perturbatiorem reperio in Græcorum commētariis. Apud Theophylactum Græcum mendosus habebatur, apud versum etiā mutilus: proinde Theophylacti Græca subscribam vt habent, μὴ συγκεκραμένους τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασι,

τοῦτ' ἐστί, μὴ ἑνωθέντας μὴ συμφρονήσαντας περὶ τῆς πίστεως τοῖς ἀκούσασιν, ἀλλ' ἀποῤῥαγέντας αὐτῶν. θαυμασίως δὲ οὐκ εἶπε, μὴ συμφωνήσαντας, ἀλλὰ μὴ συγκεκραμένους, ἵνα τὴν ἄκραν ἕνωσιν δηλώσῃ. ἀκούσαντας δὲ ἐνταῦθα λέγει τοὺς πιστεύσαντας, οὗτοι γὰρ τῷ ὄντι ἀκούσαντες ἂν λέγοιντο. ὁ δὲ ἐν ἁγίοις Ἰωάννης, μὴ συγκεκραμένους νοήσει τοὺς περὶ Χαλὲβ καὶ Ἰησοῦν, οὗτοι γὰρ ἀστασίαστοι ἔμειναν, οὐ γὰρ συνανεκράθησαν φησίν, οὐ δὲ συνέστησαν ἢ συνεφθάρησαν τοῖς ἄλλοις στασιάζουσι καὶ μίαν πᾶσι γνώμην ἔχουσι. τίσι δὲ τούτοις, τοῖς ἀκούσασι καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσι. τοῦτο δὲ κατὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ καὶ βαθεῖαν σοφίαν ὁ ἅγιος οὗτος εἰπών. ἐμοὶ γοῦν ἀναξίῳ οὐκ ἔδωκε νοῆσαι πῶς αὐτὸ εἶπεν, id est, Non admixtos fidei, iis qui audierant, hoc est, non vnitos, non concordes de fide cũ iis qui audierant, sed ab illis diuulsos. Mire vero non dixit, non consentientes, sed non cõmixtos, quo summam vnitatem declararet. Qui audierãt hic dicit pro eo, quod est, qui crediderant, Nam hi cuipiam audisse dici possunt. Cæterum diuus Ioannes, non admixtos intelligit Chaleb & Iesum. Nã hi permanserunt alieni à seditione, neq; simul cum cæteris seditionem mouentibus, eundemq; cum omnibus animum habentibus, inquit, commixti sunt, neq; simul insurrexerunt, neque simul consumpti sunt. Quibus autem illis? Nimirum iis, qui audierunt nec vllam receperunt vtilitatem. Hoc vero iuxta magnam suam ac profundam sapientiã loquutus est sanctus ille: mihi vero indigno non dedit intellectum, quomodo hoc dixerit. Hæc Theophylactus. Ex his colligo vel apud Græcos fuisse duplicem lectionem, vel apud nos lectionem esse deprauatam. Etenim si Græci recte legũt συγκεκραμένους, nobis admixtis legendum est non admixtus, Et sane in vetustiore codice Constãtiensi habebatur

Chrysostomus

bebatur admixtis, citra vllum rasuræ aut inductionis vestigium. Nec dubito quin eadē lectio in pluribus exemplaribus inueniri queat, si quis vetustas excutiat bibliothecas. Quinimo dum hæc scribo, consulo æditionem Hispanicam, & admixtis comperio, non admixtus, & Græce συγκεκραμένους non συγκεκραμένος. Vnde apparet & apud Græcos fuisse duplicem lectionem. Nam & in Theophylacto scriptum erat συγκεκραμένως, pro ω, quod aliquis correxerat, annotata diphthongo ου: & æditio Aldina habebat συγκεκραμένος, consentiēs cum exemplaribus quæ nos sequuti sumus. Sed in vtraque lectione scrupuli nōnihil est. Etenim si legas συγκεκραμένους, non consistit interpretatio Chrysostomi locum accōmodantis ad Chaleb & Iesum Naue, Nam his planē sermo profuit, qui ideo se non admiscuerunt seditioni, quia credebant sermoni diuino. Si legas, συγκεκραμένος, dure cohærent duo datiui τῇ πίστει & τοῖς ἀκούσασι. Deinde quomodo dicitur sermo non auditus iis qui audierunt? Verum hic postremus scrupulus facile discutitur ex Græcis verbis, in quibus auditus nomen est ἀκοῆς non participium, perinde sonans quasi dicas sermo rumoris siue promissionis. Quidam enim hoc interpretantur de exploratoribus nunciantibus quæ vidissent. Iam si legas συγκεκραμένους, sensus erit non profuisse incredulis audisse eundem sermonem de terra repromissa, quem alij audierant, eō quod per fidem non essent admixti iis qui audierant, hoc est auscultarant, vt ἀκοὴν accipias simplicem auditum, mox eandem vocem accipias pro credulitate, quasi dicas, audierant & non audierant. Et ad hanc sententiā non est legendum fidei sed fide: vt sit Græcus datiuus declarans modum, similis instrumentali. Quomodo dicis eos

tis eos non fuisse admixtos cæteris? Quia non crediderunt quemadmodum & illi. Hoc pacto non offendunt duo datiui, quorum alter est modi, alter respondet præpositioni σὺν. Si legas συγκεκραμένος, intelliges sermonem nō fuisse commixtum fidei, in his qui audierant. Quemadmodū enim vinum non prodest homini, nisi misceatur corpori, ita non prodest auditus sermo, nisi fides eum transferat in animi viscera. Atque ad hanc sententiam datiuus fidei respondet præpositioni σὺν, & iis qui audierūt, datiuus est acquisitionis, vt subaudire possis in, in his qui audierunt, & audierunt nihil aliud valebit q̄ auribus hauserunt. Mihi simplicior lectio videtur συγκεκραμένος, ex prępositio superest, & q legēdū nō quæ.

Qui credimus.) οἱ πιστεύσαντες, id est, Qui credidimus.

Et quidē operibus.) καίτοι, id est, Quanquā: vt intelligas iurasse, illos non introituros in requiem, quum iam parata esset requies, nempe perfectis mundi operibus, quibus absolutis, requieuit deus die septimo: tametsi tolerari potest & altera lectio.

Quibus prioribus.) Prius est, Græce πρότερον

Terminat diem.) ὁρίζει.i. Designat, siue definit, aut præstituit. Nec additur quendam apud Græcos: quanquam exemplaria variant hoc loco.

De alia loquerentur post hac die.) περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας, id est, De alia loquutus fuisset, post hæc, die. Nisi accipias posthac, aduerbialiter. Sentit enim alium quendā sabbati diem, qui illum primum sequeretur.

In ipsum quis.) Melius erat, in idem exemplum, αὐτῷ ὑποδείγματι. Ac mihi quidē Græcorum verborum sentētia videtur hæc esse, Ne quis cadat vt illi ceciderunt in deserto, eodē exemplo incredulita-

dulitatis & inobedientiæ: & ficut illi ceciderūt ob incredulitatem, vt dicit Pfalmographus, ita ifti perirent fimiliter, fimiliter peccantes. In hunc fenfum confentiunt Græcanica fcholia. Græca fic habent, ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας.

ἐνεργὴς ἐναργὴς Et efficax.) ἐνεργής. Hieronymus alicubi vertit, Euidens, nominatim commentans in Efaiæ caput 66. quod, vt opinor, legerit ἐναργής. At hoc fane loco magis quadrabat Efficax.

Et penetrabilior.) τομώτερος, id eft, Acutior fiue incidentior, fi fic liceat Latinè loqui, à verbo τέμνω, feco, fiue incido.

Gladio ancipiti.) δίστομον, id eft, Vtrinq; incidentem; fiue vtrinq; acutū: quod Hieronymus compluribus locis vertit, Bicipiti. Græci aciem gladij vo-

Os gladij cant στόμα os, quod hac parte mordeat.

Ac medullarum.) καὶ μυελῶν. Quanquā nonnulli Græci codices habent, μελῶν, id eft, Membrorum. Theophylactus legit, μυελῶν, vna cum Chryfoftomo.

Et difcretor.) κριτικός, id eft, Iudex, fiue qui iudicare poffit: vnde & Latinis critici dicūtur. Græci κρίνειν hic exponunt ἐτάζειν, id eft, examinare, etiam fi belle vertit interpres.

Vlla creatura inuifibilis.) οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανής, id eft, Non eft creatura, non manifefta, fiue occulta.

Et aperta.) καὶ τετραχηλισμένα. Quod perinde fonat, quafi dicas, ceruicata. Græci putāt metaphoram fumptā ab ouibus, quibus pellis à ceruice detrahitur quum excoriantur, fiue ab iis qui ceruicem inflectunt quum fe fubmittunt, & agnofcunt fe effe inferiores. Sic & Iuuenalis,

Aulam refupinat amici, de fcrutante omnia.

Spe-

Spei nostrę confessionem.) Spei nostrę, apud Græcos nõ inuenio: nec asscribitur in exemplari Paulino, nec in Donatianico, nec apud Chrysostomum. Mihi videtur articulus additus explicare, quam professionem sentiat, videlicet eam, cuius paulò ante dixit Iesum apostolum nostrę confessionis. In Constantiensi vetustiore scriptũ erat, teneamus confessionem eius. Consentiebat alter recentior.

Qui non possit compati.) συμπαθῆσαι. Compatiendi verbum optarim equidem Latinis tam esse receptum, quàm Græcis est συμπαθεῖν, idemq; pollere. Proinde nos coacti, periphrasi rem sumus eloquuti. Est enim συμπαθεῖν, affici, moueriq; sensu alieni mali.

Tentatum autem.) Melius erat, Sed tentatũ. Eadẽ vis vtriusq; coniunctionis, sed non semper vbiuis quadrant omnes apud nos.

Pro similitudine.) καθ' ὁμοιότητα, id est, Iuxta similitudinem. Quod non ita accipiendum est, quasi Christus aut non fuerit vere homo, aut non fuerit vere passus, sed quod ipse immunis à peccato, carnis naturæ peccatricis mala assumpsisset, & perinde pœnas dederit, quasi ipse peccasset.

Ad thronum gratię eius.) Eius, redundat, nec est in vetustis exemplaribus, τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος. Nã gratiã opponit seueritati legis Mosaicę.

In auxilio opportuno.) εἰς εὔκαιρον βοήθειαν, id est, In opportunum auxilium.

EX CAPITE QVINTO.

EX hominibus assumptus, pro hominibus constituitur.] Aut addenda erat coniunctio &, aut nomen relatiuum qui: quod ego posterius malim, etiamsi participio Græco non addidit articulum ὁ. Non enim hæc dicuntur de Christo pon-

tifice nostro, sed adhibentur similitudinis conferendę gratia, tametsi in quibusdam Latinis exemplaribus manet recta scriptura.

Qui condolere possit.) μετριοπαθεῖν: quod sonat, quasi dicas, Moderate ferre, hoc est, non grauiter

μετριοπαθεῖν succēsere. Quanquam Græcanica scholia μετριοπαθεῖν exponunt pro συμπαθεῖν, id est, Compati, voce ipsa nihil tale præ se ferēte. Theophylactus pro vnica voce multas reddit συμμετρεῖν, συμπαθεῖν, συγκαταβαίνειν, συγγινώσκειν, id est, Congruere, condolescere, accommodare se, ignoscere. Vox autē Græca dicta est, à moderandis affectibus. Non enim facile remittit, qui læsus impotēter irascitur. Chrysostomus annotauit hoc sermone denotari præcellentiā Christi à reliquis sacerdotibus, ob id, ni fallor, quod hic solus liber ab omni peccato, tamen alienis peccatis indoluerit.

Tanquam Aaron.) καθάπερ καὶ Ἀαρών, id est, Quemadmodum & Aaron, addita coniunctione.

Semetipsum clarificauit.) ἐδόξασε, id est, Glorificauit.

Pro sua reuerentia.) ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, id est, A reuerentia. Sua additum est explicandi gratia, quanquam magis quadrabat Sui. Atque ita scriptū fuisse in codice Paulino, testatur etiamnum rasuræ vestigium. Illud item admonendum, εὐλάβειαν, non modo significare reuerentiā, verumetiam pietatem. Quod sanè verbi non male quadrabat hoc loco, quū loquatur de patre & filio.

Et quidem quum esset filius.) καίπερ ὢν υἱός. Interpres separauit hæc, quorum ordo inter se cohæret, propter Græca participia. Sensus autem ad hunc habet modū. Qui in diebus carnis suę, cum precationes & supplicationes apud eum, qui ipsum poterat seruare à morte, cum clamore valido & lachrymis obtu

obtulerit,& exauditus sit pro reuerẽtia,tametsi filius esset,didicit ex his quę passus est obedientiã. Per participia reddi poterat ad hunc modum, Qui in diebus carnis suę,precationibus & supplicationibus ei,qui se seruare poterat á morte,cum clamore valido & lachrymis oblatis, & exauditus pro reuerentia,quanuis esset filius,tamen ex his quæ passus est,didicit obedientiam.

Quum esset filius dei.) Dei,non est in Græcis, nec apud Chrysostomũ interpretẽ,nec apud Theophylactum. Quum filius esset non seruus,tamen afflictus est,tanquam noxius seruus.

A deo pontifex.) ἀρχιερεύς, id est, Summus sacerdos.

Grandis sermo.) πολὺς ὁ λόγος, id est, Multus,siue copiosus.

Et interpretabilis ad dicendum. Suspicor interpretẽ vertisse, Ininterpretabilis,sicut superius, Ininuestigabiles. Nam Gręce est δυσερμήνευτος λέγειν, id est, Difficilis interpretatu & explicatu. δυσερμήνευτος

Imbecilles facti estis ad audiendum.) νωθροὶ ταῖς ἀκοαῖς,id est,Segnes auribus,vt ipse pauló post vertit.

Expers est sermonis.) ἄπειρος,id est,Inexpertus siue rudis. Non enim omnino caret eloquiis, sed in iis nondum adoleuit. Expers autem respondebat ad particeps,& hoc fefellit interpretem,aut certe scribam.

Sermonum dei.) λογίων,id est,Eloquiorum, autore Valla.

Paruulus enim est.) νήπιος,Potius infans,quũ loquatur de lacte. præsertim quum Græca vox non proprie significet paruulum,sed puerũ,aut parum sapientem,præsertim ætate.

Pro cõsuetudine.) διὰ τὴν ἕξιν,id est,Propter

habitum:quanquam interpres nō male rem explicuisset, si dixisset Pro assuetudine, siue assuefactione. Nam habitus in hunc sensum vox est philosophis peculiaris. At sensus est, αἰσθητήρια: quod magis sonat organa sentiendi, ne quis putet esse νοῦν, quod ita subinde verterit.

EX CAPITE SEXTO.

Quapropter intermittētes.) ἀφέντες, id est, Omittentes, seu potius omisso sermone.

Inchoationis.) Melius vertisset, Primordij, siue principij, quemadmodū paulò ante vertit, Exordij, ἀρχῆς. Sentit autem ea verba, quibus rudes adhuc in Christo initiātur, & instituuntur, nempe catechumeni.

Fidei ad deum.) ἐπὶ θεόν, id est, In deum.

Baptismatum doctrinæ,) Quidam hoc coniunctim legunt, vt sit sensus, Doctrinę, quæ est de baptizando. At Gręcanica scholia sic interpretantur, vt separatim sit legendum, Omittētes sermonem illum, quibus primum instituuntur rudes in Christo, nempe eum qui est de pœnitentia: hoc est, primum admonentur, vt relinquant vitam pristinam, renascituri in Christo: deinde de fide in Christum condiscunt, quid sit credendū: deinde his traditis succedit baptisma, cuius mysteria tum demum aperiuntur. Post hæc docentur de sacramentis fidei nostræ, & parantur ad accipiendum spiritum sanctum. Quanquā si mauis coniunctim legere, nihil vetat, quo minus intelligas de instituto et doctrina prima, quę baptizandis, hoc est, catechumenis solet tradi. Quod si placet, singula quoque quę sequuntur, possunt ad doctrinam referri, quę est de impositione manuū, de resurrectione mortuorum, de iudicio æterno. Atq; hunc sensum mihi sequi videtur Chrysostomus, vt totum hoc quod recēsuit de pœnitentia, de fide, de baptismatibus, de manuum impo

impositione, de resurrectione mortuorum, de iudicio æterno, fundamentū sit doctrinę Christianæ, sine qua nemo sit Christianus. Cæterum in his adolescere, & à virtute in virtutem progredi perfectionis est.

Gustauerunt etiam.) Gustaueruntq́ est Græce, γευσαμένους τε. Ne putemus hic nouum esse caput.

Gustauerunt nihilominus.) Rursum vim coniunctionis circumloquutus est: nam Græce est. Et gustauerunt.

Virtutesq́ venturi seculi.) δυνάμεις, vt intelligas hic esse infirmitatem, illic apparere potentiā, quæ iam nunc incipit, in piis, ceu pignus immortalitatis futuræ. Hoc admonere visum, ne quis interpretetur de virtutibus, quæ vitiis opponuntur.

Rursum renouari.) ἀνακαινίζειν, id est, Renouare, verbo actiuo, vt subaudias se. Hic quoque locus in caussa fuit, quo minus hæc epistola Pauli putaretur nonnullis, quod id videatur asserere, quod à nonnullis hæreticis defensum est, si quis à baptismo relapsus esset in peccatum letale, hoc est, in homicidium, aut adulterium, aut simile, non posse pœnitentia restitui. Verum hanc difficultatem, duobus explicant modis. Primum vt accipiamus impossibile, dictū, quod admodum difficile voluit intelligi. Est autem tempestiua huiusmodi exaggeratio in deterrendo. Nam suffrigidum mihi videtur sic elabi, vt dicamus impossibile esse, quoad nostras vires. Deinde vt pœnitentiam cum baptismo cōiungamus. Siquidē, per baptismum peccatis pristinis morimur. Porrò baptismum non iterari, iam olim receptum est patrum autoritate. Ad hanc sententiam faciunt quæ sequuntur. Rursum sibi crucifigētes filium dei, quod aliàs Paulus baptismum appellet vnà cum Christo crucifigi, cōmoriq́ & consepeliri. Proinde vt ille non nisi semel mortuus est, ita non conuenit iterari baptismum. Eodem pertinet re-

nouandi verbum. Nam pœnitentia,qua nos vtimur, nõ tam renouamur,quàm sarcimur. Solus baptismus renouat. Ad hunc fermè modum Chrysostomus. Apparet autem tum fuisse,qui Iudaico animo satis esse putabant ceremonias sacramentorum,atque hac fiducia licentius peccabant,quod arbitrarentur subinde licere ad ea remedia recurrere. Hunc igitur errorem diligenter eximit hoc loco Paulus.

Ad pœnitentiam.) εἰς μετάνοιαν. Admonet Chrysostomus,præpositionem εἰς,vsurpatam vice ἐν,& ἐν positum loco διά, more Hebræorũ.

Rursum crucifigentes.) ἀνασαυροῦντας:quod Hieronymus quodã in loco vertit Recrucifigentes, Græcam exprimens vocem.

παραδειγματίζειν Et ostentui habentes.) παραδειγματίζοντας: quod vertit in Matthæo Traducere. Verti poterat Infamantes,siue ludibrio exponentes. Reddunt enim quodammodo Christum infamem,& ludibrium faciunt,qui quum semel sit mortuus,semper victurus, sua vita efficiunt,vt illi sit sæpius moriendum,videlicet iterantes id,propter quod ille mortem suscepit.

A quibus colitur.) δι' οὓς καὶ γεωργεῖται,id est, Per quos & colitur:vt intelligamus fructum reddendum,non quibuslibet,sed iis,quorum opera culta est terra. Id enim efficit addita coniunctio,quam interpres omisit.

Viciniora saluti.) ἐχόμενα σωτηρίας,id est,Propinqua saluti, siue adhærentia saluti. Certe Augustinus libro contra Cresconium tertio,cap.lxxiiij. citat meliora & hęrẽtia saluti. Verum interpres,quoniam pręcesserat comparatiuum,subiunxit item comparatiuum.

Et dilectionis) Græce est,τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης.i.Laboris dilectionis,nempe laboris, quem ob cha-

ob charitatem in iuuandis proximis adierunt.

Ostentare.) ἐνδείκνυσθαι, id est, Ostendere, siue monstrare, exhibere, præstare. Nam ostentare semper in malum sonat.

Ad expletionem spei.) πρὸς τὴν πληροφορίαν: Quasi dicas certificationem. Certissimæ enim spei fiducia nascitur ex piis operibus, potius quàm ex syllogismis, & qui frigide sperat, languet in piis operibus. Nam πληροφορία dicitur, quum certissimis argumentis rei cuiuspiam fit fides. πληροφορία.

Vsque in finem.) ἄχρι τέλους. Id quod non solum accipi potest, de perseuerantia vsque ad finem vitę sed multò magis de perfectiõe spei, quę crescit & adolescit in nobis, simul augescente pietate, donec occurramus in virum perfectum. Nam hinc cœpit hęc disputatio Pauli, vt grandescerent in Christo.

Vt nõ segnes.) ἵνα μὴ νωθροί. i. Ne languidi aut segnes. Id quod paulò superius vertit, debiles.

Et patientia.) μακροθυμίας. i. Longanimitate, si quis ad verbũ exprimat. Expressius autẽ dixit Apostolus quàm interpres, qui per fidem & patientiam.

Hæreditabunt.) κληρονομούντων. i. Hæreditate capiunt, & est præsentis temporis, non futuri.

Abrahæ nempè.) Nempè posuit pro quippe, τῷ γὰρ Ἀβραάμ. Sed in quibusdam codicibus rectè habetur nanque, velut in exemplari Paulino, & in aliis item emendatioribus.

Nisi benedicens benedixero.) Non est Gręce εἰ μὴ, nisi, sed ἦ μὴν, quod vt indicat Theophylactus hoc loco aduerbium est confirmandi. Nihil autẽ aliud est iusiurandum, quàm vehemens confirmatio. Eadem vox habetur apud Septuaginta Geneseos. 22. quam tamen Hieronymus nõ reddidit Latinè, quia sæpe non potest commode reddi. Quoniam autem scriptura frequenter vtitur Syllaba Si, quum iurando Nisi, iurantis.

 negat

negat, nisi quum affirmat, interpres hic recte pro εἰ μὴν posuit, nisi. Nec id præter latinorū consuetudinem. Multiplicabo.) Non potius multiplicauero, πληθυνῶ.

Per maiorem sui.) Rursum reliquit Græcum casum. Latine dicendum erat, maiorem se. Quanquā apud Græcos pronomen nullum additur, sed tantum est, per maiorem.

Et omnis controuersiæ finis.) Græci legunt illis αὐτοῖς, non αὐτῶν. vt accipias illis, nempe hominibus iusiurandum est finis oīs controuersiæ.

Ad confirmationem est iuramentum.) Apparet & hic εἰς, id est, In positum pro per. Finitur controuersia, confirmatione iurisiurandi.

Immobilitatem.) τὸ ἀμετάθετον, id est, Immutabilitatem, siue firmitatem. Solent enim hominū testamenta, & pacta rescindi, at dei non item.

Quibus impossibile est.) Græce est, in quibus ἐν οἷς. Nec est fortissimū, sed ἰσχυρὰν. i. Validum.

Quasi ancoram.) ὡς ἄγκυραν. i. Tanq̄ ancorā. Vetusti Latinorum codices habent, sicut ancoram.

Ad interiora velaminis.) καταπετάσματος. Quod proprie significat aliquid obtentum atq; obductum quod arceat conspectum.

EX CAPITE VII.

PRimum quidem interpretatus rex iustitiæ) Nam Melchisedech apud Hebræos sonat regē iustitiæ. Quandoquidem illis מַלְכִּי Malci rex meus dicitur. In compositione autē iod litera euphoniæ gratia assumitur, צֶדֶק zedec iustitia, Solom שָׁלוֹם autem pacem sonat. Id vocabuli quidam putant inditum à Melchisedec vrbi Hierosolymarum. Hieronymus in nominibus huius epistolæ exponit Melchisedec rex iustus,

Sine patre, sine matre.) ἀπάτωρ ἀμήτωρ. Com positis apud Græcos dictionibus. & sine genealogia, apud illos est, ἀγενεαλόγητος, quod ferè sonat, quasi dicas, cuius generis origo non possit reddi.

Intuemini autem.) θεωρεῖτε δὲ, i. Consideratis, siue videtis. Quanquã potest accipi, & considerate.

De præcipuis.) ἐκ τῶν ἀκροθινίων. Quod significat primitias frugũ. Interpres legisse videtur, ἀκροθηνίων, quæ vox præcipua significat. Verũ hoc loco ἀκροθίνια dixit pro spoliis, siue exuuiis ab hoste detractis, interpretantibus ad eum modũ & Græcanicis scholiis, ipsoq; Chrysostomo. Et reperitur in hoc significatu apud Philostratum sophistam. Interpres illud sequutus videtur, quod in fastigio acerui præcipua soleãt poni. Græca vox dicta est vel à tangẽdis summis, vnde & ἀκροθινιάζειν et ἀκροθιγῶς, vel ab ἄκρον, quod est summum, & θῖνες acerui frumentorum aut ordei.

Quanquã & ipsi exierint.) Sermo latinus anceps est, vtrum hæc verba pertineant ad leuitas accipientes decimas, an ad fratres dantes. Cæterum quoniam Græcis est ἐξεληλυθότας, non potest alio referri quàm ad fratres.

Cuius autem generatio, &c.) ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν Ἀβραάμ, id est Is qui non numeratur ex generatione eorum, decimas sumpsit ab Abraham.

Sine vlla autem contradictione.) χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, id est, Sine omni vero contradictione, quod modo vertit controuersiam.

Ibi autem contestatur.) Contestans, μαρτυρούμενος. i. De quo testatũ est, quod viueret. Nam de hoc pronuntiatum est, quod pontifex esset in æter

num. Siquidem participiũ μαρτυρούμενος, mediũ est. Et in hãc sententiã interpretant græcanica scholia.

Vt ita dictum sit.) ὡς ἔπος εἰπεῖν, id est, Vt sic dicam. Ad verbum sonat, vt verbum dicam. Idem Græci dicunt ὡς τύπῳ εἰπεῖν.

Et leui qui.) Et, hoc loco non est accipiendũ simpliciter pro coniunctione copulatiua, verum pro etiam, siue quoq;, vt sit sensus, non solum Abraham dedisse decimas Melchisedec, verum etiã in Abrahã autore gentis, ipsum etiã Leui, cuius est ius decimarum soluisse decimas. Porrò quod præmollit sermonem, dicens, vt ita loquar, explicat paulo post: Nam adhuc in lumbis patris erat, hoc est, nondũ erat natus Leui, quẽ tamẽ dico quodã modo fuisse decimatũ in patre. Decimas accepit.) ὁ δεκάτας λαμβάνων id est, Qui decimas accipit, siue solitus est accipere, participio præsentis temporis. Loquitur enim non de Melchisedec, sed de sui temporis leuitis, decimas accipere solitis.

Sub ipso.) Subaudi, sacerdotio Leuitico, ne quis ad hominem referat.

In quo enim.) ἐφ' ἣν γὰρ, id est, In quem enim siue de quo.

De alia tribu est.) φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν. i. Alterius gentis, siue tribus particeps fuit.

In qua tribu.) εἰς ἣν φυλὴν, id est, De qua tribu, siue ad quam tribum.

Nihil de sacerdotibus.) Sacerdotio legendũ, περὶ ἱερωσύνης. Sed vt πρεσβυτέριον, ordinẽ presbyterorum declarat, ita Paulus sacerdotium pro collegio sacerdotum vsurpasse videtur.

Secundum ordinẽ Melchisedec.) τάξις, & ordinem significat & ordinationẽ. ac mea sententia hic magis quadrabat ordinatio. Non enim agitur, quotus

tus fuerit Melchisedec, aut Christus, sed quomodo fuerit ordinatus.

Et quantũ est nõ sine iureiurãdo.) ᾧ καθόσον. Apertius vertisset, & quatenus nõ citra iusiurandum vt sit sensus, hoc esse meliorẽ spem nostram, per quã Christo sacerdote accedimus ad deũ, quod illi sacerdotium commissum fuerit in æternum, idq; non sine iureiurando, quo certior esset spes promissorum.

Sempiternũ habet sacerdotiũ.) ἀπαράβατον. i. Quod ad alium transire non possit, quod successione non aliunde transmigret ad alium, quemadmodum fieri necesse erat in sacerdotio Mosaico. ἀπαράβατον

In perpetuum potest.) εἰς τὸ παντελὲς, Quod magis sonat ad plenũ, siue perfecte, hoc est, vt Græcorum exponunt scholia, nõ solũ hic, sed etiã illic.

Accedens.) Et Græci codices & Latini vetustiores habent, accedentes, προσερχομένους.

Ad interpellandum pro nobis.) ὑπὲρ αὐτῶν, id est, Pro ipsis.

Innocens.) ἄκακος, Expers doli. Sic & Chrysostomus interpretatur. Nam innocens Græcis non potest Latine reddi, si Ciceroni credimus.

Qui post legem est.) Græce est, τῆς μετὰ τὸν νόμον .i. Quod post legem est. Tametsi Græca præpositio μετὰ anceps est. Nam legi potest, & supra legem. Quod si legis, qui post legem, intellige post legem conditam, nempe in psalmis. Siue mauis supra legem, intelligitur plus fuisse ponderis in voce diuina, q̃ in præcepto Mosi. Abrogat enim id quod posterius est prius condita: & abrogat quod à maiore profectum sit autore id quod minor instituerat.

In æternum perfectum.) τετελειωμένον, Quasi dicas, factum semper idoneum ac legitimum: Neque enim sacerdos semper aut vbique idoneus est ad peragendum sacrum.

Ex ca

Ex Capite Octauo.

CApitulum autem.) κεφάλαιον, id est, Summa siue caput. Sētit enim se compendio dictum quod fusius disseruit, & id quod est pręcipuum explicaturum.

Magnitudinis.) μεγαλωσύνης. Potius maiestatis, sicut paulò ante vertit.

Sanctorum minister.) λειτουργός. Quod nō simpliciter sonat ministrum, sed plerunq; ministrum sacrorum, & qui fungatur officio sacerdotij, pro aliis. Vnde quod nos vulgo vocamus officium, Græci λειτουργίαν appellant. Vocem putant hinc dictā. λήιτον olim dicebant prytaneum, hoc est, locū publicū in quo versabantur magistratus, & ἔργον opus, vnde cōmutatis aliquot literis λειτουργοί dicti qui in his locis magistratibus inseruiebant. Porrò genitiuus sanctorum potest vel ad homines referri, vel ad ipsa sancta, vt dicatur administrare sancta pro nobis, veluti sacerdos. Quanq̄ autem Græcanica scholia malunt de hominibus accipere, tamen id quod proxime consequitur magis suadet, vt de rebus sanctis accipiamus, minister sanctorum, & tabernaculi veri. vt veri quoq; referat ad sancta. Vt enim hoc tabernaculum, nempè cœlum, verum est tabernaculum, ita sancta sanctorum quæ illic administrat, vere sancta sunt. Theophylactus & Chrysostomus, sequuntur posteriorem sentētiam, etiamsi Theophylactus recenset vtramq;.

Si ergo esset.) εἰ μὲν γὰρ .i. Si enim.

Nec esset sacerdos.) οὐδ' ἂν ἦν ἱερεύς, id est, Ne sacerdos quidem esset, vt qui nihil offerret, quale lex præscripserat.

Quum consummaret.) μέλλων ἐπιτελεῖν, id est, Quum consummaturus esset.

Nunc

Nunc autem melius.) διαφορωτέρως. i. Excellẽtius. licet in nonnullis habeatur διαφορωτέρας.

Quanto.) Latinus debebat addere, tanto, vt respondeat, quanto. Nam Græcis licet omittere.

Illud prius.) ἡ πρώτη ἐκείνη, id est, Primum illud. Nisi quod Græci abutuntur aliquoties hoc superlatiuo vice comparatiui.

Culpa vacasset.) ἦν ἄμεμπτος, id est, Fuisset irreprehensibile, siue de quo queri non possis, aut in quo nihil posset desiderari.

Locus inquireretur.] ἐζητεῖτο τόπος, id est, Quæsitus fuisset locus.

Vituperans enim.] μεμφόμενος γὰρ. Verbũ est vnde deductũ erat nomen, ἄμεμπτος, probat ei nõ caruisse reprehẽsione, quũ ipse deus de eo querat.

Ecce dies veniunt.) Hoc testimonium adduxit ex Hieremiæ, cap. 31.

Qua apprehendi manum.] Magis est, apprehendens manum.

Dando leges.] διδοὺς, id est, Dans. pendet eñ a superioribus.

Superscribam.] ἐπιγράψω, id est, Inscribam, quod Græca præpositio sit ambiguæ naturæ.

Proximum suum.] τὸν πολίτην αὐτοῦ, id est, Ciuem suum. Quanquam alii codices habent, τὸν πλησίον, id est, proximum.

A minore vsque ad maiorem.) ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν, id est, A paruo illorum, vsque ad magnum illorum, consentientibus & Hebræis.

Veterauit prius.) πεπαλαίωκε, id est, Antiquauit, siue fecit antiquum.

EX CAPITE NONO.

Habu

HAbuit quidem & prius.) εἶχε μοὶ οὖν, id est, Habuit quidem igitur. Et prius nomen est, & ad testamentū refertur. Nec est Græce prius, sed primum.

Iustificationes culturæ.) Sermo anceps est: potest enim distincte legi, δικαιώματα λατρείας, sed rectius coniunctim legitur. λατρείαν enim appellat ritus sacrificiorum.

Et sanctum seculare.) τό, τε ἅγιον κοσμικόν, id est, Sanctum mundanum, quod in eam partem admitterentur, etiam proselyti ac gentes, id quod indicant cōmentarij in hunc locū Chrysostomi ac Theophyl.

Candelabra.) ἥ τε λυχνία. Et candelabrum numero singulari. Nos lucernas vertimus, quod idē candelabrum multas sustineat lucernas.

Quę dicitur sancta.) Sancta hoc loco pluralis est numeri, neutri generis, ἥτις λέγεται ἅγια, quę dicitur siue dicuntur sancta, vt respondeat ad hoc quod mox sequitur, sancta sanctorum, quæ conduplicatio iuxta idioma sermonis Hebraici, epitasin habet sanctimonię. Siquidem priorem partem duntaxat sanctum appellat, alteram vt eximie sanctam, sanctum sanctorum.

Post velamentum autem secundum.) Secundum, referendum est ad velamentum, nō ad tabernaculum. Apud nos enim anceps est sermo, apud Græcos nequaquam. Licet ipsa res, atq; etiam sermonis tenor reclamet Gręcorum lectioni. Paulus enim distinguit duo tabernacula non duo velamenta. Nec enim erant duo velamenta. Hanc distinctionem prosequēs Apostolus, paulò inferius ita loquitur. His vero ita compositis, in prius quidē tabernaculum semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes, in secundū autē semel in anno solus pōtifex &c.

Thuribulum.) θυμιατήριον. Quod locū quoque

que significat, aut aram, in qua fit suffitus.

Super quæ erant.) ὑπὲρ ἄνω δὲ αὐτῆς, id est, Supra illud autem, siue supra illam, vt referas ad arcam, attestantibus scholiis Græcanicis.

In priore quidem.) εἰς μὲν τὴν πρώτην. Potius in primum quidē, quum præsertim Græcus interpres ita loquutus sit, & grammatices ratio postulet. Similiter in eo quod sequitur εἰς δὲ τὴν δευτέραν.

Sacrificiorum officia.) τὰς λατρείας. Explicuit interpres Græcam vocem, quam aliquoties vertit culturam, siue obsequium.

Quem offerret.) ὃ προσφέρει .i. Quem offert. Nec est pro ignorantia, sed pro ignorantiis.

Quę parabola.) Potius similitudo.

Tēporis instantis.) εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, id est, In tempus quod instabat, hoc est, pro tempore tum præsente.

Iuxta quam.) καθ' ὅν, id est, Iuxta quod, siue in quo, vt subaudias tempore.

In cibis et in potibus.) Interpres non potuit reddere Gręci sermonis gratiā, ἐπὶ βρώμασι καὶ πόμασι, nisi dixisset in esculentis & poculentis.

Et iusticiis.) δικαιώμασι .i. Iustificationibus.

Impositis.) ἐπικείμενα, id est, Imposita, refertur enim ad munera & hostias. Apud Græcos certa est lectio, Nec tam est imposita q̄ sita. In his enim quę commemorauit sita est Iudaica religio.

Assistens.) παραγενόμενος .i. Accedens. Alioq parum apte cohęret quod mox sequitur, Introiuit in sancta. Etenim q potest introire, qui iam assistit?

Per amplius.) Duę sunt dictiones, διὰ τῆς μείζονος, Per id quod amplius, siue maius erat.

Non manufactum.) οὐ χειροποιήτου, Dictione composita,

Qui

Qui per spiritū sanctū.) διὰ πνεύματος αἰωνίου, id est, Per spiritum ęternum. Et in hunc modum legit & interpretatur Chrysostomus.

Morte intercedente.) θανάτου γενομένου, id est, Morte facta. Quanq̃ interpres bene reddidit sentētiā

Vbi enim testamentum, mortem &c.) At Diuus Hieronymus prodidit vocem, quam interpretes verterunt testamentū, Hebræis magis sonare pactū, aut fœdus ערות. Certè Diuus Hieronymus constanter vertit pactum. Iam διαθήκη Gręcis dispositionem sonat magis quàm tastamentum. Et Hebræis ברית à testibus dictum est, quod pacta quæ rata velimus esse, sub testibus sanciri soleant. Proinde Septuaginta videntur hoc sequuti, qui testamentum transtulerunt. Verum si quis vocē sequi malit, quàm sermonis vsum ac proprietatem, quicquid adhibitis agitur testibus, testamentum erit. Nec est confirmatum, sed βεβαία, hoc est, ratū, siue firmū, vt subaudias est.

Lecto enim.) λαληθείσης γὰρ. i. Dicto enim.

Mandato legis.] Græca secus habent λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς, κατὰ νόμον ὑπὸ μωϋσέως παντὶ τῷ λαῷ, id est, Quum enim omne mandatum dictum siue recitatum esset iuxta legem à Mose toti populo.

Et lana coccinea.] καὶ ἐρίου κοκκίνου, id est, Lana coccina, à cocco, quæ adhibetur tingendæ purpuræ.

Hic sanguis testamenti.] Ad hæc allusisse videtur Christus in cœna, Hic sanguis noui testamenti simili modo suum repręsentans sacrificium.

Sine sanguinis effusione.] Græce composita dictio est, αἱματεκχυσίας.

Nō enim in manufactis.] Gręce est, In manufacta sancta. &c. εἰς χειροποίητα ἅγια, & consentiunt nostri codices ęmendatiores.

Exem-

Exemplaria verorum.) Græce non est ὑποδείγματα, quemadmodum paulò ante, sed ἀντίτυπα veluti reddentia similitudinem verorum. Neque mihi videntur absurdè dici exemplaria, vetera illa, quę deliniabant ac velut adumbrabant, Euangelicam historiam. Certè nobis erant exemplaria, etiamsi Deo non fuerunt. Qui scripsit hanc epistolam nihil interesse putauit, inter ὑπόδειγμα & ἀντίτυπον. ἀντίτυπα

In cōsummatione.) ἐπὶ συντελείᾳ, id est, Sub consummationem, siue instante consummatione. Nā eam vim habet aliquoties ea prępositio, si dandi casui iungatur, vt captauit illum ἐπὶ θανάτῳ.

EX CAPITE DECIMO.

Non ipsam imaginem.) οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα. Ipsam posuit pro veram & expressam, quæ rem totam vt est, repræsentet. Vnde & Christum imaginem Dei vocat. At vmbra nihil repręsentat præter extrema quædam corporis lineamēta, vnde rudis illa priscorum pictura cœpit.

Alioqui cessassent offerri.) Græcanica scholia admonēt per interrogationem esse legendum, an nō desiisset offerri? Interpres legisse videtur, ἐπεὶ ἐπαύσαντο ἂν προσφερόμεναι. Pro nobis facit Theophylactus. Certè aut omittenda erat negatio, aut legendum per interrogationem, quę vim habet negandi. Cæterum hic eleganter interpres participium vertit in verbum infinitiuum, ἐπαύσαντο προσφερόμεναι pro προσφέρεσθαι.

Sed in ipsis commemoratio.) Subaudiendum est, sacrificiis siue hostiis, siue in iisdem. Loquitur enī de iteratis.

Vt faciam Deus.) Hoc referendum est ad illud quod præcessit, Ecce venio, vt faciam &c. anno-

tantibus Gręcorū scholiis, & liquet ex his q̃ sequunt.

Tunc dixi, ecce venio.) Vbi hęc verba repetuntur, dixit est Græce τότε εἴρηκεν.

Vt sequens statuat.) τὸ δεύτερον, id est, Secundum, siue posterius.

Sacerdos præsto est quotidie.) ἱερεὺς ἕστηκεν, id est, Sacerdos stat, vt verbum verbo reddam. Nec est quod nos offendat temporis ratio, quum in huiusmodi verbis pręteritum vsurpetur pro pręsenti. Alioqui si legas stabat, parū congruet qd̃ mox cōsequit, Quæ non possunt auferre peccata. Quanq̃ Gręce est, οὐδέποτε δύνανται, id est, Nunq̃ possunt. atq; ita scriptum comperi in exemplari Paulino, atq; item in Constantiensi.

Propeccatis offerens hostiā.) προσενέγκας θυσίαν. Participiū est pręteriti tēporis, quamobrem mutato genere vertere poterat, oblata hostia.

Sanctificatos.) τοὺς ἁγιαζομένους, id est, Eos q̃ sanctificantur.

Dabo leges.) διδοὺς νόμους, id est, Dans leges. Codex Donatiani habebat dando pro dabo. consentiebat Constantiensis.

In introitu.) Valla castigat, in introitū, quasi nos cōfidamus futurum, vt introeamus sancta. Et est quidem Græcus sermo anceps, εἰς τὴν εἴσοδον. Verum non video quur non recte possit accipi, nos habere fiduciam in introitu, quo Christus pōtifex p nobis ingressus est sancta. Etiamsi diuersa lectio mihi non improbatur, & magis quadrat ad ea quę sequuntur, Accedamus cum vero &c.

Initiauit.) ἐνεκαίνισεν. i. Innouauit, siue dedicauit, vnde encænia.

Viam nouam.) ὁδὸν πρόσφατον, id est, Viam recentem.

Acce

Accedamus.) προσερχόμεθα, id est, Accedimus. Etiamsi hic Græcorum exemplaria variant. Et in plenitudine est, ἐν πληροφορίᾳ, de quo sæpe iã admouuimus. Ac de certitudine fiduciæ, interpretantur Græcorum cõmentarij, q Chrysostomo inscribunt. πληροφορία

Confessionem indeclinabilem.) ἀκλινῆ, id est Non vacillantem, neq; huc et illuc nutantem, hoc est firmam & immotam. Alioqui indeclinabile dicitur, quod vitari non possit.

In prouocationẽ charitatis.) εἰς παροξυσμόν. Quod Lucas in actis accipit pro excãdescentia in malã partem, hic in bonam vsurpauit, p extimulatione. παροξυσμ

Collectionẽ nostrã.) ἐπισυναγωγήν .i. Aggregationẽ, quasi postea accesserint, aut accessuri sint.

Quanto videritis.) ὅσῳ βλέπετε, id est, Quanto videtis.

Terribilis autem.) Melius erat, sed terribilis, Quanquàm idem significant hæ coniunctiones, tamẽ nonnihil refert aliquando, quam quo loco ponas.

Et ignis æmulatio.) ζῆλος, igni veluti sensum tribuit. Nam zelum appellat impetum vlciscendi.

Quæ consumptura est.) ἐσθίειν μέλλοντος, id est, Qui comesurus est, siue deuoraturus.

Irritam quis faciens.) ἀθετήσας τὶς νόμον, id est, Aliquis qui irritam fecit legem.

Mereri supplicia.) ἀξιωθήσεται, id est, Merebitur, seu dignus habebitur.

Pollutum duxerit.) κοινὸν, id est, Commune. Sic enim vocant Iudæi, quod est prophanum & abominandum. Porrò duxerit, positum est pro existimarit, aut habuerit.

Mihi vindictã.) Græce est, vindicta nominandi casu, ἐμοὶ ἐκδίκησις, Perinde valet ac si dicas, mea est vindicta, & meum est vlcisci, non vestrum. Mihi vindicta.

Et ego retribuam.) Et, redundat, consentiente Constantiensi.

Quia iudicabit.) Quia, non est apud Græcos. Cæterum illud, in altero quidem opprobriis, dilucidius verti poterat, per tum & tũ, aut partim & partim, aut non modo & non solum. Partim quidem dum et probris & pressuris affecti, spectaculo fuistis omnibus partim dum consortes ita conuersantium facti estis. Vt sit sensus, illos duplici nomine laudari, qui nõ solum ipsi persequutionẽ ob Christi fidem sustinuerint, verum & aliis hæc patientibus, adfuerint & communicarint.

Spectaculum facti.) θεατριζόμενοι. Theatron Græcis spectaculũ. Vnde qui in theatrum producuntur, vt omnibus sint spectaculo, θεατρίζεσθαι dicuntur.

Nam & vinctis.) Græce est, τοῖς δεσμοῖς ἐμοῦ, id est, Vinculis meis. Interpres legisse videtur δεσμίοις, Theophylactus legit δεσμοῖς μου. Vtraque lectio sanam habet sententiam.

Cognoscentes vos.) Græci sic legunt, γινώσκοντες ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσαν, id est, Cognoscentes vos habere in vobismetipsis meliorem substantiam in cœlis & manentem. Quidam codices pro ἐν ἑαυτοῖς habent, ἐν οὐρανοῖς, id est, In cœlis. Quidam habebant ad hunc modum, ἔχειν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς, id est, habere vobisipsis meliorẽ substantiam in cœlis.

Nolite itaque amittere.) μὴ ἀποβάλητε οὖν, id est Ne abiiciatis igitur.

ὑπομονή. Patientia enim vobis necess.) ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν. Quod non simpliciter sonat patientiam

tiam, qua toleramus mala, sed patientem expectationem, quum spe præmij duramus in malis, & nos rebus melioribus seruamus.

Adhuc enim modicum aliquantulum.) ἔτι γὰρ μικρὸν, ὅσον, ὅσον. Quod ita vertere poterat: Adhuc enim perpusillum, aut perquàm exiguum tēpus. Nam Græci sermonis conduplicatio, epitasin habet breuitatis temporis, idq; iuxta proprietatem Hebręi sermonis, qui congeminatione verbi eiusdem vehementiam explicant. Quod genus est illud Hieremiæ, Ficus bonas bonas, & ficus malas malas. Rursum illud eiusdem, templum Domini, templum Domini. Itidem Esaias capite decimo, Adhuc enim paululum modicumq;, & consummabitur indignatio mea. ὅσον, ὅσον

Ex fide viuit.) ζήσεται, id est, Viuet, siue victurus est.

Quia si.) Antiqui codices habent, quod si. Græci καὶ ἐὰν, id est, Et si.

Non placebit animæ meæ.) οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ, id est, Non complacitum est animæ meæ in illo. Quanquàm Diuus Hieronymus existimat ea legendum, vt referatur ad visionem, nō ad hominem. præcedit enim in Habacuc, vnde hic desumptus est locus, Scribe visionem &c. Atq; illud si subtraxerit se, refert ad Christum tardantem, non ad hominem desperantem. De quo cui cordi fuerit copiosius edoceri, legat huius enarrationem in.2.cap. Habacuc.

Subtractionis filij.) Filij non reperio in Græcis codicibus, ac ne in Paulino quidē exemplari. Suffragabatur nobis hic vetustissimus codex Constantiensis. Porrò ita dixit nō sumus subtractionis, quasi diceret, non sumus subtractores, hoc est, qui refugiunt, ac detrectant obedire: sed sumus fidei, hoc est, fideles, quasi dicas, sumus Dei. Nec est simus, sed sumus, ἐσμὲν modo indicandi, non imperandi.

SPerandarum ſubſtantia.) ἐλπιζομένων ὑπόστασις, id eſt, Quæ ſperantur: vt ſperandarum nomẽ ſit gerundiuũ non participiũ. ὑπόστασιν dixit, certitudinem, & id cui aliquid innititur ac fulcitur. Auguſtinus enarrans caput Euangelij ſecundum Ioannem. 14. ſic adducit, Eſt autẽ fides ſperantiũ ſubſtantia, vt ἐλπιζομένων accipiatur actiue, quum ſit verbum medium, quaſi fides ſit quo nitantur credẽtes. Itidem citat libro de pecc. merit. & remiſ. 2. cap. 31. Ibidem ἔλεγχος vertit cõuictionem, ſed dure. Illud adiiciam, hoc loco fidem non vſurpari proprie pro ea, qua credimus credenda, ſed qua ſperamus, hoc eſt, ipſa fiducia. Gloſſema quoddã vetuſtum indicat hoc dictum per ſynecdochen, quum fides ſit & prҿteritorum & præſentium & futurorum.

Argumentum.) ἔλεγχος, id eſt, indicium. nã id hoc loco ſignificat argumentum. Interpres Chryſoſtomi vertit conuictio.

Non apparentium.) Grҿce eſt, οὐ βλεπομένων id eſt, Quҿ non videntur. Nec eſt ſenes, ſed ſeniores, πρεσβύτεροι. Et ἐμαρτυρήθησαν, quod hic vertit teſtimonium conſequuti ſunt, transferre poterat, Teſtimonio probati ſunt, ſiue teſtimonium emeruerunt.

Ex inuiſibilibus viſibilia.) εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι, id eſt, Vt ex his, quæ non apparent, ea quæ videntur fierent.

Plurimam hoſtiam.) πλείονα θυσίαν, id eſt, Copioſiorem hoſtiam, ſiue plus hoſtiarum. Interpres cõparatiuum mutauit in ſuperlatiuum.

Eſſe iuſtus.) Grҿce dixit magis q̃ Latine, ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, Teſtimonio dictus eſt eſſe iuſtus, ſiue teſtimonium meruit quod eſſet iuſtus.

Muneribus eius.) De muneribus eſt Græcè,

ἐπὶ

ἐπὶ τοῖς δώροις, id eſt, De donariis.

Sine fide autem impoſſibile eſt placere deo.) Deo, hoc loco non repetitur apud Græcos, quos ego viderim, ſed ſubauditur ex ſuperioribus. Certe nec apud Chryſoſtomum Græcum, nec apud Theophylactum additur.

Metuens.) εὐλαβηθεὶς. i. Cauens, ſiue veritus.

Fide qui vocatur Abraham.) πίστει καλούμενος Ἀβραάμ. Interpres non reſpexit ad verbum præteriti temporis, obediuit. Itaq; vertendum erat, Fide vocatus Abraham obediuit: aut, fide quū vocaretur Abraham obediuit, vt fide, pertineat ad verbum obediuit. Sed rectius ad vtrunq; accōmodatur, Vocatus Abraham per fidem, & obediuit per fidē. Siquidem fide promeruit, vt illi nomen augeretur. Non enim illi prius auctum eſt, q̄ de eo dictū eſt, Credidit Abraham deo, & reputatum eſt illi ad iuſtitiam. Theophylactus ſic interpretatur, vt vocatus nō faciat ad nominis appellationem, ſed ad iuſſum dei. bis enim vocatus eſt á deo, quum iuberetur relinquere natalem terram, rurſum quum vocaretur in montem, immolaturus filiū. Ac iuxta hunc ſenſum ordinandus eſt ſermo: Abraham quū vocaretur á deo, per fidem obediuit.

In locum exire.) Et hoc Græce, obediuit exire: poterat Latinè, obediuit ſiue paruit exiens, ſiue vt exiret.

In caſulis.) ἐν σκηναῖς, id eſt, In tentoriis.

Sara ſterilis.) Epitheton ſterilis, non inuenio in Græcis, licet aſſcriptum ſit in vetuſtiſſimis noſtris codicibus.

In conceptione ſeminis.) εἰς καταβολὴν σπέρματος. Interpres probe & verecunde reddidit ſententiam Græci ſermonis. Imbecillitas enim corporis obſtat, quo minus ſemen ſubſidat & adhæreſcat in matrice, propter imminutā attrahēdi ac retinēdi vim

Nam illud καταβολὴν aliquoties vertit fundationem. Proinde Chrysostomus vim verbi explanãs, exponit, Ad suscipiendum semen ac retinendum. Theophylactus indicat quosdam esse in hac sentẽtia, vt putent & fœminis inesse semen, & ad id hunc locum posse accommodari.

Etiam præter tempus ætatis.) Græce sic est, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν. i. Et præter tempestiuitatem ætatis peperit, hoc est, aliena ætate.

Orti sunt.) ἐγεννήθησαν. i. Nati sunt, siue geniti

Propter quod ab vno orti sunt.) διὸ καὶ ἀφ' ἑνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένου. i. Propter quod ab vno nati sunt, siue ex vno, idque emortuo, siue, eoque emortuo.

Et hoc emortuo.) καὶ ταῦτα νενεκρωμένου. Ne quis putet Abraham iam vita defunctum genuisse filios. Imò Græcus sermo significat illum iam effœto defectoque fuisse corpore, sicut & in epistola ad Romanos dixit mortificationem vuluæ & corporis. Deinde καὶ ταῦτα, ex consuetudine Græci sermonis facit ad epitasim, quod Latini reddere solẽt, idque, atque id, & quidem, aliisque similibus modis.

Aspicientes.) Cum mutarit genus paulo ante vt temporis seruaret rationem, idem faciendum erat in hoc participio. Dicere poterat, non acceptis, sed eminus, siue procul cõspectis & salutatis, & cõfessi.

Et salutãtes.) Ante hæc verba inuenio in Græcis codicib. καὶ πεισθέντες, id est, Persuasi.

Et siquidem illius meminissent.) καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον, ἀφ' ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι. i. Et siquidem illius meminissent, vnde fuerant profecti, habuissent tempus reuertendi.

In quo susceperat.) ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος. i. Qui promissiones acceperat.

Arbitrans.) λογισάμενος .i.Perpendens,etiã si participium præteriti temporis est.

In parabolã accepit.) ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο, id est,In similitudine adduxit,hoc est,In typo Christi immolandi.Siquidem illum referendum est ad Isaac, quem viuum reduxit domum.

Et adorauit fastigium virgæ illius.) In Græcis, non est adorauit summum virgæ, sed ad summũ: noster interpres præpositionem, velut ociosam reliquit.Si quidem hoc adorare videmur, ad quod prono corpore nos inclinamus. Et Græca vox qua vsi sunt Septuaginta προσεκύνησεν, proprie significat capitis inclinati gestum,quum moto à fronte galero caput submittimus.

De profectione.) περὶ τῆς ἐξόδου .i. De exitu.

Fide Moses grandis factus,negauit se esse filium &c.] Ante hunc locum additum erat in codice Donatiani,sed manu recentiore: Fide Moses grandis factus, occidit Ægyptium considerans dolorem fratrum suorum.

Temporalis peccati.) ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν, id est, Quàm temporariam habere peccati fruitionem.

Thesauro Ægyptiorũ.) τῶν ἐν αἰγύπτῳ θησαυρῶν id est, Thesauris qui erant in ægypto.

Aspiciebat.) ἀπέβλεπεν .i. Respiciebat, siue spectabat,aut rationem habebat retributionis.

Animositatem regis.) τὸν θυμόν, id est, Iracundiam,siue ferociam.

Tanquam videns.) ὡς ὁρῶν. Melius erat,perinde quasi videret.

Primitiua.) πρωτότοκα.i.Primogenita.

Quod experti.) ἧς πεῖραν λαβόντες.i.Cuius nẽpe maris,experimentum cũ cepissent Ægyptij.

Circuitu dierum ſeptem.) κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας, id eſt, Circundati. Nec alioqui mea ſententia ſatis expreſſit ſententiam. Non enim ſentit obſidione ſeptem dierũ muros euictos, ſed poſteaq̃ ſingulis diebus Leuitæ portãtes arcam circumiſſent ciuitatem, ſeptimo die ad clangorem tubarum muri corruerunt.

Excipiens exploratores.) Et hoc participium præteriti temporis eſt, δεξαμένη, exceptis exploratoribus.

Quid adhuc dicam.) λέγω, id eſt, Dico:

Iephthe.) quod Græci ſcribunt Hiephthae, tetraſyllabum ἰεφθάε.

Impetum ignis.) δύναμιν, id eſt, Vim.

στόμα à τέμνω. Aciem gladii.) στόμα .i. Os gladii, ſiue στόματα numero multitudinis, quod tamen Græci pro acie ponunt, quod ea parte mordeat. Quanquam ſunt apud Græcos, qui στόμα quoq; dictum putant à τέμνω .i. incido, quod ore incidamus, & cõminuamus cibũ. Vnde & δίστομος dicitur gladius vtrinq; incidẽs

Conualuerunt de infirmitate.) ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, id eſt, Potentes redditi ſunt ex imbecillitate, ne quis ſomniet eos reualuiſſe à morbo. Chryſoſtomus interpretatur de reuerſis ab exilio Babylonico, in quo quũ fuiſſent deiecti ac mortuis aſſimiles, poſtea reſtituti ſunt priſtino vigori. Theophylactus attingens & hanc interpretationem, admiſcet de Ezechia, qui à morbo reualuit. Poſteriorem ſequitur Thomas.

Caſtra verterũt exterorũ.) παρεμβολὰς ἔκλιναν id eſt, Incurſiones ſiue impreſſiones in fugam verterunt, & inclinarunt. Dicitur enim inclinata acies, cũ parat fugam, & cedit in bello. Nec male vertit interpres, ſi quis modo ſentiat, quid hoc loco ſit vertere,

hoc

hoc est, ad fugam impellere. Iam aliquanto inferius mulieres, Græce est γυναῖκες, quæ vox & sexum significat & vxorem. At hoc loco mortuos, de liberis accipiendum est.

Distenti sunt.) ἐτυμπανίσθησαν. Quod à corio sumptum est, in tympano distento. Quanquam Græcanica scholia interpretantur de his qui fustibus contusi perierunt. Cæditur enim crebris ictibus tympanum.

Secti sunt.) Quod Hieronymus alicubi vertit, Serrati sunt, vt accõmodet ad suppliciũ Esaiæ.

In melotis.) ἐν μηλωταῖς, i. Pellibus ouillis. Quanquam μηλωτὴ non tam pellem ouis significat quàm exuuium, hoc est, pellem corpori detractã vnà cum lana. Sicut λεοντὴ dicitur exuuium leonis. Melote

Egentes.) ὑστερούμενοι, id est, Destituti rebus necessariis. Quanquam interpres bene reddidit.

Testimonio fidei probati.) μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως, id est, Testimonio comprobati sunt per fidem.

Prouidente.) Et hoc participium est præteriti temporis apud Græcos, προβλεψαμένου, id est, Quod Deus melius quiddam de nobis prospexerat. Augustinus aliter citat libro de pec. meritis & remiss. secundo, cap. trigesimoprimo. Pro nobis enim meliora prouiderunt. pro προβλεψαμένου codex illius habuit προβλεψάμενοι. tum aliter distinxit, vt τοῦ θεοῦ referatur ad promissiones, non ad participium sequens.

EX CAPITE XII.

Impo

Nubes ꝑ multitudine.

IMpositā nubem.) περικείμενον, id est, Circumpositam, siue circundatam, & vndique cingentem nos. Nubem autem vocat ingentem multitudinem ac turbam testium.

Pondus.) ὄγκον, id est, Onus, siue sarcina.

Circunstans nos.) Nos, non est in Græcis codicibus, & est εὐπερίστατον, id est, quod facile circunsistat, & hæreat atq; amplectatur, quasi nolens abiici. Proinde nos vertimus, tenaciter inhærente peccato.

Autorem fidei & consummatorē.) ἀρχηγὸν καὶ τελειωτήν. Non explicuit interpres vim & festiuitatem Græci sermonis, qui constat ex contrariis inter se vocibus, quarum prior cōposita est ex principio, posterior deducta à fine. Perinde quasi dicas inceptorem & finitorem, vt idem Christus sit autor initij simul ac finis.

Confusione contempta.) Confusionem probrum atque ignominiam vocat, est enim Græce αἰσχύνη.

Atque in dextera.) Græce est, Et in dextra throni dei. ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ.

Sedet.) ἐκάθισεν, id est, Sedit, siue consedit. Quanquam vt dixi, in his præteritum pro præsenti vsurpatur.

Consolationis.) παρακλήσεως. Hic sanè magis quadrabat adhortationis. Imò vtrunq; bene habet. Etiā Theophylactus interpretat̄ de exhortatione.

Tanquam filiis loquitur dicēs.) Dicens apud Græcos non est.

Neq; fatigeris.) ἐκλύου, id est, Deficias, siue defatigeris.

Castigo μαστιγῶ

Flagellat autē omnem filium.) μαστιγοῖ. Quod Hieronymus in Osee vertit, castigat, quæ vox mutata literula videtur à Græca deducta fuisse, Nā flagris

cædi

cædi apud Romanos seruilius est. Cæterum illud recipit positum est pro eo quod est approbat,& non abdicat ac reiicit.

In disciplina perseuerate.) Græcus codex secus habet. εἰ παιδείαν ὑπομένετε,id est,Si castigationem sustinetis,consentientibus et interpretibus Græcis. Nam paulò ante quod erat παιδεύει,vertit castigat,& ab eo deductum παιδείαν,vertit disciplinam,quem sequuti quidam,disciplinam vocāt castigationē,nō satis approbante Valla. Quanquam disciplinam reperire licet apud probos autores,præcipueq́ Suetonium,pro seueriore institutione gubernationeq́,cuiusmodi solet adhiberi primis annis. Augustinus enarrans Psalmum centesimum decimumoctauum,Disciplinam interpretatur,quum quis molestiis eruditur. Cæterū quod Græce est προσφέρεται,& interpres reddidit offert se:Augustinus libro de tempore barbarico,capite sexto,legit,Sicut filios vos aggreditur deus. Hoc enim agit Paulus ne horrescant manum castigantis dei.non enim,inquit, admouet vobis manum,vt hostis hosti,sed vt pater filiis,emendaturus,non perditurus. παιδεύει

Ergo adulteri.) Opinor interpretem vertisse, adulterini,pro spuriis & illegitimis. Quos Græci simulq́ Latini vocant νόθους,quo verbo vsus est Paulus.

Eruditores habuimus.) παιδευτὰς,ab eodem verbo παιδεύειν,quod significat veluti puerum instituere,quod plagis & obiurgatione nonnunquā opus sit.

In tempore paucorū dierū.) πρὸς ὀλίγας ἡμέρας,id est,Ad paucos dies.

Secundum voluntatem suam.) κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς,id est,Vt ipsis videbatur,hoc est,suo arbitratu,

bitratu. Nonnunquam & præter meritum.

In recipiẽdo.) εἰς τὸ μεταλαβεῖν, id est, Vt participes fiamus.

Pacatissimum.) εἰρηνικὸν, id est, Pacificum, siue pacatum.

Et gressus rectos facite.) τροχιάς. Quod vt indicat Theophylactus aut vestigium est rotæ currus humi impressum, aut ipsa terra currentium pedibus conculcata.

Vt non claudicans quis erret.) ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, id est, Ne id quod claudum aberret, hoc est, ne claudicatio abducat à via, præsertim quum sit angusta. Certis igitur & non vacillantibus passibus opus est in hac.

Contemplantes.) ἐπισκοποῦντες, id est, Considerantes, & curam agentes. Translatum ab exercitu longum faciente iter. Nam hic aliquot viris cura delegari solet prospiciendi ne desit commeatus.

Ne quis desit gratiæ dei.) μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος, id est, Ne quis sit deficiens, aut destitutus à gratia dei, hoc est, qui nõ possit assequi, velut in via sunt qui deficiunt.

Impediat.) ἐνοχλῇ, id est, obstet, siue obturbet. Augustinus sermone de verbis apostoli decimo-sexto, pro impediat legit molestat.

Vendidit.) ἀπέδοτο, id est, Reddidit, id est, in alterius rei vicem dedit. Etenim qui vendit aut permutat, pro eo quod accipit reddit aliquid. Nec est primitiua, sed πρωτοτόκια. i. Primogenitalia, vt ita docendi caussa loquamur, hoc est, ius primogeniti.

Scitote.) ἴστε γὰρ, id est, Scitis enim.

Hæreditare.) κληρονομῆσαι, id est, Hæreditate accipere.

Ad tractabilem montem.) Montem in multis Latinis codicibus abest. Nec Theophylactus addit

montem, nec Chrysostomus, ψηλαφωμένῳ ὄρει, id est, Ad montẽ contactum, siue qui tangebatur, at non sine pernicie tangentiũ. Allusit enim ad montem Sina, & illud Psalmi, Tange montes & fumigabunt.

Et accessibilem ignem.) καὶ κεκαυμένῳ πυρί, id est, Accẽsum ignem. Origenes homilia in Numeros tertia, nec addit montem, & pro accessibilem legit, ardentem: Non enim accessistis ad ardentem & tractabilem ignem. Mirum autem quid idem sequutus legat: & multitudinem angelorum collaudantium. Et Augustinus libro quæstionũ in Genesin primo, quæstione centesima sexagesimaoctaua, legit ad hunc modum. Sed accessistis ad montem Sion et ciuitatem dei Hierusalem, & ad milia angelorum exultantiũ, quum tale nihil sit apud Græcos.

Se excusauerunt.) παρῃτήσαντο, id est, Deprecati sunt, siue recusarunt.

Ne eis fieret verbũ.) μὴ προσεθῆναι αὐτοῖς λόγον, id est, Ne sibi commendaretur sermo, aut ne sibi adderetur sermo. Nimirũ post talia præludia, expectabant duram orationẽ. Quanquã Græcus sermo nonnihil habet ambiguitatis, quod αὐτοῖς ad homines referri potest, & ad prodigia quæ præcesserant, vt sit sensus, ne adiungeretur sermo talibus monstris iam visis: aut ne ipsis sermo committeretur, quẽ acerbum expectabant.

Non enim portabant.) οὐκ ἔφερον γάρ, id est, Non ferebant enim, non tolerabant.

Quod dicebatur.) τὸ διαστελλόμενον. i. Quod distinguebatur, pro præcipiebatur. Expressit enim Hebraici sermonis figuram, iuxta quam dictum est et illud, Distinxit in labiis suis.

Si bestia tetigerit montem, lapidabitur.) Hic quidam Græci codices addunt, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται, id est, Aut iaculo configetur.

Quod

Quod videbatur.) τὸ φανταζόμενον. Non est simpliciter, quod videbatur, sed quod videri videbatur, sicuti videntur spectra, & visa, aut somnia.

Et multorum milium angelorum frequentiam.) καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει. Mire coniunxit μυριάσιν & πανηγύρει, cum myriades aliquoties dicamus innumerabilem turbam. Alioqui myrias Græcis est numerus complectens decem milia: atque ita sanè adducit Ambrosius, libro de Cain & Abel, secundo, capite secundo. Et πανήγυρις dicitur, quoties diebus festis, aut comitiis, vniuersus populus congregatur.

Et iudicem omnium deum.) καὶ κριτῇ θεῷ ἁπάντων, id est, Ad iudicem deum omnium.

Et spirituum.) καὶ πνεύμασι. i. Et ad spiritus.

Et sanguinis aspersionem.) καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ, id est, Et sanguinem aspersionis, sanguinem qui aspergitur Hebræorum more.

Melius loquentem quàm Abel.) κρείττονα λαλοῦντι παρὰ τὸ Ἄβελ, id est, Meliora loquentem quàm sanguis Abel. Nam id palàm postulat articulus τὸ. Sanguis enim Abel dicitur loqui de terra & efflagitare vindictam. At Christi sanguis loquitur expiationem.

Loquebatur.) χρηματίζοντα, id est, Oracula reddebat. Nec enim est simpliciter loqui, sed ex oraculo respondere.

Adhuc semel & ego.) Et, redundat. Porrò testimonium adductum est ex Aggęi capite secundo.

Mouebo.) σείω, id est, Concutio, præsentis temporis.

Mobilium.) τῶν σαλευομένων, id est, eorum quæ fluctuant, siue concutiuntur.

Habe

Habemus gratiā.) Theophylactus legit, ἔχωμεν, id est, Habeamus. Verum in huiusmodi facillimus est lapsus.

EX CAPITE XIII.

CHaritas fraternitatis.) ἡ φιλαδελφία, id est, Fraterna charitas, hoc est, charitas Christianorum inter ipsos mutua.

In vobis.) Apud Græcos non additur, nec in codice Donatiani. Item copula &, quæ sequitur, non est apud illos.

Placuerunt quidam &c.) ἔλαθόν τινες, ξενίσαντες ἀγγέλους, id est, Latuerunt quidam accipientes hospitio angelos. Sic enim ad verbum verti poterat. Porrò sensus hic est: Quidam imprudētes siue inscientes acceperūt angelos hospitio. Interpres sequutus est Græcam figuram, quam Latinitas non admittit. Cæterū quod in nostris codicibus placuerunt habetur scriptum, id verisimillimum est librariorum errore inductum, qui quum non intelligerēt latuerunt, nam is sermo nihil significat Latinis, mutata scriptura fecerunt, placuerunt. Id probabilius facit, quod in priscis scriptoribus Christianis videmus in sermone Græcam figuram frequenter vsurpatam, velut in Irenæo, siue huius interprete, & Tertulliano, veluti pro eo quod Latinè diceretur, insciens præterij domum, illi loquuntur, latui præteriens domum. Augustinus in quæstionibus super Genesim libro primo, citans hoc testimonium: Per hanc enim, inquit, quidam nescientes, hospitio receperunt angelos.

Laborantium.) κακοχουμένων. i. Afflictorum.

Tanquam & ipsi in corpore morantes.) ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες, id est, Tanquā & ipsi sitis in corpore.

Honorabile connubiū in omnibus.) ἐν πᾶσι, quod varie exponit Theophylactus. In omnibus, vt subaudias modis, aut in omnibus ætatibus, aut in om- Theophylactus

ni tempore,deniq; inter omnes. Quod quidē postremum mihi maxime probatur. Quandoquidem & apud ethnicos,honos habitus est matrimoniis,ob fauorem publici commodi. Etiamsi non hæc prædicantur in laudem matrimonij,sed præcipiuntur,vt subaudias esto. Videtur enim habere vile matrimoniū,qui id adulteriis conspurcat. Cæterū quod hic vertit thorus,Græce est κοίτη. Eam vocem in epistola ad Romanos,vertit concubitum,agens de Isaac & Rebecca:tametsi κοίτη non significet proprie concubitum,sed cubile.

Non te deserā nec relinquam.) ἀνῶ ἐγκαταλείπω,id est,Relinquo ac desero,præsentis temporis. Locus est Iosue cap.1. Etiāsi Hieronymus vertit,Non dimittam nec derelinquam te.

Nolite abduci.) μὴ περιφέρεσθε, id est,Ne circumferamini. Interpres legisse videtur παραφέρεσθε.& vtrunq; verbum satis quadrabat.

Optimum est enim.) καλὸν γὰρ, id est,Bonum enim.

Promeretur deus.) εὐαρεστεῖται, id est,Conciliatur deus,siue placetur deo. Quanquam interpres promeretur dixit pro demeretur & conciliatur.

Et subiacete eis.) ὑπείκετε.Et eis,redundat,id est,concedite ac deferte.

Peruigilant.) ἀγρυπνοῦσι,id est,Vigilant.

Quasi rationem reddituri.) ὡς λόγον ἀποδώσοντες,id est,Tanquam rationem reddituri.

Hoc enim nō expedit.) ἀλυσιτελὲς γὰρ,id est, Inutile enim.

Aptet vos.) καταρτίσαι,id est,Perficiat.Et in omni opere bono,legunt Græci.

Verbum solatij.) παρακλήσεως. Potius exhortationis hoc loco.

Perpaucis scripsi.) διὰ βραχέων, id est, Per pauca, siue paucis. Sunt enim Græce duę dictiones.

Cognoscite fratrem nostrũ.) γινώσκετε anceps est. Potest enim accipi nostis, & ad sensum haud multum interest.

De Italia fratres.) οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, id est, Itali. Necq; fratres est apud Græcos.

IN EPISTOLAM IACOBI ANNOTATIONES

EX CAPITE PRIMO.

IACOBVS apostolus.) Apostolus, non additur in his libris, quos ego viderim, nec in Latinis emendatioribus.

Opus perfectũ habet.) ἐχέτω, id est, Habeat. Atq; ita legitur & in Latinis exemplaribus emendatis.

Et integri.) καὶ ὁλόκληροι. Vt opponatur mutilis. Nam dissidia vetant quo minus corpus sit integrum.

Indiget sapientia.) λείπεται σοφίας, id est, Si cui deest sapientia.

Postulet à deo qui dat.) αἰτείτω ἀπὸ τοῦ διδόντος θεοῦ, id est, Postulet ab eo qui dat, nẽpe deo, vt intelligas non aliunde petendam sapientiam.

Affluenter.) ἁπλῶς, id est, Simpliciter & pure. Id enim interpretatur quod mox sequitur. Et non improperat.

Et non improperat.) Sunt qui negent in hoc ſenſu improperat eſſe Latinum,& verum eſt Plinio improperare dictum,pro intro properare. Attamen mihi perſuaderi non poteſt, vocem eſſe confictam, quum toties ſit obuia in ſacris libris,improperare & improperium.

Nihil hæſitans.) μηδὲν διακρινόμενος,id eſt, Nihil diiudicans. Quanquam hæc affinia ſunt,& ob id vtroque modo ſolet vertere.

Et circumfertur.) καὶ ῥιπιζομένῳ,id eſt,Iactatur,ſiue rapitur.

Non ergo exiſtimet.) μὴ γὰρ,id eſt,Nō enim.

Quod accipiat.) ὅτι λήψεται,id eſt,Quod accipiet,aut accepturus ſit.

Vir duplex animo.) δίψυχος.Quaſi dicas,bianimis,vt dicimus bilinguis.

In exaltatione.) ἐν τῷ ὕψει,id eſt,In ſublimitate.Opponit enim inter ſe pugnantia.Interpres legiſſe videtur,ἐν τῇ ὑψώσει.

In humilitate.) ἐν ταπεινώσει,id eſt,In humiliatione,ſiue deiectione.

Decor vultus eius.) Subdura eſt metaphora quę vultum tribuit herbę.Eſt enim hic χόρτος, quod interdum transfert fœnum,nonnunquam gramen,rarius herbam.Proinde ſciat lector Græce eſſe εὐπρέπεια τοῦ προσώπου,id eſt,Decor aſpectus eius, ſiue ſpeciei.

Diues in itineribus ſuis.) πορείαις. Vide num legi poſſit,πορίαις,vt ſit,in abundantia.Certe ad ſenſum videretur accommodatius.

Repromiſit deus.) Græci legūt dominus,pro deus.Ne quis autem ſuſpicetur aliquid ſubeſſe myſterij quod repromiſit dixit pro promiſit, Nam Græce eſt

ce eſt ἐπηγγείλατο. eſt eadem vox apud Suetonium in Othone, Tiberio & Claudio Cęſaribus com ſimiliter vſurpata. Neq; enim præpoſitio re, hic ſignificat iterationem actus, ſed relationem: vt recipit, non qui bis capit, ſed q quod ab alio debetur capit: & retinet, non qui bis tenet, ſed qui tenet volentem abire.

Quoniam à deo tentatur.) ὅτι ἀπὸ θεοῦ πειράζομαι, id eſt, Quod à deo tentor. Tametſi hanc figuram Latinus ſermo non recipit, niſi omittas coniunctionem quod.

Intentator eſt.) ἀπείραστός ἐστι κακῶν, id eſt, Inexpertus eſt malorum. ſiue non poteſt tentari malis. Significat autem deum neq; tentari ipſum malis, neque tentare quenquam, quaſi dicas, intentabilis. Demiror autem interpretes non circuitione potius vocem hanc explicuiſſe. Nam Latinis intentator eſt, qui mali quidpiam impingit. Quod ſi ἀπείραστος accipiatur actiue bis idem dixit. Et δὲ coniunctio reclamat huic ſenſui. Intētator ἀπείραστος

Abſtractus & illectus.) ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος, id eſt, Illectus & ineſcatus. Tametſi participia hæc præſentis ſunt temporis, id eſt, dum illicitur & ineſcatur.

Generat mortem.) ἀποκύει. Metaphora ſumpta à grauidis. Quaſi dicas enititur.

Dilectiſſimi.) ἀγαπητοί, id eſt, Dilecti.

Datum optimum.) δόσις ἀγαθή, id eſt, Donum bonū, ſiue donatio bona. Hieronymus legit, Omnis perfecta donatio, in loco quem mox cito.

Non eſt tranſmutatio.) παραλλαγή. Quod Hieronymus in priori aduerſus Iouinianum commentario vertit, differentiam. Auguſtinus libro de ciuitate dei vndecimo legit, Apud quem non eſt immutatio, nec momenti obumbratio. Rurſus aduerſus Mani-

chæos de natura boni, cap. 24. Hilarius de Trinitate libro. 4. legit, Apud quem non est demutatio.

Nec.) ἢ, id est, Aut, pro nec.

Viciſſitudinis obũbratio.) τροπῆς ἀποσκίασμα, id est, Conuerſionis obumbratio. Significat autem ab hac luce iaci vmbrã, & ſolſtitiis creſcere, ac decreſcere noſtrum ſolem. Ita propemodũ et Diuus Hieronymus in loco quem modo citauimus.

Volũtarie enim &c.) βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων, id est, Volens progenuit nos verbo veritatis, vt ſimus primitię quædam creaturarũ eius, ſiue creaturarum ſuarum. Beda indicat hunc locum à quodam ſic legi, vt ſimus primitię creaturarum eius, quaſi intelligat nos eſſe cæteris rebus creatis præſtantiores, quod olim ſingularum rerum primitiæ offerentur, hoc eſt præcipua quæque. Porrò quod noſter interpres τινα vertit aliquod, iuxta hanc ſententiam rectius vertiſſet quoddam, ſiue primitię quædã, vt addito nomine intelligamus ſermonem habere metaphoram.

Scitis fratres mei.) ὥστε ἀδελφοί, id eſt, Itaque fratres mei. Interpres legiſſe videtur ἴστε, pro ὥστε Nã ſcitis enim, quod eſt in noſtris codicibus, in Græcis non reperio.

Sit autem.) Autem, redundat.

Omnem immunditiam.) ῥυπαρίαν, id eſt, Sordiciem.

Abundantiam.) περισσείαν, id eſt, Superfluitatem. Alludit enim ad ſordes & ſuperflua corporis. Etiamſi non deſunt, qui negẽt ſuperfluitatem eſſe vocem Latinam. Atque non video qui minus à ſuperfluo liceat dicere ſuperfluitatem, quàm ab exiguo exiguitatem, ab aſſiduo aſſiduitatem, à perpetuo perpetuitatem.

Et non

Et non auditores tantũ.) Tantũ, non inuenio apud Gręcos, ne in Aldina quidē ęditione. Imò ne in Latinis quidem emendationibus additur tantũ. Quidam tamen indicat esse in Rhodiensi codice.

Perspexerit.) παρακύψας .i. Qui prospexerit, à gestu caput obliquantis intuendi studio.

In lege perfectę.) εἰς νόμον τέλειον, id est, In legem perfectam. Codex Donatianicus habebat In lege perfecta.

Libertatis.) τὸν τῆς ἐλευθερίας, id est, Quę est libertatis, siue nempè libertatis.

Permanserit in ea.) καὶ παραμείνας οὕτως, id est, Et permanserit sic.

Religiosum esse.) Græci addunt ἐν ὑμῖν, id est, Inter vos.

Sed seducit cor suũ.) Ex corde vago atq; instabili nascit̃ linguę petulãtia, vnde nos vertimus, sed aberrare sinit cor suũ. Est enim Græcis ἀπατῶν.

Ab hoc seculo.) ἀπὸ τοῦ κόσμου .i. A mundo.

EX CAPITE SECVNDO.

Iesu Christi gloriæ.) Quod iuxta proprietatẽ Hebræi sermonis perinde valet ac si dicas, gloriosi Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς δόξης. Vide lector, num δόξης hic declaret non gloriam, sed opinionem, vt referatur ad προσωποληψίαις. Sitq; sensus, ne habeamus fidẽ Domini nostri Iesu Christi, in discretione personarũ vt ex sua quisque opinione quemlibet æstimet, non hac quatenus est Christianus, sed quatenus nobis aut magnus aut humilis est ob affinitatem aut diuitias. προσωποληψία.

In conuentum vestrum.) εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν, id est, In congregationem siue cœtum vestrum. Hic palàm est, synagogam esse, quemuis cœtũ aut consessum hominum.

Aureum anulum habens.) χρυσοδακτύλιος. Dictione composita vocauit, gestantem anulos aureos, quasi dicas, auranuleus.

In veste candida.) ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, id est, In veste splendida, tametsi olim magnificum erat ac regale candidis amiciri.

In sordido habitu.) ἐσθῆτι. Variauit interpres, cum Græce sit eadem dictio.

Qui indutus est veste præclara.) ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπρὰν, id est, In eum qui gestat vestem splendidã. Et est eadẽ vox, quam modo vertit candidam.

Aut sede sub.) ἢ κάθου ὧδε .i. Sede hic.

Non iudicatis.) οὐ διεκρίθητε .i. Iudicati estis in vobisipsis. Nam & sic accipi potest, & magis quadrat ad ea quæ sequuntur. Cæterũ & coniunctio quæ apud Græcos additur, tantum ad vehementiam & affectum facit, καὶ οὐ διεκρίθητε. vt & non, perinde polleat ac si dicas, an non.

Cogitationũ iniquarũ.) πονηρῶν .i. Malarum.

In hoc mundo.) τοῦ κόσμου .i. Mundi. etiamsi hic in nonnullis additur τούτου.

Diuites autem.) Autẽ, redundat, & repugnat sensui. Interpres legisse videtur, πλουσίους δὲ, perinde quasi præcesserit μὲν. Pauperes quidẽ in hoc mundo, sed diuites in fide.

Exhonorastis pau.) ἠτιμάσατε, id est, Ignominia affecistis, siue contemptui habuistis.

Per potentiam opprimunt.) Quod Græci dicunt vnico verbo καταδυναστεύουσιν, quasi dicas abutuntur suo magistratu & potestate, in vestrũ malũ.

Ad iudicia.) εἰς κριτήρια .i. Ad tribunalia.

Redarguti à lege.) ἐλεγχόμενοι. Quod melius

ver-

vertisset, Et redarguimini, vt tẽpus quoq; respõdeat.

Quicunq; autẽ.) Enim est Græcis, non autẽ.

Quasi transgressores.) ὡς παραβάται, id est, Vt transgressores.

Incipientes iudicari.) μέλλοντες κρίνεσθαι. i. Iudicandi. Et in hunc quidem modum frequenter transtulit interpres. At hic sanè fuit intolerabile.

Qui nõ facit.) μὴ ποιήσαντι. i. Qui nõ fecerit.

Superexaltat autem misericordia iu.) κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. Opinor interpretem vertisse, superexultat, id est, supergloriatur. Sẽsus est, gloriatur misericordia aduersus iudicium, tanq̃ victrix. Vtitur autẽ eodem verbo ad eundem modũ paulo inferius, μὴ κατακαυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας, id est, Ne gloriemini & mentiamini aduersus veritatem. Certe ex Bedæ commentariis palàm est, illum legisse superexultat. Eius verba subscribã, Superexultat autem misericordia iudicium, quia quẽadmodum damnatus in iudicio dei dolebit, qui non fecit misericordiam: ita qui fecit, remuneratus exultabit atq; gaudebit. Aliter superexaltat misericordia iudiciũ. Non dictum est, vincit misericordia iudiciũ. Non enim est aduersa iudicio, sed superexaltat qui plures per misericordiam colligunt, sed qui misericordiam præstiterunt. Ex his perspicuum est Bedam iuxta Græcorum exemplaria legisse superexultat, licet scriba penè vbiq; vocem eam deprauauerit. Restat scrupulus de præpositione. Nam qui vertit superexultat, legisse videtur ὑπερκαυχᾶται. Siquidẽ κατακαυχᾶσθαι magis sonat aduersus aliquẽ gloriari. Et soror. Aut, est Græce, non &.

Calefacimini.) θερμαίνεσθε. i. calefiatis siue calescite. In semetipsa.) καθ' ἑαυτήν, id est, Per se, hoc est, sola.

Sine operibus.) ἐκ τῶ ἔργωμ σου .i. Ex operibus tuis. Interpres legisse videtur ἐκ δὲ τῶ ἔργωμ. nam minimum est discrimen in vocibus, quum sententia tota pugnet. Quod si legis sine operibus, quēadmodum legit interpres, non video qui constet sensus. nā fides ostendi non potest, nisi factis. Sentit autem, demonstra tuam fidem quā habes, adiunctus factis, vt vtrunque habeas: & ego solis factis declarabo, mihi neutrum deesse. Sermo videt̃ apud Græcos aliquāto dilucidior. Siquidem vt Iacobus doceat nec fidem absq; operibus, nec opera sine fide valere, proponit duos colloquentes, quorū alter fretus sua fide negligat opera. Huic dicitur: Tu fidem habes, sit hoc tibi satis. Rursus alter fidens operibus neglecta fide, respondet illi, Et ego facta habeo, mihi satis est. Iacobus vtriusque sermonem refellit, Imò neutri, inquit, quod habet sufficit ad salutem. Sed tu qui fidem tuā iactas, doce factis ipsis tibi fidem esse, & ego factis ipsis declarabo mihi neutrum deesse.

Credidit Abraham deo.) Idem testimonium quod Paulus adduxit in epistola ad Romanos aduersus fiduciam operum, hic adducit ad commendationem operum. Verum Paulus illic opera vocat obseruationem legis Mosaicæ, hic sentit de officiis pietatis & charitatis.

Opera duplicia.

Videtis quoniam.) ὁρᾶτε τοίνυμ ὅτι, id est, Videtis igitur quod.

EX CAPITE III.

PLures magistri.) πολλοί, id est, Multi.

Sumitis.) λειψόμεθα, id est, Sumemus, siue quod Valla mauult, accipiemus. Non enim sumimus nisi volentes, accipimus & nolentes. Siquidem vulnus accepit recte dicimus, sumpsit vulnus non item. Et quod sequitur, Offendimus omnes, præsentis est tēporis, non præteriti, πταίομεμ. i. labimur.

mur. vt intelligas omnes quotidie labi. Itē quod sequitur, Si quis in verbo non offendit, πταίει, præsentis temporis est.

Potest etiam freno.) δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα, id est, Potens freno moderari & totum corpus.

Si autem frenos.) Græce non est, si autem, sed ecce ἴδε. Interpres legit εἰ δὲ. Beda indicat in quibusdam scriptum fuisse, Sicut autem equis &c.

Ad consentiendum.) πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν. i. Vt nobis obediant siue pareant.

Omne corpus.) Et omne corpus legit Græcus, sed necesse erat coniunctionē abiicere, cum dixerit, si autem. Quod si recipimus εἰδὲ hic erit sensus, qui os equi freno potest moderari, eadem opera circumaget quo volet totum corpus equi.

Et ecce naues.) ἰδοὺ καὶ τὰ πλοῖα, id est, Ecce & naues, siue Naues quoque.

Cum magnæ sint.) τηλικαῦτα ὄντα, id est, Cum tantæ sint.

A ventis validis.) σκληρῶν, id est, Duris. sed interpres aliud videtur legisse.

Minentur.) ἐλαυνόμενα, id est, Aguntur siue vehuntur.

Circumferuntur autē.) Autem, redundat.

Modicum quidem.) Quidem, redundat & officit sensui.

Et magna exultat.) καὶ μεγαλαυχεῖ. Lyranus legit, exaltat, & magna exponit, mala: & exaltat, prouocat. Arbitror ab interprete fuisse scriptum, exultat hoc est, iactat, id quod Græca vox sonat. Nec Beda dissimulat in quibusdam codicibus scriptum fuisse, magna exultat. Itaque scriptum comperimus in codice vetustissimo Donatiani. Lyranus

Græcis

Græcis eſt ſermo iucundior dictione compoſita, à μεγάλα magna & αὐχεῖν gloriari ſiue iactare, id eſt, magnifice ſe iactat.

Ecce quantus ignis.) Opinor interpretē vertiſſe quantulus ignis, id eſt, quàm puſillus. Nam Græcè eſt ὀλίγον πῦρ, id eſt, Exiguus ignis. Hieronymus in. 66. Eſaię cap. ita citat: paruus ignis quàm grandem ſuccendit materiam. Teſtatur & Beda in nōnullis exemplaribus ſcriptum fuiſſe: Ecce modicus ignis &c. Hoc adieci, ne quis putet Græcos codices fuiſſe vitiatos. Et ſyluā, hoc loco rectius vertiſſet materiā.

Vniuerſitas iniquitatis.) ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας id eſt, Mundus iniquitatis. Eſt autem aliquando mundus, cumulus rerum ſimul repoſitarum. Vnde mundum muliebrem dicimus.

Mundus, ſumma.

Lingua conſtituitur.) Sic lingua, legūt Gręci, οὕτως ἡ γλῶσσα.

Beſtiarum.) θηρίων, id eſt, Ferarum, aut noxiarum beluarum. Nam id proprie ſignificat θηρίον.

Et cęterorum.) καὶ ἐναλίων, id eſt, Marinorū. Interpres legiſſe videtur ἄλλων, aut certe ſcripſit, cetorum, quod ipſum adhuc in nonnullis extat codicibus. Id ſcriptor oſcitās mutauit in cæterorum. nā manſueſcunt & marinæ beluæ, vt delphines.

A natura humana.) τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ, id eſt Ingenio humano, ſiue naturæ humanæ. Quanquam hoc parui refert ad ſenſum.

Inquietum malum.) ἀκατάσχετον, id eſt, Incoercibile ſiue incohibibile. Hieronymus ſecundo aduerſus Pelagium dialogo, trāſtulit, Incontinēs malū.

Benedicimus Deum & patrem.) Latinis male dicit qui dicit conuicium, at non ſtatim benedicit homini qui laudat.

Ex ipſo ore.) ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος, id eſt, Ex eodem

eodem ore. Emanat.) βρύει, id eſt, Scatebra emittit. Si tamen Latinè dicitur, emanat aquam. ſcio Maroni dictũ, Et durę quercus ſudabunt roſcida mella. Manat aquam mollius erat. Manare dicitur liquore aut liquorem, id quod emittit, ſed emanat ipſe liquor. Et Plinio quędam arbores dicuntur manare picem ac reſinam.

Dulcem & amaram aquam.) τὸ γλυκὺ, καὶ τὸ πικρὸν. i. Dulce & amarum, vt ὕδωρ ſubaudias.

Ficus vuas facere.) συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι, id eſt Ficus oleas facere. Siquidem ficum oppoſuit oleę, quòd hæc acerbi ſaporis ſit & auſteri diſſimilis ficui. Quanquàm mox meminit vitis.

Sic neq; ſalſa dulcem poteſt facere aquam.) οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλικὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ, id eſt, Sic nullus fons dulcęm & amarã facere aquam.

Et diſciplinatus.) ἐπιστήμων. i. Sciens, ſiue ſcientia prędıtus, quod recentiores vocant, ſcientificus.

Operationem ſuam.) τὰ ἔργα αὐτοῦ. i. Opera ſua.

Et contentiones ſint.) Græce tantũ eſt, & cõtentionem, καὶ ἐριθείαν. Ac mox ſequitur, In corde veſtro.

Deſurſum deſcendens.) Quod hic additur à patre luminum, nõ habetur in codicibus Græcis, ſed huc apparet aſcriptum ex primo capite. Nec attingitur à Beda.

Animalis diabolica.) Animalis hic deducitur ab anima, ψυχική. Sic enim aliquando vocat affectum humanum, vt opponatur ſpiritui. Quod & Beda admonet citans Græcam autoritatem. Nec eſt diabolica, ſed dæmoniaca, δαιμονιώδης, hoc eſt, non à ſpiritu Chriſti, ſed à ſpiritu huius mundi. Et dæmones Græcis dicuntur quaſi δαήμονες, hoc eſt,

ſcien

ſcientes, & his antiqui tribuebant artiū humanarum inuentionem.

Ibi inconſtantia.) ἀκαταστασία. Quod magis ſonat tumultum & ſeditionem.

Pudica.) ἁγνή. id eſt, Pura ſiue caſta. Et modeſta, Græcè eſt ἐπιεικής, id eſt, Humana ſiue ęqua. Nam mundi ſapientia reddit moroſos.

Suadibilis.) εὐπειθής, id eſt, Tractabilis, ſiue morigera, & cui facile perſuadeatur.

Bonis conſentiens.) Hęc non inueniuntur in Græcis codicibus, quos ego ſanè viderim, ac ne in vetuſtiſſimo quidem codice Donatiani, etiamſi Beda legit & interpretatur.

Iudicans ſine ſimulatione.) Gręcè eſt, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος, id eſt, Nihil diſcernēs, & nihil ſimulans. Aut ſine diiudicatione, ſine ſimulatione. Et tamē illud iudicās reperit etiā in vetuſtis codicib.

EX CAPITE QVARTO.

ET lites.) καὶ μάχαι. id eſt, Pugnę, tametſi cōtentiones pugnas vocat.

Nonne in concupiſcentiis.) Deeſt nobis quod eſt apud Gręcos, οὐκ ἐντεῦθεν, id eſt, Nōne hinc. Necꝫ eſt in concupiſcentiis, ſed ἐκ τῶν ἡδονῶν, id eſt, ex voluptatibus veſtris, ſiue libidinibus, quum id ſequimur, non quod per ſe rectum eſt, ſed quod animo collibuit.

Litigatis & belligeratis.) μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, id eſt, Pugnatis & bellatis.

Propter qđ nō poteſt.) διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς id eſt, Propterea quod non poſtulatis.

Vt in concupiſcentiis.) Rurſum hoc loco eſt, In voluptatibus, ἐν ταῖς ἡδοναῖς.

Adulteri neſcitis.) Græce eſt μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες

λίδες

λίδες, οὐκ οἴδατε. i. Adulteri & adulterę an nescitis? Amicitia huius mundi.) τ̃ κόσμου, id est Mundi: & huius adiecit interpres.

Inimica est Deo.) ἔχθρα τοῦ θεοῦ ἐστίν, id est, Inimicitia est Dei, seu potius cum Deo. Atq; ita legitur & in Latinis exemplaribus emendatioribus, etiā iis quę formulis excusa sunt. Nec aliter recēset Beda, nisi quod inimica legit pro inimicitia. Discrimen est in accentu ἔχθρα inimicitia, ἐχθρὰ inimica.

Amicus esse seculi.) κόσμου, id est, Mundi.

Ad inuidiam spiritus cōcupiscit.) Sensus hic est, Spiritus hominis mundo deditus, sibi inuidet, sed Deus copiosius impertit suam gratiam, q̃ ipsi cupiamus. Neq; tamen liquet, vbi reperiatur hoc scriptū. Beda sensum triplicem adducit.

Quid habitat) ὃ κατῴκησεν, id est, Qui habitauit siue sedem posuit.

Maiorem autē dat.) Ante hæc verba in Græcorum nonnullis exemplaribus adiecta sunt quędam quę veluti cōpleant sermonē, διὸ λέγει, κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. Verum ea suspicor à studioso quopiam huc addita in marginali spacio, ex epistola Petri priore, deinde à scriba parū erudito in contextum translata. Nā in plerisq; tantum est, μείζω δὲ δίδωσι χάριν. Hoc loco subiiciuntur verba quę mihi videbantur adiecta, quę tamen cōperi in editione Aldina, διὸ λέγει, κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

Humilibus.) ταπεινοῖς. Quod ad conditionē pertinet magis quàm animum.

Duplices animo.) δίψυχοι. i. Duplicis animi.

Miseri estote.) ταλαιπωρήσατε. Verbum à tolerantia dictum.

Alte-

Alterutrum.) ἀλλήλων.i. Inuicē, ſi·ve aliſ alijs.

Detrahit legi.) καταλαλεῖ, id eſt, Obloquitur, vt & ſuperius, ὁ καταλαλῶν, id eſt, Qui obloquitur ſiue obtrectat.

Vnus eſt enim.) Enim, redundat, & nihil facit ad ſententiam.

Et iudex.) Hæc duo verba nō reperio apud Græcos.

Perdere & liberare.) σῶσαι καὶ ἀπολέσαι, id eſt, Seruare & perdere.

Tu autem.) Autem, non addunt Græci.

Qui iudicas proximum.) ἕτερον, id eſt, Alium ſiue alterum.

Ecce nunc qui.) ἄγε νῦν, id eſt, Age nunc.

Hodie aut.) Græce eſt, hodie & cras, σήμερον καὶ αὔριον. Nec eſt In illum, ſed in hanc εἰς τήνδε.

Ibi quidem.) Quidem, redundat à Grecis exemplaribus.

Annum.) Græci habent, annum vnum, ἐνιαυτὸν ἕνα.

Quid erit in craſtinum.) τὸ τῆς αὔριον.i. Quę ſit craſtinæ diei fortuna.

Ad modicum parens.) Poëtice parens pro apparens, quum Græce ſit φαινομένη.

Et deinceps exterminabitur.) ἀφανιζομένη, id eſt, Euaneſcens, ſiue, non amplius apparens, ſi voluiſſet & vocum affinitatem reddere.

Pro eo vt dicatis.) ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς, Pro eo, ſiue loco eius quod dicere debuiſtis. Quod ita reddi poterat; Quum ita potius dicendum ſit vobis.

Si Dominus voluerit.) Græca ſic habent, ἐὰν ὁ κύριος θελήσῃ καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν τοῦτο

ἢ ἐκεῖ

ἢ ἐκεῖνο, id eſt, Si dominus voluerit, & vixerimus & fecerimus hoc aut illud. Sed haud ſcio an Græca hoc loco ſint deprauata, legendumq́ꝫ ζήσομεν, καὶ ποιήσομεν. i. Et viuemus, & faciemus: vt intelligas, nec victuros, nec facturos aliquid, niſi Dominus voluerit, Niſi malimus accipere imperatiue, ζήσωμεν καὶ ποιήσωμεν, id eſt, viuamus & faciamus.

EX CAPITE QVINTO.

A Tineis comeſta ſunt.) σητόβρωτα γέγονεν, id eſt, Facta ſunt tineoſa, ſiue tineis obnoxia, ſiue talia, vt à tineis rodantur.

Et manducabit.) Poteſt eſſe præſentis temporis φάγεται exedit ſiue comedit, tametſi Græca vox anceps eſt ad vtrunq́ꝫ tempus.

Theſaurizatis vobis iram.) ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις, id eſt, Theſaurizaſtis in extremis diebus. Nec additur, vobis iram. Conſentiebat cum Græcis vetuſtiſſimus codex Donatiani.

Quæ fraudata eſt à vobis.) ὁ ἀπεστερημένος, id eſt, Quæ fraude non reddita eſt, Refertur autē ad mercedem, meſſoribus debitam.

Et clamor eorum.) καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων, id eſt, Clamores eorum qui meſſuerunt.

Epulati eſtis.) ἐτρυφήσατε. i. Deliciati eſtis.

Et in luxuriis enutriſtis corda veſtra.) Græca ſic habent, ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν, id eſt, Deliciati eſtis in terra & laſciuiſtis, & enutriiſtis corda veſtra.

In die occiſionis.) ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς; id eſt, Vt in die mactationis, hoc eſt, In die feſto, quo ſolent mactari victimæ in epulum.

Adduxiſtis.) κατεδικάσατε, id eſt, Condemnaſtis. Fortaſſis interpres verterat addixiſtis, pro con-

demnastis. Certè addixistis scriptum erat in peruetusto codice Donatiani.

Non restitit.) ἀντιτάσσεται, id est, Resistit, præsentis temporis. Atq; ita legit Beda.

Donec accipiat temporaneum & serotinū.) Græci legunt, ὑετὸν πρώιμον καὶ ὄψιμον, id est, Pluuiam matutinam & serotinam seu vespertinam, aut si

Augustin. mauis pluuiam præproperam & seram. Nam Augustinus libro de idiomate veteris instrumēti, putat serotinum vocem esse parum Latinam, adducens locū hunc ex Deuteronomio, Et dabit pluuiam terræ tuæ in tempore suo, matutinum & serotinum. Cæterum significari his vocibus anni partes, quod agricolæ in ipsa satione pluuiam aliquam desiderent. Ac rursus in æstate, quo grandescant vegetenturq; sata. Atq; adeò ex hoc ipso loco videtur Iacôbus hanc particulam mutuatus.

Estote vos.) Et vos, legit Græcus.

Aduentus Domini appropinquabit.) ἤγγικε, id est, Appropinquauit, præteriti temporis, aut certè præsentis, instat.

Exitus mali.) τῆς κακοπαθείας, id est, Afflictionis. Cæterum hæc verba exitus mali & longanimitatis videntur addita ex diuersa interpretatione. Nec ei habebantur in duobus peruetustis exemplaribus Donatiani. Etenim quod aliquis verterat κακοπαθείας & μακροθυμίας exitus mali & longanimitatis hoc alius vertisse videtur laboris & patientiæ, vtrunque scriba doctulus coniunxit.

Beatificamus.) μακαρίζομεν, id est, Beatos iudicamus, siue beatós dicimus. Et non est sustinuerunt, sed sustinent, τοὺς ὑπομένοντας.

Sufferentiam.) τὴν ὑπομονήν, id est, Toleranti am, siue patientiā. Finem Domini vidistis. Finem ap- pellat

pellat, quod p̄ afflictiones euaserit ad summā gloriā.

Quoniam misericors est.) πολύσπλαγχνος, id est, Valde misericors.

Est est, non non.) τὸ ναὶ ναί, καὶ τὸ οὒ οὔ, id est, Quod est etiam, etiam: & quod est non non. Nec est sermo vester, sed vestrum est, sit est: & vestrum non, sit non: hoc est, quod affirmatis, vere affirmate, & quod negatis, vere negate, quemadmodum admonuimus in Euangeliis. Est est, non non.

Tristatur autem.) κακοπαθεῖ. i. Affligitur.

Oret æquo animo & psallat.) Nescio an scriptor aliquis hunc locum deprauarit, nam Græca longe secus habēt, κακοπαθεῖ τὶς ἐν ὑμῖν, προσευχέσθω. εὐθυμεῖ τὶς, ψαλλέτω, id est, Affligitur aliquis inter vos? oret. æquo animo est aliquis? canat. Nimirū vt in rebus afflictis opē petamus à Deo, in rebus secundis gratias agamus Deo. Nam id vocat psallere. Tametsi secus & legit & interpretatur Beda.

Vngentes illum oleo.) Hoc relictum erat ex præcepto euangelico, quo Christus mandauit suis, vt in quas ædes essent ingressi, sanarent ægrotos, vngentes oleo. Nam cōsentaneum est quod legimus factū ab Apostolis, iussu Domini factum fuisse, licet non legamus fuisse iussos. Id nunc fit in extremo vitæ discrimine.

Saluabit infirmum.) τὸν κάμνοντα. i. Laborantem. Nam de ægroto sentit.

Peccata vestra.) Vestra, apud Græcos non est, tametsi subauditur. Et magis est errata, quàm peccata παραπτώματα, quasi dicas, lapsus. Sentit enim de quotidianis offensis Christianorum inter ipsos, quos continuo vult reconciliari. Alioqui si de confessione sensisset, quam dicimus partem sacramenti pœnitentiæ, non addidisset ἀλλήλοις, id est, vobis inuicē,

 sed

ſed ſacerdotibus. Ab hac ſententia nõ diſſentit interpretatio Bedę. Et ita palàm citat in commentariis q̃s ſcripſit in quintum caput epiſtolæ Ioannis.

Vt ſaluemini.) ὅπως ἰαθῆτε.i. Vt ſanemini.

Iuſti aſſidua.) ἐνεργουμένη, id eſt, Operans, ſiue quum agit, vt intelligas efficacẽ, ex animo profuſam. Fortaſſis interpres vertens aſſiduam, ſenſit intentã & inſtantem vt aſſequatur quod petit.

Similis nobis.) ὁμοιοπαθὴς, id eſt, Similiter affectus, aut ſimilibus affectibus obnoxius.

Terra dedit fructum) ἐβλάστησε.i. Germinauit.

Si quis ex vobis.) ἐν ὑμῖν, id eſt, In vobis, ſiue inter vos.

Saluabit animam eius.) Eius, nõ addunt Græci, tantum eſt ψυχὴν.

Et operit.) καὶ καλύψει, id eſt, Operiet.

IN EPISTOLAM PETRI APOSTOLI PRIOREM, ANnotationes [redacted]. [redacted] [redacted] [redacted]

EX CAPITE PRIMO.

προσήλυτοι. ADVENIS diſperſionis ponti. &c.) Non eſt Græce προσηλύτοις, quo verbo ſignificare ſolent eos, qui ex paganiſmo ſeſe contuliſſent ad legem Moſaicã

παρεπίδημοι. ſed παρεπιδήμοις. Iam dialecton Hebraicam, de qua toties admonui, oportet eſſe notam lectori, Aduenis diſperſionis, pro aduenis diſperſis, ſiue ſparſim incolẽtibus. Videntur enim hęc ad Iudęos propriè ſcribi, q̃d Petrus eſſet apoſtolus circũciſiõis.

Cappadociæ, Asiæ.) Videndũ quur Asiam ponat inter species, quum sit genus, nisi fortè intelligit Ephesios, quæ proprie dicitur Asia minor. Nam de Asia maiore non videtur accipi posse, quũ mox subiiciat Bithyniam partem Asiæ minoris.

Secundum pręscientiam.) κατὰ πρόγνωσιν, Iuxta præordinationẽ, siue præfinitionem. Nam & Lyranus fatetur hoc loco præscientiam accipi pro pręde stinatione. Neq; Thomas inficiatur prædestinationẽ aliquoties accipi pro præscientia. Quin & Latinis scita dicuntur decreta, & cognitores iudices. Cæterum hæc particula, iuxta præscientiam, referenda videtur ad id quod præcessit electis, vt intelligamus electos non temere neq; fortuito, sed destinato decreto, consilioq; Dei. alioqui nõ video quò pertineat. Mecum sentit Beda non aspernandus autor. Pręsciẽtia pro præfinitione.

In sanctificationem.) ἐν ἁγιασμῷ, id est, In sanctificatione, hoc est, per sanctificationem spiritus, iuxta proprietatem Hebraici sermonis Nam quod sequitur, In obedientiam, Græcis alia est præpositio εἰς ὑπακοὴν, quod vtrum accipiendum sit eos esse electos ad obẽdiendũ, an electos per obedietiam, lectori discutiendum relinquo. Mihi prior sensus magis arridet. Sentit enim illos hoc ipsum debere Deo, quod delecti sint ad fidei gratiã, quam hic obedientiã vocat, vt p hanc purgarent à peccatis aspersione sanguinis Iesu. Porrò sanctificationẽ spũs opposuit operib9 legis Mosaicę, à quorũ fiducia vult eos abducere. Fides obedientia ὑπακοή.

Deus & pater.) Potest coniunctim legi, potest & diuisim.

Per resurrectionem.) δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν. Hic propemodum videtur ambigue accipere ἀναστάσεως, & neutraliter & actiue, quãtum ad Christũ neutraliter, quantum ad nos actiue. Nam id annotauit Thomas in epistolã ad Romanos.

In hæreditatem.) hoc referendum est ad verbum, regenuit. Regenuit vos cœlesti generatione in hęreditatem cœlestem. Nam Iudæi longe aliud regnum expectabant per suum Messiam.

In vobis.) εἰς ὑμᾶς. i. In vos, hoc est, Erga vos vt referatur ad hæreditatem conseruatam.

In virtute.) Satis erat virtute.

In quo exultatis.) Legi potest, et exultate, imperandi modo ἀγαλλιᾶσθε, quemadmodū inferi? Si placet indicādi modus, videt̄ abuti p̄senti p futuro

Modicū nunc si oportet.) ὀλίγον ἄρτι. Dilucidius erat, Nunc ad breue tempus afflicti si necesse sit.

Multo preciosior sit auro.) Sit, redundat. Porrò Greca lectio sic habet, πολὺ τιμιώτερον χρυσίου τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου. i. Multo preciosior auro, quod perditur, siue perit, & tamē probatur per ignē, siue perdito, ac pernicioso auro: vt intelligas rem vilem ac pestilentem, igni probari. Quāto magis conuenit explorari fidem nostram, num syncera sit.

In reuelatione Iesu Christi.) Vitare poterat amphibologiā, si vertisset, Quū reuelabit Iesus Christus. Quod enim aliâs ἐπιφάνειαν & παρουσίαν, hic ἀποκάλυψιν dixit. Beda aliquanto secus legit.

In quem nunc quoq; &c.) Grece paulò diuersius est, εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ. i. In quē nunc non videntes, credentes tamen, siue, In quo nūc quum non videtis, & tamen creditis.

Exultabitis.) ἀγαλλιᾶσθε, id est, Exultatis, verbo præsentis temporis consentiente codice Donatiani altero: etiamsi potest esse exultate imperandi modo, quod Græca vox sit anceps. Certe sic adducit Augustinus libro secundo ad Catechumenos, capite. 6.

Credentes in eum, quem nō videtis, gaudete inenarrabili gaudio.

Qui de futura in vobis gratia.) Futura addidit interpres de suo, nã Græca sic habent, οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες. Quod ego sic maluissem exprimere, Qui de ventura in vos gratia vaticinati sunt. Nec est tempus, quod Græci vocant χρόνον, sed καιρόν, quod articulũ vertimus. Est enim certius quiddam quàm tempus, vt & aliàs indicatum est. Consentaneũ autem est Petrum significare locũ, qui est apud Danielem cap. nono, vbi per mysticas hebdomadas indicat tempus ad quod occidendus esset Christus. Danielis hebdomade.

Significaret in eis spiritus.) τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα, id est, Spiritus q erat in ipsis, vt intelligamus spiritum propheticum, quem eundem Christi vocat.

Prænuncians.) προμαρτυρόμενον, id est, Prætestificans. Cæterũ quod hic παθήματα vertit passiones, ego malim afflictiones.

Et posteriores glorias.) καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας, id est, Et quæ illas consequutæ siue consequuturæ sunt glorias. Sentit enim gloriam, quam assequutus est post ignominiam crucis. Etiamsi Hieronymus vertit alicubi pro glorias, decreta, vt mox indicabo: nisi forte pro decreta, scriptum erat decora. Nam is liber excusus est ex exemplari nō satis emendato. Sanè illud constat δόξαν Græcis & gloriam significare & opinionem. Proinde verisimile est, Hieronymum illic opiniones vertisse in decreta.

Quibus reuelatum est.) οἷς ἀπεκαλύφθη. Sermo Græcus anceps est, potest enim hic accipi sensus, testificans Christi passiones & glorias iis quibus reuelauit spiritus, nempe prophetis. Potest & hic, passiones & glorias, per quas Christus fuit mundo reue-

latus, qui ante fuerat ignotus. Neque quenquã mouere debet articulus Græcus οἷς, cum præcesserit παθήματα. Quanquã prior sensus meo iudicio simplicior est, vt οἷς articulus referatur ad Christianos, qui viderunt id quod de Christo prædixerat spiritus in prophetis. Sentit enim per afflictiones innotuisse mundo Christi gloriam. Potest & hic tertius accipi sensus, Quibus prophetis reuelatũ est & illud, quod hæc quæ prædicebant, vobis pararent non sibi, cũ scirent ea nõ euētura suis temporibus. Potest & quartus hic accipi, Prophetæ prædixerũt & Christi mortem & illustrationem morte partam, vtrunque vere, quod notum est, iis quibus ea sunt exhibita.

Vobis autem.) *Sed vobis, erat & latinius, & apertius, siue, non sibiipsis, imò vobis,* οὐχ ἑαυτοῖς ὑμῖν δέ. *Hinc certe liquet, non parum interesse, quo loco quam cõiunctionem colloces.* Hũc totum Petri locũ Hieronymus interpretans Didymi librũ de spiritu sancto secundum, reddidit hoc pacto, Scrutantes & inquirentes, in quod aut quale tẽpus significabat, is qui in eis erat spiritus Christi, testificans in Christo passiones. Et ea quæ post erant sequutura decreta, iis quibus reuelatum est, quia nõ sibi, sed nobis ministrabant, ea quæ nunc annunciata sunt vobis, per spiritum sanctum.

Qui euangelizauerunt vobis.) Vos, est Græce, nõ vobis, tametsi id quidẽ ad sensum nihil attinet.

Spiritu sancto.) Deest In, ἐν πνεύματι ἁγίῳ, id est, In spiritu sancto, hoc est, Per spiritum sanctum, Hebræorum more.

In quem desiderant.) εἰς ἅ, id est, In quæ. Nempe ea quæ de Christo sunt prænũciata per prophetas, ac deinde prædicata per apostolos. Facilis deprauatio ab εἰς ὅ in εἰς ἅ. Nec enim sentit de spiritu prophetarum, in quem angelos velle prospicere

nihil

nihil mirum est: sed effert maiestatem Euangelij, quã angeli quoq; venerẽtur. Beda interpretatur de Christo glorificato, paulo post indicans etiã de spiritu misso in terras accipi posse. At Irenæus libro cõtra hęreses quarto, cap. lxvij. sentit de promissis prophetarũ, quę Christus aduenięs repręsentauit. Certe εἰς ἅ scriptum comperimus apud Origenem in fragmento quod latinitate donauimus.

Perfecti sperate.) τελείως, id est, Perfecte, per aduerbiũ indicans spem ad finẽ vsq; perseuerantẽ. Et sic habebat codex Donatiani vetustior. Nec est, In reuelationẽ, vt legunt quidã, sed ἐν ἀποκαλύψει, id est, In reuelatione, siue per reuelationem. Sentit enim de mysterio Euangelij iam diuulgato, per quod Christus innotuit, siue de aduentu Christi.

Quasi filii.) ὡς τέκνα, id est, Vt filii, siue tanquam filij. Nam quasi tribuimus iis quæ cum videantur, non sunt. Ad hæc filij obedientiæ dixit iuxta proprietatẽ sermonis Hebraici, pro filiis obedientibus.

Non configurati.) μὴ συσχηματιζόμενοι, id est Non accõmodantes vos pristinis concupiscentiis. Id enim est συσχηματίζεσθαι. Nec est, Ignorantię desideriis, sed ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις: quod nos dilucide magis quam ad verbum expressimus, hoc modo: vt non accommodetis vos pristinis concupiscentiis, quibus dum adhuc ignoraretis Christum agebamini.

Sed secundum eũ qui vocauit vos sanctum) κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον, id est, Quemadmodũ is qui vocauit vos, sanctus est, ita & vos sancti reddamini.

Sancti sitis.) γενήθητε, id est, Efficiamini, siue reddamini. Neq; enim est, γίνεσθε, quod ambiguum esse poterat,

Et si patrem vocatis.) ἐπικαλεῖσθε, id est, Inuocatis & imploratis, aut cognominatis, nam Græca vox anceps est. Tum quod hic vertit, Sine acceptione personarum, multo festiuius scriptum est à Petro ἀπροσωπολήπτως composita dictione, id est, Citra delectum siue respectum personæ.

ἀπροσωπολήπτως.

Paternæ traditionis.) Vnica vox est apud Græcos πατροπαραδότου. Estque epitheton conuersationis, quasi dicas, A patribus traditæ. Atque ita refert d. Hieronymus in cōmentariis Esaiæ, & Augustinus in psalmum centesimū quadragesimū sextum.

πατροπαράδοτα.

Quasi agni.) ὡς ἀμνοῦ, id est, Velut agni, siue tanquam agni.

Præcogniti quidem.) προεγνωσμένου .i. Præfiniti siue prædecreti. Nam hoc loco planè videtur vsurpare, pro eo quod isti vocant prædestinationē, & Lyranus interpretatur, Præordinatione.

Fideles estis in deo.) τοὺς πιστεύσαντας εἰς θεὸν id est, Qui credidistis in deum. Verum interpres abhorruit ab hoc præterito, ne viderentur iam desiisse credere, qui quondam credidissent.

In obedientia charitatis.) ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας .i. In obedientia veritatis. Et additū est hoc loco in Græcis codicibus διὰ πνεύματος, id est, Per spiritum, quæ particula non est in Latinorum exemplaribus.

In fraternitatis amore simplici ex corde.) εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον ἐκ καθαρᾶς καρδίας .i. In fraternum amorē non simulatū, ex puro corde φιλαδελφίαν vocat Christianorū inter ipsos mutuum amorem ac beneuolentiam. Cæterum illud Ex puro corde, ad ea quæ sequuntur referendum est, Vos inuicem diligite ex puro corde.

Attentius.) ἐκτενῶς .i. Vehementer, siue impense

pense, aut si magis ad verbum cupias reddi, Intense.

Omnis gloria eius.) ἀνθρώπου, id est, Hominis Exponit enim quid modo dixisset carnem.

Quod euangelizatum est in vos.) τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς, i. Quod per Euangelium delatū est ad vos, siue quod prædicatum est apud vos.

EX CAPITE II.

Rationabiles sine dolo lac.) τὸ λογικὸν, ἄδολον γάλα, id est, Rationale, doli expers lac: vocat autem lac logicon, vt à corporeo lacte discernat. Hieronymus in quinquagesimoquinto Esaiæ capite citat hunc locum, vt lac referatur ad rationale, non ad infantes, etiamsi non addat ἄδολον. Verum edisserens sexagesimum Esaiæ caput citat ad hunc modum. Quasi modo nati paruuli, rationabile & absq; dolo lac desiderate, vt palàm sit illud ἄδολον lacti adiungi oportere. Rursum enarrans Zachariæ caput decimum. Itē Augustinus in epistolam Petri, homilia vigesima, refert hunc in modum, Deposita ergo omni malicia, & omni dolo, & adulatione, & inuidia, & detractione, tanq̄ modo nati infantes, rationabile & innocens lac concupiscite, vt in illo crescatis in salutem. Quin & Beda legit & interpretatur quemadmodum legunt Græci. Testis erit codex, qui mihi tum inseruiebat hęc scribenti ex bibliotheca Minoritarum Antuuerpiensium. Suffragabatur nonnihil & alter codex Donatiani in quo scriptum erat, Rationale sine dolo. Nos & articulum Græcum exprimere cupientes, vertimus ad hunc modum, Vt modo nati infantes, lac illud non corporis, sed animi, quod dolum nescit, appetite. Siquidem infantia Christi, est alienum esse ab omni versutia studioque nocendi. Gradus ætatum sunt profectus virtutum.

Crescatis in salutem.) Hæc duo verba, In salutem, non reperio in Græcis exemplaribus, nec admodum quadrant ad propositam metaphoram. Siquidem salui sunt & infantes: verum adolescunt hoc lacte in virum perfectum in Christo.

Quoniã dulcis est dominus.) ὅτι χρηστὸς ὁ κύριος, id est, Quod benignus sit dominus. Aliâs vertit, Bonus. Sonat autem humanum, minimeq; austerum aut durum.

Et honorificatum.) Hæc duo verba redundant. Deinde ἔντιμον est, nulla interueniẽte præpositione. id est, Preciosum, seu magis in precio habitum: quod interpres, opinor, vertit, Honorificatum.

Domos spirituales.) οἶκος πνευματικός, id est, Domus spiritualis: vt sit nominandi casus per appositionem additus. Beda indicat huius loci triplicem lectionem, Domus spirituales, numero multitudinis, domus spiritualis numero singulari, & In domum spiritualem, quemadmodum alicubi legit Augustinus.

In sacerdotium.) ἱεράτευμα ἅγιον, id est, Sacerdotiũ sanctũ: nominatiuus est appositiuus, quemadmodum et domus: nam ipsos fideles sacerdotiũ vocat. Cæterum sacerdotium appellat functionẽ & administrationem sacrorum in domo spirituali, hoc est, in templo spiritus sancti, quod sumus ipsi.

Offerentes.) ἀνενέγκαι, id est, Ad offerendum.

Per Iesum Christum.) Id potest referri ad id quod proximũ est, Acceptabiles, aut ad superiora oĩa

Propter quod cõtinet scriptura.) διὸ καὶ περιέχει ἐν τῇ γραφῇ, id est, Quapropter & cõtinet in scriptura: vt sit sensus, hoc argumento lapidem illum esse præcipuum, quod iuxta testimoniũ Esaiæ collocatus sit in angulo, quo vtrunq; parietẽ complectens & continens, totum ædificium fulciret. Nam id est

περιέ

περιέχειν, vndique amplecti ac tenere, nisi forte neutraliter vsurpauit περιέχειν. Potest accipi pro excellere: vnde & excellit, siue eximius est ille lapis in scriptura: ad quod satis apte congruunt quę sequuntur, ἀκρογωνιαῖον &c. περιέχειν

Ecce ponam.) ἰδοὺ τίθημι, id est, Ecce pono. Locus est apud Esaiam capite vigesimooctauo. Non confundetur, Græcis est, αἰσχυνθῇ, id est, Pudefiet, siue pudefiat, δυνητικῶς.

Summum angularem.) Græcis vnica vox est ἀκρογωνιαῖον, quasi dicas, Summangularem.

Petra scandali.) Hebraice dixit potius q̃ Græce, λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου. Latinè verti poterat, Saxum in quod impingitur, & lapis ad quem offendunt homines.

Qui offendũt verbo.) οἳ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, id est, Qui impingunt in verbum, hoc est, Quos offendit Euangelium, & impietatis ministrat occasionem.

In quo.) εἰς ὅ, id est, In quod. Nam in hoc erat paratus Iudaismus, vt in Christum crederetur, quem lex Mosaica præsignarat. In quod legit Beda, admonens tamen, in nonnullis codicibus scriptum fuisse, In quo.

Populus acquisitionis.) λαὸς εἰς περιποίησιν. Et hic loquendi tropus Hebraicus sit oportet. Sentit enim populum, qui lucro accessit, adoptatus & insitus in populum dei. Ambrosius enarrans Psalmum, Beati immaculati, sermone sexto legit, Populus in adoptionem. Tropus Hebraic⁹

Qui aliquando nõ populus dei.) In hac priori parte genitiuus, dei, nõ est addendus, οἵ ποτε οὐ λαός, νῦν δὲ λαὸς τοῦ θεοῦ, id est, Qui quondã non

popu-

populus,nunc vero populus dei. Et ad hāc lectionem sensus est non paulò argutior, qui quondam non populus,hoc est,populus abiectissimus,et pro nihilo habitus,is nunc nō solum est populus,sed populus dei. Consentiunt cum Græcis exemplaribus, nostrates quoq; libri castigatiores.

Conuersationem vestram habentes bonam.) καλὴν,id est,Honestam,vt pertineat etiā ad decus,quod virtutem consequitur iuxta Stoicos. Et aliquanto post,detrectant, Græce est,καταλαλοῦσιν ὑμῶν,id est,Quod male loquūtur de vobis,siue detrahunt vobis.

In die visitationis.) ἐπισκοπῆς,id est,Inspectionis. Tametsi Græca vox anceps est,vt quę deduci possit ab ἐπισκέπτω. Quanquam ab hoc vsitatius est ἐπίσκεψις. Hebræis est פְּקֻדָּה quod illis præfecturam & administrationē quandā sonat. Visit enim subinde & inspicit quid agatur,cui negotij commissa est cura. Sic appellat Petrus tēpus illud,quo deus dignatur hominem trahere afflatu suo ad meliora.

Subiecti estote.) ὑποτάγητε οὖν,id est,subditi igitur sitis. Et creaturam κατ᾽ ἐπίτασιν vocauit hominem.

Siue ducibus,tanquā ab eo missis.) ἡγεμόσι: quod sæpius iam vertit,Præsidibus. Nec enim hic Petrus agit de bello,sed de his q agunt in prouinciis Romanorum,quę à præsidibus Cæsarum nomine administrabantur. Quum hic agat de magistratibus Ethnicorum,subditum esse dixit,pro tolerare quædam quę videntur suo iure facere,quū exigunt vectigal,quum cēsent:verum hoc ad illa tempora pertinebat. Nec tamen est missis,sed πεμπομένοις,id est,Qui mittuntur:vt intelligas actionem sine tempore.

Tanquam ab eo.) ὡς δι᾽ αὐτοῦ,id est,Tanquam

per eum, nempe regē, siue per eum, videlicet deum.

Laudem vero bonorum.) ἀγαθοποιῶν, id est, Benefactorum, siue bene facientium. Porrò apud veteres, id quod Plato præcepit in sua republica, leges non solum minabantur pœnam male agentibus, verum etiam præmiis inuitabant ad officia. Nunc malefacta quidem satis acriter puniuntur, cæterū benemeritis nulla gratia. In priore particula, omissa est cōiunctio μὲν, ad vindictam quidem, vt respōdeat sequenti δέ. Et malefacta Latinis dicuntur scelera commissa, malefactor an inueniatur nescio. Maleficus anceps est vocabulū. Nam ferè malefici dicuntur qui vtuntur malis artibus, eoq; nos vertimus nocentiū. Nam Græce est κακοποιῶν, id est, qui malefaciūt. ἀγαθοποιοί

Obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam.] Quod de bonis male loquebantur ethnici, partim tribuit amentiæ, partim ignorātię, cui vult occurri per obedientiam præstandam magistratibus, ne videantur recte puniri, tanquam publicę disciplinę transgressores.

Omnes honorate.) πάντας τιμήσατε, id est, Quibuslibet deferte honorem, etiam ethnicis dignitate prędítis. Cęterū ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε: quod ad Christianos pertinet. Honorem exigunt illi, solute, charitas debetur Christianis.

In omni timore.) ἐν παντὶ φόβῳ, id est, Cum omni reuerentia. Sic enim alicubi vocem hanc interpretatur Hieronymus. Nec est, Modestis, nec enim sentit de non arrogantibus, sed ἐπιεικέσιν, id est, Æquis & humanis, neq; rigidis admodum.

Sed etiam discolis.) ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς, id est, Sed etiam prauis, siue asperis. Interpres, Græcam vocem, altera Græca reddidit: nam δύσκολος Græcis difficilem sonat. Dyscolus quid

Sustinet

Suſtinet quis triſtitias.) λύπας. i. Moleſtias.

Quæ enim eſt gratia.) ποῖον γὰρ κλέος, id eſt, Quæ enim gloria, ſiue quæ laus? Suffragabatur vetuſtiſſimum exemplar Donatiani, ſed alterū duntaxat. Suffragabatur & aliud e bibliotheca academiæ Baſilienſis. Conſentiebat vterq; Conſtantienſis.

Si benefacientes, patiēter ſuſtinetis.) εἰ ἀγαθοποιοῦντες καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε, id eſt, Si quū bene faciatis, & tamen affligamini, ſuffertis.

Pro nobis, vobis.) Vtrunque Græcis eſt ἡμῖν, id eſt, Nobis, primę perſonę: etiamſi nonnulli variant codices.

Qui quum male diceretur, nō maledicebat.) ὃς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, id eſt, Qui quum maledictis inceſſeretur, non remaledixit, ſiue regeſſit maledicta.

Tradebat autem iudicanti ſe iniuſte.) Græca ſecus habent, παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως, id eſt, Tradebat autem ei qui iuſte iudicat. Significat Chriſtum vindictam tradidiſſe deo, non ſibi vſurpaſſe. Græcorum lectionem reddit Auguſtinus in Ioannem, tractatu. 21. Quum iniuriam inquit acciperet, nō minabatur, ſed commendabat illi, qui iuſte iudicat.

Vt peccatis mortui.) ἀπογενόμενοι, id eſt, Extincti, quaſi iā deſierimus eſſe. Ambroſius vertit, Seperati, libro de ſancto ſpiritu primo, capite octauo.

Cuius liuore.) τῷ μώλωπι, Vibice. Refert enim quod eſt apud Eſaiā, capite quinquageſimotertio, Et liuore eius ſanati. Eſt enim liuor veſtigium plagæ in cute. Quin & apud Hebræos eſt חבורה quæ vox illis tumorem ex plaga concretum ſignificat. In Pſalmis vertit Cicatricem, Computruerunt cicatrices meæ. Ambroſius eo quē modo citauimus loco, legit, Cuius vulnere plagarum ſanati ſumus.

Et epi

Et episcopum animarum.) ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον, Pastorem & curatorē. Nam episcopi dicuntur qui prospiciunt de necessariis. Beda legit, Et visitatorem animarum vestrarū, adducens illud, Quia visitauit nos oriens ex alto.

EX CAPITE TERTIO.

PEr mulierum conuersationem.) διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς. Potius, Per vxorum conuersationem. Et hoc sanè loco ἐν φόβῳ rectius vertisset, cum reuerentia. Tum nō est, Sanctam conuersationem, sed ἁγνὴν, id est, Puram, siue castam. Castam habebat codex ex Basiliensis academiæ bibliotheca, consentiebat & Constantiensis vterque.

Quarum non sit extrinsecus capillatura aut circundatio auri, aut indumēti vestimentorū cultus.] Græcus sermo dilucidior est, ὧν ἔστω, οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος, id est, vt sententiam magis reddamus, quàm verba, Quarū sit ornatus, non externus qui situs est in crispatura siue cōtextu capillorum, aut appositione auri, aut amictu vestium aut palliorum.

Cordis homo.) Ambrosius lib. epistolarum. 3. epist. 11. admonet noue expressum, Cordis homo, pro Interno & abstruso homine: proinde nos periphrasi rem explicuimus.

Quieti & modesti.) τοῦ πραέος καὶ ἡσυχίου, id est, Mansueti & quieti siue taciti. Non enim vult mulieres esse feroculas erga viros.

Locuplex.) πολυτελές. Fustuario dignum est, quod quidam pro locuples, scribunt locuplex per x, non per s. Quanquā Græcis est πολυτελὲς, id est, Sumptuosum ac splendidum. Referri videtur ad spiritum quietum: est enim neutri generis, quemadmodum & spiritus apud Græcos. Aut certe ad totā orationis

tionis particulam quæ præcessit, quod nimirum habere huiusmodi spiritum, magnificus ac splendidus ornatus est mulieris in oculis dei. Certe in codice Donatiani vtroque, scriptum est, Quod est in cõspectu dei locuples.

Cuius estis filiæ.) ἧς. Cuius apud Græcos necessario refert Saram, & non Abrahã. Nam apud nos referri potest ad Abraham.

Pertimentes vllam perturbationem.) μὴ φοβούμενοι μηδεμίαν πτόησιν, id est, Non territæ vllo pauore. Scire debes lector, hunc accusatiuum perturbationem, quem vulgata habet æditio, nõ esse transitiuum, sed reciprocum, iuxta proprietatem Atticorũ, qui sic loquuntur, gaudere gaudium, furere furorem, timere timorem. Nam hic πτόησιν significat fœmineum illum pauorẽ, quo solent de nihili rebus exanimari, qui debet abesse à sanctis mulieribus.

Honorem impartientes.) Honorem interpretatur Diuus Hieronymus, non vt flectantur illis genua, & gemmis auroq; onerentur, vt primus cedatur locus, quod nunc in plerisque regionibus stultissime videmus fieri, sed abstinentiam à coitu: sic enim honorem haberi vasculo muliebri, si non inquinetur libidine. Idq; indicat quod sequitur, vt non interrumpantur orationes vestræ.

Tanquam cohæredibus.) ὡς καὶ συγκληρονόμοι, id est, Tanquam & cohæredes. Addit enim hoc velut alterum & efficacius argumentum: vnde ne coniunctio quidem est ociosa. Porrò vasculum infirmius appellat ipsam mulierẽ ob sexus imbecillitatem. Sed tamen vt ingenue dicam, Hieronymi interpretatio mihi videtur esse violentior. Magis placet generalis sententia, vt mariti deferãt aliquid honoris vxoribus, nec eas habeant vt concubinas aut ancillas: geminas enim caussas adducit, quare velit deferri vxoribus: vel ob

vel ob imbecillitatem sexus, quemadmodum corporis membra minus honesta, magis habemus in honore: vel ob dignationem dei, qui mulierem æquauit viro, in euangelij promissis.

Gratiæ vitæ.) χάριτος ζωῆς, id est, Gratiæ viuæ: Quanquam hoc loco Græca variant exemplaria. Quod si legas Vitæ, gratiam pro beneficio accipias necesse est.

In fide autem.) τὸ δὲ τέλος, id est, In summa vero. Iam quod hic vertit, Compatientes, Græce est συμπαθεῖς, id est, qui mutuo tangantur affectu. Sunt enim quos aliena ne tantulum quidē moueant. Quanquam Beda interpretatur, In fide, iuxta vulgatam Latinorum lectionem.

Fraternitatis amatores.) φιλάδελφοι, id est, Fratrum amatores, siue fraterne amantes.

Modesti.) φιλόφρονες: quod magis sonat affabilem & humanum, & ad vitæ consuetudinem facilem commodumque: Porrò quod in nostris additur Humiles, opinor adiectum ab eo qui volebat interpretari modestiam: nec enim addebatur in vtroque codice Donatiani.

Et labia eius.) καὶ χείλη αὐτοῦ, id est, Labia sua. Sic enim mauult Valla, nec video quam ob caussam. Ipsius magis congruebat. Neque enim hic est vera reciprocatio vt in priore particula.

Vt nō conturbemini.) μηδὲ ταραχθῆτε, id est, Neque conturbemini.

Dominum autem Christum.) Deum est Græce, non Christum. Et sanctificate, positum apparet, pro Glorificate. Quod genus est illud, Sanctificetur nomen tuum.

Ad satisfactionem.) πρὸς ἀπολογίαν, id est, Ad excusationem, siue defensionem.

Quæ in vobis est, & spe & fide.) Græce tantum est, περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος, id est, De ea quæ in vobis est spe.

Cum modestia & timore.) μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου, id est, Cum mansuetudine & reuerentia. Loquitur enim de his qui placide respondent ac reuerenter, interrogati quibuslibet de fide Christi.

Quod detrahunt de vobis.) Græci legunt, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, id est, Vt in eo quod obtrectant vobis tanquam malefactoribus. de voce malefactorum ante notauimus.

Calumniantur.) οἱ ἐπηρεάζοντες, Qui conuiciantur, siue qui incessunt aut persequuntur.

Mortificatos quidem carne.) θανατωθεὶς, id est, Mortificatus. Item viuificatus, non viuificatos ζωοποιηθείς. Atque ita citat Diuus Hieronymus in Esaiam cap. 54. Atque item Augustinus epistola. 99. ad Euodium. Rursus sermone de verbis apostoli. 14. de Christo dictum est, inquit, Mortificatus quidem carne, viuificatus autẽ spiritu. Sic de homine dici potest, Tabefactus carne, viuificatus spiritu: vt intelligas Christum mortuum, iuxta corporis imbecillitatem, cæterum resurrexisse virtute spiritus.

In carcere erant spiritu.) καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασιν, id est, Qui in carcere erant spiritibus. Ita legit Hieronymus, eo quem modo citauimus loco, Occisus est carne, viuificatus spiritu, & prædicauit spiritibus in carcere cõstitutis. Cartensis admonet in nonnullis pro In carcere, scriptum fuisse, In carne. Verum hoc ante hunc indicauit Beda. In vtroque Cõstantiensi scriptum erat, spiritualiter pro spiritu.

Qui increduli fuerant aliquando.) ἀπειθήσασι ποτε, id est, Aliquando incredulis.

Quando expectabãt dei patientiã.) ὅτε ἀπεξεδέχετο

ξεδέχετο ἡ τοῦ θεοῦ μακροθυμία, id est, Quum expectaretur dei lenitas: etiamsi nonnulli codices habebāt ὅτι. In altero Constātiensi erat, expectabatur dei patientia, quemadmodum legunt Græci. Rursum in plerisque erat, ἅπαξ ἐδέχετο, pro ἀπεξεδέχετο. Suspicor legendū fuisse, ἅπαξ ἐξεδέχετο. Augustinus epistola nonagesimanona legit, expectabat. Nam verbum est medium.

Quū fabricaretur.) κατασκευαζομένης, id est, Quum appararetur.

Quod & vos nunc similis formæ saluos fecit baptisma.) Græca plus habent lucis ὃ ἀντίτυπον νῦν καὶ ἡμᾶς σώζει βάπτισμα, id est, Cui nunc simile, siue respondens baptisma, nos quoque saluos facit. Est enim σώζει præsentis temporis, seruat. Cæterum ὃ dure respondet, siue ad aquam referas, siue ad baptisma: fortasse scriptum fuit ᾧ cui.

Qui est in dextera dei.) Hoc loco desunt in Græcis codicibus, quæ subscribam, Deglutiens mortem, vt vitæ æternę hæredes efficeremur. Sed his prętermissis sequitur πορευθεὶς εἰς τὸν οὐρανόν, id est, Profectus in cœlum.

EX CAPITE QVARTO.

PAsso in carne & vos.) παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί, id est, Passo pro nobis carne: vos quoque &c.

Eadem cogitatione armamini.) τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε, id est, Induite eandē cogitationem, velut armantes vos, siue Armate vos iuxta eandem cogitationem. Augustinus epistola. 99. pro cogitatione legit scientia.

Sufficit enim præteritum tempus ad voluptatem gentium consummandam.] Græca sunt magis

perſpicua q̃ Latina, ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ βίου, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, id eſt, Sufficiens eſt enim præteritum vitę tempus, vt voluntatem gentium perfecerimus, hoc eſt, Satis eſt hactenus impie vixiſſe. In hūc ſenſum adducit Auguſtinus, homilia in epiſtolam Petri vigeſima, Sufficit enim præteritū tēpus volūtates gentiū cōſummaſſe.

In luxuriis.) ἐν ἀσελγείαις, id eſt, In laſciuiis. Nam ebrietatibus non habetur apud Græcos, nec in vtroq; codice Donatiani: cui conſentiebāt omnes vetuſti codices. Quid enim opus erat dicere ebrietatibus, quū mox ſubiiciąt, comeſſationes & potationes.

In illicitis idolorum cultibus.) ἀθεμίτοις, id eſt, Nephariis, quod atrocius eſt quàm illicitis.

In quo admirantur.) ἐν ᾧ ξενίζονται, Ad verbum ſonat, In quo peregrinātur. Porro Gręcis ξενίζεσθαι, dicuntur, quibus aliquid nouum aut abſurdum videtur. Pertinet autem ad id quod conſequitur. Auguſtinus epiſtola. 99. locum hūc adducit hiſce verbis, Sufficit enim præteritum tempus, ad voluntatem hominum conſummatam ambulantes in libidinibus, & concupiſcentiis, & ebrietate, comeſſationibus, potationibus, & illicitis idolorū ſeruitutibus. In quo ſtupeſcunt nō cōcurrere vos in eam luxurię confuſionem blaſphemantes.

Luxuriæ cōfuſionē.) ἀσωτίας ἀνάχυσιν: quod magis ſonat, refuſionem, veluti quum mare æſtuans refundit ſeſe.

Finis appropinquabit.) ἤγγικε .i. Appropinquauit, præteriti tēporis. Aut certe inſtat et imminet.

Eſtote itaque prudentes.) σωφρονήσατε, id eſt, Eſtote temperati, ſiue ſobrij.

Et vigilate.) καὶ νήψατε, id eſt, Eſtote ſobrij, ſiue vigilate: nam νήφω Græcis vtrunque ſignificat.

Pecu-

Peculiare est apostolis hęc tria coniungere, sobrietatem, vigiliā & orationem, vt sobrietas opponatur luxui & crapulę, vigilia somnolentię & inertiæ.

In vobismetipsis.) εἰς ἑαυτοὺς .i. Erga vosipsos, seu potius erga vos mutuo.

Continuam.) ἐκτενῆ: quod ante vertit, Attētē, hic propensum seu vehementem poterat dicere.

Quia charitas operit.) καλύψει, id est, Operiet siue teget, verbum futuri temporis, vt ad iudicij diē pertineat.

Accepit gratiam.) χάρισμα .i. Donum.

Illā administrantes.) αὐτὸ διακονοῦντες, id est, Illa, siue per illam, nempè gratiam ministrantes. Quanquam in nonnullis Græcorum exemplaribus scriptū erat αὐτὸ, vt referatur ad donum administrandū Et in alterutrum, Græce est, εἰς ἑαυτούς, id est, In vos inuicē: quod idē valet cum eo quod modo dixit, εἰς ἀλλήλους, id est, Alius in alium.

Multiformis gratię Dei.) ποικίλης: quod interpres haud male expressit, quū Gręca vox variū significet, vt intelligamus diuersas donorum formas.

Quasi sermones.) ὡς λόγια, id est, Tanquam eloquia.

Ex virtute.) ἐξ ἰσχύος .i. Ex vi siue robore, vt autoritas sit penes Deum, non penes hominem.

Quam administrat.) ἧς χορηγεῖ, id est, Quā suppeditat siue subministrat. Nam administrat, qui fungitur administratione rei commissæ. Subministrat, qui præbet ac largitur, quibus opus est. Itaque Petrus διακονεῖν tribuit homini, χορηγεῖν Deo.

Honorificetur.) δοξάζηται .i. Glorificetur.

Nolite peregrinari.) μὴ ξενίζεσθε. Illud peregrinari, Gręcis est commoueri, perinde vt re noua &

insolita: nam & paulò post ξένυ vertit, Nouũ. Et Beda admonet in nonnullis codicibus scriptum fuisse. Nolite mirari.

In feruore.) τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει, id est, Exustione, siue examinatione per ignem. Rursus enim ad aurum respexit, quod exploratur igni. Proinde nos vertimus, Ne ceu re noua perturbemini, dum per ignem exploramini.

Vobis sit.) Fit, est Græce γινομένη.

Sed cõmunicantes.) ἀλλὰ καθὸ κοινωνεῖτε. i. In hoc quod cõmunicatis, siue quatenus cõmunicatis.

Beati eritis.) Eritis, apud Græcos non additur, tantum est μακάριοι. Rectius autem subaudias Estis quàm eritis.

Quod est honoris, gloriæ & virtutis.) Græca sic habent, τὸ τῆς δόξης, καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα, id est, Quod est gloriæ, & spiritus dei. Ita tamen vt spiritus accipias nominandi, nõ pariendi casu. Potest autẽ hic locus bifariã accipi, Vno modo, vt τὸ τῆς δόξης, separatim legatur pro gloria, quẽadmodũ fecit noster interpres. Altero, vt nominatiuus τὸ πνεῦμα spiritus adhæreat ex æquo duobus genitiuis, τὸ πνεῦμα τῆς δόξης, καὶ τοῦ θεοῦ, id est, Spiritus gloriæ & dei, velut interpretans, quid dixisset, spiritum gloriæ, adiecerit, Et dei. Virtutis, nõ est in Græcis.

Requiescet.) ἀναπαύεται, id est, Requiescit, præsentis temporis, siue refocillatur.

Nemo autẽ vestrum pati.) Ante hæc verba habent Græci, quæ non reperio in Latinis codicibus. Habent autem hæc verba, κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται. i. Secundũ illos quidẽ blasphematur, secundũ vos autẽ glorificatur. Quę tamẽ apud Cyprianũ legũtur epist. quarti lib. 6.

Nemo

Nemo autem veſtrum.) μή γάρ τις ὑμῶν. Ne quis enim veſtrum.

Aut fur.) Valla mauult, vt fur, vt homicida. ita mox vertit, Si autem vt Chriſtianus. Atqui Chriſtianus vere erat, homicida non erat. Sed ſermo referendus eſt ad opinionem affligentis non afflicti.

Aut maledicus.) ἢ κακοποιός. i. Aut maleficus.

Alienorum appetitor.) ἀλλοτριοεπίσκοπος. i. Alienorum inſpector, ſiue curator. Compoſita vox, ab alieno & epiſcopo, hoc eſt, inſpectore, quod qui quid appetit, inſpectat. Auguſtinus in expoſitione epiſtolæ ad Romanos inchoata, legit, Aut curas alienas agens.

In iſto nomine.) ἐν τῷ μέρει τούτῳ. i. In parte hac. Diuidit aflictionem in cruciatum corporis & cauſſam. In cruciatibus nō eſt gloriandum, ſed in altera parte gloriandum, quod ob Chriſtum patimur.

Incipiat de domo dei.) ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ, id eſt, A domo dei.

Et ſi iuſtus quidem vix ſaluabitur.) Admonet Beda hoc ſumptum ex prouerbiis iuxta veterem translationē. Alioqui iuxta noſtram haberi: Si iuſtus in terra recipit, quanto magis impius & peccator? Quod autem Beda dicit eſſe in veteri translatione, legitur apud Græcos ex interpretatione Septuaginta. εἰ μὲν ὁ δίκαιος μόγις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται, nec eſt ſaluabitur, ſed σώζεται, ſaluus fit.

Fideli creatori.) ὡς πιστῷ κτίστῃ, id eſt, Vt fideli ſiue fido conditori ſiue poſſeſſori.

In benefactis.) ἐν ἀγαθοποιΐαις, id eſt, In beneficentia, ſiue in benefaciendo.

EX CAPITE V.

SEniores ergo.) Ergo, non est apud Græcos.

Consenior.) Rectius dixisset presbyteros cōpresbyter. Et ita vertit Hieronymus, vt mox ostendam. Quanquā hic quoq; nonnihil offendit nomen Græcum additum cōiunctioni Latinæ. Et haud scio, an quisquā laturus sit sympresbyter.

Pastor Pascite.) Græce est ποιμάνατε: quod est, Pascite, sicuti pascūt pastores. Idem verbum est in psalmo secundo, Reges eos in virga, ποιμανεῖς, hoc est, Pastoraliter reges, vt Hilarii verbis vtar. Et Homerus regem subinde vocat ποιμένα λαῶν, id est, Pastorem populorum.

Quæ in futuro reuelanda est.) Nihil opus erat his verbis, In futuro, τῆς μελλούσης δόξης ἀποκαλύπτεσθαι, Satis erat reuelabitur.

Quæ in vobis est.) τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον. Græcus sermo per se quidem est anceps. Mihi tamen videtur esse sensus germanior. Pascite, quantū in vobis est gregē Christi. Sic enī habēt Græci codices, nō dei. Nam ipse se pastorem appellat in literis Euangelicis. Quod si cui non placet hic sensus, sciat in vobis dictū esse pro inter vos siue apud vos, vt intelligas vnicuiq; suum gregem esse curandum.

Prouidentes.) ἐπισκοποῦντες, id est, Intendentes, aut episcopum agentes. Notat hanc vocem diuus Hieronymus in epistola quadam ad Euagriū, cuius initium legimus in Esaia, vertitq; ἐπισκοπεῖν, Inspicere, sed addit Græce significantius dici. Nā latine inspicit, q cupit discere qd sit, Græcis ἐπισκοπεῖ, qui curam agit & prospicit de rebus necessariis. Porrò totum hunc locum in ea quam modo citaui epistola, vertit ad hunc modum, Presbyteros in vobis precor compresbyter, & testis passionum Christi, & futuræ gloriæ, quæ reuelanda est particeps, regere gregem

gem Christi, & inspicere, non ex necessitate, sed voluntarie iuxta deum.

Spontanee secundum deum.) Secundum deũ non additum est in codicibus Græcis.

Sed voluntarie.) προθύμως, id est, Prompte, siue propensis animis.

Non dominantes in cleris.) Grece est, μηδ᾽ ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων. Neq; veluti dominiũ exercentes aduersus cleros. Cleros autem vocat, nõ diaconos aut presbyteros, sed gregem, qui cuiq; forte cõtigit gubernandus. Et presbyteros hic episcopos vocat. Nondum enim increuerat turba sacerdotum, sed quot erant presbyteri, totidẽ erant episcopi. Clerus p populo.

Sed forma facti.) τύποι γενόμενοι, id est, Formæ facti, hoc est, Exempla: licet numerus mutatus nihil variet de sensu. Quanquàm dubium nõ est, quin interpres verterit formæ numero multitudinis, quũ ea lectio constet in vetustiore codice Constantiensi. Nam in altero deprauator, ex e fecerat a, inducta lineola. Item extabat in eo quem exhibuit bibliotheca scholæ Basiliensis.

Gregis ex animo.) Ex animo, Græci non addunt.

Omnes enim inuicem humilitatem.) Grece est ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι, id est, Inuicem subiecti, hoc est, Vicissim alius alij. Nec est enim, sed autem in quibusdam vetustis. Quanquam interpres vertit in inuicem pro ἀλλήλοις, quam scripturam comperi in vetustis exemplaribus, nisi quod in altero Constantiensi deprauator eraserat in præpositionem.

Insinuate.) ἐγκομβώσασθε. Quod perinde sonat, quasi dicas, Innodate. Sentit autem humilitatem arcte retinendam in animo, veluti nodis illigatam, ne per vllam occasionem queat excundi, quemadmodum solet frequenter vsu venire infirmioribus.

Nec

Nec eſt hic ταπεινότης, ſed ταπεινοφροσύνη, quod ſonat humilitatem animi ſeu modeſtiam potius.

Humilibus.) ταπεινοῖς. Hic certe de animi ſen ſit modeſtia.

In tempore viſitationis.) Viſitationis, redundat, iuxta Græcos codices. Tantum eſt ἐν καιρῷ. Nam ἐν καιρῷ perinde ſonat ac ſi dicas, ſuo tempore, ſiue quum eſt opportunum. Neque enim eſt χρόνῳ quod ſpatium ſiue ſpeciem temporis ſignificat, quum καιρὸς ſignificet opportunitatem. Spatium eſt, quum dicimus triennium, ſpecies quum dicimus hyeme, aut æſtate, καιρός eſt, quum dicimus, ante diem, ſero. Et quoniam quidam ambigunt num humiliare ſit Latina vox, verti poterat, ſubmittite vos ſub potentem manum Dei. Sic enim habent Græca, ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα.

Quærens quem deuoret.) ζητῶν τινὰ καταπιεῖν, id eſt, Quærens aliquem deuorare. In aliis rurſum habebatur, ζητῶν τινα καταπίῃ, quemadmodum legit interpres. Interpres quem ſequitur Auguſtinus, legiſſe uidetur ζητῶν τι. Sic enim adducit hunc locũ, Homilia ex quinquaginta trigeſimaquinta, Aduerſarius veſter diabolus, tanquam leo rugiens aliquid deuorare quærens, circuit. Verum haud ſcio, num id acciderit vitio librariorum: nam eiuſdem operis Homilia quadrageſimaſexta, legit, Aliquem deuorare quærens. Quanquam ad eundẽ modum adducit Cyprianus in libello de zelo & liuore. Et aliquid deuorare quærens, vt appareat variaſſe codices & Græcos & Latinos.

Reſiſtite fortes.) στερεοὶ .i. Firmi & ſolidi.

Eandẽ paſſionem.) τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων, id eſt, Eaſdem paſſiones, ſeu magis afflictiones.

Frater

Fraternitati fieri.) ἐπιτελεῖσθαι.i. Perfici.

Perficiet, confirmabit, ſolidabit.) Græce eſt, αὐτὸς καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξει, σθενώσει, θεμελιώσει, id eſt, Ipſe perficiat vos, fulcitura, confirmatione, fundatione. Quanq̃ equidem non ignoro, hæc tria poſſe ꝓ verbis accipi, futuri temporis, fulciet, cõfirmabit, fundabit. In nõnullorum Græcorum exemplaribus hæc erant infinita, στηρίξαι, σθενῶσαι, θεμελιῶσαι, id eſt Confirmet, corroboret, fundet.

Per Syluanum.) Anceps eſt ſermo, vtrum Syluanus iuſſu Petri ſcripſerit, an Syluano tradiderit perferendam epiſtolam.

Breuiter ſcripſi.) δι' ὀλίγων ἔγραψα, id eſt, Paucis ſcripſi.

In Babylone collecta.) ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτή, id eſt, Quæ in Babylone eſt ſimul electa, hoc eſt, Conſors electionis veſtræ. Atq; ita fermè adducit Hieronymus in Catalogo ſcriptorum illuſtrium in Marco. Beda hunc enarrans locum, legit Coëlecta. In duobus vetuſtiſſimis exẽplaribus Donatiani, ſcriptum erat Conelecta. Sunt qui Babylonem hic interpretentur Romam, quod mihi ſanè non vſquequaq; probatur. Magis arbitror Petrum id temporis vere Babylone vixiſſe.

In oſculo ſancto.) ἐν φιλήματι ἀγάπης, id eſt, In oſculo charitatis.

Gratia vobis omnibus.) εἰρήνη ὑμῖν.i. Pax vobis. Attamen Beda Gratiam interpretatur.

IN

IN EPISTOLAM PETRI APOSTOLI SECVNDAM, ANnotationes [redacted].

EX CAPITE PRIMO.

SIMON Petrus.) Συμεὼν, id est, Symeon, quanq̃ ea vox Gręcis variè pronunciatur.

Coęqualem.) ἰσότιμον. i. Parem, ęqualem, siue eiusdē precij, nā hinc Græca vox cōposita est.

Dei nostri & saluatoris Iesu Christi.] Si cõiunctim legas, intelligetur Christus & deus & seruator dictus Petro. Sin diuisim, dei pertinebit ad patrem, seruatoris ad Christum.

Et pax impleatur.) Notat hoc Beda, quod in priore epistola optarit multiplicari pacem, hic optat adimpleri. Græcis est idem verbum.

Quomodo omnia &c.) Gręca paulò secus habent quàm Latina, ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ, τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, id est, Vt eius diuina virtus omnia nobis largita est, quæ ad vitam ac pietatem pertinent. Et mox, Per agnitionē aptius erat q̃ cognitionem ἐπιγνώσεως. Porro δεδωρημένης potest esse genitiuus absolutè positus, & potest referri ad ἐπιγνώσει, vt hic sit sensus, Per agnitionem Dei, & Christi Iesu Domini nostri, vtpote diuina illius potestate omnia nobis largita quæ ad salutem pertinent. Perperam quidam initium nouæ sententiæ faciunt à dictione quemadmodum, quum hæc pendeant ex superioribus, Sic imple-

atur

atur gratia Dei, vt ab eo data sunt omnia. Beda secus distinguit, sed hoc modo, quemadmodum non habet ad quod respondeat. Idem admonet in Latinis codicibus duplicem fuisse lectionem, In quibusdam scriptum fuisse, Quæ ad vitam & pietatem donata est: in aliis, Quæ ad vitam & pietatem donata sunt.

Propria gloria & virtute.) διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς id est, Per gloriam & virtutem. Hoc loco lector admonendus est, virtutem non esse δύναμιν, quã frequenter aliâs legit, sed ἀρετὴν, quę opponitur vitio. Sentit autem Petrus quum nos essemus obstricti vitiis, Deum nobis impartisse suam iustitiam: quũ essemus abiecti, contulisse nobis suam gloriam.

Per quem maxima & preciosa.) δι' ὧν τὰ τίμια ἡμῖν καὶ μέγιστα ἐπαγγέλματα, id est, Per quæ preciosa nobis & maxima promissa. Quanquâm sermo Græcus nonnihil habet ambiguitatis, quod articulus ὧν, referri potest ad gloriam & virtutem, siue quod pauló superius præcessit, Omnia.

Donauit.) δεδώρηται. i. Donata sunt.

Vt per hoc.) ἵνα διὰ τούτων. i. Vt per hæc. Consentit vterque codex Donatiani.

Fugientes.) ἀποφυγόντες, id est, Aufugientes, vel potius, Si refugeritis. Est enim præteriti temporis.

Concupiscentiæ.) ἐν ἐπιθυμίᾳ, id est, In concupiscentia.

Vos autem curam omnem.) καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες ἐπιχορηγήσατε, id est, Et in hoc ipsum autem, curam omnem conferentes, ministrate. Cæterum præpositionem additam nõ expressit interpres. παρεισενέγκαντες, id est, Obiter, siue præterea inferentes, vt nostra cura accedat ad donum

donum de quo dixit. Item ἐπιχορηγήσατε. i. Insuper suppeditate: & hoc accessionem quandam sonat.

In fide vestra virtutem.) Non est δύναμιν, quod potentiam aut miraculum sonat, sed ἀρετὴν, quod bonitatem morum quæ fidem comitatur. Annotauit hoc & Beda.

In scientia abstinentiam.) ἐγκράτειαν, id est, Temperantiam.

φιλαδελφία. Amorem fraternitatis.) φιλαδελφίαν, id est, Fraternum amorem, quod iam sæpius admonui. Porrò quod fraternæ charitati subiicit ἀγάπην, hoc
ἀγάπη. est, Dilectionem, aut bis idem dixit, aut veluti generalius ac latius addidit: vt φιλαδελφίαν referatur ad mutuum amorem Christianorũ inter se, quandoquidem hos fratres appellant Apostoli: dilectio ad vniuersos, etiam ethnicos. aut vehementius quiddam
φιλία. est ἀγάπη quam φιλία. aut φιλαδελφία ad affectum refertur, ἀγάπη ad exequutionem. Sed media sententia mihi magis arridet. Adsint & superẽt, πλεονάζοντα superare, hoc loco non est transitiuum, sed neutrum, idem pollens quod abundare. Laurentius offenditur inelegantia sermonis, si vobiscum adsit. Verum hoc non interpretis, sed scribæ culpa commissum est. Hæc enim vobis quum adsint & superẽt: deinde Lector parum attentus, reperiens cõiunctim scriptum vobiscum, putans aliquid deesse addidit, sit. Quum hoc diuinassem, repperi germanam lectionẽ in vtroque Constantiensi. Quod hic dicit adsint, Græcè est ὑπάρχοντα, quod sonat suppetentia. Suppetit autem quod ad vsum satis est. Id verbum quoniã frugalius videbatur, corrigens addit πλεονάζοντα, abundantię vocẽ. Nam mox est πάρεσι, quod eleganter sanè vertit, præsto sunt.

Et manu tentans.) μυωπάζων. Certum est dictio-

ctionem esse compositam. Videtur autem deducta metaphora à muribus, qui parietem aut tabulam, aut si quid aliud obuium fuerit, sequi solēt, donec cauum nacti fuerint. Quanquam legitur μύωψ, & muscæ genus, oculos boum infestans, vnde dictum videri possit verbum μυωπάζειν. Adiecit autem hoc apostolus, vt profundam cæcitatem exprimeret. Nam lusciosi magna corpora vident, vt ductu manuum non sit opus.

Magis satagite.) σπουδάσατε, id est, Date operā, siue studete. Nec est, Satagite magis, sed magis fratres satagite, vt magis sit corrigētis, nō augentis: quasi dicas, Potius satagite, potiusquam hæc vobis desint date operam vt assequamini. Et hoc sanè loco malim date operam aut adnitamini quàm satagite. Magis. corrigētis

Vt per bona opera.) Per bona opera, apud Græcos non reperio additum.

Certam vestram vocationem.) βεβαίαν, id est, Firmam, siue ratam. Melius autem vestri, quàm vestram.

Propter quod incipiā.) Longe aliud est Græce, οὐκ ἀμελήσω, id est, Non negligam, siue non omittā: etiamsi Beda legit & interpretatur, Incipiam.

Equidem scientes.) καίπερ, id est, Licet, siue quanquam. Sic enim mitigat admonitionem.

Frequenter.) ἑκάστοτε, id est, Semper, hoc est, Non desinam quoad viuam.

Post obitum.) ἔξοδον, id est, Exitum, meminerat enim tabernaculi.

Vt horum omnium.) Omnium, redūdat. Nec addebatur in vtroque codice Donatiani. Cui suffragabantur tres vetustissimi codices, qui mihi aderant in æditione quarta. Est autem perturbatior aliquanto, & ob id obscurior huius sermonis contextus. Sic enim Græca componi poterant, σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε

ἔχειν ὑμᾶς ποιεῖσθαι μνήμην τούτων μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον, id est, Quinetiam semper operam dabo, quo possitis horum mentionem facere post exitum meum. Nam ἔχειν hoc loco positum est pro posse, & refertur ad verbum infinitum ποιεῖσθαι. Est autē idem verbū quod pauló superius vertit, satagite.

Non enī indoctas fabulas.) σεσοφισμένοις μύθοις, id est, Arte cōfictas fabulas. Atq; haud scio, an interpres verterit, Doctas fabulas, quas Petrus opponit simplici rusticanæq; veritati. Tales erant olim Philosophorum argutæ magis q̃ salubres disputationes. Certè Beda Doctas legit, non indoctas. In codice Constantiensi vetustiore manebat incorrupta scriptura, in altero in erat rasum.

Virtutem & præscientiam.) δύναμιν καὶ παρουσίαν, id est, Virtutem, siue potentiam & aduentū. Nam ita frequenter vertit παρουσίαν. Apparet autē scriptum fuisse præsentiam; nam sic quoq; nonnunquā vertit παρουσίαν, deinde vitio scribæ mutatum fuisse, præscientiā. In codice Donatiani vetustiore meliorisq; fidei scriptum erat, Præsentiam. Et huic suffragabantur exemplaria vetusta. Nam Petrus idem hoc dicit quod alicubi Paulus, se non prædicasse Christi aduentum sapientia verbi, sed virtute spiritus.

Illius magnitudinis.) Illius, hic masculini generis est, & refertur ad Deum, non ad magnitudinē.

Et habemus firmiorē.) καὶ ἔχομεν βεβαιότερον. Hoc loco vehementer sudant recentiores, quomodo explicare possint quod Petrus dixit, Prophetarū sermonem firmiorem, q̃ suum aut patris. Verū Græcis mos est, subinde comparatiuum pro positiuo vsurpare. Id sensisse videtur Augustinus, Homilia ex quinquaginta trigesimasecunda, locum hunc adducens, nihil offensus comparatiuo certiorē; sic enim ille legit,

pro firmiorem. Deinde non simpliciter dixit prophetarum sermonem firmiorem, sed iam factum certiorem, attestante dictis illorum voce patris. Postremò pater ipse quodammodo filij sui propheta fuit, ac preco, predicens palàm omnia sibi placitura, quæ ille dicturus aut facturus esset. Atque hic sermo propheticus firmior erat, sermone prophetarum, quos illi venerabantur: id quod Petrus non improbat, modo intelligant eas prophetias esse spiritualiter impetrãdas, nõ more Iudaico. Atque hũc postremum sensum, ego puto germanum esse Petri, haud quaquam tamen repugnaturus, si cui magis arridet Augustini commentum, de verbis Domini, sermone.27. annotantis propheticũ sermonem certiorem dictum, non veriorem aut meliorem, quia poterãt calumniatores vocem cœlo delatam, magicis tribuere præstigijs, quod de sermone prophetico nõ poterant, qui tamẽ ante precesserat.

Propria interpretatione.) ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται, id est, Propriæ interpretationis nõ fit. Greca vox dicta est à soluendo, quod conuenit rebus intricatis: vel ab adeundo, quod magis cõgruit his quæ sequuntur. Non enim ipsi suapte voluntate aggressi sunt ædere prophetias, sed impulsu spũs sunt aggressi

Spiritu sancto inspirati.) ὑπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενοι, id est, A spiritu sancto rapti, siue agitati, siue impulsi.

EX CAPITE SECVNDO.

ET eum qui emit eos, Deum negant.) καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς δεσπότην ἀρνούμενοι, id est Et qui se mercatus est Dominum negantes.

Eorum luxurias.) ἀπωλείαις, id est, Exitia siue perditiones. Interpres legisse videtur ἀσωτίαις, siue ἀσελγείαις. Tametsi Græca exemplaria, quæ sanè viderim, consentiunt.

De vobis negociabuntur.) ὑμᾶς ἐμπορεύσονται. Vos cauponabuntur, & vobis ad quæstum abutentur.

Non cessat.) οὐκ ἀργεῖ. i. Non tardat.

Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit.] Beda putat hic hyperbaton esse, ac tandem reddi illic: Nouit Deus pios de tentatione eripere.

Angelis peccantibus.) ἁμαρτησάντων, id est, Qui peccauerant.

Sed rudentibus.) σειραῖς. i. Catenis. Rudentes interpres dixit ingentes funes ac nauticis similes. Augustinus alicubi pro rudētibus legit, carceribus. Græca vox sonat catenas.

Inferni.) ζόφου, id est, Caliginis. Quanq̄ ζόφος Græcè significat specum tartareum, & caliginem, atque solis occasum.

In tartarum tradidit.) ταρταρώσας παρέδωκεν, id est, In tartarum detrusos tradidit vinculis.

Cruciandos in iudicium.) εἰς κρίσιν τηρουμένους id est, In iudiciū seruatos siue seruandos. Etiamsi nonnulli Græcorum codices habent τετηρημένους, id est, seruatos.

Originali mundo.) ἀρχαίου κόσμου, id est, Antiquo mundo. Sentit enim priscum mundum ac recens conditum.

Iustitiæ præconem.) Aldina æditio non κήρυκα habet, sed κήρυγμα, vt referatur ad hoc quod sequitur, ὑπόδειγμα.

Custodiuit.) ἐφύλαξεν. id est, seruauit.

A nefandorum iniuria ac luxuriosa conuersatione.) Græce est καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, id est, Ab iis qui per lasciuam conuersationem erant nepharij.

Dam-

Damnauit exemplum.) Non est hic παράδειγμα, sed ὑπόδειγμα, vt intelligas exemplum non quod imiteris, sed quod admoneat quid sit vitandum

Aspectu enim & auditu.) Græca nonnihil dissident à Latinis, βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος, ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέρας ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν, id est, Aspectu enĩ & auditu iustus inhabitans inter illos, quotidie animam iustam, iniquis operibus excruciabat, siue explorabat. Significat enim illũ quum oculos haberet sanctos, & aures sanctas abhorrentes ab omni turpitudine, grauiter discruciatum fuisse, quod viuens inter illos, cogeretur quotidie videre & audire quæ nollet. Facilis quidem est deprauatio inter ἐβασάνιζεν & ἐβασάνιζον. Verum ingens est Græcorum codicũ consensus, & si legas cruciabant, reclamat Grammatica ratio, nisi nominatiuas voces accipias pro genitiuis absolute, ὁ δίκαιος ἐγκατοικῶν, pro τοῦ δικαίου ἐγκατοικοῦντος.

Nouit Deus.) κύριος, id est, Dominus. Quanquam in his verbis subinde aliud pro alio vsurpant librarij.

Seruare cruciandos.) κολαζομένους. Vt intelligas illos interim puniri dum seruantur. Interpres legisse videtur κολασθησομένους. Atque ita legisse videtur Origenes.

Magis autem eos.) μάλιστα, id est, Maxime, nisi forte superlatiuum vsurpatum est vice comparatiui, quod crebro fit in πρῶτος.

Dominationemque.) καὶ κυριότητος, id est, Autoritatẽ, hoc est, Legitima præditos potestate. κύριος enim sæpe dicitur nõ simpliciter dominus, sed qui pollet autoritate, cuique ius est præscribendi.

Sibi placentes.) αὐθάδεις, id est, Præfracti, &

quod vulgo dicunt, sui sensus, suiqꝫ capitis.

Sectas non metuunt.) δόξας οὐ τρέμουσι, id est, Opiniones non tremunt. Quanq̃ hoc loco tremunt, pro metuunt positum est. Agit enim Petrus de præfractis & intractabilibus, qui non obtemperant præfectis suis & episcopis: quos αὐθάδεις appellat, & τολμητὰς καὶ τῆς κυριότητος καταφρονοῦντας. Nec his contenti, non verentur etiam maledictis incessere viros gloria ac maiestate preditos. Nam hos, ni fallor, δόξας appellat, quemadmodum paulo superius κυριότητας. Porro participium βλασφημοῦντες iuxta proprietatem Græcanici sermonis, infiniti verbi loco positum est: Non metuunt maledicentes, pro eo quod erat, non metuunt maledicere. Videtur autẽ κυριότης minus quiddam esse, q̃ δόξα. Nam herus quilibet in seruum habet κυριότητα, at nõ statim δόξαν. Princeps autem, aut magistratus δόξαν habet, vnde læsę maiestatis accersi solet, qui maiestatem violarit. Vtitur autem iisdem verbis, & in eundẽ sensum Iudas in epistola sua, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσιν, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν, id est, Dominationem verò spernunt, glorias autẽ blasphemant. Iam illud verbum, introducere, scias esse subdititium, quum nõ sit nec in Græcis codicibus, nec in vetustis exẽplaribus. Nam & in Constantiensi & Basiliensi scriptum erat, Sectas non metuunt blasphemantes, nec erat vllum inductionis aut rasurę vestigium.

Non portant.) οὐ φέρουσι. i. Non ferunt.

Aduersus se.) Post hæc verba addunt Græci, παρὰ κυρίῳ. i. Apud Dominum.

Execrabile iudicium.) βλάσφημον κρίσιν, id est, Blasphemum iudicium, quasi abominandũ & mali ominis. Videtur enĩ βλάσφημον vsurpasse pro δύσφημον.

Irrita-

Irrationabilia pecora.) ἄλογα ζῶα, id est, Muta animantia, neque enim de ouibus tantum loquitur. Certe in epistola Iudę vertit animalia. ἄλογον autem vtrunque sonat, & quod sermone caret, & quod rationis est expers.

Naturaliter.) γεγεννημένα, id est, Nata. Quanquam mihi videtur illud γεγεννημένα apud Græcos additum loco scholij á quopiam qui voluerit interpretari, quid esset φυσικά, Id alius in contextũ transtulit. Cęterum captio non sonat hic fraudem, sed seruitutem. Nam est ἅλωσιν non θήραν, quod est Psalmo centesimo vigesimotertio. Et non dedit nos in captionẽ. Rursus trigesimoquarto. Et captio quã abscondit, ἡ θήρα. Porrò quod hic vertit perniciem Græcis est φθορά, quę vox & exitium declarat, & perniciẽ. Eandẽ vocẽ mox vertit corruptionẽ.

Diei delicias.) τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφὴν, id est, Diurnas delicias. Quod autem dicit τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφὴν, aut significat illos in diem viuere securos futuri, aut vult hoc turpiorem videri luxum illorum, quod etiam interdiu comessentur, quũ iuxta Paulum qui ebrij sunt, nocte ebrij sint.

Coinquinationis & maculæ.) σπῖλοι καὶ μῶμοι. Vtrunque nominandi casu legendum est, non paterno. Nam ipsos homines maculas vocat et inquinamenta, quo sit oratio vehementior.

In cõuiuiis suis.) ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, id est, In deceptionibus suis. Interpres pro ἀπάταις legisse videtur ἀγάπαις. Porrò quum librarius nõ intelligeret agapen, quod Gręce sonat charitatem, aliquoties vsurpari pro conuiuio, suspicans locum esse mendosum, correxit ἀπάταις. Vsus est eadẽ voce Iudas in epistola sua, qua de re nõnihil illic dicem⁹.

Luxuriantes vobiſcum.) συνευωχούμενοι ὑμῖν, id eſt, Conuiuantes vobiſcum. Quanq̃ poteſt ex his verbis alius elici ſenſus, vt datiuus ὑμῖν referatur ad participium ἐντρυφῶντες, & συνευωχούμενοι ad illud ἐν ἀπάταις, vt hæc ſit ſumma ſententiæ, Inſultantes vobis, ac male precantes in erroribus ſuis, dum inter ſe comeſſantur.

Plenos adulterii.) μεστοὺς μοιχαλίδος, id eſt, Plenos adulterę mulieris, vt intelligas laſciuos & impudentes. Cyprianus exponẽs ſymbolum, legit plenos mœchationibus, ſi modo non fallit ſcriptura.

Inceſſabiles delicti.) ἀκαταπαύστους ἁμαρτίας, id eſt, Qui non poſſint cohiberi à peccando.

Pellicientes.) δελεάζοντες, id eſt, Ineſcantes: nam δέλεαρ eſca.

Ex Boſor.) τοῦ βοσόρ .i. Filium Boſor.

Suæ veſaniæ.) ἰδίας παρανομίας .i. Propriæ iniquitatis. Suſpicor interpretẽ legiſſe παροινίας, quę vox ſonat intemperantiam ex immodico potu.

Turbinibus.) ὑπὸ λαίλαπος, id eſt, A turbine ſiue à procella.

Exagitatæ.) ἐλαυνόμεναι, id eſt, Quæ ferũtur, ſiue aguntur, ſiue impelluntur.

Tenebrarum reſeruatur.) εἰς αἰῶνα τετήρηται, id eſt, In æuum ſeruata eſt.

Superbia enim vanitatis.) ὑπέρογκα γὰρ τῆς ματαιότητος φθεγγόμενοι. Arbitror interpretem ſcripſiſſe, ſuperba, vt reſpondeat ad ὑπέρογκα, idq; librarij vitio mutatum in ſuperbia. Atq; hanc cõiecturam nõ eſſe vanam indicat vetuſtior ille codex Donatiani. Cui ſuffragabatur exemplar Conſtantienſe. Verti poterat ad hunc modum: Nam vehementer faſtuoſa vanitatis verba loquuti, ineſcant in concupiſcentiis carnis, laſciuiis.

Pelliciunt in desideriis.) δελεάζουσιν, id est, Inescant. Recte tamen vertit interpres.

Luxuriæ.) ἀσελγίαις, id est, Lasciuiis.

Qui paululum effugiunt.) τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας. i. Qui vere aufugerunt. Valla suspicatur interpretem vertisse plane, idq; deprauatum in paulum. Mihi probabilius fit, pro ὄντως interpretis exemplar habuisse ὀλίγως, aut certe οὕτως. Nam hoc aduerbium frequenter habet vim extenuandi, quod à veteribus annotatũ est. Euangelio Ioannis, Sedebat Iesus sic super puteum. Qui sic aufugerunt, id est, qui vtcunq; aufugerunt. Constat enim Hieronymũ legisse paululum in libris aduersus Iouinianũ, quũ ait, vt qui paululum refugerint à peccatis, ad suũ reuertantur errorẽ. Torquet autem locus hic & aliis scrupis. Etenim nostri codices hinc incipiunt nouam sententiam, Qui in errore cõuersantur: vt accipiamus eos qui pelliciũt alios ad luxum, in hoc errare, quod aliis libertatem pollicentur, quũ ipsi sint serui turpitudinis. Verum hunc sensum nullo modo patitur sermo Græcus, qui sic habet, δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς ἀσελγίαις τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας, τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους. Etenim si hic sensus quẽ nos sequimur esset germanus, legendũ erat, ἐν πλάνῃ ἀναστρεφόμενοι, Nunc et casus participii, & additus articulus repudiat hanc interpretationem Verum hoc sublato, manet alter scrupulus, vtrũ hæc particula τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους, pertinet ad pellicientes an ad pellectos, Si ad pellectos, videt deesse coniunctio, καὶ τοὺς ἐν πλάνῃ. Verum hoc erat tolerabile. Ego malim referri ad pellicientes, vt particula τοὺς ἐν πλάνῃ, pendeat à participio ἀποφυγόντας, si modo patitur sibi iungi casum accusandi, Itaq; sensus erit, Pelliciũt eos inescatos vo-

luptate, qui vel paululum cęperint refugere ab ipsis, in hoc errantibus, quod ipsi serui turpitudinis pollicentur aliis libertatem. Porrò quod hic vertit corruptionis, Græcis est φθορᾶς, quod ante verterat perniciem, hic Latinius erat corruptelæ.

Huius & seruus est.) τούτῳ καὶ δεδούλωται, id est Huic etiam in seruitutem addictus est.

Facta sunt eis &c.) τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων. i. Postrema deteriora primis.

Non cognoscere.) μὴ ἐπεγνωκέναι, id est, Non cognouisse.

In volutabro luti.) εἰς κύλισμα βορβόρου, id est, Ad volutationem cœni, vt subaudias, reuersa. Hieronymus in epistola ad Furiam citat, Ad volutabrum. Et Ambrosius ad virginem deuotam, Velut sus lota iterum in volutationem. Exemplar Constantiense vetustius tenebat vestigium germanæ lectionis, sed erasor ex volutabrum fecerat volutabro.

EX CAPITE III.

Hanc ecce.) ταύτην ἤδη, id est, Hanc iam. Interpres legisse videtur ἰδού.

In quibus.) ἐν αἷς. Mirum est Laurentium non fuisse offensum hac sermonis forma, epistolam in quibus. Sed is scrupulus facile discutitur. Etenim quum dicit alteram epistolam, duarum meminit. ἐν αἷς igitur ad vtranque pertinet epistolam, priorem ac posteriorem.

In commonitione.) Nonnulli codices habebant, ἐν ἐπιγνώσει, id est, In cognitione.

Quæ prædixi verborum.) τῶν προειρημένων ῥημάτων, id est, Prædictorũ verborum, siue verborum quæ prædicta sunt à prophetis.

Vestrorũ præceptorum.) ἐντολῆς, id est, Præcepti, numero singulari. Potest autem duplex esse sen

sus

sus. Quanquam alter ab altero minimum deuariat, Præcepti nostri qui sumus apostoli domini ac seruatoris, Ac præcepti domini & seruatoris, quod p nos illius apostolos, accepistis: vt intelligas additũ τοῦ κυρίου, propter autoritatẽ præcepti. Nam apostolus alterius nomine refert quod refert.

In deceptione.) Apud Græcos non lego.

Ab initio creaturæ.) κτίσεως, id est, Conditionis siue creationis.

Latet enim eos volentes.) id est, volentes, & sponte hoc nesciunt, hoc est scire nolunt.

Cœli erant prius.) ἔκπάλαι, id est, Olim. Hic Beda indicat duplicem lectionem, alteram quam habemus, alteram huiusmodi. Cœli erant olim de aqua & per aquam constituti, quæ sanè lectio congruit cũ Græcis exemplaribus.

Ille tunc mundus.) ὁ τότε κόσμος, id est, Qui tunc erat mundus, aut illorum temporum mundus.

Patienter agit.) μακροθυμεῖ, id est, Longanimis est, vt ad verbum reddam.

Ad pœnitentiam re.) χωρῆσαι, id est, Recipere siue capere, aut complecti. Quanquam χωρεῖν sonet etiam ire siue incedere.

Sicut fur.) Hic additũ est in Græcis codicibus ἐν νυκτί, id est, In nocte, ex Euangelio opinor.

Dissoluenda sunt.) λυομένων. i. Cũ dissoluãtur

Festinantes in aduentum.) σπεύδοντας τὴν παρουσίαν, id est, Accelerantes aduentum.

Per quem cœli.) Quem, ad diem refertur, nõ ad dei aut domini, siue quod Lyranus indicat ad aduentum, Nam Græce est δι' ἧς.

Ignis ardore.) καυσούμενα, id est, Æstuantia. Idem verbum paulo superius vertit, calore, καυσούμενα λυθήσονται,

Tabescent.) τήκεται, id est, Liquescũt, præsentis temporis, quum tamen præcedat λυθήσονται, nisi præsentis temporis catachresis est vice futuri.

Et promissa.) κατὰ τὸ ἐπάγγελμα, id est, Iuxta promissum.

In quibus iustitia.) ἐν οἷς. In quibus, referri potest vel ad cœlos ac terram, vel ad expectantes. At mihi quidem aptius referri videtur ad nos, qui expectamus nouos cœlos ac terram nouam, si iuste viuamus, vt mereamur frui nouitate creaturę.

Immaculati & inuiolati.) ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι, .i. Immaculati & irreprehensibiles siue incõtaminati.

Deprauant.) στρεβλοῦσι, id est, Detorquent.

Custodite.) φυλάσσεσθε. i. Obseruate siue cauete

Ne insipientium &c.) τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες, id est, Nefariorũ errore abducti. Nec est simpliciter abducti, sed συναπαχθέντες, hoc est simul abducti cum aliis.

IN EPISTOLAM IOANNIS APOSTOLI PRIMAM annotationes [redacted].

EX CAPITE PRIMO.

QVOD fuit.) ὃ ἦν, Id quod erat, quemadmodum verterat in Euangelio, In principio erat verbum.

Contrectauerũt.) ἐψηλάφησαν. Quod Diuus Hieronymus fermè citat, palpauerunt. Idem verbum vertit, palpate & videte, Lucę. 24. Potest autem hic sermo trifariam distingui. Vno modo, vt principale comma præcedat hanc partẽ, Et ma-

nus nostræ contrectauerunt &c. Id quod erat ab initio, quodq; audiuimus ac vidimus ac perspeximus de sermone vitę, idem etiam manibus contrectauimus. Altero sic, vt post hyperbaton redeat ad id quod instituerat dicere. Quod vidimus, inquam, & audiuimus, annunciamus vobis. Tertio modo vt principale comma sit, post vidimus, vt hic sit sensus. Quod erat ab initio verbum, sicut audiuimus auribus, vidimus oculis, nec simpliciter vidimus, sed multo tempore cum illo versati, spectatores fuimus, quin & manibus contrectauimus verbum vitæ, vita enim nostra quę prius latebat, exposita fuit sensibus corporis, itaque licuit videre. Quod igitur tot modis compertum habemus, id etiam testificamur & annunciamus vobis. Deinde more suo repetit quod dixerat, Quod vidimus & audiuimus annunciamus vobis. Contextus orationis ferè cōuenit cum Euangelico, Quod erat ab initio, repetit in fine periodi, quæ erat apud patrem. Illud admonendus lector Græci sermonis ignarus, in primo ac tertio loco, vidimus esse ἑωράκαμεν, in medio esse ἐθεασάμεθα, illud est simpliciter videre, hoc spectare & cōtemplari, velut in hoc expositum.

Et societas nostra sit.) καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα, id est, Et societas vero nostra. Neque additur apud Græcos, sit: aptius autem subaudietur, est.

Vt gaudeatis.) Græce tantum, est, vt gaudium vestrum sit plenum, siue impletum. Suffragabatur Græcis vetustius exemplar Constātiense, cui hoc magis habeo fidem, quod is qui scripsit indoctior fuit, quàm vt posset aliquid deprauare. Nec aliter adducit in commētariis Augustinus ac Beda. Quanquam ille legit nostrum gaudium non vestrum, sed refragantibus Græcis codicibus, quos quidem adhuc viderim. Alioqui mihi non displiceret pronomen primæ personæ.

Et hæc

Et hęc est annunciatio quā audiuimus.) Grę- cis est ἐπαγγελία, quod magis sonat promissionem, quanquā ἐπαγγέλλω vox anceps est. Apud Græcos sunt quatuor voces diuersæ, quas interpres eodē modo reddidit. Prima est καταγγέλλομεν, secūda ἐπαγγέλλομεν, tertia ἀναγγέλλομεν, quas vertit annunciamus, quarta ἐπαγγελία, quā vertit annunciationem. Mihi non displicet promissionis verbum, nisi quod parum apte cohærent quæ sequuntur, quod deus lux est, & tenebræ in eo non sunt vllę. Hic non fit mentio promissionis, nisi torqueas; Sed quod filius annunciauit à patre, hoc Apostolus acceptum à filio renunciat nobis. Nam id proprie sonat ἀναγγέλλω. Siquidem illud quoniam, non est coniunctio caussæ, sed εἰδικὴ. Quid annūcias? deum esse lucem. Multis preterea locis hoc capite ὅτι reddit per quoniam & quia.

ἐπαγγέλλω καταγγέλλω ἀναγγέλλω

EX CAPITE SECVNDO.

ADuocatum habemus.) παράκλητον ἔχωμεν, id est, Patronum habeamus. Quanquam hic variant exemplaria Græcorum. vetustius exemplar Constantiense consentiebat cū Grę ca lectione.

Qui dicit se nosse deum.) ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτόν, id est, Qui dicit, noui eum.

In Christo manere.) Græce est, in eo. Consentiebat exēplar Constantiense, et Augustinus. Et mox pro charissimi, Græcis est ἀδελφοί.

Quod audistis.) Addunt Græci, ἀπ᾽ ἀρχῆς, id est, Ab initio, in posteriore parte.

Iterum mandatū nouum.) πάλιν aptius reddidisset rursus, aut contra. Nam Græca vox & contrarietatem declarat & iterationem, Hic autem non repe-

repetitionis,sed contrarietatis est declaratio.

Et in ipso & in vobis.) Prius & redundat.

Tenebrę transierunt.) παράγεται,id est,Transe unt. Quod verum est,ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ καὶ ἐν ὑμῖν,id est,Id quod verum est in illo,idem verum est & in vobis. Nec enim apud Græcos,quod, referri potest ad mandatum.

Scribo vobis infantes.)παιδία,id est,Pueri siue filioli,sed melius pueri.

Scribo vobis patres.) Hic Gręce est ἔγραψα,id est,Scripsi:ac mirum est eandē particulam quę ad patres pertinet,iisdem verbis repeti cum reliquarū nulla repetatur.Qua tamen in re Latini codices variant. In vetustissimo Constantiensi sic habebatur,Scribo vobis filioli,quoniā remittuntur vobis peccata,propter nomen eius.Scribo vobis patres,quoniā cognouistis eū qui ab initio est, Scribo vobis adolescentes, quoniam vicistis malignum,Scribo vobis infantes, quoniā cognouistis patrē, Scribo vobis patres,quia cognouistis eū q ab initio est,Scribo vobis adolescentes,quia fortes estis,& verbū dei in vobis manet,& vicistis malignū.In hac lectione eadem particula bis ponitur,Scribo vobis patres,quia cognouistis eum qui ab initio est. Consentiebat exemplar Basiliense, nisi quod postremo loco non erant adolescentes sed iuuenes. At in altero Constantiensi erant hic quoque adolescentes,nisi quod rasor ille ex adolescentibus fecerat iuuenes. Aberat tamen particula de patribus iterata,quę constanter habetur in Græcis codicibus,& recitatur ab Augustino,qui nō dissimulat iterationē. Ascribit enim,Cōmendat & repetit. Hoc admonuisse retulit,quod in plerisq; vulgatis æditionibus,temerarij sustulerunt hanc particulam. Illud annotandum,Augustinus pro adolescentes legit iuuenes.Et quanquam plerique Latinorum codices priore loco

Scribo vobis patres Locus mire cōfusus in nostris.

habent adolescentes, posteriore iuuenes, tamen apud Græcos eadem est dictio νεανίσκοι. Vnde Græca lectio docet nihil esse nouę sententię, sed prioris inculcationem. Quod autē diminutiuum est νεανίσκοι pro νέοι siue νεανίαι, abusus est vocis. Iam in prima parte filioli, nō est παιδία, sed τεκνία. Rursus quod est infantes Græcus habet παιδία, quum infans Græcis dicatur βρέφος aut νήπιος. Tres igitur distinguit ætates, puerorum iuuenum & senū, & vnamquanque bis ponit, nisi quod in pueris mutat vocabulum, in patribus ac iuuenibus nequaquā. Tribuit autem cuique quod congruit, Pueri per inscitiam labuntur. His igitur condonantur peccata. Iidem aliquando per ætatem nec parentes agnoscūt suos, Ideo gratulatur iis, quod cognoscunt patrem coelestem. Senes meminerunt antiqua priscaque, Nihil autem patre illo antiquius. Iuuenes solido vescentes cibo, valent robore. Ideo dicuntur vincere diabolum, & habere verbum dei in ipsis manens. ex hoc enim cibo robur est iuuentutis Euangelicę. Iam quod apud Gręcos in postrema particula habetur ἔγραψα, quū in cęteris habeatur γράφω, puto nihil ad sensum referre. Non præteribitur & illud, in coniunctione ὅτι esse nonnihil amphibologię quod hic sensus accipi potest. Ideo scribo vobis quod vobis remittuntur peccata: aut hic, Hoc ipsum scribo vobis, quod vobis remittuntur peccata.

Vicistis malignum.) τὸν πονηρόν, id est, illum malum, nimirum Satanam. Nam malignus Latinè loquentibus dicitur inuidus parumque candidus.

Omne quod in mundo est.) Secus Græci distinguūt atque nos, quanquā sensus est idem, ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἀλαζονία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν

ἐκ τοῦ

ἐκ τοῦ πατρός, id est, Quicquid est in mundo, videlicet, concupiscentia carnis & concupiscentia oculorum, & superbia vitæ, non est ex patre. Nam iuxta Diuum Augustinum, tria dicit, quæ nō sunt ex patre.

Superbia vitæ.) ἡ ἀλαζονία τοῦ βίου, id est, Fastus siue strepitus vitæ, seu facultatum: nam βίος vtrunque significat. Neque enim hic est ζωὴ quæ vox declarat vitam qua spiramus, βίος significat victum & omnes facultates ad vitæ vsum pertinentes, & vitæ genus, & ipsam vitam, vnde μακρόβιοι. & βιωτικὰ Paulus appellat quę ad corporis subsidium pertinent.

Antichristus venit.) Venit, præsentis temporis est, ἔρχεται, aut certe futuri.

Nunc Antichristi.) καὶ νῦν, id est, Et nunc, id est, nunc quoq; sunt pro vno multi. Nec est sunt sed γεγόνασι, id est, facti sunt, hoc est, cœperunt esse.

Nouissima hora.) Græci horā ponunt aliquando pro tempore.

Ex nobis prodierunt.) ἐξῆλθον, id est, Exierunt: quum enim significatur defectio à communione non origo, nō apte quadrat prodierunt. Exierunt legit Augustinus.

Quasi ignorantibus.) ὅτι οὐκ οἴδατε, id est, Quod non cognouistis.

Et quoniam omne mendacium.) Hoc apud Græcos non est separatum, sed pendet ex superioribus, Scripsi vobis non quasi nescientibus veritatem, sed scientibus eam, & quod omne mendacium ex veritate nō est: id est, hoc quoq; scientibus, nullum mendacium esse ex veritate.

✝ Qui confitetur, filium & patrem habet.) Hęc non reperio in Græco codice, ne in Aldina quidem æditione.

Quam ipse pollicitus est nobis.) Rectius erat, Qua promisit nobis vitam æternam. Est enim idioma Atticum, promisit promissionem.

Sicut vnctio eius.) ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα, id est, Sicut ipsa vnctio. Augustinus certe legit manete in ipsa, quanquam hic legit vnctio ipsius.

Manete in eo.) Augustinus legit in ipsa, vt referat ad vnctionem. Græci codices habēt μενεῖτε, id est, manebitis. Cum meis exemplaribus consentiebat æditio Hispaniensis & Aldina.

Non confundamur ab illo.) Sensus esse potest, vt illum non pudeat nostri.

EX CAPITE TERTIO.

Videte qualem.) ἴδετε. Anceps est, an sit videtis, an videte, necp magni refert ad sentētiā.

Nominemur & simus.) Et simus, apud Græcos non additur. Adiectum videtur ne quis parum esse putaret nominari, quod indicat Augustinus ita scribens. Nam qui vocantur & non sunt quid prodest illis nomen? Verum hic loquitur de nomine quod à deo tribuitur. Hic non est discrimen inter dici & esse.

Non nouit nos.) ὑμᾶς, id est, Vos, secundæ personæ.

Sanctificat se sicut.) ἁγνίζει, id est, Purificat.

Sicut & ille sanctus.) ἁγνός. i. Purus & castus.

Et iniquitatem facit.) Et pro etiā dictum est, vt sit sensus, Quisquis committit peccatū, idem committit iniquitatem.

Non vidit eum nec cognouit.) οὐδὲ ἔγνωκεν, necp nouit, Græca vox significat actum inhærentem, quasi dicas, cognitum habere. Nam vt cognoscit qui discit, ita cognoscere desiit, qui didicit, cognitū autem habere

habere aut nosse non desiit, Sed deterius est quod quidam habent sciuit eum.

In hoc ap.) εἰς τοῦτο, id est, Ad hoc, siue in hoc, vt sit accusatiui casus.

Omnis qui nõ est iustus.) πᾶς ὁ μὴ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, id est, Omnis qui non facit iustitiã.

Fratris autem eius.) Subaudiendũ, opera, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ.

In hoc cognouimus charitatem dei.) Dei, redundat iuxta Græcum codicem, licet addatur paulò inferius.

Suadebimus corda nostra.) πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν, Augustinus legit persuademus cordi nostro, quasi dicas satisfacimus cordi nostro. Cor enĩ interpretatur conscientiam. Græca vox πείθω quum significat suadendo flectere, nonnunquam habet accusandi casum, quum obtemperare, dandi tantum. Vsus est hac voce Paulus similiter ad Galatas primo. Modo enim homines persuadeo an deũ. Quidam vetustus codex pro persuademus habebat custodimus, Consentiebat alter Constantiensis.

Si reprehẽderit nos cor nostrum.) ἐὰν καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία. Potest accipi, si condemnarit nos cor nostrum.

De spiritu.) ἐκ τοῦ πνεύματος, id est, Ex spiritu. Hoc autem ita dictum est, vt quum ita loquimur, bibo de vino tuo, pro eo quod erat, bibo vinum tuũ.

EX CAPITE QVARTO.

OMni spiritui.) Latinius erat, cuiuis spiritui, hoc est sine delectu, & si positũ est pro, an, siue, num, an ex deo sint.

In hoc cognoscitur.) γινώσκετε. i. Cognosci-

tis,siue cognoscite. Interpres legisse videtur γινώσκεται.

Et omnis spiritus qui soluit Iesum ex deo nō est.] Hanc particulam non reperio in Græcis codicibus quos ego sanè viderim, sed pro eo sic habetur, & πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ θεοῦ οὐκ ἔστι, id est, Et omnis spiritus qui non confitetur Christum in carne venisse, ex deo non est. Historia tripertita indicat hunc locum ab hæreticis deprauatum. Cyprianus libro aduersus Iudæos secundo cap. 7. refert hunc locum iuxta Grecorum lectionem. Sed hac de re sit suum cuique liberum iudicium, ego quod in Grecis codicibus reperi trado, nec probans, nec improbans diuersam lectionem.

Et hic est antichristus.) & τοῦτο ἐστὶν τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, id est, Et hic est ille Antichristi, vt subaudias spiritus. Mecum facit Cyprianus quem paulò ante citauimus.

De quo audistis quoniā venit.) ὅτι ἔρχεται, id est, quod venturus est. Ita legit Augustinus.

Et vicistis eum.) Eos est Græce, αὐτούς. Græce lectioni suffragabatur vterque codex Constantiensis, nisi quod in recētiore, vestigia deprauatoris testabantur ex eos, factum fuisse eum. Augustinus legit eum, & interpretatur. Cęterū αὐτοὺς refertur ad duos, Antichristum & mundum.

De mundo loquuntur.) ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι, id est, Ex mundo loquuntur. Non enim est sensus, eos loqui de mundo, sed ex affectu mundi cuius sunt. Sicut in Euāgeliis annotatum est, Qui de terra est, de terra loquitur.

In hoc cognoscimus.) ἐκ τούτου, id est, Ex hoc

Quoniam ipse prior.) Prior, non est in Greco codice, Cui consentiebat vetustius exemplar Constantiens-

ſtantienſe. Nobiſcum facit & Auguſtinus. Propitiationem pro peccatis noſtris. Beda admonet, opinor & Auguſtinus in quibuſdam vice huius vocis propitiationem eſſe litatorem. Litat autẽ qui ſacrificio placat. Auguſtinus interpretatur ſacrificationem.

Si deus dilexit nos.) εἰ οὕτως, id eſt, Si ſic deus dilexit nos.

In hoc cognoſcimus quoniã in eo manemus & ipſe in nobis quoniã.) ὅτι vtrobiq; eſt εἰδικὸν, Per hoc cognoſcimus nos in illo manere, & illum in nobis quod de ſpiritu ſuo dedit nobis.

De ſpiritu ſancto ſuo.) Sancto redundat. Conſentiebat vtrunq; volumen Conſtantienſe.

Et credidimus charitati.) Græce eſt, charitatẽ.

Timor pœnã habet.) κόλασιν, id eſt, pœnam ceu potius punitionem aut cruciatum. Auguſtinus legit tormentum: vbi enim timor, ibi non eſt tranquilla conſcientia.

Nos ergo diligamus deũ.) αὐτὸν, id eſt, Eum, non deum.

Quoniam deus prior.) ὅτι αὐτὸς πρῶτος, id eſt, Quoniam ipſe prior, ſiue primus.

Quem videt, deum quem non videt.) Vtrobiq; Græcis eſt ἑώρακε, id eſt, vidit. Nec enim neceſſe eſt videre vt diligas, ſatis eſt vidiſſe, vt cognoſcas. Nihil autem amatur niſi cognitum. Niſi ſic accipias verbũ Græcum, vt ſignificet actum inhærentẽ.

Habemus à deo.) ἀπ᾽ αὐτοῦ, id eſt, Ab eo.

EX CAPITE QVINTO.

Quum deum diligamus.) Quum deum dilexerimus, ſiue diligimus.

Et mandata eius faciamus.) τηρῶμεν, id eſt, Seruauerimus, ſiue ſeruemus.

Quoniam Chriſtus eſt veritas.) ὅτι τὸ πνεῦμά

ἐστὶν ἡ ἀλήθεια, id eſt, Quod ſpiritus eſt ipſa veritas. Veritas eſt, Hebraice dixit, pro verax eſt. Caro fallax, ſpiritus neſcit mentiri. In rebus viſibilibus fucus eſt, in rebus æternis veritas eſt.

Tres ſunt qui teſtimonium dant in cœlo.) In Græco codice tantum hoc reperio de teſtimonio triplici, ὅτι τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα, id eſt, Quoniam tres ſunt qui teſtificantur, ſpiritus, & aqua, & ſanguis. Diuus Hieronymus præloquens in epiſtolas canonicas, ſuſpicatur hunc locum fuiſſe deprauatũ à Latinis interpretibus, & à nonnullis omiſſum fuiſſe teſtimonium patris, filij, & ſpiritus ſancti. Verba ipſius ſubſcribam: Sed, inquit, ſicut Euangeliſtas dudũ ad veritatis lineam correximus, ita has proprio ordini deo iuuante reddidimus, Eſt enim prima earum vna Iacobi, duæ Petri, & tres Ioannis, & Iudæ vna. Quę ſi ſicut ab eis digeſtæ ſunt, ita quoq; ab interpretibus fideliter in Latinum verterẽtur eloquium, nec ambiguitatem legentibus facerent, nec ſermonum ſeſe varietas impugnaret, illo præcipue loco vbi de vnitate trinitatis in prima Ioannis epiſtola poſitum legimus: in qua etiam ab infidelibus translatoribus multum erratum eſſe à fidei veritate cõperimus, trium tantummodo vocabula, hoc eſt aquę ſanguinis & ſpiritus in ipſa ſua æditione ponentibus, & patris verbiq; ac ſpiritus teſtimonium omittentibus: in quo maxime & fides catholica roboratur, & patris ac filij & ſpiritus ſancti, vna diuinitatis eſſentia comprobatur. Hactenus Hieronymi verba retulimus, ex quibus liquet Hieronymum nihil queri de codicibus Græcis, ſed tantũ de iis, qui Gręca Latinè verterũt. At nũc in Gręcis codicibus hoc potiſſimũ deeſt, quod omiſſum queritur, & habet in codicibus Latinis licet non omnibus. Veruntamen ne quid diſſimulem, repertus eſt apud Anglos Græcus codex vnus, in quo habetur quod in vulgatis deeſt.

Scriptum est enim hunc ad modum, ὅτι τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, πατὴρ, λόγος, καὶ πνεῦμα, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσιν. Καὶ τρεῖς εἰσιν μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, πνεῦμα, ὕδωρ, καὶ αἷμα εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων &c. Quanquam haud scio an casu factum sit, vt hoc loco nō repetatur, quod est in Grecis nostris, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν. Ex hoc igitur codice Britannico reposuimus, quod in nostris dicebatur deesse: ne cui sit ansa calūniandi. Illud torquebit Grammaticos, quomodo de spiritu, aqua & sanguine dicitur, tres sunt qui, & hi vnū sunt, præsertim quum spiritus, aqua & sanguis apud Græcos sint neutri generis. Verum apostolus magis respexit sensum quam verba, pro tribus testibus, quasi tribus personis, supposuit tres res, spiritum, aquam, & sanguinem. Quod genus si dicas, qualis sis artifex, ipsum ædificium testis est.

Et hi tres vnum sunt.) Hi, redūdat, nisi quod interpres adiecit explicandę sentētiæ gratia. Neque est vnum, sed in vnum εἰς τὸ ἕν in quibusdam.

Hoc est testimoniū Dei quod maius est.) Quod maius est, hoc loco superest, iuxta Grecos codices.

Quia testificatus est.) ἣν μεμαρτύρηκε .i. Quod testificatus est.

Habet testimonium Dei in se.) Dei, redundat. Articulus tamen habet emphasim, vt de dei testimonio accipias.

Qui non credit filio.) Græce non est filio, sed Deo.

Mendacem facit.) Grece est, fecit, πεποίηκεν.

Quia non credit.) ὅτι οὐ πεπίστευκεν .i. Quia non credidit.

Hęc describo.) ταῦτα ἔγραψα .i. Hæc scripsi. Hoc loco Græca dissident à Latinis, sed vereor ne

ſint deprauata, ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ἵνα εἰδῆτε, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔχετε, & ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, id eſt, Scripſi vobis, qui creditis in nomine filij dei, vt ſciatis quod vitam æternã habetis, & vt credatis in nomine filij dei. Certe Græcorũ exemplaria conſentiunt.

Quas poſtulamus.) ἃ ᾐτήκαμεν, id eſt, Quæ poſtulauimus, præterito tempore.

Qui ſcit fratrẽ.) ἐάν τις ἴδῃ. i. Si quis ſciat.

Petat & dabitur ei vita peccanti non ad mortem.) αἰτήσει καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν, τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον, id eſt, Petet & dabit ei vitã, his qui peccant non ad mortẽ. Merito torquet grammaticos, quomodo poſt ei, ſequatur peccantibus. Tametſi Beda legit peccanti, conſentiens cum noſtra æditione. Verum hic numerus mutatus non mutat ſenſum, quoniã pronomen ei generaliter poſitũ eſt: quemadmodum ſi dicas, difficilius eſt certare cum viro, q̃ cum fœmina, idem pollet, quaſi dicas, certare cũ viris q̃ cum fœminis. Subeſt & alius ſcrupulus, quid referatur ad verbum dabit, deus an qui petit. Nam et qui impetrat alteri, quodammodo dat.

Peccatum ad mortẽ quid. Non pro illo.) οὐ περὶ ἐκείνης. Illo, referendũ eſt ad peccatum, non ad hominem. Locus hic in ſpeciem, adimere videtur ſpem veniæ, relapſis in culpã grauẽ. Neq; me clàm eſt, quibus rationibus ſeſe hinc explicent theologi. Sed mihi videtur & alius exitus aperiri poſſe. Venialia delicta, ſine quibus non viuitur, quotidiana precatione delentur, remitte nobis debita noſtra, quemadmodum interpretatur & Auguſtinus. Cæterum atrocia flagitia, non ſanantur eodem modo, ſed olim eiiciebantur è contubernio eccleſiæ, tradebanturque ſatanæ, nec recipiebantur, niſi ieiunio, lachrymis, multiſque remediis duris deleta culpa.

Omnis iniquitas eſt peccatum, & eſt peccatum ad mortem.] Græci legunt non ad mortem. Et in hanc ſententiam exponit gloſſa ordinaria. Quanq̃ & aliâs ſermo habet amphibologiam. poteſt enim hic accipi ſenſus, Omnis iniquitas eſt peccatum, & quidem ad mortem, vt peccati vocabulum ſit generalius, iniquitatis ſpecialius: Poteſt & alius, omnis iniquitas eſt peccatũ, et eſt aliquod peccati genus quod ſuperat omnem iniquitatem, eoq; nec remittitur.

Sed generatio dei.) ἀλλ᾽ ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ θεοῦ τηρεῖ ἑαυτὸν, id eſt, Sed genitus ex deo ſeruat ſeipſum. Conſentiunt Græcorum exemplaria, nec minus conſtanter diſcrepant Latina. Si pro ἑαυτὸν ſcriptum eſſet αὐτὸν, ὁ γεννηθεὶς referri poſſet ad filium dei, qui conſeruat filios dei.

Non tanget.) οὐχ ἅπτεται, id eſt, Non tangit, tempore præſenti.

Dedit nobis ſenſum.) διάνοιαν, id eſt, Mentem, ſiue cogitationem.

Deum verum.) Deum, apud Græcos non eſt, ſed τὸν ἀληθινὸν, id eſt, Eum qui verus eſt. Ac iuxta Græcorum lectionem citat hunc locũ diuus Hilarius libro de trinitate ſexto, Vt intelligamus verum, & ſimus in vero in filio eius Ieſu Chriſto, Hic eſt verus Deus & vita æterna. Item Auguſtinus lib. de trinitate primo capite ſexto iuxta vetuſtiſſimum codicem. Rurſus Hieronymus enarrans caput Eſaiæ 65. Venit inquit filius dei, & dedit nobis mentem, vt agnoſcamus verum, & ſimus in vero filio eius Ieſu Chriſto. Iſte eſt verus Deus & vita æterna. Poteſt enim hic eſſe ſenſus, vt cognoſcamus verum Deum & ſimus in vero. Plus eſt enim eſſe in Deo q̃ noſſe Deum. Et in filio, ſonare poteſt per filium, vt cognoſcamus patrem per filium. Deinde particula quæ ſequitur, Hic eſt verus Deus, referri poteſt ad Deum

Qui non confitetur Iesum Christum venisse in carne, hic est seductor & antichristus.] Græci secus distingunt, sensu non admodũ diuerso, Multi seductores introierunt in mundum, qui non confitent Iesum Christum venturum in carne. Deinde subiiciunt. Hic est seductor, ὅτι πολλοὶ πλάνοι εἰσῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες Ἰησοῦν χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί, οὗτός ἐστιν ὁ πλάνος. Verũ huic lectioni nonnihil reclamat articulus οἱ μὴ ὁμολογούμενοι, qui si abesset, sine controuersia referendum esset ad superiora. Nec est quod nos offendat mutatus numerus, quum Antichristum dicit, oẽs intelligit qui Christo repugnant. Hac figura gallum dicimus pro gallis, militem pro militibus. Cæterum ἐρχόμενον potest accipi, vt sit præteriti imperfecti temporis, qui veniebat: & potest accipi, vt sit futuri, vt intelligamus de iudicio supremo.

Mercedem plenam accipiatis.) ἀπολάβωμεν id est, Accipiamus.

Qui recedit.) ὁ παραβαίνων .i. Qui præterit, siue transgreditur, & quod hic bis est permanet, Græcis est manet, μένων. Interpres affectauit ἐναντίωσιν exprimere, in recedit & manet. vetusti codices habebant præcedit, non recedit. Nostri & verbum mutarunt & numerum, præcedit enim dixit pro præterit.

Nec aue ei dixeritis.) χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγητε, id est, ne dixeritis illi salutem, aut ne iusseritis illum saluere.

Ecce prædixi vobis, vt in die domini non confundamini.] Hæc verba non inuenio in Græco codice.

Spero me futurum ad vos.) Si Grecis esset γί-

νεσθαι

ϰαθῆ videri poterat eã formam sequutus: nunc quum sit ἐλθεῖν, id est, Venire, demiror quur illi placuerit futurum, præsertim quum sequatur ad vos. Quod durius etiam fit, quoniam addit, & os ad os loqui, ore ad os erat Latinius, Nam in Græcis est synecdoche, & subauditur ϰατὰ, Nos expressimus, præsentem præsentibus loquuturum. Simili sermonis genere claudit & sequentem epistolam.

IN EPISTOLAM IOANNIS TERTIAM, ANNOtationes [redacted]

ORationem facio.) εὔχομαι, id est, Opto.

Prospere te ingredi.) εὐοδοῦσθαι. i. Prosperari siue prospere agere, qđ mox ita vertit, prospere agit anima tua εὐοδοῦται.

Maiorem horum gratiã.) μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαρὰν. i. Maius horũ nõ habeo gaudiũ: quidã pro τούτων habebat ταύτης

Fideliter facis.) πιστὸν ποιεῖς ὃ ἐὰν ἐργάσῃ. Potest & hic sensus accipi, tutum reddis, siue in tuto collocas. Aut hic, rem Christianam facis.

Et hoc in peregrinos.) Hoc, redundat, iuxta Græcorũ codices. Cooperatores simus veritatis.) τῇ ἀληθείᾳ, id est, Veritati.

Scripsissem forsitan.) Græce ἔγραψα. i. Scripsi. Nec additum est, forsitan. Non male vertit interpres siquidem legit ἔγραψα ἂν. Quin alter sensus constat, Scripsi ecclesiæ, sed frustra, quando quidem obstat Diotrephes.

Et

Et quasi non ei ista sufficiant.) καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, id est, Et non contentus his.

Et eos qui suscipiunt.) καὶ τοὺς βουλομένους, id est, Eos qui volunt, vt subaudias, recipere.

Testimoniũ redditur.) μεμαρτύρηται, id est, Testimonium perhibitum est.

IN EPISTOLAM IVDÆ, ANNOTATIONES [redacted].

IN Deo patre dilectis.) ἡγιασμένοις id est, Sanctificatis. Interpres legisse videtur ἠγαπημένοις.

Et vocatis.) Et, copula redundat. Rursum vocatis, hic nomen est, non participium.

Adimpleatur.) πληθυνθείη, id est, Multiplicetur. Interpres legisse videtur πληρωθείη.

Omnem solicitudinem.) πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν. Bifariam hic locus potest accipi. Prior sensus hic erat, Nõ solum mihi fuit summum studium scribendi ad vos de communi salute, verum etiam necessitas scribendi fuit propter inimicos Christi. Alter hic, Quum esset mihi mirum studium scribendi vobis de communi salute, nõ potui nõ scribere, hoc est, non potui non obsequi desiderio animi mei.

Deprecans supercertare semel traditæ fidei.) παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι, τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ πίστει τοῖς ἁγίοις. Quæ, si quis sententiam velit, ita ver-

ti po

ti poterant, Adhortās, vt in fide quæ semel tradita est, adlaboretis sanctis. Quidam codices Latini, pro sanctis habebant sanctæ, sed mēdose: Alij rursus habebāt traditæ sanctis fidei: nec hāc lectionem patiuntur verba Græca, iuxta quorundam exēplaria, in quibus habebatur τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ πίστει τοῖς ἁγίοις. Certe in ordine consentit prima æditio voluminis quod habet glossam ordinariam. Sic enim legit, Semel traditæ fidei sanctæ. Vt scriptura mutaretur fuit in caussa, quod lector non sensit datiuum τοῖς ἁγίοις referri ad verbum ἐπαγωνίζεσθαι, quemadmodum dicimus, adlaborat illi, sed adiungit propiori dictioni δοθείσῃ. Non enim est traditæ sed datæ. Itaq; sensus erit, vt per fidem semel datam auxilio sitis sanctis, quo magis proficiant in fide. Verum quoniam alterā lectionem cum nostra congruentem reperimus in æditione Hispaniensi & Aldina, hanc sequuti sumus, sicut & antea fueramus.

Dominatorem & dominum.) δεσπότην θεὸν καὶ κύριον ἡμῶν, id est, Herum Deum, & dominū. Si quid interest, δεσπότης priuati iuris nomē est, κύριος honoris & autoritatis. Nam & matresfamiliâs οἰκοδεσποτεῖν iubentur, non κυριεύειν.

Scientes semel omnia.) Non est Græce omnia sed τοῦτο, id est, Hoc.

Quoniam Iesus.) ὅτι ὁ κύριος, id est, Qđ dñs.

Saluans, secundo eos &c.) σώσας, τὸ δεύτερον, id est, Quum seruasset, postea perdidit.

Suum principatum.) τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, id est, Suam originem. Significat autē primam illam in qua conditi fuerant naturam.

In iudicium magni dei.) μεγάλης ἡμέρας, id est, Magni diei. Atq; ita citatur ab Hieronymo in epistolā aduersus Ioannem Episcopum Hierosolymitanum,

num,

num, atteſtãtibus peruetuſtis exemplaribus. Nec repugnat vllius interpretatio, tametſi deprauatio iam in multos codices irrepſerat.

Facti ſunt exemplum.) πρόκεινται δεῖγμα, id eſt Propoſiti ſunt exemplum.

Et hi qui carnem.) καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι. Græci non ſimpliciter habent, hi, ſed addunt ſomniantes, ſiue in ſomniis deluſi. Conſentiunt Græci codices ſed conſtanter diſſentiunt Latini. Quid autem ſibi velit ἐνυπνιαζόμενοι nõ ſatis coniecto, niſi forte ſentit de obſcœnis ſomniis intemperanter viuentium, aut quia omnis libido veluti per ſomnium peragitur ſopita ratione.

Maieſtatem autem.) δόξας δὲ, id eſt, Glorias autem. Id quod idẽ vocat κυριότητα, Hieronymus aduerſus Iouinianũ vertit dominationes, quũ κυριότης ſonet autoritatem. Porrò dominationem, vocat ipſos dominos quibus ius eſt in ſubiectos, & glorias, principes publica prȩditos poteſtate: ſicut admonuimus & ante in Epiſtola Diui Petri. Sic enim δόξας vocat homines publicitus in precio habitos, quemadmodum Suetonius in Claudio Cæſare vocat eos poteſtates qui magiſtratu fungerẽtur, Per prouincias poteſtatibus demandauit.

Michael archangelus.) ὁ δὲ Μιχαὴλ. i. Michael autem, ſiue at Michael.

Imperet tibi Deus.) ἐπιτιμήσαι σοι κύριος, id eſt, Increpet te dominus. Hieronymus aduerſus Ruffinum legit, increpet tibi dominus, Græcum imitatus ſermonem. Similis locus eſt apud Zachariã prophetam, cap. 3. Increpet in te Dominus ſatan, & increpet in te dominus, qui elegit Hieruſalẽ. Porrò locus quẽ hic citat Iudas, ſumptus eſt ex apocryphis Hebrȩorum: & vt diuus Hieronymus indicat in commentariis in epiſtolam ad Titum, ex libro q̃ illis inſcribit Enoch.

Qui

Qui in via.) ὅτι, id est, Quia, siue quoniam.

In viam Cain abierunt.) τῇ ὁδῷ τοῦ Κάϊν ἐπορεύθησαν, id est, Via Cain ingressi sunt. Itidem vertit in psalmo, qui non abiit in consilio. Sentit enim illos ingredi per viam Cain.

Mercede effusi sunt.) μισθοῦ ἐξεχύθησαν. Sēsus obscurior est, καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν. Cæterum ordo Græci sermonis sic habet, καὶ ἐξεχύθησαν τῇ πλάνῃ τοῦ μισθοῦ βαλαὰμ, id est, Effusi sunt deceptione mercedis Balaam. Effusos vocat in omne facinus abductos ac prolapsos, quum iam non temperant sibi, nec abstinent ab vllo scelere. Deinde deceptionem mercedis, vocat corruptelam, qua data mercede, Balaam conductus fuit, vt male diceret populo Israëlitico.

ἀγάπαι conuiuia. In epulis suis.) ἐν ἀγάπαις ὑμῶν, id est, In dilectionibus vestris. Siue inter charitates vestras, Quēmodum enim εὐλογίαι Christianis dici cœperūt munuscula ex charitatis affectu missa, ita cōuiuia quæ pauperibus refocillandis exhibebantur ἀγάπαι sunt dictę. Quod si hic sensit Iudas de huiusmodi conuiuiis, & recipimus quod legunt Græci, sensus erit, hoc insigniorem esse fœditatem luxus illorum, quod inter honesta charitatis ac frugalitatis exempla, crapulæ libidiniq; turpiter indulgerent. Cæterū parū quadrat, quod nostri codices habēt, In epulis suis, nisi forte Græcis omne conuiuium ad quod complures adhibentur amici, ἀγάπη dicitur. Siquidem is mos apud nonnullos & hodie durat, vt amici sese vicissim inuitent, ne desuetudine pereat amicitiæ vigor. Tertullianus in libro quem scripsit aduersus gentes, sentire videtur hanc vocem fuisse peculiarem Christianorum conuiuiis: Cœna, inquit, nostra de nomine rationem suam ostendit, vocatur ἀγάπη, id quod dilectio penes Græcos est.

Sine

Sine timore.) Sine timore aduerbium est Græcis, ἀφόβως, id est, Intrepide, siue secure, & refertur ad participium pascentes.

Pascentes.) ποιμαίνοντες, id est, Pascentes, hoc est, pastorum in modum seipsos agentes ac ducentes, & sibiipsis pastores. Sentit enim illos nullius parere imperio, sed suo arbitratu viuere.

Arbores autumnales.) δένδρα φθινοπωρινά. Quod fermè sonat, quasi dicas, arbores autumno marcescentes, siue fructibus marcidis, aut quod interpres sequutus videtur, arbores extremi autumni. Solent enim nonnullæ extremo autumno præter temporis rationem, florere, idque agricolis indicat eas mox emorituras.

Fluctus feri maris.) Feri epithetō est fluctus, non maris, κύματα ἄγρια θαλάσσης.

Quibus procella.) οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους, Caligo tenebrarum, siue specus tenebrarum.

Enoch dicens.) Id ex apocryphis adductum est, vt & illud de Michaele.

Ecce veniet.) ἰδοὺ ἦλθε κύριος, id est, Venit, prȩteriti temporis.

Quibus impie.) ὧν ἠσέβησαν, Quæ impie patrarunt.

Contra Deum.) κατ᾽ αὐτοῦ, id est, Contra eum. Suffragantibus & vetustis exemplaribus.

Et os.) τὰ στόματα, id est, Ora. Quanquam hic exēpla variant Græcorum.

Superbiam.) ὑπέρογκα, id est, Superba. Vnus vetustus Codex habebat superbia, in altero similis erat scriptura, sed quidam puncto subscripto, notarat i literam. Tertius habebat, superbe. Varietas arguit deprauationem, quum apud Græcos nihil variet.

Quæstus caussa.) ὠφελείας χάριν .i. Vtilitatis gratia.

Qui dicebat.) ὅτι ἔλεγεν .i. Quia dixit.

Et impietatibus.) τῶν ἀσεβειῶν, id est, Impietatum. Et copula, &, redundat.

Segregant semetipsos.) Græce tantum est, q segregant, ἀποδιορίζοντες.

Nostræ fidei.) ὑμῶν πίστει .i. Vestræ fidei.

Et hos quidem arguite.) ἐλεεῖτε, id est, Commiseramini.

Iudicatos.) διακρινόμενοι .i. Diiudicantes, siue quum diiudicamini: Gręcis enim ambigua vox est.

Saluate de igne.) ἐν φόβῳ σώζετε, id est, In timore seruate, siue per timorem.

De igne rapiant.) ἐκ πυρὸς, id est, Ex incendio Totus hic locus nonnihil diuersus est à Gręcis exemplaribus. Ea sic habent, καὶ οὓς μὲν ἐλεεῖτε, διακρινόμενοι, οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ πυρὸς ἁρπάζοντες, μισοῦντες καὶ &c. id est, Et hos quidem commiseramini diiudicantes, siue quum diiudicamini: illos vero in timore seruate, ex incendio rapientes, odio habentes etiã &c. Porrò sensus alioqui subobscurus hic est, Vt alios mansuetudine trahant ad Christum, habita ratione personarum, alios metu deterreant à peccando, & oderint non ipsos homines, sed turpeis affect⁹, quos hic vestem carnis maculatam vocat. Nisi mauis in hunc interpretari sensum, odio habentes, nõ solum ipsa turpia facta carnis, verumetiam vestem à carne contaminatam, hoc est, quicquid vllo modo ad turpitudinem pertinet. Ad hanc interpretationẽ facit Græca coniunctio καὶ, tamen prior magis quadrat cũ his quæ mox sequuntur, Ei vero qui potest. Habete odio vitia non homines, & gloriam ne vobis vsurpetis, sed Deo tribuatis, qui potest illos ex malis reddere bonos.

Quæ carnalis est.) τὸν ἀπὸ σαρκὸς ἐσπιλωμένον

χιτῶ

χιτῶνα, id est, A carne sordidatam tunicam.

Immaculatos.) ἀμώμους. i. Irreprehensibiles.

In aduentu Domini nostri Iesu Christi.) Hæc non leguntur in Græcis codicibus. Nec erat in vetustiore codice Constantiensi.

Soli Deo.) μόνῳ σοφῷ Θεῷ, id est, Soli sapienti DEO.

Per Iesum Christum dominum nostrum.) Nec ista leguntur in Græcis codicibus.

Ante omnia secula.) Absunt à Græcis libris hæc quoque.

IN LIBRVM APOCALYPSEOS IOANNIS ANnotationes [redacted]. [redacted] [redacted]

APOCALYPSIS.) Græca vox est Apocalypsis, quam Latine possis dicere reuelationem. Indicauimus aliâs ex autoritate Diui Hieronymi, dictionem hãc nouam à Septuaginta fuisse repertam, quo sermonis Hebraici proprietatem exprimerent. Siquidem illi גָּלָה vocant, quoties res abdita prius, aperitur. Hebræorum more librum auspicatus est, nẽpè à titulo. *Apocalypsis noua vox.*

Palàm facere.) δεῖξαι, id est, Vt ostenderet, siue demonstraret, & refertur ad sequentia. vt ostenderet per hãc reuelationem Iesu, seruis illius, quid mox futurum sit. Valla suspicatur fuisse scriptũ ab interprete, planum facere, pro explanare, quod cõuenit rebus obscuris. Nam vt palàm facere pro euulgare sit Latinus sermo, certè non caret amphibologia. Siquidem palàm facit, qui facit aliquid in publico.

Mittens per angelum.) ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέ-

λȣ̃, id eſt, [redacted] mandans per angelum.

Qui teſtimonium perhibuit verbo Dei, & teſtimonium Ieſu Chriſti.) ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ. id eſt, Qui teſtificatus eſt verbum Dei, & teſtimonium Ieſu Chriſti. Nam Græcis verbum et teſtimonium eiuſdem caſus ſunt. Teſtificari dixit pro publice prædicare.

Quæcunq; vidit.) Interpres addere debuit, Et quæcunq; vidit ὅσα τε εἶδε, vt hic ſit tertius accuſatiuus, pendens à verbo teſtificatus eſt. Quin hoc loco quiddam additum cōperio in Græcis codicibus quod in Latinis penitus non inuenitur, καὶ ἅ εἰσι, καὶ ἅ τινα χρὴ γενέσθαι μετὰ ταῦτα, hoc eſt, Et quæcunq; ſunt, & quęcunq; oportet fieri poſt hæc.

aliquibus: non omnibus

Beatus qui legit & qui audit.) Græcè diuerſus eſt numerus, μακάριος ὁ ἀναγινώσκων καὶ οἱ ἀκούοντες, id eſt, Beatus qui legerit, & q audierint verba prophetię. Nā huius addidit [redacted], volens opinor exprimere, vím articuli Græci.

Ab eo qui eſt, qui erat, & qui venturus eſt.) Ingenuè fatendum eſt, Græcum ſermonem nihil omnino ſignificare quomodocunq; legas, ἀπὸ τοῦ ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, Nam finge poni verba ipſa, velut abſoluta, tolerabile eſt, ὁ ἐρχόμενος, ſed quid tandem ſignificat ὁ ἦν? Ad verbum ita ſonat, ſi tamen exprimi poteſt, ab ens, ab id quod erat & ab is qui venturus eſt. Valla putat hac nouitate ſermonis ſignificatam immutabilem in Deo proprietatem, præſertim quum in ſpiritibus inflexerit caſum, καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων. Cęterū illud ἐρχόμενος participium eſt verbi, quod ad vtrunque tempus ance-

ceps est. At hoc sanè loco magis conueniebat futurū, quum præcessissent duo tempora. In ęditione Hispaniensi omissus erat articulus ἀπὸ τοῦ.

Qui dilexit nos.) τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, id est, Ei qui dilexit nos, vt referatur ad patrem, sitq; sensus, Christum fuisse testem fidelem patri, qui dilexit nos, & lauit à peccatis per sanguinem eius. Nam suo vertendum erat, aut ipsius, nō eius, si pertinebat ad Christum. Quanq; mox necesse est mutare personam: Et fecit nos reges & sacerdotes. Sic enim est in Græcis exemplaribus, βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς, id est, Reges & sa derdotes. Etiamsi Hispaniense exemplar habebat, βασιλείαν .i. regnum, pro βασιλεῖς.

Et videbit eum omnis oculus.) Glossa ordinaria indicat ab hac nonnihil diuersam lectionem, Et videbit omnis terra talem.

Etiam amen.) ναί ἀμήν. Etiam, non est coniunctio, sed aduerbium confirmandi, vt sit gemina confirmatio, altera Græca, altera Hebraica.

Ego sum alpha & ω.) τὸ α καὶ τὸ ω. Qui primus est in re quapiam, etiam prouerbio Græcis dicitur Alpha, vt apud Martialem, alpha penulatorū, & ω μέγα extrema est in ordine literarum. Qua de re copiosius aliquanto diximus in Chiliadibus nostris. Cæterum principium & finis non erat in Hispaniensi. Et rursum, Qui est, qui erat, & qui venturus est, totidem syllabis Gręce scriptum est hic, vt paulò antè. Alpha & ω.

Vestitum podêre.) Podêre penultima producta pronunciandū est. Est enim Gręca vox ποδήρης, quæ significat vestem ad pedes vsq; demissam, à pos, qđ est pes, et ab ἀρῶ, quod est adapto quod ad pedes vsq; congruat. Etiamsi nō desunt, qui malint sic dici ποδήρης, quemadmodum τριήρης.

χαλκολί-βανον.

Pedes eius similes aurichalco.) Græce est, χαλκολιβάνῳ. Dictio composita ex ære & thure. Suidas indicat esse genus electri preciosius auro: id conflari dicit, ex vitro & lapide. testans eius temperaturę fuisse mensam sanctam magnę, vt ipse vocat, ecclesię. Plinius in historia mundi, libro. 34. cap. 2. testatur esse genus æris, quod è terrę venis effoditur, olim habitū in precio.

Sicut in camino ardenti.) Nō erat nobis par exemplarium copia in hoc opere: quod Apocalypsis vix reperiatur addita in vllis Græcorum voluminibus. In his sanè quos viderim codicibus scriptū erat, ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι, id est, Velut in fornace ardentes, siue igniti, vt ad pedes pertineat participiū.

Et facies eius.) καὶ ὄψις. i. Aspectus.

EX CAPITE SECVNDO.

ET inuenisti eos mendaces.) Hoc loco additum repperi in vetustissimo codice καὶ ἐβάπτισας, id est, Et baptizasti, sed mendose, ni fallor, quandoquidem in commentariolis Græcanicis nihil erat quod ad baptismum pertineret. Post ex aliis exemplaribus comperi legendum ἐβάστασας id est, tulisti, siue tolerasti. Quanq̄ in Latinis codicib⁹ ordo inuersus est, patientiam habes præcedit, tulisti sequitur.

Sin autem.) εἰ δὲ μή, Sin minus. Id paulo post transtulit, si quo minus: vertere poterat, alioqui.

Angelo Smyrnæ ecclesiæ.) Smyrnensium est Græce σμυρναίων. Et item paulo post, Et angelo Pergami Ecclesiæ, Græcè est, Pergamensis Ecclesiæ, τῆς ἐν περγάμῳ, vt paulo superius, τῆς ἐφεσίνης ἐκκλησίας.

Doctrinam Balam qui docebat in Balac.) Recte

ctè admonet Valla, pauld ante illic dictum pro istic. Nam Græci carent hac pronominum differentia. Cæterum historiam de Balac rege, & Balaam propheta, habes Numerorum capite. 22. 23. & 24.

Calculum candidum.) ψῆφον λευκήν. Olim calculis ferebant suffragia. Vnde albo lapillo notari dicuntur quæ probantur, atro quę damnantur. Et in suffragiis comitiorum, nomen eius, cui fauebatur, calculo inscribebant.

Thyatirę ecclesię.) θυατειρῶν. i. Thyatirensiū.

Pedes eius similes aurichalco.) Rursus est, χαλκολιβάνῳ, de quo modo diximus.

Et manducare de idoloticis.) De Idolothytis legendum est, hoc est, simulacro immolatis.

Vt ageret pœnitentiā.) ἵνα μετανοήσῃ, id est, Vt resipisceret.

Tanquam vas figuli.) ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικὰ, id est, Tanquam vasa fictilia.

EX CAPITE TERTIO.

ET angelo ecclesiæ Sardis.) τῆς ἐν σάρδεσιν, id est, Ecclesiæ Sardensis. Et item aliquanto inferius, Angelo Philadelphiæ, τῆς ἐν φιλαδελφίᾳ, id est, Philadelphiensis ecclesiæ.

Qui aperit & nemo claudit.) Laurentius legit, claudet & aperiet, futuro tempore. Et addit, κλείσει αὐτὴν εἰ μὴ ὁ ἀνοίγων, id est, Claudet eum, nisi qui aperit. Verum nostrum exemplar consentiebat cum æditione nostra. Cum Vallę lectione consentiebat Hispaniense. Ne quis autem cōtemnat nostrū, tantæ vetustatis erat, vt apostolorum ætate scriptum videri posset.

Angelo Laodiceæ ecclesiæ.) τῆς ἐκκλησίας λαοδικέων, id est, Ecclesię Laodicensium.

Neq; frigidus es, neq; calidus.) οὔτε ζεστὸς .i. Neq; feruidus, à ζέω ferueo.

Incipiam te euomere.) μέλλω σε ἐμέσαι, id eſt, Euomam te.

Dicis quod diues ſum.) Ex his verbis nullus alius ſenſus percipi poteſt, niſi quod ille dicat, Chriſtum eſſe diuitem. Proinde omittenda erat coniunctio quod, quę hoc loco Latine loquentibus nullum habet vſum.

Aurum ignitum probatum.) Græca ſecus habent πεπυρωμένον ἐκ πυρὸς .i. Ignitum ex igni. Ad eũ fermè modũ interpretantur & Grę canica ſcholia. Fortaſſis interpres legit, πεπυρωμένον, vnde addiderit probatum.

Confuſio nuditatis.) αἰσχύνη .i. Turpitudo ſiue probrum aut pudor. Mirum vnde confuſionis vocabulum irrepſerit in conſuetudinẽ Chriſtianorum.

Collyrio inunge oculos.) κολλούριον. Collurion, quam vocem dictam putant ab iis, quæ truncatã habent caudam. eſt hoc loco pharmaci genus.

Ego quos amo.) ὅσους ἐὰν φιλῶ, id eſt, Quoſcunque amo.

EX CAPITE IIII.

SImilis erat aſpectui lapidis iaſpidis.) ὅμοιος ὁράσει, λίθῳ ἰάσπιδι .i. Similis aſpectu, lapidi iaſpidi: vt prior datiuus ſit modi, alter relationis.

Similis viſioni ſmaragdinæ.) Id eſt, Similis aſpectu ſmaragdino, vt ſubaudias lapidi. Nam ita modo dixit σαρδίνῳ .i. Sardenſi lapidi.

Viginti quatuor ſeniores.) Quum apud Græcos ſeniores ſedentes ſint accuſatiui caſus, male cohęret amicti, ſed in nonnullis codicibus non additur εἶδον vidi, ſed ſubauditur erant. itaq; interpres

legiſſe

legiſſe videtur καθήμενοι.

Et requiem non habebant.) οὐκ ἔχουσιν.i.Nõ habent:ac mire ſubito mutauit genus,cũ dixiſſet animantia,ſubiecit λέγοντες dicentes.

Sanctus ſanctus ſanctus.) In Laurentianis codicibus,vt ipſe indicat,ſanctus nouies repetitur. At in meis ter duntaxat poſitum erat. Cum Laurentiana lectione conſentiebat exemplar Hiſpanienſe.

Qui erat & qui eſt.) Eadem ſunt verba, de quibus ante iam dictum eſt.

Et quum darent illa animalia.) In Græcis codicibus eſt, δώσουσιν.i.dabunt, niſi forte ſcriptũ erat δώσωσιν, & πεσοῦνται eſt.i.procidunt.

Dignus es domine accipere.) Exemplar Hiſpanienſe pluſculum hic habet verborũ, ἄξιος εἶ ὁ κύριος καὶ θεὸς ἡμῶν ὁ ἅγιος.i.dignus es domine ac deus noſter ſancte accipere.

Propter voluntatem tuam erant.) Græce eſt, εἰσί ſunt,non erant.

EX CAPITE V.

INtus & foris.) ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν.i.Intus & in tergo,hoc eſt,vtraqꝫ parte membranæ.

Leo de tribu Iuda.) ὁ λέων ὁ ὢν ἐκ τῆς φυλῆς ἰούδα.i.Leo ille qui eſt è tribu Iuda.

Et cantabant canticum.) καὶ ᾄδουσιν.i.Canũt.

Et feciſtis nos.) ἡμᾶς.Laurentius legit αὐτούς id eſt,Eos.Deinde non eſt,regnum,ſed βασιλεῖς reges,vt ſuperius indicauimus.

Et erat numerus eorũ milia milium.) Laurentius legit,μυριάδες μυριάδων, χιλιάδες χιλιάδων. Myrias ſignificat decem milia,Chilias mille. Noſtrũ

exemplar magis consentiebat cum vulgata Latinorum æditione, Hispaniensis æditio cum eo quod legit Laurentius.

EX CAPITE VI.

ET audiui vnũ de quatuor animalibus tanq̃ vocem tonitrui.) Valla legit, ὡς φωνή. Nostri codices habebant φωνῆς. Alioqui dicens, erat dicendum non dicentem, quod Valla legisse videtur. Quanq̃ huius adnotatio quid hoc loco sibi velit nescio. Aut mendosa est, aut perplexa.

Bilibris tritici.) Græce est, Chœnix .i. mensura tritici, aut leguminis, quę satis sit in cibum diurnũ. Budęus noster libro de asse quinto putat chœnicem pendere libras quatuor, Pollux tres duntaxat. Et denario tantum est, nec additur vno.

Equus pallidus.) Græce est, χλωρός. Id sonat etiam viridis, atq; ita vertit ipse paulo post: Et omne fœnum viride.

Animas interfectorum.) Hispaniensis æditio addit, τῶν ἀνθρώπων τῶν ἐσφραγισμένων, id est, hominum signatorum.

Sicut ficus mittit grossos.) βάλλει .i. Abiicit. Et grossos est ὀλύνθους. Id sonat ficus immaturas.

Sicut liber inuolutus.) ὡς βιβλίον εἰλισσόμενον id est, Vt liber qui voluitur, siue conuoluitur. Eadem vox est in psalmis de cœlis immutatis.

EX CAPITE VII.

DVodecim milia signati.) Græcis signati, non repetitur, nisi in initio & fine. Nec additũ ad singulas tribus, vt admonet Valla, quanq̃ in nostris exemplaribus addebatur. Et signati, est participium à verbo sigillo, ac si dicas sigillati, & sigillo obsignati.

Salus deo nostro qui sedet.) σωτηρία. Quod magis

magis sonat saluationem. Alioqui quid opus erat precari salutem Christo?

Et lauerunt stolas suas.) ἐπλάτυναν τὰς στολὰς αὐτῶν. i. Dilatauerunt stolas suas. Interpres legisse videtur, ἔπλυναν. Sic enim comperi in æditione Hispaniensi.

Reget.) ποιμανεῖ, id est, Pascet, siue reget more pastorum.

Ad vitæ fontes.) ἐπὶ ζώσας πηγὰς. i. Ad viuos fontes. Quanquam Hispaniēsis æditio habebat ζωῆς id est, vitæ.

EX CAPITE VIII.

HAbens thuribulum.) λιβανωτόν. Quod aliàs thus significat.

Et tertia pars terræ.) In nonnullis habebatur, tertia pars arborum, quum in Latinis habeatur vtrunque, tertia pars terræ, & tertia pars arborū.

Dicitur absinthium.) ἄψινθος, id est, Apsinthus. Allusit ad etymologiam Græce dictionis, quæ inde dicta est, quod bibi non possit, quasi dicas apinthon. Agit enim de aquis versis in amaritudinem.

Væ væ.) Laurentianus codex addidit, τρὶς, id est, Ter: meus habebat τοῖς, & bis tantum habebat væ.

EX CAPITE IX.

ET habebant loricas.) θώρακας. i. Thoraces, an idem valeat lorica nescio.

Cui nomē Hebraice Abaddon.) ἀβαδδών Hebræis אבד perdere est, inde אבדון quasi dicas proditor, aut perdens.

Latine nomen habet exterminans.) Hoc interpres adiecit de suo. Quando quidē Ioannes Græce scripsit, contentus ab iis intelligi, qui Græce scirēt. Nec tamen

tamen est, cur tantopere stomachetur Valla, si interpres voluit & Latinos scire, quid sit apollyon.

Vicies milies dena milia.) δύο μυριάδες μυριάδων, id est, Duæ myriades myriadum, hoc est, vicies mille myriades. Myrias, vt modo diximus, decẽ milia complectitur.

Loricas igneas.) θώρακας, id est, Thoraces. Pars est corporis infra collum vsque ad stomachi locum, scapulas cæteraque à tergo & à fronte cõplectẽs: vnde & vestis aut armatura eam tegẽs partem thorax dicitur.

EX CAPITE DECIMO.

PEdes eius vt columna ignis.) ὡς στύλοι, id est, Vt columnæ.

Habebat in manu sua libellum.) Quidã habebant βιβλαρίδιον, alij βιβλύδριον, alij rursum βιβλιδάριον.

Quemadmodũ leo quum rugit.) Græce est, μυκᾶται, id est, mugit, fortasse quod Græci non seruent eam differentiam inter ὠρύεσθαι & μυκᾶσθαι, quam Latini inter rugire & mugire.

Signa quę loquuta sunt septem ton.) σφράγισον, id est, obsigna velut occultanda.

Per seruos suos prophetas.) Quidã Græci codices habebant ὡς εὐηγγελίσατο τοὺς δούλους αὐτοῦ τοὺς προφήτας. Aliquis offensus accusandi casu, addito verbo Euangelizandi, asscripsit prępositionẽ, per.

EX CAPITE XI.

SImilis virgæ, & dictum est mihi.) λέγων, dicens, quasi calamus loqueretur. Nisi nominatiuus positus est absolute loco genitiui. In Hispaniensi erat alia scriptura, καὶ εἱστήκει ὁ ἄγγελος λέγων, id est, stabat angelus dicens.

Atrium autem quod est foris templum eiice foras.]

foras.) Meus codex habebat, ἔσωθεν, id est, Intus. Hispanienfis æditio ἔξωθεν, id est, foris, consentiens cum nostra lectione, quæ lectio mihi magis probatur, & tamen neutra est absurda.

Et accepisti virtutem tuam magnā & regnasti.) ἐβασίλευσας. Aptius hic vertisset, & regnum adeptus es. Regnauit enim Latinis q regnare desiit, sicut vixerunt, qui viuere desierunt. Apud Græcos secus in his duntaxat verbis.

EX CAPITE XII.

ET clamabat parturiens.) κράζει, id est, Clamat. Id arguit quod mox sequitur, & cruciatur vt pariat. Vt eā faceret trahi à flumine.) ἵνα ποταμοφόρητον ποιήσῃ, id est, Vt efficeret, vt illam auferret flumen, siue vt raperetur flumine. Græce iucundius dixit voce composita.

EX CAPITE XIII.

ET admirata est vniuersa terra post bestiā.) Καὶ ἐθαυμάσθη ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ὀπίσω τοῦ θηρίου, id est, Admiratio fuit in tota terra post bestiam.

Qui in captiuitatē duxerat.) εἴτις αἰχμαλωσίαν συνάγει, εἰς αἰχμαλωσίαν ὑπάγει, id est, Qui captiuitatem contrahit, in captiuitatem abit. Laurentius fecus legit.

Characterem in dextera.) χάραγμα, id est, Notam impressam, siue insculptam.

EX CAPITE XIIII.

QVod mixtum est mero.) τοῦ κεκεραμένου ἀκράτου, vt mero sit ablatiui casus, & referatur ad vino. Nam Græcis κεράννυσθαι dicitur, quod infunditur in calicem bibituro, etiam si non diluatur aqua, aut alio potus genere.

Amodo iam dicit spiritus.) Græci sic distinguunt, vt amodo sit finis sententiæ, vt sit sensus, post

hac

hac fore beatos, qui in domino fuerint mortui. Deinde sequitur, καὶ λέγει τὸ πνεῦμα, etiam dicit spiritus. Et hic etiam, confirmantis est.

In lacum iræ dei.) εἰς ληνόν. Qui est lacus, in quē exprimitur vuarũ liquor.

EX CAP. XV.

Quia solus pius es.) ὅσιος. Laurentius & Hispaniēsis æditio legit ἅγιος. i. Sanctus.

Vestiti lapide mūdo & candido.) Græce est, λίνον. i. Lino mūdo. Interpres legisse videtur, λίθον. Prior dictio vna duntaxat literula differt à lapide. Et splendido magis est q̄ candido, λαμπρόν,

EX CAPITE XVI.

Vlnus sæuum ac pessimũ.) κακὸν καὶ πονηρόν. i. Malum ac malum, Græce enim bis idem dixit. Nisi mauis miserum ac malum.

Qui es, & qui eras.) Quanquā interpres mutauit personam, tamen totidem syllabis dictum est, quibus superius, Qui est, qui erat, qui venturus est, ὁ ὢν, ὁ ἦν, ὁ ἐρχόμενος.

Etiā domine.) ναὶ κύριε. Etiā confirmantis est.

Grando magna sicut talentũ.) ὡς ταλαντιαῖα, id est, Talentaris, et magnitudine talenti. Talentũ magnum antiquis dicebatur, vnde quicquid ingēs esset, id ταλαντιαῖον vocabant, sicut ἁμαξιαῖον.

ταλαντιαῖον

EX CAPITE XVII.

Super bestiam coccineam.) κόκκινον, id est, Coccinam, purpuram regum indicans.

Et hic est sensus.) ὧδε ὁ νοῦς, id est, Hic est mens, siue intellectus. Nam hic aduerbiũ est, nō pronomen.

EX CAPITE XVIII.

Et in deliciis fuit.) καὶ ἐστρηνίασε. Idem verbum quo composito vsus est Paulus in epistola ad Timotheum priore cap. 5. Quum autē luxuriatæ

riatæ

riatæ fuerint in Christo, volunt nubere. Item paulò post, καὶ στρηνιάσαντες, id est, & lasciuierunt. στρηνιάω

Lignū tiniū.) θύινον, Thyinon ab arbore Thyo. Cuius fit mentio tertio Regum capite decimo.

Et similæ.) καὶ σεμίδαλιν. Quidam interpretantur Siliginem.

Lapidem molarem magnū.) λίθον ὡς μύλον, id est, Lapidem tanquam molam.

Hoc impetu mittetur.) οὕτως ὁρμήματι, id est, sic impetu mittetur.

EX CAP. XIX.

QVasi vocem magnā tubarū multarum.) ἤκουσα φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, id est, Audiui vocem turbæ multæ. Proinde consentaneū est, interpretem scripsisse turbarum non tubarum.

Alleluia.) Quod Hebræis sonat, laudate dominum. Siquidē הללו laudate est יה dominus. Ea vox crebra est in Psalmis, Laudate dominum.

Vide ne feceris.) ὅρα μὴ, id est, Vide ne. Feceris addidit interpres, quo magis explanaret sententiā. Similiter capite vigesimosecundo ὅρα μή.

Et calcat torcular vini.) ληνὸν, Quod ante vertit lacum.

EX CAPITE XX.

GOg et Magog.) Accusatiui casus est vtrunque, & generis masculini, quod articulus Græcus declarat, τὸν γὼγ καὶ τὸν μαγὼγ, siue pro hominibus accipienda sunt, siue pro gente. Nec est congregabit, sed συναγαγεῖν, id est, Ad congregandum, aut vt congreget eos. Porrò eos, non refertur ad angulos, aut gentes, sed ad Gog, & Magog.

EX CAPITE XXI.

EGo sum alpha & ω.) γέγονα τὸ ἄλφα, καὶ τὸ ω. Noster codex cōsentiebat cum vulgata horum temporum æditione.

Iaspi-

Iaspidi sicut crystallum.) κρυσαλλίζοντι, id est, Crystallizanti, vt referatur ad lapidem.

EX CAPITE XXII.

Qui nocet noceat.) ὁ ἀδικῶν, id est, Qui male agit, siue qui iniustus est. Et adhuc positum est pro amplius.

Beati qui lauant stolas suas.) Lõge aliud Græci, μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, id est, Beati qui faciũt mandata eius. Interpres legisse videtur, οἱ πλύνοντες τὰς στολάς, in sanguine agni. Apud Græcos prorsus non legitur.

Etiam venio cito.) ναὶ ἔρχομαι ταχύ. Næ, est confirmantis. At idem aduerbiũ mox repetitur Græcis, ναὶ ἔρχου κύριε Ἰησοῦ, id est, Etiam veni Domine Iesu.

EPITOMÆ ANNOTATIONVM IN TOtum Testamentum nouum, ex quinta ac vltima [redacted]æditione,

FINIS.

INDEX RERVM AC VOCABVLORVM

in annotationes Noui Testamenti, secundum Literarum ordinem compositus.

Cadus

Fore

Percus

Quia

Victus

FINIS INDICIS.

1–6–